

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

057.81
BUL

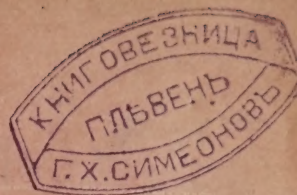
v.3

no.1-5

XVc-1

13-511

4264

88

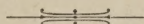
БЪЛГАРСКИ

№ 87^а
септ.

ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

1592
СЕЛСКО-СТОПАНСКИ ТЕХНИКЪМЪ
№ 5023

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Дрошкови)

1896

057.81

BVL

V. 3

no. 1-5

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА I.

Стр.

Пустинникъ. Очеркъ отъ А. Т. Страшимировъ.	1
Стихове, отъ А. Ялпуховъ.	13
Робъ на труда! Отъ Ф. Шулцъ, прѣводъ.	15
Снѣгъ. Чъртица изъ Каринтия отъ Габриела Прайсова, прѣводъ.	30
На гости у банатскитѣ българи. Отъ Л. Милетичъ. . .	40
Бѣлѣжки за България въ ръкописното наследство на Шафа- рика. Отъ И. Д. Шишмановъ.	58
Българскиятъ клонъ на нѣмската социалъ-демокрация. Отъ Б. Минцесъ.	78
Миѣннията върху новия желѣзнопътенъ законъ. Отъ М. Момчиловъ.	94

Рецензии и книгописъ.

М. Московъ. История на българската литература. — А. Т.	125
С. Поповъ. Сбирка стихотворения, часть II. — Д. М.	132
Церковски. Печални часове, стихотворения. — А. Т.	133
Юбилеятъ на Вазова, издание на юбилейния комитетъ. — А. Т.	134
Годишни рапорти на земеделѣчески надзиратели. — Б. М.	136
Р. Фонъ-Махъ, Македонскиятъ въпросъ, прѣвелъ <i>Езерски</i> . — Р. В.	138
Вѣнко. Съсѣди, повѣсть. — Шекспиръ. Отело, прѣв. Д. А. <i>Шоповъ</i> . — Verne J. Чанселоръ, пр. Х. <i>Геннадиевъ</i> . — Грибоѣдовъ и Катенинъ. Студентъ, прѣв. П. <i>Калчевъ</i> . — Giacometti, P. Прѣстѣпника, прѣв. П. <i>Калчевъ</i> . — Земледѣлческа библиотека: № 1. Принципитъ на торението отъ К. Малковъ. — Р.	139
Календарче свети Кирилъ и Методи за 1896. г. отъ книжарницата на К. П. Самарджиевъ и С-не. — Д. М.	140
Климентъ епископъ словенскій, трудъ Ундольскаго, съ предисловіемъ П. А. Лаврова. — Д. М.	140
Д-р Ватрослав Јагић у Србији и у Софији. М. Б. Миличевић. — И. Д. Ш.	143
Докладъ до управителния съвѣтъ на акцион. индустр. дру- жество въ Пловдивъ, отъ Л. Лукашъ. — Р.	145

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Изворъ, год. V. кн. III. 1895. — <i>И. Д. III.</i>	147
Сборникъ на пошитѣ и телеграфитѣ, год. I. кн. 21. и 22. 1895. — <i>И. Г.</i>	149
Книжици за прочитъ, год. II. кн. VI. — <i>А. П. Стоиловъ.</i>	154
Соменикъ српске Кралевске Академије, XXVI—XXVII. — <i>Д. М.</i>	155
Пжтешественикъ, мѣсечно списание, ще излиза подъ редакцията на Р. М. Каролевъ. — <i>И. Г.</i>	157
Историческое обозрѣніе, т. VIII. 1895. — <i>Д. Д. А.</i>	158
Academische Revue, год. II. св. 1. 1895. — <i>А. Т.</i>	159

Книжовни и научни вѣсти.

Споменитѣ за П. Р. Славейковъ въ в. <i>Новини.</i> — <i>Д. М.</i>	162
Българското Книжовно Дружество въ София. — <i>А. Т.</i>	165
Нова вѣсть за учебното дѣловъ Македония. — <i>Д. М.</i>	170

По правописния въпросъ.

Прѣдложение за упростиаванье руския правописъ. — <i>Д. М.</i>	171
---	-----

Поправка. — Въ XII. кн. отъ II. год. на Б. II. стр. 35.
да се чете Björnstjerne Björnson вмѣсто Boernstern
Bjornson.

ПУСТИННИКЪ.

I.

Бѣхъ въ манастиръ на срѣдморски островъ — скала. Отърванъ за малко отъ своята задушна и шумна срѣда, азъ не можехъ да се нарадвамъ на тия омайни лѣтни нощи надъ море. Луна, звѣзди, — небесниятъ миръ цѣлъ слѣзълъ надъ морската повърхность, а манастирскиятъ фаръ лжисто освѣтява магьосното имъ къпанье по стихиялитъ въ него бездѣлни води. Захласнахъ въ тая чудна поамка, прогонваше се и послѣдната сѣнка отъ моята душа, взимахъ си флейтата и съ крилатъ възторгъ се спущахъ по стръмната скала надолу, при рибарскитъ колиби. Съ тихи стѣпки, мълкомъ нагизвахъ чудно бистрата вода и сѣдахъ въ лодка — орѣхова черупка — на бае Танчо. И съ дяволито затаенъ джхъ стисвахъ въ прѣсти звучниятъ инструментъ, па злорадно изпущахъ отчаянъ дисонансъ... Грозно, зловѣщо се носѣше тоя светотатственъ писъкъ срѣдъ тая омая въ нощната тишина. Послѣ поимахъ душа и засвиравихъ — една отъ ония пѣсни, въ които нѣма думи, а необятно волни тѣжа и радость... Изкашляше се задъ мене рибарьтъ, и лодката, като по чудо, се плъзваше по огледалното море, лопатитъ магьосно играехъ по сребристата вода и нѣвга азъ плахо се сепвахъ: ние лѣтѣхме, като теглени отъ зълъ духъ, къмъ безпрѣдѣлния морски просторъ... Но въ моитъ уста замираше свѣтътъ къмъ лодкаря; — той биваше дълбоко унесенъ. Сключилъ страхотно дебели вѣжди, стисналъ сѣкашъ съ ярость челюсти, ноздритъ му се подуваха, хрипяхъ, а гърдитъ му — чудно широки гърди — дишатъ изъ дълбоко, като слѣдъ отчаянъ плачъ... Погледяхъ го и отпущахъ глава. . .

Бѣше въ една такава нощъ. Настроенъ скръбно, изчерпихъ всички тѣжовни пѣсни — бѣхме спрѣли срѣдъ море и правѣхме цигара — когато ми хрумнхъ и издекламрахъ „Кървава кошуля“. Бае Танчо пое силно джхъ, втикихъ кутията въ полясъ, втренихъ се въ мене и припрѣно ми каза:

— И това е истина, господине, това, що се разправя въ тая пѣсенъ!

— Може, бай Танчо, не сме да не знаемъ турската управа.

— Ехъ, даде Богъ, господине, че се отървахте вие, а то огънь е тамъ — въ нашенско!

— Доболѣло те е нѣщо, ха?

— Мене? Море кой македонецъ го нѣщо не боли? Ехъ, господине, не отъ празенъ умъ съмъ азъ дошълъ въ тази тукъ пустия... не отъ воля!

— А, Танчо, да не би да си ставалъ комита?

— Не, господине, кждѣ комита! И не ми е хрумвало... Туку къщата съмъ си бранилъ, за братска кръвъ съмъ милѣлъ... Па да ти разправя. Бѣснотия е то, господине, и умъ да ви го не побере вамъ тукъ, срѣдъ вашата слобода! Ние тамо живѣме по нашему, по задруги — въ домъ по 60—70 душъ. Нашата задруга се зове Бойчина, оти я уредва още мой татко Бойчинъ. Ние имаме хора отъ вситѣ занаяти: зидари, бичкиджии, рибари, па и чета, що си оставя дома да работи нивята... имаме си хе, имовини. Лани бѣше на връхъ великденъ, чакахме да си се върнатъ четата наши бичкиджии. Седимъ, вечеряме, сборуваме си за прѣхрана, за бждни печали, а залаяхъ на дворъ кучетата наши, наскатахъ жени, дѣца... и дигнахъ се писъкъ, плачъ, — доведохъ убити, ранени... Ехъ мой Унчо, малкото мое братче, господине, поганецъ го бѣ убилъ, съ куршумъ въ млади гърди!.. Бачеви синове двоица сѣкани, ехъ!..

Дигнахъ Танчо попукана дебела дланъ, отри си сълзитѣ отъ очи.

— Баре да не знаехме убийцата! А то срѣдъ бѣлъ день, господине, срѣдъ бѣлъ день! Али Муса, зълъ турчинъ отъ близко село... Искалъ да ги обере, не дали му се, а той убилъ... убилъ! И тогаво бѣ размирено врѣме, па мислихме, мислихме, а татко се сдума съ първецитѣ въ село и отбрахъ чета, що да пази селото, да пази живота и мжката на мало — голѣмо. Мене наидохъ за прилика да бждъ войвода. А мѣсець не минъ се, господине, па и не бѣхме сторили нѣщо: дирихъ азъ истина Али Муса, ама не наидохъ го, — и нищо не бѣхме сторили! Само туй, гдѣто гласѣхме да си се бранимъ при зло. Пакъ то една вечеръ бастисахъ ни селото заплте: мене дирихъ, — комита съмъ билъ!

Избѣгахъ. Ей отъ тогазъ вече година минува, а хаберъ ми е отъ дома, да си се не връщамъ. Жена съмъ оставилъ

млада младинка. . . Боли, господине, зеръ, и азъ сърце носѣхъ! Пакъ на, ката день може да чуѣхъ, че избии братята ми, поробили сестритѣ, па и жена ми. Есенеска нападнахли нощемъ дома, били татка, татка ми, господине! — карали да ги черпнѣтъ женитѣ, гаврили се . . . ехъ!

Това ми бѣ разправилъ Танчо. И азъ благоговѣехъ вече прѣдъ него, кога той биваше унесенъ, кога въздишаше. Нѣщо и обичливо, и съ болки тжовно имаше въ рѣдкитѣ му отливисти двѣ-три думи по моята свирня.

— Хубава е тази пѣсенъ, господине! ехъ, каква е! — смѣнкаше той.

И моята флейта мѣнѣше македонскитѣ напѣви отъ тжжни по-тжжни.

А една вечеръ шумѣше морето, бунѣше се страхотно, — вѣтровито бѣ. Спрѣлъ се бѣхъ надъ скалата, носъ на манастирския заливъ, и любвахъ се на бурната гледка. Пѣнѣтъ се вълнитѣ въ тъмнината, разбивахъ се яростно подъ мене и отблѣсвахъ се, за да се явѣтъ дваждѣ по-силни. А на лѣво заливѣтъ едва блискаше своятъ брѣгъ, изглеждаше сънливъ съ гладка поврхность — да речешъ, дрѣмѣла отвѣта дѣва. — И низъ тъмнината грозно се понесе грѣмъ далеченъ, не отъ пушка. Доду край брѣга разтърчахъ се рибаритѣ, и не осѣтихъ кога грѣйнѣхъ огньове край заливчето. Изгубена гемия ли бѣше, или пароплувъ? Но манастирскиятъ фаръ свѣтѣше . . . Отърчахъ при Танча.

— Гемия е, обясни ми той; — насъ дири, тукъ ще спре.

Стори ми се, като да бѣ сплашенъ тоя тѣй едъръ и суровъ човѣкъ. Държеше се той на страна отъ огньоветѣ и не снимаше рѣка отъ надъ-очи, — нетърпѣливо се взираше въ тъмната морска ширина.

— Да не сж въ бѣда, бае Танчо?

— Не господине, не сж. Туку ако вхтрѣ има жени, тѣ ще се изпоплашѣтъ.

— А! Ами паракходъ ли е?

— Не, гемия.

— Та що щѣтъ въ гемия жени?

— Е на, отъ Турция нашенци най-вече съ гемии бѣгатъ. Та може въ тая да има и жени. . .

— Да не чакашъ нѣкого, бае Танчо?

— Азъ? не, пѣкъ и не знамъ. Нѣщо ми се свива сърце, господине. . .

Слѣдъ часъ гемията спуенѣ котва въ заливчето и по едно врѣме изъ една малка лодка едъръ човѣкъ изведе почти на

ржцѣ жена. Тя прѣдъ свѣтлика на гаснѣщитѣ огньове изглеждаше неизказно измъчена. Загледа тая жена плахо и съ писъкъ отърча — примрѣ въ ржцѣтѣ на Танча. . . . Той изблѣщенъ я погледа. Менѣ се прѣмрѣжихъ очитѣ, — това бѣше ужасно! Танчо отблѣснъ своята жена, тя се повали, а той отскочи и загледа я грозенъ, страховитъ. Гигантската му фигура настрѣхнато навеждаше се къмъ жената и се повдигаше, а гърдитѣ му страшно се подувахъ и отпадахъ. . . Като да прѣдетоеше кръвинна . . . Нищо не би. Дигнъ Танчо ржцѣ, закри очи, кротко клекнъ и проплака горко, съ гласъ, като дѣте . . . Едриятъ човѣкъ, що бѣ довелъ жената, стоеше прѣдъ тѣхъ нѣмъ, съ отпуснати ржцѣ. Слисани бѣхъ и всички тукъ. А жената болестно застенъ, прѣви се. Едва тогава азъ се взрѣхъ и настрѣхнхъ: тая жена скоро щѣше да бѣде майка, — тя бѣше въ положение.

Отведохме я въ колибата на Танча. А тогава дръпнъ на страна довелиятъ жена му чужденецъ и дълго му говори. Па рибарската тукъ челядь скри се подъ своитѣ жалки хижи.

На заранята гемията я нѣмаше, а нѣмаше и Танча съ жена му. Отпътували, — съобщихъ ми рибаритѣ.

II.

Тъмна и таинствена е Стара-планина тамъ, гдѣто нейнитѣ наведени гористи разклонения се кжпжтъ въ пѣнливитѣ вълни на Черно-море. Сnižениятъ гигантъ се мжи сѣкашъ да прониже капризнитѣ води съ величавото спокойствие на своитѣ поднебесни върхове, непристъпни усои; ала немирната вода се е впила дълбоко въ недрата му. Изъ далечъ, по скали и пролуки бучи и се пѣни Луда Тича. Прорѣзани отъ нея, горитѣ, почти дѣвствени, изглеждатъ оседихти отъ своята първобитна дивота; тѣхниятъ шумолъ напомня безстрастни староврѣмски приказки. . . А по нихъ волно се носи грижовниятъ или веселъ глъчъ на човѣка: чужтъ се проточени турекъ манета, трепливъ кавалъ на български овчаръ, вити любовни пѣсни на съмнителенъ гръцки езикъ и кърваво тжжовни напѣви на роба македонецъ. . . Тоя сѣнчестъ край, който намѣстѣ поразително възпроизвежда зеленитѣ на Странджа, рѣчнитѣ „ади“ на Одринъ, а прѣзъ лѣтната жега и затишнето край брѣговетѣ на Бѣло море, — въ своитѣ плодовити падини е огизденъ съсъ спретни селца, гдѣто живѣжтъ кое мѣстни българи, турци, или гърци, кое измъчени, окжсани

прѣселенци отъ Одринско, Бѣломорско и Македония. На всички тия природата тукъ дава каква годѣ утѣха и весели животътъ имъ; само на македонца, — само нему тя съ нищо не замѣнява напущената мила и — ахъ, какъ страда татковина! Той е тукъ рибаръ, вжгляръ, па и земледѣлецъ съ домъ, чеда: но тегловна сѣнка е прѣбулила неговото почерило лице: усмивката е за него рѣдъкъ гостъ! Тукъ нѣма за него ни помѣнъ отъ дивната природа на земята, която е надѣлена съ тъй жестока сждба, въ която се е родилъ и порасълъ и отъ която слѣдъ кървави жертви е прокуденъ, — прокуденъ негли на вѣки?

Надъ могила до селцето Я. край Луда Тича (Камчия) стърчи каменна вѣтърница, прилична на старинска кула. Отъ чардака надъ нея прѣдъ зрителя, обърнатъ стърбомъ къмъ морето, се простира равна гора, прѣсечена отъ двѣтъ страни съ дълбоки усоп. Прѣди години срѣдъ нея въ една кръговина отъ единъ километъръ върховетъ на дърветата тайнствено се вълнувахъ. Сличаниятъ зритель силѣше очи, па това и видѣше — странното кръговито вълнение на дрѣвеснитѣ върхове, като че се виеше намъ нѣкоя гигантска змия. . . Това мѣсто се казваше „Стопанисана гора“: единъ отъ ония чудни кѣтове, на които необятната природа въ своя прѣзъ вѣкове монотоненъ животъ при- дава пѣленъ ореолъ на величие и тайна! Прѣдъ такива гледки разумътъ на сличания човѣкъ се замѣглява: той прибѣгва къмъ своитѣ нищожни обяснения въ кръгъ отъ интереси и помамки за своето кѣсо и бѣдно съществуванье. „Стопанисаната гора“ бѣ възшебна; стопани ѝ бѣхъ мощни духове; това мѣсто бѣ хорището на самодивитѣ, затуй и кръговито. . . Горко на светотатната ржка, която сложи рѣзеца на брадвата връхъ тая божествена гора! Неземнитѣ стопани мѣстятъ жестоко: прѣслѣдватъ злочинеца до девето колѣно!

И най-дързкиятъ тждѣвашенъ пѣтникъ плахо спираше прѣдъ естествения прѣдѣлъ на Стопанисаната гора: равниятъ лѣсъ неосѣтно се прѣсичаше отъ кръговитъ, сѣкашъ бездѣненъ долъ, който обиколентъ отвредъ съ равнище само къмъ сѣверъ се стѣсняваше въ устие и водѣше въ далечни усоп. На пѣтника, навелъ се надъ пропастьта, се взимаше погледътъ отъ безбройни гигантски дѣнери на буки и тополи, които подъ егидата на неземни стопани сѣ простирали клонье къмъ небо, и върховетъ имъ, достигнали върхътъ на равната гора, се вълнувахъ съ омайно величие. Въ тая странна падина се издигатъ три нахълмени могили. Срѣдната, като конусъ, се прѣ-

сича на върха, за да издигне пѣщо по-поразително отъ Крали-Марковски калпакъ, — една китка отъ вѣковни дървета съ широки клони

Години отъ тогазъ! Срѣдъ страхотната таинственостъ на тоя кѣтъ азъ, още младъ, бѣхъ ободрилъ смутената си за пръвъ пътъ въ живота душа, оведрилъ бѣхъ чувствата си слѣдъ подкосенитѣ навѣки илузорни полети, блѣнове. Незабравими часове на самосъзерцания като присмѣхъ срѣдъ тия свидѣтели на безъ брой години, подъ тѣхния надмѣнно зловѣщъ шепотъ, часове на захласъ на безсвѣстното появяване и неминуемия бързъ свършекъ на всѣки човѣкъ! . . Стволести великани съ вѣковно минало и бъдеще шумятъ, бѣблѣжтъ си на подбѣвъ надъ тъжно клюмналата кадрава глава! . . . А ой, азъ ги бѣхъ прѣживѣлъ . . прѣживѣлъ ги бѣхъ! Нѣмтъ, поразенъ, стояхъ прѣдъ жестоката гледка.

Равниятъ лѣсъ и сега бѣ пакъ тѣй гѣстъ, непрѣходимъ, а въ възшебния долъ едва се мѣркахъ останки отъ билото величие! Пъклена стихия сѣкашъ бѣ изкоренила непристъпната гора. . . Свада ли кървава бѣше прѣкосила това самодивско царство? Зълъ духъ ли бѣше сложилъ желѣзенъ кракъ тукъ, та бѣ пропадиль благитѣ богове, грижнитѣ стопани на тъмната гора и въ сърце ѝ бѣ забилъ острieto на смъртелно разрушение? Или ожесточениятъ духъ на онеправданото отъ боговетѣ човѣчество бѣ се въплотилъ въ нѣкой разбѣсенъ гигантъ, та той бѣ излѣлъ набраната изъ вѣкове кървава злъчь врѣхъ монотонния животъ на великанитѣ въ тая божествена гора? — Прострѣнитѣ по земи мъртви трупове на буки и тополи гниехъ безмѣлви, оголенитѣ нахълмени могили изглеждахъ съ спротеска тъга, а китката надъ срѣдната могила, сега вече отъ два хиля, едва крепещи се полумъртви трупа, сочеше да е оставена като за ехидно усмиване. . . Грухналитѣ имъ окършени клонѣ шепнѣхъ безслѣдно и напомияхъ слѣзливиятъ вопѣлъ на старци, прѣживѣли свонтѣ близини. . .

* * *

Близко познати ми бѣхъ тия чѣрти, не за пръвъ пътъ виждахъ азъ тая физиономия. Силѣхъ прѣдставлението си и спомняхъ всичко отъ исполинската фигура на тоя съ таинствена сѣдба човѣкъ. Неговитѣ чудни плѣщи, орангутангеки рѣцѣ; глиненото му кокалесто лице съ тѣсно чело, дебелѣ вѣжди, полумижачи очи, носъ съ странно подутѣ ноздри и широки уста, — всичко туй ми бѣ познато, познато почти като двѣтѣ ми рѣцѣ. . . А все пакъ въ самия мигъ, когато ми се

чпиѣше, че ей нѣ ще си спомниѣ, въ прѣдставленнето ми изпѣквахъ голѣми бразди, — бръчки по двѣтъ бузи на пустинника и неговитѣ съвѣѣмъ побѣлѣли, не по годинитѣ, коса, брада и вѣсѣ. Това бѣхъ нови впечатления, що ми замѣглявахъ паметѣта. — И до късни ноѣи азъ бѣхъ въ захласъ отъ туй. А на заранѣта почти кнато на сънъ се изяснѣше въ паметѣта ми споменѣтъ на страненъ случай отъ давнашно минѣло. Тоя споменъ неосѣтно се слѣѣ съ онова, що ми бѣ разправилъ общинскиятъ писаръ и що се мѣлѣше низъ село.

Прѣди година въгляри македонци наели държавната гора при с. Я., а послѣ довели си и семействата, па заселили се въ селото. Ведно съ тѣхъ дошълъ и Танчо пустинникѣтъ, тогава съ жена. Намѣрила му се рожба, а минѣло мѣсецъ, пѣкъ той не викалъ попа да кръщава. Другитѣ македонци нѣщо се трупали у него, цѣкали, а все пакъ на попа и на селянитѣ отвърщали, че чакатъ кръстникъ, що идѣлъ отъ Македония. А не минѣло се много, поминѣла се къщовницата му, па по нея и рожбето. Замѣрали селянитѣ, зеръ, — християнско чедо да се остави некрѣстено! А бащата въ нѣколко дни побѣлѣлъ съвѣѣмъ и все по-вече се чумерѣлъ, странѣлъ — не събиралъ се съ никого. Па не минѣла се и жалеѣната четиресетѣна, — пустинникѣтъ се изгубилъ. . . . Чудѣли се хората, а слѣдъ мѣсеци, гледатъ го, завърнѣлъ се, пѣкъ окѣсанъ, брадѣсалъ — страшенъ! Разправяхъ, собралъ билъ вѣжди, никому дума не продумва — кривъ му билъ цѣлѣнятъ свѣтъ. Па напोकнъ и не осѣтили селянитѣ, какъ той се сдумалъ съ кмета и — направилъ си колиба въ Стопанисаната гора, тамо се заселилъ. Отъ тогава нѣ и пустинникѣтъ. Единъ баталенъ изворъ прѣчистилъ, направилъ го чешма; прѣзъ лѣтото изкопалъ кладенецъ срѣдъ нивята — и радвали му се всѣчки. Ала замрѣлъ добитѣкътъ по село, загѣлчали селянитѣ на пустинника, зеръ, сѣче той Стопанисаната гора! . . . Настанѣли да го пѣдѣтъ, а той, разправяхъ, седѣлъ съ брадва на рамо прѣдъ колибата и не хаелъ. Гѣлчали селянитѣ, думали му, а той мѣлчалъ, мѣлчалъ, па:

— Охолно ви е, братя, отвърнѣлъ; — та че и малкото зло ви слиева. . . . Зеръ другъ пѣтъ не ви е мрѣлъ добитѣкъ, ха? Ако е лошавинната отъ туй, гдѣто азъ тукъ сѣѣхъ, не мене ли тя ще сполети първомъ? Пѣкъ нѣ, азъ и добро чинѣхъ, никому не пакостѣхъ. . . . Хайде, вървете си!

Гледали го селянитѣ, па — казвахъ — на самитѣ тѣмъ нѣщо докривѣло и отишли си, като посрамени. . . А и кметѣтъ, па не ще дума и македонцитѣ държали съ пустинника, го-

нѣли му честь, годѣма честь . . . И лека-полека разчуло му се името, мнозина отъ околнитѣ села наминуваха да го видѣтъ, а той тѣй си и не хаелъ. Често посрѣдъ нощъ далечъ се носѣлъ ехтежъ на неговата брадва, пѣкъ мине нѣкой зарапъ край Стопанисаната гора и гледа, стройна дѣнериста топола или бука повалила се надъ сплашено наведени съсѣдки, отпуснѣла клоуе — издѣхнѣла, а прѣсни трѣски далечъ се зашлѣли по самодивския долъ. . . Нанизали се тѣй мѣсеци, години и привикнали на тая грозота плашливитѣ селяни. Дори почнали да се навѣртатъ при пустинника, — ползували се отъ поваленитѣ му пригодни за всичко дебели дървеса.

— Земайте ги, — думалъ пустинникътъ, защо ми сж менѣ? Сѣкж ги азъ да ми не задѣватъ, да ми не е душно... Па и да ми не рѣждяса брадвата, та че и сърце раздвижвамъ . . . Земете ги, — защо ми сж менѣ?

И съ години прѣзъ нощъ, прѣзъ двѣ, единъ по другъ сж се поваляли дѣвственитѣ великани на Стопанисаната гора, поваляли се за да не рѣждяса гигантската брадва на таинствения пустинникъ, за да се раздвижи неговото сърце въ Крали-Марковитѣ му гърди . . . И ето, постигнѣхъ бѣше онова небивало чудовищно разрушение, на което азъ вчера бѣхъ поразениятъ нѣмъ зритель.

Общинскиятъ писаръ — авантюренъ артистъ — слѣдѣше ме съ булгарина въ рѣка, размѣсвайки мрачниятъ македонски монотонъ съ чудната тѣжа на малоруската говорлива мелодия. Тоя младъ тѣговникъ, като съ нарочна грижливостъ акомпанираше туй, що болестно вълнуваше моето свито сърце прѣдъ ужасната гледка. И крачехме ний, прѣкрачехме мъртвитѣ гниещи дървесни трупове съ проклетие въ мортѣ уста . . . На поразенъ спрѣхъ: бѣхме прѣдъ първата могила срѣдъ страшното едно врѣме самодивско хорѣще. Тя изглеждаше сега тъкмо като мрачно суровъ прѣсенъ гробъ, п трѣва дори нѣмаше по нея, — тя бѣ разровена . . . Върѣхъ се и зинѣхъ: прѣдъ насъ стоеше огромно тъмно отверстие — вхтрѣшността на могилата бѣше изровена. Влѣзохме. Чудна обитель! Издълбина, пригодена далечъ не за колиба, а тъкмо за нашенска кѣщица. Отдѣсно стоеше пезулъ — широка издигнѣтина отъ прѣстъ за легло. На лѣвата стѣна имаше хубава полица, сѣщо издълбана въ естествения зидъ — прѣстѣта. Въ дѣното на тая изкуствена пещера тлѣеше огънь — бѣше огнище, сѣщо като по нашитѣ старински кѣщи съ малкитѣ долапчета отъ двѣтѣ страни; — и всичко туй ровено, дълбано прѣзъ години въ недрата на могилата! Надъ огнището играехъ слычеви зари,

наведохъ се да видя: това бѣ компиъ — издълбана, която излизане на връхъ могилата... До огнището изправена стоеше съкира, чудно съчиво, всепно въ минчеститѣ ржѣ на странния си стопанинъ. Дръжката ѝ достигаше моитѣ рамена. Пустинникътъ ни посрешихъ сенихто, прѣзъ всичкото врѣме се държа съ странно почитание и изглеждаше ме крадешкомъ, нѣкакъ съмнително, като гузенъ... Послѣ писарьтъ ми обясни, че въ послѣдно врѣме той се побоялъ отъ това, което бѣше направилъ съ Стопанисаната гора. Разрушенето бѣ стреснало самия разрушител! Тукъ-тамъ около останали още стволести буки личеше, че е палено огнь, за да изсжнхтъ... Щомъ нѣкое дърво не покарвало листи, пустинникътъ отивалъ при кмета, на издалечъ го подещчалъ, че трѣба да се отеѣче... Тоя се смѣлъ и прѣзъ нѣкоя нощ изсжнхлото дърво отивало при хилидитѣ други... Сочеше, като че у тоя човѣкъ е заживѣла на сърце крѣвна вражда къмъ гордитѣ стѣлбове на гората!

— Право, мене ми се чини, като да сме се виждали, казахъ му азъ на тръгване.

— Е може, господине... хора сме, живѣли сме кждѣ не, отвърнхъ.

III.

Поглънахъ отъ задѣлата ме тайна, азъ още съ изгрѣвъсъзнице бѣхъ при пустинника. Слѣдъ двѣ-три думи нетърпѣливо повторихъ:

— Азъ съмъ те виждалъ.

— Може, ваша милость, билъ съмъ рибаръ на много мѣста.

— И въ манастира...

— Ха! — втренчи се пустинникътъ въ мене.

— Позна ли ме, бэй Танчо?

— Я... вижъ! наведе той глава.

— А азъ още вчера те познахъ.

— Може, ваша милость. Ехъ много отъ тогава се минх... Отъ това врѣме на се и повлѣче моето чернило, господине! наведе се още по-вече Танчо и изкашли се прѣснено.

— Ти ме прости, бае Танчо, азъ и нѣмахъ на сърце да те скажъ!

— Да ме скалишъ... Минхлото си е минхло, господине!

— А живъ ли е Али Муса?

Танчо сенихто дигнх глава, пламнх му лицето, очитѣ се закървихъ.

— Да е живъ ли? Не е, господине, не е! Жена ми го уби!

— Жена ти?

— Тя... моята жена! Ехъ, нека я Богъ милува, господине! Било е, минж се, ама тя една си ми е въ сърце и по нея ще ми е жалъта до гробъ! Баща оплакахъ, братя и родъ погребяхъ, а прѣсуши ми се сърце само по нея!

— Баща, братя, родъ!.. нима всичкитѣ?!

— Не всичкитѣ, господине, ама... ехъ! Тамъ, на манастира си сборувахме... азъ ти обадохъ: кондисалъ Али Муса съ дружина у пази, питалъ за мене. Нощъ било, запитали кѣщата, бѣхтали татка, братята ми, карали женитѣ да играятъ, гаврили ги... па ги замъкчили. Притѣмнѣло, господине, на моята жена, изровила една отъ нашитѣ пушки и прѣзъ джама умѣрила Али Муса... Гръмнѣла пушката, наскочили съсѣди, па и монтѣ братя... били се. Турцитѣ избѣгали, ама отнесли и ранениятъ Али. Същата нощъ голѣмиятъ ми братъ забѣгнѣлъ съ жена ми въ Солунъ... Седѣли тамо, а тя думала — ще умре, и рачила да си е при мене... Зеръ, срамътъ не бѣше отъ нейна воля, господине... ахъ, не бѣше! И дойдохъ си при мене. — ти видѣ! Така вече не биваше до манастиръ да стоимъ и забѣгнѣхме...

— А послѣ ходи ли въ Македония?

— Погребяхъ ги, господине, па... е, можехъ ли да тражъ? А казвахъ ми, Али Муса билъ само раненъ... Главата вече тежеше ми на рамена, тежеше! И ходихъ. Найдохъ азъ, господине, нашитѣ имовини опустѣли, нашата мѣка ограбена... Братята ми и чичовци съ жени и дѣца се заплѣли по чужди страни, въ други села. А татка съ единъ мой братъ и двамина вуйчовци запити ги отвели по незнайни зандани... Дирихъ ги азъ, ехъ, отъ градъ на градъ ги дирихъ, и не найдохъ ги!... На, и до день днешенъ не сме ги чули... Гинѣхъ тѣ, господине, въ синджирѣ, я пѣкъ съ затрити, затрити за права Бога!... И тѣй е, тѣмнѣше ми на очи, кръвъ се сирѣше въ сърце. Ходѣхъ по гори и поли, ходѣхъ гдѣ ми очи гледахъ, — не свѣрташе ме божиятъ свѣтъ!... И една нощъ стиснѣхъ пушка въ рѣцѣ, па заплѣхъ се за Али-Мусовото село. На край срещнѣхъ турче и питахъ го, живъ ли е оня. Умрѣлъ билъ... отъ раната. Първомъ ми отлекнѣ, а послѣ ей тѣй кръвъ ми нахлу въ глава, па не помнѣхъ се... Стиснѣхъ въ рѣцѣ турчина и съ зѣби, господине, съ зѣби го удушихъ! Сега тукъ, на самѣ, кога си смнелъ, тѣй и настрѣхвамъ... криво ми станува, стелно тѣй, зеръ, турче е, ама все пакъ човѣкъ... А тогава, право, сладнѣше ми кръвъта му, кѣсахъ му съ уста месата... И съ замаена глава влѣзохъ

въ село, стигнахъ до Мусовата къща, на подпалнихъ я отъ двѣ страни и дигнахъ ятаганъ — чакамъ. Завихъ се пламъцитъ къмъ мене, запнекахъ отъ вжтрѣ дѣца, жени, търтихъ да бѣгатъ, а азъ съ жожа . . . кждѣто ги достигнахъ. Загърмѣхъ върху ми пушки, пъкъ отъ туй като да побѣснѣхъ: търтихъ изъ село, на кого гдѣ срещнахъ . . . Азъ сега и не помня . . . Много народъ наскоча по мене, ама така нѣ, Богъ ме крѣпѣше, господине! . . за правда бѣше мойтъ гнѣвъ . . . На и мракъ ли бѣше я . . . много тъмно! На заранѣта чудѣхъ се, бѣхъ далечъ въ планината. И лутахъ се още денъ-два, на докривѣ ми до гуша, искахъ да не живѣя . . . Тогазъ вече домиѣ ми за тука, за гроба . . . женинѣтъ ми . . . И дойдохъ. Живѣя, господине, день за день, а все по-често нищо като да ми дума на сърце, че ще има бѣлтъ божи день и за назв . . . Ехъ, човѣшко сърце, то все вѣрва, надѣе се, а вижъ години се нижатъ, и ей все сме далече отъ тамо . . . все татковината наша, господине, е въ огънь . . . И време си ние тука . . . Какъ ми бѣ на плачъ прѣди, кога погребяхме нашъ Насто . . . ехъ!

Дълго азъ слѣдихъ това трудно и тжовно Танчово живуване въ пустиня. Въ недѣля и празникъ група македонци отъ селото мълкомо отиваше при пустинника, насѣдвахъ прѣдъ пещерата и заговаряхъ тихо, задушевно. Каква смъртелна болка имаше въ тия хилядни пхтъ повтаряни разговори за далечиния тамъ животъ въ родината! Редѣхъ се чудни спомени, мили и тжовни, благи и кървави! Какъвъ тегловенъ животъ, какво безправие, боже мой! Слушахъ азъ, подуехъ се гърди, сърце биеше и сълзитѣ потичахъ поройни . . . Мене ме досрамяваше отъ тѣхъ, тия сълзи сочехъ прѣзрѣно нищожество прѣдъ невѣроятно жестоката сждба на тѣзъ не мили никому мжченици, на които кървавото тегло тѣй силно личеше въ изпититѣ имъ клемнжли къмъ земя лица, въ глухия имъ шепотенъ говоръ.

Нѣкога скриехме се съ писаря въ близка глушина, запѣеше той, а азъ го придружахъ съ флейтата. Македонцитѣ единъ по другъ ни наобикаляхъ, на присѣдиняхъ се — за-свирваше нѣкой отъ тѣхъ на македонска корубеста свирка съ каваленъ гласъ, а други запѣвахъ. Пустинникѣтъ слушаше. Не чухъ го азъ нѣкога да пѣе. Но кога други пѣехъ, неговитѣ гърди чудно се вълнувахъ и погнѣкога изпущахъ една отъ ония въздишки, които така и сочатъ да сж изтѣзли и отъ най-крайнитѣ фибри на човѣшкия организъмъ.

— Друго е по насъ . . . ехъ, да знаете какъ е тамъ! кажеше хрипло той.

— Е, да се освободи вашенско, ще ли си идете, ще напуснете ли имовинитѣ си тукъ? запита ги веднѣжъ наивно писарьтъ.

— Да ме прощавате, кучета ми яли имовинитѣ тукъ! Така го знайте! Краката да ми изсѣхнатъ, ако день прѣстои! отвърна стари дѣдо Кузманъ.

А пустинникътъ издигна бавно къмъ насъ очи:

— Иакъ ази тукъ имамъ само единъ гробъ, господине, зашепна той; — ама и него ще разровя, ще измия коститѣ и ще си ги отнеса . . . Тамо азъ ще зароямъ нивъ! А посемъ то и азъ ще захлуя очи, господине; безъ жалъ, съ лека душа ще ги захлуя . . . Ахъ, гдѣ тоя Господь! . . .

* * *

Лѣтосъ бѣше. Състоя се многолюденъ митингъ и до късни нощи шурѣхъ изъ града възбудени физиономии на обнадежени македонци, събрани за тържествения случай отъ околнитѣ градове и села. Гледахъ ги азъ, па въ гърди се силѣше радушна тревожностъ. Съзрѣхъ въ една механа купъ македонци, а срѣдъ тѣхъ кжесъ човѣкъ, говори високо и ги черпи. Наближихъ. Бѣлобрадиятъ дѣдо Никола отъ село Я., прѣселенецъ изъ Добруджанско, зашлъ се бѣше и чудна радостъ играеше въ старешкото му лице. Вслушахъ се.

— Така, братя! викаше дѣдо Никола: — Македония ще се освободи, — тѣй да го знаете! Пустинникътъ тръгна . . . ще се освободи Македония!

— Танчо ли, пустинникътъ? запитахъ.

— Той, братя! Осемъ години не бѣхъ го видвалъ въ кръчма да влѣзе, вино да пие! А ей днесъ въ село събра момци, чернихъ се, що се чернихъ, па тъкмо срѣдъ селския мегданъ дигна си брадвата и заблъска я въ камъкъ . . . да я чуи, а тя се не кърши . . . голѣма брадва, яка брадва! И донесохъ му друга, нашенска, па заблъска той своята.

— Не щж вече, вика, дърва да сѣкж, гора да кория! Турци ще коля, поганци ще разплачж!

Събрахме се селяни, чернихме ги, и изпратихме . . . Съпѣвени тръгнахъ . . . ще прогонятъ тѣ агарянитѣ! Да живѣятъ нашитѣ братя! Кръчмарко, налѣй! Думамъ ви хора: и пустинникътъ тръгна! . . . Ще се освободи Македония, ще се освободи бе, — тѣй да го знаете! . . .

1895. год.

А. Т. Страшимировъ.

Българска пръстчица.

Българска пръстчица,
Българска земя, —
Колко е кръвчица
Пила вече тя!

Сълзи дребни, ситни,
Колко езера
Въ свойтъ ненаситни
Крие тя нѣдра!

Дунава не свира
Да ги побере;
Тѣхъ ги само собира
Черното море!

Стига вече, мила,
Стига тая стрѣвъ;
Доста си вече пила
Сълзи ти и кръвъ!...

Т ъ л п а.

И влѣзихъ щещъ въ живота ти и съ мъка
За общо ще заработишь добро;
Но надалъ на вразитъ злата ржка
Ще здраво да остави въ тебъ ребро.

Втопенитъ си въ ядъ стрѣли срѣщу ти
Ще да опънатъ дружно тѣ тогазъ; —
Ти мъки има да тѣрпишь нечути,
За правдината ти щомъ дигнешъ гласъ....

И сбра щхтъ се като на селски сборъ
 И ре щхтъ: „каляйте тогозъ човѣка!“
 Но ти върви по своята пжтека
 И гнѣвния не слушай имъ говоръ.

Не хващай ти съ тълпата имъ злорека
 За правотата си напразенъ споръ;
 Не тѣхниятъ отъ колъ и вжже сборъ, —
 За нея ще отсжди право вѣка!

Закъсняла хубавица.

Недѣй ме гледа тѣй умилно
 Кога ме нѣйдѣ срещнешъ ти;
 Ржката ми не стискай силно,
 И не подфърляй хорати!...

Омайни сж, не ще ни дума,
 И чудни твоитѣ очи;
 И въ разговора твойта глума
 Катъ птиче волно си хвърчи;

Но тя не може ми отвори
 Заключение менъ сърце:
 Тамъ, въ неговитѣ равни двори,
 Отдавна друго грѣй лице!...

А. Ялпужовъ.

РОБЪ НА ТРУДА!

ОТЪ

Ф. ШУЛЦЪ¹⁾.

На близката кула удари седемъ. Парната свирка на машинната фабрика проникателно и дълго издаде своятъ гласъ, звънецътъ издрънка, и не се минж колко да преброишъ до двайсетъ, а прѣзъ низкитѣ врачка на якитѣ джбови порти се посипахж на улицата петдесетъ здрави плещести човѣка отъ различна пора. Повечето отъ тѣхъ бѣхж облѣчени съ широки платнени гащи и блузи, на които първата боя ще е била синя; на всички рѣцѣтъ и лицата бѣхж зацапани. На малки и голѣми купчини тѣ се прѣснххж налѣво и надѣсно, и въ нѣколко минути прѣдъ портитѣ на фабриката бѣше вече пусто. Само вратарѣтъ, който се бѣ спрѣлъ да пропусне край себе тоя орлякъ, да го прѣгледа и прѣброи, стоеше още на отворенитѣ врачка и гледаше къмъ дѣсения долни катъ на фабриката, гдѣто бѣше котларницата. Завъртѣ глава и вече тръгнж пататѣкъ, а въ туй врѣме изкочи отъ тамъ доста едъръ мжжъ, близу трийсетгодишенъ, и съ ухрипижлъ гласъ завика:

— Чакай, и азъ ще си ходж! Ти би искалъ да ни държишъ въ тая морница до сръднощъ грѣмъ да го поразѣше!

И работникътъ вече тласкаше съ лакътъ вратарѣтъ на-страна, па силно запсува и му заповѣда:

— Махай се отъ пхтя! Сега вече не съмъ ви робъ: това врѣме е мое!

— Полека де, Хлучку! мирѣше го вратарѣтъ и се отмѣсти, като отвори врачката цѣла нашпръ. — Та азъ те чакахъ, и никой не те държи: самъ се забави!

¹⁾ Ferdinand Schulz, професоръ въ чешката търговска академия въ Прага, е единъ отъ прѣднитѣ съврѣмени чешки писатели. Той е редакторъ на изд-струваното списание „Zlatá Praha“. Противникъ на всѣкой реализъмъ и натурализъмъ въ литературата, Шулцъ развива въ своитѣ разкази сюжети изъ съврѣмени и миналъ чешки животъ, а главно изъ болярскитѣ кръгове, и развива ги естествено и увѣквателно, безъ усилия въ обработката, съ чистъ и приятенъ езикъ. Между неговитѣ произведения по-главни сж: „Стариятъ господинъ отъ Доманицъ“, „Болярски нувели“, „Стая за нежен-цъ“, „Нимбурско сждовище“, и др. Горниятъ разказъ е взетъ изъ кръга „Мигови фотографии“, гдѣто се казва „Лампа“.

— Такава фабрика огънъ да я гори! и нови, още по-юнашки псувини потресохъ моцнитѣ гърди и широкото гърло на здравия работникъ. — Човѣкъ е затворенъ тукъ по-лошо отъ куче въ котора!.. Не можехъ да си намѣрихъ шапката: какъвъ хубавъ редъ! Седемъ е ударило вече отколѣ, а пъкъ азъ още съмъ тука!

— Е върви де, върви! подканише го вратарьтъ и му сочеше съ ржка отворенитѣ врачка.

— Веднага първата секунда слѣдъ седемъ е вече моя! съ гнѣвнъ погледъ се извърнхъ Хлучекъ още единъжъ къмъ вратаря. Утрѣ ще бъдешъ свидѣтель, че съмъ стоялъ тукъ по-вече отъ врѣмето: ще си искамъ надплата. Отъ моята свобода никой нѣма право да ми отнеме ни една минутка!.. Като ни тлъчете постоянно и ни карате въ клопкитѣ на полицията и на сѣда, трѣба и ще да се браниме съ зѣби и съ некти; и нѣма да отстъпимъ въ нищо!..

Вратарьтъ съжалено послѣди съ погледъ излѣзлиятъ работникъ. докѣдъ се закри задъ жгъла на съседната улица.

Хлучекъ не отиде далечъ. Влѣзе въ прохода на единъ голѣмъ домъ. стѣпи на мръсния почернитѣ дворъ, обиколень отъ всички страни съ множество врати и прозорци. Явно бѣ, че тукъ се намирахъ едно до друго нѣколко малки отдѣлни жилища. На прага на една отъ отворенитѣ врати седѣше младъ човѣкъ въ сѣщо таково облѣкло, каквото носѣше Хлучекъ. Щомъ съгледа, че тоя иде, оттегли се навхтрѣ, посрещна го и захванхъ:

— Страшна баня бѣше! Отъ два и половина та досега ме държа подъ изпитъ и дяволеки налѣгане дано измъкне нѣщо. Изпотихъ се отъ мъка да не падна въ клопката, що ми бѣ подложилъ... Знахъ вече много, но главното все пакъ не имъ е извѣстно. Въртъ ме, сука ме веѣкакъ, ала азъ не се подрекнахъ. Казахъ, че брошуритѣ, които намѣрихъ у насъ, сѣ чужди, че сме ги намѣрили тука, когато се прѣнесохме; а за онова, що си приказвахме тогава при пивото, рекохъ, че не помня нищо, и който ни е обадилъ, навѣрно се лъже, защото ние не сме ни сънували за такива работи! Правѣхъ се на глупавъ и отговаряхъ колкото се може помалко... Като ме отпусна най-сетнѣ пакъ дома, вѣрвамъ, че за тебе нѣма и да праща вече. Ала трѣба да си отваряме очитѣ: тоя дяволъ е поврага хитъръ и знае да кърти отъ човѣка!...

— Драго ми е, че си вече пакъ свободенъ!

Хлучекъ другареки отпуснх пестникътъ си възъ неговото рамо. — Ще му пийнемъ на здраве! На отвори отъ пруста. гдѣто стояхх, едни врата налѣво и повика:

— Фанчо! на ти пари. на донесъ бърже едно гърне пиво и нѣколко кхшея чадено месо. И днешната мжа вече се свърши. . .

И подаде два лева на жена си, която отърча съ голѣмо пръстено гърне прѣзъ прохода къмъ улицата. Двата мжа прѣкрачихх въ стаячката, отъ гдѣто излѣзе Фанча: то бѣ жилището на Хлучекъ; отсрещнитѣ врата отъ сѣщия прустъ водѣхх въ жилището на Войтеха Сикора, другаръ на Хлучека въ фабриката. Тѣ бѣхх си наели цѣлото това помѣщение заедно; Сикора бѣше още ергенъ и се хранѣше у Хлучекови. Въ общия прустъ приемахх само пощувачи, които дохаждахх слѣдъ деветъ вечеръ, лѣгахх на гола земя и си отивахх прѣди шестъ рано; тѣ плащахх всеки день по гологанъ за човѣкъ. Отъ ноември чакъ до май прустътъ между двѣтѣ работнишки жилища биваше всека нощъ редомъ прѣпълненъ отъ чужди пощувачи, все работници; тѣ давахх така единъ доходъ. отъ който Хлучекъ и Сикора си плащахх помѣщението за цѣла година, а сврѣхъ това прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци си имахх прустътъ свободенъ за себе. Сега тъкмо тъмъ бѣ дваждъ по-драго, че прустътъ е свободенъ. защото полицията и сждѣтъ гонѣхх социалистическото движение между фабричнитѣ работници. та слѣдѣхх и тѣхъ, и вече нѣколко пѣти прѣзъ день и прѣзъ нощъ правихх дирки въ тѣхното помѣщение: да бѣхх имали чужди пощувачи, щѣхх само да усилятъ подозрѣнието противъ себе, па да си навлѣкхтъ и нѣкоя бѣда. На това опасно врѣме съ драга воля се лишавахх отъ ползата на нѣкой-други левъ по-вече, доволни само че сж самички. Нѣколцина съвсѣмъ непознати човѣци, които напоследъкъ ги бѣхх молили за пощувка, тѣ прѣдпочетохх да вържатъ, понеже досѣщахх, че въ това може да се крие нѣкоя стрѣвъ на полицията.

И днесъ имъ аресваше, че сж сами.

— Не може човѣкъ да върва на всички работници! се плачеше Хлучекъ на Сикора, като приседнахх до масата, гдѣто жена му слагаше вече рѣзенитѣ зачервено и миризливо чадено месо и изправи гърнето съ пиво, запѣнено до горѣ. — Има наистина помежду ни добри и върни другари, които сж напълно съгласни съ насъ, че работникътъ, билъ той въ фабрика или въ занаятчийска работилня, е робъ за съжаление, лишентъ отъ всички човѣшки и обществени права и приковахъ като

живина къмъ труда, отъ който се ползува само прѣдприемачътъ, майсторътъ, фабрикантътъ; ала има жали-боже и такива, които сж доволни отъ своята нищожна сждба, които не съзнаватъ още дори своето човѣшко и гражданско достоинство, които не залѣгатъ за освобождение отъ робското иго: тѣ сж благодарни само да си сдѣвчхтъ оная суха кора хлѣбъ, да си отспхтъ на гнила слама въ студено нирпще, да си покрихтъ жената и дѣцата съ нѣколко дрипи, и за всичко това се кланятъ още на жестокитѣ поробници, вкхатъ имъ да сж живи и здрави. па и въ хайки противъ насъ отиватъ да се продаватъ за орждие дано ни унищожхтъ съвсѣмъ! . . .

И напълни чашитѣ съ пѣнлива хмѣловина, чукиж се съ другаря си и се провикниж:

— На здраве на всички, които се борхтъ да строхтъ оковитѣ, що стѣгатъ работника, — които залѣгатъ да се раздѣлхтъ правата и печалбитѣ споредъ труда; а на смъртъ на всички, които сж доволни отъ досегашното жалко и недостойно положение, отъ неволята, голотията и гладътъ на работника!

Двамата приятели за единъ дххъ си изпразнихъ чашитѣ до дѣно.

— Фанчо, рече Хлучекъ на жена си, като трпеше съ ржкавъ пѣната отъ своитѣ мустаци: Фанча рѣжение месото на по-дребни парчета: — налѣй пакъ, па пини и ти съ насъ. Като се изпразни гърнето, занесъ го да се напълни още еднажъ; а месото остави както си е: искашъ да ни мамишъ съ малки парченца! У месаря ще се намѣри за насъ още; нима за тая мжка, що теглимъ, трѣба още да си лѣгаме съ празенъ коремъ? Въ други день пакъ ще ни изплащатъ.

Хлучекъ наложи на рѣзенъ хлѣбъ два дебелн кжшея месо, поднесе го до ржката на Сикора и го подкани: яжъ Тишко, азъ плащамъ днесъ всичко! Ти си заслужилъ подобра вечеря за оня моръ, що си изтърпѣлъ отъ досадния адюнктъ¹⁾; — въ недѣли ще навасае всичко: ще празнуваме на Лишка отъ рано до вечеръ твоето изпитване, па ще пратимъ да обадихтъ и на адюнкта, да дойде да ни погледа! . . На това отгорѣ пакъ вдигни пълна чаша, па подкани и Сикора.

— Смъртъ на поробниците и на тѣхнитѣ пазачи! викниж и изпразни чашата.

— Вѣрвамъ, че господинъ адюнктътъ би приелъ на радо сърце нашата покана, рече Хлучкова, и си отриваше мазнитѣ ржцѣ о прѣстилката. Срѣщнихъ се съ тѣхната слу-

¹⁾ Адюнктъ е най-младъ по чинъ сждия, който може да замѣстя редовнитѣ членове на сжда и прокурора.

гния у месаря: купуваше два чифта надѣвички, а въ ржка държеше вече гърненце съ вода...

— Два чифта надѣвички за четири души! изсмѣ се Сикора и държеше прѣдъ самитѣ си уста новъ кжесъ месо. — А адюнктътъ четири часа ме изпитва съ такава ревностъ, че стомахътъ му трѣба отколѣ вече да не помни нищо отъ днешния обѣдъ; сега ще получи половина чифтъ за вечеря!

— Ще си я дотъкми съ това, гдѣто се държи прѣдъ насъ като господарь, поясни Хлучекъ, па се облизваше отъ тлъстия кжшей и посѣгаше за другъ; — има надъ насъ властъ, сдружава се съ нашитѣ угнетачи, вика ни на разпитъ когато му скивне, осажда ни и ни затваря: и то струва нѣщо! Заискалъ да бѣде господарь, станжлъ; азъ не го жалж. Азъ не искахъ да съмъ работникъ, а трѣба да бѣдж, ако не щж да крадж или да убивамъ. Разликата е голѣма.

— Ако го притиска неволя, продължи си думата Сикора, дпри си улечение, като мѣсти намъ. Да бѣше уменъ, щѣше да се придружи къмъ насъ.

— Право казващъ, потвърди Хлучекъ; — намъ тутакси щѣше да стане по-инакъ, да бѣхж дошли при насъ отъ тѣй нареченитѣ по-високи слойове венчки, които въ сжщностъ спадатъ помежду ни. Отъ нѣкое врѣме всѣки день четеме въ вѣстникитѣ за „ученъ, образуванъ пролетариатъ:“ ще рече, — наведе се Хлучекъ напредъ — ние сме пролетариатъ „неученъ, необразуванъ;“ ала все пакъ сме венчки скупомъ само единъ пролетариатъ! Ако се спогодѣхме и сдружихме венчки заедно, учени съ неучени, голѣмиятъ работнишки въпросъ би билъ кжео разрѣшенъ... Фанчо, гърнето е празно! — долѣ на Сикора и подаде па жена си съ една ржка гърнето, а съ другата нѣколко гологана, които набара изъ джеба на жилетката. — Ако нѣма у тебе никакви пари, извика слѣдъ отминжлата, а ти вземи на вѣра още нѣщо за вечеря. Тѣ ще ни почакаатъ! добави самосъзнателно.

— Насъ по-скоро, отколкото другитѣ нѣкого, па дори и господаря! гордо отговори младата Хлучкова.

— Работникътъ никога нѣма да измами човѣка, тълкуваше слѣдъ нейния отходъ Хлучекъ на Сикора; — само голѣмцитѣ правитѣ дългове, които неизплащатъ до гробъ! Работникътъ да се мжчи, та езикътъ му да се изплези, пакъ ще си изплати венчко до парица. И това е разлика между „образуваня“ и „необразуванъ“ пролетариатъ!

— Все пакъ ми е много чудно, че учението и образуванieto тѣй лошо се плащатъ на свѣта, възрази Сикора.

— Нѣма нужда отъ тѣхъ! поучи го Хлучекъ и надникни въ празната чаша.

— Е тогава защо ламтятъ за тѣхъ толкова човѣци?

— Колко си простъ! Не щатъ да работятъ тѣлесно както ние: избиратъ си по-лесенъ занаятъ.

— Но пакъ не могатъ и тѣ както насъ да се избавятъ отъ нужда и неволя.

— Само на нѣкои се удава.

— А кой имъ дава работа?

— Ние, ние Сикора!

— Не разбирамъ. очуденъ отговори по-младиятъ работникъ.

— Та нели днеска самъ ти даде на господина адюнкта половина день работа? А не дадохме ли ние двамата заедно вече четири пѣти работа на полицейскитѣ чиновници, които дохаждаха да ни прѣтърсятъ жилищата? А не даватъ ли и останалитѣ наши другари въ града и другитѣ по свѣта постоянно работа на полицейскитѣ и сѣдебни власти?

— За това не бѣхъ ни мислил до днесъ, отговори Сикора немалко поразенъ отъ обяснението на Хлучека. — Ала то още не е доста: ами гдѣто нѣма никакви социалисти?

— Тамъ пѣкъ има други поводи да даваме работа. Ние сме каже сурови и неучени: трѣба да ни облагородяватъ и образуватъ: били сме свадливи и непокорни: трѣба да ни вардятъ; безбожни сме били: трѣба да ни пазятъ отъ пѣкъла; — трѣба да ни учятъ, вардятъ, сѣдятъ, наказватъ! Накждѣто се обърнешъ, повсѣдѣ има доста работа, която ние даваме на слойоветѣ, що се казватъ „високи“! . .

— Сега тепърва разбирамъ добръ нашата наука, че имаме пълно право, да ни даватъ и намъ постоянна работа тия по-високи слойове, които управятъ цѣлото човѣшко общество. Работа за работа!

Въ това врѣме Хлучкова се върна съ новъ запасъ храна и пиво, и обади, че господинъ адюнктътъ едвамъ сега, на осемъ часътъ се връща отъ писалището дома, а слугата каже носи подпрѣ му дебелъ вързопъ книжа. Работникитѣ нададохъ смѣхъ изъ пълни гърла, които веднага слѣдъ това почнахъ да заливатъ, както да бѣхъ бездѣнна пропасть.

* * *

По сѣщото врѣме и въ отсрещния домъ прѣзъ улицата въ скромно жилище на втория катъ сѣдаше на вечеря около малка масичка, на която стоеше вече запалена лампа, завѣ-

сѣна съ голѣмо сѣнило отъ зелена хартия, челидѣта на Яромира Садовски: баща, майка, шеснайсетъ-годишна щерка и дванайсетъ-годишенъ синъ. Споредъ възрастта на тия двѣ дѣца родителитѣ не трѣбаше още да бѣдѣтъ толкова стари, колкото наистина изглеждахъ. Бащата имаше тепърва четиресетъ и двѣ години, а майката триесетъ и една; ала всѣкой би далъ нему до двайсетъ, а ней до петнайсетъ години по-вече. Болестъ, грижи и оскудия не придаватъ на човѣка ни младостъ, ни сила, ни хубостъ, ни веселие. И двоицата изглеждахъ измѣчени, усържни. Той имаше висока, ала прѣвита и пустала снага, кожа като пергаментъ, лиса глава, впаднали и отмалѣли очи и кѣсо дишанье, което се прѣспичаше тогава отъ суха кашлица; тя пъкъ дребна женица съ крѣпки побърчени образи, съ рѣдка, гладко причесана коса, тукъ тамъ сѣдинява, и въ очитѣ кротка резигнация. Както родителитѣ, така и дѣцата имахъ печаленъ изгледъ. Външността на всички тия четпри лица свѣдочеше за немалкъ трудъ, да се държатъ както прилича на тѣхното положение.

На масата, покрита съ чистъ, намѣстѣ кърпенъ вече месалъ, лежахъ два чифта надѣвички и четири рѣзенчета хлѣбъ; до всѣка чиния стоеше чаша вода.

— Ти пакъ се забави, състрадателно рече госпожа Садовска и гуждаше чифтъ надѣвички въ чинията на мъжа си, а другиятъ дѣлѣше поравно между двѣтѣ си дѣца. Толкова те чакахме. Кога ще почнешъ най-сетнѣ да работишъ по служебнитѣ часове?

— Струва ми се, че никога нѣма да постигнѣ това, отговори адюнктътъ, и разкъса надѣвичкитѣ на двѣ, па подаде двѣтѣ половинки въ своята чиния на жена си за да си избере.

— Азъ вечеряхъ вече, учтиво се отказа тя отъ прѣдложеното ястие. — Бѣше ни останало доста отъ обѣда. Ти малко обѣдва.

Дѣцата погледахъ отъ страна майка си: знаехъ, че пакъ не дума истина. Отъ обѣда имъ не бѣ останало нищо; а тя отъ дванайсетъ часѣтъ не е гуждала залтъкъ въ уста.

— Не ми остава твърдѣ време за обѣдъ, отговори чиновникътъ, и безъ да гледа на отказа на своята съпруга, положи ѝ въ чинията половина отъ вечерята си. — Работата ни расте всѣки день, менѣ повѣрихъ главното дѣло на цѣлото социалистично движение въ Прага. Тукъ човѣкъ не може вече да гледа служебнитѣ часове.

— На все на тебе ще се падне нѣщо тъй голѣмо и тежко.

— И отъ другаритѣ всѣкой има работа до ния.

— А и дома си донесълъ още книжа, — въздъхнхъ жената и поглеждаше къмъ близката маса.

— Трѣба да се приготви за утрѣшния разпитъ. Ще ви моля, да си легнете днесъ вслѣди по-ранко, за да не ми прѣчи нищо. Имамъ голѣма отговорностъ, не ми се ще да сгрѣшж нѣщо.

— Цѣль денъ не те виждаме, и когато напослѣтъ си дойдешъ късно вечеръ, трѣба да те оставимъ за да не ти прѣчине, затѣмъ се госпожа Садовска. — И така върви изъ денъ въ денъ, и прѣзъ цѣлата година, и година слѣдъ година...

— Такъвъ е животътъ на чиновника! важно поклати глава адюнктътъ.

Всички скоро си доядохъ и допиохъ, майка и дѣца казахъ лека нощъ на бащата и се оттеглихъ въ съседната стая.

Яромиръ Садовски походи малко низъ стаята, па седнхъ до сѣщата маса, на която одѣвъ изйде една надѣвичка и изпи чаша вода, разложи отпрѣдъ си грамада официални книжа и се заглѣби въ работа. Острата сбрана свѣтлина на газевата лампа озаряваше неговото болестно повѣнхало лице...

Нощта отдавна се бѣ прѣполовила, когато на втория катъ отъ срещния домъ, — она сѣщи, гдѣто долу на двора живѣехъ работниците Хлучекъ и Сикора, се вдигнхъ млада майка, събудена отъ плача на дѣтето си. Тя зърнхъ прѣзъ улицата: зеленото сѣнило на лампата още свѣтѣше; подъ него не се видѣше нищо друго, освѣнхъ голѣма липина на човѣшката глава. Адюнктътъ още работѣше. Въ всички други прозорци на улицата бѣше темно.

— Кога сии тоя нещастникъ? съ дълбоко състрадание се загледа младата майка въ освѣтления прозорець у адюнктови. — Дано не станешъ и ти чиновникъ! въздъхнхъ благо надъ своето синче, което пакъ заспа мирно.

И отъ другитѣ жилища на срещния домъ хората знаехъ зелената лампа на господина адюнкта. Тя свѣтѣше въ нощния мракъ като голѣма звѣзда на страданията и грижитѣ на единъ добросъвѣстенъ човѣкъ... А когато свѣтлината ѝ се губѣше, когато въ прозореца на господина Ярослава Садовски ставаше темно, отъ среща знаехъ досущъ на здраво, че срѣднощъ е минхала. Но такъвъ начинъ зелената лампа въ жилището на адюнкта застѣпяше и пабавяше за жителитѣ на отсрещнитѣ домове до извѣстна мѣра часовникъ: въ сѣщото врѣме бѣ и причина, гдѣто цѣлата улица поглеждаше къмъ жилището на

сждебния чиновникъ съ искрено състрадание и дълбока жалъ. Не на единъ наемачъ отсреща би било по-драго, да не живѣеше тукъ съвѣмъ господинъ адюнктътъ. Люде съ по-тънко чувство не се двоумихъ, що има неизбѣжно да излѣзе отъ таково напрѣганье и постоянна умора на тѣлеснитѣ и душевни сили на човѣкъ, чието здравье и тъй вече е твърдѣ хлабаво и подгизнжло. Нѣкои по-стари жители отъ срещната страна прѣдпочетохъ да се прѣселятъ въ друга улица, за да не гледатъ единъ толкова тревоженъ човѣшки животъ; други пъкъ оцѣнявахъ своя собственъ сънъ по това, дали си е угасилъ господинъ адюнктътъ лампата нѣкой часъ по-рано отъ обикновеното, защото да се пробуднишъ, и да видишъ отсреща на втория катъ голѣма зелена свѣтлина, означаваше да си спалъ лошо. Зелената лампа станъ полєка извѣстна въ цѣлата околина и въ съсѣднитѣ улици, и за нея се приказваше като за страшило на цѣлата махала. Тя доби име на зла поличба и се озова на единъ чинъ съ шарката, неуродата, скъпотията, морътъ и др. Който я не знаеше досега, за него думяхъ, че не може да го сполѣти нищо зло.

Колкото говорѣхъ всички съсѣди за адюнкта и за неговата челядь като за горки нещастници, толкова имахъ за тѣхъ по-голѣмо съчувствие съжителитѣ отъ сѣщия домъ, и тѣ бѣхъ пакъ челяди, редомъ незаможни, често бѣдни, па дори и по-бѣдни отъ Садовскитѣ, ала все пакъ не отъ една важна страна по-честити. Най-главната бѣ, че на никой баща отъ цѣлия домъ смъртта не надничаше така изъ очитѣ, както на господина адюнкта; а между тѣхъ имаше и много по-стари отъ него. Отъ всички женски жители на цѣлия домъ госпожа Садовска бѣ за своята пора най-полинѣла; и всички дѣца въ другитѣ жилища, и въ подницитѣ, изглеждахъ по-здрави и бѣхъ по-весели, отколкото Карлъ и Руженка адюнктови.

Господинъ Садовски четири пѣти въ день се вѣставаше като сѣнка на стълбитѣ и въ прохода на дома; госпожа Садовска не излизаше изъ кѣщи никога, освѣнъ недѣля и празникъ рано, когато отиваше на черква; Руженка изъ нощъ въ нощъ шиеше въ малката стаичка, чийто прозорецъ излизаше на тѣсното дворче; а Карлъ никога не се придружаваше къмъ другитѣ момчета въ дома, за да си поскача, побѣбре и поиграе: съ нѣколко книги подъ мишица тихо, самъ безъ другаръ отиваше на школа и пакъ самъ самненничѣкъ се връщаше: никой въ дома не го е виждалъ да се е засмѣлъ нѣкога.

Въ помѣщенieto на адюнктови биваше всеко врѣме тъй тихо, като че никой не живѣеше тамъ! Прѣзъ цѣлата година

никой не имъ идѣше на гости; никой досега не ги е виждалъ да излѣзхтъ всички заедно на разходка. Господинъ адюнктъ ходѣше въ писалището и въ недѣли, и въ празникъ до обѣдъ, а слѣдъ обѣдъ, — както разправяше слугинята, — той си дремнѣше нѣкой часъ за да натѣкнѣ поне от малко онова, което отъ себе си губѣше прѣзъ цѣлата седмица. Отъ слугинята узнахъ другитѣ жители въ дома, колко скромно се готви у адюнктовѣ; ала тя никога не бѣ се оплакала да не сж ѝ дали доста да се паяде. И единичниятъ разкошъ, който искаше и си допушаше челидѣта на Садовски, то бѣ слугинята. Нанстина, госпожа Садовска сама си редѣше малкото домакинство и съ охота би вършила у дома си и най-грубата работа; ала тя бѣ убѣдена, че споредъ мъжа си трѣба да има слугиня: неговото положение като чиновникъ би се уневажило каже и накрънило, ако би да се чуе за тѣхъ, че нѣматъ никого да имъ прислужва. Десетѣтъ лева на мѣсець, които плащаше на слугинята, ти съ жалость отнимаше отъ смѣтката си за облѣкло и обувки за двѣтъ дѣца и за себе; а дѣлѣтъ отъ храната, що отиваше за сжщата слугиня, отлично би стигналъ прѣди всичко за подобрене на собственитѣ нейни тѣлесни сили; обаче тя не можеше да се рѣши да промѣни своето домакинство въ тая точка. Плащаше и хранѣше слугиня не зарадъ нейната работа, която бѣше прѣмалко, но отъ срамъ прѣдъ обществото и отъ грижа за достоинството на мъжа си. Изцѣло може да се каже, че разносикѣ, необходими за нейното държанье у дома, ти пестѣше отъ своето сжществуване: тая забрава на собственото здравье, това жертвуване за огледи къмъ обществото издаваше своето скърбно влияние върху нея: тя посърнѣ въ оная пора, когато други госпожи, що живѣхтъ въ условия само малко по-благоприятни, тепърва стигатъ върхътъ на своята сила, на своето здравье.

Животътъ на госпожа Садовска рано изпадна въ потокъ на бури и тревоги. Още прѣди да навърши петнайсетъ години, ти станѣ съпруга на младъ чиновникъ при единъ провинциаленъ окръженъ сждъ. — на актуара¹⁾ Йромпръ Садовски, който я взе, — сираче безъ майка и баща, — отъ признателность къмъ покойнитѣ нейни родители, у които бѣ намѣрилъ като бѣденъ ученикъ ласкавъ призоръ прѣзъ врѣмето на своето учение въ гимназията. Младиятъ актуаръ не намираше другъ по-пристоенъ начинъ, какъ да се отплати на сирачето зарадъ нѣкогашнитѣ благодарности у тѣхъ, освѣнъ да се ожени за него.

¹⁾ Актуаръ е „регистракторъ“, комуто сж възложени и нотарски работи.

Той съзнаваше твърдѣ добръ, че нито то още не е въ такава пора, нито той въ таково полъжение, каквото брачниятъ имъ съюзъ да може да бѣде дѣло на разума; ала въ оная минута, когато трѣбаше да се рѣши, не останаха по негово убѣждение нищо друго, освѣнъ да се ожени съ любезната Хедвика, безъ да гледа, че тя е още недорасла, а неговата плата малка. Покрай тая кобна стѣжка имаше наистина и други двѣ възможности: или да не обръща внимание върху сиротата дѣвойка, да я напусне съвсѣмъ, или пъкъ да я подържа, да я даде у пѣкоя чужда челядь да живѣе и да се храни, и да я вземе за жена тепърва слѣдъ нѣколко години. Първото се противѣше на чувството му за признателностъ, съ която младиятъ актуаръ се смѣташе задлъженъ къмъ Хедвичинитѣ родители, на още и на неговата наклонностъ, която се обаждаше въ сърцето му къмъ милата дѣвойка. Второто смѣташе за поводъ за недостойни, хулни думи, които можехъ да се прѣсненхъ за неговитѣ отношения къмъ момата. Въ рѣшението си той се облѣгаше и на своитѣ чиновнишки способности, които безъ друго ще му спечелхъ бързо повишеніе, а съ това и по-охолень животъ. Ала тъкмо въ подирната смѣтка се измами най-много. Богъ знае защо, младитѣ женени чиновници напрѣдватъ много побавно отъ нежененитѣ. Садовскитѣ имашъ вече двѣ дѣца, а Яромиръ бѣше все актуаръ. И останхъ такъвъ още осемъ години. Едвамъ прѣди три години бѣ именуванъ адюнктъ и прѣмѣстенъ въ Прага, тъкмо когато го обзимаше вече отчаяние за бѣднината негова и на неговата челядь и когато отъ твърдѣ чувствителна оскудия за животни потребности понесе важна поврѣда въ своето здравье. Жена му знаеше твърдѣ добръ, че признателностъ къмъ нейнитѣ родители и наклонностъ съ благородни помисли къмъ нея го накарахъ въ еднаква мѣра да пристѣпи къмъ тоя бракъ; затуй вече отъ първата минута на женитбата гледаше съ работливостъ и пестовностъ да улекчи отъ своя страна грижитѣ на мъжа си за домакинството, което отъ день на день искаше все по-вече разноски.

Когато се прѣнесохъ въ Прага, отъ многогодишна неволя Садовскитѣ бѣхъ вече и двошката подядени въ тѣлеснитѣ си сили, като отъ машиха отмѣрени тѣмъ отъ самата природа. Той по нѣколко пхти въ день покашляше; а тя скоро посърна въ лице: грижи за дѣцата, особно при нѣколко тежки болести, откъснихъ цвѣтътъ на младинитѣ ѝ. Обаче прѣселаніето въ Прага ако и да не имъ донесе никаква материална полза, никакво подобрение на домашнитѣ условия, — понеже добавката въ платата едвамъ стигане да пострѣдне каквото

имъ порасна въ пасама на жилището и въ пазарскитѣ цѣни, — все пакъ имъ бѣше драго, че дойдохъ въ столицата. Какво щѣхъ да правятъ съ дѣцата, които вече дорасвахъ, въ малкия окръженъ градъ, гдѣто нѣмаше нито по-високи училища отъ общинскитѣ, нито пъкъ други нѣкои образователни заведения? Карла ще трѣбаше да пратятъ въ другъ градъ да слѣдва въ гимназия, понеже отъ тая страна Яромиръ Садовски повтаряше върху дѣтето си сжщата грѣшка, която бѣ извършена върху самия него: като гледаше, че синъ му е съ слабо тѣло и не яко здравье, обрече го на учение, безъ да бѣде поученъ и отъ своя собственъ горчивъ опитъ, че за учение, а послѣ и за онова занятие, къмъ което ще води ученето, е необходимо, да бѣде дѣтето по-яко и по-здрово нежели за кой да е другъ занаятъ. Руженка пъкъ трѣбаше да се изучи на такава работа, която да извършва въ къщата на своитѣ родители, та съ врѣме да си изкарва съ нея самостоятелно прѣхраната. Обаче въ малкия провинциаленъ градецъ нѣмаше за това прилежъ. Затуй поне за бѣднината на двѣтѣ адюнктови дѣца Прага се явяваше като спасение: Карлъ ходѣше въ гимназия, а Руженка се учеше да шие дрѣхы и капели; вече на втората година тя се нареди дома като самостоятелна шивачка. Работѣше добрѣ и евтино; затуй имаше постоянно доходъ, който нейнитѣ родители отлагахъ настрана за да ѝ се набере малкъ капиталецъ за напрѣдъ. Когато съзираше намѣстѣ въ домакинството доста чувствителенъ недостатокъ отъ най-потрѣбни нѣща, добрата щерка молѣше татка и майка, да си послужатъ въ нужда отъ нейнитѣ икономии; ала тѣ никога не приемахъ отъ нея такава жертва, но впижги само жалѣхъ, че не могатъ отъ себе си да пригудятъ нищо къмъ нейнитѣ пари.

Така тихо, скромно, работливо, безъ показъ прѣдъ свѣта живѣеше въ Прага челядъта на адюнкта Садовски вече трети година.

Въ сѣда Садовски се ползуваше съ голѣмо благоволение и неограничено довѣрие отъ страна на началството и съ некрепно приятелство отъ страна на другаритѣ. Като се отличавахе съ своето юридическо образование, па сжщо така и съ неуморно прилежание и работливостъ, той бѣ назначаванъ при най-важнитѣ сѣдебни диренья и разправи. Трудѣше се, да отговори всекога напълно на своята задача, а като не му достигахъ служебнитѣ часове и за други текущи сѣдебни работи, наставяше къмъ тѣхъ неслужебно врѣме, своитѣ вечери и нощи. Че здравьето му по тоя начинъ много страда и че особно за

последната година много се влоши, той не гледаше: въ труда го крѣпѣше и тикаше надеждата, че все ще стигне може би нѣкое по-горно стѣпало отъ чиновнишката лѣствица. Другъ способъ да се подобриятъ доходитеъ му той не намираше въ цѣлия свѣтъ! Вече нѣколко пѣти бѣ се зарадвалъ, че мечтата му ще се сбѣдне: едно по друго се упразнихъ мѣста за окръжни сѣдни въ провинцията, за сѣдебни секретари въ Прага; Яромиръ Садовски се надѣше, когато всичкитъ му по-стари другари вече напръднихъ, че е близко и неговиятъ редъ. И всѣкой пѣтъ биваше горчиво измаменъ, когато държавниятъ вѣстникъ донасяше имената на повишенитъ чиновници: между тѣхъ неговото име все още не излизаше! До четиресетъ и втората си година той остояше все като адюнктъ. Нито му текна на умъ, че болнавиятъ му изгледъ и зародената вече опасна болестъ би могли да бѣдѣтъ причина, гдѣто не напръдва въ званията и гдѣто другари много по-млади отъ него го прѣскачатъ и минуватъ на по-високи мѣста. Когато се случеше нѣщо таково, него силно го заболяше; ала никой не бѣ съгледалъ у него ни най-малко негодуване или ядъ, изъ устата му не бѣ излѣзълъ ни най-слабъ поплакъ! Продължаваше да работи съ неуслабило прилежание и търпѣливо чакаше, че най-сетнѣ и за него ще настанѣтъ по-честити дни. Не бѣ се оплакалъ дори и на домашнитъ си: не искаше да умножава скърбнитъ и на своята Хедвика, която понѣкога сама се дотѣкваше до тая болестна рана въ душата му.

— Човѣкъ трѣба при всѣко условие да си върши длъжността, тѣшеше я; — поне му е чиста съвѣстѣта, дори и да не еж постигнали спрѣмо него справедливо! Когато стѣпнихъ на чиновнишкото поприще, не съмъ сключвалъ никакъвъ договоръ, че слѣдъ еди колко години ще бѣдѣ окръженъ сѣдния, или пѣкъ съвѣтникъ на върховния сѣдъ. Не мож да искамъ нищо; не мож ни да заповѣдамъ, ни да роптамъ: трѣба само да чакамъ. . .

Чакане и прѣкарване ноци подъ своята зелена лампа, и толкова дълго, че единъжъ така и заспа. Природата, която е морила въ себе толкова години наредъ, се обади най-сетнѣ за своето право и го надви. Людѣтъ отереща си приказвахъ на другия дець съ голѣмо очудване, че не си е лѣгалъ цѣлата ноць, па още и сутрината каже горѣла неговата лампа. Така я намѣри панетина и госпожа Хедвика надъ главата му, клямнала надъ масата. Тя угаси лампата, бутна му полека подъ главата подушка и го остави да спи. Той спа непрѣкъснато близу до осемъ часѣтъ, тѣй че едвамъ успѣ да се

омие, да хапне и се запуснѣ къмъ сѣда, немалко разсърденъ на жена си, че не го събудила по-рано.

За него день бѣше порячалъ пакъ да дойде Войтехъ Сикора на разпитъ. Излѣзохъ найвѣ нѣкои нови обстоятелства, които успихъ подозрѣнието върху него, че сѣе между фабричнитѣ работници пагубно социалистично учение, разпалѣ въ тѣхъ недоволство отъ досегашнитѣ плати и ги подбужда да напуснатъ работата. Полицията се докопала до нѣкои нови нищки, които редомъ водѣхъ къмъ Сикора, като къмъ единъ отъ виновницитѣ на страшното социалистическо движение. Адюнктътъ Садовски имаше да го подложи на много строго разпитване и споредъ нуждата да се разпореди, каквото неговитѣ по-нататъшни дѣйствия между работницитѣ да се свършатъ. Тѣкмо надъ въпроситѣ, що съставяше за тоя важенъ разпитъ, Садовски бѣ заспалъ.

Подиръ нѣколко минути сѣдебната разправа щѣше да почне, а адюнктътъ не бѣ си приготвилъ за нея всичко; — не бѣ прочелъ нито всичкитѣ книжа, що му бѣ прѣдала полицията. Това го разтревожи до задуха. Образитѣ му пламнѣхъ въ спленъ огънь, сърцето тупаше тѣй разярено, че синитѣ жили надъ слѣпнитѣ очи му се напрегнахъ като тетиви. Дѣхътъ му замираше смалъ не на всѣка крачка. Когато влѣзе въ сѣдилището, овладѣ го страшно утѣснение и за единъ мигъ забрави всичко, за което трѣбаше да пита призованиятъ работникъ. Какво ще прави? Да се изповѣда нѣкому?... Съ най-тежка мѣка събра пакъ толкова сила, колкото да може да се изкачи до втория катъ и да си влѣзе въ писалището. Ала щомъ стигна тамъ, очитѣ му се замрѣжихъ, книгата паднѣхъ изъ рацѣтъ и се прѣснѣхъ по пода, а той едвамъ се улови за масата и се смѣкнѣ край нея на стола. Въ това врѣме го застави силна кашлица и изъ устата му бликнѣ кръвъ.

Въ писалището влѣзе Сикора. Щомъ зърнѣ, че адюнктътъ се бори съ смъртта си, отскочи назадъ къмъ стѣлбата и нададе викъ. Въ нѣколко минути се стекохъ тукъ чиновници, слуги и стражарѣ, и се заловихъ да съживяватъ горкиятъ адюнктъ. За щастие и единъ сѣдебенъ лѣкаръ бѣше дошелъ вече въ дома. Той прѣгледа болниятъ, направи нужнитѣ първи разпоредби и заповѣда да се прѣнесе у дома му.

Разбѣра се, че разпитътъ на Сикора не станѣ. Адюнктътъ, блѣденъ на смъртъ, положихъ въ кола, гдѣто отъ двѣтъ му страни седнѣхъ лѣкарътъ и единъ чиновникъ за да го изпратятъ до неговото жилище. Работникътъ го послѣди съ очи отъ портитѣ на сѣдилището, заклати глава и продума низко :

— Видѣ ли? Готовѣше за мене примка: надих самъ вжтрѣ прѣдъ очитѣ ми! Въ тоя домъ вече надали ще ти стѣни кракътъ. Нѣколко минути бѣхъ съ тебе насамѣ: можехъ да си приберѣхъ венчки твои книжа, приготвени противъ мене, и по тѣхъ да си натѣкмихъ, що да отговарямъ нататѣкъ. Не го направихъ, защото не се боѣхъ нито отъ тебе, нито отъ твоя прѣемникъ. Нѣкой отъ насъ би трѣбало да разпитва, та да знае какъ. Вие не можете го скопоса. Ще си потрошите противъ насъ зѣбитѣ и . . .

Не може да се опише ужасътъ въ челядѣта на адюнкта, когато докарахъ бащата боленъ на смъртъ. Блюванъето кръвъ се повтори него день още еднѣжъ, ако и малко по-слабо. Тѣкарьтъ сполучи да го спре; ала венчкото негово изкуство не успѣ да върне на болния изгубенитѣ сили.

Госпожа Хедвика не се помѣстѣше отъ леглото на болния си мжъ и го гледаше съ най-голѣма грижливостъ. Двѣтѣ дѣца въ съсѣдната стаичка се заливахъ въ сълзи. Цѣла нощъ венчки трошца пазехъ при драгия съпругъ и баща и слѣдѣхъ утѣнено подъ лжнитѣ на зелената лампа всѣко негово движение, всѣкой неговъ погледъ. Венчко това бѣше много жално . . .

Лампата горѣше на масата. Зелената нейна свѣтлина се видѣше отъ срещната страна, както и другоѣ: ала голѣмата лисина вече я нѣмаше подъ нея: тя потънѣ въ подушки и се вдигнѣ изъ тѣхъ само на шестия день, за да слѣзе въ смъртния ковчегъ . . . И нея нощъ лампата вече не се запали: госпожа Хедвика съ разтреперани ржцѣ я постави на прозореца, като я поръенъ съ горчивитѣ си сълзи. Сега за пръвъ пжтъ зелената лампа се намѣри на него мѣсто. Нейната ролѣ бѣ пзиграпа, както и ролѣта на господаря ѣ, комуто злочестѣта вдовица запали надъ главѣта червено кандило . . .

Когато погребалниятъ проводъ вървѣше къмъ Олшанскитѣ гробища, Сикора и Хлучекъ почивахъ за южна и стояхъ прѣдъ фабриката. Като съзрѣхъ задъ желтия, просто боядисанъ ковчегъ вдовицѣта и сирацитѣ, що падахъ отъ непзказна жалъ, опрѣхъ единъ въ други своитѣ погледи.

— Каква разлика има въ тая послѣдна глава между образуванѣ и необразуванѣ пролетариатъ? запита Сикора и живнѣ съ глава къмъ оная страна, гдѣто минуване проводѣтъ.

— Никаква! отговори Хлучекъ съ важенъ гласъ.

— Е защо мжчимъ тогава и прѣслѣдваме едниъ другигѣ?

— Иди та попитай она покойникъ: той знае вече защо...

СНѢГЪ.

ЧЪРТИЦА ИЗЪ КАРИНТИЯ

Написала

Габриела Прайсова.

Не бѣше ни по Лукиния характеръ, да влиза съ шумъ и да блѣска вратитѣ, ала той го направи умишлено, за да разбержѣ домашнитѣ му, че му е отлежало на сърдцето — така съвсѣмъ леко и безогледно.

Слѣдъ вечерата станж и гледайки втрепенено къмъ вратата тихо каза: „Е лека ви нощъ! Когото утрѣ рано не видж, нека си остава съ здравье“....

Отъ домашнитѣ никой не му отвърнж; и майка му вече бѣше отпаднала отъ тѣгуване и въздишки. Отъ светата недѣля, когато Лука се върнж отъ черква, гдѣто чу първото оглашение за свадбата на Виктория Боршакова, той станж причина, майка му да жалѣе и да охка.

Още кога се върщане дома, идѣше му да проплаче. Присторваше му се, че и сухитѣ лѣсти, които хвърчяхъ по вѣтъра и шумиѣхъ, въздишатъ заедно съ него и отиватъ пѣкждѣ да загинѣтъ. Осѣщане се като прѣбитѣ, не можеше дори вървежѣтъ си да оправя, силниятъ вѣтрѣ клатѣше неговата левентъ снага, като на малко дѣте.

А когато стигнж до горекия върхъ и прѣдъ очитѣ му се изпрѣчи въ долината край борова корийка кѣщата имъ, чинито четири прѣдни прозорена блѣщиѣхъ отъ пладненското слѣнце, разлѣ се въ него люта горчевина, като си вспомиш, че домашнитѣ му сега вече ще иматъ мира....

Като захванешъ отъ майката, па до най-малката сестра Рудда, всички му подфърляхъ и го дразниѣхъ, защото обичалъ Виктория. Ковладѣхъ я като пѣколъ щеници. Пари имала малко, та не щѣлъ да може се изплати дѣлѣтъ на другитѣ („наистина, туй е то най-главното“ — горчиво се усмихнж Лука), разумъ малко, сила за работа малко, па и хубостъ и доброта ѣ отказвахъ. Братъ му, войникѣтъ, се подемиваше, че имала коса като

лиенца (охъ колко глупаво разбира той — тъкмо тѣзи коси бѣхъ у Викторія най-хубавото!) и твърдѣше, че не можела хубаво да играе, че подкачала като заекъ, което сжщо тѣй не бѣше истина. Другиятъ братъ, когато искаше да ядоса Лука, казваше: „иди по-добрѣ при оная замръзнула“. Съ туй загатваше той, гдѣто Викторія имаше слаба, дребна снага. Па и тази недорасла сестра Рудла оживляше, като слѣдѣше, гдѣ и кога се срѣщалъ Лука съ Викторія, и слѣдъ това прѣдаваше на майка си, която веднага дигаше врѣва.

Лука, разбира се, цѣлата тази омраза на домашнитѣ си не можа да скрие прѣдъ Викторія. Та и кому другиму можеше той да се оплаче, ако не ней? Викторія спокойно го изслуша, не се просълзи, нито взе да отказва ония разни недостатѣци, които ѝ приписвахъ. Това нейно спокойствие и достоинственостъ радвахъ Лука: ти само би се загледала въ земята и би рекла: „Че азъ не ви се натрапвамъ! А трѣбало би да кажешъ на твоитѣ, че свободно момиче може въ почтеностъ да си продума, съ когото иска...“

„Пъкъ нашитѣ казватъ, че Викторка не била разумна — ба, тя е твърдѣ разумна!“ мислѣше си Лука.

Отъ нѣкое врѣме Викторка бѣше твърдѣ нажалена, че Лукината майка не ѝ отврѣщаше на поздрава, когато би се срещнали негдѣ. „Това не се прави нито на пай-долния човѣкъ“ — ядосваше се момата, и отъ тогава всѣки часъ подмѣташе на своя мили: „Молиж те, защо идвашъ у насъ, когато е толкова криво на твоитѣ заради това? Разбери най-сетнѣ“.

Лука само би се засмѣлъ; той си мислѣше, че никой на свѣта не може да го върже на верига или да го затвори въ кошара. Трѣбало само да се потърпи още, докато се прѣмахнатъ спѣнkitѣ. Но че това не го е казалъ на любимата си, че на нея, тая разумна, която можеше всичко по-хубаво отпапрѣдъ да прѣсметне, отколкото той самъ, не е съобщилъ, за да не се грижи никакъ и да му остане вѣрна... сега горчиво оплащаше.

Прѣдъ жетвата отиде Викторія у баба си на кждѣ Щирія. Всѣка година я спохаждаше, да ѝ помага въ най-работното врѣме, и оставаше тамъ три до четири седмици. Лука вече отъ пролѣтось се боеше заради тия праздни лѣтни вечери безъ Викторія, а толкова по-мъчно му станъ, когато момата се принуди ненадѣйно да замине, безъ да си кажътъ събогомъ и безъ да се надуматъ, какъ ще си пишътъ. Поръча му само по своята другарка, Ката, че го поздравява стотина пѣти и че не трѣбало по никой начинъ да ѝ праща писмо, до когато тя не му се обади.

Мияххх се петъ, изетъ седмици, а Викторка не се връща назадъ — не праща и обѣщаното извѣстие. Лука ходи като загубенъ; слѣдъ като си свърши работата вечеръ, той туку излѣзе отъ кѣщи и скита по друма въ извѣстна посока. Така всѣка вечеръ, било ведро било облачно, той ще прѣфѣрли единъ часъ пѣтъ дори до Труденъ, гдѣто живѣхтъ Боршакови. Тамъ би се скрилъ задъ градината и мачкайки въ прѣститѣ си глогови листца, търпѣливо би чакалъ, до като не би съгледалъ по отблизу нѣкого отъ челядта или отъ малкитѣ Викторкини сестри и братя, за да ги запита, нѣматъ ли още писмо, че тая най-старата утрѣ или други день ще дойде . . .

Не смѣеше да влѣзе у тѣхъ. Чувствуваше, че лѣтосъ Боршакова на два пѣли не го поздравя, а Боршакъ и безъ това имаше обичай всѣки нѣтъ, когато би ги споходилъ Лука, да го запита съ единъ таѣвъ чуденъ погледъ: „Какви добри вѣсти ни донасяте?“ Той ниго не му казваше „ти“, като на познатъ.

День слѣдъ день изминаваше, днитѣ стаяхх по-кратки, и вече нѣмаше ни глогови листа, да скратяватъ на Лука дългото врѣме — всички бѣххх попадали.

Викторка не дохождаше, а Лукинитѣ роднини, като не знаехх, какво става, продължавахх да подбаждатъ и да се заканватъ — Лука вече и не слушаше това . . .

Туку една сѣбота слѣдъ пладне дойде у тѣхъ, ужъ по нѣкаква работа, Ката; говори за това, говори за онова, и все загатваше на Лука, да идхтъ да ѝ покаже гължбитѣ. Но Лука не бѣше досѣтливъ, мислѣше, че това желание Ката вече по четвърти пѣтъ повтаря само така на шега; разбра и почервенѣ тепърва когато Ката задъ гърба на майка му посочи пепеляво писъмце и му смигна съ очи. Разбира се, тя не бѣше крива, че това забѣлѣжи и четиринайсетгодишната Рудла.

„Тогазъ ела, Като, да видиши гължбитѣ“ покани я най-сетнѣ Лука съ разтреперенъ гласъ и трѣгна напрѣдъ низъ вратата на стаята.

Рудла гледаше въ Катинитѣ рѣцѣ, и стѣпайки на прѣсти, щомъ Ката трѣгна слѣдъ Лука, побърза подирѣ ѝ. Затова Ката на прага си прѣмисли: „То вече захваща да мръква — ще трѣба да си идж дома. Не ще ли можешъ, Лука, да ме изпроводиши малко?“

„Тъкмо нататѣкъ и азъ трѣба да идж“ отвърна Лука и придружи момата тѣй, както си бѣше облѣченъ въ кѣсо домашно елече. Щомъ се изгуби отъ очитѣ имъ кѣщата, Ката мѣлчешката прѣдаде на Лука писмо; не трѣбаше да се казва отъ кого е.

Лука го обърих на дланѣта: какво чудно впечатлѣние му направи туй пенелъво писмо, ако и да имаше отзадъ на обвивката зеленикава глория съ думитѣ: „Поздравъ отъ далечъ“. Ала при все това Лука се усмихнѣ, тикнѣ писмото въ джеба, да изпроводи Ката малко по-далечъ . . .

„Нѣма ли да го прочетешъ веднѣга?“ забѣлѣжи тихо Ката.

„Ахъ не“ — усмихнѣ се пакъ Лука. — „Първомъ далечъ ще те изпроводиѣ заради това, че и ти си била тоя дълъгъ пѣтъ“.

„Ти ме помоли за това — проводи ми и писмото като на своя най-добра приятелка“ каза Ката, а постоянно говорѣше съ такъвъ нисѣкъ гласъ, съ каквѣто се изразява съчувствие и довѣрие.

Ала Лука не бѣше въ таково настроение, да би приказвалъ съ пѣкого за Виктория — не искаше да спомене ни името ѣ. Чинѣше му се, че за това дълго негово напразно чакање както и за желанието му, да я укори, може да се разказва само помежду тѣхъ двамата — затова и нейното мисмо можеше да си прочете само на самѣ. Почнѣ да разказва нѣщо съвѣмъ друго, всѣкидневно, ала най-сетнѣ се вгледа приятелски въ малката погърбена Ката, какъ бързо крачи къмъ дома, и си спомни, че ти на драго сърце е изминѣла този дълъгъ пѣтъ насамъ и натагъкъ заради него и за Виктория. И въ тоя мигъ го обзе такава благодарностъ и уважение къмъ тази незначителна и нехубава Ката, че веднѣга би ѣ цѣлунѣлъ рѣка заради нейната пожъртователностъ и вѣрностъ . . . Такава мисълъ бѣше между тѣхъ само за смѣхъ, но при все туй не можеше отъ все сърдце да не я съобщи на Ката.

„Я го виждѣ, рѣка би ми цѣлунѣлъ като на нѣкое божество“ — засмѣ се момата смѣло — „ала цѣлувка като мѣжъ на момиче пакъ не би ми далъ. Но за това съмъ азъ малко хубава“ !

Та ти и сама не би дала да те цѣлунѣ!“ — отговори Лука на нейната забѣлѣжка, за да не ѣ стане криво.

„Защо не!“ рече Ката съ положителностъ. „Само другитѣ ли трѣба да се наслаждаватъ“?

Сега у Лука се яви смѣлостъ: „Тогава докажи това!“ извика рѣшително.

Което Лука наистина не очакваше, Ката мълчешкомъ прие. Затвори очитѣ се и чакаше. „За нея би било срамота, ако не бихъ я цѣлунѣлъ сега“ — помисли си Лука, и като се наведиѣ къмъ момичето издигнѣ съ рѣцѣтъ си нейния образъ и я цѣлунѣ въ устата. „Това е за глѣто вѣрно донесе писмото“ рече

и прибави малко смутено: „Ала на Виктория не бива да кажешъ, отъ туй би могла да излѣзе глупостъ.“

Ката не отговори, до като измийхъ пакъ нѣколко крачки. Тогава отвърнхъ нѣкакъ смѣтно: „Че какво може Виктория вече да каже за това...“ Наистина — нищо —“ поумехъ се Лука. „Но знаешъ —“ прибави съ важностъ — „тя би за насъ рекла, че това не е разумно“.

„Знаешъ какво, Лука“ — почнхъ пакъ нерѣшително Ката — „За едно ще те моля. Когато прочетешъ писмото, което ти донесохъ, не дѣй се сърди на мене. Азъ не съмъ тукъ виновна — азъ на нейно мѣсто не бихъ могла да ти направя туй, макаръ да не би могълъ до смъртта си да ме вземешъ“.

Лука се сирѣ, сега вече не можеше да върви по-нататкъ. Изведнѣжъ ѝ каза лека нощъ, и едвамъ що се бѣ обърнхъ и вече почнхъ полека да изтегля писмото изъ джеба. . . . Чинѣше му се нѣкакъ горещо и тежко. . . . Защо това? Обърнхъ се пакъ, да не се оглежда подирѣ му Ката. . . . Не — отъ нея нѣмаше вече ни диря. Съ тежки, неподвижни прѣсти почнхъ да кжеа обвивката, като стискаше въ лѣвата си ржка писмото, понеже му идѣше, че може да изпадне изъ ржката му, да изчезне. Най-сетнѣ измѣкнхъ изписаната хартийка, но сега дори видѣ, че вече не може да се прочете писмото; бѣше съвсѣмъ се стъмнило. Разтреперенъ поотминхъ още малко нжтъ, до като се сѣти, че има у себе си кибритъ. Спрѣ се и като се облегна на една брѣза, извади кутийката съ кибрита и щастливо запади двѣ заедно слѣпени клѣчки.

Ала листътъ бѣше обърнхъ на долу съ буквитѣ. Обърнхъ го полека, като че ли постоянно викаше нѣкаква сила, да му е на помощъ, и прочете най-горниятъ редъ.

„Хвала Исусу Христу. Мили Лука“!

Клѣчките прѣждеврѣменно угасихъ, съ трепереща ржка Лука запади други двѣ.

„Когато получишъ това писмо“ — прочете нататкъ — нека Богъ ти помогне, да не се разгжнѣшъ. Съобщавамъ ти, че послушахъ баба си и родителитѣ и че ще стане черковно оглашение. . . .“

Свѣщичкитѣ пакъ изгасихъ; трескаво развѣдуваниятъ Лука изсипа на дланъта си всичкитѣ останали кибрити, и като ги запади заедно, глътнаше нататъшнитѣ редове:

„Оглашение съ Филипъ Баичъ, който държи тукъ въ графската желѣзарна гостилница. Мене виѣжги ме идосване, че съмъ причина да имашъ въ къщи неприятности, а напразно би се отлагало съ нашия въпросъ. Когато бихъ прѣцвѣтѣла, ти би

послушатъ майка си и би си потърсилъ нѣкоя по богата. Затова, нека да си помогнемъ и двамата, до като има още време. Азъ ти желяжъ щастие и всичко добро, и още за послѣдентъ нхтъ стократно те поздравивамъ. Съ почитание Вита Боршакова“.

Безчувствено дръпна Лука ржката си; пламъкътъ догорѣлъ до прѣтитъ му — ала той не осѣщаще болката. Обхванъ съ дѣсната си ржка два пхти брѣзата, която се бѣлѣше въ тъмнината, и пришепна на себе си: „Да, — това е брѣза, — бѣла брѣзина, о която се опрѣхъ! Вита Боршакова — Вита —“ смѣсане се тежко и остро въ главата му, като че ли тѣзи думи до самото му ухо съ пила да се прорѣзвахъ въ дърво — „съ почитание!“ — виждъ, прѣзначено името и „съ почитание...“

Одмъкна се нѣколко крачки, и туку изведиохъ му хрумъ: „То е хубава шега — разбира се, че гостилничарътъ — това лошо е измислила, за да ме сплаши! Гостилничарътъ тъкмо би търселъ много пари — тѣ умѣхтъ това — а тя не би се изневѣрила така веднага... Да, азъ не съмъ тѣй глупавъ, както си е помислила тя, че ще ме сплаши и че ще ми се изсмѣ слѣдъ това, когато се върне!“

Лука се засмѣ, ала на гръди му не отлекихъ... Ядъ го бѣше, стѣгаше го тъкмо въ сърцето, че тамъ, кждѣ Щиря, така дълго се забави Виктория — охъ, така дълго!... Идѣше му да се върне подиръ тая Ката, но не стори това. Влѣчеше се полека като пиянъ дома и — право въ своята станчка, на постелката. Забрави и вечеря и работа.

Слѣдъ малко дойде майка му и вече на стѣлбитъ извика: „Лука, Лука — дома ли си?“

Синъ ѝ добрѣ я чу, но не се отзова. Осѣти, какъ влѣзе вхтрѣ, разсвѣти съ слаба ламбица тъмната станчка, пристѣпни къмъ постелката и похванъ зачудо прѣдпазливо и нѣжно главата на своя първорожденецъ. „Син като камъкъ — нито не се мръдва —“ промѣнка безъ гнѣвъ, и добрѣ че се обхрихъ да излѣзе, на Лука станъ изведиохъ така тежко на душата, че щѣше подъ тая пейна ржка дори да захълца...

Като излѣзе майка му, Лука ставъ и седна на постелката. Главата и очитъ го болѣхъ, а на гръдитъ го натискаше болка. Почна да си гладя челото и коситъ — съ това нѣкакъ му поотлекваше, но и това не помогна за дълго — болката се връщаше съ още по-голяма сила. „Човѣкъ би могълъ тукъ да се удуши —“ прошепна и почна да се мъкне къмъ вратата. Тукъ застанъ малко опрѣлъ главата си на лактитъ, и пакъ тихо отваряйки по-лека стѣгнаше на долу и излѣзе вънъ отъ кжщи. Изминахъ бързо далечиятъ пхтъ до Катини, дотѣкнахъ

се до затворенитѣ врата — ала не се осмѣли да събужда хората отъ сънъ. Полека, тъй съвѣмъ бавно, като старъ, слабъ човѣкъ, връщаше се на разсъмване дома, а по пътя се молѣше на всемогъщия Богъ, на св. Богородица, на ангелитѣ хралители и на своя покровитель — цѣлата тазъ въ младенческата лекоумность занемаряна вѣра сега прѣдъ него въскрѣснѣ, за да го тѣши, че Викторка нѣма да бѣде съ никого оглашена, че туй само така си тя измислила, за да го изплаши...

Рано Лука малко заспа — а слѣдъ ужасно прѣкъжавания сънъ — за нѣкакво черно куче, съ което трѣбало да се бори — той бѣше доволенъ, че отвори очи. Съ особено набожна скромность и разкаяние той пакъ си спомни, че вчера занемарилъ работата си, и побърза да надомѣсти туй съ двойно трудолюбие. Като се връщаше отъ яхъра, срещнѣ се въ ходника съ майка си, която на неговото „добро утро“ му отговори: „Кждѣ пъкъ скитѣ вчера съ тая Ката? Азъ ще ѝ кажж неи, да носи и да подмѣта задъ моя гърбъ писма! Азъ ще ви кажж вамъ всички!...“

Лука не отговори, хрумнѣ му само, какъ знае майка му да бѣде дволична... Какъ съвѣмъ друга изглеждаше вчера вечерята, когато дойде подирѣ му въ стаята!

Въ черква влѣзе Лука съ смиренность — ала отъ тамъ си изнесе най-голѣмата рана на своя животъ. И тъй истина било всичко, което е написано въ това малко пепеляво писъмце, и какъ, като за подигравка късно му се съобщи това — тъкмо послѣдниятъ день прѣди оглашението!

Той се сѣти, като съзрѣ прозорцитѣ на бащината си къща, които сѣкашъ радостни се сяехъ отъ пладненското слънце, че не трѣба най-голѣмата вина да се приписва на Виктория. Тя вече доста невинно прѣтегли отъ Лукининѣ роднини... Била е толкова разумна, видѣла е, че нѣма за какво да се радва при такава пенавистъ и неприятелство.

Лука заскърца съ жѣби. Той до сега не бѣ причинилъ на своето сѣмейство никаква неприятность нито срамота, паработилъ се бѣ и измжчилъ за всички доста — а какво има отъ всичко туй? Развалихъ, подкопахъ му животътъ — оттрѣгнхъ отъ него Виктория... Ала и той заради туй ще имъ покаже, ще имъ стори и той нѣщо...

Още сжщото слѣдпладне Лука хладно помоли брата си войникъ, да му отстѣпи своятъ платненъ ржченъ куфаръ, който бѣ донесълъ отъ Щирия, и почнѣ да си нарежда въ него различни свои нѣща, всичко, което искаше да вземе съ себе си отъ къщи.

Майка му, цѣла запъхтѣна, дотърча въ стайчката му. „Какво мислишъ да правишъ, дѣте, тако ти Бога?! Кой какво ти стори, та искашъ да напустнешъ старата си майка и хубавиятъ имотъ? Че нали на твое име покойниятъ ти баща въ послѣдното си завѣщаніе го остави, ти си най-честитиятъ отъ цѣлото сѣмейство!“

„Най-честитъ!“ — отвърна горчиво Лука. „Да знаете, азъ всичко туй ще ви оставя, което сте спестили за мене. Нека ви бѣде то! Дайте туй другиму, комуто навѣрно нѣма да разваляте щастіето, както всички това сторихте на мене!“

„Зеръ това правишъ заради оная замръзнула Боршакова!“ — зае майка му въ своето увлѣчение изражението на другия си синъ — заради такава една фалшива никаква, съ която никогато не би билъ вкусилъ спокойствие, както трѣба? . . .“

Лука сграбчи отъ масата синята, позлатена чашка, която една негова тетка му бѣ веднѣжъ допесла отъ Целовецъ, и я тресна о земя. „Кой е замръзнула? — Кой е никаква?“ — развика се грозно като смахнахъ. „Тя бѣше най-хубавата на свѣта, а ви ми я взехте! Другиму въ обития я отгонихте! Господъ нека ви прости за това, но азъ вече тукъ съ васъ по-нататѣкъ не искамъ да живѣя!“ — прибави малко по-успокоенъ.

Майка му взе да плаче, кършеше ржцѣ! Дотърча подиръ нея Рудка, и плачехъ и наричахъ и двѣтъ:

„Аха, и ти дохаждашъ“, усмихна се Лука на сестра си. „Ни една змия не би направила това, както ти мене и Виктория прѣслѣдваше . . .“

Най-младия си братъ насмалко Лука не го изфърли низъ вратата. Съвсѣмъ сериозно мислѣше, да отиде далечъ нѣкъдѣ на служба. Продаде въ Велковецъ своятъ празниченъ часовникъ, купи си новъ дъждобранъ и ремикъ, а отъ общината поиска челядна книжка . . . Майка му доведе селския старѣй, кумѣтъ, свещеника, който толкова убѣдително надумва Лука, че го и разплака дори — ала всичко напразно, отъ своето намѣрение, че въ четвъртъкъ ще излѣзе отъ кѣщи, Лука не се отказа. И така въ срѣда вечерята каза лека нощъ, като прибави: „Когото утрѣ рано не видишъ, нека си остая съ здравье!“

Горѣ въ спалнята си взема съ себе си свѣщъ въ цинковъ свѣщникъ, посбра долу кибрити, турна на стола до постелката своятъ всѣкидневенъ часовникъ — и нѣмаше вече за какво друго да се грижи. Та послѣдното слѣдпладне той нищо не погледна въ домакинството, теглѣше го само — теглѣше да иде въ свѣтъ. Такава една дълбока, болна жга го караше, само да прѣкрати

бащинният прагъ и до вѣкъ да не се върне назадъ. Да бѣше вече се измнѣла и тая послѣдна нощъ! Лука си съблѣче елечето, изгаснѣ свѣщъта и си легнѣ.

„Сега само добръ да си отспѣ, рано ще гледамъ да се измѣкнѣ отъ кѣщи, прѣди да се събудятъ нашитѣ. Не искамъ вече нищо да чуѣ.“

Затвори, очитѣ си и почнѣ нарочно равномерно и по-силно да дѣха. „Така най-лесно се примамва сънътъ“ — каза си въ духа, ала когато слѣдъ дълго врѣме сънъ не дохождаше, обърнѣ се Лука на долната страна, взе възглавницата и я турнѣ подъ главата си на другия край на постелката. Сѣти се, че като бѣде обърнатъ съ лицето къмъ прозореца, най-рано ще познае, кога захване да съява. Сега тамъ се мѣркаше само прозорчето безъ мѣсечина, безъ ни една звѣзда, така чудно и таинствено, както бѣше туй пепеляво писмо на първъ погледъ.

Наисетитѣ Лука заспа, и пакъ му се присѣни нѣкакво черно куче, съ което се борѣ. Събуди се съ отрѣпналъ, съкашъ отеѣченъ вратъ, защото прѣзъ цѣлото врѣме лежалъ съ глава виснѣла къмъ зида. Прозорчето му се пристори измѣнено, като прѣдъ разсѣмване, — наистина отъ двора се чу гласътъ на пѣтела.

„Какво ми се явява на сънъ постоянно това черно куче“ спомни си Лука ставайки. Запали свѣщъта и почнѣ да се умива. Когато бѣше готовъ, прѣоблѣче се въ празнични дрехи и си помисли, като гледаше прѣзъ прозореца какъ бързо изчезватъ двѣ звѣздици: „Всичко върви като по часовникъ . . .“ Туй му припомни, да погледне на часовника. Бѣше часътъ четири — тъкмо най-сгодно врѣме . . . На четири и половина, нѣкога на петъ става майка му . . .

Дигнѣ куфарътъ, обърнѣ се още веднѣжъ, притиснѣ шапката на главата си и изгаснѣ свѣщъта. Въ тъмнината живо заблѣщѣхъ прѣзъ прозореца звѣздитѣ . . . „Хубаво ще пѣтувамъ“, помисли си Лука, а въ ума му се мѣркаше зеленина съ кѣсни есенни жълти цвѣти, шинове . . . Той по пѣти обича да си подсвирква — сега съ леко сърдце ще си подсвирква!

Дойде съ куфарчето до вратата, отвори и ги затвори безъ шумъ. „Трѣбаше да вземъ съ себе си и свѣщъта“ — помисли си, ала пакъ да я запалва му се чинѣше вече излишно. На тъмнитѣ стѣлби нѣщо му стана неприятно — пакъ си припомни за черното куче отъ двата съня. „Че кой има тукъ въ околността таково голѣмо черно куче? — разсѣждаше, за да се из-

бави разумно отъ това лоше впечатление — „труба пегдѣ да съмъ го видѣлъ“.

Вече бѣше на послѣдното стъпало, вече стигна къмъ външнитѣ врата . . . Слабо въздъхна, прѣфърли куфарътъ и дж-добрацътъ въ лѣвата ръка, а съ дѣсната се прѣкръсти три пкти . . . „Нека на всички тукъ да имъ цвѣти щастие — нищо лошо не имъ желаа“ прошепна, и при първитѣ думи пакъ си спомни за зеленината по пкти съ цвѣта. Когато отваряше вратитѣ, като че ли съ тѣхъ нѣщо тежко отбутахъ; най сетнѣ прѣкрочи — и съ затаенъ дъхъ застахъ като прикованъ . . .

Всѣду на около лъщѣше снѣгъ — бѣлѣ тихъ снѣгъ. На земята легнахъ като килимъ, повалихъ насрещната стрѣха, покрихъ градината, колата и плугътъ на двора — на всичко легнахъ, прѣкрихъ сѣкашъ цѣлиятъ свѣтъ и всѣду нанесълъ тиха-тихичка чистота.

Лука прѣкрочи съ кракътъ, той потъна въ тая рохка чиста покривка . . . дръгна го назадъ . . . Стъпката се зрачеше и темнѣше като грѣхъ. Горѣ надъ него угасвахъ звѣздитѣ . . .

А въ своитѣ гръди, които до тоя часъ се гълнувахъ, внезапно осѣти Лука нѣщо ново . . . Бѣше то непоклатно, нѣжно, тихичко . . . Засѣдаше то съ горчивата мисль, че тая, която не иска да чака, да търпи и да прѣцвѣтѣва въ любовь, не била разумна, а само хитра; по-разуменъ изглеждаше сега Лука самъ на себе си, и съ тия просълзени очи, когато се е чудилъ, какъ лесно Викторка привикна съ друго и какъ лесно и нейната приятелка Ката раздава цѣлувки . . .

„Ба, въ туй, което майка ми казваше за стойността на Виктория, все е имало нѣщо петина“ . . .

Въ ходника заскърцахъ врати — на прага дотърча бързо висока жена, въ ношна капа, съ голи лакти.

„Кой е това?“ извика уплашено, и се разнесе ужасно очаянъ гласъ: „Лука — мой Лука! . . .“

„Недѣй вика“ отзова се вече отъ затворенитѣ врати при стѣлбитѣ гласътъ на сина.

Лука слѣдъ това, вече пакъ съблѣкълъ празничнитѣ дрехи, дълго гледаше далечъ въ околността, какъ всѣду се бѣлѣе тоя тихъ, чистичкъ снѣгъ.

(Отъ чешки прѣв. Л. М.).

НА ГОСТИ У БАНАТСКИТЪ БЪЛГАРИ.

1. ВЪ Винга.

На 7. августъ т. г. вечерята, когато влакътъ ме повезе отъ централната желѣзнопътна станция въ Пеща къмъ Арадъ, азъ се чувствувахъ немалко развълнуванъ, защото тръгнахъ да изпълня една своя отколѣшна мечта — да пропътувамъ всички ония мѣста въ Банатъ и Трансилвания, гдѣто е имало или още има стари български колонии. Захващахъ съ католишкитѣ българи въ Банатъ, които въ края на 17. в. напустнахъ крайдунавскитѣ си жилища въ България и тръгнахъ прѣзъ Влашко къмъ Унгария да се спасяватъ отъ турска мѣстъ. Азъ сега отивахъ да посѣтя двата най-видни центра на банатскитѣ българи — Винга и Бешеновъ (мадж. ó Bessenyö), за които имахъ изобщо смѣтно понятие: за Винга знаехъ, че тамъ живѣе учителътъ Косилковъ, издатель на български книжки и календарчета и редакторъ на починалия вѣстникъ: «*Vinganska Nuvala*»; за Бешеновъ знаехъ отъ статията на Цирбуса (вж. български прѣводъ „Южноунгарскитѣ българи“ въ Пер. Спис. XII—XIV.), че е голѣмо село — по-голѣмо отъ Винга. Та и отдѣ можехъ да знамъ нѣщо повече за тия български мѣста въ Маджарско, когато освѣтнѣ съчинението на Цирбуса въ намъ достъпната немаджарска литература до сега нищо не е писано за тия наши братя, нито отъ насъ, нито отъ чужденци. А отъ Цирбуса не може да се знае нищо специално за Винга и Бешеновъ, понеже у него изобщо се говори за нѣравитѣ и обичаитѣ на банатскитѣ българи, като се смѣсватъ съ подирнитѣ и тѣй нареченитѣ крашовани, които ни по езикъ ни по потекло иматъ нѣщо общо съ българитѣ, както ще видимъ по-сетнѣ. ¹⁾

¹⁾ Цирбусъ указва, въ кои села има българи и колко сж тѣ. Но и тия данни на Цирбуса не сж съвсѣмъ точни. Прѣди всичко трѣба да заличимъ селата, въ които живѣятъ тѣй нареченитѣ отъ него „крашовски българи“ които възлизатъ до 7000, така че числото на банатскитѣ българи остая не по-голѣмо отъ 14.000 души, а не 21.500, както е у Цирбуса (вж. Сп. Сп. XII. 73.) Споредъ съгласното казване на българитѣ, учители въ Винга и Бешеновъ, сега има българи само въ слѣднитѣ мѣста: въ Темшварската жупания: въ Винга (3500 души), въ Брещѣ (1000) и Дента

Въ призори стигнахъ въ Арадъ и слѣдъ четвъртъ часъ чаканье прѣминахъ на другъ влакъ, който вози къмъ Темнишваръ. Третята станция е Винга. Подиръ единъ часъ азъ вече стояхъ съ куфарчето прѣдъ винганската станция, която бѣше тиха и спокойна, като че ли нѣма жива душа въ нея; незнаехъ какъ се случи, че азъ бѣхъ него день единствениятъ пътникъ отъ Арадъ за Винга. Единъ опърпанъ селянинъ се завтече да ми послужи, и азъ съ радостъ му тутнахъ въ ръцѣ цѣлиятъ си багажъ, само да можъ да завържъ часъ по-скоро разговоръ: мислѣхъ го за българинъ, но указа се, че билъ влахъ. Отъ станцията не се вижда Винга, защото е засѣнена отъ една гъста джбравъ съ столѣтни дървета. Прѣзъ този „паркъ“ мълчешката слѣдвахъ своятъ водачъ, до като стъпихме въ първата улица — на асфалтовъ тротоаръ! Моятъ влахъ видѣ, че тротоарътъ ми направи силно впечатлѣние, и веднѣга ми разправи, че заради тоя тротоаръ Винга се славѣла на ширъ и дължъ между селата по рамния Банатъ. Та и какъ не, когато общината е платила за него, да се прокара по главнитѣ улици и около площадъта прѣдъ черквата, 75,000 флорина, сир. повече отъ 150,000 лева. И това всичко въ село, кажи го паланка, отъ 4000 души! Станционната улица, по която вървѣхме къмъ „центра“, е твърдѣ дълга, и азъ имахъ врѣме да размислямъ за това чудно село съ тротоари отъ асфалтъ и да се прѣнасямъ въ мисли къмъ нашата столица, гдѣто отколѣ има издадена заповѣдь до всѣки домовладѣтель, да си направи прѣдъ кѣщата тротоаръ „въ течение на единъ мѣсець“, защото въ противенъ случай градското управление щѣло незнамъ какви си мѣрки. . . . Па и кѣщичкитѣ въ Винга не падатъ много по-долу отъ обыкновенитѣ софийски приземни кѣщи; разбира се, не мисля тукъ най-хубавитѣ. Ала винганци иматъ още едно нѣщо, съ което могатъ се пери не само прѣдъ насъ, но и прѣдъ много градове въ маджарската провинция: право казвамъ, азъ се смаяхъ, когато ненадѣйно се изпрѣчи прѣдъ мене грамадна черква въ готиченъ стилъ съ двѣ кули, сѣкашъ катедрала на нѣкой стохилиденъ градъ! Да, но тя е и струвала на винганската община 200,000 флорина, сир. повече отъ 400,000 лева! И тая сума е била изплатена въ три-четири години, безъ заемъ.

(400); въ Торонталската жупания: Бешеновъ (5500), Болгартелебъ (800), Модошъ (400), Канакъ (350), Лукачфалва (350) и сѣтъ Кочохатъ (Kocsóháti), Рогендорфъ, Иваново (Sándorregyháza), Сектелекве (Székelykve) и Бока съ по-малко жители. Въ нѣкои села, като въ Ловринъ, Фюзешъ и Ягариъ доскоро е имало още българи, но с-га сж останали само нѣколцина, които слабо съзнаватъ народността си. Подобни отдѣлни единици имало прѣсѣкти и по други села въ Банатъ.

безъ дългъ — направо отъ общинескитѣ приходи.¹⁾ Азъ бѣхъ се спрѣлъ на жгѣла, гдѣто се свършва станционната улица, и гледахъ ту черквата, ту пѣстрополитѣ винганки, които на купове излизахъ отъ нея. Моятъ водачъ побърза да ми каже, че двамата старци, които бѣхъ се спрѣли прѣдъ насъ, знаели да говорѣтъ български. Тѣзи се учудихъ, като ги попитахъ, има ли хотелъ въ Винга. Азъ мислѣхъ, че ме изглеждатъ така зачудено, защото питахъ за хотелъ, а то бѣло, защото единъ чужденецъ „господинъ“ знаелъ да говори „павликенски“. Влахътъ, като разбра, за какво съмъ ги запиталъ, сѣкашъ докаченъ ми махна съ глава и ми посочи високото двоетажно здание, което се издигаше надъ насъ, и бързо се втурна съ куфара вътрѣ. Ала не идѣше и азъ тѣй безцеремонно да оставѣя своитѣ нови познати, които току що разбрахъ, че идъ отъ България, и вече ме обсипахъ съ въпроси за тѣхнитѣ винганци, прѣселенци кждѣ Плѣвненско. Мѣчно имъ станъ, като имъ казахъ, че азъ тѣхъ не съмъ виждалъ, защото идъ отъ София. Щомъ чухъ „София“, като че ли да изпитатъ, да ли говорѣ истина, веднага ми зададохъ типиченъ въпросъ, на който сетѣ твърдѣ привикнахъ на пътуваньто си по Унгария. Хората чели всичко по маджарскитѣ вѣстници, и сега тъкмо намѣрихъ живъ източникъ за подробности. Веѣки, който е билъ това лѣто на западъ, а особено въ Унгария, сѣща се, че въпросътъ се отнася до станжлото въ София убийство на З. юли т. г. — Влахътъ, който се повърна да ме извика, помогна ми та се избавихъ отъ любопитнитѣ старци. Но азъ и безъ това трѣбаше да бързамъ, защото него день бѣше празникъ, най голѣмиятъ въ Маджарско, „св. Стефанъ“, а искахъ да се намѣрихъ въ черква, прѣди да пустне. Старцитѣ именно ми казахъ, че щѣла скоро да пустне. А за мене бѣше твърдѣ важно, да сварѣя народа на купъ въ черква, и за това азъ бѣхъ трѣгналъ отъ Пеща на 7. Ав., ако и да ми се искаше отъ друга страна да видѣя голѣмитѣ парадни церемонии, които се извършватъ на този день въ Будимъ.

Докато азъ нервнозно натискахъ копчето на единъ електриченъ звънецъ, който отдавна билъ прѣстанжалъ да си върши службата, съ отчаяние гледахъ прѣзъ прозореца, какъ се празни черквата и какъ найсетѣ съвсѣмъ се изпразни. Нѣмаше вече причина да се бърза, и азъ слѣдъ това съ резигнация гриж-

¹⁾ Черквата е била заправена на 1890, год. и свършена на 1892. година. Вж.: József Schäffer, Pómen, káce i kugá se zámelēši Vinganskata nova čárkva. 1890 4° 9.; Leopold Kossilkov, Za pómen na Vingansčite gulēmi denē, to ji slávnutu čarkovnu pusvetēvanji u varuša Vinga, detu beši u denē na 11 i 12-a Juni u 1892-a gudina. (Baškuvan izvádak iz „Bálgarsčija čēledin Gudišnic“, XVII gudišti). U Temišvar 1893., 8° 8 стр.

ливо правѣхъ тоалета. Когато слѣзохъ на площада прѣдъ хотела, заварихъ насѣдали на сѣнка десетина селяни, по бѣли гащи, широки като шалвари, и съ горни елечета — сѣщи маджари! Щомъ се подадохъ, и тѣ изпопастаняхъ. Захвањ се редомъ ржукване. Разбрахъ, че въ село новинитѣ се разнасятъ по-скоро, отъ колкото по нашитѣ телеграфи, и че вече любопитна фама за дошлия гостъ отъ България е тръгнала по цѣла Винга. Не бѣхъ още доизказалъ, че желяж да видѣхъ нѣкого отъ учителитѣ, и ми посочихъ двама стари „даскали“, които бавно крачехъ къмъ насъ по широкия тротоаръ прѣдъ черквата. По-стариятъ, вече въ години старецъ, бѣше стариятъ Косилковъ. — баща на Косилкова, за когото споменяхъ. Другиятъ, по-младъ и още твърдѣ крѣпкъ, бѣше учителътъ Рафаелъ Будуръ. Показахъ, че се радватъ, гдѣто съмъ дошелъ отъ България нарочно да видѣхъ, какъ живѣятъ банатскитѣ българи. До сега още никой не ги е споходвалъ отъ наша страна съ чисто научна цѣль. Наистина два пѣти наминахъ Кр. Мирски, който се познавалъ съ Косилкова, и сѣдѣлъ два три дена у тѣхъ, но не се чуло нищо, да е писалъ нѣщо за Винга. И нѣкой си Петровъ, българинъ, свършилъ нейдѣ на западъ, веднажъ миналъ набързо прѣзъ Винга. Отъ славянскитѣ учени, П. Сирку, сега доцентъ въ Петербургъ, прѣстоялъ въ Винга само петъ часа. Това сѣ всичкитѣ български и славянски пѣтници, за които си спомнятъ винганскитѣ учители. Първиятъ ми въпросъ бѣше за по-младия Косилковъ. Когато ми казахъ, че той заминахъ за Карлсбургъ да присѣтствува на тържествата на пожарникарския съюзъ, и че можело да се забави два-три дена, азъ изгубихъ куражъ: мислѣхъ, че той е единствениятъ човѣкъ въ Винга, който ще може добръ да ме осветли върху всичко, особено върху кипжовнитѣ и училищнитѣ работи. Но страхътъ ми излѣзе безосновенъ, защото у учителя Будуръ азъ намѣрихъ жива история на Винга отъ послѣднитѣ трийсетъ години. Стариятъ Косилковъ принадлежи на по-старото поколѣние, отъ епохата прѣди 60-тѣ години на този вѣкъ, когато въ винганскитѣ училища още се е прѣподавало по „илирски“ (хърватски) учебници, на „илирски“ езикъ. Това е ставало, както е сега вече ясно, по традиция, донесена още отъ България (вж. за тая традиция въ моята статия: „Изъ историята на българската католичка пропаганда въ 17. в.,“ Бълг. Прѣгл. год. I кн. IX—XII). Влиянието на хърватския езикъ въ говора на тогавашната интелігенция въ Винга е било твърдѣ силно. Това влияние азъ забѣлжихъ дори и сега въ разговора съ стария Косилковъ. „Но тогава бѣше поне илир-

скиятъ езикъ, който най-сетнѣ дѣцата въ училището скоро усвоявахъ, а сега у насъ всичко се учи, отъ край до край, само на маджарски“, оплакахъ се и двамата. Азъ искахъ, да ми се обясни по-подробно, но слънцето припичаше, та рекохъ да влѣземъ въ черквата, да я видѣхъ поне, като съмъ вече пропусналъ литургията. Ала когато ми съобщихъ, че слѣдъ единъ часъ щѣла да почне голѣма литургия, на която щѣлъ да присъствува цвѣтътъ на Винга заедно съ цѣлата чиновнишка хонорация, азъ на драго сърдце приехъ поканата на Будура, да отидемъ у него „на чаша ракия“. Съ стария Косилковъ се простихъ, като му обѣщахъ, да го посѣтъ сетнѣ.

Будуръ, като учителъ, живѣе въ учителска квартира, която е въ единъ дворъ до училището, заедно съ квартиритѣ на другитѣ учители българи: Леополдъ Косилковъ и Петъръ Покорни. Училището има шестъ отдѣления, отъ които първитѣ три сж въ югоизточната частъ на Винга, далечъ отъ черковната площадь¹⁾. Тамъ е квартирата и на четвъртия български учителъ, Иванъ Стояновъ. Имало още двама учители нѣмци, баща и синъ, по име Байеръ, и една „даскалица“, Виктория Капетановичъ, чийто баща билъ „павликянинъ“ и то „отъ кипровчанитѣ“. Дѣдо ѝ, Шимковичъ, билъ маджарски даскалъ въ Арадъ; тя сама вече не знаела български.

Будуръ е гостопримецъ и приказливъ: още не бѣхме седили, и вече ми разправяше, въ какво състояние заварилъ той винганското училище, когато на 1859. г. дошелъ отъ родното си мѣсто. Бешеновъ, да учителствува въ Винга. Отъ тогава Будуръ не се е мѣстилъ отъ Винга — 36 години! Прѣзъ послѣднитѣ 15 години е билъ директоръ (главенъ учителъ) на винганското училище. Сжщинското му прѣзиме било Будуръ Тодоровъ. Дѣдо му, Тодоръ Будуръ, е билъ сядия (bigò) въ Бешеновъ. Будуръ е свършилъ педагогическото училище въ Сегединъ, а сетнѣ въ Винга е училъ музика и пѣние у нѣкой си Манушевъ Бонавентура, който е билъ тогава органистъ при черквата въ Винга и учителъ. Стѣдъ това Будуръ още училъ музика и нѣмски езикъ въ гр. Чанадъ, та станалъ самъ сетнѣ канторъ при винганската черква. И сега още има Бу-

¹⁾ Винганското училище сега се посѣщава отъ 450 ученика, отъ които почти половината сж момичета. Има и тъй наречено повторително училище, въ което слѣдватъ по-голѣми, 12—15 годишни дѣца: то е вечерно училище — три пати въ седмицата, отдѣлно за момичета и отдѣлно за момчета. Имало всичко 200 ученика въ повтор. училище. За чирацитѣ — всичко 60 души — имало особено недѣлно училище. Всички българи въ Винга, безъ изключение, знайтъ да четатъ и да пишатъ. Съвсѣмъ назадъ стоатъ и отъ тая страна ромънитѣ въ Винга — около 200 души, които си иматъ и отдѣлна, но съвсѣмъ незначителна черква, на источната страна на града.

дуръ за чудо силенъ и добъръ гласъ. Въ това се увѣрихъ на другия день, когато свещеникътъ, Иванъ Вадасъ, ми показа всичкитъ знаменитости на черквата и помоли Будура заедно съ младия капелантъ, да идятъ горѣ на хорала и да запѣятъ български черковни пѣсни. — Когато дошелъ Будуръ за първъ пѣхъ въ Винга, тогава тъкмо се е билъ поминхлъ даскалъ Малкинъ († 17 Септ. 1859), послѣдниятъ учитель въ Винга, който училъ дѣцата по „пирски“ книги. Тогава още сж били францисканитъ силни и влиятелни и върху учебното дѣло; мнозина отъ тѣхъ сж дѣйствиували и като учители. Тогава тѣ сж имали свой мѣнастиръ, който заедно съ старата черква билъ построенъ въ врѣме на първото заселение на българскитъ францискани, когато дошли въ Винга отъ България. Тѣ сж подържали пирскитъ книги въ училището, както се е учило въ францисканскитъ католишки училища още въ България, прѣди прѣселението. Будуръ първъ въвелъ въ винганското училище български езикъ, а покрай това захванхлъ въ по-горнитъ отдѣления да прѣподава и на маджарски езикъ. Поради тия нововъведения, а особено защото отстранилъ пирскитъ книги, дошелъ въ стѣлкновение съ францисканитъ и билъ дори наклеветенъ отъ тѣхъ прѣдъ арадекия архиепископъ. Но Будуръ успѣлъ да се оправдае, и архиепископътъ одобрилъ, да се прѣподава на дѣцата на матерния нѣмъ езикъ. Тогава вече захванхли да залѣгатъ учителитъ въ Винга, да се основе каква да е педагогична книжнина на български езикъ. По Винга се повели и училищата въ другитъ български села, начело съ Бешеновъ. За да хване българскиятъ езикъ коренъ въ винганското училище, не малко е залѣгалъ и учительтъ Иванъ Стояновъ, който учителствува въ Винга вече 19 години, а прѣди туй билъ 15 години учитель въ словашкото село Жидовинъ и въ българското село Брещье. Въ Винга е дошелъ Стояновъ на 1876 година. Тѣкмо ставаше дума за Стоянова, и той влѣзе въ стаята. Вече на първъ погледъ Стояновъ прави впечатление на ещъ български даскалъ отъ стария ковъ. Пристори ми се, като че ли стотини пѣти съмъ виждалъ тоя надолу свитъ, бѣлъ мустакъ, тая спокойна физиономия и прѣгърбена стойка. Съвсѣмъ друга фигура е Будуръ: едъръ, високъ, изправенъ — ещъ баварецъ. И по характеръ Стояновъ е цѣла противоположность на Будура: мълчаливъ и скритенъ. Отъ него не можяхъ да изкопчя много данни за миналото на Винга; той само загатваше, а на Будура оставяше да доразправи. А въпроситъ бѣхъ много, до като врѣмето за черква наближи. Отъ всичко, което узнахъ въ този разговоръ, най-силно впечатлѣние ми

направи фактътъ, че сега именно Винга, която е била водителка въ ставжлото възраждане на българщината въ Банатъ отъ 1860 год. насамъ, първа е напустила знамето на народното свѣстяване, до като то още се развѣва въ Башеновъ и другитѣ по видни български села. Причината, гдѣто отъ три години насамъ свършено е прѣмахнатъ българскиятъ езикъ заедно съ българскитѣ учебници отъ винганското училище, не сж само външни, но за жалость и вътрѣшни: самитѣ учители, особено по-младитѣ, най-сетнѣ склонили, да се учи само на маджарски, както желае висшата власть, и съ това се турилъ край и на малката българска книжнина, която бѣше хванжала доста добри основи. Какво е днесъ, а какво е било прѣди 15—20 години, когато въ Винга се надпрѣваряли и нѣмци даскали, като Фишера и Гласъ, па и хървати, като Клобучара, да съчиняватъ и да издаватъ книги на български езикъ!

За българитѣ въ Банатъ е нещастие, че францисканитѣ, които отъ край врѣме сж били стълбъ на българщината и на славянинната въ провинцитѣ Босна и България, неотколѣ напустили своятъ старъ манастиръ въ Винга, като задигнали и своята стара архива¹⁾. Наистина старитѣ българи францисканци отдавна сж измрѣли, безъ да оставятъ много замѣстници отъ своята народность, но при все това покрай хърватитѣ, които не сж рѣдки между францисканскитѣ братя и днесъ, постоянно се посветявали на тоя орденъ и нѣкои млади българи отъ Банатъ. Последниятъ прѣдставитель на българскитѣ францисканци сега е почтениятъ отецъ Еусебій Ферменджинъ, който е вече извѣстенъ и на учения свѣтъ съ своитѣ издир-

¹⁾ Францисканцитѣ се задигнали отъ Винга на 1881 год. Тѣ сж имали на чело единъ „президентъ“ (прѣдседатель), единъ викариусъ и единъ капеланъ. Викариусътъ е бивалъ катехетъ — изповѣдникъ, поради което е било необходимо, да е българинъ или поне „лирецъ“. Капеланътъ обикновено е билъ нѣмецъ. На чело на францисканитѣ стои францисканскиятъ „провинциалъ“, който има сѣдалище въ Будимъ. Провинциалътъ сега се назначава на три години, и то така, че единъ нѣтъ е нѣмецъ, а подиръ него иде хърватинъ. Въ 1880 год. е билъ назначенъ за президентъ на винганскитѣ францисканци нѣкой словакъ, Томчанъ. Понеже той живѣлъ разпущикто, възнегдували противъ него, и билъ прѣвѣстенъ въ Мохачъ. На негово мѣсто дошелъ Липовчевичъ, който билъ отъ „Вуньевацъ“ (въ Бачка). „Господата“ отъ градския съвѣтъ се обявили противъ Липовчевича и искали назадъ Томчанъ, понеже тѣ го били обикнали като добръ колега въ веселбитѣ и баханалиитѣ, които заедно съ него устройвали. Тогавъ е билъ провинциалъ Иворочичъ. Той не се съгласилъ, да се повърне назадъ Томчанъ, и най-сетнѣ, когато градскиятъ съвѣтъ рѣшително дѣйствувалъ противъ Липовчевича, провинциалътъ рапортиралъ на темнишарския епископъ Баласъ въ смисълъ, че прѣдпочита да дигне францисканитѣ отъ Винга, отколкото да отстъпи въ този конфликтъ. Така най-сетнѣ и станало. — Покрай старата черква е имало, както казахъ по-горѣ, и манастиръ, за който францисканитѣ плащали данъкъ. Манастирътъ първоначално имъ е билъ подаренъ отъ общината. Понеже францисканитѣ на отиване си присвоявали манастирътъ възъ основъ на туй, че сж плащали за него данъкъ, общината го е откупила за 8000 флорина. Манастирътъ е билъ сетнѣ съборенъ заедно съ старата черква.

вания върху историята на францисканския орденъ въ България и Босна ¹⁾).

Будуръ ми съобщи подробности отъ живота на този знаменитъ банатски българинъ. Еусебий Ферменджинъ е родомъ отъ Винга, гдѣто е още жива майка му. Сѣмейството Ферменджинъ ще да произтича отъ Чипровецъ. Той се е училъ първо въ Винга и сѣти въ францисканския мѣнастиръ въ Радна, а слѣдъ това продължилъ ученieto си въ Бая. Въ Винга е билъ капеланъ на 1878 г., послѣ отишелъ въ Бая, а когато го избрали францисканитѣ за генералъ на ордена, заминалъ за Римъ, гдѣто прѣстоялъ шестъ години. Когато се върнулъ назадъ, повторно билъ избранъ, и отъ тогава вече окончателно се настанилъ въ Римъ. Той и сега говорѣлъ добръ български и високо цѣнилъ българската си народност. Но това не е ни чудно, защото такива сж били всѣхитѣ по-видни българи францискани. И именно затова азъ скърбѣхъ, като се научихъ, че францисканитѣ на 1881 год. задигнали отъ Винга и архивата си, като оставили само пай-необходимитѣ епархиални книги, които азъ сѣтихъ разгледахъ, когато се запознахъ съ свещеника. Азъ се надѣвахъ, че въ Винга ще намѣрихъ францисканската „historia domus“, която трѣба непрѣмѣнно да съдържа важни исторични данни отъ първитѣ години на емиграцията.²⁾ На тръгване Будуръ ми съобщи, че въ градската архива въ Винга се запазватъ пергаментови документи, които дѣдитѣ имъ донесли отъ България, и че ще можъ да разгледамъ тия документи на другия день. Зарадванъ отъ тая новина, трѣгнхъ съ учителитѣ въ черква.

Казахъ, че черквата е вилчествена отъ вѣнъ. Това впечатлѣние още повече се усилява, когато стѣпни човѣкъ вътрѣ. Когато влѣзохме, младъ капеланъ отъ високия амвонъ казваше проповѣдь на маджарски. „Това е само на този день“ — пришепни ми Будуръ. — „Инакъ прѣзъ цѣлата година проповѣдта се казва на български.“ Прѣдметъ на проповѣдта бѣше жи-

¹⁾ Ферменджинъ издаде съ помощта на хърватската академия въ Загребъ цѣпни за нашата история документи подъ заглавие „Acta Bulgariae ecclesiastica“ 1887 год. (за тия документи вж. у мене „Изъ историята на катол. пропаганда и пр.“ Б. Прѣгл. год. I. X—XII). Сжщата академия издаде въ 1892 год. други документи отъ Ферменджинъ, отъносеци се до Босна: „Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica etc. ab anno 925 usque ad annum 1752“. Zagrebiae.

²⁾ За винганско-францисканската архива азъ сѣтихъ много разпитвахъ, до като провинциалтъ на францисканитѣ въ Будимъ не ми каза, че архивата била въ мѣнастира Радна. Азъ нарочно посѣтихъ слѣдъ туй Радна и наистина намѣрихъ архивата на Винга, но най-главното — винганската historia domus не намѣрихъ. Гвардиантъ въ Радна, отецъ Анбергеръ, ми каза, че може тя да е запесена въ Дева (въ Трансилвания), но азъ вече бѣхъ заминалъ Дева та не ми бѣ възможно, да се върна пакъ.

тието на мадж. кралъ св. Стефанъ и значението на тоя кралъ за християнството въ Унгария. Мене ме занимаваше публиката. Прѣдната трета отъ столоветѣ бѣше заета отъ чиновниците и тѣхнитѣ сѣмейства. Бѣлитѣ вратовръзки, чернитѣ дрехи и даже цилиндри у мъжетѣ и съвсѣмъ моднитѣ рокли у женитѣ на първитѣ столове показвахъ, че въ Маджарско вече и малкитѣ латинки си иматъ своя чиновнишка аристокрация, която по външность се надпрѣвара съ братията си въ голѣмитѣ градове. Съвсѣмъ инаква, пѣстра картина правѣше народътъ отзадъ, особено момитѣ съ разноцвѣтнитѣ накити и везове. Голѣма частъ отъ момитѣ и дѣцата бѣхъ колѣничили на мраморния подъ. Изобщо набожността и смиреніето много биехъ въ очи. Проповѣдта се свърши, и на хорала при звуковетѣ на оргулитѣ мъжки хоръ запѣ черковна пѣсень съ български текстъ. „Разбирате ли?“ попита ме съседътъ на нѣмски. — „У насъ всичкитѣ черковни пѣсни се пѣхтъ на български. Чакайте, сега и евангелието ще се чете на български.“ „Че какъ така — попитахъ, — нема́ богослужението се върши на два езика?“ — „Не, то си е латинско, но францисканитѣ отъ старо врѣме бѣхъ въвели, да се чете евангелието български, а ещо тѣй и проповѣдта, и така останъ и слѣдъ като тѣ заминяхъ.“ Указа се, че моятъ събесѣдникъ е учителътъ Покорни, българинъ отъ Винга. Обърнахме разговорътъ на български. Покорни е отъ младото поколѣние, възпитанъ и изученъ въ маджарски училища. Български говори чистъ диалектъ, безъ всѣкакви примѣси отъ другъ славянски езикъ. Ала затова пѣкъ маджарекитѣ примѣси са значителни. Съ Покорни се сдружихъ сетнѣ по-тѣсно, и въ течение на четиритѣ дена, които прѣседѣхъ въ Винга, той почти не се отдѣляше отъ мене. На него имамъ да благодарѣ за многоважни свѣдѣния както и лични познанства. Но нека да кажъ за евангелието. Оргулитѣ спрѣхъ, и свещеникътъ Вадасъ, който до него часъ изричаше латински фрази, захванъ да чете съ чисто винганско българско произношение евангелието отъ Лука. 19.:

„У унуі време казал Исус на неговите ученици тази прилика: Пдин по-първъ челекъ утидох у стрѣну държавищи, краљевствуту да преіеми и да се пувърни. Тоі пузвал дара негвите десете слуги и нѣи дал десет новаца¹ и казал: Търгуваіти, дур кат се пувърна. А негвитѣ вірушене гу мрѣзиха и му пратиха идно пратинству след негу и казаха: Неіа² не щеми, да този през нам кралува. И се дугудилу, да като преіъл краљевствуту, се върнал и запувѣдал, слугите да се викнат, на куіу нѣи дал новце, да знаѣ, кѣкъе сіакуі и търгувал. Пред-

стапил дара първѣна и казал: Гуспудине! Тоѣ новац донел десет новаца. И му казал: Рѣдваѣ се дубрѣ слуга, оту сас малку си бил верни; нека имаш можнѹс през десет варуше. И другѣа душал и казал: Гуспудине! Тоѣ новац дунел пет новаца. Казал и на този: И ти, да бъдиш през пет варуше. И на други дудех и казал: Гуспудине! Ету тоѣ новац, дету у пишкѣре ми сѣм държал, чи ут тебе сѣм се буѣл, оту знаѣа, чи си челекъ твърд; зѣмеш, како ни³ си поставил, и жѣниш, како ни си сеѣл. И му казал: Пу тѹѣте⁴ устѣ те съда, ти зли слуга. Ти си знаѣл, чи сѣм челекъ лѹт, и да зѣмем, како ни сѣм поставил, и жѣнѣ, како ни сѣм сеѣл. За како дара ни си дал муѣте новце на камата⁵, да би аз, кугѣ би се пувърнал, добикѣта могѣл да иѣа? И казал на окулу заставатите: Зѣмети ут негу новаца и даѣти на ондзи, коѣ има десет новаца. А тиѣа му казаха: Гуспудине! Тоѣ има векъ десет новаца. А аз ву убѣждем: Секиму, коѣ има, нему за⁶ се и даде, и тоѣ за има⁷ у през мѣара, а ут ондзи, коѣ нема, и како има, за му се зѣми.

До като се четѣше евангелието, мене нѣкакви трѣпки пропизвахъ, толкова бѣше силно впечатлѣнието отъ тѣя контрасти: маджарската проповѣдь, латинското богослужение и просто-народния български езикъ на евангелието, и то въ едно таково провинциално гнѣздо въ Маджарско! А може би и това да бѣше причина, гдѣто нашето ухо въ сама България не е привикнѣло да слуша народенъ езикъ въ врѣме на богослуженѣто. Евангелието се чете по едно издание на свещеникъ Робертъ Каукъ и Леополдъ Косилковъ (*Evangeljite za sâte nedeli i praznici prez gudinata* и пр. I Izd. Temišvar 1876).

Покорни ми каза, че слѣдъ пладне ще се съберѣтъ въ зелената дѣбрава при желѣзно-пѣтната станция момци и момѣ на хоро („нѣ урд“). Сговорихме се, да отидемъ първомъ на гости у госпожа Косилкова, и слѣдъ това да отидемъ на хорото. Г-жа Косилкова е коренна винганка отъ старъ родъ, твърдѣ интеллигентна жена. Косилковъ живѣе до Будура въ училищния дворъ. Вече когато бѣхъ у Будурови, забѣлѣжихъ луксозностъ въ покѣщенината, каквато надали ще се намѣри въ кѣщата на нѣкоѣ нашъ народенъ учителъ. Ала това, което видѣхъ у Косилкови, надминѣ всѣко очакванѣе: Приемниятъ салонъ, въ който бѣхъ приетъ, въ нищо не отстъпяше на найразкошната „приемна“ на нѣкоѣ софийски чиновникъ. Тукъ не липсваше нито пианото,

¹⁾ Новац сръб. хърв. = пари, ²⁾ = нѣя, ³⁾ ни си = не си, ⁴⁾ тѹѣте твоѣте, ⁵⁾ лихѣи, ⁶⁾ за се = ще се, ⁷⁾ за има = ще има.

пито канане съ фотели, нито хубави картини по стѣнитѣ, съ една дума — наредба богата. Сжщото видѣхъ и у Покорни, а сетнѣ вече то ми станж обикновено явление. И всичко това при основна заплата отъ 600 флорина! Разбира се, квартирата е безплатна, има квинквении, а при това всеѣки учителъ получава отъ общината и нѣколко уврата земя и мѣсто за градина. Косилковъ успѣва още да подѣржа дѣщеря въ единъ пансионъ въ Пеща. Азъ загатихъ, че навѣрно г. Косилковъ има доходъ и отъ книгитѣ, които издава. Госпожа Косилкова ме увѣри, че сега нѣмалъ вече такъвъ доходъ, защото отъ три години насамъ въ Винга не се чете български: въ училището не се употребяватъ българскитѣ учебници, за чието печатание Косилковъ много жертвувалъ, а изобщо на младата българска книжнина билъ туренъ вече край, така че и нѣмало надежда, да се одѣржи българщината въ Винга за дълго. „Ето на — обърнж се къмъ двѣтѣ си дѣщери — тѣзи вече нѣма да се казватъ българки, защото не знаѣтъ да говорѣтъ български. И това, което сега разбиратъ, скоро ще забравѣтъ. Заради тѣхъ и ние повече говоримъ въ къщи маджарски“. Думитѣ на госпожа Косилкова сж истински. Отъ всичко, което видѣхъ въ Винга, и азъ заключавамъ, че българщината въ Винга е на пропадане: поинтелигентнитѣ ще се помаджарѣтъ, а бошинството ще се поромъни. Околнитѣ села сж ромънски, и нѣма винганецъ, който да не говори ромънски. Сношенията съ околнитѣ ромъни сж твърдѣ живи: за това се увѣрихъ на панаира, който станж въ Винга слѣдъ два дена. Споредъ свидѣтелството на г-жа Косилкова, потвърдено и отъ самитѣ учители, причината, да се занемарѣ българскитѣ езикъ въ училището, не били само агитациитѣ на властѣта — на училищния инспекторъ, но и слабото национално съзнание у по-младото поколѣние. И Покорни е единъ отъ тия, които сж захванѣли да прѣподаватъ само на маджарски. Той самъ призна, че не можелъ да прѣподава български, когато не е училъ повече на матерния си езикъ, отколкуто да прочита, до като маджарскитѣ езикъ му билъ най-лесенъ, като езикъ, на който се е училъ и който притежава потребната нему педагогична литература. Когато станжло между учителитѣ туй разцѣпление, и когато по-младитѣ взели въ по-долнитѣ отдѣления да игнориратъ българскитѣ езикъ, тогава и по старитѣ, като Будура и Стояновъ, напустѣли борбата, особено, като станжло явно, че се гледатъ криво и отъ горѣ. „Какво можеше да направи мжжъ ми, когато другитѣ пазхвърлихъ неговитѣ български учебници? Щѣше да изглежда, че той подѣржа езикътъ, само за да се харчатъ неговитѣ

учебници. Благодарение още на това, че въ Бешеновъ и въ другитъ български села и до днесъ се учи български, та тамъ се купуватъ още нашитъ книги“. Че наистина самитъ учители въ Винга сѣ виновни, гдѣто дѣцата нищо не учятъ вече на матерния си езикъ, азъ се убѣдихъ още по-добръ сетнѣ, когато посѣтихъ Бешеновъ: тукъ при сѣщитъ закони на страната въ I и II отдѣление се учи изключително на български, и отъ III отдѣление вече захваща маджарски езикъ. — Искахъ да видѣхъ всичкитъ учебници, издадени отъ г-на Косилкова, но госпожа Косилкова ми съобщи, че мжжъ ѝ щѣлъ да пристигне още сѣщиятъ день вечерята, та той лично ще можель по-добръ да ме освѣтли по книжовнитъ работи. Рѣшихме съ Покорни, да посрѣщнемъ Косилкова, но прѣди туй отидохме, както се бѣхме надумали, да видимъ хорото.

Като казвамъ хоро, не трѣба да се мисли, че и играта прилича на нашето хоро. Напротивъ, отъ истинско хоро нѣма въ Винга ни поменъ, а отъ казванъето на най-старитъ поне за това столѣтие е сигурно, че въ Винга не се е играло сѣщинско хоро. Винганци играйтъ, както и околнитъ шваби и власи, сир. всѣки момъкъ си избере по една мома, и слѣдъ това се наредѣтъ въ два реда едни срещу други, момци и моми. Свирци засвирватъ монотонна ария съ живъ тактъ, и всѣки хваща своята виз-а-ви тѣй, като че ли ще заиграе валсъ съ нея, но вмѣсто това се захваща тремо стѣпанье една крачка напредъ, па назадъ — все на едно и сѣщо мѣсто. Това трае петъ-шестъ минути и подпръ това почватъ да се въртятъ единъ пѣтъ на дѣсно и единъ пѣтъ на лѣво, и па на дѣсно и па на лѣво и все тѣй нататѣкъ. Обратътъ става бързо и вѣщо, както и на нашитъ бални танцове. При всѣко обръщанье въ нова посока (на лѣво или на дѣсно) момъкътъ си промѣнява ржката, съ която обхваща момата около кърста. Въ това въртене насамъ и нататѣкъ играта става по жива, а момцитъ се разгорещаватъ, та починтъ и да ситнятъ съ краката, да удрятъ чизмитъ си една о друга и да подскачатъ. Тия моменти напомнятъ маджарскитъ чардашъ и до негдѣ нашето хоро. Азъ обърнихъ вниманието на Покорни върху това, и той ми каза, че швабитъ не играели съвсѣмъ тѣй, но „власята“ сѣщо така играели. Чудно ми се стори, че при толкова младъ свѣтъ не се зачу нигдѣ никаква пѣсень. Моятъ другарь ми обясни, че „навликянитъ“ не обичали да пѣйтъ свѣтски пѣсни, че избощо пѣсни нѣмало, и колкото ги имало, повечето били чужди. Само черковни пѣсни се пѣли, и то не само, въ черква, но и въ къщи, даже и при веселби. Това по-

твърди сетни и Будуръ, който ми даде единъ ръкописенъ сборникъ отъ такива черковно-свѣтски пѣсни. Но до колкото можахъ да узнамъ, въ Винга още не сж изчезнали всички слѣди отъ народна поезия: извѣстни обредни (ритуални) пѣсни, ако и въ много граждански видъ, се запазвали до скоро, а и сега старитѣ жени още помѣли нѣкои пѣсни. Фактъ е, че въ Винга вече народнитѣ умотворения сж речн загиннали, и то въ послѣдното четвъртъ-столѣтие. Съвсѣмъ друго е въ Бешеновъ, гдѣто изобщо народътъ си е запазилъ българскитѣ характеръ много повече отъ всѣка страна. Ала въ Бешеновъ хората сж още истински селяни, консервативни до нѣмай каждъ откъмъ обичай и нрави. Учителитѣ ми казвахъ, че нѣкой си Карабенчовъ Илия, който билъ сега въ България (въ Никополъ), се е билъ прочуль прѣди години въ Винга съ своитѣ опити отъ художествена поезия. освѣтъ това той ималъ записани народни умотворения, особено народни пѣсни отъ Винга. Карабенчовъ е записвалъ тия народни умотворения заедно съ нѣкой си Патришковъ. Какво е станало съ тоя ръкописъ, не се знае положително. Будуръ мисли, че Карабенчовъ го е взелъ съ себе си. Сетитѣ капеланътъ въ Бешеновъ, който е билъ по прѣди капеланъ въ Винга, ми каза, че винганскитѣ клисаръ. Ненковъ, ималъ около стотина пѣсни, прѣписани въ една тетрадка „отъ сборника на Карабенчова и Патришкова“. За Карабенчова споменува и Цирбусъ (С. Пел. Ст. XIV. 255), а именно, че той сполучливо съставялъ пѣсни по духа на народнитѣ.

На хорото имахъ случай по-отблизу да разгледамъ народната носия. И отъ тая страна винганскитѣ българи много сж заели отъ швабитѣ и власитѣ. Но и отъ старата носия, която сж имали още въ България, сж запазили не малко. Изобщо ще кажж, че сегашната женска носия въ Винга е извънредно скъпа и разкошна. Отъ това се убѣдихъ, че въ Винга има богатство, каквото го пѣма и неможе да го има въ нашитѣ градовце като Винга. Но това богатство лесно се обяснява чрѣзъ голѣмитѣ привилегии и богатитѣ земн, които сж били дадени отъ Австрия на тия наши еднородци още при заселването имъ въ Банатъ. Женитѣ носятъ фуста, която наричатъ „сукну“; платътъ си тъчатъ сами отъ черна вълнена прежда. Носятъ и единъ видъ елече, което наричатъ съ нѣмското му име „лайберъ“ (Leibel); то се прави отъ коприненъ платъ, богато извезенъ, а отличава се наймного съ това, че отъ задъ на гърба е твърдъ кжсо, така че до кърста остая почти една педя мѣсто, покрито само съ „ризата“. И въ Бе-

иновъ носѣтъ „лайберъ“, но не е така кжсѣ отзадъ, напротивъ достига до самата половина. Това винганско кжсо лайберче бешеновцитѣ считатъ за кокетство на винганкитѣ, които въ тѣхнитѣ очи изобщо минаватъ за кокетни и твърдѣ увѣчени отъ моди.

Когато лайберътъ е коженъ, нарича се „пептаръ“. И мжкетѣ носѣтъ кжсо кожено елече, което тѣй сжщо се казва пептаръ. Женитѣ обличатъ и горния дреха, „ментия“, отъ „ябѣ“, която си тѣжатъ сами отъ вълнена прежда. По-старитѣ жени прѣнасятъ „прѣстилка“, а младитѣ невѣсти и момитѣ „кърлингатка“. Прѣстилката е вълнена, широка и набрана; кърлингатката е тѣсна и дълга, пѣстрочервена, въ видъ на климче, и извезена по краищата съ сърмени „чипки“. По-богатитѣ носѣтъ „шурицъ“ сир. копринена прѣстилка отъ купешка коприна, обикновено зелена или червена. „Ризитѣ“ на момитѣ достигатъ само до пояса, а на долу върви отдѣлна фусти, която наричатъ „пули“ (поли). Ризата, освѣтъ ржкавитѣ, се прави отъ домашно, обикновено конопено платно, но има и по-фино, памучено платно, за което се купува готова, памучена прежда. Зимно врѣме женитѣ носѣтъ „кюракъ“ (кюркъ), който е съ памукъ отъ вѣтрѣ, както нашитѣ памучени антерпи. И момцитѣ носѣтъ лайберъ, но отъ черно сукно, а подъ лайбера т. нар. „шпензелъ“, единъ видъ кжса памучена антерпи. Лѣтѣ мжкетѣ носѣтъ „гащи“ отъ бѣло, домашно платно, а зимѣ „беневреци“. Беневрецитѣ сж тѣкано сукно отъ бѣла, вълнена прежда, досущъ както е сукното у шопскитѣ беневреци у насъ: и тѣ сж тѣсно скроени, изшарени съ черни гайтани до колѣнитѣ и съ разрѣзани джобове отпрѣдъ, както у шопитѣ. Зимѣ се носи дълъгъ, отзадъ набранъ „кожуфъ“. По-старитѣ жени си завиватъ главата съ „кърпа“, а младитѣ булки носѣтъ подъ кърпата тѣй нареч. „шапка“. Шапката прилича на бѣлитѣ капи, които се плетжтъ за малки дѣца, само че отпрѣдъ иматъ по-богатъ пакитѣ отъ тантели. Шапката е прикрѣпена на главата съ „подбрадникъ“. Подбрадникътъ е отъ купешки коприненъ ширитѣ, вързанъ подъ гърлото. За да се види шапката, булжитѣ обикновено носѣтъ „брунджукъ“ — „брунджучева кърпа“ (брунджукъ — тѣнка коприна). И малкитѣ дѣца иматъ шапка, но тя и отъ страни е обшита съ „пантики“ (панделки). Момитѣ пушатъ косата на долу въ „кусплитка“, до като невѣститѣ носѣтъ косата свита подъ шапката. Въ сжщностъ плетенкитѣ се казватъ „леса“, а на лесата висѣжтъ двѣ широки копринени панделки, и тѣзи се казватъ „кусплитка“. Ржкавитѣ на женитѣ сж много широки и

набрани, досущъ споредъ сегашната най-нова мода (балонъ-ржкави). Така широки се носѣли ржкавитѣ вече отъ десетина години, а по-прѣди ги правѣли малко по-тѣсни. Само празничнитѣ ризи иматъ такива ржкави. Ушитѣ си клчятъ съ „убиці“, а на шията турятъ „гердани“ отъ монистени зърна и малки пари. „Талире“ е герданъ отъ по-голъми сребрени пари — талири и цванциги. На чорاپитѣ казватъ по нѣмски „щринфли“. Момитѣ обуватъ единъ видъ пантофи, съ много високи пети, — „чийли“ (чехли, единств. ч. чихъй — чехъл). Има чехли, везени съ сърма. Момитѣ носятъ и червени ботуши; момцитѣ винжги черни ботуши. Момцитѣ носятъ на главата си черна „паралия“, валчеста маджарска шапка, и вратовръзка „пошъ“, и то повече, когато е студено.

Подиръ хорото дочакахме на станцията арадскиятъ влакъ, съ който пристигна Косилковъ. облѣченъ съ пожарникарска форма. Може да се каже, че Косилковъ принадлежи по рѣстъ къмъ малкитѣ хора въ пълния смисълъ на думата. Колкото е нисъкъ, толкова е и слабъ и незначителенъ. Но като че ли въ награда за това природата го е надарила съ удивителна пѣргавостъ и енергия. Той е сега вече четиресетъ и петъ годишенъ човѣкъ, прѣкаралъ повече отъ двацетъ и петъ години съ учителствуванъе, журналистиченъ и книжовенъ трудъ и триста други работи, та не е чудно, че страда малко и отъ нервностъ, която не му допуска да се спре спокойно повече отъ двѣ минути на едно мѣсто. На другия денъ, когато го посѣтихъ у дома му, видѣхъ, че той нѣма вече никакви идеали, да работи за свѣстяванъето на винганци, както си мислѣхъ споредъ прѣдишната му дѣятелностъ. Но чудно ли е, че единъ народенъ учител е подлегналъ най-сетнѣ въ идеалистична борба подъ натиска на една обща аристократична атмосфера, която прѣкрили Винга? Да, винганци сж въ сравнение съ бешеновци сжщи господа, които обичатъ само да живѣятъ добрѣ и да се наслаждаватъ. Земята си даватъ повече на ромънитѣ отъ ближнитѣ села на изполица. Само тия, които не сж въ състояние да живѣятъ отъ такава „рента“, безъ да работятъ сами, се считатъ сиромаси. А такива има малцина въ Винга, защото повечето отъ тия „сиромаси“ се прѣселили въ България. Женитѣ не сж особено работни и тръгнали по луксъ. Увѣрявахъ ме, че се разпространявала въ сѣмействата и изкуствена неплодностъ на женитѣ, поради което винганци намаляватъ, съвсѣмъ противоположно на бешеновци, които напротивъ твърдѣ се размножаватъ. За да си състави понятие читателътъ за лукса и богатството, което сжществува въ

Винга, ще кажа нѣколко думи за визитата, която направихъ на едниотъ отъ по-големитѣ богаташи — Ивана Каликинъ, директоръ на спестителната каса въ Винга. Той е капиталистъ съ около 100 хиляди флорина готови пари, а покрай това има и земя. Живѣе отъ рента на паритѣ си, а земята си дава подѣ наемъ. Тъкмо купилъ нова къща и се занимаваше съ нареждане новата си покъщнина. Покорни ми бѣше казалъ, че въ всичко е много мераклия, та не бѣше ми чудно, като ни поведе да показва новитѣ мебели въ всичкитѣ стаи. Наистина то бѣхъ мебели, които съ завидно око би изглеждала и „най-елегантната“ дама у насъ: Въ „столоваята“ бѣше гарнитура подпълна, въ старонѣмски стилъ съ рѣзбарски украшения — найновото и най-скъпото, що можемъ да имаме ние въ София. Въ спалнята креватитѣ и цѣлата гарнитура отъ джбово дърво съ рѣзбарски украшения, а салонътъ — не ще и казване. Каликинъ е „простъ българинъ“, както ми казахъ, училъ е твърдѣ малко. Той има само тази демократична черта, че се носи много нехайно: облича се наистина граждански, но пакъ ходи безъ вратовръзка, а жена му се носи селски, макаръ и да сж модитѣ въ Винга твърдѣ на почетъ. Но не е само Каликинъ богаташъ въ Винга: Романовъ Петъръ билъ много по-богатъ, а изобщо богати хора имало не малко. Нѣкоя Госпожа Бибицъ отъ Винга си е оставила споменъ като извънредно щедра благодѣтелка на града за училищата и ученицитѣ. Основала стипендии за младежи отъ Винга, така че и днесъ още се даватъ нѣколко стипендии на българчета отъ Винга, които не се отнематъ до подпълно свършване висше образование. Отъ нейни суми била отъ часть построена и днешната Темишварска гимназия.

Въ градския съвѣтъ прѣкарахъ цѣлъ день, като прѣглеждахъ и копирахъ нѣкои стари грамоти, дадени на чипровчанитѣ отъ влашкитѣ войводи въ 17 стол. Вече отъ тия грамоти се вижда, че въ Винга сж се настанили повечето емигранти отъ града Чипровецъ. Въ салона, гдѣто ставатъ засѣданията на градския съвѣтъ, личатъ покрай царскитѣ портрети (на Мария Терезия и пр.) още и два исторически вингански портрета: ликътъ на Георги Качамакъ, който е билъ виденъ прѣдставител на прѣселенцитѣ въ врѣмето на Мария Терезия, като е ходилъ даже въ Виена, на чело на една депутация, при императрицата, и ликътъ на Мария Станиславичъ, сестра на епископа Станиславичъ и благодѣтелка на града. Качамакъ, както се вижда отъ единъ документъ, който намѣрихъ въ държавния архивъ въ Будимъ, е билъ родомъ отъ Копиловецъ и първона-

чално настаненъ въ Алвинцъ заедно съ цѣла колония копиловчани, които били все търговци хора. Види се, че сѣтнѣ, на 1839. г., частъ отъ копиловчанитѣ отъ Алвинцъ заедно съ Качамака се присѣдинили къмъ емигрантитѣ отъ Чипровецъ и другитѣ села, които бѣхж потеглили тогава отъ Влахия къмъ Банатъ. Когато на другия денъ се запознахъ съ свещеника Вадасъ, който е родомъ отъ Винга, и разглеждахъ въ епархиалния домъ най-старата книга „*liber baptizatorum et copulatorum*“ (кръщенията и вѣнчаванията), водена отъ самото начало на колонията, отъ 1741 год. (тази книга, както и други нѣколко необходими, книги францисканитѣ сж били принудени да оставятъ), намѣрихъ подробности, отъ които се вижда, че въ Винга се билъ прѣмѣстилъ и братътъ на Качамака, Никола, и че Мария Станиславичъ е била популярна меценатка, която е ставала кръстница по онова врѣме почти на една трета отъ новороденитѣ дѣца. Въ градския съвѣтъ чиновницитѣ повече сж родомъ отъ Винга, българи, заедно съ кмета, и всички знайтъ български. Архиварътъ, Ганчовъ Антунъ, е свѣршилъ класическа гимназия, и е родомъ отъ Винга. Тукъ е чиновникъ и единъ отъ синоветѣ на Будуръ. До като азъ разглеждахъ старитѣ документи отъ градската архива, влизажъ и излизажъ при чиновницитѣ въ стаята, гдѣто работѣхъ, много селяни, и ту се разпращахъ за данъци, ту искахъ билетъ за продадено добиче (бѣше панапръ), но все на български езикъ, така че азъ забравяхъ, че се намирамъ въ Маджарско. Ще споменж още, че и самата сграда, гдѣто е сега кметството, е историческа: тази сграда е била собствена къща на братия Качамакъ, Гюро и Никола. Не можъ тукъ да се впускамъ въ исторични обяснения, които сж въ свръзка съ намѣренитѣ документи.¹⁾ Отъ тия документи сега става ясно, че по-виднитѣ винганци произхождатъ както казахъ, повече отъ Чипровецъ и отъ Копиловецъ, гдѣто сж били все хора търговци и занаятчин, та не е чудно, че тѣ не сж се прѣдали на земледѣлческа работа тѣй, както бешеновцитѣ и другитѣ села. И имената, които сега въ Винга окончаватъ на *-ин*, (а не само на *-ов*, както въ Бешеновъ), напълно се съгласяватъ съ познатитѣ имена на *-ин* отъ Чипровецъ. Ето сегашнитѣ главни сѣмейни имена въ Винга:

¹⁾ Тия документи, както и всички други, които се отнасятъ до историята на банатскитѣ българи и които азъ намѣрихъ освѣнъ въ Винга, още въ епископската архива въ Темишваръ, въ епархиалната архива въ Бешеновъ, въ францисканската архива въ Будимъ, въ държавната архива въ Будимъ и въ францисканската архива въ Рада, ще съобщж въ специално съчинение: „Българскитѣ католишки колонии въ Трансилвания и Банатъ“.

Чомиръ Анто̀нъ, Менкинъ Ана, Дилинъ Лукасъ, Себинъ Бона, Делинъ Иванъ, Новкинъ Петъръ, Маликинъ Юханъ, Калининъ Никола, Мескинъ Петъръ, Ферменджинъ Йозу, Дерменджинъ Гюра, Каликинъ Иванъ, Степанчинъ Антунъ, Койкинъ Андрея, Потойкинъ Илия, Томенанинъ Герге, Гьолгинъ Никола, Дуновъ Степанъ, Бунновъ Албертъ, Чулякъ Димитъръ, Цильовъ Гашпаръ, Деновъ Михаилъ, Аугустиновъ Петъръ, Косилковъ Полди (Леополдъ), Карагеновъ Иванъ, Хаджия Луце, Бабушковъ Петра, Пушковъ Тина (Катарина), Чикаровъ Димитъръ, Франкуцъ Тонча, Нейчовъ Йозе, Русиновъ Петъръ, Фрайковъ Маркъ, Ранковъ Франци, Райковъ Никола, Ганчовъ Антунъ, Бартуловъ Димитъръ, Балшидовъ Никола, Йончовъ Иванъ, Иванчовъ Кароль, Янкуловъ Никола, Ячинъ Петъръ, Манушовъ Бона, Лебановъ Никола, Лазаровъ Петъръ, Луковъ Петъръ, Мартиновъ Фортунатъ (сега францисканецъ), Чокановъ Фридрихъ (франциск.), Чоканъ Антунъ, Ненковъ Иванъ, Нечовъ Бона, Пауловъ Антунъ, Петровъ, Франци, Пиповъ Петъръ, Тафровъ Никола, Патришковъ Бона, Доброславъ Поръ, Риминчанъ Славъ, Степановъ Марко, Стояновъ Иванъ, Шишка Петъръ, Смоковъ Антунъ, Татарлия Гинка, Вековъ Станко, Босилковъ Шандоръ, Романовъ Себастианъ.

Женски имена: Мандолинка, Гацка (Агата), Кларка, Виола, Илена (Елена), Каролинка, Паулинка, Марийка, Анка, Гушка, Тинка, Слава, Драганка, Дупца, Юлка.

Интересно е, че и сега за нѣколко сѣмейства въ Винга знахъ още, че сж „кипровчани“. Така напр. и на свещеника Вадасъ Иванъ баба му била отъ Чипровецъ; за чипровски сѣмейства се знахъ напр. и Чомиръ и Менкинъ. Въ винганската черква свещеникътъ Вадасъ ми показва старинитѣ, донесени отъ България. То сж повече черковни утвари: нѣколко *casulae* и *dalmatic* (свещенич. дрехи), сетнѣ златенъ путиръ, една сребрена кадялница и сребрени свѣщилници, и една икона съ образа на Исуса Христа.

Въпросътъ за книжнината на банатскитѣ българи ме интересуваше специално, и за това се постаряхъ да съберж всички български книжки, които сж печатани въ Винга. Въ това много ми услужи госп. Косилковъ, а нѣкои биографични данни за авторитѣ ми даде г. Будуръ. За тая литература ще поговорж слѣдъ като разкажж, какъ прѣкарахъ и въ Бешеновъ.

София, XII. 1895.

Л. Милетичъ.

Бълъжки за България въ ръкописното наслѣдство на Павла Јосифа Шафарика.

Отъ Иречековия „Книгописъ на новобългарската книжнина“, приложенъ къмъ кн. 7 и 8 на Браилското Периодическо списание, бѣше ми извѣстно че Шафарикъ († 26. юни 1861.) се канелъ да пише и история на българската книжнина: моята радостъ не бѣше за това малка, когато при послѣдното си прѣбывание въ Прага узнахъ отъ д-ра Ченека Зибрта, редакторъ на чешкото фолклорно списание «Český lid» и чиновникъ въ библиотеката на Ческия Музей, че ръкописното наслѣдство на знаменития славянски ученъ, Шафарикъ, което до скоро бѣше достъпно само за малцина, е оставено най-сетнѣ на разположение на всички, петимни да го прѣгледатъ и изучатъ.

Историята на Шафариковото книжовно наслѣдство е толкова забавна и поучителна, щото не можъ да не запознаѣ читателитѣ съ нея, прѣди да изложѣ туй, което се съдържа въ него по-специално за България.

Слѣдъ смъртъта на Шафарика библиотеката и ръкописитѣ му били купени, както ми съобщилъ директорътъ на библиотеката при Ческия Музей, г. Патера, отъ чешкия Земски Съборъ за 20000 флоринта и прѣдадена на съхранение въ земския архивъ. Наслѣдницитѣ на великия ученъ си издѣйствуваха само изключителното право, да могатъ въ разстояние на 20 години да издаватъ отъ Шафариковитѣ книжа, каквото намѣрижтъ за нужно. Въ 1890 година земскиятъ архивъ прѣдалъ повѣрената нему библиотека на Ческия Музей съ условие, да си остане цѣлокупна, въ каквото състояние била намѣрена при смъртъта на Шафарика. Кolkото за ръкописитѣ, които изпълняли нѣколко ковчега, — часть отъ тѣхъ се съхранявала нѣколко години наредъ въ земския архивъ. Отъ тѣхъ Шафариковия зеть, бивши министъръ на нар. просвѣщение въ Австрия и баща на нашия историкъ Конст. Иречекъ — Јосифъ Иречекъ, допълни съгласно съ даденото на наслѣдницитѣ право, второто изда-

ние на Шафариковитѣ „Паметници“, извади недовършената история на Южнославянската литература и публикува въ *Časopis Česk. Mus.* нѣколко документа, които се отнасят до историята на тѣй нарѣченитѣ Чески братия.

Въ началото на 80-тѣ години чуванитѣ въ архива ръкописи били присѣдинени къмъ тия, които се намѣрвали въ Музей. Благодарение обаче на нехайството на тогавашния директоръ, Вртятко, цѣлото писмено наследство съ десетки години останало непристѣпно. Невъобразимо е почти, че въ единъ градъ като Прага е било възможно да се търпятъ такива безредици, каквито се вмѣняватъ въ грѣхъ на тоя своеобразенъ директоръ. Драстично описва Пречекъ въ спис. *Osvěta* (кн. V. отъ тая год.) хаоса, който владѣлъ въ библиотеката на Ческия Музей, до като живѣлъ Вртятко. Ръкописитѣ лежѣли нафърлени въ една стая, покрити съ чеперегъ прѣстъ. Каталогътъ отъ времето на Вртятковия прѣдшественникъ, Ханка, не билъ допълненъ. Списъкътъ на Шафариковитѣ ръкописи си стоялъ на сжщото мѣсто, гдѣто го оставилъ Ханка при смъртъта си. И до день днешенъ въ Прага разказватъ многобройни забавни анекдоти за директора Вртятко.

Но не само външни лица, а и най-близкитѣ роднини не знаели, до като живѣлъ Вртятко, какво е станало съ ръкописитѣ на Шафарика. „Гдѣ се скриваше наследството на Шафарика въ стария музей, въ какви санджци, желѣзни каси, тенекиени кутии или нѣщо подобно, азъ не знамъ,“ говори внукътъ на Шафарика, Пречекъ! — (Виж. *Osvěta* сжщ. кн.) Отъ цѣлото наследство на великия ученъ само старитѣ кодекси и библиотеката били достѣпни за всѣкого. Отъ тѣхъ К. Пречекъ издаде въ 1874 г. въ Гласника на тогавашното Сръбско Учено Дружество единъ отъ най-старитѣ сръбски паметници: Типика на св. Савва за манастира Студенца. За размѣра на всичкото наследство Пречекъ казва, че ималъ нѣкое понятие само по инвентара, съставенъ при прѣдаването, и копие отъ който се намѣрвало у баща му. Колкото пжти Пречекъ заявявалъ на Вртятка, че желае да види най-сетнѣ книгата на дѣда си, Вртятко сѣ намѣрвалъ причина, да му откаже. Тая неразположеностъ Пречекъ обяснява и отъ натегнитѣ отношения, които владѣли между баща му и библиотекаря; Вртятко не можалъ да търпи че стариятъ Пречекъ, назначенъ за инспекторъ на библиотеката, се опиталъ, да въведе малко редъ въ каталога и въ книгитѣ. Така нашиятъ историкъ имѣ случай, да се запознае съ ръкописното наследство на дѣда си едва минжлата година прѣзъ Коледа!

Днесъ Вргѣтко, оригиналниятъ директоръ на библиотеката при Ческия Музей, — едничката въ цѣль свѣтъ по-богатството на славянския си отдѣлъ, — вече не е между живитѣ. На негово мѣсто управлява единъ любезенъ и енергиченъ ученъ, Патера, който подпомаганъ отъ сили като Д-ръ Зибрта е прѣвърналъ библиотеката въ образецъ на редъ и прѣгледность.

На тия мѣже има да се дължи, че и Шафариковото наследство можа да се прѣдаде най-сетнѣ на публичность. Тѣмъ има да благодаримъ и азъ, че ми се даде възможность, да прѣгледамъ поне тия ръкописи, които по надписитѣ на картонитѣ и по пълния списъкъ се виждаше, че съдържатъ бѣлѣжки за България.

Съжالياвамъ само, че твърдѣ късно узнахъ за тая възможность. Въ нѣколкото часа, които посветихъ, да прѣгледамъ Шафариковитѣ книжа, азъ не можахъ, разбира се, да изчерпимъ всичко, що се съдържа въ тѣхъ интересно за насъ. Само бѣлѣжкитѣ, които извадихъ за новобългарската литературна история сж по-пълни. Между друго успѣхъ да копирамъ цѣлия списъкъ на новобългарскитѣ книги, които Шафарикъ е притежавалъ или познавалъ по име, и да извлѣкж отъ друга една тетрадка запискитѣ му за новобългарската книжнина и етнография.

Всичкитѣ ръкописи на Шафарика, които се чуватъ сегѣ въ Ческия музей, образуватъ повече отъ 70 голѣми тетради и картона. Под-голѣмата частъ отъ тѣхъ сж буквално надрѣсени съ извадки, извлѣчения отъ разни съчинения, внесени повечето съ единъ хубавъ, ясенъ почеркъ. Друга частъ съдържа чернови, заченкти и недопскарани трудове, приготовления и студии къмъ тѣхъ. Трета частъ обгръща прѣписи отъ древни паметници, карти и т. нат.

Грамадно е туй, що Шафарикъ остави и приживѣ на науката; едничкитѣ негови „Славянски старини“ (Starožitnosti) ни изпълнятъ съ почитание и подуди, но само тоя който е видѣлъ цѣлокупното ръкописно наследство на Шафарика, само той може да си състави ясно понятие за начетеността и трудолюбието на тоя Титанъ на мисълта!

Както се вижда отъ датитѣ и почерка на ръкописитѣ, Шафарикъ починилъ да се приготви за научната си дѣйность още на университетскитѣ чинове въ Јена. Отъ това време сж и първитѣ му извадки и бѣлѣжки по разнитѣ клонове на науката, и специално по филология и философия. Пър-

витѣ му по-сериозни студии по славянската филология обаче датуватъ отъ Нови Садъ, гдѣто той биде повиканъ въ 1819 година за професоръ и директоръ на тамошната сръбска гимназия. Тукъ главно сж събирани всички ония грамадни свѣдѣния, които изпльниятъ нѣколко напки въ сегашното наслѣдство, и които послужихъ за основа на капиталнитѣ му трудове — Литературната история (1826), Славянскитѣ старини, Славянския Народописъ, Паметницитѣ му и пр.

Отъ прѣписката съ Колара ний видѣхме, че Шафарикъ се заинтересувалъ по-близу за Българитѣ още въ Нови Садъ, гдѣто той завързалъ врѣменно сношение съ нѣкои търговци.¹⁾

Съобщенията на тия скромни лица Шафарикъ си е забѣлѣзвалъ въ една особенна тетрадка, писана на латински²⁾. Тая тетрадка се намѣрва сега въ наслѣдството подъ заглавие *Zeměpis III*, сигнатура IX. D. 35. Материали за България съдържатъ тукъ тетрадитѣ 2, 3, 4, и 5.

Сжщо въ Нови Садъ Шафарикъ почналъ да събира и материали за историческата география на южнославянскитѣ земи и да пригавля карта за тѣхъ. Въ прѣписката си съ Колара Шафарикъ често поменува за тоя свой трудъ (*geographumena*³⁾). На 20. Октомври 1826 г.. Шафарикъ съобщава на приятели си опрѣдѣлено, че е съвсѣмъ вгълбенъ въ византийскитѣ списатели и постоянно прави извадки отъ тѣхъ за географията на балканскитѣ земи.

Сжщото четемъ и въ едно писмо отъ 8. Февр. 1827.

„Събирамъ постоянно материали за своето прѣдначъртано описание на южнославянскитѣ земи Слава Богу, азъ имамъ вече толкова материали, че въ Европа никой не може да се сравни съ мене въ това Сега трѣбва само врѣме и сила да се нареди всичко. По топографическо-географическата часть извлѣкохъ изъ византийскитѣ и други срѣдновековни списатели и пр. петъ малки тома. Щомъ бждж готовъ съ тая часть, ще послѣдва историческата. Но всичко това лежи въ лоното Божие.“

За сжщитѣ свои географически изслѣдвания пише Шафарикъ самодоволно въ едно писмо отъ 1. Мартъ 1827: „Като моитѣ *geographumena* не сж писани още на никой езикъ. До сега се занимавамъ само съ извлѣчения, отъ които вече имамъ 5 малки томчета. — На кой езикъ ще напечатамъ своитѣ *geographumena* — ако ги печатамъ въобще нѣкога — то

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгл. II. кн., 12.

²⁾ За надслова ъ вж. Бѣлг. Прѣгледъ. II г. кн. 12

³⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, II, кн. 12

зависи отъ издателя; защото азъ едва ли вече ще издамъ нѣщо на свои разноски.“

Всички тия материяли, за които се говори въ горнитѣ писма, сж се очували между ръкописитѣ на Шафарика и се намѣрватъ сега въ Ческия музей подъ знакъ IX. A. 8. Заглавието имъ е: *Geographumena, Materialien zur älteren und neueren Erdkunde von Bulgarien, Serbien, Bosnien, Thrakien, Makedonien und Albanien 1826*. Материалитѣ сж наредени по азбученъ редъ и прѣдставятъ едно богато съкровище за историческата география на славянскитѣ земи на Балканския Полуостровъ.

Трѣбва винаги да се съжاليا, че Шафарикъ не успѣ да ги обработи и издаде, защото въ тѣхъ намѣрваме съжпоцѣнни бѣлѣжки за историята на нашитѣ градища по слѣдующия образецъ (извлѣчамъ само единъ примѣръ за показъ): *Sistow, v. d. XXX Städten, die Bajazid 1390 fl. bezwang. «Libestowa» Lewencl. E. J. 464. Raič IV 54.*“ (Свищовъ, отъ 30-тѣ градища, които Баязидъ покори 1390 сл.; попататъшнитѣ указания, се четжтъ така: у Левенклавия градътъ е нарѣченъ „Либестова“.¹⁾ За Свищовъ говори и Раичъ въ 4. томъ на своята история и т. н.

Азъ съмъ убѣденъ, че и сега още, слѣдъ Иречековитѣ прѣвъзходни „Пжтешествия по България“ (*Cesty po Bulharsku*) би могло да се извлѣче още много отъ Шафариковитѣ *geographumena* за нашия исторически и особено срѣдновековъ земенисъ. Тукъ има една благодарна задача за одного отъ нашитѣ млади географи.

За картата на балканскитѣ славянски земи, която Шафарикъ готвѣлъ да издаде още въ Нови Садъ, намѣрваме споменъ въ едно вече приведено отъ менъ писмо до Колара.²⁾ За тая карта Шафарикъ говори и на други мѣста въ своята прѣписка. На 30. мартъ 1826. той се оплаква, че всички карти на Турция сж правени като на сънъ. „Като изключимъ границитѣ и пжтя отъ България за Цариградъ, всичко друго е взето отъ вѣтъра. Рѣки, като Тиса, Лаба, даже и Дунава, каквито въ Турско просто нѣма, сж измислени съ дузини, градища има размѣстени на 50 мили въ краища, кждѣто съвсѣмъ не принадлежжтъ. Името на едно мѣсто е

¹⁾ Тукъ Шафарикъ цитува вѣроятно *Lewenklaw. G. neuwer Musulmanischer Histori 18 Bücher Frankf. 1595. 2. Chronica, neuwe türckischer nation, von Türcken selbst beschriben, gemehrt u. in 4 Bücher getheilt durch Lewenklaw. 1595.*

²⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ II, кн.

написано развалено седемъ и 10 пжти. Такива сж всички карти на Турция, които сѣмъ видѣлъ въ Карловицъ, въ Петроварадинъ — отъ най-старитѣ до най-новитѣ, може би сто, а и самъ сѣмъ ималъ най-главнитѣ.“ — Тия недостатъци накарали прѣдимно Шафарика да се залови да състави самъ една по-точна карта на Турция и за тая цѣль най-главно той починалъ да разпитва и търговцитѣ, които идѣли отъ турско и минавали прѣзъ Нови Садъ.

Още на 10 октомври 1825 Шафарикъ пише Колару, че е нарисувалъ картата на Сърбия и Босния и е включилъ въ нея половинъ Македония и България. Сжщеврѣменно той изразява надѣжда, че ще я свърши прѣзъ зимата и че ще може да я даде „да се рѣже на мѣдъ“. Отъ едно писмо до Палацки съ дата 29 декември 1829 узнаваме, че тая „карта на Сърбия и България“ била на 9 листа.

Азъ нѣмахъ за жадостъ възможностъ да прѣгледамъ Шафариковата сборка отъ карти, която се намѣрва въ Ческия музей, но не е още съвсѣмъ уредена. Пречекъ, който прѣзъ многолетнитѣ коледни ваканции се е занимавалъ съ нея, намѣрилъ единъ отъ 9-тѣ поменжти горѣ листа, рисуванъ вѣроятно отъ самия Шафарикъ. Тоя листъ обѣма Софийско, Пловдивско, Ямболско и Родопскитѣ крайща до Егейското море безъ планинитѣ. Кѣмъ сегашнитѣ имена на мѣстноститѣ сж прибавени античнитѣ и срѣдновековитѣ имъ названия. Картата съдържа обаче, споредъ Пречека, много грѣшки.

Защо Шафарикъ не успѣ да довърши тоя си многодиненъ трудъ, това узнаваме отъ едно писмо на Шафарика отъ 1827. год., въ което той се оплаква, че отъ двѣ години насамъ страдалъ отъ силенъ очиболъ. Обаче има и друга причина и Пречекъ съвършено вѣрно указва на нея: (Osvěta X. книжка) Шафариковата карта биде далеко надминхата отъ военнитѣ карти на рускитѣ топографи, изработени прѣзъ руско-турската война въ 1828—1829. година. За Шафарика лично приготовленията за тая карта бѣхж обаче отъ голѣма полза, защото, както признава и той самъ въ едно писмо, тия приготовления му показажж нхтя, гдѣ трѣба да търси отечеството на церковно-славянския езикъ.

Въ цитуваното вече писмо до Колара отъ 20. октомври 1826 Шафарикъ пише, че щомъ свърши своитѣ изслѣдванія по топографията и географията на южнославянскитѣ земи, ще се залови съ историята имъ. И дѣйствително между ръкописитѣ на Шафарика намѣрваме нѣкои материяли и за историята на Сърбитѣ и Българитѣ. Тукъ спада една голѣма

тетрадка, която носи сега сигнатура IX A. 16 и заглавие «Srbsko a Bulharsko. Župy, klaštéry, biskupstva». (Сърбия и България, жупи, манастири, епископства) и друга една по-малка (IX E. 1) — «Series regum Serbiae et Bulgariae», (редница на българските и сръбските крале).

Най-голямата част от историческите, както и географическите и етнографическите изследвания на Шафарика втървохъ, както е известно, въ основата на неговите и до сега още незамѣнени «Starožitnosti» — Славянски старини.

Материали за литературната история на българите съдържатъ слѣдните папки и тетрадки: 1) IX A. 13, съ пѣмски надписъ: 1 Materialien zur Geschichte der alt-slowenischen Literatur (градиво за историята на древнославянската книжнина); 2) IX D. 17 съ чешки надписъ „Р-о-р-и-с рjsemnostji bulharskŷch“, (голяма тетрадка отъ 27 листа дебела хартия in 4⁰) и 3) папка съ сигнатура IX B. 9 съ чешки надписъ „Starši vypiski k historii literatur slovanskych“. (по-стари извлѣчения къмъ историята на славянските литератури).

Послѣдната папка съдържа 7 нумеровани тетрадки. Третата носи заглавие: „K srbské slowesnosti. Narodopis, Knihopis“ (къмъ сръбската книжнина. Етнография. Книгописъ). Отъ страна е забѣлѣзано на кориците съ друго мастило: „Tu i o Volgarrech“ (тукъ и за българите).

Материалите за историята на древнославянската литература сж повечето разработени и издадени отъ самия Шафарикъ или отъ Иосифа Пречека, така щото малко наберки може да се извадятъ вече отъ тяхъ.

Отъ българските паметници, които намѣрваме въ прѣписъ въ Шафариковото наслѣдство, всички сж помѣстени въ второто издание на „Památky dřevního písemnictví Jihoslovánův (изборъ югославянскихъ достопамятностей), допълнено отъ Иосифа Пречека, Прага 1873. Тѣ сж: 1) Асень, царъ български, (1186 — 1196) дава на Дубровничавите свобода да търгуватъ „с'ко-уплж каквж либо“; 2) Хрисовулъ отъ Іоана Асень, даденъ на манастира Св. Никола „еже естѣ въ мѣстѣ нарицаемемъ Орѣхово“; 3) Хрисовулъ отъ Іоана Шишмана „манастирю прѣстои Богоматери иже естѣ въ Ёнтоши“; 4) отъ сжщия даденъ на Рилския манастиръ; 5) Конст. Асѣнь подновява хрисовула на манастира св. Гьорги въ Скопско и потвърждава старите му права. 6) Надписъ отъ Асѣня намѣренъ при Станимака. (прѣснетъ изъ пктописа на Lucas, „Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique, Парисъ 1710“).

Не намѣрвамъ въ „Паметниците“ само слѣднитѣ двѣ грамоти 1) една отъ Іоанна воевода Господинъ Моладовлахин до Архиепископа на Първа Юстиниана отъ 1456 година, въ която Іоанъ съобщава че Митрополитътъ Киръ Висарионъ „оспѣлъ“ и се извинява, че отъ страхъ отъ мусулманитѣ не сварилъ да прати друго свещенно лице въ Охридъ, за да се ръкоположи за митрополитъ; 2) отговора на това писмо, подписано отъ Архиепископа на Юстиниана, Доротей. „Хотѣхъ самъ принти тало“, пише между друго Доротей, „или мои чловѣки послати нъ доброѣ ненавистникъ дѣаволь и исконъ запинатель рѣдоѣ христѣанскомоѣ въздвиже некою крамолоѣ междоѣ болгари нашего града и Клироса цръковнаго. Царю же Султаноѣ моухамедоѣ възвратившоѣ се отъ земли арбанашкыѣ, повелѣвъ насъ прѣселити въ Константины градъ и съ нѣколко болгари и клирики нашиѣ цръкви“ и пр. За това Доротей съвѣтѣва Іоана, сами да си избератъ митрополитъ.

Не печатамъ цѣлото съдържание на това интересно писмо, защото не съмъ увѣренъ, да ли не е напечатано до сега другагѣ. Между Венелиновитѣ грамоти го нѣма.

Отъ останалитѣ Шафарикови ръкописи, които се пазижтъ въ Ческия Музей най-голѣмъ интересъ прѣдставяхъ за мене, като по-неизвѣстни, тия, които се отнасятъ по-право до новобългарската литература.

Съ тѣхъ азъ се занимавахъ повече и за това на тѣхъ ще се спрѣ по-дълго, толкова повече че до сега нищо не е писано за тѣхъ, освѣнъ краткитѣ бѣлѣжки. които намѣрваме въ Иречековия книгописъ. Отъ прѣпискага на самия Шафарикъ ний знаемъ, че въ второто издание на своята Литературна История той ималъ намѣрение да отдѣли българитѣ отъ сѣрбитѣ и слѣдователно да имъ отетжни едно по-самостоятелно и по-голѣмо мѣсто въ историческото си съчинение, а сящо така знаемъ, че още въ Нови Садъ той събиралъ материали за географията, политическата и литературната история на южнитѣ славяни — включително българитѣ.¹⁾ За по-стария периодъ (древнобългарския) материалитѣ нараснахъ съ врѣме и една частъ отъ тѣхъ, както ще щидимъ по-долу, самъ Шафарикъ издаде въ Часописа на Ческия Музей.

Ала пита се, какво е зналъ. Шафарикъ за новобългарската книжнина? Когато въ 1826 год. излѣзе неговата история на славянскитѣ литератури, ималъ ли е той нѣкакви свѣдѣния за излѣзлитѣ до оная дата новобългарски книги или не? Иречекъ въ свои

¹⁾ Вж. Вѣдг. Прѣгледъ, год. II., кн. 12.

книгописъ отговаря на тоя въпросъ отрицателно. Споредъ него „въ 1825. г., когато е издавалъ историята на словѣнскитѣ езици и книжини, (Шафарикъ), не е можалъ, разбира се, по него врѣме да знае нѣщо за новобългарскитѣ книги“. Но това твърдѣние не може да се вземе абсолютно, защото вече *à priori* не може да се прѣдположи, че Шафарикъ въ 1825—1826. година не е знаалъ поне по име книгитѣ, които Караџиъ цитува въ своя „Додатакъ к Санктпетербургскимъ сравнителнимъ рјечницима свију језика и парјечија с особитимъ огледима бугарскогъ језика“, напечатанъ като отдѣлна книжка 4 години прѣди Шафариковия трудъ — (у Бечу 1822).¹⁾

И наистина, ако разгърнемъ литературната история на Шафарикъ ний ще намѣримъ въ мѣничкия отдѣлъ, който е посветенъ на българския језикъ и книжина (стр. 223—225), че една отъ тритѣ новобългарски книги, които цитува и Вукъ, се характеризова на кратко и у Шафарика. То е *Τετράγλωσσον*, на Давичла, когото Шафарикъ нарича — гръцки Коменски. Шафарикъ говори и за печатанитѣ въ Вуковия Додатакъ народни пѣсни и забѣлѣзва споредъ руския ученъ Körppen (Kunst u. Alterth. in Russl. стр. 27): вѣщи Българи, които прѣдпочитатъ търновското нарѣчие, увѣрявали, че Вуковитѣ пѣсни сѣ записани отъ сръбскитѣ погранични мѣста. Слѣщо така поменува той и за прѣвода на Новия завѣтъ, печатанъ отъ руското библейско общество въ Петербургъ. [За книгата на

¹⁾ „Иа до сад познајемъ само три Бугарске књиге“, пише Вукъ въ послѣсловнието къмъ Додатака (стр. 48—49). „а) малу књижницу (на осмини) о митарствима, коју сам лани виѣо у Србији, али је сад њемамъ код себе, и зато не могу ништа више о њој казати (чини ми се, да је штампана у Будиму). б) „Различна поучителна наставленія сочиненная ѣромонахомъ Іоакімомъ Хаџи“, у Будиму 1819. Оваја књига писана токорее Бугарскимъ језикомъ, али управо нити је Бугарски, ни Руски, ни Славенски, него неправилна смјеса из ова сватри језика. в) Учитеља и свештеника Москопољскога, Данила, *Δεξικὸν τετράγλωσσον*, штампан први путъ у Москопољу прије 60 година, а 1802. година прештампан у Млецима. У овај Грчкој књижници има неколико говора Грчки, Влашки, Бугарски и Арнаутски, који су зато писани, да би ови народи оставили своје „варварске језике и постали Грци“; и може бити да је овђе Бугарски језикъ чиистији него у какој дојаконѣој књизи, али је Грчкимъ словима тако ружно и покварено написано (нити се Славенске ријечи Грчкимъ словима могу друкчије писати), да се готово на овимъ нико не може ласно ползовати као што треба. Ове је Бугарске говоре Енглеz Leake (Лик) преписао Латинскимъ словима по својој ортографији и штампано и у Лондону (1813.) с Енглескимъ преводомъ напореда; и ми ћемо ње гледати да и нашимъ словима (као што треба) препишемо и наштампамо“.

Бонавентура «Meditationes», която тукъ той смѣта, поведенъ отъ Енгела, за българска самъ Шафарикъ призна по-послѣ, че е хърватска].

Ако при всичко че Шафарикъ е знаелъ биографическата бѣлѣжка на Вука, не е поменжлъ нищо и за другитѣ двѣ книги въ Додатака, това се обяснява, мисля, не отъ обстоятелството, че Шафарикъ по онова врѣме не е могаль да знае за тѣхъ, а отъ това, че не ще ги е знаелъ въ оригиналъ и не е искалъ да говори за тѣхъ само отъ втора ръка. Ще е повлияла тукъ несъмнено и неговата по-стара теория, че българскиятъ езикъ е просто сръбско нарѣчие.

Щомъ Шафарикъ се убѣди обаче, че въ второто издание на литературната история българитѣ трѣба да се отдѣлихъ отъ сърбитѣ, той не можеше да не се интересува по-живо за новобългарската книжнина и дѣйствително ний намѣрваме въ ръкописитѣ му нататъкъ по-сериозни приготовления за нейната история.

Прѣди всичко Шафарикъ се постара, да си състави единъ колко годѣ пъленъ библиографически прѣгледъ на българскитѣ книги. Не стига това, той съ голѣми мъжки и избижалки сподучи да обогати библиотеката си съ повече отъ 60 български съчинения, които сега се намиратъ въ Ческия музей. Тия книги сж отбѣлѣзани всичкитѣ въ общия каталогъ на Шафариковата библиотека.

Около 1830 година Шафарикъ можа да прѣработи голѣма часть отъ литературната история на южнитѣ славяни и специално историята на хърватската, сръбската и славянската литература. Ний знаемъ сега, че по тоя начинъ Шафарикъ мислѣлъ да обработи и историята на българската книжнина, но лишенъ отъ достатъчно извори, и заетъ по-послѣ съ по капитални трудове, той напуснъ заченатото дѣло, което едва слѣдъ смъртта му биде издадено подъ заглавие: *Geschichte der südslavischen Literatur*.

Може съ право да се прѣдположи, че бѣдността и недовършеността на новобългарския отдѣлъ ще сж значително влияли на Шафарика, да не издѣзва приживѣ съ своята история на южнославянската книжнина, която се появи безъ тоя отдѣлъ.

Отъ всичкитѣ свои материали за българската книжнина Шафарикъ можа да обработи само тая часть, която се отнася къмъ дѣйността на равноапостолитѣ и тѣхнитѣ ученици въ България въ IX и X вѣкъ. Резултатитѣ отъ своитѣ изслѣдва-

ния той публикува въ Часописца на Ческия музей въ 1848 година. То е знаменитата мустатия „Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku“, съ която, справедливо забѣлѣзва Иречекъ, се полага основата на българската литературна история, и която биде прѣведена на всички славянски язици, между друго и на български отъ Хрисанта Іовановичъ (още въ 1848 год. въ Бѣлградъ).

Шафариковиятъ български книгописецъ опитъ, който е послужилъ за основа и на Иречековия, изпѣлия цѣлия свитѣкъ, IX D 17. („Popis písemností bulharských“). Общиятъ надписъ на първата страница е *Bulgarica*.

На страница 1 подъ заглавие *scriptores byzantini* сж изредени византийскитѣ писатели, у които се намѣрватъ свѣдѣния за България. Стр. 2—18 слѣдватъ българскитѣ писатели, (*scriptores bulgarici*) отъ IX—XVII вѣкъ включително. Въ слѣдующия отдѣлъ се привеждатъ заглавията на 14 стари печатни книги (*libri typis editi*), между тѣхъ личежтъ и Абагарѣтъ на Филипа Станиславовъ и *Bogoljuna razmicsljanja* и пр. на Богдана Бакшича. Отъ обстоятелството, че Шафарикъ сж е забѣлѣзълъ при заглавието на последната книга Engel III. 463, може да се заключи, че когато е почналъ своя български книгописъ, той не я е познавалъ по-отблизу, инѣкъ нѣмаше, да не забѣлѣжи че е хърватска. И дѣйствително въ историята на южнослав. литература, която бѣ готова както казахме, съ изключение на българския отдѣлъ къдѣ 1830. год.. Бакшичъ вѣрно е отнесенъ вече къмъ илирскитѣ т. е. хърватските писатели. Това ни дава право да заключимъ, че Шафарикъ е захваналъ да събира свѣдѣния за българската литература още въ Нови Садъ, прѣди първото издание на *Общослав. литерат. история*.¹⁾

Отъ стр. 20—42 слѣдва описъ на новобългарскитѣ книги подъ заглавие *recentiores*. — Шафарикъ изброява тукъ 106 нумера. Редътъ се зачева съ една бѣлѣжка за българския *Отче-нашъ* въ Аделунговия *Mithridates II*, 637, който тамъ погрѣшно се издава за сръбски.²⁾

Слѣдва бѣлѣжка за Даниеловия *Τετραγλωσσον*, издаденъ въ цвѣтуция нѣкога и разрушения по-послѣ до основитѣ цинцарски градъ въ Македония, *Москополисъ*, прѣпечатанъ послѣ въ Венеция (1802) и въ Лондонъ отъ английския пътешественикъ

¹⁾ За Бакшичевата книга, която е прѣводъ отъ *Meditationes S. Bonaventurae*, и погрѣшно е отбѣлѣзана у Енгела *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle 1797—1811 томъ III стр. 463 като българска отъ гдѣто я взема за такава и Шафарикъ вж. А. Тодоровъ, *Бѣлг. книгописъ* въ *Мсб. IX* стр. 5.

²⁾ Вж. Д. Матовъ, *Мсб. VI* 234.

Leake, 1814. г. Къмъ съвсѣмъ съкратеното заглавие на книгата Шафарикъ си е забѣлѣзвалъ на латински *apud me* (у мене) и Kopitar Rec. 67.

Послѣдната бѣлѣжка указва на Копитаровата рецензия въ „Jahrbücher der Literatur“ (1829.). Така при по-голѣмата частъ отъ приведенитѣ книги, гдѣто е притежавалъ книгата и гдѣто не я е притежавалъ, Шафарикъ си е означавалъ авторитѣ, у които сръщалъ да се поменува иѣщо за надлежната книга. Напр. слѣдъ съкратеното заглавие на третата книга по редъ: „Мытарства“ Шафарикъ си е забѣлѣзвалъ: Vuk 48. Kopitar 66. Slѣдъ Амартолѣвъ Сотирія — Kopitar 67. Slѣдъ Различни поучителни собранія: (4⁰ Srezn.). Vuk. 48. Kopitar 67 и т. н. Така ний узнаваме, отъ гдѣ е черпалъ или отъ гдѣ е допълнялъ Шафарикъ своитѣ свѣдѣния за голѣма частъ отъ записанитѣ въ библиографическия му опитъ книги.

Първитѣ бѣлѣжки, (като изключимъ Еягела) Шафарикъ извлѣкълъ отъ Вук Караѣиѣовия „Додатакъ“. Тия книги сж забѣлѣзани съ Vuk. Заглавията на друга една частъ отъ книгитѣ сж извадени отъ цитуваната по-горѣ Копитарова рецензия. Трета частъ сж прѣписани отъ статията на одеския професоръ Н. Мурзакевичъ въ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія: „Нынешнее состояніе просвѣщенія у Болгаръ“. (1838., апрѣлъ, стр. 114 — 123.). Тия книги сж означени на кратко съ Murz. или Murzak. Най-много се е ползувалъ обаче Шафарикъ отъ библиографията на българскитѣ книги отъ год. 1806 — 1845., съставена отъ проф. И. Срезневскій и напечатана въ сжщия Журн. Мин. Нар. Просв. въ 1846. година, (септ., отдѣлъ V., стр. 1 — 38.) подъ надсловъ: „Очеркъ книгопечатанія въ Болгаріи“. (Шафарикъ бѣлѣжи въ тоя случай Srezn.).

За едно малко число повобългарски печатни издания Шафарикъ е черпалъ свѣдѣния отъ каталога на знаменитата библиотека на Черткова (Шаф. бѣлѣжи Čertkov¹⁾).

Нѣкои книги си е записалъ по бѣлѣжкитѣ на руския ученъ Кеппенъ (Körppen) въ Библиографическіе Листы и на Юрія

1) Така напримѣръ за българскитѣ религиозни иѣсени, които намѣтваме въ рѣдката латинска сборка, издадена въ Римъ въ 1793. год. подъ заглавие: *Carmina linguis exoticis in honorem Dei pueri a tribus magis adorati in aula collegii catholico nomini propagando ab alumnis Id. Jan 1793.* Отъ 37-тѣ нарѣчія, засѣпени въ тая сборка има 6 славянски: български, илирски или далматски, полски, руски и проч. (Čertk. 616). Сжщо отъ Черткова е заето и заглавието на друга една латинска сборка: „*Oratio Dominica in CLV linguas versa et exoticis characteribus rēgumque express. typ. Bodonianus 1806. Vol. 248 paj.*“, въ която сж прѣдставени 14 слав. нарѣчія, между тѣхъ и българското (Čertk. стр. 611).

Венелина въ съчинението му „Древные и нынешные болгаре“ (Москва, 1829.) и въ Московск. Наблюдатель 1837. XIV. стр. 92.

За други книги му съобщилъ Мурзакевичъ писмено.

Двѣ печатни издания ималъ Шафарикъ случай да види у знаменития библиотекаръ Ханка (Шаф. бѣлѣжи U P. Hanky), и едно у студента Шопова (U Šopova).

Само веднѣжъ цитува Шафарикъ и Йордановиѣ «Jahrbücher der slaw. Literatur».

Нѣкои отъ изворитѣ, отъ които е черпалъ за своя книгописъ, Шафарикъ е указалъ самъ въ тетрадката, която разгледваме, на стр. 46. подъ латинския надсловъ: «Scriptores recentiores de Lit. Bulgar.» Тукъ се цитуватъ Венелиновата студия „О зародишѣ новой болг. литературы“. (Москва 1838.) и Априловата „Денница“ и др. На нѣколко мѣста Шафарикъ поменува и нѣкого си професора Стояновича между лицата, отъ които черпалъ свѣдѣніята си за новобългарската литература. Но кой е тоя Стояновичъ, въ тоя моментъ не знамъ добръ. Да ли не е Натанаилъ Стояновичъ или Кипиловски?

Книгописецътъ на Шафарика е загубилъ, разбира се, своето значение като чисто библиографически материалъ, но той прѣдставя и днесъ голѣмъ интересъ поради бѣлѣжкитѣ, които знаменитиятъ авторъ си е направилъ къмъ отдѣлнитѣ книги. Шафарикъ указва, благодарение на грамадната си начетеностъ, на много рецензии и бѣлѣжки върху по-стари български печатни издания, които за насъ бихъ останали интѣкъ неизвѣстни.

Тукъ тамъ Шафарикъ съ нѣколко думи характеризова тая или оная книга. Гдѣто съчинението не му е било извѣстно, той си е прѣписвалъ описанието му, както го е намѣрвалъ у Срезневскій или Мурзакевича или Венелина. Така напримѣръ за първото издание на Беровия Букваръ (1824) Шафарикъ бѣлѣжи: Stojanovič Prof. XIII. Kopitar l. c., Venelin Drev. i nup. Bulgare Mosk. 1829. 8. p. 16: „Я не видалъ ни одной русской азбуки, которую бы можно сравнить съ достоинствомъ сей книжки, весьма поучительной; изложеніе статей ея ясно; слогъ пріятной, показывающій, что болг. языкъ глубокъ для всякихъ оборотовъ“. . . и пр. Това сжждение е извлѣчено изъ Венелина. Къмъ Неофитовото житіе на св. Иванъ Рилски Шафарикъ е прибавилъ въ чешка транскрипция слѣдната бѣлѣжка на Мурзакевича (122): „Книга чисто и красиво напечатанная на славянскомъ языкѣ. Житіе св. Іоанна заимствовано

изъ житій святыхъ, напечатаныхъ въ Кіевѣ 1671 Память сего святого праздуется нашею церковью 19 октября“. За Фотиновото Любословіе Шафарикъ си е забѣлѣзаль пѣкои подробности споредъ описанието на Срезневскій въ писмото му до Ханка, напечатано въ *Čas. Česk. Mus.* 1845 г. кн. 4 стр. 685. „Българско списание. Излѣзва въ Смирна год. 1844. (Първитѣ двѣ книжки има Срѣзневскій, както пише)“. Слѣдва точното заглавие и послѣ: „Издателятъ на края на втората книжка — прѣводитель и издатель списанія сего Константинъ Г. Фотиновъ. — Съ популярно съдържаніе. Печать хубавъ, въ 2 стълбца. Язикътъ простъ, малко измѣсенъ. Вж. за него разправата на Срезневски въ Часопись 1845. кн. IV. стр. 685. Отъ Апр. 1844. До Май 1845. сж излѣзли 12 книжки)“.

Любопитна е и слѣдната чesка бѣлѣжка на Шафарика за отварянието на българска книгопечатница въ Цариградъ „Въ Цариградъ въ г. 1843 е отворена българска книгопечатница, а първата книжка (отъ нея) както казватъ е излѣзла; за нея вж. (спис.) *K w ě ty* 1844 декември бр. 148 (има) забѣлѣжка (отъ Срб. спис. Подунавка): „Лѣтний кринъ“ и пр.“ (слѣдва пълното заглавие и слѣдъ това въ скоби): „Скоро и други съчинения има да послѣдватъ пакъ тамъ“ (*Srezn.* стр. 22).

По-важно е, което си е записаль Шафарикъ за първия новобългарски прѣводъ на Новия Завѣтъ отъ егумена на Бистричкия мѣнастиръ, Теодосия (по народностъ гъркъ) и единъ анонименъ българинъ, който прѣводъ билъ извършенъ по поръчка на библейското общество, напечатанъ въ 5000 екземпляра въ Петербургъ и онищоженъ. „Забѣлѣжка. Български Нови Завѣтъ, издало го, казватъ, Библейското Общество въ Лондонъ около г. 182 (?) и го проводило въ Петербургъ, гдѣто било онищожено. Извѣстие за това имало въ списанието „*Ausland*“, а послѣ сжщото било потвърдено съ писмо отъ Лондонъ, което Челаковски билъ челъ. . . .“

За Сапуновия прѣводъ на Новия Завѣтъ, който Шафарикъ притежаваль (*adest apud me*), има бѣлѣжка на латински: „*Jam a. 1820. annunciatum*“. (Вече въ 1820. обявено). („За второто издание вж. Копитаровия *Glagol. Clozianus* стр. LI.“)

Къмъ Славяно-болгарската граматика на Христати Павловича четемъ бѣлѣжката: „*Srezn. p. 14 male ad a. 1835 (Belgrad) refert.* (Срезневскій стр. 14 погрѣшно я отнася къмъ година 1835, Бѣлградъ. (Книгата излѣзе въ Будимъ 1836 г)“.

За Неофитовия „Новий завѣтъ и пр.“ Шафарикъ си е записаль: „тая книга не може да се набави защото Неофи-

товиятъ прѣводъ е запрѣтенъ отъ Цариградския патриархъ, комуто не е приятно да види въ паството си, да се усилва българската народностъ, а заедно съ това и българската словесностъ“. На края на бѣлѣжката стои: Murzak 1841. Nov. 17, отъ което се вижда, че горното ще е съобщилъ Шафарику Мурзакевичъ въ нѣкое частно писмо отъ тая дата. За сѣщия прѣводъ имало нѣщо въ друго едно Мурзакевичово писмо отъ мартъ 3. 1844. Неофитовиятъ прѣводъ е отбѣлѣзанъ и въ Чертковия каталогъ II. 381. Къмъ първата българска географическа карта издадена отъ хаджи Русета въ Щрасбургъ (1841.) на 4 листа, Шафарику бѣлѣжи: „Бодянки си я доставилъ отъ Одесса“.

При букваря на Бусилина четемъ прибавка отъ Шафарику: „Написалъ младиятъ българинъ Бушлинъ (Срезн. пише Бусилино), който умрѣлъ 1845. г. въ Москва.“

Българскитѣ грамоти на Априлова сж придружени съ слѣдната глоса: „всичкитѣ сж четире, една отъ сръбски спом. съ руски прѣводъ. — (Пригатвя издание на български пѣсни). Езикътъ въ грамотитѣ повече старослав., отъ колкото български“.

Въ заглавието на книгата „Покрещението на одного священника Шидина (sic!) и пр.“, отъ Д. Елияда, прѣведена на български отъ В. Станковича (1845.), Шафарику поправя името Шидина «lege: Isidina» (чети Изидина). За Забавника на Огняновича Шафарику бѣлѣжи (споредъ Срезневски): „има да излѣзе и прѣзъ 1846. год.“. Геровата малка поема „Стоянъ и Рада“ е характеризувана така: „стихотворение съ тонически стихъ по народна пѣсенъ“ (Срезн.). Къмъ печатанитѣ отъ Станка Враза български народни пѣсни въ хърватското списание «Kolo, članci za literatoru, umjetnost i narodni život», кн. IV. Загребъ 1847. стр. 37—56 Шафарику забѣлѣзва: „има такива тукъ 15 изъ сбирката на Григоровича“.

За Мирозрѣпнието на Добровича пише: „Съ кирилски граждански букви, ново правописание. Ще излѣзватъ годишно 12 кн., излѣзли само нѣколко“, за Цариградскій вѣстникъ (1851.) „Газета, зафанята отъ начало въ Липиска!“

За граматиката на Цанкова бѣлѣжи кратко: „съ латински букви“, за „Пріятелское писмо отъ българина къ Гръку, написалъ Н. Богдановъ... Въ... Празъ“ 1852. 8⁰. 19 стр.: („писалъ калугеринтъ Натананъ Стояновичъ, издалъ Иванъ Шоповъ“). „За дѣтиски подарокъ“ (въ Празъ) 12⁰, 21 стр. („отъ сѣщитѣ по-горѣ“), за „Прѣводъ изъ краледв. ржкописи на блѣг. языкъ“ (Прага 1852.) — „отдѣленъ отпечатъкъ отъ

Ханковата полиглота, отъ Шопова“. — и най-сетиѣ за Евангелието на Еромонаха Павла, родомъ отъ Воденското село Кониково, печатано въ Солунъ въ печатницата на Дарзилева (1852.) Шафарикъ бѣлѣжи: „Българско евангеліе съ гръцки букви! (Видѣлъ съмъ само заглавието и единъ листъ отъ текста на два стълбца).“ Последната новобългарска книга въ библиографіята на Шафарика е „Борисъ първи христ. царъ на българитѣ, отъ Іос. Турноградска“ (Цариградъ 1853. 16. 30 стр.).

На стр. 43—45 отъ тетрадката слѣдватъ подъ заглавие Manuscripta (ръкописи) кратки латински бѣлѣжки за книги, за които било обявено само, че има да издѣлжтъ или били готови за печатъ.¹⁾

Шафарикъ много справедливо е обърналъ внимание и на тия книги, защото и да не сж били некога напечатвани, да сж се очували само въ ръкописъ, или само единъ споменъ да е останалъ отъ тѣхъ, тѣ пакъ свидѣтелствуватъ за характера на книжовнитѣ интереси въ тая епоха, въ която сж били съчинени или прѣведени и за това сж отъ голѣма важность. Добръ би било и сега още да се обърне внимание, до като не е късно, на обявленията, съ каквито едно врѣме се канѣхж читателитѣ, да се запишжтъ абонати на извѣстни книги и да се прибержтъ и скжтатъ въ народната библиотека.

На последната страница на тетрадкага Шафарикъ си е записалъ отдѣлно отъ книгописа си: „Тия книги сж били въ продажба въ Цариградъ 1852. год.“ — Слѣдва копие отъ едно обявление въ цариградски вѣстникъ № 73 1852. год. При всѣка книга, всичкитѣ сж 10, е забѣлѣжена и цѣната въ грошове.

Случайна е една бѣлѣжка за Павликянитѣ въ сжщата тетрадка. Шафарикъ си я записалъ по Шоповитѣ устни съобщения.

Отъ книгописа на Иречека и Теодорова е извѣстно вече, до нѣгдѣ, какви сж били сношенията на Шафарика съ младия интелигентенъ студентъ по медицината въ Прага, Иванъ Шоповъ, който за жалость твърдѣ рано свърши днитѣ си.²⁾ Отъ всичко

¹⁾ Грамматическа етимология на 4 езици. български, гръцки, влашки и руски. У Венелина стр. 16 и Стояновичъ XI. заб., Българска ортография отъ нѣкои анонимъ, Малкъ ръчникъ на 4 езици, български, гръцки, влашки и руски. Беровитѣ букварѣ. Венелинъ 16 и Стояновичъ XI. заб. за „Катехизисъ на наша православна вѣра“ (обявенъ пакъ тамъ. У Стояновичъ го нѣма) за „Священное цѣлособрание събрано отъ ветхиятъ и новиятъ завѣтъ“ (обяв. тамъ пакъ Венелинъ 16), за Архимандритъ Теодосовий стари завѣтъ (Vet. Testam.), за Сапуновия „Псалтирь“, прѣв. въ 1822 год. (Körper B. L. 598 и. 3), за Всеобщата история, която Стояновичъ искалъ да прѣведе още въ 1825. г. д. и най-сетиѣ за „Кратка География“ отъ Савва Станковичъ, Котленецъ.

²⁾ Вж. и моята статийка: „Личнитѣ сношения на Шафарика съ Българитѣ“, въ Бълг. Прѣгл., год. II, кн. XII.

се вижда, че Шафарикъ често ще се е отнасялъ до Шоповъ за свѣдѣния по българскитѣ работи и особенно българската книжнина. Още Пречекъ събщи, че намѣрилъ между Шафариковитѣ рѣкописи въ свитѣка, които разглеждаме и ние, единъ списѣкъ отъ 50 книги, написанъ за Шафарика отъ рѣката на Ив. Вас. Шоповъ. Тоя списѣкъ съществува и сега и азъ имахъ случай да го прѣгледамъ и прѣпиша. Той носи заглавие: „Замѣтка книгъ Болгарскихъ, опущенныхъ въ статью г-на Срезневскаго въ журналѣ министерства Народнаго Просвѣщенія 1856. книжка 9-я Санктпербургъ или послѣ напечатанныхъ и миѣ извѣстныхъ 1852.“ Всички книги, 51 на брой, сж отбѣлѣзани безъ всѣкакъвъ редъ, а на края се четятъ слѣднитѣ двѣ бѣлѣжки пакъ отъ рѣката на Шопова: „N. В. Тоже вышло достъ много брошуръ набожныхъ про простыхъ, тоже и мусикійния разныя про церковнаго напѣву, тискнуто въ Букорешѣ очень довольно и пр. N. В. Въ журналѣ хорватской матицы Коло отъ Стапка Врза въ IV книжкѣ 1844 напечатано нѣсколько болгарскихъ пѣсней“. Най на края четемъ подписа: „Иванъ В. Шоповъ изъ Болгаръ.“ Понеже е тукъ думата за Шопова ще забѣлѣжж, че между Шафариковитѣ книжа се намѣрва една малка и подвързана тетрадка съ сигнатура IX F. 29. Тя съдържа рѣкописа отъ Шоповия „Прѣводъ изъ краледворской рѣкописи, на Български ѳазикъ на указка. Любушинъ сждъ, съборъ“.

Не по-малко интересна отъ новобългарския книгописъ на Шафарика е тетрадката, която се намѣрва въ папката съ сигнатура IX B. 9 и съдържа извадки изъ разни съчинения и бѣлѣжки, относещи се до Сърбѳия и България. Тая тетрадка има 56 писани страници и 40 празни. Записанитѣ свѣдѣния сж размѣсени безъ редъ, както сж се прѣдставяли Шафарикъ при четмото му. Сръбски и български се отмѣняватъ на всѣка страница. Азъ ще отбѣлѣжж само това, което се отнася до насъ.

На стр. 5 Шафарикъ бѣлѣжи на нѣмски: „Въ Будинѣ е излѣзла въ 1826 година една българска свещенна история (Biblische Geschichte) отъ руски прѣведена, а тая отъ нѣмски, въ 2 тома осмина, и по езикъ много добра, (Wuk). Граматика щѣло да се печата въ Влашко“.

На стр. 8 пакъ по нѣмски: „За бълг. писатели, Рилския манастиръ (Kloster Ryl) и неговитѣ старини в. Кенпенъ, Библ. листы № 40 стр. 598 и слѣд.“

На стр. 17 подъ заглавие: „Характеръ на българитѣ“, Р. Уалшъ, пѣтешествие отъ Цариградъ прѣзъ Румелия, балкана, България и пр. отъ англ. на нѣмски прѣвелъ В. А. Луидау.

Дрезденъ 1828. г. тома 8. Шафарикъ извлича нѣколко пасажа отъ една рецензия върху тоя пхтописъ, напечатена въ *Lit. Zeitung*, издав. въ Халле 1830 год. Януарий № 20. Привеждамъ само едно мѣсто, което се отнася по близу до характера на българитѣ, и което Шафарикъ си е подчърталъ. То е характеристично за мнѣнието, което великиятъ ученъ е ималъ за нашата народностъ на онова врѣме: „Отъ всички селяни, които авторътъ видѣлъ, българитѣ сж най простодушнитѣ, добродушнитѣ и най-любезнитѣ“. На сжщата страница Шафарикъ прибавя: „Подобенъ единъ пасажъ изъ Уалша съмъ си забѣлѣзалъ и на друго мѣсто, Уалшъ стр. 200 ориг. издание.“ Слѣдватъ 2 извадки отъ една рецензия на Уалшовия пхтописъ изъ *Wiener Jahrschrift* 1830, Януарий — Мартъ и 49. Въ първата извадка четемъ: „Привлѣкателна е картината, въ която Уалшъ ни рисува на стр. 196. българското ханджийство и българската домакиня или кѣщовница“ и пр.

Тутакси слѣдъ бѣлѣжкитѣ за Уалша слѣдва „България и Сърбия. (1828—1832.) Въ Европейска Турция били опрѣдѣлени 75 мѣста астрономически“. (Изброява ги споредъ *Dorpat. Jahrb.* 1833. I. стр. 89.).

На страница 20. Шафарикъ си е прѣписалъ голѣма часть отъ „Словото на Ламартина върху Турция“, произнесено въ френския парламентъ на 8. януари 1834. год. За българитѣ, които Ламартинъ имѣ случай да види отблизу въ своето пътешествие до Цариградъ, той казва: „Българитѣ, които покриватъ двѣтѣ страни на Балкана съ своитѣ голѣми и многобройни села и се простиратъ до околността на Едрене, сж многоброенъ, честенъ, работливъ народъ и позволяватъ на малцина турци достѣпъ съ срѣдата си и гледатъ съвсѣмъ да ги изтикать“. Шафарикъ е подчърталъ думитѣ, които тукъ сж печатани въ курсивъ.

На страница 21. стрѣщаме една суха библиографическа забѣлѣжка за Тепляковитѣ „Писъма изъ Болгаріи,“ Москва 1833., 8^о, 210. стр. и слѣдъ нея непосредно нѣколко интересни бѣлѣжки за „Българския Нови Завѣтъ“, Лондонъ, с. 1828: „На 10. ноември 1826. отпътувалъ английския мисионеръ Лийвсъ (Leeves) отъ Цариградъ за Търново, гдѣго пристигналъ на 26 ноември. Цѣльта на пътешествието му: — да се услови съ архиепископа за единъ прѣводъ на Новия завѣтъ на български — била постигната напълно още на вечерята отъ пристиганieto му и въ врѣме на прѣбиванието му при него на другия день“. Това свѣдѣние Шафарикъ черпи отъ списанието *Ausland*,

год. 1828. № 275, стр. 1097—1099. Въ скобки стои „интересно.“ Къмъ звѣздичата въ текста е прибавена слѣдната бѣлѣжка подъ чъртата: „Тоя (прѣводъ) отъ тогава насамъ е напечатанъ въ Лондонъ“. Шафарикъ прибавя въ скобки „Бѣлѣжка отъ редакцията?“

Идхъ на същата страница нѣколко библиографически бѣлѣжки за Уалишовото пътуествие, *Ausland* 1828, 223—233, 889—932. („Съдържа много интересни забѣлѣжки“), и за „Славянски ржкописи на Атонъ“ (изъ *Allg. Zeitung*, извънредна притурка № 80, 20. февр.).

На стр. 22. срѣщаме къса забѣлѣжка за картата на Турция пакъ изъ *Allg. Zeit.* 1836. № 132, 11 май, нѣколко думи за пътуествието на Ами Буе въ Турция — съ извадки отъ едно писмо на Буе отправено до френската академия на наукитѣ отъ 25. септ. 1836. (Изъ *Ausland* 1836. 27. ноемвр. № 322.) „Сжщото го има на френски“, бѣлѣжи Шафарикъ, „въ *Nouvelles annales des voyages.* декемвр. 1836. Paris 8°, p. 316—322. Най-обширно стои съчинението на Буе въ *Edinburgh New Philosophical Journal*, 1. и 2. кн. 1837. и отъ тамъ прѣведено въ Алманаха на Хайнриха Бергхаусъ за 1838. год.“

На стр. 24. намѣрваме голѣми пасажии изъ Ами Буе, споредъ Бергхаусовия Алманахъ (почти цѣли двѣ страници): „Забѣлѣжитѣ на д-ръ А. Буе върху сценерията, старинитѣ, населението и търговията на Европейска Турция“. *Berghaus Annal.* 1839. априлъ, № 170.

Бѣлѣжитѣ на Шафарика се свършватъ съ слѣдното:

„Притурка къмъ *Allg. Zeitung* (така) 28. януари 1842. № 28 — Бланки върху социалното положение на Европейска Турция“.

Слѣдватъ 3 страници праздни и слѣдъ туй „Сръбски Книгописъ“. (Отъ Дионисия Новаковича 1841. до Зеличъ Герасимъ).

Въ тая тетрадка намѣрихъ и едно писмо отъ Вук Караџица до Шафарика, адресувано отъ Виена 1829. г. 6. февр, въ което Вукъ съобщава въ *postscriptum* пълното заглавие на Сапуновия прѣводъ на „Новия Завѣтъ“. „Гле! Мало не заборава послати вамъ име од Бугарскаго јевангелија! Ево га на другој страни.“ Слѣдва заглавието и следъ това: „N. В књига је ова in quarto, има страна 220, само су четири јевангелија. „Предисловіе“ (на једномъ листу) свршује се овако: „бадѣте здравы“, „переводителъ Петаръ Сапунѡвъ Травненинъ“.

Вукъ не веднажъ е служилъ на Шафарика за освѣтлителъ на българския езикъ и книжнина.

Вуковото писмо ми напомни, че не съмъ казалъ още нищо за втората часть отъ Шафариковото книжовно наслѣдство — неговата грамадна прѣписка, която до сега, благодарение на Вртъатковото стопанство, не е издадена и която съдържа скъпоцѣнни материали за историята на славистиката..

Както има добрината да ми съобщи г. Патера, третото отдѣление на чешката академия е възложило тая година на професора К. Иречека, да издаде всичката кореспонденция на Шафарика. Иречекъ се съгласилъ да приеме тоя трудъ на себе си, така щото можемъ да се надѣваме, че въ едно не твърдѣ продължително врѣме, ще имаме на рѣцѣ една отъ най-интереснитѣ прѣписки, въ която сигурно и за насъ, нашия народъ и книжница ще има много цѣнни бѣлѣжки.

Софія, Декември, 1895.

Ив. Д. Шишмановъ.

Българският клонъ на нѣмеката социалъ-демократия.

„Пари — Стока — Пари“
„Стока — Пари — Стока“.
К. Марксъ, *Das Kapital*,
ч. II, стр. 39.

II. ¹⁾

Като знаемъ вече отъ първата статия, че Марксъ само разви главнитѣ мисли на Рикардо за работнишката плата, ако и по единъ прѣоригиналенъ диалектически начинъ, сега ще погледнемъ, каква роля играхъ тия мисли въ социалистическата пропаганда.

Социалистическитѣ агитатори и писатели обърнахъ главно си внимание върху работната плата, защото тя най-вече интересуваше и интересува работникътъ. Въ това отношение Лассаль се показва доста „дипломатически“ агитаторъ, който добръ разбра, съ какво ще може по-лесно да побуни недоволнитѣ работнишки маси; и той избра за своя парола думитѣ «*ehernes Lohngesetz*» „желязенъ законъ“. Вече въ 1766. г. въ съчинението си „Размишления върху образуването на богатствата“ Turgot написа, че „платата на работника се ограничава съ необходимитѣ цѣни за неговото съществуване“.²⁾ Споредъ Рикардо, цѣната на работата, както и на всѣка стока зависи отъ разносикитѣ на нейното производство. Тия разносики съставятъ нейната естествена цѣна, когато пъкъ условията на пазара — търсенье и прѣдлаганье! — съставятъ нейната пазарна цѣна. Ако пазарната цѣна се качи много по-високо отъ естествената, тогава работникътъ има възможность да живѣе охолно и може да отхрани здрави дѣца. Числото на работниците, щомъ дорасва младо поколение, става голѣмо, явява се конкуренция помежду работниците: работнишката плата се намалява, приближава се до своята естествена цѣна; обаче щомъ

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. II, кн. 12.

²⁾ Turgot, *Reflexions sur la formation des richesses*. § 6. Вж. Collection des principaux économistes, édition Guillaumin.

V. Sivers, Turgots Stellung in der Geschichte der Nationalökonomie въ XXII. т. на „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, 1874. год, стр. 146—208.

ти пада по-долу, което става често, тогава условията за работника стават лоши: той изпада въ сиромашия, не може да отхранва добри дѣцата си, смъртността се уголѣмява, числото работниците се намалява, настая конкуренция между работодателите (фабрикантите), и цѣната на работнишкия труд пакъ се възкачва, и т. н. И тъй тия възгледи или „законъ“ иматъ тѣсна свръзка съ Малтусовия „законъ за населението“. Ние не можемъ да се занимаваме по-нашироко съ критика на тия „законови“; ще посочимъ само къмъ слѣдните фактове: тия „законови“ почиватъ върху недоказани премиси, а именно, че щомъ числото на работниците се уголѣмява, потребата отъ работнишки трудъ остана сжщата. Не е доказано напр. и това, че щомъ економическото положение на работниците се подобрява, тѣ безъ друго ще се женятъ млади, ще иматъ многобройни челяди, а нѣма да чакатъ да спестятъ по-напрѣжъ нѣкоя си паръ, за да обезпечатъ животътъ на своята челядъ. Разбира се, че това зависи отъ културната височина на работника! А щомъ е работата тъй, тогава и Рикардовия „законъ“ не е законъ. Отъ друга страна Рикардо биде лошо изтълкуванъ отъ социалистите: може смѣло да се каже, Лассаль „злоупотрѣби“ съ неговите мисли за чисто „агитаторска“ цѣль. Рикардо самъ признава, че „цѣната на работата се измѣнява въ различни врѣмена въ една и сжща страна и е въ различни страни различна“. И тъй работнишката плата не е нѣщо абсолютно, което дава на работника възможностъ само едвамъ да поддържа своето съществуване, но зависи отъ културни условия (standard of life) — мисль, която толкова бѣлескаво разви Джонъ Стюартъ Миль. И Рикардо вѣрваше, че работнишката плата може винаги да се качи при извѣстни културни условия. Въ своето „послание къмъ работниците“¹⁾ Лассаль въ 1863. г. написа: „ето що е желѣзниятъ економически законъ, който при сегашните условия, при господството на търсенъето и прѣдлаганъето на работата опрѣдѣля работнишката плата: срѣдната работнишка плата винаги се редуцира къмъ необходимите срѣдства за прѣхрана, които у единъ народъ сж необходими за поддръжка на живота и размножаване“. ²⁾ Това е споредъ Ласала, точката, къмъ която тежи или се стреми работнишката плата и отъ която тя не може на дълго да се отклонява. И тъй Ласаль схващ това

1) Offenes Antwortschreiben, 1863., стр. 15. и сл.

2) I. с.: „Das eiserne ökonomische Gesetz, welches unter den heutigen Verhältnissen, unter der Herrschaft von Angebot und Nachfrage nach Arbeit den Arbeitslohn bestimmt, ist dieses: dass der durchschnittliche Arbeitslohn immer auf den notwendigen Lebensunterhalt reduziert bleibt, der in einem Volke gewohnheitsmässig zur Fristung der Existenz und zur Fortpflanzung erforderlich ist.“

Рикардово опрѣдѣление въ по-тѣсенъ смисълъ и доказваше, на работниците, че тѣ не трѣба да иматъ надѣжда, да се подобри тѣхното положение; конкуренцията, фаталниятъ желѣзенъ законъ ги обрича на най-мизерно състояние при сегашната, сирѣчь капиталистическата наредба. Въ 1849. година, 14 години по-рано отъ тоя Лассалевъ „манифестъ“, Марксъ напечата една интересна студия „Наемниятъ трудъ и капиталътъ“. ¹⁾ Въ това съчинение Марксъ опрѣдѣля условията на работнишката плата възъ основа на Рикардовото учение и по начинъ, както станъ това по-подиръ съ Лассаля. „Тия сѣщи общи закони, които опрѣдѣлятъ цѣната на стоката изобщо, опрѣдѣлятъ и работнишката плата, цѣната на труда“ ²⁾ Надницата ще се вдига и спада спроти отношението между търсенето и прѣдлагането, спроти силата на конкуренцията между купувачитѣ на труда — капиталиститѣ, и продавачитѣ на труда — работниците. Колебанието на работнишката плата отговаря изобщо на колебанията въ цѣнитѣ на стокитѣ. Но каквито и да сѣ нейнитѣ колебания, цѣната на труда най-сетнѣ всекога се опрѣдѣля отъ издържката на производството, отъ работнишкото врѣме, необходимо за производство на тая стока, — отъ труда.

Но на какво пѣкъ е равна издържката на производството на самия трудъ?

Тя е равна на разносикитѣ, необходими за поддръжка на работника въ сродно за работа състояние и за негово подготвяне къмъ тая работа . . . Колкото по-малка подготовка изискува нѣкоя работа, толкова по-малко ще бѣде и издържката за производство на работника, толкова по-малко ще бѣде цѣната на труда му, на работнишката плата. Въ ония клонове на промишлеността, въ които не се иска почти никаква подготовка и е достатъчна простата природна сила на работника, издържката, необходима за неговото производство, се ограничава почти само съ ония стоки, които сѣ нужни за поддръжка на живота му („notwendiger Lebensunterhalt“ подиръ 14 години въ „желѣзния законъ“ на Лассаля!) *Затова цѣната на труда на такъвъ работникъ се опрѣдѣля съ цѣната на необходимитѣ сръдства за съществуване“ . . .* „По такъвъ сѣщо начинъ къмъ издържката

¹⁾ „Neue Rheinische Zeitung“, 5—11 апр. 1849. г. № 264—269. Вж. Бѣлг. прѣводъ: „Наемний трудъ и капиталътъ“ отъ Карла Маркса, прѣвелъ отъ руски Данъ. Мусина, печатница „Селянинъ“ 1895. — Ср. нашата рецензия въ „Бѣлг. Прѣгледъ“. 1895, априль, стр. 124—126.

²⁾ Вж. Бѣлг. прѣводъ отъ руски, стр. 14.

на производството на простия трудъ трѣба да се отнесе и издържката на размноженіето на работнишкия класъ . . . И тъй издържката на производството на най-простия трудъ се свожда къмъ разноси за поддръжка на съществуването и размноженіето на работника. Цѣната на тая издържка състави работнишка плата. Тъй наречената надница е *минимумътъ* на надницата. Тоя минимумъ надница — както и изобщо *законътъ*, що опрѣдѣля цѣнитѣ на стокитѣ съ издържката на производството, — е приложимъ не къмъ всѣка отдѣлна личностъ отъ работнишкия класъ, но къмъ цѣлия видъ въ неговото цѣло. Отдѣлни работници, *миллиони работници* не получаватъ плата, достатѣчна за съществуване и понататѣшно размножение¹⁾. А това е още по-лошо отъ жлѣзния законъ!! Въ своя „комунистически манифестъ“ отъ 1848. год. Марксъ (заедно съ Енгелса) говори: „срѣдната цѣна на наемния трудъ е минимумътъ на работната плата, т. е. сумата на животнитѣ срѣдства, които не надминуватъ онова, което е необходимо за да се поддържа животътъ на работника . . . Тъй че онова, каквото придобива работникътъ съ своя трудъ, едвамъ му стига да поддържа своето съществуване“²⁾. „И тъй, казва Марксъ, работнишката плата, която се измѣрява чрѣзъ работнишкото врѣме, е формулата на съврѣменното робство на работниците“³⁾.“ А пъкъ Саксовъ казва: „Марксъ никога не е писалъ за неволята на пролетариата“ („День“, стр. 91). Кой толкова фалшифицира: ученикътъ или учителятъ? Това именно е една отъ главнитѣ мисли, които му послужихъ като 'най-остро агитаторско оръжие въ борбата съ сегашнитѣ държавни и обществени наредби. А че главнитѣ елементи за Лассаловия жлѣзенъ законъ сж взети у Маркса, признава се както отъ „буржоазния професоръ“ Рошеръ⁴⁾, така и отъ „научния социалистъ“ Енгелсъ, само че послѣдниятъ съобщава, какъ той билъ изказалъ до Маркса въпроснитѣ мисли⁵⁾. И тъй ние намираме въ агитаторския манифестъ на Маркса мисли за „жлѣзния законъ“, и економистътъ Майеръ има право, когато казва, че „жлѣзниятъ законъ

¹⁾ о. с., стр. 15—16, вж. също стр. 34.

²⁾ Азъ цитувамъ отъ руското издание съ прѣдговора на Маркса и Енгелса. Манифестъ 'Комунистической партіи, Женева 1872, стр. 19. вж. също, E. Karl Marx, Das Elend der Philosophie, 2 изд. 1892, стр. 24.

³⁾ Karl Marx' Das Elend der Philosophie, стр. 24—25 вж. забѣлжката на Енгелса.

⁴⁾ Wilhelm Roscher, Geschichte der National — Oekonomik in Deutschland, München 1874, стр. 1220,

⁵⁾ Das Elend, ib.

е припѣвъ, който непрѣстайно се повтаря въ манифеста¹⁾. И другъ ученъ професоръ Schönberg е на мнѣние, че Карлъ Марксъ, Лассаль и др. говорѣтъ за единъ „желѣзенъ“, жестокъ законъ на работната плата, който не допуска никакво подобрене въ положението на работника, и тоя възгледъ тѣ самички смятатъ за кардиналенъ пунктъ на своето социалистическо учение²⁾. Наистина въ съчиненията на Маркса не се намира *изразътъ* „желѣзенъ законъ“, въ съчинението си „Капиталъ“ (I т. въ 1867 г.) Марксъ въ извѣстно отношение гледа върху условията за работнишката плата още по-мрачно, отколкото Лассаль съ своя „желѣзенъ законъ“. Обаче всичко, що казахме до сега, показва мислимъ доста ясно, каква логическа връзка съществува между Рикардовото учение и „желѣзния законъ“, между „минималнитѣ условия на работнишката плата“ и агитаторската пропаганда на Маркса и Лассалья, (вж. „наемниятъ трудъ и капиталътъ!“); и ако при все това нѣкои наши божемъ изпечени социалисти, научни критикари по социални прѣдмети иматъ дързостъ да го отричатъ и да викатъ, че съ моята мисль „принципитѣ на класическата политическа економия били експлоатирани съ агитаторски цѣли“ азъ „продължавамъ да нагазвамъ и въ блатото на фалшификацията“, „ignorantia non est argumentum“, бихъ казалъ заедно съ Спиноза; но да простимъ оня нашъ „нѣкой“ ученъ критикувачъ, защото невѣжеството е единичката добродѣтель на дебелацитъ; той винаги сънува за фалшификации, — ала „комисионерски интереси“ на „българския клонъ!“ Ще се утѣшя съ мисльта, че двама отъ най-виднитѣ съврѣмenni учени, Рошеръ и Schoenberg заедно съ мене „фалшифициратъ“ да клеветѣтъ „агитаторската добродѣтель“ на Маркса. Да бѣхме писали коментаръ на Марксовото съчинение „Капиталъ“, ние бихме изслѣдвали подробно въпросътъ за цѣлата система на Марксовитѣ „закони“, ние бихме говорили и за неговитѣ голѣми „резервни армии“, „Surplusarbeitspopulation“³⁾, отъ които фатално зависи работнишката плата, уголѣмяването на армиитѣ пролетариатъ и концентрацията на капиталитѣ. Цюришкиятъ професоръ Волфъ, виденъ съврѣмененъ економистъ, издаде въ 1892. година едно забѣлжително съчинение „Социализмъ и капиталистическа обществена наредба“,⁴⁾ —

¹⁾ D-r. M. Meyer, Die Neuere Nationalökonomie in ihren Hauptrichtungen, 4. изд. Minden i. W., 1885, стр. 112.

²⁾ Вж. монументалното съчинение „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ von Conrad, Lexis etc. V т., стр. 686, ср. 670—692.

³⁾ Вж. Marx, Das Kapital, 4. изд., стр. 596 и сл.

⁴⁾ D-r Julius Wolf, Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart 1892.

и той, споредъ неговия маркисически критикъ¹⁾, се рѣши да клевети Маркса и марксиститѣ, като имъ приписваше, че тѣ съ агитаторски цѣли боравитѣ ужъ съ желѣзни закони; „Марксовиятъ законъ на „индустриалната армия“ е сѣщо така желѣзенъ законъ за работнишката плата, както и Лассаловиятъ“ казва Волфъ. Ето що пише напр. берлинскиятъ маркисически вѣстникъ „Народна Трибуна“ въ броя си отъ 8. ноември 1895. г.: „понеже виниги сѣществува резервна армия (на пролетариата), на работницитѣ не е гарантиранъ дори минимумъ на сѣщесвуване“ (Existenzminimum), и съ своята теория Марксъ „съ по-рѣзка очевидностъ отколкото Лассаловиятъ желѣзенъ законъ показва на работницитѣ безнадежността на тѣхното положение“. Маркистътъ Бернщайнъ сѣщо признава Марксовата теория „по жестока“ отъ желѣзния законъ на Лассалъ. Така мислитѣ по тоя въпросъ и най-видни специалисти. Обаче не може да се отрича, че Марксъ въ съчинението си „Капиталъ“ критикува ония писатели, които се опиратъ върху Малтусовия законъ на населението, за да докажатъ, че сѣществува единъ законъ, който Лассалъ нарече желѣзенъ; ако ли пъкъ сериозни учени при все това говорятъ за „желѣзни закони“ на Лассалъ и Маркса, то става не за туй, че ужъ не сѣ разбрали съчиненията на Маркса, но за туй, че обръщатъ внимание върху духа на маркисическата пропаганда, защото и у него намиратъ единъ, ала не тоя желѣзенъ законъ на работнишката плата.²⁾ Марксовата песимистическа теория за „резервната армия“ е толкова фалшива, колкото и Лассаловиятъ желѣзенъ законъ. Въ „Капитала“ Марксъ го критикува, *но тоя желѣзенъ законъ бѣше най-главното орѣжие въ рѣцитъ на марксиститѣ не само до излизанъето на „Капитала“ въ 1867 г., но и двацетъ и четире години слѣдъ това (до 1891 г.)*. Наистина още въ 1875 г. Маркъ написа едно писмо до Bracke, въ което казва, че неговата теория за припадената стойностъ показва ненаучността на Лассаловия желѣзенъ законъ³⁾, по това само хвърли още по-голѣма сѣбика върху агитаторскитѣ похвати на него-

¹⁾ Вж. Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin 1893, т. VI стр. 134—164.

²⁾ На стр. 82 (Бълг. Прѣл., год. I, кн. IV) въ нашата статия за „Соц. въпросъ“ се вжжкъ единъ „lapsus calami“: вж. „споредъ Лассалъ“, напечатано е „споредъ Маркса“. Ние посочваме тамъ даже страницитѣ въ съч. на Маркса и Каутски: ясно е, че работата е тъй. Но това стигаше, што „добросвѣстниятъ“ критикувачъ да ме обвинява въ фалшификации, въ лѣжливо разбиране на „Капитала“. Класически похвати! „Денъ“ напр. обвиняваше Деборова въ изопачаванъе на цитати, защото . . . въ „Българска Сбирка“ по погрѣшка S. (Seite, страница) напечатано бѣше §. — risum teneatis?

³⁾ „Handwörterbuch der staatswissenschaften“ Lieferung 25, стр. 969.

вигъ духовни чеда! Марксъ съгражда своята теория не върху закона на населението и абсолютното размножение на подирното, но върху размножаваньето на „резервната армия“. Обаче отъ гледището на марксистическата агитаторска пропаганда то не е нищо друго, освѣнъ „тѣхъ же щей, да пожиге влей“, както казва руската пословица. Въ 1875 г. конгресътъ на германскитѣ социалъ-демократи въ Gotha призна, че германската социалистическа партия се стреми къмъ строшаванье на *желѣзния законъ на работната плата* (erstrebt . . . die Zerbrechung des ehernen Lohngesetzes!) и само въ 1890 г. помисли да отмахне тоя „законъ“ отъ своята програма¹⁾ Ето какъ тѣ обясняватъ тази „редакция²⁾“ на своята програма: „Още въ Gotha (въ 1875 г.) трѣбаше да си кажемъ, че не съществува желѣзенъ законъ на работната плата. Тоя тѣй-нареченъ „законъ“ е зетъ отъ буржоазната политическа економия; тоя изразъ е употребенъ отъ Лассалъ *агитаторски и великопѣтно достигнъ своята цѣль*; той има въ себе нѣщо очевидно, нагледно, но (за жалость?!!) научно той не е вѣренъ . . . Вече Марксъ каза, че тоя законъ е „економическа фикция“. Ето защо трѣба да се намѣри една *по-точна формула* (само?!?), която пѣлно и ясно да покаже естеството на сегашния процесъ на производството и *систематичниятъ грабежъ* на работника, който грабежъ отъ него зависи“. Sancta simplicitas!

Ако Марксъ призна желѣзниятъ законъ за „економическа фикция“, ако Лассалъ се възползува отъ тая фикция съ чисто агитаторски цѣли, а пѣкъ марксиститѣ — духовни чеда на Маркса — съзнателно злоупотрѣбяхъ съ тая фикция толкова години, само защото тя има нѣщо очевидно, нагледно, тогава иматъ ли право „фалификатори“ като Рошеръ да приписватъ на „научнитѣ водачи“ съзнателно извръщанье на истината съ чисто агитаторски цѣли, да говорятъ за Марксо-Лассалеви желѣзни закони, ако дори въ „Капитала“ Марксъ критикува Лассалевиятъ желѣзенъ законъ. Въпросътъ е простъ: като не бѣше възможно да се злоупотрѣбява по-нататкъ (а злоупотрѣбение станъ очевидно!), марксиститѣ изнамѣрихъ ново орѣдие: то е „желѣзниятъ законъ за резервна армия“, споредъ който капиталистичниятъ процесъ на производството все повече и повече

¹⁾ Вж. Protokoll der Verhandlungen des Parteitags . . . zu Halle vom 12 bis 18 Oktober 1890, Berlin 1890, стр. 165.

²⁾ „Der Ausdruck (ehernes Lohngesetz) ist agitatorisch von Lassalle gebraucht worden und hat seinen Zweck auch herrlich erfüllt. Er hat etwas Greifbares, Anschauliches, allein, wissenschaftlich richtig ist er nicht“ вж. Protokoll . . . zu Halle etc., стр. 167 ср. също прѣговорътъ на Bernstein къмъ изданието на Лассалевитѣ съчинения ч. I, стр. 129.

създава грамадни маси отъ пролетарии, които служатъ емъ за по-пататъшно уголъмяване и по-силна конкуренция на капиталитъ, емъ за економическо съсипване на самитъ работници. И тъй новъ желѣзенъ законъ — ежщо «*etwas greifbares*» — е намѣренъ: той сега служи на марксиститъ отъ 1890. година, като агитаторско сръдство. Това е именно злоупотрѣбеніето съ науката, за което ние говорихме въ нашитъ статии по „социалниятъ въпросъ;“ това сж причинитъ, че учени като Рошеръ игнориратъ метафизиката на Марковия капиталъ, а обръщатъ главното си внимание върху агитационния духъ на неговитъ съчинения; затуй тъкмо и учени като Laveleye се рѣшаватъ да кажтъ, че „цѣлата система на Маркса въ неговото съчинение „Капиталъ“ има за цѣль да докаже (*démontrer*), какво капиталътъ е резултатъ отъ грабежа. Заключениеето въ ежщностъ (*au fond*) е все онова, което и Brissot и Prudhon формулирахъ съ думитъ „собствеността е обиръ“.¹⁾ Но, разбира се и Laveleye е фалшификаторъ! А пъкъ нашитъ господа „денчари“, — искаме да кажемъ социалисти подъ знамето на Сакжзова се крижтъ задъ гърба на Маркса и викатъ, че той никога не градилъ своитъ научни „законои“ върху етически постулати, или пъкъ по-найфлагрантенъ начинъ, пакъ въ името на Маркса, злоупотрѣбятъ съ научни доктрини. Въ българския „Работнишки катихизисъ“²⁾ четемъ:

Питание. Какви сме ний работницитъ?

Отговоръ. Ний сме създатели на всички блага на земята...

II. Каква ви е наградата за всичко това?

О. Една толкова низка плата, щото при най-голъма оскждностъ неможемъ да се прѣхранимъ съ домочадията си.

II. Що сж господаритъ и капиталиститъ?

О. Тѣ сж чорбѣджии на фабриkitъ, рудницитъ и земята, които се хранятъ отъ нашия трудъ и си натрупватъ имание. Макаръ тѣ нищо не работятъ, но богатствата имъ бързо растатъ, защото нашата грижлива и работлива ръка ги уголъмява....

II. Защо става тая несправедливостъ?

О. Защото господаритъ и капиталиститъ сж заграбили земята, фабриkitъ и рудницитъ....

II. Какъ капиталиститъ сж натрунали своето имание?

О. Чрезъ насилие и измама. Отъ нашия незаплатенъ трудъ господаритъ и капиталиститъ извличатъ богатства и ги наричатъ свои, когато тѣ по право трѣбва да сж наши. Само тоя, който работи, има право да живѣе, а мързеливцитъ нека мржтъ като мръсенъ гадъ.

II. Какво казва социализмътъ за господаритъ и капиталиститъ?

¹⁾ E. de Laveleye, *Le socialisme contemporain*. Paris 1892, 7 изд. стр. 25

²⁾ „Работническа Библиотека“ кн. 7. Търново, кооперативна печатница „Работникъ“, 1893.

О. Че тѣ сѣ грабителѣ, които се хранятъ отъ нашата кръвъ и нашия потъ, които отъ незаплатения нашъ трудъ си натрупватъ богатства“.

Излиза ли отъ това, че „собствеността е обиръ“ и „грабителитѣ“ да се махнатъ, възъ основа на злѣ изтъкуванитѣ петочни мисли на Смитовата школа, че трудътъ е изворъ на богатствата? По такъвъ начинъ агитаторски се „популяризуватъ“ научни доктрини отъ „българския клонъ“! ¹⁾

Доколко Марксъ измѣняваше своитѣ възгледи подъ влияние на чисто „политически“ мотиви, се вижда напр. отъ единъ документъ отъ 1850 г., който е подписалъ и той, и гдѣто е казано, че революционната енергия на работницитѣ може да се ослаби, щомъ имъ се осигури по-добра плата и по-охоленъ животъ.²⁾ И ако той въ своята дѣятелностъ подиръ 1860 година защитава работнишкото законодателство, то, както забѣлѣзва професоръ Адлеръ, се намира въ противорѣчие съ цѣлата му система, — то е направено отъ „тактически“ съображения.³⁾

Мислимъ прочее, че е ясно, по какъвъ начинъ Лассаль, Марксъ, марксистѣ и др. „революционирахъ“ работнишкитѣ маси. Остава ни да обяснимъ, какъ тѣ примѣваха „комунистически идеали“. Отмахване на частната собственост върху оржидията на производство е оная цѣль, къмъ която се стремятъ ученицитѣ на Маркса и което тѣй наивно е формулирано въ 15. книжка на „Българ. Социалъ-демократическа Библиотека“.

„Какво дава възможностъ на капиталиститѣ, фабрикантитѣ, землевладѣлцитѣ да исмукватъ принадлежната стойностъ? Туѣ, че въ тѣхни рѣцѣ се намиратъ фабрицитѣ, промишленитѣ заведения, желѣзницитѣ, рудницитѣ, земята, пасбищата, горитѣ. Да се взематъ тѣ отъ тѣхъ (sic!) и да се дадѣтъ да работящия народъ!“ Схитѣ мисли намираме въ Марксовия „комунистически манифестъ.“ „Първата стѣпка на работнишката революция трѣба да бѣде въздигане на пролетариата въ стѣпенъ на господствуеща класа, създаване на демократия. Пролетариатътъ ще се възползува отъ своето политическо господство, за да отнеме отъ буржоазията всичкия капиталъ. . . Разбира се, отъ

¹⁾ „Той (социализмътъ) не си поставя морални цѣли и въобще не се занимава съ морала“, четемъ ние въ „День“ (1895., кн. III., стр. 158.); тъй ли?!

²⁾ „Ansprache der Zentralbehörde (des Kommunistenbundes) an den Bund“ (Мартъ 1850 г.), пѣкъ напечатано въ „Sozialdemokratische Bibliothek“ (Heft 4).

³⁾ вж. Adler, Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik etc. Tübingen 1887, стр. 261.

⁴⁾ Принадената стойностъ отъ Симонъ Диксейна. Търново 1893, стр. 47. о. с., стр. 25.

начало това може да стане само чрезъ деспотически нахлуванъ въ правата на собствеността и въ буржоазнитѣ условия на производството . . . (и лека по лека) мѣстото на старото буржоазно общество, съ неговитѣ класове и антагонизъмъ на класоветѣ ще завземе асоциацията, въ която свободно развитие на всѣкого ще бѣде условие за свободно развитие — на всички“ (ib., стр. 27). Питамъ безпристрастниятъ читателъ, не сж ли това комунистически идеали? Чудна работа, защо марксиститѣ така се плашятъ отъ „идеали!“

Въ 1850 г. Марксъ прѣдказа, че побѣдата на французския пролетариатъ тутакси ще настане (sofort!), а пъкъ въ Германия подиръ единъ дълъгъ периодъ на „революционно развитие“, който веднага (въ 1850 г.) ще започне. Споредъ него германскитѣ работници ще прѣживѣятъ 15, 20, 25 години граждански и международни войни . . . съ руското правителство и руския народъ и . . . „експроприаторитѣ“ ще бѣдѣтъ експроприирани?!¹⁾ И това, и друго, както знаемъ се *осъществя!* Що е това, — наука? Или — „идеали?“

Но да се върнемъ къмъ „желѣзния законъ“, защото „шефътъ“ на „българския клонъ“ намѣри и фалшификации, и извъртане на истинната, понеже съмъ приписалъ на Бернщайна мисли, които той не изказалъ. Слѣдниятъ примѣръ ще стига, да покажемъ кой е фалшикаторъ и кой търгува съ науката.

Азъ казахъ, че социалъ-демократитѣ бидохъ принудени да се откажѣтъ отъ Лассалевия желѣзенъ законъ, и посочихъ обстоятелството, че издателятъ на Лассалевитѣ съчинения Бернщайнъ само призна, какъ Лассаль „съ чисто агитаторски помисли е проповѣдвалъ прѣдъ работницитеъ тоя желѣзенъ законъ, и какъ той чрезъ това е влиялъ твърдѣ силно върху работнишката маса“ (Бълг. Прѣгл., 1893 г., кн. IV, стр. 88). По-горѣ азъ показвахъ че социалъ-демократитѣ чакъ въ 1890 — 91 г. махнахъ отъ своя програма тоя „желѣзенъ законъ“, като знаехъ прѣди десетина години че той не е въренъ. Това наивно е напечатано въ „протокола на социалъ-демократическия съборъ въ Halle отъ 1890 г.“ (стр. 168.)

„Лассаль, казва Бернщайнъ, обърнѣ вниманието си (legte den Ton) главно върху желѣзния характеръ на оня законъ, който опрѣдѣля работнишката плата, защото той *мислеше*, че съ това той ще нанесе най-силенъ ударъ на съврѣмennото

¹⁾ Adler, o. c., стр. 80 — 81.

Въ най-висока степенъ е интересно отношението на Маркса и на марксиститѣ къмъ „славянскитѣ народи“, но на това ще посветимъ отдѣлна статия.

общество, понеже доказваше, че работникътъ при никакви условия не получава всичко онова, което произвежда (*den vollen Arbeitsertrag*). Лассаль даде на тоя въпросъ юридически характеръ, и въ агитаторско отношение това подѣйствува въ най-висока мѣра“. Но, както казва по-нататъкъ Бернщайнъ, съ това Лассаль не обясни същността на въпроса (*traf keineswegs den Kern der Sache*). Всички продукти на своята работа работникътъ и при прѣдидинитѣ форми на производство не получаваше, и ако „желѣзниятъ“ законъ не допуска, да пада платата дълго врѣме (*dauernd*) по-долу отъ опредѣленъ минимумъ, а пъкъ тоя минимумъ — както Лассаль изрично допускаше — съ врѣме полека се възкачва, тогава естествено мъчно му бѣ да докаже необходимостта на държавната намѣса. Същността на въпроса изтъкна по-подиръ Лассаль, но пакъ, защото нѣщо друго прави, че положението на работнишката класа въ свърѣмненото общество е толкова нетърпимо, гдѣто винаги се влошава относително начнна на производството.

Не обстоятелството, че на работника се плаща (*Ablohnung*!) само частъ на произведена отъ него стойность, но начинътъ на това плащанье (*diese Ablohnung*) въ свързка съ не-сигурностъ (курсивъ на Бернщайна!) на живота на пролетаритѣ. — това сж търговско-индустриалнитѣ кризи, социализацията на производството и нейното анархическо направление и т. н.¹⁾ Споредъ Сакжова азъ съмъ фалшифициралъ истината, защото съмъ казалъ, че Бернщайнъ признава какъ Лассаль се е възползувалъ съ „желѣзния законъ“ съ агитаторски цѣли; фалшификацията състои въ два пункта: 1) азъ съмъ изпусналъ прѣдложението „че Лассаль придалъ на въпроса „правовъ“ характеръ и това подѣйствува въ висока стѣпень агитационно.“ 2) азъ съмъ пропусналъ прѣдложението „по този начинъ на плащанье“, което споредъ Сакжова означава „принадена стойность“. „Г. Минцесъ, като цитира Бернщайна умишлено изпуска думитѣ — *sondern diese Ablohnung in Verbindung* — и така доказва каквото му трѣба“. (День, стр. 90). Чудна мръжа отъ софистика! „Разбира се, като преследватъ единъ опредѣленъ идеалъ, който произлиза отъ желанието, щото частната собственостъ (ще кажемъ по-точно капитали, орждия на производството) да се прѣмахне, и отъ недоказаната акси-

¹⁾ „Das, worauf es wirklich ankommt, ist von Lassale erst später, und nur beiläufig, hervorgehoben worden. Nicht die Ablohnung des Arbeiters mit einem Bruchtheil des von ihm erzeugten neuen Werthes, sondern diese Ablohnung in Verbindung mit der Unsicherheit der proletarischen Existenz etc.“ Bernstein, o. c. стр. 130.

ома, че това е единствениятъ път къмъ осъществението на „златния вѣкъ“, социалъ-демократитѣ сж задлъ жени, ако не искатъ да изчезнатъ отъ политическата сцена, да се възползватъ отъ всевъзможни доказателства, за да убѣдѣтъ работническитѣ маси, че при капиталистическото производство нѣма за тѣхъ спасение“. Ние вече посочихме, че и самъ Марксъ едно време се страхуваше, какво подобрението въ живота на работниците може да ги лиши отъ революционенъ духъ, а въ цитиранитѣ думи на Бернщайна ние виждаме, какви „агитаторски гешефти“ правѣше Лассаль съ „желѣзния законъ“; но Саксзовъ намира, че понеже Лассаль, споредъ Бернщайна е придалъ на въпроса правовъ характеръ, тогава моето заключение е „фалшификация“; — азъ мисля, че наопаки това още повече показва, какво Лассаль подъ маската на „правовъ“ законъ искаше да възбуди работниците; ние мислимъ, че показахме, какъ Бернщайнъ, който обръща главно внимание върху несигурността въ живота на работниците, признава че и сега, при извѣстни (напр. законодателни) условия положението на работниците може да се подобри; а за да покаже върху какво той обръща главно внимание, Бернщайнъ самъ (αὐτός!) подчерта думата несигурностъ. Ако при това още Саксзовъ прѣвожда прѣдложението „Ablohnung des Arbeiters mit einem Bruchtheil“ съ думитѣ: „отнеманьето една частъ отъ произведената нова стойностъ отъ работника“, тогава за всѣкого става ясно, колко той разбира каквото чете, — „Ablohnung — отнемание!“... Но какво да кажемъ когато Саксзовъ се рѣшава да ни каже, че „социалъ-демократитѣ нѣматъ нищо противъ частната собственостъ,“ че социалъ-демократитѣ... не сж социалъ-демократи. И тука ли има фалшификация? Ето що казва той: „Научниятъ социалистъ (напр. Марксъ, Саксзовъ) нѣма нищо противъ собствеността, противъ индивидуалната собственостъ на дребния земледѣлецъ или занаятчия. Наопаки даже (?), крайната цѣль на социализма (или на научния социалистъ?) не е по друга, освѣнъ възстановяването на тази (на ли дребна?) индивидуална собственостъ въ нейната най пълна (?), най чиста форма (трансцендентална?). Въ бѣднѣщето социалистическо общество всѣки работникъ е собственикъ (индивидуално?) както на оръдиата на производството (машини?) така и на продуктитѣ. Разликата между собствеността на дребния земледѣлецъ или занаятчия въ днешно време (напр. въ България) и на работника въ бѣднѣщето общество (къмъ края на 19. столѣтие, споредъ Енгелса) ще бѣде тая: че днесъ земледѣлцитѣ (нали за дребнитѣ

става дума?) иматъ напр. *сто* орала, *сто* чифта добитъци или *сто* дюкенчета, *сто* тезгяха, а въ бѣдѣщото общество ще иматъ (Сакъзовъ така казва!) една орална машина равна, ако не повече, по силата си на 100 орала и 100 чифта добитъкъ, ще иматъ едно много по-здоровословно, много по-просторно (отъ 100-тѣ дюкенчета) помѣщение, ще иматъ машини, превъсходящи хиляди пѣти орджията на дребний занаятчия. Собственици на тѣзи *капитали* ще бѣдатъ самитѣ работници и никакви сили въ свѣта не ще могатъ да отнематъ тази *индивидуална* работническа собственост“. Така разбира Сакъзовъ социализмътъ. Така поне пише той въ „День“ (стр. 92), защото така му е износно, понеже иска да агитира между селяни-собственици и занаятчий-притежатели на орджията за производство. Защо тогава „Манифестътъ на комунистичната партия“ обѣщава, че „всичкото производство ще се съедини въ рѣцѣтъ на асоциации?“ (о. с. стр. 26). Защо тогава Енгелсъ казва, че „пролетариатътъ завладѣва държавната властъ и прѣбобрща прѣди всичко орджията на производството (земя, дюкени, занаятчийски сѣчива, фабрики) въ държавна собственост?“¹⁾ Защо най-сетнѣ въ програмната брошура на Д. Благоева четемъ нѣщо друго: „Социалъ-демократитѣ искатъ да премахнатъ корена на всички злощастия.... А да се махне корена на всички злини може тогава, когато станатъ земята, фабрицитѣ, машинитѣ, рудницитѣ, горитѣ и т. н. общи, общественна събственность... За това наредбата, която искатъ социалъ-демократитѣ се казва социалистическа наредба“²⁾ Кой прочее фалшифицира. — учителътъ, или ученикътъ, — Енгелсъ, или Сакъзовъ? Вие искате да излъжете селянинътъ и занаятчията, че ужъ социализмътъ ще възстанови индивидуалната собственост... въ чиста(?) форма, защото не знаете, какъ да го привлѣчете къмъ себе си; — вие казвате, че ще съществува частна собственост на орджията на производството; защото тогава вашитѣ учители толкова мразятъ дребниятъ производител селянинъ?

„Селянинътъ („индивидуаленъ“, дребенъ собственикъ) *прѣчи* на развитието на културата, и ето защо той *трябва* да

¹⁾ Fr. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie bis zur Wissenschaft. 3 изд. Zürich 1885. стр. 42.

²⁾ Българска Социалъ-демократическа Библиотека № 8. Д. Благоевъ, Социализмътъ и задачата на българската работна класа. Шуменъ 1892, стр. 14.

изчезне“ (!), казва вашиятъ нѣмски учителъ Бебель;¹⁾ а рускиятъ ви учителъ Акселродъ не забравя и занаятчиитѣ, като казва че: „за щастие на човѣчеството (!) дребното производство (занаятчи и селяни?) нѣма никакви шансове за успѣхъ въ борба съ едрото“²⁾ Нис Rhodus, hic salta! Обаче моятъ критикувачъ, който се впусна въ най-тънки издирванья на марковата метафизика, надали кога и да е ще поиска да се занимаваме съ тия въпроси, защото и за най-простия читателъ тѣ сж ясни. Тая яснотъ го плаши, понеже тукъ той не може да хитрува, както прави съ извръщаньето на мнитѣ мисли за разни по-сложни теоретически въпроси. „Монитѣ учители“, тѣзи „буржоазни учени“, за които вашиятъ руски побратимъ Дикщейнъ, казва, че като се молятъ на богатитѣ, забравятъ правдата,³⁾ тѣ искатъ каквото обществото, законодательтъ, сдружаваньята на дребнитѣ производители (селяни и занаятчи) да имъ помогнатъ за тѣхното духовно и материално подобрене, а „вашиятѣ учители“ ги обричатъ на гибель, като ги смѣтатъ за врьдителни, реакционни елементи! Пакъ ще викате, че това е иезуитизъмъ, но нѣма да ни разправите какъ да съгласимъ обѣщанията на „българския клонъ“ за „възобновяване на частната собственостъ“ (!) съ драконовекитѣ рѣшения на неговитѣ учители; а тукъ въ България, въ тая „идилическа страна на дребното землевладѣние“, както я нарече економистътъ Ströhl, въ тая страна, гдѣто обществото и законодательтъ искатъ да помогнатъ на дребния производителъ да се подигне въ културно отношение, — искатъ да узнажтъ, какъ да направжтъ това, — тукъ тѣзи въпроси сж най-важни, най-горещи, а не Марковата метафизика за „принадената стойностъ“; и вѣрвамъ че свѣтниятъ читателъ, който помисли сериозно за тѣзи въпроси, ще си даде точенъ отговоръ, кой е „фалшификаторъ на истината“!

Тоя сжщиятъ „баучни Сакжзовъ“, който на едно мѣсто отъ своята статия (стр. 92.) толкова подробно ни разправя за „сто орала, сто чифта добитъци“, който сърадва насъ, а заедно съ насъ и защитницитѣ на „дребния“ селянинъ и занаятчия съ „възстановяване на индивидуалната собственостъ“, тоя сжщиятъ

¹⁾ Bebel, Die Frau und der Sozialismus, стр. 315. „Wer die Rückwärtserei liebt, weil er dabei seine Rechnung findet, mag an der Fortexistenz dieser sozialen Schicht Genugthuung finden, der menschliche Fortschritt bedingt, dass sie verschwindet“. Сжщо ср. Fr. Engels, Die Entwicklung etc. стр. 64.

²⁾ И. Акселродъ, Работническото движение и социалната демокрация, прѣводъ. Шуменъ 1892, стр. 112 — 113.

³⁾ Дикщейнъ, о. с.

ни изповѣда на друго мѣсто (стр. 85), че собствено той, като наученъ социалистъ, нищо не знае точно, нито за „добитъци“, нито за „орала“. „Ако попитате, казва той единъ социалистъ на една капиталистическа страна, каква ще бѣде задачата на социалиститѣ, щомъ дойдѣтъ на властъ, той ще ви каже: нашата първа и втора и послѣдна задача, щомъ имаме върховната властъ въ рѣцѣтъ си, ще бѣде организиране на производството върху обществени начала. Повече отъ това единъ наученъ социалистъ не може ви каза“. И тъй на стр. 85 „научниятъ социалаистъ“ Сакжзовъ ни съобщава, че ще социализиратъ производството, т. е. разбира се, ще се отмахне собствеността върху оръдиата на производството, и че повече той нищо не може да ни каже; а на стр. 92 (въ сжщата статия!) ни съобщава най-детално „за възстановяване на индивидуалната собственост“. Имаме, мислимъ, право да питаме, на коя страница, на 85. или на 92. има „научна лъжа“. Ако се попитаме, дали „научното добродушие“ на Сакжзова прави, та „неговата дѣсна рѣка не знае какво дава лѣвата“, ще трѣба мислѣ да дадемъ отрицателенъ отговоръ, щомъ по внимателно изслѣдваме, защо той изказва противорѣчиви мисли. Когато азъ изслѣдвахъ единъ отъ най-важнитѣ, а за социалъ-демократитѣ най-трѣнливи въпроси, какво ще спечелимъ отъ оная „социална лотария на бѣдѣщето“ съ прѣмъхването на съврѣменната обществена наредба, защото прѣди всичко ние трѣба поне въ общи черти да знаемъ, какво ще стане, „когато социалъ-демократитѣ дойдѣтъ на властъ“, Сакжзовъ казва, че „ще се организиратъ производства върху обществени начала“ (като че сега производството става вънъ отъ всичкитѣ общества!); а когато казахме, че тѣзи обществени начала сж отмахването на частната собственостъ (разбира се върху оръдиата на производството), Сакжзовъ съ сжщата научна вѣщина ни съобщава, че ще се възстанови индивидуалната собственостъ и всѣки работникъ (занаятчия и селянинъ, — нали?) ще бѣде собственикъ както на оръдиата на производството, така и на продуктѣтъ. Съ това ще се прѣмъхне, разбира се, „съврѣменната анархия на производството“? Като повторихъ думитѣ на прочутия благороденъ Джонъ Стюартъ Милъ, единъ отъ най-горещитѣ защитници на работницитѣ, че при правственото равнище на работнишкитѣ маси въвежданъето на социалистическата наредба ще тласне хората въ най-ужасна анархия и ще отегчи извънредно участието на опѣзи, на които социалиститѣ искатъ

да подобрихъ положението¹⁾ азъ попитахъ за бждещата наредба, както направихъ и въ друго мѣсто. Прѣди да даде отговоръ за „възстановиванъето на индивидуалната собственостъ“ Сакжзовъ ни цитира нѣмската поговорка: „едно диване задава толкова много въпроси, че десетъ мъдреца не могатъ му отговори“ (стр. 87). Диванета сж — Дж. Ст. Милль и азъ; мъдреци сж г. г. Сакжзовъ и С-ие. Тѣ наистина мъдруватъ лукаво, но не могатъ да скрижтъ своята нравствена босота и умствена сиромашия. Ако въ „комунистическия манифестъ“ дребни търговци и индустриалци, па дори и *занаятци и селяне* се смѣтатъ като реакционни елементи,²⁾ (защото не сж революционни, както това желаеше Марксъ) — не е ли това умствена сиромашия? А ето популярниятъ въ България маркеистъ Аржиприадисъ се явява като защитникъ на иезуитската морала на Лойола: „Формулата цѣльта оправдава средствата, казва той, е научна само тогава, когато се боримъ за интереситѣ на цѣль единъ народъ. Сентименталността само може да побърка за успѣха на революцията“. Това е написано въ съчинението „Опытъ върху научния социализъмъ“³⁾ . . . ?“ И тази „духовна стока“ се разпростраиява отъ „българския клонъ“! Всичко става ясно: цѣльта оправдава срѣдствата!! Научна формула ли е това, или нравствена босота? Нека прочее свѣстниятъ читателъ рѣши, кой „гешефтарствува съ науката“, кой „иезуитствува“, дали „диванета“ като Милля, или „социалистическитѣ мъдрци“ като Сакжзова.

Съ маркисческата философия на историята въ свързка съ Марксовата теория на цѣнноститѣ ще се позанимаемъ въ послѣдната часть на тая наша антикритическа студия.

Б. Минцесъ.

¹⁾ John Stuart Mill's Gesammelte Werke (Autors. deutsche Uebers.), т. XII Leipzig, стр. 219—220. Сжщо „Der Sozialismus“, стр. 160—226.

²⁾ Вж. Манифестъ о, с, стр. 14.

³⁾ Прѣв. отъ франц. Шумейъ 1892, стр. 60—61.

Мнѣнията върху новия желѣзнопътенъ законъ.

Културно-економическото значение на модерното съобщително сръдство е обзело всичкитѣ слоеве и на нашето скромно общество. Туй съзнание, както и всестранниятъ прѣвратъ, що влѣче подирѣ си новото съобщение, кара заслужено нашитѣ хора — едни да виждатъ въ постройката на желѣзницитѣ единичното сръдство, съ което да можемъ да излѣземъ отъ сегашния економически застои, а други — да се страхуватъ отъ кореннитѣ промѣни, които една или друга желѣзница ще повлѣче подирѣ си въ досегашния редъ на нѣщата.

Новиятъ ж.-п. законъ възбуди въ висока степенъ това настроение въ обществото, и интересътъ, съ който хората сж приготвени да възприиматъ всичко, що се пише и говори за нашитѣ желѣзници, ги кара неволно да изпадатъ въ опасни заблуждения; а пъкъ за прѣдпазване отъ тѣзи заблуждения сж длѣжни да слѣдѣтъ ония, които по своята професия сж призвани за това.

Види се подбудени отъ влѣчение да изпълнитѣ тая своя длѣжностъ, нѣколко наши колези излѣзохъ съ обширни изложения по новия законъ. Писаното на нѣкои отъ тия г-да ни се видѣ не тѣй обективно, до толкова едностранчиво и повърхностно, че въ интереса на работата се намѣрихме прѣдизвикани, да дадемъ и ние съ тия си редове нѣкои възражения по този тѣй важенъ прѣдметъ.

Прѣдъ насъ стоѣтъ критическитѣ статии — на г. инженера Николовъ, помѣстена въ 4. и 5. кн. на българското „Инженерно-Архитектно списание“, и неподписаната въ 38—41. бр. на в. „Прогресъ“, — отъ другъ нашъ колега. И двамата намиратъ закона за желѣзнопътната мръжа лошъ и неприеносимъ: по начало, защото билъ произведение на една само личностъ, и въ подробноститѣ, защото не могатъ да одобритѣ било избраната за едната или другата линия посока, или пъкъ опрѣдѣленитѣ отъ закона технически принципи за построяването на мръжата.

Ние изоставяме личнитѣ инсинуации и нападки въ статията на „Прогресъ“, както и неедържаниятъ езикъ, съ който тя цѣла е написана: това свидѣтелствува само за чистотата на побужденията на нейния авторъ и на неговата обективностъ. Ограничаваме се само върху съществената частъ на писаното, и срещу нея ще се опитае да дадемъ нѣкои възражения.

Прѣди всичко, донегдѣ странно ни се вижда изказаното и отъ двамата г-да мнѣние, че ако единъ какъвто и да било законъ е съставенъ

отъ едно лице или отъ една, на дори и отъ нѣколко комисии, това можело да послужи за абсолютенъ критерий на достоинства на единъ такъвъ законъ. Усвояването на „инфалибилитета“, за който натяква „Прогрессъ“, е еднакво осждително и за една, и за другия случай; защото мислимъ, че не е вникли количеството на съставителитѣ на единъ законъ, което опрѣдѣля степенята на неговата пригодность. За доказателство, ний привеждаме по-долу аналогични закони по желѣзнопътното дѣло въ другитѣ държави, които закони сж били продуктъ на дълги съвѣщания и изучавания отъ съвѣти и комисии, и които изпослѣ пакъ сж се оказали несполучливи и сж давали негативенъ резултатъ; а сжщо и наопаки бихме могли да посочимъ тукъ закони, изработени отъ отдѣлни личности или по частна инициатива и чито приспособение е задоволило напълно очакваньята. Доктринерството въ тоя случай е заблуждение. Самиятъ прѣдметъ на закона, социалнитѣ и политическитѣ условия, и най-послѣ личната подготовка и настроението на съставителитѣ сж по-скоро точкитѣ, що опрѣдѣлятъ както начинътъ на съставянето, тѣй и успѣхътъ или неуспѣхътъ на всѣкой отдѣленъ законъ и за всѣка държава. Много прибързана, а както ще видимъ по-послѣ и съвсѣмъ неумѣстна е затуй прѣсждата, съ която г. Николовъ и неговитѣ колеги посрещатъ новиятъ желѣзнопътенъ законъ и го обричатъ още отнапрѣжъ на неуспѣхъ и неприложимость.

I.

Отъ всичко, което прочетохме въ поменжитѣ статии, можихме да разберемъ: 1. че господата критикуватъ отдѣлнитѣ посоки и отричатъ нуждата отъ едната или друга проектирана линия, или пъкъ прѣдлагатъ линии, непрѣдвидни въ новия желѣзнопътенъ законъ; и 2. че осждатъ техническитѣ принципи: широчината на пѣтя, нагорницата и завоитѣ, прѣдвидени за построяването на едната или на другата ж.-п. линия.

Прѣзбалканската линия.

Главната атака на г. инженера въ „Прогрессъ“ е насочена върху прѣзбалканската линия Поликраище—Нова Загора и върху частята Градище—Поликраище—Шуменъ на централната линии. За първата той не може да разбере какъ правителството се рѣшава да строи само за лугъсъ една безполезна желѣзница „прѣзъ балканската пустиня“, понеже тая линия като мѣстна, нѣмало да прѣнася нищо, а като международна щѣла да служи „само за протаканье на комивояжоритѣ“. Той прибавя, че безъ да е чель мотивитѣ за тая линия, прѣдположилъ сж, какъ най-важниятъ доводъ за нейното построяване ще да е нейната международность. Тукъ „Прогрессъ“ трѣба да има нѣкоя грѣшка, защото до колкото разбрахме и ние, писаното въ изложението на мотивитѣ е доста ясно, и споредъ него построяването на тая линия е мотивирано на първо мѣсто съ мѣстнитѣ нужди, а слѣдъ туй то посочва и на евентуалното международно значение, което тая ж.-п. връзка може да добие, ако единъ день се съедини съ мрѣжата на ромѣнскитѣ желѣзници, и въ този послѣденъ случай или даже и безъ туй съединение твърдѣ леко е погледнхто на въпроса, ако се отрича съвсѣмъ културното и икономическо значение на единъ международенъ пѣтъ, прѣкаранъ прѣзъ срѣдата на нашата страна; затуй натякването, че

линията щѣла да служи само за комивояжоритѣ, ни се вижда много повърхностно.

Отъ писаното въ „Прогрессъ“ за прѣзбалканската линия ние не можихме да се освѣтимъ въ това, за което авторътъ иска да се застъпи: отрича ли той изобщо нуждата отъ една прѣзбалканска линия, или признава, че такава линия е и полезна, и пужна, само че трѣба да бѣде прѣкарана прѣзъ Шуменъ—Карнобатъ, а не негдѣ около Търновско? Отъ една страна ние го виждаме да се възмущава отъ мисълта за построяването на линията прѣзъ Балкана, за която той не намира никакъвъ *raison d'être*, нито като локално, нито като международно съобщение; а отъ друга страна се възхищава отъ производителността, пзноса, па дори и отъ международността на линията Шуменъ—Карнобадъ. Гдѣ е тукъ послѣдователността, когато всичкитѣ въпроси, които се поставятъ за да оборятъ нуждата отъ линията Търново—Нова-Загора, могатъ възъ схщата основа, па дори и съ по-голѣмо право да се взематъ и за сѣтка на линията Шуменъ—Карнобадъ? ¹⁾ Трѣбаше да очакваме отъ нашия колежъ по-голѣма точностъ, именно—да избере едно отъ двѣтѣ, което и да защитава съ по-голѣмъ успѣхъ: или една прѣзбалканска линия е изобщо излишна, или пъкъ тя е необходима, но трѣба да бѣде Шуменъ-Карнобадската, а не Търново-Ново-загорска; — тогава и доказателствата на „Прогрессъ“ щѣхъ да бѣдѣли по-силни. А тъй, както постигна той, намъ не остава друго, освѣнъ да допустимъ послѣдователно и двѣтѣ тия прѣдположения, та да ги разгледаме едно съдѣ друго и да видимъ, доколко тѣ могатъ да бѣдѣтъ основателни.

Ако нашиятъ колежъ мисли дѣйствително, че прѣзбалканската линия ще бѣде единъ луксъ, доводитѣ, които срѣщаме въ изложението на мотивитѣ на закона, сж споредъ насъ напълно достатѣчни, за да докажатъ противното. Съ възраженията, които прави на тѣзи доводи, авторътъ въ „Прогрессъ“ се показва много невѣжда по икономическитѣ и народостопански явления, и ни кара да заключаваме, че той самъ не е въ положение да си даде отчетъ за влиянието на съобщенията върху развитието на една страна, нито пъкъ за условията, които сж потребни за каквато и да било производителностъ. Това показватъ питаньята, които той задава: „Какво има въ южна България, та да го имѣа въ сжщия размѣръ въ сѣверна? Индустрията въ сегашнитѣ ѝ клонове е тъй добръ поставена въ сѣверна, както и въ южна България. Подобни и сжщи благоприятни за индустрията условия не сж ли и въ двѣтѣ части?“ Любопитно е да знаемъ, какво би ни отговорилъ нашиятъ почтенъ колежъ, ако му зададохме сжщитѣ тия въпроси напр. за построенитѣ въ свое врѣме ж.-п. линии между Чешко и Саксония, за които, ако щете, тѣ щѣхъ да бѣдѣтъ поне и по-вѣрни.

Ние не виждаме, какъ може да се опрѣдѣля бѣдѣщето на една ж.-п. линия, особено у насъ, като се сжи само по с е г а ш н о т о състояние на нашата производителностъ и по сегашнитѣ срѣдства за съобщение, благодарение на които съобщения по-голѣмата частъ отъ сѣверна и южна България сж фактически двѣ икономически разединени една отъ друга области на една и сжща дѣржава. Та какво изобразява сегашната ни

¹⁾ Или по-точно казано: Насхрли—Карнобадъ, понеже линията Шуменъ—Насхрли—Читаларъ и пр. ще се строи въ всѣхъ случаи.

индустрия, и може ли да се мисли за нейното бѣдѣще повдигане, безъ да ѝ се осигори единъ доста обширенъ пазаръ? Споменува се за условия на индустрията, а се забравя това, и най-главното. Възможно е да имаме навредѣ и водни сили, и сурови продукти, и капиталъ, и все пакъ индустрията ни да не вирѣе. При съврѣмениитѣ условия на конкуренцията, нашата индустрия ще бѣде и ще си остане гола мечта до тогава, до когато съ бѣдѣщето икономическо обединение на страната и съ бързината, удобството и евтинията на съобщенията ние не можемъ да ѝ създадемъ далеченъ достѣпъ и не ѝ осигуримъ единъ до тамъ обширенъ потребителенъ районъ, който да поглѣща най-малко таково количество продукти, каквото е необходимо за да може да се издържа производството въ голѣмъ размѣръ.¹⁾

Не по-малко смѣло е твърденъето, че техническиѣ, па и икономическиѣ условия сѣ еднакви и за веѣка индустрия и за двѣѣ части ни България. Ние заявяваме, че тази еднаквостъ не може да се признае по никакъ начинъ за всичкиѣ технически условия и за всичкиѣ клонове на индустрията. Възможно е да се намѣрижтъ нѣкои клонове, за които тая мисль да е отчасти допустима; но за тѣхъ не слѣдва да се забравя това, което приведохме по-горѣ относително пласиранъето на самитѣ произведения. България не е тъй обширна, та да може да подържа съ успѣхъ по-голѣмата частъ на нашата настояща и бѣдѣща индустрия срѣщу натиска на външната конкуренция. Вихме имали причина да бѣдемъ доволни, ако поне за по-важниѣ клонове успѣемъ да се въздигнемъ до стѣпенъта на голѣма индустрия и да се консолидиратъ въ страната по едно или двѣ голѣми заведения.

По-голѣмата частъ отъ нашето тримилионно население е и ще бѣде за нѣкои продукти може би по-близу до чуждитѣ, нежели до мѣстнитѣ центрове на производството. Ще останатъ слѣдователно срѣднитѣ окръзи на сѣверъ и югъ отъ Балкана, а отчасти и Турция, които не ще бѣдѣтъ тъй прѣко застрашавани отъ наплива на западната конкуренция и на които единичко ще трѣба да се облѣгаме, като на тържище за нашитѣ индустриални произведения. Досегашниятъ ни износъ въ Турция, гдѣто взиматъ участие само южна България и крайморскиѣ мѣста на сѣверната, доказа това. Ето по тая причина, мислимъ ние, че най-голѣмата услуга по тая посока лежи въ прѣдзначението на прѣзбалканската линия. Тая линия ще улесни, или по-скоро ще създаде досега почти несществуващата обмѣна на произведенията отъ по-

¹⁾ Ето какъ опредѣля Emil Sax влиянието на желѣзницитѣ върху мѣстоположенъето на възниквающитѣ индустрии въ авторитетния си трудъ „Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft“. „Това влияние лежи главно въ обстоятелството, че намѣсто многочисленитѣ малки производства изпѣкватъ само единични и голѣми заведения. Този процесъ на концентрация се възпомага най-вече отъ улеснението на новото съобщение, съ каквото могатъ да се разпореждатъ бързо и евтино готовитѣ фабрики и да се добиватъ суровитѣ и спомагателни продукти отъ тѣхното мѣстопроизхождение.

Поради измѣненитѣ по този начинъ условия, казва Kies по сѣщия поводъ. (Die Eisenbahnen und ihre Wirkung s. 95), близостъта или отдалечението на мѣстата, въ които се произвожатъ суровитѣ и спомагателнитѣ продукти, особено на тия съ голѣма нѣжностъ и обьемъ, сѣ изгубили веѣко значение при развитието на индустрията; тѣ не упражняватъ никакво влияние и върху мѣстонахождението на самитѣ фабрични заведения. За това важтъ по-скоро и другитѣ фактори на производството: работата, капиталътъ, както и приложението на мѣстопроизводството срѣмъ кредита и тържището.

големата част на сѣверна и южна България; тя ще спомогне да се увеличи пазарътъ по цѣлата територия на Княжеството, на дори и извънъ него, като ни осигури и частъ отъ турското тържище. Авторътъ отъ „Прогрессъ“ е много нетърпеливъ и придирчивъ безъ нужда, ако нека още отъ сега да му се доказва съ цифри това, което може да доведе само единъ тъй сложенъ и непослѣдимъ процесъ на бъдещето икономическо развитие на една страна. Ние мислимъ поради това, че не е основателно, да се осмъжда построяването на една линия само за туй, че тя не може да посочи отнапрѣжъ — единъ прѣобладаещъ транспортъ на едро, но построяването на която е не по-малко една очевидна общо-икономическа нужда.

Но сжщиятъ авторъ се чуди, че централната линия, която обѣщава да бѣде най-доходната наша линия, щѣла да струва само 25 милиона при една дължина отъ 333 километра, а прѣзбалканската, заедно съ линията за Русе, — които и двѣтъ не обѣщавали голѣми изгоди отъ тѣхната експлоатация — при една дължина отъ 220 километра щѣли да струватъ 25 $\frac{1}{2}$ милиона. Възможно и вѣроятно е, че транспортитѣ на едната линия не ще се развижтъ тъй бързо и въ такъвъ голѣмъ разтѣръ, както транспортитѣ на другата; че едната, и то именно по-евтината ще бѣде по-доходна, а другата, по-сжжната ще изкарва само разносжитѣ по своята експлоатация. Ала може ли да се взима отъ туй обстоятелство поводъ и да се възвежда въ правило единъ начинъ за прѣцѣняване нуждата отъ една или друга линия, какъвто не сжществуваше лигдѣ? Практиката, да се смѣтатъ отдѣлно и като изолирани една отъ друга линиитѣ на една и сжща мрѣжа и администрация, — когато тая администрация е сама държавата, — и да се строижтъ само тогава, когато всѣка една взета отдѣлно дава доходъ пропорционаленъ на капитала за нейното построяване, тази практика ни е непозната: наопаки, ние знаемъ, че въ повечето случаи се среща противното и че по-труднитѣ за построяване планински линии сж били и сж и по-малко доходнитѣ.

Но да прѣмиснемъ и къмъ второто прѣдположение. Като се признае, че прѣзбалканската линия е необходима, нека да разгледаме дали и до колко тази линия, прѣкарана прѣзъ Шуменъ — Карнобадъ, заслужава онуй прѣдпочитанье, което г. авторътъ отъ „Прогрессъ“ иска да ѝ даде прѣдъ посоката — отъ Поликраище прѣзъ Търново за Нова-Загора. Въ „Прогрессъ“ се казва че, сравнени като локални линии, Шуменъ—Карнобадъ щѣла била да служи на богатитѣ Прѣславска и Карнобадска околия, а Търново—Новозагорската минавала само прѣзъ пусти и ненаселени мѣста. На тѣзи доводи има да възразимъ, че почти цѣлата Прѣславска околия е десервирана напълно отъ централната линия или, ако щете, отъ клона Шуменъ — Чаталаръ — Ески-Джумая; а по-големата част на Карнобадската околия си служи съ сжществуещата Ямболъ—Бургаска линия. Отъ спсѣтка на населенитѣ мѣста въ България за 1893. год. се вижда, че въ единъ поясъ на разстояние до 30 километра отъ двѣтъ страни на желѣзницата, като започнете отъ селото Куруджа на югъ до селото Смедово на сѣверъ, линията Шуменъ — Карнобадъ има да служи на три общини — Смедовска, Яковска (Прѣславска околия) и Реджебъ-махленска (Новоселска околия) — съ 8840 жители, и на югъ — на 6 общини отъ Карнобадската, 2 отъ Айтоската и 2 отъ Котленската околия — всички съ 20250 души, или

всичко на всичко, като мѣстенъ трафикъ, тази линия ще се облѣга на едно население отъ 29000 жители.

Срѣщу това линияга Поликраище — Търново — Нова-Загора, въ частта си отъ с. Дебелецъ до с. Долни-Чанакии, въ единъ районъ отъ 20 до 25 километра отъ двѣтъ страни на линията, безъ да се смѣта Търново и околността му, ще служи: на сѣверъ на цѣлата Дръновска и Тръвиенска околия (13.500+14.500 жители), на 19 общини отъ Еленската околия съ 21.500 жители и 11 общини отъ Търновската околия отъ Дебелецъ на югъ съ 15.000 жители; а на югъ отъ Балкана — на 8 общини отъ Казанлъшката и 7 отъ Новозагорската околия съ 17.400 жители. Слѣдователно на цѣлата си дължина тая линия ще има да служи на едно население отъ 82.000 жители. Ето таква еж тѣ минимитѣ прѣимущества, които се описватъ тѣй хубаво въ „Прогрессъ“ въ полза на Шуменъ — Карнобадското трасе.

Ний виждаме, че се споменува между друго и за богатствата отъ водни сили и за пѣква-си по-голѣма производителностъ на мѣстноститѣ около Карнобадъ — Шуменската линия. За богатство отъ водни сили може да се говори и покрай линията прѣзъ Търново — Нова-Загора, и покрай другитѣ ни бѣдещи линии. Тия богатства сж толкова, че се бонмъ, да не се намѣржгъ нито капитални, нито пѣкъ съотвѣтенъ индустриаленъ обйектъ за тѣхното оползотворение. Погледпете на съществуещитѣ и до днесъ неоползотворени водни сили въ далечъ по-напрѣднхлитѣ индустриално планински мѣста на Австрия, Германия, Франция и пр., и тогава ще прѣцѣните какъ, кога и до каква стѣпень може да се говори за едно тѣй сигурно оползотворяване и на нашитѣ водни сили. А пѣкъ за по-голѣмата земледѣлка производителностъ на тия мѣста читателтъ може да си направи едно прѣдставление, като има прѣдъ видъ показаното по-горѣ количество на населението на тия мѣста отъ една страна, и отъ друга — че отъ произвожданитъ у насъ до сега храни, 450 кгр. се консумиратъ годишно отъ глава на населението, а най-голѣмиятъ износъ отъ излишеството на близкитѣ до ж.-п. линии окржзи достига едвамъ до 585 кгр. на глава и прѣзъ годината.¹⁾ Пита се тогава, дали населението край Шуменъ — Карнобадъ, или собствено цитиранитѣ по-горѣ 29.000 жители ще можтъ да произведжтъ и изнесжтъ онова, което ще консумиратъ 82.000 жители край Търново — Новозагорската линия?

Говори се сжщо, че Търново — Новозагорската линия минувала прѣзъ пусти и ненаселени мѣста. Прѣдполагаме, че автортъ отъ „Прогрессъ“ ще да е искалъ да посочи безъ друго линияга отъ 22 километра прѣзъ Балкана между Хайнкой и края на Войнежката община, на което протежение се виждатъ прѣснхти тукъ-тамъ само колибитѣ на Нова-Махала и Лѣва-Рѣка съ всичко 1800 жители. Желали бихме да ни се посочи срещу това, колко е населението на Шуменъ — Карнобадската линия по нейното продължение отъ Камчи-Махле до Смедово? Нали сж всичко 4 села съ 3300 жители? И отъ тия цифри се прави въпросъ за да се оправдае построяванъето на една ж.-п. линия съ значението на линията, която ни занимава.

Остая да сравнимъ прѣимуществата на въпроснитѣ двѣ линии и по отношение къмъ тѣхния транзитенъ трафикъ. Въ изложението на мо-

¹⁾ „Bulgarische Eisenbahnen“ v. Schürmann. Arch. f. E. B. W. 1894. II. 3., S. 440 — 41.

тивитѣ се казва, че положението на прѣзбалканската линия прѣз Търново за Новазагора е най-сгодното и прѣдпочтително, защото съ това си положение тя свързва центърътъ на сѣверна и южна България по единъ най-правъ и кжсъ пжть. За да обори тоя толкова простъ и ясенъ доводъ нашиятъ колежъ отъ „Прогрессъ“ си е послужилъ съ единъ доста циниченъ наскокъ, който украсява всичкитѣ му доказателства. Той взима разстоянието отъ Плѣвентъ за Пловдивъ, смѣта го прѣзъ София и привежда, че сравненъ съ въпросната прѣзбалканска линия тоя пжть прѣзъ София билъ 310, а прѣзъ Търново — Нова-Загора 370 километра. Чудно сравнение! Г-нъ. инженеръ щѣше да направи още по-добръ, ако си послужеше за това си доказателство съ сравнението на разстоянието напр. — между Враца или Ломъ и Татаръ-Пазарджикъ; или пъкъ ако вземѣше други двѣ още по-крайни точки на двѣтѣ Българи и сравнѣше разстоянието имъ прѣзъ София. Тогава разбира се че прѣзбалканската линия щѣше да бѣде вече доказано излишенъ луксъ за държавата. Но при все това трѣба да обадимъ на читателя, че дори и съ цитирания си примѣръ нашиятъ авторъ не е билъ тъй искренъ, но си послужилъ съ подправени цифри. Разстоянието отъ Плѣвентъ за Пловдивъ прѣзъ София е 348, а не 310 к. (Плѣвентъ — София сж 192, а София — Пловдивъ 156 километра), а това разстояние прѣзъ Поликраище — Нова-Загора е 332 к. вмѣсто 370, — както ги цитира нашиятъ почтенъ колежъ. (Плѣвентъ — Поликраище 100 к., Поликраище — Нова-Загора 115 и Нова-Загора — Пловдивъ по проектираната линия 117, — всичко 332 к.). Ами ако пригудимъ и виртуалнитѣ дължини, които сж за пжтя прѣзъ София несравнено по-голѣми, защото по тоя пжть се срѣщатъ два, и по-високи и продължителни водораздѣла, — тогава?

Не сж потребни дълги размисления, за да разбере човѣкъ, че ако прѣдстои да се съединжтъ двѣ области съ единъ колкото се може най-кжсъ пжть, тъй че изобщо взето, срѣдното разстояние на всичкитѣ населени точки на едната област до точкитѣ на другата да бѣде минимумъ, тогава цѣлътъ се постига, ако се свърже специфическиятъ центъръ на едната и другата област по най-кжсия и правъ пжть. Центърътъ на сѣверната наша област е безспорно Търновско, а на южната — Новоагорско, на ако щете и Пловдивъ. Или по-точно, земеете количеството на населението на Търновския, Свищовски, Севлиеви и въ частъ на Плѣвненския, Ловчански, Русенски и Разградски окржгъ, което възлиза на не по-малко отъ 763.000 жители, на сжщо и населението на южнитѣ окржзи Сливенски, Старо-Загорски, Пловдивски и въ частъ на Хасковския, всичко около 740.000 жители, и опрѣдѣлете най-кжсия пжть за сношението на тия $1\frac{1}{2}$ милиона жители — (половината отъ цѣлото ни население); тогава рѣшавайте, дали Търново — Нова-Загора, или Карнобадъ — Шуменската линия и линията отъ София за Пловдивъ ще послужжтъ като най-кжсо срѣдно разстояние отъ всѣки единъ отъ цитиранитѣ по-горѣ окржзи на едната област до всичкитѣ окржзи на другата, и обратно. Ето какъ трѣба да се търси най-кжсото разстояние между центра на двѣтѣ области. Вѣрваме, че слѣдъ това, нашиятъ скептикъ колежъ ще да признае, какъ при такива условия построена прѣзбалканската линия все ще да импулсира пѣкакво сношение между горѣцитираното $1\frac{1}{2}$ миллионно население, — сношение, което, — нека се съгласи, ще докара за тра-

фика на тая линия нѣщо по-сѣществено отъ „коминвожорскитѣ про-
такания“.

Безполезно е да говоримъ по-надълго, за да доказваме належащата
ужда отъ прѣзбалканската линия, и че като такава, тая линия трѣба да
бѣде прѣди всичко Поликраице-Търново-Новозагорската. Бихме изпад-
нали въ една крайностъ, ако отричахме съвсѣмъ, че и линията Шу-
менъ-Карнобадъ може да има своята полза на вѣмето. Съкращението,
което тая линия прави за сѣвернитѣ (Силистренскитѣ—цѣлъ, и части
отъ Шуменския. Разградския и Варненския) окръзи (сѣ около 320.000
жители) на нѣтъ имъ за южнитѣ е сравнително твърдѣ малко, та да
може нуждата отъ тая линия да се постави тѣй категорически, и то
още отсега, както е съ Търново-Нова-Загора¹⁾. Останалата частъ отъ
Разградския и Шуменски окръгъ (Поповска, Ески-Джумайска и Османъ-
Назарска околия) ще се спошаватъ при еднакви условия и по една,
и по друга нѣтъ съ всичкитѣ южни, — като взимаме, както казахме
по-горѣ, общото сѣдѣно разстояние, а не както прави „Прогресъ“, да
се взема само разстоянието на двѣ крайни точки, както напр. между
Джумая и Ямболъ и др. Колкото за приморскитѣ окръзи, въ изложе-
нието на мотивитѣ справедливо е казано, че тѣ сѣ достатъчно улес-
нени въ споменното си съ построяването на двѣтѣ пристанища, и за-
туй ний не ще споменуваме по надълго и за тѣхъ въ рѣшението на въ-
проса тѣй, както е поставенъ въ дадения моментъ.

Прочее, изложеното до тукъ трѣба да задоволи напълно против-
нитѣ на прѣзбалканската линия, както и да ги убѣди, че тя не може
да бѣде друга, освѣнъ оная, която прѣдвиждатъ мотивитѣ на новия
законъ, а именно: отъ станцията на Поликраице или Гориа-Орѣховица
прѣзъ Търново и по Ханския проходъ и долината на Тунджа до Но-
ва-Загора.

Г-нъ инженеръ Николовъ бѣше изказалъ мнѣние, че тази линия
можеа и трѣбало да прѣмине отъ Орѣховица прѣзъ Златарица-Елена,
на да гони посоката за Сливенъ и отъ тамъ да се свърже съ Ямболъ-
Бургаската линия. Като главенъ мотивъ за това прокарване се дава,
че линията щѣла да се съедини направо съ южната държавна желѣз-
ница, щѣла да бѣде поставена независимо отъ източнитѣ желѣзници,
и освѣнъ това градътъ Сливенъ щѣлъ да падне на нѣтъ на главната
линия и не щѣлъ да остане изолиранъ и свързанъ само съ единъ
клонъ, както то прѣдвижда новиятъ законъ.

До колкото вземаемъ, правителството се е разпоредило да се из-
вършатъ студиитѣ на прѣзбалканската линия и прѣзъ Ханския про-
ходъ, и по показаната отъ г. Николова посока. Отъ добития до сега
результатъ се вижда, че идеята за прокарването на прѣзбалканската
линия прѣзъ Елена и Сливенъ е неприложима и трѣба да се изостави
окончателно. Трасето по тая посока отъ Сливенъ до Елена минава по
извънредно диви, пуста и недостъпни мѣста. Почти по всичкото си
протекание то форсира Балкана съ нагорнища отъ 20 до 25⁰/₁₀₀, съ
многочислени и голѣми изкуствени градежи, и освѣнъ това съ два го-
лѣми тунела, единтъ отъ шестъ и другитѣ отъ два километра дъл-
жина. Тѣй прокарана линията не ще може да достигне напълно своето

¹⁾ Разстоянието отъ Насърлии, отъ гдѣто линията Шуменъ-Карнобадъ се от-
бива отъ централната къмъ югъ, до Нова-Загора е 75 килом. сир. по-късо отъ
разстоянието съ Насърлии до Нова-Загора прѣзъ Поликраице.

назначение, а срещу това ще погълне единъ чръзмърно голѣмъ и без-полезно заровенъ капиталъ.

За да се постави мръжата на държавнитѣ линии независимо отъ линиитѣ на източнитѣ желѣзници и за да се тури и градътъ Сливенъ на пътя на главната линия, мислимъ, че е много по-разумно да се узакони съ едно допълнение къмъ закона за мръжата и да се построи кжето парче отъ Нова-Загора до Сливенъ, което заедно съ клона Сливенъ — Къшлакьой да свърже линиитѣ Търново — Нова-Загора и Сарамбей — Пловдивъ — Чирпанъ — Нова-Загора съ Ямболъ — Бургаската линия, — по-разумно, нежели да се хвърлятъ още десетина милиона и по-вече за постройката на една и въ строително, и въ експлоатационно отношение съвсѣмъ неизгодна линия. По тоя начинъ се постигатъ всичкитѣ сгоди, каквито могатъ да се искатъ отъ прѣзбалканската линия съ единъ разходъ най-много отъ 2 милиона вмѣсто десетъ, и мръжата добива едно по-цѣлесходно разположение.

Намираме за безполезно да се впускаме и въ други подробности, за да разкриваме на това мѣсто всичкитѣ ония недостатѣци и опасения за развитието на трафика, които може да повлѣче подирѣ-си прокарването на прѣзбалканската линия по прѣпорѣчания отъ г. Николова начинъ. Онова, което съобщихме до тукъ, е напълно достатѣчно за да разубѣди партизанитѣ на тая линия.

Централната линия.

За централната линия писачътъ отъ „Прогрессъ“ е на мнѣние, че тя трѣбало да напусне посоката си отъ втората станция слѣдъ Плѣвентъ—отъ Градище—, и вмѣсто да слѣдва до Шуменъ, да се отбие отъ Градище по долината на р. Елия, покрай Трѣмбешъ, Бѣла и да вземе посоката за Русе, като се свърже съ съществуещата Русе — Варненска линия при сегашния образецъ чифликъ. Той мисли, че докѣдъ имаме съществуещата и малко производителна Русе — Варненска линия, централната трѣбало да бѣде прокарана тѣй, каквото съ нея заедно да се оползотвори и съществуещата, като се прѣтегли всичкитѣ бѣдещи трафикъ на централната по цѣлото протежение и на Русе — Варненската линия. Къмъ това прѣимущество за свързване централната линия Русе, „Прогрессъ“ добавя и друго, а именно, че въ такъвъ случай се икономисвали 71 (споредъ него 100) километра отъ общата за построяване дължина на централната линия.

Вижда се, че казаното въ изложението на мотивитѣ не е могло да убѣди авторътъ на статията въ „Прогрессъ“, че икономитѣ отъ едно подобно сжисяване на централната линия не сѣ въ сила да възнаградятъ или покриятъ загубитѣ и опасноститѣ, що излизатъ отъ него за транспортитѣ и мѣстната производителностъ, и че централната и Русе — Варненската линия иматъ дѣйствително съвсѣмъ различни едно отъ друго назначения. Въ всичко това тоя авторъ не вижда друго, освѣнъ икономия на истината, изопачаванье. „Въ всички „наведени до сега и имѣющи може би да се наведѣтъ мотиви за линията Плѣвентъ — Градище — Шуменъ сѣ и ще останѣтъ най-неосновни фрази“, — се казва въ статията. Както виждаме нашътъ колежъ си залазва безцеремонно най-голѣмиятъ дѣлъ отъ оная непотрѣшимостъ, която той съзира у съставителя на мотивитѣ.

Нека бѣде така. Слѣдъ това тѣй категорически дадено заявление, наша длѣжностъ е да обади́мъ на тоя авторъ, че ний нѣмаме ни най-малкѣ помисълъ да го разколебаемъ въ неговитѣ необорими и непогрѣшимы убѣждения. Нека се не ласкае съ подобна мисль, защото изложеніето ни е прѣдизвикано, както казахме, прѣди всичко отъ голѣмата важностъ на прѣдмета и отъ нуждата да се хвърли малко повече свѣтлина по него прѣдъ обществото.

Всѣки, който е запознатъ съ условіята на постройката и експлоатацията и съ политическитѣ условия, които придружаваха по-послѣ откупуването на Русе — Варненската линия и направената — по необходимостъ или не — грѣшка съ това откупуване; всѣки, който знае, какво е било назначеніето на тая линия въ свое врѣме, и прѣдпънява добръ нейното бѣдеще положение, като бѣде повиканъ да рѣшава въпросътъ тѣй, както е поставенъ въ дадения моментъ, не ще се поколебае ни най-малко да не смѣта платенитѣ по-вече отъ дѣйствителната стойностъ на линията милиони като капиталъ, вложенъ въ едно доходно и добръ разчетено прѣдприятие. Той щѣше да се помри съ мисльта, че тия милиони трѣба да се причислятъ веднѣжъ за винѣги въ рубриката *à fonds perdu*, и щѣше да рѣшава по-нататѣкъ безъ прѣдубѣждение. Но нашѣтъ колега иска да води друга смѣтка, и ние мислимъ, че не е справедливо да му се отрича правото да прибѣгне и къмъ нейната помощъ. Той казва: „Ние ще попитаме автора (на мотивитѣ) да ни каже — колко ли правятъ лихвитѣ на заплата́ниятъ за 140-тѣхъ килом. на линията Русе — Каспичанъ¹⁾ капиталъ въ сума около 34 милиона (— тѣ сж само $227 \times 200\,000 = 25\frac{1}{2}$ милиона!), който капиталъ при 10-годишното ни държаніе въ собствени наши рѣцѣ линията Русе — Варна — не само че не успѣхме да намалимъ съ една стотинка по-вече отъ общото принудено погашеніе, — но даже обременяваме държавния бюджетъ ежегодно съ около 200 хиляди лева загуби (?) отъ експлоатацията на тая линия“.

„Пита́ме, ще ли се увеличи прихода на тѣзи линия, ако приложимъ въ мѣстността́та отъ която днесъ именно се питае тѣзи недоходна линия — една друга съ нея почти паралелна“!

„Ако сега е загубата отъ експлоатацията ѝ годишно само 200.000 лева — колко ще стане тя слѣдъ прокарваніето на конкурентната линия (Попово — Шументъ)“!

„Ще попитаме освѣтъ това автора колко ще сж разноска́тъ на експлоатацията на една линия отъ 100 километра дължина и ще го молимъ да прибави съотвѣтственния за това капиталъ къмъ изчисленитѣ икономии отъ 3-тѣ милиона“.

Не можемъ да разберемъ, защо „Прогрессъ“ тура въ смѣтката си на икономисанитѣ километри, ако линията му отиде къмъ Русе, и наречто Каспичанъ — Шументъ и изкара икономията отъ 71 на 100 километра. Вѣрва ли той, че ако централната линия се свържеше съ Русе — Варненската при Русе, градътъ Шументъ щѣше да остане и за напѣдъ, както и до сега, настрана и не свързанъ съ Русе — Вар-

¹⁾ Тукъ г. авторътъ отъ „Прогрессъ“ ще да е погрѣшилъ, защото той иска да свърже своята линия при Образцовия чифликъ, и затуй „правдата“ го изискваше да туре въ смѣтката си не цѣлата линия отъ Каспичанъ до Русе, но само до Чифлика, което разстояніе е вѣчно 140—13—127 километра!

ненската линия, и че единъ день не щѣше да се строи и клонътъ отъ Каспичанъ за Шуменъ — Чаталаръ и пр.? Тогава нека ни бѣде позволено да смѣтаме и ние, че икономисаната споредъ него дължина ще бѣде дѣйствително 71, а не 100 километра.

Има още една неточностъ въ горнитѣ въпроси на „Прогрессъ“, която сме длъжни да поправимъ, прѣди да кажемъ нѣщо и за самото сравнение на посокитѣ. Работата е за 200-тѣ хиляди редовна годишна загуба отъ експлоатацията на Русе — Варненската линия до сега. Тукъ трѣба да има нѣщо измислено, защото въ разходния бюджетъ на нашитѣ желѣзници за послѣднитѣ нѣколко години, напр. отъ 1892. г. насамъ, виждаме, че редовнитѣ разходи по експлоатацията на тая линия, заедно съ разносикитѣ по централното управление и подновяването на линията, възлизатъ на: 1,332,800 лева за 1892., 1,183,040 л. за 1893., 1,292,840 л. за 1894. и 1,139,216 л. за 1895. г. Срѣщу тия разходи стоижъ установенитѣ до сега чисти приходи отъ 1,277,678 л. за 1892. и 1,422,263 л. за 1893. год. ¹⁾. Лихвитѣ на основния капиталъ не сж редовни разходи по експлоатацията, и за тѣхъ „Прогрессъ“ говори на друго мѣсто. Отъ идъ тогава взима г. инженеръ, че тая линия е давала досега редовна годишна загуба отъ експлоатацията, и то 200,000 лева?

Съ сжщата точностъ си служи авторътъ отъ „Прогрессъ“, като сравнява двѣтѣ посоки на централната линия, — прѣзъ Русе, или прѣзъ Шуменъ: той намира невѣрна разликата въ дължинитѣ и въ техническото качество на едното и на другото трасе, както е тя опрѣдѣлена въ „изложението на мотивитѣ“. Трѣбаше да провѣримъ и туй възражение, за да го намѣримъ все до толкова основателно, колкото и прѣдизнитѣ. Отъ опитъ и съ помощта на едно малко сравнение, което може да направи всѣкой инженеръ, опрѣдѣляме, че взиманитѣ по картата на Руския генераленъ щабъ (1,126,000) разстояния за едно дадено трасе се съгласяватъ съ разстоянията на подробнитѣ изучаваня на сжщото трасе съ една приблизителностъ отъ 4 до 8% въ по-вече, — споредъ терена. Взимаме дължинитѣ на изучаванитѣ досега части споредъ приготвени за тѣхъ прѣдварителенъ проектъ, а виртуалнитѣ дължини опрѣдѣляме за стрѣлнии по-големъ отъ 7%₁₀₀ споредъ ключа на администрациитѣ а quatre ²⁾, и получваме, че частта на централната линия отъ Градище до Шуменъ има направо 201 дѣйствителни и 249 виртуални километра, а частта отъ Градище прѣзъ Бѣла за Русе има около 130 дѣйствителни и 144 виртуални километра. Г-тъ инженеръ е много непрѣдпазливъ съ категорическото свое заявление, че въ сжщностъ, по отношение къмъ дължината на транспортитѣ, сир. виртуалната дължина, разликата между двѣтѣ посоки била само 25 до 30 килом. максимумъ. Това той твърди, защото качванията на Русе — Варненската линия отъ Чифлика до Каспичанъ не надминували нигдѣ 16%₁₀₀, и понеже „качването отъ р. Ингра до водораздѣла на ли-

¹⁾ Вижъ публикуванитѣ отъ Министерството на Общ. Сгради отчети за движението на Б. Д. Ж. за 92. и 93. год.

²⁾ Споредъ тоя ключъ 1 килом. нагорнище отъ 10, 12, 16, 18, 20 и 25 на хилядо се смѣта за 1₂, 1₂₃, 1₄₄, 1₅₂, 1₆ и 1₃ километра; за неизучената посока сж взети, споредъ котитѣ на картата, само нагорницата отъ 10%₁₀₀ нагорѣ, като сж изоставени всички други второстепенни качуваня на трасето, които сж разпрѣснати по цѣлата му дължина.

нията за Русе не щѣло да бѣде по-голѣмо отъ $18\frac{0}{100}$, и то въ протежение не по-голѣмо отъ 10 километра, а пъкъ онова отъ Стражица до Карагачъ на линията за Шуменъ е $25\frac{0}{100}$ въ протежение фактично отъ 7 километра“. Вижда се, че авторътъ не е ималъ доста ясно понятие за значението на нагорнищата въ размѣра на виртуалнитѣ прибавки. Ако той мисли, че тоя размѣръ зависи само отъ абсолютната мѣрка на стрѣмнинитѣ, а не и отъ неговата дължина, ще му напомнимъ, че угоришната отъ 20 до $25\frac{0}{100}$ ще се срѣщнитъ и въ частта на линията при Бѣла и между Ломъ и Образцовия чифликъ, както ги има между Русе и Чифлика, между Стражица и Карагачъ. Вѣрваме, че този сѣщи колегъ не ще иде да отрича това въ бѣдеще, откакъ бѣ наговаренъ самъ той да изучи линията върху самия теренъ до Русе, като си послужи, както пише въ „Прогрессъ“, съ нагорнища не по-голѣми отъ $18\frac{0}{100}$. Самата дѣйствителностъ ще да е убѣдила тоя инженеръ, колко опасно е да излиза човѣкъ прѣдъ обществото и да осжда добросъвѣстността на единъ официаленъ документъ, безъ да е провѣрилъ прѣдварително своята, и се поставя съ това тъй злѣ въ очитѣ на своитѣ колези.

„Прогрессъ“ казва, че между Янтра и водораздѣлътъ ѝ къмъ Русе щѣло да има нагорнища отъ $18\frac{0}{100}$ на 10 километра, а пъкъ между Стражица и Карагачъ по посока къмъ Шуменъ такива отъ $25\frac{0}{100}$ на 7 километра (тѣ сж само 6!). Тукъ авторътъ не е мислилъ онова, каквото е трѣбало да каже: 10-тѣ километра съ $18\frac{0}{100}$ изобразяватъ заедно съ виртуалнитѣ имъ прибавки — споредъ употребявания у насъ ключъ — $10 \times 1.62 = 15.2$ килом., а 7-тѣ килом. съ $25\frac{0}{100}$ сж само $7 \times 1.8 = 12.6$ километра. Допущаме, че се е прибѣгнало къмъ това тъй наивно взето доказателство отъ увѣщание, за да се запазятъ повече прѣимущества за прѣпоръчваната отъ него линия. Въ сжщностъ, линията Градище — Шуменъ — Каспичанъ има окръглени слѣднитѣ стрѣмнини: 7.6 килом. съ $8\frac{0}{100}$, 9.8 килом. съ нагорнище отъ $10\frac{0}{100}$, 12.9 съ $12\frac{0}{100}$, 22.5 килом. съ $15\frac{0}{100}$, $2\frac{1}{2}$ килом. — съ $18\frac{0}{100}$, 1.3 килом. — съ $20\frac{0}{100}$ и 6 килом. — съ $25\frac{0}{100}$, които, взети совокупно, правятъ една виртуална прибавка отъ 21.1 килом. къмъ дѣйствителната дължина на тая линия. Отъ една страна линията Градище — Бѣла — Русе прѣзъ долината на Елия, смѣтана по казанія погорѣ начинъ прави около 14 килом. виртуална прибавка, а пъкъ частта отъ Русе до Каспичанъ на сѣществуещата Русе — Варненска линия се таксува съ 184 километра. Прочее, не максималната голѣмина на нагорнището по едната или другата линия опрѣдѣля количеството на виртуалнитѣ километри въ повече, но общата дължина на врѣднитѣ нагорнища (отъ 6.8 или ако щете, $10\frac{0}{100}$ нагорѣ) и общата височина на качуванята по едната или другата посока.

Все тъй основателно сж проучени и всичкитѣ други обстоятелства, които сж въ тѣсна свръзка съ оцѣняването на бѣдещитѣ прѣимущества на едната или другата посока. Наштъ колегъ гледа на сегашното и разчитва само съ него. Бѣдещето за него не сѣществува. Транспортнитѣ условия и споменитое у насъ ще си останатъ споредъ него все такива, каквито сж сега. Тѣй поставена, цѣлата аргументация въ „Прогрессъ“ е повече отъ несѣстоятелна.

Едностранични сж основнитѣ мисли, такива сж и заключенията отъ тѣхъ. Но тая именно причина, като сравнява двѣтъ посоки, авто-

рътъ отъ „Прогрессъ“ не споменува нищо и за онова, което ще дотрѣба да се строи въ недалечно бъдеще, слѣдъ построяването на централната линия. Може ли той да откаже категорически, че откакъ се построи линията Градище — Русе тѣй, както я той прѣпоръчва, нуждата не ще ни накара въ недалечно бъдеще да строимъ и линия отъ Трѣмбешъ до Търново, като продължение на прѣзбалканската линия Търново — Нова-Загора? А нуждата отъ тая линия, слѣдъ казаното за нея по-горѣ, е по-вече отъ неизбежна. Може ли да се отрича сѣщо тѣй категорически, че слѣдъ едно по-нататъшно развитие на страната не ще дотрѣба съ сѣщата необходимостъ да се строятъ и клоноветѣ отъ Каспичанъ — Насхрлин — Чаталаръ до Ески-Джумая, и отъ тамъ двѣ разклонения за Османъ-Пазаръ и за Попово? Ще ни се каже, може би, че Попово си служи и сега съ Русе — Варненската линия, като изпраща хранитѣ си на Разградската етанция, и че ако се отведатъ транспортитѣ на Поповската околия съ особна линия, съ това заедно ще се намалитъ доходитѣ на Русе — Варненската, — както напстина твърди „Прогрессъ“ въ своитѣ възражения. Но и това възражение е едностранчиво! Напомняме и при тоя случай, че въ желѣзницѣната си политика всѣко правителство трѣба да се ръководи отъ правилото на общо-стопанската полза, и въ тия въпроси трѣба да се смѣта вникати, дали държавата не ще изгуби по еднакъ начинъ по-вече отъ онова, което може да добие по другия. Поповската околия може да изнася *при сегашното си производство* около 37000 тона храни, за чиего принасяне до Разградската станция се плаща срѣдно по 15 лева на тонъ, или за всѣкия транспортъ 555000 лева ¹⁾, когато за прѣнасянето на сѣщитѣ храни по желѣзницата отъ Разградъ до Варна не се плаща по-вече отъ 175000 лева. Или, за да събере държавата 175000 лева приходъ по желѣзницитѣ, трѣба да се хвърлятъ други 380000 лева оскъденъ обръщателенъ капиталъ отъ производителитѣ. Мисли ли се, че едно подобно стопанство не се отразява косвено върху данѣчната и производителна сила на тая сѣщата мѣстностъ и че загубата, която съ това заедно прѣтърпява съкровището, не е много по-големата отъ горнитѣ 175000 лева? Но има и друго. Ако въ едно, да прѣдположимъ дори и далечно бъдеще, нуждата ни наложи да построимъ единъ клонъ отъ Подикраище до Орѣховица или Кесарово отъ една страна, и другъ клонъ отъ Шуменъ за Джумая и Попово отъ друга страна, може ли да се допусне, че това бъдеще развитие на нашитѣ съобщения и на графика ни не ще изиска сѣщо тѣй необходимо да се свържатъ и точкитѣ Орѣховица или Кесарово съ Попово и да се създаде по тоя начинъ сѣщото право съобщение, което ни дава проектираната сега централна линия?

Ами линията, която ще отива за Севлиево — Габрово? Нали ще трѣба да продължимъ и тая линия отъ Павликени до Градище съ около 20 килом. дължина въ по-вече, за да я свържемъ съ централната, която писачътъ въ „Прогрессъ“ иска да отбѣне отъ Градище за Русе?

Прочее, повтаряме, не трѣба да се забравя, че желѣзницитѣ се строятъ за бъдещето, и на него трѣба тѣ да се обѣгаватъ. Нужно е да се прѣнесемъ въ вѣроятното бъдеще развитие на работитѣ, и тогава

¹⁾ Тия свѣдѣния сѣ взети отъ Разградската окр. постоян. комисия.

да рѣшаваме споредъ нѣщата каквито ще бѣдѣтъ, а не каквито сѣ въ дадения моментъ.

„Прогресъ“ жѣлае да знае, какви сѣ ония вѣроятни загуби, които бихъ прѣтърпѣли транспортитѣ и производителността отъ забикалянето на централната линия прѣзъ Русе. При всичко, че е до негдѣ сѣмѣло да се говори отнапрѣжъ съ положителни цифри за ефекта на единъ факторъ, какъвто е желѣзницата, все пакъ съ помощта на статистиката и ако се разсѣждава по аналогия и правилно, човѣкъ е въ състояние да си състави поне едно приблизително понятие за онова „най-малко“, което може да се очаква отъ едно подобно коренно прѣобразованіе на съобщенията. Така е съ новопроектираната централна линия и нейнитѣ бѣдещи транспорти. Ако е само да се установятъ приблизителни цифри за тия транспорти до толкова, до колкото може да се съди отъ сегашното положение на работитѣ, даннитѣ сѣ достатѣчни. Въ дѣйствителностъ обаче, слѣдъ създаването на едно бързо и евтино съобщение съ размѣритѣ и значеніето на централната линия, отпослѣ ще възникнатъ още и нови транспорти, за чиего сѣществуване и количество не е никой прѣдполагалъ.

Колкото и да е неоторимо всичко-това, ние изоставяме възможното, и взимаме въ внимание само най-вѣроятното, понеже работата е само за едно сравнение, а не и да се опрѣдѣлятъ приходитѣ на бѣдещата линия. При сегашното състояние на производителността и потребление у насъ, централната линия ще има да прѣнася :

1. Вносни потрѣбителни стоки,
2. Храни,
3. Строителни материали,
4. Вжглица,
5. Разни вжгрѣшни транспорти, и най-послѣ
6. Пѣтници съ багажа имъ.

1. Отъ статистиката за търговията на княжеството прѣзъ последнитѣ 4 години виждаме, че у насъ се консумиратъ на глава годишно 60 кгр. вносни стоки. Ние допускаме, че слѣдъ съединеніето на сѣверна България съ Варненското пристанище поне петата частъ отъ вноснитѣ стоки на Раховската, Никополската, Берковска и Ломска околия, третата частъ отъ тия стоки на Бѣлослатинската, Врачанска, половината отъ Плевненската и Луковитска околия и двѣтѣ трети отъ вноса за Ловчанския, Севлиевоки и Търновски окръгъ ще взематъ посоката си откъмъ Варна, като транспортъ отъ вънкашно или мѣстно произхождение. Това прѣдположение е единичкото срѣдство, за да се прѣцѣпи вѣроятниятъ вносенъ транспортъ, консумиранъ отъ споменатитѣ мѣстности, и ние не мислимъ, че то е взето много високо. Ние допускаме още, че тоя транспортъ ще бѣде уголѣменъ въ недалечно бѣдеще слѣдъ построяването на ж.-п. линии съ 50%, тъй че споредъ днешното количество на населеніето цѣлитъ вѣроятенъ годишенъ транспортъ отъ вноса за Търновския и Севлиевоки окръгъ прѣзъ Варна ще възлиза на 23,640 тона, а за останалитѣ споменати погорѣ мѣста ще възлиза на 16000 тона¹⁾.

¹⁾ За да види читателтъ, колко скромно е това прѣдположение и въ какъвъ размѣръ може да се увеличи вносътъ слѣдъ построяването на желѣзницитѣ, посочваме слѣднитѣ извлѣчени отъ статистиката на Румѣния данни: прѣзъ 1873—74. г. Румѣния е имала 1233 км. желѣзници и годишниятъ вносъ възлизалъ до 290.000

2, Десетъчнитѣ списъци, сравнени съ даннитѣ на статистиката даватъ изобиленъ материалъ за да се опрѣдѣли вѣроятното количество на износнитѣ храни.

Отъ свѣдения, събрани отъ насъ за транспортнитѣ разноси на хранитѣ по сухо и по Дунава, както и за разносикитѣ по ж. — п. линии и прѣзъ бѣдещето пристанище въ Варна, се установява съ голѣма положителностъ, че износнитѣ храни отъ Плъвненския и Търновски окрѣжъ половината отъ Раховската, Ломека и Никополска околия, слѣдъ построяването на централната линия и на Варненското пристанище съ потребнитѣ за цѣлѣта инсталации, ще вземжтъ посоката за Варна²). При сегашната производителностъ, количеството на тия храни възлиза на 33,200 тона за Търновския и 82,400 за останалитѣ споменати окрѣжи и околии³). Неможе да се отрича, че въ непродължително врѣме, слѣдъ построяването на ж. — п. линии и на пристанищата тия количества ще бѣджтъ по-вече отъ удвоени, и износътъ отъ горнитѣ окрѣжи за Варна ще достигне най-малко количеството 66000 и 165000 тона³).

тона; прѣзъ периода отъ 1883. до 87. год. нейнитѣ желѣзници сж достигнали до 2470 км., а вносътъ отъ 300.000 до 593.000 тона, и най-послѣ отъ 1889. до 1892. при 2983 км. желѣзници вносътъ въ Ромъния се е двигалъ между 310000 и 702.000 тона и при сжщото население.

1) Съжеляваме, че не можемъ да прѣдадемъ подробното сравнително изчисление на разносикитѣ по едина и по другия пътъ. Това го правимъ за да не отежаваме читателитѣ. Ние даваме възможностъ само на ония, що се интересуватъ, да направихтъ сами една провѣрка съ даннитѣ, които иджтъ по-долу:

Разносикитѣ за прѣнасяне на единъ тонъ храна по Дунава сж:

		минимумъ,		максимумъ,		срѣдно	
Отъ Ломъ	до Браила:	2 лева	50 ст.	9 лева	4 лева	—	стот.
" Рахово	" "	2 "	20 "	8 "	3 "	20 "	
" Никополъ	" "	2 "	— "	7 "	3 "	— "	
" Свищовъ	" "	1 "	80 "	6 "	2 "	50 "	
" Русе	" "	1 "	60 "	5 "	2 "	— "	

За прѣнасянето на хранитѣ отъ Браила до Сулина се плаща 2 л. 50 ст. Кѣмъ тия разноси трѣба да се прибавятъ и разносикитѣ за товарене на хранитѣ въ шлепове (1 л. 40 ст. до 2 л. 50 ст. на тонъ), както и разносикитѣ за прѣтоваряние въ Браила (1 л. 30 ст. до 2 л. на тонъ).

Тия свѣдения се дължжтъ на крайдунавскитѣ митници и на любезността на канторитѣ на господа Ев. Георгиевъ и Ст. Беронъ въ Браила. И единитѣ и другитѣ се съвѣряватъ до голѣма приблизителностъ и даватъ горнитѣ изравнени резултати.

За да се прѣвѣдѣтъ разносикитѣ по прѣнасянето на хранитѣ, трѣба да се вземжтъ срѣднитѣ количества. Това съвѣтватъ и г-да Георгиевъ и Беронъ, защото минималнитѣ такси се срѣщатъ само врѣменно и едважъ служжтъ за издържане на транспортнитѣ срѣдства до една по-благоприятна кампания. За продължително врѣме и въ случай на продължителна конкуренция дунавскитѣ транспортни срѣдства ще можжтъ да работжтъ само съ такси, които се доближаватъ по-скоро до срѣднитѣ количества.

Сжщото нѣщо потвърждаватъ и изчисленията на C. Suppan (Transpotkosten der Wasserstrassen. v. C. Suppan, Oberinspector der Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft), който опрѣдѣля стойността за прѣнасянето на тонъ — километръ по голѣмѣтъ рѣки съ слабо течение най-долу по 1,0 до 1,25 ст. и отъ 1,25 до 1,75 ст. най-горѣ, ако транспортитѣ ставатъ съ параходи и шлепове. Тия цифри даватъ 5. л. 80 ст., 5 л. 20 ст., 4 л. 40 ст., 4 л. и 3 л. 40 ст. разноси за цѣлия курсъ между всѣко едно отъ казанитѣ по-горѣ крайдунавски пристанища и Браила.

²) Archiv. f. Eisenbahnwesen 1894. H. 3. „Bulgar. Eisenbahnen“ v. Schürmann.

³) До колко основателно е и това прѣдположение, читателътъ може да сжди отъ слѣдното малко сравнение на експортиранитѣ количества въ другитѣ участвуещи въ експорта на хранитѣ страни на изтокъ, прѣди и слѣдъ построяването на ж.-п. имѣ линии:

3. Количеството на строителния материалъ, прѣдначенъ отъ къмъ Варненското пристанище за вътрѣшността, и обратно отъ западна България за източната частъ, е прѣдѣлено на 10000 т. за Търновския и частъ отъ Севлиевокия окръгъ и на 15000 т. за останалитѣ¹⁾.

4. Каменинитѣ вжглища сж транспортъ на бждещето. Ние допушаме, че тѣхното въвеждане въ домашно употрѣбление може да стане

1. Прѣзъ първия желѣзнопътенъ периодъ отъ 1868. до 1874., когато желѣзнопътнитѣ линии въ Ромъния сж имали 1233 км., срѣднитѣ годишенъ износъ на тия държавна е възлизалъ на 940.000 тона. Прѣзъ втория периодъ, отъ 1883. до 1887. желѣзнопътната мръжа на Ромъния е достигнала до 2470 км., а срѣднитѣ годишенъ износъ до 1.646.800 тона (отъ 1.323.783 т. минимумъ прѣзъ 84. год. до 1.805.216 т. максимумъ прѣзъ 87. год.). И най-послѣ, отъ 1888. до 1892. год. желѣзницитѣ сж били 2982 км., а износътъ достигалъ срѣдно до 2.085.000 тона (1.951.100 т. прѣзъ 88. г. до 2.236.900 т. прѣзъ 89. год.). — (Взето изъ статистиката на ромънската търговия).

II. Експортнитѣ храни въ Русия си служатъ въ частъ съ плавателнитѣ рѣки и каналнитѣ системи, по въ по-голтѣ размѣръ—съ желѣзнициѣ. Издаванитѣ отъ централния статистически комитетъ при вътрѣшното министерство „Статист. свѣд. о Россіи“ не съдържатъ данни за количеството на прѣнасянитѣ храни по желѣзницитѣ и по плавателнитѣ рѣки отдѣлно. Заимаме отъ тия свѣдения само, че цѣлото експортирано изъ Русия количество храни прѣзъ 1895. г., когато руската ж.-п. мръжа е била 1489 км., възлиза на 77.645.000 пуда, когато прѣзъ 1870. год. при сжщата плавателна система, дължината на желѣзницитѣ достига до 3000 км., а прѣнесенитѣ само по тѣхъ количества възлизатъ на 46.000.000 пуда. Прѣзъ 1886. г. при 27096 км. желѣзници, количеството на прѣнесенитѣ по желѣзницитѣ храни достига 196.000.000 пуда, а храниѣ прѣнесени по плавателнитѣ рѣки, 72.579.000 пуда. И най-послѣ прѣзъ 1888. год. дължината на рускитѣ желѣзници е била 30140 км. и само по тѣхъ сж били прѣнесени 514 385.000 пуда храни, когато прѣнесенитѣ прѣзъ сжщата година храни по плавателнитѣ рѣки сж достигнали едвамъ 129.667.000 пуда. Значението на тия количества е двойко: отъ една страна тѣ показватъ, до каква степенъ спомогатъ желѣзницитѣ за уголтѣвяване на производителността и на износа на хранинитѣ, а отъ друга потвърждаватъ фактътъ, че въ житната търговия желѣзницитѣ приражатъ и добиватъ все по-големъ значение, конкуриратъ съ успѣхъ на плавателнитѣ рѣки и имъ отниматъ все по-вече и по-вече отъ транспортитѣ. Това се потвърждава и отъ обстоятелството, че при горното почти 500-процентово увеличжение на експорта на храниѣ, само по рѣкитѣ Волга, Нѣва, Донъ и пр. съ многочисленитѣ имъ канали системи, прѣзъ 1876. год. сж били натоварени 47.933 плавателни сѣдове (параходи, шленове и пр.) съ 466.854.000 пуда стоки отъ всѣкаквъ видъ когато прѣзъ 1888. год. числото на плавателнитѣ сѣдове е достигнало едвамъ до 66921, а количеството на прѣнесенитѣ съ тѣхъ стоки до 568.171.000 пуда. (Merteus „Russlands Bedeutung f. d. Weltgetreidemarkt“. Allg. Stat. Arch. 91—2).

III. Единъ още по-внушителенъ примѣръ ни даватъ желѣзницитѣ въ Мала-Азия, гдѣто санджакитѣ Нѣмидъ, Ертогрулъ, Кутая и Ангора сж турихти отъ 1892. г. насамъ, сѣдѣ построяването на линията Хайдаръ—Паша—Нѣмидъ—Ангора въ съобщение съ Срѣдиземното море.

Въ продължение само на двѣ години отъ отварянето на линията, производителността, а сѣдѣ, и приходѣтъ отъ даждията сж се уголтѣмили: въ санджака Нѣмидъ съ 65%, въ санджакитѣ Ертогрулъ и Кутая съ 34.5%, и въ санджака Ангора съ 72%, когато прѣзъ сѣдитѣ години останалитѣ още не сноени съ желѣзницата и морето санджаки сж си останали или съ сжщата производителность или пъкъ сж дали по малкъ доходъ. (Archiv f. Eisenbahnwesen 1893. 5).

IV. Построяването на Босненскитѣ желѣзници датира отъ 1878. год. До 1885. сж били построени 290 км. и движението на желѣзницитѣ въ Босна възлизаше 165.716 пѣтника и 62.491 тона стоки. На 1891. желѣзницитѣ въ Босна сж достигнали до 536 км. съ 404.809 пѣтника и 311.265 тона стоки, и най-послѣ прѣзъ 1894. година 614 км. желѣзници съ 648.240 пѣтника и 621.481 тона стоки Изброенитѣ всички примѣри сж взети само за мѣстности и държави при условия най-сходни съ нашитѣ и за туй тѣ иматъ голѣма доказателна цѣнность.

¹⁾ Количеството на внесенитѣ въ 1893. год. прѣзъ Варна, Русе, Свищовъ, Никополь и Рахово строит. материали — дървенъ, желѣзария, циментъ и пр. възлиза на около 40000 т. (Вж. публик. „стат. за търгов. на България“).

съ време само въ околнн, гдѣто цѣната на дървата за горене е сравнително доста висока, а това е почти по цѣла сѣверна България. Най-много вжглища ще се консумиратъ за първо време отъ фабричнитѣ заведения. За домашно употребленне донущаме, че ще се харчятъ сръдно до половина тонъ на семейство¹⁾. По тоя начинъ се добива единъ транспортъ на вжглища за домашно употребленне въ Търновския окръгъ 15000 тона и за останхлитѣ източни окръзи всичко 25000 тона. Ние отстъпваме отъ горното, ако и основателно прѣдположение за далечното бждеще и припнаме, че цѣлото количество на употребенитѣ за частно и фабрично паливо вжглища не ще надмине горнитѣ цифри.

5. Ако вземемъ за останхлитѣ транспорти отъ вжтрѣшенъ произходъ едно количество отъ 15000 т. за Търновския и 50000 т. за останхлитѣ окръзи;

6. Ако опрѣдѣлимъ числото на пхтницитѣ прѣзъ цѣлата година и въ двѣтъ посоки съ 10000 отъ Търновския и 40000 отъ останхлитѣ окръзи²⁾.

Ако вземемъ най-послѣ изброенитѣ подъ 1. до 6. транспорти и приспособимъ за транспортитѣ подъ 1. тарифата отъ 6 и 7 стотинки на километъръ, подъ 2.—3 и 3¹/₂ ст., подъ 3.—5 и 6¹/₂ ст., подъ 4.—3 и 3¹/₂ ст., подъ 5.—5 и 6 ст., и най-послѣ за пхтницитѣ съ багажа заедно 7 ст. на килом.; като имаме прѣдъ видъ, че съ свързването на централната линия при Русе или Чифлика, транспортитѣ отъ Търновския окръгъ и за него ще забикалятъ съ 100 до 115 км. а транспортитѣ на останхлитѣ окръзи съ 80 километра, и като се прѣсметнатъ сумитѣ, които изброенитѣ по-горѣ минимални транспорти трѣба да платятъ за тия забиколки въ по-вече, получава се една сума най-малко, повтаряме най-малко отъ 1,700.000 лева и безъ туй осмъденъ по нисъ обръщателенъ капиталъ, който би трѣбало да се прѣска въѣка година за винхги отъ производителитѣ и потрѣбителитѣ на въпроснитѣ стоки.

Като излагаме горнитѣ цифри и изчисления, длъжни сме още да добавимъ, че тѣ изобразяватъ бждещето все пакъ съ най-благоприятния му изходъ. Ние донустихме съ тѣхъ, че транзитниятъ и локаленъ трафикъ за тая частъ на линията ще си остане еднакъвъ и въ двата случая, ако сирѣчь централната линия мине прѣзъ Русе, или слѣдва посоката си направо за Шуменъ. Въ дѣйствителностъ обаче, таково нѣщо не е възможно и нѣма да се случи, защото и положенного, и транспортната длъжина на линията въ една и другия случай прѣтърпяватъ едно коренно измѣнение. Извѣстно е, че въѣко уголѣмяване или намаляване на транспортнитѣ разпоски отъ мѣстото на произхождението до мѣстото на употребението на една стока се отразява ведъ

¹⁾ Въ изчисленията си за транспортитѣ на тѣснитѣ желѣзници Schweder взима това количество за Прусия, по единъ тонъ на глава отъ населението заедно съ вжглищата, употр. за индустриални цѣли.

²⁾ За оцѣнение на тия прѣдположения нека послужатъ слѣднитѣ сравнителни данни за нѣкои отъ ж.—п. мрѣжи, които сж поставени при условия по-сходни съ нашитѣ, нежели условията на др. европейски желѣзници: числото на пхтницитѣ на км. по ромжискитѣ желѣзници е било прѣзъ 1892. г. 364,042, по сръбскитѣ 86000, а по босненскитѣ за сжщата година 71000 пхтника на километъръ.

Движението на стокитѣ по ромжискитѣ желѣзници е било прѣзъ 1890. год. 196.100 т. на км. по цѣлото имъ протежение, по босненскитѣ около 130000 тона прѣзъ 1894. (Bulletin du ministère d. travaux publics XXX. 6. Paris).

нага и върху размѣра на нейното производство. Колкото по-вече се увеличаватъ тия разноси, толкова по-вече се намалява и количеството на самитѣ транспорти.

Всѣкакви по-нататъшни пояснения сж излишни. Забикалянето на изброения по-горѣ трафикъ прѣзъ Русе ще има за слѣдствие да намали значително количеството на по-вечето отъ тѣхъ и да направи нѣкон отъ тѣхъ дори невъзможни. Въ категорията на послѣднитѣ влизатъ по-вечето отъ внасянитѣ досега прѣзъ дунавскитѣ пристанища австрийски стоки, които бихъ могли да бждатъ съ успѣхъ конкурирани било отъ мѣстнитѣ, било отъ другитѣ чуждестранни произведения прѣзъ Варна. Съ прѣкарването на линията прѣзъ Русе тая конкуренция се убива за винаги. Транспортитѣ отъ тая категория ще бждатъ парализувани отъ прѣнасянитѣ по Дунава австрийски стоки въ Русе, а съ това заедно ще се убива и онова назначение на централната линия, което би трѣбало да прѣдизвика конкуренция на външнитѣ произведения у насъ и което ще докара понижение на тѣхната продажна цѣна, както и ще подпомогне мѣстнитѣ произведения въ конкуренцията имъ съ внесениитѣ отвънъ стоки.

Това политико-икономическо значение на въпроса насочва къмъ опасности не по-малки отъ изброенитѣ по-горѣ, и само то е достатъчно да покаже, до колко несъстоятелна е идеята за прокарване на централната линия прѣзъ Русе¹⁾.

Прѣди да свършимъ отговора си по статията въ „Прогрессъ“, трѣба да добавимъ едно малко пояснение и относително изказаната въ нея идея за международната и прѣдпочитана отъ „Прогрессъ“ права линия Силестра — Шуменъ — Ямболъ — Одринъ за Цариградъ. Както видѣхме, за съобщението отъ Букурещъ прѣзъ Русе — Търново — Новазагора за Цариградъ „Прогрессъ“ неотдѣля по-вече, освѣтъ прѣнасянето на розово масло и комивояжори; той го нарича грандиозна химера и се чуди, че може да се харчятъ милиони за една линия, каквато е Търново — Новозагорската, а пъкъ въ сѣщото врѣме не крне симпатитѣ си за построяване на една линия отъ Ямболъ по Тунджа направо за Одринъ. Съ тая линия се постигало горното право и по-късно международно съобщение, и главно, че произходещиятъ отъ сѣверъ трафикъ за Цариградъ²⁾ нѣмало да мпнува вече по линиитѣ на източнитѣ желѣзници и да ги прави по тоя начинъ още по-страшни и опасни въ борбата имъ съ държавнитѣ ни линии.

Значи, че споредъ автора на въпросната статия трѣба да се оставитъ настрана Букурещъ, Русе и центърътъ на сѣверна България, за да се прѣдпочетатъ Дели-Орманъ и Шуменско; трѣба да се напустятъ населенитѣ и въздигнатитѣ центрове, за да се прѣдпочетатъ слабонаселенитѣ и отстранени мѣстности, — да се пустне питомото, за да се гони дивото.

Незнаемъ съ какво друго да си обяснимъ тая постоянна мания на статията въ „Прогрессъ“, да отбѣгва естествениятъ редъ на нѣщата

¹⁾ Вносътъ само на австрийскитѣ произведения отъ тоя родъ прѣзъ дунавскитѣ пристанища прѣзъ 1893. год. възлиза на 86000 тона (статист. на Българ. търговия за 93. год.).

²⁾ Та нали ужъ нѣма какво да носи една такава линия, освѣтъ комивояжори? Или ако има транзитни стоки, тѣ ще се появятъ само за хатъръ на Шуменъ — Каршовадъ?

и да ги групира по единъ принуденъ и съвсѣмъ произволенъ начинъ, освѣтъ — съ ламтенъ къмъ оригиналностъ, както и съ желание „да покажемъ, че и ний имаме идеи, които заслужаватъ всеобщото внимание“. До колко прѣпоръчваната отъ „Прогрессъ“ линия е по-къса и по-права, говори слѣдното сравнение. Вземете общото разстояние на линията отъ Одринъ до точкитѣ на нейната връзка съ разклоненията на сѣвернитѣ и източни европейски желѣзници при Кронщадтъ, Лембергъ и Яшъ, и сравнявайте: отъ Русе до Кронщадтъ сж 232 км., до Лембергъ 810 и до Яшъ 480 км., а отъ Силистра до сжщитѣ съединителни точки 302, 817 и 480 км. направо или 302, 890 и 550 км. прѣзъ Букурещъ. Цѣлото разстояние отъ Кронщадтъ, Лембергъ и Яшъ до Одринъ ще бѣде: а) прѣзъ Русе — Нова-Загора 593, 1171 и 841 км.; б) прѣзъ Силистра — Шуменъ — Ямболъ 675, 1191 и 833 км. направо, или 675, 1263 и 923 км. прѣзъ Букурещъ.¹⁾

Колкото за минната опасностъ, която се прѣдвѣщава за връзката на прѣзбалканската линия при Нова-Загора, и за отстранението на тая опасностъ, — което „Прогрессъ“ иска да постигне съ построяване линията Ямболъ — Одринъ, съжденията на нашия колежъ ни се виждатъ още по-оригинални отъ всичкитѣ ония, които досѣгатъ разгледанитѣ тукъ отъ насъ въпроси. „Прогрессъ“ трѣбало и тукъ да изкаже досущъ противното на онова, което посочватъ самитѣ фактове. Когато правителството ще строи прѣзбалканската линия, мислели, че то ще бѣде то тамъ прѣдпазливо да помисли и за бъдещето. Сами източнитѣ желѣзници сж заинтересувани за увеличаване на произхождещия отъ сѣверъ и прѣдизначения за тѣхнитѣ линии трафикъ, и само туй съображение ще ги застави да държатъ тарифитѣ и за тоя трафикъ въ една по-ограничена рамка. Но правителството е въ състояние да осигури максималниятъ размѣръ на тия тарифи отнапрѣжъ, — още прѣди да се построи линията, — съ една за тая цѣль направена спогодба, толкова повече, че въ линията Ямболъ—Бургазъ и въ нейната евентуална връзка прѣзъ Сливенъ съ Нова-Загора, то има едно мощно и лесно срѣдство да прѣдизвика таково намаляние на въпроснитѣ тарифи, колкото е потребно за безпрѣпятственото развитие на нашия износъ отъ сѣверна България за Цариградъ. Колежътъ ни прѣдполага да изолира съвсѣмъ умразнитѣ източни желѣзници и да се освободи отъ тѣхъ, като построи не дотамъ евтината линия отъ Ямболъ за Одринъ. Чудна наивностъ! Съ изключение на хранитѣ които ще отиватъ на Варна и Бургасъ, почти всичкиятъ другъ по-скъпъ износъ отъ сѣверна България по тази линия, както и транзитътъ ще бѣждатъ прѣдизначени за Цариградъ. Желателно е да ни се посочи, дали тоя трафикъ ще слѣдва иктѣтъ си отъ Одринъ до Цариградъ по шосето, или ще си служи все пакъ съ линията на източнитѣ желѣзници? Отъ Одринъ нататѣкъ тия желѣзници сж на чужда територия и тамъ тѣ сж опасни, защото могатъ да упражняватъ своитѣ прѣчки неограничено. Питаме се, дали слѣдъ това източнитѣ желѣзници, които притежаватъ цѣлата частъ отъ Цариградъ до Одринъ и отъ тамъ прѣзъ Търново-Сейменъ до Ямболъ, — ако дори се допустѣше, че Турция ще си

¹⁾ Частѣта Русе (105) — Поликраище (115) — Новазагора (141) — Одринъ е — около 361 км., а Силистра (118) — Каспичанъ (25) — Шуменъ (110) — Ямболъ (120) — Одринъ — около 373 км., и двѣтъ смѣтани съ еднаква приближителностъ.

даде пъкога невѣроятното съгласие да се строи една линия отъ Одринъ за Ямболъ, — дали източните железници не ще могатъ да умрътвятъ още въ началото една подобна линия, като покажатъ тарифитѣ си отъ Одринъ до Цариградъ за произходещитѣ отъ нея транспортни и намалѣтъ съответно тарифитѣ си по линията отъ Одринъ прѣзъ Т.-Сейменъ до Ямболъ? И тогава?

Гдѣ и въ какво сж опасни източните железници и кои сж срѣдствата, съ които тѣ трѣба да се държатъ въ скромно подчинение прѣдъ интереситѣ на населението, — това е въпросъ, за който би могло да се пише много и прѣмно, и това прѣдилагаме да сторимъ при другъ случай, понеже нито цѣльта, нито размѣритѣ на това изложение не ни позволяватъ да се простираме и върху тая тема.

Ние свършваме отговорътъ си на писаното въ „Прогрессъ“, като изоставяме всичко друго отъ съдържанието безъ внимание. Такава участъ заслужаваше и цѣлата тая статия поради уязвителния начинъ на нейното излагане, поради нейната тенденциозностъ и отечествие въ нея на оная трезвеностъ въ сжжденията, отъ която трѣба да бжде проникната всѣка обективна критика. Ние сторихме противното, и то както казахме по-горѣ, повече отъ желание да прѣдпазимъ читателитѣ отъ едно заблуждение и безъ да искаме съ тоя си отговоръ да закрѣпимъ у автора на казаната статия надѣждата, че повтарянето на подобни критики отъ негова страна ще се удостои съ сжщото внимание и за напрѣдъ.

II.

Пристъпваме къмъ статията на г. Николовъ. Той е още по-безмилостенъ, и то не толкова къмъ новия законъ, колкото къмъ своитѣ читатели. Г-нъ Николовъ ни залъгва съ такива своеобразни технически разсжждения, за каквито се чудимъ, че сж помѣстени въ списанието на едно Инженерно-Архитектно дружество, безъ да бждѣтъ поне сподирени отъ една забѣлжка на редакционния комитетъ.

Г-нъ Николовъ поставя новиятъ законъ въ реда на законитѣ, които се вотираатъ „безъ да бждѣтъ прилагани на практика“, защото той не билъ изученъ и разгледанъ зрѣло и всеостранно. За основа на това поставено още въ началото на статията заключение служатъ разсжжденията и изслѣдованията, които той изрежда по-нататѣкъ. Ние ще проверимъ тая основа и ще я прѣдадемъ на читателитѣ въ пълната ѝ оригиналностъ, съ всичкитѣ нейни скрити конци, за да може да излъзе наявъ и побуждението на поведената срѣщу новия законъ критика.

„Железнопътната мръжа на една страна не може да се създава съ единъ специаленъ законъ, напротивъ тя се образува постоянно чрѣзъ постепенно построяване на разни линии, които, съ течение на врѣмето и нарастващитѣ нужди на населението сами се налагатъ на страната и си извоюватъ правото да бждѣтъ построени“ — казва г. Николовъ. Тоя укоръ ни се види неумѣстенъ. Той можеше да има сила, само ако новиятъ законъ би ималъ претенцитѣ, които си задава статията на г. Н., и ако съ него се искаше да се установихтъ още отъ сега железничните линии до всичкитѣ ни градове и паланки, на дори и села, както сѣбѣло ги проектира самъ г. Н. въ своята статия. Нашѣтъ колежъ се задоволява съ цитираното по-горѣ сжждение, безъ да посочи

срещу това поне една отъ вотиранитѣ въ закона ж.-п. линии, която да бѣде излишна или поне прѣждезрѣнна. Наопаки, не само че не виждаме това, но въ статията се прѣпоръчватъ освѣнъ проектиранитѣ десетъ, още тѣмъ четиридесетъ (!) линии до всички околнѣйши центрове и паланки на България, които — убѣдени сме — щѣхъ да бѣдатъ прѣдметъ на еднакъ именно такъвъ законъ, противъ какъвто въстава статията, ако само нейниятъ авторъ бѣше поставенъ да вземе инициативата за неговото съставяне.

Ако една мрежа отъ 1250 километра се появи у насъ като обектъ на единъ само законъ, причината е, както самъ г. Н. признава на друго мѣсто, че другитѣ държави, дори и Турция, сж отишли въ туй отношение напредъ, а ние сме стояли до сега на едно мѣсто бездѣятелни и съ стѣснати рѣцѣ. Но какво сж 1250 км. за единъ срокъ отъ десетъ години, прѣзъ какъвто срокъ се прѣдполага да се построи тия линии, когато дори съседитѣ ни Ромѣния и Турция сж строили въ по-късо време по-голяма мрежа, докато турцитѣ основа на своята ж.-п. система?

Не можало да се вотира построяването на една цѣла мрежа съ единъ само законъ, но трѣбало да има постѣпенно за всѣка линия особенъ законъ! Трѣба ли и тукъ да говоримъ съ факти, каквито г. Н. не можеше да не знае? Желѣзнопътната хроника е пълна съ примѣри отъ закони, съ които се вотира едновременно построяването на по-вече линии съ нѣколко стотини и хиляди километра дължина. Ний напомниме само за грандиозния ж.-п. законъ на Фрейсине, съ който се проектираше постройката на нѣколко хиляди км. желѣзници: законътъ отъ 1890. г. въ Испания, прѣдставенъ на кортеситѣ за една мрежа отъ 50 линии съ 4900 км., и проектътъ на министра Baccarini за построяването на 3627 км. второстѣпни линии въ Италия; а такива примѣри сж не малобройни, особено въ законѣлитѣ въ съобщениата си като насъ държави на южна Америка. Имаме причина да прѣдполагаме, че самъ г. Н. не ще да е до тамъ съгласенъ съ перото си, защото тѣмъ по същата тема той е билъ на съветъ противното мнѣние. Въ 317. бр. на „Свобода“ отъ 1889. г. той говори буквально слѣдното:

„Всички горѣпомянати законодателни постановления (цитира същитѣ по-ранни закони по желѣзнитѣ пътища, както и въ новата си статия — включително и закона отъ 1885. г.), макаръ противурѣчащи до известна стѣпенъ едни на други, доказватъ, че у насъ дѣствително се чувствува нуждата отъ направата на желѣзнопътнитѣ съобщения. Трѣбва, прочее, да се установи у насъ една программа относително мрежата и конструкцията на желѣзницитѣ. Другитѣ държави толкова много сж направили въ това отношение, што намъ не остава освѣнъ да правимъ добъръ изборъ и да умѣемъ да се ползуваме отъ опититѣ на другитѣ. Европейскитѣ държави, които сж построили хиляди километри желѣзници, най-напредъ сж установили една мрежа отъ линии, която въ течение на извѣстнo число години, трѣбвало да бѣде свършена, като се почвали първохъ съ главнитѣ, послѣ съ второстѣпеннитѣ и най-сетѣ съ третостѣпеннитѣ си желѣзнопътни линии“. Отъ гдѣ прочее това противурѣчие въ опититѣ и правилата на науката между „тогава“ и „сега“?

Като вторъ не по-маловаженъ недостатъкъ на закона се отбѣлзва и обстоятелството, че въ него сж опредѣлени и принципнитъ за постройката на желъзнопутнитѣ линии прѣди да е имало прѣдварително особени изучаваня за всѣка една отъ тѣхъ. При всичко че съ цитираниѣ по-горѣ думи на г. Н. той самъ признава нуждата отъ една прѣдвзрителна програма, по която да слѣдва постройката на жѣзжата, — а въпроснитѣ принципи не сж друго, освѣнъ такава програма, — при всичко това, ние сме прѣдизвикани да отбѣлжимъ, че дѣйствително главнитѣ технически принципи на една желъзнопутна линия или жѣзка се опредѣлятъ винди отнапрѣжъ и прѣди по-дробното изучаванье, защото тѣ образуватъ програмата на туй изучаванье. Това опредѣлянье става или съ акта на концесията при частнитѣ желъзници, или въ самия законъ, съ който се вотира построяването на досѣжната линия, или пъкъ, както е въ Германия и Австрия, тия прѣдписания сж прѣдметъ на особно законодателно опредѣление. Въ послѣдния случай подлежащитѣ на построяване линии сж подраздѣлени на нѣколко категории, и само прѣди построяването на нѣкоя проектирана линия тя се подвѣжда подъ една или друга категория и се изучава и строи съгласно съ предписанитѣ за категорията принципи. Въ Германия еднообразието на принципитѣ за построяване и експлоатация на ж.-п. линии е прѣдписано отъ чл. 42. и 43. на конституцията, а самитѣ принципи сж опредѣлени отъ вотиранитѣ въ Bundesrath'a «Normen für den Bau und die Ausrüstung der Haupteisenbahnen Deutschlands» и «Bahnordnung für die Nebeneisenbahnen Deutschlands». Съ тия норми е прѣдписана широчината на лѣтя, най-големитѣ нагорнища, най-малкитѣ завои и цѣла серия други подробности, споредъ които трѣба да се строятъ и експлоатиратъ желъзницитѣ отъ единъ или други класъ.

Неможемъ да допустимъ, че всичко това е безизвѣстно на нашия колега: той разбира скшо тѣй добръ, че значението на поставенитѣ въ закона принципи за изучаванье и построяване на прѣдвиденитѣ линии не е друго, освѣнъ основа, което иматъ и споменхитѣ по-горѣ германски норми. Той знае доста добръ, че показанитѣ въ закона наклони и минимални радиуси на завоитѣ нѣматъ никакъвъ задължителенъ характеръ за всѣка отъ прѣдвиденитѣ линии, но сж само като крайни граници, които могатъ да се допушатъ на мѣстата, гдѣто се срѣщатъ голѣми мъчнотии въ терена; затуй именно употребението, което колегътъ ни прави отъ въпросното постановление на закона, ни кара да мислимъ, че той си служи съ съзнателно изопачаванье, за да вкара своитѣ читатели въ едно криво мнѣние за достоинствата на новия законъ.

Г-нъ Николовъ влиза въ подробноститѣ. Съ дълго едно разяснение, което състои или отъ извѣщания, или отъ букваленъ прѣводъ отъ изложението на г. I. Levis по XXII. въпросъ (Lignes à faible trafic) въ Петербургската сесия на международния конгресъ,¹⁾ постѣ — отъ извѣщания, взети изъ теоретическата часть на рапорта на Banderati по VII. въпросъ въ Парижката сесия (1889.) и изъ рапорта на г. г. Lancrenon и Morandière (1892, Question IX «Passage

¹⁾ Вж Compte rendu général du congrès internat. de ch. d. f. III 1893. XXXII. Сравни стр. 84 отъ изложението съ 2. колона стр. 123. отъ статията на г. Н.

dans les courbes»), г. Н. изживява единъ прѣзмѣренъ и съвършено излишенъ трудъ. Той се мъчи да ни доказва, че нагорницата и завойтъ сж едно зло, което трѣба да се избѣгва, и съ помощта на нѣколко цитирани отъ горнитѣ рапорти формули, опрѣдѣля зависимостта между радиуса на завойтъ и разстоянието на крайнитѣ неподвижни оси на локомотивитѣ и вагонитѣ. Въ тоя трудъ ний съглеждаме само едно желание да се блѣсне малко и съ ученостъ, и съ ефекта на формулитѣ и диаграмитѣ да се завладѣе довѣрието на невѣщия чятателъ. Че завойтъ и нагорницата сж врѣдителни; че колкото по-силни сж наклонитѣ и завойтъ на една линия, толкова по-голѣми сж и мъжнотинитѣ за тракционната служба и подържката, — това е извѣстно; но не по-малко вѣрно е и че тия наклони и завой сж сжщо тѣй едно колкото наложително, толкова и неизбежно зло, което въ повечето случаи се налага и трѣба да се приеме, за да се прѣдпази друго още по-голѣмо по своитѣ сетинни зло, а именно прахованѣто на прѣзмѣрни разноси за построяване на една линия съ слабъ трафикъ и малки приходи, — каквито сж повечето отъ нашитѣ желѣзници.

Най-голѣмитѣ допускани нагорница и минимални радиуси сж нѣща съвсѣмъ относителни. Тѣ не могатъ да се опрѣдѣлѣтъ еднакво за всѣка линия, за всѣка мѣстность, за всѣка държава и при всѣкакви условия на трафика, но се взиматъ споредъ случая. Всѣко отбѣгване на нагорницата и завойтъ е свързано съ малки или голѣми жертви въ постройката, съ които жертви може да се отива толкова по-далечъ, колкото по-голѣмо е движението и колкото по-голѣми сж исканитѣ бързини на треноветѣ. Нѣщо по-вече; има случаи, при които тия жертви не могатъ да се уравнивѣсѣтъ и отъ най-добритѣ прѣдполагани усиливания на трафика, а тогава прѣдпочитатъ да се задоволятъ съ по малки бързини и да надвинѣтъ мъжнотинитѣ на едно подобно трасе съ по-сѣмши и рационални пригоди при експлоатацията. Границата, при която се дава прѣдпочитанѣ на разноситѣ отъ постройката въ по-вече прѣдъ употребението на завойтъ съ малкъ радиусъ се достига само тогава, когато сподитѣ отъ експлоатацията взиматъ надмощие надъ лихвитѣ на разноситѣ въ по-вече, а тая граница е на практика обикновено много далечъ. Тя е далечъ за голѣма частъ отъ пѣрвоистенната европейска мрѣжа, но е още по-далечъ за нашата. Да се опрѣдѣли тая граница, както и да се изнамѣрѣтъ ония технически срѣдства, съ които може да се намали до минимумъ врѣдителното дѣйствиѣ на злото тамъ, гдѣто то е неминуемо, — ето това е било цѣльта на конгреса, когато е поставилъ споменжтитѣ по-горѣ въпроси на масата и е прѣдизвикалъ обстоятелнитѣ правени по тѣхъ наблюденія и изучаваня. Г-нъ Н. забѣлѣзва умѣстно, че съ тоя трудъ сж се занимавали въ конгреса най-авторитетнитѣ по строежа и експлоатацията на желѣзницитѣ хора; тогава, защо той си служи само съ формулитѣ и диаграмитѣ отъ рапорта на докладчикитѣ, а отбѣгва да ни обади най-сжщественото, — заключението и рѣшението, което е взелъ тоя съборъ отъ авторитетни хора по сжщитѣ въпроси?

Прѣдметътъ, съ чието изучаванѣ и докладване е билъ натоваренъ г. Banderali въ конгреса (1889.), разглежда материя различна отъ оная, която интересува г. Николова. Подъ заглавието «Matériel Routant» въпросътъ на г. Banderali е формулиранъ, както слѣдва: «Quels

sont les moyens que l'expérience semble indiquer comme les plus efficaces pour faciliter le passage du matériel roulant dans les courbes? Exposer les avantages et les inconvénients des bogies, boîtes radiales, trains Bissel etc. en tenant compte des diverses circonstances de l'Exploitation et de la nature de la ligne»⁵

Вториятъ цитиранъ отъ г. Н. въпросъ е озаглавенъ: «Passage dans les courbes» и съдържа: «A. Matériel roulant. — Manière de mettre en concordance les tracés de raccordement en courbe avec la flexibilité du matériel roulant qui doit y circuler. (Résultats d'expériences comparatives sur la résistance à la traction des locomotives, des voitures et des wagons des différents systèmes, selon qu'ils circulent en courbe ou en alignement droit.)

B. Voie. — Modifications à apporter dans la pose de la voie pour faciliter le passage du matériel roulant dans les courbes. (Dévers à adopter suivant la vitesse des trains; limite à donner au dévers et pente à donner au rail extérieur pour obtenir le surhaussement; surécartement de la voie en courbe; dispositions employées sur les lignes posées avec rails à patin parcourues par les trains à grande vitesse pour la circulation dans les courbes».

А по тоя въпросъ конгресътъ, като изслушалъ докладътъ и дебатътъ, взелъ слѣдното рѣшение :

По А. — 1. A la condition de limiter convenablement la vitesse, on peut admettre sur des points particuliers, en raison de circonstances exceptionnelles, sur des lignes à voie normale placées en dehors des grandes circulations, des courbes de faibles rayons pouvant descendre jusqu'à 150 mètres et même à la rigueur, au-dessous, le matériel ordinaire actuel de la voie normale pouvant généralement passer dans des semblables courbes à vitesse réduite;

2. D'après les expériences dont il a été rendu compte aux sections 1-ère, 2-de et 5-e réunies, le surcroît de résistance dû aux courbes pourrait être évalué en paliers à 4 kilogrammes par tonne pour les courbes de 280 mètres de rayon et à 6 kilogrammes par tonne pour les courbes de 150 mètres de rayon, ces chiffres n'étant que des indications et étant entendu que le surcroît de résistance peut varier dans des limites très étendues d'après les résultats mêmes des expériences;

3. Les chiffres précédents sont intéressants à relater au point de vue de l'étude de projets de lignes; mais on ne doit pas perdre de vue que les courbes de faibles rayons imposent une augmentation des dépenses d'exploitation, non seulement par suite du surcroît de résistance, mais en raison de l'usure de matériel et de la voie qui en résulte. Enfin, il convient de tenir compte des chances de déformation de la voie qu'entraîne le surcroît de résistance;

4. Si par diverses considérations, on est conduit à réduire les rayons de certaines courbes, il faut tenir compte des rectifications ultérieures qui pourraient s'imposer.

B. Voie:

1. Le Congrès constate une tendance générale à diminuer les dévers et même à les supprimer complètement dans des points où

la vitesse est forcément très réduite, tels que les voies des gares terminés et des ports;

2, a) Pour toutes les courbes de rayon égal ou supérieur à 500 mètres, le jeu de la voie en courbe peut rester le même qu'en alignement droit, et cela même pour les lignes dont le jeu de la voie en alignement droit n'est que du minimum pratique de 10 millimètres;

b) Pour les courbes de rayon inférieur à 500 mètres, une augmentation du jeu de la voie paraît être utile. Cette augmentation doit être d'autant plus faible que le jeu en alignement droit est plus grand; elle dépend, en outre, de la fortune du profil du boudin;

3. Pour les courbes d'un rayon supérieur à 200 mètres, avec les longueurs de rails actuellement en usage, le cintrage préalable des rails ne paraît pas indispensable, mais il est à recommander pour les courbes d'un rayon inférieur à 200 mètres.» etc.

Отъ гдѣ прочее вади г. Н. заключението си, като се облъга на рѣшенията на конгреса и твърди, че приетитѣ отъ новия законъ минимални радиуси отъ 240 метра сж толкова опасни и врѣдителни, че не бивало да се допущатъ по никой начинъ въ нѣкоя отъ проектиранитѣ линии, чието движение и трафикъ немогътъ да се приравнятъ нито къмъ второстепеннитѣ европейски желѣзници. Заключението на г. Н. е още по-неосновно, като се има прѣдъ видъ че съ горното си рѣшение конгресътъ допушта дори за главнитѣ линии и за труднитѣ мѣста да се слиза съ радиусъ до 150 метра и по-малко. Наштъ колежъ игнорира съвършено и оная часть на рѣшението, гдѣто се прѣпорѣчва да се респектиратъ свѣрзанитѣ съ малкитѣ радиуси несгоди и разноси въ по-вече по експлоатацията дотолкова, доколкото допущатъ мѣстнитѣ условия и величината и бързината на движението, понеже прѣпорѣчаната въ 4. (А) точка прѣдвидливостъ досѣга само главнитѣ линии и заводитѣ съ радиуси отъ 150 и по-малко метра. Г-нъ Николовъ забравя при това, че заводитѣ отъ 250 и 200 метра радиусъ се броютъ като постоянни и не съставятъ рѣдкость по главнитѣ планински линии въ Европа. Наопаки той утвърдява, че „При направата на една желѣзница по-прѣдпочтително е да се приемжтъ въ извъпрѣднитѣ мячни мѣста по голѣми уклони, отъ колкото свити завои, защото по голѣмитѣ уклони могътъ да прѣминаватъ всички локомотиви и вагони на обикновеннитѣ линии, а за искараванieto на тежки тренове може да се прибѣгне и до двойна тракция, както това се практикува на много мѣста. Тѣй, напр., по Аарлбергската линия, гдѣто прямия пѣтнический трепъ отъ Парижъ за Виена е обикновено доста дългъ и тежкъ, се влачи по нагорницата отъ 30‰ съ двѣ машини, но радиуситѣ на заводитѣ на тѣзи извъпрѣдно гореска линия не слизатъ (!) никѣдъ по долу отъ 300 метра. И на всѣкъдѣ, гдѣто въ послѣдно врѣме сж починали да строятъ нови горски линии, както напр. между Франция и Испания най-малкитѣ радиуси на заводитѣ сж установени на 300 м “

Като изоставяме на страна всичката техническа некадърность на изказаната въ началото на цитиранитѣ редове по единъ тѣй авторитетенъ начинъ мисль, както и мнѣнието, че всичкитѣ (!) планински линии се строятъ въ послѣдно врѣме навсѣдѣ съ завои, чийто радиусъ не слизатъ по-долу отъ 300 метра, ние отговаряме г-ну Н., че

както туй негово твърдене, тъй и онова за Арлбергската линия сж невѣрни.

Не е истина, че най-малкиятъ радиусъ на завоитѣ по първо-класната Арлбергска желѣзница, по която циркулиратъ правитѣ влакове между Парижъ и Виена, не билъ достигалъ на никое мѣсто по-долу отъ 300 метра. Редовниятъ минималенъ радиусъ на Аллбергъ е 250 метра, а изключителниятъ 225 ¹⁾ и г. Н. постъпна много лекомислено, като си служи съ невѣрни цифри, за да убѣди читателитѣ въ противното отъ онова, което потвърдяватъ самитѣ фактове. Отъ своя страна ние можемъ да му цитираме и други линии отъ категорията на Арлбергъ, — първокласни и международни артерии — по чието трасе се срещатъ завои съ радиусъ дори по-малкъ отъ оня, прѣвиденъ въ нашия законъ, както Brennerbahn и Semmering (Виена—Триестъ), радиуситѣ на които достигатъ дори до 190 метра! Ще приведемъ още. че само въ мръжата на баварскитѣ линии има 54 завоя съ радиусъ отъ 150 до 200 метра ²⁾, че между линиитѣ на Лѣво-рейнската и Дѣсно-рейнска дирекция има многобройни завои съ радиусъ до 150 метра, а на едно протежение отъ 20 километра по главната желѣзнопътна линия на Ромбниа, Верчерова—Питещи, сж употребени завои съ радиусъ отъ 180 метра: ³⁾ че споредъ показанието на M. Bricka, дадено въ Петербургската сесия на конгреса и въ мръжата на Paris—Lyon—Méditerranée сж употребени многобройни завои съ 200 метра, и по мръжата на Орлеанската компания съ приети завои отъ 250 метра, прѣзъ които влаковетѣ Express циркулиратъ вече по-вече отъ 10 години безъ никакво отегчение; че такива и по-силни завои се срещатъ и по линиитѣ на всичкитѣ френски и италиански компании, и най-послѣ, че само въ Австрия съществува една мръжа отъ около 1000 километра, която се експлоатира съ радиуси отъ 150 метра: ⁴⁾

Въ цитирания отъ насъ отчетъ на конгреса читателтъ, който се интересува, ще срѣдне нѣщо по-вече отъ онова, което привеждаме тукъ въ полза на употребението на силнитѣ завои. Отъ тамъ той ще види не само че радиуситѣ отъ 200 метра не съставятъ нѣкаква рѣдкостъ въ мръжитѣ на европейскитѣ главни желѣзници, но дори, че много отъ администрациитѣ отиватъ дотамъ, гдѣто да опрѣдѣлѣтъ възвишението на външния релсъ въ тия завои за една максимална бързина на треноветѣ отъ 50 км. въ часъ.

Слѣдъ това, ние питаемъ г. Н. да ни отговори: ако хората на науката и опита сж намѣрили за разумно да прибѣгнатъ къмъ употребението на криви съ радиусъ дори до 150 м. по своитѣ линии, които и по трафикъ, и по значение стоѣтъ много по-високо отъ линиитѣ на нашата мръжа, умно и оправдано ли е да отбѣгваме завоитѣ отъ 240, на дори и 200 м. — ние, които сме повикани прѣди всичко да държимъ смѣтка за скромността на нашитѣ икономически и социални условия и „да правимъ добъръ изборъ отъ опита на другитѣ“. Ще ни съвърази може би, че завоитѣ, за които е рѣчь, се употребяватъ отъ

¹⁾ Тия и слѣднитѣ по-долу данни по Арлбергската желѣзница дължимъ на личната любезность на главния инспекторъ на линията инженера г. С. Ротте.

²⁾ Vereins-Statistik. 1890.

³⁾ Compt. R. G. d. Congr. int. d. ch. d. f. 1890, II. VIII. p. 60.

⁴⁾ Compte rendu général d. Congr. d. ch. d. f. 1893, IX A.

европейскитѣ желѣзници само въ мѣстни случаи и тамъ гдѣто сѣ тѣхъ се постига една значителна икономия отъ постройката; но въ кой членъ отъ новия законъ е казано противното? Ако законътъ опрѣдѣля, че най-малкиятъ за допущанье радиусъ за проектираната мѣжа ще бѣде 240 м., значи ли това, че тоя радиусъ ще се допуща безразборно и независимо отъ това, дали една отъ линиитѣ минува прѣзъ равнища и лесенъ теренъ — каквато е централната линия, — или тая линия носи планински характеръ, — каквато е Прѣзбалканската? Въ Германия нормитѣ за постройката и експлоатацията на главнитѣ ж.-п. линии, за които споменяхме по-горѣ, опрѣдѣлятъ, че най-малкиятъ допущанъ изключителенъ радиусъ на завонтѣ може да бѣде 180 м. Може ли да се разбира отъ това опрѣдѣление, че единъ завой, напр. съ радиусъ отъ 200 м. може да се допусне по нѣкоя отъ германскитѣ линии произволно, безъ нужда и безъ да бѣде оправданъ отъ мѣстнитѣ на трена и отъ извѣстни изгоди при постройката?

Г-нъ Н. ни цитира дори единъ конкретенъ случай отъ нашата ж.-п. практика. Той съобщава за употребения на клм. 19 - 20 по пернишката линия завой отъ 200 метра и добавя, че съ въвеждането на тоя завой се създава една чувствителна прѣчка за движението на влаковетѣ, чиято тежина се намалявала поради това отъ 230 на 200 тона; че съ тоя завой се увеличавали разносикътъ за подържката на подвижния материалъ, поради прѣзмѣрния неговъ хабежъ и съ патосъ възкличава за заровенитѣ на туй мѣсто два милиона, тъй като завоятъ отъ 200 метра на това мѣсто не билъ диктуванъ отъ никакви побуждения за икономия, но види се само отъ единъ простъ капризъ на виновнитѣ. Това е колосално! Бѣхме наистина навикнали да срещаме обвинения отъ това качество само въ антрефилетата на политическитѣ вѣстници; но неможахме и да си помислимъ, че тѣ ще послужатъ нѣкога за материалъ и на една сериозна статья! Не му е мѣстото да се отвлечаме тукъ отъ прѣдмета си: иначе ние бихме палѣли съ цифри, които ще покажатъ на г. Н., че дѣйствително въпросътъ за вариантата на 19—20 клм. бѣше поставенъ на изборъ, — дали да се похарчатъ още около 120000 лева въ повече, за да се направи жостътъ на 19+670 съ насища надъ него и дренажитѣ за отводняването му, или пъкъ да се прѣдпочете вариантата съ завой отъ 200 метра, съ което да се спести горната сума? Прѣдоставяме на компетентнитѣ да рѣшатъ, дали разносикътъ, който могатъ да причинятъ тия завой за хабежа и подържката на подвижния материалъ и на пѣтя въ повече, могатъ да покриятъ лихвитѣ на горнитѣ 120000 лева.

Колкото за ограничаването, което се правѣло съ тия завой върху тежината на влаковетѣ, г. Н. ни се показва малко непосветенъ въ областта на трасирането, или пъкъ се приструва на такъвъ. Завонтѣ, за които е рѣчь, се намиратъ на едно нагорнище отъ 21‰ и прѣдставляватъ заедно съ нагорницето отпоръ (съпротивление) еквивалентенъ на 26‰, когато влаковетѣ на линията се нормиратъ споредъ завонтѣ съ радиусъ 300 м. поставени въ наклони отъ 25‰, което е равно на нагорнище отъ 28,3‰. Ще каже, че отпорътъ, който срѣщатъ влаковетѣ на това мѣсто, би трѣбало да бѣде даже по-слабъ нежели по другитѣ части на линията, на които завонтѣ отъ 300 м. съвпадатъ съ 25‰. И дѣйствително прѣзъ зимнитѣ мѣсеци по линията на това мѣсто циркулиратъ товари влакове не съ 230 или 200 тона, както твърди г. Н., но съ тежина

до 240 тона. Ние прѣхвърлихме пѣтнитѣ листове на влаковетѣ само за една седмица прѣзъ минхлата зима и намѣрихме за примѣръ, че влаковетѣ отъ 16. 17. 20. 21. Ноември имали товаръ отъ 228 до 241 тона. Прочее, и съ избора на конкретния си примѣръ нашѣтъ противникъ показва вѣщия и обективностъ, каквито немогѣтъ се съедини съ качеството на едно трезво и критическо разслѣждане.

Г-нъ Николовъ осжда завоитѣ съ радиусъ по-малкъ отъ 300 м. за нашитѣ бждещи желѣзници още и затуй, че тѣ не отговаряли на фактическото разстояние на крайнитѣ оси на подвижния материалъ, на вагонитѣ и локомотивитѣ, по съществуещитѣ до сега наши линии. За подкрѣпа на това той си служи съ формулитѣ отъ рапорта на г. Banderali и добавя, че съюзътъ на германскитѣ администрации билъ опрѣдѣлилъ слѣднитѣ разстояния между крайнитѣ свързани оси на локомотивитѣ:

За завои до	250 м.	радиусъ —	3 ₀₀ м.
" " "	300 " "	—	3 ₄₀ "
" " "	350 " "	—	3 ₈₀ "
" " "	400 " "	—	4 ₂₀ "
" " "	450 " "	—	4 ₆₀ " и пр., а

за вагонитѣ:

За завои до	180 м.	се допуска разстоянието отъ	4 ₁₃ м.
" " "	250 " "	" " "	5 ₁₄ "
" " "	300 " "	" " "	5 ₇₇ "
" " "	400 " "	" " "	6 ₉₀ "

Ний незнаемъ друго прѣдписаніе по тоя прѣдметъ общо и задължително за администрациитѣ на германския съюзъ, освѣнъ »Die Technischen Vereinbarungen«; а § 89 на тая спогодба опрѣдѣля за локомотивитѣ, че при завои отъ 250 м. се допуска разстояние 3₅ м.

" " "	300 " "	" " "	3 ₉ "
" " "	400 " "	" " "	4 ₅ "
" " "	500 " "	" " "	5 ₈ "

и пр., а за вагонитѣ споредъ § 119 се допуска:

при завои отъ	180 м.	разстояние до	4 ₅₀ м.
" " "	210 " "	" " "	4 ₉₀ "
" " "	250 " "	" " "	5 ₄₀ "
" " "	300 " "	" " "	6 ₀₀ "
" " "	400 " "	" " "	7 ₂₀ "

Отъ гдѣ прочее сж взети цифритѣ на г. Н., ужъ установени отъ съюза, — това остава да обясни той самъ.

Той добавя сжщо, че всичкитѣ подвиженъ материалъ, локомотиви и вагони, на нашитѣ досегашни ж.-п. линии билѣ въ свое врѣме поржчанъ и направенъ съобразно съ най-малкитѣ радиуси на завоитѣ отъ 300 м., и затуй трѣбало и всичкитѣ ни бждещи, на били тѣ и планински желѣзници, да нѣматъ на никое мѣсто по своего протежение завои отъ по-малкъ радиусъ.

Ние молимъ да ни се посочи, гдѣ по свѣта се върши подобно нѣщо, щото трасето на една за построяванъ линия да се нормира споредъ подвижния материалъ на съществуещитѣ? Коя е оная администрация, въ мрѣжата на която влизатъ линии съ разни топографически условия и която да ограничава размѣрътъ на завоитѣ въ една проектирана планинска линия, защото разстоянието на крайнитѣ оси

на една частъ отъ съществуещия ѝ подвиженъ материалъ неотговарялъ на теоретическото разстояние, което се добива отъ изчислението на приведенитѣ отъ г. Н. формули за тия завои? Знае ли г. Н. за издания отъ съюза на германскитѣ желѣзници »Verzeichniss der auf den Vereinsbahnstrecken zulässigen grössten Radstände«¹⁾ Молимъ го да го прѣлести и да види, доколко съюзнитѣ администрации се подчиняватъ на неговото своеобразно право. Специално за цитираниѣ отъ насъ по горѣ първостепенни линии — Semering, Arlberg и Brenner, радиуситѣ на които достигатъ до 250, 225 и 90 метра, се допушатъ — за първитѣ двѣ да циркулиратъ вагони съ разстояние на крайнитѣ оси до 5 м., а за послѣдната — до $5\frac{1}{2}$ метра, когато туй разстояние е опредѣлено въ сѣщия списъкъ за продълженията и отъ двѣтѣ страни на сѣщитѣ тия линии на 6 и 7.2 метра. Примѣритѣ отъ тоя родъ сѣ многобройни въ споменатия списъкъ.

Пита се, ако туй ограничение се допуца и търпи за подвижния материалъ на такива първостепенни линии, каквито сѣ горнитѣ, тогава какво назидание можемъ да черпимъ отъ него ние за нашитѣ главни (!) артерии? Или прѣгрѣшенията, вършени досега въ областъта на нашето желѣзнопътно дѣло, трѣба да останатъ да вирѣятъ и занарѣдъ само затуй, че се намиратъ у насъ още инженери, които проповѣдватъ разточителността и укоряватъ разумното песенъе и сѣ дотамъ едностранични, гдѣто се подаватъ на личнитѣ си настроения и въ работи отъ обществена важность!

Да отидемъ по-далечъ. Нека дадемъ на доводитѣ на г. Н. оная стойность, която, както видѣхме, опитътъ и практиката имъ отказватъ; — да допустимъ за минута абсурдната мисль, че трасето на бждещитѣ линии може да се опредѣля отъ подвижния материалъ на съществуещитѣ. Но кой и какъвъ е материалътъ, що може да има таково императивно значение за трасето на нашитѣ бждещи линии? Нали сѣ товарнитѣ четиреоосни локомотиви и ихтиншкитѣ триосни вагони на Царибродъ — София — (Сарамбейската и Ямболъ — Бургаската линия?²⁾ Товарнитѣ вагони не могатъ да влизатъ въ това число: разстоянието на оситѣ имъ позволява да циркулиратъ и по завоитѣ съ 200 метра; и тъкмо тѣ, а не ихтиншкитѣ вагони сѣ ония, които ще трѣба да обикалятъ по всичкитѣ ни сегашни и бждещи нормални линии. Споредъ нашето разбирање, ихтиншкитѣ наши триосни вагони сѣ толкова, че тѣхното количество ще бжде погълнато всецѣло отъ експлоатацията по съществуещитѣ линии, на ако щете и въ частъ — на строещата се централна линия. На и да станѣше нужда да се пуца една частъ отъ тия вагони по нѣкоя отъ бждещитѣ линии, що би имали завои отъ 250 или 200 метра, ние мислимъ, че бързината на нашитѣ влакове е и ще си остане такава, гдѣто да допуца и търпи тая мѣрна, безъ какво и да било прѣпятствие или несгода.

Г-нъ Н. може да избере и друго по-радикално, ако и прѣкалено сѣбѣдство. Снабдяването на въпроснитѣ вагони съ т. н. Vereins-Lenkachsen може да отстрани отведиждъ злото, отъ което той прави

¹⁾ "Списъкъ на максималнитѣ допускани разстояния на оситѣ по линиитѣ на съюза".

²⁾ Разстоянието на крайнитѣ оси на локомотивитѣ на Русе — Варненската линия е само 3₇₈ метра.

такъв голѣмъ въпросъ¹⁾. Колкото за четиреоснитѣ товарни локомотиви, тѣ сж опрѣдѣлени да служатъ само за съществуещитѣ, а не и за проектиранитѣ линии. Не можемъ затуй да разбереме, какво иска да каже г. Н. съ своето мнѣние, че тия локомотиви не щѣли да могатъ да циркулиратъ и по ония отъ прѣдстоещитѣ за построяване линии, чинто завон бихж слѣзли евентуално и до 250 метра, когато конструкцията на локомотивитѣ за тия послѣднитѣ линии ще бжде пригодена къмъ тѣхното трасе²⁾. Мисли ли г. Н. че типътъ и конструкцията на локомотивния паркъ се опрѣдѣлятъ еднакви за цѣль комплексъ отъ линии или дори за цѣла една мрѣжа независимо отъ това, дали тая мрѣжа е хомогенна и дали въ нея не влизать едновременно и полски и планински желѣзници? Убѣденъ ли е г. Н., че рационалната и економическа експлоатация може да търпи, каквото тежкитѣ локомотиви, що сж нормирани за да работятъ съ най-голѣмъ ефектъ по една планинска линия, ще могатъ и трѣба да се употребяватъ съ същия успѣхъ и економия и по съединитѣ имъ долиnsки и равни линии и наопаки? Въздържаме се да търсимъ причинитѣ на това своеобразно разбиране, което наштъ колежъ показва, и то отъ желание, да не го излагаме на една неприятна за него алтернатива. Вѣрваме, че самъ той ще признае оная едностранчивость, въ която е надигълъ може би неволно и ще се съгласи на противното.

Като споменяхме, че локомотивниятъ паркъ за линиитѣ съ малки завон може да бжде пригоденъ, да минува по тия завон, безъ нѣкаква мжчнотия или несгода при експлоатацията, бихме оставили въпросътъ недовършенъ, ако не отбѣлѣжимъ нѣщо и за оная точка въ статията на г. Н. гдѣто той непризнава никакви усвѣршения въ тая посока въ строежа на локомотивитѣ. Машинната техника незаслужва тоя укоръ, и г. Н., се показва безъ мѣра строгъ, понеже добититѣ досега резултати отъ планинскитѣ локомотиви съ подвижна ось и пригодени да служатъ по линиитѣ съ силни завон въ Австрия, Италия, Америка и на нѣкои отъ английскитѣ желѣзници, свидѣтелствувать за противното³⁾. Ние обръщаме вниманието на г. Н. и върху взетото по тозъ прѣдметъ

¹⁾ Въ състава на главнитѣ бързи влакове (Eilzüge) на Brenner и Arlberg циркулиратъ двусони вагони съ разстояние 5,3 м. и триосни директни вагони Ala-Dresden и Ala-Berlin съ Vereins-Lenksachsen и съ разстояние на крайнитѣ оси отъ 8½ м. Това разстояние на нашитѣ триосни вагони е само 6 и 6½ метра.

²⁾ Трѣба да отбѣлѣжимъ за по-голѣма точнсть, че въ дадения случай не може да става прѣспирия за едно отъ врѣме на врѣме изолирано циркулиране на машини отъ една или отъ другия типъ по тия или оная линия, по за локомотивитѣ, опрѣдѣлени за редовна експлоатация на отдѣлнитѣ линии или райони.

³⁾ Напр.: по Ардбергската желѣзница, гдѣто както видѣхме сж приети завон съ радиусъ до 225 м., товарнитѣ четиреосни локомотиви сж построени съ 3,9 метра разстояние на крайнитѣ оси, прѣдната отъ които е снабдена съ добръ избрана конструкция за малка подвижнсть. Тия машини влѣкжтъ по посоката отъ Ландегъ къмъ Блауденцъ (25‰) влакове отъ 250 тона и въ обратна посока (30‰) влакове съ 180 тона. Завонтѣ отъ 225 м. се срещать и въ двѣтъ посоки. Споредъ отзыва на главния инспекторъ на линията инженеръ г. Роте успѣхътъ на тия машини е надминалъ очакването. Хабежтъ и издържката на материала били намалени слѣдъ въвеждането на локомотивитѣ отъ тоя типъ до твърдъ низка мѣра. За прѣнасяне на товарнитѣ влакове се взимаатъ винаги двѣ локомотиви: една на челото, и друга въ края на влака.

отъ конгреса рѣшение, което потвърждава напълно онова, що казахме по-горѣ¹⁾).

За да не отегчимъ читателитѣ, принудени сме да се задоволимъ съ казаното до тукъ за завоитѣ съ малки радиуси, при всичко че обширниятъ материалъ, що имаме подъ ръка по тоя въпросъ ни силно изкушава да сторимъ противното. Казаното е достатъчно да убѣди, че ползата отъ силнитѣ завои за пдвиганье извѣстни мѣхотни въ терена при постройката на желѣзницитѣ съ широкъ пѣть, въ мѣхотъ терентъ и при условия на експлоатацията, каквито сѣ нашитѣ, не подлежи на никакво съмнѣние.

Остая да разгледаме и оная честь отъ статията на г-на Николова, която третира въпроса за тѣснитѣ желѣзници. Това ще сторимъ въ идеята книжка.

М. Момчиловъ.

¹⁾ Заключението на конгреса по VIII въпросъ на Парижката му сесия, (1889 г.) гласи:

„L'assemblée a examiné les moyens très divers employés sur les machines locomotives pour faciliter le passage en courbe. Elle a reconnu que, suivant les cas, on avait employé avec succès: les jeux longitudinaux ou transversaux des essieux, réglés ou non, l'amincissement ou même la suppression des boudins des essieux intermédiaires, l'articulation des bielles d'accouplement, les attelages spéciaux, les grandes conicités pour les roues d'avant, etc.

„Elle attire l'attention sur l'emploi des tampons obliques, principalement pour les machines dont l'essieux d'avant possède de grands jeux.

„Elle signale les divers dispositifs permettant la convergence des essieux, tels que boîtes radiales, trains Bissel et surtout, pour les grandes vitesses les bogies d'avant avec ampattement notablement supérieur à l'écartement de la voie“. Compte rendu général d. C. J. d. ch. d. f. 1890, II, VII 133.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Московъ, М. История на българската литература. — Вж. Български Прѣгледъ, год. II. кн. IV—V. стр. 247—248.

Като казахме въ свое врѣме, че съчинението на М. Московъ еднага ни докарва на умъ съчинението съ таково сѣщо име отъ Д. Мариновъ, ние се повръщаме сега да покажемъ, какъ се разбира това наше съпоставянье. Личното обстоятелство, което бѣ ни възпрѣло тогава да сторимъ това, вече не съществува.

Далечъ стои „историята“ на г. Мариновъ (Пловдивъ, 1887; — ще означаваме тоя авторъ съ Мр.) отъ историята на г. Московъ (— ще го означаваме съ Мс.), ако гледаме обемътъ на едната и на другата книга: първата има 328 стр. на голѣма осмина и съ глѣдъкъ печатъ, а втората има само 208 стр. на малка осмина и съ рѣдѣкъ печатъ; обаче тия двѣ книги си стоѣтъ много близо откъмъ качеството на материала и неговото изложение. Въ състава на историята отъ г. Мр. сѣ вкарани отъ далеко вѣсти по етнографията на българитѣ, по тѣхното заселяванье на Балканския полуостровъ, по тѣхнитѣ отношения спрѣмо католицитѣ дубровчани; влѣзли сѣ бѣлѣжки за административното раздѣленіе на Турция, за чужденци, що сѣ писали книги за славѣнитѣ въ Туреко и за българитѣ отдѣлно; размѣстени сѣ тукъ-тамъ броѣувани списѣци на издадени български книги и сѣ поставени прѣдъ всѣки по-голѣмъ дѣлъ на книгата цѣли таблици съ заглавия и подзаглавия, за които сѣ употрѣбени голѣми и малки граждански букви, буквитѣ отъ старата кирилица и глаголица и арабски цифри. Тия непотрѣбни, или безцѣлни, или съвсѣмъ другородни накити липсuvat въ историята на г. Мс., безъ да губи отъ това дори въ най-малка мѣра нейното съдържание. И г. Мр., и г. Мс. еднакво изповѣдатъ въ своитѣ прѣдговори, че сѣ прѣровили изъ нашата книжнина венчко, що се отнася къмъ прѣдмета на тѣхнитѣ съчинения, като се извиняватъ за нецѣлнотитѣ, произтѣзли отъ библиотечни условия — за първия въ гр. Ломъ, а за втория въ гр. Търново; — и наистина историнитѣ на двата автора разполагатъ съ еднаква сума фактове за българската книжнина, като си дѣлятъ еднакво и достоинството на явнитѣ „нецѣлноти“. Историята на г. Мр. е издадена осемъ години слѣдъ историята на г. Мс.; прѣвъ това врѣме българската книжнина стѣхнѣ нѣколко крачки напредъ, а материалътъ за нейната история естествено пораснѣ и колко годѣ се пообистри. Споредъ това г. Мс. имаше условия, да състави книга съ по-пълно съдържание и съ по-правилни сѣждения, отколкото бѣ книгата на г. Мр. Обаче ако г. Мс. говори за Вазова, за Михайловски иѣща, които по никой начинъ не можеше да разирава г. Мр., той не казва нищо повече, нито нѣкъ много по-право отъ г. Мр. за цѣлата оная книжнина,

която изпълня годиниѣ до Вазова и Михаиловски. Да бѣше желалъ г. Мс. да съобщи изъ Иречека, Ягича, Пипина и др. въ своята книга всичко, що се намира отъ тѣхъ въ книгата на г. Мр., той щѣше да изкара дѣло и въикашно подобно на дѣлото на подирния, съ единчката може би разлика, че щѣше да го посвети не на Паисия Самоковски, на Неофита Рилски и на Ангима Видински! А безъ тия съобщения и посвещения трудътъ на г. Мс. останалъ подобенъ на труда на г. Мр. само вътрѣшно. И добръ е, че си упазилъ една външна разлика, защото съ нея печели усрѣденость и прѣгледность на материяла.

Двѣтъ „истории на българската литература“, отъ г. Мр. и отъ г. Мс., като си приличатъ вътрѣшно, даватъ ни за нашата книжнина отъ най-старо врѣме до годината на своето издание едни и същи познания по количество, качество и изложение: по количество тѣхнитѣ вѣсти за книжовнитѣ епохи, за писателитѣ и за тѣхнитѣ произведения сѣ изобщо многогръчиви, по оскѣдни; по качество тѣ сѣ твърдѣ често изкривени, а по изложение блѣскатъ съ една волность, съ единъ неумѣстенъ „патриотизъмъ“, които биватъ дори обидни за положителнитѣ исканья на читателя. Книжовнитѣ фактъ е поглѣнжтъ и у г. Мр., и у г. Мс. отъ общи разсѣждения, а одѣката на факта е прикрита съ думи на въодушевенъ еказувачъ на публични слова. Г-нъ Мр. сѣкашъ признава това въ прѣдговора си, като прави такава оговорка: „има на много мѣста мои лични мнѣния. Като мои убѣждения лични, тѣ, може би, за другога ще бѣдѣтъ неоснователни; нъ тѣ оставатъ мои, и азъ ще се придържа о тѣхъ до тогава, до дѣто не ми се докаже фактически, че съмъ погрѣшилъ въ тѣхъ“. Г-нъ Мс. не приглеждава подобна надмѣнность сирѣмъ своитѣ „невѣрности и неправилни одѣнки“, при всичко че се озѣрта по-грижливо къмъ фактоветѣ и се обхожда съ тѣхъ по-вѣщо нежели неговиятъ нескромненъ събрать. Тоя авторъ мисли навѣрно, че критиката трѣба дълго да пише и да цитува дѣйствителни случаи и сѣждения на прочути учени, за да обори напр. слѣднитѣ негови лични мнѣния: „Съврѣмното (—думата е за Раковски и за неговото врѣме) общественно мнѣние (тоя угнѣтателъ на всѣкоя новопоявила се мисль въ животътъ на челоувѣчеството; тоя лажовенъ тълкувателъ на истината) бѣ сполучило да замаца свѣтлото чело на малцината наши народни борци“, стр. 240; — „За да се обори неговата (—на Раковски) теория и да се докаже историческата несъстоятелность на неговитѣ исторически статии днесъ, нека ни е просто да на изискваме отъ противникитѣ му не голи обвинения, а критика, подкрѣпена сѣ такива поне, ако не по-силни доказателства, съ каквито е подкрѣпилъ и той своитѣ прѣдположения“, стр. 239; — „Въ тия двѣ повѣсти (—„Ели Крива Судбина“[!] и сериозно научната статия „Изъ мртвогъ дома“, —!) Любенъ е употребилъ такъвъ чистъ езикъ, такъвъ увѣкателенъ слогъ и такъвъ гладкъ стилъ[!], щото и дѣнь днешний въ сѣрбската литература стоятъ на едно високо мѣсто“, стр. 249; — „Ясниъ езикъ, увѣкателния стилъ и гладкия слогъ[!] на „Свобода“ съдѣйствуваха за нейното распространение, а сериозния и тщателно събрания и логически изложения материялъ увеличавахъ нейното влияние и нейната тѣжестъ“, стр. 250; — „Като вземемъ прѣдъ видъ патриотическитѣ му (—на Паисия) дѣйствия, пламеннитѣ му думи отъ една страна и бодростта на гръцкото фанариотско духо-

венство да не допуска и да задушва всёкое умствено и народно проявление въ национална смисль отъ друга, можемъ да кажемъ, че неговия изнурень и украсень съ патриотическо велико дѣло животь се е свършилъ мъченически нѣгдѣ въ нѣкой влажна тъмница и мъченическитѣ му кости почиватъ въ нѣкой жгълъ на тая тъмница, позната и извѣстна само на Фенеръ“, стр. 169. Сжщата мисль повтаря и г. Мс., по много по-сдържано: „Дали той (— Пайси), уморень отъ негладкия животъ пхтъ, се оттеглилъ въ нѣкой отъ манастиритѣ и благочестиво е довършилъ живота си или нѣкъдѣ задушенъ отъ злобата на душманитѣ?“, стр. 53. Така сж по-сдържани и вички други „поетически“ и „патриотически“ мисли, съ които се извършуватъ и у него въ прѣголѣма мѣра характеристикитѣ на българскитѣ книжовници и се опрѣдѣля значението на тѣхнитѣ трудове.

Историята на г. Мс. дѣли нашата книжнина на три периода, отъ които единтъ трае до паданьето на България подъ турско иго, другиятъ отъ 1732. до 1877. г., а третиятъ до днесъ (стр. 6); — врѣмето между първия периодъ и втория, между 1393. и 1762. е пропуснато, но въ едно заглавие на стр. 9. е прибрано къмъ първия периодъ, когато въ историята на г. Мр. то спада къмъ втория периодъ. Историята на г. Мр. не разпознава трети периодъ; само въ края на втория отдѣля особна часть за книжнината слѣдъ послѣдната руско-турска война. Началото на българската писменость се полага и у двоцата автори прѣзъ врѣмето на нашего покръщанье, съ трудовѣ на Кирила и Методия. За врѣмето до покръщаньето г. Мр. прави нѣкои прѣдиположения за книжовна дѣйность у славѣнитѣ подъ Византия, — въ областитѣ, изъ които се явихъ Кирилъ и Методи, — възъ основа на „чърти и рѣзи“ у черноризеца Храбръ, ала все пакъ захваща съ първитѣ прѣводачи на славѣнски богослужебни книги, като говори прѣди тѣхъ само за „семеинъ животь, държавно устройство, вѣра и обичаи, интелектуално и морално състояние и народни умотворения на старитѣ българи“; срещу това г. Мс. открива въ прѣпеча талитѣ у г. Мр. изъ „Български Книжници“ отговори на папа Никола I. до българитѣ, че у тѣхъ и до покръщаньето сжществувала книжнина, понеже тѣ питатъ папата, що да сторжтъ съ своитѣ „сарацнски“ книги, къмъ които сочжтъ и „чърти и рѣзи“ на черноризеца Храбръ. Отъ тукъ се види, какъ единтъ авторъ желалъ да загатне нѣщо, а другиятъ го подѣлъ и позакрѣпилъ, безъ да се спржтъ и двоцата прѣдъ извѣстнитѣ досега възгledi по тоя въпросъ и да не внасятъ въ своитѣ съчинения хипотези, които не се завзиматъ да развиватъ и подържатъ съ вички доводи. Съ кратки разсуждения г. Мс. прѣкарва животътъ и дѣйностьта на славѣнитѣ апостоли, на ученика имъ Климента, характеризова книжовната дѣйность на Симеона и на неговитѣ съврѣменици, минува къмъ литературата слѣдъ него, именно къмъ богомилството и презвитера Козма, и въздо се спира прѣдъ патриарха Евтимия, съ когото завършува първиятъ периодъ на литературата (стр. 5—43). Сжщиятъ пхтъ е слѣдилъ и г. Мр., като му щѣкнхлъ съвсѣмъ изъ умъ единчкиятъ непосредственъ свидѣтель за богомилството при царя Петра — презвитеръ Козма, ала помнилъ за Цамблака и за Константинъ Костенечки. Вториятъ периодъ на книжнината г. Мс. захваща съ бѣлѣжки за състоянието на България подъ турцитѣ, та дохажда до факта на нашето възраждане. Откакъ харак-

теризува българската книжнина прѣзъ тоя периодъ, той говори за Папсия Хилендарски, слѣдъ когото идхтъ отдѣлни кжсове — Софрони, докторъ Беронъ, духовна борба съ гърците, плейно влияние върху нашето книжовно развитие. Неофитъ Бозвели, Априловъ, Фотиновъ, Неофитъ Рилски, езикъ прѣзъ тоя периодъ, значение на народнитѣ умотворения въ дѣлото на народното възраждане, Миладиновци, народни умотворения, Славейковъ, Чинтуловъ, Богоровъ, Муханловски, Друмевъ, Икономовъ, Жипизифовъ, епоха на възстанията, Раковски, Каравеловъ, Ботевъ, Войниковъ, Дриновъ, Гигчевъ и Козлевъ (43—188). Ние изредихме всички тия кжсове до единъ, както тѣ вървѣхтъ у автора подъ свонтиѣ особни наслови, и мислимъ, че по тѣхъ вече доста ясно личи, колко случайно сж ловени тѣ и помѣстени въ съдържаннето на книгата било откъмъ своя слѣдежъ, или откъмъ своето значение за историята на българската книжнина. Ако е заслужилъ мѣсто у г. Мс. Фотиновъ, защо не е почелъ той нито съ думица толкова други лица прѣди него, които сж направили много по-вече за нашата просвѣта, отколкото скромниятъ тоя издателъ на едно първо списание, което за врѣмето си не бѣ нито доста българско, нито доста извѣстно. Покрай Войникова безъ друго е необходимо да се каже поне нѣщо за Т. Станчевъ, защото каквито и да сж неговитѣ произведения, тѣ почиватъ върху духа на Войникова, и обстоятелството, че възлизатъ до 30 и по-вече и сж прѣтърпили по 2 и 3 издания, свидѣтелствува за отношението къмъ тѣхъ на обществото. Прѣдставителъ на учената ни книжнина е наистина проф. Дриновъ; но г. Мс. е онеправдалъ тука Кръстьовича, който има право да се спомене и при черковния въпросъ. Непонятно е, защо поставя Н. Михайловски, на и Икономова, безъ да погледне ония глави задъ църви, които високо се издигатъ надъ него и свѣтѣхтъ въ полето на нашата научна книжнина, или пъкъ да съгледа ония братя на втория, които нѣкога по-успѣшно отъ него работѣхъ въ училищата и въ живота. Досущъ еднакъвъ редъ и прѣдметъ на кжсоветѣ у г. Мс. е слѣдилъ прѣди него г. Мр., като е разправялъ само между туй безъ всѣко стѣснение за политическитѣ събития отъ нашето турско робство, за чуждитѣ писатели, що сж споменували за насъ, за личноститѣ изъ историята на българскитѣ училища и изъ историята на българскитѣ сбирки съ народни умотворения, на е употребилъ материялтъ изъ нашитѣ списания и изъ книгописа на Пречека, за да говори надълго за журналистика, критика, статистика, филология, философия, история, география, математика, физика, естествена история, медицина, теология, педагогия, типография, книжарници, читалища и дружества, — съ особни разсѣждения прѣдъ всѣка отъ тия рубрики въ видъ на историко-критически уводи. Връзката между тия отдѣлни кжсове както у г. Мр., така и у г. Мс. не се види: вмѣсто да гледате прѣдъ себе историческо движение на българската книжовна дѣйность въ нейнитѣ прѣдставители, вие токо назирате въ отдѣлни стѣклъца на нѣкоя панорама. Особно се чувствува това у г. Мс., понеже между кжсоветѣ у него нѣма ония прѣсѣкулки, които у г. Мр. отвличатъ отъ единъ прѣдметъ, забавятъ умътъ съ други разсѣждения, и когато го докаратъ къмъ слѣдния новъ прѣдметъ, той не помни вече, какво го е мѣчило по-рано. Третиятъ периодъ на книжнината у г. Мс. се занимава само съ Вазова и Михайловски, за които авторътъ си е далъ похваленъ трудъ, да прѣдстави

до колкото може тѣхната поезия по съдържане и по форма. И тукъ обаче неговитѣ собствени разсуждения надвиватъ фактоветѣ, и оцѣнката се движи по лични впечатления, намѣтѣ доста повърхни, а не по вещенъ разборъ на произведенията. Г-нъ Мр. бѣше длъженъ да каже поне за Вазова нѣколко думи по-вече отъ ония никакви четири реда на стр. 269.

Вѣститѣ на г. Мс. за книжовнитѣ трудове на Кирила и Методия сѫ побъркани тѣй, че съмнителното е прѣдадено като истина, а задружното като лично; дѣйността на Климента е изтъкната по-вече въ писанье, отколкото въ жива поука; за прѣводача на палейната частъ въ хрониката на Малала, пресвитера Григори се казва, че неговитѣ „книги завѣта божіа и пр.“ били гражданска и черковна история на гърцитѣ, че били трудъ Малаловъ, и че освѣнъ тѣхъ Григори прѣвелъ „Книга Олександръ“, „Нѣщо изъ Илиада и Одисея“, на може би и лѣтописецъ на Хамартола. Тая грамада грѣшки се чете само на страница 20—21., и за нея е виновенъ г. Мр. (стр. 97—98). Добрѣ, че не е заблудилъ г-на Мс. и съ вѣститѣ си отъ стр. 91., дѣто пише за светитѣ братя, че прѣвели „шестдесетдневнитѣ“ уставни и „деветоканоническитѣ“ книги!! Като занимавъ това мѣсто отъ Ягича, г. Мр. не съгледалъ добрѣ „шейсеттѣ“ и „деветероканоническитѣ“ книги. Не се разбира, що иска да каже г. Мс., когато на стр. 28. увѣрява въ сжщото врѣме, че литературата на богомилитѣ била безсѣдържателна, а пъкъ увѣкателна и много се разпространила между народа. Подиръ презвитера Козма той не мисли да обясни, въ какво състояние се намира книжовното дѣло отъ XI. в. до втората половина на XIV. в., когато се явява у него Евтимий Търновски. По-вече вѣсти има у г. Мр.: по ако бѣше се възползувалъ отъ тѣхъ г. Мс., щѣше да натрупа още нѣколко грамади грѣшки: г. Мр. говори на стр. 121. за прѣводъ на „философията на Неоплатоникитѣ“, когато Пречекъ е казалъ въ своята история съвѣтъ друго нѣщо; все тамъ говори и за „търновския лѣтописъ“, върху който се позива Нанси, че се намиралъ въ библиотеката на английския пжтучачъ лордъ Zouche!! А пъкъ на стр. 126. е направилъ отъ думата „маргаритъ“, съ която се означавашъ въ старо врѣме извѣстни сборници отъ слова, особенъ писателъ Маргаритъ, отъ когото билъ прѣваждалъ Диониси, съврѣмениякъ на Евтимия! Пречекъ не ще да е прѣдполагалъ, че ще може нѣкой български историкъ да направи отъ нарицателното „маргаритъ“ собственото име Маргаритъ, както бѣ направилъ д-ръ В. Беронъ отъ старата наша дума „полати“ въ историята на Пречека единъ чуждъ писателъ, Полати! Толкова разпространенитѣ въ старата ни книжнина повѣсти, прѣваждани отъ грѣци, не сѫ досегнати у г. Мс. никакъ, а у г. Мр. съвѣтъ незначително. Дѣйността на самото Евтимия е изобразена крайно блѣдно, а произведенията сѫ имевани съ грѣшки въ видоветѣ и имената. За достоинството на книгата и за името на автора щѣше да бѣде много по-похвално, да бѣше се водилъ г. Мс. по извѣстното съчинение на Пинина, а не по книгата на г. Мр., която по всичко вѣроятие е била единъ отъ първитѣ му затаени източници, или по свои, както се види недостатъчни проучаванья на прѣдмета. Има една мъничка историйка на българската литература, изработена отъ покойния Г. Поповъ (Пловдивъ. 1886) по Пинина: тя е нѣщо съвѣтъ перазвито, една молуска, безъ свързано

изложение; ала каквото съобщава по своя първоизворъ, то поне е вѣрно. Слѣдъ патриарха Евтимъ г. Мс. напуща съвѣтъ както огласитѣ на школата на тоя знаменитъ дѣецъ, които се явиха върху сърбека и руска почва, така и изобщо повратѣтъ на книжното влияние върху насъ отъ сърби и руси, което подържа славѣнското богослужение прѣзъ дългитѣ вѣкове на робството и послужи за прахаль, когато удари и върху българския кремъкъ огнивото на европейското възраждане; — безъ да спомене това немаловажно обстоятелство поне съ една-два думи, той прѣскача къмъ вѣмето на възраждането и разправя за дѣлата на Паисия, Софрония и т. п. За епохата между Евтимия и Паисия г. Мр. нѣма нищо съществено за продълженето на старитѣ книжовни традиции и за появата на новобългарския езикъ въ ръкописитѣ, понеже онова, което у него завзима мѣстото между 1398. (—защо тая година? Така и у г. Мс.!) и 1760. (—накъ защо?) на стр. 130 — 154, разправя за управата, наредена въ завоюванитѣ български области, за българскитѣ войници и хайдутѣ и за българскитѣ католици; обаче и при тия прѣнесени изъ историята на Пречека вѣсти г. Мр. трѣбаше да отбѣлжи пѣкакъ, че каквото е писалъ Кръсть Пейкичъ, то не е било българско. Вѣститѣ изъ историята на Инина се търкалятъ по-вече; а чуждитѣ литературни произведения върху България и българския народъ не съставятъ какъвъ-годѣ фактъ изъ нашата книжнина прѣзъ вѣме на робството. Едвамъ подиръ други още подобни отбѣвки г. Мр. стига на стр. 166 до Паисия и продължава да именува писатели и книги, които вече образуватъ новиятъ периодъ на книжнината. Тукъ почвата е по-здрава, вѣститѣ по-опредѣлени и разкрити, и задачата на г. Мр., както и на г. Мс. се формулува само въ потребъ, да се намѣри въ тѣхъ вървекѣтъ и смисълѣтъ на нашето книжовно развитие, па да се изложи въ прагматиченъ видъ. Обаче г. Мр. ревностно чъргалъ само биографитѣ на отдѣлитѣ писатели и въ всѣка отъ тѣхъ намиралъ образѣтъ на цѣлия новъ напредѣкъ на българитѣ, а не се погрижилъ да разложи прѣдъ на тѣ цѣлата система фактове, въ чието значение да видимъ ролята на всѣкото отъ дѣйцитѣ. Изъ тия биографии съставилъ и г. Мс. своятъ втори периодъ на книжнината, като внасятъ разликата въ тѣхъ изъ по-нови обнародвани вѣсти за наши минли дѣйци и изъ своята лична манiera за оцѣнка на книжовнитѣ произведения. Додѣго стига книгописецъ на Пречека (1870. г.), г. Мр. богато се ползува отъ него за да изброява произведенията, върху които основава книжовното име на лицата отъ своитѣ биографии; ала колкото върви по-насамъ, той все по-рѣдко увожда изданията на писателитѣ, и каквото уведѣ, обикновено бива съ неправилно име и безъ означение на годината. Споредъ него Козлевъ написалъ епически разкази „Хайдутъ Сидеръ“, „Църепъ Араинъ“ (!!) и „Мечка с.рѣвница“ (!); дали е печаталъ Богевъ въ отдѣлна книга своитѣ стихотворения, кои отъ повѣститѣ на Каравелова се намиратъ издадени и отдѣлно, дѣ е тая еклога „Славчо и Цвѣтко“ на Хараламъ Ангеловъ, и др. и др., той не памира за ваикно да посочи, и който го чете, ако нека, нека му вѣрна и нека не се стреми да узнава по самитѣ произведения на книжовниците, отъ каква цѣна е тѣхниятъ трудъ! Особно пѣкъ е удѣржалъ г. Мр. дълбока тайна върху находището на произведенията отъ старата книжнина. На г-на Мс. не можеше да се види сродно, като слѣди г на Мр., да съобщава за едни произведения точнитѣ наслови и години на

изданието имъ, а за други да прѣдава само по намѣтъ името, или пъкъ и съвсѣмъ да не казва, пакждѣ да се обърне читателътъ за да ги прѣгледа отъ по-близу; поради това той рѣшилъ еднакво за всички произведения, и стари, и нови, колкото се може да не дава никакви библиографични вѣсти. Така той се избавя отъ погрѣшките на г. Мр.: а за да не бѣде обвиненъ въ недостатѣкъ, намислилъ да се оправдае съ думитѣ, че не било „толкова нужно да посочва всички источники, отъ които черпалъ материалъ при съставяннето на тази история“. Ако вземемъ право смисълътъ на тия думи, трѣба да разбираме подъ тѣхъ, че г. Мс. смѣта за излишно да увожда всѣкой читатѣль, съ който да открива мѣстото, отдѣто идатъ приетитѣ отъ него въ книгата му възгледи, сжждения, оцѣнки, бѣлѣжки, вѣсти и др., съобщени прѣди него отъ други лица. А това наистина не е никакъвъ недостатѣкъ за една история на българската литература, каквато е неговата, опрѣдѣлена главно за ръководство по тоя прѣдметъ въ училищата. Обаче отъ отношението на г. Мс. изобщо къмъ книгитѣ, които съставятъ не само изворъ, но и обѣктъ на неговото изложение, излиза явно, че той простира смисълътъ на своитѣ оправдателни думи по-далечъ отъ позволеното. Именно съ тоя тѣхънъ неправъ смисълъ желае той вѣроятно да ни убѣди, че не било толкова нужно напр. да отбѣлзва въ своята история, кога и съ какви имена сж издавани — трудоветѣ на Славейкова, възъ основа на които разправя за тоя дѣеъ на 12 страници, трудоветѣ на Раковски, на които сж посветени заедно съ биографията на автора имъ 15 стр., трудоветѣ на Войникова, Гинчева, Вазова, Миханловски и др.? Постжиката на г. Мс. въ тая точка е вѣрдопосна тъкмо тамъ, дѣто най-много ще обикаля неговото „ръководство“, защото ще укрива отъ училищната младежъ фактоветѣ, които тя на първо мѣсто трѣба да знае, та да ужѣе съ прѣстъ да посочва произведенията отъ книжнината, за които ще има нѣкога да говори.

Изложението на историческия материалъ отъ становище на авторската критика е твърдѣ многорѣчиво както у г. Мр., така и у г. Мр.: ала въ тия много рѣчи и на двата автора се заключава твърдѣ малко сжществена характеристика било на една епоха въ историята на книжнината, на една школа или кръгъ писатели, или пъкъ на една писателка дарба и достоинство на прозаични поетични и произведения. Всичкитѣ оцѣнки, които дава г. Мр. за тия фактове, намиратъ у него общъ изразъ въ думитѣ „високо литературно значение“, „патриотически духъ“, „поетически талантъ“, „ясенъ слогъ и гладъкъ стилъ(!)“. По-инакъ се изразява г. Мс.: той се грижи да улови тайната на мислитѣ на извѣстенъ авторъ, заннча да го прѣдстави и въ прозаичното му учение, и въ поетичнитѣ възгледи, и въ формата на творенията. Въ тая посока той усѣща да налучи право пѣкои чѣрти на писателитѣ и на тѣхнитѣ прои-ведения, и надминува нѣколко пѣти г-на Мр.; ала при това се разпуща въ изобилии думи и фигури, дѣто често не е възможно да се направитѣ ясни разграничения между понятията. Потвърждения за това се намиратъ на странициѣ, върху които г. Мс. развива своитѣ мисли за бозимилската книжнина, за народнитѣ уловорения, за нашего възраждане, за първитѣ му дѣйици до официалното начало на черковния въпросъ, и др. За Каравелова се казва на стр. 167: „въ историко научнитѣ си статии(?) Каравеловъ се явява повече като популяризаторъ, но въ много научни въпроси той внесе своя су-

бективизмъ, своя личенъ възгледъ(!), като не иска да се подчини на строгата критика. Научнитъ му статии сж повечето прѣводни или компилиция“(!). Прѣщедри и дори невѣрни оцѣнки на произведения сж изнесни сжщо тѣй немалко. Никола Михайловски билъ „обогатилъ литературата съ нѣколко книги, които сж гордостъ на всѣка литература“! (стр. 143). Въ драмата „Иванку“ Друмевъ „искалъ да ни прѣдстави исторически картини отъ нравитѣ на старобългарскитѣ царски дворе“ (144). Въ „Молитвата“ си Ботевъ се билъ искалъ „много неопрѣдѣлено“, понеже „обикновения чловѣчески разумъ, като душевна способностъ, която се намѣрва подъ влиянието на всенитанието, на страститѣ и влеченията, подъ влиянието на болезненното чловѣческо настроение, не може да бжде поставенъ на степенъ на божество абсолютно, съвършено“! (176). Произведенията на Вазова се дѣлѣли на стихотворения и беллетристически; „стихотворенията му се пълни съ елегия, а епосътъ му съ шега, съ хуморъ“ (191); „въ областта на епиката е създалъ истински поетически творения, и тукъ той се чувствова неспчернаемъ, оригиналенъ, и талантливъ и въ тази областъ той създаде едно отъ най-хубавитѣ си произведения — Подъ игото“ (стр. 199)! На стр. 191. авторътъ намѣрилъ за нужно да създаде види се особо за българската училищна младежъ слѣдниятъ образъ на Вазова: „прѣди нѣколко години се завърхъ въ България, ожени се, но като неможи жененъ да бжде тѣй прѣдаденъ на литературата, растави се съ жена си и днесъ живѣе въ София, като се занимава съ литературата, отъ която добива своето прѣпитание“ (! . . . — има още). Това сж грѣшки отъ една опасна охота за „много“ тамъ, дѣто по истина трѣба малко, и за „мждро“ тамъ, дѣто не минува насилне надъ своитѣ собствени способности. А отъ таково насилне сж посѣти зърна въ цѣлия трудъ на г. Мс.

28/XII 1895 г.

А. Т.

Стоянъ Поповъ, Сбирка стихотворения. Часть II. София. Печатница „Напрѣдъкъ“. 1895. М. 8°, 62. Ц. 50 стот.

Първата часть отъ тая сбирка излѣзе минжлата година. Тя показва, че младиятъ авторъ има голѣми недостатѣци, но въ сжщото врѣме — неподправено благородно сърце и извѣстна поетска дарба. Затова азъ по подробно разгледахъ тая сбирка, особено откъмъ слабитѣ ѝ страни — композицията, размѣрътъ и римата.

За какъо врѣме авторътъ е успѣлъ да сглоби втори свитѣкъ и да го издаде. Това ме изненада, по по-малко ме зарадва отколкото ми внуши страхъ. Мнозина наши поети, или по-добрѣ — стихотворци, като Узуновъ, Московъ и др., вмѣсто да се усъвършенствуватъ, бързатъ да издаватъ едно слѣдъ друго стихотворения и като да сж убѣдени, че всичко, що излѣзе отъ тѣхното перо, трѣба да се напечати на хартия. Затова надали ще може нѣкой да укаже у насъ подиръ Ботева и Вазова истински поетъ, освѣтъ Н. П. Славейкова и И. Андрейчина. Надарени съ любовъ къмъ хубавото и благородното, тѣ работятъ дълго врѣме надъ своитѣ произведения и печататъ малко. Но почти всичко, що сж обнародвали, носи истински поетски отпечатѣкъ. Азъ бихъ искрено съвѣталъ г. Ст. Попова, да вземе примѣръ отъ тѣхъ. Днесъ общественитѣ искания отъ поета сж много голѣми, а у народъ, като нашиятъ, чиято книжнина брои нѣколко десетѣци години, постигнжта

форма се удава твърдѣ мжно. Затова пъкъ голѣма заслуга ще има оня, който извади вдъхновени по мисль творения, по и оня, който придаде на стихътъ по-голѣмо съвършенство и улесни творбата на по-нататъшните поети.

Въ новата сбирка на г. Попова нѣма, наистина, толкова про-зачно резоньорство, колкото въ първата, но все пакъ нѣкои стихо-творения купатъ и отъ тая страна. За добра честь, тѣ сж остатъци отъ първата сбирка, и сега трѣба да коримъ издателя само за това, че не си ги запазилъ въ ржкописъ за споменъ, а се поддалъ на изку-шеннето — да запознае съ тѣхъ публиката. Тукъ отнасямъ стихотво-ренията „Работникъ“, „Цѣрь“ и др. Нека се взре хубаво г. Поповъ въ тия си рожби („Цѣрь“ е първородчето му) и ще се убѣди, че тѣ сж възправени на кокили и посяжтъ маски. Като на пукъ и стихътъ на тия произведения е слабъ и негладкъ, а езикътъ — неестественъ. Така напримѣръ, баба говори думи, като: „приспособенъ, резултатъ, идеи“ и пр.

Грапаво е и стихотворението, което г. Поповъ написалъ на паметъ Китанчеву, „Революционеръ“. Тукъ, както и въ първото стихо-творение „Хжшовско завѣщанне“, срѣщаме еднакви идеи, истина — благородни, но толкова често изразявани у Ботева, Вазова и др., щото трѣбаше да не ни се прѣдставятъ въ съвѣмъ позната и даже въ по-слаба форма, ако не желеа авторътъ да рискува, че нѣма да остави въ насъ никакво впечатление.

Изцѣло сполучливи ми се видѣхъ стихотворенията: „Ти питаешъ“ и „Ири грозното зрѣлище“, а допѣйдѣ и сатирическото стихотворение „Попара“, което осмива писателската и обществена дѣйностъ на г. Ст. Маханловски прѣзъ послѣдните двѣ-три години. Отрадно е, че г. Поповъ, като прѣдставител на най-младото поколѣние, което взима вече участие въ общественния животъ, трѣзво е погледналъ върху фразитѣ и дѣлата на нашия quasi-философъ-поетъ.

Въ тия кжсове и размѣрѣтъ е доста правиленъ. Инакъ той често накуцва. Азъ мисля, че съ по-голѣмъ трудъ и търпѣние г. Поповъ ще прѣмахне тия си недостатѣци и ще достигне, щото венчко, що издава, да се чете тѣй гладко и живо, както напр. слѣдните редове:

„Гръмнаха пушки; димъ кълба
Наредъ заблика по ржба,
И пакъ почна се грозни бой.
Настѣпватъ турци като рой и пр.

А догдѣто стиховетѣ му не достигнатъ тая гладкостъ, нека г. Поповъ ги носи въ своята пазуха.

22. XII. 95.

Д. М.

Церковски. Печални часове, стихотворения. Мусина, „Селя-нини“ 1893.8° 36 стр. ц. 20 ст.

Неохотно се завзема човѣкъ да чете постоянно новитѣ сбирки стихове, които блажената провинция тѣй щедро ни дарува въ столи-цата: той отъ олитъ вече се е научилъ да не прави жертви отъ вни-манне за такива дарове, но правило лишени отъ вкусъ и разумъ. И наистина въ тия сбирки на крина и кантаръ стока има да се хваща само по зърно и дражъ работа за свѣтъ. Тогава дѣ ще остане у лю-

бителя снизхождение и милостъ, поне да се спре прѣдъ шаренитѣ пеленки на ония поетически ларви, шо му прѣдлагатъ книжарскитѣ продавци по улицитѣ и дюкянитѣ, а камо ли още да запитва, какви сж тѣ гаднини, на и да ги разпознава? А при все това тия ларви сж бѣлѣзи на фактъ съ дълбоко значение. И който иска да схване добръ фактътъ, дълженъ е прѣди това да се запознава съ бѣлѣзитѣ, шо го съставятъ. Въ стихотворнитѣ сборки имаме всѣкакъ изказъ на най-галанитѣ чувства на авторитѣ; а тия чувства дори въ най-лошия случай свѣдожатъ, какво рада или притнека сърцето на човѣцитѣ въ едно пѣстро по имотностъ, положения и образование общество. Церковски ще да е авторъ младъ, неимотенъ и „моленсанъ“ — както самъ изповѣда — отъ едно опасно учение. Това учение се стреми къмъ едно бѣдеще, дѣто всички ще бѣджатъ равно свободни, равно богати и равно образувани. Въ името на това учение той осжда сегашната тирания, шарлатанството, гнетътъ върху селянина и спрохаха, и вика тия нещастници да се пробудятъ и да помогнатъ да се въцари повсѣдѣ правдата и разумътъ. Ние го разбрахме; но той не е въ състояние да ни увлѣче съ хромия стихъ и съ оная канчица фантазия, която се чувствува на двѣ-три мѣста.

А. Т.

Юбилеятъ на Ивана Вазовъ. Тържественното празнуване 25-та годишнина отъ книжовната дѣятелностъ на Ив. Вазовъ, на 24-й Септемврий 1895 год. въ София. Събралъ и наредилъ юбилейний комитетъ. Съ иллюстрации (образътъ на Вазова, бащината къща на Вазова, гонимата въ Славянската Бесѣда, Вазовий бюстъ отъ Шатца, сребърний лавровъ вѣнецъ — лира и други подаръци). — Т. Чиневъ; София, И. Даскаловъ, 1895, 8^о 192 стр. ц. 1 1/2 левъ.

Изданието на юбилейния комитетъ съдържа: I. „Иванъ Вазовъ, биографически бѣлѣжки“ отъ Р. К., които ще бѣджатъ върваме по-надежни отъ издѣлнитѣ до сега въ нашитѣ списания, дѣто ни се казваше между друго, че Сулеймановитѣ бѣнибозуци звѣрски съѣкли майката на поета, а че приемане лично на юбилей частъ отъ почетитѣ, въздадени на сина ѝ; — II. „Мисль за празнуване юбилей“, или сборка отъ прѣдложенията и мнѣнията, изказани въ по-виднитѣ наши вѣстници и списания; — III. „Приготовленіето на юбилей“ заедно съ натъкмената отъ комитета програма за тържеството; — IV. самото „Тържество въ Народното Сѣбрание“, както е описано въ нѣкои отъ вѣстницитѣ: тукъ сж важни адресътъ на юбилейния комитетъ, чегенъ прѣдъ Вазова за одѣка и признание на заслугитѣ му за българската литература, и отговорътъ на поета, въ каквъ смисълъ приема той за своята личностъ почититѣ, шо му прави цѣлнѣтъ български народъ; — V. „Гощавка въ Славянската Бесѣда“, при която сж прочетени стигихлитѣ честитки съ телеграми и писма изъ цѣла България и изъ чужбина; — VI. „Расходката“ на всички гости отъ Бесѣдата и на почитатели на Вазова до князь Борисовата градина; — VII. „Литературно-музикална вечеринка“, захвалката подиръ оркестра съ майсторски прологъ отъ Д. К. Поповъ; — VIII. „Дарове“, между които на първо мѣсто се четжатъ орденитѣ „за гражданска заслуга“ II. стѣпенъ съ звѣзда отъ българския князь и „крѣсть Даниловъ“ III. стѣпенъ отъ черногорския князь: отъ тоя подирния Вазовъ бѣ получилъ и въ 1893 г. крѣсть по по-

водъ на юбилей за 500 години на Ободската печатница; — IX. „Автографи“, заети пазъ юбилейния свитъкъ на „Свѣтлина“: както забѣлѣахъ нѣкои вѣстници още въ свое врѣме, нѣкои отъ авторитѣ на тия автографи ще възчудятъ свѣтътъ съ своитѣ имена, затръпени въ нѣкой кѣтъ на българската библиография. Така бѣхъ възчудили свѣтътъ и „писателитѣ“ отъ покойния български журналистически конгресъ: колко духовити бѣхъ рѣчитѣ имъ на конгреса! Българската книжнина трѣба по-вече да се уважава било отъ виновници на конгреси, или отъ виновници на автографи, та съ убоуденики постижки да не се отбиватъ отъ единъ олтаръ по-достойни поклонници; — X. „Телеграми“, нѣкои повторени отъ V. дѣлъ, и XI. „Писменни привѣтствия“; — XII. „Юбилейтъ въ провинцията“; — напोकъ притурка „Вазовъ Маршъ“, композиция на Д. Георгиевъ. — На стр. 89. една бѣлѣжка приписва стиховетѣ, извезани върху дара отъ чернаските учители и учителки, на Пушкина: тѣ сж отъ Хорация, прѣдадени на български отъ Вазова по руския прѣводъ на А. Фетъ.

Юбилейтъ на Вазова е въ сѣщностъ юбилей на българската литература, на българската поезия. Нашата нова книжнина датува на истина не отъ 25 години насамъ, и не е Вазовъ, който пръвъ издигна гласъ да говори за български народъ, за българско отечество и просвѣта, да запѣе съ български думи арии на наше сърце, да изнише съ наши езикъ образи на български художникъ; но дарбата на Вазова е оная, въ чии то творения ние познахме пълнота, величие и съвършенство, а свѣтътъ призна че има българска поезия. Ето основниятъ мотивъ за тържеството, уредено отъ българското общество по поводъ на 25-та година, откакто се яви подъ едно печатано стихотворение името Иванъ Вазовъ: това име е нашиятъ залогъ за напредѣкъ и слава на българския духъ. Подобно на него не сме имали нито въ старата си книжнина, нито пъкъ въ новата; а че го имаме сега, то е доказателство, че при политическа свобода, при колко-годѣ правилно и грижливо заличане къмъ образуване българския народъ ще може да се издигне до височината на други образувани народи въ Европа. Така оцѣнихъ юбилейтъ на Вазова всички ония лица отъ столицата и отъ провинцията, отъ български земи и отъ чужди, които допринесохъ съ каквото вече могахъ да излѣзе той по-тържественъ. И ако нѣкои нарочно се задържахъ настрана отъ тоя празникъ, тѣ сж били навѣрно или заблудени за значението на юбилей, или пъкъ не сж схващали правилно дългътъ за признателностъ на единъ народъ къмъ единъ свой дѣецъ. Никога човѣкътъ не е билъ въплѣтено съвършенство, и никога единъ дѣецъ не е създавалъ дѣла еднакво важни и достойни за траенъ споменъ: но тъкмо затуй, че съ важното и достойно тѣ сж дѣйствували благотворно върху съврѣмenniци и ще дѣйствуватъ върху потомството, обществото съ великодушне остави на сѣдбата нѣкъ слаботитѣ, а награждава доброто дѣло за отплатата и примѣръ. Произведенията на Вазова несъмнѣно съдържатъ и недостатѣци: нека се остави напълно свободна вещната критика да ги разкрива, и по тоя начинъ да помогне, да се изтъкнатъ прѣдъ насъ още не-чисти достоинства на неговото творчество; но заради тия поученици още напълно и за всѣкого недостатѣци да се затварятъ очи и прѣдъ онова, което е направило у насъ Вазова Вазовъ, то е постижка, що прилѣга на тѣсни сърца и надути умове. Не отъ чувство за справедливостъ

сж бликнѣли въ една сбирка отъ сатири отъ 1893. г. думитѣ, че „Пенчо Славейковъ е единствения лирически поетъ, съ когото българската литература може да се гордѣе“; авторътъ на тия думи е писалъ по-прѣди дори епиграма за „румелийска поезия“, и е показалъ тамъ ясно, какво смущава неговото самолюбие прѣдъ входа въ храма на българската поезия . . . Такива прѣсѣжди обаче не сж дорасвали никога да имъ се въздава почитъ. . .

А. Т.

Годишни рапорти на Сливенскій, Разградскій, Кюстендилскій, Варненскій, Татаръ-Пазарджикискій, Старо-Загорскій, Ловчанскій, Софійскій и Бургаскій Земледѣлчески надзиратели за 1894 година. София 1895, 233 стр. (Издава Министерството на Търговията и Земледѣлието, отдѣление за Земледѣлието).

Благодарение на § 88 отъ „Правилника за Земледѣлческитѣ Надзиратели“ българската народно-стопанска литература се обогати съ единъ новъ изворъ. Нанесина характерътъ на тази публикация въ много отношения ни напомня „докладитѣ“, „изложенията“, отчетитѣ“ и т. н. на окръжнитѣ управители. Не само формата имъ, но и съдържанието, за жалость, до извѣстна стѣпень притежаватъ сжщитѣ недостатѣци, отъ които най-главниятъ е отсъствието на пълненъ статистически материалъ. Докладчикътъ се задоволява съ общи разсежания, които той сегие-тогиче илуструва съ отдѣлни примѣри. Разбпра се, че ние съ това не искаме да правимъ укоръ нито на окръжнитѣ управители, нито на земледѣлческитѣ надзиратели. Първитѣ, като прѣдставители на административната власть, въ повечето случаи не сж достатъчно подготвени за да могатъ да ни запознайтъ съ народно-стопанскитѣ условия; а пъкъ други нито имахж до сега доста врѣме, нито иматъ необходимитѣ условия за да могатъ да останжтъ на височината на възложената върху тѣхъ задача Бургаскитѣ окръженъ земледѣлчески надзирателъ Н. Н. Поповъ посочва въ своя прѣвъзходенъ докладъ върху мѣнотитѣ, съ които той и неговитѣ другари иматъ да се борятъ: — „за отстранението на това (на тѣзи затруднения), за сега ще бжде най-цѣлесобразно, ако се увеличи числото ни и като се назначи, ако не за всѣка околия, а то поне спорѣдъ пространството и населението на окръга по 2 — 3-ма, за да дѣйствуватъ задружно въ това направление, та въ такъвъ случай, освѣнъ че ще се облекчи работата, но и при това ще можемъ и разнитѣ статистически свѣдѣния по поминѣка да събпрате на врѣме и ще се провѣриватъ на мѣстото; само по такъвъ единъ начинъ ще може да се има една вѣрна статистика за растителната и животинска растителность“ (стр. 232). Като сравнимъ тѣзи деветъ „годишни рапорти“ съ голѣмото число на докладитѣ на окръжнитѣ управители, ние за жалость трѣба да констатираме, че въ повечето случаи намираме сжщитѣ оплаквания: немарливостъ и невѣжество на селското население, примитивность въ обработване на почвата, зависимость на производителитѣ отъ лихвари, изселуване на турцитѣ, слаби опитвания за нововедения и още по-слаби резултати отъ тѣхъ и т. н., и т. н. Нѣщо по-положително, по-точно липсува; и ето защо ние не можемъ да си дадемъ единъ лесенъ отчетъ нито за състоянието, нито за развитието на народното стопанство въ въпроснитѣ окръжи.

Наистина „рапортитѣ“ на земеделѣцескитѣ надзиратели ни запознаватъ до пегдѣ съ начина, по който селското население извършва своитѣ работи; наистина тѣ ни даватъ по пъкогажъ и статистически данни за реколтитѣ, за разпрѣдѣление на поземленото владѣние, за разиоскитѣ на селянина при производството, и т. п. При бѣдността на народно-стопанската литература ние трѣба да бждемъ твърдѣ благодарни и за това, и да кажемъ: „всякое даяніе благо“; и ето защо ние не можемъ да се не радваме, че е направена една крачка напредъ въ това отношение.

Като прочете човѣкъ съ внимание, по каквъ сериозенъ и свѣстенъ начинъ „земеделѣцескитѣ надзиратели“ се отнесохъ къмъ своята длѣжностъ, ние имаме право да се надѣваме, че при по-свършена организация на тѣхнитѣ издирвания, тѣ ще могатъ да принесхъ голѣма полза.

Това първо издание зачеква много важни въпроси на селското стопанство. Ние видимъ, какъ прѣди всичко трѣба да се организува земеделѣцескиятъ кредитъ, за да се освободихъ селянитѣ отъ „безбожнитѣ лихвари“; какъ трѣба по единъ рационаленъ начинъ да се въвеждатъ земеделѣцески орждия. Селянинътъ не е доста развитъ за да разбере, по каквъ начинъ той трѣба да се обърне къмъ по-интензивната култура. Той прилага всичкитѣ си сили, да уголѣми своитѣ поземлени имоти, тъй че той не само пада въ рѣцѣтъ на лихваритѣ, но и е главна причина, да се намаляватъ пасищата, а заедно съ това да се влошава и скотовѣдството, понеже „съ уголѣмяването на производството при екстензивността на земеделѣнието, уголѣмява се пространството на нивитѣ въ ущърбъ на пасищата, ливадитѣ и горитѣ“ (стр. 163). Това стремление на селското население има и други сетинни; така напр. всѣки ратай полага всичкитѣ си усилия, да сгине самостоятеленъ стопанинъ — „и колкото има работници, повечето сх дошли извънъ окръга, а мѣстни, и колкото ги има отъ година на година все намаляватъ, понеже щомъ спечели за единъ чивтъ волове пари, той вече не работи другиму, но се завзема самъ да работи останлѣитѣ отъ баща, или пъкъ чужди подъ наемъ (хюджуретъ) ниви; тъй че той все се освобождава да бжде ратай“ (стр. 166) „Надницитѣ сх скъпи“ (стр. 81), „работници мѣчно се намиратъ, и ако се намѣрѣхъ, тѣ сх скъпо плащани, понеже всѣки човѣкъ притежава малко или много земя и я обработва“ (стр. 29). „Трудното намиране на работници е причина гдѣто мнозина по-голѣми земеделѣлци, каквито що сх притежатели на чифлици, сх се принудили да напуснхъ сами обработванѣето имъ и раздадхъ нивитѣ на другитѣ земеделѣлци, които иматъ по-малко пространство и срѣщатъ нужда за такива“.

Това обстоятелство е въ висна стѣпень заблѣжително и желателно е, г. г. земеделѣцескитѣ надзиратели да съберхъ по-точни свѣдѣния по този въпросъ.

Ние можемъ горещо да прѣпорѣчимъ тази интересна книга на всѣкиго, който се интересува съ народно-стопанскитѣ въпроси на княжеството. Било би важно, този институтъ на „земеделѣцескитѣ надзиратели“ да бжде подложенъ на една сериозна критика отъ страна на пресата, за да се изработи една систематическа програма, съ която би могли да се ръководихъ въпроситѣ чиновници. А понеже този въпросъ е тѣсно свързанъ и съ

уредбата на окръжни и статистически писалища (бюра), за което станж вече дума и въ докладитѣ на окръжни управители, тогава и този постѣденъ въпросъ заслужва сериозно внимание. Мислимъ прочее, че ще бѣде намѣсто, ако при удобенъ случай се позанимаемъ по-широко съ тѣзи капитални въпроси за солидно, научно издирване на народното стопанство въ България.

Б. Минцесъ.

Македонскиятъ въпросъ. **Отъ Рихарда Фонъ Маха** Вiena 1895. Прѣвелъ отъ пѣмски Езерски. София. Печатница на Бр. П. Спиркови 1895. 8°. 74. Цѣна 70 стот.

Въ настоящето списание (Бълг. Прѣгл., г. II, кн. VIII) азъ дадохъ подробничка рецензия върху пѣмския оригиналъ на тая книга, който излѣзе тъкмо въ най-критичнитѣ врѣмена за Македония прѣвъ миналото дѣто Както ще си спомнитѣ четцитѣ, авторътъ гледа на много пѣщо отъ западноевропейско становище, но като горещъ приятель на свободата и правата по принципъ се застъпва за правдинитѣ на роба, иска подобрене участъта на Македония. Ще напомниш и това, че г. Фонъ-Махъ не се ограничава само съ това, но посочва и практическитѣ сръдства за въвеждане реформи въ Турция, именно — лично участие на Европейскитѣ сили, лично наблюдение при извършването на прѣобразованіята. И Македонскиятъ комитетъ, който е на чело на македонскитѣ дружества въ княжеството, желае именно тѣй да се рѣши македонскиятъ въпросъ. Както е извѣстно, на сърбитѣ и гърцитѣ не понася подобно пѣщо, защото тѣ исчатъ да ловятъ риба въ мжтна вода, и затова казватъ, че положението на македонскитѣ християни не било толкова за оказване, че прѣобразованіята могли и да се поотложатъ. Книгата на Фонъ-Маха, като излѣзе много на врѣме, осветли доста пѣмското общество по македонския въпросъ. Ние още тогава изразихме желанието, дано се прѣведе на български поне въ съкращение тоя пѣмненъ приносъ къмъ македонския въпросъ. Ако и късничко, г. Езерски иде да задоволи тая нужда на нашата книжнина и трѣба да му се благодари за труда, толкова повече като виждаме, че Македонскиятъ комитетъ нищо не върши по тая точка отъ своята програма.

Г-нъ Езерски е изоставилъ само статистичнитѣ данни, приложени къмъ г. Фонъ-Маховата книжка, понеже сега нашата книжнина притежава подробна нова статистика за българскитѣ училища въ Турко. Това е много разумно отъ страна на г. прѣводача, който е желалъ да тури по-евтина цѣна за книжката.

Да бѣше докрай вѣренъ на това начало, г. прѣводачътъ трѣбаше да бѣде по-кратъкъ и въ своя „енилогъ“, който завзема 8 стр. (67—74). Повечето отъ мислитѣ, изказани въ тоя енилогъ, се съгласуватъ изобщо съ това, що се писа напостѣдъкъ по въпроса въ нашия печатъ. Една бѣлѣжка, която прави тукъ г. Езерски г-ну Шиманову по поводъ на пѣкои мисли, изказани отъ послѣдния за споразумѣние между балканскитѣ народи (Бълг. Прѣгл. II г., кн. VIII, стр. 103), почива очевидно възъ недоразумѣние. Г-нъ Езерски иска да изключи албанцитѣ отъ това споразумѣние, очевидно, като пма прѣди всичко прѣдъ очи Македония. Ние пѣма защо да се боимъ отъ добросъвѣстни разправи и споразумѣние. Затова ги и прѣдлагаме. Ако из-

лъзе, че слѣдъ въвеждане въ Македония човѣшки условия за съществуване, нѣкои народи въ нея ще се затулижтъ задъ сцената; ако и сега тия народи вкупъ взети образуватъ малка частъ отъ нейното население; това нѣма съществено значение въ въпроса за споразумѣнието, което трѣба да стане за доброто и бѣдливната на всички християнски народи на Балканския полуостровъ. Нека погледне г. Езерски тѣй на въпроса — и ще се убѣди, че ние можемъ да имаме прѣдъ видъ за голѣмото балканско семейство и албанцитѣ, които отиватъ повечето ведно съ турцитѣ и се събуждатъ най-късно отъ другитѣ си събратия и като отдѣленъ народъ едвамъ сега починхъ да отглеждатъ своя езикъ и народностъ.

Прѣводътъ на Фенѣ-Маховата книга е направенъ отъ г. Езерски съ внимание, но чете се недотамъ гладко. Ако и рѣдко, но попадатъ се несполучливи изрази. Самото заглавие на книжката е съставено недобрѣ. Трѣбало е почесто да се разбѣватъ дългитѣ нѣмски периоди, а не да се прѣвождатъ на български тѣй, както сж въ оригинала.

Повторно прѣпоръчвамъ прѣвода на венчки, на които е близо до сърцето жизнениятъ въпросъ за Македония.

P. B.

Вѣнко. Съсѣди. повѣсть. Сливенъ, „Българско Знаме“. 1895. 8°. 56 стр. Цѣна 50 стот.

Нова книга, втора повѣсть отъ Вѣнко, който прѣди малко бѣ издирѣвалъ съ лирата си „звукове“ и нарисувалъ пакъ съ нея „картини“ (Български Прѣгледъ, год. II. кн. 12. стр. 126). Първата Вѣнкова повѣсть се казва „Бешо и Гого“.

Шекспиръ, В. Отелло, венецианский мавръ, трагедия въ петъ дѣйствиа. Прѣвелъ отъ руски Димитъръ Ат. Шоповъ. — В. Пособорникъ: София, Вѣлковъ, 1895. 8°. 126 и 1 лст. Цѣна 1 л. 50 ст.

На 1891. г. се прѣведе на български пакъ отъ руски тая същата Шекспирова трагедия отъ А. П. Н. (Варна). Прѣдимството се пада сега на стихотворния прѣводъ на г. Шопова, който е твърдѣ сполученъ въ езика и правилността на стиховетѣ; остана само да се сравни текстътъ съ оригинала, който за жалость билъ застъпенъ прѣдъ очитѣ на прѣводача отъ руския му и френски прѣводъ.

Verne, Jules. Чанселоръ. Романъ, прѣведенъ отъ Х. Геннадиевъ. Пловдивъ, Х. Геннадиевъ, 1895. 8°. 165 стр. Цѣна 1 л.

Грибоѣдовъ, А. и П. Катенинъ. Студентъ. Комедия въ три дѣйствиа. Прѣвелъ отъ руски П. Калчевъ. Стара-Загора, Н. Кирилловъ, 1895. 8°. 76 стр. Цѣна 60 стот.

Giacometti, P. Прѣстѣжника, — La mort civile. Драма (— изъ прѣводитѣ на Островски) въ петъ дѣйствиа. Прѣвелъ отъ руски П. Калчевъ. Стара-Загора, 1895. 8°. 69 стр. Цѣна 75 стот.

„Земледѣлческа библиотека“. редактиратъ К. Илиевъ и К. Малковъ, учители при Плѣвенското Винарско-Земл. училище. — № 1. Прииципитѣ на торението отъ К. Малковъ. Плѣвень, Бакърджиевъ и Рачевъ, 1895. м. 8°. 36 стр. Цѣна

P.

Календарче свети Кирилъ и Методи за високосната 1896 година. Издава книжарницата на К. П. Самарджиевъ. С-ие въ Солунъ 1896. 16° 100 стр. цѣна 1 гр.

Догдѣто книжарницата К. П. Самарджиевъ и С-ие сколасва да издаде прѣвъ годината 5—6 книжки съ различно съдържание, другата българска книжарница въ Солунъ — на Ив. Х. Николовъ — ограничава своята издателска дѣйност само съ календарчетата и учебници за отдѣленията. Тѣй щото въ календарчетата именно се и надпрѣварватъ тия двѣ фирми, при всичко че, трѣба да забѣлжимъ, г. Х. Николовъ печати своето календарче не въ Турция, а въ Виена! Всичко това е доста характерно за културнитѣ условия, които турското правителство е създадо за българскитѣ си поданици.

За честъ на двамата български книжари въ Солунъ, тѣхнитѣ издания сѣ изготвени добросъвѣстно. За календарчето на г. Х. Николовъ азъ казахъ нѣколко думи въ прѣдната книга на Б. Прѣгледъ, а сега ще съобщя съдържанието на другото календарче. Следъ календарскитѣ свѣдѣния, Самарджиевъ дава на своитѣ мющери разказче отъ Толстой, „Гдѣто има любовь, тамо е и Богъ“, сетнѣ отъ В. Кичевъ „Една свадба“, следъ това статистични свѣдѣния за българскитѣ училища въ вилаетитѣ, за търговията на Солунъ и пай-сетнѣ многобройни кратички статийки и анекдоти. Статистичнитѣ данни за училищата сѣ взети отъ книгата, издадена прѣди малко отъ учебния отдѣлъ при Екзархията, а даннитѣ за Солунската търговия — отъ статията на г. М. С., обнародвана въ Бѣлг. Прѣм. Това заеманье става нѣкакъ по комшийски, — указания и цитати на изворитѣ се смѣтатъ за излишни тъкности. Въ дадения случай нѣма нужда да се сърди авторътъ, защото нѣма и да си отбрани съ това правото, а остана му само да се радва, че написаното отъ него се е харесало, и хората сѣ го прѣпечатали.

Д. М.

Климентъ, епископъ словенскій. Трудъ В. М. Ундольскаго. Съ предисловіемъ П. А. Лаврова. Москва 1895. Стр. XLVI + 71.

Прѣди повече отъ 50 години, още когато се присаждаше въ Русия славяновѣдѣнието като наука, единъ прилеженъ археологъ, Ундольски, намисли да събере и издаде произведенията на нашия (славянски или български) светецъ — архиепископъ Климентъ. Нѣколко години той крои планъ за това издание, осигури си и срѣдства отъ Московското „Общество Исторіи и Древностей Россійскихъ“ и пристъпи къмъ печатанье, но не можѣ да извади на бѣлъ свѣтъ своя трудъ. Нѣщо повече: той не го приготви и въ ръкопись.

Отъ Теофилактово житие на Климента¹⁾ се знае, че той е написал доста поучения за разни празници и въ честь на разни светци. Но житието, като споменува, че св. Климентъ е писалъ слова за Иисуса Христа, Иоана Кръстителя и Богородица, оставя ни въ неизвѣстность за светцитѣ, въ чиято честь сж писани и говорени другитѣ слова, а ги нарича изобщо „пророци, мъченици, отци.“ Отъ друга страна, въ поучителнитѣ слова не винаги точно и вѣрно се указватъ авторитеѣ. Твърдѣ често словата нарочно се отдаватъ на извѣстни писатели, които не сж ги съчинявали. Затова е мъчно да се опрѣдѣли, кои слова сж писани отъ св. Климента.

Това бѣше още по-мъчно прѣди 50 години. Ундолски трѣбаше много да търси, догдѣто събере всичко, що принадлежи на перото св. Климентово, и при това да го прѣдстави въ най-древни прѣписи. Ето защо той не можа да довърши своя трудъ. Отъ друга страна той бѣ натъкналъ да придружи своето издание съ голѣмъ наученъ апаратъ. Той си бѣ начерталъ, при това издание да прибави историко-критични издирвания по цѣлъ редъ въпроси, които иматъ близко или далечно отношение къмъ епископа Климента: за древнославянската писменность, за живота и дѣйността на св. Климента, за схдбата на неговитѣ съчинения, за старочерковнославянската азбука и пр. и пр. Тукъ тъкмѣлъ Ундолски да обнародва даже намѣрения отъ него рѣчникъ на половитѣ или куманитѣ. Лавровъ се е наелъ да осмислѣ мисълта на Ундолски, ако и въ по-скромни размѣри. Той издава това, що е отчасти приготвилъ Ундолски, а отчасти самичъкъ подбралъ. Нѣкои отъ словата, които се смѣтатъ да сж св. Климентови, между туй сж вече издадени отъ разни слависти, и Лавровъ не намѣрилъ за нужно да ги прѣпечатва венчки и въ сжщата редакция.²⁾ Колкото за прѣдположения отъ Ундолски наученъ апаратъ, съ който трѣбаше да бждѣтъ издадени Климентовитѣ поучения, разужѣва се, Лавровъ трѣбаше значително да го съкрати, а да го приготви и изпѣлни въ такъвъ духъ, който се опрѣдѣля отъ неговата собствена научна подготовка. И наистина, той се е задоволилъ само съ три глави, които заематъ стр. III до XLVI — по обемъ 5 пѣти, а може би и 10 пѣти по-малко отъ това, що тъкмѣлъ Ундолски.

Въ първата глава Лавровъ говори подробно за плановѣтъ на Ундолски за научно издание св. Климентовитѣ творения, въ втората — за литературната дѣйность на Климента; въ третата — за характера на неговитѣ поучения и за тѣхнитѣ извори. Последнитѣ двѣ глави изцѣло се отнасятъ къмъ древния периодъ отъ нашата черковно-книжовна история и за това сж особено важни. Тѣ именно разглеж-

¹⁾ Издадено на 1885 г. въ мой прѣводъ, подъ редакцията на проф. Дриновъ, отъ Българското Книжовно Дружество, вж. „Българска Библиотека“ бр. II.

²⁾ Ние, българитѣ, съжаляваме, че Лавровъ трѣбало да вземе таквo рѣшение. По тоя начинъ, Лавровъ обнародва тия слова: 1. „Заповѣдания о праздницихъ“, 2. „Поучение на память апостола или мученика“, 3. „Поучение на светое въскръсение“, 4. „Поучение на иѣображение господие“, 5. Похвала о четвърднєвиѣмъ Лавори“ (отъ Иоана евангелиста), 6. „Слово похвално на память блаженана про-рока Захаріа и о родствѣ Иоанна кръстителя“, 7. „Похвала блаженана отца нашего и учателя словѣскаго Кирила философа“. — За жалъ, чисто български редакции отъ тия слова нѣма. — Слѣдъ текста, стр. 39 — 71, слѣдва показалецъ на думи, що се срѣщатъ у св. Климента. И къмъ тоя трудъ на Ундолски Лавровъ направилъ прибавки.

да въ частъ отъ тия въпроси, които тъкмѣлъ Уидолски да обеме въ своето издание, и за тѣхъ трѣба да се кажатъ нѣколко думи.

Прѣди всичко, Лавровъ напомня онова мѣсто изъ житието на св. Климента, въ което се говори за неговитѣ поуczenia, ¹⁾ и намира, че то се потвърждава отъ намѣренитѣ до сега поуczenia, които носятъ неговото име, макаръ че освѣтъ тѣхъ (на брой 12) ще да е имало и други. Остроумниятъ Вороновъ обаче доказваше, че тия поуczenia, които смѣтаме за Климентови, не сж негови, а сж прѣведени отъ грѣцки. Лавровъ се старае да обори това мнѣние, като сравнява стилътъ, фигуритѣ и рѣчника на поученията и показва, че тѣ сж писани отъ единъ човѣкъ. Но трѣба да забѣлѣжж, че повечето отъ тия изрази, съ които оперира Лавровъ, сж *loci communes* — общи мѣста въ житията и поученията, и не е необходимо да мислимъ, че само у единъ писателъ могатъ да съвпадатъ. Но все пакъ не може да се откаже досущъ значението на тия доказателства.

Слѣдъ това Лавровъ доказва, че и канонскитѣ жития на св. Кирила и Методия сж писани отъ св. Климента. Отъ тия жития вѣе такъвъ духъ, щото човѣкъ допуца безъ да ще, че тѣ сж писани отъ близкъ ученикъ на славянскитѣ апостолѣ. И това мнѣние, както е знайно, силно ѡбъ разклатилъ Вороновъ, като приведе тежки доказателства, че и тия жития сж прѣводъ отъ грѣцки. Вороновъ базиралъ главно върху синтаксиса на текста и върху нѣкои изрази, които споредъ него издаватъ грѣцкия оригиналъ. Той намиралъ даже погрѣшки, които се лесно обясняватъ, щомъ си помислимъ, като какъ е могълъ да гласи грѣцкиятъ оригиналъ. Ако не друго, Лавровъ е успѣлъ поне да покаже, че тия доказателства Воронови сж повечето субективни. Но, споредъ мене, нему не се е удало да прѣмахне съвѣтъ изъ науката Вороновата теория.

Лавровъ показва и слабостта на парадоксалното мнѣние, което извади Голубински. Той учень, възъ основа на нѣкои доводи изказа, че Климентъ паданъ е билъ даже ученикъ на Методия. Лавровъ устранива въ значителна степенъ съмнѣнията на Голубински, чиято мнѣние не се сподѣля отъ науката.

Въ трета глава отъ своя уводъ Лавровъ, като говори за характера на св. Климентовитѣ поуczenia, отбѣлѣжава въ тѣхъ два вида слогу: прости и панигириченъ. Съ втория видъ слогу прѣдполага той да е писалъ Климентъ слѣдъ идването си въ България, гдѣто по-силно е влиятъ върху него византийската книжнина. Слѣдъ това Лавровъ прѣдставя и други доказателства за влиянието отъ тази книжнина върху поученията. Климентъ се е ползувалъ много съ Светото Писание и съ апокрифната книжнина, която не е била още прѣведена на български по негово врѣме. Лавровъ съставилъ и списъкъ на мѣстата изъ Светото Писание, които се привождатъ или се загатватъ въ поученията на Климента.

Съ тоя си добросъвѣстенъ трудъ Лавровъ оказва достойна почитъ къмъ паметта на приснопамятния Уидолски, а въ сжщото врѣме прави услуга и на славистиката.

22. XII. 95.

Д. М.

1) Вж. въ българския прѣводъ, гл. XXII.

Д-р Ватрослав Јагић у Србији и у Софији, написао М. Ђ. Милићевић (отштампано из Годишњике XV). Београдъ 1895.

Както е извѣстно на читателитѣ на Бѣлг. Прѣгледъ, нашата столица бѣ неотколѣ честита, да приеме нѣгости за кратко врѣме най-личния съврѣменъ прѣдставителъ на славянската филологическа наука, професора Јагича, заедно съ неговитѣ другари отъ Београдъ, извѣстния етнографъ Миличевичъ и професора отъ Високата Школа. Лѹба Стояновичъ.

За тия, които имахъ случай, да влѣзжтъ въ по-тѣсно лично сношение съ ученикѣ гости, тритѣ дена, които тѣ прѣкарахъ тукъ, ще останжтъ вникни паметни. Обаянието, което произведе на всички особено проф. Јагичъ съ своитѣ съдържателни и суггестивни разговори, съ своитѣ съвѣти, съ своитѣ здравици на банкета, нѣма да изчезне тѣй скоро. Г. Миличевичъ, който като духовитѣ ораторъ се отличил и въ София, и който принадлежи къмъ най-горещитѣ почитатели на Јагича, се е помжчилъ въ озаглавената книжка, да опише въ видъ на писмо до единъ другаръ своитѣ впечатлѣния отъ Јагичевата визита въ Београдъ и София. Най-напрѣдъ г. Миличевичъ дава на другаря си кратки чъртици отъ живота на Јагича (роденъ е Јагичъ въ Вараждинъ, Хърватско, въ 1838. г.), слѣдъ това не забравя да го запознае и съ неговата въжкашностъ. По-нататѣкъ той излага, какъвъ планъ си билъ изработилъ професорѣтъ, за да може въ най-кратко врѣме, да види, колкото е възможно, по-вече сръбски старини. Минавамъ тоя дѣлъ отъ брошурата на Миличевича, въ която той описва ижтешествието на учения гостъ прѣзъ Сърбия. Ще поменж само, че авторѣтъ ижтемъ се потрудилъ да разпита въ Нингъ и другагѣ за сръбскитѣ тайни съсловни езици, побуденъ отъ самия Јагича, който недавно издаде нѣрвата частъ отъ една специална студия върху славянскитѣ условни говори.¹⁾ На стр. 88—96 г. Миличевичъ ни дава нѣколко нови материали, събрани измежду въжаритѣ и грънчаритѣ въ Краљево, Крагуевацъ, Нингъ и Нарачинъ. Трѣба да се съжалява само, че не ги е наредилъ по съсловия и мѣстности. Отъ всичко се вижда сега, че наистина Македония ще е отечеството на българскитѣ и сръбскитѣ тайни съсловни езици. Това не можеше да се заключи отъ скждинитѣ примѣри, съ които разполагахме до сега: днесъ то става безспорно. Повечето отъ тайнитѣ думи — наши и сръбски — се покриватъ и сж отъ албанско потекло. Нѣкои отъ сръбскитѣ условни рѣчи сж заети отъ български: баца, мисирка, котка, големша (господинъ и чиновникъ). Интересно би било едно по-блиско сравнение на бѣлг. и сръбскитѣ тайни езици, но за това не му е тукъ мѣстото.

На Кръстовденъ, 14 септ., Јагичъ и двамата му другари се отпавили отъ Нингъ съ бързия влакъ за София. На часа 9 пристигнали въ Цариградъ. „Ту пугици одмах опазише да су нагунали на другу земљу, у којој су други закони и друга управа.“ г. Миличевичъ съ сполучливъ сарказъмъ описва митиншката ревизия въ Цариградъ, която неволно го накарада да помисли, да ли не се намѣрва негдѣ на руската граница. Много хубаво ни рисува ижтникѣтъ-хумористъ и манипулацията при прѣглежданието на паспортитѣ. То се не прѣвежда на български, та ще го цитувамъ буквално: „Пасоме пак све при-

¹⁾ Вж. и моитѣ добавки къмъ тоя трудъ въ Сбм. XII. отд. за критики.

браше па један округао сто, за који заседоше три офицера и уз њих сташе неколико наредници. Официри превиише табакe, и узеше писати путничка имена: ко пером а ко оловком. Неки су их записивали како треба, а неки и наопако, тек су сви радили ревно и озбиљно! — Не е ли чудесна тая моментна фотографийка и не карактеризува ли тя сполучливо цѣлата наша чиновничка китайщина? „Неки су их записивали како треба, а неки и наопако, тек су сви радили ревно и озбиљно“! И това пе е ли нај главногo? Ала врѣме е, чини ми се, и у насъ, па и въ Сърбија, гдѣто митнишкитѣ и паспортнитѣ чиновници сѣщо така не сѣ ангели, да се помисли за отстранение на тия смѣшни срѣднѣвѣкови институти — паспортътъ и пограничното митнишко прѣглеждане на пѣтнишкитѣ багажи. Поне отъ Сърбија въ България и обратно би могло, мислиж, да се минува безъ „пасоши“ и безплодни тѣршување изъ непраниѣ ризи на хората. Искаме настойно побратимявање между двата народа, а не се погрижваме да разчислимъ поне материалинитѣ прѣгради между тѣхъ. Когато бѣше тукъ Милчевичъ ни увѣрjаваше, че е невъзможно да се телеграфира отъ София въ Сърбија — съ кирилица, и мнозина не искахъ да му вѣрватъ. Ако не се лѣжж, въпросъ за това станъ у единъ нашъ държавенъ мѣжъ, комуто работата изглеждаше сѣщо сѣмнителна. На другия день единъ отъ гоститѣ се опита обаче да телеграфира въ Бѣлградъ съ буквитѣ на Кирила и Методия и отъ тукашната станция телеграмата му се повърна, да се напише съ латиница! Г. Милчевичъ излѣае правъ.

Още на моста съ знаменититѣ бронзови левове пѣтницитѣ сѣгледали голѣмия прѣвратъ, който билъ извършенъ въ столицата въ последнитѣ години. Особено Милчевичъ, който познавалъ София още отъ 1879 г., съ нейнитѣ тѣсни, мръсени и вошѣци улици, билъ поразенъ отъ прѣображението на стара София. Гоститѣ имали случай да се чудятъ на бѣзия напредѣкъ на града и въ своитѣ разходки по широкитѣ тротоари, изъ булевардитѣ и хубавитѣ градеки градини. Милчевичъ подробно описва визититѣ у прияти и почитатели на проф. Ягича, бѣлѣжи всичко важно отъ завѣрзанитѣ разговори. Особно внимание заслужаватъ идеитѣ, развѣнени между министра Величкова и Ягича по правописния въпросъ. Ето какъ излага авторътъ тия идеи: „У разговора е г. министромъ, нехотице дође реч на Бугарски правопис. Готово сви књижевници, који ту бежу, имаѣху по штогод да закале на свој садашњи правопис. Г. министар рече да је, баш е тога хаоса у писанѣу, саставно комисију, која би утврдила каква таква правила за правопис. Г. Јагичъ на то, у подужем говору подсеѣаше: како је слаба корпет кад власт узме да расправља питања, која једина наука може како треба решити. Ограђујући се да не може улазити у појединости питања о бугарској ортографији, он држи да роѣени Бугарини, који би потпуно схватао и осеѣао духъ језика свога, а био би добро обавештен о природи и служби правописа, то питање може најбоље расправити и ствар уредити. А у томъ послу Бугари се е коришћу могу угледати на правописе српски, који је ваљда, у свој Јевропи и најпростији и најсавршенји.

— Тегоба је, реѣа ѣе један од професора Бугара: — што се баш е тога угледања диже жестока опозиција. . .

— Не мари, продужава г. Јагић; — и у Срба је опозиција трајала 50 година, па је нај-после, истина и пак победила“! . . .

Г. Миличевичъ описва по-пататъкъ, какви по-забѣлжителини сгради видѣли въ София. Въ черквата „св. Кралъ“ пжтнициѣ помолили, да имъ покажѣтъ моштитѣ на Кралъ Милутина, който недавно бѣше възмутилъ патриотическото чувство на единъ нашъ старъ свещеникъ. Мислитѣ ли е бѣдниятъ Милутинъ, че коситѣ му единъ день ще служѣтъ за оружје на най-тжния шовинизъмъ? Попѣтъ прѣдлага, моштитѣ да се изфърлижѣтъ отъ съборната черква, като опасни за държавата, или да се прѣнесжѣтъ въ пѣкоя по-малка черквица, ако не е възможно да се изпатѣжѣтъ, отъ гдѣто сж дошли, а другъ единъ българинъ увѣрjавалъ г-на Миличевича, че цѣло Шонско би възстанжло, ако би се осмѣилилъ да задигне пѣкој кралекния светецъ отъ София: „једанъ Бугаринъ пре 4—5 година, говораше, да би сто околнихъ села устало на оружје, ако би ко намеравао узети св. Краља изъ Софије!“

Кой знае, но възможно е, и попѣтъ, и българинѣтъ, който е говорилъ това Миличевичу, да се лжжѣтъ. Въ всѣки случай не би било злѣ, да се помни, че царството божие, до колкото знаежъ още отъ св. Августина, е интернационално и че светцитѣ не можѣтъ да бждѣтъ ни сѣрби, ни българи, ни власи и пр., а просто светци.

Въ черквата св. Георги (старата Гюлѣ-джамия) много се поправилъ Миличевичу обешаниятъ сѣ вѣнци катафалкъ на княза Александра. „Ово је красно сведочанство народне захвалности! Да ли би ми Срби с толико поноса смели туђину показати гробове: Карађорђа, Милоша и Михаила, који су за насъ учинили много, много више него Батембергъ за Бугаре!“

На нѣколко страници г. Миличевичъ е описалъ и банкета, който се даде на гоститѣ отъ тѣхнитѣ почитатели. Всички по-важни паздравници сж схванжти сполучливо сѣ нѣколко думи. Отъ всичко се вижда, че нашитѣ бѣлградски гости останжли доволни отъ своето прѣстоjаванье въ София и това не може да не ни радва. По-чести такива лични срѣщци между прѣдставителитѣ на българската и сѣрбската интелигенция не можѣтъ освѣиѣ да заяжѣтъ пакъ разслабенитѣ на сила връзки между двата братски народа, но агитацията за сближенieto не трѣба да се очаква отъ масата, нито пѣкъ отъ „чиститѣ“ политици, а отъ тия, които държѣтъ сѣдбинитѣ на своето отечество, като органи на просвѣщенieto. Учени, художници, литератори, учители, студенти: ето въ рѣдѣтъ на кои фактори лежи прѣди всичко бждещата спогодба между народноститѣ на Балканския полуостровъ безъ изключение. Чести лични срѣщци, конгреси отъ прѣдставителитѣ на науката, ту въ това, ту въ онова срѣднице на свободнитѣ балкански държавници, общи артистически изложби, студентски другарски сборки и тѣмъ подобни — ще направѣжѣтъ много по-вече за разсѣйваньето на недовѣрието между разнитѣ прѣдставители на една и сжща култура, на която всинца ний балканци сме чедѣ, отколкото всички политически фантазирания и въздушни кули. Не е мислимо, казвалъ сѣжъ го и други нжтъ, при по-близко запознавање ние да не се обикнемъ и споразумѣжѣтъ. Азъ бихъ прѣдложиѣ, професоритѣ отъ нашето Висше училище, да вземжѣтъ за пръвъ оштъ инициативата за една прятелека срѣща сѣ своитѣ бѣлградски другари и така всѣка година кржгѣтъ да се разширява, до като единъ день стане възможно гръцки, влашки, сѣрбски, български

прѣдставители на науката, да се сдружѣтъ и започнѣтъ въ нѣкои посоки взаимно да дѣйствуватъ. Ний имаме толкова много общи научни задачи, щото трудно е, единъ балкански народъ отдѣлно да ги разработва безъ помощта на другитѣ. Примѣрътъ на професоритѣ сигурно ще се послѣдва отъ артиститѣ, студентитѣ и така нат.

Понеже е думата тукъ за впечатлѣніята, които нашитѣ гости можахъ да изнесѣтъ изъ България и понеже намъ като българи особено цѣнно е мнѣніето, което единъ такъвъ ученъ и вѣщъ познавачъ на всичкитѣ славянски племена, като професоръ Ягичъ, е могълъ да си състави за насъ, като народъ, азъ си позволявамъ да цитувамъ въ допълнение на Милчевичевата книжка, нѣколко реда отъ едно частно писмо на професора до пишущия тия редове, които не бива да останѣтъ неизвѣстни, толкова тѣ сѣ цѣнни и толкова тѣ сѣ полезни въ тази епоха на самооплюване и на най-мраченъ песимизмъ, която е настала отъ нѣколко врѣме у насъ. „Вы болгаре молодцы“, пише Ягичъ. „въ васъ кипитъ жизнь, вы предприимчивы, но и усидчивы, въ васъ я замѣчаю всѣ ручательства блестящей будущности. Дай Богъ счастья!“ Послѣ такова едно блѣскаво свидѣтелство, намъ не остава освѣнъ да се помъчимъ, да оправдаемъ поне наполовина високитѣ надежди, които се възлагатъ на насъ. Но ще ли ги оправдаемъ?

И. Д. III.

Докладъ до управителния съвѣтъ на акцион. индустр. дружество „Захаръ“ въ Пловдивъ, отъ Л. Л. Лукашъ, членъ-дѣловодител на дружеството. Пловдивъ, 1895. 8°. 44 стр.

Поучителенъ е отъ много страни тоя докладъ на основаното прѣди година въ Пловдивъ дружество „Захаръ“, което иска да въздигне въ България фабрики за захаръ, като създаде за тая цѣль и новъ клонъ въ нашата земеделска промишленостъ. — производство на захарното цвекло. Въ доклада сѣ дадени отчети за опити, направени съ свѣтои на цвѣкло у насъ: обяснено е състоянието на захарната индустрия въ другитѣ държави, нейната защита въ тѣхъ съ закони и мита, прѣдставенъ е вносътъ на чужда захаръ у насъ, и въз основа на загубитѣ, що търпиме ние отъ тоя вносъ, и на печалбитѣ, що бихме имали отъ производството на домашна захаръ, се излага върху особенъ листъ просба до Народното събрание, да окаже покровителство на цѣлитѣ, що гони дружеството „Захаръ“. Както е извѣстно, Събранието прѣвржчи работата на респективния министъръ да я изучи.

P.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Изворъ. илюстрирано списание за ученици и младежи, год. V. (ноември 1895. г.). Въ третата книжка на това полезно списание, уреждано отъ г. Т. Ц. Трифоновъ, който полага всички свои старания, да подобри постепенно съдържанието му, привлече ми вниманието една малка статийка подъ заглавие: „Обща характеристика на народната поезия“ — отъ М. Арнаудовъ. Още на първъ гледъ ми се фърли въ очи бѣлѣжката подъ чъртата: „Писменна работа, извършена отъ М. Арнаудовъ на зрѣлостния испитъ по бѣлг. езикъ въ Русенската гимназия, за уч. 1894/1895. год.“ — Както е извѣстно, задачите за матуритетнитѣ испити по български езикъ и по другитѣ прѣдмети се избиратъ отъ министерството на нар. просвѣщение по прѣдставление на надлежнитѣ прѣподаватели, вращатъ се запечатани и се отварятъ въ деня на испита прѣдъ самитѣ ученици. Слѣдъ свършена опѣнка изработенитѣ задачи се изпращатъ въ централното управление. Ималъ съмъ за това случай въ разстояние на нѣколко години, да слѣдѣхъ за успѣха отъ тия испити, особено съмъ се интересувахъ за резултатитѣ отъ испититѣ по матерния езикъ, и трѣба да признажъ, че тия които говорѣхъ повече за неуспѣхи, отколкото за успѣхи по български езикъ иматъ право. Писало се е доста за причинитѣ на тия неуспѣхи, горчиви сарказми сж се изказвали за голѣма часть отъ нашата младежъ, която напуца срѣдноучебнитѣ заведения, обогатена наистина съ много знания по реалнитѣ прѣдмети, но често неспособна да напише два реда свързано и безъ правописни грѣшки, та нѣма нужда да увеличавамъ числото на жалбитѣ противъ безграмотността на нашитѣ млади, толкова повече, че и старитѣ не стоѣтъ, Богъ знае, колко високо. Едно нѣщо е несъмнѣно обаче, то е че вината за неуспѣха по български езикъ въ гимназитѣ пада почти изключително върху прѣподавателитѣ. Тамъ гдѣто е имало или има добъръ теоретически и практически подготвенъ учителъ по български езикъ, ученицитѣ сж излизали и излизатъ често не само грамотни, но и съ истински литературни способности. Такъвъ единъ примѣръ имаме и у младия авторъ на горѣприведената статийка. Г-нъ Бобчевъ, прѣподавателъ по български езикъ въ русенската гимназия, може да бѣде доволенъ отъ своя ученикъ. Обратно самиятъ трудець на Арнаудова прѣпорѣчва отъ най-добра страна г. Бобчева.

Интересътъ за народната поезия у насъ и въ цѣлия образованъ свѣтъ е силно развитъ, но трѣба да се каже, че малцина сж тия които иматъ ясно понятие за сжщността и важността на творения на народната поезия, и които сж запознати поне отчасти съ възникналитѣ до сега научни теории за произхода и разпространението на фолклорнитѣ материали. Ако даже въ страни, като Русия,

Германия, Австрия и др. тия въпроси оставатъ незаचेкихти въ гимназичитѣ и учебницитѣ вървѣхтѣ въ изобития пѣхтѣ на митологическитѣ измислици, колко по-малко може да очаква човѣкъ у насъ, че може да се внесе нѣкаква реформа въ прѣподаванието въ туй отношение. Именно за това особено ме радва, че г. Бобчевъ се е отстранилъ отъ рутината и се е потрудилъ, да характеризова прѣдъ своитѣ ученици народната поезия отъ гледището на най-новитѣ научни изслѣдвания. Г. Арнаудовъ, който излага прѣди всичко ученията и възгледитѣ на своя учитель съ слогу трѣзвенъ, сбитъ и ясенъ, което е твърдѣ рѣдко у млади, начинаючи писатели, говори най-напрѣдъ за разликата между народната (естествената) и изкуствената поезия. — „Въ първата твори духътъ на народа, въ втората — духътъ на отдѣлната личностъ“. Обаче какво трѣба да се разбира подъ народенъ духъ? Въ отговоръ на тоя въпросъ младиятъ авторъ зачеква разликата между теорията за колективното творчество и теорията за индивидуалното или съсловното творчество като принципи и въ народната поезия. Г. Арнаудовъ знае по тия въпроси възгледитѣ на Миклошича и Халански въ тълкуванието на южнославянския епосъ, и за това заслужава особена похвала. По-нататѣкъ авторътъ се занимава съ питаньето, имаме ли ние, българитѣ, юнашки пѣсни, и навекда изказанитѣ до сега мнѣния на ученикѣ, които не сж твърдѣ въ наша полза. Г. Арнаудовъ знае не само възгледа на Безсонова и Пышина, а и на младия славистъ Сѳренсена, който въ най-ново врѣме се мъчи да докаже, че бѣлг. юнашки пѣсни сж заети отъ сръбски. Нашиятъ авторъ не е съгласенъ съ тия мнѣния, едно защото споредъ Веселовски „героническиятъ епосъ на всѣки исторически народъ е по необходимостъ между-народенъ“ друго, защото суровостта, краткостта на нашитѣ пѣсни му дава гаранция за по-голяма оригиналностъ, отколкото сръбската нѣжност и изящество, и най-сетнѣ, защото имаме исторически пѣсни, въ които се възбѣгватъ чисто български герои. Заклучението е, че и ний имаме геройски епосъ, но не толкова плодороденъ. Мъчно е да се изисква отъ единъ трудець като г. Арнаудовия, да изчерива всички страни на силетениѣ въпроси, които не можеше да не възникнахтѣ отъ зрѣлостната задача, та и нѣма да се вирамя въ пълнотата или недостатѣка на аргументитѣ. Въпросътъ за произхождението на нашитѣ епически пѣсни е единъ отъ най-труднитѣ и има едва въ бѣждѣ да се рѣши. Той даже още не е съвсѣмъ правилно и обективно поставенъ. Г. Арнаудовъ можеше да помене негли само че има нѣкои исторически доказѣи у Византийскитѣ писатели и у нѣкои цхтешественици. Сѣщо така би било добръ да се каже нѣщо за „бугарщицитѣ“. Като познава мнѣнието на Халански, г. Арнаудовъ, който сега е студентъ въ Висшето училище, и, вървамя, нѣма да загуби интересъ за народната поезия, би могълъ да се позамисли и изслѣдва, да ли и нашитѣ епически, на и другитѣ тѣй наречени „народни“ пѣсни, не се дълѣхтѣ на професионални пѣвци (жонгльори, шпильмани и пр.). Въ македонскитѣ юнашки пѣсни, често сръбѣчаме фразата „пѣй ми, слуго“. — Въ нѣкои има указанія на особни пѣвчески школи. Тоя въпросъ би могълъ да се изучи въ свѣръзка съ ролата на македонскитѣ слѣпци-пѣвци, които, не се съмнявамъ, притежаватъ единъ видъ професионална уредба.

На трето мѣсто Арнаудовъ разглежда въпроса за произхождението на народнитѣ умотворения. Съ радостъ забѣлѣзвамя, че

моята уводна статия въ I. томъ на Министерския Сборникъ, въ която се постарахъ да изложж значението и задачата на нашата етнография, не е останала съвсѣмъ несъгледана. Г. Бобчевъ се е постаралъ да изложи на своите ученици разликата, която въ оная статия направихъ между трите до сега владѣющи теории въ обяснението на народоучните материяли: митологическата на братя Гримовци, миграционната на Бенфая и антропологическата на Андрию Ланга.

Менѣ ми е драго, гдѣто и въ оцѣнката на тия теории, г. Бобчевъ е съгласенъ съ мене: именно че и трите не изчерпватъ въпроса и че въсѣка една има нѣщо за себе си.

По-нататкъ авторътъ говори за двата важни процеса, които трѣба да се иматъ прѣдъ видъ при изучаването на народните умотворения—историзацията и поетизацията, „прикрѣпяване на приказнични сюжети къмъ исторически и обратнo“. Като се повръща къмъ опрѣдѣлението на нар. поезия, Арнаудовъ се занимава съ изображението, което образува същественъ характеръ на безискуственната поезия, и най-сетнѣ се опитва да даде една класификация на народната поезия. Тая класификация не е наистина до тѣмъ сподучлива, на мѣсто самодивески пѣсни би могло напримѣръ прѣмо да се каже митологически, въ различаванието на юнашки и пѣсни врѣме е да изчезнатъ необходимите юнаци надъ юнаци и прости юнаци, но отъ единъ матуригнтъ, макаръ и даровитъ, не може да се изиска туй, което и въ научните издания на народните умотворения липсва — научна класификация. Могли бихме на края да заблѣжкимъ, че въ изработката на своята дисертация младиятъ авторъ не се е държалъ о единъ по-строгъ планъ, но това е една грѣшка, която лесно се поправя, а изобщо трѣба да се каже, че писмениятъ зрѣлостенъ трудъ на г. Арнаудова задоволява.

Ще ми се да вѣрвамъ, че името на младия авторъ ще го срѣщаме съ врѣме често подъ научни трудове. Първиятъ опитъ е насърчителенъ.

И. Д. III.

Сборникъ на пощитѣ и телеграфитѣ, год. I., Ноември 1895, кн. 21. и 22.

Г. Цончевъ отговаря въ тая книжка на блѣжките ни, направени въ „Бълг. Прѣгледъ“ год. II., кн. XII. по поводъ на статийката му „Върху материалното обезпечение на нашата журналистика“, помѣстена въ кн. 17. и 18. отъ „Сборника на пощитѣ и телеграфитѣ“. Макаръ и г. Цончевъ да казва въ края на тоя свой отговоръ, че мисли въпросътъ вече изчерпанъ, трѣба тукъ да направимъ нѣкои възражения, защото въ тоя отговоръ намираме много невѣрни утвърждения, които, право да си кажемъ, ни очудватъ. Ние бѣхме казали, че чуждестранните вѣстници не правятъ никаква отстъпка на пощата, като указахме на Neue Freie Presse, и че ако последната, абонирана чрѣзъ пощата, струва значително по-малко, отколкото абонирана направо, това произлиза отъ туй, че при абонирането чрѣзъ пощата отпадатъ пощенските разноски, които сж значителни при единъ катадневенъ вѣстникъ. Като ни възражава на това, г. Ц. намира, че при все това Neue Freie Presse правѣла отстъпка около 38% (1 флор. 71 крайцера) върху чистата стойност на вѣстника. Но тукъ

сметката на г. Ц. е съвсѣмъ лоша. Ние казахме минжлиятъ пътъ, че N. Fr. Pr., абонирана направо, струва за три мѣсеца 11 фиоринта, а чрѣзъ пощата — 15 л. 35 ст. (7 ф. 31 кр.), и обяснихме, отъ какво иде тая голѣма разлика. N. Fr. Presse струва въ Виена безъ до-ставка (значи и безъ веѣкакви пощенски разноси) 5 ф. 40 кр. За въ-странство се прибавятъ пощенскитѣ разноси, които най-малко пра-вѣтъ 6 кр. на день, значи за три мѣсеца 5 ф. 40 кр. Като се при-бавѣтъ тѣзи разноси къмъ виенската цѣна на вѣстника, ще се по-лучѣтъ около 11 фиор., стойността на вѣстника, абониранъ направо въ администрацията. Каква сметка прави обаче г. Ц? Той казва, че редакцията на N. Fr. Presse отстъпия вѣстникътъ на австрийската поща за 4 ф. 49 кр., къмъ които като прибавимъ пощенскитѣ раз-носи по 6 кр. на день, за три мѣсеца (т. е. 80 дня) 4 ф. 80 кр., ще се получатъ 9 ф. 29 кр., така щото редакцията отстъпила на по-щата за комисиона чиста сума 1 фиоринтъ и 71 кр. (разликата отъ 9 ф. 29 кр. до 11 фиор.) или около 38% върху чистата стойность на вѣстника. На това има да възразимъ, 1) че N. Fr. Presse излиза всѣки день, съ изключение на 3 — 4 пѣти прѣзъ годината, така щото прѣзъ 3 мѣсеца има да се сметатъ пощенски разноси не за 80, ами най-малко за 90 дня, слѣдователно не 4 ф. 80 кр., ами най-малко 5 ф. 40 кр. Наистина слѣдъ празници N. Fr. Presse из-лиза въ по-малко листове, та тогава пощенскитѣ разноси сѣ само 3 кр. може-би, но затова пѣкъ често пѣти има тя такива голѣми при-турки, щото за пощенскитѣ разноси трѣба вѣроятно да се плати 9 кр. 2) И да бѣше сметката на г. Ц. за пощенскитѣ разноси вѣрна, пакъ разликата отъ 1 ф. 71 кр. никакъ не се отстъпия за комисиона на пощата, вънъ отъ това, че г. Ц. забравя, че би трѣбало да спадне тогава отъ тая сума гербовиятъ сборъ 91 кр., така щото раз-ликата би се намалила и споредъ него до 80 крайнера! — Сетиъ вед-нага слѣдъ тая сметка г. Ц. забѣлѣзва, че тя не била вѣрна, защото за абониранитѣ чрѣзъ пощата вѣстници за странство не слѣдвало да се прибавятъ нормалнитѣ пощенски такси. Колко невнимателно! Нима г. Ц. не вижда, че тая негова сметка се отнася за абониранѣто на-право въ администрацията, а не чрѣзъ пощата? Който се абонира на-право въ администрацията, той си получава вѣстникътъ и направо въ отдѣленъ бандероль, слѣдователно трѣба и да плати „нормалнитѣ по-щенски такси“, та иѣма за какво да се посочва тукъ чл. 6. отъ меж-дународния договоръ за абониране вѣстници чрѣзъ пощата.—И въ примѣра, който г. Ц. наводѣ на поводъ на това съ „Бълг. Прѣгледъ“, той бърка. 1) Пощенскитѣ разноси на „Бълг. Прѣгледъ“ за стран-ство сѣ около 4 лева (обикновено 30 ст. на книга); 2) Бълг. Прѣ-гледъ“, абониранъ на пощата въ Виена, иѣма да струва (прѣзъ 1895 год.) само 17 л. 85 стот., защото навѣрно и австрийската поща си взима извѣстно право, което г. Ц. никакъ не туря въ сметка. Но и да бѣше вѣрна тая сметка, пакъ тя именно говори въ полза на на-шето утвърждение. Ние казахме минжлиятъ пътъ, че пощата въ меж-дународнитѣ сношения гледа да подпомага, а не да прѣчи, и под-помага често въ ущрѣбъ на своитѣ интереси. Сравнението, което прави г. Ц. между N. Fr. Presse и „Бълг. Прѣгледъ“ подкрѣпя това наше мнѣние. Както австрийската поща, когато приема абонаментъ на N. Fr. Pr. за странство, губи пощенскитѣ разноси въ размѣръ отъ

5 ф. 40 кр. и въ замѣна на тѣхъ взима заедно съ възнаграждението за Сърбия и България само 1 ф. 91 кр. (разликата между виенската стойност на N. Fr. Pr.: 5 ф. 40 кр. и софийската на пощата: 7 ф. и 31 кр.), така сѣщо и нашата поща губи пощенскитѣ марки отъ „Бълг. Прѣгледъ“ за странство — около 4 л. — и въ замѣна на това взима заедно съ транзитното право за Сърбия споредъ смѣтката на г. Ц. всичко 2 л. и 85 ст.

Чудно ни е, какъ при такава яснота на работата г. Ц. оспорва нашето мнѣние, че при абонирането чрѣзъ пощата послѣдната губи, а не редакцията. Г. Цончевъ наводѣ обстоятелството, че докогато абонаментътъ на N. Fr. Presse въ Виена безъ доставка струва 5 ф. 40 кр., администрацията отетжия вѣстникътъ на пощата само за 4 ф. 49 кр., значи съ 91 кр. по-евтино. Отъ това би слѣдвало, че за виенчани най-добръ би било да се абониратъ чрѣзъ пощата, защото тя може-би доставяла би имъ го за 5 ф. 40 кр. или нѣщо по-вече и въ къщи, намѣсто сами абонатитѣ да пращатъ да имъ го взиматъ отъ тамъ, дѣто става абонирането на вѣстници. Въ таквъ случай кой виенчанинъ би билъ толкова глупавъ, да не се абонира на пощата? А тогава смѣшно е нѣкъ отъ страна на администрацията, да обявява върху вѣстника си, че безъ доставка той струвалъ 5 ф. 40 ст., когато никой не ще го иска безъ доставка, щомъ за сѣщата цѣна пощата може да му го донася у дома. Работата обаче не стои така. Ония 91 кр. не сѣ никаква отетжика на пощата, защото пощата трѣба да прибере тѣзи 91 кр. отъ всѣки свой абонатъ за смѣтка на държавата като журналенъ гербовъ сборъ (Zeitungs-Stempel). Администрацията си прави слѣдователно много по-точна смѣтка, отколкото би излизало споредъ г. Ц. Тя иска отъ виенчани 5 ф. 40 кр. за вѣстника безъ доставка; отъ тая сума трѣба да плати тя на държавата 91 кр. гербовъ сборъ, така щото за нея оставатъ 4 ф. 49 кр., т. е. тѣкмо толкова, колкото тя си иска и отъ пощата, — защото тя прѣди всичко не иска да губи. Тя си направя точно смѣтка и не отетжия сѣти нито стотинка. Ако нѣкой виенчанинъ би се абониралъ на пощата, което, доколкото знаемъ, никакъ не се случва, тогава пощата трѣба да му вземе освѣнъ 4-тѣ фюр. и 49 кр., които трѣба да плати тя напълно на администрацията, още 91 кр. за гербовия сборъ, значи пакъ 5 ф. 40 кр., къмъ които тя трѣба да прибави и стойността на пощенскитѣ марки, които пакъ падатъ върху гърба на абонатитѣ. А понеже тѣзи пощ. разноски бихъ възлизали вѣроятно на повече отъ 1 ф. за три мѣсеца, затова никой виенчанинъ, който иска да му се донася вѣстникътъ у дома, не се абонира на пощата, ами направо въ администрацията, която за една прибавка отъ 90 кр. за три мѣсеца (всичко за 6 ф. 30 кр.) му праща вѣстникътъ съ свой разносячъ два пхти у дома.

За вътрѣшността на държавата „отетжиката, споредъ г. Ц., била още по-голяма“, защото абонаментътъ струвалъ, както направо, така и чрѣзъ пощата, 8 фиоринта. Пощата плащала на редакцията 4 ф. и 49 кр., а остатъкътъ отъ 3 ф. и 51 кр. си задържавала за коменсона и пощ. право. А понеже отъ тѣхъ 91 кр. се плащало за гербовия сборъ и 80 кр. пощенско право, то отъ това излизало, че оставала чиста печалба на пощата 1 ф. 80 кр. или 42·3%! Не знамъ, какви смѣтки прави г. Цончевъ! За въ провинцията въ Австрия N. Fr. Pr. струва 8 фиоринта, било че се абонира нѣкой направо, било

че се абонира чрѣзъ пощата. Когато се абонира нѣкой направо, тогава той получава вѣстникътъ въ бандеролъ снабденъ съ пощ. марка. Отъ 8-тѣхъ фиор. въ тоя случай оставатъ за администрацията пакъ 4 ф. 49 кр., 91 кр. отиватъ за гербовия сборъ (по 1 кр. на день), а остатъкътъ отъ 2 ф. 60 кр. е за пощенскитѣ марки. Когато се абонира пъкъ нѣкой на пощата, тогава пакъ отъ 8-тѣхъ фиоринта, които му взима пощата, 4 ф. 49 кр. сж за администрацията, 91 кр. за гербовия сборъ, а остатъкътъ отъ 2 фиор. 60 кр. оставатъ за пощата. Слѣдователно и въ двата случая пощата си взима сжщото, само че въ първия случай тѣзи 2 ф. 60 кр. пощата ги взима въ марки, а въ втория ти ги взима въ чисти пари. А администрацията не прави никаква особена отстъпка на пощата за втория случай. Ако прѣнесемъ сжщото и върху нашитѣ вѣстници, тогава би издѣла работата тѣй. „Свобода“, абонирана въ редакцията, струва за година 24 лева; отъ тѣхъ редакцията плаща за пощ. марки (по 1 ст. на брой) въ година около 3 л., така щото за нея оставатъ 21 левъ; 3-тѣхъ лева пъкъ взима пощата. Ако би ставяло абонирането чрѣзъ пощата, тогава за да не губи нито редакцията, нито пощата, нито абонатътъ, трѣбало би редакцията да отстъпи вѣстникътъ на пощата за 21 л., а пощата да иска отъ абоната 24 л., но вече безъ да смѣта нищо за пощенски марки. Такава би била строгата аналогия съ N. Fr. Presse. Но у насъ има списания, които се разнасятъ по пощата даромъ (безъ пощ. марки). Отъ такива списания, разбира се, би трѣбало, когато става абонирането имъ чрѣзъ пощата, да се прави на пощата извѣстна отстъпка, защото би било вече неумѣстно, и тукъ пощата да работи съвсѣмъ безкористно, както е съ разпращането на списанията. Ето защо на мѣсто си е, да даватъ такива списания извѣстна отстъпка на пощата, толкова повече, че у насъ абонирането чрѣзъ пощата осигурява абонаментътъ на редакцията, защото абонирането става въ прѣдплата.

Нека още вземемъ примѣрътъ съ абонирането на N. Fr. Pr. за вѣтъ отъ държавата. Абонаментътъ направо струва 11 фиор., отъ които 4 ф. 49 кр. за администрацията, 91 кр. гербовъ сборъ, около 5 ф. 40 кр. пощ. марки и окол 20 стот. за печатанье адресътъ и за бандерола. Абонаментътъ чрѣзъ пощата въ България струва 7 ф. 31 кр., отъ които пакъ 4 ф. 49 кр. за администрацията, 91 кр. гербовъ сборъ и само 1 ф. 91 кр. за пощитѣ (46 кр. само комисиона за австрийската поща, 78 кр. за сръбската и 67 кр. за българската поща). Явно е сега, мислж, за г. Ц., кой губи тукъ. И въ двата случая администрацията си взима точно сжщото (ни крайцеръ повече или по-малко); въ първия случай обаче австрийската поща взима за марки 5 ф. 40 кр., а въ втория, когато абонирането става чрѣзъ пощата, тя губи тѣзи марки и срещу тѣхъ взима само 46 кр., или заедно съ сръбската и българската поща всичко 1 ф. 91 кр. Кой плаща слѣдователно загубата, или кой прави отстъпка? Въ всѣки случай не администрацията на N. Fr. Presse, която, както казахъ минхлиятъ нжтъ, нѣма никакъвъ интересъ, да прави отстъпка на пощата.

За сравнение ще споменж и други два френски вѣстника: Figaro струва направо 21 л. 50 ст. за три мѣсеца, а чрѣзъ пощата 25 л. 90 ст., Journal des Débats направо 16 л., а чрѣзъ пощата 19 л. 75 стот. Защо тукъ абонаментътъ чрѣзъ пощата е чувствително по-

голямъ? Вѣроятно защото тукъ не иска да отетжни нито вѣстникътъ, нито пощата.

Въ края на отговора си г. Ц. прави бѣлѣжка на редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ за това, че тя давала отетжика на пощата само 10⁰/. докогато на книжаритѣ се правѣло отетжика 15⁰/, а на ученицитѣ 20⁰/. Въ такъвъ случай никой не щѣлъ да намѣри смѣтка, да прибѣгва до посрѣдничеството на пощенската служба, казва г. Ц., защото направо щѣлъ билъ да заплати сравнително по-малко. На това имаме да отговоримъ, че оня който се абонира чрѣзъ нѣкой книжаръ, ще плати точно толкова, колкото ако се абонира чрѣзъ пощата. Който прѣсмѣтва добръ, той ще прѣдпочете даже пощата, защото тя по-вече го обезпечва за бързото и редовно получаванье на списанието. Така щото никакъ не слѣдва отъ тая разлика въ отетжиката, че редакцията отфѣрля сама посрѣдничеството на пощата. Сетиѣ пощата не може да се постави наравно съ книжаритѣ. Тя не е учреждение уредено за печалба, а за улеснение на населението. Стига за нея и едно малко право, колкото да си постига тя разносиктѣ. Книжарьтъ нѣкъ има да покрива всѣкакви разносики за наемъ, за слуги и да печели за прѣхрана. Затова и за тѣхъ една отетжика отъ 15⁰/о е даже недостатъчна. Въ други страни на книжаритѣ се прави отетжика даже 50⁰/. — На ученицитѣ се прави особена отетжика отъ 20⁰/о отъ снизхождение къмъ учещата се младежъ. Редакцията би направила тая отетжика, даже и да би била тя по-низка отъ разносиктѣ на едно годишно течение. Тя е една извънредна отетжика. Разбира се обаче, че ученици не могатъ да прибѣгватъ къмъ посрѣдничеството на пощата. Тѣмъ се прави вече значителна отетжика, и тѣ нѣма защо да се абониратъ чрѣзъ пощата, а трѣба да се абониратъ направо въ редакцията.

Редакцията не може да направи по-голямъ отетжика на пощата, защото цѣната на „Бълг. Прѣгледъ“ е и така понижена до минимумъ. „Бълг. Прѣгледъ“ е не само сравнително най-евтиното списание отъ тоя родъ въ България, но е едно отъ най-евтинитѣ изобщо и въ сравнение съ чуждестраннитѣ списания. „Бълг. Прѣгледъ“ съ 128 печатни коли прѣзъ II. годишнина струва 15 лева (за ученици 12 л.), „Мисль“ съ 65 коли прѣзъ год. V. струва 10 лева (за ученици 9 л.), ¹⁾ „Бълг. Сбирка“ съ 67 печатни коли прѣзъ II. год. струва 10 л., „Искра“ съ 45 коли прѣзъ V. год. — 12 лева. Отъ чуждитѣ списания Deutsche Rundschau, което има само 120 коли, струва 30 лева въ годината, Deutsche Revue съ 96 коли прѣзъ годината пакъ 30 лева, Revue des Deux Mondes съ 360 коли струва 52 лева (безъ пощенскитѣ разносики). La Nouvelle Revue съ 336 коли — 52 лева, „Вѣстникъ Европы“, който прѣзъ 1895. год. е ималъ 6785 абоната, съ 340 коли въ годината струва 48 лева (16 рубли, безъ пощ. разносики), „Русское Богатство“ съ 300 коли тоже 48 лева (16 рубли). Измежду рускитѣ журналы само „Русская Мысль“, която излиза съ много проста хартия, и която донася въ всѣки брой цѣли коли съ добръ плащани обявления, струва съ около 390 коли годишно само 36 лева (12 рубли). Покрай „Русская Мысль“ само още американскитѣ белетристически журналы, които се

¹⁾ Прѣзъ VI. год. обемътъ на „Мисль“ се намалява даже споредъ обявлението на издателя отъ 6—7 коли на 5—6 коли на книжка; значи „Мисль“ ще излѣзе прѣзъ идещата година въ около 55 коли и ще струва пакъ 10 лева.

печататъ въ стотици хиляди екземплара, се приближаватъ съ цѣната си до „Бълг. Прѣгледъ“. Така напр. Scribner's Magazine, което има 130.000 абоната и излиза въ 100 коли годишно (вънѣ отъ цѣли 20 коли плащани обявления) струва 15 лева.

Редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ като е понизила слѣдователно цѣната на списанието до крайния прѣдѣлъ, съ цѣль да го направи достъпенъ за по-широка публика, не може да прави още и такива отстъпки, щото да не бѣде най-сетнѣ въ състояние да покрие даже печатнитѣ разноси.

И. Г.

Книжици за прочитъ. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ въ Солунъ. Книжка VI.

Едва слѣдъ цѣли двѣ години излѣзих VI-та книжка отъ Солунското списание „Книжици за прочитъ“ отъ г. К. Г. Самарджиевъ, съ която се и прѣкъсва издаването му. Ако сравнимъ първитѣ 10 книжки, излѣзихли прѣзъ 1889 — 1891 г., съ 6-хъ книжки, излѣзихли прѣзъ 1892 — 1895 г., ще намеримъ чувствителна разлика отъ къмъ съдържанieto имъ. До като въ първитѣ 10 книжки се явихъ на свѣтъ нѣколко по-сидни студии, материали и разкази като „Остатъци отъ звуковетъ ъм, ън, ем, ен въ Костурския говоръ“, отъ Д. Матовъ (кн. I. 17 — 26 стр.), „Къмъ българския рѣчникъ“ отъ Д. Матовъ и А. Тошевъ (кн. I 27 — 29, кн. IV — VII 273 — 300), „Триезичната Солунска книга“, отъ М. Дриновъ (кн. VIII — X 195 — 202), „Единъ бѣдни вечеръ въ Пиринъ-Планина“, отъ Пв. Вазовъ (кн. III 3 — 8), „Микелъ Анджело“, отъ К. Величковъ (IV — VII 164 — 175), „Нѣщо за физиологътъ“, отъ Н. А. Начовъ (кн. IV — VII 192 — 202), „Село Мокрени“, отъ В. Кънчовъ (кн. VIII — X 3 — 49) и др., послѣднитѣ 6 книжки напротивъ сж слаби, изпълнени съ блюдаки разкази, оригинални и прѣводни. Така щото съ прѣкъсването на списанието срѣдъ годината, малко губимъ читателитѣ. Г. Самарджиевъ мисли да се издѣлки на абонатитѣ си за цѣлото годишно течение съ книгата на г. Д-ръ Д. Молдовъ „Домашенъ лѣкаръ“, и много добръ прави. Тая книга ще имъ принесе негли поголъма полза, отъ колкото самого списание при такава слаба редакция и още по-слабо съдържание. За нередовното излизане на „Книжици“ г. Самарджиевъ може до нѣидѣ да се извини, като се вземе прѣдъ видъ строгата турска цензура, и като се знае че за да излѣзе една българска книга въ турскага държава, трѣба ржкописетъ ѝ да мине прѣзъ нѣколко станции, гдѣто стои често по нѣколко мѣсеци (вж Д-ръ Пв. Д. Шишмановъ, Бълг. Пр., II год., кн. IV — V стр. 274 — 286); по за недобрия материалъ отговорностъ пада, чини ми се, изключително на г. С.

Съдържанието на VI-та книжка е: 1. Една пролѣтна вечеръ, разказъ отъ Ст. Д. Божовъ. — 2. Не за много. Прѣводъ пзъ в. „Европы“. — 3. Приказка за Правината и Кривината, отъ Д. Матовъ. — 4. Едно удоволствие (комедия), прѣв. отъ френски Н. Девъ. — 5. Данте, Бакачио и Петрарка. прѣв. П. Ковъ.

Право да си кажемъ, ако не бѣше статията на г. Д. Матовъ, тази книжка не струваше и да се погледне. Понеже студията на г. Д. Матовъ заслужава да бѣде пзвѣстна на единъ по-широкъ кръгъ чита-

тели, отъ които мнозина нѣматъ на разположение „Книжницѣ“, намираме за добръ да прѣдадемъ на кратко съдържанieto ѝ.

Статията е раздѣлена на двѣ части: текстъ и коментаръ. Текстътъ е приказката за „Правината и Кривината“, както е заглавието на статията, записана отъ Гюшо Бояджиевъ въ гр. Велесъ. Съдържанieto на приказката е такъво: Двама брата се скарали, единиятъ настоявалъ, че Правината е по-добра, другия — Кривината. Като не могли сами да рѣшатъ спора, условили си: когото срѣцнатъ на пътя първъ, да го попитатъ, и който има право, той да извади очитѣ на другия. Срѣцнали на пътя единъ поитъ, (собствено дявола прѣдрешенъ като поитъ) и му прѣдложили да имъ рѣши спора. Поитътъ казалъ, че Кривината е по-добра. Споредъ условieto трѣбало да се извадятъ очитѣ на оновова, който казва, че Правината е по-добра. Последниятъ прѣдложилъ да попитатъ друго лице. Срещатъ пакъ поитъ (сѣщъ дяволъ), той поитъ отговорилъ сѣщото, както и първиятъ пътъ. Най-послѣ приели да дочакатъ трета среща. Явява имъ се дяволътъ, прѣдрешенъ като владику и казалъ, както двата пъти. Поддържателятъ, че Кривината е по-добра, извадилъ очитѣ на брата си и го оставилъ до едно дърво. Тукъ слѣпниятъ се качилъ на дървото. Прѣзъ нощта се събрали дяволитѣ подъ дървото и давали отчетъ прѣдъ началника си за сторенитѣ злини прѣзъ деня. Началникътъ, като намиралъ маловажни дѣлата на дяволитѣ, посочвалъ и лѣчебни срѣдства за напакостенитѣ. Когато дяволътъ, който накаралъ братътъ да извади очитѣ на брата си, разказалъ своитѣ дѣяния, началникътъ му забѣлжалъ че, ослѣпениятъ може да се изцѣри, ако си омие очитѣ отъ този кладенецъ. Щомъ се съмнѣло, ослѣпениятъ слѣзналъ отъ дървото, измилъ си очитѣ отъ кладенеца и очитѣ му оздравѣли. Той съобщилъ и лѣчебнитѣ срѣдства на всички, на които било напакостено прѣзъ този день.

Подиръ текста на този вариантъ г. Д. Матовъ навежда и други варианти изъ нашитѣ фолклорни сборки; а слѣдъ това сравнява сходнитѣ варианти у турцитѣ, сѣрбитѣ, руситѣ, поляцитѣ, чехитѣ, гърцитѣ, италиянитѣ, нѣмцитѣ, французитѣ, финитѣ, испанцитѣ, арменцитѣ, арабитѣ, киргизитѣ, бенгалцитѣ и др. Слѣдъ това обширно сравнение г. Матовъ разглежда, какво говорятъ А. Веселовски, Кюлеръ, Коскенъ, Тиле, Влиелюски и др., които сѣ писали по тази приказка. Г. Матовъ смѣта произхода на тази приказка за източень, макаръ че намира въ нея богомилски характеръ. „Не можемъ да кажемъ, че е необходимо да я смѣтаме за самородно богомилско творение, защото мжно може да се допусне, че е прѣминѣла отъ богомилитѣ на къмъ изтокъ, когато противното може да се мисли“ (29 стр.). Такъво почти е и мнѣнието на А. Веселовски, който прѣвъ писалъ за тая приказка.

А. П. Стоиловъ.

Српска Краљевска Академија. Споменѣи XXVI—XXVII. У Београду 1895.

Брой XXVI отъ Споменѣика захваща статията отъ г. Л. Зоре: „Дубровачке туѣинке“ (стр. 26 in 4⁰). Г-нъ Зоре, родомъ чехъ, сега прѣподаватель въ Дубровникъ, е единъ отъ най-добритѣ сътрудници на списанието на Хърватската Академиа «Rad». Въ новия си трудъ той дава етимологичень рѣчникъ на чуждитѣ думи въ дубровнишкия диа-

лектъ, който отъ едни се смѣта за по-близъкъ до сръбскитѣ говори, отъ други — до хърватскитѣ. Тукъ не сж прибрани всичкитѣ чужди думи въ дубровнишкия говоръ, които сж били извѣстни на автора. Той е избиралъ повечето тия, които не сж станжали още навсѣду употребни. Затова той не прѣброява такива думи, като трпеза, темелъ, хилъада, ливада, душманини и пр., защото ги има по всички сръбско-хърватски говори, та à priori ще да ги има и въ Дубровникъ. Сетнѣ, изоставени сж и такива думи, които или сж съвсѣмъ нови, или пъкъ коренятъ имъ много лесно се отгатва, като комуна, театар, катедрала и пр.¹⁾ Всичкитѣ думи, които сж влѣзли въ списъка на г. Зоре, посижтъ особитѣ дубровнишки печатъ. Това не ще каже, че тѣ не се срѣщатъ въ други нѣкои сръбско-хърватски говори. Напротивъ, нѣкои отъ тѣхъ ги има и по насъ. Но тѣ изобщо не сж разпространени и извѣстни тѣй, както по-отколѣ заетитѣ думи: ливада, хилъада и пр., които сж, може да се каже, южно-славянски.

Въ дубровнишкия говоръ най-много има заети думи отъ италианския езикъ, а по-малко — отъ гръцкия и турския. При все това често намираме и въ тоя говоръ унхтване за историята на нѣкои чужди думи въ българския езикъ.

Трудетъ е изработенъ добросъвѣстно и вѣщо. Жално е само, че обясненията сж досущъ кратки, па и недостатъчни. Авторътъ не посочва винаги домашното значение на чуждитѣ думи въ онѣзи езици, отъ които прѣдполага той, че сж образувани дубровнишкитѣ, споменжти въ списъка. Затова въ четеца остая по-нѣкога съмнѣние, дали етимологията не е насилена. Особено трѣбаше авторътъ да бжде по-обстоятеленъ въ такива случаи, когато той отфърля нѣкоя стара етимология и прѣдлага намѣсто нея нова²⁾. Безъ да споменува за етимологитѣ, които сж прѣдложени вече за подобни думи отъ Миклошича и др. — учени, Зоре дава нови. Но новитѣ не сж толкова убѣдителни, щоте да не трѣба да ни се посочи, възъ каква основа се отфърлятъ старитѣ. Желателно бѣше освѣгъ това, въ трудъ, който е влѣзълъ въ ученото издание на Сръбската Академия, да посочи авторътъ, въ какво отношение се намира неговиятъ трудъ къмъ трудоветѣ на прѣдшественицитѣ му. Изобщо бие силно на очи това, гдѣто книгата не съдържа доста литературни указания.

* * *

Брой XXVII. отъ Споменика захваща трудътъ на Дан. А. Живаљевић: Српска и Хрватска библиографија за 1893. годину (65 стр. in 4°). Щомъ вземешъ да прѣлисташъ тая книга, ще ти се направи безъ друго мисълта да теглишъ едно сравнение между състоянието на нашата книжнина и сръбско-хърватската. Всѣки се сѣща, че сръбско-хърватската книжнина стои въ всички отношения по-горѣ отъ нашата. Извѣстни сж и главнитѣ причини за това, между които безъ съмнѣние на първо мѣсто стоижтъ: голѣмъ кръгъ четци и писатели, обработенъ езикъ и по-дългъ възраст. Нѣма нужда да се разпространявамъ тукъ за тѣзи причини, отъ които нѣкои за далечно бждще опрѣдѣлятъ сждбата на книжнината. Както и да е, южно-

¹⁾ Но все пакъ намираме: сенат, салата, танац и пр.

²⁾ Ср. думитѣ: бешица, превља, чомбо.

славянскитѣ народи показватъ, че притежаватъ културна жизнеспособностъ, и оня, който би поискалъ да намери фактове за това, ще стори добръ, да наблюдава литературното развитие у тѣхъ.

Трѣба да отбѣлѣжимъ, че сръбско-хърватската литература е толкова по-уредена отъ своята по-млада южна соседства, че си има инвентаръ, тя знае своя капиталъ. Въ прѣдстоещата прѣдъ насъ библиография ще да има, безъ съмнѣние, и пропуснати нѣща, но тя рисува хубаво състоянието и развитието на сръбско-хърватската книжнина. У насъ още е невъзможно да се направи подобно нѣщо, поради това, че къмъ библиографски трудове малцина иматъ похта, а освѣнъ това, и книжарекото дѣло у насъ не е никакъ организиуано. За сега ще се утѣшимъ съ това, че книгописецѣ на Иречка и Теодорова турихъ основа на нашата библиография, а г. Теодоровъ е общалъ да продължава своя трудъ. На второ мѣсто трѣба да се забѣлѣжи, че сръбско-хърватскитѣ библиографи, между които лично мѣсто заема най-плодовитиятъ сръбски ученъ Новаковичъ, схващатъ вѣрно своята задача, като обгръщатъ съсъ своитѣ трудове както сръбската, тъй и хърватската книжнина. Истина, сръбскитѣ книги, писани съ кирилица, не се разпространяватъ между хърватитѣ, както и хърватскитѣ се прѣдзначауатъ главно за хърватитѣ. Но тия двѣ книжнини трѣба да се взиматъ за една, понеже въ тѣхъ въ научно отношение имаме прѣдъ себе си единъ и сжщъ езикъ, и всѣка хърватска книга би могла да стане (па и става) достояние на сърбитѣ, и наопаки.

Както се каза, сръбско-хърватската книжнина стои по-горѣ отъ нашата въвъ всички отношения, но прѣвъзходството ѝ особено личи въ по-голямъ брой на книгитѣ и сисанията, които тя притежава. За да си съставите понятие за това, доста ще бѣде да ви се каже, че трудътъ на г. Живалевича съдържа 693 броя, отъ които отдѣлно сж наредени имената на 217 сисания и вѣстници, 51 календаръ и пр. У насъ надали излизатъ и на половина толкова броеве на година. Любопитно е и сравнението на вѣстницитѣ и сисанията. Числото имъ у насъ не е достигало никога до 100, а у сърбитѣ освѣнъ казанитѣ 217 броя у Живалевича сж посочени още 16 други научни издания.

Въ нашето сисание сж разгледани само нѣколко отъ съчиненията на Новаковича, Милчевича, Цвинча и пр., които сж изѣзди прѣвъ послѣднитѣ 2—3 години въ Сърбия. Въ труда на г. Живалевича намираме указаниа за много други книги и статии, които ще да сж любопитни за насъ, а сж ни останали до сега неизвѣстни. Споменувамъ само атворитѣ: И. Руварацъ, Новаковичъ, Богишичъ и пр.

Д. М.

Пжтешественникъ, мѣсечно иллюстриуано сисание по пжтешествията и географическитѣ открития, подъ редакцията на Р. М. Каролевъ. Годишна цѣна 6 лева. — Въ редакцията се получи едно извѣстие, че отъ 1. януари щѣло да захване да излиза подъ горното заглавие ново сисание, което си поставя за цѣлъ, „да запознава читателитѣ съ най добритѣ пжтешествия по различнитѣ страни на земното кжло и съ най важнитѣ географически открития, които почти всѣки день ставатъ въ Азия, Африка, Океания, на полюситѣ и пр., като ще ги запознава въ сжщото врѣме, както съ живота, нравитѣ и обичаитѣ на дивитѣ азиатски, африкански и американски народи, тъй

схщо и съ живота, нравитѣ и обичаитѣ на образованитѣ народи. Ще ги запознава още и съ свойствата на растенията, на звѣроветѣ и ловѣтъ на тѣхъ, както и съ птицитѣ, насѣкомитѣ и ископаемитѣ богатства на описваемитѣ страни“.

Така гласи извѣстието. А ние нѣма да кажемъ „желаемъ добъръ успѣхъ на „Пхтешественникъ“, защото споредъ нашето мнѣние у насъ е още много рано за едно такова списание. Като че другитѣ наши списания съ много по-обширна програма цѣвнжли, та ни потрѣбало още и специално списание по пхтешествията и географическитѣ открития. По-добъръ би било, намѣсто да излазя такова списание, да се прѣведжтъ прѣди всичко описания на най-важнитѣ открития и пхтувания, а може-би и нѣкои отъ класическитѣ съчинения на прочути пхтешественици, а нѣкъ за отдѣлни статии отъ програмата, която си поставя новото списание, сж широко отворени вратитѣ на нашитѣ сжществувачи вече списания. Така напр. виждаме, че въ голѣмата частъ отъ програмата си „Пхтешественикъ“ не ще се различава много отъ „Природа“, която усигъ вече да си пробие пхтъ между нашето общество; тогава защо да не се подпомогне „Природа“, вмѣсто да се основава ново списание, което, убѣдени сме, не ще да го бѣде дълго врѣме. Сетигъ много статии написани по програмата на „Пхтешественикъ“ бихж се помѣстили навѣрно на драго сърдце и въ другитѣ наши списания, като „Бълг. Прѣгледъ“, „Мисль“ и пр.

И. Г.

„Историческое Обзорѣніе“, издавано подъ редакцията на Петербургския професоръ Н. И. Карѣевъ, донася въ послѣдния томъ (VIII) нѣколко статии отъ голѣмъ интересъ както по важността на историческитѣ въпроси, които се разглеждатъ въ тѣхъ, така и по богатството на материяла имъ. Обърнж ни вниманието най-паче статията на А. Оденвалдъ „Историческая наука и ея значеніе для психологіи“. Прѣди нѣколко години въ една статия подъ заглавие: „Разработка теоретическихъ вопросовъ исторической науки“, обнародвана въ сжщото списание (I. томъ), която имаше програмно значение за основаното тогава историческо дружество при Петербургския университетъ, професоръ Н. И. Карѣевъ между друго бѣше изказалъ и мисльта, че за рѣшеніе на въпроса за свободната воля философитѣ бихж могли ползотворно да си помагатъ съ исторически доказателства. Тая мисль бѣше изказана само пхтемъ, по поводъ на въпроса за значението на историческата наука между другитѣ науки. Г-нъ Карѣевъ заебаше между друго и отрицателнитѣ мнѣния на нѣкои философи за истерията като наука (Шелингъ, Шопенхауеръ), констатираше едностранчивостта на тия мнѣния и по тоя поводъ изказа мисльта, че нѣкои науки бихж могли да достигнатъ до по-положителни резултати, ако бихж се ползували отъ резултатитѣ, придобити отъ истерията.

Противъ това мнѣние възстанж г. Влад. Соловьевъ, професоръ въ Москва, въ една рецензия: „Руководящія мысли Историческаго Обзорѣнія“, (X. кн. „Вопросы философіи и психологіи“), дѣто отрича въѣкаква възможность за философитѣ и психолозитѣ да извлѣкжтъ нѣкоя полза отъ истерията. Споредъ него истерията не може да издиря самостоятелно общи теоретически въпроси и за тая цѣль прибѣгва къмъ помощта на други науки; историкътъ за да издиря своигъ теории,

виняги се ползува отъ философията, а послѣдната наопаки никога не се ползува отъ историята. Това абсолютно отричане на всѣкаква самостоятелностъ на историята като наука прѣдизвика възражението на А. Оденвалдъ въ горѣказаната статия. Оденвалдъ съ изобилни примѣри се стареа да докаже, че за разбиране на кореннитѣ свойства на човѣшката воля за философа не е достатъчно да наблюдава само себе си и домашнитѣ си, безъ да се тревожи за това, както се изразява г. Соловьевъ, Т. Ливий или Моммсенъ; но е необходимо да се правятъ наблюдения върху повече пиддива и то върху по-видни типове, каквито не могатъ да се намѣрятъ виняги между членовѣтъ на едно семейство. За пидиряне законитѣ на човѣшката воля, казва той трѣба да се прѣдпочете историческия методъ прѣдъ метафизическия, защото само чрезъ посрѣдството на наблюдения на многочислени явления и опити може да се достигнатъ общи резултати; споредъ Бокль, простото наблюдение надъ собствена душа не може никога възвиси психологията въ степенъ на наука. Историята може да бѣде полезна, казва Оденвалдъ, за психологията, защото тя е съкровищница на неизмѣримо количество конкретни фактове отъ живота на всички врѣмена и народи. Завързаниятъ споръ между прѣдставителитѣ на руската историческа и философска наука има голѣмъ интересъ, и заслужава вниманието на любителитѣ на тия науки.

Д. Д. А.

Academische Revue е списание, посветено изключително на въпроси за вървежа, наредбитѣ, историята и развитието на висшитѣ училища въ цѣлия свѣтъ. Вече втора година се издава то въ Мюнхенъ, като брой за сътрудници лица отъ университети и висши училища на всѣка страна. Покрай ония специални въпроси и съобщения, то донася въ всѣкой брой и важни книгописни вѣсти. — Въ първия свитѣкъ на течешата годишнина отъ *Academische Revue* се захваща отъ професора Шенъ въ Пуатье единъ очѣръгъ на френскитѣ университети отъ революцията насамъ, съставенъ по съчинението на френския философъ и историкъ Louis Liard «L'enseignement supérieur en France», 2 тома: I за 1789—1801, и II. за 1801—1893. Парижъ 1888—1894. Лияръ, който излага историята на «Université de France» документално и безъ всѣка национална слабостъ, е заслужилъ на своето отечество твърдѣ много като «Directeur de l'enseignement supérieur», понеже е поправилъ въвъ висшето обучение на Франция много важни недостатѣци и въ малко години го е нагодилъ къмъ потрѣбитѣ на съврѣмения животъ и наука. Неговото съчинение, като разправя за различнитѣ фази, прѣзъ които сж минували френскитѣ университети, и за послѣднитѣ мѣрки, които се приложихъ въ Франция за тѣхното подобрене, съдържа несъмнѣно яко поучителни насоки за ония, що бихъ желали да се освѣтлятъ върху принципитѣ на университетската организация въ една отъ първитѣ страни на културата. Ние, които тепѣреа сме захванали да садимъ у дома си висше учение и да създаваме български университетъ, ще намѣримъ у Лияра особно цѣлини бѣлѣжки, какъ да се отнасяме къмъ тоя видъ въпроси безъ да искаме изеднажъ невъзможното и безъ да хапимъ врѣме и срѣдства за кривото и непригодното.

Професоръ Шенъ очъртава сега въ *Academische Revue* по-линяра само положението на френскитѣ университети до 1789. год. и прѣдприетитѣ за тѣхъ реорганизации прѣзъ врѣме на революцията. По-нататкъ той ще даде по-широки разяснения за развитието на университетитѣ, особно прѣзъ послѣдното десетилѣтне на нашия вѣкъ.

Въ годината на революцията Франция имаше 22 университета, сир. 7 по-вече, отколкото днесъ; а пълниятъ университетъ състоеше отъ четири факултета: теология, право, медицина и изкуства (поезия и всички свободни и механически изкуства). Покрай университетитѣ съществуваша още „висши училища“. отъ което едно е сегашниятъ *Collège de France*. Като се сравняватъ университетитѣ отъ 1789. г. съ университетитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове, забѣлзва се отъ XV. в. до XVIII. постояненъ упадѣкъ. По всички факултети се учи твърдѣ малко: а въ факултета за изкуства, който се спохожда най-много, пѣма ни история, ни география, ни френска литература: тамъ всичко се ограничава съ прѣводъ отъ латински на френски и обратно и съ плетене думи въ стихове. Единъ документъ отъ университета въ Пуатье се оплаква, че голѣмъ брой млади излиза изъ класоветѣ яко невѣжественъ, особно въ най-обиходнитѣ нѣща, въ правописъ, по френски езикъ. Печално бѣше и нравственото състояние на университетитѣ. Професоритѣ гледаха да свързватъ съ своитѣ прѣми длѣжности още и други служби за да си увеличаватъ доходѣтъ. Не по-добросѣвѣстни сж и студентитѣ. Прѣзъ XVI. в. студентитѣ отъ Бордо повели процесъ противъ своитѣ професори, за да ги принудятъ да дохаждатъ на лекции: обаче по-сетнѣ и сами занемарятъ тая ревностъ, като гледаха само да обогатѣтъ снѣзхождене на изпита. Цѣлиятъ семестръ студентитѣ прѣкарватъ у дома си, и се явяватъ само въ края, за да си вишшатъ имената въ табличкитѣ. Професоритѣ диктуватъ прѣдъ нѣколко думи, които продаватъ лекциитѣ имъ. Дипломитѣ се даватъ за евтини познания, но за скъпи пари. Нищо въ тия факултети не прилича на висше учение, никакви научни занятия не ставатъ и пѣма научни методи. „Невѣжеството на фелдшеритѣ струва на държавата всѣка година по-вече граждани, отколкото би стрували десетъ войни!“ Университетитѣ не упражняватъ никакво участие въ грамадната умствена работа и въ духовната еманципация на осемнайсетия вѣкъ. Затуй щомъ настанѣ революцията, не се намѣри ни единъ гласъ да ги защити: на 22. декември 1789. и 21. май 1791. имъ се отнехъ правдинитѣ и независимостта.

„Assemblée constituante“ прогласи теорията за „национално възпитание“. Прочутиятъ Талейранъ разви блѣскаво мисълъга, че просвѣщенieto на гражданитѣ, безплатно за тѣхъ въ всичкитѣ си необходими стѣпени, трѣба да бѣде универсално. Всички науки иматъ общи произходъ и цѣль, а отъ това и вѣчна взаимна връзка: тѣ ще се прѣдаватъ въ единъ голѣмъ „Institut National de France“, който споредъ нуждата ще може да си основава помощи заведения дори извънъ Франция. Обаче тоя великолѣпенъ проектъ наидъ прѣдъ „Assemblée législative“, дѣто особно педагогътъ Кондорсе прѣдлагаше за учението по-практична организация: докѣдъ запазва за основното и срѣдно образование извѣстни опрѣдѣления, той иска за висшето учение безгранична независимостъ. Това се стори опасно на революционното правителство, и то разпуснѣ събранието. Между туй

професори, родители и ученици налягахъ за една реформа. Конвентътъ създаде за тая цѣль единъ „Comité d'Instruction publique“, въ който съкашъ щѣше да се прокара планътъ на Кондорсе; обаче и тукъ погрѣши пакъ политиката. „Народната партия“ подържаше, че съ паритъ на гражданитѣ трѣба да се посрѣща само необходимото основно учение; „висшето учение“ нека се остави на свободната конкуренция: гениитѣ самъ ще си пробие пътъ! „Намъ сж нужни — обяви Хенцъ — свободни човѣци, а не учени; свободата не е плодъ отъ наукитѣ и изкуствата. Санкюлотитѣ не сж учени, а учениитѣ не сж републиканци“. По тоя начинъ бѣ отнета държавната грижа за висшето учение и университетитѣ останяхъ да стърчатъ като стари беззащитни крѣпости, знакъ на минала слава. Обаче крайноститѣ рѣдко сж способни за животъ. И теорията на Конвента надх. Тогава настанахъ въ просвѣщеніето страшна бъркотия. Диктатурата на Робеспьера накара съборнието да прогласи, че „учението, както и всѣкой помнитѣкъ, трѣба да бѣде свободно“; единъ свободенъ народъ нѣма нужда отъ каста систематици, на които духътъ лѣти безъ спиръ въ горнитѣ сфери на сънищата и фантазията; — публичнитѣ заседания на патриотитѣ сж най-хубавитѣ и най-полезни училища! Съ това узаконение цѣлото обучение въ страната се остави на съдбата си. За щастие това не трая дълго. Скоро се почувствува недостатѣкътъ отъ висше учение: прѣвъ петъ години анархия се отвори дълбока пропасть въ умственото развитие на народа: у него порасихъ едно невѣждо поколение. Злого се вѣстѣше все по-ясно, и по-ясно почихъ да се слушатъ гласове за нова училищна организация. Самъ Конвентътъ се принуди да отстъпи прѣдъ естествената реакция: едно по друго той основа нови висши учебни заведения. „За славата на отечеството — извика Лаканаль прѣдъ съборнието, — за напѣдка на човѣшкия умъ е потребно да се създаде за младитѣ граждани, отличени отъ природата отъ обикновената класа, една атмосфера, дѣто тѣхнитѣ способности да намѣрижъ поприще, безъ да се гледа на състоянието, въ което ги е родилъ случаятъ, или на имотѣтъ имъ; народътъ обсебя тѣхниятъ гений, той ги образува много по-вече за себе, нежелти за тѣхъ самитѣ: на свои разноски той създава отъ тѣхъ лѣкой Евклидъ, Даламберъ, Квинтилиянъ, Реленъ, Локъ, Кондильякъ, Дрекъ или Ланерузь!“ За цѣлата република имаше да се устрои единъ „Institut National“, „който въ разнитѣ си дѣлове да дава просвѣта по всички клонове на учението, а въ своята цѣлость — най-високата стѣпень на човѣшкото знание.“ Отъ тоя „институтъ“ се родихъ петѣтъ академии, които сѣга вече не се занимавахъ съ сжщинско обучение.

Прѣди да се явятъ плодетѣ отъ тая нова организация, Директоратътъ назначи прѣвъ шестата година на републиката една комisia, която да подобри цѣлото учебно дѣло. Тогава се създадохъ тѣй нареченитѣ „лицей“, всѣкой съ четири отдѣла, които най-много се доближаваха до идеала на единъ сегашенъ университетъ. Бюджетътъ на лицейтѣ бѣ установенъ на 1.388.000 лева годишно. При всичко че поради насталитѣ пататѣкъ прѣврати и парични мѣнотии лицейтѣ не можеха да влѣзжтъ въ пълно дѣйствие, ала стѣдъ избистряньето на държавнитѣ отношения отъ тѣхъ се яви теорията за университетитѣ отъ наши дни.

А. Т.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Споменитѣ за П. Р. Славейкова въ в. Новини.

Такъвъ дѣецъ като П. Славейкова, който е летѣлъ като метеоръ отъ единия край на отечеството на другъ и е изкаралъ не само въ училището, но и въ обществения животъ многобройни ученици, би далъ въ друга страна материалъ за сума интересни спомени. И у насъ има негови приятели, които бихъ могли да разкажатъ за него забавни и поучителни приключения, но да седнатъ да напишатъ това за печатъ — малцина ще се намѣриятъ. Едни се не сѣшатъ, други се съмнѣватъ въ своята дарба за разказване, а трети намиратъ, че подобни нѣща и не заслужаватъ печатъ. Твърдѣ жално е това. Разбира се, литературнитѣ спомени трѣба да се отличаватъ съ художественостъ, но най-сетнѣ тѣ и безъ нея би могли да минатъ, а излишно е да се разпирая, че въвъ всѣки случай тѣ ще ползватъ много оногова, който се залови за подробна биография на покойния.

Между биографийкитѣ и споменитѣ за Славейкова, които се явихъ наскоро слѣдъ смъртта му, особено обѣрихъхъ вниманието ми напечатенитѣ въ Българска Сбирка и въ в. Новини. Тия статийки сж написани съ горещо непристорено чувство, и ни донасятъ при това нови нѣща. За споменитѣ на г. Ст. Бобчевъ, напечатани въ Б. Сб., е съобщено накратко на нашитѣ четци (Бълг. Прѣгл. XI 147). Тукъ желаяхъ да кажъ нѣколко думи за материалитѣ, обнародвани въ в. Новини, който се издава въ Цариградъ, гдѣто покойниятъ е прѣкаралъ цѣлъ бѣлѣжитъ редъ години отъ своята дѣйностъ.

Авторътъ (чини ми се — самиятъ редакторъ), комуто се падна честта, да се подвизава днесъ въ Цариградъ, изпълнилъ е добросъвѣстно своя дългъ къмъ прѣдходника си, но все пакъ бихме очаквали повече отъ вѣстника, който се издава въ тоя градъ и е единичкътъ органъ (като не смѣтаме протестантската Зорница) за едно население отъ 1½ милиона, петемно за четиво. Ала трѣба и съ това да се благодаримъ.

Може да ни се възрази, че при сегашнитѣ цензурни условия не бива да се иска повече. Който чете внимателно в. Новини, ще се убѣди, че неговата редакция има да се бори съсъ стихийни спѣнки. Цензорътъ ще да е такъво ограничено същество, той туря съ такъвъ производъ своето veto, че положително осаката вѣстника. Тѣй като докторътъ е забранилъ строго на редакцията на Новини да се вълнува отъ политикитѣ събития, естествено, тя обръща по-сериозно внимание върху научно-литературната частъ на вѣстника си, която по тая причина е по-богата и по-сериозна отколкото въ другитѣ наши вѣстници. Но и въ тая частъ, види се, цензорътъ прави такива опу-

стошения, щото нѣкои броеве отъ вѣстника излизатъ съвсѣмъ безцвѣтни. Отъ друга страна, безцвѣтни сж и тия броеве, въ които прѣоблада научниятъ отдѣлъ, а нѣма почти никакви дописки изъ областта. За да обяснѣя това по-нагледно съ примѣръ, ще съобщѣя че въ онѣя 5 брой отъ Новини, въ които има материали за Славейкова, намираме слѣднитѣ едри научни статии: „Съврѣменното състояние на астрономията“, отъ Б. Цераски, „искуство винаги да остана човѣкъ млад“, „Врѣднитѣ влияния на цвѣтушитѣ растения върху човѣшкия организъмъ“: „Послѣдния поетически трудъ на Святослава Миларовъ“ и др. Веѣка отъ тия статии заема по 4—5 стълбца отъ вѣстника. Прибавете още 5—6 стълбца за духовни статии или за събития по цѣлия свѣтъ, други 4—5 за телеграми, дребосѣкъ и обявления, — и какво ще остане за събитията въ Одринско и Македония? — Нѣкои злочести 2—3 стълбца, и то заети съ протоколни съобщения за нѣкой изпитъ, въ веѣки случай умѣстни и полезни, и съ оди въ проза за пътуваньето на нѣкой каймакаминъ — винаги неумѣстни и врѣдни. Редакцията би трѣбало да изфърли тия недостойни раболѣпства, да държи равновѣсие между свонѣтѣ отдѣли и винаги да се грижи да отразява събитията, които вълнуватъ българитѣ въ Турско, да изказва тѣхнитѣ болки и тѣхнитѣ идеали, изобщо да служи за маякъ на населението.

Днесъ за днесъ вѣстникътъ е много далекъ отъ това назначение. Жални резултати получваме, като сравнимъ допискитѣ въ едноврѣмешнитѣ цариградски вѣстници съ тия дописки, които обнародватъ сега Новини. Нанстина, по-прѣди турската цензура бѣше въ поразумни рѣѣ, но затова пѣкъ тогава нѣмахме въ Цариградъ българско агентство, а въ София правителство.

Като оставимъ на страна кратката биография, написана въ видъ на поменикъ, ето какви материали за Славейкова намираме въ в. Новини.

Въ брой 79. (4. юли 1895.) сж напечатани споменѣ за печатарското дружество, основано отъ словослагатели отъ печатницитѣ на П. Славейкова, Найденова и др. и за популярността, съ която се ползувалъ Славейковъ даже срѣдъ ученицитѣ въ Цариградъ. Авторътъ на споменитѣ, по него врѣме малко момче, съсъ страхопочитание гледалъ на Балкананъ, гдѣто се намирахъ дюкянитѣ на българскитѣ търговци. По свѣтътъ на нѣкой цариградски българинъ, тоя момъкъ завеждатъ въ Фенерското училище. На трѣгване за училището, прѣдъ вратата на Балкананъ той срѣща нѣколко свои другари, съ които се спира да зѣпатъ и да слушатъ, какво приказватъ търговцитѣ съ единъ тлъстичѣкъ човѣкъ съ крѣгло лице. Тоя човѣкъ ги посвѣтвалъ да не стоѣтъ, а да си вървятъ по работата. Като се поотстранили дѣцата, едно отъ тѣхъ сбутало другаритѣ си и имъ казало, че това е Славейковъ, вѣстникарятъ. Обаянието за тоя човѣкъ било и между дѣцата толкова голѣмо, че нашиятъ разказвачъ се върналъ, още веднажъ да се взре въ лицето на популарния вѣстникарь.

Въ брой 80. изгървенъ се разказва за първата цариградска изложба на рѣкодѣлия, събрани отъ всѣчки български краища. Въ деня на отваряньето ѝ Славейковъ казалъ една рѣчь, толкова духовита и пламенна, че докаралъ всѣчки слушатели въ възторгъ. Особено се въодушевилъ Стефанъ Иличъ, български търговецъ въ Цариградъ. Той поздравилъ оратора и тържествено обявилъ, че му отнуша свои

срѣдства, за да напечата тая рѣчь, та да се раздава даромъ. Сетиѣ, авторѣтъ пристѣпна къмъ още по-любопитни разкази за условията, при които Славейковъ е написалъ своитѣ стихотворения за паритѣ. Срещу лични дни се случвало, че щедриятъ Славейковъ, който на никой просител не отказвалъ помощъ, осталялъ самичѣкъ безъ пари. Работниците отъ печатницата го налѣгали за заплатата, а той, като не могълъ отъ нигдѣ да земе, написвалъ духовити стихове за паритѣ, и работниците отъ продажбата на тия стихотворения изкарвали нѣщо, колкото да прѣкаратъ празниците.

Споменитѣ обнародвани въ бр. 81. сж посветени изобщо на Ферерското българско училище. Къмъ Славейкова се отнася косвено епизодътъ за единъ ученикъ, по име Ташо, който по подражание на учителя си обичалъ да плете стихове. Тукъ се разказва, че Славейковъ билъ станалъ поетъ по случайно вдѣхновение. Веднѣжъ той билъ чулъ единъ поетъ на Великъ-денъ весело да казва :

Христосъ възкрѣснѣ,
И дяволѣтъ се прѣснѣ.
Христосъ възкресе,
И давода го втресе.

Тия думи породили у Славейкова мисълта, че може да се пише не само тѣй, както говоримъ, но и въ стихове.

Азъ се съмнѣвамъ, че това прѣдание е вѣрно. Но чувалъ съмъ, че Славейковъ самъ обичалъ съ тѣзи стихове да започва своитѣ рѣчи на Великденъ и че той самъ каралъ ученицитѣ си да се упражняватъ въ стихове.

Споменитѣ, напечатани въ брой 83. сж посветени на Цариградското Българско Читалище, но и въ тѣхъ ще се намѣри нѣщо за библиографията на Славейкова.

Най-сетиѣ, въ брой 83. отъ Новини (21. юли 1895.) срѣщаме една статия, въ която се развива едно прѣдложение за популяризация на Славейковитѣ книжовни трудове. Авторѣтъ бѣлѣжи, че днесъ е твърдѣ мѣчно да се запознае човѣкъ съ произведенията на тоя писателъ, който е служилъ съ перото си на три български поколения: „за да види човѣкъ, що е Славейковъ, трѣба да се (?) рови въ библиотекитѣ да събира и прочита книжка по книжка, стихъ по стихъ, статия по статия въ журналитѣ и вѣстникитѣ на миналитѣ врѣмена, нѣщо, което не е по силитѣ освѣтъ на историчитѣ и въобще на книжовникитѣ“. Мене ми се виждатъ съвсѣмъ вѣрни тия мисли. Даже нѣщо по-вече: и въ библиотекитѣ е мѣчно да се намѣри всичко, що е написалъ и издалъ кой да е отъ по-старитѣ наши дѣйци. Който е ималъ случай да работи въ нашитѣ библиотеки, ще да се е убѣдилъ, че тѣ улесняватъ твърдѣ малко книжовно-историческитѣ занятия. За зла честь, и Софийската Народна Библиотека не прави изключение.

Работата е, да се популяризиратъ трудоветѣ на Славейкова. За това трѣба, както прѣдлагатъ Новини, да се издаде сборка отъ съчиненията му, която да се придружи съ подробна биография на автора. Не мож да се съгласимъ, че това трѣба да направи или Министеретвото на Просвѣщеніето, или пъкъ „Научното“ (дали Книжовното?) дружество. Догдѣто има наследници на Славейкова, тѣ трѣба и да се нагърбихтъ съ издание на съчиненията му, безъ да се ограничаватъ само съ стихотворенията, които въ кратко врѣме тъкмили да пуснатъ на бѣлъ

свѣтъ. Колкото за срѣдствата, тѣ ще могатъ се посрещихъ отъ сумитѣ, които бихъ се събрали отъ спомоществователитѣ на изданието и отъ продажбата му. Подписката би могла да става отдѣлно за всѣки томъ, като се обнародва по-напрѣдъ съдържанieto му. Наистина, сега циркулиратъ много подписки, но къмъ тѣхъ ще се прибави собствено само една за Славейкова: то ще бѣде подписката за паметникъ на покойния, за който скоро ще се вземе починъ въ столицата. Трѣба да приетъжнимъ къмъ тая подписка съ толкова по-голямъ въодушевление, че подписката за Вазовия литературенъ фондъ даде доста задоволителни резултати. Колкото за съчиненията на Славейкова, тукъ не се изка особена пожертвователностъ, защото всѣки ще получи срещу паритѣ си едно цѣнно издание.

Д. М.

Българското Книжовно Дружество въ София.

Вече трети пътъ се повръщаме въ „Български Прѣгледъ“ ¹⁾ да разпавяме за работи на едно дружество отъ български учени и писатели, за което винаги трѣбаше да се слушатъ само добри и похвални отзиви, а вмѣсто тѣхъ наопаки отъ день на день се множатъ укори и заплашватъ да го фърлятъ окончателно въ прѣзрѣнието на вѣщци. Пръвъ послѣдния мѣсець декември се прѣдложи въ Народното събрание по бюджета на просвѣщенieto една сума за „книжовни и научни прѣдприятия“ отъ 60 хиляди лева: 50 хиляди за различни помощи, а 10 хиляди за „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество въ София; — събранieto прие да се впишатъ въ бюджета само 50 хиляди лева „за книжовни и научни прѣдприятия“, но безъ 10 хиляди за реченото списание и дружество! И никой отъ ония доброжелатели на Българското книжовно дружество, които отъ крайна снизходителностъ и насила го подкрѣпяхъ досега въ качество на държавни министри; които и лани му турихъ на разположение 20000 лева, а за тая година се рѣшихъ да бѣдѣтъ ходатаи за него прѣдъ събранието: — никой отъ тѣхъ не станъ ни съ дума да защити дружеството противъ гласѣтъ на единъ народенъ прѣдставител, който посочи, че „Периодическо списание“ не заслужа никаква парична помощъ. Не е ли това бѣлѣгъ, колко сж надхли Книжовното дружество и неговѣтъ органъ въ мнѣнието на българскитѣ граждани? Това неприязнено мнѣние за тия чутни иѣкога гласатаи на българското знание не стои ли вече близко до прѣзрѣнието? И кой е виновникътъ на такава обида за всички лица, що се броитъ членове на Българското книжовно дружество и главни сътрудници на неговоо списание?

Всѣка неприязнь, въско прѣзрѣние къмъ едно дружество нада непосредствено върху лицата, които го съставятъ; защото тѣ сж, които дѣйствуватъ въ негово име, и достоинството на тѣхнитѣ постижки опрѣдѣля хвалата или укорѣтъ на дружеството. Но Българското книжовно дружество има да осществява своитѣ задачи главно чрѣзъ едно книжовно прѣдприятие — „Периодическо списание“, въ което могатъ да работѣтъ и членове на дружеството, и нечленове. Приноситѣ на

¹⁾ Вж. Б. П. год. I. кн. 8. стр. 161—165, кн. 11—12. стр. 352—355; год. II. кн. 3. стр. 149—150.

тия сътрудници на списанието ще говорѣтъ естествено на първо мѣсто за способноститѣ на всѣкой авторъ отдѣлно; ала въ сѣщото врѣме тѣ ще служѣтъ изобщо и за оцѣнка на прѣдприятието, на органѣтъ на дружеството, — ще служѣтъ за опора на неговитѣ задачи и сѣществуване. Поради тоя интересъ, който има нашето Книжовно дружество въ качеството на трудовѣтъ, що се помѣстятъ въ неговото „Периодическо списание“, въ редовното обнародуване на такива трудове и разпространение между обществото, то е прибрало въ своя сѣставъ и е прѣдвидило постѣпенно да прибира за свои членове лица, вече извѣстни по книжовната си дѣйность, или пъкъ надѣжни да бѣдѣтъ добри и дѣятелни книжовници; то е наредило да се раздѣлѣтъ членоветѣ по научни групи, и всѣка да се грижи за трудовѣтъ, що спадатъ въ нейния наученъ кръгъ; свърхъ това то е имело единъ управителенъ сѣвътъ, който да натѣкмява всичко потребно за работата на членоветѣ и особно да се грижи за изданието на дружеството и за всички негови дневни работи. Отъ тукъ се разбира, че ако „Периодическо списание“, въ което се заключава главната дѣйность на дружеството, е вдѣхнѣло къмъ себе най-безучастна обхода отъ страна на обществото, виновникъ може да бѣде или управителниятъ сѣвътъ, или пъкъ изобщо членоветѣ сътрудници. Ала сѣвътътъ на дружеството има право да се грижи, какво членоветѣ отъ извѣстна категория да посрѣщатъ правилно задълженията, що произтичатъ за тѣхъ отъ званието имъ при дружеството; на свой редъ пъкъ и тия членове иматъ право да слѣдѣтъ и провѣрѣватъ дѣйността на управителния сѣвътъ. Тия права на сѣвѣта и на членоветѣ иматъ една и сѣща крайна цѣль, — да се прѣмахватъ всѣкакви недостатѣци, отъ които може да произлиза врѣда за задачитѣ и доброто име на дружеството, и да се взиматъ мѣрки за подобрене и усиление на дружествената дѣйность. Българското книжовно дружество и неговото „Периодическо списание“ сѣ потърѣбили вече явно такива врѣди; — употребили ли е управителниятъ сѣвътъ срѣдствата, съ които разполага, за да прѣдотвѣрне врѣдитѣ, или поне да не ги допушта занаярѣдъ? — употребили ли сѣ членоветѣ своитѣ срѣдства, ако е зависело и зависн отъ тѣхъ да не ставатъ врѣдитѣ? Съ горчива жалъ трѣба да отговоримъ, че не сѣ изпълнили своитѣ длѣжности нито управителниятъ сѣвътъ, нито редовнитѣ членове на Книжовното дружество; затуй тѣ сѣ именно виновницитѣ, върху които пада всѣкой укоръ за пусталата дѣйность на дружеството и всѣкой приемѣхъ за неосигнѣтитѣ голѣми затичанѣя на подирното; тѣ напълно заслужихъ онова обидно гласуване на събранieto, споредъ което прѣзъ 1896. г. други по-скромни книжовни прѣдприятия ще могатъ да се удостоѣтъ съ парични помощи отъ държавата, но Книжовното дружество ще трѣба тепърва да покаже, че наравно съ тѣхъ би могло негли и то да моли за нѣщичко!... Ето дѣ е прѣзрѣнието, що навлѣкохъ върху това божемъ академическо учрѣждение нехайството, безчувствието — да не кажемъ нѣщо по-силно — на управителниятъ сѣвътъ и на редовнитѣ членове; — достойно дѣло на 64 учени и мѣдри „работника“ на Българското книжовно дружество въ София!...

Уставътъ на Българското книжовно дружество ¹⁾ задѣлжава въ § 18. з. управителниятъ сѣвътъ, да взима изобщо мѣрки за пра-

¹⁾ Вж. „Периодическо списание“, 1884. кн. X. стр. 190—196.

вилния вървежъ както на общитѣ работи въ дружеството, така и на дѣятелността въ клоноветѣ. Подробноститѣ на такива мѣрки сж опрѣдѣлени възъ основа на § 38. отъ устава въ особенъ вжтрѣшенъ правилникъ на дружеството²⁾, който въ § 6. казва: „всѣки редовенъ членъ се задѣлжава да прочете или да прѣдстави въ дружеството чтение или рефератъ поне единъ пхтъ въ течение на двѣ години“. „Ония отъ чтенията, за които рѣши надлѣжний клонъ, могатъ да се печататъ въ Периодическото списание, слѣдъ като се вземе мнѣнието на редактора на списанието“ (§ 11. отъ правилника). Откакъ се е обнародувалъ тоя „правилникъ за вжтрѣшния редъ на Българското книжовно дружество“ се изминяхъ вече тъкмо десетъ години и половина; прѣзъ това врѣме излѣзохъ 36 книжки отъ „Периодическо списание“, а ни въ една отъ тѣхъ досега не е съобщавано, както гласи § 17. отъ правилника, дали сж се изпълнявали отъ редовнитѣ членове на дружеството исканията на горнитѣ параграфи 6. и 11. Ако е било изпълнявано исканието на § 6., въ дружеството ще да сж влѣзли прѣзъ периода отъ 10 1/2 години най-малко по 5 чтения или реферата отъ всѣкой редовенъ членъ, или всичко $64 \times 5 = 320$ различни трудове по прѣдметитѣ на историко-филологическия, природно-медицинския и държавно-правния клонъ на дружеството. Между туй отъ тия трудове на членоветѣ не се е вѣстилъ ни единъ върху страницитѣ на „Периодическо списание“. Може да се прѣдполага, че или клоноветѣ не сж дали за това своето съгласие, или пъкъ редакторътъ не склонилъ да имъ отвори мѣсто въ списанието; обаче такива заключения бихъ имали право да дадѣтъ клоноветѣ или редакторътъ прѣдъ яснитѣ наредби на §§ 11. и 17. само когато трудоветѣ на редовнитѣ членове не заслужватъ да видѣтъ печатъ! Ала нека речемъ, че управителниятъ свѣтъ не искалъ да се ржководи по § 17. и изпълнявалъ § 11. съ ония едри и дребни приноси, които сж печатани въ „П. С.“ подъ имената на различни редовни членове на дружеството. Като прѣглеждаме тия приноси, намираме пакъ, че никой отъ подписанитѣ подъ тѣхъ автори не е подалъ всѣкон двѣ години поне по единъ приносъ, — което ще каже, че ако сж прѣдставяли тѣ въ клоноветѣ исканото по § 11. число трудове, самитѣ клонове или редакторътъ на списанието сж оцѣнявали много отъ тѣхъ за негодни; отъ друга страна ние намираме, че отъ 64 редовни члена на дружеството 33 не сж се явили на свѣта изобщо съ никакви приноси въ „Периодическо списание“, — а то ще каже, че съгласно съ § 7. в. отъ правилника тѣ прѣстаятъ да бждѣтъ членове на Българското книжовно дружество! Споредъ сщция параграфъ и точка губѣтъ своето членство и всички ония редовни членове въ столицата, които въ течение на една година не сж взимали участие въ задължителнитѣ мѣсечни заседания на клоноветѣ (§ 5. отъ прав.) или на свѣта на дружеството (§ 18. отъ устава); обаче прѣзъ изтеклитѣ до днесъ 10 1/2 години само природно-медицинскитѣ клонове се е събиралъ 2—3 пхти на мѣсечни заседания; — другитѣ два клона като не сж имали ни едно заседание, тѣ сж лишили своитѣ 23 редовни члена въ столицата отъ правото да се броятъ още членове на друже

²⁾ Вст., 1885. кн. XV. стр. 497—502.

ството! Въ книгитѣ на „Периодическо списание“ пакъ нѣма нищо съобщено за това; ала че никой отъ членоветѣ до день днешенъ не се е лишавалъ отъ право за членство, доказва го обстоятелство, че всѣкой отъ тѣхъ продължава да си приема даромъ изданията на дружеството по § 10. отъ устава. Цѣлата тая система отъ непочтени неправилности се дължи на бездѣйността на управителния съвѣтъ, който не е зачиталъ уведениятъ по-горѣ § 18. з. отъ устава на Книжовното дружество. Той е билъ длъженъ да слѣди неуклонно, какъ се отнасятъ изобщо членоветѣ на дружеството къмъ задачитѣ на подирното, и ако съ непосредствени свои постъпки не е могълъ да достига пълно задоволение на устава и на правилника, трѣбаше да се отнася съ годишни отчети (§ 18. е. отъ устава) до главнитѣ събрания на дружеството (§ 25. д. отъ устава) Обаче съвѣтътъ не е подготвялъ никакви работи за главно събрание цѣли 11 години, при всичко че споредъ § 25. отъ устава всѣка година на 16 августъ, или най-късно на 16. ноември (§ 28. отъ устава) трѣба да се свика таково събрание; — и не само това, но той не е правилъ дори своитѣ мѣсечни заседания редовно (§ 18. отъ уст.), не е съобщавалъ за тѣхъ нищо въ книжкитѣ на списанието (§ 17. отъ прав.)! Наистина, прѣзъ 1885. и 1886. г. имаше нѣкои причини да не станатъ главни събрания; но прѣзъ слѣднитѣ години до 1895. г. никакви причини не можехъ да се намѣрихъ основателни за да се угажда на приятния навикъ на съвѣта, да избѣгва „главоболнията“ за главни събрания. Съ една майсторска хитросъ управителниятъ съвѣтъ успѣ да отбѣе въ 1888. г. възможността за главно събрание, като откри на свиканитѣ членове поразителната тайна, че уставътъ на дружеството не билъ потвърденъ отъ правителството, както го иска § 43. отъ самия уставъ. А какво е вършилъ съвѣтътъ отъ 1884. до 1888. г. та не се сегитъ да поднесе уставътъ на утвърждение? Тоя съвѣтъ, който бѣ избранъ отъ главното събрание на 1884. г. само за една година (§ 16. а. отъ уст.), намѣри способъ да продължи своето господарство единнайсетъ години, а се оказа тъй сиромашъ по духъ, че не намѣри никаквъ способъ да прѣдстави на правителството дружественитъ уставъ! Прѣзъ 1889. г. той пакъ направи видъ, че ужъ иска да стане главно събрание; но като прѣсмѣтналъ, кои членове на дружеството се намиратъ по него време въ София и че ако дойдхъ на събраниято могатъ да съставихъ исканитѣ по § 25. отъ устава двѣ трети, той нагласи нѣкои отъ съвѣтниците да не се явяватъ на събраниято за да се попрѣчи на двѣтъ трети: и тогава прѣдседателътъ съсъ злорадна усмивка и съ навити като часовникъ одумки обяви на дошлитѣ членове, че за голѣма щета на работата главното събрание пакъ не може да стане! Ала бѣше ли вече утвърденъ уставътъ, който прѣдидната година бѣ прѣчка за главно събрание? Грижливиятъ управителенъ съвѣтъ не е обаждалъ това никому, понеже за негова бѣда би се намѣрилъ нѣкой да навие това на прѣста си! . . . Колкото по-вече се изнизвахъ дружественитѣ години, толкозъ по-тежко чувствуваше съвѣтътъ въ душата си товарътъ на една бждеца отговорностъ. Понеже не се мамѣше, че кога и да е и по каквъ да било начинъ главно събрание на дружеството ще бжде свикано, той измисли нѣщо, съ което да замаже очитѣ на своигѣ бждещи съдии и да чуе отъ

тѣхъ за своята „неуморна“ и дълготрайна дѣйност не укори, но похвали и златонечатени признания: съвѣтътъ се завзе да сгради великолѣпенъ дружественъ домъ. Главното събрание отъ 1884. г. бѣ го упълномощило само да изучи тоя въпросъ и да го прѣдстави на събранието на слѣдната година (II. С. X. 100—101): нашиятъ съвѣтъ обаче се показва много по-услужливъ: въ 1890. г. той изучи въпросътъ, направи планъ, извади изъ банката дружественитѣ пари и почна да гради; за него не съставяше никаква прѣчка, че не е имало главно събрание, което по § 26. г. отъ устава да му прѣдостави въ бюджетъ сума за градежъ! Но при тия и толкова други произволи на управителния съвѣтъ какво мислѣтъ да правѣтъ членоветѣ на Българското книжовно дружество? Съвѣтътъ може би виняги ще издиря поводи да господарува въ дружеството до когато си ще: членоветѣ щѣтъ ли все да го слушатъ, че уставътъ не билъ утвърденъ, че дружествениятъ домъ не билъ довършенъ, или че прѣзъ 1895. г. прѣседателятъ на съвѣта си градилъ къща, та главно събрание не може да се свика за да се прѣгледа положението на дружеството? Или тѣ си въобразяватъ, че онова прѣзрѣние, което излиза за Българското книжовно дружество и за „Периодическо списание“ отъ послѣдния гласъ на Народното събрание, не досѣга никакъ тѣхнитѣ имена? Най-сетитѣ нѣма ли у тѣхъ толкова справедливостъ, да не оставятъ подъ жарътъ на това прѣзрѣние поне чиститѣ имена на ония наши и чужди лица, които тѣ сами сж прогласили за почетни членове на дружеството? Редовнитѣ членове на Българското книжовно дружество, които живѣятъ въ столицата, сж длѣжни на първо мѣсто да турятъ край на злоупотрѣбенята съ високитѣ задачи на дружеството отъ страна на управителния съвѣтъ; тѣ трѣба настоятелно да изискатъ отъ съвѣта да свика главно събрание безъ отлаганье, и ако той до опрѣдѣленъ срокъ не извърши това, тогава да се събератъ сами. да изберятъ новъ съвѣтъ и да взематъ дѣлата и смѣткитѣ отъ рѣцѣтъ на стария.

Досегашниятъ управителенъ съвѣтъ е оставилъ безъ изпѣлнение или просто е нарушилъ слѣднитѣ параграфи отъ устава: 8, 9, 13, 14, 15, 16 (а, б), 17 (б, в, г, е, ж, з), 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35 (д, е), 36, 37, 43; уставътъ брои всичко 43 параграфа. Така сжщо сж оставени безъ изпѣлнение или сж нарушени слѣднитѣ параграфи отъ вътрѣшния правилникъ: 1 (а, б), 2, 4, 5, 6, 7 (в), 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 (т. 3), 24, 27, 33, 34, 35, 36 (т. 1, 2, 3), 38, 39, 40: правилникътъ брои всичко 40 параграфа. Поради тия неизпѣлнения или нарушения на устава и на правилника Българското книжовно дружество е прѣтърпило нравствени и материални щети. „Периодическо списание“ изгуби токо-речи всичко отъ своя иѣкогашенъ почти и значение; членоветѣ се свѣнѣхъ да излизатъ съ това звание прѣдъ обществото. Срѣщу 84495 лева налични пари отъ 1884 г. то има днесъ само една сграда, 48000 лева дългъ по заеми и около 35000 лева дългъ за печатанье на списанието; срѣщу 1200 близу абоната отъ 1884. г. сж останали сега само 160! Свърхъ това пѣкъ прѣзъ лѣтото на 1895 г. нѣкой татъ си позволи да открадне

изъ писалището на дружеството затворенитѣ тамъ въ едно чекмедже 2000 лева дружествени пари! Обаче отъ тия пари 1500 лева ще бжде длъженъ безусловно да плати на дружеството ковчежникътъ, който по § 36. отъ устава не смѣе да държи извънъ банката подъ свое разположение по-вече отъ 500 л.

Всичко това за Българското книжовно дружество въ София, кжсо и въ общи думи, азъ съмъ посочилъ вече прѣзъ 1894 г. въ книгитѣ на „Български Прѣгледъ“. Азъ сторихъ това слѣдъ дълго двоумие, и като членъ на дружеството съмъ вардилъ всѣкой пжтъ да не изпусна пѣщо по-вече, отколкото трѣба. Ала управителниятъ съвѣтъ и другитѣ редовни членове въ столицата съ държанъето си и подиръ това показватъ, че работата не имъ се види до тамъ злѣ. Затуй азъ се осмѣлихъ да изпълня още единъжъ своята длъжностъ, и въ изрази по-строги и по-нагледни.

А. Т.

Нова вѣстъ за учебното дѣло въ Македония.

Въ статията си „Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти“¹⁾ азъ указахъ и свидѣтелството на безпристрастния чешки пжтникъ Файтъ, който бѣ обнародвалъ два фелетона въ разпространения чешки вѣстникъ Národní Listy и, въпрѣки своитѣ симпатии къмъ сърбитѣ, каза имъ, че тѣхнитѣ претензии върху Македония сж съвсѣмъ безосновни. Това твърдише Файтъ не само възъ научни доводи, но и възъ своитѣ лични наблюдения надъ съзнанието и идеалитѣ на македонскитѣ българи. Въ сжщия вѣстникъ той обнародва тия дни новъ фелетонъ за Македония. Азъ желяхъ да кажъ и за него нѣколко думи. толкова повече, че той улеснява моята задача — да съобща за сръбскитѣ училища въ Македония споредъ данни отъ самитѣ сърби. Ако помнятъ четцитѣ, азъ се обѣщахъ да провѣряхъ именно даннитѣ на сръбския агитаторъ Веселиновичъ. Но за жалъ, и до сега не можихъ да си ги набавя. Г-нъ Файтъ ги е ималъ на ржка и съобщава тѣхното съдържание, за това азъ ще изложъ тукъ на кратко неговиятъ фелетонъ, интересенъ за насъ и въ други отношения.

Em. Fait е озаглавилъ новата си статия «Školství v Makedonii» (Národní Listy, 2 Януари 1896 г.). Въ нея той говори само за учебното дѣло въ Македония. Слѣдъ нѣколко уводни думи за възраждането, той прѣминава къмъ въпроса за срѣдствата за поддържанъе училищата. Доходитѣ на екзархията отъ вѣнчила сж главниятъ изворъ за поддържанъе българскитѣ училища. Сетитѣ иджтъ волпи помощи (Велесъ, Щипъ) и завѣщания (Прилѣпъ). Като посветява нѣколко думи на турскитѣ идадиета и руждиета, Файтъ дава статистични данни за българскитѣ училища, види се, по изданието на учебния отдѣлъ при екзархията, съ което си послужихъ и азъ въ горѣпоменжтата статия, а сетитѣ на сръбскитѣ — по Веселиновича. Азъ ще приведа всичкитѣ думи, що четж върху това у Файта:

„Сп. Гопчевичъ въ своето съчинение »Makedonien und Altserbien« наводить, че прѣзъ 1866 до 1870 въ Македония били основани не по-малко отъ 70 училища съсъ сръбски учебенъ езикъ²⁾ М.

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгл. год. II, кн. XII.

²⁾ Това, разумѣва се, не е вѣрно. Д. М.

В. Веселиновичъ доказва, че на 1892 г. въ Битолския вилаетъ имало 22 училища, въ Солунъ 9. Но тутакси забравя че въ Битоля сж отворени само 3, и въ Солунския 2. Турската официална статистика впрочемъ знае въ двата споменати вилаети само едно сръбско училище. По всички вѣроятности Файтъ е объркалъ, като написалъ „Битолски“ нам. „Скопски“. Отъ моята статия четецътъ може да види, какъ стоп истината по въпроса. На драго сърце си оттеглямъ подозрѣнето, че и тоя пътъ г. Веселиновичъ въ своята статистика ще да е изпочававалъ фактоветъ.

Д. М.

ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОСЪ.

Прѣдложение за упростиаванье руския правописъ.

Ония, които бранятъ нашия мжченъ и хаотиченъ правописъ, обикновено смятатъ старигъ непотрѣбни букви за светины, и сж готови на кръстъ да разпнхатъ реформаторитъ, които бихж се допрѣли до тѣхъ съ прѣстѣпната си ржка. Тѣ забравятъ за врѣдата, която причинява въ обучението непотрѣбниятъ рудиментаренъ елементъ отъ азбуката. Забравятъ, че писмото е срѣдство за прѣдаване мислитъ, та трѣба по възможность да бжде упростено. Нѣма да се намѣри паметенъ човѣкъ, който да откаже, че ако една машина може да извършва сжщата работа съ по-малко сглобове, добръ е да се прѣмахнатъ излишнитъ части; че отъ това ще стане и машината по евтина, и, може би, ще се спечели врѣме. А да стане въпросъ за упрощение на азбуката, веднага се повдигатъ сума скрупули. Единъ се бои, че измѣняваме на традицията, другъ — че се изгубва ясността на смисъла, и т. н. Не веднжжъ доказахме ние, че тѣзи страхове не сж никакъ основни, че нѣма никакво прѣдателство, ако се условимъ да пишемъ постоянно рѣка намѣсто ржка, че смисълътъ не стая по-тъменъ, ако пишемъ пишат нам. пишятъ и пр. Ние показвахме, че освѣнъ другитъ печалби, правописната реформа, която има за начало — упрощение и улеснение, ще принесе голѣма полза на нашето учебно дѣло. Ние посочвахме и примѣрътъ на другитъ по-стари народи, но като че е сждено, и тукъ да мине безъ полза за насъ изучаването на сждбинитъ на другитъ книжници.

Между другитъ безосновни доводи, ние трѣбаше неведнжжъ да оборваме и груби заблуждения, които почиватъ на незнание. Посочвахж ние именно другитъ по-напрѣднжи народи, които иматъ по-сложни азбуки отъ нашата и пакъ не правятъ реформи. Ние имавме случай да покажемъ, че не само по-прѣди, но постоянно, даже въ наши дни се правятъ опити за реформа у всички образовани народи, макаръ че тамъ да сж по-мжчни условията поради това, че развитието на книжнината и обучението сж много напрѣднжи. Единъ съвѣмъ новъ примѣръ за подобенъ опитъ ни дава Русия. Тамъ пакъ се чуватъ протести противъ ония мжчнотии въ правописа, които нѣматъ друго назначение, освѣнъ да служатъ за бѣлтъгъ, по който да познавашъ ученъ човѣкъ отъ простъ смъртенъ.

Азъ ще приведа единъ отъ тия нови протести, който намирамъ въ известния педѣленъ литературно-политически вѣстникъ Недѣля (19 ноември 1895). Това е дописка, пратена отъ учители въ Калуга до редакцията. Тя гласи тъй:

Една отъ най-големитѣ мъчнотии въ дѣлото на първоначалното обучение прѣдставя застарѣлата руска азбука и свързанитѣ съ нея граматични правила. Ето десетини години се мълви че е врѣме да се изфърлижтъ отъ азбуката мрътвитѣ букви ѣ, і, о, у, ъ, а още не сж махнати. Тѣ сж били може-би нѣкога полезни, но сега тѣ сж само — изметъ, единствената имъ роля е да затрудняватъ изучаването на писмото.

Особена щета има отъ тоя непотрѣбенъ баластъ въ основнитѣ училища. Тукъ половината на врѣмето, което е отдѣлено за обучение въ правописа, едвамъ стига, да се добие навикъ правилно да се пише буквата ъ и да се изучатъ наустъ всичкитѣ коренни думи съ тая буква. Трѣба да се забѣлѣжи, че въ основнитѣ училища за усвоение правописа е отдѣлено повече врѣме, отколкото за другитѣ прѣдмети. Тѣй щото „народното просвѣщение“ състои главно въ изучаването на тая буква. Колко сили и скъпо врѣме отива за нея! И поне да излизаше нѣщо отъ това! А въ сжщностъ за тритѣ зими въ основнитѣ училища не можешъ се научи „да пишешъ правилно“, т. е. като запазвашъ интереситѣ на казаната буква. Даже най-добритѣ ученици нѣколко години слѣдъ напушанне училището се бъркатъ много за ъ и е. Е, не е ли по-добрѣ, намѣсто тия безсѣдържателни упражнения за употрѣбата на ъ, да се занимаваме съ ученицитѣ съ стилистични упражнения и да имъ дадемъ навикъ наистина полезенъ и необходимъ — да излагатъ ясно своитѣ мисли? Защото оплакванията, че ученицитѣ напушватъ основнитѣ училища безъ да умѣжтъ да пишжтъ разбрано, сж справедливи. Най-сетитѣ, освѣнъ познанията по руски езикъ, нима малко има, които да сж нуждни на селското юношество? Но учительтъ, който разбира добрѣ всичко това, нищо не може направи, защото, ако ученицитѣ на диктовката (едничка писмена работа) напишжтъ белыѣ или нѣщо подобно, ще излѣзе, че тѣ никакъ не знажтъ руския езикъ, и слѣдователно и не заслужаватъ свидѣтелство за свършване курса.

Чуваме, че нѣкои учители по руски езикъ тъкмжтъ да ходатайствуватъ прѣдъ академията на наукитѣ да се упрости рускиятъ правописъ. Ние, които пишемъ тия редове, отъ все сърце пристаеме на тая мисль. Врѣме е, да се обърне внимание върху това отъ когото трѣба и да се освободи младото поколѣние поне отъ една малка частъ отъ това гюбре, съ което е затрупанъ пхтятъ на народното образование.

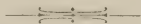
Д. М.

БЪЛГАРСКИ

ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА II. — ФЕВРУАРИ.

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекови)

1896

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА II.

	Стр.
Непригодливъ, разказъ отъ А. Т. Страшимировъ . . .	1
Лоша смѣтка, разказъ изъ столичния животъ отъ * * * . .	11
Главнитѣ периоди въ българската история, отъ В. Златарски	23
Пътуваньето на Вайганда въ югозападнитѣ балкански области, отъ Д. Матовъ	38
На гости у банатскитѣ българи. II Бешеновъ, отъ Л. Милетичъ	63
Мнѣнията върху новия желѣзнопътенъ законъ (продължение), отъ М. Момчиловъ	89
Едно епохално откритие (Рентгеновитѣ лъчи), отъ П. Бахметевъ	114

Рецензии и книгописъ.

М. Московъ. Историята на О. Паисия Хилендарский. — А. Т. Счилио Сигеле. Противъ парламентаризма, прѣвель отъ италиански <i>Георги Влаховъ</i> . — Г. Занетовъ.	120
В. Кънчовъ. Отечественна география. — А. Н.	126
Исторически материялъ за 6-ий пѣхотний Търновский на Негово Царско Височество полкъ, 1877—1894. — А. Т. Дѣтински драми и комедии. Прѣвель Д. Х. Бързицовъ. — Д. М.	131
В. Пасковъ. Насилственъ бракъ. — Д. М.	133
Х. Чилингаровъ. Аппелъ, стихотворна сборка. — Д. М. . .	135
Бакаловъ Георги. Да живѣе социализмътъ. — А. Т. . .	136
А. Казаковъ. Збирка отъ пѣсни за 2, 3 и 4 гласа. — К. Мазанъ.	137
П. Н. Дурново. Имъють ли болгари историческия права на Македонію, Оракію и Старую Сербію? — Д. М. . . .	138
Пособіе для устройства общедоступныхъ научныхъ и литературныхъ чтеній, изданіе Педагог. отдѣла Харьковскаго Историко-филологическаго общества подъ редакціей професора Н. Ѳ. Сумцова. — Д. М.	139
Louis Leger. Etudes de mythologie slave, № 1. Peroun et Saint-Elie. — И. Д. III.	143
	146

	Стр.
Paul Leverkühn. Die Iskerthal-Bahn. — <i>И. Д. III.</i> . . .	149
A. Gorjan. Romania si cu terile locuite de români pentru clasa III-a primara urbana si IV-a rurala. — <i>К. Маханъ.</i>	150

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Книжарски извѣстия. Издава книжарницата на Янко С. Ковачевъ, брой I, 15. януари 1896. — <i>А. Т.</i>	151
Списка краљевска академија, Споменик XXIX. Ст. Но- ваковић I. Пшински споменик. II. Апокрифско житије св. Петке. III. Живот св. Василија новог. Бѣлградъ 1895. — <i>И. Д. III.</i>	152
Новъ български печатъ. — <i>З.</i>	155
Луча, книжевни лист, друштва „Горски Виѣнац“. Год. I. св. I—X. Цетинье 1895. — <i>А. П. Стоиловъ.</i>	159

Книжовни и научни вѣсти.

Първиятъ международенъ конгресъ по печата въ Анверсъ. — <i>И. Д. III.</i>	161
† Иванъ Добровски. Некрологъ	123

НЕПРИГОДЛИВЪ.

(Разказъ)

— Та тука ли даватъ стая?

— Да, да.

— Е, азъ познавамъ стопанката!

— Така ли? Добръ, още по-добръ! — отговаряше ми кокалестиятъ и високъ комисионеръ и прѣкращаваше нѣколко стъпала изведнажъ по тъмната и тѣсна стълба.

Ето че ни посрещнах и домакинята — баба Костанда. Низка, вече прѣгърбена жена, съ хиляди бръчки по скритото ѝ въ жалейна черна прѣбрадка лице.

— Познай ме, бабо! — казахъ ѝ.

Обърса тя слъзливитѣ си очи, наближи се, вгледа се, па прѣсплено ѝ се изкривиха устнитѣ въ усмивка.

— А, ти си... познахъ те! — Спомни си тя името ми.

— Ами гдѣка ти е Никола, бабо?

— Ехъ, тука си е, сине... пакъ си е тука!

— Пакъ... А работа?

— Изкарахъ го. На добра работа бѣхъ го настанили. сине, ама...

— Е?

— На добра, синко, — мирови съдия бѣхъ го сторили, туку неприслонилъ се на голѣмци... Той все се не присланиа, все на своя глава!

— А, бабо, хичъ съдия какъ да се присланиа?

— Ама тѣй, бре сине, да имъ гони честъта, да имъ почувва думата. Безъ това се не може сега, не може!

— Не, бабо, съдия не трѣба тѣй, не бива! Па и чини си твой Никола, отраканъ е, не върви по просто, по кривда.

— Ехъ, знамъ, синко, правда гони моето чедо, по народно тича той. И баща му, кметъ, малко ли го влачиха запитии въ турско врѣме! Па и отъ тъмници си му бѣ болката. що го завали... Ама тогизъ бѣше друго, сине! Имаше, казва се, що отъ що. А сега, ей ми една кжца, пакъ и тя се

срива. Вързахъ ми 30 лева пенсия, ама кое по напрѣдъ? — не стигатъ му, що се рекло, и за тютюнъ! Какъ щемъ ъж изкара, тъй се и чудѣхъ... чудѣхъ се! Учителъ бѣше, а напоконъ отворедъ го опяхъ. Писарувъ тукъ-тамъ. Пъкъ лани и вѣстникъ изкарваше и фалехъ го вредъ, ама азъ си знамъ, сине, какво ни бѣше... Остави нѣмането, ами мине се, не мине недѣля, а глежъ, нахлуятъ дома стражари, па поведатъ го... срамотно, не е като въ турско! Думамъ му нѣвга, а той сопва ми се:

— Не можъ, мале! — казва, — непригаждамъ се никому! Да не сте ме учили, дума, — щѣхъ да аргатувамъ и пакъ щѣхме прѣживѣ.

А мене тъй ми се и свие сърдце. Зеръ, чева му думашъ да аргатува. Само да си даде малко широко сърдце, сине, нека не е прѣпрѣнъ! А той...

Чухъ се стѣпки навънъ, влѣзе синътъ — Никола Кичевъ.

Мене и тъй ми бѣ мъчно, кога се разговаряхъ съ старата; кривѣхъ си азъ душата въ фалбитѣ за синъ ъ; а сега, като го гледахъ такъвъ отпрѣдъ си, болно ми се сви сърдце.

Години бѣхъ прѣминъли отъ какъ уранията въ живота ни раздѣли. Бѣше време — незабравимото ученичество, кога азъ нѣмѣяхъ прѣдъ Кичева. Спомнямъ си и сега, какъ той, още петокласенъ ученикъ, водеше другаритѣ отъ цѣлата гимназия. Неговата горда стойка — той бѣ високъ и плѣщестъ, съ дългнесто мургаво лице, обрасло още тогизъ съ гъста брада и вѣси, дълга до раменѣ коса, очитѣ му, не голѣми, но строги винени очи, що гледахъ изъ подъ дебели вѣжди. — тая вънкашность му придаваше изразъ страхотенъ дори и за самитѣ учители. Като синъ на поборникъ, той бѣше държавенъ стипендиантъ, но дома му не виждахъ нищо отъ тая стипендия: тя отиваше по другаритѣ му ученици (колко и тогизъ имаше гимназисти, що гладувахъ!) и по доставки на Женеуски издания. Дори не смогваше да се пооблѣче: — ходеше въ протрити бозави дрехи отъ мѣстенъ шаякъ, които нѣкакъ странно стояхъ на неговата гърдеста снага. Ама туй самото сѣкашъ го правеше и по-важенъ прѣдъ насъ. Наивнитѣ го зѣпахъ, скритнитѣ ученици — бояхъ му се. Ясно си спомнямъ една случка която, по край другото, горчиво помрачава ученичеството отъ моето време. Веднажъ стари граждани свикахъ митингъ, оппозиционенъ на новото, наричано тогава напрѣдничава, министерство. Тѣмъ въ разгара на митинга отъ невидѣло се озова Ки-

чевъ съ 60—70 души брадати гимназисти, разни службаша и други млади хора... Станж слабо смущение, гражданитѣ, потресени, се разотидохъ и митингътъ се разтури... И въ тая тѣпна съ Кичева имаше такива ученици, които бѣхъ по-кротки, що се рекло, и отъ мравка! Истина, че и вѣтъръ нѣкакъвъ вѣеше тогизъ между насъ, гимназиститѣ, но пъкъ и Кичевъ умѣеше да върви по тоя вѣтъръ и — водеше ни. Ний бѣхме като на трибуна и въ училището, и на улицата, и въ дома. Бацитѣ ни мълчахъ прѣдъ насъ, по-улицитѣ ни сочехъ съ прѣстъ, а въ училището по-вечето отъ самитѣ учители мълкомъ ни насърдчавахъ. Спомнямъ си една дата, коя ме дълбоко потресва: слѣдъ едни избори, спечелени главно отъ учители и гимназисти, Кичевъ се черпеше съ своя класенъ учителъ!...

Сега азъ се не чудя, че Кичевъ и слѣдъ такъва слава пакъ биде принуденъ на сила да махне ръка и на стипендия и на гимназия. Но тогива просто не ми го побираше умътъ. Единъ учителъ бѣ подърпалъ ушото на единъ немирникъ отъ долнитѣ класове, а Кичевъ спрѣ учителя срѣдъ коридора и иска обяснение... Учителскиятъ съвѣтъ рѣши да го изключятъ, но той узна и изтегли самъ документитѣ си, напуснъ училището, за да прѣвари изключванието... Туи като гръмъ се понесе между насъ и въ мигъ прѣпълнихме една отъ класнитѣ стаи, на протестирахме противъ рѣшението на учителския съвѣтъ. Това бѣше прѣзъ годишнитѣ изпити. Въ началото на новата учебна година ний още по тежко тѣкмѣхме да се застѣпимъ за Кичева. И не знамъ какво би било, ако...

Ако не бѣ избухнало съединението. Невъобразими сж онова тържество, което ни бѣ обхванало, онова опиянение, което ни бѣ събрало на хиляденъ ученически легионъ въ Пловдивъ. Не ще и дума, между ученицитѣ отъ Х. бѣше на чело, Кичевъ. Но когато ни задържахъ въ Пловдивъ, той се изгуби и прѣдполагахме да се е сврѣлъ нѣидѣ край нѣкоя библиотека. Слѣдъ войната азъ узнахъ, че единъ отъ раненитѣ доброволци край Кула е и Никола Кичевъ, — той сколасалъ да отърчи на бойното поле!

Послѣ години животътъ пакъ ни събра,—учителствувахме въ Н. и Кичевъ бѣше директоръ на трикласното училище. А срѣдъ годината единъ благодушенъ попъ, случил се, та влѣзе да рѣси училищнитѣ стаи тѣкмо, когато бѣхме въ часъ. Кичевъ сухо му забрани, изпрати го... Архиперейството подѣе случката и Кичева уволнихъ „веднажъ за винаги“. По 9 августъ азъ бѣхъ на другъ край, но си пишехме съ Кичева.

Едно негово писмо азъ и до сега не мож да забравя. Каква политическа ожесточеностъ вѣеше отъ него! — Такива времена на, — пишеше ми той, — животътъ иска за жертва — нашитѣ принципи! И азъ ги жертвувамъ съ твърди стълпки сръдъ покрилия ни прахъ! Кога видя, че съмъ събркалъ, азъ ще бѣдъ достатъчно силенъ, за да се издигна надъ калта!“ Горчива, колко горчива илузия! — Той бѣше тогава секретаръ на нѣкаква патриотическа дружина — мръжа на жестока управническа разправа. И не издигна се вече, а все по-долъ и по-долъ слѣзе...

Прѣди три години ми се случи да прѣстою въ Н. Стиснахме си ний ржцѣ съ Кичева, може би, много по-силно отъ колкото прѣди, но не благи, надѣждни чувства ни вълнувахъ, не радостни съззи ний пролѣхме!

Той туку що бѣ назначенъ на нѣкаква служба въ кметството. Три пълни години бѣ прѣстоялъ безъ работа и заборчлѣлъ бѣше тѣй, че не смѣеше и да минава прѣзъ нѣкоя отъ улицитѣ! И едва лѣтосъ бѣше навела фракцията, (борили се бѣхъ двѣ правителствени фракции), съ която Кичевъ държеше отъ години, на назначили го бѣхъ на служба, и обѣщали стипендия да слѣдва въ странство. Хубаво бѣше всичко туй, но и — твърдѣ кжено. На вредъ се чувствувахме едно политическо размърдване на обществото, нѣкакъвъ опозиционенъ духъ вѣеше и ката день изпъквахъ нови и нови вѣстници... И — Кичевъ бѣше пакъ опозиционеръ, сега вече не само на „мѣстната фракция“. Сръщахме се ний, а неволно разговорътъ потръгваше само въ спомѣнитѣ за минхлото, за ученичеството, за първото учителство... Чудно пламваше Кичева погледъ, просълзявахъ му се едва забѣлѣзвано очитѣ и клюмваше той глава. Нѣвга срещна го, намръщилъ вѣжди, мраченъ, а очитѣ му мжтни... И — хваняхъ се негови дописки, пращани до единъ опозиционенъ вѣстникъ. Разпиряхъ, страшни злоупотрѣбления разкривахъ. Азъ не смѣхъ да го срещна вече изпхденъ, — говорехъ ми, запилъ се силно. Тежко ми бѣше на душа и гледахъ кога да се махна отъ тоя злобливъ градъ. Една вечеръ отидохъ въ търговското кафене, пълно съ отборъ граждани. И блъскахъ се вратитѣ, влѣзе — Кичевъ... едва се държи на нозѣ. Кръпѣше го единъ, ежщо не трѣзенъ, кжсъ съ грозно лице и, на гледъ, уличенъ човѣкъ. Менъ ми кръвъ нахлу въ главата. Всички се смълчахъ, — гледатъ го тъжно. А той, люлѣйки се, стои прѣдъ една маса, до която сѣдеше между други и градскиятъ кметъ, на удари съ мишчеста ржка връхъ масата тѣй, че се поспна всичко отъ нея.

— Толкозъ ми и държи! — завика; не искамъ и да знамъ! — Чуй, — обърнхъ се той къмъ кмета, — искамъ стипендията! крадете, убивайте, — все ми е едно! Дайте ми я!

Отърчахъ добри хора — негови приятели и неприятели —, придумвахъ го, грижехъ се да го отведатъ, но той нечуеше... стипендия иска... Повикахъ полиция, той се опрѣ, стражаръ единъ го заблъска, възмутихъ се граждани, па разбъркахме се, и азъ едвамъ можихъ да съвръхъ прѣзъ навалищата, какъ го влачехъ стражаритѣ почти по земята, окалянтъ, окървавентъ...

Година слѣдъ горнето азъ четѣхъ вѣстника, списванъ отъ Кичева. Дълбоко чувство вѣеше отъ пламенната критика на всичко мракобѣсно... Бихъ съ сълзи се възхитилъ, ако... ако не познавахъ писача!

А сега, въ тая ни срѣща у самия домъ на Кичева, азъ просто нѣмахъ сила да му стисна ръка... Менъ ме порази неговтъ изгледъ и това, гдѣто тоя грозентъ, озлобентъ човѣкъ е билъ до прѣди малко — сѣдия... Прѣдъ менъ стоеше единъ сухъ, високъ човѣкъ, вече прѣфърлилъ 30-тѣ години, съ дългнесто изпито лице и хлѣтнжли, сухи очи. Облѣченъ бѣше той въ възкжсъ, ветъ и нечистъ менчиковъ, обутъ въ окалени ботуши, а на глава носеше издигнатъ, съ високо дѣно калпакъ, накривентъ нескромно.

Думитѣ ни като че ли бѣхъ въ примки — едва се изтръгнахъ отъ уста. И естествено скоро спрѣхме на туй, което ни главно спъваше — послѣднѣото му уволнение отъ служба...

— Туй трѣбваше и да излѣзе, — усмихна се прѣсипнало той; гонелъ съмъ ги въ 84 год., гонихъ ме въ 88; гонихъ ги лани, гонятъ ме сега; ще ги гоня, ще ме гонятъ до гробъ!

— Съвсѣмъ не разбирамъ понятието „гоня“ съ сѣдийския мандатъ, — опитахъ се азъ да отвърна.

— Разбирашъ, знамъ, че прѣкрасно разбирашъ! — каза сухо той, — българинъ и който живѣе въ България не може да не разбира това!

— Думата ми е за съвѣстенъ човѣкъ, — меко подмѣтнхъ азъ.

— Макаръ и за съвѣстенъ. Какъ бихте вий постѣпили на пр. въ моя случай. Сѣдия съмъ и насрочва се дѣло, заведено отъ единъ политиканъ — злодѣй отъ силнитѣ на дѣна — противъ единъ безкористентъ идеалистъ, мѣстенъ учитель, за гдѣто тоя раскрилъ жестоки злоупотребления на

първия. Разбира се, азъ можахъ опази висотата и безпристрастието си въ кръга на законитѣ, стига и тѣ да се държахъ тѣй. Повикахъ двѣтѣ страни, разпитахъ и свидѣтелитѣ, единътъ отъ които бѣше адвокатъ и народенъ прѣдставитель отъ днешнитѣ. Той явно си кривѣше душата въ полза на обвинителя. А не стига туй, ами слѣдъ като ги разпитахъ, господинъ прѣдставителятъ — адвокатъ се плѣснѣ на стола за защитникъ на обвинителната страна, извади кърпа отъ джебъ, обърса си бавно потното и мазно лице и, въпрѣки моята заповѣдь, да излѣзе отъ залата на сѣда, като разпитанъ вече свидѣтель, той чобаджийски се поокашли, поосѣкнѣ се, па почти слѣдъ минута ми заяви, че ще води обвинението... Кипнахъ, разбира се, и какъ да не кипнешъ? Строго му заповѣдахъ, на основание закона, да напусне сѣдебната зала. Изрично е забранено на свидѣтеля да бѣде едноврѣменно и защитникъ. А господинътъ и не хае... сбѣбри нѣщо подъносъ, като да есрухти, и сѣди, обтѣга се на стола, па се и прозѣва... Моля ви се, и таково безобразие! Азъ, извѣтъ себе си, повикахъ разсилнитѣ да го изфърлижтъ. Пъкъ зеръ, народенъ прѣдставитель, не е шега! Сбѣбрахъ се разсилнитѣ и стојатъ до вратата, не се помръдватъ... Притѣмъ ми на очи, зафърлихъ знака, па зарѣзахъ всичко, отидохъ си.... Това ми бѣ сѣдийството: день до пладнѣ...

— А бе спне, — намѣси се баба Костанда, — ами че на ли трѣбваше кротко! Като знаешъ, какъ е тамъ по законъ, по право, пъкъ ти кажи на човѣка, разправи му, па да проумѣ! И ще проумѣ човѣкътъ, не е дърво...

— Вълци му яли главата, мамо, чу ли? Не знае ли той, вчерашенъ адвокатъ ли е, ха? Ама мисли, голѣмецъ е, трѣба всички да му мукатъ, да му се кланятъ... На дяволитѣ! Като е гладъ, нека е гладъ!

II.

Наехъ азъ стая у Кичеви и скоро заживѣхме ни по-малко, ни по-много, а тъкмо като стопани и квартирантъ. По нѣкоги силно ми домжчняваше: — надникне той и види ли ме, че работя, — повърне се, па колкото и да го викашъ, не иде. А по нѣкоги, ни отъ тукъ — ни отъ тамъ, влѣзе, плѣсне се на стола безъ поздравъ и загледа ме... видѣ, очитѣ му влажни, гледатъ мжтно — пийналъ. И заговорвахме тогава. Често се поразявахъ отъ дълбоката партизанска злоба, която го караше да се впуска запѣненъ въ дълги ругания.

недобросъвѣстни и нецензурни. Но по нѣкоги азъ се почудвахъ на неговитѣ сжждения.

— Не, тоя жестокъ периодъ поквари всички тѣхъ, които се опълчиха на каква да е борба срѣдъ него, — кажеше той; — дори случаятъ съ менъ е далечъ по-другъ отъ ония съ мнозина други наши другари...

— Не разбирамъ азъ поквара тамъ, гдѣто всѣкоги е имало благородство и стремежъ безкористенъ за обществено благо! — смекчавахъ азъ неговото самоосеждане; — грѣшки — да, но не и поквара!

— То е тѣй, кога се гледа отъ страни... А азъ, видите ли, самъ себе си гледамъ и по себе сѣдъ за другитѣ. Не, отъ тоя жестокъ периодъ се опазихъ само ония, що имахъ срѣдства и слѣдвахъ въ странство... Да, само тѣ!

Азъ се насмѣхъ на тая му измислица.

— Вий се не смѣйте... думата не е за васъ! А вижъ само на пр. Гулевъ: не бѣше ли въ гимназията той и по-първъ отъ менъ? Вѣченъ прѣдсѣдателъ на дружеството го наричахме тогизъ... и заслужваше. А на послѣдъкъ, навѣрно знаешъ, той бѣше плащаниятъ редакторъ на „Бѣлий листъ“, единъ изъ поржченитѣ отъ тиранина вѣстници... За това редакторство го назначиха дори члѣнъ и на Окръженъ Сѣдъ...

— Съгласенъ съмъ, мнозина паднаха низко и неоповратно, но пъкъ, признай, не и всички...

— Ако ти е думата за „партията“, ето какво ще кажъ: тя състои отъ вчерашни момчета, които още не сж нагизили въ калъта. Ала и да е отъ стари, пакъ нѣма какъ да се окалятъ отъ живота, защото тѣ и не сж срѣдъ него. Наистина тѣ го шибають, ама това тѣхно шибанье за менъ изглежда като да пде хе, нѣйдѣ отъ вѣнъ... Изобщо тѣ сж леки, оставатъ по повърхността на обществената калъ, не могатъ да я размърдатъ и — нѣма какъ тя да ги оцапа...

— Много си строгъ! Обаче азъ подѣщахъ за ония наши разпилѣни групи отъ граждани-чиновници и не чиновници, които може да се каже, сж вѣчна оппозиция... Зеръ, имама и такива, Колю!

— Не остава, освѣнъ да ти се чудъ, Петко, — отвѣрихъ ми замисленъ Кичевъ; — на примѣръ, ти и менъ туряшъ между тѣхъ, не ли? У насъ дѣйствително има такива групи, които изглеждатъ да сж вѣчна оппозиция. Това сж помиренитѣ съ положението си дребни чиновници и други отъ срѣдния рѣжа хора. Тѣ плѣщяють, вѣчно критикувать, но укаже ли се малка възможность да се възползуютъ отъ власть, току видишь, до-

ловили се о пеша на нѣкой партизанинъ... А пъкъ наопаки, щомъ силнитѣ на дѣня почнахъ да придирватъ такивато бѣброви критики, то юнацитѣ на твоята „вѣчна оппозиция“ онѣмиватъ, ама съвсѣмъ онѣмиватъ... А ние, или тѣзъ отъ моята черга, сме другъ сортъ, съвсѣмъ другъ! Ние, тѣй да се каже, почнахъ сме хорото и — трѣба да го доиграемъ... Защото всѣкой отъ насъ го е игралъ всѣкакъ.. разбирашъ? — всѣкакъ! Да осѣднемъ — ний не можемъ. Такъва нѣ урисия. Азъ и не съмъ се честно усмихналъ до сега на жена! — не ми е присърдце. Не съмъ азъ за свѣртникъ на кѣща!... А да се отдрѣпнахъ отъ досегашното, да заловѣя друго, — но какво? Па и не би останало у менъ човѣшки ликъ... не бихъ ми го оставили и тѣзъ, що ме знахъ... бихъ ме обспнали... тѣю, съ какво не, дяволъ го взелъ!

Обикновено Кичевъ свѣршваше тѣй — съ сърдня, па закрачеше изъ стаята и туку шавнеше на вѣнъ безъ сбогомъ.

Дойде той една вечеръ при менъ блѣденъ, трепери. — Веселили се въ една кръчма, а наобиколили ги други, правителствени, дразнили ги...

— Видехъ, ще се сбиемъ... Па потресохъ се чакъ и отъ своитѣ другари. — псувни какви не... И — очистихъ. А мъчно ми е, тѣ тамъ ще се сбиятъ, пъкъ азъ избѣгахъ, — доразправи ми Кичевъ.

Посѣдѣхме, погледахме се, па поиска ми той книги за прочитъ и си отиде въ стаята.

Рано на заранѣта баба Костанда полуотвори вратата на моята стая, надзърнахъ съ разплакани очи.

— Никола го нѣма... не съмъ мигнѣла... охъ! разплака се горка майка.

Догадихъ се. Излѣзълъ е снощи и сбили сж се. Облѣкохъ се на бързо и отърчахъ. Намѣрихъ го, разбира се, въ участъка, — съ наранено лице, цѣпнѣта глава. Издигнахъ очи, видѣ ме и кръвъ закапа отъ носа му... Заведохъ го въ кѣщи.

Нѣколко дни наредъ той не излизѣ. Изрѣдко само намигнеше при менъ — да си направи цигара... Па и баба Костанда безъ време ми поиска наема... Нуждата бѣ прѣкратила прага, — това ме караше да изтрѣпвамъ. И бѣхъ се паканилъ вече да се мѣстѣя, когато единъ дѣнь бабата ме спрѣ:

— Не се ли сбогува съ Никола? — запита ме, — той отпѣтува.

— За кждѣ, бабо?

— Отиде въ Н., сине. Вика го единъ адвокатинъ да работи при него.

Това ме просто зарадва. А навечеръ раздавачътъ ми подаде писмо; гледамъ адреса — Кичевътъ почеркъ. . . Не можихъ да изчетъ записницата — тя ми падна отъ ръцѣ. . .

Отива съ чета въ Македония! И три реда, само три проциали реда. — да отѣшъ старата му майка! Почти несъзнателно излѣзохъ на улицата и закрачихъ съ клюмнала глава. Спрѣ ме единъ Кичевъ приятелъ.

— Знаете ли за Кичева? запита ме той бездушно охиленъ.

— Да, знамъ, — отвърнихъ и комай пѣмаше защо, пѣкъ силно ме доядѣ.

— А майка му?

— Не знае. Пише ми, да ѝ съобщя, но азъ не могъ...

— Успокойте се, азъ ще ѝ обадиъ. За това и отивамъ.

— Ще ви благодаря, господине, — отвърнихъ азъ, отлекахъ ми нѣкакъ и отминхъ.

Може би е жестоко, но азъ нѣмахъ коравината да си се върна тазъ вечеръ. — прѣспахъ на хотелъ. А на зараньта, кажете, домигъ ми, съвѣстно ми станъ за клетата майка и още рано си отидохъ. На горното стъпало отъ стълбитѣ сѣднала стоеше съ отпуснжта на ръцѣ глава тя — баба Костанда. Прѣви ми се сърдце, понечихъ да се върна, но тя ме съзрѣ и хрипло, едва чуто ми викна. . .

— Ела, сине, ела ми дума продумай!

Тя изглеждаше като сѣнка, кожата на лицето ѝ бѣ прилѣпнала о коститѣ, а надъ дълбоко хлѣтнхлитѣ ѝ очи клѣпкитѣ едва се мърдаха.

— Бабо, прости ме, че се не върнихъ... а знамъ...

— Отишелъ, сине, отишелъ! Безъ да ми обади... Рѣчено било да останъ сама на старици и да пѣма кой очитѣ да ми закрие, зашенихъ тя и захлѣнче. . .

И шепотътъ ѝ, и плачътъ бѣха грозно и като да идеха изъ подъ земя. А какво е било прѣзъ цѣлата нощъ! Тръпки ме побиваха.

— Бабо, ти пѣкъ не мисли, че не ще се върне! — смѣкаха.

— Не синко, не щъ азъ думи! Мислихъ азъ и слушахъ сърдцето си цѣла нощъ. То ме не лъжи... не лъжи ме то: нѣма вече азъ да видя чадото си!

Нѣщо урисно имаше въ тия думи, станъ ми грозно, отведохъ я въ стаята, раздумвахъ я.

Но едно време тя зашета — за прибира.

— Да не тръгвашъ за нѣкъдѣ, бабо? — запитахъ я.

— Къдѣ при татка, сине... Рекохъ да приберя туй-онуй. Днесъ съмъ жива — утрѣ ме пѣма.

А въ кжени ноци чухъ се стъпки по стълбитѣ. Едновременно съ бабата отърчахъ и азъ. Не е ли Кичевъ? — Прѣдъ насъ стояхъ двамна левенти въ дълги намѣтала, подъ които се видеше гиздава въстаническа форма. Единътъ — Стефко македончето, съседенъ хлѣбаръ — извади изъ подъ мишца шише съ питие, измъкнъ отъ джебъ чаша, налѣ и я подаде на вицпенената баба Костанда.

— Юнашка майко, пий и благослови! — заговори той. — нека Богъ насърдни насъ животѣ, да прости умрѣлитѣ! — каза Стефко и наведе шишето — излѣ на земя.

Старата отъ начало не разбираше, а на край потресе грозно глава, полюлѣ се и примрѣ въ монтѣ ржцѣ...

— Никола е живъ! — благослови ни!... ний отиваме при него... ще го поздравимъ, — объреше пийналиятъ и сбърканъ Стефко.

Клетата майка вече не чуеше. Положихъ я на кревата и доведохъ докторъ. На праздно!

Заранъта съ нѣколко съседни жени ний отдадохме послѣдния дългъ къмъ хилото тѣло на тегловия тозъ майчинъ животъ.

Отъ вѣстниците узнахъ, че четата, съ която бѣ тръгналъ и Кичевъ, била спрѣна на границата и повърнута. Но азъ го вече не видѣхъ. Кадѣ ли блъснъ, клетникъ, дотежалата си глава?

А. Т. Страшимировъ.

ЛОША СМЪТКА.

(Разказъ изъ столичния животъ).

Конвойниятъ оркестъръ гърмѣше въ низкия дълъгъ салонъ на военния клубъ, потъналъ въ свѣтлината на голѣмитѣ полиени. Стотина разпарени двойки се въртѣхъ въ вихъра на увлѣкателния валсъ. Балътъ срѣщу нова година бѣше въ пълния си разгаръ. Въ съседния малъкъ салонъ, окиченъ съ ориенталски завѣси, царуваше приятна тишина. Той бѣше почти празенъ, само на широкото канапе, въ жгъла се заблѣлѣваше една прѣкарала вече женска фигура, въ черна свилена рокли. Като се вслушваше въ звуковетѣ на валса и говора на гоститѣ въ балната зала, тя скриваше задъ едно олющено вѣтрило неумолима прозѣвка. Приятната топлина и музиката я пришепахъ лека-лека.

Ето че единъ високъ блѣдоликъ момъкъ въведе подъ ржа въ салона една тънка, деликатна блондинка съ почти дѣтски черти на лицето.

— „А! ето мама“, каза тя, „май че е задрѣмала! Толкова по-добъръ. Ти, Найдене, бѣгай; азъ ще си опитамъ сама още веднажъ щастieto!“

— „Кажи ѝ Веселино, че азъ те любя, и че ще те направя честита. Може ти да намѣришъ думи да я смекчишъ... Азъ не можахъ!“ И подиръ тѣзи думи, пришепнахъ страстно, той изчезна въ балния салонъ, като остави Веселина самичка съ майка ѝ.

Момичето стоя нѣколко секунди нерѣшително срѣдъ стаята, и най послѣ съ въздишка се фърли на едно кресло при старата жена, приближи своето цвѣтущо лице до нейното и припушнѣ.

— „Мамо! Мамо! Найденъ ми каза пакъ, че ме обича, че не може безъ мене. Мамо! мила мамо и азъ... и азъ... не мога безъ...!“ Гласътъ ѝ се прѣкъсна и двѣ едри сълзи се търкулихъ отъ очитѣ ѝ по пламнѣлитѣ ѝ бузи.

Майката се сѣгна. Кждѣ отиде дрѣмката и уморита ѝ! Тя се изправи и извика сърдито: „Какъ, той е тукъ! Пакъ,

водеше едина не по-малко дебелъ „цивилень“, облѣченъ въ широкъ фракъ, който той носеше нѣкакъ си не ловко. — Офицеринтъ само съ погледъ си отвори пакъ прѣзъ цѣлия, натъканъ съ хора салонъ и се отправи къмъ канапето, на което седѣха Веселина и майка ѝ.

— „Г-жа Ганчова, — позволете да ви прѣдставя стария си приятель, Беровъ отъ Русчукъ, за когото съмъ ви говорилъ толкова често. Негова милость се подчинява най-сетнѣ на новото течение. Столицата въздѣйствува и на него магически и той ще отвори тукъ комисионерека контора. Умързнуло му, казва, да продава соль и сега по-модерно ще го кара: желѣзници, патрони, доставки за министерствата и пр. Парички му не липсватъ. Само едно, каже, му липсва, — хубава женица.“ И офицеринтъ изгледа многозначително Веселина.

Веселина стана въ лицето като божуръ, толкова загатваниято бѣше прозрачно. За да скрие смущението си тя употреби обичното бално орѣжие на жената — вѣтрилото.

Но госпожа Ганчова която, както се виждаше, очакваше туй прѣдставление на бала, съ най-любезна усмивка покани малко смутения Беровъ, да седне до нея и захванъ да говори за общитѣ познайници отъ Русчукъ. Тя сама бѣше отъ Русчукъ. Беровъ отговаряше на въпроситѣ ѝ, но съ опитно око разглеждаше отъ страна „стоката“ си. Музиката пакъ гръмнѣ и даде знакъ за кадрилъ. Двойкитѣ се нафърлиха въ голѣмия салонъ. Въ тоя мигъ Беровъ се окуражи и каза: — „Госпожице, мож ли да ви помоля... да ми направите честъта да...“ и той се забърка въ учтивата формула. Но Веселина, подъ енергичния погледъ на майка си, туреше вече своята ръка на неговата. Той я заведе въ салона. На вратата тѣ бутнаха единъ младъ синвоокъ момъкъ. Веселина се обърнѣ и каза любезно безъ да забѣлѣжи, кой е: „Pardon!“ Тѣхнитѣ очи въ тоя мигъ се срещнаха, но неговитѣ погледи не бѣха никакъ „бални“. Тѣ горѣха отъ страстна любовь и безкрайна мѣка. Веселина го изгледа като безпомощна и слаба птичка, но вече силната ръка на нейния кавалеръ я увлѣче на другия край на залата.

Малкиятъ салонъ пакъ се изпразни. Само г-жа Ганчова сѣдѣше въ кѣла, а до нея висшиятъ офицеръ. — „Е, струваме се че работата върви добръ. Веселина му харесва, това се забѣлѣза ясно. Ще се тъкми май, да ставамъ кумъ. Сега поне имамъ да кажемъ че не се грижѣ за роднинитѣ, че не искамъ нищо да направя за тѣхъ. Ако и Беровъ не стига за твоитѣ амбиции, то вече неznamъ какво искамъ!“

Г-жа Ганчова въздъхна замислено и каза: „Че кой ти казва, че менъ той не харесва, но не знаешъ ли, че сегашнитѣ момичета не сж като на наше време, па тя още при туй прилича много на баща си, Богъ да го прости!

— Какво се боишъ, Веселина нѣма още 16 години! какво разбира тя! Па и да поплаче малко, щомъ годеникътъ ѝ донесе нѣкоя свилена роба, каквато не е и сънувала, па и купи една гривна, гдѣто да блѣщи като слънце, ще видишъ какъ ще блѣснатъ и нейнитѣ очи А *propos*, каза висшиятъ офицеръ, като изгледа значително г-жа Ганчова, какво прави пакъ тука въ София този Найдень Божиловъ? Той не-ли е ужъ отъ опозицията и бѣхъ го позатикали нѣйдѣ; отъ кждѣ се измъкнхъ пакъ? И разбира се пакъ си точи зжбитѣ за Веселина.“

Г-жа Ганчова се зачерви. — „Той сега, чини ми се, е учителъ въ гимназията. У дома вече не идва. Азъ не съмъ добръ съ майка му, женски разправии . . .“

Висшиятъ офицеринъ, който не бѣше простъ и подозираше истината, се позамисли — послѣ се обърна весело къмъ събѣседницата си и каза: „Ако е само това, нищо. Ето че и министрътъ му е тука, стига да му кажа само двѣ думи и свършено. За какво сме голѣмци най-послѣ?“

Така при звуковетѣ на валса, въ модното салонче, тия два модерни джелата извършихъ едно грозно дѣло и обрѣкохъ на жчение двѣ млади души, наложихъ имъ невидими, но неразривни вериги.

II.

Висшиятъ офицеринъ имаше право: — Веселина се ожени за Берова, но не подъ обаянието на свиленикъ рокли и скжпнитѣ гривни, а просто защото бѣше почти дѣте, слабо безпомощно и невинно дѣте, привикнжло да гледа на майка си като на самодържавна властелинка, прѣдъ която и бѣдниятъ ѝ баща се покоряваше безмълвно, като се заравеше въ своитѣ книжа, до като му подкосихъ и здравето.

Най-напрѣдъ Найдена го прѣмѣстихъ е тамъ нѣгдѣ въ Силистра (защо сме голѣмци най-сетнѣ?). Страшно му се искаше, на бѣдния момъкъ, да прати прѣждома своята малка службица и да остане въ София, но той имаше стара, немощна майка, а поддръжка никаква, отъ нигдѣ. Той бѣше познатъ опозиционеръ и това обстоятелство му затвареше всичкитѣ врата и отвърщаше отъ него всички влиятелни лица. Той трѣгнхъ за Силистра, безъ да има възможность да види Веселина и

изчезна от нейния хоризонтъ за много години. Съ него пропадна и послѣдната ѝ морална поддържка и тя се ожени шест мѣсеца подиръ неговото заминаване . . . Идеалътъ на майка ѝ бѣ постигнатъ — Веселина станъ богата и уважаема. . . .

III.

Минаха се 10 години. Въ новопостроенитѣ търговски квартали гордо се възвишава една богато окичена къща, която отдалечъ като че казва на всички, които четатъ на широката златна дъска „Контора на Беровъ & С-ѣ“: „Гледайте, моятъ домакинъ е богатъ, и силенъ като мене; ни вѣтрове, ни бури не могатъ поколеба неговитѣ основи. Въ този свѣтъ, за да успѣешъ, трѣба да бждешъ гордъ и непоколебимъ, да дигашъ високо глава надъ всички около тебе“. Ето какво казваше високата къща съ пѣстрата си фасада, съ монументалнитѣ балкони и грамаднитѣ огледални прозорци, прѣдъ които се спираха въ нѣмо благоговѣние бѣднитѣ шопкини, що дохаждаха петъченъ день на пазаръ.

Беровъ сполучи въ всичко. Нѣколко рисковани прѣдприятия му докараха голѣми приходи. Благодарение на своитѣ свръзки и ловкостъ той станъ единъ отъ тия прѣдприемачи, които най-повече работеха съ правителството. И въ домашния си животъ той бѣше честитъ. Двѣ дѣчица, като ангелчета, освѣтляваха богатата къща; Веселина отъ безгрижно момиче, което се кикотеше постоянно, станъ замислена, сериозна дама, по-сериозна отъ колкото ѝ приличаше за годинитѣ, но тя бѣше покорна жена, която достойно прѣдставляваше въ столичния beau monde богатата фирма Беровъ и С-ѣ а за дѣпата си тя бѣше неопѣнима майка.

На Берова вървѣше, па и нѣмаше причина защо да не му върви.

Но ето че настанъ за България една отъ тѣзи години, въ които като че съвършено се прѣобразява нейната физиономия. Всичко що бѣше горѣ, се намѣри долу, даже въ калъта. Отъ всички кѣтове, въ които се потайваха като въ миши дупки, изтѣзоха хора, малко или много познати, и изведнажъ станяха всесилни. Всичко се промѣни и грозни черни дѣла, които до тогава се криеха въ тайнственостъ и мракъ захваняха да излизатъ на видѣло.

Бѣше чудесенъ зименъ день. Стъпцето весело се усмихваше надъ бѣлата Витоша, забулена съ лекъ вѣалъ отъ пара, който ѝ придаваше феерично-призраченъ изгледъ.

Софийскитѣ улици бѣхж особено оживени днесъ. Навредъ се виждахж жестикулирующи групи, кафенетата бѣхж прѣпълнени съ димъ и кѣнтѣхж отъ крѣська на разговоритѣ, екипажитѣ сновѣхж по града съ празнично облѣчени мющерии. Файтонджитѣ даже нѣкакъ си по-важно, по-многозначително викахж „варда.“ Малки дѣца съ вѣстници въ рѣка тичахж между тѣпата съ викове: „Вѣстникъ съ важни новини!“

И наистина двѣ важни новини вълнувахж града: министерството неочаквано бѣ паднало и бѣ замѣнено съ друго, въ което влѣзвахж нѣкои съвсѣмъ нови, прѣсни сили на страната. Другата новина отдавна вече циркулираше като смѣтенъ слухъ изъ града, но едва днесъ се узнаваше по-положително. Говореше се за нѣкакви голѣми злоупотрѣбления. Скоро щѣло всичко, да се узнае и да излѣзе на явѣ. Фирмата Беровъ и С-пе била, казвахж, силно замѣсена въ тия злоупотрѣбления. Но какво да ви разправамъ? Министерството на Общитѣ Згради — неправилни доставки — кражби, подкупи и пр. Вий сами знаете историята отъ официозния вѣстникъ. Ала туй не бѣше главното; говореше се положително, че Беровъ ще бѣде арестуванъ и съденъ, охо. даже съденъ! Чакайте . . . и осъденъ! . . . Трѣбаше да се даде единъ добъръ примѣръ. Престигътъ, достойнството на държавата го изисквахж. Обществениятъ моралъ искаше удовлетворение. И градътъ се вълнуваше.

Листата на новото министерство циркулираше вече въ града: бивши министръ X, главенъ секретаръ Y, пълковникъ Z, и покрай тѣхъ единъ съвсѣмъ новъ човѣкъ, единъ отъ многострадалитѣ отъ бившия режимъ — Найденовъ Божиловъ!

Коментаритѣ и разговоритѣ върху новото министерство нѣмахж край. Истърканата фраза «tempora mutantur»! бѣше въ устата на всички.

. . . . Весело засмѣното слънце надвигаше и въ богатата трапезария на Берова. Домакинътъ не бѣше въ София. Той отъ мѣсець насамъ бѣше по работа въ провинцията. Въ разкошната стая съ богатитѣ джбови мобили се намѣрвахж само Веселина и майка ѝ. Дѣтински смѣхъ и крѣськъ се чувахж отъ съседната стая. Веселина, блѣдна като смъртъ, съ безкрѣвни, сухи уста и потъмнѣли очи седѣше безпомощна на канапето, до нея на дъскитѣ лежеше разгърнатия новъ вѣстникъ. Майка ѝ нервно ходеше по стаята и безсѣзнателно прѣмѣстваше чашитѣ на буфета, ту подѣрпваше цвѣтата въ жардиньерката. Тѣ току що бѣхж прочели потвърждението на

оня злокобенъ слухъ, който фърчеше изъ въздуха отъ мѣсецъ на самъ, и който тъй добръ се отразяваше върху студениятъ или съжалителниятъ усмивки и погледи Нещастieto, отъ дълго врѣме виснжло надъ главитѣ имъ, паднж внезапно и ги занемати.

Г-жа Ганчова дигнж отъ земята вѣстника и като седнж до масата, захванж да го чете пакъ. Очитѣ и блуждаяхж по хартията, като че търсехж въ нея помощ и откровение. Изведнажъ тѣ се разширихж отъ очудване: въ министерската листа г-жа Ганчова прочете името на Найдена Божиловъ!

— Найдень Божиловъ, кой би повѣрвалъ!

И г-жа Ганчова се замисли дълбоко.

. Найдень бѣ изчезнжлъ наистина за Веселина, но той не бѣ погинжлъ въ жестоката борба за животъ. Въ „дълбоката“ провинция неговата крѣпка индивидуалностъ намѣсто да се заличи, напротивъ се разви и усили. Слѣдъ смъртъта на майка си той усѣти ржцѣтъ си развѣзани, и когато началството му почнж да намѣрва, че той рѣшително става нетърпимъ съ своето открито опозиционно поведение, съ своя независимъ характеръ, той прѣбѣрза да си даде оставката, прѣди да го уволнжтъ. Тогава той напуснж Силистра, гдѣто нищо го не привличаше вече, прѣсели се въ Пловдивъ и се посвети всецѣло на журнализма. Тукъ той умѣ да си създаде въ скоро врѣме име на безпощаденъ диалектикъ и на честенъ и идеаленъ общественъ дѣецъ, пѣщо днесъ рѣдко и за това толкова по-цѣнно. Замѣсенъ въ всички по-важни политически събития въ страната, той бѣше винаги въ първитѣ редове на опозицията, но по характеръ скроменъ, той не се бореше никога за слава и властъ, за това и назначението му за министъръ на Общитѣ Сгради изненада до нѣгдѣ. При всичко това слѣдъ първото очудване цѣлъ свѣтъ намѣрваше, че изборътъ не можеше да бжде по-сполучливъ.

Разкошниятъ стѣненъ часовникъ спокойно броеше секундитѣ въ веселата трапезария, гдѣто царуваше сега гробно млчание. Веселина, седнжла на канапето, стискаше нервозно въ ржцѣтъ си батистената кърпа. Чертитѣ на лицето ѝ бѣхж разкрити отъ душевни болки.

Г-жа Ганчова подигнж глава, погледна дъщеря си и каза рѣшително:

— „Веселино! ти можешъ да помогнешъ!“

Веселина я изгледа съ очудване.

— „Да, ти! Знаешъ ли кой е станжлъ министъръ на общитѣ сгради — Найдень Божиловъ!“

Отъ мермерно блѣда Веселина станж алена, но тя не казанищо. Цѣли 10 години майка и дъщеря не бѣхж произнасили помежду си това име. Като го чу въ този моментъ, окръжено съ ореола на могъществото, то се показа Веселини свѣрхестественно. Не че тя се зачуди, че е станжлъ министъръ. Какво имаше необикновено въ това? Нѣкогашиятъ неинъ Найдениъ не бѣше ли достоенъ за всичко? Не, порази я нея, че той пакъ влѣзе въ кръга на нейния реаленъ животъ, когато бѣше отдавна станжлъ за нея призракъ, сънуванъ нѣкога въ младитѣ години. Веселина бѣше честна, вѣрна жена на Берова и страстна майка на двѣтѣ му дѣца. Нѣкогажъ, е . . . нѣкогажъ друга една Веселина бѣ мечтала нѣщо друго. И вижъ, мъглявиятъ призракъ на моминскитѣ ѝ мечти се явяваше пакъ.

— „Веселино!“ проговори г-жа Ганчова съ сухъ, наложителенъ гласъ! „Ти не си вече дѣте. Ти знаешъ какво те очаква. Ти ще се повалишъ долу, съвсѣмъ долу, по-долу отъ бѣднитѣ. Жената и дѣцата на единъ. . . . крадецъ — никой нѣма да иска да погледне. Никой, чувашъ ли, никой нѣма да повѣрва, че ний не сме знаели! А Господъ нека ме накаже, ако съмъ подозирала нѣщо. Да знаехъ, щѣхъ ли азъ да допусна, нѣмаше ли да му кажъ, да го прѣдупрѣдъ, да го моля, да се смили за дѣцата си. . . Да, никой нѣма да ни помогне . . . никой не може, щерко, да ни помогне, освѣнъ онзи . . . министърътъ. . .!“

— „Мамо, мълчи, мамо!“

И глухи ридания огласихж стаята.

— „Веселино! чувашъ ли дѣцата какъ се смѣятъ! Утрѣ като налегнжтъ нужди, като продажтъ всичко, тия дѣвчица ще се скитатъ гладни по студъ и мразъ; чувашъ ли. . . твоитѣ момченца, твоитѣ ангелчета.“

— „Мамо! какво искашъ ти?“

— „Иди и помоли го, помоли го за дѣцата си и той зарадъ тебе ще се смили.“

И г-жа Ганчова натисна копчето на електрическия звонецъ. „Впрѣгнете!“ каза тя на слугата! „Файтонътъ е готовъ, чака дѣцата за разходка! — „Добрѣ! — Веселино, това е единичката надѣжда. Ти знаешъ, какво има да правишъ!“

Г-жа Ганчова отвори вратата на съседната стая и извика: „Дѣца, елате да цѣлунете мамка си, че ще излѣзе. Много я боли глава. Кажето ѝ да отиде малко да се разходи. Васъ тя ще послуша.“

Четири мѣнички ржнички се овпхж около врата на младата майка и сладки невинни гласове извикахж „Сбогомъ мамо.

Скоро да се върнешъ и да ни купишъ нѣщичко. Иди! иди не бжди лоша!“

Веселина взе въ рѣцѣ си лицето на по-голѣмия си синъ, изгледа го дълго и мълчаливо, послѣ станъ като зашемедена, наметих скоро богатата си зелена кадифяна мантилия, която ѝ подаваше майка ѝ, и излѣзе изъ стаята.

Файтонътъ спрѣ прѣдъ вратата на министерството. Елегантно облѣчената дама влѣзе нерѣшително въ дългия тъменъ коридоръ, изпълненъ съ просители, които никнехъ отъ вредъ, като глѣди слѣдъ дъждъ, и идехъ да се поклопнѣтъ на новия министъръ, да му изложатъ своитѣ жалби и да го увѣрѣтъ въ своята безкрайна прѣданность.

Появата на Веселина въ коридора произведе сенсация. Министерствата не сж научени на подобни посѣщения. Двама разсилни учтиво се притекохъ.

„Тука ли е г-нъ министъръ?“ попита Веселина съ малко разтрѣперанъ гласъ: „Може ли да ме приеме?“ И Веселина подаде визитната си картичка.

Единиятъ отъ разсилнитѣ, убѣденъ че такава важна дама сигурно трѣба да е очаквана, взе картичката и изчезни прѣзъ вратата на министерския кабинетъ. Минъ се една минута, която Веселина се видѣ безкрайно дълга. Тя стоеше неподвижна срѣдъ коридора; очитѣ на посѣтителитѣ я разгледвахъ съ нахално любопитство, но тя не го усѣщаше; тя чуваше само тупанието на своето страдно сърдце. Гърлото ѝ бѣше сухо, струваше ѝ се, че нѣма да може, да извади отъ него ни единъ звукъ, а ако се прѣсили, ще излѣзжтъ само отчаени ридания. Вратата на министерския кабинетъ се отвори хъ пакъ: единъ едъръ самодоволенъ посѣтителъ излѣзе придруженъ отъ учтивия разсиленъ. Той фърли лукаво игривъ погледъ на смутената дама и изчезни изъ мрачния коридоръ. Веселина чу гласъ, който ѝ каза: „Заповѣдайте“. Тя не усѣти какъ влѣзе въ министерската стая.

Въ първия мигъ, като че мъгла бѣше замрѣжила очитѣ ѝ, нозѣтъ и се подкосяхъ отъ слабостъ, но ето че тя чу единъ познатъ и въ сжщото врѣме съвѣщмъ чуждъ гласъ, който ѝ каза спокойно, сериозно: — „Какво обичате госпожо? Заповѣдайте, седнете!“

Тя дигна очи: задъ една дълга маса, прѣтрупана съ книги и писма стоеше младиятъ министъръ. Блѣднитѣ, правилни черти на лицето му като че бѣха замрѣзнали. Само тъмно-сивитѣ, умни и нѣжни очи издавахъ вхтрѣшното възпение, което

той усѣти, когато влѣзе Веселина. Тежкитѣ мъки и борби съ живота бѣхъ го закалили.

Учтиво потикнхъ разсилниятъ едно кресло до Веселина и изчезнхъ прѣзъ едни врата. Г-жа Борова и г-нѣ министърътъ на общитѣ сгради останяхъ сами.

Нѣколко мига се продължи тежко, многозначително мълчание. Най-послѣ министърътъ повтори съ малко неравенъ гласъ. „Съ какво можъ да ви услужа, госпожо“!

Веселина го погледнхъ още веднажъ и видѣ тя, че това не е министърътъ, че не може да бѣде такъвъ за нея тоя, който сѣди отпрѣдъ ѝ, че това е нейниятъ нѣкогашенъ Найдень, идеалътъ на моминскитѣ ѝ мечти, другарятъ на дѣтскитѣ ѝ игри. И горчиви сълзи бликнахъ отъ очитѣ ѝ за разбития ѝ идеалъ. Но въ сжщо врѣме тя си спомни, че е отдавна жена на друго, майка на дѣцата му, спомни си тя, че страшно нещастие висп надъ нейното сѣмѣйство, и че е дошла тукъ да спаси и защити честта на своитѣ рожби.

Като че съ сълзитѣ се отвори душата ѝ, тя почнхъ да говори съ слабъ довѣрливъ гласъ;

— „Госп. Министре. . . Найдене. . . Азъ дойдохъ. . . Вий знаете защо? Азъ дойдохъ да Ви моля, да ни спасите, само Вий, Вий можете. Азъ съмъ майка, Вий ме разбирате, или не, не, Вий не знаете какво е това!“ И тя почнхъ да говори съ сила, съ отчаяние. „За да ги прѣдпазъ, да ги защитъ, азъ ще се държъ до послѣдня минута. Само любовта къмъ тѣхъ, тя ме накара да дойдъ тукъ, да моля, да се унижавамъ. . . . Защото Вий трѣба да ме мразите! да ме прѣзирате!“ прибави тя тихо.

— „Защо мислите така, Веселино! Защо да Ви мразъ, защо да Ви прѣзирамъ, бѣдна Веселино?“ каза министърътъ, въ лицето на когото се несъгледаше вече нищо отъ обикновения му мрѣморенъ изгледъ. Неговиятъ гласъ трепереше отъ наплива на горчиви и сладки мисли! Вий не сте виновна прѣдъ мене! Не. . . азъ не съмъ Ви никогажъ ни клеветилъ ни проклевалъ!“ каза той тжжно. „Ето че се виждаме пакъ. . . и азъ въ сърдцето си не намирамъ противъ Васъ ни една горчива капка.“

Веселина, която пишеше отъ устата му прошката, се стрѣснхъ и каза:

— „Азъ не дойдохъ тука ни да говоря, ни да чуя за минжлото. Азъ дойдохъ да моля, да моля да ни спасите, въ името на нашитѣ младици, въ името на бѣдната ми майка. Азъ моля, моля спасете дѣцата ми и моя. . . моя мъжъ.“

Министърътъ мълчеше. Смутенъ седѣше той задъ своята маса, съ глава опрѣна на едната ржка. Веселина гледаше съ страстно очакване. Изведнажъ той направи рѣшителенъ жестъ и натиснѣ звънеца. Разсидниятъ се появи на прага. „Кажете на началника В. да донесе дѣлото на г-на Берова!“ — „Боже!“ помпели Веселина, „вече има съставено дѣло!“

Началникътъ влѣзе въ стаята и донесе единъ купъ книжа, обвити въ измацана червена обвивка. Той фърли краденкомъ погледъ къмъ Веселина, подобострастно сложи книгата прѣдъ министра и мигомъ исчезнѣ. Новъ мълчание се въцари въ банално разкошния министерски кабинетъ.

Веселина като че замръзна на своя столъ.

Министърътъ най-напрѣдъ спокойно, а послѣ все по-нервно разгледваше документитѣ. Най-послѣ той станж, отиде до прозореца, опрѣ разгорещеното си чело на стъклото и останж неподвиженъ. Веселина съ растяща уплаха слѣдеше неговитѣ движения. Така той останж нѣколко минјти, най-послѣ се обърнѣ къмъ Веселина и тя съгледа едно лице толкова измѣнено отъ душевни борби, щото до като търсеше какво още да му каже, какъ да го моли за спасение, тя не можа нито единъ звукъ да извади отъ изсѣхналото гърло.

— „Веселино!“ каза той, съ страненъ, екзалтиранъ гласъ! „Знаешъ ли ти, какво е дългъ! . . . Ти ме обичашъ, — не дѣй си затваря очитѣ! азъ го знамъ —. Но Веселино, да ти кажа „остави оновова безчестника, ела съ менъ, бѣди щастлива“, азъ знамъ че ти нѣма да го направишъ, и азъ се гордѣхъ съ туй, което ме прави нещастенъ: азъ се гордѣхъ съ твоята дѣтска непорочна душа. Да, Веселино, ти усѣщашъ какво е дългъ! — Азъ не могъ, не могъ да те спася!.... Не могъ.... Не могъ....“

Веселина станж и безъ една дума, безъ най-малкия опитъ да го смечти, безъ да го погледне, безъ да му протегне ржка, излѣзе отъ стаята, защото тя видѣ прѣдъ себе си съ огнени букви начертана неумолимата дума „дългъ“.

Когато богатата дама мина прѣзъ прѣтрупания съ хора коридоръ, много завистливи очи изгледахъ нейната разкошна ротонда и много сиромашки души помислѣха: „Ехъ! честити, безгрижни хора!“

Министърътъ останж самъ въ празния кабинетъ, опрѣ пакъ челото на студения прозорецъ и стоя дълго врѣме така. — „Г-нъ министре“ — каза единъ мазенъ гласъ задъ него, „чакатъ ви въ Народното Събрание!“ „Добрѣ,“ каза министърътъ, но не се обърнѣ.

Подиръ малко и той излѣзе въ прѣпълнения съ просители коридоръ. Лицето му и вървежътъ му бѣхъ спокойни. И

за него бѣднитѣ посетители си помислихъ съ зависть: „Ехъ богатѣкъ, младъ, силенъ, богатъ!“

. . . . Веселина не усѣти, какъ стигна въ къщи, какъ се покачи по стълбитѣ, и се свѣсти само като влѣзе въ свѣтлата трапезария. Майка ѝ, която сѣдѣше на канапето и я чакаше извика: „Е какво! Сполучи ли!“

Веселина повтори, като че говореше екътъ на Найденовия гласъ. „Той не може!“ — „Какъ не може! Той не може! единъ министъръ!“ извика диво г-жа Ганчова? — „Не може. защото. . . защото това е противъ неговия дългъ!“ каза Веселина като че повтаряше нѣкой урокъ.

Въ обикновения животъ хората не сж нито много лоши, нито много добри; ала често извънредни обстоятелства накарватъ и нѣкой сръденъ човѣчецъ да извъши изведнѣжъ нѣкое геройско дѣло, безъ да знае той самъ какъ; или пакъ такива сжщи извънредни обстоятелства, събуждатъ въ единъ обикновенъ човѣкъ нѣкое злодѣйско чудовище. Така грижитѣ и нещастieto направиха и г-жа Ганчева въ този моментъ — по лоша и по зла, отъ колкото си бѣше.

Като дивъ звѣръ захванъ да се скита тя по стаята, лицето ѝ се бѣше изкривило отъ злоба и гласътъ ѝ звучеше прѣсипнало и откъслено.

„Ти, ти не си знаела, да го молишъ както трѣба“, викаше тя, „ти не си умѣла! На тебъ ли, на тебъ ли ще откаже той! Лоша, лоша майка! Дългъ, казвашъ ти! А знаешъ ли, че има вече дѣло, дѣло противъ Беровъ! И защо да има дѣло само противъ него, а не и противъ другитѣ, той ли само е крадецъ! Той ли само, кажи ми, той ли само! А тѣзи, другитѣ, който ходятъ сега горделиво по улицитѣ, какво сж правили и тѣ? Дългъ! Справедливостъ! Това ли е справедливостъ! Всички, всичкитѣ крадѣтъ! Всичкитѣ сж безсрамни! А насъ, само насъ Господъ наказва.“

Отъ нѣколко мига вратата въ дѣтската стая бѣхъ се отворили и на прага стоеше, привлѣченъ отъ вика на старата, под-голѣмия синъ на Веселина. Бѣдното дѣте гледаше уплашено разлютената си баба. Изведнажъ Веселина го съгледа. Като луда тя се фърли на колѣни прѣдъ него, обви го съ трѣпѣщи рѣцѣ, притисна главичката му на гърдитѣ си:

— „Стопичо, синко!“ извика тя. „Не слушай! ако ние така сме живѣли, виѣ, виѣ поне живѣйте иначе!“

Главнитѣ периоди въ българеката история.

(Уводна лекция, четена въ Висшето училище).

Относително метода трѣба прѣди всичко да се забѣлѣжи, че истинскитѣ наученъ методъ не е нищо друго освѣнъ групировката, на която се разлага самъ по себе си дадениятъ материалъ.

Heise.

Когато изучаваме както историята на цѣлото човѣчество, тъй и историята на единъ народъ, то нерѣдко се случва, че нашето внимание се привлича повече отъ нѣкои исторически лица или събития, поразяватъ ни дѣлата на великитѣ умове, ние усѣщаме по-силно магическото дѣйствие на самитѣ фактове и гигантскитѣ резултати отъ тѣзи фактове: тогава ние се стараемъ по-ясно да отбѣлѣжимъ подобни лица и събития: ние като че ли ги издигаме по-високо надъ историческото равнище и казваме, че това или онова лице, това или онова събитие „прави епоха“ въ историята на човѣчеството или въ историческия животъ на еди-кой-си народъ. Но като казваме това, ние не щемъ да кажемъ, че подобни лица или събития сѣ възникнали сами по себе си и съставятъ едно отдѣлно самостоятелно явление, което може да съществува безъ свръзка съ прѣдното и слѣдното, съ минхлото и бѣдхщето. Който съзнателно и внимателно е чель, нѣма да кажж, изучавалъ историята на човѣчеството, той не е могълъ да не схване онова вътрѣшно сѣѣпление на най-разнообразнитѣ събития, да не забѣлѣжи оная, тъй да кажж, нитмна свръзка и взаимна зависимость на историческитѣ явления въ духовния миръ на човѣчеството, съ други думи, той не е могълъ да не почувствува и узнае единството на историята. Но ако единството въ историята е достъпно за всѣки неинъ читателъ, то колко пъкъ по-силно то се изпитва и усѣща отъ единъ историкъ, който изучава историята, който прониква въ същността на историческитѣ събития, който търси и върви по посоката на оная нишка, на която се нижатъ сѣдѣнитѣ на

народитѣ? Обаче, когато историкътъ пристѣпва къмъ издирването на това единство въ историята, когато се впуска въ лабиринта, по пътекитѣ на който е вървѣлъ чловѣческиятъ умъ къмъ прогреса, той, за да избѣгне твърдѣ лесно възможнитѣ заблуждения, принуденъ е да търси пунктове за ориентировка да изнамѣри кръстопътищата въ този обширенъ лабиринтъ, за да може, ако не да изслѣдва всѣка една отъ милионнитѣ му пътеки, то поне да види тѣхнитѣ очертания, тѣхнитѣ посоки, които водятъ къмъ дадения пунктъ.

Като на такива ориентировни пунктове, като на такива кръстопътища ние трѣба да гледаме на ония исторически лица и събития, които, както казахъ по-горѣ, като че ли се издигатъ надъ другитѣ и повече привличатъ нашето внимание. Една личностъ или едно събитие не е въ състояние да „направи епоха“ само по себе си; но то е въ състояние да ни покаже, какво отношение то има къмъ миналото и каква роля играе въ епохата, която му ние приписваме. То ни показва разнообразнитѣ пътеки, по които е вървѣло чловѣчеството въ борбата си за съществуване къмъ прогреса; въ него се централизиратъ всичкитѣ причини, които сѣ го създали; въ него се отразаватъ всичкитѣ стремежи, желания и идеали на неговитѣ съвременници, които пъкъ отъ своя страна сѣ приготовили малко по-малко тѣхнитѣ прѣдшественици; съ една рѣчь, той изразява духа на своето време, който е възникналъ и се е развилъ въз основа на прѣднитѣ събития.

Но освѣщъ това самитѣ личности и събития не по-малко съдѣйствуватъ за успѣха на прогреса: дѣлата на всичкитѣ мжже и резултатитѣ отъ великитѣ събития приготвятъ почва за нови велики мжже, за нови велики събития и т. н. При такова голѣмо и важно значение на подобни личности и събития, не е трудно да си обяснимъ, защо тѣ приковаватъ върху себе си нашето внимание; защо историкътъ, като изслѣдва и изучава извѣстна личностъ и събитие, се старае да отбѣлѣжи това значение и да даде на самата личностъ или събитие надлежното мѣсто въ историята на чловѣчеството.

Обаче въ историческия животъ на народитѣ произлизатъ и такива събития, които по-своята важностъ и грандиозностъ се явяватъ като завършители на една строго опрѣдѣлена и по-обширна епоха, на единъ цѣлъ перюдъ въ историята; но въ същото врѣме тѣ оставятъ отпечатъкъ и даватъ нова посока, както въ умствения, тъй и въ политическия животъ на народитѣ за друга послѣдующа епоха, за другъ перюдъ, въ който, при всичко че се явяватъ велики мжже и произлизатъ

голъми събития, но тѣзи послѣднитѣ, като служатъ за почва на нови други събития, не сж въ състояние да прѣмахихтъ този отпечатъкъ, да унищожхтъ изведнажъ извѣстна посока а само улесняватъ или ускоряватъ неговия прѣмахъ или успѣхъ.

Азъ нѣма да привеждамъ тукъ много примѣри за появление и потвърждение на горнето, а ще укажж двѣ само събития изъ всеобщата история. Кой не знае, какво важно мѣсто заема християнството въ историята на древния миръ и какво значение е имало то въ историята на умственното развитие на народитѣ отъ новия християнски миръ? Или кой ще отрицава важноcтѣта на оня прѣвратъ, който произведе великото прѣселение на народитѣ, като отпонапрѣдъ нахърни, а послѣ и турп край на славата и мощта на „вѣчния градъ“ и създаде нови начала, новъ строй въ политическия животъ на народитѣ? Подобни събития съ сжщото значение и важность, съ сжщото относително обширно влияние ние срѣщаме въ историята на единъ отдѣленъ народъ. Нека вземемъ като общъ примѣръ събитията, които отнематъ политическата независимость и духовната свобода на нѣкой народъ. Не стохтъ ли подобни събития като исполинеска стѣна между епохата прѣди и епохата слѣдъ роковото събитие? Не завършватъ ли тѣ оня блаженъ животъ на свободата, когато извѣстенъ народъ свободно върви по пътя на прогреса за достиганъето на народния идеалъ? И не наченватъ ли тѣ отъ угнетения животъ на робството, когато народътъ трѣба да се откаже отъ прогреса, да забрави на време народния идеалъ и да влѣзе въ борба за сжществуване?

Естествено е, че такива исторически явления, такива главни събития сж отъ голѣма важность за историка; той ги отбѣлѣзва по-рельефно и като че ли имъ дава прѣдпочитание прѣдъ другитѣ събития. Но това той прави не само затова, защото привличатъ неговото внимание всеобемлющитѣ дѣйствия на фактоветѣ, не само за това, защото той оцѣнява високото значение на великитѣ резултати отъ фактоветѣ, но още и за това, защото самитѣ събития му опрѣдѣлхтъ рѣзко характера на извѣстенъ периодъ, точно очертаватъ прѣдѣлитѣ, до които сж достигнхли стремежитѣ и желанията на извѣстна епоха, и съ това тѣ му давхтъ възможность по-лесно да схване общия характеръ и по-ясно да прослѣди възникването и развитието на общитѣ идеи въ тази епоха; а щомъ той достигне това, то нѣма да му бжде трудно да си обясни и взаимната свръзка на общитѣ идеи и стремежи отъ прѣдната епоха съ ония отъ слѣдната и да покаже, колко еднитѣ сж влияли на

другитѣ и по този начинъ да схване общия пжтъ, по който е вървѣло умственното развитие на чловѣчеството, по който сж слѣдвали сждбинитѣ на народитѣ, иначе — да покаже единството въ историята. Ето защо ние виждаме, че историкътъ бива принуденъ да прибѣгва на гледъ къмъ изкуствено дѣление историята на чловѣчеството или на извѣстенъ народъ на епохи или периоди и да разгледва всѣка отъ тѣхъ отдѣлно. Казвамъ на гледъ защото въ сжщностъ това дѣление се явява естествено. Историкътъ не създава събитията, нито пъкъ може да измѣни тѣхното течение; тѣ възникватъ, слѣдватъ и се развиватъ по естественитѣ исторически закони, а поради това тѣ въ силата пакъ на тѣзи естествени закони сами се групиратъ и опрѣдѣлятъ границитѣ на извѣстни епохи или периоди. На историка лежи само да схване тѣзи естествено опрѣдѣлени епохи, тази естествена группировка, да ги изслѣдва и опрѣдѣли тѣхната вътрѣшна свръзка, тѣхното взаимно отношение въ историята на чловѣчеството или историята на единъ народъ. Поради това и проф. Хайзе не безъ основание забѣлѣзва, че „истински научниятъ методъ не е нищо друго, освѣнъ группировката, на която се разлага самъ по себе си дадениятъ материал“.

Като пристѣпвамъ къмъ изучаането на старата българска история, която ще бжде прѣдметъ на нашитѣ четения въ текущия семестъръ, прѣди да почнемъ да разглеждаме подробно сждбинитѣ на нашия народъ, трѣба да се опитае да покажемъ, има ли и въ нашата история такава естествена группировка на събитията, има ли такива отдѣлни периоди, които ясно да ни опрѣдѣлятъ постепенното развитие на народния идеалъ и вътрѣшната свръзка на които да ни покаже общия характеръ и вървежъ както на политическия, тъй и на духовния животъ на нашия народъ.

Доста е само да фърлимъ единъ общъ погледъ върху старата си отечествена история, т. е. отъ възникването на българското царство въ края на VII в. до падането му подъ турското иго въ края на XIV в., и веднага ще ни се метнатъ въ очи три главни периода, а именно: първи отъ края на VII в. до началото на XI в. — това е периодътъ на първото българско царство, втори, отъ началото на XI в. до втората половина на XII в. — това е периодътъ на византийското владичество и трети отъ втората половина на XII в. до края на XIV в. — това е периодътъ на второто българско царство. Всѣки единъ отъ тѣзи периодъ носи свой отпечатъкъ, свой характеръ, но тѣ сж тѣсно

свързани единъ съ други и служатъ като продължение единъ на други. Тукъ азъ имамъ да се спирамъ върху особеноститѣ на всѣки отъ тѣзи периоди, защото тѣ ще ни бждатъ по-ясни при подробното и последователно разгледване на самитѣ събития. За сега искамъ да обърнѣмъ вашето внимание на друга една особеностъ, която така сжщо съставя една отъ характеристичнитѣ черти въ историята на българитѣ.

Въ историята на нашия периодъ се забѣлѣзва едно твърдѣ интересно явление, което още при първъ погледъ не може да не привлече вниманието на историка. Ако разгледаме двата самостоятелни периода отъ политическия и духовния животъ на нашия народъ, т. е. периодитѣ първи и трети, то не е трудно да се забѣлѣжи поразителното сходство на тѣзи два периода по характеръ и общото течение на събитията. И наистина, прѣди всичко ние виждаме, че както първото, тѣй и второто българско царство се основаватъ въ сѣверната частъ на Балканския полуостровъ; първитѣ български князе на двѣтѣ държави отъ тукъ почватъ да разпространяватъ прѣдѣлитѣ на царството си въ една и сжща посока и да обединяватъ: единитѣ родоветѣ на едно и сжщото славянско плѣме, а другитѣ частитѣ на една и сжщата вече народностъ — българска, — съ други думи първитѣ князе на двѣтѣ държави се явяватъ като събиратели на българскитѣ земи.

Понататѣкъ. Както въ едното, тѣй и въ другото възниква идеята, че сплата на държавата въ борбата съ външнитѣ врагове зависи отъ вътрѣшното духовно обединение на широко-разпространенитѣ части на самата народностъ, и ето тази идея се изразява въ първото царство съ покръщаньето на българитѣ и основанието на национална църква, а въ второто съ стрѣмежа за достиганьето на автокефална църква.

Слѣдъ това вътрѣшно духовно обединение, съ което се намиратъ въ тѣсна свръзка развитието на гражданственитѣ начала, повдиганьето на националния духъ и установеието на народния идеалъ, настѣпва, и въ първото и въ второто царство, времето на най-обширнитѣ размѣри на държавата и на най-голѣмата ѣ политическа и духовна мощъ, когато, както Симеоновска, тѣй и Асѣневска България, сж държали въ респектъ цѣлия Изтокъ и сж ръководили политиката на източна Европа.

Но тази мощъ и величие бѣхж свързани само съ живота на извѣстни личности, които ги употрѣбихж не за укрѣпяване и развитие на националнитѣ начала, а за постиганье на планове, които излизахж вънъ отъ границитѣ на народния идеалъ, именно за завоеванието на Цариградъ и основанието

на една българо-византийска държава. Това отклонение отъ правия пътъ повлѣче подирѣ си изнеможение на жизненитѣ сили на народа, а пъкъ недостойнитѣ и неспособни наслѣдници, които не бѣхж въ състояние не само да продължжтъ, но даже и да поддържатъ наченжтото отъ тѣхнитѣ прѣдшественници дѣло, указахж само пътя къмъ паданието на това политическо величие, къмъ унижение на народния идеалъ. Ето защо ние видимъ, че България слѣдъ Симеона и Асѣня лѣти прѣзглава надолу отъ високото си положение, на което тя се намираше при тѣзи царе.

Естествено е, че такъвъ единъ ржбать прѣвратъ влѣче подирѣ си и политическо, и духовно рузложение. Едното и другото ние виждаме и въ двѣтѣ български царства: тамъ срѣщаме въстанпето на Шишмановитѣ синове и тѣхното отцѣпване, тукъ гражданскитѣ войни и появяванѣто на различни узурпатори; тамъ възниква богомилството, което разклаща цѣлия народъ, и подъ което заглѣхва националната литература, тукъ се начеватъ цѣли религиозни смутове, нови ереси, подъ които почти изчезва съвсѣмъ тази литература.

Обаче вжтрѣшното разложение на държавата не се ограничи съ това; то се отзова и на самия държавенъ строй—както въ първото, тѣй и въ второто царство ние виждаме раздѣлението на самата държава: тамъ на западна и източна, тукъ на царство търновско и бдинско. Наместина и въ това раздѣление ние срѣщаме свѣтли проблѣсъци въ стрѣмежа къмъ повдиганѣ на всичко паднжло, но и тукъ самитѣ личности, които сж били озарени отъ тѣзи свѣтли стрѣмежи, сж вървѣли не по естественъ, а изкуственъ пътъ: така, само-надѣяниятъ Самуилъ се впуска на югъ на полуострова и прониква въ областитѣ на древня Гърция, а самоотвържениятъ и храбъръ Михаилъ Шишманъ напада на самия Цариградъ и едва го не взема. Това сж били послѣднитѣ надежди въ прѣдсмъртната агония на самостоятелна България. Независимостъта на България, както въ първото, така и въ второто царство, не можа вече да бжде спасена отъ всеунищожаящия ураганъ, който се приближаваше все по-близко и по-близко. Най-сетнѣ настъпна врѣмето на роковото събитие и за двѣтѣ царства: първото подпадна подъ владичеството на византийцитѣ, а второто подъ игото на турцитѣ.

Това сж въ общи черти главнитѣ явления въ историята на нашия народъ, въ които се е изразило, както казахме, голѣмото сходство въ характера и общото течение на събитията отъ първото и второ български царства. Нѣма съмнѣние, че

първиятъ въпросъ, който непосредственно възниква слѣдъ провеждането на този паралелъ и забѣлѣзването на това сходство на двата периода, е: какъ се обяснява това своеобразно явление въ нашата стара история?

Ако се обърнемъ за отговоръ къмъ тоерията на прѣдполагаемото повторение на историческитѣ събития, то това ще бѣде цѣль абсурдъ, защото въ такъвъ случай ние трѣба да признаемъ, че прогресивното движение на челоувѣчеството се е окончателно завършило, а твърдение на подобна мисль е невъзможно и неумѣстно още повече въ наше врѣме, когато виждаме грамаднитѣ успѣхи, които е направилъ и прави челоувѣческиятъ умъ. Не по-малко абсурдно ще бѣде, ако припомнимъ възникването на това явление на нѣкоя проста случайность, защото случаятъ не може да има мѣсто въ историята, докато признаваме съществуването на историческитѣ закони. Ясно е, че отговоръ на поставения по-горѣ въпросъ ние трѣба да търсимъ другадѣ, че както всѣко явление и въ духовния, и въ физическия миръ, си има причинитѣ, тъй и въпросното историческо явление е имало своитѣ причини, които сж го създали. Какви сж били тѣзи причини?

Всемирно-историческото значение на страната, въ която сж се разигравали и разиграватъ съдбинитѣ на нашия народъ, било разбрано и оцѣнено още отъ най-стари времена. Въ продължение на много вѣкове тази страна е привличила съ своето важно географическо положение и съ своитѣ естествени богатства вниманието на много народи. Но най-добрѣ е оцѣнилъ тази важность и се е възползувалъ отъ тѣзи богатства мощниятъ Римъ. Идеята за подчинението на тази страна подъ римското владичество възникнала още прѣзъ времето на републиката, а Юл. Цезарь намислилъ да приведе въ изпълнение тази идея, понеже той прѣкрасно разбиралъ, че тази страна е едничката брѣнка, която съединява Изтокъ съ Западъ, че отъ тука, като отъ центъръ, Римъ ще може да държи въ рѣцѣтъ си най-отдалеченитѣ владѣния на Римлянитѣ. Цезарь не можа да осмъществи наистина тази идея, но това го направи Августъ. Обаче очакванитѣ резултати отъ завоеванието на страната не се достигнѣхъ. Римската цивилизация, която вървѣше заедно съ римскитѣ завоевания, първъ пътъ тукъ срещнѣ силна опора и бѣше принудена да приопанови движението си на изтокъ. На културитѣ на двѣтъ класически народности бѣ опрѣдѣлено да се срещнатъ въ Мизия и Тракия; тукъ се почнѣ оня многовѣковенъ антагонизмъ.

между елинизма и романизма, между Изтокъ и Западъ, който (антагонизмъ) продължава и до нашитѣ времена.

Ако Римъ и да успѣ, политически да подчини елинеския миръ и цѣлия Изтокъ подъ владичество то си, въ културно отношение той останъ побѣденъ; римската цивилизация не можа да издържи оня отпоръ, който ѝ оказа гръцката, при всичко че се разпространяваше и утвърждаваше съ силата на оржжието. Въ провинциитѣ Мизия и Тракия, винжги прѣобладаваше гръцкото влияние, ако и да се основавахъ въ тѣхъ колонии на римски начала; прѣзъ времето на императоритѣ, когато романизацията на страната вървѣше усилено, всичко римско вземаше гръцки характеръ; даже самитѣ императори падахъ подъ това влияние. Така, Троянъ, културната дѣйностъ на когото се разпространяваше главно въ тѣзи провинции, основа въ Мизия и Тракия градове по гръцки образецъ, а Константинъ Великийъ съ прѣнасянето центъра на империята на брѣговетѣ на Босфора и съ обявенieto на християнството за господствующа религия незабѣлзано и безсѣзнателно парализира разпространението на римската култура на Балканския полуостровъ въ полза на гръцката. При все това обаче ние не трѣба да забравяме, че въ тѣзи провинции винжги е имало борба между елинизма и романизма. Съ каква сила е вървѣлъ тукъ антагонизмътъ, вижда се най ясно отъ туй, че подъ ударитѣ на тази борба погиняхъ цѣли туземни народи, цѣли плѣмена: безслѣдното исчезване на тракийскитѣ плѣмена отъ страницитѣ на историята е плодъ отъ този антагонизмъ между двѣтѣ цивилизации.

Раздѣлението на империята на източна и западна още повече усили този антагонизмъ, още по-рѣзкозначи разликата на тѣзи двѣ начала, още по-ясно опрѣдѣли задачитѣ и цѣлитѣ на елинизма и романизма. То ни прѣдставя новъ фазисъ въ борбата между изтокъ и западъ: антагонизмътъ отъ това време прѣминава отъ културна на политическа почва; сега вече излѣзватъ на сцена двата политически прѣдставители на тѣзи двѣ начала: Византия и Римъ, които съ не помалка сила продължаватъ борбата.

Но измѣнява ли се положението на Мизия и Тракия при това раздѣление? Не, ние и слѣдъ това виждаме, че Балканскиятъ полуостровъ остава пакъ на синюра между изтокъ и западъ; той пакъ остава ябълката на раздора, а областитѣ му прѣминаватъ ту въ ржцѣтѣ на едина, ту въ ржцѣтѣ на другия; отъ тогава той става арена не само на културна, но и на политическа борба.

Но тази борба не е могла вѣчно да върви съ еднаква сила; изнемощението, което докара външни и вътрѣшни събития, захващ да се чувствува и отъ двѣтъ страни; отслабване заедно съ това и самата борба, а отъ врѣмето на великото прѣселение на народитѣ това изнемощение достигнѣ до такава степенъ, щото и Римъ и Византия бидохъ принудени да забравятъ на време взаимната вражда и да помислятъ за самоотбрана.

Грознитѣ варвари, които нахълтахъ почти едновременно въ прѣдѣлитѣ на двѣтъ империи, станяхъ еднакво опасни и за двѣтъ. Обаче и тази обща опасностъ не съедини двата противника: различieto между изтокъ и западъ бѣ вече въ това време толкова голѣмо, враждата бѣ пуснѣла такива дълбоки корени, щото не можеше и да се помисли за взаимно дѣйствиe противъ общия врагъ.

И какво виждаме най-послѣ? Римъ става варварски, а Византия, ако и да запазва съществуването си, създава си такива съседни които малко по-малко подкопаватъ нейнитѣ жизнени сили. Тѣй или инакъ, но движението на варваритѣ принуду както Римъ, тѣй и Византия да се откажатъ на време отъ вѣчната си борба; това движение като че ли примири изтокъ съ западъ, като имъ указа нова посока за тѣхната дѣйностъ, и сѣкашъ ги увѣри, че тѣхнитѣ интереси никога вече нѣма да се срещнатъ.

Но какво става прѣзъ епохата на великото прѣселение на народитѣ въ оная страна, гдѣто първоначално възникнѣ антагонизмътъ между изтокъ и западъ, отъ който сега тѣ се отказватъ на гледъ? Това време за тази страна, ако тя и да бѣше нападана и опустошавана отъ множество варварски народи и плѣмена, бѣ най-щастливото, защото тогава тя веднажъ за винѣги получи своята национална физиономия, която спазва и до днешенъ день. — Въ туй време, когато Римъ романизираше своитѣ побѣдители и ги уплѣташе къмъ цивилизацията, а Византия бѣ разкъсвана отъ вътрѣшни религиозни смутове и хабѣше своитѣ сили въ борба съ азиатскитѣ си съседни, Балканскитѣ полуостровъ се засели съ славянски плѣмена, които малко по-малко се обединяватъ и образуватъ едно цѣло, една народност-българска. Благодарение на способноститѣ си, характера и социалния си строй, тази народностъ не само устоя противъ новитѣ чужди елементи, но още, докато Римъ и Византия бѣхъ заети съ собственитѣ си дѣла, тя успѣ да се развие, да създаде свои собствени национални начала, да прояви зачатѣци на самостоятелна кул-

тура и да се обособи политически, като станж члѣнъ въ реда на европейскитѣ народи, съ една рѣчь къмъ края на великото прѣселение на народитѣ възникнж цѣла политическа и национална единица — българско княжество, а отпослѣ и царство.

Византия отъ начало гледаше на славянитѣ, които се поселихж въ прѣдѣлитѣ на империята, сжщо така, както и на тѣхнитѣ прѣдшественици — германски и азиатски плѣмена, именно като на метеоръ, който ще изчезне въ бурята на варварското течение; но отпослѣ когато видѣ, че тѣ твърдо засѣдатъ на полуострова и издържатъ всичкитѣ нови наводнения отъ варварски народи, рѣши да имъ отстѣпи заетитѣ отъ тѣхъ земи и въ качеството на федерати да ги употребѣи като щитъ противъ нови нахлувания и нападания на варваритѣ въ империята, очаквайки, че тѣ ще прѣклонѣтъ глава прѣдъ византинизма и ще се слѣжатъ съ народитѣ на империята.

За тази цѣль Византия пуснж въ ходъ сжщитѣ сръдства, които римлянитѣ практикувахж надъ тракийскитѣ плѣмена: тя отъ една страна се стараше да поддържа разединението между славянскитѣ плѣмена, като усиляше враждата между тѣхъ, а отъ друга отваряше за войводитѣ на отдѣлни плѣмена, дори и за частни лица, всичкитѣ ижтица къмъ високитѣ постове въ управлението на империята.

Обаче възникнахъето на самостоятелното българско царство въ прѣдѣлитѣ на империята и обединението на славянскитѣ плѣмена въ една славянска народност, излъга всичкитѣ надежди на Византия; тя разбра, че сама си създава опасенъ съсѣдъ подъ самия центъръ на империята, а когато този съсѣдъ захванж национално да укрѣпва и политически да се усиля, той почнж да ѝ внушава страхъ.

Византия биде принудена да крои нови планове и да търси нови сръдства за обезсилване на опасния си съсѣдъ. Слѣдъ като се убѣди, че тя не ще можѣ съ силата на оржжието си да съкруши този съсѣдъ, тя почнж да се надѣва и мислѣ, че въ покръщенъето на българитѣ ще намѣри сръдство за да достигне плана си. Но и тукъ тя останж излъгана. Както е извѣстно, християнството още повече усили и повдигнж България: то ѝ създаде самостоятелна литература, повдигнж националния ѝ духъ и укрѣпи чрѣзъ църквата идеята за националното единство въ различнитѣ ѝ части. И напектина, слѣдъ покръщанъето си българитѣ ставатъ още по-опасни за Византия: тѣ почватъ вече да заплашватъ и сжществуванъето на самата империя. Тогава Византия, разкжсана отъ вжтрѣшни сму-

тове и външни несполуки, прѣживѣ единъ отъ критическитѣ моменти на своето съществуване.

Но и това не стигаше. Около това време стариятъ антагонизъмъ между изтокъ и западъ, който бѣше заглъхналъ подъ нашествието на варваритѣ, захванъ отново да изпъква и назрѣва.

Римъ, както казахъ по горѣ, слѣдъ великото прѣселение на народитѣ станъ варварски; но той само политически бѣ побѣденъ, а културно останъ побѣдителъ надъ варваритѣ: християнството, на заедно съ това и римската култура ги накарахъ да прѣклонихъ глава прѣдъ Римъ и да признахъ върховенството на „вѣчния градъ“ върху цѣлия западъ.

Но заедно съ християнството и цивилизацията си Римъ не се забави да завѣщае на своитѣ нови поклонници и вѣковната си вражда съ Изтокъ. Идеята, че на земята само преемникътъ на св. Петра и преемникътъ на Августа сж единчикитѣ земни прѣдставители на невидимия глава надъ църквата — идея, която излѣзе и се внуши отъ Римъ на новопокръстенитѣ народи, се обърна въ догматъ за новитѣ европейски народи и станъ плътъ и кръвъ въ политиката на цѣлия Западъ.

Ето защо ние виждаме, че римскиятъ първосвещеникъ обявява жителитѣ на Източната империя за схизматици, а императорътъ на тѣй наречената св. Римска империя отъ нѣмска нация счита тѣхния императоръ за узурпаторъ. Но отъ друга пкъ страна притезанията на византийскитѣ императори върху Римъ и Италия съставихъ най-старата политика на Византия, отъ която тя никакъ не искаше да се откаже, при всичко че властта на византийския императоръ въ Римъ бѣше само фиктивна.

Разбира се, че при такива понятия и отношения сблъскването на двѣтѣ империи бѣше неминуемо; старата борба между Изтокъ и Западъ трѣбаше отново да се възобнови, но вече въ много по-обширенъ размѣръ, понеже тя се прѣнесе на политическа и църковна почва.

Нѣма съмнѣние, че въ новия си фазисъ, въ новия си периодъ тази борба трѣбаше да отиде, както и въ първия, тамъ, гдѣто заповѣдвахъ интереситѣ на двата прѣдставителя. Извѣстно е, че първитѣ сблъсквания както на политическитѣ, тѣй и на църковнитѣ интереси на двѣтѣ империи станяхъ за Италия и въ Италия, въ които Западъ излѣзе побѣдителъ. Но отъ тука тѣ скоро се прѣнесохъ на старата територия — на Балканския полуостровъ, който си остава такъвъ и до нашитѣ врѣмена.

Като поводъ за нови сблъсквания послужи въпроса за покръщването на българитѣ. Извѣстно е, съ какво ожесто-

чение се водеше тукъ борбата между Изтокъ и Западъ, и до каква висока степенъ достигна враждата между тѣхъ! Наистина, въпросътъ носеше на гледъ чисто църковенъ характеръ, обаче той бѣше колкото църковенъ, толкова и политически, защото прѣзъ всичкитѣ срѣдни вѣкове Римъ, а съ него и цѣлиятъ Западъ винаги водеше политиката си съ Изтокъ подъ булото на църквата.

Цѣльта на Римъ бѣ въ този случай не политически да покори България, но чрѣзъ църковното ѝ присъединение или даже подчинение да утвърди влиянието си тамъ, да вземе въ желѣзнитѣ си рѣцѣ българския князь и да го направи орждие срѣщу Византия, срѣщу Изтокъ. Обаче той не достигна цѣльта си; въпросътъ се разрѣши въ полза на Византия.

Но този въпросъ заема твърдѣ видно мѣсто въ вѣковната борба между Изтокъ и Западъ: тукъ се разгърнаха задачитѣ и цѣлитѣ на двѣтѣ направления въ всичката си голота, и ясно се отбѣлѣзаха отъ двѣтѣ страни пжтищата, по които ще се достигатъ тѣзи задачи и цѣли. Поради това той е една отъ най-главнитѣ причини за окончателното отцѣпване на Западъ отъ Изтокъ. Църковното единство, което до тогава още бѣше едничката съединителна нишка между двѣтѣ спорещи страни, бѣше съвършено подкопано, а слѣдъ нѣколко време станъ и отдѣлението на западната църква отъ източната.

Отъ друга пкъ страна този въпросъ има още и друго историческо значение: той ясно показва, какво важно мѣсто отъ тогава заема младата България въ борбата между Изтокъ и Западъ. Римъ загуби въ българския църковенъ въпросъ, но той прѣкрасно разбра, че ако успѣе да привлече българския князь на своя страна, то той винаги ще може да дѣйствува прѣзъ него срещу Византия. Това се доказва съ туй, че той никога не пропусна нито единъ случай, който му е давалъ възможность да изпълни своя планъ. Така бѣ при Симеона, Самуила, Калояна и много други пжти по-сетнѣ.

За Византия пкъ станъ ясно, че отъ България тя ще може да направи една опора въ борбата си съ Западъ, и че тя съ успѣхъ ще води тази борба, ако достигне да парализира въ тази страна всѣко чуждо влияние въ полза на своето.

Отъ най-напрѣдъ тя помисли, че ще достигне това, ако сполучи да разклати и ослаби политическата мощъ на България съ цѣль, да се избави отъ вѣчно тревожния си съседъ и да се не възползува противникътъ ѝ отъ тази мощъ. Но това тя не можа да достигне съ собственитѣ сили; и за туй биде принудена да обърне погледитѣ си къмъ околнитѣ

варварски народи и личните врагове на България и да ги въоръжава срещу българския царь.

Така, Левъ VI, Философъ, извика маджаритѣ срещу българитѣ, а Константинъ Багренородни съвѣтва на сина си, че, ако византийскиятъ императоръ иска да бжде страшенъ за българитѣ, то той това лесно може да достигне съ помощта на печенезитѣ; така сяко не веднѣжъ сѣ били подбуждани сѣрбитѣ къмъ въстание, а хърватитѣ къмъ война срещу България. Обаче и този планъ останѣ безполезенъ, защото българитѣ винаги се показвахъ способни да се защитѣтъ отъ външните си врагове. Византия трѣбаше да избира други пѣтища.

На тѣзи пѣтища указа хитриятъ и коваренъ узурпаторъ Романъ I Лакапенъ, а именно: за да може Византия да се избави отъ вѣчния си врагъ и да държи въ рѣцѣ и насочва споредъ интереситѣ си външната политика на българитѣ, тя трѣба да въдвори своето влияние върху вътрѣшните дѣла на България, а това тя би могла да достигне, ако си пробие пътъ и проникне въ центра, отъ гдѣто излиза мощта на България, т. е. въ царския дворецъ и въ управлението на страната.

Отъ това врѣме тази бѣ главната задача на византийската политика спрямо България и си останѣ такава до послѣдното издѣхване на империята. Романъ Лакапенъ прѣвъ показва, до колко е спасителна тази политика за империята, слѣдъ като ожени внучката си за царъ Петра и съ това подготви почва за закрѣпата на византинизма въ България. Извѣстно е, какви сѣдбоносни сетнини докара за българския народъ византийското влияние, което отъ тогава пуснѣ дълбоки корени и обхвана цѣлия държавенъ механизъмъ! И колко гибелно бѣ византийското владичество прѣзъ XI и XII в. за България, когато тукъ се въдвори цѣлата рутина на разлагащата се империя!

Сѣщото явление ние забѣлѣзваме и прѣзъ врѣмето на второто българско царство. До като Византия не бѣ въ състояние да прокара коварната си политика прѣзъ времето на Латинската империя, България се освобождава, урежда и усилява: възкрѣсва всичко потѣпкано, и българскиятъ народъ отново трѣгва по пътя къмъ благоденствието, къмъ самостоятелно развитие. Ето защо първитѣ Асѣневци бѣхъ още свободни отъ византийското влияние; но щомъ се възстанови византийската империя, тя отново почи старата си политика, а съ пристиганьето на първата грѣцка царица, византийцитѣ отново наченяхъ да проникватъ въ България и да унищожаватъ всичко,

което показваше признаци за животъ. Наистина, византийското влияние въ второто българско царство не събра сжитѣ плодове, както въ първото, защото самата империя прѣживяваше послѣднитѣ години на своето съществуване; ползата бѣ само тази, че то отложи още за нѣколко врѣме паданieto ѝ. За това пакъ това влияние докара друга погибель за България: византийцитѣ, като прѣдавахъ на българитѣ своитѣ закони и литература, нрави и пороци, увлѣкохъ послѣдователитѣ и ученицитѣ си заедно съ себе си въ общия гробъ — подъ турското иго.

Обаче трѣба тукъ да забѣлѣжимъ, че византийското влияние, колкото и да бѣ силно въ България, се коснѣ само до царския дворецъ и до боярското съсловие. Народътъ си останѣ винаги далечъ отъ него; той винаги бѣ враждебенъ къмъ него и крѣпѣше въ себе си своя идеалъ и, понеже нѣмаше достатъчно сила да се бори съ византинизма, ако и да се опитваше понѣкога, биде принуденъ да пази този идеалъ като светиня, завѣщана отъ праѣдитѣ му. И наистина до като управителитѣ на България вървѣхъ солидарно съ желанията на народа и поддържаха народното дѣло, България процвѣтѣваше и политически, и духовно както ни показватъ първитѣ страници въ историята на първото и второ царства; а щомъ държавниятъ глава и правителството му подпаднахъ подъ чуждо влияние и прѣнебрѣгвахъ идеала на народа, за България настѣпвахъ най-тежитѣ времена, които ѝ донасяхъ робство. И благодарение на това строго пазение на своята народност и народенъ идеалъ, българскиятъ народъ можа да издържи двѣ робства, гнетътъ на които му заплашваше да го унищожи отъ страницитѣ на историята.

По този начинъ ние виждаме, че въ историята на българския народъ почти отъ самото му възникване като политическа и национална единица и до падането му подъ турско иго, сѣ изстъпвали двѣ диаметрално противоположни течения, които винаги сѣ се кръстосвали едно съ друго и сѣ давали тази или онази посока въ историческия животъ на нашия народъ. Тѣзи течения сѣ: едно вътрѣшно, т. е. общата потребность и стремление къмъ сплѣтяване на географически раздѣленитѣ члѣнове на цѣлия народъ въ едно общо, тѣсно свързано цѣло за обособяване на своята народност, за обезпечение на своето съществуване и за развитието на собствена култура. Другото течение е външно, т. е. вѣчно съществуващиятъ натискъ на чуждото влияние, което винаги е било насочено срещу първото течение и винаги се е домогвало въ

различни форми и подъ различни видове да прѣмахне и даже да унищожи неговата посока.

Въ съществуванъето на тѣзи двѣ течения заедно съ изключителното положение на България въ оня многовѣченъ антагонизмъ, който е вървѣлъ на Балканския полуостровъ между Изтокъ и Западъ, ние трѣба да търсимъ отговоръ за поставения по-горѣ въпросъ върху сходството въ характера и общия вървежъ на събитията отъ двата периода на самостоятелна България. Това сж общитѣ и главни причини, които сж прѣкъждали свободното и самостоятелно развитие на нашия народъ и сж го принуждавали всеѣки пѣтъ, щомъ се освободи отъ тѣхния натискъ, да почва отъ начало. Тѣ сж дѣйствували, както видѣхме, и въ първото и въ второто българско царство, и прѣзъ всичкото врѣме на двата тѣзи периода повтаря се единъ твърдѣ любопитенъ фактъ: щомъ византийското влияние въ България е почвало да отслабва, а това е било свързано съ отслабванъето на самата империя, то Западъ, който винаги е билъ готовъ да се възползува отъ политическата слабостъ на Византия, веднага е простиралъ рѣка къмъ Балканския полуостровъ и първото му внимание е падало на България, подъ която е гледалъ да се подкопае и да я вълѣче въ борбата си съ Изтокъ. По този начинъ нашето отечество винаги се е намирало между два огъня, а българскиятъ народъ ще-не-ще е билъ принуденъ да влѣзе въ борба съ чуждото влияние за съществуванъе, съ каквато борба е прѣпълнена цѣлата ни стара история.

Ако се вгледаме въ течението на нашата нова история или, ако ли позволите да я нарежж — третъ периодъ на самостоятелна България, ние лесно ще забѣлѣжимъ сжщитѣ явления. Обаче, ако българскиятъ народъ при такова важно положение, което провидѣнието му е назначило въ историята на човѣчеството, като го е обрѣкло заедно съ това на вѣчна борба, можа да издържи тази жестока борба, то ние смѣло можемъ да се надѣваме, че той въ третия периодъ на самостоятелния си животъ ще сумѣе да излѣзе побѣдителъ въ борбата си за общия народенъ идеалъ, за да изпълни съ успѣхъ прѣдначалената нему отъ начало задача въ историята на цѣлото славянство.

София, 23. X. 95. г.

Пътуването на Вайганда въ югозападнитѣ балкански области.

I.

Иланъ на Г. Вайгандовитѣ учени трудове върху куцовласитѣ или цинцаритѣ и тѣхното значение. — Условиата, въ които е пътувалъ Вайгандъ въ прѣдѣлитѣ на султановитѣ владѣния. — Миѣнието на Вайганда за политическото положение на християнитѣ въ Турция. — Погледъ върху цѣлото съдържание на новата етнографска книга за цинцаритѣ, издадена отъ Вайганда.

Прѣди нѣколко мѣсеца извѣстиятъ на нашитѣ четци Г. Вайгандъ (Gustav Weigand), доцентъ въ Лайпцигския университетъ, издаде интересна книга подъ насловъ: «Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. Erster Band. Land und Leute. Leipzig, 1895.»¹⁾ Тоя томъ образува първия отъ 5-тѣ тома, въ които учениятъ авторъ тъкми да изложи своитѣ издирвания за цинцаритѣ или куцовласитѣ, които той нарича аромъни, съгласно съ името, което си даватъ тѣ сами и което е прѣправка на името румъни. Както вече съобщихъ на нашитѣ четци,²⁾ вториятъ томъ отъ това голѣмо съчинение обгръща народнитѣ творения на казания народъ и издѣже вече отъ печатъ. Новиятъ томъ, що имамъ на рѣцѣ, съдържа описание на странитѣ, които сж населени отчасти съ цинцари и които е посѣтилъ учениятъ пътникъ. Тукъ се описватъ главно румънитѣ, тѣхнитѣ поминѣкъ, тѣхниятъ характеръ, състоянието на умственото имъ развитие, тѣхнитѣ културни отношения, политически идеали и пр.

Всичко това е очертано съ гореща любовъ къмъ прѣдмета, съ вѣщина и обективностъ. Поради тия си качества Вайгандъ, за сега несъмнено първъ румъновѣдъ въ Германия.

¹⁾ Густавъ Вайгандъ, Аромунитѣ. Етнографско-филологисторични издирвания за народа на тѣй наричанитѣ македо-румъни или цинцари. Първи томъ. Страна и жители. Лайпцигъ 1895.

²⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. II. кн. IX—X.]

ще завземе лично мѣсто и изобищо между европейскитѣ учени издирвачи на Балканския полуостровъ. Това се прѣдвиждаше още отъ първата монография, която той пусна въ свѣтъ подиръ първото си пътуване при тесалийскитѣ власи прѣзъ 1887 год. Затова и азъ смѣтахъ за необходимо да запознавамъ нашето общество съ всичкитѣ по-сетивъшни обнародвания на този ученъ,¹⁾ а сега желаа да напиша по-подробничко съобщение за най-новата му книга. Въ съобщенията на Вайганда намираме много поучителни нѣща за насъ. Животътъ и сѣдбата на всичкитѣ балкански народи прѣдстави голѣми аналогии. — да оставимъ на страна историчнитѣ съприкосновения. Освѣтъ това, у Вайганда, особено въ новата му книга, има много страници, които направо се отнасятъ къмъ българитѣ. А това ни налага дългъ, да се запознаемъ по-отблизо съ тая книга.

Гласътъ на тоя дългъ е толкова по-силенъ у насъ, че авторътъ прави услуга на всички християнски поданици на Турция, като свидѣтелствува велегласно прѣдъ Европа, че положението имъ е неосносно, и че трѣба насила да се принуди Портата да го подобри. Освѣтъ това, заинтересуванъ отъ въпроса за народността на македонскитѣ славяни, той е вникналъ дълбоко въ него, изучилъ го е въ самата страна и възъ основа на свои лични наблюдения казва, че македонскитѣ славяни сж българи, и че сѣрбитѣ напусто подигатъ въпросъ за етнографията на Македония. Тукъ нѣма да излагамъ, колко сж голѣми и важни за насъ тия двѣ услуги Вайгандови, защото за това говорихъ подробно въ специална статия.²⁾ Доста ще бжде да посоча това, че той разказва за ужасни случаи отъ турски и албански зулуми, за които се е научилъ отъ най-достовѣрни лица, на самото мѣсто.³⁾ Той и самичкъ е билъ неведнажъ свидѣтель на вѣчния страхъ отъ хайдутни, въ които живѣе населението.⁴⁾ Вайгандъ изрично казва, че властитѣ сж въ спразумѣние съ разбойничитѣ, че насилници, слѣдъ като вършатъ дълго врѣме ужаси и звѣрства, се връщатъ „опростени“ и си живѣятъ спокойно въ градоветѣ, и пр. Икономичното разстройство на християнитѣ въ

¹⁾ За споменатата монография върху частъ отъ тесалийскитѣ власи (1888. г.) и за друга една върху мегленскитѣ власи (1892. год.) дадохъ рецензии въ Пер. Сис. XXXVIII, за пътуването въ Акариания (Globus 1893) — въ Българ. Прѣгледъ, год. I, кн. VII., за 1-и отчетъ на ръководения отъ него семинаръ за румѣновѣдѣние при Лайпцигския университетъ ib., II г.

²⁾ Вж. моята статия „Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти“ — Българ. Прѣгледъ, год. II, кн. XII.

³⁾ Вж. за Охридъ, стр. 43—5.

⁴⁾ Вж. подробно стр. 12, 222, 146. Самичкъ Вайгандъ билъ нападанъ отъ турци, и то верѣждъ градъ. Вж. стр. 43—4.

Турско, казва Вайгандъ, е достигнало до тамъ, че тѣ биха желали да се отървхтъ отъ турската власть, та подъ каква ще друга и да подпаднхтъ, тѣмъ е все едно: тѣ никакъ не допусхатъ, че може да имъ бжде по-злѣ. Вайгандъ хвали реформитѣ които направи въ Битолско Рифатъ-паша (стр. 20—1), но и тѣ имахъ ефемеренъ характеръ. Сега Рифатъ е министъръ на вътрѣшнитѣ дѣла, но никой не вѣрва, че той ще прокара нѣщо полезно за страната.

Вайгандъ рѣшилъ да посѣти всички краища, гдѣто живѣхтъ купчовласи и тѣй като тѣ сж разпрѣснхти и обичахъ планински мѣста, той трѣбало да пхтува и по най-несгодни и опасни пхтища. Всичкитѣ несгоди, що прѣдставяхъ дървеницитѣ, отсѣтственето на добра вода за пиенѣ и на ѣстни припаси (особено въ турски села), жегата по безлѣснитѣ пхтища и пр., всичко това прѣзрѣлъ е ученолюбивиятъ пхтникъ. Той се е свикналъ съ тия нѣща до тамъ, щото, съгласно съ нѣмската поговорка *ländlich—sittlich*,¹⁾ случвало му се да ѣде даже безъ вилчки. Но нѣщо повече. Той е пхтувалъ изъ мѣста, гдѣто върлувахъ разбойници, и то тогава, когато властитѣ не му давали стражари или не му позволявали да пхтува.²⁾ Обикновено Вайгандъ взималъ съ себе стражари (чауши или фарин). Ако и да вършихъ тая длѣжностъ по заповѣдь на своето началство, ако и да получавхъ и бакшишъ отъ пхтницитѣ, все пакъ стражаритѣ не сж надежни за всѣкждѣ, защото въ опасна минута можхъ да ти измѣнхтъ. Затова, като трѣгва за Елбасанъ, Вайгандъ взема съ себе единъ бивши хайдутски войвода, който го приема подъ своя закрила. Тѣ станхли побратими, и наистина бившиятъ разбойникъ се отнасялъ къмъ учения нѣмецъ братски. На прощаванѣ съ Вайганда той не рачилъ да вземе никакъвъ париченъ бакшишъ отъ него, а му поискалъ само една ока тютюнъ³⁾. Вайгандъ издържалъ и свой слуга, конь за себе и за него, носелъ е съ себе си постели, завивки и пр. Всичко това, разумѣва се не е могло да прѣмахне нито опаснитѣ, нито несгодитѣ и злощастията, които се случвахъ съ всѣки пхтникъ по неустроена Турция, гдѣто пхтищата, както е знайно, сж крайно лоши. Азъ отбѣлжихъ въ книгата повече отъ 10 нещастия, които се случили Вайганду при това пхтуванѣ. Веднажъ, тъкмо задъ него, на нѣколко крачки, се строполила една скала, която заприщила тѣсния пхтъ и дала такъвъ тропотъ, щото наблизо селянитѣ помислили, че е имало землетре-

¹⁾ Не както искашъ, а както намѣришъ — по селеки—простичко.

²⁾ Вж. стр. 55, 148 и др.

³⁾ Стр. 64—5, 72—3.

сение. Особено сж многобройни нещастията съ комичния Наки. прѣданъ Вайганду слуга.

Пътуваньето на единъ ученъ, тръгналъ да търси и изучава загубения и разпрѣснатъ куцо-влашки народъ, бѣ чудо, сюрпризъ за онѣзи власи, които помнятъ и желають да помнятъ своята народностъ, а неприятностъ за гърцитѣ и гъркоманитѣ, които се боиятъ отъ всѣки безпристрастенъ издирвачъ. Затова послѣднитѣ се старали по всѣки начинъ да правиятъ спѣнки Вайганду и доста успѣли да му напакостиятъ въ Воденъ, Охридъ. Верия (Караферия), Сѣръ и пр., като внушавали подозрѣние у турцитѣ, и безъ това мнителни; това е увеличило несгодитѣ и патилата на Вайганда прѣзъ пътуваньето му. Тукъ го прѣдставихъ, че бунтува румънитѣ срещу турцитѣ, тамъ — че снema планове отъ крѣпости, или — че изучава мѣстноститѣ, за да види, гдѣ и колко тонове могатъ да се турятъ, а на друго мѣсто — че е прѣоблѣченъ румънинъ, дошелъ да агитира срещу гърцитѣ. Единъ каймакаминъ, макаръ че му билъ показанъ паспортътъ, останалъ си убѣденъ, че Вайгандъ е румънинъ, а се издава за нѣмецъ. Само съ едно можемъ утѣши Вайганда: не е той първиятъ, нито ще бѣде послѣдниятъ ученъ пътникъ, когото подозиратъ турцитѣ и спѣватъ въ работата. Още въ началото на тоя вѣкъ тая сждба е постигнала прѣдпазливия Пуквилъ, който пътувалъ въ сжщитѣ краища и когото турцитѣ не оставили да се занимава съ невинната археология¹⁾. Приснопаветни Григоровичъ както е извѣстно, щѣше да бѣде убитъ отъ турцитѣ, които сж го подозирали и сж го дебнели на всѣка стѣпка. Въ Лака (Тесалия) даже самитѣ гъркомани румъни не искали да приемътъ Вайганда въ къщи, и насмалъ останало-нащиятъ ученъ да пошува на улицата. Но българитѣ и румънитѣ посрѣщали изобщо много добръ Вайганда. Той безъ да проповѣдва, само съ своя наученъ интересъ насърдаваа цигаритѣ, които сега едвамъ почватъ да се борять съ гърцизма. Съ истинска благодарностъ спомня и авторътъ за приятнитѣ дни, прѣкарани отъ него въ Крушево, Гопешъ, Лака и други влашки мѣста. Възхитени отъ добрата му обноска, власитѣ го изпращали много тържествено, особено пъкъ — младежъта.

То не ще каже, че Вайгандъ не срѣщалъ никакво съдѣйствиe отъ страна на турскитѣ каймаками: наопаки, той похваля пъкои отъ тѣхъ за оказанитѣ нему услуги, но тѣ сж

¹⁾ Вж. реферата отъ П. Н (и к и ф о р о в ъ) за тия глави отъ Пуквилевото съчинение Voyage de la Grèce, които се отнасятъ къмъ българитѣ: Пер. Спис. XXV 64—115 „Южна Македония въ началото на настоящето столѣтие по Пуквиля“.

малко на брой. Освѣтъ това, Вайгандъ знае, на какво дължи тѣзи услуги, тѣй като му е извѣстно, че турцитѣ не се отнасятъ къмъ своята рая тѣй както къмъ страшния „френкъ“, който е снабденъ съ всекакви прѣпоръжки и задъ гърба на когото винаги стои консулъ.

Прѣзъ своето второ и главно пътуване отъ 30. априль 1889. г. до 24. май 1890. год. Вайгандъ обиколилъ 1) Битолско, 2) срѣдна Албания, 3) югозападна Македония, Епиръ и западна Тесалия, 4) Атина и Акарания, 5) частъ отъ сѣвероизточна Гърция и граничните турски краища, 6) Оѣреско и Джумайско. На всека отъ тия 6 екскурсии е посветена по една глава отъ съчинението, и всека една отъ тия глави прѣдставя интересъ не само за европейската наука, но и за насъ българитѣ. Особено сж цѣнни въ научно отношение тритѣ прибавки, които слѣдватъ отъ стр. 257 до 322 и образуватъ тѣй да речемъ втори дѣлъ на книгата, който се занимава съ отдѣлни общи въпроси. Тукъ намираме данни за типа, облѣклото, постройкитѣ и пр. на цинцаритѣ, статистични данни за тѣхъ, свѣдѣния за прѣселенията имъ, за тѣхното национално възрождение и за училищата имъ и най-сетнѣ бѣлѣжки за географията и езиковните граници между българи и гърци и пр.

Съчинението е украсено съ 9 изображения, които плуструватъ костюмитѣ и типовеѣ на посѣтенитѣ отъ автора румъни, както и разни бѣлѣжити мѣстности, и съ една карта, на която съ бои сж прѣдставени разнитѣ народности, що населяватъ Македония, Албания, Епиръ и Тесалия, а освѣтъ това означени сж подробно рѣкитѣ, горитѣ, градовеѣ и сума села и селца. Таа карта, както ще видимъ по-долу, съдържа нѣкои маловажни неточности относително българскитѣ етнографски граници, но за цинцарскитѣ поселения тя е най-цѣнно придобѣние за науката. Колко измѣнява тя нашитѣ възгледи за цинцарскитѣ области, лесно е да види всеки, който я сравни съ етнографската карта, що намираме у Де-Рони¹⁾.

Тѣй като би по трѣбало много врѣме и мѣсто, за да разправимъ подробно за всичко, що съдържа книгата на Вайганда, азъ ще се ограничя само съ изложение само нѣкои свѣдѣния, съ които той обогатява науката за тия страни. Любопитниятъ пътописъ на първо мѣсто е посветенъ на румънитѣ, но съдържа цѣнни данни и за етнографията на съседнитѣ съ тѣхъ народи. За това азъ ще говоримъ първо за съобщенията,

¹⁾ Léon de Rosny, Les populations danubiennes. La patrie des Romains d'Orient (Paris 1884.), стр. 215.

които се отнасятъ къмъ румънитѣ, сетитѣ — за съобщенията, които се отнасятъ къмъ насъ, българитѣ, и пай-сетитѣ — къмъ други балкански народи.

II.

Балканскитѣ румъни сега и нѣкога. — Статистика на цинцаритѣ споредъ прѣдшнии автори и споредъ Вайганда. — Живловостъ и жизненостъ на румънския елементъ. — Влияние на интелектуалнитѣ способности и занаятитѣ върху жизнеността на народа. — Въпросътъ за първото отечество на румънския народъ. — Теории и фактове.

Въ всички споменати краища отъ Балканския полуостровъ, които е споходилъ Г. Вайгандъ, живѣялтъ власи, размѣсомъ съ други народи, или като цѣлокупни оазиси срѣдъ тѣхъ. Само въ три пункта образуватъ тѣ по-голѣми ядки: въ западна Тесалия (по горното течени на рѣкитѣ Вовуса и Аспросъ на ю. отъ гора Смолика и на п. отъ гр. Янина), въ Нѣгушко и въ Мегленско. И по типа, и по езика Вайгандъ отличава двѣ групи между тѣхъ, като отдѣля отъ всичкитѣ въ едната група мегленскитѣ власи,¹⁾ а въ другата — останклитѣ. Въ всичкитѣ казани области Вайгандъ прѣброява до 149.520 души румъни; отъ тѣхъ на Македония се падатъ 62.405, отъ които въ чето румънски общини има до 30.825 души. Тия цифри заслужаватъ вѣра, защото ученниятъ пжтникъ ги е събралъ добросовѣстно и съ голѣми мжки. Той прѣброява едно подиръ друго всичкитѣ села и градове, гдѣто има власи, и дава броятъ на всички тѣхни кжци.²⁾ Прѣдъ статистиката на Вайганда трѣба да прѣклонимъ глава и самитѣ власи, между които е имало фантасани публицисти, способни да указватъ броятъ на цинцаритѣ до 3.134.450! Тия книжни милиони пакъ излѣзохъ прѣдъ малко на сцената, а нашитѣ вѣстници (съ изключение на Съгласие, до колкото помня), или не знаяхъ какъ да ги оборижтъ, или мѣлкомъ миняхъ покрай тѣхъ, като възразявахъ на нѣкои интриги, пуснати отъ румънския дневенъ печатъ срещу българитѣ.

¹⁾ За тѣхъ вж. по-подробно въ моя рефератъ въ Пер. Спис. XXXVIII и въ Иречковата критика въ Archiv f. slav. Phil. XV.

²⁾ За жалъ, Вайгандъ не е могълъ да има на ржцѣ съчинението на Ст. Верковичъ: Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи (Спб. 1889), което щѣше му помогна негли да издири още нѣкое и друго селце заселено съ власи. Въ тоя очеркъ азъ си отбѣджихъ 2 — 3 влашки селца въ Демиръ Хисарско (Кумли, Матница, Джаферли), които не намѣрихъ въ книгата на Вайганда. Твърдѣ е възможно впрочемъ, че свѣдѣнията на Верковича, добивани чрѣзъ втори и трети ржцѣ, не сж вѣрни. И това е за чудо, гдѣто у Вайганда не намираме ония племенни названия за власитѣ (бруци, масараци, бови и др.), които сж засвидѣтелствувани отъ по-прѣдшнии пжтници.

Вайгандъ прослѣдва и миналото на румънскитѣ поселения въ Македония, Албания, Епиръ и Тесалия и показва, като колко сж могли да бѣдхтъ многобройни тия поселения прѣди 100 — 150 год.¹⁾ Види се, прѣзъ срѣднитѣ и послѣднитѣ вѣкове немалко арумъни сж се прѣтопили въ други народности. Както показватъ прѣселенията на арумънитѣ и нѣкои исторични справки, областъта на румънския езикъ отсамъ Дунава се е намалила напоследѣкъ. Нѣкой ще си помисли, че отъ това много печели българската етнографска областъ, но не трѣба да се забравя, че отколѣ сжествува и противувѣсъ срещу това: то е настѣпателното движение на албанцитѣ, които ще обсебятъ слѣдъ 20 — 30 години доста български мѣста въ сѣверо-западна Македония. Но изобщо броятъ на цинцаритѣ никога не е билъ въ казанитѣ области много голѣмъ. Румънскиятъ елементъ, както може да се наблюдава, изчезва за смѣтка на грѣцкия, твърдѣ малко — за смѣтка на българския и албанския. На пхтя къмъ побългаряване сж напр. мегленскитѣ власи, които носятъ български дрехи, пѣятъ български пѣсни и обичатъ българитѣ. Но въпросъ е, дали грѣцката пропаганда, която се е вѣврѣла и тамъ, нѣма да прѣкрати тоя процесъ и да му даде друга посока.

Цинцаритѣ много лесно и хубаво изучаватъ чужди езици, но помежду си винаги си служатъ съ родния езикъ. Гдѣто се е паднѣла тѣхна колония между българѣ, ако ще би да състои само отъ 20 — 30 къщи, тѣ се запазватъ несмѣсени прѣзъ много поколѣния. Примѣри: Охридъ, Велесъ, Прилѣпъ и пр. Само грѣцкиятъ езикъ надвива румънскиятъ. Вайгандъ бѣлѣжи вѣрно, че въ Солунъ и Сѣръ грѣцкиятъ елементъ се образува и храни отъ соковетѣ на цинцарския и арнаутския. Прѣди 7 години, когато живѣхъ въ Солунъ, азъ съ очудване чухъ, че по-старитѣ жени, които седѣхъ срещу моята квартира и които азъ знаехъ за гъркини, си приказватъ влашки. Оказа се, че цѣлата махала била заселена отъ власѣ, които се погърчили. Сега само старото поколѣние отъ солунскитѣ власѣ разбира влашки. Така и въ сѣверна Гърция и Тесалия влашкиятъ езикъ е обреченъ на загинване.

Мажно нѣщо е да се каже, кои области отъ Балканския полуостровъ сж били населени съ румъни, при дохождането на сла-

¹⁾ Тия свѣдѣния сж разпрѣснати изъ книгата. Особено вж. стр. 302—3. Отъ свѣдѣнията, които се отнасятъ къмъ истпирята на румънскитѣ краища и на отдѣлни тѣхни градове особено сж бѣлѣжити изложенитѣ на стр. 96—106 за Москополъ. Това е старъ румънски градъ, въ който прѣзъ XVIII в. е цѣлѣла търговия и просвѣта. Той биде съединенъ отъ разбойници въ края на тоя вѣкъ, и замоскополитѣ му жители се разпрѣснѣхъ по разни мѣста. Въ Москополската печатница е издаденъ и извѣстниятъ Даниловъ четириезиченъ рѣчникъ, който съдържа и български дѣлъ.

вянитѣ и наскоро слѣдъ това. Даншитѣ сж твърдѣ оскаждни и почватъ едвамъ отъ XI в. По тѣхъ може да се сѣди за по-прѣди и за по-сетѣ. Въ тѣй наричаната областъ Загорие нѣкога си влашкиятъ елементъ е билъ много по-силенъ отколкото днесъ.¹⁾ Въ по-едри групи ще да сж живѣли власи „отъ румънската кръвь“ въ Тракия, както свидѣтелствува Васили, Загорскиятъ архиепископъ, въ писмото си до папа Ипокентия III (1204 г.)²⁾. Отдѣлни влашки поселения е имало приблизително по сѣщото врѣме и въ Македония, сѣщо тѣй при Черно море (Бургазко) и въ западна България, наричана долна Мизия („Бѣла Влахия“) ³⁾. Нѣкои топографски термини въ Босна и южна Сърбия ни даватъ да се сѣтимъ, че и тукъ е имало влашки поселения.⁴⁾ Най-сетнѣ, въ Срѣдногорско, споредъ приемливото мнѣние на К. Иречека, ще да е имало многобройни влашки поселения, дии отъ които виждаме и до днесъ, отчасти въ типа на българското население, а отчасти въ географската номенклатура.⁵⁾ Въ веѣки случай, броятъ на тия и други власи въ Балканския полуостровъ отсамъ Дунава не ще да е билъ особено голѣмъ, щомъ тѣ сж могли тѣй лесно да се прѣтопихтъ въ други народности или да се принудѣхтъ да се изселютъ оттаткъ Дунава.

Като изключимъ грѣцкия езикъ, на никой другъ балкански езикъ не се поддава лесно влашкиятъ. Извѣстно е, че въ Румѣния много българи сж се прѣтопили и сега се прѣтопаватъ въ сѣщи румѣни. То се обянява отъ нетърпимостта на румѣнитѣ, но въ значителна степенъ отъ асимилационната способностъ на румѣнката.⁶⁾ Не бива да забравяме и по-голѣмото развитие на съобразителностъ, търговски способности и пр. у румѣнитѣ. Даже у селскитѣ цинцари забѣлѣзва Вайгандъ културно прѣвъзходство надъ българитѣ. Скитаньето и спекулантитѣ сж направили нанстина цинцаринтъ по-хитъръ и по-пъргавъ.

Тия черти били присѣщи на румѣнитѣ отъ старо врѣме. Единъ византийски писателъ въ военнитѣ си съвѣти прѣдпазва

¹⁾ Прѣзъ срѣднитѣ вѣкове Тесалия носѣ името „Велика Влахия“, а пѣкъ Етолия и Акарнания името „Малка Влахия“: Tozer, *Researches in the highlands of Turkey*, II 179. Ср. и любопитното извѣстие на испанския еврей отъ XII в. Вениаминъ Туделски, което е приведено у Tozer, *ib.* стр. 180, и у Дриновъ, *Заселение*, 139.

²⁾ Вж. Tozer, *ib.* 174.

³⁾ Дриновъ, *ib.* 138.

⁴⁾ Ст. Поваковичъ, *Прве основе словенске книжевности на Балканском полуострову*, 28 — 9.

⁵⁾ К. Jireček, *Cesty po Bulharsku*, 249, 368.

⁶⁾ Ср. и Вайгандъ, 5, Дриновъ, *Заселение Балканскаго полуострова Славянами*, 74 = Милетичъ, *Сборн. Мин.* IX. 221.

царя отъ хитринитѣ на румънитѣ, които той нарича вѣроломни и развалени людѣе.¹⁾

За запазването на цинцаритѣ всрѣдъ по-многобройнитѣ имъ съседни немалко ще да е способствовувало и това, че тѣ се занимаватъ съ извѣстни занаяти, около които се групиратъ тѣхнитѣ колонии. Ханджиитѣ само сж изложени винаги на опасността да изгубятъ своята народностъ.

Цинцаритѣ много лесно прѣнасятъ лишенията, които сж необходими при честитѣ прѣселения. И Вайгандъ²⁾ се чуди на голѣмата издръжливостъ на румънскитѣ жени родилки, които придружаватъ керванитѣ. Това показва, че нацията е много яка. Нека напомни и това, че цинцаритѣ даватъ силенъ контингентъ за хайдутитѣ, които върлуватъ и до днесъ въ Турция, Нѣкои села, населени съ хайдутски челяди, държатъ въ страхъ даже арнаутитѣ.³⁾

Въ книгата на Вайганда сж разпрѣснати много данни за хайдутството въ Македония и Албания, и тѣ могатъ послужатъ за хубава прибавка къмъ историческия очеркъ за хайдутството на Балканския полуостровъ, написанъ отъ професоръ Густавъ Майеръ прѣди 2—3 години.⁴⁾ Даже въ Гърция още не е задушено хайдутството.⁵⁾

Власитѣ живѣятъ много по-комфортно отъ българитѣ. На това нѣщо, разумѣва се, много помага и богатството, защото куцовласитѣ сж твърдѣ добри търговци. Тѣ отиватъ въ Румъния, Египетъ, Русия, Австрия, и поддържатъ връзки съ своята родина. Като населяватъ горски мѣста, куцовласитѣ не се занимаватъ съ земледѣлие, а само съскъ скотовѣдство и търговия. Тѣхнитѣ села сж заможни и голѣми, а по сжщата причина — и много по-красиви и по-чисти отъ българскитѣ.

Прѣдложенитѣ отъ Вайганда данни за броятъ на цинцаритѣ прѣзъ тоя вѣкъ и прѣзъ минхлия, и неговитѣ наблюдения за жилавостта на румънския народъ сж много важни и за единъ отколѣ подигнатъ, по още нерѣшенъ историченъ въпросъ, за който трѣбаше да направимъ вече по-горѣ нѣколко бѣлѣжки.

То е въпросътъ за потеклото и първата родина на румънитѣ. Несъмнѣнно тоя народъ е особено явление въ етно-

¹⁾ Вж. Сборн. Мин. IX 232.

²⁾ Стр. 133.

³⁾ Вайгандъ, стр. 62, 165.

⁴⁾ G. Meyer, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde, II. т., стр. 184—207.

⁵⁾ Вж. Вайгандъ, 213—4, 215.

графията: той не е романски по кръвъ, а е романизиранъ. Римлянитѣ сж умѣли мастореки чрѣзъ колонии, военни лагери и пр. да прѣмѣняватъ основно етнографския видъ на завоюванитѣ отъ тѣхъ страни, а чрѣзъ насаждане своята мощна култура, прѣдавали сж и своя езикъ на пороманенитѣ народи. Тѣй бѣ въ Испания и Франция, така ще да е била и въ Трансилвания и Дакия. Но римлянитѣ се принудихъ къмъ края на III. в. да напуснатъ послѣднитѣ двѣ страни подъ натиска на сѣвернитѣ (германски) народи. Пита се: дали ведно съ тѣхъ сж минали отсамъ Дунава и всички романизирани жители? Тогава отгдѣ се явява романски езикъ въ Дакия и Трансилвания? По-голѣмата ядка отъ тракийскитѣ племена, къмъ които падатъ и дакийцитѣ, живѣли въ Мизия и Тракия. Тукъ може би се е образувала румънската нация, па по-сетнѣ е минала отвъдъ Дунава и е погълнхла както роднинскитѣ дакийци, така и славянитѣ. Така се и прѣдполага отъ нѣкои учени, които обръщатъ внимание върху състава на румънския рѣчникъ. Въ него има значителна частъ албански елементи, които се повтарятъ и въ българския езикъ. За да се видѣтъ тѣзи елементи въ кръвта на румънския езикъ, необходимо е, румънитѣ да сж живѣли въ страна, гдѣто да бѣдхтъ съсѣди и съ албанцитѣ, и българитѣ. А това е могло да бѣде отсамъ Дунава. Значи, тукъ се е развила румънската нация, тукъ е нейната родина, а не въ Дакия.

Но отъ друга страна прѣзъ туй врѣме, когато се прѣдполага да е станало обратното прѣминуване не румънитѣ въ Дакия и Трансилвания (V—XII. в.), историята споменува въ Балканския полуостровъ отсамъ Дунава за тракийци, славяни, келти, българи, печенези, готи, и почти никакъ — за румъни.¹⁾ Какъ сж могли да живѣятъ тѣ въ голѣми групи незабѣлѣжени отъ историцитѣ? Едвамъ въ XI. в. споменува за тѣхъ единъ византийски писателъ, но и той знае само отдѣлни купчинки отъ тѣхъ, които живѣятъ по горитѣ почти тѣй, както и днесъ: „тѣхнитѣ жени и стада прѣкарватъ отъ мѣсець априль до септември въ високитѣ планини по твърдѣ студени мѣста“. Затова трѣба да се мисли, че и въ старо врѣме румънитѣ отсамъ Дунава сж били пакъ малобройни, както сега. Географската номенклатура може ни помогна да издиримъ, гдѣ е имало прѣди по-едри румънски поселения въ сегашнитѣ български краища: то е западната частъ отъ княжеството и сѣвероизточна

¹⁾ Истина, слѣдъ Аврелиановото дръпване отсамъ Дунава, Мизия се нарича Аврелианова Дакия, но какво е сжидинското значение на тоя терминъ, не е съвсѣмъ ясно.

Македония. Въ образуването на второто българско царство се споменува за участие на власи. Ако сж били тѣ родомъ отсамъ Дунава (това още не е рѣшено), тѣ сж могли да произлизатъ именно отъ тия мѣста. За потомци на тия власи смѣта Вайгандъ мегленскитѣ власи. Въ тѣхния типъ съзрѣ той нѣщо неславянско, и това отдаде на тюрко-българския имъ примѣсъ.¹⁾ Вайгандъ отлага за въ единъ отъ послѣднитѣ томове на своето съчинение да разгледа историчнитѣ въпроси, свързани съ румъновѣдѣнието, слѣдъ като завърши изучаванията на езика, типа, жилищата, и като направи нужнитѣ български и албански студии. За тая цѣль той тѣкми да посѣти и княжество България. За сега изглежда, че той пристая къмъ ония учени, които смѣтатъ и за старо врѣме неособено силенъ влашкиятъ елементъ въ Мизия, Македония и Тесалия.

Като вземе човѣкъ такова становище въ тоя крайно заплетенъ въпросъ, ще си обясни всички гатанки, които ни прѣдставя румънската етнография. Така, ония елементи, които обличаватъ румънския езикъ съ албанския, може би се дължатъ на дакийския езикъ, който като тракийски е ималъ общи черти съ илирския, който е баща на албанския. Само ако се удържи въ науката въгледътъ, че илирцитѣ и тракийцитѣ сж принадлежали на двѣ съвсѣмъ различни групи индоевропейски народи, тогава ще бѣде необходимо да се мисли, че румънскиятъ езикъ е могълъ да се образува само въ съвѣдство съ албанцитѣ. А славянскитѣ елементи, които образуватъ почти $\frac{2}{3}$ отъ румънския рѣчникъ, се дължатъ и на сливането, което е произлѣзло въ Дакия между романизирани дакийци и славяни, защото въ Дакия е останяла голѣма частъ отъ ония славяни, които миняхъ Дунава, а освѣнъ това първото българско царство се е простирало по обата брѣга на тая рѣка.

Отъ всичко това добрѣ се вижда, колко е желателно да чуемъ единъ денъ и мнѣнието на Вайганда за мѣстото на образуването на румънския народъ.²⁾

¹⁾ К. Иречекъ прѣдположи (Arch. f. slav. Phil. XV), че нелславянскитѣ типъ на мегленскитѣ власи се дължи на печенежката колония, поседена въ тоя край отъ царъ Алексия на 1091. г. Вайгандъ, като признава важноста на тая бѣлѣжка, напомня, че тукъ, въ всѣки случай румънскитѣ елементъ е билъ доста силенъ, за да може да наложи своя езикъ (стр. 250).

²⁾ Подробенъ прѣгледъ на руската, нѣмската и румънската литература, която се отнася къмъ тоя важенъ и за насъ въпросъ, прѣдставя статията на Л. Милетичъ и Д. Агура „Дако-румънитѣ и тѣхната славянска писменность“ (Сборн. Мин. IX., стр. 212—273). Отъ по-голѣмѣтѣ историко-етнографски съчинения за румънитѣ въ тоя трудъ не е спомената книгата на de Rosny (вж. по-горѣ стр. 42.) която впрочемъ въ много точки е конфузна, а за тоя въпросъ не съдържа почти нищо пѣнно.

III.

Бджцето на цинцаритѣ, като частъ отъ румънския народъ. — Материална и морална поддръжка отъ свободна Румъния. — Какъ отива румънското свѣстяване въ югозападната частъ отъ Балканския полуостровъ. — Гръшкитѣ на румънската пропаганда. — Гръцката пропаганда верѣдъ българи и румъни. — Данни за черкви и училища съ румънски езикъ.

Куцо-влашкиятъ елементъ би показалъ голѣма жизненостъ, ако да не бѣ изложенъ на дѣйствието на гръцката пропаганда. Печално е. че даже събудени, благоразумни цинцари прѣдвизждатъ, че тѣхнитѣ однородци нѣматъ бджще, понеже сж отдѣлени отъ Румъния¹⁾ и защото сж тѣй малобройни, щото ще се загубятъ съ врѣме. Вайгандъ, като сжди по намалението на цинцарския елементъ за смѣтка на съсѣднитѣ народи, особено на гърцитѣ, и по бавния вървежъ на учебното дѣло у цинцаритѣ, заключава, че отъ тѣхъ слѣдъ нѣкои 50 год. едвали ще има 100.000 души, които да си запазятъ езика²⁾. Днесъ по-заможнитѣ и образовани цинцари се гърчѣтъ и помагатъ за погръчването на свои сънародци. Чудно нѣщо, отъ цинцаритѣ богаташи, които издържатъ въ своето отечество гръцки училища, нѣкои живѣтъ въ Русия, па даже и въ самия Букурещъ³⁾. Слѣдъ 2—3 вѣка, и власитѣ въ Македония и съсѣднитѣ области ще се загубятъ, както и ония власи, които сждбата е фърлила между инородци въ Истрия и Моравско. Сжщата перспектива иматъ и нашитѣ однородци, които сж разпрѣснати въ Русия, Банатъ, Влашко, па даже и въ Сърбия, за които освободенитѣ българи нищо не правятъ или не могатъ нищо направити. Румънитѣ бихж могли да ни послужатъ за примѣръ. Тѣ съзнаватъ злочестото положение на своитѣ събратия въ Македония, Епиръ и Тесалия, но не отстъпятъ и прѣдъ най-голѣми жертви.

Вайгандъ се мами, като мисли, че тия жертви прави Букурешкото правителство само отъ съчувствие къмъ зафърленитѣ цинцари, които почватъ да съзнаватъ своята народностъ. За насъ нѣма съмнѣние, покрай „идеалнитѣ цѣли“ тукъ се прави и политишка смѣтка. Влашко не може да присѣдини къмъ своитѣ прѣдѣли Македония и Тесалия, но като замѣна за краищата, които тукъ населяватъ румъни, ще поиска на друго мѣсто компенсация. Дали ще я получи, то е въпросъ на бджцето. Но сигурно е, че румънитѣ се надѣватъ. Ще напомни тукъ за претенциозния и заплашителенъ мемоаръ, който подадохъ на

¹⁾ Вайгандъ, стр. 211.

²⁾ Стр. 299.

³⁾ Стр. 114, 151, 7,

великитѣ сили македонскитѣ румъни въ Берлинъ. Тѣ освѣтъ че молятъ за реформи и правдини, заявяватъ на Европа, че сж твърдѣ многобройни и че не желають по никоѣ начинъ да бждътъ присѣдинени къмъ Гръцкото кралство. Ако Европа не изпълни тѣхнитѣ желанія, тѣ щѣли да образуватъ разбойнишки чети и постоянно щѣли да смущаватъ европейския миръ. Разбира се, този мемоаръ бѣ изработенъ по съвѣта и съ съгласието на Румънското правителство.

Истина е, че единъ день Румъния ще отстоява поне своето владѣние въ Добруджа като възмездие за ония свои „многобройни“ югоизточни съотечественици, отъ които великодушно ще се откаже. Но за насъ е пакъ желателно, да трѣгне подобръ възражданъето на румънитѣ въ Македония. Далечнитѣ смѣтки на румънитѣ не сж може би вѣрни, а добритѣ послѣдствия за насъ скоро ще излѣзатъ на явѣ. Нека цинцаритѣ се свѣстижатъ венчки и станжатъ добри патриоти, та намалятъ редоветѣ на гръцкитѣ аванпости. Нашиятъ народъ винаги е билъ въ дружелюбни отношения съ румънитѣ, та и въ Македония отъ румънското възраждане можемъ да очакваме само добро. Между насъ, българитѣ, тѣ иматъ много повече шансъ да се запазятъ като народъ, отколкото между гръцитѣ.

Съ гореесть трѣба да констатираме, че румънското възраждане върви много мудро. Причинитѣ на това сж нѣколко. Първо, както казахъ, по-заможнитѣ цинцари сж ренегати. Второ, гръцитѣ правятъ вепчко, за да прѣчжатъ на това дѣло, защото съзнаватъ, че власитѣ сж елементъ, чрѣзъ който тѣ дѣйствуватъ и върху българитѣ. За прѣслѣдванията, които може да измисли само фанатизмътъ на гръцкитѣ силюгоси и владици, ще кажж по-долу нѣколко думи. А тукъ трѣба да споменж, че м самитѣ румъни, които сж се нагърбили съ националното дѣло, правятъ непростими грѣшки. Това е трета причина за мудния ходъ на румънското възражение. Пропагандата иска да намѣри поддръжка въ католическитѣ държави. Може би, това е въ свръзка съ политиката на Румънското кралство, което сега държи съ тройния съюзъ, но естествено е, че македонскитѣ румъни гледатъ подозрително на тия свои еднородци, които не почитатъ старата вѣра¹⁾. Трѣбало би румънитѣ да прѣмахнатъ тия си грѣшки. Трѣбало би съ довѣрие да търсятъ поддръжка и въ нашата Екзархия, която е доказала, че ще защита тѣхнитѣ народни права. Освѣтъ това, часъ по-скоро би трѣбало да се махне отъ управлението некадърниятъ Маргарити и да се турн по-енергиченъ и безкористенъ човѣкъ.

¹⁾ Ср. Вайгацъ, стр. 137—8.

Гърците съзнаватъ, какво биха загубили, ако додхтъ въ себе си власитѣ, и за това удвояватъ своитѣ усилия. Вайгандъ е посѣтилъ и гръцкото кралство и тамъ видѣлъ, въ какво мизерно положение се намиратъ основнитѣ училища и забавачницитѣ, гдѣто се обучаватъ дѣцата на румънскитѣ овчари. Тукъ гръцкото правителство държи въ ржцѣтъ си румънитѣ и не е особено щедро¹⁾. А въ неосвободенитѣ краища, гдѣто тѣ трѣба да се борихтъ съ румънска агитация, тѣ се грижатъ за възпитанието на румънскитѣ дѣци много усърдно. Справедливо казва Вайгандъ на едно мѣсто: „сигурно, въ никоя страна не се работи толкова за обучението на селскитѣ дѣца, колкото въ цинцарскитѣ села“.

Вайгандъ е изучилъ хубаво тактиката на гръцката пропаганда. Отъ гоненията, които прѣтеглятъ румънскитѣ патриоти отъ гърцитѣ, ще споменъ за единъ характеренъ случай въ Приволяцъ, село въ Тесалия, близо до гръцката граница. Попътъ, който въвелъ румънската служба въ черква, билъ прѣслѣдванъ отъ владиката даже слѣдъ като се отрекълъ отъ него и приелъ униатство. Властитѣ прѣдали жертвата въ ржцѣтъ на врага му, и само сждбата я спасила. Попътъ сполучва да изпрати едно писмо до пашата въ Селфидже, и тоя го избавя отъ затвора и мжкитѣ²⁾. Благодарение на подобни прѣслѣждания, на Вайгандово врѣме само въ три черкви е имало румънско богослужение³⁾. Тоя брой, както допуща и авторътъ, расте, но много бавно.

Въ всичкитѣ цинцарски краища имало на 1889 г. само 22 влашки училища съ 1425 ученика.⁴⁾ Както се види, тия училища сж повечето сносни. Въ тѣхния брой има даже една гимназия (Битоля) и двѣ полугимназии (Крушево и Янина). Но броятъ на училищата, особено пъкъ броятъ на ученицитѣ, е твърдѣ малъкъ. Сравнително съ македонскитѣ българи, у цинцаритѣ народното обучение е много назадъ.⁵⁾ Излиза, че у тѣхъ нито $\frac{1}{10}$ отъ дѣцата не посѣщава училищата. Главната причина на това печално явление ще отгадае четецътъ. Възражданѣето на румънитѣ въ тия краища е едвамъ въ почетъка си. Повечето отъ тѣхъ пращатъ дѣцата си въ гръцки училища.

¹⁾ Ср. търпимостта на гърцитѣ въ Янина: стр. 155.

²⁾ Стр. 137.

³⁾ Стр. 112.

⁴⁾ Даннитѣ за 1890 г., които намиратъ въ единъ вѣстникъ, не могатъ се съгласи съ тия. Споредъ тѣхъ, цинцарски училища е имало 13 мжжи и 12 дѣвишки, съ 1283 ученика.

⁵⁾ Ср. моята статия „Македония споредъ най-новитѣ книжовни данни“. Българ. Прѣгл. г. II, кн. XII, стр. 67 нт.

На по-силни прѣстѣдвания нежели власитѣ сж изложени въ Македония българитѣ. Това е забѣлѣжилъ и Вайгандъ. Много естествено намирамъ, че върху тази тема той говори, като прѣдставя отношенията въ Сѣрско, защото въ източна Македония гърцитѣ водятъ по-отчаяна борба, като вѣрватъ, че западната е сигурно тѣхна. Като спомня арестуванъето на Облака и на нѣколко българи, Вайгандъ казва: „щомъ се яви български учителъ въ село, гдѣто има гръцка партия, той трѣба да бѣде готовъ да иде и въ тъмница“. А малко по-долу ето какво пише той за нашата борба съ гръцката пропаганда:

„Турскитѣ чиновници се боѣтъ отъ българитѣ повече отколкото отъ гърцитѣ и затова работитѣ задружно съ послѣднитѣ. Да не бѣше тѣй, отказванъето отъ гърцизма щѣше да върви по-бържѣ.“ Тукъ не забравя авторътъ да прибави и слѣдното важно съображение: „Българитѣ постигнхъ благоразумно, като прѣмахнхъ владичнината. Паритѣ, които трѣбахъ за издържанъе владичитѣ, сега екзархътъ ги получава отъ княжеството: една сума отъ 400,000 фр., — а това е по-малко отъ половината пари, които харчатъ гърцитѣ за Македония“.1) Това правилно разбиране гръцката пропаганда прави честь Вайганду. Той е разбралъ сжщо тѣй, че католишката пропаганда, ако успѣва въ нѣщо, то само затова, че дава икономична и политическа поддръжка на притиснатия селянинъ.2)

Като станъ дума за подвига, който върши българскиятъ учителъ въ Македония, нека споменъ тукъ и за доброто впечатление, което той върху нашия авторъ и при изпълнение на своята длъжностъ. Вайгандъ посѣтилъ и гръцки, и български училища, и въ послѣднитѣ съглежда той по-голѣмъ успѣхъ. То се обяснява съ това, че въ тѣхъ се прѣдава на майчиния езикъ, но сжщо така и съ това, че българскиятъ учителъ е необикновено трудолюбивъ и енергиченъ.3)

IV.

Нови съобщения за българитѣ, въ тия страни гдѣто е пътувалъ Вайгандъ. — Картографски и етнографски поправки отъ Вайганда. — Неговото означение на географскитѣ названия. — Движения на етнографскитѣ граници въ Македония, Албания, Епиръ и Тесалия. — Българската етнографска граница на западъ и югозападъ споредъ Вайганда и други автори.

На нашия народъ е посветилъ Вайгандъ доста страници отъ своето съчинение. Между друго, у него намираме подроб-

1) Стр. 229 — 230.

2) Стр. 242.

3) Стр. 238.

ничко описание на обичаитѣ, които въ Битолско се вършатъ при стриждбата на овцетѣ.¹⁾ Въ сѣщото село по-сетнѣ авторътъ наблюдавалъ, съ какви обреди се извършила една свадба.²⁾ На трето мѣсто Вайгандъ дава описание за хубавия типъ на селянкитѣ отъ Смилево (Битолско).³⁾ Отъ другитѣ данни за българската народностъ, що намираме у Вайганда, трѣба да отбѣлѣжимъ още свѣдѣніята за българитѣ, които сж разпрѣснати въ Албания, Тесалия и Елада. Ние се научаваме, че даже въ такива отдалечени пунктове като Трикала, Буюкъ-Кисерлии (на с. отъ Лариса) имало заселили български челяди.⁴⁾ Вайгандъ не забравя да ни покаже и важнитѣ за насъ пунктове по нашата етнографска линия, които ние сме занемарили, или пъкъ едвамъ сега сме се сѣтили да укрѣпимъ срещу чуждитѣ пропаганди, но безуспѣшно. Такъвъ пунктъ е и градъ Корча, който има голѣмо търговеско бждеще. Въ тоя градъ има съвсѣмъ малко българци, тѣ иджтъ отъ съседнитѣ села Бобошица и Дрѣново.⁵⁾

Отколѣ е констатирано, че нашиятъ елементъ не вирѣе по съседство съ албанския. Наскоро слѣдъ дохожданъето на Балканския полуостровъ славянитѣ станяхъ и бѣхъ силенъ елементъ и въ Албания. Освѣнтъ историчнитѣ данни, това ни дотвърдяватъ и географската номенклатура на Албания, Епиръ и Тесалия, и славянскитѣ елементи въ албанския езикъ. Въ Елада славянскитѣ елементи се затри и прѣтопи за твърдѣ кратко врѣме, още въ началото на 9-ия вѣкъ. Въ Албания той взе да се губи по-късно, и до днесъ побѣдоносното, макаръ и незабѣлѣзвано, шествие на албанцитѣ не е завършено. Ако трае дълго врѣме днешното мизерно положение въ Македония, не ще бжде чудно, единъ хубавъ день и въ Охридъ да стане българскитѣ елементъ толкова слабъ, какъво е сега въ Корча.

Особено сж важни поправкатѣ, които прави Вайгандъ въ своитѣ бѣлѣжки къмъ картата, що е прибавена къмъ неговата книга и е изработена отъ самия него, въ масщабъ 1:650.000. Тукъ е редъ да кажъ нѣколко думи за тая карта, защото голѣма частъ отъ картографскитѣ и географскитѣ поправки се отнася къмъ Македония, а пъкъ по-нататъкъ при бѣлѣжкитѣ за етнографскитѣ граници на румънитѣ почти на всѣки редъ се срѣща името българи.

Вайгандъ е провѣривалъ картитѣ на Киперта, Данова (Кривошиевъ и др.), Голчевича, Фонъ-деръ-Голца. Той оправа

¹⁾ Вж. стр. 14 — 15.

²⁾ Стр. 119 — 122.

³⁾ Стр. 117.

⁴⁾ Стр. 174, 206.

⁵⁾ Стр. 111.

не само названията на мѣстата, които не у всички сж прѣдадени вѣрно споредъ мѣстния изговоръ, но указва по-точно и положението имъ. Всички тия поправки могатъ нѣкому да се покажатъ дребнави, но тѣ сж важни. Не е тукъ мѣстото да влизамъ въ подробности. Прѣводъ на послѣднитѣ 10 страници (313—322), които съдържатъ картографскитѣ поправки и географскитѣ граници, би било добръ да се обнародва напр. въ „Воененъ Журналъ“. Азъ ще дамъ понятие за Вайгандовитѣ поправки, като посочж, че той е посѣтилъ даже едно краище, което може се нарѣ „неиздирено:“ областъта по горното течение на р. Вовува въ Тесалия¹⁾ Една отъ по-важнитѣ поправки къмъ гидрографията на западна Македония ще да бжде негли и посочванъето, че рѣчица Бѣлица въ Костурско се влива не въ р. Дѣволъ, както личи на Кипертовата карта, а въ р. Бистрица.²⁾

Но тукъ трѣба да забѣлѣжж, че Вайгандъ, като е поправилъ много отъ невѣрно прѣдаденитѣ географски названия у прѣдшнитѣ географи, и самичъкъ впада въ доста грѣшки, или пъкъ повтаря старитѣ. Така, той мисли, че славянското название на Корча е Ѓьорджа, пише Велошти нам. Велгошчи, Влагова вм. Влагово, Водена нам. Воденъ, Вистрица (на картата) нам. Бистрица (както пише въ текста), Белешъ нам. Беласица и пр. и пр.³⁾

Да додемъ сега на бѣлѣжките за движенията на народитѣ въ Македония, Албания, Епиръ и Тесалия. Тѣ заематъ само 5 страници,⁴⁾ но сж пълни съ най-голѣмъ интересъ.

¹⁾ Вж. стр. 140 нт. и 316—7.

²⁾ Стр. 128. Тая погрѣшка нѣма у W. M. Leake (Travels in northern Greece).

³⁾ Стр. 106, 58, 23, 24, 124, 233 и пр. — За честъ на автора трѣба да кажж, че той изобщо се отнася внимателно къмъ звуковата форма на мѣстнитѣ названия и провѣрва добросѣвѣстно етимологията имъ. Благодарение на това, той вѣрно посочва славянския произходъ на нѣкои названия, които изкуствено се изкарвахъ за грѣшки: Лѣнга (59; споредъ мене отъ старобѣлг. *лѣжа*, а не отъ *лѣжъ*, вж. Сборн. Мин. IX 70—71; името лѣнга, лѣка и пр. много често се срѣща въ з. Македония, вж. и Ст. Новаковичъ въ Arch. f. slav. Phil. XV. 37—40), Москополе (Вайгандъ, 101), Трикала (174—5), Kopačšar (130—1) и др. Но тукъ тамъ е впадналъ въ грѣшки. Невѣрни ми се виждатъ етимологиитѣ: Мжчово — Мецово и жаба — Dzarra (стр. 149, 179). Въ названията на рибитѣ отъ Охридското езеро (стр. 47), г. Е. Спространовъ (родомъ охридонецъ) ми указа слѣднитѣ дребни погрѣшки: белвица (трѣба да бжде: белѣвица), скобусъ (трѣба да бжде: скобусъ). Г-нъ Спространовъ ми съобщава, че въ Охридъ има богата номенклатура за езернитѣ риби и птици, въ по-вечето случаи — славянска. Би било много добра заслуга за нашата етнография, както и за фауната, да се завземе нѣкой по-сериозно съ тоя въпросъ. И у Хапа (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, стр. 100) сж споменали нѣкои отъ рибитѣ, на които названията привожда Вайгандъ, а освѣжъ тѣхъ четемъ и слѣднитѣ имена: таклене, грапѣ, кресница, коранѣ. И въ названията на рибитѣ, които привожда анонимитъ на статията „Битолекско, Прѣпа и Охридско“ (Сборн. Мин. IV 52), има нѣколко погрѣшки.

⁴⁾ Стр. 319—322.

За насъ прѣди всичко важи това, що се казва за движението на албанцитѣ накъмъ изтокъ, за което поменяхме нѣкъмъ по-горѣ (глава II и IV). „На сѣверъ това движение е по-значително. Пелагонската (Битолска) долина е цѣла засѣяна съ албански (и турски) елементъ. Българскитѣ по-прѣди села Рамна, Лера, Доленци и Кажани, на западъ отъ Битоля, сж съвсѣмъ албански; албанско-мухамеданскитѣ елементъ въ Охридъ, Рѣсенъ и по селата край Прѣспанско езеро се е очевидно усилилъ“. ¹⁾

Смѣтамъ за нужно да укажъ по-подробно, какъ прѣкарва Вайгандъ линията на югозападната и западната българска етнографска граница. ²⁾ На югъ нашата граница почва отъ устието на Вардаръ, върви по тая рѣка на сѣверъ до вливането на Караазмакъ (която се излива отъ Енидженския гьолъ) ³⁾ и сетнѣ на юго-западъ по новия пѣтъ. Отъ него на малко разстояние по-на-югъ е прѣкарана желѣзнопѣтната линия Солунъ-Битоля, която държи течението на р. Бистрица. Така отива българската етнографска линия близо до Верия (Караферия), отгдѣто възвива на сѣверъ близо до гр. Нягушъ и сетнѣ на западъ до Островското езеро, което цѣло спада въ българската етнографска областъ. Съ една дѣга накъмъ югозападъ, въ която влиза Кайларско, границата на нашата областъ отива до Костурско и оттамъ съ една ивица владена въ албански краища, продължава накъмъ сѣверъ, като обгрѣща Прѣспанско и Охридско езеро; отъ послѣдното югозападнитѣ брѣгове сж албански, а отъ Линъ нагорѣ — български. Отъ Костурско на западъ българитѣ граничатъ съ албанци, по останалата линия — повечето съ гърци. На югъ отъ Нягушко, Воденско и Кайларско българитѣ сж отдѣлени отъ гърцитѣ съсъ власи и турци. Гръцкиятъ елементъ, по тоя начинъ, се простира на с. до р. Бистрица, която прѣскача само на малко пространство на з. отъ Селфидже. И други незначителни отетжпления се забѣлѣзватъ по указаната граница. Така на югъ отъ Бастрица има села, гдѣто живѣятъ и българи, именно Милево ⁴⁾ и Либаново. Погрѣчването напредва въ Костурско, гдѣто мѣчно може да се прѣтегли граничната линия. Въ Костурско, Прѣспанско и Кор-

¹⁾ Стр. 318. Ср. и статията „Битолско, Прѣспа и Охридско“. Сборн. Мин. IV.

²⁾ Стр. 319—322.

³⁾ Вж. Книж. за проч. II (1889.) 59.

⁴⁾ Това село е напечатано „Миловонъ“ на Дановата карта, очевидно споредъ картитѣ, които се основаватъ на грѣцки указания. Може би това название има нѣкакво отношение къмъ названието на старославянското племе, което живѣло тукъ по-на югъ — *Μιλεγγοι* или *Миленици*. По Навилзийския заливъ и сега има селце *Μιλεγγος*.

чанско, нашиятъ элементъ се губи бържѣ и за полза на албанския. Цѣлата областъ по Дѣволъ е албанска. Корчанско е също тъй изцѣло въ албанска областъ. Само двѣ български села посочва Вайгандъ на югъ отъ Корча, то сж: Дрѣново и Бобошица.

Текстътъ, посветенъ на тия разграничения, служи за помагало при изучаване картата, защото указва и други многобройни села, които опрѣдѣлятъ по-точно границата. Наистина, указанията на Вайганда сж не само по-точни, но и по-вѣрни, отколкото у по-прѣдишнитѣ учени, които сж се занимавали съ същия въпросъ. Но тѣ не измѣняватъ съществено приетитѣ въ науката мнѣния. Да вземемъ за примѣръ етнографската карта отъ Лежана, която е възпроизведена и въ книгата на Офейкова *La Macédoine au point de vue ethnographique etc.* Тя съдържа очевидно нѣкои погрѣшки. По нея мъчно може и да се слѣдятъ етнографскитѣ граници. Но общо взето, даннитѣ на Лежана се потвърждаватъ отъ Вайгандовитѣ наблюдения и разпитвания. Също тъй се потвърждаватъ и даннитѣ на другитѣ писатели, като Пуквилъ, Ами Буе, Григоровичъ, Верковичъ и др., които почти всички турятъ българската етнографска граница тамъ, гдѣто я туря и Вайгандъ.

За да се види, доколко съвпадатъ изобщо Вайгандовитѣ указания съ по-прѣдишнитѣ, ще приведа указанията на Ами Буе. Като казва, че главната частъ на населението въ Македония образуватъ българитѣ, той туря за югоизточна граница на тѣхнитѣ поселения горитѣ между Леринъ и между Кайлари и Шатица, между Острово и Верия, между Воденъ и Нягушъ.¹⁾

Тия граници се установихъ горѣ-долу и за Санъ Стефанска България, макаръ че тѣ не сж навсѣду естествени. Оня члѣнъ отъ Св. Стефанския миръ, който се отнася къмъ тия граници, допуска да се внесжтъ по-сетнѣ въ окончателното тѣхно опрѣдѣление нѣкои поправки, съгласно съ даннитѣ за етнографския съставъ на населението, каквито бихъ се получили отъ основно изучаване. Даннитѣ, що прѣдставя въ книгата си Вайгандъ, не само не сж излишни, но сж и необходими, защото на тѣхъ сега за сега най-вече може се облекчи западноевропейскиятъ ученъ свѣтъ. Нека си спомнимъ, че топографско-етнографскиятъ очеркъ на Верковича е съставенъ повечето по материали събрани отъ трети лица и че съдържа голѣми неточности както въ названията, така и въ статистичнитѣ таблици.

Като смѣтамъ указанията на Вайганда изобщо за вѣрни, намирамъ за необходимо да направя и нѣкои поправки къмъ

¹⁾ Ami Boué, *La Turquie d'Europe* (1840) II, 5.

тѣхъ възъ основа на по-прѣдлинната литература. И Вайгандъ, при всичката си добра воля, не е могълъ да се освободи отъ нѣкои и други грѣшки, неизбежни въ такъва мжчна за изучаване страна като Македония.

Като сравнимъ показанията на Вайганда съ тия, които сж дадени отъ други, ще намѣримъ, че той опрѣдѣлить почти съвсѣмъ вѣрно българската етнографска граница отъ устието на Вардаръ до Верия. Нататъкъ той е сбъркалъ, като не означилъ Нягушката каза съ пѣстри шарки, които да посочятъ, че тамъ има и българи¹⁾. Нататъкъ, ивицата, съ която българитѣ се врѣзватъ въ албанско краище и която е имала и по врѣмето на Пуквиля накова население,²⁾ трѣбаше да бжде по-широка. Отъ края на ивицата накъмъ сѣверъ нашата етнографска граница въ дѣйствителностъ се доближава повече къмъ горното течение на Дѣволъ, отколкото личи на Вайгандовата карта. Къмъ Корчанския санджакъ спадатъ и два мюдюрлъка: Опарски и Биглищански. Само въ първия, най-западенъ, населението е чисто албанско; въ Биглищанския мюдюрлъкъ и Корчанския каймакамлъкъ албанцитѣ прѣобладаатъ значително, ала все се срѣщатъ и българи. Освѣнъ Бобошица и Дрѣново,³⁾ български сж и слѣднитѣ села въ Корчанско: Врѣбникъ, Въмбелъ, Билища и др. Така свидѣтелствува единъ грѣцки авторъ въ описание на Корчанската каза.⁴⁾ Въ прѣброението на селата прѣводачътъ на това описание е отбѣлжилъ слѣднитѣ села като населени съ албанци и българи: Булгарецъ, Бравца, Рѣмбецъ, Синица, Бобошица и Дрѣново (Корчанско), Билища,⁵⁾ Хочища, Слимница, Зичища, Крапнъ, Безмища, Конска, Ляйтеза, Постецъ, Рехова, Цилкатъ, Глобочъ, Граждани, Цѣря,

¹⁾ В. Къничовъ, Една раскопка по Солунско: Книж. за проч. (1889) III, 25.

²⁾ Вж. Пер. Спис. XXV, 90. Пуквиль дава изобщо по-широки граници на българската народностъ: вж. Пер. Спис. XXV, стр. 66 ит. Верковичъ (Народне песме македонски бугара, стр. IV—X; Топографическо-етнографическій очеркъ Македонии, стр. 10 ит.) не говори ясно, че между южнитѣ брѣгове на Островското езеро и Кожани, между Верия и Кайлари населението не е българско, а само турско, та излиза, че той разширява още повече българскитѣ етнографски граници. Наопаки, тѣ сж означени по на сѣверъ, отколкото трѣба, у F. Bradaška, Die Slaven in der Türkei (Petermann's Mittheilungen 1869, H. XII).

³⁾ Вж. по-горѣ, стр. 53.

⁴⁾ Прѣведено на български и обнародвано въ Книжници за прочитъ, кн. VIII—X, Солунъ 1891: К. Г., География на Корча и околността ѝ. Вж. стр. 190.

⁵⁾ И Вайгандъ споменува за това село, че имало, покрай албанскитѣ и български челяди, макаръ да го е турилъ вънъ отъ българската етнографска граница. Това село и Вишани сж български и спередъ думитъ на Mary Adelaide Walker (Through Macedonia to the Albanian lakes, London 1864; вж стр. 251, 264). На Дановата карта погрѣшно е напечатано „Биглища“ намѣсто Билища или Биглища.

Зорочка, Орѣва, Прогъръ, Заградецъ, Горица, Шутецъ, Лабаница, Костенецъ, Дарда, Кютеза.¹⁾

Въ по-стари врѣмена тукъ е имало повече българи. Както споменяхъ по-горѣ, нашитѣ прадѣди, които сж отишли въ Албания, сж се прѣтопили вече прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.²⁾ На западъ отъ Корча е имало българи даже до XV—XVI в.³⁾ За областта Опари се казва въ хрониката на деспотъ Музаки, че тя била населена и отъ славяни («Schiavoni»).⁴⁾ У безимсния авторъ на статията „Битолско, Прѣспа и Охридско“⁵⁾ намираме любопитни съображения, които допущатъ прѣдположението, че областитѣ Мокра и Гора на з. отъ Охридското езеро и на с. отъ Корча, ще да сж заети отъ албанци прѣзъ размирицитѣ при Али-паша.

Указанията на Вайганда за етнографската линия между българитѣ и арнаутитѣ въ Охридско и сѣверна Прѣспа можемъ да сравнимъ по всички подробности съ даннитѣ, що намираме въ статията „Битолско, Прѣспа и Охридско“⁶⁾, и резултатътъ ще бжде, че тѣ изобщо се съгласуватъ помежду си. Но на с. отъ Охридско езеро Вайгандъ е прокаралъ погрѣшно етнографската линия. Нѣщо на 10—15 километра на с. отъ Струга почва, споредъ Вайганда, албанската област по р. Дринъ, така, щото оттамъ на сѣверъ захваща обата брѣга нейни. Но споредъ точни свѣдѣния, източниятъ брѣгъ на Дринъ нагорѣ до гора Кенокъ е заселенъ и отъ българи. Тая областъ трѣбаше Вайгандъ да означае сжщо тѣй като смѣсена⁷⁾. Даже тенденциозниятъ Голчевичъ въ едно отъ по-раннитѣ си съчинения, което се отнася къмъ епохата на по-честната негова

¹⁾ Книж. за проч., кн. VIII—X, стр. 192—4; Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, стр. 235.

²⁾ Не е тукъ мѣстото да се привождатъ за туй, доказателствата, каквито се намиратъ изобилно въ трудоветѣ на Дринова, Макушева, Гилфердинга, Томашека и др. Но не е излишно да напомнимъ, че областта по горното течение на р. Дѣволъ се наричала въ старо врѣме Дѣволъ и между друго се споменува и въ житието на св. Климента. Въ Дѣволъ (може би — въ сегашното село Звѣзда, както прѣдполагатъ С. т. Новаковичъ, Прве основе словенске книжевности на Балканском полуострову, стр. 71) е подарилъ царъ Борисъ Клименту три хубави кѣщи: вк. гл. XVII отъ българския прѣводъ на житието на св. Климента отъ Теофилакта, обнародвано отъ Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ, „Българска Библиотека“, бр. II.

³⁾ Въ самия градъ Корча, както споменяхъ по-горѣ, днесъ има съвсѣмъ малко българи. А прѣди 50 години, спорѣдъ Шапкарева, тѣ съ съставяли мнозинството на тоя градъ и на казата му (Извѣстия Слб. Благотворителнаго Общества, 1889, кн. VI—VII = Бендеревъ, Военная географія и статистика Македонии, стр. 93).

⁴⁾ Вж. Hahn, ib. 292.

⁵⁾ Вж. Мин. Сборн. IV, 94—99.

⁶⁾ Вж. Сборн. Мин. IV, 79—84.

⁷⁾ Освѣтъ колѣбливитѣ и неясни изводи, които можемъ направити отъ указанията на Верковича (Топографическо-этнографическій очеркъ Македонии, 323), можъ да посочимъ и цѣния трудъ на Hahn'a „Reise durch die Gebiete des Drin und

литературна дѣйность,¹⁾ прѣброява нѣкои българи села въ тая областъ.

Но на с. з. отъ Охридско езеро има и по лѣвия брѣгъ на Дринъ села заселени отъ българи. Отъ людье, запознати съ тия краища, можихъ да научъ, че такива сж слѣднитѣ села: Луково, Абланица, Нерезе, Безово, Модричъ, Табунишча, Кленье, Стеблево, Забзунъ, Сепища (въ планина Жупа), Върбаница, Големо-Странье, Мало-Странье, Голенишча, Вичишча. Нѣкои отъ тия села падатъ въ краището Голо-бърдо (а не „Колобарда“!). Тукъ се отнасятъ още: Пасенки, Радоеще, Требище, Паскупщина. Въ повечето отъ тия села българитѣ живѣятъ смѣсени съ албанци. Тия мои разпитвания не се отличаватъ съ завършенъ характеръ, но на всѣки случай потвърждаватъ даннитѣ на Верковича.²⁾ Въ Бѣличкитѣ планини има сжщо тѣй двѣ българи села: Бороецъ и Глобочища. Нѣкои отъ тия села сж означени и на Дановата карта, та четецътъ ще може по нея по-добрѣ да слѣди тия мои бѣлѣжки.

V.

Бѣлѣжки за албанцитѣ подъ турска власть. — Разположението на албанцитѣ къмъ турското господарско племе. — Политишкитѣ имъ идеали. — Народното възраждане на албанцитѣ. — Въстанията, подклаждани отъ Гърция въ Тесалия и Македония. — Една фактична поправка, доставена отъ г. В. Кънчовъ.

Като прѣдставихъ нѣкои черти отъ пѣтуванъето на Вайганда въ Македония, било би несправедливо отъ моя страна, ако не отбѣлѣжж поне нѣщо и отъ съдържанието на ония главн, които сж посветени на албанцитѣ и на кралекитѣ гърци. Тия главн сж значителни и по обемъ, и по съдържание, но тѣй като тѣ нѣматъ толкова прѣкъ интересъ за насъ, азъ не смѣтамъ да се занимавамъ съ тѣхъ подробно. При това моятъ рефератъ излѣзе и така вече доста дълъгъ, та азъ ще се задоволя да сподѣля съ четеца само нѣколко мисли по поводъ на тия главн.

Като бѣлѣжи възъ основа на своитѣ наблюдения, че и въ вжтрѣшността на Албания турекитѣ голѣмци, чиновници, стражари и пр. се обръщатъ господарски и жестоко съ мѣстното

Wardar“. Като казва (стр. 93), че долниятъ Дебъръ (по срѣдното течение на Дринъ) е населенъ отъ албанци, а горниятъ (по течението на Радика и по източнитѣ брѣгове на горния Дринъ) — отъ българи, Ханъ привождя едно мѣсто отъ Barletius'a писателъ отъ XVI в. (De vita etc. Georgii Castriotac. Argentorati. 1537), отъ което се вижда, че по сѣкия начинъ сж били разподѣлени двата народа въ тоя край и по вѣмето на Скандербегъ. На друго мѣсто (стр. 225—6) Ханъ казва, че въ долни Дебѣръ имало само едно българско село — Меландъ, при гората Кенокъ.

¹⁾ Sp. Gorčević, Oberalbanien und seine Liga. Leipzig, 1881 pg. 274—6.

²⁾ Ст. Верковичъ, п. м.

население, Вайгандъ казва, че настроенieto на албанцитѣ спрѣмо турското племе не е благоприятно, безъ разлика, дали принадлежатъ къмъ християнската вѣра, или къмъ мухамеданската. Албанскитѣ родовити бейове сж на почетъ у турцитѣ. Тѣмъ е позволено много. Тѣхъ ги свързватъ съ турцитѣ една вѣра — исламътъ — и общи интереси — да смучатъ християнитѣ. Но бейоветѣ все пакъ не забравятъ, че тѣ нѣкога-си сж били единички господари на страната. Егоизмътъ на бейоветѣ, отъ една страна, и различнитѣ вѣроизповѣдания¹⁾ и никаква народна свѣсть отъ друга — ето причинитѣ, по които у албанцитѣ липсува общъ народенъ политически идеалъ. Християнското албанско население вижда спасението си въ Гърция,²⁾ една малка частъ отъ него, познавайки условията въ Австрия, възлагатъ ней надѣждитѣ си, а мухамеданскитѣ албанци, особено пѣкъ знатнитѣ бейове желатъ да станатъ независими. Но християнскитѣ албанци, даже ония, които милѣжатъ за своята народностъ, се страхуватъ, че бейоветѣ ще ги тиранизиратъ и тогава тѣй, както и сега; че тѣ не ще искатъ да изпуснатъ отъ рѣцѣтъ си оная сила, която притежаватъ сега, съ една дума — че не е възможно равноправие между християнския и мухамеданския елементъ. Народната партия, разумѣва се, отказва, че албанскитѣ първенци тажатъ подобни мисли, но между народа тоя страхъ е тѣй разширенъ щото той прѣчи на разпространѣнето на народната идея.³⁾

Така сж прѣдставени албанцитѣ, разнебитени и несговорни, и въ горѣспоменатата книга на Сп. Гончевичъ за горна Албания. За всѣкиго, който изучава балканскитѣ народи, тая книга съдържа любопитни материали. Но за жалъ, не знамъ, до колко сж тѣ свободни отъ онѣзи фалшификации, които характеризуватъ по-последнитѣ произведения на тоя авторъ.

Мене ми се струва, най-сетнѣ, че една частъ отъ албанския народъ има симпатии къмъ Италия, гдѣто живѣятъ около 100.000 негови прѣселени сѣнове. Известно е, че Италия има притезания върху Адриатекитѣ брѣгове на Илирия. Италянскитѣ албанци сж дали силенъ импулъ къмъ народното свѣстяване на жителитѣ отъ сѣверна Албания.

До колко назадъ е останало народното възбужданье на албанцитѣ, може да се сѣди отъ това, че училища съ албан-

¹⁾ Между албанцитѣ има православни, католици, униати и мусулмани.

²⁾ Тукъ има прѣселени албанци, които се погръчватъ и иматъ елиненска народна свѣсть.

³⁾ Вайгандъ, стр. 76 — 7, 108.

ски ученици надали има досега поне 10.¹⁾ Пропагандата, която се води отъ едно албанско патриотско дружество въ Букурещъ, още нищо не е направило въ Бератско и Елбасанско. Досега ти се ограничава съ Корчанско и Колония.

При все това, вече срѣщатъ се и между албанцитѣ интелегенти мжжѣе, прѣдадени всецѣло на дѣлото на народното свѣстяване. Нашиятъ авторъ се запозналъ съ одного отъ тѣхъ — съ писателя Христофоридисъ. Той се ползува съ добро име като авторъ на граматика за албанския езикъ и прѣводачъ на Светото Писание, а живѣе скромно и сиромашки въ Елбасанъ.²⁾

Мжчно е сега да се прѣдрече, дали националното движение между албанцитѣ ще спре ширението на гръцкия езикъ и гръцката идея накъмъ сѣверъ. Но на всѣки случай то ще направи по-мжчно нейното шествие. Ония албанци, които живѣятъ въ Гръцкото кралство и въ Епиръ (по крайморскитѣ брѣгове), сж обречени на погръчване. Както ще се досѣти всѣки, въ владѣнията на Гръцкото кралство погръчването върви много добрѣ. Като примѣръ за очудване ни прѣдставя Вайгандъ Трикала.³⁾ Но въ сѣщинска Албания занаяпрѣдъ ще бжде мжчничко за гърцитѣ да проповѣдватъ, че албанцитѣ били едно племе съ елинитѣ.

Едно отъ срѣдствата, съ които Гръцкото кралство се на дѣва да присѣдини цѣла Тесалия и Епиръ, сж и вѣстанията, които то устройва въ тия области периодично. Тѣ приличатъ често и на обикновено хайдутство, но изобщо иматъ политически характеръ. Вѣстанишкитѣ чети, които получаватъ поддрѣжка отъ Гръцкото правителство, даватъ на населението да разбере, че неговото спасение ще доде отъ Гърция. Така на 1879. г. нападнахъ цинцарското село Гопешъ (Битолско) една хайдутска чета, която напакостила само на тия селяни, които държатъ съ народната партия, а на гъркоманитѣ не сторила нищо⁴⁾. Въ нова Гърция (Тесалия) авторътъ ималъ случай отблизко да се запознае съ единъ бивши войвода на подобна вѣстанишка чета, и той пскрено му разказалъ, какъ дѣйствувалъ той въ Турция по заповѣдъ и съ поддрѣжка на Гръцкото кралство, което обаче не го възнаградило добрѣ, откакъ се заселилъ той като миренъ гражданинъ въ едно село въ Тесалия⁵⁾.

Отъ пътуването на Вайганда въ Гръцкото кралство ще споменж като по-любопитни черти това, що съобщава той за

¹⁾ Ib. стр. 108.

²⁾ Ib. стр. 71.

³⁾ Стр. 174.

⁴⁾ Стр. 115.

⁵⁾ Стр. 203—4.

изгледа и сръчността на гръцкитѣ войници, за студентския животъ въ Атина, за отношението на университетското начальство къмъ народността на студентитѣ изъ Македония, за неустановеността на живота и на икономичнитѣ условия въ малкитѣ градове и села въ Елада¹⁾. Съжалявамъ, че мѣстото не ми позволява да запознамъ българския четець и съ тия любопитни страници отъ Вайгандовата книга.

На края ще приведа една фактична поправка, която достави въ редакцията г. В. Кънчовъ, още прѣди два мѣсеца. Тя се отнася до рѣзбата („копаницата“) въ Крушовската черква, на владишкия тронъ и темплото. Тая чудесно изработена рѣзба е плодъ на 20 годишенъ трудъ на единичкъ масторъ, когото Вайгандъ²⁾ смѣта за цинцаринъ. Но г. Кънчовъ е събралъ на мѣстото свѣдѣния и се научилъ, че масторътъ билъ българинъ отъ Дебъръ, Петъръ Зографъ Станишевъ, прочутъ на врѣмето си. Дебърчанитѣ именно сж прочути по своето изкуство въ рѣзба, и съ тѣхъ съперничатъ само разложанитѣ отъ Банско. Влахо-цинцаритѣ сж прочути само като златари.

Съ горнитѣ бѣлѣжки азъ се надѣвамъ да съмъ запозналъ поне донѣгдѣ нашитѣ четци съ по-главнитѣ данни, които съдържа книгата на Вайганда за изучаванъето на юго-западната частъ отъ Балканския полуостровъ въ географско, етнографско и политическо отношение.

София, 18. XII 95.

Д. Матовъ.

¹⁾ Стр. 170, 181, 178, 167.

²⁾ Стр. 33.

НА ГОСТИ У БАНАТСКИТЪ БЪЛГАРИ.

2. Въ Бешеновъ.

На 11 августъ заранята взехъ сбогомъ отъ Винга. „Пакъ да се видимъ!“ бѣхъ послѣднитѣ думи на винганскитѣ учители, на които азъ дълго отговаряхъ махайки съ ръка, до като не се изгуби отъ снитѣ ми сжщата тая станция, на която прѣди четири дена така плахо и мълчаливо слѣзохъ. Влакътъ летѣше къмъ Темешваръ, но азъ нѣмахъ намѣрение да се спирамъ за сега тукъ: монтѣ мисли бѣхъ въ Бешеновъ, гдѣто трѣбаше още него день да стигнѣ.

Въ вагона имахъ двама спжтника маджари, които съ своя живъ разговоръ неволно привлѣкохъ вниманието ми; той се отнасяше до България, а водѣше се по поводъ на нѣкакви нови „ужасни“ извѣстия, които и двамата господа тъкмо бѣхъ прочели въ вѣстника, отъ който всѣки държеше въ ръка по единъ екземпляръ. Едно врѣме азъ вече не можахъ да се сдържж и се обадохъ отъ противоположния жгълъ на купето, че не е у насъ до тамъ ужасно и черно положението, както го рисуватъ тѣ. Туй бѣше сензационна случка за тѣхъ: тѣ никакъ не подозирали, че ги подслушва единъ отъ България. Но сега разговорътъ се обърнѣ въ друга посока: отъ гдѣ идж и кждѣ отивамъ? Азъ разправихъ, че идж отъ Винга за Бешеновъ, съ научна цѣль. „Е, па тогава сме отъ сжщия занаятъ, господине,“ отговори съ лукава усмивка единиятъ. „Какъ така?“ попитахъ азъ зачудено. „Е тѣй, и ние се занимаваме сега съ колонизуванѣ маджари отъ сѣвернитѣ жупании въ югоизточния Банатъ съ цѣль, да спремъ напрѣдванѣто на ромънитѣ. Знаете ли, господине, че тѣзи хора забравятъ, какво Унгария ги е приела гостолюбиво въ своята земя, и сега претендуватъ да заграбятъ всичко. Но това нѣма да бжде. За това именно ще заселимъ маджари въ незаселенитѣ още мѣста, и тогава ще видятъ ромънитѣ, кой е господаръ тукъ.“ Разговорътъ се продължи въ тая посока все до Темешваръ. Азъ увѣрявахъ свонтѣ спжтники, че моето пжтуванѣ нѣма нищо общо съ една подобна задача, каквато

е тѣхната, и че у насъ изобщо не съществува нито въ обществото нито въ правителственитѣ кръгове нѣкакво течение въ смисълъ, да се дѣйствува съ агитация за прѣселяване българи отъ Банатъ въ България. Изглеждаше, като че ли моитѣ спътници се убѣдиха. Ала при раздѣлата ни въ Темешваръ единъ отъ тѣхъ ми пришепна: „желаемъ ви добъръ успѣхъ въ мисията; само не дѣйте забравя, господине, старото изречение: „extra Hungariam non est vita, et si est vita, non est ita“ (извънъ Унгария нѣма животъ, и ако има, не го бива).

Слѣдъ два часа чаканье въ Темешваръ, качихъ се на Сегединския влакъ и тъкмо на пладне бѣхъ въ Валканъ, гдѣто пакъ трѣбаше дълго да се чака влакътъ за Сентъ-Миклошъ, околийския центъръ на бешеновскитѣ българи. Заради двайсетъ минути возенье цѣли три часа мъчително чаканье! Но и то се измени, и азъ стояхъ съ нетърпѣние въ коридорчето на вагона, за да не би да изтървж първата станция, бешеновската, па и по-добрѣ да разгледамъ околността. Право иматъ винганци, какво тепърва бешеновцитѣ можели да кажътъ, че съ въ истинския Банатъ — равенъ като тепсия! Всѣду наоколо отдалечъ се бѣлѣжътъ селски черкви, и само честитѣ гори и кории закрилятъ до нѣгдѣ селата едно отъ друго. И бешеновската черковна кула се вижда отъ далеко, а ето слѣдъ малко и самиятъ Бешеновъ, прострѣнъ на ширъ и дължъ съ своитѣ малки къщички и сѣнчести градини. Още отъ влака видѣхъ, че тукъ селото е приблизително два километра далечъ отъ станцията и че не ще може да се свърши работа само съ единъ хамалинъ, както въ Винга. Па и слънцето душмански припицаше, а цѣлата атмосфера, наситена съ прахъ, така тежко налягане и върху душевната енергия на човѣка, че въ оня мигъ Банатъ ми се пристори сѣкашъ тропична пустиня, а близкиятъ Бешеновъ — зеленъ оазисъ. Умисленъ, какъ ли ще се домъкна съ своя куфаръ до тоя оазисъ, излѣзохъ отъ станцията заедно съ нѣколко свои спътника, селяни. Но хората се погрижили и за удобства: щомъ излѣзохъ отъ станцията, пристѣпни къмъ мене единъ старецъ и ме покани да седна на една отворена кочия. Азъ и не питахъ вече, кой е тукъ българинъ и кой не, защото идѣхъ снабденъ съ подробни прѣдварителни свѣдѣния; въ моята бѣлѣжка книжка пишеше, че Бешеновъ е чисто българско село, безъ всѣкаква примѣсъ; при това освѣнъ имената на учителитѣ и чиновницитѣ знаехъ отъ г. Будура и имената на всички по-видни селяни, както и на цѣла генеалогия негови роднини. До като да изминемъ дългиятъ друмъ, въ облаци отъ прахъ, не бѣше възможно да се говори съ кочиешина. На вли-

запъе въ селото този ме попита, какдѣ да ме заведе. Азъ мислѣхъ, че има и тукъ хотелъ, както въ Винга; излѣзе работата, че Бешеновъ и откъмъ тая страна е сѣщинско село, съ двѣ три прости крѣчми, и туй то. Но сѣти се старецътъ, че може би въ „касиното“ да ме приематъ да слѣзж. Завихме въ главната улица, що води покрай черквата, кметството и училището. Нѣма сравнение съ Винга! Въместо тротоари и калдърѣмъ, тукъ лежижъ отъ край до край на улицата дебелъ селеки прахъ: кжщичкитѣ по-низки и по-малки, и все на единъ крой: фасада тѣсна и въ трижгълникъ, както обикновено въ маджарскитѣ села: главната улица прѣсичатъ три извънредно дълги улици, а всички широки, като нашитѣ софійски булеварди; черквата голѣма и твърдѣ масивна, зидана въ обикновенъ полуренесансенъ стилъ, само съ една кула. Спрѣхме при една низка кжща, съ поширока фасада и съ четири-петъ прозореца въ фронта. То било „касиното.“ Въ първата стая — билиардъ и нѣколко маси, а въ другата, по-малка, само маси и единъ креватъ. Този е на господаря, който държи касиното, но той любезно го отетжня, нали е само за два-три дена. И въ касиното не се готви яденъе, защото рѣдко дохаждатъ чужденци въ селото, па и който дойде, има си познати и приятели, които се грижжтъ за храна. Може да се приготви нѣщо за вечера или за обѣдъ, но само ако специално се поржча. Освѣнъ нѣколкото прости крѣчми, въ селото има и една бирарийница, но и тамъ не може да се нахрани човѣкъ. Слѣдъ тия свѣдѣния азъ разбрахъ, че можъ да бѣдж особено доволенъ, гдѣто се намѣри и такова гостоприемно „касино,“ и не претендувахъ вече за удобства. Бѣше сжбота, и азъ побързахъ, прѣди да мрѣкне да се запознажъ съ учителитѣ и свещеника — най-главнитѣ за мене личности, каквото утреньта да можъ въ черквата да бѣдж съ тѣхъ. Попитахъ първомъ за свещеника, Йонесъ Георги, и за двамата по-стари учители, Топчоевъ Иванъ, който е и черковенъ пѣвецъ (канторъ), и Велчовъ Лука. Единъ селянинъ, който отъ любопитство бѣше влѣзълъ подирѣ ми въ касиното, каза, че ако искамъ да ги намѣриж и тримата, той можелъ да ме заведе тукъ близу въ съседната улица, гдѣто имало мъртвецъ, та тамъ щѣлъ попѣтъ съ учителитѣ да бѣде при опѣлото. Азъ, разбира се, приехъ поканата и побързахъ, да не изпуснж тоя сгоденъ случай, гдѣто може да се види и пѣкой народенъ обичай. Бѣше се сбралъ народъ въ единъ широкъ дворъ: мжжетѣ по-отзадъ, всички стоешкомъ и гологлави, срѣщу припекъ-слѣнце, а напрѣдъ жени стари и млади, клѣкнали около единъ захлупенъ мъртешки гандѣкъ, тихо шепнажтъ молитви. Моето внезапно влизанъе въ

двора наруши за мигъ тържествеността на картината. Поизгледахъ ме всички зачудено, и азъ, подъ впечатлѣнието на тая сцена, неволно се ухитихъ къмъ мъжетъ, затворихъ омбрелата, смирено снехъ шапка и застаняхъ безмлъвно, както всички. Чакахъ свещеника. Ето и той пристигна заедно съ кантора на прости селски кола; скоро имъ направихъ мѣсто, и тѣ двамата седнахъ на опрѣдѣлени за тѣхъ столове, сръщу умрѣлото. Захванъ опѣлото, и азъ се съвзехъ малко та почнахъ да наблюдавамъ подробности. Бѣше се поминжала стара жена, майка на едрия и хубавъ мъжъ, съ черни мустаци, който бѣ колѣнчилъ при сандѣка, сръщу свещеника. До него колѣнчила и жена му, която прѣди да почне опѣлото най-много наричаше, а около тѣхъ дѣца и друга домашна челядь. Всички, и жени и мъже, освѣнъ кантора Топчовъ, бѣхъ облѣчени въ селски дрехи: мъжетъ по бѣли гащи и риза, само съ едно бѣло или черно сукнено елече, обути въ ботуши, а женитъ — сѣкашъ виждахъ наши жени отъ Ломско и Берковско — всички боси, прѣпасали върхъ ризата двѣ шарено ткани прѣстилки, по една отъ прѣдъ и отъ задъ. По-старитъ бѣхъ и въ дълги кожуси, безъ ржави, ако и да бѣше горещията несносна. Свещеникътъ тихо изричаше латински молитви, а женитъ въ хоръ подиръ всѣко прѣкъсване на молитвитъ гласно рецитирахъ: „здрава Марио, майко божия, моли за насъ грешните.“ Свещеникътъ спрѣ, и захванъ канторътъ да рецитира дълга прощална мъртвешка пѣсенъ („мъртава песенъ“) — най-важниятъ обредъ при такъвъ случай, съ който се завършва опѣлото. Гласътъ на пѣсенъта по-вече приличаше на плачъ, отъ колкото на пѣние. Всѣка строфа се завършваше съ едно особено отяганье и извишаванье на гласа. Азъ сетихъ си заблѣжихъ текста на пѣсенъта:

Песенъ за стара жена, дету има синъве и дъщеря.

1. Смракъ¹⁾ гурчива нема мила
 Секуг стига теина сила
 Никугу та ни управе
 На други свет съте²⁾ праце
2. Та разкъца³⁾ приіателе
 Пумирева неприіателе
 Уд дицата дели маікѣа
 И уд систрите браікѣа.
3. Млогу къщи упустева
 К'га се челекъ пинадева

¹⁾ Смракъ = смъртъ; ²⁾ Съте = всѣтъ; ³⁾ Разкъца = разкъсва.

- Земн маікѣа, земн баща
И направн сирач'та.
4. Тѣи н наш'та систра мила
Ут света се і утделила
Векъ свѣршила жувот теіна
И уд нам¹⁾ се з'ве²⁾ пукоіна
5. Слушаіти снга синцата
Какѣ³⁾ се упраще грешната
Ут сина и снахата
Ут родове и хората.
6. Боже сладкѣи си ме милваі,
Зако⁴⁾ си ме вѣз теб викнал
Ти на мене смрѣкъ си пратил
И ут болес тѣи избавил
7. За този свет векъ нимарем⁵⁾
Мирна съту⁶⁾ аз уставем
Съту сам векъ претърпела
Смрѣкъ ме і снга пределела.
8. Грешна туіа аз служкѣина
У раклата векъ угудина,
Тебе Боже мили славем
И на милус ти зафалем.
9. На смрѣкѣта аз снга плащем
И у земѣте се вращем
Ни ща никуг да дудевам
Сам суденъ день аз жа чакам.
10. Синове мили и благѣи
Дичета муіе сладкѣи
За мене Бога мулети
Сбогум н упрустети.
11. Сбогум роднини н сватови
Кумини н кумови
Приіатели н неприіатели
Ища упрошка ут вас сиги.

Щомъ свѣрши канторѣтъ своята тѣжна пѣсенъ, наричанъето на снахата и плачѣтъ на другитѣ ближни се усили, женскитѣ хорѣ монотонно подхванѣ пакъ своето „здрава Марио,“ а въ срѣдъ тоя викъ н плачѣ дигнахѣ сандѣкѣтъ н го сло-

¹⁾ Уд нам — отъ насъ; ²⁾ Се з'ве — се зове; ³⁾ Какѣ — какъ ще; ⁴⁾ Зако — за какво; ⁵⁾ ни жарем — не хажъ; ⁶⁾ съту — стб. все-то, всичко.

жих на обикновени селски кола; свещеникътъ и кашторътъ се качих на други кола, и шибних коньетъ. Снахата се улови отзадъ за колата, на която бѣше положенъ мъртвецътъ, и отиде тичешкомъ по-дирѣ ѝ, гласно наричайки. Особено тежко впечатление ми направи тази картина, като гледахъ, какъ тая млада жена, боса, разчорлена, тичаше заедно съ коньетъ, сѣкашъ за наказание. „А защо тича тъй тая жена?“ попитахъ селянитѣ, които ме бѣхъ вече заобиколили. „Тя е снаха, господине, снаха!“ отговорихъ нѣколцина. Разбрахъ веднага, че положението на снахата въ сѣмейството го изисква, да покаже тя сега прѣдъ хората, колко е обичала и почитала свекърва си.

Между туй съгледахъ въ тълпата единъ нисъкъ, сухъ човѣкъ, съ широко лице, въ граждански дрехи. Помислихъ, че е учителъ; и наистина той бѣше „даскалъ“ Велчовъ, когото азъ именно търсѣхъ. Отъ тоя часъ, откакъ се запознахъ съ Велчова, азъ забравихъ, че съмъ чужденецъ въ Бешеновъ, забравихъ и касиното и всичкитѣ неудобства, заради които се бѣхъ загрижилъ прѣди малко, защото Велчовъ и другитѣ учители, съ които веднага слѣдъ това се видѣхъ, както и двамата бирова (сѣдии) не ме оставихъ вече самичкъ, като се надпрѣваряхъ, кой какъ повече да покаже радостта си и гостолубието си спрѣмо първия български гостъ въ Бешеновъ. И наистина азъ бѣхъ първъ посѣтителъ отъ България въ тая прѣинтересна и чисто българска колония. Всичкитѣ учители, както и другитѣ чиновници, съ които слѣдъ малко се запознахъ въ кметството, ме увѣрявахъ, че не само никой отъ България, но никой и отъ другитѣ славянски земи не е още стѣпилъ въ Бешеновъ. А тъкмо Бешеновъ е, както видѣхъ, най-важното българско село въ Банатъ, понеже тукъ човѣкъ вижда българскитѣ битъ и характеръ запазени до най-голѣми подробности. Най-важното народно отличие, което за жалость въ Винга вече е на изчезване, — народното съзнание, у Бешеновци, особено у младата интеллигенция, е развито до пламененъ патриотизъмъ. Мѣчно е да опишъ ония искрени и невинни радостни изражения, съ които бѣхъ посрещитъ отъ младитѣ учители и чиновници въ кметството.

Кметътъ е твърдѣ любезенъ, скроменъ старецъ, който и сега, като кметъ, не е промѣнилъ нищо въ своята носия, а си ходи по бѣли гащи и риза, черно елече и черни ботуши, както всички. Въ сѣщо такъвъ костюмъ ми се прѣдстави и сегашниятъ бировъ (мадж. bíró, сѣдия), Карлъ Наковъ (Károly Nakov), нисъкъ и пълень 40-годишенъ човѣкъ, съ приятно лице и неприсилена любезность, която добръ хар-

момира съ немалко панълиблата му снага.¹⁾ Вториятъ сѣдия (albíró) Лазаръ Горанъ (въ по-старо врѣме Горановъ), е по-младъ, 30-годишенъ човѣкъ, свършилъ четирикласно и търговско училище, и единъ отъ първитѣ богатии въ селото. И той ходи съвсѣмъ селски облѣченъ. Само учителитѣ и двама трима млади чиновници правятъ откъмъ облѣклото изключение. Отъ чиновницитѣ ще споменѣмъ като особено развитъ момъкъ и добъръ българинъ общинскиятъ каснеришъ Бобойчовъ Лука. Но откъмъ народно съзнание най-голяма похвала заслужаватъ учителитѣ, а особено по-младитѣ учители, Тома Драганъ, зетъ на учителя Велчовъ, и Владиславъ Топчовъ, синъ на кантора. И двамата сж свършили педагогично училище въ Сегединъ, а сега и двамата прѣподаватъ на български езикъ въ първо и второ отдѣление. Драганъ (род. на 1869 г. въ Бешеновъ) учителствува вече седемъ години, докато другарятъ му Топчовъ (род. 1868 г.) е захваналъ учителствуването си четири години по-рано. Въ първо отдѣление дѣцата учатъ български по единъ букваръ (počelnica), издаденъ въ Винга,²⁾ а въ второ отдѣление учатъ читанка (vežbanica)³⁾ и малтъкъ катихизисъ (mânâćeé katekizmus),⁴⁾ разбира се заедно съ смѣтанье и рѣчна работа, споредъ официалната програма. Въ трето отдѣление по-прѣди се е чела една друга читанка (čitanka),⁵⁾ но сега тая читанка прочитатъ дѣцата въ второ отдѣление, слѣдъ като свършатъ

¹⁾ У насъ е рѣдкостъ, да видишъ селянинъ угоенъ и шишкавъ, до като въ Винга и Бешеновъ това е твърдѣ обикновено явление. Особено въ Винга е прочутъ единъ дебелъ човѣкъ, на име Дупца, който панетина е необикновено явление. Ходихъ на панаира нарочно, за да видѣмъ дебелиятъ Дупца въ неговата барака, гдѣто продава сливовица. Когато седи, отпръдъ изглежда като бѣчва въ пълния смисълъ на думата. При все това Дупца е твърдѣ крѣпкъ и здравъ човѣкъ (около 55 год.), а въ лицето е, мога да кажа, класическа хубостъ. Той продава сливовица, която самъ прави и повечето самъ изпива. И въ това отношение е феноменъ: изпива въ течение на 6—7 часа до четари кила сливовица, а още никой не го е видѣлъ пиянъ. Заварихме го, какъ тъкмо ядѣше сланина и пиеше ракия. Той е дохождалъ въ България, билъ е и въ Свищовъ, но не му се харесало туку между друго и за това, че всъду се собирали подирѣ му дечурлига, заради дебелината му, като подирѣ пѣкѣе чудо. И той се чудилъ, какъ въ България хората не знаятъ да пиятъ. Като влѣзълъ въ Свищовъ въ една кръчма, поискалъ ракия — „хубава, гроздова“ — акръчмаринътъ му донесълъ въ едно малко шишенце, около 2 децилитра. Като повторилъ четири пѣти пакъ и искалъ пакъ, кръчмаринътъ донасялъ, но всѣки пакъ зачудено питалъ: „За кого, за тебе ли?“ Това го доядило най-сетнѣ, изпилъ само 12 шишенца и си излѣзълъ. Хуморътъ на този човѣкъ е неизчерпаемъ. А такива сж весели и въ Бешеновъ.

²⁾ Pučelnica, za bálgarsčite národní škuli u Madžarskata daržavina. Pisana i izvadina ud Jozu Rill u Vinga. Drugutu izdavanji dumestinu i izdadinu ud Leopold Kossilkov. — U Timišvar 1880.

³⁾ Vežbanica, za bálgarsčite národní škuli u Madžarskata daržavina. Jzvadina ud Jozu Rill i pr.

⁴⁾ Manâćeé Katekizmus âli Katoličansci nauk, za bálgarsčite národní škuli u Madž. daržavina.

⁵⁾ Bálgarska čitanka, za bálgarsčite národní škuli. Pisana i izvadina ud Jozu Rill i pr.

първата читанка. Причината на това е, че новият училищен законъ изисква да знайтъ дѣцата маджарски подпълно, когато свършхтъ, поради което учителитъ Велчовъ и Дечовъ се принудили да прѣподаватъ отъ 3-то отдѣление нататакъ изключително на маджарски езикъ. Велчовъ (род. на 1851 г. въ Бешеновъ), учителствува въ родното си мѣсто вече 22 години, а прѣди туй е билъ нѣколко години учителъ въ българското село Брещѣ. Дечовъ учителствува тукъ 25 години. Стариятъ Топчовъ (род. на 1841 г.), слѣдъ като е учителствувалъ 31 година, сега е пенсиониранъ и само служи въ черквата като пѣвецъ. Прѣди новия законъ, който налага маджарския езикъ въ основнитъ училища, всички сж прѣподавали на български. Да не останатъ дѣцата въ матерния си езикъ съвѣшмъ малограмотни, съ особено усърдие сега се грижхтъ Драганъ и младиятъ Топчовъ. Тѣ се старахтъ, щото и въ тия двѣ начални години, които сж оставени само за български, да хванхтъ дѣцата добра основа въ матерния си езикъ. Дѣцата били силно прѣтрупани поради голѣмия материалъ, който се изисквалъ на маджарски езикъ въ тритъ по-горни отдѣления, но при все това, благодарение на голѣмитъ дарби, които показвали за учене чужди езици, тѣ успѣвали да прѣминхтъ въ първо и второ отдѣление по български езикъ толкова, колкото по-прѣди въ три години, и при все това сетиъ бързо изучавали и маджарски, та удовлетворявали на програмата.

Най-голѣма сѣнька срѣщатъ учителитъ въ самия български езикъ, който у тѣхъ нѣма литературна установеностъ и потребната за веѣки случай номенклатура. Бѣдниятъ Драганъ, той се прѣобърнхлъ на истинска „наковалия“, заетъ постоянно съ съчиняване български термини, потребни както въ училището, така и за официалния канцеларски стилъ, който и сега за мѣстни работи е на български езикъ. Драганъ ловѣше думи отъ устата ми и ги записваше съ таково удоволствие, каквото може би чувствува страстенъ ловецъ, когато слѣдъ дълго чакаше палучи богатъ ловъ. Отначало случайно забѣлѣжи нѣкои наши книжовни изражения, които той напразно съ Топчова се мъчехъ да надомѣсти съ измислени думи, а сетиъ вече не пропустихъ ни единъ случай, за да ме разпита, какъ казваме това или онова. Даже когато чашигъ се чукахъ посрѣдъ живи наздравници, Драганъ се сѣщаше, че еди коя си дума, що съмъ изрекълъ, трѣба да се запише. При веѣки таквъ случай Драганъ триумфално би погледнхлъ Топчова и би си записалъ въ книжката. Характеристично бѣше, когато Драганъ, като вървѣхме една вечеръ по тъмнитъ, неразсвѣтени бешеновски улици, често се

спираше въ тъмното, за да запиева, опрунѣе о нѣкоя стѣна, нови думи. Но не само термини, а и обокновени книжовни изрази, които у тѣхъ сж замѣстени съ барбаризми, внесени отъ маджарския езикъ, причинявахъ голѣма радостъ на нашия бешеновски пуристъ. Припомнямъ си, че веднажъ употребихъ думата „иначе“, и тя даде поводъ на Драгана, триумфално да изгледа Тончова и да запише. Тази обичъ къмъ матерния езикъ и горещото желание, да се спази той и за бѣдѣще, азъ забѣлѣжихъ и у по-старитѣ учители, безъ разлика, а и немалко и у чиповниците, както и у проститѣ селяни, тѣхни ближни и роднини, у които ходихъ на гости. Единъ духъ владѣе откъмъ тая страва у всички бешеновци: тѣ не могатъ да допуснатъ мисльта, че нѣкога би изгубили своятъ езикъ. „Само туй не може у насъ да стане!“ увѣрявахъ учителитѣ, като се основавахъ на извънредния консерватизмъ на бешеновеца спрѣмо народнитѣ традиции. Допущатъ, че ако би се занемарилъ езикътъ съвсѣмъ въ черквата и училището, интелигенцията би прѣстанѣла да говори български, но и това нѣмало никога да се случи. Като вземамъ въ внимание, колко числѣ се е запазилъ и до сега езикътъ у простолюдието, както изобщо цѣлиятъ етнографиченъ характеръ на сѣмейния животъ въ Бешеновъ, и азъ казвамъ, че българскиятъ езикъ тукъ ще може още дълго врѣме да се одържи у простолюдието, но до колко ще може той да се одържи и въ училището, особено слѣдъ лошия примѣръ, който даде Винга, е още въпросъ. При все това молбата на учителитѣ, които не забравихъ да ми я повторятъ и на тръгване отъ Бешеновъ, а именно да имъ проводѣхъ словарь и граматика на българския езикъ, както и една пѣснопойка, е твърдѣ основателна и има значение.

Въ недѣлята на 13. августъ трѣбаше да подранихъ, за да бѣдѣ на първата литургия, на която присѣствуватъ по-старитѣ хора, а слѣдъ това и на втората литургия, която е изключително за младия свѣтъ. Въ Бешеновъ въ туй отношение е установенъ отъ старо врѣме редъ, който е влѣзълъ въ обичай и се пази доста строго. Женитѣ сж работни, на тѣхна глава стои цѣлата кѣщна работа, и за това тѣ идватъ въ черква само на утрина, до като въ туй врѣме момитѣ прибиратъ въ кѣщи. И наистина, когато влѣзохъ заранѣта на 7 часа въ черквата, първото пѣщо, което ми удари въ очи отъ страна на публиката, насѣдата въ скамейкитѣ, бѣхъ бѣлитѣ, повечето нови кѣжуси, както у мъжетѣ, така и у женитѣ. Гражданска дреха не видѣхъ. Свещеникътъ съ капелана служехъ литургия, а учителитѣ заедно съ ученици на хора пѣехъ пѣсни съ български текстъ

при акомпанимента на оргулитѣ. Въ туй врѣме имахъ възможностъ да разгледамъ черквата и да наблюдавамъ физиономитѣ. Черквата е твърдѣ масивна и зидана на единъ сводъ, поради което е не само по-кратка, но и по-тѣсна отъ винганската. Отличава се отъ подирната още и съ това, че изъ вжтрѣ по стѣнитѣ цѣлата е изпѣстрена съ разноцвѣтни бои и картини, съ библейско съдържание. Може да се каже, че Бешеновската черква е една отъ голѣмитѣ черкви, каквито рѣдко се срѣщатъ въ села отъ 5500 жители, както е Бешеновъ. Мжжетѣ правятъ по-добро впечатлѣние отъ женитѣ. Подирнитѣ, а именно по-старитѣ, които прѣобладавахъ тукъ, носѣхъ въ своитѣ набръчкани лица отпечатъкъ на прѣждеврѣменно прѣсилянѣ, ранно остаряванѣ. Но не е чудно, като вземемъ въ внимание фактътъ, че бешеновкитѣ издържатъ лѣтно врѣме въ домашна и полска работа по 16 до 20 часа въ денонощие, а при туй и раждатъ, срѣдно взето, по десетина дѣца. И мжжетѣ сж крайно трудолюбиви, ала икономичното благосѣстояние и, види се, дългата зимна отпочивка, каквато женитѣ съ своитѣ вѣчни кѣшци и родителски грижи никога нѣматъ, подържатъ у тѣхъ особено свѣжъ тѣлесенъ изгледъ и бодъръ духъ. Като ги гледашъ така, насядали въ тия кѣси кожуси, лесно се прѣнасяшъ въ Западна България, зашото и физиономитѣ сж типични — български. Прѣобладаватъ чернокоситѣ и черноокитѣ. Въ туй врѣме стариятъ свещ. попъ Йонесъ ми обърнѣ вниманието, като взе да чете евангелието. Дълго врѣме съ напрегнато внимание се вслушвахъ въ славянскитѣ думи, които съ слабъ гласъ изричаше, до като най-сетнѣ разбрахъ, че чете на хърватски езикъ. Наистина това ме зачуди, именно въ Бешеновъ, слѣдъ като въ Винга чухъ евангелието на български. Учителитѣ ми разправихъ, че това е стара традиция у свещ. Йонеса, който въ младостта си е билъ свещеникъ въ Хърватско, и то още въ илирската епоха, и тамъ свикналъ на хърватски така, че сетнѣ, като дошелъ въ Бешеновъ, макаръ и да научилъ български, не се отказалъ отъ навика си, да чете евангелието на хърватски. Трѣба да забѣлѣжжъ, че и въ Бешеновъ до прѣди 30 години сж били въведени хърватски (илирски) книги, както въ черквата, така и въ училището. И сега още мнозина отъ по-старитѣ хора си пазижъ своитѣ илирски молитвеници. Азъ поискахъ отъ одного селянина, когото учителтъ Велчевъ ми посочи за примѣръ, да ми покаже молитвеникътъ, който държеше въ рѣцѣ и въ който сричаше пѣщо. То бѣше наистина старо илирско издание отъ 1845 год. подъ заглавие: „Molitvena knjiga, vrata nebeska nazvana“ од нѣкой си Stepan Gerdenich, съчиненъ „въ полза

на илирския народъ“.1) „Разбирашъ ли, какво четешъ?“ попитахъ азъ собственика на тоя илирски молитвеникъ. „Па на тая книга сме се учили ние, когато още не бѣхъ излѣзди българскитѣ“, отговори той. — Но до като общината е оставила на стария свещ. Ионееъ, да си чете евангелието на илирски, както и по-прѣди, винаги е настоявала, щото проповѣдта да се казва на български. По тая причина всѣки капеланъ се е принуждавалъ въ кратко врѣме да научи български. Че това може съвършено да се постигне, азъ се увѣрихъ самъ отъ проповѣдта, която слѣдъ евангелието каза на бешеновски български диалектъ младиятъ капеланъ, Сметана Аугустинъ, словакъ (родомъ отъ с. Оросланъ въ Торонталската жупания). Наистина и чанадската епископия (въ Темешваръ) до сега е вземала въ внимание тия искания на бешеновската община, както и на другитѣ банатски български общини, та е изпроваждала като капелани винѣги славяни, прѣимуществено хървати, които лесно и скоро усвоявали българскиятъ езикъ. Но сега, за жалость, и тукъ се забѣлѣзва обратъ, насоченъ противъ народния езикъ. Тѣкмо него день капелантъ Сметана казваше своята послѣдна българска проповѣдъ на старцитѣ. Защото на другия день въ вторникъ заедно съ мене и той напустяхъ Бешеновъ, за да иде въ една маджарска община, къдѣто внезапно е билъ прѣмѣстенъ, слѣдъ като въ течение на двѣ години успѣлъ съ особено трудолюбие да изучи добръ българскиятъ езикъ. Самъ той ми се оплака поради това систематично мѣстенъе, цѣлѣта на което указашъ по-горѣ. На негово мѣсто дохожда маджаринъ! Бешеновцитѣ само клатѣхъ глава, като се говорѣше за бѣдѣщия капеланъ, който не ще бѣде въ състояние да каже ни двѣ думи български. Нека забѣлѣжимъ, че Сметана, прѣди да дойде въ Бешеновъ, е билъ една година капеланъ въ Винга, гдѣто тѣй сѣщо неговото мѣсто е заелъ маджаринъ.

Излѣзохъ отъ черква нѣколко минути прѣди да пустне и седнахъ съ учителитѣ на една скамейка прѣдъ училището, за да изгледамъ по-добръ носията на по-старитѣ жени. Сега видѣхъ, че нѣма ни една боса, както бѣхъ на опѣлото. а всички обути въ жѣлти, набрани ботуши. Вмѣсто двѣ прѣстидки, по една отпрѣдъ и отзадъ, както си носѣтъ въ дѣлникъ, сега всѣка бѣше облѣкла „вълненикъ“, набранъ сукманъ отъ дома-

1) Ето пълното заглавие на тоя молитвеникъ: „Molitvena knjiga, vrata nebeska nazvana, iz razliesitih knjigah u jedno sastavljena za duhovnu korist i lirskega naroda po Stepanu Gerdenichu, preposthus Pavla od Nyir-Pályi, Pechujskog kraljskog vâruscha s. Augustina cserke paroku. Mnogoposhtovane takodjer plemenite Barânye vârmegy sudne stolice. Drugi put na svitlost izlazi u Pecsuhu. Pretiskana u slovarnici mudrouesne skule Biskupove 1845.

иенъ, вълненъ платъ. У нѣкои наборитѣ на вълненика бѣхъ толкова гъсти и равномѣрни, че се усѣмнихъ, да не би да ги правихъ съ машина за плисиране. Но увѣрихъ ме, че всичко е правено съ ръка, съ голѣмо търпѣние. У дома зимѣ носихъ женитѣ и „зубунъ“ вмѣсто набрания вълненикъ; зубунътъ прилича на тѣсния сукманъ у шопкинитѣ. По-старитѣ жени бѣхъ прѣпасани съ „прѣстидка“, а по-младитѣ носѣхъ пѣстро-ткана „кърлигатка“, каквато е и винганската. Старитѣ имахъ на главата си тѣй наречена „каюца“, нѣщо подобно на винганската „шапка“. Вързъ каюцата се забраждатъ съ „кърпа“, която е отъ купешки платъ, памученъ или свиленъ: кърпата се казва „пешкиръ“, когато е отъ домашно платно. По богатитѣ се забраждатъ съ „брунджучева кърпа“, или просто „брунджукъ“, тънъкъ, прозиренъ коприненъ вуалъ. Въ различие отъ Винга, „политѣ“ сѣ въ Бешеновъ съшити заедно съ „ризата“: политѣ обикновено сѣ отъ конопено, домашно платно. Коженитѣ лайберъ и тукъ се нарича „нептаръ“, само че формата фонетически е измѣнена въ „пиктаръ“.

До захващаньето на втората литургия имаше още единъ часъ врѣме, което употребихъ да разгледамъ училището и училищнитѣ пособия. Драганъ и при тоя случай се възползува, да запише нѣколко граматични термина и термини по смѣтанье. За нагледно обучение ми показавъ учителитѣ хубави пособия — картини и особено много модели. Само терминътъ „нагледно обучение“ е липсувалъ, който сега за голѣма радостъ на всички се записа, за да се въведе и у тѣхъ. Трѣбаше да побързаеме да заемемъ пакъ скамейката, която е на улицата прѣдъ училищното здание, за да не би да пропуснемъ интересното бешеновско корзо, за което учителитѣ още отъ вечерята много ми приказвахъ. Обичай е именно въ Бешеновъ, щото почти всички бешеновски момци и по-млади булки да идхъ на втората литургия, и то по групи, една слѣдъ друга, прѣмѣнени въ най-хубавата си прѣмѣна, до като въ туй врѣме момци и по-старѣ свѣтъ излизатъ по портитѣ и скамейкитѣ на главната улица, що води къмъ черквата, и ги гледатъ. Момитѣ и булките вървятъ по нѣколко наедно, обикновено най-близки другарки отъ махалата, като стхпнатъ кротко и срамежливо, всека съ своя молитвеникъ въ ръка. Около нашата скамейка се набра повече любопитенъ свѣтъ, така че тѣ се чувствувахъ прѣдъ насъ като на нѣкое парадно дифилирване. Разбира се, азъ се взирахъ и въ лицата, но особено ме интересуваше богатата носия на булките и момитѣ, която по кокетство и скупостъ не отстъпваше въ нищо на вин-

ганската. Тукъ азъ видѣхъ, че нашитѣ бешеновци иматъ нари и че за свила и сърма и за всеѣкакви пѣстри коланчета и ширити не ги жалѣтъ, стига само булката или дъщерята да може на това корзо да блесне съ своето богатство. Момитѣ сж повечето едри, съ свѣжи лица, — сръдни хубавици. До мене бѣше седѣлъ единъ приказливъ старецъ, мой новъ познайникъ отъ черквата. Мирчовъ Павелъ, братовчедъ на познатия у насъ дѣдо Мирчо, който на нашето пловдивско изложение продаваше пѣстри бешеновски кърлингати и други домашни платна и везове. Дѣдо Павелъ ми обѣща, да ми казва имената на дрехитѣ, които искамъ да знамъ. Въ своята ревностъ дѣдо Павелъ често пѣти спираше срамежливитѣ булки и момѣ, за да видѣ по-отблизу, какви нашивки на пр. има свилената имъ прѣстилка или съ какво е написанъ герданътъ имъ. Противъ моето желание, дѣдо Павелъ съ своето усърдие даде на невинното корзо характеръ на цѣлъ изпитъ, така че азъ скоро затворихъ бѣлѣжната книжка и пожелахъ само да гледамъ. Но този пѣтъ и глѣмаше много да се бѣлѣжи, понеже голѣма частъ отъ посията ми бѣше позната отъ Винга. Обърнахъ внимание върху бешеновския женски лайберъ, който, както вече споменахъ по-прѣди, е по-дълъгъ отъ винганския и достига до половината. Вълненикътъ у младитѣ, когато е копршенъ и съ украшения на долиня рѣбъ, се казва „пещемалъ“, а инакъ „завозка.“ На главата си булкитѣ носѣтъ „вѣнецъ“, който и прилича на вѣнецъ. Надъ вѣнеца имахъ пѣкои тънка памучена кърпа, „тинтовъ.“ Пѣкои булки бѣхж около кръста прѣпасани съ единъ видъ поясъ, „търте“, който се състоеше отъ искусствени разноцвѣтни рози. „Търте“ носѣтъ въ сѣщностъ ергенитѣ, обвитъ на паларията, когато сж годени, а сѣтиѣ, подиръ вѣнчанъето, го даватъ на булката. Която булка иска, носи го по пѣкога въ видъ на поясъ около кръста. Когато прѣстилката е копршена, съ златни везове, се нарича „пещемалька.“ Надъ ушитѣ се носѣтъ „китки.“ Ботунитѣ на момитѣ и младитѣ булки съ червени; които сж отъ сръдна възраст, носѣтъ и ботуши, половинѣ червени (горнията частъ), половинѣ жълти, докато старитѣ жени, както казахъ, само жълти. Сѣкши копршени „пантлики“ се развиватъ окачени отзадъ, висѣли до кръста, а други пѣкъ, „стърни“, на рамената и отпрѣдъ на грѣдитѣ. Яката на ризата се казва „гурень“, около врата се носѣтъ освѣнъ това и сѣрмени тантели, а на ушитѣ сребърни или златни „обеци.“ Има пѣколко вида напизи, които носѣтъ около врата и на грѣдитѣ: герданъ, когато сж написани „талпире“; „повразъ“ — отъ цванциги;

„ланче“ — отъ маджарски крайцари и „герданчета“ — отъ ситни монисти или отъ малки седефени миди. Момчетата ходятъ съ гола глава, като сплитатъ коситѣ назадъ въ една плетенка, „плитка.“ По-голѣма частъ отъ носията се купува готова, а до колко може да бѣде тя луксозна и скъпа, видѣхъ сетнѣ у подбпрова Горанъ, на когото младата булка ми показва своитѣ празнични дрехи. Подбпровътъ е, както се каза, единъ отъ богатитѣ хора въ Бешеновъ, и за това може да се смѣта празничното облѣкло на неговата невѣста за едно отъ най-скъпитѣ. Като сѣ прѣсметнѣ стойността на цѣллия празниченъ костюмъ, излѣзе, че струва до 300 флорина!

Бѣше уречено, да направѣ слѣдъ литургията визита на свещеника. Госп. Гюнесъ бѣ любезенъ та ме задържа и на обѣдъ; поканата му азъ толкова по-охотно приехъ, защото желаехъ при тоя случай да узнаѣ подробности отъ него, както за сегашното, така и за минхлото на Бешеновъ, което той добръ познава, понеже е прѣкаралъ тукъ повече отъ трийсетъ години. Исторически традиции у народа има твърдѣ малко; каквото сѣ помнили първитѣ двѣ три поколѣния слѣдъ заселението, е записано въ историята на черквата (*historia domus*). Народътъ живѣе солидно и се отличава съ крайно трудолюбие. Въ третѣ лѣтни мѣсеца, когато е най-усилена полската работа около прибираньето на хранитѣ, бешеновцитѣ спятъ само два до три часа въ денонощие: вече въ полунощъ бешеновецътъ впрѣга коньетѣ и излиза на полето. Почвата е една отъ най-плоднитѣ, що ги има въ Банатъ, поради което цѣната на единъ „ланецъ“ земя (приблиз. единъ донюмъ) възлиза до 400 флорина. Бешеновцитѣ, както сѣ трудолюбиви, би били и по-богати, да имахъ повече земя; тѣ именно твърдѣ се размножаватъ, та чрѣзъ дѣлои голѣма частъ отъ обширнитѣ нѣкога земп е кое раздѣлена, кое продадена. Може да се каже, че половината жители на другитѣ банатски български села, освѣнъ Випга, сѣ колонии отъ Бешеновъ. Най-близката бешеновска колония е Болгаръ-телебъ (Българско заселение) (800 души), заселена въ половината на този вѣкъ само отъ бешеновци, и то съ цѣлъ, да не би на обширнитѣ ливади, които по една стара привилегия принадлежали на Бешеновъ, правителството да засели нѣмски колонисти, както и щѣло да стане. Защото за правителството е важно, да не стоѣтъ пусти мѣста, когато заселенитѣ носѣтъ двоенъ и троенъ приходъ. Именно чрѣзъ това постоянно изселяване отъ Бешеновъ въ други банатски села, наслѣдствениятъ сѣмеенъ имотъ се цѣпи и намалява. Който има поне дваисетъ ланца земя, днесъ може

добър да прѣкарва. Такъв би могъл и да разбогатѣе, ако да не бѣхъ въ последнитѣ години ги налегнали тежки, непоносими данѣци. За това тия, които сж останали съ 3—4 ланца земя, не успѣват да си платятъ и данѣка та гледат да се изселитъ въ България. Хора, които продали тукъ по 3—4 ланца, у насъ съ полученитѣ пари си купили по 20—30 ланца, а сега се считатъ за „газди“ (богати). Набожността, особено у женския полъ, е извънредно голѣма. „Вие видѣхте, съ каква смиреностъ и съ каква чистота на облѣклото младежъта иде въ черква. На момитѣ черквата е единственото сборно мѣсто, гдѣто ще се срещнатъ съ другарки, па ако щете, гдѣто ще и кокетничатъ малко, слѣдъ като пустне черква — на площадъта“. Свещ. Йонесъ тукъ загатнъ за обичая, споредъ който момитѣ слѣдъ литургията всички излизатъ на площадъта при черквата и остаятъ тукъ на купъ около 20 минути, като се разговарятъ една съ друга, а въ туй врѣме момцитѣ се събиратъ на другъ купъ прѣдъ черквата и кокетничатъ. Слѣдъ това тихо моминско събрание момитѣ се прощаватъ съ другаркитѣ отъ другитѣ махали и се разотиватъ. Така станъ и него день слѣдъ литургията, прѣди да посѣтиъ свещеника. Хоро, както въ Винга, въ Бешеновъ не се играе. Когато пятахъ за това и дѣдо Павла, да ли знае, да сж играли въ Бешеновъ хоро, както играятъ сега въ Винга, той се иземъ на винганчани, че това само у тѣхъ се е въвело. Пѣсни български, а именно „женски“, лирически пѣсни имало още запазени. Съ това съобщение на свещеника се съгласявахъ и свѣдѣнията на всички други, които попитахъ за туй¹⁾.

Слѣдъ обѣда капеланътъ отиде въ черква на третата литургия, на която дожда пакъ прѣимуществено младежъта, а стариятъ, 75-годишенъ свещен. Йонесъ взе позволение, да си полегне малко, като ме остави въ библиотеката си, да ровя въ епархиалнитѣ книги, колкото искамъ. Първомъ се заинтересувахъ за *historia domus*, която бѣше изложена въ книгата, озаглавена: „*Historia parochiae ó-Besenyő.*“ Въ нея намѣрихъ доста интересни свѣдѣния отъ врѣмето на заселението насамъ, поради което сутрѣшниятъ день посветихъ изцѣло за да извлѣкжъ всичко по-важно отъ тая книга, както и отъ книгата на ражданията, кръщаванията, вѣнчаванията и умрѣлитѣ. Тукъ ще съобщж на кратко само нѣкои по-интересни свѣдѣ-

¹⁾ Когато бѣхъ у дѣдо Павелъ Мирчевъ, той помоли 80-годишната си майка, пѣкогашна прочута пѣвица, която и сега обичала да пѣе, та ни запѣ една кратка надривница въ стихове, която за жалостъ не записахъ на минутата, а сетнѣ вече неможахъ да си припомня. Но забѣлжително е, че втората пѣсенъ, съ любовно съдържание, бѣше сръбска.

ния. Най-старитѣ данни, отъ врѣмето на прѣселението, по-вече сж записани, както се види, по народната традиция. 50—60 години слѣдъ заселението.

Въ *historia domus*, която е писана въ началото на този вѣкъ (достига до 1830 год.), на едно мѣсто е забѣлѣзано, че „споредъ традицията на по-старитѣ хора“ бешеновцитѣ произхождали отъ Никополъ, Свищовъ, Брѣжене, Бѣлене и Търничовене.¹⁾ Когато избѣгали въ Влашко заедно съ своя Никополски епископъ Никола Станиславичъ и още 14 българи францискани, тогавашниятъ влашки войвода, Бранкованъ, ги приелъ милостиво и подкрѣпилъ въ първо врѣме съ помощи. Тѣ се настанили заедно съ емигрантитѣ и отъ другитѣ български села (Чипровецъ, Копиловецъ, Клисурса, Желѣзна и пр.) въ и около градоветѣ Римникъ, Камполунгъ, Търговище и Букурещъ. Когато билъ сключенъ мирътъ, австрийскиятъ царъ Леополдъ поканилъ емигрантитѣ, да се настанижтъ въ Унгария, като имъ обѣщалъ разни привилегии. На тая покана се отзовали само малцина, а именно тия, които на 1700 год. се настанили въ Аленицъ и Дева (въ Трансилвания).²⁾ Леополдъ веднага потвърдилъ на тѣзи подирнитѣ обѣщанитѣ привилегии съ грамота отъ 1700 год. Но другитѣ емигранти не искали да послѣдватъ тия свои събратия, а прѣдпочитали да страдатъ голи и боси още 37 години, все съ надежда, че ще можтъ се завърни пакъ въ своето любимо отечество. Едвамъ що се съвзели малко отъ ужаситѣ на бѣгството, едвамъ що се понаредили въ новитѣ си жилища въ Влашко, настава нещастната австрийско-турска война, въ която Австрия, споредъ сключения на 1738 год. миръ, изгуби изново Сърбия съ Бѣлградъ и тѣй наречената Малка Влахия. Въ тая война турцитѣ успѣхъ да нахлужтъ въ Влашко и въ Темешкия Банатъ, поради което „повиднитѣ“ (*nobiliiores*) отъ нашитѣ нещастни прѣселенци, внезапно се принудили да напустихтъ Влашко и да бѣгатъ прѣдъ турекитѣ пълчища въ Унгария, като взели съ себе си между друго и по-скъпитѣ черковни утвари, „които и до днесъ се запазватъ въ винганската черква“.³⁾ Тръгнжли сж 120 сѣмейства, състоещи отъ 4600 души (*centum viginti familiae e quatuor mille (sic) sexcentis animabus constantes*), заедно

¹⁾ „*Ortum suum ducit populus iste e Bulgariae locis: Nikopoli, Sisto, Brezsene, Belene, Ternicsovenre, secundum traditionem seniorum*“.

²⁾ Азъ вече казахъ на друго мѣсто, че отъ единъ документъ, който намѣрихъ въ Будимъ, се установява, че въ Аленицъ се настанили емигранти отъ Копиловецъ.

³⁾ „... *quae omnes et cuncti, acceptis secum omnibus ecclesiarum thesauris, vasis aureis et argenteis, quae hodie in Vingensi asservantur ecclesia*...“.

съ няколко български францискански братя и съ отца Бласнусъ Христофоръ Мили, мисионеръ на римската пропаганда¹⁾. Като стигнали въ Крайова, организували се и си избрали за съдия (iudex) Добре Ферменджия (Dobre, alius Bonifacio Fer-mendzia), а слѣдъ това прѣко Чернецъ (Csernetz) дошли до Дунава, прѣминули въ Сърбия и слѣдъ петдневно лутаење, като прѣфърлили изново Дунава, стигнали въ ноември мѣсець въ Оршова²⁾. Отъ тукъ изпроводили депутация до управлението на Темешкия Банатъ, за да извѣстятъ, че идатъ на поселение. На чело на депутацията сж били: Николай Качамаговъ³⁾, Живковъ, Ранковъ, Тодоръ Будуровъ и Петъръ Велчовъ. Прѣди тѣхъ е билъ заминялъ съ същата цѣль и епископътъ Николай Станиславичъ. Управителятъ ги приелъ много милостиво и имъ опрѣдѣлилъ за поселение двѣ мѣста, Винга и Старъ Бешеновъ (ó-Besenyö), заедно съ принадлежащите тѣмъ земи. Прѣди да се върнатъ депутатите къмъ своите, отишли да разгледатъ мѣстността около Винга и Бешеновъ, и слѣдъ като ги харесали, оставили Живкова и Петра Велчовъ въ Бешеновъ, а другите заминжали за Оршова, да доведатъ народътъ. Зимата е била строга, а слѣдъ това настанжали и силни дъждове, така че едвамъ въ пролѣтътъ на 1738. год. се задигнали българите заедно съ жените и дѣцата си, та прѣко Мехадиа, Карансебешъ, Рекашъ и Темешваръ стигнали и се настанжали въ днешните си жилища, а именно 60 сѣмейства и францисканите въ Винга, гдѣто намѣрили и няколко добри здания, които употребили за черква, парохия, школа и житница (granarium), а другите 60 сѣмейства, „състоещи отъ 2200 души“, подъ водството на Теодора Будуръ и свещеника Бласнусъ Христофоръ Мили⁴⁾ стигнали въ Бешеновъ въ края на февруари 1738 год.

Книгата «liber baptizatorum» е най-старата между запазените парохиялни книги въ Бешеновъ, защото въ нея сж забѣлѣзвани ражданията и кръщаванията, станжали още по пѣтя, отъ Мехадиа до Бешеновъ, вписани отъ ржката на самия свещ.

¹⁾ Ако може да се върва точно на туй прѣданне, трѣба да приемемъ, че тукъ подъ „familiae“ се разбиратъ цѣли сѣмейни задруги.

²⁾ „... in Serviam venerunt, ubi viarum ignorantia per avia et devia oberantes, et quinta die ad Danubium pertinentes eumque transnavigantes auxilio miserentis Dei Orshovam pervenere mense Novembri“.

³⁾ За него се установява вече, че е билъ прѣди туй настаненъ въ Аляницъ, гдѣто се занимавалъ съ търговия. Види се, че той се притекълъ на помощ на своите братя, като чулъ че идатъ.

⁴⁾ Бласнусъ Христофорусъ Мили е билъ родомъ отъ Дубровникъ (Ragusanus). Той останалъ като свещеникъ въ Бешеновъ до 1748 г. († 1753.) год. На 1748. г. е билъ повишенъ на каноникъ (canonicus custos). Билъ е проводенъ отъ конгрегацията, да се намѣри на помощ на избѣгалие българите, още до като сж били въ Влашко. Той е билъ свършилъ теологията въ Римъ.

Бласнусъ Мили, когото народътъ наричалъ „Донъ Блажо“. Първи сж вписани, подъ 1737 г. 5. ноември въ Мехадия, двѣ близнчета на Стоянъ Дульовъ и жена му Стана Балановъ, които Донъ Блажо кръстилъ въ дома на началника, тъкмо когато турцитѣ нападали.¹⁾ Тепърва на 20. сжщия мѣсецъ успѣлъ въ Рекашъ (Recasini) да ги кръсти както трѣба съ приетитѣ церковни церемонии, като имъ далъ и имена: Магдалина и Димитрие. На 18. с. мѣсецъ пакъ въ Рекашъ се родило отроче на сжпрузитѣ Михаилъ Марковъ и Петра Станчовъ, което било кръстено съ име Стана, а кръстница е била Стана, жена на Бое Кърстювъ (conjux Boii Karstiov). Така редомъ слѣдватъ още 7 раждания и кърщения все въ Рекашъ до 13. февруари включително²⁾.

Първото кърщение въ Бешеновъ е станжло на 3 мартъ: на тоя денъ се родило момче на сжпрузитѣ Иванъ и Добра Русиновъ. Първата свадба въ Бешеновъ е станжла на 24 априли с. г. Тогава се вѣнчалъ Францискъ Михайлъ Орландичъ отъ Чипова (ex Ciprova) и Юлиана Монадъ отъ Пични (ex Picsni): свидѣтели сж били: Николай Станичинъ, Радосавъ Поповъ и Иоанъ Ромадановъ (Romadanov?) изъ Канижа (въ зап. Унгария). Чисто българска свадба е станжла на слѣдния денъ, 25 априлъ, когато се вѣнчали Калчо Марчовъ и Магдалена Бабушковъ. Слѣдъ тая свадба до 8 януари 1739 година никой не се е женилъ. Та и кой е могълъ да мисли тогава за женидба, когато едвамъ що прпетигнали въ новото си жилище и почнали да мржтъ отъ ужасна епидемия, която народътъ считалъ за „чума“ и която насмалко не покосила половината народъ. Въ кратко врѣме измрѣли 294 души, а поне още толкова други се разбѣгали по Банатъ. Записани сж имената на всички, тогава измрѣли, въ единъ списъкъ подъ заглавие: «Paulichiani, peste mortui anno domini 1738 Bessenovae et alibi in Banatu». Отъ тѣзи забѣлѣзвамъ като по-забѣлѣжителни слѣднитѣ сѣмейни имена: Аладжовъ, Върбановъ, Калчовъ, Калишинъ, Дръндаровъ, Сара-Драгойовъ.

¹⁾ „Nati sunt gemini proles Stojani Duliov et Stanae Balanov conjugum, quos sub imminentiū Turcarum infestationes in domo minoris Praefecti baptizavi. . . Blas. Chris. Milli, parochus Paulichianorum“.

²⁾ А именно кърсени сж на 1. декември 1727 год. момиче на сжпрузитѣ Георги Радовъ и Неда Романовъ; на 22. дек. с. г. момче на сжпр. Матей Славовъ и Стойка Раднговъ, наречено съ име Станиславъ; на 23. дек. с. г. момче на сжпр. Георги Догановъ и Марга Цойовъ; на 1. януари 1738 год. момче на сжпр. Дано Ганчовъ и Христина Рачовъ; на 20. януари с. г. момче на сжпр. Ганчо Бальовъ и Рада Драгаиовъ; на 29. януари с. г. момче на сжпрузитѣ Рашко Кърчовъ и Петра Стояновъ, и на 13. февруари момче на сжпрузитѣ Богданъ Маджаровъ (Magiarov) и Агата Петровъ.

Въ *hist. domus* е забѣлѣзано, че когато дошли българитѣ въ Бешеновъ, не намѣрили никакви здания освѣнѣ нѣколко турски колиби, и то повечето срутени, а по-срѣдата имъ една висока кула, подобна на една друга, която била въ Чаково. Кулата, съзидана отъ добъръ материалъ, била на мѣстото, което българитѣ нарекли „камъкъ“ ¹⁾. Принудили се да живѣхтъ врѣменно въ подземни кѣщи, земници. Управлението на Темешкия Банатъ се е грижило въ първо врѣме да ги снабдява съ жито, съ дърва, за да си направихтъ кѣщи, съ оръдия за работа и пр. — Слѣдъ всички тия нещастия въ течение на четири години населението въ Бешеновъ отъ 2200 души намалѣло съ около петъ стотинѣ души. Това се вижда отъ едно прѣборояване, станало на 1742 год., споредъ което тогава е имало въ Бешеновъ само 1689 души („*secundam conscriptum ex anno 1742 in ó-Bessenyö erant universim 1689 animae*“). Твърдѣ важно е за насъ, че тогава, именно на 1742. г. сж били записани (и внесени сѣтѣ въ *historia domus*) и имената на всичкитѣ бешеновски сѣмейства заедно съ тѣхната челядь. Азъ привеждамъ тукъ всичкитѣ различни сѣмейни имена само по веднажъ, а покрай това отбѣлѣзвамъ при всѣко сѣмейство повече лични имена на сѣмейната челядь, за да се види, кои имена сж били най-обикновени. Азъ разпитахъ подробно, като взехъ въ внимание и списъкътъ на сегашнитѣ бешеновски жители, кои отъ приведенитѣ стари сѣмейни и лични имена още сжществуватъ и кои не. Тия имена, които съвсѣмъ сж изчезнали, печатамъ съ разредени букви: които сжществуватъ въ Винга, а ги нѣма вече въ Бешеновъ, означавамъ съ (В). Има стари сѣмейни имена, които сж окончавали на -ов, а сега се употребяватъ безъ окончанieto -ов; тѣхъ означавамъ, като печатамъ окончанieto -ов съ курсивни букви. Има най-сѣтѣ стари лични имена, които сега сж само сѣмейни. Имената прѣдавамъ въ кирилка транскрипция по азбучния редъ на оригинала (по лат. азбука):

Бабушков Драгомир, Добра, Васил, Станка, Неда. Името Драгомир сега е само прѣзиме.

Бабильов, Станка.

Банчов, Рада.

Бобинчин, Мирчо, Мома. Името Мирчо сега е само прѣзиме.

Бобъов, Роман, Рада.

Бобоичов, Никола, Роза, Петко, Цона.

¹⁾ „... invenerunt aliquot turcica tuguria, majori e parte diruta, et medio eorum altam turrim ad formam Csakoviensis, e bonis materialibus erectam in medio principalis modernae platea, loco kamak dicto, ubi nunc crux lignea trabalis per Szofronianos erecta viditur.“

Братанов, Михал, Цаца, Неда, Тодор, Тонко, Стана.
 Братилов, Ненко.
 Буѣанов, Матей.
 Буфтиловъ, Неделко, Стана.
 Буньов, Пено.
 Буров, Стоѣан, Неда.
 Чернобобин, Пенко, Катарина.
 Чобанин.
 Чоканьов, Рашко, Доно, Бона.
 Чуляков (В), Стоѣан, Гъена, Радка, Стана.
 Чупильов, Неда.
 Дечов, Лазар, Рада.
 Дерменджиов, Станко, Стоѣана, Вацо, Рада.
 Димитров, Лукаш,
 Димов-Татов, Стана, Добра.
 Добров (В), Велчо, Гюра.
 Доичов, Добре, Велика.
 Денов, Тодора.
 Дуганджиов, Гено, Марѣа, Драган, Ивана. Сега има прѣзиме
 Дуганич, а името Драган сега е само прѣзиме.
 Дульов, Стоянъ.
 Дуицов, Димитър, Мартин. Сега има въ Винга прѣзиме Дуица.
 Фламандиов, Петър, Дуица (В), Велика;
 Франьов, Марко, Цона, Стоѣан, Добра, Клара.
 Гагов, Никола, Агата.
 Гердов, Никола, Драгоѣа.
 Гергьов, Филип, Христина.
 Гребенацов, Иван, Марѣа.
 Горанов. Сега само Горан (прѣзиме).
 Хлебанов, сега само Хлебан.
 Ганчов, Иван, Станика (мжшко име), Стана.
 Илиов, Рашо, Дечо, Луѣа, Катарина.
 Иванов, Петър.
 Каланишов, Добре, Бера, Симон, Верка.
 Караджов, Илия.
 Керчов, Радко, Рада.
 Кърстьов, Гено, Пена.
 Кѣстин (Kastin?), Станчо, Катарина,
 Коѣов, Георги, Франа, Богдан, Петра.
 Кукоров, Иван, Касил, Стана.
 Кокаланов, Димо, Ивана. Сега само Кокалан (Кукалан).
 Костантинов (Kustantinov).
 Куков, Стоѣан, Петра.
 Куманов, Михаил, Стоѣан, Петра, Добра.
 Лажанчов, Дечо, Неда.
 Ликанов, Стоѣан, Петра.
 Маджаров. Богдан, Кера (Туера), Луѣа.
 Манушов (В), Иван, Драгуша.
 Марков, Сава.
 Маринов, Слав, Неда, Стана.
 Мирчов, Станчо, Вълка (Volka), Гено, Марина.

Мискинов, Иванъ, Петра, Неда.
 Момков, Драгино, Драгоіа. Сега има прѣзиме Драгинчов.
 Мравъов, Иван.
 Нечов (В), Никола, Марга.
 Недельов (В), Георги, Катерина, Добре, Неда.
 Недов, Станьо, Цона, Кърстьо, Стана, Янчо.
 Нетков, Михал, Тодора.
 Николов, Ангел, Неда.
 Нинов, Франко, Катерина.
 Овчер-Коіов, Драган, Стоіана.
 Паральов, Добре, Станка.
 Паригроздьов, Гено, Дона, Калчо.
 Петров, Генко, Велика.
 Пеіов, Иван, Ивана.
 Павликъан, Димитър, Петкана.
 Пицов, Даміан, Добра, Станика. Цона.
 Пирков Драган, Стоіана.
 Пушков (В), Бальо, Ивана.
 Радновичин, Стоіан, Стана.
 Радов, Васил, Калина.
 Рачов, Добре, Мариіа.
 Раіков (В), Никола, Тодора
 Рибничан, Никола Илина.
 Романов, Роко, Неда, Радко, Доіка.
 Русинов (В), Иван, Петър, Станка.
 Сабльов, Никола, Мариіа.
 Спасов, Марко, Димитър, Катарина.
 Стаников, Франциск, Катарина, Лауренциус, Мариіа.
 Станков, Димитър, Никола, Гаіа, Тодора, Иван, Добра.
 Себастианов, Петър, Велика.
 Шербанов, Първан, Павел, Ивана.
 Сигелков, Стоіан, Петра.
 Софранов, Стоіан, Силина.
 Стоіков, Станьо.
 Стоіов, Лука, Роза.
 Супуров, Иван, Ангелина.
 Тафров (В), Маринко, Цона.
 Тапанов, Димитър, Петкана.
 Търкулов, Севастиан, Петър, Екатерина, Петра.
 Терзпіа, Наіден, Стана.
 Тодоров, Иван, Наіден, Катерина, Влада.
 Кърчов (Турчсов), Иван, Вацо, Калика.
 Узунов, Иван, Пена. Сега има въ Бешеново най-много сѣмейства
 Узун.
 Вълков, Иван, Пена.
 Върбанов, Иван, Драгоіа.
 Василчин, Станчо, Радко Нено Терза, Добра. Сега има твърдѣ много
 сѣмейства Василчин.
 Владов, Матеі, Стоіко.
 Влахов, Тодор, Мариіа.

Въ края на именния описъ отъ 1742 год. е забѣлѣзано, да не се чуди читателтъ, че въ него не срѣща сѣмейнитѣ имена на главнитѣ водители, Будуровцитѣ и Велчовцитѣ, защото тѣ между туй отишли да живѣятъ въ Винга, а на 1745 година пакъ се върнали назадъ. (Що така сж били тогава въ Винга и сетѣ се завържали още Ранковъ и Телбизъ¹⁾).

Отъ книгата на ражданията и отъ книгата на умрѣлитѣ (*matricula defunctorum*) се вижда, че въ Бешеновъ слѣдъ 1742 год. постоянно сж прижждали нови бѣлгарски сѣмейства. Така подъ год. 1743 е забѣлѣзано сѣмѣйството Топчовъ, отъ което произхождатъ сегашнитѣ бешеновски учители Топчовъ, баща и синъ. Въ сжщата година умрѣлъ синъ на нѣкой си Стоянъ Жигаловъ; сетѣ пакъ въ 1743 и въ 1744 г. умрѣли членове отъ нови сѣмейства: Манзуловъ, Салмановъ. Смоковъ, Сигетковъ, Тарнана (?).

Отъ по-нататѣшнитѣ данни на бешеновската *historia domus* се вижда, че бѣлгаритѣ сж успѣли въ кратко врѣме да се пооконпѣятъ отъ голѣмитѣ си страдания и да напрѣднатъ въ всеко отношение, благодарение на подпѣлното общинско самоуправление както и на специалнитѣ царски привилегии, които имъ сж били гарантирани, щомъ се заселили въ Банатъ. Тѣ сами сж избѣрали, както и день днешенъ, изпомежду си одного за сждия, който тогава официално се наричалъ съ латинеско име юдексъ, а сега съ маджарско — бировъ (*biró*). Първъ сждия е билъ споменѣниятъ Ферменджия, който умрѣлъ на 1840 год. Това сѣмейство окончателно се е настанило въ Винга. Слѣдъ него билъ избранъ за сждия Іоанъ Манушовъ за една година, а отъ 1741 до 1753 е изпълнявалъ тая длѣжностъ Георги Недельовъ, и така редомъ се изреждали все бѣлгари сждии.²⁾

Важенъ факторъ, а особено за училищното образование, е билъ свещеникътъ въ Бешеновъ. Историата на училището е въ свръзка съ историата на черковната община. Подиръ

¹⁾ Отъ тѣзи фамилии произхождатъ: сегашниятъ учитель Будуръ въ Винга и учителтъ Велчовъ въ Бешеновъ. Отъ фамилиата Телбизъ е и сегашниятъ Темешварски градоначаликъ, Д-ръ Телбизъ, бивши адвокатъ. Той е роденъ въ селото Ловринъ, родителитѣ му сж отъ Бешеновъ. И архиварѣтъ на Темешварската градска архива, Братанъ (попрѣди Братановъ), е бѣлгаринъ отъ Бешеновъ.

²⁾ Ето и имената на другитѣ сждии: Кашитанъ Пенчо Горановъ (до 1758 г.); Іоанъ Русиновъ (до 1761 г.); Петъръ Рударовъ (прѣзъ 1761 г.); Филипъ Софроновъ (до 1763); Георги Топчовъ (до 1764); Рафаель Дуганджовъ (до 1767); Славъ Вълковъ (до 1768); Боно Ранковъ (до 1769); Павле Салмановъ (до 1770); Антонъ Чокановъ (до 1771); Иванъ Будуровъ (до 1772); Стаачо Янчовъ (до 1773); Ів. Миньовъ (до 1771); Блажо Маньовъ (до 1780); Севастиянъ Лазаровъ Дечовъ (до 1881); Гено Узунъ (до 1783); Георги Лебановичъ (до 1787); Петъръ Гашпаричъ (до 1793); пакъ Георги Узунъ (до 1803); Петъръ Гашпаричъ (до 1806); Грегоръ Лебановичъ (до 1808); пакъ Георги Узунъ (до 1811); Николай Миньовъ (до 1812); Тома Гурановъ (до 1812) и пр. и пр.

свещ. Мили (Донъ Блажо), който станалъ на 1748 год. каноникъ, като не могли да намѣрятъ свещеникъ, който да знае български, присли нѣкого си Паулусъ Юрашъ, отъ Загребската диоцеза, училъ въ Загребъ. Този останалъ тукъ 15 години и на 1764 година отишелъ въ Виена, а на негово мѣсто дошелъ нѣкой си Елшекъ отъ Чанадската епископия. До тогава за черква служило едно врѣменно здание отъ плетъ. Елшекъ се старалъ да се съгради нова черква, но този планъ можалъ да се осъществи тепърва въ врѣме на наслѣдника му, Никола Касилъ, иначе наричанъ и Кукуровъ, който билъ роденъ на 1731 г. въ Варденъ (Varden?) въ България, въ Никополската епархия, а се билъ училъ въ Римъ 9 години, и сетнѣ въ отечеството си прѣкаралъ като мисонеръ 10 години. На 1766 г. 16. февр. той заедно съ роднинитѣ си дошелъ въ Бешеновъ и свещенодѣйствиувалъ тукъ прѣзъ 33 години; умрѣлъ на 1800 год. 30. януари. Касилъ донесълъ двѣ „казули“ отъ България и ги подарилъ на черквата. Въ негово врѣме се почнѣло и довършило съзижданѣто на нова черква (въ 1767 г.), но тая черква слѣдъ 33 години е била така слаба, че трѣбало да се затвори, а за черква е послужилъ врѣменно единъ дѣлъ отъ сегашния хамбаръ, като се почнѣло същеврѣменно и съзижданѣто на сегашната черква. Тогава (на 1800 г.) съборили турската кула и каменитѣ отъ нея употребили за темелитѣ на новата черква, която била довършена на 1804 г. и тържествено осветена на 11. ноември с. г. До колко численно е напрѣднѣло населението до него врѣме, се вижда отъ единъ описъ отъ 1802 г., въ който по азбученъ редъ сж написани имената на всичкитѣ глави на сѣмейства (patres familiae) въ Бешеновъ — всичко 500, а заедно съ всичката челядь 4176 души! Свещеникъ е билъ тогава Андреа Блажовски, а подиръ него Павелъ Радовичъ, до 1822 год.

Нека да споменж и по-старитѣ учители до 1830 г. Сжщинско учение отъ начало не е имало. Свещ. Мили е училъ дѣцата да пишжтъ и четжтъ хърватски. Първата школа е почнѣла на 1745, а първъ сжщински учителъ е билъ нѣкой си Ѓурковичъ, който учителствувалъ до 1750 г. Слѣдъ него билъ учителъ Георги Суботинъ, родомъ българинъ — до 1762 г., когато отишълъ въ Винга. Наслѣдилъ го учителъ Каюсъ Карликъ, Дубровчанинъ, училъ теология въ Римъ (до 1769 год.). Суботинъ се върнжлъ пакъ въ Бешеновъ и учителствувалъ до 1774 г. Слѣдватъ: Деметриусъ Опонъа, Вербай Томасъ, Паулусъ Бемъ (Böhm), Стефанъ Крайнеровичъ, Јосифъ Лангъ, Јосифъ Бемъ (Böhm) — до 1812 г. Тепърва въ тая година за-

хвашатъ пакъ българи учители, а именно Рохусъ Велчовъ, учителствувалъ до 1831 г.; той е прадѣдо на сегашния учителъ Велчовъ. Като помощници учители (*subdocentes*) сж служили погрѣди българитѣ Антоний Пицовъ (1794 — 1808) и Георги Бабушковъ (1808—1820). Всичкитѣ до тукъ изброени учители сж прѣподавали по хърватски учебници и сж означени подъ рубрика: „*Illyrici*“. Въ началото на тоя вѣкъ се явяватъ и нѣколко учители „*hungarici*“: Joannes Fullir (1802), Jos. Munkács (1808), Josephus Lipcsik (1812) и Joannes Istvanfi (1818).

Отъ този краткъ историченъ прѣгледъ става ясно, че бешеновскитѣ българи сж живѣли въ новото си отечество при доста благоприятни обстоятелства, съ което се обяснява и тѣхното постепенно размножаванье. На 1845 год. тѣ сж основали споменатото село „Болгаръ-Телебъ“ (наричано отъ тѣхъ „Българско поселенъ“, деветъ и половина километра отъ Бешеновъ), многобройни бешеновски сѣмейства се прѣселили по другитѣ български банатски села и при все това днесъ има въ Бешеновъ около 5500 души. Живѣли сж винаги въ добри отношения съ маджарскитѣ власти, които отъ своя страна коректно сж зачитали даденитѣ тѣмъ привилегии. За това азъ не забѣлжихъ да съществува днесъ у тѣхъ нѣкакво озлобление противъ маджаритѣ. Наистина оплакватъ се противъ тежкитѣ данъци както и противъ новитѣ намѣсвания на властѣта въ училищнитѣ работи, насочени противъ народния езикъ, но тѣ знахъ, че то е общо тегло на немаджарскитѣ народности въ Унгария и най-голѣмата вина стоварятъ върху всеилнитѣ сега унгарски евреи. Тѣ се гордѣхъ, че до сега въ Бешеновъ не е можалъ да заседне ни единъ еврейнъ. И това се обяснява чрѣзъ голѣмата солидностъ на живота у българитѣ. Тѣ не се прѣдаватъ на пиянство, не правятъ дългове, а работятъ деннощно — безъ разлика на богатъ и сиромасъ. Освѣнъ скжнитѣ женски празнични дрехи, други признаци отъ извънредно разкошество не забѣлжихъ. Постѣихъ петъ шестъ къщи на хора богати и хора отъ срѣдна рѣка, и нигдѣ не видѣхъ луксозна покжщнина, както въ Винга. Кжщитѣ сж низки, а станитѣ повечето безъ дъсченъ подъ. Но всички иматъ кровати, съ хубави чисти възглавници и йоргани; креватитѣ сж наредени обикновено покрай стѣнитѣ, а въ срѣдата е маса съ столове. Сравнително най-луксозни мебели видѣхъ у подбипрова, Горанъ Лазаръ. Характеристично е, че въ къщата на най-голѣмия богаташъ, Манъовъ Петъръ, на когото имотътъ достига до 300 хиляди флорина, намѣрихъ най-едноставна покжщнина — безъ фотели и канапета. Когато отидохъ у тѣхъ съ сина имъ, който

сега учи правото на университета въ Пеща, заварихъ домашната въ срѣдъ двора, при кладенеца, заета съ домашна работа. Тя бѣше селски облѣчена: една риза и двѣ прѣстилки, отпрѣдъ и отзадъ, сѣща наша селянка отъ ломскитѣ села!

Всички тия качества на бешеновскитѣ българи, съединени съ развитата у тѣхъ любовь къмъ езика и народността имъ, ми направихъ извънредно силно впечатлѣние. Азъ се простихъ съ бешеновци съвсѣмъ възхитенъ и очаруванъ. И прощаванъето ми съ учителитѣ на станцията въ Валканъ, до кждѣто дойдохъ да ме изпроводятъ, бѣше особено сърдечно: цѣлувахме се като стари, стари приятели. . . .

Моятъ планъ бѣше, слѣдъ Бешеновъ да се ухватя въ гориститѣ мѣстноститѣ кждѣ Карансебешъ, гдѣто живѣятъ тѣй нареченитѣ крашовани или крашовски българи. Азъ подозирахъ по тия данни, които дава за тѣхъ Цирбусъ, че тѣ не ще да сж отъ българеко потекло, но като чухъ и въ Винга отъ свещеника Вадасъ, който е билъ у тѣхъ двѣ години свещеникъ, че тѣ, ако и да говорѣли малко иначе въ езикъ, „вѣроятно“ произхождатъ отъ България, рѣшихъ да идж да ги посѣтя и да се освѣтля на мѣстото. Тѣ живѣятъ въ селата Крашова, Ябалча, Нерметъ, Клокотичъ, Рафникъ, Водникъ и Лупакъ. Но една случайностъ ми помогна въ Бешеновъ, та се освѣтлихъ до толкова по този въпросъ, че можахъ да отложж намененото пътуванъе за другъ пътъ. Въ Бешеновъ именно се срѣщнахъ съ по-младия синъ на кантора Топчовъ, братъ на младия учителъ Топчовъ, който сега отъ двѣ години насамъ учителствува въ крашованското село Крашова; той бѣше дошелъ въ Бешеновъ, да прѣкара ваканциитѣ. Отъ него узнахъ положително, че крашованитѣ по езикъ сж чисти сърбо-хървати. и че тѣ не се наричатъ „българи“, а просто „крашовани.“ У тѣхъ имало традиция, че сж дошли отъ Турция. Всичко това потвърди и братъ му, бешеновскиятъ учителъ Топчовъ, който попрѣди е учителствувалъ нѣколко години между крашованитѣ и тамъ се оженилъ. Азъ видѣхъ учебницитѣ, които се учатъ въ тѣхнитѣ училища; тѣ сж чисто хърватски; помолихъ и двамата братя, да говорятъ прѣдъ мене тѣй, както говорятъ крашованитѣ, и пакъ се увѣрихъ, че крашованитѣ сж хървати. И сѣмейнитѣ имъ имена, които ми каза Топчовъ, се съгласиватъ съ това: Лацкиъ, Бабичъ, Какичъ, сетнѣ Манулъ, Уйкища, Милоиа и пр. Крашованитѣ вече на половинъ сж поромѣнени. Дѣцата въ Ябалча, гдѣто учителствуватъ по-голѣмиятъ

Топчовъ, у дома говорѣли само ромънски, а въ училището, и то само съ учителя, хърватски. Че тѣ нѣматъ нищо общо съ батекитѣ българи, види се и отъ босненскитѣ документи, които недавно издаде отецъ Ферменджинъ (*Acta Bosnae etc.*). Тукъ се споменуватъ крашованитѣ въ началото на XVII в. въ едно писмо отъ Марко Бандуловичъ, «*missionarius in Karaševo*». Азъ имахъ сетиѣ случай да видѣ крашовани въ Липа, гдѣто тѣ иматъ колония отъ старо врѣме. Тѣ носѣтъ прѣзимена: Маковлевитѣ, Мисетитѣ, Симетитѣ, Гомилешевитѣ, и говорѣтъ хърватски. Въ единъ по-старъ документъ, който намѣрихъ у францисканитѣ въ Будимъ, тѣ се наричатъ «*rasciani*» (сърби), а езикътъ имъ «*lingua rascianica*» и пр. Слѣдъ всичко туй наистина е чудно, какъ се разпространило и утвърдило въ науката мнѣние, че крашованитѣ сж българи¹⁾.

¹⁾ Ето става повече отъ половинъ столѣтие, какъ крашованитѣ минуватъ въ науката за българи. Вече Шафарикъ, заведенъ отъ една бѣлѣжка у Добровски, казва въ своята югославянска библиография (*Geschichte der Südslavischen u. Literatur II 101*), че францисканецътъ Грозичъ е прѣдопрѣдѣлилъ своиятъ букваръ отъ 1779. год. за бѣлгаритѣ-ученици отъ неговата — крашовската епархия. Това мѣсто азъ цитувахъ въ Бѣлг. Прѣгл. год. I. кн. 8. стр. 65. (Вж. Изв. ист. на бѣлг. катол. пропаганда въ 17 в.). Миклошичъ въ съж. *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen* тѣжъ сжже казва, че въ Крашова, Лунакъ, Водникъ и пр. имало българи католици. Напослѣдъкъ и г. Цоневъ въ стат. „Трансилванскитѣ българи и тѣхнитѣ молитви“ (Бѣлг. Прѣгл. кн. I. год. 2-ра), подведенъ отъ единъ цитатъ у Миклошича, който се отнася до крашованитѣ, погрѣшно сѣмѣва тѣзи даже съ старитѣ българи отъ Чергедъ (въ Трансилванія). Въ цитата у Миклошича именно единъ францисканецъ по прѣдположение счита крашованитѣ за българи. Но въ цитата нигдѣ не е казано, че тѣ сж били протестанти, както е схванѣлъ г. Цоневъ.

Л. Милетичъ.

Мнѣнията върху новия желѣзнопътенъ законъ.¹⁾

—

III.

Пристъпваме къмъ тѣснитѣ желѣзници. Не твърдѣ отдалечено минало бѣше, когато прѣимуществата и недостатѣцитѣ на тѣснитѣ желѣзници дѣлѣхъ желѣзничарския свѣтъ на два лагера, и когато се намѣрвахъ инженери, които гледахъ на тия желѣзници като на несъвършено транспортно сръдство и имъ отричахъ веѣко право за съществуване.

Трѣбаше да се измине единъ сравнително късъ периодъ на опитъ, трѣбаше едно малко усъвършенствуване въ желѣзнопътната техника но тая посока, за да видимъ да се вотира въ почти отъ всичкитѣ държави специални закони за т. н. малки (тѣсни) желѣзници; видѣхме учрѣдени дружества и списания съ специална цѣль да поощряватъ построяването на тия желѣзници и да ги въздигатъ до значението на единъ важенъ културно-икономически инструментъ; и най-послѣ бѣхме свидѣтели на една формена агитация, повдигната отъ правителствата и съ ревностъ поддържана отъ техническитѣ дружества, капиталисти и мѣстни власти въ полза на тѣснитѣ желѣзници.

Появихъ се мнѣния и резултати едни отъ други по-компетентни и по-благоприятни. Дотогавашнитѣ противници на тѣснитѣ желѣзници станяхъ тѣхни привърженици, а защитницитѣ имъ не захъснѣхъ да осждятъ прѣгрѣшенията на миналото и да изброяватъ заровенитѣ въ немислени прѣдприятия капитали, употребени за построяването на широки желѣзници, безъ надѣжда да дочакатъ иѣкога своето процътиране, а камо ли и амортизация.

Ето въ тоя моментъ се турихъ и у насъ отново на масата важниятъ за бъдещето на страната ни желѣзниченъ въпросъ. Вотира се новиятъ законъ, който заедно съ разширочаването на нашата мръжа прокарва идеята за нестенѣето въ постройката на желѣзницитѣ и въвѣжда употребението на тѣсния пътъ за ония линии, постройката на които се налага отъ икономическитѣ нужди на страната, но бъдещитѣ комерчески условия на които не общаватъ да рентиратъ единъ по-голямъ, нуженъ за една широка линия капиталъ.

Очаквахме, че това послѣдното обстоятелство и нашитѣ финансови сили ще се прѣтеглижъ съ всичката имъ повелителностъ и че ония, на които се принада вѣщината да боравятъ съ желѣзнопътнитѣ въпроси ще придадѣтъ иѣщо за да подкрѣпѣжъ и популяризуватъ тая ясна съ успехъ и бъдеще идея: но напразно. Това, що прочетохме

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ 1896. кн. I.

въ статията на г. Н. за тѣснитѣ желѣзници, дойде да ни засвидѣтельствува, че въвеждането на тѣсния пѣть въ нашитѣ желѣзници се посреща съ подобащата симпатия въ техническитѣ ип кръгове, ала при всичко това, иѣкои отъ другаритѣ ни по професия не сж могли да се отгържатъ отъ оная вѣднителна рѣжда, която за съжаление подяжда по-вечето отъ младитѣ ни сили и ги прави по-скоро оръдия на наскърбеното честолюбие, нежели хора на призванието имъ.

Въ туй отношение г. Н. е извършилъ съ статията си твърдѣ много. Като изключимъ оная частъ отъ писаното, въ която се одобрява по принципъ въвеждането на тѣсния пѣть, съ всичко останало той е загавилъ въ такова блато отъ технически неосмислици и противурѣчия. щото да се признаемъ, ний се намѣрваме въ недоумѣние, съ какво да започнемъ и на какво да противопоставимъ по-напрѣдъ възраженията си.

Ще се задоволимъ само съ съществената частъ на критиката, която бие главно на двѣ точки: 1. защо линията Мездра—Враца—Видинъ да е проектирана като тѣсна, а не широка и нормална линия. и 2. защо да се избира за тѣснитѣ линии смѣшната (!) широчина на пѣтя отъ 75 сантиметра, а не да се вземе прѣпорѣчаната отъ автора широчина отъ единъ метъръ. Забѣлжителна е аргументацията, съ която си служи нашиятъ колега за да обори прѣдписанията на закона, — особено по втората точка.

Линията Шуменъ—Карнобатъ.

Една малка бѣлѣжка, — прѣди да пристѣпимъ къмъ отговора си. Ний се присѣдиняваме напълно къмъ мнѣнието на г. Н. само до тамъ, до гдѣто то се касае до неумѣстността на тѣсния пѣть за линията Шуменъ—Карнобатъ, затуй, защото нейното положение между двѣтѣ съществуещи и бждещи широки линии въ източната частъ на отечеството ни, гдѣто въ далечно бждеще може да се развие единъ самостоятеленъ транзитенъ трафикъ, диктува употребението на широкия пѣть. Но при всичко това ний не можемъ да се обявимъ за партизанинъ на тая „линия на бждещето“, която поне за сега е прѣждевѣрѣнна и неподпада въ категорията на ония наши желѣзници, които иматъ прѣди всичко импулсивно прѣдназначеніе, да повдигнатъ благосъстоянието на страната, а може да се причисли по-скоро въ реда на ония, които ще бждатъ прѣдизвикани само отъ развитието на трафика и отъ интереситѣ на по-правата и кжса съобщителностъ. Тая нужда е отъ второстепенна важностъ и тя може и би трѣбало да остане на заденъ планъ. Тя ще ни се наложи, само когато другата проектирана прѣзбалканска линия, Търново — Нова-Загора и пристанищата Варна и Бургасъ се окажатъ недостатѣчни, да услужатъ бързо и евтино на развития съ време трафикъ на източна България.

Мездра — Враца — Видинъ.

Не е туй въпросътъ съ Мездра — Враца — Видинъ. Тукъ г. Н. е много пристрастенъ, и за да покаже, че тѣсниятъ пѣть за тѣзи линии е недостатѣченъ, той взема за основание прѣдвидената въ закона най-висока граница на нагорницата за тѣснитѣ линии, а именно тия отъ 30‰₀₀, каквито нагорница въ дѣйствителностъ може би че

не ще дотрѣбать за никоя отъ проектиранитѣ линии, и допуща, че трасето на тѣсната ж.-п. линия отъ Враца за Видинъ щѣла да има именно такива нагорнища (отъ 30⁰/₀₀). Той прави една смотулевена и основана на съвѣсъмъ фантастични прѣдположения смѣтка и изкарва, че за да се прѣкаратъ въ случай на мобилизация единъ отредъ отъ два полка пѣхота, двѣ батерии и единъ ескадронъ кавалерия отъ Мездра до Видинъ, трѣбало да се съставитъ малки тренове, състоещи отъ седемъ малки най-много 3,6 м. дълги вагончета, въ които щѣли да се помѣстватъ най-много 15 души, и по този начинъ, за прѣнасянето на горния отредъ съ една тѣсна желѣзница отъ Враца до Видинъ се изисквало споредъ него 13 денонощия и 14 часа.

Срещу тази смѣтка г. Н. противопоставя оная за нормалната широка линия. Ако Враца—Видинъ би била построена като широка линия, той допуща, че тя освѣнъ че не ще има нигдѣ нѣкое врѣдно качване, но че треноветѣ по нея щѣли да слѣдватъ сѣ надолу; защото, иначе не можемъ да разберемъ, какъ г. Н. взема въ сравнителната си смѣтка, че треноветѣ на широката линия, прѣкарана прѣзъ сѣщитѣ мѣстности, прѣзъ които тѣсната линия трѣбало да се качи съ 30⁰/₀₀, че тия тренове могатъ да бѣждатъ съставени отъ по 50 вагона и спомѣнития по-горѣ отредъ може да се експедира за Видинъ въ 22 часа.

Не, г-нъ Николовъ, вий се прѣдставлявате за много наивенъ, но и не по-малко непрѣдпазливъ. Мислили ли сте наистина, че тѣзъ технически безсмислици, съ които вий си служите тѣй лесно, не ще бѣждатъ четени и отъ другитѣ ви колеги и не сте ли се подвоумили, че се излагате да бѣдете изобличенъ въ лекомислие и нѣщо повече?

Вий имате картата на генералния щабъ на рѣцѣ и знаете много добръ, че за трасето отъ Мездра до Видинъ и особено по направлението къмъ послѣдния градъ не ще потрѣбать нагорнища по-голъми отъ 16⁰/₀₀, които ще бѣждатъ най-малко еднакви и за двѣтѣ линии — било съ широкъ или тѣсенъ пѣтъ. Тогава, отъ гдѣ вземате поводъ да повдигните такава врява и излизате въ статията си съ такива несъстоятелни доказателства, за да поставите въ сѣнка новия ж.-п. законъ, на който имате слабостта да не симпатизирате?

Вий твърдите, че обикновено по тѣснитѣ 75-сантиметрови желѣзници биле приети сѣмо двуосни локомотиви, отъ системата Fairlie, които сѣ биле въведени въ употреба по американскитѣ желѣзници, но сѣ дали лошъ резултатъ и сѣ били за това изфърлени. Вий казвате, че вагонитѣ на тѣснитѣ линии могли да иматъ най-голъма дължина отъ 3,6 метра и да събиратъ не повече отъ 15 души.

Ние пъкъ, отъ своя страна, ще ви посочимъ, че освѣнъ локомотивитѣ на Fairlie, по тѣснитѣ желѣзници сѣ употребени и тия на Mayer, Klose, Johnston, Hagans, Sächsische Maschinenfabrik, Krauss, Mallet, Péchot—Bourdon и проч. всички съ по 4 и повече свързани оси; че четиреосятата машина на Fairlie работи съ успѣхъ по саксонскитѣ тѣсни линии на редъ съ оная на Meyer; че новитѣ, избрани за Босненскитѣ желѣзници, локомотиви Клозе сѣ съ 5 свързани оси, отъ които крайнитѣ сѣ съ радиално размѣстванье, а срѣдната безъ первазъ и тѣзи локомотива притежава една сила отъ 400 Н. Р. — сила равна на една обикновена тежка локомотива;¹⁾

¹⁾ Z. f. Kleinbahnen 1994, 4. st. 175.

че Krauss'овитѣ малки машини влачѣтъ по босненскитѣ желѣзници тренове отъ 120 тона по нагорница отъ $14\frac{9}{100}$ и съ 15 километра скоростъ, а пхтническитѣ тренове се теглѣтъ отъ тѣхъ въ равнището съ 36 килм. бързина, — тъкмо съ такава бързина, съ каквато минава Orient Express по нашата Царибродѣ — Бѣловска линия; че локомотивата на Klose мѣкне — сжщо по Босненскитѣ желѣзници — товарни тренове отъ по 150 тони по нагорница отъ $14\frac{9}{100}$ съ бързина 20 километра и че бързината, съ която може да върви тѣзи машина въ равнището достига безпрѣятствено до 50 килм. въ часъ; че съ тая машина се фосиратъ сжщо безпрѣятствено завон отъ 30 м. радиусъ; че сжщитѣ 4-осови машини сж прѣдзначени да влѣкѣтъ по линията Henhäusel—Silhein (178 килм.) и Léva—Holics (183 килм.) въ Унгария при 76-сантм. тѣсень пхтъ 322 тони въ равнището, а по най-силнитѣ нагорница отъ $26\frac{9}{100}$ — тренове отъ 110 тони бруто съ $10\frac{1}{2}$ килм. бързина; че 60-сантиметровата военна желѣзница при крѣпостѣта Toul и линията Dives—Luc sur Mer въ Франция се експлоатиратъ съ машинитѣ на Mellet, които теглѣтъ по нагорнице отъ $30\frac{9}{100}$ тренове отъ по 30 тони и съ бързина отъ 20 километра, и то при широчина на пхтя отъ само 60 сантиметра и при $30\frac{9}{100}$ нагорнице: че отъ малката машина на Hagans при 90 сантм. широчина на пхтя, по при едно нагорнице отъ $25\frac{9}{100}$ и радиусъ отъ 40 м. се теглѣтъ тренове до 144 тони бруто съ 18 килм. бързина, и най-послѣ, че по многоспомѣнуваната 60-сантиметрова линия Fistiniog — Port Madoc, работять съ успѣхъ машинитѣ на Fairlie съ 48 и дори до 56 килм. скоростъ въ часъ.¹⁾

Ами вагонитѣ? Ний канимъ г. Н. да заповѣда при насъ и ний ще турнемъ на расположението му типовеѣ на Саксинскитѣ и Босненскитѣ 75-сантиметрови тѣсни желѣзници, отъ които ще види, че 3-класнитѣ вагони иматъ не 3.6 м., а 8 метра дължина и съдържѣтъ мѣсто за 24 персони, а новия типъ на товарнитѣ вагони при расстояние на оситѣ (Truckgestellen) отъ 9,5 метра, поематъ 15 тони товаръ, 48 персони или 6 коня.²⁾ Новитѣ товарни вагони на 76-сантиметровата по-горѣ спомѣнхята линия Henhäusel—Silhein се приектиратъ за една тяжесть отъ 20 тони! Виждаме за непотрѣбно да продължаваме и цитираме примѣри отъ този родъ. Тѣ сж тѣй многочислени, щото би трѣбало да изпълнимъ една голѣма часть отъ статията си, за да ги изброяваме.

Да се повърнемъ на прѣдмѣта си и видимъ, до колко е основателно изслѣдванъето на г-на Николова, спорѣдъ което, за прѣнасяньето на спомѣнхтия по-горѣ отредъ отъ два полка пѣхота, 2 батерии и 1 ескадронъ отъ Мездра до Видинъ се изисквало около 14 деенощия, когато за нормалната желѣзница били достатѣчни само

¹⁾ 1. Mittheilungen des Ver. f. d. Förd. d. Local- u Strassenbahnwesens II. 182.

2. Frid. Müller, Grundzüge des Kleinbahnwesens.

3. „Die Brölthaler Eisenbahn“ von Laver. Zeitschr. f. Kleinbahnen. 94, 7. St. 370.

²⁾ 1. Zeitschrift f. Kleinbahnen. I, 4, 175. „Ueber den gegenwärtigen Stand des Lokalbahnwesens in Oesterreich etc“. E. A. Ziffer.

2. 74 cr. Schmalspurbahn. d. Würtemb. Staats. E. B. Marbach a. Neckar—Beilstein“. Zeitschrift. f. Transp. u. Strass. b. 94. S. 300.

7 трена или 22 часа. Прѣдварително ще забѣлжимъ, че ако даже вѣнчико друго, което спомѣвихме по-горѣ, относително прѣдположението на г. Н. за нагорницата на широката линия да не съществувахе, сѣ пакъ той не ще може да прѣнесе своя отредъ по тая широка линия до Видинъ съ 7, а се изискватъ за туй прѣпасаење най-малко 11 трена. Тукъ г. Н. иска да надмине даже примѣрно организираниѣ стратегически линии на Германия, за които се допуща, че единъ тренъ отъ 100 до 110 оси не може да вози освѣтъ една дружина съ щаба ѝ, или една батерия, или пъкъ единъ ескадронъ съ полковия щабъ.³⁾

Ний спомѣвихме, че по трасето на линията Мездра—Видинъ не ще се срещатъ на никое мѣсто нагорница по-голяма отъ 16⁰/₀₀, а при тия нагорници малкитѣ машини ще могатъ да влѣкхтъ съ двойна тракия тренове до 260 тони, както ги влѣкхтъ по Босненскитѣ тѣсни желѣзници. Значе, че като се остави на страна времето за прѣтваряването, мобилизационниятъ отредъ ще може да се прѣнесе отъ Мездра къмъ Видинъ, съ също такава бързина съ каквата се прѣнасятъ треноветѣ отъ София за Цариградъ, по която линия се срещатъ нагорница отъ 25⁰/₀₀ и товарнитѣ машини теглхтъ тренове съ по 240 тони. На даже да имаше едно малко забавяне и неудобство на страната на тѣсния пѣтъ и ако за транспорта по тѣсната линия би се изисквало двойно и тройно по-вече врѣме, неже ли при една нормална широчина на тая линия, само въ това ний не можемъ да съзремъ мотивъ достатъчно силенъ, за да похарчимъ нѣколко милиона по-вече, за една такава сложна машина, каквито съ нормалнитѣ желѣзници за по-вечето отъ нашитѣ линии, ако тая широчина не се налага и отъ количеството на трафика. Ний говоримъ съ факти, взети отъ практиката, а не съ безсмислени формули, съ които си служи нашиятъ другаръ, и за туй го молимъ да ни върази също тъй съ факти за противното.

Г-нъ Николовъ ни привежда нѣкои, по единъ съвсѣмъ недоказанъ начинъ установени отъ него, сравнително твърдѣ високи цифри, за бѣдещия трафикъ на тѣзи линии, даже отъ които се добива, че сточниятъ трафикъ на тѣзи линии щѣлъ да достигне до тамъ, щото да дава единъ приходъ отъ 5306 лева на километъръ. — а масата на сточния трафикъ е, която може да рѣши излишеството или недостатъка отъ едната или другата ширина на пѣтя. И тѣзи цифри ни се привеждатъ за да ни убѣдхтъ отъ нуждата на широкия пѣтъ за Видинската линия. Какво заблуждение! Върѣте се г. Н. въ туй що става на около ви, влѣзте въ течението на времето си и тогава рѣшавайте. Да ли ще видите да се прѣдприема сега, слѣдъ многобройнитѣ печални опити на миналото, и слѣдъ постигнатия усѣтъ въ областта на тѣснитѣ линии, да се строи нѣдѣ една линия съ такъвъ трафикъ и при подобни условия съ нормаленъ широкъ пѣтъ. Вий напомнимъ че въпросната линия трѣбало да се построи като широка и за туй, защото щѣла да служи на търговията ни съ Австрия и Германия и че скончена съ румѣнскитѣ линии при Калафатъ, тя щѣла да има „висше международно значение!“

³⁾ Militäreisenbahnordnung I Theil Kriegstransportordnung und der Kriegsetappen-Ordnung. 1888. Februar.

Да ни бжде позволено да не се съгласиме и съ тѣзи приведени въ полза на широкия пѣтъ за Враца—Видинъ доказателства. Тѣзи линия не е поставена тѣй, щото да може да добие нѣкога онова международно значение, което искатъ ди ѝ припишѣтъ. Тя не може да послужи за по-право съобщение нито на западна, нито на източна Европа съ Ориента, защото за туй съобщение служѣтъ съществуващитѣ Бѣлградъ—Нишъ—Солунъ, Нишъ—София—Цариградъ и бждещата Букурещъ—Търново—Новазагора—Цариградъ.

Бждещото международно значение на Врачанската линия не може да сочи нито на Солунското пристанище, защото западна и сръбна Европа си служи сега и ще си служи и за напредъ съ по-късия пѣтъ Бѣлградъ—Нишъ—Солунъ, а източна Европа ще прѣдпочита да се сношава въ туй направление по-скоро прѣзъ Букурещъ—Русе—Търново—Плѣвенъ—София, нежели прѣзъ Видинъ—Враца. Разстоянието отъ Букурещъ прѣзъ Русе—Плѣвенъ за София е 399 километра, когато онова отъ Букурещъ прѣзъ Крайова—Калафатъ—Видинъ—Враца за София е 488 километра.

Сжко тѣй, мислимъ ний, че Видинъ—Враца не ще може да притегли и она произходящъ отъ вътрѣшността на Австро-Унгария Софийски трафикъ, който за сега се прѣнася по съществуващата желѣзница отъ Виена и Буда-Пеща до София прѣзъ Бѣлградъ и Цариградъ. Пѣтятъ отъ Пеща до София направо е 775, а прѣзъ Темешваръ—Оршова—Крайова—Калафатъ—Видинъ—Враца 925 километра.

Ако ли най-послѣ въ назначението на тая линия се туря да създаде тя едно директно съобщение между Западна Румѣния и Трансильвания съ Западна България и Македония, то трафика, който може да се развие между тѣзи области е, мислимъ, много ограниченъ, за да може да се прави отъ него серпозенъ въпросъ, а камо ли и да се говори за едно неизбѣжно свързване на нашитѣ и румѣнски желѣзници на това мѣсто съ единъ мостъ прѣзъ Дунава.

Оставатъ, слѣдователно, транспортитѣ, които биха дошли по Дунава и които, и въ една, и въ другия случай подлежатъ на прѣтоварване въ пристанището. Количеството и на тоя транспортъ е сжко тѣй ограничено. То не може да вземе нѣкога такъвъ размѣръ, щото да надмине това, което е въ състояние да прѣнесе една 75-сантиметрова желѣзница при даденитѣ условия. Ний видѣхме, че консумиранитѣ отъ глава на населението вносни стоки, достигатъ годишно до 60 килограма: доуцаме, че туй количество може да се покачи нѣкога до 90 килг.; съгласяваме се, че вносъ за цѣлия Врачански и половината на Ломски, Софийски, Плѣвенски и даже Кюстендилски окрѣзи ще дохожда по Дунава и сѣ пакъ количеството на вноснитѣ стоки по тая линия не може да излезе по-вече отъ 40.000 тона.

И тѣй, нито международността, нито стратегическитѣ съображения, нито количеството на прѣдполагаемитѣ мѣстни и транзитни транспорти по линията Враца—Видинъ не сж отъ естество да изискатъ тѣй повелително, щото тѣзи линия да бжде съ широкъ пѣтъ,—както се мжчи да ни прѣдстави г. Н. Ний видѣхме че тя не може да има международно значение: видѣхме че и стратегическата ѝ услуга не пада значително по-долу отъ тая на една нормална второстепенна линия, или поне, че тѣзи услуга не може да бжде толкова по-слаба, щото да се изисква да се похарчи само за нея още

и въкой-другъ милионъ повече; и най-послѣ, ний указахме, че и количеството на транспортитѣ — даже тѣй, както е то показано отъ г. Н. — е далечъ по-низко отъ онова, което може да принесе една тѣсна желѣзница отъ 75 сантиметра съ максимални нагорници отъ 16⁰⁰/₀₀. По този прѣдметъ читателятъ ще види по-нататѣкъ, какво е въ състояние да прѣнесе една такава линия съ тѣсентъ пѣтъ и че страхътъ на г. Н. въ това отношение е съвсѣмъ безосновенъ.

Слѣдъ туй, въпросътъ за прѣдпочитанieto на широкия пѣтъ за Видинъ—Враца не е въпросъ на право или на належаща необходимостъ, а по-скоро въпросъ за отетжка на тѣсния пѣтъ прѣдъ широкия, само поради по-голтѣмото удобство, което се дава съ прѣминаването и на нормалнитѣ вагони по тѣзъ линия, поради отбѣгване прѣтоварването. По тѣзи причина, изкупена само съ цѣната на туй удобство, отетжката не трѣба да прѣминава границата на благоразумието. Тя не трѣба да отива до тамъ далечъ, щото лихвитѣ на похарченитѣ въ по-вече пари да не стојатъ въ една скромна съразмѣрностъ сърѣмо разноситѣ на прѣтоварянѣто.

Независимо отъ всичко изложено до тукъ, забѣлѣжката къмъ чл. 5. отъ закона, която опрѣдѣля, щото, ако отъ окончателнитѣ изучаваня се укаже, че разноситѣ за построяванѣто на нѣкоя линия съ тѣсентъ пѣтъ различаватъ отъ разноситѣ за нейното построяванѣ съ широкъ пѣтъ съ по-малко отъ 30⁰/₀, то такава линия ще се строи съ широкъ, нормалентъ пѣтъ, тѣзи забѣлѣжка е до негдѣ справедлива и тя държи споредъ насъ по-вече отъ колкото трѣба смѣтка за горнето прѣдпочитанѣ. Г. Н. е много прибързалъ съ своето негодуванѣ противъ тѣсния пѣтъ, защото той не е още сигурентъ, че Враца—Видинъ не ще попадне именно въ категорията на линиитѣ, за които споменува тѣзи бѣлѣжка и че тя не ще бѣде построена, като широка, въ сила на тѣзи забѣлѣжка, а не и за туй, че широкия пѣтъ е и една необходимостъ за нея.

За най-прѣдпочителната широчина на тѣснитѣ ни желѣзници.

Слѣдъ като свършва съ широчината на Мездра—Видинската линия, г. Н. се вдава и въ въпроса за най-сгодната широчина на тѣснитѣ линии. Той изхожда отъ установенитѣ въ разни държави законоположения и прѣдписания за широчината на тѣснитѣ желѣзници, цитира, въ коя държава, колко и какви тѣсни линии има и въ прѣодоляванѣто на едната или друга широчина търси доказателство за нейното прѣдпочитанѣ и у насъ. Този начинъ на доказванѣ ни се показва несъстоятеленъ и на него ний ще възразимъ по-долу.

Г-нъ Н. казва: „Ний виждаме всичкитѣ държави да сѣ съзнали отдавна, че съ постройката на тѣй нарѣченитѣ економически желѣзници, особено съ по-малка широчина отъ нормалната, се постига една значителна економия било въ направата на пѣтя било въ покупката на подвижния материалъ“.

Слѣдъ туй, той прѣсѣятва по единъ произволенъ начинъ стойността на пѣтя и подвижния материалъ за линиитѣ съ широчина отъ 1.435, 1, 09 и 0.75 метръ, а сѣщо по единъ непочивающъ на никакви научни доказателства начинъ говори за нѣкакво сѣ намаление на тракционната сила на локомотивитѣ отъ 1, 0.9 и 0.75 метра сѣriamo тия

на нормалнитѣ линии; раздѣля цифритѣ на туй намаление на тракционната сила изразено въ проценти на ония — на економитѣ отъ пхтя и подвижния материалъ за съотвѣтствующата ширина на пхтя, изразени също въ проценти и полученитѣ при това дѣление коефициенти г. Н. взема за мѣрило на прѣимуществото на едната или другата ширина на пхтя. По този начинъ, той получава твърдѣ просто, че ширинитѣ отъ 0.9 и 1.0 метръ сж за прѣдпочитанне прѣдъ оная отъ 0.75 метра.

За пръвъ пхтъ чуваме да се е давало прѣдпочитанне на едната или другата ширина на пхтя за туй, че споменатия п установенъ отъ г. Н. коефициентъ билъ по-голѣмъ или по-малкъ. Това е цѣль *non-sens*. Отъ гдѣ и на какво основание прѣдполага г. Н. че економията отъ употреблението на тѣсния пхтъ зависи само отъ стойността на връхната конструкция на пхтя и подвижния материалъ, когато стойността на една тѣсна линия варира твърдѣ на широко за единъ и същъ тѣсенъ пхтъ прокаранъ прѣзъ теренъ отъ различно топографическо сложение и когато стойността на връхната конструкция и тая на подвижния материалъ зависятъ и се измѣняватъ твърдѣ значително споредъ допускаемата по тая линия бързина на треноветѣ и споредъ количеството и качеството на трафика.

Доста се мъчихме да разгадаемъ, какво е искалъ да каже г. Н. съ споменатото по-горѣ намаление на тракционната сила на локомотивитѣ за линиитѣ съ тѣсенъ пхтъ спрѣмо тая на нормалнитѣ желѣзници. Ако съ него се мисли, че моторната сила, която се плаща, не е еднакво добръ уползотворена отъ голѣмитѣ и малки локомотиви, че една голѣма локомотива отъ 500 конски сили поставена на една второстепенна желѣзница може да бѣде при еднакви условия уползотворена по-добръ отъ двѣ малки съ по 250 конски сили, — а само тогава горното доказателство можеше да има нѣкакво значение —, то г. Н. е попадналъ въ нѣлно заблуждение, тъй като дѣйствителността говори съвсѣмъ противното. Ако ли пъкъ, подъ горното намаление на тракционната сила се смята конструктивната зависимость на моторната сила взета само по-себе си отъ широчината на пхтя, това е една тема отъ чисто теоретически интересъ, а тя неможе да послужи ниго за свѣката на онова доказателство, каквото г. Н. търпи да изчерпи отъ него.

Въпросното намаление на силата на малкитѣ машини не може да подразбира въ себе си ниго съпротивлението отъ по-силнитѣ завои въ тѣсния пхтъ; защото произведенитѣ за това въ Саксонскитѣ желѣзници омити установяватъ, че съпротивлението на завоитѣ въ тѣсния пхтъ е несравнено по-слабо нежели въ нормалнитѣ, и че напр. съпротивлението на единъ завои отъ 36 метра радиусъ при 75-сантиметровата тѣсна желѣзница е равно на онова на завоитѣ отъ 200 метра при нормалнитѣ.¹⁾

Най-постѣ, и безъ това, ако тъй своеобразна доктрина на г. Н. да имаше нѣкаквъ смисълъ, въпроса за избора на най-прѣдпочтителната ширина на тѣсния пхтъ трѣбаше да се смята за разрѣшенъ. Авторитетнитѣ члѣнове на международния конгресъ къмъ рѣшенията на които г. Н. се обияся съ таково почитанне, не щѣхъ да си биятъ главата и се прѣпираатъ за прѣдпочитанието на едната или друга ши-

¹⁾ „Die Vortheile der Schmalspur“ Z. f. K. 1894. 10. 533.

рина, а щѣхъ да вземѣтъ споредъ него веднажъ за винаги 1-метрова-
вата ширина и осждѣтъ останалитѣ.

* * *

Да разгледаме и практическата опора на доказателствата, отира-
вени противъ 75-сантиметровата широчина.

Казва се въ статията, че най-свършеното законодателство за
тѣснитѣ и икономически желѣзници сж направили Бельгия и Франция,
защото били избрали еднометровата широчина за тѣснитѣ си пѣтища
и защото тѣ подъ различна форма сж могли да организиратъ по единъ
общъ начинъ реализацията на нужнитѣ капитали за създаване на т. н.
икономически желѣзници. Цитиратъ се наредбитѣ за широчината на
тѣснитѣ желѣзници и въ другитѣ държави и се вади отъ тѣхъ заклю-
чение за онова, което трѣба да се приеме и у насъ. Но и върху
тѣзи почва г. Н. не е останалъ тѣй хладнокрѣвенъ, както го би изи-
скавалъ цѣлѣта на труда му. Отъ всичкитѣ източници, къмъ които е
прибѣгвалъ, той е черпалъ и прѣдалъ на читателитѣ си само ония мѣста
и мнѣния, които отчасти или косвено говорѣтъ въ полза на неговата
теза, а укрива, на даже и изначава грижливо мнѣнията и фактитѣ,
които поддържатъ противното.

Не можемъ да се обявимъ за поклонници на системата на прѣ-
сѣждането въ законодателството, на която система г. Н. се вижда да
е силенъ привърженикъ. Ако тѣй създаванитѣ закони по другитѣ кло-
нове на нашето държавно управление сж оставали неприложими или
сж издѣлили на възлаганитѣ върху имъ надежди, то притръщанieto на
тѣзи сѣща законодателна система и въ управленieto на нашитѣ же-
лѣзници може да повлѣче подирѣ си по-голѣми и опасни съ послѣд-
ствията си злини за нашитѣ финанси, както и за развитието на страната.

Желѣзницитѣ сж институция, която произтича отъ нуждитѣ, ико-
номическитѣ условия и стѣпенѣта на културното развитие на обществото.
Кога, какъ и какви трѣба да се строятъ желѣзницитѣ на една страна,
това е сложна и затруднителна проблема, за разрѣшенieto на която се
изисква прѣди всичко внимателно изучаване и послѣ — безусловно за-
читане на горнитѣ условия на тая страна.

Нѣма по-опасно заблуждение отъ онова да се заематъ и копиратъ
добритѣ наредби отъ една държава въ друга безразборно и безъ да
се държи смѣтки, че условията които правятъ сполучливи наредбитѣ
въ А не сж и не могатъ да бѣдѣтъ сѣщитѣ въ Б. Желѣзнопѣтното
законодателство и организации на Англия не може да вирѣе на конти-
нента, нито пъкъ е послужило за образецъ даже на английскитѣ колонии;
това което е умѣстно и естествено въ Германия не можѣ да намѣри
почва въ Франция; желѣзницитѣ на голѣмитѣ европейски държави не
сж могли да послужатъ за образецъ на Босна, Гърция и Египетъ; же-
лѣзницитѣ на южна Америка сж строитѣ на начала различни отъ ония
на сѣвернитѣ Щати.

Най-добрата система за една страна е слѣдователно оная, която
е най-добрѣ приспособена, да отговаря на показанитѣ по-горѣ условия
на тѣзи страна. Който твърди противното и който прѣсѣжда опититѣ
отъ една друга държава на нашата почва безразборно и безъ да ана-
лизира условията на едната и другата страна, такъвъ ещественѣтъ по-

казва, че не е господаръ на материята си и не е повиканъ да борави въ нея.

Г-нъ Н. ни посочва на белгийското и французско желѣзнопътно законодателство. Вѣрно е, че законътъ отъ 1885 год. даде на Белгия една щастлива и сполучлива наредба приспособена за мѣстото си, която наредба помогна толкова много за развитието на белгийската мрѣжа на второстепеннитѣ и икономически желѣзници; но, значи ли това че сжщата наредба може да даде сжщия резултатъ и въ другитѣ държави? Г-нъ Н. дохожда да опровергае самъ-си туй прѣдположение, като хвали наредъ съ белгийското законодателство и онова на Франция. Едното и другото изхождатъ отъ аналогични начала, но слѣдствията сж коренно различни. Законодателството на Франция води съ десетки години безуспѣшна борба, за да прѣмахне една вкоренена въ организма ѝ язва.

Законътъ отъ 12 юли 1865 г. бѣше изражение на кривитѣ понятия на тогавашнитѣ французски политико-икономисти. Съ него се свързахъ ржцѣтѣ на окржжията и държавата, а интереситѣ на шеститѣхъ голѣми компании, които експлоатиратъ желѣзницитѣ на Франция се пазехъ като калприза на пѣкое разгалено дѣте. На тозъ законъ се дължи безмилостното пражосване на грамадни капитали за желѣзници, които не бѣхъ въ състояние да изкаратъ нито разноскитѣ за експлоатацията си и докарахъ катастрофата на 1876 — 7 год. Когато по-голѣмата частъ отъ построенитѣ на основание на този законъ локални линии се оказахъ несъстоятелни, по-добритѣ отъ тѣхъ — каймакѣтъ — бидохъ откупени отъ 6-тѣхъ компании, а другитѣ останяхъ да тежѣтъ върху бюджета на държавата.

За подобрѣние на това несносно състояние се създаде законътъ отъ 11 юни 1880 год. Но и той не можеше да има заслуга по-голѣма отъ оная — да прѣнесе отчасти злото отъ джеба на публиката изключително въ касата на държавата и окржжията. И този законъ не можеше да одари по ржцѣтѣ ония, които го създадохъ, защото пострйката съ луксъ на непроеизводителни желѣзници бѣше срѣдството на забогатяванieto на тия хора. Само богатата Франция можѣ да прѣнесе безъ сериозни послѣдствия за нейнитѣ финанси едно подобно нескончаемо разпиляване на държавния фискъ.

На сжщото законодателство се дължи, че ж.-пътната мрѣжа на богатата Франция, която изжива ежегодно толкова пари за да субвенционира 6-тѣхъ компании, е много по-слабо развита, нежели мрѣжата на другитѣ по-бѣдни отъ нея съсѣдни държави

До 1892. год., на 100 кв. километра въ Франция се падатъ 69, километра желѣзница, когато това количество е за Германия — 7,9, за Англия — 10,3 и за Белгия — 17,8. Когато се по-слабо развититѣ си желѣзници Франция плаща напр. за 1893. год. една субвенция отъ 113 милиона на 6-тѣхъ компании, за сжщата година по-малката и по-бѣдна Прусия е добила отъ своитѣ желѣзници 162 милиона лева чистъ приходъ, който ѝ служи за другитѣ нужди на държавното стопанство ¹⁾

Сжщото законодателство е криво, гдѣто единъ километръ отъ второстепеннитѣ широки желѣзници въ Франция струва 140.500 лева, а тия на Германия само 77 870 лева; че еднометровитѣ французски ли-

¹⁾ Archiv. f. E. B. w. 1894, 6.
Zeitschr. f. Kleinbahnen. 94. 11 и 12.

нии се строятъ съ 76.724, ония на Германия съ 59.840, а на Бельгия съ 36 069 лева на километръ; че чистиятъ приходъ на километръ отъ широкитѣ второстепенни линии въ Германия възлиза на 3550 лева, а въ Франция 851 л. и най-послѣ, че прихода отъ германскитѣ еднометрови желѣзници достига 1640 лева, на белгийскитѣ 1080 лева, когато французскитѣ тѣсни еднометрови линии даватъ единъ километрически дефицитъ отъ 175 лева.

Прѣпоръчваме на г. Н. да прочете доклада на анкетата отъ 29 мартъ 1893 г., назначена отъ французската камара, да се произнесе за прѣдложеното отъ държавия съвѣтъ ново измѣненіе на закона отъ 1880 год., а също и изложението на г. G. Michel въ *l'Economiste français* № 19 1894 г. («Les chemins de fer d'intérêt local et le budget») и да види колко плачевно описватъ самитѣ французи своето желѣзнопътно законодателство, което г. Н. ни посочва за примѣрно и достойно за послѣдваніе.

Въ статіята, която ни занимава е казано по-пататъкъ, че седемдесетъ и петъ-сантиметровитѣ желѣзници били въведени въ сравненіе съ еднометровитѣ въ твърдѣ ограничено количество. Въ Бельгия, Италия, Испания, Гърция и на всѣкъдѣ (?), гдѣто имало самостоятелна мръжа отъ тѣсни линии, венчкитѣ били съ широчина отъ 1 метръ, или 90 сантиметра. И това е едно доказателство!

Вѣрно е, че еднометровитѣ пѣтъ се срѣща въ по-голъма дължина, но отъ това не слѣдва още че линиитѣ отъ 75-сантиметра не заслужаватъ прѣдпочитаніе при случантѣ, при които ги прѣдвижда новиятъ ни законъ. Еднометровитѣ желѣзници сѣ построени въ по-голъма дължина по тая проста причина, че на много мѣста и въ повечето държави, нѣкои отъ които се споменуватъ по-горѣ, тия линии сѣ повикани да замѣстятъ окончателно широкія пѣтъ и образуватъ по този начинъ една самостоятелна мръжа отъ нѣколко хиляди километри, както е въ Бразилія, Аржентина, Японія, Южна Австралия, или пъкъ, че тѣ сѣ употребени за икономическитѣ желѣзници въ прѣдприятія на голѣмитѣ градове или за такива у които трафика на пѣтницитѣ е прѣодоляющъ и опрѣдѣля характера на тия линии, както е въ Бельгия, отчасти въ Прусія и на нѣкои мѣста въ Франция, Русія и пр.

Който е слѣдилъ съ внимание развитіето на въпроса, ще да е отбѣлзвалъ, че широчината отъ 75 сантим. печели все по-вече почва при застрояването ония тѣсни линии, които служатъ само като прийоци на една широка мръжа¹⁾ или пъкъ когато тѣ образуватъ една самостоятелна мръжа, отъ нѣколко стотина километра, както е въ Босна и Херцеговина. Г-нъ Н. цитира между държавитѣ, които сѣ приели еднометровия пѣтъ като правило: Германия, Франция и Испания. За първитѣ двѣ държави въпросътъ за широчината на тѣснитѣ линии е неразрѣшенъ и за туй се строятъ и до сега такива и отъ 1 м. и отъ 60-сантиметра широчина, — и двѣгѣ прѣти и въведени отъ военнитѣ

¹⁾ Прѣзъ миналата година сѣ проектирали въ Австро-Унгарія и Германия слѣдующитѣ локални линии съ 75 см. широчина:

1. Линиитѣ Neuhausel—Sillein (178 километра) и Levo—Holics (183 килом.) въ Унгар. държ. ж-ци;

2. Weidhoffer—Kienberg—Jamin (70 килом.) и линиита Neuhaus—Neubistritz — въ Австр. държ. ж-ци;

3. Morbach a/Neckar—Beilstein — Вюрт. държ. ж-ци.

власти на тѣзи държави. Въ Испания, напротивъ, туй питанне е рѣшено въ полза на 75-сантиметровата ширина.

Г-нъ Николовъ споменува въ статията си и мнѣнията и отзивитѣ на нѣкои отъ членоветѣ на С.-Петербургската сесия (1892) на международния ж.-п. конгресъ, които сж се произнесли въ полза на една метръ или противъ 75-сантиметровата широчина. Той не ни казва нищо и за отзивитѣ на противната страна, основани сжщо тѣй на опитъ и наблюдения и изказани отъ не по-малко вѣщи господа отъ конгреса въ полза на по-малкитѣ широчини. Не само това, но той не споменува нищо нито за рѣшението което е взелъ конгреса, слѣдъ като е изслушалъ изложението на г. Radice и рѣшението на присѣдателятъ. Прѣзъ воденето на дебатитѣ противникитѣ и партизанитѣ на едната или друга широчина съобщаватъ своитѣ единъ на другъ противуречущи опити и свѣдѣния и се стрѣматъ да убѣдѣтъ конгреса да се произнесе пеключително въ полза на едната или друга широчина. Отъ всичко това конгресътъ се е убѣдилъ, че както еднометровата, тѣй и другитѣ по-малки широчини си иматъ всѣка своитѣ прѣимущества и недостатѣци и че при рѣшението на всѣкой единъ случай трѣба да се пенитва, коя отъ широчинитѣ може да бѣде приспособена съ най-малки жертви и най-голямъ успѣхъ на мѣстнитѣ нужди. Ето и самото рѣшение:

„За да се поощри развитието на икономическитѣ желѣзници, въ интереса на дѣлото е, щото да се прѣдостави най-голяма свобода въ избора на широчината на тѣсния пѣтъ. Всѣка широчина на пѣтя може да отговори на нуждата — споредъ мѣстнитѣ условия; това е единъ въпросъ, който трѣба да се рѣшава за всѣки отдѣленъ случай, като се държи сметка за специалнитѣ условия на страната, която се кръстосва отъ желѣзницата, естеството и важността на трафика, който тя ще прислужва и споредъ туй да се оправдае по евтината или по-скъпа издѣрка на линията.“

„Заслужва да се запази употреблението на нѣкои широчини, които сж вече дали извѣстенъ резултатъ и четиритѣхъ употребявани до сега такива отъ 1.⁴⁴ 1 м. 75 и 60 сантиметр. сж ония, които струва да бѣдѣтъ прѣпорѣчени“.

Защо прочее г. Н. не излага обективно сжщиското положение на работата и не съобщава на читателитѣ си и двѣтѣ страни на медала за да може да ги постави въ положение да извадѣтъ сами тѣ заключението си, а напротивъ си служи съ едно тѣй неблагоприятно извършено изомачичане, което въ интереса на самото дѣло не можеше и не-трѣбаше да остане неразкрито.

Повтаряме, че назначението на проектиранитѣ отъ нашия новъ законъ тѣсни линии е да служатъ изключително като притоци на главнитѣ линии за локалниятъ трафикъ и всѣко продължение на тия линии е за винаги изключено. Тѣ сж съ ограничена дължина и количеството на най-годѣмото пѣтъ прѣдполагаемо движение не може да създаде никога такива транспортни и такава работа, каквито сж потребни за да се употрѣбятъ пѣтъно силата и сѣрдѣството на една скъпа широка линия.

Какъ ще наречете онова стопанство на едно ново учредено фабрично заведение, поставено въ скрошни условия при едно ограничено тържище, което прѣдъ видъ на бѣдещи прѣдполагаеми, но съ нищо практически не доказани операции би инсталирало машини и помѣщения

въ голѣмъ мащаба само да ги има, за да му послужатъ за бѣдѣщето: нѣ до настѣпването на това невѣроятнo бѣдѣще, туй заведение си служи съ тѣхъ само прѣзъ 3 или 4 часа на деня, а прѣзъ всичкото останало врѣме ги държи не употребовени, защото нѣма какво да работи съ тѣхъ. Ще кажете че подобна мѣрка сочи на съспяния, ала сѣщото нѣщо проповѣдвате, ако настоявате да прѣпорѣчвате на страната такива желѣзници, отъ каквито тя нѣма нужда и които падатъ за нея въ областта на лѣкса. За скромнитѣ срѣдства, каквито сѣмъ напѣтъ, всичко, което не е необходимо нужно, е врѣдно и съспително и трѣба да се избѣгва. Докажете, че съ постигнатитѣ до сега усъвършенствуванія желѣзницата отъ 75 сантиметра не ще услужи интереситѣ на тѣзи мѣстности за които е проектирана тѣй добръ както и по-широката, по-сѣжната желѣзнопатна линия и тогава ще сте въ правото си да настоявате на послѣдната. До гдѣто не направитѣ това, а продължавате да прѣпорѣчвате по-сѣжното, а било то даже и съ 100.000 лева, до тогава Вий сте разточителенъ и фърляте тия сто хиляди лева на пѣтя. — когато употребени за други нужди на стопанството ви тѣ биха могли да бѣдѣтъ отъ голѣма полза.

Исходната точка на галнитѣ дѣйствия трѣба да бѣде въ дадения случай разумната и оправдана икономия, като се харчи само за необходимото. Това ни се заповѣдва отъ нашето икономическо състояние и тамъ трѣба да бѣдемъ съвѣстни до педантичностъ.

По-долу ще покажемъ съ фактически данни, че широчината отъ 75 сантиметра е единъ факторъ, който заслужава най-малко едно по-сериозно внимание отъ онова което г. Н. отдѣля за нея, че прѣнебрежението съ което се той отнася спрѣмо пѣтицата съ тѣзи широчина издава една слабостъ, която ний не сме никакъ наклонни да допустимъ за смѣтка на нашия другаръ по професия. 75-сантиметровиятъ пѣтъ може да услужи безъ особено напѣганне на единъ трафикъ далечъ по-голѣмъ отъ трафика на проектиранитѣ ни тѣсно-пѣтни линии, за това похарченитѣ за една по-голѣма широчина пари сѣмъ, споредъ насъ, капиталъ заровенъ безъ нужда, грѣхътъ за който едва ли би поелъ върху съвѣстѣта си единъ добръ ориентиранъ въ въпроса инженеръ. Ето по тѣзи причина ни се показва странна и леснотията, съ която г. Н. прѣскача отъ 90-сантиметровата широчина, — която той намѣрва съвършено достатъчна, — къмъ едно-метровата, като че ли туй прѣскачане се измѣрва само съ мѣрката на 10-тѣхъ сантиметра, а не и съ нѣколко милионни изживения на хазната въ повече.

Нито въ Франция, нито въ Германия не е могла да си пробие пѣтъ едно-метровата широчина на пѣтя и да бѣде призната само тя за най-цѣлесобразна. Даже органитѣ на една и сѣща власть — на военното министерство въ Франция — не сѣмъ могли да останѣтъ по-между си съгласни върху една и сѣща обща широчина на малкитѣ желѣзници. Пионеритѣ сѣмъ ввели и употребяватъ едно-метровата, а артилерията е прѣдиочела и употребява изключително 60-сантиметровата широчина. Тѣзи двѣ широчини французското правителство прие за локалитѣ и икономически желѣзници и поиска да ги прѣдпие на окръжията. Избора на правителството бѣше изборъ отъ крайности и за туй той срещна голѣмо съпротивление отъ страна на заинтересуванитѣ. За по-вечето отъ проектиранитѣ линии едно-метровата широчина бѣше много сѣжна и неможеше да си покрие разносикѣтъ, когато широчината отъ 60-сантиметра се явяваше отъ друга страна недостатъчна.

Повдигна се едно горещо прѣние. Главниятъ инженеръ на мостоветѣ и шоссетата F. Martin осждаше 60-сантиметровия пѣтъ като несъстоятеленъ и му противопостави тоя отъ единъ метъръ. Отъ своя страна P. Decauville оспорваше¹⁾ прѣкаленото мнѣние на F. Martin и доказваше, че широчината отъ 60 - см. притежава по-голѣми достоинства за да задоволи въ всѣко отношение нуждитъ на локалния трафикъ и дава една съвсѣмъ не за пгнорпране икономия на строителитѣ.²⁾ И единтъ и другиятъ, както и самото французско правителство, защитавахъ двѣ крайности, защото срѣдниятъ пѣтъ бѣше изключенъ. Окржгътъ Calvado поиска да си строи желѣзницитѣ отъ нѣколко стотини километра съ 75-сантиметра, но това му се забрани отъ правителството и той бѣ принуденъ да прибѣгне по-скоро къмъ по-евтиния 60-сантиметрови не-жели къмъ еднометровия пѣтъ.

Види се, че това ограничение не е могло да се одържи срѣщу напора и незадоволствието на интересующитѣ, защото мнжлата година французското правителство е било принудено да даде разрѣшението си на Арденския департаментъ да концессионира линитѣ отъ Roucourt за Vauziers и Bizancy, отъ Nouzon за Gespunsart, отъ Le Trembloirs за Rocroy и отъ Wasigny за Signy-l'Abbaye съ 80-сантиметровъ тѣсенъ пѣтъ.³⁾

Г-нъ Николовъ казва, че въ Франция министърътъ на общ. сгради билъ издалъ едно окржжно, съ което заплѣщавалъ употреблението на друга широчина освѣнъ оная отъ единъ метъръ, и цитира самото окржжно както слѣдва: „Правителството се е убѣдило, че за да спомогне на търговското прѣвусиѣване на тѣзи прѣдприятия (тѣсенитѣ желѣзници), които въ много случаи ангажиратъ държавнитѣ финансии, и за да могатъ тѣ да се направятъ дѣйствиелно полѣзни за военнитѣ транспорти, необходимо ставаше да ги приспособи, чрезъ приеманieto на една единствена широчина, за циркулацията на единъ и сѣщи подвиженъ материалъ.“

„Тѣзи широчина не може да бѣде очевидно освѣнъ тѣзи отъ единъ метъръ между вжтрѣшнитѣ страни на рейлситѣ, която е приложена почти по всичкитѣ съществующи линии.“

„Слѣдователно, слѣдъ като взехъ мнѣнието на моя събратъ на войната, рѣшихъ да не утвърждавамъ никакво постановление за тѣсни желѣзници или трамваи, които бѣхъ се проектирали съ една друга широчина отъ колкото горѣказаната.“

Г-нъ Николовъ си е позволилъ да попрѣиначи послѣднитѣ думи на французския министръ, които гласятъ: „En conséquence, après avoir pris, l'avis de mon collègue de la guerre, j'ai résolu de ne provoquer à l'avenir, sauf exceptions dûment justifiées et admises par mon administration, d' accord avec l'autorité militaire, la déclaration d'utilité publique d'aucun chemin de fer ou tramway a vapeur à voie étroite, qui serait projeté avec une largeur de voie autre que celle susindiquée“, и е изпустилъ съвсѣмъ подчеркнатото отъ насъ изражение, защото види

¹⁾ F. Martin „Sur le régime des chemins de fer secondaires en France Paris, Baudrin et Cie.

²⁾ „Réponse à la note de M. Felix Martin par Paul Decauville. Corteil imp. Crété.

³⁾ La voie ferrée 1894 № 618.

се то не говори тъй абсолютно въ полза на неговото мнение; но това е най-малкото,

Главното е, че и тукъ той не е поискалъ да турне въ свѣтлина читателитѣ си, да се покаже безпристрастенъ въ прѣвнито си и да не скрива ония отъ фактитѣ, които не сж по угодата на неговата гледна точка. Иначе той трѣбаше да добави и ни съобщи и декларацията дадена по сжщия прѣдмѣтъ, отъ сжщия министръ на Франция отъ трибуната на сената въ засѣданieto му на 21 Мартъ 1891 година, по поводъ запитването на сенатора Poriquet, която декларация гласи между друго буквално така:

„Господа! Почитаемиятъ г. Poriquet ме запитва, каква е била политиката на министерството на общественитѣ сгради относительно широчината на локалитѣ желѣзници. Трѣба да му кажж, прѣди всичко, че министерството нѣма друга политика, освѣнъ точното приспособление на закона отъ 11 Юни 1880 год. Това е работа на окръжията и общинитѣ да вземжтъ инициативата относительно широчината на пѣтя, която може да имъ се аресва: тѣхнитѣ прѣдложения се подлагатъ впоследствие за разискване на четиретѣхъ министерски департамента — на общ. сгради, вътрѣшнитѣ дѣла, на финанситѣ и войната, съ съдѣйствието на главния съвѣтъ на мостовитѣ и шосетата и държавния съвѣтъ, — да ли сж били изпълнени законнитѣ формалности, какви сж икономическитѣ и финансови послѣдствия и дали тѣзи желѣзници не прѣдставлявжтъ нѣкакви неудобства за националната отбрана.“

„Законътъ отъ 11 Юни 1880 год. непрѣдвижда никакви широчини. Той неустановява освѣнъ два вида пѣтища. Такива по които да можжтъ да се прѣнасятъ вагонитѣ на главнитѣ линии и такива, напротивъ, които недопушжтъ това прѣнасяние. Дѣйствително, въ поемнитѣ условия сж прѣвидени тритѣ широчини отъ 1₄₄, 1 м. и 75 сантиметра, но чл. 2 отъ закона специфицира, че трѣба да се съобразяваме съ прѣдписанията на типа отъ поемнитѣ условия, приети отъ държавния съвѣтъ, освѣнъ измѣненіята, които ще се внесжтъ отъ конвенцията и закона за утвърждението на тия желѣзници.“

„Слѣдователно, законътъ отъ 11 Юни 1880 г. неопрѣдѣля никакъ типъ за широчината на пѣтя.“

„Почитаемия г. Poriquet говори за едно окръжно отъ 12 Януари 1880 г.“

„Въ историята на желѣзницитѣ хората мислехж прѣвъ дълго време, че не трѣба да се взема въ внимание освѣнъ единствената широчина отъ 1₄₄ метра; послѣ, съ затруднение дойдохж да признажтъ, че желѣзницитѣ можжтъ да се строжжтъ по единъ различенъ начинъ — споредъ нуждитѣ, на които тѣ има да задоволяватъ. Въ минутата когато излѣзжхъ въпросното окръжно, министерството заяви, че не ще дава съгласието си за построяването на желѣзници по-тѣсни отъ 1 метъръ, тъй като военното министерство се противеше въ интереса на народната отбрана на построяването на линии по-тѣсни отъ 1 метъръ.“

„Но отъ туй врѣме, на 29 Ноември 1889 год. военното министерство отпрати до министерството на общ. сгради едно писмо въ което заявяваше, напротивъ, че за напрѣдъ то не ще се противи на построяването на пѣтища и отъ 60 сантиметра широчина, тъй като самѣ то било въвело въ употрѣбление тѣзи широчина за разнитѣ си служби“ и пр.

Тъзи декларация на французския министъръ и факта, който съобщихме по-горѣ за 80-сантиметровата широчина на желѣзницитѣ на Арденския департаментъ свидѣтелствуватъ противното отъ онова, което се твърди отъ г. Николова. Никакво узаконение на еднометровия пѣтъ въ Франция не съществува, но само отъ стратегически съображения се е давало прѣдпочитание на двѣтъ широчини — отъ 1 метъръ и 60 сантиметра, защото тѣзи двѣ широчини сж били въведени и приети по нещастие отъ военното министерство. Самото употребѣние на 60-сантиметровия пѣтъ за военнитѣ желѣзници, както и за мръжата на нѣкои отъ окръжията доказва, че даже и тѣзи минимална споредъ насъ широчина притежава техническитѣ срѣдства, да задоволи напълно нуждитѣ на локалния трафикъ на французскитѣ гъстонаселени окръжия, а колко по-вече може да се каже това за 75-сантиметровия пѣтъ и при нашето сравнително слабо състояние на съобщителността и производството.

Г. Н. добавя, че на всѣкъдѣ(!), гдѣто била въведена широчината на пѣтищата отъ 75 сантиметра, на даке и въ Босна и Херцеговина, се чували неблагоприятни отзиви за резултата отъ тѣхната експлоатация. Въ Амстердамския конгресъ на прѣдставителитѣ на трамвайнитѣ дружества, берлинскиятъ прѣдставителъ г. Rein билъ казалъ, „че администрацията на саксонскитѣ желѣзници считала направата на тѣснитѣ линии отъ 75 см. повече като единъ академически опитъ, отъ колкото като примѣръ за подражане. А пѣтъ саксонскитѣ инженери, които сж по експлоатацията на тия желѣзници утвърждавали, че ако би било възможно да се прѣправяли тѣзи линии, тѣ бихж прѣпочели широчината отъ 1 м., защото безъ да искатъ да признажтъ официално, тѣ намѣрили, че широчината отъ 1.₀₀ м. позволявала да се даде на материала такава устойчивость, която би надмъпжла въ всѣки случай икономитѣ, произтекающи отъ тѣсния пѣтъ 0.75 м.“ Следъ туй, за по-големо доказателство се казва още, че и въ Бразилия между 10.000 клм.¹⁾ имало нѣколко клонове съ 75 см., които били обръжти на 1-метрови.

Това е малко прѣкалено. Г-нъ Н. е отишелъ много далечъ съ желанието си да натрупа, колкото е възможно по-вече неблагоприятни отзиви за приетата отъ новия законъ широчина на тѣснитѣ линии.

Ако г. Н. взима поводъ отъ факта, че въ Бразилия сж били прѣправени нѣкои линии отъ 75 см. на единъ метъръ и търси да извлѣче отъ него едно неблагоприятно за пѣрвата широчина заключение, тогава би трѣбало да осжди по сжщитѣ съображения, като технически несъстоятелна и нормалната широчина, тѣй като въ мръжата на сжщата Бразилия сж били построени сжщо нѣкои клонове съ нормаленъ и широкъ пѣтъ, които клонове сж били сжщо така прѣправени отпослѣ въ еднометрови линии. Причината и на едното и на другото прѣправяне не лежи въ несъстоятелността, нито на 75-сантиметровата, нито на нормалната 1,44-метрова широчина, а просто въ обстоятелството, че цѣлата, около 8000 клм. дълга мръжа на бразилскитѣ линии е построена съ единъ метъръ, а при такива условия би било много несмислено да се тършжтъ като прѣчка нѣколко прѣходни, а не изолирани, линии съ широчина различна отъ общеприетата. Това нашиятъ колежъ трѣбаше да обади на читателитѣ си. Но има и друго:

¹⁾ До 1894. год. тѣ сж само 7585 клм. Вижъ Müller's Kleinbahnen.

Мислимъ, има нужда да повтаряме и при този случай, че ако една ширина на пътя се покаже недостатъчна за едно мѣсто при един дадени условия, то незначи още, че тѣзъ ширина не е пригодна и за всичкитѣ други мѣста и държави? Ако г. Н. си остава да постоянно живува на туй си становище, той би трѣбало на сѣщото основание да осмѣжда и изключи отъ употребеніето и 90-сантиметровата ширина, която той намѣрва за най-рационална и която била въведена въ Съединенитѣ Щати: Railroad Gazette съобщава, че прѣзъ течението на последнитѣ 12 години не по-малко отъ 1600 километра отъ тия 90-сантиметрови желѣзници били прѣправени въ широки и нормални линии. ¹⁾

Що се отнася до съобщението на г. Rein въ амстердамския конгресъ за саксонскитѣ тѣсни линии, то е било посрещнато съ такова внимание и зачитанье, каквото е заслужвало. Г. Rein не е билъ прѣдставителъ на саксонскитѣ желѣзници, нито съобщава, че е ималъ случай да се убѣди самъ лично за тѣхната несѣстоятелностъ. Съобщението на г. Rein, както е формулирано, е въ дадения случай толкова основателно и вѣрно, колкото и съобщението на г. Н. за босненскитѣ желѣзници. Не това, което г. Rein билъ чулъ, а изявленията на самата администрация или нейнитѣ авторитетни органи, както и бъдещитѣ дѣйствия на сѣщата администрация и по сѣщия прѣдметъ сѣ съображенията които могатъ да иматъ тяжесть и доказателна сила. Прѣзъ врѣмето, когато г. Rein е направилъ своето съобщение въ Амстердамъ дължината на саксонскитѣ тѣсни линии е била само 150 километра. Отъ тогава до сега, тѣзи дължина се е увеличила на 224 км. Ако това, което г. Rein билъ чулъ бѣше основателно и ако саксонската администрация бѣше считала въвежданіето на 75-сантиметровата ширина, само като единъ академически опитъ, а не и като примѣръ, достоенъ за подражаніе, ний мислимъ, че самата тая администрация щѣше да турн край на този си неблагоприятенъ споредъ г. г. Rein и Николовъ опитъ и не щѣше да продължава да строи и до днесъ по-голѣмата частъ на останалитѣ си една отъ друга независими тѣсни линии сѣ съ сѣщата ширина отъ 75 сантиметра.

На мнѣнието на берлинския г. Rein ний ще противопоставимъ г. Николову отзыва на най-влиятелното и авторитетно лице въ администрацията на саксонскитѣ желѣзници.

Въ сѣзданието отъ 16 февруари 1893 г. на германското земе-дѣлческо общество, инженеръ и тайния сѣвѣтникъ Кёрке, слѣдъ като е прочелъ единъ назидателенъ рефератъ по срдѣствата на експлоатацията на саксонскитѣ 75 см. тѣсни желѣзници, отговаря по единъ най-насърдчителенъ начинъ за бъдещата служба на тѣснитѣ линии и добавя: „Отъ изложениа тукъ резултатъ отъ експлоатацията на тѣснитѣ желѣзници може да се заключи, че сега, когато въ цѣла Германія, както и въ Саксонія, желѣзницитѣ се намиратъ единъ продължителенъ периодъ въ рцѣтъ на държавата, върху основание на направения прѣзъ туй врѣме опитъ, може да се говори сигурно, че настоящитѣ условия на експлоатацията ще си останѣтъ сѣщитѣ и за въ бъдеще, че линиитѣ, които служатъ по настоящемъ само на локалния трафикъ не заслужватъ укора, че ще бѣдѣтъ може би нѣкога повикани

¹⁾ „A case of Narrow Gauge“ The Railroad Gazette № 16 p. 253, 1895.

да служатъ и на голѣмото движение и че щомъ локалното съобщение може да бѣде услужено съ една тѣсна желѣзница — както това ще бѣде въ по-вечето случаи — най-доброто нѣщо, което може да се направи е да се употрѣби тѣсниятъ пѣтъ. Днесъ вече не съществува никакво съмнѣние, че една тѣсна желѣзница, даже отъ 60 сантиметра широчина, може да надвие едно много голѣмо движение, да прѣнася всичкитѣ обикновени транспорти и най-голѣми тежести, а при това и сама да прѣуспѣва¹⁾

Като взема поводъ отъ туй изявление на г. Köpke, M. Schweder добавя въ своята книга за тѣснитѣ пѣтища: „Това изявление, казано отъ едни тѣй компетентни уста, трѣбаше да бѣде съвършено достатъчно за да успокои и най-зацѣпенения скептикъ, който се би усъмнилъ въ службата и можѣството и на най-тѣснитѣ желѣзници. Впрочемъ, ако даже нѣкога би могло да се случи, щото движението на една тѣсна желѣзница да се увеличи прѣзъ врѣмето на нейното служение до тамъ, щото да дотрѣба за него една по-голѣма широчина то не може, за Бога, да се смята за нещастие едно тѣй мотивирано прѣправяне отпослѣ на линията въ по-широка. (Развитиятъ благодарение на тѣсната линия богатъ трафикъ би билъ въ такъвъ случай отъ естество да оправдае напълно и възнагради богато разносикѣ на това прѣправяне Б. А.). Много по за осаждање е, че многочислени широки и тѣсни линии сѣ построени, които слѣдъ толкова годишенъ опитъ (не сѣ поличили и) не ще получатъ никога такава движение, което да не би могло да се надвие напълно отъ една тѣсна желѣзница. Какво постоянно прѣхосване на капиталъ и сила лежи въ това!“

„Не трѣбва прочее да срѣяме на врабцитѣ съ топове, — сега, когато сѣ изфърлени прѣзъ прозореца толкова капитали и пр.“

Какъвъ е резултата отъ експлоатацията и до колко неоснователно е съобщението на г. Н. за саксонскитѣ тѣсни 75-сантиметрови желѣзници, това интересующиятъ се читателъ може да види и въ официалното издание на администрацията — «Die Sekundär-Eisenbahnen des Königreichs Sachsen», отъ издѣлната напоследѣкъ книга на Ледигъ и Улбрихъ — «Die schmalspurigen Staatseisenbahnen im Königreiche Sachsen». Leipzig. 1895, а също и отъ съобщенията на Žežula — «Statistik der schmalspurigen Eisenbahnen» за 1890 до 92 г.

Не знаемъ какво да възразимъ на г. Н. за мнимитѣ неблагоприятни отзиви и на босна-херцеговинскитѣ 75-сантиметрови тѣсни желѣзници. За блѣтящия успѣхъ на тия желѣзници се е писало тѣй много и отъ толкова разнообразни източници, щото ний останяхме смаяни, какъ може единъ инженеръ, да си закрие очитѣ прѣдъ едно тѣй силно потвърждение на единъ общепризнатъ фактъ.²⁾ Ако опитѣтъ отъ 75-сантиметровия пѣтъ на босна-херцеговинскитѣ желѣзници бѣше неблагоприятенъ, за каквото г. Н. иска да го прѣдстави, правителството на Австро-Унгария не щѣше да продължава да строи съ сѣ-

1) Jahrbuch der Deutschen Landwirthschafts-Gesellschaft. 1893, St. 85.

2) а) Žežula F. „Im Bereiche der Schmalspur“. Sarajevo 1893.

б) Pfeiffer F. „Ueber den Bau und Betrieb der bosnisch-herzegovinischen Staatsbahnen“ Zeitschr. d. Oest.-Ung. Ing. u Arch. Vereins 1892. № 22—23.

в) Weissenbruch L. „Etude sur le chemin de fer de la Bosna“ Bulletin d. l. commission internationale Mars 1891.

г) Също въ Bulletin d. l. commission internationale 1894. Janvier.

щата широчина и бждецитѣ линии на тѣзи областъ и не щѣше да усвои сжщата широчина и за всичкитѣ тѣсни линии и за цѣлата монархия, а щѣше да удобри прѣпорѣчванія отъ г. Н. еднометровъ пжтъ.

Прихвъртъ на Босна е толкова по-цѣненъ за нашитѣ доказателства, защото икономическитѣ и социални условия на тѣзи страна се най-много доближаватъ до нашитѣ, и че тѣзи страна излѣзе отъ сжщото състояние, отъ което излѣзяхме и ний слѣдъ освобождението си. Ний ще направиме едно повърхностно сравнение на резултатитѣ отъ експлоатацията на босненскитѣ 75-сантиметрови и нашитѣ широки желѣзници, и нека си направиме всѣки заключението за достоинствата на нашата досегашна желѣзнопжтна политика, както и за оная на бждецето, изразена въ новоприетия желѣзнопжтенъ законъ.

Нашитѣ досегашни широки и монументални желѣзници покриватъ само разносцитѣ на експлоатацията си, а смѣшнитѣ спорѣдъ г. Николова тѣсни желѣзници на Босна и Херцеговина, слѣдъ като покриватъ тѣзи разноси, сж платили напр. за 1894 год. още и $5\frac{1}{3}$ лихва за капитала на построяванъето имъ; при това, тарифитѣ за пжтницитѣ и стокитѣ на босненскитѣ желѣзници сж много по-низки нежели тия на нашитѣ.

Дължината на босна-херцеговинскитѣ 75-сантиметрови тѣсни желѣзници е достигнала прѣзъ 1894. год. до 655 километра, а 1 километръ желѣзница се пада до тѣзи година на 1706 души жители, когато въ България единъ километръ желѣзница дохажда на 3877 души отъ населението. До 1894. г. дължината на нашитѣ линии е била 528 километра.

По всичкитѣ наши линии сж прѣнесени прѣзъ 1892. г. 288,304 пжтници, а по босненскитѣ тѣсни желѣзници сж прѣпжтували за сжщата година 454,866 души. Общиятъ транспортъ отъ стоки по нашитѣ желѣзници за 1892. г. възлиза на 287,115 тона, когато по босненскитѣ линии сж били прѣнесени за сжщата година 406.707 тона.

За да прѣнесжтъ горния трафикъ босненскитѣ желѣзници сж си послужили само съ 38 малки обикновенни и 8 збчати локомотиви и съ 175 пжтнически и 863 товарни, споредъ г. Н. смѣшни вагончета, когато нашитѣ широки желѣзници сж надвили на напловина по-слабия трафикъ съ 41 голѣми и тѣжки локомотиви, 110 луксовни пжтнички и 928 товарни вагона¹⁾.

За да надвижтъ на горния твърдѣ значителенъ и по-голѣмъ отъ нашия трафикъ, тѣснитѣ желѣзници на Босна не употрѣбаватъ освѣнъ часть отъ усиленето и срѣдствата, които тѣ сж въ състояние да проявятъ при едно пълно уползотворение на времето и техническитѣ срѣдства съ които може да располага 75-сантиметровия пжтъ. Инженеръ Felix Peyrer изчислява, че при едно редовно движение отъ по 12

д) Ziffer E. „On the gauges of railroad track in general, with special consideration of narrowgauge railroad“. Prepared for the international engineering congress of the Columbian Exhibition 1893.

е) Friedrich Müller's Grundzüge des Kleinbahnwesens, Berlin 95.

ж) Dr. Jekelfalussy J. „Bosnische Bahnen und bosnische Eisenbahnpolitik.“ Volkswirthschaftliche Rundschau 1895 Mai.

з) Haarmann A. „Die Kleinbahnen“ Berlin 1895.

¹⁾ Сравни: „Bosnische Bahnen und bosnische E. B-politik“ v. J. Jekelfalussy. Mitteil. d. Ver. f. d. Förd. d. Loc. — u Strassenbahnen 1895. 7. и „Отчета за общото движение по Б. Д. Желѣзници за 1892. г.“

трена на денъ и въ всѣко направление босненскитѣ 75-сантиметрови желѣзници ще могатъ да надвижатъ единъ трафикъ отъ 320.000 тони на всѣкой километъръ — трафикъ равенъ на движението по главнитѣ западни желѣзници на Австрия¹⁾.

Всичко това, което излагаме за производителността и службата на 75-сантиметровитѣ желѣзници сѣ факти, взети отъ самата практика. Тѣхното вѣрно опиѣнение трѣба да послужи за да създаде такова доверие на обществото въ тѣснитѣ желѣзници, каквото тѣ напълно заслужаватъ, като закрѣпи у него едно вѣрно и ясно прѣдставление за службата на тия линии въ бѣдѣщата ни мрѣжа.

Трѣба ли слѣдъ изложеното да отговаряме и на укора, който г. Н. подфѣрля за стабилността на подвижния материалъ на тѣсния пѣтъ отъ 75 см? Тази стабилностъ стои, както е извѣстно, въ нераздѣлна свѣръзка съ широчината на самия пѣтъ, но не по-малко вѣрно е и че тя зависи отъ бързината на движението, съ която бързина треновитѣ ще циркулиратъ по всѣка отъ проектиранитѣ линии.

Колкото по-голяма е тази бързина, толкова по-малка е стабилността на треновитѣ, даже при една и съща широчина, и за туй очевидно е, че една и съща сигурностъ може да се гарантира за движението на треновитѣ и по широкитѣ и по тѣснитѣ линии, ако скоростта на треновитѣ по послѣднитѣ се намали съразмѣрно съ намалението широчината на пѣтя въ свѣръзка съ понижението центра на тежестта и подобрението на подвижния материалъ у тѣснитѣ желѣзници.

Опитъ е показалъ, че стабилността, а слѣд. и сигурността на треновитѣ по 75 сантиметровитѣ линии, когато тѣ вървятъ съ бързина отъ 30 до 35 километра, не сѣ по-малки отъ ония на треновитѣ, които циркулиратъ съ бързина отъ 50 до 60 километра по широкитѣ нормални линии.

Обикновената бързина на 75-сантиметровитѣ линии Brölthalbahn и Bari-Barletta е 26 километра, а пѣкъ снабденитѣ съ по-солидна върхна конструкция босненски линии съ същата широчина се кръстосватъ постоянно отъ треновитѣ съ 35 километра въ часъ, безъ да е забѣлзванъ до сега нѣкакъвъ признакъ на опасение за стабилността на треновитѣ или чрезмѣрно истриванне на материала. Трѣба да се отбѣлжи при това, че този успѣхъ се дължи главно на рационалната конструкция на вагонитѣ и тая на пѣтя на тия желѣзници. Вагонитѣ на еднометровитѣ белгийски линии иматъ една широчина отъ 2₃ до 2₅, когато съ една добръ избрана конструкция и съ понижение центра на тежестта на вагонитѣ по босненскитѣ по-тѣсни желѣзници, тази ширина е доведена до 2₆ безъ да се компромитира ни най-малко стабилността на движението. До колко може да се увеличава скоростта на треновитѣ съ подобрението на конструкцията на пѣтя и подвижния материалъ, за това може да послужи примѣра на 60 сантиметровата Festiniogh-line обикновената бързина на треновитѣ на която е 45 километра, а сѣ правени опити съ бързини до 60 километра въ часъ²⁾.

¹⁾ F. Peyrer. „Die rationellste Spurweite für Schmalspurbahnen“ Oesterr. E. B. Zeitung. № 3. 1889.

²⁾ Теоретическо оправдание на това, което привеждами съ примѣри отъ практиката, интересуюция се четателъ ще намери въ студията на г. Brick'a: „Einfluss der Spurweite auf der Standfestigkeit der Geleise bei Lokal — und Kleinbahnen.“ Oester. Monatssch. f. d. Oeff. Baudienst. 95, s. 22 — 45.

Колкото се отнася до проектиранитѣ у насъ тѣсни линии, ние мислимъ, че едва ли нѣкога ще ни дотрѣба за тѣхъ бързина по-голъма отъ 35 километра въ часъ, а това е напълно достатъчно, за да задоволи и сегашнитѣ на нѣжджичи нужди на нашето локално съобщение. Ние питаме слѣдъ това, може ли да се прѣдава нѣкакво значение на твърденнето, че 75-сантиметровитѣ желѣзници не могли да задоволятъ нуждитѣ на движението, че не давали нужнитѣ удобства на пътниците, че икономията отъ тѣхната постройка се унищожавала отъ по-големитѣ разходи при експлоатацията, и най-послѣ, че тия желѣзници се били строили само за нуждитѣ на една или нѣколко общини или даже само за фабрични цѣли?

Г-нъ Николовъ прѣпорѣчва най-горещо широчината отъ 90 сантиметра, защото съ нея можало да се прѣнасятъ тренове отъ 100 тона по нагорнище отъ 25‰, а по равнинето — тренове отъ 150 тона съ бързина отъ 35 до 40 километра. Ние приведохме примѣри отъ дѣйствителността, при които 75 см. широчина дава същата служба, а даже и нѣщо повече.

Ние съобщихме, че 75 сантиметровия пътъ е употребенъ не като междуселско съобщение, а като цѣла система отъ 300 до 600 километра, която кръстосва цѣла една страна и служи за единствено нейно съобщение, — както е въ Босна, Боливия и Чили, или пъкъ като самостоятелни линии и клонове притоци на една главна мрѣжа, какъвто е случай у насъ и както е въ Австрия, Саксония, Испания¹⁾, и най-послѣ, като уединени линии, както е въ останалитѣ нѣкои — други държави.

Поучително въ горния смисълъ е появилото се напослѣдъкъ съобщение въ Times отъ единъ бившъ инспекторъ на Great Indian Peninsular railway, което освѣтява положението на експлоатацията на желѣзницитѣ съ различна широчина въ Индия²⁾. За производителността и службата на тѣснитѣ линии отъ 75 см., се казва въ туй съобщение, че по тѣхъ сж употребени открити вагони съ 2½ тона товаръ и една вмѣстителностъ отъ 10 тона. 11-тоновитѣ покрити вагони на широкитѣ нѣмъ линии тѣжжтъ отъ 6¼ до 7½ тона, а пъкъ 75-сантиметровитѣ покрити поставени на двѣ bogie's вагони при 3½ тона собствена тежестъ, притежавжтъ вмѣстимостъ отъ 13½ тона. 75-сантиметровиятѣ пътъ на английскитѣ желѣзници въ Индия се експлоатира съ локомотиви, които влѣкжтъ единъ тренъ 200 тона бруто и 150 т. него по нагорница отъ 10‰. На 100 тона транспортъ при 75-сантиметровата линия се падатъ само 27,6 тона мъртва тежестъ, когато тази тежестъ за широкитѣ вагони достига до 60—70 тона. Значи, че въ дадения случай 75-сантиметровитѣ линии прѣнасятъ съ еднаква мъртва тежестъ 125‰ полезень товаръ въ повече. Прибавена е и една

¹⁾ Още въ 1890 год. бѣше прѣдставенъ на картата въ Испания единъ законопроектъ за построяването на една мрѣжа отъ локални линии, спорѣдъ който се прѣдполагаше за тѣзи линии широчината отъ единъ метъръ. Този проектъ биде отложенъ и повържтъ на изучаване отъ една опрѣдѣлена за таа цѣлъ комисия. Слѣдъ дълги изучавания и сравнения, комисията е дошла до заключение да измѣни всецѣло стария проектъ и съ единъ новъ планъ проектира за същата мрѣжа 50 нови тѣсни линии на една обща дължина отъ 4980 километра, и вѣнчкитѣ — съ широчина отъ 75 сантиметра. Този проектъ е внесенъ отново за утвърдението на кортеситѣ. („Das Localbahnwesen in Spanien.“ Das Handelsmuseum 1894, Bd. 9. s. 195).

²⁾ Ztschr. f. Klb. 95, 5.

сравнителна таблици, въ която сж изложени главнитѣ статистически данни отъ експлоатацията и постройката на индийскитѣ линии. Между другото се вижда, че годишниятъ бруто-приходъ за една отъ послѣднитѣ години е възлизалъ :

а) за широкитѣ линии	27,620 лева
б) „ еднометровитѣ тѣсни линии	13,000 „
в) „ тѣснитѣ 75 сантиметрови линии	7.290 „

Слѣдъ като сж покрили разноснитѣ за експлоатацията си, тия линии сж платили на употребения за построяването имъ капиталъ :

а) широкитѣ единъ дивидендъ отъ	5,47% ₀
б) еднометровитѣ тѣсни линии дивидендъ отъ	5,26% ₀
и 75 сантиметровитѣ желѣзници сж платили	6,92% ₀ ¹⁾ .

Отъ сравнителния резултатъ на досегашната експлоатация на широкитѣ и тѣсни индийски пжтища съобщението въ Times водѣ слѣдното заключение : „Движението и трафикътъ, които могатъ да се развѣнжтъ въ една областъ, за която се проектира една линия, сж свършенно еднакви, независимо отъ това, да ли проектираната линия е широка или тѣсна желѣзница, но за това пжкъ, както показватъ цифритѣ на таблицата, лихвитѣ на употребения за построяването на тая линия капиталъ зависжтъ единствено отъ изборъ на широкия или тѣсенъ пжтъ.“

„Относително въпроса за най-вигодната широчина на пжтя, отъ сжщата таблица слѣдва, че една желѣзнопжтната линия е подобна на една машина, която може само тогава да работи економически и да дава удовлетворителенъ резултатъ, когато е поставена да работи съ пълната си сила и се пълноуползотворява; въ съзнанието на този принципъ лежи всичката тайна на икономическия успѣхъ отъ експлоатацията на индийскитѣ тѣсни желѣзници.“

Надѣваме се, че всичко това, което изложихме до тукъ е пълно достатъчно за да обори свършенно безосновнитѣ укори, отправени върху избраната отъ новия законъ широчина на тѣснитѣ на ж. п. линии.

Днесъ, слѣдъ станжлитѣ до сега опити съ пжтищата отъ различенъ типъ и при разни условия и слѣдъ многостраннитѣ разисквания и изучавания, изборътъ на най-цѣлестобразната широчина на тѣсния пжтъ за една дадена жѣстность, не е тъй труденъ и изложенъ на рискъ, както е билъ прѣди 5—10 години.

Ний виждаме, че съ изключение на случаитѣ, когато еднометровиятъ пжтъ е бивалъ употребенъ, за да замѣсти една цѣла и самостоятелна нормална мрѣжа или — за да послужи на единъ интенсивенъ локаленъ пжтинески трафикъ, въ всички други случаи принудителното прѣдписване на двѣтъ крайни широчини — отъ 1 м. и тая отъ 60 см. се явява като едно неоправдано и тежко ограничение, което излага интереситѣ на локално съобщение, принуждава заинтересуванитѣ въ него да прибѣгнатъ безъ нужда къмъ една отъ тѣзи крайности и свършжтъ съ разочарование.

За единъ слабъ и неспигуренъ трафикъ, който може да общае приходъ отъ 5 най-много до 10,000 лева, еднометровиятъ пжтъ е сравни-

¹⁾ Тѣзи цифри доказватъ, до колко основателно е мнѣнието, че при еднакви условия икономията отъ построяването на тѣснитѣ желѣзници се уличтожавали отъ по-големитѣ разноси при експлоатацията.

телно сложенъ и тежъкъ апаратъ, който неразличава много отъ нормалнитѣ желѣзници. Това е признатъ и самъ директорътъ на белгийското «Société générale de chemins de fer économiques» г. de Backer въ хамбургския конгресъ (1891), като е допусналъ че 75-сантиметровата ширина е повикана да замѣсти еднометровия пътъ, гдѣто послѣдния не намира достатъчно оправдание въ споменити по-горѣ изключителни обстоятелства.

Отъ друга страна, пътятъ отъ 60 см., макаръ и достаточенъ за да задоволи безъ сложна и обременена експлоатация единъ приходъ до 8000 лева, не може да работи съ същата рационалностъ, щомъ поради нѣкои непредвидени причини трафикътъ на линията почне да расте надъ границата отъ 10000 л.

Повечето отъ локалнитѣ линии на една главна мръжа сѣ такива, за които еднометровиятъ пътъ е съвсѣмъ скъпъ и не може да се рентираща както е съ еднометровитѣ линии на Франция. „Недостатъкътъ на еднометровия пътъ спроти широчинитѣ отъ 75 и 60 см. лежи, — както казва князь Чарторижскій въ своята брошура за второстепеннитѣ желѣзници¹⁾ — въ туй че този пътъ пада отвънъ границата въ която могатъ още да се строятъ подвижнитѣ желѣзници (коловози). Тая ширина не притежава пълно свойството и прѣимущества на тѣсния пътъ; тя не може, както 75 и 60-сантиметровата ширина, да бѣде икономична, а въ същото време и да прониква съ силни завои и голѣми нагорница въ затѣнитѣ и недостъпни за обикновенната желѣзница мѣста, нито да се доближава до всѣка точка на производството. Еднометровиятъ пътъ съединява въ себе-си недостатъцитѣ на нормалния и тѣсенъ пътъ безъ да притежава и прѣимущества на едната или друга ширина“.

Еднометровата ширина не може, слѣдователно, да послужи и за ония развѣтления отъ които се изисква да проникватъ въ центровѣтъ на производството, да търсятъ трафика на мѣстото на неговото изникване, а въ същото време да бѣде до тамъ евтина, щото да може да се приеме за икономично и удобно съобщение на частнитѣ притежания, индустриални заведения, земледѣлчески стопанства и пр. съ главната мръжа. Тѣзи нужди могатъ да се покриватъ само съ 80 до 60 см. широчини.

Отъ това слѣдва, че освѣнъ изброенитѣ по горѣ педостатѣци, съ въведението на еднометровия пътъ се свързва и едновременно употребление и на по-малкитѣ широчини, а заедно съ това се въвежда хаосъ и разнообразие въ широчинитѣ и се губи едно отъ главнитѣ назначения на локалнитѣ и тѣсни линии. Транспортитѣ въ такъвъ случай сѣ изложени на тройно натоварване — веднажъ на тѣснитѣ 60 или 75 сантиметрови, втори пътъ на еднометровитѣ а трети пътъ на нормалнитѣ вагони.

Ний трѣба да изискваме — се казва на друго мѣсто въ по-горѣ споменатата брошура — отъ една тѣсна желѣзница, щото тя да може да задоволи назначението си въ двѣтъ посоки:

Отъ една страна тя трѣбва да дава всичкитѣ удобства на експлоатацията и транспортитѣ на една нормална второстепенна линия и да прѣнася пътници, както стоки и добитъкъ съ голѣмъ товаръ,

¹⁾ „Ueber Eisenbahnen untergeordneter Bedeutung etc.“ Sigismund Prince Czartoryski, Rokosow, 93.

достатъчна бързина и пълна сигурност, а отъ друга — да бѣде достъпна за подвижния материалъ на приточнитѣ части и подвижни икономически желѣзници, съ гъвкавостта си да се приспособява на всичкитѣ локални топографически условия, и съ най-малко жертви, да прониква на всекъдѣ, до всяка точка.

Като излизаме отъ тѣзи съображения, ний мислимъ, че изборътъ между двата типа — отъ 1 м. и 60 сантиметра, — единътъ отъ които е много широкъ, а другиятъ много тѣсенъ, не е изборъ, а принуждение. Може да става рѣчь дали нѣкоя отъ нашитѣ второстепенни линии трѣба да бѣде широка или тѣсна, ала веднажъ въпросътъ рѣшенъ въ полза на последната, то широчината ѝ трѣба да бѣде оная отъ 75 или 80 сантиметра. Само тѣзи сж широчинитѣ, които могатъ да бѣждатъ напълно употребени отъ скромния и ограниченъ трафикъ, на нашитѣ приточни локални линии. Тѣзи два типа могатъ да задоволятъ безъ усилие трафикъ отъ 15,000 и повече лева: достаточно е да се усили и подобри върхната конструкция за да добиете отъ тѣхъ една линия, производителността на която да остави надирѣ-си оная на много широки второстепенни линии.

Ограничихме се съ възраженията си само върху типа отъ 75 сантиметра и то за да дадемъ правъ отговоръ на въпроса, тъй както го постави въ критиката си г-нъ Николовъ. Показахме по единъ най-лесенъ начинъ че службата и производството на 75-сантиметровитѣ тѣсни линии е повече отъ достаточна за да покрие нуждитѣ отъ желѣзница на мѣстата, за които сж прѣдвидени тѣснитѣ линии въ новия законъ. Тѣзи би била широчината на икта за тѣснитѣ желѣзници, на които бихме настояли и ний слѣдъ зрѣлото обещание на въпроса, ако и у насъ, както другагѣ, бѣше заночило съ типа отъ 75 см. и интереситѣ на общата експлоатация изисквахъ да се запази еднообразието въ подвижния материалъ и пр. Ний сме свободни отъ подобно ограничение. По тѣзи причина и понеже втората споменхата по-горѣ и прѣдвидена отъ закона широчина отъ 80 см. е същинскиятъ сѣденъ иктъ между всичкитѣ употребявани до сега типове отъ 60. см. до 1 м., и защото тѣзи широчина съединява въ себе-си най-много отъ прѣимущества на всичкитѣ други тѣсни иктица, тъй като този типъ може да бѣде построенъ еднакво, като лекъ и подвиженъ иктъ съ лесна и бърза манипулация при инсталирането му — изискване тъй важно за промишленитѣ и военни желѣзници, — както и като една желѣзница съ солиденъ иктъ прѣдизначенъ за тѣжки и бързи транспорти: по тѣзи съображения, нашето убѣждение е, че широчината на тѣснитѣ линии на локалната ни мрѣжа трѣба да бѣде втората избрана отъ закона широчина, а именно, оная отъ 80 сантиметра.

* * *

Свършваме забѣлѣжкитѣ си върху ония точки отъ приетия желѣзницѣнъ законъ, които сж биле до сега досегнати отъ едно криво и необективно тълкувание. Заслужаватъ да бѣждатъ размислени по-отблизу и другитѣ вотирани съ сжщия законъ линии, и нашето намѣрение е да сторимъ това при другъ прѣдстоящъ случай.

Отъ изложеното читателятъ ще да е разбралъ, че именно тѣзи точки, които досегашната критика иска да отбѣлѣжи като недоста-

тъци на новия законъ еж неговото най-главно достоинство. Къмъ недостатъцитѣ критиката е съвсѣмъ снизходителна.

Най-голтмото искусство на единъ законодатель въ работи, които задѣватъ прѣко или коевенно обществения строй и интереси, е да се освободи съвършено отъ прѣдразсѣдцитѣ и прѣдубѣдението. ЖелѢзнопътното ни дѣло и политика се опрѣдѣлятъ отъ особенноститѣ на икономическия ни битъ и ония на народното ни стопанство. Нито техническитѣ, нито икономическитѣ форми на желѢзнопътната практика въ странство не трѣба да се взематъ като аксиоматически и прѣсаядатъ на нашата бѣдна и ненаторена за тѣхъ почва. За насъ, тѣзи форми еж само елементи, материалъ, отъ който ний трѣба да правиме добъръ изборъ¹⁾.

Ето за туй, заслугата която лежи въ основитѣ на новия законъ е че съ него еж притеглени добрѣ нашитѣ условия и нашитѣ нужди и се даватъ на страната бързи и евтини съобщения, — тъкмо такива, отъ каквито тя има нужда и каквито тя може да издържа.

Ний прѣживѣваме съвременната икономическа война, като се сражаваме на всемирното тържище съ примитивнитѣ си още ерѣдства. Усѣщаме, че поминѣкътъ ни става отъ година на година сѣ по-тѣжѣкъ че губимъ почвата изъ подъ краката си, и вмѣсто да изучимъ и задоволимъ дѣйствителнитѣ си нужди, ний се залѣгваме сѣ съ ефемерни успѣхи и имитираме това, което неможе да се имитира.

Прочее, повтаряме и ний заедно съ заключението на мотивитѣ на ж.-пътния законъ, че трѣба да се излѣзне отъ досегашния застои; трѣба да отворимъ страната си и да вървимъ и ний напрѣдъ заедно съ другитѣ; но прѣди всичко — икономията и благоразумието!

М. Момчиловъ.

¹⁾ По сжщия поводъ, като говори за второстепеннитѣ желѢзници и употреблението на тѣснитѣ пътища А. Picard се обръща съ слѣднитѣ прѣдизителни думи: „Nous le répétons; même pour les lignes secondaires, il ne peut y avoir que des solutions d'espèce. Dans chaque cas l'instrument doit être approprié aux circonstances; le choix entre les divers types de voies et de matériel doit être arrêté sans parti pris, sans idée préconçue, en dehors de toute théorie, droit étroite et trop systématique à la suite d'une étude comparative approfondie et consciencieuse.“ — Alfred Picard. Traité de chemins de fer. II 87.

Едно епохално откритие.

(Рентгеновите лъчи).

Откритието, за което говорим тук, дава възможност да се фотографира скелетът на живия човек! Да, скелетът на живия човек. Ала читателите няма защо да се болят. Тук не се касае за нищо свърхестествено. Значи никакви „духове“ не са замесени? Да, не са замесени, и при всичко това — скелетът ви може да излезе на фотографии, без да е нужно, да се събличат! Но преди да отидем понататък, трябва да кажем нещо за самото откритие.

Тъкмо преди новата година прочетох във един чужд вестник, който се получава във София, една много интересна кореспонденция, в която се разказва за едно чудно откритие на професора по физиката във Вюрцбургския университет, Рентген. Тъй като това можеше да бъде новогодишна „шега“, аз написах веднага на проф. Рентгена във Вюрцбург, и го помолих да ми съобщи, вярно ли е това. Сега аз имам под ръка както писмото на тоя учен професор, тъй и неговата обнародвана в края на месец Декември 1895 г. работа: „Ueber eine neue Art von Strahlen“ (върху един нов вид лъчи, въ протоколите на Вюрцбургското физико-медицинско дружество 1895) и мога да запозная читателите на кратко с тоя въпрос. Освети това тук във София мога да се намъркят във някои илюстрирани вестници и фотографически снимки на една женска ръка, от която се виждат само костите, на един часовник, който е бил затворен въ дървен сандък, на едно мъртво канарейче, фотографирано съ перушината и пр. (глед. «Illustrirte Zeitung» 25. I. 96 8 февруар. 96., «Echo», I. 96). Ний сме въ положение да дадем на читателите две от тия снимки.

От учебниците по физика извѣстна е вече от няколко години насам цѣвѣта на Крукса (1879). Тя състои от един стъклен шаръ или цилиндър, от който е изваден въздухът до такава степен, щото неговото налягане съставя само една десетомилiona часть на една атмосфера. Въ тая цѣвъ са заварени две жици-електроди. Ако се съединятъ тия жици съ Румкорфовата спирала, която дава силни електрически искри, то въ Круксовата цѣвъ ще се появи сияние, което излъчва отъ единия електродъ — отрицателния. Ако къмъ тоя електродъ се прикрѣпи по-отрано една неголяма пластинка така, щото тя да не бъде обърната къмъ другия електродъ, то сиянието, което излъчва отъ пластинката, няма да отиде къмъ другия електродъ,

както това се наблюдава напр. у Гайслеровитѣ цѣви, а ще отиде по линията, перпендикулярна къмъ пластинката и ще падне на стъклото.

Тукъ трѣба да забѣлѣжж, че Круксъ, председателъ на кралското дружество въ Лондонъ, е устроилъ тия цѣви отъ разнообразна форма съ цѣлъ да докаже съществуването на тѣй нареченото „четвърто състояние на материята“, вслѣдствие на което си навлѣче незаслуженото прозвище „спиритистъ“. Въ допълнение ще кажа, че нѣмскитѣ физикъ Хитторфъ още по-рано бѣше измислилъ такива цѣви. Слѣдъ нѣколко врѣме се появихъ такива сѣщи цѣви и отъ малоруския ученъ Пулюй (сега проф. въ Пражския университетъ). Въ послѣдно врѣме тия цѣви бѣхъ прѣдметъ на изучаване отъ страна на нѣмския ученъ Ленаръ, който получи съ тѣхъ твърдѣ интересни резултати, като измисли така наречения „Ленаровъ прозорецъ“.

Въпросътъ, защо сиянието въ Круксовитѣ цѣви се разпространява по прави линии, а въ Гайслеровитѣ — по веѣкакви, останахъ и до послѣдно врѣме висещъ. Круксъ и до сега утвърждава, че въ неговитѣ цѣви се намира материя, която има такива свойства, и която се намира тамъ нито въ твърдо, нито въ водно, нито въ парообразно състояние, а въ „четвърто състояние“. Нѣмскитѣ учени казватъ, че това сѣ електрическитѣ вълни, намѣрени отъ Херцъ.

Както и да е, Круксовата материя, или както нѣмцитѣ казватъ, като днитѣ лъчи (катодъ отрицателенъ електродъ), прѣдставехъ енигма за учения свѣтъ.

Рентгенъ изучавалъ сѣщо тоя въпросъ и случайно намѣрилъ слѣдующето: когато Круксовата цѣвъ била облепена съ черенъ картонъ, то находящиятъ се близко листъ книга, намазанъ съ разтворъ отъ платино-бариевъ циануръ, се освѣтлява. Това освѣщение се наблюдавало и въ разстояние на 2 метра отъ цѣвта и се прѣкъсвало, ако цѣвта не се съединявала съ дѣйствующата Румкорфова спирали. Ако нѣмало въ стаята казаната книга, стаята била тъмна. По тоя начинъ се констатиралъ единъ важенъ фактъ, че свѣтлината слѣдъ като излиза изъ цѣвта невидимо, проникнува картона и като се намалява пропорционално съ квадрата на разстоянието отъ цѣвта, застава да свѣтлятъ (флуоресциратъ) нѣкои вещества. По-послѣ се видело, че обикновената фотографическа пластинка чернѣе подъ влиянието на тия невидими лъчи.

Това нагледъ съвсѣмъ просто откритие дало на Рентгена мисълта да фотографира коститѣ на живъ човѣкъ.

За тая цѣлъ той постъпила по слѣдния начинъ: една Румкорфова спирали отъ сръдна величина, която може да се туря въ дѣйствие съ 3—4 елемента, се съединява съ Круксовата, Хитторфовата, Пулюевата или Ленаровата цѣвъ; на разстояние на нѣколко сантиметра отъ нея се туря фотографическа чувствителна пластинка, а между нея и цѣвта наприм. рѣзка на човѣкъ. Слѣдъ малко врѣме се вади пластинката и върху нея се получава снимка: ала само коститѣ на рѣжката съ всичкитѣ подробности, а месото не се вижда. На ¹¹/₂₃ януари т. год. професоръ Рентгенъ произнесълъ по тоя поводъ славка въ физико-медицинското дружество въ Вюрцбургъ и фотографиралъ скелета на рѣжката на профес. по анатомията, фонъ Келликеръ, който въ това заседание прѣдложилъ да се нарѣче неизвѣстната до сега Рентгенови лъчи.

Отъ тия опити излиза, че месото пропуска новооткрититѣ лъчи (ако и за насъ да сѣ невидими), а коститѣ не ги пропускатъ. По-на-

Човѣшка рѣка. Най нова, усъвършенствувана снимка чрѣзъ Рентгеновитѣ лъчи отъ професоритѣ Едеръ и Валента въ Виена.

татъшнитѣ опити показали, че металитѣ сѣщо токоречи не пропускатъ новитѣ лъчи, но ако дебелината на металическитѣ пластинки не е го-

лъма, новите лъчи прѣминуватъ и чрѣзъ тѣхъ, ако и съ различна сила. Така лъчитѣ прѣминували чрѣзъ платинова пластинка отъ 0.018 милиметра дебелина. Ако приемемъ тая дебелина като единица, то за да прѣминатъ лъчитѣ чрѣзъ други метали съ сжщата сила, трѣба да се направи оловото 3 пѣти по-дебело, цинкътъ 6 пѣти, а алуминиятъ 200 пѣти. Понеже платината е най-тежка отъ всичките метали, а алуминий само $2\frac{1}{2}$ пѣти е по-тежъкъ отъ водата (и 8 пѣти по-лекъ отъ платината), то проводимостта за новите лъчи зависи, както се вижда, отъ относително

Мъртво капарейче, фотографирано съ Рентгеновите лъчи отъ Д-ръ Францъ Гийзелъ въ Брауншвайгъ.

телното тегло на дадения металъ. Слѣдователно най-непрозрачниятъ металъ трѣба да се счита платината.

Като фотографиралъ ржката на дама, Рентгенъ получилъ на фотографията ибжни кости, както и подобава на дама, но безъ месо. Вѣнчалниятъ пръстенъ сжщо излѣзълъ, но като че да виси въ въздуха.

Апелирамъ на вашата фантазия читателю. Ако вие сте раненъ и имате куршумъ въ тѣлото си, а гдѣ — неизвѣстно, то обърнете се

къмъ г. Ив. Карастоянова, който скоро ще снабди своя ателперъ съ пужнитѣ апарати; той ще ви снесе (не е потребно да се събличате) и върху фотографията освѣнѣ вашиятъ скелетъ ще излѣзе и куршумтъ. Докторътъ ще ви го извади тогава безъ всѣки сондажъ сир. безъ излишни мъчения. Вашиятъ приятелъ си е счунилъ, да кажемъ, крака. Новомодната фотография ще покаже вида на прѣлома и ще улесни задачата на хирурга.

Обаче какво казвамъ фантазия. Последнитѣ извѣстия вече ни говорѣтъ за успѣшно практическо приложение на Рентгеновото откритие при операции. И дѣйствително какво чудесно поле се отваря на медицината и специално за хирургията!

Бъдещето ще покаже въ дѣйствителностъ до колко ще се оправдайтъ възлагаемитѣ надежди отъ насъ европейцитѣ — прѣдставители на класицизма — върху Рентгеновитѣ лъчи. Въ Америка на слѣдующия день щѣме да се основе дружество за експлоатиране на всичкитѣ консеквенции отъ това откритие. У насъ и телефонитѣ се въвеждатъ само 10 години слѣдъ издаванетоъ патента на Белла?

Но да оставимъ критиката на страна и да се обърнемъ къмъ теоретическото значение на Рентгеновото откритие.

Новооткрититѣ лъчи се разпространяватъ по прѣма линия. Това се доказало съ помощта на дебела оловена пластинка съ малко кръгло отворче. Пластинката се поставяла между Круксовата цѣвъ и фотографирующа а пластинка и върху фотографията се получило изображение на отвора по права линия, която съединявала изображението, дѣйствителния отворъ и цѣвѣта.

Органическитѣ вещества, освѣнѣ коститѣ, се оказали прозрачни за новитѣ лъчи, разумѣва се до извѣстна степенъ. Книга отъ 1000 страници не могла да спре невидимитѣ лъчи и фотографическата пластинка, която стояла отвъди, почернѣла. Сжщото се случило и съ два чифта карти за игра. Стъклото ги пропуца твърдѣ хубаво, само ако то не е флинтгласъ, сир. ако не съдържа въ себе оловени соли. Дървени дъски отъ 3 сантиметра дебелина като че и да не сж съществували, но ако се боядисатъ съ оловени краски то лъчитѣ токоречи никакъ не прѣминуватъ (обърнете внимание, че тукъ присѣтствува металъ — олово). Лъчитѣ прѣминуватъ сжщо и прѣзъ вода, сѣровжглеродъ и други жидкости, а сжщо прѣзъ кварцъ, варовитѣ шпатъ, каучукъ и др. . . .

Прѣломление за новитѣ лъчи почти не се оказало; поне когато Рентгенъ прокаралъ тия лъчи прѣзъ призма отъ вода и сѣровжглеродъ (между пластинки отъ с. л. юда), отпечатването на прѣдмета върху фотографическата пластинка се получило все тамъ, гдѣто било и безъ призма. Ако има прѣломление, то неговиятъ коефициентъ не е по-голямъ отъ 1.05. Призмитѣ отъ метали не дали положителни резултати. Сжщо не се получило очакваното и съ лещитѣ отъ стъкло и каучукъ.

Дѣйствителна рефлексия (отражения) у новитѣ лъчи не се забѣлѣзва, а тѣ се отнасятъ къмъ най-различнитѣ вещества, както свѣтлината къмъ мжтнитѣ срдѣни.

Поляризация и интерференция сжщо не сж констатирани.

Единъ важенъ фактъ е билъ тоя, че тия лъчи не се отклонявали подъ влиянието на магнита, както това става съ катоднитѣ лъчи вътрѣ въ цѣвѣта. Рентгенъ се държи по тоя въпросъ на това мнѣние, че него-

витѣ лъчи се получаватъ, само когато катоднитѣ цѣви на Круксовата цѣвъ падатъ върху стълбото на цѣвта, и отъ тука се получаватъ вече нови лъчи.

Новитѣ лъчи иматъ съ лъчитѣ отъ свѣтлината само тая аналогия, че тѣ се разпространяватъ по прави линии сир. даватъ сѣвка, флоресциратъ и дѣйствуватъ химически.

Въ физиката ние не можемъ да дадемъ мѣсто за новата сила (или енергия, ако искаме) между звука и химическитѣ лъчи, понеже всичко е вече заето. Остава само продължението, сир. мѣстото на десно отъ химическитѣ лъчи (ултравиолетови), гдѣто могатъ да бждатъ вмѣстени енергии X, Y, Z, и т. н. Тия енергии ще иматъ по-голямъ число трептения на секунда, отколкото свѣтлината и химическитѣ лъчи. Рентгенъ, като истински физикъ, нарече своитѣ лъчи „лъчитѣ X“.

Фактътъ, че неговитѣ лъчи не могатъ да бждатъ поларизирани, показва че трептенията на новата енергия не сж попрѣчни, както наприм. електрическитѣ, на топлината, на свѣтлината и химическитѣ лъчи, а продължни. До сега магнитнитѣ лъчи, открити отъ Херцъ имахъ продължителнѣ колебания на етера, „който пълни всичко“.

По тоя начинъ благодарение на пионеритѣ на науката, налитѣ знания за природата все повече и повече се разширяватъ, като донасятъ плодове и за практическия животъ. Открива се силата X днесъ, а утрѣ, може би, ще се открие и силата Y, Z и т. н. Коего вчера се считаше още за мистериозно, недостойно за внимание отъ официалнитѣ учени, днесъ се подвежда подъ общитѣ закони на природата. Хипнотизмътъ вече получи право на гражданство; фотографированieto на скелета на живъ човѣкъ, което бѣше открито още отъ Райхенбахъ (Лейпцигъ) прѣди 1869 г. и се считаше за нѣщо спиритическо, сега станъ несъмнителенъ фактъ. Нека прочее изкажемъ тукъ надежда, че много което се счита отъ класическитѣ учени сега за басня, измислица на фантазията, недостойно за научно внимание, ще заеме въ подновената наука заслужено мѣсто. Свѣрхестествено въ свѣта нищо нѣма — всичко принадлежи и произхожда въ природата.

13 I. 1896.

II. Бахметевъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЬ.

Историята на о. Паисия Хилендарский издадена съ едно прѣдисловие отъ учителя при В. Търновската Държавна Мжска гимназия „св. Кирилъ“, М. Московъ. Търново, П. Х. Панайотовъ, 1893 8-о XXXI+84 стр. Ц. 1 л. 20 с. Посвещава се на работниците по възражданieto на българския народъ.

Прѣвъ марта 1894. год. Н. А. Начовъ написа „Забѣлѣжка за Паисиевата история“ и я обнародва въ „Периодическо списание“, кн. XLVI. 1894. Тукъ, на стр. 505—506 той изрежда въ зб. 3 вѣчки извѣстни до тогава прѣписи на тая история, характеризова прѣписѣтъ на Т. Н. Шишковъ споредъ изданието на Топковичева прѣписъ за втори пътъ отъ А. В. Лонгиновъ въ „записка императ. Одесскаго общества исторiи и древностей“, сравнява една обработка на Паисиева трудъ — свое притежание — съ издадения въ Будимъ на 1844. год. „Царственникъ“ и подава нѣкои освѣтления за изворитѣ на материяла у Паисия и у неговитѣ „ученици“, прѣписвачи и обработвачи. Че М. Московъ въ Търново е издалъ прѣди това на български „Историята на о. Паисия Хилендарский“ съ единъ прѣдговоръ, писанъ вече прѣвъ 1892. г., трудолюбивиятъ и внимателенъ Н. А. Начовъ въвъ Варна не е знаахъ! По поводъ на „забѣлѣжката“ на г. Начова излѣзе въ „Български прѣгледъ“ за ноември 1894. г. съобщение отъ П. Д. Шишмановъ (II. год. I. кн., стр. 104—110), че въ Софийската народна библиотека се пази още единъ прѣписъ отъ Паисиевата история, който се посрѣща съ прѣписа на Шишкова, и че Софийскиятъ заедно съ Шишковия сж прѣписвани отъ другъ Еленски прѣписъ, а въ Книжовното дружество ще да се намира трети прѣписъ, съставенъ отъ покойния Славейковъ въвъ основа на Еленския и на единъ донесенъ въ Търново отъ Фотинова; при това г. Ш. се тжжи, че руситѣ иматъ вече двѣ издания на Паисиевата история, а ние нѣмаме ниедно. Ще каже, че за изданието на г. Московъ и той не е знаахъ! Въ IV—V. кн. „Български прѣгледъ“ II. г. азъ реферухахъ прѣвъ 1895. г. за XLVI. кн. на „Периодическо списание“; като споменувахъ отъ нейното съдържание статията на г. Начова (стр. 268), азъ посочихъ едно мѣсто отъ Archiv für slavische Philologie XIV. 277, дѣто г. Пречекъ отбѣлѣзва апокрифа за пророка Исая като изворъ на нѣкои фантастични царски имена у Паисия, и добавихъ, че нѣкакъвъ прѣписъ отъ Паисиевата история се намира споредъ министерския Сборникъ VI, 1. 84. въ Пирдопъ. Ала че такава история е излѣзла прѣвъ 1893. г. печатно на български отъ г. Московъ, и азъ не знаехъ! Течнѣва слѣдъ това се съдобихъ съ издадения отъ книжарницата на Т. Чичевъ въ София „Описъ“ № 1., юли 1894, и останжхъ смаянъ, че

една история на Паисия, печатана въ Търново, е могла да проживѣе въ цѣла България пълни двѣ години неизвѣстна никому отъ домашнитѣ книжовници! Работата можеше да изгѣе още по-скандална, ако прѣди описа на г. Чипева дойдѣше нѣкое чуждо счисание съ вѣсть или цитатѣ, отъ дѣто да узнаемъ, че у насъ се била издала историята на Паисия отъ единъ търновски учител! Десеткитѣ периодични счисления, за които българскитѣ читатели плаща по десетки левове всѣка година, не намѣрихъ случай, не си сторихъ трудъ поне нѣкътъ да подрекихъ за изданието на г. Московъ. Вѣнчко това е богата, разкошна картина на българскитѣ условия за книжовна работа: вѣстници, списания, библиотеки, дружества, — и отъ никого нищо на врѣме и на мѣсто! Идете слѣдъ това да орете книжовни поля съ такива неспретни рала

Прѣди да пристѣпимъ къмъ своето издание, г. Московъ имаше да избере колкото се може она отъ извѣстнитѣ прѣписи на Паисиевата история, който по своитѣ бѣлѣзи да стои най-близу до прѣдположения оригиналъ, понеже още не се е открилъ автографътъ на Паисия и надали ще се открие вече нѣкога. Въ една забѣлѣжка на „Български книжици“ год. II. 1859 стр. 540—541 се казва, че въ 1765. г. била прѣписана въ Котелъ отъ „Стойка Иерея“ [= сѣтнешниятъ епископъ Софроні Врачански] една история, съчинена въ Хилендаръ на Света гора при егумена Лаврентія отъ по-малкия неговъ братъ [= Паиси] и прѣнесена въ Котелъ отъ Иероманаха Паисія; тая забѣлѣжка станъ още по-ясна въ 1871. г., когато Г. Кръстьовичъ добави въ „Читалище“ I. 351—357, че прѣписътъ на Паисиевата история билъ поставенъ за вѣчно пазенѣе въ мѣстния храмъ на св. апостоли Петъръ и Павелъ, и обнародва отъ него за показъ нѣщо отъ вѣститѣ на Паисия за българската самостоятелна патриаршия въ Търново. Котленскитѣ прѣписъ е споредъ това най-старъ и най-близкъ до автографа на самага Паисия, па може да се каже негли и тѣждественъ съ него; ала за тоя рѣкописъ до пожара на Котелъ въ 1894. г. не бѣхъ изнесени никакви други подробности, а дали е уцѣлѣлъ и слѣдъ пожара, ще трѣба тежѣва да се изпита. Отъ него е правенъ Еленскитѣ прѣписъ, който сж прѣпривали по „новобългарски“ и прѣработвали Славейковъ (заедно съ учителя Христо Драгановъ отъ Търново, въ два екземплара, Фотиновски Юбилеенъ сборникъ отд. 2 стр. 86—87) и по всичко вѣроятіе Шишковъ (Български прѣгледъ II, 1. 110); единъ екземпляръ отъ своята „прѣработка“ (— слоба отъ текста на Еленскитѣ прѣписъ и на другъ, по-скжсенъ и обогатенъ текстъ, донесенъ отъ Фотинова въ Търново отъ Стара-Загора) Славейковъ видѣлъ въ 1881. г. въ Софійската народна библиотека между книгата на прѣнесеното отъ Браила Българско книжовно дружество, а втория екземпляръ съ другаря си Драганова занесли заедно въ Свищовъ и прѣдали на учителя Христати Павловичъ за да го напечата. Павловичъ, каже Славейковъ (Юбилеенъ сборникъ отд. 2. 90), съкратилъ тая прѣдадена нему слоба, та я издалъ подъ вида на печатания въ Будище „Царственикъ“, 1844; обаче отъ „Мысли за сегашното българско учение“ на Априлова, Одеса 1847 (стр. 25 зб. и 30) ние знаемъ, че Христати Павловичъ е издалъ „Царственикътъ“ по прѣдложение отъ Браилскитѣ българи, които ще да сж му прѣдставили и свой особенъ рѣкописъ за тая цѣль. Тия българи прѣдлагали изпърво Априлову да се завземе

съ изданието: Априловъ прѣгледалъ пратениятъ нему ржкописъ и го намѣрилъ токо-речи еднакъвъ съ други три ржкописа, що притежавалъ. На освѣтъ това срещилъ вътрѣ, каже, безчетъ неправилности, погрѣшки, анахронизми, и не смѣталъ за добро да дава лъжливи понятия за нашето битописаніе, но рѣшилъ да почака българската история на Анастаса Стояновичъ Кишиловски. Слѣдъ отказа на Априлова написитѣ браилчани се отнесли до Павловича въ Свищовъ. Павловичъ ще да се е възползувалъ именно отъ тѣхния ржкописъ за „Царственика“, а не отъ ржкописа на Славейкова, понеже Софійскія тѣ прѣписъ въ народната библиотека е тъкмо една отъ прѣработкитѣ на Славейкова и Драганова и не се изравнява съ текста на печатания „Царственикъ“: „неизвѣстно лице е готвило тая прѣработка за да се печата „изживеніемъ же и прилежаніемъ г. Евстатіа Ангеловича, родомъ же Терновица.“ и написало въ стихове „похвала къ переводчицамъ, Паисіа сщеномонаха, Хрта Драгановича, Петка Рачовича“ (Български прѣгледъ II, 1. 108—109: — Славейковъ отъ 1842. г. се казваше Петко Рачовъ.) Какво е сторилъ Христати Павловичъ (Дуничанинъ) съ прѣдадения нему Браилски ржкописъ слѣдъ отпечатването на „Царственика“ и съ екземплара на Славейкова и Драганова, не е извѣстно; ала възможно е всѣкакъ поне за подирния, като издаванъ печатно, че ще да е пхтувалъ още изъ ржцѣ въ ржцѣ, и не би било чудно да се оказалъ, че е схитиятъ сегашенъ Софійски ржкописъ. За това би трѣбало само да се сравни съ него ржкописътъ на книжовното дружество, който Славейковъ познатъ въ 1881. г. за свой екземпляръ. — единъ отъ двата, сглюбени въ Търново по Еленския прѣписъ на Паисиевата история и по Фотиновия царственикъ. Тоя свой екземпляръ билъ далъ Славейковъ още тогава на нѣкой влашки българинъ за да го печата въ Букурещъ, ала послѣ му дошла вѣсть, че ржкописътъ билъ загиналъ въ единъ пожаръ. Не е нѣщо невъзможно, влашкиятъ българинъ просто да си е присвоилъ екземплярътъ на Славейкова, и когато се основа по-късно въ Браила Българското книжовно дружество, да го е подарилъ на подирното като „добъръ родолюбецъ.“

Като ходили Славейковъ и Драгановъ съ своитѣ прѣработки по Търновско прѣзъ 1842. г. „да ги проповѣдатъ“, научили се още за два прѣписа отъ Паисиевата история (Юбил. сб. 2. 88): единътъ въ Дръново, стѣкменъ за обучение на по-малки ученици и съ вѣсти за турекитѣ царѣ до Селима III., а другиятъ въ Търново, много по-краткъ и нѣкакъ различенъ отъ текста на Паисия. Дръновскія прѣписъ се намиратъ у нѣкого си Георги, прѣзъ 1836. г. учитель въ Габровския ханъ. Отъ Дръново ималъ и Априловъ единъ ржкописъ, прѣписанъ въ 1837. г. януари отъ учителя Степанъ поиъ Зотовъ и ученика му Цено въ Дръновския манастиръ отъ тамошния „царственикъ“ (бѣс. IV. 6 зб. 2). Може би да има нѣкоя връзка между тоя прѣписъ и прѣписа на споменатия учитель въ Габровския ханъ. Априловъ направилъ прѣписъ отъ своя Дръновски ржкописъ и го пратилъ на Венелина въ Москва, дѣто го виждалъ професоръ Дриновъ; тоя ржкописъ ще да е единъ отъ тритѣ, съ които сравнявалъ Априловъ царственикътъ на Браилскитѣ българи. Другъ отъ тѣхъ е доставениятъ нему прѣписъ отъ Жеравна, за който е писалъ на Венелина, че билъ еднакъвъ съ Дръновския, но само писанъ съ

славянски букви, по-вече изиѣстренъ съ славянски думи и по-цѣленъ. Тия бѣлѣжки на Априлова и извѣстното негово недовѣрчиво отношение изобщо къмъ тоя видъ български истории ни каратъ да прѣдполагаме, че Дриновскиятъ и Жеравненскиятъ рѣкописъ се отнасятъ помежду си тъй, както Еленскиятъ рѣписъ къмъ Фотиновия отъ Стара-Загора, или както схидниската История Паисиева къмъ изработения върху нейна основа съжсенъ царственикъ. За третия отъ рѣкописитѣ на Априлова писуватъ вѣсти. Жеравненскиятъ рѣписъ е намѣренъ въ 1838. г. въ Жеравна отъ сливенеца Анастаса Дукияди у мѣстния учителъ; отъ Априлова той прѣмнижлъ у Николай Мурзакевичъ въ Одеса. У това лице се запозна съ него Г. С. Раковски, та подаде въ „Нѣколко рѣчи о Асѣню първому etc.“. Бѣлградъ 1860, два кжеа текетъ, отъ които единѣтъ (стр. 20—21) се захваща съ сжщитѣ думи, както кжебъ изъ котленския рѣписъ въ Читалище, а другиятъ (стр. 44—46) е цѣлъ прѣдговоръ къмъ читатели и слушатели на неговото изложение. На стр. 46. Раковски прѣпечатва и петъ записа отъ края на рѣкописа, внесени тамъ отъ петъ души читатели отъ 1772. до 1794. година (срв. бПС. III. 33.): по тия записи се види, че Жеравненскиятъ рѣкописъ е само съ пѣколко години по-младъ отъ Котленския и има да прѣдстави наравно съ него текетъ най-близкъ до първоначалния Паисиевъ. Професоръ Дриновъ дирилъ прѣзъ септември 1870. г. въ Одеса Жеравненскиятъ рѣписъ, ала му казали, че отъ Мурзакевича той прѣмнижлъ у нѣкого г. Куриса, а тогава нѣмало по него врѣме въ града (бПС. IV. 5.). Тукъ се завършатъ вѣститѣ за тоя важенъ по старината си рѣписъ; дѣ е сега той и у кого, не може да се опрѣдѣли. Любопитно е само, какъвъ е оня рѣкописъ отъ 1772. г., за който г. Дриновъ споменува въ статията си „Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история“ въ ПС. XIX—XX. 135. (1886), че се намира у него; по извадкитѣ въ речената статия намъ се иска да вѣрваме, че той е сжщиятъ Жеравненски, отъ който сж извадкитѣ у Раковски и въ бПС. III. 31. и нт.

Не сполучилъ да намѣри въ 1870. г. рѣкописѣтъ на Мурзакевича, г. Дриновъ открилъ въ Одеса другъ рѣкописъ у нашия сънародникъ, потомственъ почетенъ гражданинъ Н. С. Тошковичъ, който го билъ приелъ въ наслѣдство отъ баща си Стефана (* 1790. въ Калоферъ. бПС. III. 145). Тоя рѣписъ отъ Паисиевата история г. Дриновъ намѣрилъ толкова приличенъ на Априловския (Жеравненски), че би казалъ да е прѣписванъ именно отъ подирния, ако не прѣчеше обстоятелството, че е донесенъ отъ друго мѣсто, — отъ Света гора (бПС. IV. 6). Види се тамъ е изработенъ рѣписѣтъ на Тошковича, и като е толкова приличенъ съ Жеравненския, изработенъ не по-късно отъ 1772. г., трѣба да е прѣписванъ ако не отъ първи, а то поне непосредствено отъ втори рѣписъ отъ оригинала на Паисия. Рѣписѣтъ на Дринова (па и Жеравненскиятъ) се види да е нѣкакъ по-оригиналенъ отъ Тошковичева. Г-нъ Дриновъ описал тоя подирни рѣписъ отъ Паисиевата история въ своята бѣлѣжита статия „Отецъ Паисій, неговото врѣме, неговата история и ученицитѣ му“ въ бПС. IV. 3—26 (1871). Въ 1885. год. русинѣтъ А. В. Лонгиновъ издаде Тошковичевѣтъ рѣкописъ въ Люблинъ подъ име „Исторія Славено-Болгарская о народахъ и о царѣхъ и святыхъ Бол-

гарскихъ и о всѣхъ дѣяніа и бытіа Болгарская. Собрано и нареждено Паисиемъ іеромонахомъ бывшаго во святѣй гори Аѳонскія отъ епархіа Самоковскія. Во лѣто 1762. на пользу роду Болгарскому“ (80 стр., ц. 60 коп.); по поводъ на това издание г. Дриновъ написа допълнителната статия въ ИС. XIX—XX. 134—145, дѣто съ нѣколко думи отбѣлѣжи, че Лонгиновъ не е изкаралъ толкозъ добръ печатаниятъ текстъ, на събощи и за своя по-старъ прѣписъ. Слѣдъ това Лонгиновъ направи второ издание на Тошковицева рѣкописъ въ списанието на царското Одеско дружество за история и старини.

До тукъ азъ се опитахъ да приберѣ наедно всички ония вѣсти за отбѣлѣзани прѣписи отъ историята на Паисия и нейни прѣработки, отъ които да може да се заключи, кой е за сега най-стариятъ прѣписъ отъ Паисиевото дѣло и кой отъ тия извѣстни прѣписи би трѣбало да вземе г. Московъ за издание, въ случай че не е открилъ и самъ нѣкой рѣкописъ, извъпрредно близкъ до прѣдполагания оригиналъ. Дѣлжностъ бѣше на г. М., като е посветилъ въ книгата си 31 страница на особенъ прѣдговоръ, да обади ясно, поне кой е и какъвъ е рѣкописътъ, що е взелъ да издаде печатно на български. За наше дълбоко съжаление издателътъ не се е подрекналъ за това ни съ една думица! Тая небрѣжностъ е толкозъ по-вече за осжждане, че се доуциа отъ страна на лице, което по званието си най-добръ трѣба да съзнава исканията отъ единъ издатель на историко-литературенъ паметникъ, какъвто е историята на Паисия за българитѣ по своето сѣщество и по стигихлитѣ до насъ различни текстове. Има наистина у г. М. на стр. XXX—XXXI. „двѣ думи и за изданието“; ала що се казва въ тѣхъ? Казва се само, че въ всѣка наша гимназия, въ всѣко училище се говори за Паисия и за неговото врѣме, а никому не е знайна книгата на Паисия, на която дължимъ толкова много. Прѣстѣхление би било, ако тя не се издадѣше. Затуй г. М. се наелъ съ тоя трудъ, и моли „компетентнитѣ читатели да не му забѣлѣзватъ строго, ако намѣрихъ нѣкои грѣшки пропустихъ при корегриранието. Ималъ съмъ — каже — чистосърдечни побуждения при изданието на тази книга и дано това се вземе въ внимание и ме оправдае“. Да оправдаемъ г. М. че затанлъ въ гжети мракъ изворътъ на своя текстъ? Какви сѣ тия чистосърдечни подигравки съ българския читатель, за когото именно се издава историята на Паисия и който има интересъ да знае, дали чете оригиналтѣ или измѣненъ кѣсенъ прѣписъ, и тоя прѣписъ дѣ се намира, та ако стане нужда, да могатъ по него да се правятъ всѣкакви провѣрки. Да имаше г. М. вмѣсто своитѣ „чистосърдечни побуждения“ по-вече добросъвѣстностъ, той щѣше да изложи на читателя и цѣлата история съ историята на Паисия; щѣше да разправи, отъ кога станъ извѣстно въ българската книжинна името на Паисия, какъ се промѣнихъ отъ тогава мнѣнията за началото на нашето възраждане, по какви бѣлѣзи сѣдимъ за ролата на Паисиевата книга прѣвъ възражданьето, какъ сѣ я прѣписвали и прѣработвали любители повсѣдѣ въ нашето отечество, и напokonъ щѣше да посочи, кой и дѣ е оцѣнилъ прѣвъ и най-пълно значението на Паисия, дѣ и какви издирания сѣ направени за състава на неговата история. Вмѣсто всичко това г. М. е изкаралъ подъ титулъ на „прѣдговоръ“ една дълга вѣстникарска статия за нѣкой политически празникъ. Кой е, каже, Паиси? Днесъ не мислимъ вече за него:

по единжъ въ годината само се споменува името му прѣдъ ученицитѣ. Благодарение на „двѣтъ прѣвъсходни статии“ на Дринова [— на какъ се казватъ? дѣ сж печатани?], че не забравихме съвсѣмъ тоя дѣецъ: — той прѣвъ вдигнх гласътъ си за свобода [!, стр. VI]. Постояннитѣ наши войни до паданъето на царството бѣхх ни изтощили; народътъ „приличаше на охтичева жена“ [!, VII]. Интелигенцията бѣ прокудена; изъ черквитѣ изфърленъ разбраниятъ за българитѣ езикъ [?]. Колкото пѣтници сж минжли прѣвъ турската държава, виждали редомъ само настѣдници на Сократа и Аристотеля [!, X]; и Дриновъ казва нѣщо подобно [— кои му сж думитѣ и дѣ ги има така?]. Народътъ както Данте се бѣше заблудилъ въ лабиринта на тъмнината; трѣбаше Виргили, Беатриче (XI)! Чувствуваше се нужда да се измѣни „направлението на борбата“: ръководна мисль на Пансия бѣ, да просвѣти народътъ, а че тогава само ще дойде и политическото освобождение (XI)!!! Ето въ такива въображения се движи цѣлиятъ прѣдговоръ на г. М. и прѣдвѣкува на сто начина оцѣнкитѣ на Дринова за Пансия въ б. II. С. IV и с. II. С. XIX—XX и поетическитѣ фигури на Вазова въ стихотворението „Пансий“ (Поля и Гори I. изд., стр. 119—126 = Поеми, стр. 110—114), — ала безъ да издаде имената на тия автори! Г-нъ М. въодушевено говори все за човѣшки права, за хоризонти въ мрака, за жили и за сокъ; той произволно си допѣля образътъ на скромното образование на Пансия съ увѣрние, че Паиси не познавалъ старитѣ езици (XVI), при всичко че по-нататкъ го прави да черпи и изъ грѣцки източници (XX). Ние сме поразени отъ дързостята на автора да разправа съ патетическа самоувѣреност небивалици за единъ прѣдметъ, надъ който прѣди него сж употрѣбили хиляди пѣти по-полезенъ трудъ лица съ наученъ авторитетъ. Прѣдговорътъ на г. Московъ е просто недостоенъ!

Текстътъ на изданието отъ г. М., сравненъ съсъ всички извѣстни текстове на прѣписитѣ отъ Паисиевата история, излиза да е взетъ изъ Тошковицева ръкописъ; при това г. М. не го издавалъ направо по тоя ръкописъ, но прѣпечаталъ текстътъ на изданието отъ Лонгинова. Ала защо е скрилъ тия обстоятелства, та задава на любителитѣ излишенъ трудъ да дирѣтъ сами подложката на неговото издание? Нема е издаванъето на единъ ръкописъ игра, при която издателятъ ще получи толкозъ по-голъма похвала, колкото по-майсторски скрие потеклото на издадения текстъ? Г-нъ Московъ си позволилъ да прѣнесе послѣсловието отъ края на Тошковицевия ръкописъ и на изданието отъ Лонгинова на чело на своя текстъ, прѣдъ разсѣждението за ползата отъ историческитѣ съчинения! — По какъвъ мотивъ е сторилъ това и защо не обажда нийдѣ, че го е направилъ? Текстътъ у г. М. е запазилъ грѣшкитѣ, които сж произлѣзли у Лонгинова било отъ невѣрно четене на Тошковицевия ръкописъ, било отъ незнание на българския езикъ, или отъ прѣписването и печатанъето; г. М. имаше възможность да поправи пѣкои отъ тѣзи грѣшки, като се вмисли и взре по-добрѣ въ смисъла на думитѣ и като сравни изданието на Лонгинова съ онии късове, които е напечаталъ г. Дриновъ въ своитѣ статии изъ самия ръкописъ на Тошковича и изъ своя ръкописъ отъ 1772. г.; той можеше да извърши дори пѣкои поправки на собствени имена въ текста и да освѣтилъ тукъ-тамъ подирния, като си послужи и съ издадения на 1844. г. „Царственикъ“. Ала нищо отъ тоя родъ не

лѣхнало възъ неговитѣ „чистосърдечни побуждения“; той се отнесълъ съ крайно равнодушие къмъ собственото прѣпечатване и къмъ пунктуацията, поради която на много мѣста смислять не е никакъ ясенъ за днешния читателъ. Ще съобщимъ тука една редица грѣшки, които ще покажатъ какъ е работилъ г. М. своето издание; необходимата въ тѣхъ поправка поставяме въ скоби и разредено.

2: седамъ (хилѣди) гроша, исторійки (историкни); — 4: совѣтъхъ. Его (совѣтъхъ его); — 5: съ него во (негово); — 17: малъ садъ (Царств.: Малеада) принципъ Лиговъ (Цар.: Амговъ; — Алновъ?); — 24: жи (пси, Цар.: кучета), градъ (Цар.: гладъ); — 29: ознаметъ (аманетъ); — 33: тежъ (петъ); — 40: Демиръ, Исаръ (Демиръ-Исаръ); — 41: послѣдни (послѣди); — 47: Блазитъ (Баязитъ); — 49: и сперва (исперва), вадатъ но весма и нишетъ исторія (вадатъ новесма и китатъ исторіи, Дрин. ркп. ПС. XIX—XX. 140); — 50: Іоанна Хрисобозкома Цукаша (Цар.: Іоанна Хрисобоска Мамацунка); — 55: Момчиса (Момчила); — 73: си (ся), ще (що); — 75: за свое (све или все); — 78: Тшински (Шшински), въ пущиню Пасипскою (Шшинскую), Іоакимъ Саранда, полски пустиножителъ (Сарандапорски); — 80: хотящая вити (явити), смедъ (снедь); — 81. Михаилъ воинъ отъ Пошукъ (Потука). У г. М. повсѣждъ е печатано Моцари (Маджари): сжщо Позорчикъ (Пазарджикъ), цаміи (джамии); — на много мѣста Вукатинъ (Вукашинъ).

Каквито и да сж тия и други немако като тѣхъ грѣшки въ текста на изданието отъ г. Москва, все трѣба да признаемъ, че тѣ нѣма да попрѣчатъ на българския читателъ да се запознае съ исторіята на Паисия отъ оная страна, отъ която тъкмо е важна тя за насъ; ала тѣ ще съставятъ значителна прѣчка за всѣкого, който би посегналъ да употреби изданието на г. М. за научни занятия. Да бѣше издалъ г. М. тая Паисиева исторія внимателно и безъ своя прѣдговоръ, тя щѣше много да служи и на ученици, и на книжовници като добра справна книга.

25. I. 1896 г.

А. Т.

Сципио Сигеле. Противъ парламентаризма. Студия по колективната психология. Прѣвелъ отъ италиански Георги Влаховъ. София, печатница Калчевъ и С-ие 1895. год.

Въ тази книжка, освѣтъ главната статія, която дава и названіето на книжката, сж приложени още нѣколко други отъ сжщия авторъ. Тѣзи послѣднитѣ нѣматъ особено значение, макаръ прѣводачтъ въ прѣдсловіето си и да обяснява, че тѣ сж тѣсно свързани съ първата и сж необходими за разумѣнието ѝ. Напр. статията „психологията на жената“ не само че пѣма особена свързка съ главната статія, но е и безъ наученъ характеръ. Въ нея се прокарватъ такива мисли: „нейната (на жената) психология е оная на крайноститѣ. Жената е изцѣло или зла или добра... тя се показва споредъ случая ангелъ или демонъ, ужасна въ вѣроломството и величественна въ пожертвованіето“ (стр. 75.); „женската психология е създадена главно отъ интриги и прѣдательство... отжъщеніята, които готвятъ, почти никогашъ не се извършватъ законно (открито?), но се комбиниратъ въ полуосветенитѣ елегантни будуари. Тѣ се приструватъ не само когато кроятъ малки

интрижки, но и когато се изпръчватъ явно срѣщо неприятеля. Пристрелката до толкова ги е завладѣла, щото откровенноста, която никога не чакатъ, всѣкога ги обезоръжава“ (стр. 78): „Анонимното писмо е утѣшение на всѣкитѣ измамни и завистливи жени“ (стр. 79). Отъ тия цитати може да се види, че г-нъ Сигеле, въ тази си статия не е особено наученъ. Да се припишатъ на жената лоши качества, да се каже че нѣкои човѣшки пороци сж особено силни у женитѣ, е може би остроумно и произвежда ефектъ, но да се твърди такава нѣщо, като абсолютна истина е твърдѣ рисковано. Кой е по добъръ, мъжътъ или жената? такива въпроси възбуждатъ само усмивка и не могатъ да служатъ за прѣдметъ на сериозно изслѣдване. Сжщото е и съ статията „психологията на двама сътрудници“; автора съжалява, че обществото(!) още не се погрижило да обясни и изучи тази форма на сдружаванне (двама сътрудници), да обясни защо двѣ интелигентни сили се съединяватъ и какъвъ е влогътъ, на всѣка отъ тѣхъ въ общото творение(!) (стр. 96). За да повдигне такъвъ въпросъ на автора му служи за поводъ сдружаванieto на братия Гонкуръ. Но ний не виждаме тука да сжествува особенъ прѣдметъ за изслѣдване. Въ всѣки случай, автора не се е обяснилъ достатъчно, за да можемъ поне да го разберемъ¹⁾.

Но като оставимъ тия приложения и се обърнемъ къмъ главния трудъ на автора „противъ парламентаризма“, трѣба да признаемъ, че тукъ г-нъ Сигеле заслужа по-вече внимание. Тукъ той закача единъ отъ най-животренищитѣ въпроси на съвременния общественъ животъ въ конституционнитѣ държави, въпроса за рационалността на парламентарното управление. Прѣди сто години, французкиятъ ученъ Монтепие обясни прѣимствата на парламентарното управление и отъ тогава тази истина станъ обща на цѣлия образованъ свѣтъ и вие да се прилага въ живота, на всѣкадѣ, гдѣто бѣше възможно. Но въ течението на сто години парламентарното управление успѣ да покаже такива свои недостатѣци, щото мнозина вече се съмняватъ въ полезността му и прѣимствата му, прѣдъ другитѣ форми на управлението. Вече взематъ нѣкой да признаватъ че парламентаризмътъ е едно зло и не се отказватъ отъ него, само за да избѣгнатъ други по-големи злини. Парламентаризмътъ е туренъ на скамейката на подседимитѣ и за недостатѣцитѣ му има вече пѣла литература. Г-нъ Сигеле закача нѣкои отъ тия недостатѣци и неговитѣ бѣлѣжки сж до толкова интересни, щото ний ще ги съобщимъ на читателитѣ, въ общи черти.

Г-нъ Сигеле, казва че други автори показали парламентаризма, отъ точка зрѣние на личноститѣ, които съставляватъ парламентитѣ. Нампратъ, че депутатитѣ не сж най-добритѣ отъ народа, че напротивъ, тѣ сж често хора посредствени, които като се докопатъ до депутатската скамейка, гледатъ собственитѣ си интереси, а не ония на избирателитѣ. Г-нъ Сигеле допуска че избранитѣ депутати сж най-умнитѣ и най-способнитѣ хора ни страната, но и намира че тѣхната обща работа ще бѣде посредствена, по-долна отъ способноститѣ на всѣки отъ тѣхъ по отдѣлно. Това заключение той вади отъ принципа, че „силитѣ на лица събрани въ купъ се изваждатъ вмѣсто да се събиратъ“; между другитѣ си аргументи за да поддържи това мнѣние.

¹⁾ Освѣтъ отбѣлѣзанитѣ статии въ книжката има: „интелигентността и моралността на тѣлната“, „убийството на малолѣтни дѣца отъ тѣхнитѣ родители“, Статията „парламентарнитѣ неврози“ ний считаме като частъ отъ главната статия.

авторътъ цитира нѣкои по видни авторитети. Макетъ Нордау напр. казаль: „съберете двадесетъ или тридесетъ Гетевци, Кантовци, Шекспировци, Нютоновци и др., подложете на тѣхно разрѣшение какъвто и да е практически въпросъ, тѣхнитѣ рѣчи ще бѣдѣтъ вѣроятно умни, но рѣшенята имъ, нѣма да различаватъ отъ ония на едно обикновено събрание. А Габелли поддържа, че чловѣцитѣ не сж като впрѣгнатитѣ коне, които всички теглятъ, но като невпрѣгнати коне, които тичатъ насамъ нататъкъ и единиятъ печели премията на тичанието. За едно французко министерство де-Вогюе казва: „тѣзи министри на които индивидуалната стойностъ по-горѣ констатирамъ, и които въ респективнитѣ си министерства показватъ голѣми административни способности, чини се човеку, че една бърза парализация ги удря, когато сж събрани около масага на свѣта или при стѣпалата на трибуната, гдѣто ги очаква една колективна резолюция“ (стр. 13). По такъвъ начинъ напълно се оправдава римската поговорка: *Senatori boni viri, senatus autem mala bestia*. Думитѣ на Лордъ Честерфилдъ, неказани въ едно писмо къмъ сина му, сжщо оправдаватъ горното заключение: въ него той казва: „подиръ мене взе думата Лордъ Меклефилдъ, който взема голѣмо участие въ приготвението на била, и говори съ голѣма ясностъ и дълбоко познание на въпроса. Въпрѣки това, прѣдпочтеннето биде дадено мене, изповѣдвамъ го, съвсѣмъ несправедливо.“ Лордътъ прибавя: „всѣко събрание е една тѣлна, каквито и да бѣдѣтъ хората, които го съставляватъ, не трѣба никога да се очаква отъ него гласътъ на разума. Една колективностъ отъ пидвидууми не притежава способността да разбира“ (стр. 14). Общото заключение на г-нъ Сигеле е това: „за да се получи единъ агрегатъ, който да съдържа качествата на пидвидуумитѣ, които го съставляватъ, нужно е, щото тѣзи пидвидууми да бѣдѣтъ свързани помежду си съ постоянни и органически свързки, каквито напр сжществуватъ, между пидвидуумитѣ, които съставляватъ една фамилия или една социална класа“ (стр. 17).

Вториятъ въпросъ, върху който се спра авторътъ е този: болшинството, тѣлната не може да схване истината за веднажъ. Тя се разбира отъ едного, отъ нѣколко лица, и чакъ слѣдъ врѣме се усвоява отъ всички. За това „за да се слѣпи върху една идея, ако е достатъчно да се приематъ гласовѣтъ на потомцитѣ, то нужно е критически да се приематъ (да се прѣтеглятъ) тия на свърѣменицитѣ. Да се поддържа, че болшинството въ единъ даденъ исторически моментъ има всѣкога право и меншеството всѣкога грѣшка, това е да констатирашъ единъ неотрицаемъ политически фактъ, фатално необходимъ но невѣренъ. Меншествата, напротивъ, както въ свѣта тъй и въ парламентитѣ сж били всѣкогашъ славата на всѣкъ народъ“ (стр. 21).

Два недостатъка имахъ старитѣ тирани: наследственността и индивидуалността. Първиятъ безсѣмийне бѣше по-голѣмъ отъ втория и най-добрѣ би било да се обядне сѣнятъ на Карлейля: да се направятъ десепоти гениитѣ на мѣсто синоветѣ на умрѣлия тираниитѣ. Попскахъ да поправятъ и двата тия недостатъка, най-вече втория и дадохъ властѣта въ рѣцѣтъ на народа. Тиранията на едного се наследди отъ тиранията на мнозинството. Прѣдразждѣкътъ за божественното право на царя се замѣни съ прѣдразждѣка за божественното право на народа. Едно време бѣха суверени по раждане, днесъ сж по численность. Аритметиката сгромоляса наследственността (стр. 19). Като се постави пропе-

хожденето на властта въ простата маса, чини се, че се заробва интелгентността, за това и французинътъ Бейль е казалъ: „по-скоро обичамъ да върви слѣдъ Гизо, отколкото слѣдъ моя слуга.“ — Единъ ораторъ, като се виделъ веднажъ аплодиранъ отъ тълпата, възкликналъ: „аплодиратъ ме, казахъ ли прочее нѣкоя глупостъ?“ (стр. 19).

Тълпата се подава на влияние. „Най-чудниятъ феноменъ въ тълпите е унищожението на отдѣлните личности. Човѣкъ би казалъ, че всѣки индивидуумъ изгубва способността да чувства, да мисли и става слѣпъ инструментъ на другиго. Въ тълпата често единъ човѣкъ ржкопѣска, свири, вика „да живѣе“ или „долу“, почти безъ да знае. Извадете го вѣнъ и той първи ще се очуди на това, което е вършилъ (стр. 27). Една дума, единъ жестъ, единъ какъвто и да било актъ, измѣнява изведнажъ тенденциите на едно събрание, като на една тълпа. Бързата зараза отъ една емоция измѣнява въ единъ моментъ мнѣнията на всички, както подухнованието на вѣтъра навежда всичките житни класове на една нива. Освѣтъ понижаване на интелектуалния уровень едно събрание може да прѣтърпи и едно минутно интелектуално побъркване (стр. 22). Обществото, както и тълпата, е готово да слѣдва оногозъ, който дава сигнала на размърдването и се хипнотизира отъ оногозъ, който крѣска по-високо или държи по-високо обществено положение. Да върваме, че въ общественото мнѣние имае мнѣнието на всички, ще е единъ сънъ, а не дѣйствителностъ и претендираната свобода и свободно размисление на разпилѣната публика, не е освѣтъ една наша горделива илузия (ср. 28).

Случайните обстоятелства влияятъ върху мнѣнието на болшинството. Каза се, че ораторите влияятъ на тълпата; отъ случая зависи, какъвъ ораторъ ще спечели влияние. Има мнозина способни да съшиятъ една ефективна рѣчь и масата е достатъчно невѣжда, да се възхищава отъ голи фрази. Ораторството често се обръща въ простъ занаятъ. Печатътъ също влияе на обществото. Но вѣстникарските хвалби се добиватъ чрѣзъ приятелството на нѣкой редакторъ или се пишатъ отъ самите, които се хвалятъ. Хората отъ провинцията върватъ на рекламите безъ да подозиратъ униженията, прѣтърпени отъ кандидата, до гдѣто притури къмъ името си едно хвалително прилагателно. И когато тамъ въ малкото село се чете вѣстникътъ, духалото не липсва (стр. 30). Въ парламента законите вмѣсто да се подобряватъ, влошаватъ се. Напр. единъ текстъ отъ закона начева да се дебатира; той не е *chef d'oeuvre*, тъй като съставителятъ му не сж били специалисти. Изведнажъ дѣждъ отъ прѣдложения се изсипва върху нещастния проектъ. Нѣкои, може би, въодушевени отъ искрено желание, да поправятъ закона, но повечето ихти, водими отъ второстепенни политически цѣли, мжчатъ се да турятъ примка на министерството, за да го свалятъ. Първото прѣдложение (измѣнение) се приема, благодарение на една сполучлива фраза, натиска на единъ вѣстникъ, необходимостта да не се раздразни опозицията и други хиляди мотиви, чужди на дебатирания проектъ. Слѣдующиятъ день мотиви отъ другъ родъ накарватъ да се приеме едно второ прѣдложение, често противоположно на първото и гласувано отъ други депутати, отежтвяващи прѣдидущия день. И така нататъкъ, до като законътъ заприлича на единъ разбърканъ смѣсъ, на едно чудовище, чрѣзъ което ще се уплаши и казарата и ще гледа да го унищожи. Единъ министъръ или депутатъ,

съ една неумѣстна фраза може да обърне въ неприятели най-вѣрнитѣ и най-прѣданитѣ си другари. Камарата прочее е една жена и често пѣти даже една истерична жена. Въ камарата онѣзи, които прѣди една минута се заплашвахъ съ виковете, жестове и съ заканване, сега съ ужимка на устата си простиратъ приятелски ръка. Ако мине нѣкой министъръ, ония, които го обсипвахъ съ оскърбления, посрѣщатъ го ухилени, поздравляватъ го съ блѣстящото му възражение, и възползувани отъ това, може би, не закъсняватъ да му отправятъ нѣкая молба. Рѣчитѣ, които се аплодирахъ ставатъ прѣдметъ на остри критики. Единъ говори съ ирония за доктрината, която е защищавалъ, други съ огорчение за личноститѣ, които е поддържалъ, а съ голѣма умѣренность се изказва за хората и идеитѣ, които силно е атакувалъ. Онези, който викаше, че спасението е въ свободата, иска сега само единъ човѣкъ, сирѣчь единъ диктаторъ, за да спаси положението (стр. 31—32).

Единнитѣ прѣдаватъ на тѣщата своитѣ морални качества, но не и интелектуалнитѣ. „Единъ агрегатъ отъ хора не може да отрази въ своитѣ проявления най-възвишенитѣ способности — достойние само на нѣкои отъ тѣхъ. Той ще отрази само моралнитѣ способности, които се намиратъ въ всѣки“ (стр. 35). „Правителството състояще отъ простаци — пише Стюартъ Милъ — не може да бѣде освѣтъ едно просташко правителство“. Никоя държава, управлявана отъ демокрацията или отъ многобройна аристокрацията не се е издигнала надъ посрѣдственото, освѣтъ само тамъ, гдѣто народътъ, суверенъ е билъ ръководенъ отъ свѣтитѣ и влиянието на единъ човѣкъ или на нѣколко възвишени личности. Всѣкогажъ, когато едно събрание е провъзгласявало нѣкая истина или извоювало нѣкое право, всѣкогажъ единъ човѣкъ го е обайвалъ и владѣлъ интелектуално. Ще кажете, че резултатътъ въ такива случаи се дължи на събранието и на болшинството? — Това е илюзия. Резултатътъ е билъ исканъ само отъ едного и отъ него е билъ наложенъ чрѣзъ внушителна сила на ония, които сж го обикатели. Щастливи сж епохитѣ и народитѣ, които притежаватъ единъ гений, който да парализира всичкиѣ желания, стремежния, всичкиѣ чувства, като се крие задъ тѣщата. За съжаление рѣдки сж тия случаи въ живота на народитѣ; повечето пѣти имаме царството на простацитѣ, изложено на хиляди изненаждания на колективната психология (стр. 40—41).

„Парламентарнитѣ неврози“ сж единъ видъ нервно състояние на члѣноветѣ на едно събрание, подъ влиянието на силнитѣ раздражения: това състояние прави човѣка неспособенъ за никаква работа и въ такова състояние члѣноветѣ на събранието дѣйствуватъ почти машинално, безъ да обсъждатъ добри въпроситѣ, които подлежатъ на разглеждане.

Тия сж въпроситѣ, които закача въ своята книжка г-нъ Сигеле. Нѣкои отъ недостатѣцитѣ на парламентаризма сж доста сериозни и не прѣчи върху тѣхъ да се позамисли човѣкъ. Какъвъ е изходътъ отъ това състояние въ сегашно врѣме, трудно е да се каже. Г-нъ Сигеле прѣднорѣчва намаление на депутатитѣ, безъ да се изкаже окончателно противъ парламентаризма. Въ прѣдисловието на книгата си той казва: „диагнозата на една болестъ е началото на цѣрението. Ще кажете, може би, че диагнозата е сбъркана и че имамъ грѣшка: ще се помиря

безъ много скръбъ, защото, както въ живота идеалътъ на човѣка не е да побѣди, а да се бори, тъй и въ науката цѣльта не е да се напѣри истината, а да се търси“.

Колкото за прѣвода, трѣба да се каже, че той е далечъ отъ съвършенството. Прѣводачътъ трѣба да разбере, че трудътъ му много губи отъ неясния и невразумителния прѣводъ. Той трѣба да обърне особено внимание, да прѣдаде мисълта на автора въ кратки и ясни фрази и да избѣгва чуждитѣ обрати на рѣчта.

София, 31 декември. 1895 г.

Г. Занетовъ.

Отечествена география. Ръководство за учителитѣ въ основнитѣ училища. Отъ В. Кънчовъ. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1895.

Наблюдението е основа на всички познания, а при обучението главно условие е нагледността. Това е истина, добита съ вѣковни усилия на най-именити педагози, като Беконъ, Локъ, Коменски, Русо и други, докато най-послѣ Песталоци и ученицитѣ му можаха да я реализуватъ. Сега и най-последниятъ учителъ знае, че обучението трѣба да е нагледно, но не всѣки разбира сжщността на нагледното обучение. Географията е най-пригодна за нагледно обучение, а въ сжщностъ се прѣподава най-сухо. Ето защо книжката на г. В. Кънчовъ „Отечествена География“ ще зарадва всѣкиго, който има присърдце добрия успѣхъ на тази наука.

Да обучавашъ нагледно, ще рече, да употребишъ всички ония срѣдства, съ чиято помощ можешъ докара ученицитѣ до тамъ, гдѣто да получатъ най-ясното възможно прѣдставление за прѣдмета, който трѣба да схванжтъ. Срѣдствата за нагледно обучение по география сж два вида: направо и съ забикалки. Първиятъ видъ срѣдства сж ония, при които ученикътъ чрѣзъ собствени наблюдения добива прѣдставление за прѣдметитѣ, а разказътъ на учителя служи само да направи прѣдставлението по-ясно; съ втория видъ срѣдство ученикътъ добива прѣдставление само чрѣзъ слово (устно или писмено). Къмъ първия видъ срѣдства се отнасятъ: самиятъ прѣдметъ, модели и релефъ, образи и карти; къмъ втория: образенъ разказъ, сравнение, обяснение на географическитѣ имена, кжси съобщения изъ историята и прѣданията, стихотворения, поговорки и др.

Но да прѣминемъ къмъ книжката на г. Кънчовъ.

Въ началото г. автора посочва сполучливо главнитѣ недостатъци при изучаването на отечествената география у насъ. Послѣ говори върху подраздѣлението на географията изобщо. Той дѣли географията на три дѣла: астрономическа или математическа, физическа и политическа, като поставя растенията и животнитѣ въ физическата география. Това подраздѣление обаче не е научно и повечето географи турятъ сега растенията и животнитѣ въ особенъ дѣлъ биологическа-география или биогеография, а вмѣсто физическа география употребяватъ думата геофизика. Политическата география замѣтятъ съ антропо-география и тя обхваща: антропологията, етнографията, социологията и историята. Направихъ тази забѣлжка, защото г. К. прави това подраздѣление не за ученицитѣ, а за учи-

телитѣ. Никакво опрѣдѣление на географията не бива да се казва на ученицитѣ, прѣди да прѣкаратъ вечния материалъ по нея.

Въ четвъртия параграфъ се говори за прѣподаванието на географията въ първоначалното училище. Тамъ е изтъкната много ясно мисълта: „Родното мѣсто е ключътъ на географията“ и това е важно не само за първоначалнитѣ, но и за третокласнитѣ ни училища, гдѣто отечествената география се изучава най-подирѣ. Не трѣба да се забравя, че задачата на отечествената география е двойна: материална и формална. И до като въ първиятъ случай точното изучаване на отечеството е цѣль, то въ втория — срѣдство. Тука искамъ да изтъкна особено формалната страна на отечествената география, защото тя приготвя ученицитѣ за по-сетѣйшното обучение по географията, и само чрѣзъ нея можатъ да се докаратъ до тамъ, гдѣто да разбиратъ добрѣ понятията, които ще срещнатъ по-послѣ, защото тѣ можатъ да се добижатъ и развиятъ по педагогически начинъ само чрѣзъ наблюдение. И географътъ Стоу има право, като казва, че географическо обучение, което не намира помощъ въ резултатитѣ отъ пространото изучаване на отечествената география, свири на инструментъ, комуто липсватъ струнитѣ.

Въ сѣщия параграфъ г. К. изтъква и значението на картата. Разбиранieto на картата е важна задача на отечествената география и както родниятъ ландшафтъ трѣба да бѣде юрнекъ за ученика, по който той ще тълкува описанията на по-далечнитѣ страни, тъй сѣщо и картата на родното му мѣсто трѣба да бѣде юрнекъ, по който ще разбере и други картографически прѣставени страни. Само оня ученикъ, който познава една карта възъ основа на непосредствени наблюдения и се е научилъ да я разбира чрѣзъ сравнение съ дѣйствителността, ще бѣде въ състояние чрѣзъ образа на картата да си състави приблизително прѣставление за дѣйствителния образъ и на такива страни, които той не е виждалъ. П. Кнчовъ казва: „първата карта, която ще види дѣтето, трѣба да е негова собствена работа, именно картата, която прѣставява добрѣ познатата отъ дѣтето картина на родното мѣсто.“ Азъ не само не сподѣлямъ това мнѣние, но гледамъ изобщо съ лошо око на „чъртанието карти“ отъ страна на ученицитѣ. Пасажътъ отъ инструкциитѣ за австрийскитѣ реални училища: „новакътъ (der Anfänger) гледа много по-охотно добри и хубави карти, слѣди съ повече интересъ образа на картата, която би му нарисувалъ учителятъ на таблата и отъ това ще извлѣче повече полза, отъ колкото ако той самъ се мжчи да чъртае карикатури, въ които той едва се би ориентиралъ“, има за мене по-голѣмо значение, като плодъ на дълговременна практика, отколкото мнѣнieto на именити географи както Кирхофъ и Елманъ ¹⁾. И този пасажъ отъ инструкцията се отнася за ученици отъ реално училище, а що да кажемъ за ученицитѣ отъ трето отдѣление, които не можатъ още да си обърнатъ ржцѣтъ и чията възможность за асоциация е още тъй слаба?

¹⁾ Kirchhoff въ Zeitschrift für das Gymnasialwesen XXX, 362: „Ohne Kartenzeichen bleibt die topographische Geographie ein unnützer, gar bald über Bord geworfener Gedächtnisballast“ и Öhlmann въ Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 27. Jahrgang 1981. II. Abteilung S. 326. „Es steht hinreichend fest, dass es ohne Zeichnen nun einmal nicht geht!“

Мислитѣ, изказани въ § 5, сж много на мѣстото си: желателно е само, штоо материалътъ за IV-то отдѣление да е продължение на това, що се свършва въ третото и да се не създава и тука горенъ и долненъ курсъ, което, за жалость, срѣщаме въ срѣднитѣ училища.

Практическия дѣлъ (стр. II) г. К. захваща съ опрѣдѣлението главнитѣ страни на свѣта. Азъ мисля, че е по-педагогично, ако ученицитѣ знайтѣ по-напрѣдъ да се ориентиратъ въ стаята, въ двора и въ селото или града, и слѣдъ като се убѣдѣтъ, че за да се ориентиратъ на едно мѣсто, трѣбать имъ постоянни точки, чакъ тогазъ да излѣзхъ на полето и опрѣдѣлѣтъ главнитѣ страни на свѣта.

Останялиятъ мтериалъ на методиката е добръ развитъ. Само чъртанието на по-сложнитѣ планове трѣба да се извърши отъ учителя съ съдѣйствието на ученицитѣ.

На мѣстото си би било, ако г. автора бѣше споменѣтъ и другитѣ пособия за нагледно обучение по географията.

Останялитѣ части, въ които се излага систематизиранъ материалъ по географията за III и IV отдѣление, сж добръ написани. По тѣхъ ще направѣмъ слѣднитѣ забѣлѣжки:

Обучението по географията, споредъ мене, трѣба да се почне съ ориентирание. Тази дума трѣба да се въведе въ нашитѣ училища, защото не можемъ я замѣсти съ друга, а ни много трѣба. (А не може ли се каза: опрѣвка? Ред.).

1. Ориентирание въ класната стая, въ двора на училището, въ селото или града;

2. Ориентирание въ хоризонта. (Тукъ доаждѣ нужда за главнитѣ страни въ свѣта.)

3. Ориентирание на небосвода (зенитъ, мѣрка на времето и др.).

4. Ориентирание на земната повърхнина (меридиани, паралели и др.).

На градусната мрѣжа да се обърне по-голъмо внимание.

Не сж хубаво разправени: день и нощъ, четиритѣ годишни времена (стр. 44), карта (31). —

Желателно е, штоо нѣкои дефиниции да бѣдхъ по-точни напр., екваторътъ (стр. 41) не е прѣкаранъ прѣзъ срѣдата на земната повърхнина, а опасва земното кълбо по срѣдата.

Не бива да се смѣта Срѣди-земно море за океанъ (стр. 33).

Плѣвенъ не е разположенъ при политѣ на Стара-планина и прѣзъ него не минава „малката рѣкичка“ Видъ (стр. 52.)

Нѣма съмнѣние, че тази книжка, ако и да не ѝ липсватъ нѣкои грѣшки, ще послужи като добро помагало за учителитѣ въ първоначалнитѣ училища, а хубавиятъ езикъ, ясниятъ печатъ, низката цѣна на книгата (116 стр. за 60 стот.), правѣтъ честь както на автора, така и на издателя.

А. И.

Исторически материалъ за 6-ий пѣхотний Търновский на Негово Царско Височество полкъ, 1877—1894 год.. Издание първо (на полка). София, Я. С. Ковачевъ, 1878. г. 8°. VIII + 2 лст. + 288 стр. + 6 карти. Ц. 2½ лева.

За тая книга вече казахъ своето мнѣние военни лица въ „Воененъ Журналъ“, па и въ „Знаме“ и „Свобода“; ней се присажда добра цѣна откъмъ материала, но ѝ се натяква голѣмъ недостатъкъ.

откъмъ езика. Нека се позволи и намъ да кажемъ по неинъ поводъ нѣколко думи.

Историята на всѣка отдѣлна частъ отъ войската е важна прѣди всичко за служилцитѣ на самата тая частъ; споредъ начина на своето изложение тя може да бѣде твърдѣ важна и за общата история на държавата. Българската политическа история отъ най-ново време ще има да черпи доста освѣтления изъ историята на нашата войска. Понеже тая подирната е била виновница на нѣколко държавни прѣврати. Поради такива чисто политически дѣла, ако се опише подробно историята на извѣстна войскова частъ по-вече за собственитѣ нейни служилци, тя би могла да бѣде врѣдоносна, а ако се опише само съ огледъ за примѣрна поука, тя не ще запази характеръ на чистъ и пълнъ изворъ за общата история на държавата. Ето защо авторътъ на една история на извѣстна войскова частъ трѣба да завземе точно опрѣдѣлено становище спрямо своя материялъ, и въ зависимостъ отъ него да избере най-умѣстния начинъ за изложение. Благодарение на обстоятелството, че Търновскиятъ полкъ не е бивалъ прѣденъ участникъ въ станхлитѣ у насъ прѣврати, авторътъ на неговата история не е ималъ толкова да се бори съ изборъ на становище и начинъ на изложение; но прѣдставите си деликатната задача на историка напр. на Военното училище, на 13 п. Рилски полкъ, или на 4 кавалерийски!

„Историческиятъ материялъ за 6 пѣши Търновски полкъ“ и ние намираме горѣ-долу такъвъ, какъвто го показавъ рѣченитѣ оцѣнки на военни лица. Ние искрено съжаляваме, че командирътъ на полка трѣбало да натовари въ края на 1893. г. съ съчинението на тая книга подпоручика, а сега поручикъ Апостоловъ, който служи въ сѣщия полкъ отъ 1892. г. Младиятъ авторъ неволно е придалъ на тоя трудъ чъртитѣ на своята още твърдѣ слаба опитностъ, както въ оцѣнката на фактоветѣ, така и въ общото изложение на материяла. Всичко това най-ясно личи отъ рапорта на г. Апостолова, печатанъ вмѣсто прѣдговоръ на VII—VIII стр. до командира на 6 п. Търновски полкъ, чийто шефъ е Князътъ, а най-младъ служилецъ Наслѣдникътъ на прѣстола. Въ тоя рапортъ се говори между друго така:

„Началото на полка е епохата на възражданieto. Поддръжка на организиранieto му върви и борбата ни за самостоятелностъ, за обединението ни. Ето защо на книгата дадохъ характеръ националенъ . . .“

„Цѣлия планъ на изложението е колкото естественъ толкова и цростъ: единъ войникъ се обучава при мирна и военна обстановка на военния занаятъ — глава I и II; вдъхва му се патриотизмъ и при едни исключителни, но вѣрни условия се ввежда въ бойното поле — гл. III и IV; сражава се, свършва войната и си отива дома съ българско завѣщание и доволенъ като побѣдител — гл. V и VI; показва му се тържеството на патриотизма надъ прѣдателството — гл. VII; най-послѣ оставенъ на покой само за да работи и въ очакване само за изпълнение дългътъ си — глава VIII. Това е и цѣлото съдържание, полѣзно на учителя, интересно за българина“.

Поставенитѣ отъ насъ разредено думи отъ текста на рапорта съдържатъ неясни за автора понятия. Въ „естествения“ неговъ планъ влизатъ прѣдмети, които не сѣ съществени за историята на всѣкой полкъ; а между туй всѣка прагматична история има свой естественъ планъ.

споредъ специалния вървежъ на събитията. На много мѣста отъ текста на г. Апостолова се срѣщатъ изречения и фигури, противни на единъ правиленъ смисълъ; за примѣръ посочваме: „При освѣтяването на знамето въ гр. Киевъ съ него и кръстътъ е обиколень околвръхетъ Киевскій мѣнастиръ „Нечерской Лаври“ и всѣхъ ея святихъ въ гр. Киевъ (стр. 9); „Той (— Берлинския конгресъ) счете, че кобилицата, която има упорната си точка на върха на Стара-Планина и на единия края на която е окачена Сѣверна, а на другия Южна България, (да не говоримъ и за още една функция, отъ която зависи положението) — ще си стои наклонена — както я оставихъ. Заедно съ това, този далновиденъ и чловѣколюбивъ конгресъ се показва и твърдѣ практиченъ: той прѣдостави право на една друга държава, сюзерена, да употребява сила върху тѣзи отъ възникъ на кобилицата, която би поискала — подъ влиянието на естественния законъ за равновѣсие да си заема нормалното положение“ (стр. 47—48); и др. т. Политическитѣ разсѣждания на г. Апостолова не сж се отразили видливи благоприятно върху неговата книга. Източникитѣ, които той посочва за труда си на стр. 287, сж отъ една страна нецѣлесходни, а отъ друга не съвсѣмъ достатъчни. Приложенитѣ къмъ труда му карти, особено ония, които не се отнасятъ до славянскитѣ и по-нататѣшни битки, никакъ не отговарятъ на цѣльта си. Не е сторилъ авторътъ добръ, че замѣнилъ повсѣдѣ прѣдишнитѣ строеви термини съ ония, които тепърва недавна се уведоха като българска военна терминология; при това и не е добро свидѣтелство за него, гдѣто пише „протопей юнкеръ“, и за войнискитѣ дрехи казва, че се „прогонвали“ (= рус. пригонять).

Материалътъ на г. Апостолова е въ голѣма часть общата наша военна история отъ създаването на българската сегашна войска. Ако всѣкой сегашенъ полкъ опише така своята история, тая обща часть излишно ще се повтори нѣколко десетки пѣти. Отъ тая страна и отъ страна на едно по-цѣлесходно съставяне на частнитѣ истории на военнитѣ части у насъ ние намираме, че една специална комисиия отъ военното министерство би трѣбало да изработи единъ общъ планъ за такива частни трудове, като държи насрѣща му и другъ единъ за цѣлата история на българската войска.

Неприятно впечатление произвежда въ труда на г. Апостолова фактътъ, че докждъ князь Дондуковъ-Корсаковъ се опрѣдѣля отъ князя Александра при дожаждането му въ България за почетенъ шефъ на Търновската дружина, по-сетнѣ това шефство мѣлкомъ изчезва и се замѣня съ друго. Дондуковъ е подарилъ и знаме на дружината; що е станжло и съ него? Единъ почетенъ шефъ на нѣкоя войскова часть не би трѣбало тѣй непочтено да се отстранява и забравя: войската трѣба въ всичко да пази прѣдписанитѣ за всѣкой случай форми, понеже върху това тѣмко почива и въ самата нея редътъ и силата.

А. Т.

Дѣтински драми и комедии. Прѣвелъ Д. Х. Бързицовъ.
Книжка първа. Издание и печатъ на печатницата К. Г. Самарджиевъ и С-ие въ Солунъ и Придѣлгъ. Солунъ, 1895. 16°,—63. Цѣна 50 пари.
— Книжка втора, 16°,—86. Цѣна 50 пари.

Отъ 2—3 години насамъ г. Самарджиевъ е почналъ изданието на редъ книжки съ отбрано и общедостъпно съдържание и съ такава цѣна, която да улесни най-широкото имъ разпространение. Затова имъ е далъ и название „Евтина библиотека“. Ето кои сж другитѣ 7 книжки отъ тая библиотека: 1. Стана, отъ Л. Каравеловъ, 2. Два разказа, отъ Ив. Вазовъ, 3. Дѣдо Славчовата внука, отъ Веселинъ, 4. Маминото дѣтенце, отъ Л. Каравеловъ, 5. Любовни ненадѣйности. Прѣвелъ Д. Х. Бързицовъ, 6. Нравствени приказки за дѣца. Прѣвелъ Д. Х. Бързицовъ, 7. Мъртвата пѣтелка, отъ Н. Лухмановъ, и Врагъ, отъ Мария Родзевичъ. Прѣвелъ Д. Х. Бързицовъ.

Изобщо изборътъ е доста сполучливъ, особено съ прѣиздаденитѣ книжки. Азъ бихъ рекълъ, че за такова популярно издание даже по-добъръ е да се прѣпечатватъ стари произведения, на които литературната стойностъ е вече извѣстна и изпитана, отколкото — да се прави опитъ съ нови нѣща. За прѣводъ трѣба да се взематъ повече произведения отъ русската книжнина, защото животъ, който се рисува въ „драмитѣ“ на г. Бързицовъ е много далеченъ отъ насъ. Колкото за цѣната на книжкитѣ, тя е наистина невисока: най-скъпата отъ тия книжки „Дѣдо Славчовата внука“ струва 2½ гр. Трѣба да прибавимъ, че печатътъ е доста добъръ.

Като сждж по последнитѣ двѣ книжки на „Евтина библиотека“, и езикътъ на книжкитѣ, които се издаватъ наново, (имено прѣведенитѣ отъ г. Бързицова), е доста правиленъ; твърдѣ нарядко се попадатъ такива неправиности въ стила като напр. слѣднитѣ: „хваща я отъ ръка“; „кому (завиждане ти) менѣ, сестра си ли?“ — нам. „на сестра си ли?“, „никога не трѣба да скриемъ истината“; „съ какво правятъ куклитѣ?“ нам. „отъ какво?“ „да имаше тукъ играла, на дори и книги!“ и пр. Правонисетъ, както и трѣба да се очаква отъ таквъ упражненъ писателъ като г. Бързицова, е еднообразенъ, но често ижти погрѣшенъ.

Д. М.

Насилственъ бракъ. Повѣсть (изъ неотдавнашното минало на македонския българинъ) отъ В. Пасковъ. Издава Стоянъ Македонецътъ. Т. Пазарджикъ. Печатница „24-ий Априлий“ 1895. М. 8°,—74. Цѣна 70 стот.

Дѣйствието става въ източна Македония, гдѣто борбата съ гърцизма е жестока. Дѣщерята на единъ родолюбивъ българинъ, Любича, се влюбва въ младия Богданъ, който токо що се върналъ отъ учение въ Габрово и разумѣва се, веднага се залавя да проповѣдва и събужда народа си. Тогава гърцитѣ съинпватъ бащата на Любича, затварятъ Богдана, а нея насилно вѣчаватъ съсъ сина на гъркоманина чорбаджия. Тя се убива въ сжщия день, Богданъ забѣгва неизвестно кждѣ и т. н. Всичко това е разказано, вѣроятно възъ основа на истинско събитие, на 71 стр. безъ живостъ и безъ интересъ. Нито психологиченъ анализъ, нито очертани типове нѣма да срещнешъ въ цѣлата „повѣсть“, която нѣма положително никакви белестристични достоинства. Едничкото ѣ достоинство е това, че е написана грамотно, па ако бѣше издадена като ученишко упражнение, трѣбаше да получи най-голяма похвала.

Д. М.

Апеллъ. Стихотворна сбирка отъ Х. Чилингаровъ. Книжка № 1. Варна. Печатница на Н. Петровъ 8°. 79. Цѣна 90 ст.

Г-нъ Чилингаровъ, ако не се лѣжж новъ поетъ, отсега е увѣренъ въ успѣха на своето издание, та вече осигурилъ славата на своитѣ стихове, които ще издаде въ книжка II отъ сбирката си, като е резервиралъ и за тѣхъ звучното и грѣмко име „Апелъ“ или — както го пише той, несъзнателенъ робъ на тиранскитѣ правила — „Апеллъ“. Обаче, ако и тия стихове бждатъ толкозь поетични, колкото сж отпечатанитѣ, азъ съжалявамъ отсега тѣхнитѣ четци. Колкото за мене, азъ може би ще ги прочетж по длъжностъ. Могж да кажж, че положително безъ всѣка духовна наслада прочетохъ цѣлата обнародвана отъ г. Чилингарова книжка, освѣнъ нѣкои 10-тина стр., за които не стигнж вече нито воля, нито търпѣние, защото къмъ края и размѣрѣтъ накупва много, па и авторѣтъ ми станж пълно извѣстенъ. Едно слабо впечатлѣние правятъ само 2 стихотворения: „Поетъ“ и „Розина“. Инакъ, отъ край до край — обективни разсуждения, облѣчени въ стихотворна форма, разсуждения, които бихж дали добъръ материалъ за редъ вѣстникарски статии, но не — и за стихотворения.

Въ прѣдговора си авторѣтъ казва, че той възпѣва обществено страдание, че той ще се бори (за правда), но не забравилъ да каже, че оржжие ще му бжде поезията. Е, добръ, това що ни прѣдлага той, не е поезия. Напусто ги е наредилъ той въ куплети, стихове и ги снабдилъ съ рими. Стиховетѣ му сж лишени отъ поетични образи и се четжтъ съ отегчение. Тукъ не може се отбрани г. Чилингаровъ и съ Некрасова, отъ когото е заелъ прѣкрасното си мото:

„Кто живетъ безъ печали и гнѣва,
Тотъ не любитъ отчины своей.“

За честь на автора. трѣба да кажж, че той има родолюбиви и благородни идеи и понѣидѣ доста добра рима. Размѣрѣтъ му се удава съвсѣмъ рѣдко, изобщо той не го има за нѣщо задължително, — та и цѣлата книжка нали е апелъ отъ лице на свободата? Къмъ най-младенческитѣ особености на стиха се отнасятъ, както е извѣстно, повторенията по ритмична нужда, вмѣтанъето на невинни думици като *о, салъ* и пр. У г. Чилингарова има въ туй отношение доста хубави прижри, които ми напомниж нѣкои класични стихове на Третьковски, и азъ ви прѣдставямъ тукъ единъ отъ българскитѣ образци, що си отбѣлжихъ, като добавямъ, че съ това не изказвамъ нищо осждително за автора на „Апела“, понеже и Третьковски е билъ много серпозенъ и развитъ човѣкъ.

... Когато очи си,
За дневната о, свѣтлина,
Шепихъ въ себе „че салъ ти си
Надѣжда менъ въ тѣзъ мърчина“...

Стр. 57.

Отъ насипията, които г. Чилингаровъ върши върху езика, ще отбѣлжж нѣколко: жертвашъ (27), сждбоносъ (вм. — сецъ; 29), птичѣще (37), растухъ (57), стени (27) и пр. Първитѣ страници сж написани съ доста добъръ езикъ.

Д. М.

Бакаловъ, Георги. Да живѣе социализмътъ! Социалъ-демократически сборникъ. Имболъ, „Свѣтлина“, 1895. 8°. 147 стр. Ц. 1 л. 20 ст.

Г. Бакаловъ е авторъ на много статии, прѣводи и стихотворения, обнародвани въ вѣстниците „Работникъ“, „Другаръ“ и „Работнически Другаръ“ и въ списанието „Денъ“. Часть отъ тия негови приноси сж прибрани сега въ горното издание, което съставя брой 20. отъ II. серия на „Библиотека на Работнически другаръ“. Изданието не е снабдено съ листъ за съдържание. Между статитѣ има разсѣждения за „печалба и загуба“, „религия и социализмъ“, „метафизика и диалектика“, „утопията на социализма“, „политика на пролетарията“, „социалиститѣ анархисти ли сж?“ и др. Стихотворенията сж изобщо негодни: че „Шуми Марица“ е прѣкроена по социалистически, то не е достоинство. Обаче въ сборника сж загържати твърдѣ много явни заблуждения, съ които се агитира между селянина и сиромаха. Работата по време и на парче е еднакво зло за работника, казва г. Бакаловъ; и работникътъ има само да избира отъ двѣтъ зла по-малкото, именно работата по време. Никакво зло нѣма да има, разбира се, когато не ще има на свѣта никаква работа, защото г. Бакаловъ не е въ състояние да докаже, че „работа“ е само трудътъ на неимотния робъ. На най-сетѣ и да речемъ, че е тъй: каква цѣль открива той на тоя робъ съ своитѣ думи? Нели, да се стреми, да свали отъ себе всѣко зло, — всѣка длѣжностъ за работа? А за да стигне това положение, той трѣба на всѣкой начинъ да легне на чуждѣ гърбъ! Това е крайниятъ резултатъ отъ социализма на г. Бакалова, за който той се провиква на всѣкъдѣ въ сборника си „да живѣе!“ и „ура!“ Ние крайно съжаляваме, че въ нашето образовано общество лекомислено се игноруватъ агитациитѣ на тъй нареченитѣ социалисти: дори и въ Народното събрание сирѣмъ депутатитѣ социалисти се постѣпа съ груба надмѣнностъ. Това говори за пагуба на надмѣнитѣ „противници“ на социализма. Българскитѣ обявени „социалъ-домократи“ работитѣ пѣргаво: въ 10 години вжтрѣ тѣ създадохъ своя книжнина, която вече надминува сбора на популярнитѣ поучно-възпитателни книги, незаразени съ заблуждения, като горнитѣ на г. Бакалова. Ако съзираме врѣда отъ тѣхнитѣ издания, ние не ще я прѣмахнемъ съ нищожни надмѣнности, нито пъкъ съ полицейски мѣрки или черковни проклетия: извитѣ се лѣкуватъ, когато се опознае добръ тѣхното естество и споредъ него се приложи ефективень лѣкъ. Или намѣрете тоя хуманень, истински спасителень лѣкъ, или се простете съ мисльта, че съ надмѣнностъ и насилие ще отървете народъ и държава отъ развалата, що води подирѣ си социализмътъ въ рѣцѣтъ на социалисти, като г. Бакалова.

Сбирка отъ пѣсни за 2, 3 и 4 гласа. Стѣкмилъ и издава А. Казаковъ. Софiя. Цѣна 80 ст. — Хоровото пѣние у насъ до сега се е движило въ твърдѣ тѣсни граници. Вземете само нѣколко програми отъ разни вечеринки, дадени както въ столицата, тъй и по вънъ: постоянно срѣщате едни и сѣщи пѣсни, които сте чули още прѣди нѣколко години. Малко нарушаватъ еднообразието разнитѣ китки отъ народнитѣ пѣсни, или пъкъ нѣкои съчинения, взети отъ руската и хър-

ватската музика. Главната причина за това нѣщо е, че не ни достигатъ довольно домашни творчески сили, а пъкъ чуждитѣ произведения сѣж недостатъчни за пѣвцитѣ ни, понеже не разбиратъ езика имъ, та затова сѣж за тѣхъ и безинтересни. За да се въведатъ у насъ, трѣба да се прѣведе текстътъ имъ и да се напечататъ въ нѣкое евтино издание, понеже нашитѣ управители на хорове не обичатъ да си набавятъ само заради една или двѣ пѣсни цѣлитѣ сбирки на отдѣлнитѣ чужди компонисти.

За да прѣмахне този недостатъкъ, г. Казаковъ починалъ да издава тая сбирка. До сега сѣж излѣзли шестъ броя, въ които срѣщаме творения на Бендтъ, Булаховъ, Веберъ, Крайтцеръ, Мендѣлсонъ-Бартолди и Хермесъ. Самитѣ имена на тѣзи извѣстни компонисти прѣпорожчватъ най-добръ сбирката и показватъ, въ какво направление ще се продължава. Единъ отъ броеветъ (V.) съдържа съчинението на самия авторъ — хубавичката пѣсенъ „Нани-на“. Повечето отъ пѣснитѣ сѣж придружени съ клавириия партъ, но почти всичкитѣ сѣж тъй наредени, че могатъ да се пѣхтъ и безъ акомпанировка. — Нѣкои отъ по леснитѣ пѣсни могатъ да се употрѣбѣхтъ и въ класоветѣ, гдѣто тоже се усѣща чувствителенъ недостатъкъ отъ подобни пѣсни за два и три гласа.

Изобщо сбирката се е появила тъкмо на време и ние вѣрваме, чакато учителитѣ по пѣнието, тъй и управителитѣ на любителскитѣ хорове ще останхтъ благодарни отъ неж. Издателятъ ѝ заслужва всѣка похвала вече само за това, че е захванхлъ такова трудно прѣдприятие, а още по-голъма честь ще бжде за него, ако одържи до края, което му желаемъ отъ сърдце.

К. Маханъ.

И. Н. Дурново. Имѣютъ ли болгари историческія права на Македонію, Тракію и Старую Сербію? Москва, 1895. 8°, 85.

Въ една книга, гдѣто въпросътъ е турнхтъ въ такъва форма, четецътъ ще очаква безъ друго отрицателенъ отговоръ — и той нѣма да бжде измаменъ. Книгата е написана именно съ тая цѣль, да се докаже, че българитѣ нѣматъ исторични права върху Македония, Тракия и Стара Сърбия, та да се откажхтъ най-сетѣ отъ своитѣ притезания върху тѣхъ. Съчинението е писано за руситѣ, но сжщо тъй е прѣдзначено и за гърцитѣ, та е издадено на два езика: на лѣвата страна рускиятъ текстъ, на десната — гръцкиятъ. Върху Стара Сърбия, както е извѣстно, българитѣ не претендиратъ. Види се, авторътъ е наисалъ и името на тая страна въ заглавието, за да прѣдстави по-очевидно несправедливостта на българскитѣ политически аспирации. Ние не маримъ сжщо тъй и за оная часть отъ Южна Тракия, гдѣто нѣма болгари. Авторътъ ни прѣдставя, че претендираме и върху цѣла Тракия, та доказва, че и тукъ сме неправи. Освѣтъ горното побуждение, той е ималъ тукъ и друго, за което ще се досѣти четецътъ малко по-долу.

Г-нъ И. Дурново, когото не дѣйте смѣсва съ едноименния руски държавенъ мжжъ, не за пръвъ пхтъ се явява въ руската книжнина съ такъва роля. Съ подобна тенденция той е издалъ още на 1890. г. една книжка, която, за жалъ, ми е останхла недостатъчна, но безъ друго, ще да има сжщо такъво съдържание.¹⁾ Нѣма съмнѣние и по-

¹⁾ Заглавието ѝ вж. въ Бълг. Прѣгл. г. II., кн. XII., стр.

вата книжка на г. Дурново ще остане безъ благоприятенъ отзивъ въ Русия, прѣди всичко — защото той е самичкъ, а руската пословица казва: „единъ въ полѣ не воинъ“. Но бѣлѣжито е, че и въ Русия се намиратъ единични людѣе, които пишѣтъ подобни книжки и ги издаватъ за да разколѣбѣятъ поне вѣрнитѣ понятия на руситѣ за балканската етнография.

Това чудато явление се обяснява съ новата фаза, въ която влиза сръбската агитация за Македония, благодарение на съюза, що се крои между Сърбия и Гърция. Извѣстно е, че тоя съюзъ е много неестественъ, и споразумѣнието още не е напълно постигнато. Искрено споразумѣние не може и да се постигне. Всѣка отъ двѣтѣ страни (Гърция и Сърбия) иска сама да притежава Македония, а пъкъ послѣдната етнографски принадлежи на българитѣ. Както и да е, има вече конкретни прѣдложения за споразумѣние. Всички ония, които мразятъ българитѣ поради какви и да било причини, ще се радватъ ако то се осъществи. Настоящата книжка е единъ приносъ за него. Въ Петербургъ живѣе единъ извѣстенъ елинофилъ и българофобъ, Т. Филиповъ, който още въ време на гръцко-българската черковна разпря бранеше въ рускитѣ журнали притезанията на Гръцката Патриаршия съ немалко ревностъ и жаръ отъ самитѣ фанатици. Тоя не спечели на своя страна руската обществена и държавна мисль, но не е той кривъ за това, а неправотата на защищаваната отъ него идея и неговата изолираностъ въ журналистиката. — условия, почти досущъ еднакви съ тая, въ които излиза на сцената и г. Дурново, авторъ на горѣозначената книга и неговъ литературенъ наслѣдникъ.

Той принадлежи, както се види, на малкия кръгъ, който се върти около Филипова, покланя му се и се въодушевява отъ него. И у него намираме сжщитѣ идеи и сжщия методъ, както у Филипова, и у него — сжщата лукава, но фалшива защита на интереситѣ на Цариградската Гръцка Патриаршия, както и у достойния му учител, когото любезно цитува въ всѣки удобенъ случай, та е извадилъ отъ забвение неговитѣ фанариотски съчинения.

Т. Филиповъ, освѣтъ ржководството на Дурново, ще да е извършилъ и посрѣдничеството между него и Патриаршията. Така е станжло възможно автору да говори право отъ лицето на това учрѣждение. Г-нъ Дурново ни обажда, че Патриаршията, като добра майка на подвѣдомственитѣ народи, ще уважава за напрѣдъ желаніята на жителитѣ отъ Стара Сърбия и Македония и ще имъ праща архiereи отъ тѣхната народностъ, за да може да се служи въ черквитѣ имъ славянски. И авторътъ не е излѣгалъ, защото прѣди нѣколко дена за Призрѣнски архиепископъ е назначенъ сърбинъ. Сетнѣ, Патриаршията ни съобщава, пакъ чрѣзъ Дурново, че тя намирала неканонично сжществуванъето на Българската Екзархия и скоро ще я разтури. Вѣроятно, и това заканване ще се изпълни въ недалечно бѣдъще, и тогава тежко и горко на българитѣ! За това пъкъ Дурново ни утѣшава съ съобщението, че Патриаршията, която е умѣла винаги да задоволява духовнитѣ нужди на просвѣтенитѣ отъ нея народи, както е дала национални черкви на сърбитѣ, руситѣ и румънитѣ, и днесъ е готова да признае автокефална българска черква, въ развѣритѣ на българското княжество. Но това намѣрение на патриаршията не ни изненадва, понеже ние отколѣ знаехме, че тя е великодушна и снисходи-

телна и майчински се грижи за просвѣтениѣ отъ нея народи. Тя кавалерски подарява това, що не притежава, съ условие да ѝ се остави онова, що е готово да се откопчи отъ погитиѣ ѝ.

Авторътъ разглежда въпроса, който си е задалъ съ заглавието на книгката, отъ двѣ страни: историко-политическа и черковно-канонична, и разбира се, отвѣждаѣ намира, че българитѣ нѣматъ право върху Македония (Тракия остана на втори планъ).

Той разглежда на 3—4 страници границитѣ на българското царство прѣзъ разнитѣ фази на неговото съществуване и доказва, че българитѣ сж владѣли твърдѣ кжео време въ Македония, за да „побългарятъ“ нейното „славянско“ население. При това прѣдстави се тѣй работата, като че българскиятъ народъ по произхода си не е нито на половина славянски. Не се прави почти никакъ разлика, когато името означава асаруховитѣ българи или основнитѣ жители на българското царство, славянитѣ, които усвоили това име. Между това никой не е твърдѣлъ, че асаруховитѣ тюркски българи сж били многобройни въ сравнение съ онѣзи славяни, които образуваха съ тѣхъ единъ народъ, като приеха тѣхното етнично име. Първо и първо, че тюркскитѣ българи сж били малко на брой, това се вижда и отъ нашия езикъ, въ който сж втѣзли съвсѣмъ малко елементи отъ тѣхния тюркски езикъ. По нравитѣ и обичаитѣ си сегашнитѣ българи сжщо тѣй сж прѣди всичко славяни. Напусто цитува автора нѣколко исторични съчинения по тоя поводъ, като ги разбира тѣй, както понася на неговата сърбофилска теория. Той не забѣлѣзвалъ клетиятъ, въ какви противурѣчия влиза съ себе си, като пише за названието на Охридската Патриаршия „τῆς πάσης Βουλγαρίας“ — т. е. на цѣла България, или за названието на Македонското българско царство (стр. 16, 62 и пр.).

На такива противурѣчия сж осждени всички теории за Македония, които прѣзиратъ историчнитѣ данни и етнографскитѣ свидѣтелства отъ послѣднитѣ вѣкове.

По сжщия начинъ, както е извѣстно, и Новаковичъ доказваше, че македонскитѣ славяни не сж единъ народъ съ българитѣ. На нѣкаква си въображавана противуположност между славянитѣ въ Мизия и Тракия отъ една страна, и въ Македония отъ друга, той съгради теория, че на Балканския полуостровъ образуването на славянскитѣ народности още не е завършено и днесъ, — повече отъ 1000 години слѣдъ заселението му отъ славяни! Славянитѣ идели въ Балканския полуостровъ отъ сѣверъ (Дакия, Норикъ, Панония) по три пътища: прѣзъ долния Дунавъ (Мизия), прѣзъ Сърбия и прѣзъ Далмация и Босна. Затуй, казва Новаковичъ, тѣ си принадлежали на различни племена, та отъ по-нататъшнитѣ условия въ новото имъ отечество е зависело, къмъ коя отъ двѣтѣ държави и етнични групи да пристанятъ: дали къмъ сѣрбитѣ или къмъ българитѣ. Македонскитѣ славяни именно не сж още асимилирани окончателно отъ тия два народа (ergo, сѣрбитѣ трѣба още да си опитатъ щастieto съ тѣхъ). Така мисли Новаковичъ, да е далъ историко-научна подлога на теоритѣ на Милоевича, Сретковича и пр. за сѣрбизма на Македония. А забравя той, какъ всички южни славяни до дохождането на сѣрбо-хърватитѣ образуваха родствени племена, които сж говорили прилични нарѣчия, наричали се „славяни“ (ср. „Славиния“) и бидоха сетнѣ раздѣлени на

два дѣла, като се врѣзяхъ въ тѣхната срѣда сѣрбо-хърватитѣ и като се образува румѣнската държава. ¹⁾

Макаръ че книжката на г. Дурново, която въ много свои положения ни напомня новитѣ трудове на г. Дурново, носи quasi-наученъ характеръ (повечето отъ половината ѝ е заета съ цитати и книжовни бѣлѣжки къмъ основния текстъ: стр. 36—80), не струва по неинъ поводъ да се влиза въ твърдѣ подробни исторични разяснения, защото не е благодаренъ трудъ, да изваждашъ само изопачения и незнание. На всичкитѣ дълги бръщолевения, съ които Дурново поддържа отъ гледището на черковната история патриаршескитѣ и сѣрбскитѣ претенции върху Македония, може да се отговори и само съ едно възражение. Ато Патриаршията рѣши да стои на исторична точка, тя много ще загуби. Прѣди всичко ще трѣба да се откаже отъ епархиитѣ на Охридската нѣкогашна патриаршия, които е заграбила насилно. А веднажъ се въстанови тая патриаршия, каква ще бѣде облагата за гърцитѣ, ако се въстанови и старото нейно име?

Ние основаваме своитѣ искания и идеали не върху отдѣлни исторични събития, (защото тогава ще претендираме и върху Бѣлградъ), а върху етнографекитѣ фактове, и желяемъ да се рѣши бѣдѣщата сѣдба на балканекитѣ поробени славяни тѣй, както желятъ тѣ сами. А когато нашитѣ противници рекътъ да призовъжтъ историята, тѣ трѣба по-добрѣ да се оржжжтъ съ научни данн. Азъ казахъ по-горѣ, че книжката на Дурново е пълна съ грѣшки и изопачения, и посочихъ основната невѣрность на неговата теория за българеката нация. Не ще бѣде излишно къмъ края на тия ми бѣлѣжки да дамъ нѣколко примѣра отъ по-грубо незнание за да се види по-добрѣ, какъвъ е тоя шовинистиченъ писателъ, който позори и ругае Дринова и Пречека (Дриновъ билъ „фалшификаторъ“: стр. 38; Пречекъ билъ „щедро награденъ отъ българекото правителство съсъ злато“: стр. 40). За образецъ да вземемъ онѣзи 3—4 стр., които съдържжтъ съобщения за политическата история на Македония. Тукъ се срѣщатъ купъ погрѣшки и изопачения. Тукъ четемъ, че Иоанъ Асѣнъ билъ прѣвзелъ Солунъ (стр. 6), че Константинъ Порфирогенетъ наричалъ билъ македонекитѣ славяни „сѣрби“ (68), че македонекитѣ славяни говорили били на нарѣчие прилично повече съ сѣрбския езикъ, а не съ българекия книжовенъ езикъ (70) и пр. Вече просто смѣшно ти става, като четешъ, какъ рови авторътъ у западнитѣ писатели, за да научи народното название на македонекитѣ славяни и се задоволява като намира за своя полза нѣколцина отъ тѣхъ и прѣскача прѣвъ цѣлъ редъ византийски писатели, които най-вече иматъ тукъ думата. При това той не ще и да знае, че въ старо време не важеше националното начало, та трѣба да се гледа, за всѣки случай отдѣлно дали подъ названието „сѣрби“ се разбира поданство или народность.

На нѣкои страници г. Дурново държи такъвъ тонъ, като че съ него е искалъ да оправдае етимологията на своето фамилно име. Вече отъ горѣцитуванитѣ негови съобщения може да си състави четецътъ понятие за него, но ето още нѣщичко. На стр. 66 той казва, че

¹⁾ Fr. Miklosich, Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, стр. 6; В. Ягичъ въ Arch. f. slav. Phil. VI. 148—9; В. Ляпуновъ, Краткій обзоръ главнѣйшихъ явленій словѣнской (хорутанской) литературы (Записки И. Харьковского Университета 1893. I., стр. 9—11) и пр.

Екзархията, харчела за училищата въ Македония повече отъ 2 милиона. Съ това, нека той да каже, се обяснява и българщината на македонците. Първо, тая сума е невѣрна и нарочно прѣдставена 2—3 пѣти въ по-големъ размѣръ отъ дѣйствителността, а второ, тя не би била голяма, като се вземе прѣдъ видъ, че Екзархията се грижи и за училищата въ Одринско. Най сетѣ, не е честно да се укрива, че екзархийскитѣ доходи иджтъ и отъ Македония, а отъ друга страна македонскитѣ българи отъ самото си възражение, на и до днесъ поддържатъ ежщо тѣй и на общински пари училищата си. Авторътъ е станжтъ и отъ сѣрбитѣ по-големъ шовинистъ, като се е увлѣкълъ да твърди, че българитѣ въ Македония употрѣбляли въ борбата срещу гърцитѣ и сѣрбитѣ клевети, доноси и убийства; че ученицитѣ въ Македония се обучавали първенъ на македонско нарѣчие, а сетѣ — на книжовно българско и пр.

София, 23. I. 95.

Д. М.

Пособіе для устройства общедоступныхъ научныхъ и литературныхъ чтеній. (Христоматія для семьи и школы). Изданіе Педагогическаго отдѣла Харьковскаго Историко-филологическаго Общества подъ редакціей Профессора Н. О. Сумцова. Цѣна 1 руб. Харьковъ 1885. 8°, XIV+264.

Като центъръ на умствения животъ въ Малорусія, Харьковъ отколѣ се надпрѣварва съ Киевъ и не безъ успѣхъ, тѣй като притежава по край многобройнитѣ сръдни учебни заведения и три висши: университетъ политехника и ветеринаренъ институтъ, театри, голѣми библиотеки, учени дружества и пр. Изобщо чудни усѣхъ правятъ и другитѣ голѣми търговски градове прѣзъ послѣднитѣ 10 години въ южна Русія, като Одеса, Николаевъ, Ростовъ-на-Дону. Азъ знаж добръ скептичното настроение на руския наблюдатель и затова четж съ възторгъ въ рускитѣ журнали, въ отдѣла вжтрѣшна хроника, за голѣмия напрѣдѣкъ на Харьковъ въ търговско и културно отношение. Ако самитѣ руси се възхищаватъ, значи — има за какво.

Прѣдстоещиятъ сборникъ е плодъ на ползотворната дѣйноостъ на Педагожкия отдѣлъ отъ Историко-филоложкото Дружество при Харьковския университетъ, свидѣтель за искрення и живъ интересъ, който питае това Дружество къмъ просвѣтата на гражданитѣ.

Нашитѣ четци знажтъ отчасти за научнитѣ издания на споменатото дружество, които можжтъ да ползватъ и прѣподавателитѣ по български езикъ, та сж били прѣпоржчвани въ нашето списание. Пособието, издадено отъ дружеството, заслужва още по-сила и по-широка прѣпоржка. Тая книга има за цѣлъ да даде посока и система на литературно-музикалитѣ вечеринки, а въ сжщото време и обилень материалъ за тѣхъ. Азъ ще кажж нѣколко думи за това пособие, тѣй като смѣтамъ въпроса твърдѣ важенъ и у насъ. Може би нѣкой ще се усмихне саркастично на тия мисли. Намиратъ се нѣкои просвѣтени българи да отричатъ изобщо ползата отъ подобни четения, но доста е да се посочжтъ отчетитѣ на дружествата въ Русія, които се нагърбятъ съ благородната задача — да устройватъ и ржководжтъ четенията цѣли години и които говоржтъ какъ усърдно ги посѣщава народътъ. Кой може да докаже, че доброто слово, посѣто въ душата на оногова, който

съ жадност дохожда да го чуе, ще остане безплодно? Кой не съзнава, че на тия, които сж имали можност и дарба да научатъ нѣщо повече, тежи правственъ дългъ — да не отказватъ своето съдѣйствие и съвѣтъ, на оня братъ, който е останалъ по-назадъ отъ тѣхъ? А когато пъкъ четецътъ и слушателитѣ сж на едно умствено и духовно равнище, нима е безполезенъ обмѣнитъ на добри мисли, все едно — дали тѣ сж сглобени отъ самия четецъ или сж заети отъ нѣкой философъ или поетъ? Но тукъ думата ми е за общедостъпни четения, които строго трѣба да отличаваме отъ научнитѣ съобщения, каквито се правятъ въ специални дружества, и които особено сж нужни въ нашата страна.

И Педагожкиятъ Отдѣлъ при Харьковското Историко-филоложко Дружество е пожелалъ да набере материалъ, съ който да обори съмнѣнията въ полезността на общедостъпнитѣ четения и да докаже правото за съществуване на издаденото отъ него пособие. Затова комисията отъ 13 души педагози,¹⁾ възъ която било възложено отъ Отдѣла съставянъето програми за такива вечеринки, се обърнало за съдѣйствие къмъ педагожкитѣ съвѣти на сръдноучебнитѣ заведения и между друго ги запитало и по тоя въпросъ. Както частнитѣ лица, тъй и учрѣжденията отговорили единодушно, че тия четения сж полезни, защото разширяватъ познанията, поддържатъ бодъръ духъ, развиватъ уважение къмъ личността, любовъ къмъ отечеството, къмъ родния езикъ и пр. Въ една особена книжка комисията тъкми да запознае публиката и педагожкия свѣтъ съ тия мнѣния, а колкото за нея самата, тѣ силно я насърчили въ дѣлото.

Комисията отъ Педагожкия отдѣлъ имала първенъ желание да състави редъ програми за общедостъпни четения, но сетнѣ рѣшила да издаде сборникъ отъ тия ежсове, които влизатъ въ съставенитѣ програми, защото повечето отъ тоя материалъ е трудно да се намѣри, особено пъкъ въ провинцията. Само стихотворения и статии, които сж печатани въ общензвѣстни христоматии или сборници, не сж тукъ прѣпечатвани, но разбира се, че подобенъ общензвѣстенъ материалъ не е удобно да се бърка твърдѣ много въ програмата за четения. Полека-лека се опрѣдѣлили както цѣлътъ на изданнето, така и кръгътъ четци, за които се прѣдзначава то. А така се опрѣдѣлил и цѣлиятъ характеръ на книгата.

За основа на христоматията съставителитѣ взели хуманистичната идея, т. е. съчувствено отношение къмъ човѣка и къмъ всичко, що краси човѣшкия животъ. Като сръдства за въздѣйствие комисията приела науката и особено изкуството, поезията, живописа и музиката, като най-силни дестове на човѣшкия духъ.

Съ тая цѣль се опрѣдѣля и кръгътъ четци, за които е прѣд-назначено пособието: челядь съ интеллигентни задатци и сръдно училище съ доброжелателни устремъ, особено провинциалната челядь и училища, които сѣщатъ потрѣба отъ системно четене, а нѣматъ доста библиотечни пособия. Както виждате, комисията е разчитвала на широкъ кръгъ четци. Но отъ него трѣба да се изключитъ малограмотнитѣ и безграмотнитѣ людье. Вѣроятно, комисията е имала прѣдъ очи, че за тоя разредъ се работи и подготвя материалъ въ други умствени центрове въ Русия, като Москва, Петербургъ, Одеса и пр.

¹⁾ Въ тѣхния брой влиза и Х. Д. Алчевская, ако не се лъжж, авторката на извѣстната книга „Що читать народу“.

Трѣба да забѣлѣжж. че съ тоя характеръ на пособието не се съгласува напълно неговиятъ насловъ. Добръ щѣше да бѣде, и въ него да бѣше изразено, че пособието е прѣдзначено главно за учещата се младежъ.

Съставителитѣ на пособието се сирѣли на мисълта, да подобрѣхъ гравидо за редъ четения по извѣстни теми. Тѣ сж наредили въ послѣдовна връзка темитѣ, които обгръщатъ нашия животъ и отъ които споредъ начина на схващанъето нѣгъ се образува нашиятъ мирогледъ, и къмъ всѣка тема сж подбрали редъ статии отъ руската и западно-европейската книжнина. Въ издаденото пособие сж влѣзли 12 такива теми или четения. Отъ тѣхъ шестѣтъ се отнасятъ къмъ външната природа, именно: Небо и Земя, Море, Планини, Пустини и Стени, Гори. Птиче царство; а шестѣтъ други се отнасятъ къмъ по-личнитѣ появи отъ нашия животъ, именно: Земледѣлка култура, Челядь, Музика, Поезия, Наука, Коледа. По тоя начинъ хри-стоматията прѣдтава нѣщо като уводъ къмъ първитѣ страници отъ науката изобщо и отъ историята на културата въ особеностъ. Нѣкои статии сж прѣведени или писани нарочно за пособието, а други сж извадени изъ рѣдки книги. По тоя начинъ и като обикновенъ сборникъ или христоматия, пособието има голѣма цѣлность.

Редакторѣтъ на пособието, проф. Сумцовъ, заг-тва, че може да се издаде и втора книга по сѣщия планъ, гдѣто да влѣзжтъ такива статии по етнография, всеобща история, руска история и пр. Затова става излишно да се разисква, защо въ първата свезка сж влѣзли тия, а не други теми. Разподѣлбата на темитѣ, наистина, би могла да стане, като се вземе за основа класификацията на наукитѣ, но ясно е, че никой нѣма да се ръководи по толкова строгъ планъ при самото устройство на четенията, гдѣто въ извѣстна степенъ все ще влияжтъ и личниятъ вкусъ, и временнитѣ нужди и др. случайни причини.

По-основно може се показва мнѣнието, че по извѣстни теми вѣждо избранитѣ отъ комисията сѣ атин трѣбало би да се туржтъ други, по-ясни по изложението си, по цѣлостни и по-поетични. Така напр. всѣки четецъ ще забѣлѣжи, че въ четеньето за небото нѣма нищо отъ Фламарнона, въ четеньето за челядта — отъ Тайлора, въ четеньето за птичъето царство — отъ Брема и т. н. Но на това трѣба да се отговори, прѣди всичко, че не е възможно, всѣко четенье да обема всичко най-хубаво, що има въ литературата по тая тема. Комисията като че е прѣдвидѣла подобенъ укоръ, и затова г. Сумцовъ дава въ прѣдговора това обяснение: „художествената книжнина, западно-европейска и руска, е тѣй богата и разнообразна, щото е мѣчно да се избержтъ изъ нея всички най-добри нѣща, и лесно може човѣкъ да изгърве и пропусне важното. Сетиѣ, при избора на материала, особено отъ хуманистично гледище, винаги се изгква субективизмътъ. Всѣки отъ насъ съчувствува по своему. Животътъ е пълнъ съ разнообразие. Тукъ може да има не само съгласие, прѣдразположение къмъ съчувствие, но и принципиално разногласие, чувствени дисонанси, лични симпатии и антипатии“. Азъ ще добавя, че, ако тукъ тамъ въ пособието има и несполучливъ изборъ на статии, това се доста откупнува съ онѣзи библиографски указания, които слѣдватъ подиръ всѣка глава и иматъ за цѣлъ да поочжтъ новъ редъ статии или книжки за домашно четиво, като продължение на това, що е прѣдложено да се чете на вечерникитѣ.

Разнообразие и живост на вечеринките придава илюстрирането чрезъ магични фенери, картини и пр., а също така и музикални нумери. Въ Пособието сж посочени свѣтлови картини, за които материалъ може да се набави по каталозитѣ на Учебния Отдѣлъ отъ Московското „Общество распространенія техническихъ знаний“ и на „мастерскитѣ“ (пакъ въ Москва) на Занкинъ и Аппиферова. Приложенъ е и списѣкъ на музикалнитѣ пиеси за хоръ, оркестръ, пиано и пр., които сж се изпълнявали за послѣднитѣ години въ сръдноучебнитѣ заведения въ Русия. Най-сетѣ за образецъ прѣпечатани сж и нѣколко програми отъ вечеринки, дадени въ разное време отъ ученици въ гимназии.

Въ прѣдговора къмъ пособието, съставенъ отъ проф. Сумцовъ, се намира уводъ къмъ всѣко отъ 12-тѣ четения, нѣщо като мотивировка за избора на тия четения. Не щж да привождамъ тукъ тия хубави мотивировки, но нѣмамъ мѣсто, а желяж да посочя на нашитѣ учители ония практични рѣшения относительно четенъето, до който е дошла комисията отъ Харковския Педагожки Отдѣлъ и които накратко съобщава тукъ проф. Сумцовъ. Тукъ ще намѣри четецътъ и нѣкои интересни указания за начина, по който да се разпореждатъ статитѣ за четене.

За най-сгодно врѣме за ученишки литературни вечеринки комисията смѣта стеченнето на два празника. Споредъ нейното мнѣние, отъ септември до априлъ такива четения можтъ да се уреждатъ веднажъ на мѣсеца, разумѣва се, така, щото да не бѣркатъ на редовнитѣ занятия. Може да се допусне даже улеснение за ученицитѣ: да се намалжтъ уроцитѣ имъ на слѣдния денъ, или пъкъ да нѣма никакви уроци.

Комисията е намѣрила за добръ, да се избиратъ за четене малки статийки. По-добръ е да се съединяватъ нѣколко близки по съдържаніе статийки, нежели да се отгчаватъ слушателитѣ съ дълги статии. Даже силнитѣ гласове не издържатъ равностъ и правилностъ, когато статията е голѣма, а за дѣцата това важи още повече.

Ще добавж, че печатътъ на „Пособието“ е много чистъ, и че стойностъта за такъвъ хубавъ сборникъ е назначена много евтина.

29. XII. 95.

Д. М.

Etudes de mythologie slave, N-o I. Peroun et Saint Elie. Paris 1895. 31 стр. (Студии по славянската митология. № 1. Перунъ и св. Илия).

Името на г. Луи Лежѣ, професоръ по славянскитѣ езици на Парижския Collège de France, е добръ извѣстно не само на нашитѣ учени и официални кръгове, а и на по-широката публика: — вѣстницитѣ перѣдко съобщаватъ, че учениятъ професоръ е чети въ тоя или оня градъ на Франция сказка за България. Въ френскитѣ периодически списания доста често сръщаме популярни и научни статии изъ областъта на славянската етнография, наука и книжнина съ подписа на г. Лежѣ. Много отъ тия студии сж посветени на България и джпатъ необикновена симпатия за нашия народъ. Може да се каже, че г. Лежѣ изпълнява прѣдъ френското обществено мнѣние негласно длжността на единъ видъ български трибунъ. Гдѣто има да се освѣти френската публика по нѣкой нашъ по-общъ въпросъ — г. Лежѣ винаги изгѣзва на лице, и неговитѣ рѣчи, сказки и статии, благода-

рение на рѣдката популяризаторска дарба на автора — постигати често своята цѣль. Но г. Лежѣ има значение въ Франция не само като прѣдставител на славянството прѣдъ френското общество и публици, а и като учител на академическата младежъ. — Г. Лежѣ, ако не се лъжж, е по редъ третъ профессоръ на откритата за Мицкевича катедра по славянскитѣ езици и литератури въ Collège de France. Неговиятъ предшественникъ и прѣмъ учител бѣше Александръ Ходзко. Мицкевичъ бѣ единъ нещастенъ визионеръ, лишень отъ нужната научна подготовка за катедрата, която занимаваше. Ходзко, като ученъ, имаше малко по-големо значение, но едва съ Луи Лежѣ славистиката въ Франция стѣпва на една по-реална почва. Луи Лежѣ имѣ възможность съ чести пѣтешествия по славянскитѣ земи, да изучи теоретически и практически повечето славянски езици и книжнини. Отъ всѣко пѣтешествие той донасеше кое книжка, кое интересно пѣтописъ. Така въ течение на врѣмето числото на Лежеровитѣ съчинения изъ областта на славянската наука, книжнина и животъ е порастигло доста значително¹⁾.

Като профессоръ г. Лежѣ въ сравнително краткото врѣме на своята педагогическа дѣйность е успѣлъ да изобразува вече нѣколко способни ученици, които ще помогнатъ да се разпространятъ интересътъ за славянството между френската публика. Между тия ученици на първо мѣсто трѣба да се спомене Леонъ Ламушъ, извѣстниятъ авторъ на съчинението «La Bulgarie dans le passé et le présent» (Paris 1892), който въ прѣдговора на книгата си не забравя да каже, че има да дължи най-много на своя учителъ, Луи Лежѣ, първиятъ, който го посветилъ въ славянската наука. Нека се надѣваме, че уважаемиятъ профессоръ още дълго време ще заема важната катедра, която му е дадена въ Collège de France, за полза на славянската наука и книжнина. Въ тази негова дѣйность ние съглеждаме неговата най-плодотворна задача. Като ученъ славистъ г. Лежѣ не е ималъ напистина случай, да излѣзе до сега съ нѣкои капиталенъ трудъ, но той отлично умѣе да избира съ критически тактъ истински оригиналното и положителното, въ областта на славистиката и да го прѣдаде съ своя трѣзвенъ и ясенъ стилъ на френски. Така и като митологъ г. Лежѣ не напуща реалната почва. Той бѣ, заедно съ Ягича, Брюкиера, Кирпичникова и др., единъ отъ първитѣ, които се отнесохъ съ недоувѣрие къмъ бѣговетѣ на по-старитѣ славянски митолози, въ диритѣ на които вървихтъ още хора като Фамынцинъ, Нодило, Шулицъ, Крекъ и др. (Ср. студията му *Esquisse sommaire de la mythologie slave*, Парижъ 1882, прѣпеч. отъ *Revue de l'histoire des religions* и помѣстена въ II. томъ на неговитѣ *Nouvelles études slaves*. Първиятъ опитъ на Лежѣ по слав. митология датува още отъ 1869. год. Вж. *Essai sur la conversion des slaves au christianisme*, гл. I. 18—37. Тая скица

¹⁾ Ето по-главнитѣ му трудове, които сж излѣзали на отдѣлни томове (статитиѣ му не влѣзватъ въ това число): *La littérature russe* 1 т. — *Chrestomathie russe*. — *Chants héroïques et Chansons populaires des slaves de Bohême*. — *La Bohême historique*. — *Cyrille et Methode*. — *Le monde slave*. — *Etudes slaves*. — *Itinéraire d'Asie centrale*. — *Grammaire russe*. — *Les racines de la langue russes*. — *Esquisse de la Mythologie slave*. — *Nouvelles études slaves*, 2 томъ. — *La chronique dite de Nestor*. — *La Save, le Danube et le Balkan*. — *La Bulgarie*. — *Contes slaves*. — *Russes et Slaves*. — *Histoire de l'Autriche—Hongrie*. — *Voyage en Orient de son Altesse Imperiale le Cesarevitch*.

измѣнена и разширена се появи въ Лихтенбергеровата *Encyclopédie des sciences religieuses*). Сжщиятъ положителенъ характеръ носи и студийката, която привеждаме съ пълното ѝ заглавие. Ний не намѣрваме въ нея наистина нѣщо особено ново, което да не е казано отъ прѣдходниците на г. Леже (по-вечето положения на г. Леже сръщаме и въ познатитѣ ръководства на Крека и Махала), но то е изложено тѣй методично, тѣй ясно и прѣгледно, щото добива изгледъ на самостоятеленъ трудъ. Перунъ е едно отъ тия славянски божества, за които притежаваме най-много свидѣтелства. Г. Леже трѣбаше да удвои обема на книжката си, ако бѣ искалъ да извлѣче за прѣдмета си цѣлата литература, която е указана напр. у единичкия Крекъ «*Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*» стр. 384 и сл. Само извадкитѣ изъ хрониката на Нестора или изъ другитѣ руски лѣтописи бихж изгълбили нѣколко страници. Г. Леже не се впуска въ подробна критика на изложенитѣ до него мнѣния за сжщността на божеството Перунъ, нито пъкъ въ по-обстойна критика на прѣдложенитѣ до сега етимологии на името му. Той прѣдпочита да се опира на здраво установенитѣ факти. Отъ сравнението на текстовеѣ той дохажда до заключение, 1) че Перунъ е билъ богъ на грѣма и бурята, което е вече извѣстно 2) че името на божеството може да се обясни отъ своитѣ славянски елементи, та нѣма защо да се взематъ на помощъ съмнителнитѣ аналогии съ санскритски «*pardžanja*» (богъ не само на дъжда, но и на грѣма споредъ Bühler въ Бенфайевиѣ *Orient u. Occid.* I. 24), или съ литовския *Perkunas*. Перунъ произхожда отъ единъ праарійски корень *par*, старослав. пер. Какво значи тоя корень? „Той изразява мисль за насилствено напръганье, или ударъ. Перъ слав. значи удръ“. Окончанието *унъ* е суфиксъ за означение на дѣйствиющи лица, сравни напр. слав. бѣгунъ, вѣзунъ, руски опекунъ, говорунъ, игрунъ и пр.

Въ тълкуванието на думата г. Леже се схожда, както виждаме, напълно съ Крека, който тѣй сжщо приема, че Перунъ трѣба да се отнесе къмъ **пкратн**, **пкрж**. (*Einleitung in die slav. Literat.* 386. заб. 1).

Основайки се главно на едно мѣсто въ лѣтописа на Нестора, гдѣто се казва: „На сутринята рано Игоръ повика (грѣцкитѣ) посланици и отиде на могилата, гдѣто се възвишаваше Перунъ, и Игоръ се закле съ офицеритѣ си, които бѣхж езичници, а християнитѣ руси се заклехж въ черквата на св. Илия“, и като взема на помощъ народнитѣ повѣрїя у разнитѣ славянски народи, г. Леже установява една неподлежаща на съмнѣние прилика между Перуна и св. Илия. Тукъ г. Леже е можалъ да се ползува отъ Махала, който въ своя полезенъ, макаръ и нелишенъ отъ грѣшки, трудъ «*Nákres slovanského bájeslovi*» е събралъ въ сжщностъ всички по-важни паралели между Перунъ и св. Илия. Замѣната на езически божества съ християнски по характеръ подходни светци е едно доста обикновенно явление. Между друго г. Леже указва и на приликата, която грѣцкиятъ ученъ Политисъ провежда между *Ήλιος* (слънцето) и св. Илия, на която прилика той отдава голѣмата популярностъ на светеца между сръднѣвѣковитѣ и днешнитѣ грѣци. Така се обяснява споредъ г. Леже и възлюбеностъта на св. Илия между славянитѣ. Св. Илия е замѣстилъ просто Перуна, както мисли и Махалъ, като се основава и той на

сжитѣ дани, които е положилъ и Леже въ основата на своето изслѣдване.

Ето на кратко съдържанието на г. Лежеровата книжка, която, както узнаваме отъ краткия уводъ, па и отъ самото заглавие, ще бѣде послѣдвана отъ цѣль редъ подобни монографийки върху славянската митология. Г. Леже намѣрва, че е дошло врѣме да се схване въ кратки черти сегашното състояние на въпроса, но той не иска „да вкара слав. митология въ тая или оная система, а да даде единъ критически и подробенъ инвентаръ“. Тая си цѣль, споредъ мене, той напълно е сполучилъ и съ първата си студия за Перуна. Ний ще очакваме съ интересъ и послѣдующитѣ, а сега се ползуваме отъ случая, да прѣпноржчае на нашитѣ учители, които се занимаватъ съ славянска литература, митология, поезия и пр. да си набавятъ цѣлната книжка на г. Леже, която съдържа вѣчно важно и сжществено, що можемъ да знаемъ днесъ за слав. божество Перунъ, па дава и образецъ за едно трезвено изслѣдване на труднитѣ проблеми изъ славянската митология.

И. Д. III.

Die Iskerthal-Bahn von Paul Leverkühn (Желѣзницата въ долината на Искѣра). Мюнхенъ 1895. стр. 24.

Тая брошурка е отдѣленъ отпечатъкъ отъ една съдържателна студийка, която се появи въ редовната притурка къмъ извѣстния баварски вѣстникъ »Allgemeine Zeitung« (№. 231, 232, 7 и 8 юни 1865.). Авторътъ ѝ, директоръ на княжеската библиотека въ София, е извѣстенъ вече съ други нѣкои свои статии за България, която той познава, вижда се, не само като туристъ, влюбенъ въ красотитѣ на нашата природа, а и като естевенникъ, като внимателенъ наблюдател на социалнитѣ наши отношения, като познавачъ на нашата история и култура. Новостроящата се линия София — Романъ му дава поводъ да говори за всевъзможни прѣдмети, които той умѣе сполучливо да смѣсва. Ний намѣрваме въ кратката му студийка и географически обрисъ на Искърската долина съ чудния и своеобразния проломъ на капризната рѣка, и профилъ на геологическитѣ пластове, и история на самата линия, прѣпноржчана още отъ Каница, и народни прѣдания свързани съ наметѣта на царя Шишмана, който ужъ се билъ крилъ изъ искърскитѣ пещери слѣдъ паданието на Търново, и економически бѣлѣжки и пр. Г. Leverkühn ходилъ лично да види, до кѣдѣ сж напрѣднжли работитѣ въ прохода и останжлъ поразенъ отъ успѣхитѣ, които били направени въ кратко време. Той ни води отъ секция на секция и ни показва всечки трудности и прѣлести на тази интересна въ много отношения линия. Кисежътъ на дѣлото, животътъ на хилядитѣ работници сж описани живо и рельефно съ единъ образецъ и оригиналенъ слогъ. Г. Leverkühn намѣрва, че линията съвсѣмъ не е скжпо отдадена на предприемача. На километъръ се падатъ нѣщо 200.000 лева, когато въ Шварцвалдъ желѣзницата отъ Хаузахъ до Филингенъ, която прѣдставя най-голяма прилика съ Искърската, струва 260.000 фиоринта, значи 2 пхти повече. Въ своето желание, да запознае външния свѣтъ съ нашето отечество, било въ географическо, етнографическо, економическо отношение, Г. Leverkühn заслужва насърдчение. Той има нуждната подготовка и сериозностъ за дѣлото.

И. Д. III.

Romania si cu terile locuite de români pentru classa III-a primara urbana si IV-a rurala de A. Gorjan. Прѣзъ 1994. година румънското министерство на народното просвѣщение възложило на горния авторъ да състави учебници по географията за цѣлия курсъ на основнитѣ училища. Възѣдетвие на туй авторътъ издалъ нѣколко книжки подъ название: „Elemente de Geografie pentru usul scoalelor primare, urbane si rurale.“ Всѣка отъ книжкитѣ съдържа материалъ за едно отдѣление. Тѣ сѣ изработени твърдѣ прикливо и дѣйствително — като изключимъ горната — могатъ да служатъ за образецъ въ всѣко отношение. Други учебници освѣтъ тѣхъ немогатъ да се употребяватъ въ румънскитѣ училища. Книжката, която разглеждаме е опрѣделена специално за трето отдѣление на градскитѣ училища. Азъ се заинтересувахъ за нея главно затова, защото говори за населението и на съединитѣ съ Влашко земи: България, Сърбия, Австро-Маджарско, Русия и Македония.

Авторътъ разглежда най-напрѣдъ отечеството си по Цимановата метода: окржтъ по окржтъ. При окржитѣ: Романаши и Яломица, които иматъ значителни български меншенства, не споменува нищо за тѣхъ; ещо тѣй, когато говори за градоветѣ Браила, Тулча, Констанца и Мачинъ. При населението въ Добруджа, наречена отъ автора „Romania de Est“ доуца, че има тамъ българи, но тегърва, на послѣдно мѣсто: Dobrogenii sunt o amestecatura de români, turci, tatarî, rûsi, lipoveni, nemti si bulgari; români sunt in mare majoritate — Най-големъ нецѣности и искривявания се срѣщатъ обаче тамъ, гдѣто авторътъ почва да разглежда съединитѣ земи. Така напр., когато говори за Македония, той казва: „Cea mai mare parte din locuitori sunt români, apoi vin albanezi, turci si putini bulgari si greci.“ Добръ, че поне доуца, че има и българи, макаръ и „putin.“ При България той искава цѣлото дунавско крайбрежие за влашко, при Сърбия цѣлата източна Сърбия, доръ до Морава. Само въ видинския и ломския окржи имало 230 влашки села! Ещо тѣй и австрийскитѣ области: Далмация, Истрия и Морава били населени отъ румъни: послѣдната само затова, защото въ нея има градъ, нарѣченъ Wallachisch-Mezeritsch. — Споредъ статистиката, помѣстена въ края на книжката, имало 18 милиона власи; отъ тоя брой се падатъ на България 430000 и на Македония 1.940000 власи.¹⁾

Както виждате, анетитътъ на румънитѣ не е малъкъ. Менъ ми се вижда впрочемъ чудно, че г. Горжанъ по отношение къмъ насъ и толкова се е стѣснявалъ.

К. Мажанъ.

¹⁾ За истинския брой на власитѣ въ Македония вижъ въ тая книжка на „Прѣгледъ“ статията на Д. Матова. (Ред.)

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Книжарски извѣстия. Издава книжарницата на Янко С. Ковачевъ. София 1896. г. Излизатъ всѣки мѣсецъ (а може и дваждъ въ мѣсеца). Пращатъ се безплатно до всѣхитѣ книжари, книгоиздатели, училищни инспектори, главни учители и директори въ Княжеството; за външни лица абонаментътъ е 6 лева годишно. — Брой 1., 15 януари 1896, 4-о. 4 стр. съ 1 притурка отъ 2 стр.

Когато излѣзе въ нашитѣ вѣстници съобщението отъ книжарницата на г. Ковачева, че ще издава отъ началото на тая година „Книжарски извѣстия“, ние се зарадвахме твърдѣ много, защото недостатъкътъ отъ единъ органъ на книжарското дѣло у насъ се чувствува въ книжовнитѣ кръгове изъ день въ день по-силно. Покойниятъ книжаръ Ив. Б. Касжровъ бѣ разбралъ това вече по-рано, и бѣ влѣзълъ въ прѣговори съ едно лице, за да се наеме да урежда на български езикъ едно полумѣсечно издание, което да прѣдставя у насъ нѣщо таково, каквото е сегашниятъ „Книжний вѣстникъ“, или още по-добрѣ каквото бѣше прѣстанжлиятъ „Библиографъ“ за Русия; обаче И. Касжровъ не доживѣ да осъществи тая прѣполезна идея. Но тая причина извѣстието за прѣдприятieto на г. Ковачева дойде да ни утѣши за неизпълнения планъ на покойния пѣрвавъ книжаръ. Днесъ имаме вече прѣдъ очи първия брой на „Книжарски извѣстия“ отъ г. Ковачева.

Ала какъ е поставилъ г. Ковачевъ своето издание; какъ тъкми той да го кара?

Въ излѣзлия вече 1. брой четемъ по редъ: 1. Писмо до г-да книжаритѣ и книгоиздателитѣ въ България, които се канижтъ, да изпращатъ въ замѣна на безплатнитѣ за тѣхъ „Книжарски извѣстия“ по 2 екземпляра отъ тѣхнитѣ издания до книжарницата на Ковачева, и се прѣдупрѣдвяватъ, че въ Извѣстията ще намиратъ прѣпюрчки на разни фирми за книжарски стоки. 2. Статията „Нашето книжарство“: тукъ се казва, че „развитieto на единъ народъ се отразява най-главно въ книжарството“, а за разширенieto на подирното се прѣдлагатъ „селски пхтешественици, книго-торбалаповци“! — 3. Обявления. — Притурката пъкъ съдържа прѣдъ обявленията единъ случайно сграмаденъ списъкъ отъ френски книги.

Писмото на г. Ковачева обажда, че „цѣльта на „Книжарски извѣстия“ ще е исключително, да запознава българскитѣ книжари съ новоизлѣзлитѣ книги на языкътъ ни и по нѣкой пхтъ ще съобщава и за иностранны издания, които интересуватъ нашитѣ книжари“. Първиятъ брой, който тъкмо трѣбаше да прѣдставя образецъ за изпълнението на тая цѣль на извѣстията, никакъ не отговаря на нея: въ него нѣма никакъ списъкъ на излѣзлитѣ въ „1896.“ го

дина български книги; а списъкътъ на „иностраннитѣ издания“ е съставенъ безъ всѣка ръководеща мисль. А знайно е, че едно библиографично издание само тогава може да бѣде истински цѣнно, когато слѣди изработенитѣ до днесъ библиографични исканья. Статията „нашето книжарство“ е по-вече отъ никаква, защото нито излага дѣйствителни вѣсти за състоянието на книжарството у насъ, нито пъкъ съ своитѣ разсуждения прѣдставя една опрѣдѣлена мисль или погледъ за тая наша промишленость; особено пъкъ сѣ смѣшни и отвѣнъ и отвѣтрѣ измѣдренитѣ отъ автора на статията „книго-торбала-новци“. Съ такива продавци си помага отдавна една столична книжарница, която разпространява между народа книжлетата съ най-груби суевѣрия и ревливо се пази, да не би да стигнатъ въ нѣкои български вѣстници извѣстия за тия нейни издания; а авторътъ на статията си въобразява, че съ „торбалановци“ щѣла да стане извѣстна нашата книжнина! Г-нъ Ковачевъ прави голѣма грѣшка, че въ своитѣ извѣстия на всѣко мѣсто смѣсва чистото книжарство съ продажбата на различни писмени потрѣби. Неговото издание се явява като още едно слишено книжовно прѣдприятие.

A. T.

Српска Кралевска Академија, Споменик XXIX. Ст. Новаковић I. Пишински поменик. II. Апокрифско житије свете Петке. III. Живот св. Василија новог. Бѣлградъ 1895.

Г-нъ Новаковичъ, сега министъръ-прѣдседателъ въ Сърбия, намѣрва време покрай сложнитѣ и духоморнитѣ политически разправи, да се занимава и съ наука! Единъ новъ плодъ отъ неговата жива дѣйность въ ширинето на славистиката, за която дѣйность той неотколѣ биде избранъ и прѣдседателъ на сръбската академия, е озаглавениятъ по-горѣ трудъ. Той съдържа цѣнии бѣлѣжки къмъ нѣколко интересни езикови заметника, които г. Новаковичъ печата за пръвъ пѣтъ. Пишинскиятъ поменикъ, отъ 15 години насамъ имотъ на бѣлградската народна библиотека (*№* 348), дожда да допѣлни броя на издаденитѣ до сега въ Сърбия поменици отъ самия Новаковича (*Гласник Српског Ученог Друштва* XLII, 1 — 153), Луб. Стојановича (*Споменик Српске Крал. Акад. III.*), Веселиновича (*Споменик X.* 69 — 71).

Извѣстенъ още отъ прѣди 1860. година по единъ ръкописъ, донесенъ въ Сърбия отъ покойния Верковичъ, поменикътъ на манастира св. Прохоръ Пишински въ Кумановския край (сѣв. Македония) биде прѣнесенъ въ Бѣлградската библиотека, когато сръбскитѣ войски, които бѣхъ заловили Кумановско, се видѣхъ принудени подиръ Берлинския договоръ да се оттеглятъ задъ новоопредѣлената граница. За тоя фактъ, както за самия Пишинския манастиръ и неговитѣ заметници нашитѣ читатели ще намѣржатъ нѣкои свѣдѣния въ статията на Е. Карановъ, Министерски Сборникъ кн. VI. „По етнографията на Македония“ стр. 306. и слѣд. „Отъ Пишинския манастиръ, казва Карановъ, въ врѣме на сръбската окупация въ 78 год., 33 книги сѣ били натоварени на единъ конъ и отнесенъ въ Сърбия, сѣщо сѣ завдигнати и отъ Карпинския манастиръ и то съ обѣщанне да се възвѣржатъ.“ До колко това е истина, ще знае, разбира се най-добрѣ, управлението на Бѣлградската Народна Библиотека.

Прѣди да ни запознае съ самия Бѣлградски ржкописец Новаковичъ, дава нѣколко кратки бѣлѣжки за манастира св. Прохоръ Пшински, на лѣвния брѣгъ на р. Пшиня, на дѣното на план. Козякъ, Солинаръ и Суха Стѣна. Манастирътъ е доста голѣмъ и богатъ. Въ тоя край, дори до Щипъ, Велесъ, Тиквешъ, Кочане, Качаникъ и Рила нѣма по-велика обителъ. За високата репутация на манастира и на неговия светецъ най-ясно говори самиятъ поменникъ, който може да се нарече географически словарь почти на цѣла западна Бѣлгария, сѣв. Македония и сегашна юго-източна Сърбия.¹⁾ По-нататѣкъ г. Новаковичъ ни запознава съ едно апородно прѣдание за св. Прохора, записано отъ студента I. X. Василевича въ околността на манастира. Споредъ легендата св. Прохоръ билъ братъ на св. Ивана Рилски, св. Иванъ Сарандапореки и св. Кралъ Дечански и живѣлъ въ врѣмето на грѣцкия императоръ Диогена. Василевичъ съобщилъ Новаковичу и за двѣ ржкописни служби и житиета, които се намѣрвали въ манастира.²⁾ Единиятъ ржкописецъ е съвсѣмъ новъ и прѣписанъ отъ нѣкого си монаха Дионисия, родомъ отъ Габрово, дошълъ въ Пшинския манастиръ отъ Хилендаръ въ 1857. год. Служба съ житие на св. Прохора била печатана въ Бѣлградъ въ 1879. г., също и въ календаря „Вардар“ за год. 1881.

Въ втория дѣлъ на своя трудъ г. Новаковичъ ни запознава съ апокрифното житие на св. Петка споредъ единъ българо-славянски и единъ сръбско-славянски ржкописецъ.

Св. Петка се е ползувала и се ползува още, както е знайно, съ необикновенъ почитъ у българитѣ и сѣрбитѣ. До скоро се сматряше, че тая популярностъ се дължи на житието на светицата, съчинено отъ търновския патриархъ Евтимия; сега се знае, че скоро подиръ смъртъта на св. Петка било разпространено друго едно нейно апокрифно житие: нему се дължи прѣди всичко, както прѣдполага г. Новаковичъ, голѣмата слава на св. Петка между българи и сѣрби. Първъ г. Сирку обърнѣ внимание върху една бѣлѣжка, намѣрена въ тълкуванъето на LXIII. правило отъ петия и шестия вселенски съборъ, отъ Византийския юристъ Теодоръ Валсамонъ (около 1160), гдѣто между друго се казва: „прѣветиятъ патриархъ Николай Музалонъ е намѣрилъ за св. Параскева, която се слави въ Калкратекския окръгъ, едно житие, съставено невѣщо отъ единъ селянинъ възъ основа на нѣкакъвъ нескладно измисленъ разговоръ на светицата съ ангела, и заповѣдалъ да се изгори това житие, а на своя дияконъ Василика заповѣдалъ да напише ново житие на светицата“. Г-нъ Сирку бѣ заключилъ по тоя текстъ съвсѣмъ вѣрно, че одного житие ще е апокрифно, а другото канонично, съчинено къмъ половината на XII вѣкъ (Музалонъ заемалъ патриаршеския прѣстолъ отъ 1147 — 1151 година³⁾). Г-нъ Сирку прѣдполага, че житието на диякона Василика трѣба да е било прѣведено и на български поне въ началото на XIII. вѣкъ,

¹⁾ За Пшинския манастиръ писа и Иречекъ въ чешкото списание „Osvěta“.

²⁾ Въ своята рецензия на Новаковичевия трудъ (вж. Бѣлградското списание „Дело“ 1895. Окт. стр. 124 и слѣд.) сжиятъ Василевичъ поменува за още едно Прохорово житие, което той билъ намѣрилъ у единъ Врански попъ. Новаковичъ не можалъ обаче да се ползува отъ него, защото му било късно изпратено.

³⁾ Ср. Нѣколко замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ Търновскаго патриарха Евтимія напеч. въ „Сборникъ статей по славяновѣднѣю составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго“, С.-Пет 1883.

когато били прѣнесени мощитѣ на светицата въ Търново, и по-нататкъ се старае да намѣри изворитѣ на Евтимия: но за апокрифното житие на св. Петка той не говори по-обстойно. Г. Новаковичъ билъ честитъ да намѣри изведважъ два прѣписа отъ това житие въ сръбската народна библиотека, гдѣто, както се вижда, можътъ да се правятъ още цѣлни открития. Единиятъ текстъ, отъ чисто българска редакция, крънъ, безъ начало и край обема два пергаментови листа, донесени отъ нѣкого въ Прищинското сръбско консулато. Другиятъ е намѣренъ въ единъ сборникъ отъ апокрифи и е цѣлъ. Последниятъ ржкописъ е очевидно прѣснетъ отъ нѣкой български текстъ, въ ортографията му нѣма обаче никаква слѣда отъ Евтимиевата правописна реформа. По това обстоятелство Новаковичъ сѣди, че апокрифното житие на св. Петка, както го намѣрваме въ описанитѣ два бѣлградски наметника, ще е по-старо отъ Евтимиевото, което навѣрно е било писано съ цѣль, да се замѣсти популарниятъ апокрифъ. Дали тоя апокрифъ е сѣщиятъ, за който говори Валаамовъ, или е други нѣкой съвсѣмъ новъ апокрифски текстъ, Новаковичъ не се рѣшава да отсѣче. Само едно може споредъ него, да се каже: че бѣлградскиятъ текстъ е прѣведенъ отъ гръцки, защото всичкитѣ подробности сж заети отъ гръцкия животъ. Освѣтъ това въ житието нѣма и поменъ за прѣнасянето на мощитѣ на светицата. Това вече дава право г. Новаковичу да мисли, че разгледваното апокрифно житие ще е било съставено прѣди първата половина на XIII. вѣкъ, когато св. Петка била прѣнесена въ Търново.

Третиятъ наметникъ, съ който ни запознава г. Новаковичъ, е житието на св. Василия Нови, споредъ нѣколко повечето сръбско-славянски ржкописа. Тоя наметникъ и бѣлѣжкитѣ къмъ него заематъ три-четвърти отъ цѣлия трудъ на сръбския ученъ. Г. Новаковичъ излага на първо мѣсто съдържанieto на легендата, глава по глава, послѣ говори за значението на тая легенда въ старата литература и нейното отражение върху народната мисль, изброява ржкописнитѣ, въ които се намѣрва оная апокрифна легенда и които сж му били извѣстни, и най на края ни запознава съ ржкописа, който е положилъ въ основата на своето издание.

Житието на св. Василия Нови се занимава съ важния въпросъ за задгробния животъ, и вече поради тази причина то не е могло, да не остави дълбоки слѣди въ наметъта на народитѣ, които сж имали възможность да се запознажътъ съ неговото съдържание прѣвъ сръбнитѣ вѣкове. Литературата за блаженствата и страданията на „оня свѣтъ“ е както е извѣстно една отъ най-богатитѣ. И въ славянската книжнина ний сръщаме доста „откровения“, „видения“, „хождения по мукамъ“ и „митарства“, въ които съ най-голъма гочность се описва животътъ на праведнитѣ и грѣшнитѣ души — въ мистериозния задгробенъ миръ. Особено яко сж застъпени подобни елементи въ апокрифитѣ на новия завѣтъ. Извѣстно е, какво влияние сж имали ония апокрифи напр. върху схватката на Дантовата *Divina Commedia*. Легендарнитѣ наши и сръбски народни пѣсни носжтъ още явни слѣди отъ тѣхното влияние. Апокрифнитѣ възрѣния за ада и рай се отражаватъ и въ народнитѣ вѣрвания. Г. Новаковичъ привежда нѣколко много — интересни примѣра отъ сръбската народна словесность.

Бѣлѣжкитѣ на г. Новаковича образуватъ въобще една много-цѣнна сравнителна студия изъ областта на литературната история и

имать стойностъ и независимо отъ текста. Върху легендитѣ за загробния животъ нѣкое влияние сж имали, чии ми се, и възврѣнията, каквито ги паметрваме напр. въ Египетската книга на мъртвиѣ (*Livre des morts*, *Todtenbuch*) и отчасти въ Авеста (Вендидадъ). Добръ би било негли да се обърне пд-яко внимание на аналогитѣ, които се откриватъ между тия стари религиозни паметници и християнскитѣ легенди за загробния животъ. Недавно Веселовски сполучи да рѣши гатанката на Верзупуловото коло, което потроши толкова умове, посредствомъ една коптска легенда ¹⁾. Но извѣстно е, че коптскитѣ християнски легенди отъ своя страна носѣтъ явенъ отпечатъкъ отъ древнеегипетскитѣ религиозни възгледи и повѣрїя и т. п. — Така може би древнитѣ литератури ще принесѣтъ още доста много за освѣтление на нѣкои по-трудни историко-литературни въпроси.

II. Д. III.

Новъ Български Печатъ. — Прѣвъ минжлото лѣто захванъ да излиза въ столицата новъ седмиченъ вѣстникъ подъ редакцията на г. Т. С. Теодорова, бивши ревизоръ въ министерството на вхтрѣшнитѣ работи. Вѣстникътъ си поставяше за задача, да запознава българската публика съ всички проявенїя на политическия и общественъ животъ, като ги разглежда отъ непартизанско гледище. Доколко можа той да се постави на тая висота и да обхваща нашитѣ дневни политически въпроси съвсѣмъ безпристрастно, нѣма да разглеждаме тукъ, нѣкъ и не бихме могли, право да си кажемъ, да оцѣнимъ справедливо вѣстника откъмъ тая страна, защото не сме слѣдили непрѣкъснато неговитѣ политически статии. Ако взимаме да нишемъ тукъ за него, то е, защото искаме да обърнемъ вниманието на читателитѣ си върху една страна на тоя вѣстникъ, която стои повече въ свѣръзка съ цѣльта на нашето списание.

Прѣдъ насъ стоѣтъ броеветѣ 21. и 24. отъ „Новъ Бълг. Печатъ“, въ които има по едно описание на „Балтъ въ Военното Училище“, даденъ на 2. декември (бр. 21.) и на „Концерта въ салона на Народното Събрание“, даденъ на 26. декември (бр. 24.). Ще приведемъ тукъ то чно нѣколко откъслечи изгърво отъ описанието на бала: ²⁾

„Много балове сме видѣли, па и на много балове сме присуствували. Нѣма на душа ни грѣхъ да надне, ако исповѣдаме, както и всѣки който е билъ, ще да го за винаги помни, че тая огърлица отъ чистъ кехлибаръ, нанизанъ на копrienни тѣнки конци, завъртена отъ ржката на самия първъ български войникъ т. е. (военния министръ — З.), послѣдванъ въ най чистосърдечни стѣжки, отъ най царскитѣ за България височества бѣше сж щинекото отражение на любими краски на българекото знаме. Мѣжду хубавитѣ и сжкни ялмази, които блѣщаха въ ржцѣтѣ на тая чисто българска огърлица, бѣха нашитѣ министри, заедно съ тѣхъ и слѣдъ тѣхъ, хорото се протакаше и извиваше съ чисто български *привѣрзани*

¹⁾ Вж. Д. Матовъ, Бълг. Прѣгледъ год. II, кн. VIII.

²⁾ Калямъ читателя, да внимава особено върху логическата връзка въ израженията.

мжжки и женски рѣцѣ отъ по десетина всѣ млади разнообразни офицери и братя граждани“.

„Ето данцоветѣ които рѣдовно и въсхитено послѣдваха за щастливитѣ даццпори, измѣжду които неможимъ никого най-много похвалимъ, защото всички се надирѣвваха и съ талантъ и съ благодарение.“

„ . . . като прегърнете и съ двѣтѣ си неуморни очитея вѣсела дружба отъ млади, засукани и чистокръвни български юнаци, на които сърдечното отражение въ лицата, още повече грѣе и сияе отъ блѣскавитѣ еполети, — е добръ безъ всѣко колѣбанне, всѣки изъ дълбоко въ душата си би казалъ, че е мѣстото на Августейшитѣ гости да се радватъ отъ сърдце на тая чисто-българска радостъ, която се на радо сърдце дава въ тѣхна честъ.“¹⁾

Ето и нѣколко пасажа отъ описанието на концерта:

„Г-нъ III. умѣе съ всичкия си талантъ да внушава дълбоко душевно благодарение“,

„Г-жа III. неуморимата доброжелателка на толкозъ трудолюбивитѣ любителки г-жи и г-ци, още веднажъ и съ много по голѣма сега заслуга, посрѣщна еднороднитѣ задоволствия на всички.“

„Да опишемъ онова очарование, прѣлѣстението на играта на тая дама, е за насъ повече отъ трудно. Чудесната ловкостъ на нейнитѣ въшебни пръсте, изящнитѣ звуковѣ които добива отъ пианото, не могатъ да се прѣвѣшатъ. Г-жа Б. е за насъ и мѣжду всинца, цѣла артистка, безъ съперникъ.“

„Тя изпълни *»Petite Suite pour piano«*. . . съ една ловкостъ, изразителностъ и чувство, които заслужено могатъ да я нарѣкатъ талантлива. Подъ прѣститѣ на г-жа В. *пианото се разстгяваше, ставаше обилно, и всѣки слушаше поемата която то разглася въ въздуха. Истинския талантъ е тѣкмо тамъ.*“

„Въ *«Der Asra»* (Rubinstein) тя бѣше даровита въ богатия си гласъ. . . Г-ца С. обладава своя талантъ колкото скромно, толкозъ и съ въодушевление. Прѣдъ нея сияе вече звѣздата на обѣщаното отъ дарбата бѣдъще.“

„Такъвъ концертъ не бѣхме слушали отдавна. Всичко бѣше отбрано като цвѣтата на единъ букетъ, и благоуханието се прѣскаше и отъ най крайнитѣ страни на залата.“

„Мѣжду господата, които изобщо ще предварително поблагодаримъ, ще ни остане мѣка, ако не въсхвалимъ чистосърдечната готовностъ и неуморимъ трудъ на г-на С., съучастието на когото въ подобни благотворителни забавления, е всѣкоги произвѣждало както сполуката така и двойната полза. Г-нъ С. ще бѣде навѣрно *единъ дѣнь* душевно задоволенъ, въ лица на всѣка друга признателностъ каквато мѣжду насъ нарѣдко се срѣща, че поне има слѣдъ стѣжикитѣ си още отъ сега, младъ енергиченъ и трудолюбивъ

¹⁾ Мислимъ, че нѣма нужда да казваме, както е станжло у насъ вече безсмысленъ обичай, че „курсивътъ“ (разреденото, въ тия цитати е нашъ! Като че четецътъ не може да се съзи, чий е курсивътъ въ единъ цитатъ, и като че най-сетнѣ кой знае колко е необходимо, непрѣмънно да се знае, че курсивътъ е билъ на тогози или на оногози.

можжъ, който обѣщава да го замѣти съ похвала. Г-нъ Г.“ (Ами защо г. С. не може да бѣде още сега душевно задоволенъ, а трѣба да чака „единъ дѣнь“? Ние мислимъ, че той напротивъ трѣба да бѣде „душевно незадоволенъ“, ако нѣма освѣтъ единъ младъ „можжъ“, който да го замѣти! З.)

Но за да не мисли четецътъ, че само въ тия двѣ статии се срѣщатъ подобни безсмислено и безразборно нафърлени фрази, ще имъ прѣдставимъ и единъ пасажъ отъ статийката „На пързалката“ (бр. 24.): „И двама бѣхме обути въ шосеони. Нѣмаше опасностъ да се хързушимъ въ краката на нѣкоя героиня, или нѣкъ да речемъ безъ врѣме да се поклонимъ на обществото, тъй като профанитѣ на (ни?) ластици не дързнува да се увлѣкатъ.“

Мислимъ, че стигатъ тѣзи цитати, за да види читателятъ, доколко редакцията на „Новъ Български Печать“, която съ такава претенциозностъ поченъ новия вѣстникъ, се отнася повърхностно не само къмъ „чистобългарското“ правописание и стила, ами даже и къмъ логиката изобщо. Ние очаквахме, че единъ вѣстникъ, който излиза подъ такова едно претенциозно название, като да иска вече съ названието си да опрѣдѣли своята задача — да реформира нашата журналистика, че такъвъ единъ вѣстникъ поне ще трѣба да е израстилъ изъ целенитѣ на семковщината. За жалостъ обаче виждаме, че въ нашата литература могълъ да вирѣе не само въ нѣкое затънтено кюше въ България, ами и въ самата ни столица вѣстникъ, който още се намира на военна нога съ най-обикновенитѣ правила на стилистиката и логиката. А ако утрѣ се подигне пакъ въпросъ за „чистобългарското“ правописание, навѣрно „Новъ Български Печать“ ще бѣде отъ първитѣ, които съ самоувѣреностъ ще си изкажатъ мнѣнието — и може да се прѣдосѣти, какъ — по тоя въпросъ. А отиодирѣ ще се каже, че „компетентното“ българско „обществено мнѣние“ отблъснжло всѣка реформа на правописанието. Разбира се, — защо имъ е реформа при такава необуздана свобода, гдѣто могатъ да си пишатъ безконтролно и времъ, и дѣнь, и вѣсело, и прѣлича, и вѣсь, и колко се сладки, колко се приятни (редакцията изобщо не може да прави разлика между *сж* и *се*, тя пише повечето *се*: *се* противустояли, *се* бие, *се* (вм. *сж*) за него) и пр. и пр.

Чудното е, че подобенъ единъ срѣдовѣченъ рицаръ на перото, каквито сж ония, що драскатъ въ „Новъ Бълг. Печать“, е намѣрилъ достижъ и въ послѣдния брой на „Прогрессъ“ (бр. 27), гдѣто се срѣща тоже едно твърдѣ забавно описание на поменхтия концертъ. Ще приведемъ и отъ това описание нѣколко откъслека, за да види читателятъ, докѣдъ нѣкои писачи могатъ да отидѣтъ въ своето стремление, да трупатъ безсмислени фрази:

„Г-нъ И. ще има за цѣль съ този смѣсенъ хоръ да *вогтира* и популяризира вѣичкитѣ хубави, а най паче мелодичнитѣ, български пѣсни.“

„Г. Р. съ своята смиренна стойка и приятенъ мелодиченъ гласъ правеше всѣки да насочи вниманието си къмъ него. . . . Съ исклучение нерасположението прѣзъ тази вечеръ на г. Р. и колебанията му въ стойката на сцѣната, можемъ да кажемъ, че г. Р. е единъ отъ рѣдкитѣ артисти у насъ.“

„Арията Сусанина“ ни прѣнесе въ опази *отчаяна* музика на тѣй извѣстната на Софийнци *изгубена поща*. Г-нъ III. чрѣзъ *cornet à piston* испуща свободни гласове и съ това прояви у публиката желанието да иска повторението. . . .“

„Тамбуринитѣ съ такива прочувствувани струни неможаха да не всѣятъ голѣма тишина: тѣ просто глѣдличкаха ожидающитѣ сърдца.“

„Госпожата има теория и добра школа *върху* пияното. И гледѣтъ върху нотитѣ, начинѣтъ на движението на ржцѣтѣ върху зжбитѣ на пияното бѣха достойние на госпожа Б. и тѣ сж качества само на една артистка.“

„Госпожицата, надарена съ всичкитѣ качества на една млада артистка, съ своя обаятеленъ гласъ, спечели много обожатели и партизани на хубавото.“

„ . . . госпожицата, замрѣжена съ най благодарственни погледи, се принуди да повтори парчето.“

„Г-жа В. показва шикѣтъ въ начинѣтъ, съ една тѣнкость и бързина пипаше пияното. Госпожата бѣше избрала весела музика и съ това спечели почетни симпатии. Когато госпожата свиреше на пияното парчето *Petite suite pour piano*, мнозина инстинктивно се движеха на мѣстата си. Тази именно музика може да постави публиката въ едно веселие.“

„Госпожица С., като захвана съ »Der Azra« всѣки се убѣди, че тя е била винаги приятна на Софийския музикаленъ свѣтъ. Испѣтото »Ouvre tes yeux bleux«, пренесе всички въ областѣта на висшата музика, *пропаднала* въ оиѣзи възвишени идеали, които композитора Massenet се стрѣми да воспроизведе. До колко Госпожицата е прѣвъсходна въ пѣнието, нашето перо е слабо, да воспроизведе, а особено слѣдъ като вече има едно мнение за въ нейна полза.“

„Каквито *критически доводи* да наведемъ за тѣзи Господа ще блѣднѣятъ прѣдъ тѣхното художество.“

Вижда се, че у насъ съ леко сърдце се залавятъ хора за пѣща, отъ които и хаберъ нѣматъ. А своята босота по прѣдмета гледатъ да закрихтъ задъ цѣлъ купъ безразборно нафърлени фрази, които прѣзиратъ и най-елементарнитѣ искания на здравия смисълъ. Тѣзи забавни описания на концерта бѣхх на новата година разговорната тема на софийското общество, което намѣри въ тѣхъ сгоденъ поводъ за весело прѣкарване времето. Когато въ единъ такъвъ разговоръ се изказахъ прѣдъ едно лице, че имамъ намѣрение да напишх пѣколко реда по поводъ на тѣзи описания, то ме увѣщаваше да не вършж туй, защото като лисеува, казваше, хумористически вѣстникъ въ София, тѣзи описания, особено въ „Новъ Бѣлг. Печатъ“, служели на софийската публика вмѣсто »Fliegende Blätter«; а ако азъ извадиж тѣзи описания на явѣ и прѣдъ самата редакция, тогава щѣлъ сигурно да прѣсекне този изворъ на хуморъ за софийската публика. Ала мене не ми се вѣрва туй.

Луча, книжевен лист, друштва „Горски Вијенац“. Уређује книжевен одбор. Година I, свеска I—X. Цетиње. 1895. Цијена 2 фиорина (3 ф. вѣ странство).

Прѣзъ м. Јануари 1895 г. почна да излиза мѣсечно св. „Луча“ въ Цетина (Черна-Гора) на свезки, свѣка по 3—4 печ. коли in 8^о, то се издава отъ дружеството „Горски Вијенац“, образувано отъ учителитѣ при Цетинското училище. Въ 10-тѣхъ книжки, които сѣ издѣлжати въ растојанне на една година и които ни сѣ на разнолојение, сѣ застжпени доста добрѣ слѣднитѣ петѣ дѣла: I наука и белегистика, II, народне умотворине, III, книжевноост, IV шала и забава и V разне билѣшке. Въ I св., стр. 5—14 интересна е статийката „Лирика по Каријеру“, отъ Л. Т. Перовиѣ. Въ тая кратка статия авторѣтѣ разпирва, че лирикѣтѣ трѣба да е носителѣ на чувствата на единѣ народѣ и изразителѣ на общественитѣ идеали. Важна е педагогическата статия „Памтење и негова важност за здрав и младан умни рад“, отъ д-рѣ П. Миланиѣ (св. II 77—86, III 160—170). Въ I—VIII св. отдѣлени сѣ по 3—4 листа за „Војничке студије“ отъ офиц. Н. Митровиѣ. Г-нѣ В. Радојевиѣ въ члѣна „О српском језику“ (св. IV 256—267, V 342—345, VI 385—388, VII 466—470) разглежда грѣшкитѣ въ В. Караджичовиѣ рѣчнитѣ колкото се отнася до черно-горското нарѣчје. Отъ прѣводнитѣ статии по забѣлжителни сѣ: „Панславизм“, отъ проф. В. Ламански, прѣв. А. Вукотиѣ (св. IV 246—251, V 325—328 VI 369—372, VII 433—436); „Сакија-Муни“ (легенде О Буди), отъ Шире, прѣв. отъ руски М. Драговиѣ (св. I 29—35, II 86—93, III 1 85—190, IV, 252—257, V 245—350, VI 272—382). Въ VII св. почва да се печати комедията „Медузина глава“, отъ Р. Кастелвски, прѣв. Ф. Ковачевиѣ.

Въ свѣка свезка има по двѣ три разказчета. По-добри сѣ: „Дочекала га“, отъ Св. Тодоровиѣ (св. I 15—20), „Хајдуци“, отъ Л. Јовановиѣ (ив. 35—42), „Прва маја“ (V 308—310)“, „Пашина робиња“ (X 540—547) отъ д-рѣ К. Теодоридес и др.

Темата на прѣвни разказѣ „Дочакала га“ е изъ живота на херцеговцитѣ. Съдържанието е такѣво: Милош Дангубиѣ и Станка Горњака се любжтѣ. Милоша взематѣ солдатѣ; прѣди да замине Милошѣ, срѣща се съ Станка, която му се обѣщала че нѣма да се ожени за другѣ. Милошѣ отива въ Виена. Станка често отива при Милошовитѣ родители, да се учи за здравнето на Милоша по писмата, които изпраща до тѣхѣ. Подирѣ една година отъ заминиванието на Милоша, баца му получилѣ писмо, въ което му се съобщавало за смѣртѣта на сина му. Покъртила се родителската душа отъ това писмо, а най вече Станкината. Слѣдѣ като изслужилѣ Милошѣ военната повинност, връща се здрав и читавѣ у дома си. Оказало се, че писмото било лъжовно, изпратено отъ неговѣ неприятелѣ и съперникѣ. Станка и Милошѣ прѣкарватѣ честитѣ съпружески животѣ.

Въ тѣснитѣ страници на „Луча“ въ свѣка свезка има и по нѣколко стихотворения. Заслужватѣ да се споменжтѣ като добри: „Јучи“, отъ А. Шантиѣ (св. I 21), „Старе развалине“, отъ Св. Тодоровиѣ (св. II 109), „Самрачне позорнице“, отъ Ст. П. Бешевиѣ (IV 234), „Прва клетва“ отъ Ж. Драговиѣ (V 322) и др.

Отъ I—VIII св. редакцията дава мѣсто на популарнитѣ статийки по медицината отъ д-рѣ К. Теодоридес, който дава доста

добри съвѣти, какъ трѣба да си пази човѣкъ здравието; за леки болести прѣпорѣчва и цѣрове, съ които би могли въ краенъ случай и домашнитѣ да помогнатъ на болния. Доста изкустно той подиграва въ отдѣла „шала и забава“ невѣжките черногорци, които гледатъ на медицината като на китайщина.¹⁾

Отдѣльтъ „Народне умотворине“ е най-добръ застъпенъ. Въ нѣрвитѣ свезки намираме добри легенди; отъ IV св. почеватъ да се помѣстятъ голѣми юнашки лѣсни изъ сборката на С. Радуловић и Б. Средановић такива сж: „Издаја Грујиѣне Лубе“ и „Женидба по други пут Митјовић Тадије“.

Отдѣльтъ „Књижевност“ не е равномерно застъпенъ въ всичкитѣ свески; въ нѣкои съвсѣмъ липсва. Въ III св. е помѣстена въ прѣводъ рецензията на Јосив Халачек за „Пјесник и Вила“ отъ Кн. Николай I. За сжщото съчинение II изд. пише похвална рецензия Ј. Рогановић (III и IV св.). Ласкателни отзиви намѣрваме въ VII и VIII св. за съчин. на Ст. Новаковића „Срби и Турци“ XIV и XV в. Историјске студије“ и М. Миличевић „Поменикъ знаменитихъ људихъ српскаго народа, новијегъ доба“, отъ д-ръ Кл. Теодоридес.

Въ „Разне библешке“ срѣщаме библиографически прѣгледъ на полученитѣ книги и списания въ редакціята — научни вѣсти, некролози и др. Отъ послѣднитѣ добръ написанъ е некрологътъ за Николай С. Лѣсковъ, руски писателъ, умрѣлъ на 60 годишна възраст, 21. февр. минжлата година (IV св.).

А. II. Стоиловъ.

¹⁾ Въ IX св. редакціята извѣстява, че обичния ѝ сътрудникъ д-ръ Кл. Теодоридесъ покосила смъртта.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Premier congrès international de la presse 1894. Anvers.

Renseignements, procès verbaux, des séances et discours communiqués. Anvers 1894. (Първият международен конгресъ по печата въ Анверсъ. Свѣдѣния, протоколи на засѣданията и на съобщенитѣ рѣчи).

Това е официалниятъ рапортъ на централния комитетъ по устройството на първия международенъ конгресъ на журналиститѣ въ Анверсенъ по случай на всемирната изложба въ тоя градъ прѣзъ 1894. год. Най-интересната частъ въ него образуватъ краткитѣ протоколи на шеститѣ редовни засѣдания на конгреса отъ 9—11 юли Въ първото засѣдание билъ разискванъ въпросътъ: какъ да се завържътъ сношения между разнитѣ вѣстникарски дружества. При тоя случай англ. делегатъ Clayden далъ нѣколко интересни свѣдѣния за устройството на лондонския журналистически институтъ, създаденъ въ 1889. г. Конгресътъ рѣшилъ да се основе единъ международенъ съюзъ на вѣстникарскитѣ дружества.

Въ второто засѣдание билъ поставенъ на разискване въпросътъ: какъ да се защити книжовната собственост на вѣстниците. Рѣшило се, да се иска същата защита на законитѣ, като за всѣки други книжовенъ трудъ.

Въ третото засѣдание билъ на дневенъ редъ въпросътъ: какъ може да се улесни разпространението на вѣстниците, разпаяването имъ съ пощата, раздаването имъ и пр. Конгресътъ взелъ рѣшение да се иска, пощенската такса за вѣстниците да се намали, също така и таксата за телеграмитѣ и телефонитѣ.

По четвъртия въпросъ отъ програмата на конгреса: трѣба ли да има особени професионални училища за вѣстникари? били изказани нѣколко мнѣния: конгресътъ оставилъ, да се изучи въпросътъ до следния конгресъ.

Въ 4 и 5 засѣдание членоветѣ на конгреса се занимавали съ ролата на жената въ журнализма. Госпожица Грейсъ Бенедикта Стюартъ, сама журналистка и делегатка на лондонския вѣстникарски институтъ, чела на английски единъ интересенъ рефератъ за Англичанката като вѣстникарка. Мисъ Стюартъ обяснява, че жената била застапена да се прѣдаде на журнализма, както на толкова други мъжки занятия, отъ жестока борба за съществуването. Сега въ Англия нѣмало голѣми вѣстникъ, който да не притежава сътрудници жени.

Споретъ мисъ Ст. жената се отличава не толкова като репортерка и политиканка, колкото като внимателна описателка на фактове и случаи. Въ тоя клонъ никой неможе я надвари. — По поводъ на тая рѣчь г. Загуляевъ казалъ нѣколко думи за рускитѣ журна-

листки. Въ време на послѣдната руско-турска война кореспондентътъ на в. Голосъ била една дама — г-жа Каирова и ораторътъ цитувалъ още други примѣри. Сега, споредъ г. Загуляева, въ всички руски вѣстници работятъ и жени.

Билъсъ отъ Антверпенъ забѣлѣвалъ, че и въ френската преса се подвизаватъ нѣколко отлични журналистки. — Бахеръ привелъ за доказателство, колко бърже жената е успѣла да обикне и усвои вѣстникарството, факта, че въ Англия въ 1845. год. имало само 15 журналистки, а въ 1891. год. числото имъ възлизало вече на 800! Другъ единъ члѣнъ на конгреса, Тригсъ, съобщилъ, че въ Нова Зеландия жената отдавна е успѣла да си извоюва едно почетно мѣсто като вѣстникарка. Впрочемъ въ тая щастлива страна женитѣ иматъ не само право да посѣщаватъ университета, но и да избиратъ прѣдставители за парламента, на и сами да бѣждатъ депутатки. Г. Тригсъ цитувалъ единъ примѣръ, какъ една дама — пакъ въ Нова Зеландия — жена на единъ журналистъ, успѣла въ кратко врѣме да посвети въ тайнитѣ на мъжовата си професия, и да замѣсти съпруга си, когато той се разболѣлъ — за по дълго време.

Въ 5 засѣданіе Деноенъ отъ Парисъ, въ допълнение на Тригсовото съобщение, разказалъ единъ случай съ Германия, гдѣто една дѣвица замѣстила при аналогични условия баща си въ редакцията на вѣстника му. Въ послѣдно засѣданіе били четени докладитѣ на разнитѣ комисии, избрани да обсъждатъ по-обстойно подигнатитѣ и разискванитѣ въ общитѣ събрания въпроси. Трѣба да се съжелява, че конгресътъ е рѣшилъ, да се напечататъ само извлѣченія отъ протоколитѣ, намѣсто да ни запознае *in extenso* съ разискванията, съ четенитѣ реферати, съ мотивираниѣ мнѣния на комиситѣ и пр.

Н. Д. III.

На 28. Януари т. г. се поминѣ въ Пловдивъ въ прѣклонна възрастъ единъ отъ основателитѣ на нашия периодически печатъ,

ИВАНЪ ДОБРОВСКИ,

нѣкогашниятъ редакторъ-издатель на списанието „Мірозрѣніе.“ Добровски бѣ въ висока степенъ оригинална личностъ: неговиятъ животъ, прѣкаранъ напоследъкъ въ пълна килийна самотия и доброволна мизерия прѣдставя толкова интересни епизоди, освѣтлява тѣй добръ нѣкои страни отъ епохата на нашето духовно възраждане, щото ние мислимъ да дадемъ на читателитѣ на „Български Прѣгледъ“ една подробна биография на покойния ветеранъ възъ основа на личнитѣ си бѣлѣжки черпени отъ самия Добровски.

И. Д. III.

БЪЛГАРСКИ ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА III. — МАРТА.

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Брѣтя Дрошекови)

1896

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА III.

Стр.

Nocturne. Изъ „Въспоминания за К. В.“ Сонетъ отъ Ив. Толевъ	1
Изгубенъ животъ. Финска повѣсть отъ Р. Pääväranta, прѣводъ	2
Иди му се надѣвай. Етюдъ отъ Алеко Константиновъ	33
Патилата на семейство Mc. Williams съ дифтерита, отъ Mark Twain, прѣводъ.	39
Дѣдо Пено Клисаря. Споменъ изъ даскалския ми животъ. Отъ Виняшки	46
Родителската клетва споредъ нашата народна поезия. отъ А. П. Стоиловъ	51
Впечатления отъ Босна и Херцеговина. Отъ А. Йенсенъ	59
Наближава ли краятъ на „научния социализъмъ“? Отъ П. Бахметьевъ	70
Споменъ за Чалжковци. Отъ Йоакимъ Груевъ	79
Несмѣняемость на сѣдиштѣ. Отъ д-ръ Г. Стрѣзовъ	88
Впечатления и мисли на единъ българинъ въ Москва. Отъ В. Руменовъ	95
Единъ новъ руски критикъ. Отъ Ив. Д. Шишмановъ	104
Какъ да се прѣподава български езикъ. Отъ Т. Георгиевъ	117

Рецензии и книгописъ.

Ив. Ив. Момчиловъ. Христоматия (стилистически отдѣлъ) часть I. — Б. Ц.	126
Систематическій обзоръ русской народно-учебной ли- тературы, изданіе 2-е. — Е. Спострановъ	134
П. Каролиди. История на XIX, вѣкъ съ образи. Прѣвелъ отъ гръцки Д. В. Македонски. — М. Панчевъ	139
Г. Димитровъ. Княжество България въ историческо, географи- ческо и етнографическо отношение, три части. Ч. I. — А. Т.	143
Иосифъ Фрайденрайхъ. Граничари, траги-комедия въ три дѣйствия	146
Богомилъ или младиятъ пустинникъ прѣв. Н. Т. Тишковъ	147
Портретъ отъ Н. В. Гоголь, прѣвелъ В. И. Курчевъ. — Р.	147

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Училищенъ прѣгледъ, мѣсечно списание, год. I. кн. I. и II.	
— <i>И. Г.</i>	149
Библиотека год. II. кн. VII, VIII, IX и X. — <i>Д. М.</i>	151
Българска сбирка год. III. кн. III. — <i>А. Т.</i>	155
Звѣздица год. V. кн. I, II и III.	158
Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина	
кн. XII.	159
Театрална библиотека, год. I. кн. I—VII. — <i>Б. Ц.</i>	160

Книжовни и научни вѣсти.

Българинъ оперенъ пѣвецъ въ Русия. — <i>А. К.</i>	161
Новиятъ хърватски народенъ театъръ (съ картина). — <i>Д. М.</i>	162
Български университетъ. — <i>Р.</i>	164
Алфредъ Оденъ † 9. февр. 1896.	165
Театрална хроника. — <i>И. Миларовъ</i>	166

Обявления	---
---------------------	-----

NOCTURNE.

(Изъ „Въспоминания за К. В.“).

Нощъ ясна. Чудний Босфоръ, задрѣматъ си щастливо
Въ одеждата си златна, ту бѣбле, ту мълчи,
И въ дъното му гледатъ засмѣни, привѣтливи
Везбройнитѣ очи!...

Ту катъ любовникъ таенъ въздѣхне сладко, леко,
Ту тихо се замисли, катъ нѣкой богъ великъ,
И пакъ съ зефира нѣженъ пришепне си полека
На страстний си езикъ!...

Но въ мигъ крилата лодка гърдитъ му разрѣза,
„Вълишебнико, не стрѣскай, умилно тя му каза,
Покоя си дълбокъ!

На менъ лѣти пѣвецътъ, изгнанникътъ забравенъ,
Той съ тебъ по скърбъ, по мисль и по душа е равенъ,
Катъ тебъ, и той е богъ!...“

1895. год.

Ив. Толевъ.

ИЗГУБЕНЪ ЖИВОТЪ.

Финска повѣсть отъ Pietari Päivärinta.¹⁾

Кога пхтувамъ, почти никой път не слизамъ на ханъ или на хотелъ, а прѣдпочитамъ частна къща. Това прави, за да имамъ случай да изучвамъ народния животъ и характеръ, народнитѣ прави и обичаи. И често ми се случва тогава да вникна въ сърцето на хората, да изуча тѣхнитѣ скърби и радости, тѣхнитѣ борби и страсти.

Веднѣжъ пхтувахъ тѣй по чужди краища и слѣзохъ да прѣпоищувамъ въ една селска къща. Жителитѣ на тая къща прѣбварахъ весело зимниятъ вечеръ около тѣй сѣщо веселото огнище и всѣки си имаше нѣкоя работа.

Тия хора имахъ прѣсни и приятни лица. Имотъ, здраве и доволство свѣтъше отъ очитѣ имъ. Редъ, чистота и до нѣидѣ

¹⁾ Петръ Пейверинта, фински писателъ, прѣдставя интересъ не само по хубавитѣ си и високо нравствени повѣсти, но и по това, че е чуденъ примѣръ, какъ отъ простъ човѣкъ селянинъ и орачъ може да излезе знаменитъ писателъ.

Роденъ на 1827 год. въ Ylivieska (Финландия) отъ сиромаси родители, той едвамъ сколасалъ отъ домашна и чужда работа да се научи криво-лѣво да чете и пише. На десетъ години си изкарвалъ вече самъ хлѣбътъ съ работа по людски прѣта. На двайсетъ и двѣ години се оженилъ за едно селско момиче и си купилъ земя въ едно село, дѣто се и настанилъ да я работи самъ. Слѣдъ четири години става псалтъ въ родното си мѣсто, но радото пакъ не оставилъ.

Още отъ малкъ обичалъ много да чете и давалъ мило и драго за книги, списания и вѣстници, та слѣдвалъ така съ голѣмъ интересъ развитието на своя народъ. До 1867 год. пописвалъ сегизъ-тогизъ дописки само. Но едно лѣто (1867 г.) както си оралъ, дохажда му идея да напише и самъ една книга и написва „Епизоди отъ голѣмата война“ (Густавъ Адолфъ), която издава сѣщата година. Подиръ нея послѣдвала една сборка „Пастирски писма.“ На 1876 год. написвалъ, докато лежалъ боленъ отъ кракъ (падналъ нѣкъдѣ), „Семейни картини,“ дѣто описва своя животъ. Отъ тогава насамъ наченалъ да издава редъ повѣсти подъ общо заглавие „Картини отъ живота,“ които го турихъ въ реда на добритѣ писатели не само въ отечеството му, но и въ европейския свѣтъ.

Фина психология, дълбоко и прочувствено схващанье на живота, увлѣкателно разказване — отличаватъ повѣститѣ на тоя фински народенъ поетъ и ги поставятъ на редъ съ най-добритѣ подобни литературни произведения. Всички случки и лица, рисувани въ тѣхъ, ни изпъкватъ истински и живо прѣдъ очитѣ. Чудна е дарбата на тоя писателъ да създава отдѣлни характери. Още по-чудна е неговата прочувствена любовь къмъ истина, честностъ и нравственостъ — за това всѣки ще се увѣри напр. отъ тукъ печатаната повѣсть, слѣдъ която ще послѣдватъ и други.

Тая повѣсть прѣвжеждаме отъ една сборка Пейверинтови разкази подъ заглавие „Finnische Novellen,“ печатана въ Рекламовата „Universal-Bibliothek“ № 2938.

вкусъ имаше на всѣху. Женитѣ си вчесали хубаво буйната коса и я спуслили на плетници прѣзъ рамо. А и носията имъ бѣше спретната по оня край, та вѣнчко туй правѣше хубаво впечатление.

Нѣколко млади момци — сжеди се бѣхъ собрали въ тая къща, да си поприказватъ и пошегуватъ съ врѣстницитѣ си. Отдѣлени на една страна, тѣ си прѣкарвахъ врѣмето както знаехъ, като че не искахъ и да знахъ за по-старитѣ, които си гледахъ всѣки своята работа.

Прѣдметъ на шегитѣ имъ бѣше единъ старецъ, около когото се бѣхъ натрупали. И отъ първи погледъ тоя старецъ привличаше внимание: бѣше високъ и съ бѣли вчесани коси — каквито иматъ обичай да носятъ тукъ негова порода хора. Лицето му бѣше правилно и биеше на достойнство макаръ че имаше по него дълбоки бръчки и може би отъ колѣ врѣме. Да ли отъ старостъ или отъ грижи или пъкъ отъ страсти бѣхъ тия бръчки по почтеното лице на стареца? Може би отъ едно и отъ друго.

Старецътъ имаше благородни движения, а снагата му — лична и измична — прѣдставяше сила и постоянство, макаръ и житейското брѣме да му я бѣше прѣгърбило вече. И наистина, старецътъ ходѣше малко наведенъ.

Дрѣхитѣ му бѣхъ веhti, окъсани, ала добрѣ пазени и чисти.

— Поговори французки, Фабнана, ще ти дамъ десетъ пари! каза едно отъ момчетията, тъкмо когато азъ разгледвахъ вѣнчко това тайно отъ страна.

Старецътъ избѣбри сума думи на чужди езикъ и, както и да не съмъ езиковѣдецъ, стори ми се, че думитѣ бѣхъ отъ желанія французки езикъ.

— А сега нѣмски — да ти дамъ и азъ десетъ пари! каза другъ момъкъ.

И каквото изговори сега старецътъ, бѣше безъ друго нѣмски, макаръ и да го разбирахъ толкозъ, колкото и момчетата.

— И английски — за десетъ пари! отзова се пакъ нѣкой и съ това изредихъ най важнитѣ културни езици.

Старецътъ извърши желаното и то сериозно и полека, като че тая научна задача го бѣше въодушевила.

Момцитѣ си държахъ думата и дадохъ на стареца за всѣки езикъ по петъ пари. Отъ радостъ за тоя добивъ старецътъ си трепеше рхцѣтѣ.

Вѣнчко това тѣй весело занимаваше младитѣ, че тѣ изгубихъ очи и уши за друго.

По онуй врѣме, откогато е тая повѣсть, ракията си варѣше веѣки въ кѣщи.

— Да имахъ още дваисетъ пари! каза старецътъ, то....

— То — какво? попита единъ.

— Щѣхъ да си купиѣ сто драми ракия каза стариятъ и очитѣ му свѣтнихъхъ.

— Поиграй ни сврачи-танецъ и ще ти дамъ дваисетъ пари! каза единъ отъ младитѣ.

— Не, него не игравамъ — отговори старецътъ почти сърдитъ.

— Ами дваистѣхъ пари?

— Ж-ж!

— Ами ракията?

Старецътъ не отговори, а въздѣхна издълбоко.

Виждаше се, че му искахъ много; макаръ че му се много щѣше да пише паритѣ, за да си купи ракийка, пакъ не искаше да играе. Но като си мислѣше за ракийката, омърлуши се. Какво си мислѣше? Може би се борѣхъ у него сврачи танецъ и ракия — едното като отвратително, унизително дѣйствиe, а другото като вкорѣняло, непрѣодолимо желание

— Помисли си — ракия! чу се пакъ.

Старецътъ фърли единъ бързъ и плашливъ погледъ къмъ момцитѣ и къмъ другитѣ, що бѣхъ тамъ. Подиръ това клекна на петѣтѣ си и наченъ да скача по стаята като подражаваше сврачето граканье.

— Фабианъ е разположенъ днесъ, ама трѣба да е събралъ и добри пари! каза домакинътъ засмѣтъ. И другитѣ се смѣхъхъ, а пъкъ момцитѣ бѣхъ тѣй задоволни отъ сврачния танецъ, че плѣскахъ съ ржѣ и викахъ: „браво, Фабианъ, браво!“

Като си свърши танецътъ, Фабианъ станъ, а потѣта му капѣше отъ бѣлитѣ косми.

Дадохъ му дваисетѣхъ пари, но той ги не взе тѣй лакомо, както паритѣ зарадъ езицитѣ.

— Тия дваисетъ пари арткъ съ мѣки заслужихъ! Сърцето ми се кѣса! каза старецътъ. Но сега имаше пари за сто драми ракия, макаръ и съ мѣка заслужени, както се виждаше на лицето му.

Той се измѣкна изъ кѣщи и го нѣмѣ доста врѣме. Въ туй врѣме попитахъ:

— Тоя старецъ отъ слугитѣ ли е тукъ, или?

— Ратай ни бѣше, а сега е на прѣхрана у насъ, отговори домакинътъ.

Кога се върнѣхъ, въ пазвата си — туку до сърцето — посѣхъ едно шише ракня — може би единичко за него нѣщо най-мило на тоя свѣтъ.

Въ туй врѣме момцитѣ се бѣхъ разотишли. Какво се грижехъ тѣ вече за стареца? Нали видѣхъ туй, що искахъ отъ него, нали го принудихъ да играе, както му свиряхъ!

Дали се подигравахъ тия момци съ стареца? Не, туй не може да се каже, ами щото познавахъ слабостта му за ракийка и щото знаехъ, че нѣма отдѣ да земе парнци да си купи, тѣ му давахъ възможность да събере нѣкой грошъ. Това го правѣхъ момцитѣ безъ прѣкалени шеги и безъ лоши намерения.

Старецътъ седнѣхъ въ единъ тъменъ кѣтъ отдѣлно отъ другитѣ. Мълчешката извади отъ пазвата си шишето и го наври съ особенъ апетитъ. Подиръ това скри го внимателно въ джеба си и пакъ си сѣдѣше мълчешки. Като го гледахъ тѣй, сторѣ ми се, че си бършеше постоянно очитѣ.

Въ туй врѣме хората прѣстаняхъ вече съ работата, защото станѣхъ късно и бѣше даже врѣме за спанье.

Седнѣхъ да вечерѣхъ.

— Ела ежъ, Фабиане! покани го домакинята.

— Азъ нѣма да ямъ тазъ вечеръ, булка! отговори стариятъ и гласътъ му треперѣше малко.

— Той си има сега ракийка — поврага му яденъето! Ще си пийне, па ще мисли и плаче — каза домакинята.

Щомъ се свърши вечерята, отидохъ си венчки по спалнитѣ. Ний останѣхме сами съсъ стареца. На менъ бѣхъ послали въ тая стая, пѣкъ и старецътъ си спѣше тука. Азъ легнахъ, ала сънъ ми не дойде. Чудниятъ изгледъ на стария, обноската му прѣзъ вечерта и думитѣ на домакинята ми не излизахъ изъ ума. „Кой и що бѣше тоя старецъ“?

Нощта въдвори дълбокъ миръ и тишина въ стаята. Да не помислишъ, че прѣди малко тукъ имаше такава глъчка и веселия. Стѣнния часовникъ, макаръ че имаше два тежки топуза, не бѣше часоветѣ, но отмѣрното му тика-таканье се чуеше ясно, а сегизъ-тогизъ се смѣсваше съ него нѣкоя въздишка, дошла отъ леглото на стареца.

— Буденъ ли е Фабианъ? попитахъ азъ и си мислѣхъ, че ще бѣде интересно да надникне човѣкъ въ сърцето на тоя старецъ.

— Буденъ, отговори стариятъ — въ такива случаи неможъ да спѣхъ.

— Вий сте сигурно изплатили много несполуки въ живота си. На имате, струва ми се, и сега нѣкоя тежка грижа — казахъ.

— Много желяхъ, много се надѣвахъ, много получихъ и много съ нехайство изгубихъ, добри мой чужденецо, а и много страдахъ — въздъхна старецътъ.

— Кате не можемъ и двама да спимъ, я да си поприказваме. Не бихте ли ми разказали вашия животъ? Тѣй ще ни мине врѣмето по-приятно, а може да бѣде и на двама ни за полза — казахъ.

— Моятъ животъ е тъменъ и тжженъ — каза нажалено старецътъ — кого ли ще ползува да чуе за него?

— Недѣйте казва тѣй! Отъ сичко въ живота може да се извлѣча полза, ако само внимаваме на врѣме да се ползуваме — отговорихъ. — И азъ сега нищо не желямъ, освѣнъ да чуя да ми разкажете за вашия животъ и орисия.

— Да бѣше баремъ свѣтло! Менъ ми е тѣй тжжно въ тъмното! Колко съмъ тъмни нощи прѣкаралъ тѣй самичъкъ и колко съмъ мислилъ за моя печаленъ, изгубенъ животъ — никому не съмъ казвалъ. Но сега осѣщамъ и азъ пужда за горевенъе. Само да бѣдѣше свѣтло!

Азъ палихъ кибритъ и намѣрихъ двѣ огарчета — даже и една цѣла свѣщъ; запалихъ свѣщта и я турихъ накрай масата.

— Нека си гори тѣй, рекохъ, азъ ще я заплащя.

Старецътъ станъ отъ леглото си. Драгото си ракиено шишенце бѣше мушилъ между сламата. Като станъ, извади го отъ тамъ и ми го подаде.

— Дръжте го, каза, и ми давайте отъ часъ на часъ по една глътка. Дрехитѣ ми сж тѣй парцаливи, че нѣма кждѣ да го държж; скрийте го въ пазва или въ жепъ.

Азъ зехъ шишенцето и го скрихъ въ гърдния си жепъ.

— Ха захванете! казахъ му и го погледихъ. Очитѣ му бѣхъ насълзени.

— Не мож да прѣкършж любезното ви желанне. Виждате ми се добъръ и състрадателенъ. Това е може би пръвъ и послѣденъ пхтъ, когато мож да откриш нѣкому сърцето си. Та вий освѣтихте за пръвъ пхтъ тъмната нощъ на живота ми! Ахъ, колко съмъ стоялъ буденъ на тъмно! Но азъ ви моля още отнапрѣдъ, да ме не осжждате строго, слѣдъ като чуете венчко. Заслужвамъ, наистина, клетви и прѣзрение, ала и много изплатихъ прѣзъ живота си. Азъ съмъ смазанъ вече и недѣйте ме сжди строго.

Азъ му хващхъ ржкате, погледнхъ го въ очитѣ и му обѣщахъ.

— И тъй слушайте! наченхъ старецътъ. Азъ съмъ синъ на единъ занаятчия. Родителитѣ ми живѣехъ въ единъ градъ, който не искамъ да именувамъ. Бѣхъ добри християни и настоявахъ да отгледатъ дѣцата си въ божии страхъ и добри нрави. Азъ бѣхъ отъ дѣцата имъ шесто.

Още отъ рано забѣлѣзахъ родителитѣ ми въ мене любовь къмъ наука, а това съглеждахъ и други. Макарь и да не бѣхъ богатъ, оставихъ ме да се учя. Азъ бѣхъ винаги първи въ класътъ и ученieto ми вървѣше леко — като отъ само себе си. Учителитѣ ми захваляхъ за успѣхътъ и за приеманьето ми и казвахъ за мене, че ми сѣче главата. Всичкитѣ ми съученици гледахъ на мене съ почетъ и всичкитѣ искахъ да ми сж приятели, но азъ се не грижехъ за тѣхното приятелство, а почнахъ срѣдъ тия похвали и почести да се мисля за нѣщо по-високо отъ тѣхъ.

Заедно съ моятъ познания развиваше се и моята външна. Азъ бѣхъ здравъ, силенъ момъкъ, скоро израснхъ и още не станалъ на двайсетъ години, бѣхъ най-угоденъ и най-хубавъ момъкъ въ онзи градъ. Всички ме гледахъ съ радостъ и си мислѣхъ, че ще бѣдъ за честь на моя бащинъ градъ. — О, боже, боже, това е то честъта, която очаквахъ отъ менъ! — каза старецътъ, и му бризнхъхъ сълзи. И азъ видѣхъ, какъ бѣлоснѣжнитѣ му косми се клатѣхъ, образитѣ и устнитѣ му трептѣхъ отъ голѣмата скръбъ, що я причини въ сърцето му тѣжния споменъ за минлия животъ. Като се поустанови малко, попитахъ го:

— Нѣма ли да разказвате нататъкъ?

— Осекнете свѣщъта, каза, че фетилото ѝ дълго; става тъмно. Па ми подайте шишенцето да си глътна малко, каза старецътъ и си бършеше очитѣ съ ржкавтѣ. Азъ осекнахъ свѣщъта и му дадохъ ракията. Той сръбнхъ малко и ми подаде пакъ шишенцето. Като че не бѣше пияница, защото цѣла вечеръ какъ пиеше своитѣ сто драми ракия и пакъ шишенцето бѣше още до половината пълно. Може би, щото мислѣше, че ще се свърши ракията, за това я пиеше по малко, или пъкъ съкрушеното му сърце и сломеното му тѣло не можехъ повече. Както и да е, старецътъ не бѣше никакъ пиянъ.

— Можете ли вече да разказвате нататъкъ? Чакамъ нетърпѣливо да чуя, какво се случва съ васъ отпослѣ, — казахъ азъ.

— Да, всички очаквахъ голѣмо нѣщо отъ мене, — на-
ченъ старецътъ. Всѣки ме почиташе и славѣше, ала най-много
— една моя врѣстница, момиче отъ хора пакъ занаятчи като
родителитѣ ми, момиче на име Агнета.

Нпй бѣхме още отъ дѣтинство съ нея като една душа.
Агнета се разви съ врѣме и станъ въ цѣль градъ най-хубаво
и най-общно дѣвойче. Бѣше се привързало най-много къмъ мене
и се радваше отъ всички най-много за моитѣ успѣхи. И азъ
отъ моя страна ѝ се радвахъ и само зарадъ нея желяехъ да
оправдажъ надеждитѣ, що ги възлагахъ на мене.

Нпй не бѣхме си обяснили съ никакви думи чувствата,
но се разбирахме твърдѣ хубаво, защото сърцата нампратъ
винаги пѣтица, за да се разбержтъ. Агнета я искахъ много
богати и лични ергени, ала тя ги всички отблъснъ. Като че
въ сърцето си нѣмаше мѣсто за никого.

Бѣхъ вече единъ семестъръ на университетъ и мислѣхъ
само за Агнета. Забавкитѣ и шегитѣ на другаритѣ ми не ме
привличахъ; и въ най-весело събрание бивахъ тихъ и сдър-
желивъ. Които ме отпръди познавахъ, чудѣхъ се на тая про-
мѣна и не можехъ да си я обяснѣтъ; мѣчехъ се всѣкакъ да
ми върнатъ прѣжната живостъ и веселостъ, ала напразно. Но-
витѣ ми другари пѣкъ, ако ме не мислѣхъ за глупавъ, то мис-
лѣхъ, че съмъ тежъкъ и мужичавъ. — Слушахъ ужъ лекции,
но по-добрѣ да кажъ, ходѣхъ да слушамъ, а не чувахъ нищо.
Имахъ само едно чувство, една мисль, една цѣль — Агнета.
Тя заемаше цѣлиятъ ми умъ и душа, а всичко друго бѣше из-
чезнало за мене. Първиятъ ми семестъръ щѣше да бѣде съв-
сѣмъ изгубенъ, ако нѣмахъ добра глава, та се приготвихъ криво-
лѣво за пзпитъ.

Сърцето ми щѣше да фрѣкне отъ радостъ, когато слѣдъ
първия семестъръ трѣгнахъ за у дома: — защото знаехъ, че
ще видѣ пакъ Агнета. И азъ бѣхъ твърдо рѣшенъ да ѝ се
открия веднага.

Една вечеръ, скоро прѣди коледа, стигнахъ у дома си.
Слѣдъ като се здрависахъ съ нашитѣ, попитахъ веднага ста-
рата наша слугиня Мая, ама на тайно, може ли ми каза, дали
е Агнета у тѣхъ си. Мая бѣше отдавна слугиня у насъ, за
това можехъ да ѝ се повѣря като на майка. Мая ме погледа
на криво и туку ми се сопнъ: „Тѣй ли! и ти ли мислишъ
вече за такъвъ работи! Ама, струва ми се, закѣснѣлъ си: на
търговецътъ Варанъ синъ му я иска.

Мая, рекохъ, не си ми добра! Азъ не питамъ, има ли
Агнета женили или нѣма. Кажй ми само, да ли си е въ къщи

или не. Една порячка имамъ за нея, — казахъ съ прѣсторено спокойствие.

— На-дали ще си е въ къщи, отговори Мам. Днесъ има балъ у Кумандерови и тя ще е сигурно тамъ. А тамъ ще е навѣрно и младия Варанъ. Казватъ, че Агнета го твърдѣ не иска, но пакъ ще склони, ще не ще. Да, да, не е хубаво за едно момиче да отбѣлзва добритѣ годежници.

Азъ се обѣкохъ на бързо и казахъ на нашитѣ, че имамъ да свърша една порячка.

Отидохъ право у Кумандерови. Бѣхъ тѣй снуженъ и уплашенъ, че едвамъ дишахъ.

Не съмъ ли дошелъ късно? Защо криехъ до сега чувствата си? Да ли си е дала вече другиму сърцето? Тия мисли и чувства ме безпокояхъ.

Ушитѣ ми шумѣхъ, пѣкъ челото ми тѣй горѣше, че и студения декемврийски вѣтъръ не можа да го разхлади. Зехъ една шъпа снѣгъ, та си натрихъ слуховѣтѣ и слѣдъ като дойдохъ малко на себе си, влѣзохъ.

Тъкмо играехъ и, щомъ ме видѣхъ, оставихъ играта и дойдохъ на срѣща ми, да ме здрависатъ: добръ дошелъ, Фабиане!

Агнета сѣдѣше, когато влѣзохъ, при младия Варанъ; а това ме жегна. И тя искаше да дойде, но Варанъ я не пушаше: защо бързашъ, ѣ каза, — ала най-подиръ се принуди да я пусне, за да се не покаже грубъ, и тя дойде и ми хванъ ржката.

Нѣма да забравя никогажъ, какъ хубава бѣше тогава! Осѣтихъ че малката ѣ топла ржка треперѣше, но и моята — също.

Слѣдъ като ме здрависахъ всички, пристѣпни най-сетнѣ и Варанъ къмъ мене тежко-тежко, но ме не здрависа, нито ми подаде ржка, а ме попита, слѣдъ като ме одари съ двѣтъ ржцѣ по рамената: какво правятъ книжнитѣ молци въ Хелзингфорсъ¹⁾?

Знаехъ, че искаше да ми се присмѣе, защото още отъ малкъ, като богатъ, ме прѣзираше. А и успѣхитѣ ми го разполагахъ злѣ къмъ мене.

— Благодаръ за питаньето, много добръ съж! отговорихъ колкото можехъ спокойно.

Наченъ се танецъ.

Нѣкакъвси бѣсенъ валсъ засвирихъ и младиятъ Варанъ покани Агнета: пристѣпни до нея и се поклони. Тя се усмихна и фърли жаленъ погледъ къмъ мене, но послѣдва кавалеринътъ си. Не можеше иначе.

¹⁾ Столица на Финландия — съ университетъ.

Двамата, измични както бѣхъ, прѣлетѣхе въ стѣрмоглавъ валесъ голѣмата зала. Азъ наблюдавахъ гвѣкавитѣ имъ и пъргави въртении, както и равномернитѣ имъ движения на краката. Танцътъ ставаше по-бързъ и по-бързъ и се обръщаше на фъркаты, въртоглавиченъ въртежъ. Азъ не виждахъ вече танçarитѣ — тѣ ми се струвахъ като тъмна, въздушна сѣнка. Подиръ туй виждахъ всичко шарено като въ дъга и като че се дигаше всичко нагорѣ, навъзбогъ. Тогава ми се сторѣ че изгърмѣ нѣщо като водопадъ, като гърмотевица — и ми потъмнѣ прѣдъ очитѣ, изгубихъ свѣсть.

Щомъ отворихъ пакъ очи, видѣхъ прѣдъ себе си найнапрѣдъ — Агнета.

Бѣхъ ме занели на едно канапе. Надъ менъ наведена Агнета ми триеше слуховѣтѣ съ оцетъ. „Живъ, живъ! Овѣства се!“ я чухъ, че каза съ непрѣсторена радостъ, щомъ видѣ, че отворихъ очи. Дадохъ ми вино съ вода и веднага осѣтихъ, че дойдохъ на себе си.

— Какво ти е? тихо попита Агнета.

— Не е ми добръ. Много топло тука. Искамъ да си идъ. Казахъ азъ, безъ да разбирамъ добръ, какво говорѣ.

Всички ме гледахъ съ очудване. Случката съ мене прѣкъснъ забавлението. Танцътъ се развали и всѣки тръгнъ да си иде.

Ония, що живѣехъ въ сѣща посока, дѣто и азъ, ме придружихъ. Отъ тѣхъ бѣхъ тѣй сѣщо Агнета и Варанъ. Като дойдохме до неговата къща, той не щѣше да си иде, а искаше да спроведе Агнета до у тѣхъ ѝ. Но тя не прие, кѣто каза, че иска да ме заведе до у дома. Съ тоя отговоръ Варанъ трѣбаше да се задоволи, макаръ и да му не станъ добръ.

Агнета и азъ останяхме сами. Сега или никога! помислихъ си. Събрахъ силитѣ си, но пакъ осѣщахъ, че не ще можъ да изговорѣ туй, що искахъ да ѝ кажъ. Тѣй стигнахме до нашата порта. Агнета трѣбаше сега да се върне и сега набуйхъ чувствата ми до нѣмай-къдѣ. Азъ се обърнихъ къмъ нея и съ трепетенъ гласъ ѝ пришепнахъ.

— Агнето, дала ли си сърцето на оня елегантенъ момъкъ?

— Кого мислишъ?

— Младия Варанъ.

— Ухъ, Фабиане, какво думашъ? Никому не съмъ си давала сърцето, а най-малко на Варана! каза Агнета първомъ укорливо, а послѣ съ печаленъ тонъ.

— Азъ те обичамъ, отдавна те обичамъ и само като си помислихъ, че съмъ те изгубилъ, ми станж лошо днесъ, и пришепнахъ като и хванахъ ржцѣтъ.

— Ето получихъ най-сетѣ отговоръ, що го чакаше тъй жедно сърцето ми. Азъ любѣхъ, азъ се мъчехъ и петемисвахъ отдавна за твоята любовъ. Сърцето ми е отколѣ тебъ дадено, Фаопане, защото въ тебе то намѣри своето, съвършенство.

Тѣй думаше тя съ покъртенъ гласъ, пъкъ азъ я притиснахъ на гърдитѣ си. Студениятъ коледенъ вѣтъръ не можа да разхлади жарѣтъ на цалувката, що горѣше на устнитѣ ни.

— Има ли още въ шишенцето? А свѣщъта горѣ тъй лошо! фитилото ѣ станжло дълго. Иска ми се пакъ да си глътна малко — рече старецътъ, като прѣкъснѣ безнадежно разказътъ си. Подадохъ му шишенцето и осекнахъ свѣщъта. Слѣдъ като си глътна малко ракийка тутакси го попитахъ: — Послѣ какво станж? — И старецътъ продължи:

Нѣй се раздѣлихме и Агнета си отиде сама, пъкъ азъ си влѣзохъ у дома и си възлѣзохъ въ стаята. Тежкото брѣме, що ме налѣгаше толкова, исчезнѣ. Грижа, скѣрбъ, мъка — всичко исчезнѣ, защото знаехъ, че имамъ вече тая, за която отъ толкова врѣме сънувамъ и бълнувамъ, която изпълни всичкитѣ мои мисли и желанія. Радостно си легнахъ и заспахъ сладкъ, укрѣпителенъ сънъ.

На другия день слѣдъ обѣдъ цѣлия градъ имаше нова тема за разговоръ. Всѣкой знаеше, че азъ и Агнета сме годени. Младия Варанъ бѣше дълбоко огорченъ, кога чу тая новина, и даде явно да се разбере, за какъвъ се смѣта той прѣдъ мене.

Немогъ нарисуваша щасливитѣ дни, що ги прѣкарахъ прѣвъ коледнитѣ ваканциѣ съ Агнета. А щомъ слѣдъ празникитѣ се завършихъ пакъ въ университета, занимавахъ се съвѣтъ инакъ, а не както прѣди. Изчезнѣ сега оная свитостъ, равнодушие и апатия, а науката ми се усаждаше повече. Другаритѣ ми се чудѣхъ пакъ на тая промѣна съ мене, пъкъ новитѣ ми познати се убѣдихъ сега, че азъ не съмъ за отфѣрляне, както мислѣхъ по-напрѣдъ.

Тѣй минаваше полека мосто благонадежно студенство. Азъ си вършехъ студентскитѣ работи като на играчка, и професоритѣ ми захваляхъ на дарбитѣ. Съ Агнета си пишехме твърдѣ начесто и тя, разбира се, най много се радваше на успѣхитѣ ми. Ваканциитѣ минавахъ сѣ у дома при нашитѣ и при гостеницата си.

Когато направихъ изпитъ за кандидатъ по философия и то съ отличие, оставихъ университета.

— До сега въ живота ми имаше само радостъ и успѣхи, каза старецътъ и въздъхна. Но моля ви, да се не уморите. Тръба да чуete всичко, за да разберете, какъ съмъ дошелъ до тоя халъ.

— Разказвайте само! отговорихъ. Азъ горѣхъ отъ желание да чуя още.

— Нека бжде! каза старецътъ.—Успѣхитѣ ми заедно съ многото почетъ и надежда, които ми се изказвахъ отвредъ, ме направихъ егонистиченъ и гордѣливъ.

Тогава не бѣше тѣй лесно като днесъ да получишъ добро мѣсто. За да си искарамъ хлѣбътъ, станяхъ проповѣдникъ, слѣдъ като положихъ отличенъ изпитъ, и ме назначихъ помощникъ на протоерей К. въ енория П.

Протоерейтъ бѣше угледенъ и богатъ човѣкъ. Бѣше получавалъ нѣколко пѣти наслѣдство, а освѣнъ това енорията му бѣше гъсто населена и богата и той се грижеше повече за вълната на християнскитѣ си овце, отколкото за душитѣ имъ.

Благодарение на тия тѣй наслѣдени богатства, протоерейтъ живѣеше като князь. Енорийската му черква владѣеше пространни земища, а столнината му бѣше новостроено здание прилично на палатъ. Стаитѣ бѣхъ уредени съ елеганция, каквато не бѣхъ виждали други пѣти. Подътъ бѣше посланъ съ великолѣпни килими, а стѣнитѣ изписани и обкичени съ картини. По прозорцитѣ скъпи завѣси, а въ голѣмата зала висѣше огроменъ полилей отъ кристално стъкло. Всички мебели бѣхъ по най нова мода и докрай еlegantни.

Живота въ този енорийски домъ отговаряше съвсѣмъ на елегантната му и скъпа наредба. Гозбитѣ се готвѣхъ по пайфини и сложни рецепти и всѣки день се слагахъ необикновени за врѣмето яденета. И весело се прѣкарваше тамъ. Или ще има гости у проторейтъ, или пѣкъ проторейтъ ще гостува у нѣкой богати съседъ. Изглеждаше, като че жителитѣ на енорийския домъ друга работа нѣмахъ, освѣнъ гошавки, вечеринки, пѣрзалки, танци и други такива забавки.

Такава бѣше фамилията, въ която се озовахъ на веднѣжъ отъ сиромашкия мой животъ.

Щомъ дойдохъ въ енорийския домъ, и ме обсипахъ съ любезности. Веднага ми дадохъ богато мебелирана стая.

Блясавия животъ, който се водѣше тукъ, ме разнебити. Прѣдишния ми животъ пълненъ съ лишения, постояннитѣ борби и мжки съ бѣднотията, ми се показахъ сега, какво нѣщо сж и

азъ видѣхъ, колко съмъ страдалъ до сега. Какъ малъкъ и незначителенъ се гледахъ азъ въ сравнение съ тоя блѣсъкъ и богатство, що ме окръжаваше! Всичко, що бѣхъ видѣлъ и научилъ до сега, стори ми се като нищо въ сравнение съ тоя разкошенъ животъ. Защо ми е наука, мислѣхъ си, когато съмъ принуденъ да служа за нищожна плата на други, и други да сбиратъ плодетѣ на мой трудъ? — Това бѣше криво разбиране на човѣшкото щастие. За това се убѣдихъ отпослѣ много пжти.

Но тая разлика въ живота ме турп въ тжжно разположение и азъ си желяехъ да бѣдъ далечъ, далечъ отъ тамъ. Какъ би ми било по драго да бѣдъ при Агнета, макаръ и въ проста, сиромашка къща, па да работѣ съ нея заедно за нашето скромно домакинство, далечъ отъ тоя разкошенъ и шуменъ животъ! Когато се раздѣлихме сговорихме, се да се вѣнчаемъ, щомъ си намѣриж постоянна служба. Ний си пишехме още ревностно и това бѣше единичкото, що ми даваше куражъ и надежда.

Домакинитѣ ми забѣлѣжихъ веднага, че не съмъ разположенъ и гледахъ на всѣки начинъ да ме развеселижъ. Всички ми указвахъ такава учтивость, та и азъ се снесвахъ и засрамѣхъ. Постоянно ме обикаляхъ и се стараехъ всѣкакъ да ме забавляватъ. Щомъ се отгледехъ въ стаята си, не оставяхъ дълго врѣме самъ. Тозъ или онзи отъ фамилията ще ме намѣри. Тѣ се бояхъ, да не би да ми се не аресва и да ми е досадно у тѣхъ.

Протореятъ имаше четири неженени дъщери и единъ синъ, студентъ. Дъщеритѣ бѣхъ всички хубави и богато отгледани дѣвойки. Тѣ не похващахъ работа и не бѣхъ научени на никаква нужда — нали родителитѣ имъ бѣхъ богати! Още отъ малки бѣхъ разглезени, та се бѣхъ научили повече да заповѣдватъ, а не и да слушатъ. Всичко що имъ скимнѣше, биваше изпълнено — защото и майка имъ държеше тѣхна страна. Ако нѣкой пжтъ баща имъ се опита да прокара волята си, съединѣхъ се майка и дъщери — и биваше тѣхната. Отъ това излѣзе, че тия дъщери не мислѣхъ вече за друго, а само да си угаждатъ, да тичатъ по забавления и да се гиздатъ по най нова мода.

Тогава азъ не схванжъ добръ тая работа, но отпослѣ ми станъ ясно — ала късно!

Както рекохъ, цѣлата фамилия тичахъ само по забавки, — не минаваше вечеръ безъ нѣкоя веселба; а при това и менъ не оставяхъ никой пжтъ.

Една вечеръ дойде у тѣхъ единъ старъ семеенъ приятель. Прѣди още да ме прѣдстави нѣкой, той пристъпи къмъ мене съ думитѣ: — Кой е тоя младъ, приличенъ господинъ? — Магистъръ .Л. — съдия М. — ни прѣдстави протореятъ. Ний се поздравихме.

— Толкова младъ, пъкъ магистъръ! Азъ ви четохъ името и по вѣстниците, каза съдията.

— Той е ежцеврѣменно и проповѣдникъ и мой помощникъ. А ще стане и професоръ нѣкой пжтъ, пошегува се протореятъ.

— Вижъ, вижъ! Напрѣдъ! Вий имате хубава бѣднина прѣдъ себе си! каза съдията и ми стисна ржката.

Осѣтихъ, че се изчервихъ. Поласкахъ ми и ми подразнихъ самолюбието, а това ми звучеше тѣй плѣнително! Поглѣдихъ около мене си пъкъ засрамено, ала и гордѣливо — зарадъ похвалата.

Третата дѣщеря на проторея. Венда, стоеше туку до мене. Поглѣдихъ я, а тя поруменѣ и свѣтнѣ отъ хубостъ като утренно слънце. Защо се исчерви? — Отъ мисль и отъ онова, що чухъ, се тѣй забъркахъ, че счетохъ за най добръ да си пдѣ въ стаята.

Самолубието ми се разбуди и образътъ на хубавата Венда се слѣ на чуденъ начинъ съ монѣ мисли и сънища.

Тѣкмо когато бѣхъ жѣртва на тия чувства и мисли влѣзе писмоносецъ.

— Имате писмо, господине.

Съ растреперяна ржка зехъ писмото и писмоносецътъ си отиде.

Отъ надписътъ видѣхъ, че писмото е отъ Агнета. Сърцето ми силно тупаше, като го отваряхъ. Стидливо и покорно ми изказваше тя, какъ ме чака и какъ ме силно люби и ми прѣдлагаше да не чакамъ за постоянна служба, а да се вѣнчаемъ веднага; ний сме научени, каже, и двама да поминуваме съ малко.

Разни чувства начиняхъ да се борятъ въ душата ми. На една страна Венда, богатство, хубава бѣднина — на друга — Агнета съ любовта си. Отъ притѣненіе голѣмо избѣ ме потъ по челото и азъ отидохъ на прозореца да се поразхладѣ. Но ето бутнаха се вратата и влѣзе Венда.

— Танцътъ начева, каза тя, елате да идемъ! Всички ви чакатъ!

Като се обърнихъ къмъ нея, тя забѣлѣжи, че съмъ смутенъ и уплашено извика:

— Боже, господи! какво ви е? Тъй блѣденъ! Кажете ми, какво да правимъ, за да ви бѣде по-добъръ у насъ.

— Напротивъ—много любезности и голѣмо внимание къмъ мене виждамъ, отговорихъ малко зададено.

— Тогава, що ви не е добъръ? попита Венда и ме гледаше съчувствено.

— Сърдечни грижи, ѝ отговорихъ.

— Такъвъ младъ професоръ, каза тя шеговито, нѣма причина да бѣде жалостенъ. Цѣлъ божии свѣтъ ви е отворенъ! При това ме погледа съ такива очи, та ми прободо сърцето.

— Не е ми добъръ, та не искамъ и да танцувамъ, отговорихъ.

— Разбѣрамы, каза тя: получили сте нѣкое писмо, та искате сега да си бѣдете на самѣ.

И азъ самъ не знаехъ, какво ми бѣше. Искахъ да си бѣдѣ самъ, за да си мисля за мене си, но и пакъ желяхъ, да останеше Венда при мене.

Танцътъ наченъ. Слушахъ приятна музика и си прѣдставяхъ леки, равномерни движения. Колкото и да бѣхъ разсѣянъ, седнахъ пакъ да отговорѣ на Агнета. Писмото ми трѣба да е излѣзло и то събъркано, както бѣхъ и азъ: съ слѣдната поща Агнета ми отговори веднага и ми натякуваше зарадъ разсѣяното ми писмо. Писмото ми било, каже, тъй странно и несвързано, че не знаела, какъ да го схване. Азъ ѝ писахъ веднага друго по-спокойно писмо, въ което ѝ дадохъ увѣреніе за любовта ми и за скорошната ни свадба.

Но всичко тъй не ме успокои. Мислѣхъ си, да ли не е глупаво да си въображавамъ нѣщо, като гледамъ Венда, какъ се черви кога приказва съ мене? При такива мисли положението ми тукъ и моята бѣднина ми се струвахъ, като че нѣма никой пътъ да се слѣятъ съ тоя животъ около мене. Стори ми се, като че ме подлѣватъ съ тоя животъ. На назадъ хазиятъ ми дотегнахъ съ компанията си и азъ гледахъ, както можехъ, да ги избѣгвамъ.

Тъй дойде денътъ, когато щѣхъ да държѣ първа проповѣдь. Бѣхъ си избралъ за тема, какъ господъ неравно раздѣлилъ щастіето между хората и какъ съ това желяе нашето добро. Подканяхъ къмъ скромность и покорность, и думитъ ми излизахъ силни и топли отъ сърцето ми, защото мислѣхъ за мене си,—че съ това неравенство най много азъ теглѣхъ. Но за мойто сърце тия мои думи не донесоха утѣха: тѣ бѣха само за паството опрѣдѣлени.

Похвалихх ми словото. Една стара жена пристъпи към анвонътъ, хванх ми ръката и пожела, щото господъ и за на-прѣдъ да ми крѣпи тѣй умътъ. Но въ какво? Въ това ли, че азъ на умътъ си роптаехъ противъ божнето мѣдро провидѣние?

Кога си дойдохъ отъ черква, всички въ къщи ме похвалихх, а най много Венда, която се затича при мене и ми стиснх ръката. Тая моя проповѣдъ не е ли я научила да бѣде още по-горда на щастнето си и на завидното си положение? — си мислѣхъ.

Тѣй миѣ доста врѣме. Една вечеръ протосреятъ ме повика въ стаята си. Азъ отидохъ покоренъ и смутенъ. Той сѣдѣше тамъ серпозно и достойно и пушеше една дълга лула. Кимнх ми да седнх.

— Забѣлѣзвамъ отъ нѣкое врѣме, че сте по-тѣжовенъ отколкото бѣхте прѣди. Ний се стараехме всѣкакъ да ви развеселимъ, ала не сполучихме. Вий имате знание и дарба, за това мислѣх, нѣмате причина да се грижите и обезсърчавате. За да ви разсѣиж грижата, намислихъ да ви намѣриж занятие за свободнитѣ ви часове. — Бихте ли желали срѣщу особенъ хонораръ да прѣподавате френцюзки на дѣщеритѣ ми?

— Азъ? Незнаѣх, дали можъ да земъ туй върху си, казахъ смутено.

— О, не думайте! Човѣкъ като васъ, съ такова все-странно знание! Кажете само, приставете ли?

Азъ поехъ поканата и рѣшихме още на утрѣшния день да наченемъ.

Часовѣтъ по френцюзки захванххх и слѣдствие отъ това бѣше, че ме обсипвахх сега съ по-голѣма любезность и довѣрне. Особено дамитѣ незнаехх, какъ да се благодарѣтъ, че иматъ мене за учитель.

Трѣба да признаѣх, че тѣгата ми наченъ да изчезва. Азъ си имахъ сега такава работа, която отиваше съ монтѣ позна-ния и това ме подигнх въ монтѣ очи. Прѣподавката отиваше добръ; дѣвойкитѣ учехх лесно и занятнето бѣше и за тѣхъ и за мене — приятно.

Най-даровита и най-приемлива бѣше Венда. Често дожаждаше сама въ стаята ми да ѝ обяснявамъ нѣщо и най назадъ поиска даже и извънредни часове да ѝ давамъ. Съгласихъ се на радо сърце, защото и азъ осѣщахъ нѣкакъ нужда да стоѣхъ съ нея повече на самѣ. Полека лека наченххх пакъ отъ день на день да си създавамъ новъ свѣтъ, пълненъ съ смѣли, неопрѣделени изгледи за напредъ. Азъ си повторихъ въ умътъ всичко, що бѣхъ чулъ за въ моя полза: блестящата бѣднина,

що ми я прорекохъ и — милата румѣнь Вендина оная вечеръ. И до като тия мисли и чувства се гнѣздѣхъ по дълбоко въ думата ми. Агнетинѣтъ образъ изчезваше повече изъ умѣтъ ми.

Вендинитѣ извънредни часове ставахъ все по-чести, пъкъ азъ отъ моя страна се тѣй радвахъ, че се грижехъ вече твърдѣ малко за другитѣ си ученички. А Венда бѣше тѣй весела, говорѣше тѣй свободно и отворено! Тя като че не мислѣше вече толкова за себе си, колкото за мене. Тя бѣше особено мило и прѣлестно дѣвойче.

Веднѣжъ имаме пакъ извънреденъ часъ и Венда на единъ пътъ туку ми каза:

— Азъ знамъ нѣщо, за което вий надали мислите, че го знамъ.

— Какво е то? попитахъ.

— Ако обѣщаете, че нѣма да ми се сърдите, ще ви го кажъ.

— Обѣщавамъ.

— Вий сте годѣнъ, зарадъ туй сте винаги тѣй печаленъ, каза Венда и ме погледна дяволски.

Азъ се причервихъ. И тѣй Венда знае тайната ми. Тазъ изненада ми се не аресваше. Азъ криехъ много строго, че съмъ годѣнъ, но Венда узнала отъ писмото на една приятелка и сега трѣба вече всичкитѣ ми казая да знаатъ.

— Азъ не съмъ се вързвалъ никдѣ, — казахъ, безъ да знамъ, защо. Това бѣше лъжа и вѣроломство къмъ моята връстница и годеница.

Слѣдъ нѣкое врѣме протоерейтъ пакъ имаше гости отъ околността. Младитѣ госпожици имажъ случай при това да си покажътъ знанието по френски, а това даде поводъ да похвалятъ пакъ моята способностъ и знание. Тия похвали подигнахъ още моята гордостъ и честолюбие.

Наченъ се танцъ. Азъ пристъпихъ къмъ Венда и ѝ се поклонихъ. Тя се изчерви и ме улови. И залетѣхме въ единъ въртоглавенъ валсъ прѣзъ салонѣтъ. Тактѣтъ ни ставаше все по-бързъ и Венда фъркаше на страната ми леко и хубаво като нѣкое небесно сѣщество. Краката ѝ като че не допирахъ земята.

При свършекѣтъ чухъ между зрителитѣ, че каза нѣкой за насъ — защото ний бѣхме единчки, които изкарахме танцѣтъ до края: какъ хубаво танцуватъ! Каква лична двойка!

Отъ тоя часъ мислѣхъ само за Венда. Тя бѣше срѣдище на цѣлото ми битие. Тя ми бѣше придобила сърцето и азъ нѣмахъ вече друго желание, освѣнъ да придобия и азъ нейното. Истина, забѣлѣзвахъ, че тя ми изказваше въ много случаи симпатии, но азъ пакъ не смѣхъ да ѝ се открия. Ко-

гато получехъ сега отъ Агнета писмо, пълно съ гореща любовъ и прѣданостъ, ставаше ми досадно и азъ изгаряхъ веднага писмата ѝ, за да ги не види чуждо око.

Дойде лѣто. Единъ день протоеряетъ излѣзе на разходка съ фамилията си. Въ мисли задълбенъ излѣзохъ и азъ. Тогава ме присрѣгна Венда и ми каза:

— Господинъ Магистре, виѣ сте много неучтивъ къмъ дами и лошъ кавалеръ.

— Какъ тѣй? попитахъ малко смутено.

— Не давате ни ржка на една беззащитна мома, да я поводите.

Азъ ѝ казахъ нѣщо на смѣхъ и ѝ подадохъ ржка. Тя се улови и се разхождахме заедно. Азъ желяехъ сега, да бихме останали двама сами. Но макаръ и да не можехме прѣдъ другитѣ да си кажемъ нищо, азъ пакъ забѣлѣзахъ по всичко, че сърцето ѝ тупа за мене.

Вечерта, Венда свирѣ на пиано и то съ такава инспирация, каквато не бѣхъ забѣлѣзвалъ у нея другъ пътъ. Тя ме помоли да седна близо до пианото и азъ я послушахъ радостно.

Малкитѣ ѝ бѣли ржички се движехъ като фъркати по тастоветѣ и като че ги не допиряхъ. Най-мѣкнитѣ композиции на Моцарта и Менделсона ги свирѣше на изуесть и съ особено одушевление, като че бѣ запозната съ тѣхъ още отъ дѣте. Азъ се занесохъ. Стори ми се, че едно по друго чувахъ: водонадъ да шуми, ручей да шурти, вѣтъръ да ечи, птички да чуруликають. — Па се стъми, загърмѣ и запраска силенъ градъ. — Сега пѣкъ осѣщахъ нѣщо като буйни горещи сълзи и тежки въздишки на сломено сърце — сетнѣ пѣкъ най-чиста радостъ, най-топла надежда и утѣха, миръ и любовъ — ахъ, тихо! Ангели на любовта разперяють крила, потушавать сълзи и вливать неизречени радости въ сърцата людски — и имъ навѣватъ съ маково цвѣте сладка дрѣмка — — сетнѣ — студени трѣпки ме побихъ. Туй бѣхъ чувствата, що ги възбуди въ мене Венда съ омайната си свирба.

Тя дойде при мене и ме попита, обичамъ ли музика.

— Никога и никого не съмъ чувалъ да свири като васъ — ѝ казахъ задавено.

Отъ тая вечеръ бѣхъ като трескавъ. На другия день имавме пакъ извънреденъ часъ, на който освѣнѣ французски земахме и рисуване. Азъ бѣхъ тѣй обладанъ отъ любовъ къмъ ученичката си, че осѣщахъ, какъ и отъ нея излизаше пламнялъ жаръ.

Венда се туку мѣчеше съ една рисунка — да ли не можеше, или се прѣструвате, не знамъ. — Най-сетнѣ ме помоли да ѝ управлямъ ржката, за да свѣрши мѣкната рисунка. Азъ ѝ

зехъ ржката въ моята и осѣтихъ, какъ горѣше и треперѣше. Опитахъ се да ѝ помогна така, по рисунката излѣзе сега по-лоша. Сега не можахъ вече да си владѣя чувствата, а както ѝ държахъ още ржката пришепнижхъ ѝ, но леко, та и азъ едвамъ чухъ: обичамъ ви, обичамъ ви съ цѣлото си сърце. Венда си не дръпна ржката, а сложи главата си на гърдитѣ ми, пѣкъ азъ я зехъ между рацѣтъ си и сложихъ жарка цалувка на устнитѣ ѝ.

— Отдавна го чакахъ отъ тебе, Фабиане! каза тя тихо.

— По-напрѣдъ се не осмѣлявахъ! отговорихъ ѝ шепнешкомъ. — Ами какво ще кажеть баща ти и майка ти, ако се научахъ? Попитахъ я слѣдъ малко.

— Нищо, ще се радватъ, каза Венда.

Надали е осѣщаль нѣкой по-голямъ щастие отъ мене въ тоя часъ.

Тогава чухме, че иде нѣкой. Бѣше протоереятъ. Прѣди още да каже нѣщо, азъ го посрѣщнахъ и му казахъ: Ний се обичаме съ ваша Венда; сега си го тѣкмо казахме.

— Да, татко.

Протоереятъ дигна очи къмъ тавантъ, като да искаше да моли небето за свѣтъ.

— Нѣмамъ нищо противъ, каза той и пристѣпи къмъ Венда. Хвана ѝ ржката, сложи я въ моята и каза: „Да живѣете честитъ и блѣскавъ животъ!“

И тѣй лесно получихме бащинтъ благословъ, а сега тръгнахме и трима къмъ трапезарията; Венда и азъ подъ ржка. Тамъ обяви протоереятъ и на другитѣ за станхлото и ний нѣмахме сега друга работа, освѣнъ да приемаме честитки. Вендина майка се показа особено съчувствена и покъртена отъ това.

Азъ се мислѣхъ сега за най-честитъ човѣкъ на свѣта. Гледахъ бѣдността си тѣй свѣтла и пълна съ надежди, щото ми се струваше, че само да посегна съ ржка и ще я стигна. Осѣщахъ такава сила и можностъ у мене си, щото ми се струваше и най-мъжното лесно. Сега изчезнахъ всички грижи и тѣжи, а на тѣхно мѣсто дойде едно силно самоувърнение.

На другия денъ се обяви годявката ни прѣдъ повече гости.

Слѣдъ малко врѣме получихъ пакъ писмо отъ Агнета. Тя ми пишеше пакъ за прѣдашната си любовъ и се оплакваше, че не съмъ ѝ още отговорилъ на двѣтъ послѣдни писма. Азъ седнахъ да ѝ пиша. Обяснихъ ѝ, че тя е свободна отъ мене да се годява и жени. Ахъ, тогава и не мислихъ, че съ това

смазвамъ най-вѣрното и най-чисто сърце, каквото бѣ създада божя ръка. Моето честолюбие и гордостъ бѣхъ безъ чувство.

Моятъ проповѣди имаж сега съвсѣмъ друго съдържание. Сега проповѣдвахъ за любовта божия: Господъ обича всичкитѣ хора и прави всичкитѣ да осѣщатъ силата на любовта му. И ако ни остави нѣкой пътъ да страдаме и очакваме, награждава ни слѣдъ това съ по-голямъ любовъ.

И не бѣше никакъ чудно, че проповѣдвахъ такива теми, защото тѣ идѣхъ отъ сърцето на човѣкъ, който неизказано любеше — себе си, силата и блясъкътъ.

Отъ Агнета получихъ краткъ отговоръ:

„Фабяне, Фабяне! Не можъ и не смѣхъ вече да те наричамъ мой милъ приятель! Ти сломи и погуби единичкото сърце, що те искрено любѣше, ти потъпка съ краката си най-светитѣ ми чувства. Това не очаквахъ отъ тебе, Фабяне. Безкрайно голѣмство и славолубие те е заслѣпило. Желаяхъ, дано бѣдешъ честитъ и те моля да приемешъ тоя послѣденъ знакъ на приятелството ми, като споменъ отъ твоята съсипана, бѣдна приятелка Агнета“.

Съ писмото заедно получихъ и малкъ пакетъ; отворихъ го и намѣрихъ вътрѣ единъ медалионъ. Азъ зафърлихъ бързо всичко въ едно чекмедже, защото чухъ, че иде нѣкой. Влѣзе Венда, ала не забѣлѣза никакъ да съмъ смутенъ — тъй студенъ и равнодушенъ бѣхъ вече къмъ Агнета. Какво ме бѣше грижа за нея, когато ме чака тука блѣскава бѣднина? Какво ми е, че сърцето ѝ било сломено? Любовта ми къмъ нея бѣше стара и далечна. Какво ми е мене, че била плакала тя, какво ми е, че съмъ ѝ обричалъ вѣчна любовъ, вѣчна вѣрность, какво ми е, че съмъ я вѣроломно излъгалъ?

— Има ли още въ шишенцето? прѣкъснешъ се самъ старецътъ. Една глътка, и ще ми отлекне на сърцето. Азъ му дадохъ послѣднитѣ капки.

— И туй се свърши, каза, слѣдъ като пи. А шишенцето може да стои сега тука. Сегичка ще догори свѣщъта и тогава ще стане тъмно, тъй тъмно, че ми домъчнява. Я я осекнете! Фитилото ѝ пакъ дълго.

— Агнета зе отпослѣ прѣдишния си годеникъ, младия Варанъ, не? попитахъ.

— О, не. Ще ви кажъ и туй, каза стариятъ жално. Азъ го увѣрихъ, че нѣма да се уморѣхъ да слушамъ и той подъе пакъ.

Ний не ходихме много сгодени, а прѣди още да склучи годината, направихме свадба. Бѣше богата свадба, и честитки валѣхъ отъ сѣ-страни.

Скоро слѣдъ това получихъ служба при единъ старъ капеланъ (дяконъ). Прѣди да се прѣселимъ, азъ отидохъ самъ, за да видѣмъ и уредимъ, колкото се може по-добрѣ, нашия домъ. Енорията бѣше малко отстранена и рѣдко населена община, пъкъ енорийския домъ никакъ не приличаше на оня палатъ, дѣто бѣше порасла Венда, а бѣше стара къща съ малко отдѣлення: три стаи, единъ салонъ и кухня — туй бѣше всичко. Освѣтъ това имаше и на тавана една стаица, но тѣй низка, че като се изправи човѣкъ, удря съ главата си о киришитѣ.

Като се прѣселихме въ тоя „домъ“, введохъ жена си въ стаята, що бѣхъ опрѣдѣлили за нея.

— Пази боже! Въ такава дупка да живѣмъ! каза Венда, щомъ влѣзе.

Отъ тия думи на жена ми не ми станъ добрѣ, макаръ и да не знаехъ още, че това е само начало на злощастнето, което послѣдва отпослѣ.

Азъ положихъ трудъ, както можехъ, за да направимъ квартирата ни приятна и не мислѣхъ, че жена ми ще бѣде недоволна. Азъ прѣдполагахъ, че тя ще знае поне толкова отъ свѣта, за да разбере, какво нѣщо е бѣдна енория и селски свещеникъ.

— Ахъ, разумно ли е туй, отъ тебе, Вендо, ѝ казахъ и я погледнахъ засмѣно въ очитѣ.

— Ама толковъ разумъ имамъ, да не живѣмъ въ таквазъ мизерна колиба, която е и малка и прѣдухна като кафезъ, отговори тя.

— Ами дѣ ще намѣримъ тука по-добра? казахъ зачудено.

Както рекохъ, общината бѣше бѣдна. Тамъ си живѣше всѣки мирно и прибрано. Селото бѣше на камениста почва и ниви имаше малко, пъкъ и тѣ безплодни. Освѣтъ това сланата имъ правѣше голѣми пакости. Капелантъ и фамилията му бѣхъ едничкото общество въ общината; други чиновници не се свѣртаха тука, а търсѣхъ по-тлъсти мѣста. Капелантъ бѣше прѣкаралъ най-добритѣ си години тука, защото сърцето му не даваше да остави тия хора, съ които е проживѣлъ толкова скърби и радости. Прѣзъ калове и студове ходѣше той при енорияшитѣ си, да ги бодри и разтушва. За това го много обичаха.

Живота бѣше тукъ, разбира се, простъ и умѣренъ. На капелановата трапеза се слагаше, само това, що се получаваше въ село.

Събрашя, танцове, музика, раскошъ — нѣмаше. Напротивъ — сиромашя, скромность на всежду: и въ дрехи и въ ядене.

Жена ми дълго време не можн да се свикне съ тоя животъ. Едва прѣкарахме недѣля и тя ми обяви:

— Не искамъ да живѣя въ тая дивотия.

— Ами дѣ искашъ да живѣешъ? попитахъ.

— Ще си идж у дома.

— Ти си си у дома, ѝ отговорихъ рѣшително.

— Това не е домъ за мене, както изобщо не е за никой образованъ човѣкъ.

— Какъ несмислено говоришъ! Какво да правимъ сега, като провидѣнието ни дало веднѣжъ такава кжца?

— Лошо провидѣние! избѣбры тя и млѣкнж.

Азъ обичахъ горещо и сърдечно моята млада, хубава жена — както обича младоженецъ. Отъ сѣ-сърце бихъ ѝ далъ всичко, що може да се намѣри на тоя свѣтъ; но сега защото не можехъ да ѝ дамъ нищо по-добро, трѣбаше да видж и чужъ, че е недоволна. Това ме изненада и ме наскърби. Азъ се стараехъ да я забавлявамъ, както можехъ, четѣхъ ѝ, карахъ и нея да чете — но пакъ нищо.

До едно време водѣхме обща кухня съ капелана. Ала жена ми не можеше да се помири съ обикновенитѣ ястия и настоя да се отдѣлимъ. Това ме тури въ харчове. Освѣнъ туй жена ми не бѣше научена да работи нищо; и за най-малка работа въ кжци прибѣгваше до чужда помощъ. А малката ми платка не стигаше и ето че отъ денъ на денъ положението ни се влошаваше.

Слѣдъ една година време бѣхъ принуденъ отъ постояннитѣ оплаквания на жена си да заявж да ме прѣмѣстятъ. Послушахъ ме. Разплакани се раздѣлихме съ стария почтенъ капеланъ. Но и на другото мѣсто животътъ ни си останж пакъ такъвъ.

Слѣдъ година въ новото ни мѣстожилище доби ни се здраво, хубаво момченце. Отъ сърце се радвахме и двама за тоя природъ. Майчината любовь измѣни за малко характерътъ на жена ми. Но дълго не минж и грижитѣ, разочарованията пакъ дойдохъ. Па съ дѣтето дойдохъ и нови грижи.

Единъ день Венда туку ми каза:

— Ти не можешъ да ме хранишъ наспротивъ родътъ и отхраната ми.

Азъ бѣхъ изненаданъ, истина, отъ тия думи, но пакъ се показвахъ спокоенъ и гледахъ да я утѣшж съ това, че за напѣдъ ще бжде по-добрѣ.

— По-добрѣ? — Никой пжтъ на тоя свѣтъ! А слѣдъ нѣколко дена я чухъ, че каза:

— Какво имала да ми пати главата!

Гласътъ ѝ и думитѣ ѝ ми пропизахъ като съ ножъ сърцето, съснахъ ме. Азъ се разтреперахъ цѣлъ и ми прѣтмнѣ прѣдъ очитѣ. Не знаехъ, какво да ѝ кажъ, но бѣхъ въ сила да ѝ отговоръ.

Сега разбрахъ, каква била ти? И въ сърцето ми отекнахъ нейнитѣ думи: какво имала да ми пати главата!

Жена ми, значи, ме не любила зарадъ сами-мене, ами зарадъ положението ми; защото се надѣвала да ѝ достави добро положение. Порасла въ богатство, забавки, охолностъ, безгрижностъ и разглезена до нѣмай-каждѣ, тя очакваше и слѣдъ жендбата си да кара тозъ животъ. Оттрѣпнахъ на единъ нктъ отъ оня вѣлшебенъ животъ, тя не можеше да се помирѣ съ тия вѣкидневни лишения: покорностъ и търпѣние незнаеше, какво е. Ето за това не бѣше доволна нито съ новия животъ, нито съ мене. Може би щѣше да ме обича тя, да бѣхъ богатъ и да можехъ да земъ голѣма служба, но това нѣмаше да бжде сѣща любовъ.

Тая скърбъ и жалостъ, която ме налегна отъ тоя часъ, не е за изказване. Не можехъ вече ни да ямъ, ни да пижъ, ни да се занимавамъ, ни да мислѣ; ходѣхъ нагорѣ-надолу прѣфърляхъ сичко прѣвъ умътъ си и туку си думахъ: какво имала да ми пати главата! — ония сѣщи думи, които жена каза зарадъ себе си, но които сега лежахъ съ цѣлата си тежестъ на сърцето ми.

Слѣдъ нѣкой день и други събрахъ силитѣ си и отворихъ дума съ жена си за това, що ми тровѣше сърцето. Азъ се опитахъ да я ободрѣ и да я помирѣ съ положението си за сега, па да не губи надежда за по-добро.

Тя сѣдѣше мирно и слушаше. Но лицето ѝ бѣше строго и намусено и като че ми не даваше надежда. Като ме изслуша, каза:

— Да ти кажъ ли, Фабиане? За тебе, по прилѣгаше нѣкой занаятчийска дъщеря, а не азъ.

Макаръ и тия думи да бѣхъ най горчиви, които бѣхъ чулъ до сега отъ нея, макаръ и да ми разкрихъ тѣ напълно сърцето ѝ и потвърдихъ мнѣнието ми за нея, тѣ пакъ ме не жегнахъ тѣй, като първитѣ ѝ думи. Защото азъ бѣхъ смазанъ вече и повече не можеше. Но съ тия думи фрѣкна и последната искра отъ надежда за добъръ животъ по между ни. Това ново увѣренне, че жена ми нивга ме не е обичала, ми лежеше като тежъкъ товаръ и грозѣше да ме съсипе съвсѣмъ душевно и тѣлесно.

Сега знаехъ всичко и го чувствувахъ. Сега разбрахъ, кога сторихъ най-голѣма грѣшка въ живота си. Сега ми бѣше ясно, какъ оставихъ, щото честолюбие и лакомство за раскошенъ животъ да заслѣпихъ душата ми, както ми пишеше Агнета въ послѣдното си писмо, какъ отклонихъ сърцето си отъ пътя къмъ истинска любовь, за да го съединя съ едно сърце смъщо тѣй заслѣпено отъ блѣсъкъ и честолюбие. Да, туй бѣше най-голѣма грѣшка въ живота ми.

Не искахъ вече и да говоря нищо на жена си, защото виждахъ, чо нищо нѣма да помогне. Плачехъ само день и нощ и силитѣ ми отъ день на день отпадахъ.

Тѣй прѣминяхме нѣколко врѣме единъ мизеренъ животъ. Тѣрпехъ утѣха въ словото божие — но напразно, защото не ми идѣше отъ сърце, а го правѣхъ отъ егоизъмъ. Зехъ да четя истории, но виждахъ на всѣки листъ отъ нея само човѣшка измѣна и опачина, а никаква утѣха. Най-сетнѣ като че намѣрихъ задоволство и утѣха на сърцето си, но то не бѣше правия пътъ и съ това сторихъ втора голѣма грѣшка въ живота си: наченяхъ да пию.

И наистина, като си срѣбнѣхъ малко и на раненото ми сърце ставаше по-добрѣ; забравѣхъ за кратко грижи, бивахъ веселъ, смѣхъ се и цѣлъ свѣтъ ми се струваше нищо.

Най-напрѣдъ си пийвахъ само толкова, че хората не забѣлѣзвахъ. Но скоро наченяхъ по по множко докато миняхъ границитѣ.

Една вечеръ си дойдохъ у дома добричко натоваренъ. Жена ми веднага забѣлѣза, какъвъ ми е халътъ. Тя захванъ да ме гадя, както никой пътъ прѣди. Азъ неможахъ да се стърпя, а и казахъ, че има богатъ рѣчникъ отъ груби изречения. Тя заплака. Ама какво ме бѣше грижа сега, докато въ главата си имахъ такава богата растуха! Връзъ нейнитѣ горки сълзи, азъ се горко смѣхъ; тя излѣ всичкия си ядъ върху ми, пъкъ азъ ѝ просто казахъ, че ми е все едно, дали е лошъ или добъръ тозъ животъ.

Да бѣше ме погатила съ добро и благо жена ми, да бѣше видѣла че тя именно бѣше причина и че моятъ грѣхъ е на двама ни грѣхъ, да бѣше ми казала само една блага думица, може би щѣше инакъ да бѣде. Но ти не постъпи тѣй и слѣдъ първата ми напасть, намѣсто покая, послѣдва пропасть. Не мина много врѣме и ме занесохъ пиянъ у дома.

Слѣдъ нѣкое врѣме заявихъ за едно по-доходно мѣсто за капеланъ въ една богата енория. Азъ бѣхъ забравилъ вече за това, макаръ и да бѣхъ си снелъ самъ копие отъ докумен-

титѣ — толкова разсѣянъ бѣхъ. Бѣхъ прѣпоръчанъ азъ за вакантното мѣсто, защото свидѣтелствата ми бѣхъ много добри. макаръ и тѣхниятъ носителъ да бѣше вече пропадналъ, изгубенъ човѣкъ.

Въ сѣщо врѣме жена ми заяви за разводъ. Искаше да си иде при тѣхнитѣ. Но между туй получи извѣстие, че бащинитѣ ѝ имоти продали за дългъ. Нека кажъ и това, че кредиторитѣ не получили при това ни десетъ процента.

Азъ издържахъ пробната си проповѣдь. Не знаехъ вече, какво съмъ говорилъ, но думитѣ ми идѣхъ отъ сърце, пълно съ разбити надежди. За това и писахъ послѣ, че моята проповѣдь изказвала съ сила и жаркость, какъ жестоко може да се излъжемъ въ устремитѣ си и какъ малко можемъ да се уповаваме на почести и сила — както и на измамливото си сърце. Може би общинаритѣ си знаехъ, какъ надежда лъжи и сърце мами, но дадохъ всички гласъ за мене.

Моятъ семеенъ животъ си останъ, както си бѣше. Не можеше иначе и да бѣде, като се не опита жена ми да излѣкува дълбоката рана въ сърцето ми. Тя се караше и викаше както и прѣди, като искаше да ми даде да разберъ, че азъ съмъ я турнахъ въ нещастие. Отъ това излѣзе, че азъ си пиехъ още и колкото ме навикваше тя, толкозъ по-горко се смѣехъ надъ сълзитѣ ѝ.

Всички ме оплаквахъ и думахъ, язъкъ за дарбата и науката ми. Тѣ ме оплаквахъ, че съмъ робъ на страститѣ, а не знаехъ, че нещастieto ми е слѣдствие отъ потыпкана любовь, отъ погубено щастие. И какъ можехъ та знахъ? Азъ крпехъ дълбоко въ душата си нашитѣ раздори и моето отчаяние.

Ето дойде и врѣме да се прѣмѣсти въ новата енория. Тамъ ни приехъ съ голѣма почетъ. Ала на съвѣстѣта ми лежеше тежко, като си помислѣхъ, какъвъ свещеникъ получаватъ хората и каква отговорность поемамъ върху си.

И тукъ се продължи сѣщия животъ: въ къщи раздоръ. навънъ — пиянство. И сега повече. Азъ се напивахъ вече постоянно — дѣто и когато сварихъ; пиянъ ходѣхъ и въ черква. пиянъ по трѣби: станяхъ гаврило на хората.

Такъвъ животъ не можеше да трае дълго. Слѣдъ една година отъ какъ бѣхъ прѣмѣстенъ, уволнихъ ме.

Азъ се не косихъ за това твърдѣ, защото бѣхъ равнодушенъ къмъ всичко. Но жена ми не можа да поднесе тоя срамъ и легна болна. Дѣтето ни се бѣше поминяло по-прѣди. Азъ се грижехъ малко за болната си жена. И съвсѣмъ естествено; какъ ще се грижъ за една жена, която ме не е ни-

кога любила, която ми весъ-день дрънкаше, че съмъ и събр-
калъ живота. Азъ си пиехъ още.

Болестъта на жена ми не трай дълго: дойде смъртъта и
я освободи отъ тозъ животъ.

Милостиви хора я погребяхъ. Азъ бѣхъ и тогава пиянъ.
та плакахъ толкова, колкото и на смъртниятъ ѝ часъ. Тѣй
равнодушенъ и твърдосърденъ бѣхъ станалъ.

Въ туй врѣме се научихъ, че и Агнета се поминѣла.
Колкото и да я искали, тя не приела никого, а си умрѣла
съ вѣрна любовъ. Само едно сърце имахъ, казвала, и азъ го
дадохъ едному; за другитѣ — нѣмамъ.

Тая новина ме силно развълнува. Минѣли години съ че-
стити спомени миняхъ прѣзъ умътъ ми. Най-ясно видѣхъ сега,
какво съмъ прѣгрѣшилъ прѣдъ мене си и прѣдъ другитѣ и
какъ турихъ едно сърце въ гробъ, едно сърце, което ме
толкозъ любѣше и на менъ се надѣваше. Тая любовъ азъ от-
блъскахъ и съ това погубихъ най-благородното и най-го-
рещо сърце.

Това сърце погубихъ чрѣзъ доброто въ мене, защото
Агнета зарадъ това ме обичаше. Другото сърце погубихъ чрѣзъ
моитѣ лоши качества, защото Венда не можа да познае,
какво е добро у мене, та да се ползува отъ него.

И моето сърце бѣше съсипано. То бѣше даже по-нещастно
отъ другитѣ двѣ, що лежахъ въ черната земя и намѣрихъ миръ
и покой — едното отъ вѣрната си гореща любовъ, другото отъ
своята суета. Азъ не падихъ отъ жалостъ и скръбъ, а оста-
нихъ да търпя тежка мъка, щомъ си спомнихъ за минѣлото.

Каквото има да ви казвамъ още за моя животъ не е
дълго. За да ме не гризе съвѣстѣта, азъ пиехъ постоянно, а
за да можъ да си купувамъ рѣкия продадохъ полѣка-лека
всичко, що имахъ.

Най-назадъ ми останяхъ само дрехитѣ на гробътъ. Си-
ромахъ и голъ, прѣзрѣнъ и отфърленъ, азъ ходѣхъ самъ-са-
мичкы на тоя свѣтъ, безъ дружба, безъ приятели. Въ онзи
градъ ме бѣше вече срамъ да стоѣ, па и не знаехъ кждѣ да
се дѣвѣя. Въ моето родно мѣсто не можехъ да се върнѣя, за-
щото ми не даваше споменътъ за Агнета — па какъ щѣхъ и
да гледамъ роднини и приятели! Толкозъ по- малко можѣхъ
да идѣ при женинитѣ ми родители, на които чедото опро-
пастихъ.

Па трѣгнахъ, тѣй уплашенъ, както бѣхъ, трѣгнахъ като
лудъ прѣзъ гората. И самъ не знаехъ, на кждѣ отивамъ, ама
се не спирахъ — се отмичахъ напредъ, докато ми крака

държахъ. Азъ търчахъ, а не ходѣхъ; търчахъ, защото чуввахъ постоянно, че пѣкой гласъ ми викаше: далечъ, далечъ отъ тука!

Най-сетѣ паднахъ, капнахъ уморенъ, подъ една ела и бѣхъ като мъртъвъ отъ умора и грижи. Тамъ лежахъ като въ треска безъ да се знаахъ, съненъ ли съмъ — буденъ ли съмъ, живъ ли съмъ, — умрѣлъ ли съмъ. А и не знаехъ изобщо въ какво мѣсто съмъ. Най послѣ ме обзе безсвѣстенъ сънъ.

Когато се пакъ събудихъ слънцето стоеше високо надъ мене и тоя веченъ изворъ на свѣтло и топло свѣтѣше и топлѣше тѣй хубаво! Туку до мене, чухъ че шумоли поточе, а около менъ по дърветата чуруликаахъ птички. Ахъ да бѣхъ тѣй честитъ и непороченъ, като е-тия невинни твари божии! Помислихъ азъ и очитѣ ми се напълнихъ съ съззи.

Почивката и прѣсненъ горски въздухъ ми дадохъ малко сила. Азъ станяхъ отъ мѣховото си легло, отидохъ на поточето и пихъ чиста, студена водича. Това ме укрѣпи доста и азъ пихъ още.

Слѣдъ като възстановихъ така силитѣ си, тръгнахъ пакъ. Вървѣхъ безъ пакъ, безъ пактека — само да вървиъ. А по слънцето гледахъ да вървиъ въ посока, да се отдалечавамъ отъ родното си мѣсто.

По пладнѣ намѣрихъ една пактечка, що се едвамъ познаваше и тръгнахъ изъ нея, дано стигна до нѣкое човѣшко жилище. Но до вечерята нищо не срѣзнахъ. Силитѣ ми отпаднахъ пакъ и селенъ гладъ ме мъчеше. Най сетѣ пактечката зе да личи повече и нова надежда се яви у мене. Голѣма радостъ бѣше за мене, кога съгледахъ на срѣща си едно езерце и край него една колиба. Капнахъ отъ умора и гладъ едвамъ се домъкнахъ до колибата. Жителитѣ ѝ бѣхъ единъ мъжъ и жена му: тѣ бѣхъ се поселили тамъ, защото мъжътъ бѣше рибаръ, пакъ езерото имаше много риба. Тѣ се слисахъ малко, но щомъ ги поздравихъ покорно и ги помолихъ за конакъ, бѣхъ пакъ спокойни.

— Слободно може да прѣпошувате у насъ, каза стария. Ний пѣмаме съ какво много да ви угодимъ, но се надѣваме да минете безъ мъка нощта.

Помолихъ ги, да ми дадѣтъ по-скоро нещо ядене, като прибавихъ, че за плащане — даще господъ. Тѣ ме погледнахъ малко на криво, но ми сложихъ. Стариятъ донесе риба, пакъ бабичката я опече на огъня и ми я сложи на единичката разкривена маса. Освѣнъ туй жената ми донесе още

прѣсно масло и млѣко, покани ме да ямъ и азъ не чакахъ да ме канѣтъ пакъ.

Когато ядѣхъ, попитахъ ме, отдѣ съмъ, и азъ имъ именухахъ общината.

— Какво ли е съ нещастния пасторъ Л.? попита старата.

— Може да си мислите, какво му е, отговорихъ съ задавенъ гласъ; това питанье ме прободѣ като съ ножъ.

— Язкъ за човѣка! Билъ даровитъ, казватъ. Ужъ жена му била причина, да се удари на шиянство, защото била много зла. Дали е истина? продължи старата.

— Не, не е истина, отговорихъ и залъкътъ ми приседнѣ.

— На служба ли е още?

— Уволненъ е, пѣкъ жена му умрѣ, отговорихъ и съ туѣ имъ платихъ за яденъето и спанъето.

— Уволненъ! Ехъ, за жена му е било най добръ да си умрѣ, да го не гледа такъвъ, каза старата.

Туѣ ми бѣше яденъето! За спанье ми отстѣпихъ едникия креватъ, а старитѣ си послахъ на земята. Природата искаше правото си и азъ сладко заспахъ.

На утрото искахъ да си трѣгна веднага, но домакинитѣ ме не пуснахъ безъ закуска. Старата сготви риба и слѣдъ като ядохме благодарихъ имъ и поехъ пакъ моятъ пѣтъ.

— Чуденъ ми се виждате, каза старата на прощаванье. Навѣрно имате нѣкоя тежка грижа.

Менъ ми се напълнихъ очитѣ, но се обърнихъ бързо и трѣгнахъ. Далечъ, далечъ! Далечъ на тамъ, дѣто не знахъ за тѣжната ми история, дѣто никоѣ да ме не пита и азъ да не отговарямъ!

Тѣй вървѣхъ безъ прѣстанъ по сѣща посока. Но сега слѣдвахъ друмътъ, защото не искахъ вече да се губѣ изъ горитѣ. Хлѣбъ си просѣхъ по разнитѣ селища. Нейде ми давахъ, нейде не — защото ме гледахъ младъ и здравъ. Тѣй се случваше, та минухахъ нѣкой день и гладенъ.

Тѣй стигнахъ полумъртъвъ отъ гладъ до тука и влѣзохъ въ най богатия дворъ да си испросѣ хлѣбъ. Господарътъ ме погледа изпитателно мълчешкомъ и послѣ каза:

— За денгубци нѣма хлѣбъ. Срамота е да проси човѣкъ, комуто е господъ далъ сила и здраве, а срамота е и да му се дава. Земи да работишъ нѣщо и ще искарашъ за яденье!

Домакинтѣ, който ми каза това, бѣше още тогава старъ човѣкъ и бѣше отдавна свършилъ житейския пѣтъ тукъ долу

и бѣше оставилъ по-младъ на свое мѣсто. Господь да го благослови, че тури край на моето скитанье.

Азъ общахъ да работя и получихъ веднага яденье, колкото ми душа искаше. Но стопанинътъ не ме остави да работя ежия денъ, защото ме виждаше уморенъ.

На другия денъ наченяхъ да работя. Гнойнитѣ ями бѣяхъ тъкмо изпразнени и гноятъ закаранъ по угаритѣ. Бѣше докаранъ голѣмъ купъ земенъ торъ и боровина, за да се слага въ ямата; Ето нѣ, туй ми дадохъ за работа. „За денгубци нѣма хлѣбъ“, ечеше въ ушитѣ ми цѣль денъ и азъ работихъ, колкото ми сила държеше. Отъ най-напрѣдъ не вървѣше добръ, но отпослѣ се научихъ и работихъ три години наредъ, та си изкарвахъ така хлѣбъ и облѣкло. Господаритѣ ми, а особено дѣцата, ме обикнахъ зарадъ мирната ми и добра обноска, но често се чудѣхъ, защо съмъ печаленъ.

Въ туй врѣме си зградихъ край едно езеро колибка. Градежътъ вървѣше полека, защото въ ежко врѣме имахъ и надници въ село. Щомъ свършихъ колибата и се поселихъ самъ вътрѣ. Сега ходѣхъ на риба и работѣхъ до колибата сп едно парче нива. Нивата ми даваше картофи и зеленчукъ, а езерото ме снабдяваше богато съ риба.

Тѣй станяхъ господарь и стопанинъ въ моя си кжщурка. Кога уловѣхъ повече риба, мѣнявахъ я за ракия, защото не можахъ да прѣмахна моя нагонъ къмъ туй питие; ала сега не давахъ вече най-потрѣбното си за нея, като по-напрѣдъ. Но пакъ за пестенье нѣмаше ни дума, защото ракията поглѣщаше всичко, що оставаше отъ дневнитѣ потрѣби.

Колко безсѣнни нощи съмъ прѣкаралъ въ оназъ колиба, колко сълзи съмъ изплакалъ, кога си спомнѣхъ за моя минжлъ животъ. Ракията, що си я набавяхъ сегизъ-тогизъ, не стигаше да заглуши жжкитѣ ми, а само отваряше рани — възбуждаше у менъ спомени за минжли години. Защото кога пиехъ, сичкитѣ случки отъ живота ми се вѣстявахъ ясно прѣдъ очитѣ, като да еж отъ вчера. Тогава плачехъ цѣла цѣленичка нощъ, плачехъ докато не остане капка въ шишето.

Такъвъ самѣтенъ, жаленъ животъ водихъ азъ въ оная колиба, докато сили държахъ. Като остарѣхъ и ослабихъ добритѣ селини ме прибрахъ като храненикъ и азъ се установихъ тука, дѣто съмъ сега и дѣто прѣкарвамъ повече врѣме отъ годината. Всички въ село ме обичатъ и еж искали много пжти да ми узнажтъ тайната, не — залудо. Тѣ забѣлѣзахъ, че ме притиска нѣкоя тайна скърбъ, ала никой не знае, какво съмъ страдалъ прѣзъ най-добритѣ си години.

Никой тукъ не узна, кой съмъ и отдѣ съмъ. Наричатъ ме Фабнанъ, защото имъ казахъ само кръстното си име. Петъ години какъ ме хранятъ тукъ по милость божия и слава богу не е ми лошо; но какъ е унизително туй!

Ракня само съ мжка получавамъ. Нали видѣхте, какво трѣбаше да правя, за пѣколко глѣтки. Кога се намѣрихъ малко разположенъ, заговорихъ чужди езици, като ужъ да покажъ, че и азъ знамъ нѣщо. Веднага се сбератъ около мене момчетия и ме питатъ, на какъвъ езикъ говорихъ. Азъ имъ обяснявамъ — тѣй се научихъ проклѣтниците и ме каратъ за пѣколко петачета да си показвамъ знанието. Но тѣ цѣнихъ тѣй ниско моитѣ езици, че се не сбипраше ни за сто драми ракня. Тогава измислихъ „сврачия танецъ“, та съ него да допълвамъ сумата. Ахъ тоя сврачи танецъ е тѣй унизителенъ за мене! И азъ гледамъ винаги да се откопчъ отъ него.

Да не бѣхъ отблъсналъ мойта първа любовь, щѣше сега всичко иначе да бѣде и живота ми щѣше да мине въ миръ, любовь и щастие. Но азъ погубихъ едно сърце, що ме любѣше.

Ето чухте моя животъ, животъ пѣленъ съ ужаси и прѣстѣпки. Сядете ме, както строго искате, но спомнете си, че и азъ бѣхъ едно врѣме човѣкъ, който можеше да люби и да се надѣва. Спомнете си, че азъ изтеглихъ неизмѣрна, съсипителна скърбъ и още тегля и ще тегля до смъртния часъ. Останало ми е още толкова чувство, што да можъ да страдамъ. И азъ страдамъ сега повече отъ прѣди.

А ракнята се свърши. Не носите ли съ себе си нѣкое стѣкълце за въ пѣтъ? Нѣколко капчици бихъ ми облѣкчили мжката.

Азъ му казахъ, че такова нѣщо нѣмамъ.

Сълзи облѣхъ прочитѣ ми отъ неговия разказъ. Азъ хванехъ ржката му и му казахъ:

— Виждамъ, виждамъ! Много сте страдали! Дано даде господъ на мжкитѣ ви добъръ край! И турихъ въ ржката му единъ франкъ. Той не знаеше, какъ да ми благодари. Толкова пари не бѣше виждалъ отдавна.

— Колко сте добри! каза. Азъ не можъ ви се отплати. Хубаво е да притежавашъ такава сума, безъ да си игралъ за нея сврачи танецъ. — Нѣма какво да ви разказвамъ вече и може да си легнете. Азъ ви досадихъ може би, но менъ тѣй ми е приятно, че можахъ да си разкрихъ сърцето! — Има още врѣме докато се съмне и докато станатъ хората. За това легнете си. Азъ не можъ да спя. Сърцето ми е тѣй болно, а пѣкъ свѣщъта скоро ще угасне и ще стане тъмно.

Азъ зехъ друго огарче, закрѣпихъ го на свѣтилника, запалихъ го и му го дадохъ — защото първата свѣицъ бѣше вече догорѣла. Старецътъ пое съ благодарностъ свѣщъта и каза :

— Колко сте добри! Сега нѣма да стоимъ на тъмно. Колко е тежко да стои човѣкъ на тъмно, кога е снуженъ и печаленъ!

Слѣдъ това си отиде на леглото задъ вратата и си легна съ дрехитѣ. И азъ си легнахъ. Прѣди да си легне, старецътъ сложи внимателно свѣщъта на единъ столъ до леглото си.

Азъ заспахъ веднага, защото бѣхъ уморенъ отъ дългия нѣтъ, прѣзъ който не бѣхъ си почивалъ добръ. Макаръ и да бѣхъ разтрѣвоженъ, слѣдъ такъвъ жаленъ разказъ за едно изгубено щастие, разказъ, който ми тежеше на сърцето почти тѣй, както бѣ тежко нещастieto на стареца, но природата искаше правото си и азъ заспахъ.

Но сънътъ ми не бѣше добръ. Азъ лежахъ наполовина прѣнесенъ — ни буденъ, ни заспалъ и ми се струваше, че все още чувамъ на стареца разказътъ — ту жаленъ, ту разпокъсанъ, ту криволичавъ.

Хората си бѣхъ станжли, когато се събудихъ. Домакинята бѣше наклала огънътъ, едни се обличахъ, други се бѣхъ заловили вече на работа. И азъ станяхъ и се облѣкохъ бързо-бързо.

Първото нѣщо, което искахъ да видѣтъ очитѣ ми, бѣше старецътъ. Свѣщъта горѣше още на стола до леглото му, и той лежеше още. Изглеждаше, като че е намѣрилъ вече миръ и покой отъ скръбта си. Свѣщъта горѣше съ дълго фитило и блѣщукеше вѣхло.

— Какво е днесъ съ Фабиана, та не е станжлъ още? Гледай го него! Свѣщъ му гори до леглото. Това не е правилъ никога, макаръ и да се оплакваше, че му било тежко да стои буденъ на тъмно. Чудно защо спи още! Други нѣтъ ставаше все най-напрѣдъ — каза домакинята.

— Ще извините, азъ зехъ тукъ отъ масата двѣ нагорени свѣщи, отъ които едната ни свѣтѣше докато приказвахме снощи съ Фабиана, а другата му запалихъ и той я остави да гори, „да му бѣде, каже, по-леко“.

— Нѣма нищо, каза домакинята. Други нѣтъ той си бдѣше на тъмно и все нѣщо мислѣше.

Азъ погледнахъ старецътъ пѣ отъ близу. Чудно ми бѣше, че оставилъ свѣщъта неосекнѣта, когато при нашия разговоръ, туку се грижеше, да гори хубаво. Отидохъ още по-близу и видѣхъ, че старецътъ на диша — бѣше мъртъвъ.

— Фабианъ нѣма вече да стане, казахъ полека.

— Боже, какво казвате? Да не е свършилъ! каза жепата и дойде да види.. Всички оставиха работа и се сбраха около мъртвеца.

Той лежеше тихъ и блѣдъ. Печална усмивка бѣ останяла на устнитѣ му и показваше, че многострадалния старецъ намѣрилъ сега миръ и покой.

— И тъй свърши се съ Фабиана! който и да бѣше той, отдѣто и да бѣ дошелъ, виждаше се по всичко, че бѣ много страдалъ — каза домакинята.

— Да, много, неизказано страдалъ! рекохъ съ задавенъ гласъ.

Всички бѣха дълбоко покъртени. Кой може каза, дали това многостраднo сърце се не е прѣснжло, защото стовари първи пътъ тежката скръбъ отъ себе си, като ми се разкри? Тѣй поне си мислѣхъ азъ.

Отъ лѣвата ръка на стареца бѣше падналъ франкътъ, що му го дадохъ. Дѣсната му ръка бѣше подъ съдраната му дреха и държеше нѣщо стиснато, като да му бѣше това нѣщо по-драго отъ парата. Бѣше едно медалионче, прѣметнато съ гайтанче прѣвъз шията му. Дадохъ ми това медалионче да го разгледамъ. Азъ го отворихъ и видѣхъ вътрѣ хубавъ женски ликъ, подъ който бѣ написано: Агнета. Освѣнъ това въ медалиончето имаше какъ овехтѣла хартия, свѣнжата о много ката, и малко снопче отъ коса. На хартията се четѣше ясно, макаръ и малко мъчно, това:

„Фабиане. Фабиане! не мож и не смѣхъ вече да те наричамъ мой милъ приятель! то сломи и погуби единичкото сърце, що те искрено любѣше, ти потѣпка съ краката си най-светитѣ ми чувства. Туй не очаквахъ отъ тебе, Фабпане. Безкрайно голѣмство и славолюбие те е заслѣпило. Желаж ти, дано бждешъ честитъ и те моля да приемешъ тоя послѣденъ знакъ на приятелството ми, като споменъ отъ твоята съсипана, бѣдна приятелка Агнета“.

Прѣвелъ *В. Ц.*

ИДИ МУ СЕ НАДЪВАЙ.

Етюдъ

отъ Алеко Константиновъ.

... Най-сетиѣ, макаръ и самоубийца, дадохъ разрѣшение да го погребемъ на Орландовци. И погребяхме го.

Бѣдния Горанъ! Какви тѣжни мисли ни навѣхваше печалниятъ край на обичния другаръ! . . .

Отиде въ червата земя този, чийто животъ бѣ едно чисто, бѣло поле, върху което никакво пятно не се лепна. Скроменъ до наивностъ, наивенъ до глупостъ, той прѣкара живота си съ еднообразието на пустинникъ, съ спокойствието на философъ, въ непорочността на дѣвица. Ний го обичахме. Обичахме го затова, защото не резонираше и въ никой случай не натрапваше другиму своитѣ житейски правила и не осждаше ония, които се отклоняваха отъ тѣзи правила. Той проживѣ до послѣдния си часъ все тъй равно и гладко, безъ бури, но и безъ апатия; безъ особени радости, но и безъ чувствителни тѣги. Фръкна животътъ му безъ той да вкуснѣ отъ чувственитѣ удоволствия. Впнотѣ, пѣснитѣ, женитѣ — не изглеждаше да възбуждатъ у него повече възне-
нене и желания отъ храната, книгитѣ и сънътъ. А красивъ бѣше, дивола! Красивъ и уменъ. Надаренъ съ всички условия за да люби и да бѣде любимъ. Ама на... Винаги съ насъ и между насъ до дѣто ни ръководѣше разсѣдкътъ, — той изчезваше подъ най-благовиденъ прѣдлогъ, щомъ чувственността, щомъ чувствата вземѣха върхъ и хванѣха браздитѣ на нашитѣ дѣйствия. Никой никога не е забѣлѣзалъ у него дѣйствието, което да се отклонява отъ строгата нравственностъ. Дѣвица! И такъвъ си остана той до сѣгния часъ — чистъ, скромнъ и въ висша степенъ добъръ. Ний се опитвахме много пѣти да го по-развратимъ мѣничко, — това би ни доставило извѣстно удоволствие, — но всичкитѣ ни усилия останаха безплодни. Както и да е, ний все пакъ го обичахме, ний го и уважавахме. Помня еднажъ, само еднажъ, осмѣли се единъ отъ нашитѣ другари—

грубичъкъ, но пнъкъ откровененъ — да пустне по неговъ адресъ: „Въ тихото блато дяволи се въдятъ.“ Но ний всички се възмутихме и протестирахме.

Защо се той самоуби? — Това никой не знае и никога не би могло да се узнае, ако съвършено случайно не бѣхъ влѣзълъ въ стаята му тъкмо въ момента, когато той бѣ глътналъ отровата... Въ страшни мжки, съ неописуеми конвулсии той бѣ сграбилъ и смачкалъ между прѣститѣ си нѣколко листа исписана хартия, която — щомъ ме видѣ — опита се да я разкъса съ зхбитѣ си, или да я погълне, — това не разбрахъ, — но въ всеѣки случай явно бѣше, че той искаше да унищожи тази хартия. Поваленъ почти въ агония върху лѣглото си, Горанъ употребѣи такива усилия да сдѣвче листоветѣ, щото прѣдъ моитѣ очи той се давеше, той се задушаваше... Въ този моментъ азъ още не знаяхъ, че е глътналъ отрова... Когато се спуснахъ къмъ него и го хванахъ за окървавената отъ зхбитѣ му ржка, за да истрѣгна отъ устата му хартията, която го задушаваше, той мигомъ се повдигна и като опрѣ срѣщу ми единъ страшенъ погледъ, измъкна сдѣвканата отъ единия край хартия, стисна я къмъ пазвата си и съ единъ подземенъ сипкавъ гласъ изговори: „Назадъ... нещастни... микроби...“ Съ тия думи той се повали на леглото, стърчи се, протѣгна се, въздъхна и... издъхна. Неговата неочаквана смъртъ, неговитѣ ужасни думи ме поразиха до такава степенъ, щото азъ направихъ прѣстѣпление, само и само да узная какво съдържаха тия фатални листове. Вмѣсто да тичамъ за помощъ, първото което направихъ бѣ да истрѣгна изъ вкочаненитѣ му прѣсти смачканиѣ листове, и слѣдъ като ги скрихъ, тогава викнахъ на слугата да тича за докторъ. Яви се докторъ, констатира смъртъта, распита ме за послѣднитѣ минути, прѣтърси леглото, намѣри подъ възглавницата единъ кжсъ хартия съ остатъци отъ бѣлъ лѣскавъ прахъ, забѣлѣжи слѣди отъ този прахъ и върху чашата, отъ която покойния бѣ отпилъ вода и се распореди да викатъ полицията. Съставиха актъ, отнесоха тѣлото въ болницата и аутопсията показа, че наистина нашия любимецъ Горанъ се е отровилъ. . . .

Оплакахме го всички и го погребяхме на Орландовци на другия день.

Въ сжщата вечеръ слѣдъ погребението прибрахъ се рано дома си, затворихъ се въ спалнята си, съ трепетно сърдце разгърнахъ фаталнитѣ листове и почнахъ да чета. . . . Азъ и сега се чудя, какъ не изгубихъ умътъ си въ тази вечеръ, прѣзъ тази нощъ — толкова бѣ чудно, необяснимо, неочаквано, пораз-

телно всичко туй което азъ прочетохъ. Сега за мене е всичко ясно, да, но тогазъ... тогазъ бѣхъ до прѣдѣла на полудата...

Впрочемъ, четете:

Исповѣдь

на

Горанъ Гордѣевъ.

„Азъ съмъ изнемоощенъ. Моятъ организмъ не ще може да издържи... Неужели азъ ще умрѣ?... Да се опитамъ ли да напиша една исповѣдь? Азъ ще я унищожа послѣ...“

„Горанъ Гордѣевъ и Исповѣдь! Съвмѣстими ли сж тѣзи нѣща? Да се исповѣдамъ азъ значи да открія слабоститѣ си. И прѣдъ кого? Прѣдъ тия, които ежедневно ме окръжаватъ (защото за всичкото останало челоувѣчество азъ счупена пара не давамъ). Но защо да се откривамъ на тѣзи глупци, на тѣзи слѣпци? Азъ тѣй неподражаемо си играя ролята прѣдъ всичко, което се испрѣчва на жизнения ми пътъ, щото и сто години още би могълъ да остана въ очигѣ на това иднотско общество като идеаленъ челоувѣкъ... Идеаленъ! Mon Dieu, mon Dieu!... Да бѣха могли хората, да би могълъ единъ само отъ тия глупци да надникне въ моя вжтрѣшенъ миръ, той би унѣмѣлъ отъ удивление... Впрочемъ, кой знай! Може пъкъ и азъ да се самооблѣтявамъ, може би се лъжа че само азъ съмъ, на когото цѣлия животъ, всѣка стѣпка въ живота е фалшъ, приструвка... Ето на, Pall-Mall-Gazette раскри че най-почтенитѣ лордове, които сж биле въ свѣтскитѣ си отношения образецъ на порядочность, на благородство, на нравственна чистота — оказватъ се най-мерзки развратници. Цѣла Англия, цѣла Европа, цѣлъ свѣтъ дойде въ ужасъ отъ тия раскрытия. Но азъ не се съмнявамъ нито на минута, не се съмнявамъ нито на секунда, че между тия, които най-много сж се възмущавали, ако би имало възможность да се раскриятъ тѣхнитѣ дѣла и тѣхнитѣ сърдца, — то прѣдъ тѣхъ раскрытията на Pall-Mall-Gazette би изглеждали като най-невинна играчка. И обществото въ което се въртя — кой знае и въ него какво чудо гадости се крие, но стѣнитѣ не говорятъ... и въ хорскитѣ сърдца не можемъ да четемъ... Е, че ето азъ, напримѣръ — какъвъ образецъ съмъ въ очитѣ на обществото, а пакъ какво чудовище съмъ въ сжщность. Значи всичко зависи не отъ това какъвъ си, а за какъвъ можешъ да се прѣдставишъ. А това е безъ съмнѣние най-тънкото и най-трудното искусство и ето защо глупцитѣ въ повечето случаи, колкото и да ги лустросва тѣй нареченото възпитание, прѣдстав-

ляватъ ни се такива, каквито сж си въ дѣйствителностъ; а умнитѣ, напроотивъ, въ повечето случаи ни се прѣдставляватъ такива именно, какви не сж въ сжщностъ. . . .

„А отъ гдѣ знаж азъ, че не сж такива въ сжщностъ? Прѣдполагамъ? По себе си сждя? Ами ако се лъжа, тогава? Ето единствения въпросъ който ме мъчи. Като ги срѣщамъ, като говорж съ тѣхъ, азъ си смѣтамъ на ума: „Прѣструвайте се вий, прѣструвайте се колкото искате, азъ ви знаж, че не сте такива каквито се прѣдставлявате въ отношенията си къмъ другитѣ подобни вамъ. Кой знай на какви мерзости сте вий хранилища“. . . . Но, наистина, кой знай? Може пъкъ и да не е тѣй. Може ако не всички, то мнозина да сж въ състояние да сповѣдатъ въ всѣкой даденъ моментъ всичкитѣ, даже и най-сѣкровенитѣ си помисления, безъ да има за какво да се червятъ въ сжщностъ. Неужели? . . . Нима само азъ съмъ таквъо чудовище, което винаги дърпа гемтъ на своитѣ истински чувства?

„Но никакъ пъкъ може ли да бжде, Боже мой? Ами че азъ ако зема да раскрия даже една частичка отъ моитѣ истински чувства и желания, обществото ще настрѣхне, цѣлъ потокъ хули ще се посипятъ върху ми, азъ ще стана веднага извергъ въ тѣхнитѣ очи. . . . Най-малкото което ще ме столети, то е да ме обявятъ смѣшенъ, побърканъ. . . . Но каква полза отъ това? — Никаква. . . . Не. сериозно, има ли нѣкаква полза отъ това за мене или за обществото? — За менъ въ нѣкой случай не може да бжде полезно, защото щомъ почна да показвамъ моитѣ слабости, обществото ще ме изложи на позоръ, ще ме изѣде. И за обществото нѣма полза — то ще се ядосва че се е лъгало толкова врѣме да ме счита идеаленъ чловѣкъ. . . . Тѣй щото ще бжде глупостъ отъ моя страна да давамъ доброволно храна на хорското злородство, на животинскитѣ имъ инстинкти. Затова — мож да играя ролята както съмъ я игралъ до сега, мож да скривамъ истинскитѣ си чувства и мисли, както съмъ ги крилъ до днесъ, и азъ ще си остана въ очитѣ на глупцитѣ скроменъ, откровененъ, непороченъ, уменъ, образованъ, здравъ, красивъ. . . . ха — ха, ха — ха! . . .

„Здравъ и хубавецъ! Глупци, азъ ли съмъ здравъ и хубавецъ? Знаете ли вий че по цѣлото ми тѣло Венера е наложила своя печать, като е пощадила само лицето ми — поклонъ на богинята! — и го е пощадила за да се мамите вне, блѣюще стадо? Моитѣ „ахъ че хубави зжби“ сж искусствени — това вий не знаете и нѣма да го узнаете, защото азъ заключвамъ винаги вратата на моята спалня. . . . винаги! И по скоро ще убия чловѣка отъ колкото да го допустна да про-

никне въ тази свята святихъ, въ която единствено азъ съмъ такъвъ какъвто съмъ въ сжщностъ. . . . Но нѣма и не може да има нужда да приобѣгвамъ къмъ насилие: вратата е винаги заключена, ключатката затулена, завѣсата спустината и на външнитѣ врата е окаченъ звънецъ. Щомъ дръпне — азъ съмъ нащрекъ. Всекога когато нѣкой иска да влѣзе при мене, раздражава ме и ме тревожи до такава степенъ, като че разбойници ме нападатъ; азъ излизамъ изъ кожата си и съмъ готовъ да унищожа умразния посѣтителъ; лицето ми приема такъвъ ужасенъ изгледъ, щото и азъ отъ себе си трѣпвамъ като се видя случайно въ огледалото, но ролята трѣба да се играе, азъ дръпвамъ гемътъ на чувствата си и съ мекъ, нѣженъ гласъ обаждамъ се задъ вратата: „Сега, сега, моля ти се, почакай една минутка.“ И като прикривамъ мигомъ всичкитѣ слѣди на моята мизерия, азъ излизамъ веселъ, засмѣнъ прѣдъ моя гостининъ.

„Уменъ и образованъ! . . . Какво заблуждение! Уменъ до нѣкъдѣ — да, защото иначе какъ би могълъ да си играя ролята до край, — но образованъ! Че какво зная азъ, глупци, какво зная азъ? За туй ли ме считате образованъ, защото отъ врѣме на врѣме испущамъ като оракулъ по нѣкоя гръмлива фраза? И тази фраза мигаръ мислите че излиза отъ нѣкакъвъ запасъ на знания? — Съвсѣмъ не. Азъ я откривамъ отъ нѣкоя книжка, отъ нѣкой журналъ и ловко навождамъ разговора тѣй, щото да намѣря случай да блѣсна съ знания. И вие слушате съ увиснали уши ха — ха — ха. . . . Че какви познания имамъ азъ, наистина? История ли, естествени науки ли, право ли, математика ли, философия ли, изящни искусства ли? — Отъ нищо положително хаберъ нѣмамъ. А пъкъ за всичко приказвамъ. Тоестъ, азъ не приказвамъ, но приструвамъ се че земамъ живо участие въ научнитѣ разговори и съ една съсрѣдоточена важность клатя глава и великодушно одобрявамъ съ да, да, това е тѣй, имашъ право, а пъкъ азъ нищичко не разбирамъ. . . . Ето гдѣ се изисква най-голѣмого искусство: да умѣнешъ не само да скриешъ своята умствена босота, но и да се покажешъ образованъ. . . .

„До колко съмъ откровенъ — това се видѣ; но много ме задължава като ме считатъ непороченъ, а особено ми е смѣшно пъкъ, като ме смѣтатъ за скроменъ. Азъ — непороченъ! Че има ли на свѣта по-развалена фантазия отъ моята? И за туй ли съмъ скроменъ, че не тичамъ подиръ почеститѣ и подиръ женитѣ? Че туй отъ скромность не става, а отъ това че азъ съмъ най-бездушния егонистъ на земното кълбо. Азъ искамъ почеститѣ да дойдатъ при менъ, а не азъ да тичамъ подиръ тѣхъ,

азъ искамъ женитѣ да дойдатъ при менѣ, а не азъ да хойкамъ подиръ тѣхъ. Азъ не се унижавамъ като Мохамеда: като не отишла гората при него, — той отишелъ при гората. О нѣ, азъ никога нѣма да отстъпя, да прѣклоня глава. Азъ не мога да се съглася съ Овидия, нито даже съ Шопенхауера, които ни съвѣтватъ съ търпѣние и съ постепененъ пристѣпъ да печелимъ любовта на женитѣ. Това е унижение за челоуѣческото достойнство. Женитѣ на ли се борятъ за равноправие, — добръ, тогава нека бждемъ равноправни. . . . Разбира се!

„И най-сетнѣ азъ имъ наведохъ гордитѣ вратленца. Да, наведохъ ги, наведохъ ги! Когато я докарахъ до тамъ, че трѣска я растресе, очитѣ ѝ потъмнѣха . . . скала да бѣше насрѣща ѝ би се поклатила, но азъ... азъ останахъ спокоенъ, като че бѣхъ излѣнъ отъ бронза. Еднажъ само, само еднажъ малко остана да се расколебая, когато тя слѣдъ като истрая една тричасова вътрѣшна борба ме попита: „Мигаръ азъ никакъ, никакъ не ти се нрави?“, — азъ едва-едва се сдържахъ и все мисля, че гласътъ ми трѣнна малко, когато отговорихъ: „хм, да азъ таквозъ.“

„А въ сжщностъ нѣма жена която да не възбужда у менѣ най-цинични желания.

„Другитѣ хора могатъ да прѣгледнатъ отказътъ, но азъ . . . ако ще би и сама Афродита азъ би счелъ това за кръвна обида и. . . . Ето защо азъ нося винаги съ себѣ си отровата, която истрѣгнахъ отъ онова хлапе. . . .

„Нѣкой пѣтъ ми минува прѣзъ ума че съмъ побърканъ. Не е за чудо!

„Болѣстѣта се усила. Моятъ разглобенъ организъмъ не ще може да издържи тази болѣсть. Азъ ще умрѣ. Неужели азъ ще умрѣ? Азъ? Ще слабѣя, ще гасна и тѣ ще дохаждатъ да ме гледатъ. . . . Азъ нѣмамъ чисти здрави дрѣхи и тѣ ще видятъ. . . . Може би въ огъня си ще бѣлнувамъ и тѣ ще чуятъ Не, рѣшено: ще глѣтна отровата; но кога—днесъ? Утрѣ? За револверъ нѣмамъ куражъ Въ болницата нѣма да има познати свидѣтели, когато ще ме събличатъ. . . .

„Моятъ бездушенъ, гранитенъ егоизмъ да ли не е начало на грандомания?.... Отъ великото до смѣшното — една стѣпка“.

Патилата на семейството Mc. Williams съ дифтерита.

(Разказа ми ги самъ г. Mc. Williams, любезенъ жителъ ню-йоркски, съ когото се запознахъ на едно пътуване.)

Отъ Маркъ Твена. ¹⁾

И тъй, да се върнемъ къмъ нашата история, — отъ която се отдалечихъ, за да Ви разкажъ, какви опустошения направитая ужасна и неизлѣчима зараза, дифтеритътъ, въ нашия градъ, и какъ тя докара въ бѣсенъ ужасъ всички майки, — азъ обърнихъ вниманието на жена си върху нашата малка Пенелопа и казахъ:

„Мила моя, на твое мѣсто азъ не бихъ оставилъ да дѣвче дѣтето това борово дръвце.“

„Драги мой, каква врѣда има отъ това?“ каза тя, но въ сѣщо врѣме бѣ готова да ѝ отнеме дръвцето — защото женитѣ не могатъ да приематъ и най-убѣдителниятъ съвѣтъ, безъ да му противуречатъ, искамъ да кажъ жени женени.

¹⁾ Mark Twain, американски хумористически писателъ, истинското име на когото е Samuel Langhorne Clemens, е роденъ на 13/30 ноември 1835. г. въ градъ Флорида въ щатъ Мисурѣ. Още малкъ опротѣлъ, той става печатаръ и работи като таквъ въ разни градове. Отподирѣ иска да иде като търговецъ въ Бразилия, но като не му се удава да изпълни тоя си планъ, той става, на 17 години, пилотъ на единъ параходъ по Мисисипи и пътува като таквъ нѣколко години между градоветъ St. Louis и New-Orleans. Когато братъ му става секретаръ на територията Невада, Mark Twain отива тоже въ Невада като частенъ секретаръ на брата си, сѣтиъ зима участие въ тамошнитѣ сребърни мини, обаче като не успѣва въ това, захваща да сътрудничи въ единъ вѣстникъ въ главния градъ на Невада. Отъ тамъ въ 1865. год. отива въ Санъ-Франциско, пакъ като сътрудникъ на вѣстници, и отъ тукъ посѣщава въ слѣдната година Сандвичкитѣ острови, за което пътуване слѣдъ връщането си въ Съединенитѣ Държави държи сказки. Въ 1857. год. когато нѣколко стотини американци устройватъ едно пътуване въ Европа по брѣговетѣ на Сръдиземно море, Mark Twain зима участие въ това пътешествие и посѣщава земятъ около Сръдиземно море. Това пътуване той описва въ съчинението си „The Innocents abroad“ („Невиннитѣ на пътѣ“), което въ три години се е разпродало въ 125.000 екз. Слѣдъ връщането си той работи като сътрудникъ на разни вѣстници въ Съединенитѣ държави, а така сѣщо се занимава и съ самостоятелна литературна дѣятелностъ. Псевдонимътъ му Mark Twain е възпоминание отъ живота му по Мисисипи: той означавалъ въ езика на корабеницитѣ по Мисисипи извѣстна мѣрка на дълбочина.

Mark Twain е най-великиятъ американски сатирикъ и хумористъ. Съ остра сатира бичува той социалнитѣ злини както въ своето отечество, така сѣщо и извъно на сегашния общественъ строй, и при това неговата сатира обикновено е пропита съ таквъ хуморъ, който неволно изтрѣгва на читателя искренъ смѣхъ.

Азъ отговорихъ :

„Миличка, пзвѣстно е, че боровото дърво е отъ всички дърва, що може едно дѣте да яде, най-малко хранително.“

Ржката на жена ми се отдръпна, тъкмо когато вече искаше да земе дървото, и ти я туря пакъ на скута. Тя очевидно бѣ сърдита и каза :

„Мжко, ти, разбира се, знаешъ по-добрѣ това, да, ти знаешъ по-добрѣ. Всички лѣкари казватъ, че терпентинътъ въ боровото дърво е добъръ за слабъ гърбъ и за бѣбрецитѣ.“

„А-а — азъ съмъ билъ въ заблуждение. Азъ не знаехъ, че бѣбрецитѣ и гърбътъ на дѣтето сж били не съвсѣмъ здрави, и че нашиятъ лѣкаръ билъ прѣпоръчалъ —“

„Кой ти каза, че гърбътъ и бѣбрецитѣ на дѣтето не сж здрави?“

„Драга моя, ти сама загатна туй.“

„Какво ти дошло на умъ! Азъ не казахъ такова пѣщо.“

„Ама, миличка, нали прѣди двѣ минути каза —“

„Все едно, каквото съмъ казала! Азъ не обърняхъ внимание на онова, що съмъ казала. Нѣма никаква врѣда отъ това, ако дѣтето дѣвче малко борово дърво, когато желае, ти знаешъ това твърдѣ добрѣ. И ти ще дѣвче, свършено!“

„Не говори повече, моя мила. Виждамъ сега силата на твоето разсуждение, и ще идж да заръчамъ още днесъ два-три метра отъ най-доброто борово дърво. Никое отъ дѣцата ми не бива да е лишено отъ това дърво, докогато азъ --“

„Моля ти се, иди си въ контората ме и остави на мира. Не може човѣкъ да направи и най-простата бѣлѣжка, безъ да я подземешъ и да разсуждавашъ и разсуждавашъ, додѣто вече не знаешъ, за какво говоришъ, — впрочемъ това ти никога не знаешъ.“

„Добрѣ, нека бѣде, както ти казвашъ. Ала въ твоята послѣдна забѣлѣжка линсува извѣстна логика —“

Обаче додѣто свършж, тя свършж и излѣзе, като зе дѣтето съ себе си. Сжщия день на обѣдъ ме посрѣщна съ лице блѣдо като воскъ :

„О Мортимеръ, още едно! Малкиятъ Георги Гордѣнъ се разболѣлъ.“

„Дифтеритъ?“

„Дифтеритъ.“

„Има ли още надѣжда?“

„Никаква. О, какво ще стане съ насъ!“

Скоро слѣдъ туй бавачката донесе нашата Пенелона, да ни каже дека пощъ и да изчете своята вечерна молитва на скута на майка си. Тъкмо верѣдъ думитѣ „сега ще си легни вече.“ ти се изкашля малко! Жена ми веднага падна назадъ въ креслото като смъртно ранена. Ала въ сѣщия мигъ ти пакъ се дигна, пълна съ ревностъ, каквато вдъхва страхътъ.

Тя заповѣда да се занесе люлката на дѣтето отъ дѣтската стая въ нашата спалня; и тя сама отиде да види, какъ се изпълня нейната заповѣдъ. Разбира се, че и мене зе съ себе си. Работата се извърши бърже. Въ будуара на жена ми се патъкни едно легло за бавачката. Ала сега пъкъ на жена ми текна, че ще бждемъ много далечъ отъ другото си дѣтенце, и ако и то земе да получи болестъта пощесъ—и тя поблѣднѣ изново, бѣдната.

И така намѣстихме пакъ люлката и бавачката въ дѣтеката стая и турихме едно легло за насъ въ една съседна стая.

Изведнажъ обаче на жена ми хрумна — ами ако Пенелона зарази и бебенцето? Тая мисль вдъхна новъ ужасъ въ сърдцето ѝ, и нашата чета не можа да изнесе пакъ доста бърже люлката изъ дѣтеката стая и да задоволи жена ми, макаръ и тя сама да помагаше и почти изпочупи люлката въ своя бѣсенъ страхъ.

Слѣзохме въ долния катъ; ала тука нѣмаше мѣсто, дѣ да смѣстимъ бавачката, а жена ми бѣ на мигъние, че опитността на бавачката би ни дала неоцѣнима помощъ. И така върнихме се съ всички вещи изново въ нашата спалня и осѣтихме най-сетнѣ голѣмо облекчение, като птици, които слѣдъ като сж били измжчени отъ ужасна буря, наипратъ изново своето гнѣздо.

Жена ми побърза въ дѣтеката стая, за да види, какъ отивахъ тамъ работитѣ. Тя се върна скоро съ новъ страхъ:

„Какво ли има малкиятъ, та спи тъй?“

Азъ отговорихъ:

„Какво, миличка, няма бебето не спи винаги като люлюкъ?“

„Знамъ, знамъ: ала сега има нѣщо особено въ неговия сънъ. Изглежда, като — като — изглежда, като че диша тъй редовно. О, това е ужасно!“

„Ала, драга моя, той винаги диша редовно.“

„О, знамъ, ама сега има нѣщо ужасно въ туй. Неговата дойка е много млада и неопитна: нека Мария остане при нея. за да бжде нѣ-ржка, ако се случи нѣщо.“

„Това е добра идея, ала кой ще ти помага тебе?“

„Ти можешъ ми помага, колкото ще ми трѣба. Азъ не бихъ позволила никому да върши нѣщо безъ мене, особено въ такъвъ случай.“

Азъ казахъ, че бихъ се считалъ низъкъ, да си легна азъ да спя, и да оставя нея да се грижи сама прѣзъ цѣлата нощъ за малкия ни болникъ. Ала тя ме одобри съ тая мисль. — И така старата Мария се отдалечи и зае своето старо мѣсто въ дѣтската стая.

Пенелопе се изкашля два пжти въ съна.

„О, защо не иде още докторътъ! Мортимеръ, стаята е много топла. Саята панстина е много топла. Спри по-нататкъ да не гори пещъта — скоро!“

Азъ извършихъ, каквото искаше тя, като същоврѣменно погледнихъ термометрътъ и се питахъ самъ, дали 16° е много топло за болно дѣте.

Слугата се върна отъ града съ извѣстие, че докторътъ билъ боленъ и че не могълъ да напусне леглото си. — Жена ми ме погледна почти мъртва и каза съ примрѣлъ гласъ:

„Тукъ провидѣнието има прѣстъ. Туй е било прѣдопрѣдѣлено. Той никога по-прѣди не е бивалъ боленъ. Никога. — Ние не живѣхме, както трѣбаше да живѣемъ, Мортимеръ. Азъ постоянно ти говорѣхъ това. Сега виждашъ послѣдницѣ. Дѣтето ни нѣма вече да оздравѣе. Благодарн Богу, ако можешъ да си простишъ; азъ на себе си нѣма никога да простя.“

Азъ казахъ, безъ да искамъ да докачамъ, ала и безъ да пробирамъ думитѣ, че азъ не могъ да призная, че сме водили такъвъ разпуснатъ животъ.

„Мортимеръ! Искашъ ли да стоваришъ божиятъ съдъ и надъ дѣтето ни!“

Сетнѣ тя зе да плаче, ала изведнажъ извика:

„Докторътъ трѣба да е пратилъ лѣкарство!“

„Разбира се, казахъ азъ, ето го. Азъ само чакахъ, докато ми оставишъ единъ свободенъ мигъ.“

„Е дай го тогазъ! Не знаешъ ли, че сега всѣки мигъ е скъпъ? Ала защо праща той лѣкъ, като знае, че болестъта е неизлѣчима?“

Азъ казахъ, че дѣто има още животъ, тамъ има още и надежда.

„Надежда! Мортимеръ, ти не знаешъ какво говоришъ! — Ако искахъ — за бога, тукъ стои прѣдписано, да се дава на часъ по една чайна лъжичка! на часъ по една! — като че имаме цѣла година прѣдъ себе си, за да спасимъ дѣтето си! Мортимеръ, по-скоро. Дай на бѣдното дѣтенце цѣла една члжичка, но моля, побързай!“

„Ама, мила моя, една лъжица би могла —.“

„Не ме карай да полудѣж! . . . На, на, на, мое сърдце, моя душо: туй е лошъ, горчивъ лѣкъ, ама добъръ за Лона — добъръ за майчиното гълъбче; той ще я скоро оздрави. Така, така, туря малката си главица на маминитѣ гръди и заспи пакъ, скоро — О, знамъ, че не може доживѣ до заранъ! Мортимеръ, по една лъжица на половина часъ ще —. О, дѣтетото трѣба да земе и беладона; знамъ, че трѣба — и аконитъ още. Донесъ, Мортимеръ. Сега остави ме да вършя азъ всичко. Ти не разбирашъ нищо отъ тия работи.“

Слѣдъ това ние си легнахме, като поставихме люлката близу до леглото на жена ми. Цѣлата тая мъка бѣ ме уморила, така че вжтрѣ въ двѣ минути бѣхъ почти на половина заспалъ. Жена ми ме събуди:

„Миличкъ, гори ли добръ пещъта?“

„Не.“

„Мислѣхъ си. Моля, подстъпни огънятъ. Стаята изстива.“

Азъ извършихъ заповѣдта и веднага пакъ заспахъ. Ала пакъ бидохъ разбуденъ:

„Мили мъжо, не би ли зелъ люлката близу до тебе? Тамъ е тя по-близу до пещъта.“

Азъ я поставихъ, дѣто искаше тя, ала се прѣпнихъ о килимчето и разбудихъ дѣтетото. Азъ пакъ задрѣмахъ, дордѣто жена ми успокояваше страдалчето. Ала подиръ малко слѣднитѣ думи проникнахъ прѣзъ мъглата на моята дрѣмка като далеченъ шепотъ:

„Мортимеръ, да имаме малко гъша масть — моля, позвъни.“

Азъ изпълзѣхъ дрѣмливъ и настъпихъ една котка, която отговори съ протестъ и щѣше да получи хубавъ ударъ съ крака, ако да не бѣ го въспрѣлъ единъ столъ.

„Мортимеръ, защо отваряшъ толкова лампата, искашъ ли да разбудишъ пакъ дѣтетото?“

„Защото искамъ да видя, колко се ударихъ, Каролино.“

„Добръ, но погледни и столътъ — увѣрена съмъ, че той е строшенъ. Бѣдната котка, колко лесно можеше —“

„Азъ сега нѣма да седна да мисля за котката. Впрочемъ всичко това не щѣше да се случи, ако бѣше останала тукъ Мария, да върши ти всички тѣзи работи, които повече влизатъ въ нейната длъжностъ, отколкото въ моята.“

„Мортимеръ, мисля, че би трѣбало да те е срамъ да казвашъ такова нѣщо. Жално, че не можешъ извърши тѣзи нѣколко нѣща, които искамъ отъ тебе въ такова ужасно врѣме, когато нашето дѣте —“

„Добрѣ, добрѣ, ще направя всичко, което желаешъ. Но съ тоя звънецъ не можъ събуди никого въ тая къща. Всички сж си легнали. Дѣ е гжшата масть?“

„На пещъта въ дѣтската стая. Ако можешъ да идешъ тамъ и да питашъ Мария —“

Азъ донесохъ мастьта и си легнахъ изново. Но скоро бидохъ пакъ събуденъ:

„Мортимеръ, мъчно ми е да те събуждамъ, ала стаята ми се вижда много студена, за да разтришъ дѣтето. Не щѣшъ ли да запалишъ пещъта? Всичко е приготвено тукъ за запалване.“

Измъкнахъ се изъ леглото и запалихъ огънь, и сетнѣ седнахъ безутѣшно.

„Мортимеръ, не седи така голъ, че ще настинешъ. Иди въ леглото си.“

Но едва успѣхъ да влѣзжъ вътрѣ, тя каза:

„Почакай единъ мигъ. Дай по-прѣди лѣкарство на дѣтето.“

И това извършихъ. То бѣ лѣкъ, който правѣше дѣтето много или малко бодро: жена ми се възползува отъ неговата бодростъ, да го съблѣче и намаже цѣло съ гжшата масть. Азъ скоро заспахъ изново, ала изново трѣбаше да ставамъ.

„Мортимеръ, осѣщамъ продухъ. Осѣщамъ го хубаво. Нищо за тая болестъ не е по-лошо отъ продухъ. Моля, помѣсти люлката до огъня.“

Послушахъ и изново се натъкинахъ на килимчето, което фърлихъ въ огъня. Жена ми скокна изъ леглото и го измъкна, и ние размѣнихме нѣколко остри думи. Азъ прѣкарахъ пакъ нѣколко мига въ сънъ, сетнѣ станяхъ пакъ, по подкана, за да приготвя компресъ отъ ленено сѣме. Той се тури на гръдитъ на дѣтето, за да спомогне да оздравѣе по-скоро.

Огънь отъ дърва не е нѣщо трайно. Азъ ставахъ всеки дваисетъ минути и подклаждахъ нашиятъ огънь, а жена ми се ползуваше отъ случая, да скжси междинитѣ между даванетоъ лѣкъ съ десетъ минути, което нѣщо ѝ правѣше голѣмо удоволствие. Сегизъ-тогизъ азъ подновявахъ и компреситѣ отъ ленено сѣме и налагахъ синапизми и други видове пластири, където можехъ да се пайдѣтъ на дѣтето незаети мѣстенца. При-зори дървата ни се свършихъ и жена ми ме помоли да отидѣ въ потона и да донесж още малко дърва.

„Пиле мое“, казахъ азъ. „това е мъчна работа, а на дѣтето трѣба да му е доста топло съ неговитѣ извънредни дрехи. Не трѣба ли да туримъ нови компреси и —“

Азъ не можахъ да довършиж, защото бидохъ прѣкъснатъ. Нѣколко врѣме мъкигѣхъ дърва отъ долу, и сетнѣ се пѣхихъ въ леглото и зехъ да хъркамъ, както може да хърка човѣкъ, който е изнурилъ силитѣ си, и комуто душата вече е изтѣзала. Бѣше вече бѣлъ день, когато осѣтихъ дърпанье по рамото, което веднага ме докара на себе си. Жена ми бѣ опулила очи надъ мене и бързо поемаше:

„Всичко е свършено! Свършено! Дѣтето се поти. Какво трѣба да правимъ?“

„За бога, какъ ме уплаши! Азъ не знамъ, какво трѣба да правимъ. Може-би, да измъкнемъ дѣтето изъ люлката и да го изложимъ изново на продуха —“

„Глупакъ! Не бива да губимъ нито минута. Иди скоро за доктора. Иди ти самъ. Кажу му, че трѣба да дойде, живъ или мъртъвъ.“

Азъ измъкнахъ бѣдниятъ боленъ човѣкъ изъ леглото му и го докарахъ. Той погледнѣ дѣтето и каза, че нѣма да умре. Туй бѣ неизказана радостъ за мене, ала жена ми толкова разсърди, като че я бѣ лично докачилъ. Сетнѣ той каза, че кашлицата на дѣтето е прѣдизвикана отъ нѣкое дразненье или нѣщо такова въ гърлото. Тукъ азъ помислихъ, че жена ми ще му посочи вратата. — Подпрѣ докторътъ каза, че ще накара дѣтето да се изкашли по-силно, за да прѣмахне раздразненieto. Той му даде нѣщо, което му причини силенъ припадъкъ отъ кашлица, и веднага изтѣзе наявъ кжсъ дърво или нѣщо подобно.

„Туй дѣте нѣма никакъвъ дифтеритъ“, каза той. „То е дѣвчело кжсче борово дърво или нѣщо такова, та му влѣзли нѣколко парченца въ гърлото; тѣ нѣма да му поврѣдятъ никакъ.“

„О не“, казахъ азъ, „вѣрвамъ Ви на драго сърдце. Напротивъ, терпентинътъ, който е въ това дърво, е много добъръ за извѣстни дѣтски болести. Жена ми може да Ви каже това.“

Ала тя не направи туй. Тя се обърнѣ прѣзрително и напуснѣ стаята; и отъ онова врѣме има извѣстно събитие въ нашия животъ, което никога не споменуваме. Отъ тогава нашитѣ дни текатъ въ пълно съгласие.

(Малцина женени хора сж направили този опитъ, както Мс. Williams, и затова авторътъ мисли, че новостъта на тоя опитъ ще му придаде може-би извѣстенъ интересъ за читателя.)

Прѣвелъ отъ английски *И. Г.*

ДѢДО ПЕНО КЛИСАРЯ.

(Споменъ изъ даскалския ми животъ.)

— Хайде ставай, да отидемъ при дѣда Пена, че ни вика, да посѣдимъ при него тая вечеръ, каза моя колежъ, като влезе.

— На драго сърце. Вика ли ни? попитахъ.

— Вика, хемъ е кефлия. Хайде ставай! Натълпилиъ е едва бѣблица отъ „онова“ — хубавото вино на Партовци.

Когато изтѣзохмѣ възъ, дѣдо Пеновия гласъ се чуваше. Той пѣше: „момиче, момиче, дехъ гиди мръна рѣбо“ . . .

Кой е и какъвъ е този дѣдо Пено?

Дѣдо Пено е другоселець, но сѣди въ нашето село, защото изпълнява една богоугодна длъжностъ — той е пѣвецъ въ черква —, за косто е „цѣненъ“ отъ общината за 1050 гр. на година. А пъкъ отговаря ли на длъжността си, благодарни ли сж Д-чени отъ него и заслужава ли незавидната заплата, не питайте . . . На неговия ясенъ и звѣнливъ гласъ завиждатъ, не само булките, ами и момите . . . Въ дѣлнични дни той шие кожуси въ квартирата си — старото „школьо“ —, а щомъ въ сжботата се „прѣпладни“, фърли иглата и напръстяка, изтрѣсва си потуритѣ отъ космитѣ, удря камбана за „вечернина“, и отива да помете „домътъ Господенъ“. Тамъ той мете, рови изъ църковнитѣ книги, избѣрѣва прахъта отъ светцитѣ и съ силенъ гласъ решитира „херувикото“, нѣкои тропари и „прочия“, както се изразява Иванчо Потата. Нощемъ въ недѣля става рано прѣди зори „наклажда огънь въ клисарницата, да има за поповата кандилница и да се огрѣватъ богомолцитѣ и гледа въ звѣздитѣ, кога ще дойде врѣме за „първи камбанъ“. Тогава той се качва бавно на високата камбанария и удря нѣколко пхти само гласовития камбанъ. Опрѣдѣлено врѣме подиръ „първи камбанъ“ удря „втори“, сетитѣ влизн въ черква и почва да чете. Като се захване литургията дѣдо Пеновия гласъ гърми по цѣлия учплищенъ дворъ. И дѣдо попъ завижда на дѣдо Пеновия гласъ. За това той казва прѣдъ нѣкои, че дѣдо Пено

„не пѣе като хората, а цвили“... и чака за малка грѣшка да го нахока силно прѣзъ „царекитѣ двѣри“, или ако има повече богомолци да го изгледа кръвнишки изъ олтаря... Пѣкъ и лопѣ е нашия попъ... Отъ порѣзаницитѣ не дава на дѣдо Пено... Това кара послѣдния да прави и други грѣхове — крпе си самъ порѣзаници въ черква въ аналогата...

Когато има нужда дѣдо Пено прѣкъсва своитѣ пѣсни. Пѣе напр. „херувикото“ и наближава „яко да царя“, прѣкъсва и се обръща къмъ училищния слуга:

— Първане, завърти полюлея! Или допѣва вече трети пътъ „достойно естъ“, обръща се къмъ дѣцата що държатъ свѣщниците прѣдъ св. Богородица:

— Прѣкръстете се сега, поклонете се три пѣти, па цѣлувайте иконата!...

И „словото“ дѣдо Пено чете. Ако го вземе писаря, или нѣкой отъ насъ, не му става добрѣ, ала прѣкрива негодуванъето си, само надниква надъ четеца, да му направи нѣкоя „облѣжка“ или прѣведе съ гласъ отъ славянски на български нѣкоя дума... Слѣдъ свършването на литургията, като пуснатъ черква, дѣдо Пено отива съ селянитѣ по кръчмитѣ, гдѣто се черпятъ, докато дойде врѣме за обѣдъ, и нѣкой го заведе у дома да обѣдватъ. Пенко Шумалийски го кани най-често, за което дѣдо Пено го е кръститъ „Авраамъ гостолубецъ“... Когато се завърне отъ такива обѣди, погледни го че „направилъ главата“. Щомъ влѣзе въ училищния дворъ, виква нѣкоя стара народна, или нѣкоя черковна пѣсень... А той се напива само всѣкой божи празникъ, (нѣкой пътъ и въ дѣлникъ) и когато има свещенъ вода, кръщене, свадба или умрѣло. Въ подобни случаи, съ изключение послѣдния, той пие охотно, не само съ мжжѣтъ но и съ женитѣ... Много нѣща знае, па и сладкодуменъ е дѣдо Пено. Сравнително другитѣ селяни, той стои на най-горното стъпало въ уметвено отношение. Не е свършилъ духовна семинария, нито е сжнувалъ какво нѣщо сж духовни академици, ала пакъ знае житието на всѣкой светия, знае кои сж митарствата, гдѣто минува душата, отъ какъ се отдѣли отъ тѣлото, знае за рая за „ада ненаситна“ и мжкитѣ на грѣшниците тамъ, знае... та кое още не знае?

Често го сварямъ, какъ сочи съ прѣстъ въ картината „страшнаго суда Божия“ и разправя на зѣпникитѣ селяни: „Отъ дѣсно сж праведнитѣ... Ония отъ лѣвата страна сж грѣшнитѣ. Виждате ли надъ тѣхъ единъ ангелъ и единъ дяволъ кждѣ мѣрятъ грѣховете съ блюда? Ако изтѣзжтъ повече грѣхове отъ добри дѣла, блюдото отъ кждѣ дявола натегва и

той я зема за въ ада, ако ли натегне онова блюдо откъмъ ангела, душата ще отиде въ рай. Дявола и тукъ хитрува — видите ли, че налѣга неговото блюдо, та да изкара душата, дѣто мѣрятъ, грѣшина, та да я земе въ ада? Ама онъ пека си налѣга, вие се не бойте!... Защото вижъ, че душата е права... Хе тамъ ония грѣшници вече откарватъ за въ ада... Вижъ какъ плачатъ, ама кой имъ е кривъ, да сж мисляли на врѣме... Гладенъ бѣхъ, не пахранихте ме, жедеиъ бѣхъ не напоихте ме; ще имъ каже Христосъ, като ги срѣщне... За това мислете братя!... мислете какво правите на тоя грѣшенъ свѣтъ, до като не е станжло късно.

На остави свещената история, нея той казва, като на книга, ами и отъ всеобщата знае: това за царъ Костадинъ, царица Елена, това Крали Марко, „Грюю мало дѣте“ на... остави се, кое по напръдъ! А колкото за самодиви, юди, вили, русалки и др. подобни на тѣхъ, — не питайте... бога ми ви казвамъ... На тѣхнитѣ пѣклени дѣла той е билъ не само свидѣтель, а и жертва и герой. Слушайте: „Отишелъ съмъ, казва дѣдо Пено“, една нощъ у една чужда ливада, да си папасаж воловетѣ. Нощъ, ама ясна, като денемъ... Ония звѣзди, трѣпержтъ, па мѣсеца изгрѣлъ, шурцитѣ, като засвирили, а воловетѣ хржекатъ ли хржекатъ... Азъ като бѣхъ полегнижтъ, задрѣмалъ съмъ, има-нѣма, колкото да испушиниъ една лула тютюнъ. Кога по едно врѣме слушамъ гайди че свиржтъ: „диу-диу! диу-диу!“ Кой ли свиря по това врѣме? Трѣба да е нѣкое воловарче си рѣкохъ; чакай да отидж при него да се разговаряме. И трѣнжхъ кждѣ мѣстото отдѣто се чуваше свирката. Повървѣхъ малко, па си помислихъ, да не би да свиря стопанинжтъ на ливадата, гдѣто пасѣхъ воловетѣ си, та почиххъ да ходж лазинкомъ... Лазихъ, кажи го, колкото 50 крачки изъ трѣвата, станжхъ само роса; като поближихъ свирката, изправихъ се... Кога брате що да видишъ! Ония ми ти самодиви, — азъ да ги кажж 200, ти ги кажж 300, па нѣма да сгрѣшишъ; па като се наловили на едно колело, колкото 10 хармана; па като въртижли онова ми ти хоро, па онова лудо скачане, все на горѣ... Па почиххъ да се кикотжтъ, да викатъ да пѣжтъ... Азъ кждѣ стояхъ — смръзнхъ се... Вдигамъ ржка да се прѣкржстиж, а она като смръзнжла — не шава... Хеле даде Богъ, та пропѣхъ „първи петли“ у селото... Кога погледиххъ, прѣдъ менъ нѣма нищо... Да не даде Господъ ни па кой ми е върлъ душманинъ, свършва дѣдо Пено и се кръсти три пжти.

Сега когато бутнахме вратата на дѣдовата Пенова квартира — старото училище — дѣдо Пено ни срѣщна съ бѣклищата въ рѣка, прѣкъсна пѣсенъта си, та само ни покани да седнемъ, и засмѣло отговори на поздравѣтъ ни, и пакъ весело продължаваше: „Мойта стара майка, първа ми душманка“ . . . Той бѣше „кефлия“ отъ виното на Партовци, което, „меднигорчи“, както се изразява той.

— Пий даскалче, каза той, слѣдъ като свърши пѣсенъта и ми подаде бѣклищата — пий не шегувай се . . . Чакайте да сложж малко мезенце. И той донесе двѣ кълки отъ кокошка.

Мезелисахме, пихме, а дѣдо Пено испѣ още една отъ любимитѣ му пѣсни: „Стоянгъ майци говори: като щж мале да умрж, до кога щешъ ма, майко, жали?“ . . .

— Я кажи „нѣкоя“ обади се другаря ми.

— Кажете коя да ви кажж?

— Кажи оная приказка, дѣто я приказва на Първановата свадба, кажи да я чуе и И. — него го нѣмаше тогава.

— Ще кажж, ама щете ли подирѣ да испѣеме заедно една пѣсенъ?

— Щеме, щеме, рекохме ти, казвай.

— Добрѣ, каза дѣдо Пено; опѣна бѣклищата веднѣжъ, подаде на колега ми, пригладн голѣмитѣ си мустаци и почна:

— Сега като имаше деветъ чина ангелски, у нихъ имаше единъ ангелъ най-свѣтълъ и най-чистъ. Нему Богъ даде сѣмена да ги посѣе по-рано. А той, като ги сѣеше, скута (скри) една сѣмка подъ езика си. Когато Богъ дойде въ Райо, попита го: посѣя ли сичкитѣ сѣмена?

— Посѣяхъ, рѣкълъ.

— Не си! Я плювни! . . .

Ангелътъ плювналъ и сѣмката паднала. Тогава Богъ го проклелъ, та отъ най-свѣтълъ ангелъ, станалъ страшно грозенъ, черъ дяволъ и падналъ на земята. Когато падалъ, а ангелитѣ, като не знаели, каква е работата, впуснали се, като дѣждъ подирѣ него. Но св. Арахангелъ Михайлъ ги въспрѣлъ и рѣкълъ: Святъ, святъ Господъ Саваотъ, дѣкато испълни небето и земята, той си е тука, върнете се, кждѣ отивате?! . . И тѣ се върнали. А като билъ дявола откраднѣлъ на Господи златотканитѣ дрѣхи, то той проводилъ св. Архангелъ Михайлъ, да му ги донесе. Той тръгналъ, намѣрилъ дявола и почналъ да го мами, та да земе дрехитѣ. А и господъ му помагалъ. Той далъ силна горещина, та на земята станало топло, като въ пещъ. Св. Арх. Михаилъ казалъ на дявола да пдѣтъ на пѣкой високъ върхъ да се разхлаждѣтъ. Отишли на най-високия

върхъ — тамъ още по топло. „Да се скриемъ въ нѣкоя дълбока долина, дано тамъ бжде по-хладно“, казалъ пакъ св. Арх. Михайлъ. Отишли въ най-дълбоката долина — тамъ още по-топло. „Да се окжпемъ рѣкълъ дявола“. Св. Арх. Михайлъ това търсилъ. „Съгласенъ съмъ“, отговорилъ той. Отишли при едно езеро. „Ти се кжпи, азъ ще пазя дрехитѣ; сетнѣ азъ ще се кжпж, ти ще ги пазишъ“, казалъ св. Арх. Михайлъ. Дявола се съблѣкълъ и влѣзълъ въ езерото. Тогава Богъ далъ силенъ студъ, та водата на езерото хванжла ледъ дебелъ четиредесетъ аришина. И дявола останжлъ вжтрѣ. Тогава св. Арх. Михайлъ грабнжлъ златотканитѣ дрѣхи и побѣгнжлъ къмъ небето... Дявола разбралъ измамата и ударилъ съ глава леда да излѣзе, а леда се не тронн. Ударилъ пакъ леда, още се не трещи. Най-сетнѣ трети пжтъ като ударилъ, леда се строшилъ и той изфрѣкнжлъ на вжнъ. и се впуснжлъ подирѣ св. Арх. Михайла къмъ небето. Св. Арх. Михайлъ бѣга. дявола го гони. св. Арх. Михайлъ бѣга. дявола го гони, и току до небеснитѣ врата го приближилъ и хвѣрлилъ ченгелитѣ подирѣ му. Ченгелитѣ се заглобили въ краката на св. Арх. Михайла, ала месето се испрошикло и тѣ пакъ паднжли, защото Господъ въ това врѣме хванжлъ св. Арх. Михайла за ржцѣтѣ и го ввелъ въ Рай. А когато св. Арх. Михайлъ почналъ да му се оплаква, за дѣто дявола му обезобразилъ краката, той му рекълъ: „ти се небой, защото азъ ще благословиж свѣтътъ, та на сѣкиго краката да станжтъ такива, та никой да ти се не смѣе“. За това сж така издълбани стжпалата на краката на хората. свършва дѣдо Нено. като прилажда мустацитѣ си и опѣва отъ бѣклищата да накваси гърлото си.

1895. г.

Виняшки.

Родителската клетва споредъ нашата народна поезия.

Клетвата е сръдство, съ което по традиция си служи човѣкъ, когато желае да постигне нѣщо само съ помощта на рѣчта: значи тя е молитва, само че въ нея липсува обръщане къмъ божество. Магията, придружена съ клетви или благословни прилича на молитва, придружена съ жертви и разни свещенодѣйствиа. Извадете отъ магията чародѣйнитѣ сръдства, и тя ще се обърне на проклетия.

Първообитниятъ човѣкъ вѣрва, че словото, рѣчта, има голѣма сила. Доста е да пожелаешъ нѣщо и да изкажешъ въ думи, каквито трѣба, своето желание, — и то ще се изпълни. Даже самото споменуване на прѣдмета или лицето прѣдизвиква появлянето му. Затова простиятъ човѣкъ се бои да спомене името на дявола, или, като го спомене противъ желанието си, казва „пусто да остане“ или „да се не види!“

Силата на клетвата, споредъ народнитѣ вѣрвания, е голѣма: клетвата прави болни прокълхтитѣ, прѣвръща ги въ дървета и животни, умъртвява ги, па даже не дава спокойствие и на покойника въ гроба. Клетвата има особена сила тогава, когато е изказана въ „лошъ часъ“ (вж. Д. Мариновъ, Ж. Ст. I кн. 9 стр.).

Като какъ гледа българинътъ на родителската клетва, идхтъ да ни потвърдятъ употрѣбляемитѣ отъ него пословици. „Майчина клетва се стига“ (П. Р. Славейковъ, Притчи ч. 264 стр., СбМ. IV, 225), „майчина и бащина клетва коренъ псушава“ (П. Р. Славейковъ Притчи, I ч. 37 стр.), „майчина клетва на сухо не пада“ (ib. 264) и др.

Ето защо ограничихъ, азъ своя прѣгледъ само съ ония клетви, гдѣто дѣйствующие лица сж родители и тѣхни синове и дъщери.

Въ нашето семейство въ извѣстно отношения майката има по-голѣмо нравствено значение. Отъ друга страна, като по-консервативенъ елементъ, майката си служи по-често и съ

магия, и съ клетва. Ето защо въ народната поезия съществуватъ много по-малко бащини клетви, отъ колкото майчини. Освѣнтъ това майката, като по-близка до челядта, по-често има разправии съ нея, на които бащата въ много случаи е простъ зритель.

По-долу азъ излагамъ всичкитѣ клетви, които срещнахъ въ издаденитѣ досега фолклорни сборки. Обаче прѣди да пристѣпѣ да излагамъ клетвитѣ и причинитѣ на прѣдизвикването имъ, длъженъ съмъ да споменѣ, че споредъ народнитѣ прѣдстави както прокълнхъ родителитѣ, тъй се и случва. Затова, откакъ привождамъ причината за проклананье и самата клетва, излишно напразно, при всѣки случай да добавямъ, че както е казано въ клетвата, така, споредъ народното разказване или пѣенье, и става сетнѣ въ дѣйствителностъ. При всѣки вариантъ старалъ съмъ се да подберѣ повече сродни варианти изъ разнитѣ сборници, за да имаме библиографиченъ прѣгледъ на тѣзи народни творения. На вариантитѣ позволихъ си да измѣнѣ диалектичниятъ езикъ на книжовенъ. Това правѣ, защото тукъ имамъ прѣдъ видъ читатели не на специално, а на научно популярно списание. Съ настоящия скроменъ трудець ни най-малко не претендирамъ, че съмъ изчерпилъ всичкия материалъ по тозъ въпросъ.¹⁾

1. Бащини клетви.

1. Стоянъ водилъ баща си вързанъ на сждъ, защото му рано будилъ булчето. Като дошли на полето при едно кладенче, баща му се помолилъ да му отпусне една ржка да се напие вода. Въмѣсто да изпълни Стоянъ молбата на баща си, слѣзнилъ отъ коня си, та му вързалъ наопаки ржцѣтъ. Тогазъ баща му го проклелъ тъй:

„Синко, Стояне, Стояне,
Да даде Господъ, Стояне,
Като се върнешъ у дома,
Жена си камъкъ да сваришъ,
Дѣца си дребни камъни;
У камъкъ да се ударишъ,
Та да се, синко, не видишъ“!

Клетвата стигнала Стояна. (Вж. СбМ. IV, науч. отдѣлъ, 523 стр., Мил. № 92, Бонч. № 1, Сл. Гори, кн. V, 75 стр.).

2. Баща проклана деветѣтъхъ си дѣщери, защо между тѣхъ нѣма синъ да проводи войникъ:

¹⁾ Както се види авторътъ, е съставилъ пълненъ сводъ на онѣзи пѣсни, които подходатъ къмъ неговата тема. Но за да се разбержъ самитѣ особености на родителската клетва, отъ които нѣкои сж споменати отъ г. Стоилова, трѣба да припрежаваме прѣгледъ на всички клетви, каквито се срѣщатъ въ народнитѣ творения, безъ да се гледа, дали лицата въ тѣхъ сж въ родствено отношение или не. Ред.

„Азъ имамъ деветъ дъщери:
Въ единъ гробъ да ги заровиъ,
Една смъртъ да имъ направяъ,
Едно струване да сторяъ.“

(Бонч. № 52).

3. Майка дъщеря си плела, а баща ѝ я люто клелъ:

„Да даде Господъ, Йорданке,
Три години болна да лежишъ:
Косата да ти отлети,
Лицето да ти чернѣе,
Снагата да ти копнѣе“, —

понеже, като билъ въ Сливенъ, срещнали го двама ергени — турци — и го попитали: „да ли по добъръ начинъ ще даде дъщеря си Йорданка или на сила“ (вж. Шапк. кн. I, № 28, Д. Мар. Ж. Ст. кн. I, 75 стр.).

4. Баща проklinя сина си Сиве и дъщеря си Чула, защото не слушали съвѣтитъ му. Тѣ се прѣобърнули на птици. Прокlinя ги тѣй: „Синко Сиве и ти дъще Чуло, пилци да станете, и отъ къщата ми да отлитате, та въ полето да отидете: по търнетъ да стоите и единъ другъ да се търсите, пакъ да не можете да се намърите!“ (Вж. СбМ. VII 193 стр.).

5. Единъ баща ималъ 40 сина. Когато починали да си дѣлятъ нивитъ, карали се помежду си, защото всѣки искалъ да вземе по-добритъ ниви. Баща имъ се мъчилъ да ги помири, ала напразно. Най-послѣ той ги проклетъ тѣй: „Да даде Господъ, синаве, да станете на къртици, и всѣки отъ васъ да захване по 40 мѣста, и пакъ да ви е тѣсно“. Тѣ станали на къртици. (Вж. Д. Мариновъ, Ж. Ст. кн. I, 9 стр.).

6. Млада невѣста не се срамувала отъ свекара си, и за това той я проклетъ: „Да даде Господъ, синко, да станешъ на такова животно: на едно врѣме да си невѣста, а пакъ въ друго врѣме да си работишъ!“ Тя станжала на невѣстулка. (Вж. Д. Мариновъ, Ж. Ст. кн. I, 10 стр.).

II. Майчини клетви.

7. Стоянь лежалъ деветъ години боленъ. Майка му го питала, дали нѣма нѣкой грѣхъ, та тѣй дълго врѣме боледува. Той ѝ обадилъ, че като билъ плененъ отъ татари и закаранъ въ татарска земя, гдѣто прѣживѣлъ три години, като го освободили, тръгналъ да си дойде дома. Като дошелъ до тѣхнитъ гробища, видѣлъ нови гробове, въ които татаритѣ закопвали живи хора. Той разкопалъ три нови гроба. Въ първия намърилъ младъ юнакъ, въ втория — хубава дѣвойка, и въ третия млада — невѣста. Въпрѣки молбата на тѣзи три

живозакопани души, съсѣкалъ ги безжалостно. Слѣдъ като му обадила майка му, че това сж братъ му съ младата си невѣста и сестра му, проклела го:

„Сине, Стояне, Стояне,
Лежалъ си до деветъ години,
И още деветъ да лежишъ,
Душа да ти не излѣзе,
Кость по кость да се разнижешъ,
Коститѣ да ти събержъ,
Въ гробища да ги занесжъ!“

(Мил. N^o N° 93, 94, Шапк. кн. I. N^o N° 21, 34, 41, 60, 72, 75, ib. кн. VI. N° 1272, Lar. N° 52, Бог. N° 32 Doz. N° 56, Бълг. кн. I. ч. 253. стр., Верк., Ж. п., N° 15, Кар. I. т. N° 33, Ястр. II. изд. N° 249, Ил. N° 80, СбМ. II. 143. Стр., ib. IX. 73. стр., Сл. Г. кн. V. 59. стр., СПСп. XLI—II. 288. стр., Чол. N° 68).

8. Противъ волята на майка си Стоянъ станжлъ харамия. Тя го преклела така:

„Синко, Стояне, Стояне
Какъ отишълъ, синко, не дошълъ!
Били ти, синко, били ти:
Дълги ортоми друмове,
Дребни камънѣ сватове,
Черни чекурѣ кумове,
Черни гарване попове,
Танка топола невѣста!
Потера ви потерала
Още първата недѣля:
Сичка ти дружине се отървала,
Тебе те, синко, фанжла!
Що първна пушка пукижла,
Въ тебе се, синко, запрѣла!
Що първна сабя махнжла,
Тебе те, синко, прѣсѣкла!“

Тѣй и станжло. Първата недѣля ги погва потеря, и най-напрѣдъ убивать Стояна. (Вж. сп. „Лоза“ кн. V. 26. стр.).

9. Стоянъ не щѣлъ да се ожени и майка му го проклина както въ горния случай.

„Сину Стояне, Стояне,
Сега те майка молила,
До недѣля те разбрала
На Софийскитѣ вѣшала:
Черни свраки сватици,
Черни гарване кумове,
А кучетата готвачи.
Бѣли гължби девери“,

(Вж. Шапк. N^o N° 587, 666, СПСп. III. 184. стр.).

10. Майка родила десетъ дъщери, а нито единъ синъ. Тя посинила едно сираченце. Оставила пай-малката си дъщеря Димянинка да го люлѣе. Когато Димянинка го люлѣла, тъй го клела.

„Нани, нани, пусто сираченце,
Нани, нани, да би да не станешъ!
Да си харно, на домъ би си било,
Да си жално, майка би имало!“

Като чула майка ѝ, че така кълне сираченцето, проклела дъщеря си така:

„Мила дъще, дулберъ Димянинко,
Била жива, голѣма порасла,
Та да ходишъ у богата кѣща,
Тамъ да намѣришъ сурия овци
И да намѣришъ сурия кози,
Ала отъ сърце рождение да нѣмашъ,
До гдѣ не отидешъ при Бѣло море,
Тамъ да чуешъ камъкъ да говори,
Сухо дърво филизъ да отпуца,
Мрена риба съ кавалъ да свирѣ,
Бѣла върба грозде да си роди,
Тогавъ ти рождение да имашъ!“

Димянинка се оженва на богата кѣща, ала дѣте деветъ години не родила. Мжжъ ѝ я изпждилъ. Тя отива при Бѣло море да пита рибари, да ли сж чули и видѣли риба съ кавалъ да свирѣ, камъкъ да говори, сухо дърво филизъ да пусне, върба грозде да роди; тѣ ѝ казали, че такива нѣща до сега нито сж чули, нито видѣли. Но слѣдъ това тѣзи нѣща станжали прѣдъ очитѣ ѝ, та ги чула съ ушитѣ ѝ. Отъ тозъ часъ тя станжала трудна и родила мжжко дѣте. (Вж. Шапк. кн. V. №№ 577, 629, Мил. №№ 169, 170, Бог. №№ 19, 20, Безс. № 44, Кач. №№ 22, 88, СбМ. III. науч. отд., 256. стр.).

Споредъ варианта у Мил. № 260. майка проклѣна дъщеря си Яна, защото понскала копрѣна и „сухо злато“ да доведе бѣла кърпа. Тукъ майката е по-жестока къмъ дъщеря си, понеже не ѝ казва да отиде у богата кѣща, а въ сиромашка.

Въ варианта въ сп. „Славневи Горѣ“. кн. V., 62, стр. (Изъ Родошитѣ), такъва клетва прѣдизвикала дъщеря Елена отъ майка си, като се оженва противъ волята ѝ.

11. Станко Дукъ служилъ служба деветъ години. На десетата година вмѣсто да служи, яхналъ коня си, повелъ загари и хрѣтки, та отишълъ по гората на ловъ. Като се върналъ отъ ловитба, срещналъ майка си съ два колака, че отива

на черква. Станко Дукъ извадилъ сабията си, та прѣсѣкълъ колацитѣ и погазилъ майка си съ коня. На издъхване майка му го прокледа:

„Проклетъ да си, Станко юнакъ,
Иди, сину, на дворове,
Вързи коньтъ за диреци,
И му тури росна трѣва,
Ти се качи на дивани,
Тамъ, синко, да полежишъ,
Деветъ години боленъ да лежишъ,
На десетата, Станко Дукъ,
Тебе снага да ти изгние,
Не дѣй душа да ти излѣзе,
Дори изфърлишъ постелитѣ,
Снагата ти да изгние,
Росна трѣва да изникне,
Пилци въ глава да ти мжтижтъ,
Накъ ти живъ да си си!

(Вж. СбМ. X. 17. стр.).

12. Гюргена болна лежала 9 години, загдѣто родила деветъ дѣца и нито едно не кърстила, а ги фърляла живи въ р. Дунавъ. Като съобщила това прѣстѣпление на майка си, прѣдизвикала си тази клетва:

„Щерко Гюргено, Гюргено,
Деветъ години ти лежишъ,
И още деветъ да лежишъ:
Кость по кость да се разнижешъ,
Земя тѣло да т' не прима“!

(Вж. Шанк. кн. I. N° 58, СбМ. I. 53 стр.).

13. Споредъ пѣс. у Мил. N° 234. Кира Попова прѣдизвикала също такъва клетва отъ майка си, защото изповѣдала тѣзи грѣхове:

„Запалила съмъ деветъ одаи,
Деветъ одаи, съ деветъ младенци;
Запалила съмъ деветъ търли,
Деветъ търли съ руди агненца;
Запалила съмъ деветъ хамбари,
Деветъ хамбари бѣла пченица.
Кога горѣше бѣла пченица,
Дор' на небето пламъкъ горѣше;
Кога блѣхъ руди агънца,
Дор' въ Бога гласове ходѣхъ;
Кога горѣхъ млади младенци,
Кога плачехъ нихни майки,
Дор' до облаци гласове ходѣхъ!“

14. Стояпъ напустижлъ либето си Петкана, защото майка ому г прокледа:

„Синко Стояне, Стояне.
Петкана да (я) не земешъ,
Да ходишъ, синко, да ходишъ,
Въ три бѣли градове,
Нягдѣ дѣвойка не намѣрилъ,
Най да намѣришъ вдовица:
Съ дванадесетъ сираци,
Съ тринадесетъ чифлизи!“

(Вж. Мил. № 396).

15. Домжигѣло на Маринкина майка да я плете на 70 плетенки, 70 редици, та за туй, когато я плела, кледа я:

„Маринке, кжжмъ Маринке,
Толкози болестъ изъ село,
Нѣма ли болестъ за тебе?
Да легнешъ болна да лежишъ:
Лицето да ти повѣхне.
Като варена ябълка,
Косата да ти отлети,
Като на гора листетѣ;
Месото да ти окапе,
Като на сипей земята!“

(Вж. Бонч. № 34, Мил. № 433, Шалк. кн. I № 39, ib. V. № 736, Ил. № 250, Стоил. I. № 3, СНСп. XXXIX 457 стр.).

16. Иванъ не тачелъ майка си, и заради това тя го проклева:

„А, Иване, а синко рождени,
Да би далъ Богъ да се попалишъ.
Та да отидешъ въ гора зелена,
Да се сторишъ синко суръ еленъ:
Зимѣ да зимувашъ въ студени осои,
Лѣтъ да лѣтувашъ въ горещи присои,
И да ходишъ тъкмо три години,
На четвърта умътъ да ти дойде!“

(Вж. Мил. № 199, Ястр. II. изд., № 67).

17. Селянитѣ рѣшили: хубавитѣ моми да взематъ грозни момчета, а грознитѣ моми — хубави момчета. Отъ момитѣ най-грозна била Тодора, а отъ момчетата най-хубавъ билъ Стоянъ. Дѣлъ му се паднала Тодора. Той я отвелъ дома си. Майка му го прокледа, че е взелъ грозна Тодора:

„Синко Стояне, Стояне,
Ако си вземешъ Тодора,
Бѣсно те куче срѣщнжло,
Срѣщнжло, та те наяло,
Наяло и надихало!
Да ходишъ деветъ години,
Се лѣкове да търпишъ,
Пакъ да не можешъ да намѣришъ!“

Стояновата душа се погъртила отъ тази клетва. Той се помоли на Бога него да стори еленъ, а Тодора — кошута. Богъ

ги сторилъ. Но и тукъ майка му не му дава спокойствие. Тя се научава, че сж въ гората, и праща ловджии да ги избиятъ. (Пѣсень отъ с. Лешко, Г. Джумайско, записана отъ мене).

18. Марко Кралевичъ, като билъ затворенъ въ арапска земя, влюбила се въ него царската дъщеря, която го и освобождава отъ тъмницата. Той избѣгалъ съ нея. Като дошли до р. „Вардина“, открила се прѣкровката на дѣвойката, и понеже била грозна и черна, Марко извадилъ сабята си, та я съсѣкълъ и фърлилъ я въ рѣката. Като си дошелъ дома М. разпитала го майка му, гдѣ е билъ толкозъ врѣме. Той ѝ разправилъ всичко. А защото посѣгнълъ на живота на избавителката си царска дъщеря, ако я не щѣлъ за жена, поне за служиня да я е ималъ, проклела го така:

„Кога, сину, на мома гробнина,
Тогазъ, сину, на тебе смъртнина!“

(Вж. СбМ. II. 96 стр., Боян. № 2).

19. Въ разпространениятъ вариантъ „Лазаръ и Петкана“ за който въ скоро врѣме ще се съобщимъ съ научно издирване отъ г. Пв. Шишмановъ,¹⁾ главниятъ елементъ е клетвата. Майка проклена деветътѣхъ си синове, защо оженили на далечъ сестра си Петкана. Майката и осмъната синове не били съгласни да оженятъ Петкана на далечъ, а най-малкиятъ братъ Лазаръ настоявалъ. Тѣ я омъжили на далечъ. Подиръ женидбата ѝ чума изморила деветътѣхъ братя, а само майка имъ останжала жива. Тя прѣливяла всичкитѣ гробове съ вино, а на Лазаровия гробъ отива и люто кълне:

„Да се провалишъ, Лазаре,
Че ми Петкана (от) даде
Въ това пусто Загорье!“

Майчината клетва не остава спокоенъ Лазара въ гроба. Той се моли на Бога да му даде животъ, колкото да доведе сестра си Петкана при майка си. Богъ послушалъ молбата му. Той излиза отъ гроба и отива при Петкана, и я довежда при майка си, а слѣдъ това пакъ влиза въ гроба си.

(Вж. Мил. № № 100, 200, СбМ. IV., науч. отд., 517 стр., СИСп. II. 663 стр., ib. XLI—II 946 стр., Doz. № 7, Кач. № 48, Сол. Книжици кн. I. 31 стр., Шапк. кн. V. № 757 и др.).

А. П. Стоиловъ.

¹⁾ За пѣската студия, гдѣто г. Шишмановъ излага на кратко своето изучаване на мотива, вж. Бѣлг. Прѣгл. год. I. кн. XII.

Впечатления отъ Босна и Херцеговина.¹⁾

За оня, който се е наситилъ на „Европа“ и който желае да посѣти една страна, гдѣто хотелитѣ съ безобразнитѣ си цѣни още не сж могли да истикатъ естествената простота и гдѣто вѣковнитѣ гори още не сж „оползотворени“; за ботаникъ, който търси особена и богата флора, или за геологъ, който иска да види, какъ се образуватъ земнитѣ слоеве и какъ ставатъ разнитѣ промѣни на земната кора; за историкъ, който иска да изучава социалнитѣ отношения, произлѣзли кое отъ противоположностъ, кое отъ сливане на сръбската задруга съ турското владалско право и то въ една страна, гдѣто ще срѣщнемъ несравнено повече ориентализмъ, отколкото напр. въ княжество България — но пакъ безъ да чуешъ турски езикъ, освѣнъ въ нѣкои уединени селца или въ нѣкои и други думи заети отъ турски; за археологъ, който търси римски паметници, или който иска да разгатва кирилскитѣ надписи по богомилскитѣ гробници; за филологъ, който иска да се наравда на хубаво юго-славянско произношение; за политикъ и за стратегъ най-сетнѣ, който иска да види достойно цивилизаторско дѣло военно — за всички тия Босна и Херцеговина прѣдставя твърдѣ благодарно поле.

Освѣнъ Ййце, прочуто по водопадитѣ си, нѣма въ цѣла Босна градъ, който да се мѣри съ Сараево по природното си хубаво положение. Къмъ изтокъ, откъмъ Сърбия, черни, тъмни дервенти, между които малката рѣкичка Милячка си пробива и слѣдва пхтъ покрай шосето дори до р. Босна. А шосето и то криволичи прѣзъ канари и урви ту прѣзъ проломи, ту по насипи и кога отива човѣкъ по това шосе въ Сараево, струва му се че вижда Търново — но съ една разлика, че тукъ картината не е тъй суха и нерада както при изгледа на старата

¹⁾ Нашиятъ уважаемъ сътрудникъ, извѣстниятъ вече на читателитѣ ни шведски списатель Йенсенъ, е посѣтилъ минжлата година окупиранитѣ отъ Австрия области Босна и Херцеговина и е изнесълъ отъ тамъ много интересни впечатления, частъ отъ които съобщава и намъ. Като му благодаримъ сърдечно за тая любобитна стийка, ний ще очакваме съ петърѣние и общанитѣ бѣлѣжки за едно посѣщение, което е направилъ на симпатичнитѣ братя С л о в а ц и. Р е д.

българска столица. Къмъ западъ се отвара широкото Сараевско поле, 500 метра надъ морското равнище и обиколено съ планини, по които снѣжнитѣ прѣши и въ най-горещо лѣто се не топятъ. На край полето лежи много възпѣното Сараево, Босна-Сарай, загнѣздено между планински стѣни. Прилича като че кжщитѣ му запълзѣли по височинитѣ; по повечето отъ тѣхъ останали пакъ долу, а пѣкъ хижитѣ, които се осмѣлили по-нагорѣ, губятъ се между градини и туфи, изсѣдъ които стърчатъ безброй минарета. Такважъ живописна панорама нѣма никой градъ на югославинския полуостровъ — съ изключение на Цариградъ: нито Бѣлградъ, нито Пловдивъ — да оставимъ София, която не привлича твърдѣ съ бѣдната си околностъ. Веднага виждашъ, че Сараево не е староврѣмски градъ. Надъ го основахъ турцитѣ, когато завладѣха последната християнска държава на Балканския полуостровъ! А и не е игралъ тоя градъ никаква историческа роля, защото нашата столуване въ Травникъ и когато дойдене въ Сараево повече отъ 48 часа не смѣне да остане. Това постановление, струва ми се, е отъ неизяснитѣ тайни на турската държавна мѣдростъ.

Отъ друга страна пакъ вижда човѣкъ, че градътъ е порасѣлъ срѣдъ усилии години. Природа и изкуство го направили непобѣдимъ градъ: Евгенъ Савойски, единъ отъ най-славнитѣ мѣже на военната история, не се осмѣли да нападне височинитѣ му; сѣрбитѣ на 1807 г. дойдохъ само до градскитѣ порти, пѣкъ австрийскитѣ войски на 1878-9 бѣхъ принудени като Омеръ наша на 1850-51 да прибѣгнатъ къмъ пожаръ. Градътъ се съгради отново, и то твърдѣ скоро, но пакъ тѣй каленъ, криволиченъ, тѣсенъ и съ ориенталски изгледъ, както прѣди.

Когато слѣдъ четири години посѣтихъ пакъ Сараево (прѣзъ лѣтото 1895 г.), стори ми се, като че си е величко тѣй както го оставихъ — напукъ на Виенскитѣ и Пещенски вѣстници, които постоянно пишатъ за културния напрѣдѣкъ на окупиранитѣ области. Коего може да се каже ново, то е само повърхностно и маловажно: нѣколко нови правителствени здания, нѣколко хотели и една сносна променада край Милячка — но отъ едната ѝ страна само —; електрически трамвай до гарата — която макаръ и далечко, но пакъ не е толкозъ отдалечена, както напр. Софийската. Нека забѣлѣжимъ, че въ Сараево електриката е введена вече и то не само въ главната улица и въ първо-класнитѣ хотели, но даже и въ първокласнитѣ публични кжщи. Едизонското видѣло е, разбира се, прѣкрасно нѣщо; само че, щомъ то освѣтлява само кални и изпорутени дѣсчарки или само — онакето на европейската цивилизация въ видъ на прости-

туция — донесена отъ Унгария — туй видѣло можеше и да го нѣма.

Най-добъръ външенъ напръдѣкъ на Сараево забѣлѣжихъ въ ближнитѣ до него бани — Илидже, 10 килом. отъ града. Тия бани съ най-новитѣ имъ уредби сж наистина за похвала: прѣвзходно и твърдѣ ефтино кѣпанье, примѣрна чистота, три прѣвзходни хотели съ ефтини цѣни — подъ най-строга контрола, добра и прилична публика, безъ разкошъ, безъ просяци и безъ надутость. Накратко Илидже е бисеръ на цивилизаторското дѣло въ Босна — безъ тъмнитѣ страни на модерната култура *fin de siècle* — поне до сега. Тукъ има зелена и неподправена природа и — добра музика, — било че си слушалъ какъ шумоли изъ ушелията рѣка Босна, или че си слушалъ циганската банда, на която тихитѣ жални акорди се прѣливатъ полека-лека въ живорадни танечни мелодии и наведнажъ прѣкъсватъ съ шумна дандания. Или пъкъ по пладнѣ гледанѣ какъ турчинътъ простира келимчето си подъ нѣкое сѣнчесто дърво надъ царския друмъ и обърнатъ къмъ изтокъ удря челото си о земята и шѣпне тайнитѣ си молитви. Такива картини сж много по-интересни отколкото да гледашъ комедиитѣ, що ги даватъ всѣки четвъртъкъ вечеръ урликаещи и играещи дервиши въ Сараевското Синанъ-Теке и то срѣщу билетъ за 50 крайцара, който се вади въ градския съвѣтъ. Най-хубавото нѣщо на тази екстаза било, „че се виждало пѣна на устата имъ“, както четж въ моя Бедекеръ (книга-пѣтеводителъ). Но при лошото освѣтление азъ за жалость не можахъ да констатирамъ отъ галерийнитѣ тая прочута пѣна.

Кога чете човѣкъ по австро-унгарскитѣ и нѣмско-босненскитѣ вѣстници за високото развитие на модерното общество въ Сараево, нека взема тия извѣстия за обѣди, кунии, гълъбо-стрѣлби и пр. съ добродушна усмивка, а да имъ не вѣрва твърдѣ. Истина е, разбира се, че въ Сараево има едно „общество“ *une société où l'on s'amuse*, но то състои само отъ по-горнитѣ офицери и чиновници и нѣма още никакъвъ дотикъ съ общественния животъ изобщо.

Съ това заедно тукъ липсува общественно мнѣние и вѣстникарска критика. Нѣмскиятъ Сараевски вѣстникъ „*Bosnische Post*“ е незначителенъ, безвлиятеленъ, сервиленъ органъ на правителството, който говори само за свѣтлитѣ страни на Босна. И какъ може да бѣде още дума за босненски печатъ? Чиновници, офицери и нѣколкото нѣмско-еврейско-маджарски търговци получаватъ своитѣ вѣстници отъ Виена или Пеща, а пъкъ населението — до колкото е то книжовно — държи се и въ

литературно-политическо отношение или съ Бѣлградъ или съ Загребъ.

Не би било право, разбира се, да каже човѣкъ, че правителството се не грижи за образованieto на тоя народъ. Напротивъ, то е загрижено твърдѣ и то въ своя смисълъ; противъ такава политика нѣма какво и да забѣлѣжимъ, щомъ е тя законна и безъ насилia прокарвана. Сараево има вече единъ голѣмъ музей съ интересни и цѣнни етнографични и естествени сбирки; издадохъ се научни съчинения, сборници отъ народни умотворения и пр. А новата по вънщина твърдѣ елегантна плустрация „Нада“ е поне похваленъ опитъ да се подигне литературния вкусъ на обществото. Само е твърдѣ интересно, съ каква добросъвѣстностъ областното правителство избѣгва всичко, що напомнима за Сърбия или за Хърватско. Езикътъ се нарича „Landessprache“ (областенъ езикъ). Пъкъ ако нѣкой поиска по-подробни свѣдения за тоя областенъ езикъ, казва му се, че той е босненски! Близу до Илidge попитахъ единъ селянинъ, какъ говори: сръбски или турски; той ми отговори мирно: „говоримъ босански“. Правителството би се радвало, да чуеше тоя доброволенъ отговоръ: такъвъ отговоръ не би билъ мислимъ прѣди 1878 година.

Каквото ни извѣстиятъ официалнитѣ свѣдения за напредѣкътъ на Босна, ще остави на страна; защото такива данни изопачаватъ или заблуждаватъ. Азъ ще забѣлѣжж само за мое лично удоволствие, че царско-кралското областно правителство не е побъркало никакъ на турската школа. Не трѣба да забравяме, че и турцитѣ иматъ извѣстна култура и образование и че мухамеданцитѣ откъмъ аристократски възрѣния, чувствена душа, домашност и чистота, надминуватъ доста християнскитѣ народи отъ ново врѣме. Това е впрочемъ мнѣние, което, може би, нѣма да сподѣлятъ мнитѣ български четци.

Азъ не съмъ твърдѣ съгласенъ, както отива сега народната просвѣта въ нѣкои модерни държави. Разбира се, признавамъ, че задължителното учение не само че е потрѣбно, но е и полезно; но азъ пакъ съмъ се питалъ често, дали резултатътъ си струва навредъ ония голѣми жертви отъ пари и врѣме. Защото, струва ми се, че нѣкои държави като даватъ или нудятъ на дѣцата народни тъй нареченото „безплатно учение“, не го правятъ зарадъ „народа“, а за да запазватъ собственитѣ си интереси: не за да възпитаватъ свободни хора и граждани, а да изкарватъ „лоялни“ поданици. Искатъ благодарностъ отъ бошняка, че го научили да чете и да пише; но какво му ползува да знае напр. какви титли носил кралятъ въ Будинъ и колко прѣсти упо-

трѣбятъ въ Виена, кога се кръстятъ? И бошнякътъ би се отказалъ на драго сърце отъ честта да бѣде присѣдиненъ къмъ една силна културна държава, ако се отървѣше само отъ милитаризма и отъ тежкитѣ данѣци, които го стискатъ систематически въ неразвръзни връзки.

Разбира се, че би било несправедливо, ако искахме, щото образованието въ Босна при такива обстоятелства и въ толкова кратко врѣме, да се дигне по-горѣ отъ сръдно ниво; а и не трѣба въ тоя случай да правимъ сравнения съ България или съ Сърбия, гдѣто народното уединително самосъзнание е още силно и новиятъ политически животъ се чувствува прѣсно и младостно тѣй, че всичко това подига душевно цѣлиятъ народъ. Въроизповѣднитѣ учители въ Босна водятъ прѣди всичко пропаганда за своитѣ черкви и въобще липсватъ добри, способни учители. По положение и по езикъ биха били най-добри хърватитѣ за учители въ Босна, ала недовѣрчивитѣ маджари ги не пущатъ, защото се божатъ отъ „велико-хърватска“ агитация въ Босна. Чиновницитѣ си се грижатъ за дневната работа и за пенситѣ си: господжитѣ студиратъ моднитѣ журнали или твърдѣ съмнителнитѣ литературни произведения, съ каквито голѣмитѣ културни държави — а именно Германия и Франция — удостоаватъ скромнитѣ Сараевски книжарници; офицеритѣ пъкъ сж цѣли занети съ службата си, която е наистина строга. Ако пъкъ нѣкой австрийски офицеринъ намѣри свободно врѣме за студиранье, то е съвсѣмъ понятно, че той ще се занимава повече съ политическитѣ отколкото съ езиковитѣ граници на Босна и Херцеговина и че той ще слѣдва по-драговошно побѣднитѣ походи на „благородния рицаръ“ принцъ Евгения, отколкото да изслѣдва критически скитанията на Кралевича Марка.

Прѣзъ лѣтото на 1895 год. ме срещна въ Сараево на улицата една сръдна пора жена и ме помоли на сръбски да ѝ разчетж единъ разкъсанъ записъ. Тя не можеше да го чете, но му знаеше съдържанието. Само искаше да знае, какво именно значатъ мистериознитѣ цифри 1892. Азъ ѝ казахъ, както бѣше истинското число на годината и тя ми благодари учтиво, макаръ и моето обяснение да не ѝ бѣше толкова по угода.

Ако иска човѣкъ да види голото незнание въ наивнитѣ му окраски, нека иде въ нѣкое босненско село, гдѣто населението е цѣло мухамеданско и дѣто даже ще чуешъ и турски думи. Кавана или крѣчма съ вѣстникъ нѣма тамъ; пъкъ минаретата съ дървенитѣ си джамии ти се струва че ще паднатъ. Съвсѣмъ забулени били бѣгатъ като луди щомъ ме ви-

дѣтъ и нито искатъ да знайтъ за моятъ незлобивъ поздравъ; задъ малкитѣ варосани хижѣ любопитно зиркатъ дѣцата, надѣти съ пѣстри оцанани дрипи, пѣкъ на полето работѣтъ мжжетѣ споредъ {оринталеската пословица: *festina lente!* Аллахъ е добъръ и зацо да се трудимъ повече отъ колкото е нужно? Една пива, едно кукурузише, едно тютюнише, едно лозе — *Mein Liebchen, was willst du noch mehr?* — — Но идеаниятъ миръ и кѣщната разположеностъ, съ каквито се отличаваъ тия села, изразяваъ много по-добъръ ориенталскиятъ имъ характеръ, отколкото всичкитѣ политически рѣководства и слова на господа Солзбхри и Гладстонъ. Тукъ владѣе такава хармония и финостъ, каквата нѣма ни въ Лондонъ, ни въ Берлинъ; и когато мжжѣтъ се прибере съ жена си въ кѣщницата, въ която владѣе ненарушимъ миръ, това е такава натурално вѣрна фамилна картина, каквата никой отъ писателитѣ на пикантни сцени изъ харемния и полигамния животъ не е описалъ. И наистина въ Босна сега нѣма ни единъ мухамедански полигамистъ. А какъ сж християнитѣ въ това отношение — за това не казва нищо статистиката. Кога си мислиш за тия работи сѣ ми се струва, че въ Европа зарадъ това се интересуватъ толкова за турскитѣ фамилни отношения, за да отклонѣтъ вниманието отъ своитѣ.

При пръвъ погледъ на Сараево би помислилъ човѣкъ, че се намира въ сѣща Турѣя. Красивата католишка църква, както и двѣтѣ православни се буквално губѣтъ между многото минарета и джамии, които съ бѣлятъ си лепекъ, съ кубетата и покривитѣ си прѣдставятъ отъ далечъ — но само отъ далечко! — живописна картина срѣдъ градинскитѣ оазис. Тия джамии сж, истинна, твърдѣ малки, но мухамеданецѣтъ както е набоженъ и комодеиъ, не иска да ходи на далечъ да се черкува или да спроважда мъртавци. Честитѣ гробища край улицитѣ произвеждатъ особено, да кажж, таинственено впечатление, и както сж тия гробища буренясали, би си съставилъ човѣкъ не добро мнѣние за набожността на турцитѣ, ако имъ не знаеше ориенталската фаталистична резигнация. Повечето здания сж по ориенталенъ стилъ, а носитѣ сж тѣй сѣщо турски. И улличнитѣ имена сж означени съ турски пероглифи, па даже и припятната дума „*Tramway-Haltestelle*“ (трамвайно станище) е приспособена къмъ светиятъ езикъ пророковъ, макаръ и да я нѣма въ ни единъ турски рѣчникъ, и макаръ да липсува тя и въ кораша, който ужъ съдържа инакъ всичко, що трѣба да се знае.

Лесно се увѣрява човѣкъ, че много отъ босненскитѣ ориентализмъ не е истински. Турското кафе напр. — да си послужимъ съ единъ ничтоженъ, но характеренъ примѣръ — турското кафе не е вече тъй гъсто както въ Цариградъ, освѣтъ това захарта даватъ вече отдѣлно, ала-франга, а я не варятъ заедно съ кафето. И тукъ, както и въ България и Румелия по кавенетата полека-лека изчезва паргелето, а се замѣнява съ чибукътъ или удобната цигара: пъкъ единъ денъ когато искахъ да чуя въ едно сжщо турско кафене маджарски чардашъ, или сръбско „коло“, слеза ме циганската банда като засвири «Kreuz-Polka» — тогава на мода въ Берлинъ. Така се вижда най добръ неустоймата сила на цивилизацията!

Тѣзи дреболии не значатъ много, щомъ отъ друга страна както въ Сараево, тъй и въ другитѣ по-голѣми градове въ Босна и Херцеговина се забѣлѣзва по-малко оная пасивностъ и флегма, отколкото въ сжща Турция. Нѣщо се работи — можемъ каза, доста се работи и бошнякътъ приема, приема драговошно западноевропейскитѣ открития и съобщителни сръдства. Тукъ има сжщинска възможностъ и почва за цивилизация, за модерна култура. А това нѣма у турцитѣ; защото щомъ турчинътъ начене да се поевропейча, развали своето битие; а щомъ иска да остане вѣренъ на корана, той остава изолиранъ и пропада въ Европа. „Болниятъ човѣкъ“ е наистина боленъ, докато е още въ Европа и човѣкъ може да прослѣдва дневно, какъ отива тоя разрушителенъ процесъ.

Защо въ Босна има почва за културна работа лесно се обяснява. Просто за това, защото босненскитѣ мухамеданци сж само прѣоблѣчени „турци;“ тѣ сж югославяни (сърбохървати), които прѣди столѣтия сж приели мухамеданство и заедно съ вѣрата приели и облѣклото и понятията на Ориента. Съ други думи босненскитѣ ориентализмъ не е сжщински, оригиналенъ; сжщо ще е било и въ Сърбия и България.

Но за мене е пакъ това психологически необяснима гатанка, защо най сѣверния дѣлъ отъ балканския полуостровъ да се прѣобрази социално и религиозно тъй скоро слѣдъ турското завладяване, докато малката Черна-Гора напр. никога се не е поддавала, а пъкъ Сърби и Българи само чакахъ часътъ да се освободятъ отъ петстотингодишния хометъ. Това си обяснявахъ нѣкои исторически тъй, като вземахъ прѣдъ видъ страхътъ на бошняцитѣ отъ папството и отъ маджаритѣ. Това обяснение ми се струва неудовлетворително и прѣди всичко то не дава да се разбере психологически историческия фактъ, какъ тия турски бейове, спахи и ка-

питани съ радикалния си богомилски фанатизъмъ сж могли да прогласятъ султана за отцѣнникъ, а себе си прави послѣдователи на корана тъй, че Омеръ-Паша бѣше принуденъ на 1851. год. да подчини съ сила тая аристократска република.

Ако тоя босненски кенсерватизъмъ се е показалъ тъй жилавъ въ новитѣ обстоятелства слѣдъ 1463. год., трѣба човѣкъ да се чуди, какъ тоя твърдъ народъ се е приспособилъ тъй лесно къмъ най-новитѣ културни отношения. Разбира се, че пъкъ тъй лесно не бѣше тая работа, защото Австро-Унгария бѣше принудена да води два серпозни похода, за да убѣди населението, че трѣба да се приложи берлинския трактатъ.

Освѣнитъ това е твърдѣ тежко и даже невъзможно за единъ чужденецъ да узнае сжщиското разположение на народа, а пъкъ успокоителнитѣ увѣренія на ц. и кр. чиновници може човѣкъ да вземе и съ извѣстна *reservatio diplomatica*.

Но въ сжщностъ—и право туй искамъ да кажа—въ цѣлата областъ владѣе най-голѣмъ редъ, всѣкакъ по-голѣмъ редъ отколкото въ Сърбия напр. Азъ пътувахъ пѣша и безъ оръжие отъ Никшичъ въ Черна гора до Мостаръ въ Херцеговина и се чувствувахъ много по-спокоенъ, отколкото ако бѣхъ се разхождалъ нощъ по Берлинскитѣ улици: тъй сжщо въ отношение на личната ми сигурностъ азъ прѣдпочитамъ безъ съмнѣние да ходя нощемъ по Балкана, отколкото въ източния край на Лондонъ. Загатващата въ славянскитѣ вѣстници, особено сръбскитѣ, за недоволства или за вѣстания на бошняцитѣ сж твърдѣ прѣкалени: това се вижда най-хубаво отъ тамъ, че мухамеданскитѣ изселвания отъ Босна ставатъ се по рѣдки. Даже, ако би останало на бошняцитѣ сами да си опрѣдѣлятъ положението, азъ съмъ увѣренъ, че тѣ бихъ задържали *status quo*. А за едно турско управление нити помислятъ. Но увѣренъ съмъ сжщо, че тѣ не искатъ тъй сжщо да бждатъ топка или раздорна ябълка за вѣчна завистъ между Сърби и Хървати. Самото религиозно разцѣпление на областта не дава такава възможностъ: и тъкмо въ тоя религиозенъ дуализъмъ Австро-Унгария намира добро оръжие.

Разбира се, че тоя безъ съмнѣние добъръ успѣхъ не е постигнатъ безъ строгостъ и мъжки. Босна-Херцеговина е въ сжщностъ колосаленъ лагеръ съ крѣпости, казарми, бараки; повредомъ сръщаашъ войници и то не впаги тукашни, ами цѣли батальони отъ австрийскитѣ и унгарскитѣ regimentи; за това тригодишната военна служба е введена и за Босна-Херцеговина. Ужъ се казваше официално, окупационната войска ще се дръпне „щомъ се умири страната и се нареди управле-

нието,“ но правилото *do ut des* не признава никоя Велика Сила за себе си: и тука чува човѣкъ сѣщия отговоръ, какъвто дава и Англия, кога ѝ загатватъ за Египетъ: „не е още врѣме.“ а то значи: политическото положение въ Европа не е таково. щото съ едно дипломатическо драсване да се присвои официално окупираната земя.

Австрийскитѣ милитаризмъ — е направилъ всичко въ Босна. Не щѣ да хвалихъ европейския милитаризмъ, ала не можж да не искажж моето очудване и снесване, когато видѣхъ лично цивилизаторското дѣло, що сѣ го извършили окупационнитѣ войски въ Босна-Херцеговина. То е дѣло, което азъ бихъ сравнилъ съ колонизациитѣ на старитѣ римляни. Тия войници тука ввели на всѣкъдѣ примѣренъ редъ: тѣ построили прѣвъзходни шосета и желѣзнична мрѣжа дълга 730 килом., въ която влиза и технически майсторската линия отъ Бродъ до Метковичъ (447 кил.), чрѣзъ която се отваря новъ и голѣмъ пѣтъ отъ Сава за Адрия и който пѣтъ може човѣкъ споредъ сегашнитѣ поясни тарифи и четверокласнитѣ системи да пропжтува за петъ гулдена! Пощи и телеграфи, народни кухни и бани — всичко правѣтъ и управятъ войници и всичко редовно, точно, чисто и по най-строга дисциплина. Веднажъ отивамъ да си размѣнѣ пари въ една банка, а то виждамъ — чиновницитѣ ѝ — солдати, а и клиентитѣ ѝ бѣхъ пакъ тѣхни камаради-солдати.

Колкото ходихъ по Босна, сѣ повече почитъ и уважения получавахъ къмъ тия офицери и солдати, които показватъ човѣщина и учтивость къмъ всѣкого въ Босна. Германия не може се мѣри въ това отношение и нѣмски солдати сигурно не сѣ прѣкарвали такива мжки и блѣсканици както австро-унгарекитѣ гарнизони въ това „парченце“ (Бисмаркова дума! — *Bisschen Herzegovina*) земя съ нейнитѣ голи камѣнаци ту отъ пекъ нажежени, ту отъ студъ заледени. Безъ съмнѣние тѣмъ не е позволя тоя тригодишенъ робски животъ, що имъ го налага държавата и то въ далечни крайща; но тѣ се не оплакватъ, а сѣ винаги привѣтливи и учтиви. Азъ прѣкарвахъ доста приятни часове съ чешки новобранци, кога имъ съобщавахъ поздравъ отъ Прага и Вѣлтава.

Не може да се крпе, че тозъ медалъ има свое опаке. Тѣй напр. тая свобода, що се нуди насила на единъ народъ, нѣма вече привлѣкателность; тя е изкуствена. И на черногорекитѣ граници често се срѣщатъ дезертьори отъ Босна. Въ Никшичъ и около него азъ видѣхъ нѣла една колонийка отъ австрийски забѣгнали солдати. Сѣщамъ се още за единъ

младъ, сърченъ търговски синъ отъ Брегенцъ (Тиролъ), който съ мъжа и примеждия прѣминялъ границата. Азъ му дадохъ малко пари и слѣдъ нѣколко мѣсеци, когато попитахъ баща му за сѣдбата на сина му, получихъ радостното извѣстие, че той прѣминялъ на чуденъ начинъ прѣзъ Черна-Гора и Албания, та чакъ на Корфу, отгдѣто заминалъ за Америка, да си търси новъ поминѣкъ.

За добритѣ резултати въ Босна и Херцеговина е причина и австрийската благодетелность и толерантностъ къмъ приватния и религиозенъ животъ на окупираниѣ. Прусия съ своенравниѣ си навици и съ онова «Deutschland, Deutschland über alles!» не би до тамъ сполучила; това се вижда отъ Познанъ и отъ колонналната политика, що я води Herr Premier lieutenant или както се казва още правителствения намѣстникъ въ Африка. Ако Виенското и Пещенското правителство правехъ грѣшки по-напрѣдъ въ отношенията си къмъ много-езичниѣ народности, въ Босна се не повтарятъ вече тия грѣшки, а прѣзъ богатата си тактика правителството прокарва всичко, що му диктува справедливостъ и разумность. Мохамеданскиятъ бошнякъ е съвсѣмъ равноправенъ съ православния сърбинъ или съ католишкия хърватинъ или съ нѣмко-маджарския колонистъ. Ако нѣкой мухамеданецъ иска да прѣмине въ православие, длъженъ е да потвърди прѣдъ властитѣ, че това го прави безъ насилие отъ духовенството и съ съгласие на родниниѣ си. Половината отъ босненската милиция сѣ мухамеданци и тѣ сѣ тѣй сѣщо „вѣрни на царството“, както и другиѣ народности.

Слѣдствие отъ доброто устройство на Босна е и това, че споредъ послѣдния отчетъ на австрийския финансовъ министръ Босна и Херцеговина се управляватъ и поддържатъ сега сами и даватъ даже излишѣкъ, който се употребя за нататъшни реформи. Колонизацията се подпомага съ твърдѣ износни условия: ако обработвашъ една земя отъ 10 хектара съ капиталъ 600 гулдена и плащашъ на година само 50 крайцера за хектаръ — слѣдъ 10 години земята става твой имотъ. Така поне гласи официалното съобщение.

Да бѣше окупирали Унгария сама тая земя, въпросъ е, дали щеше да има този успѣхъ; защото маджаринътъ е умразенъ на славяниѣ и винаги би желалъ да си покаже голѣмството. Въ обществения и граждански животъ на Сараево се забѣлѣзва, истина, доста еврейски маджаризъмъ, който ми е отъ естетична точка твърдѣ несимпатиченъ. Но въ социално-

политическо отношение за добра честъ не рѣшава само Буда-Пеща, а рѣшаватъ общитѣ делегации въ Виена.

Резултатътъ на мнитѣ босненски впечатления бихъ изказалъ съ тия мисли:

Никоя сила не играе за жалость такава роля въ цивилизираньето на тѣй нареченитѣ „дивни“ страни или общества, като европейския милитаризъмъ.

Ни една културно-пионерна работа не може сполучи нито се може счита за справедлива, ако не почита бита и характера на онзи народъ, срѣдъ който работи.

Европейската цивилизация въвежда, истина, извѣстенъ редъ въ държавата, но тоя редъ се парализира често отъ пагубнитѣ слѣдствия на сегашното обществено устройство, а именно отъ капитализма, разкошътъ, тежкитѣ данъци и прѣкалената конкуренция. А това значи, че се потвърдява старата дума: културата е жестока и изисква голѣми жертви.

Краковъ, 1895. г.

А. Йенсенъ.

Наближава ли краятъ на „научния материализмъ“?

Ако сравните сегашнитѣ наши учебници по Зоология, Ботаника, Химия, Физика и пр. съ нѣкогашнитѣ, макаръ и прѣди 50 години, лесно ще забѣлѣжите какви голѣми крачки сж направили природнитѣ науки напрѣдъ. Науката за флората и фауната — Ботаниката и Зоологията — сж се обогатили не само съ голѣмо количество фактически материалъ, но по край другото и съ важното учение на великия Дарвинъ за произлѣзването на видоветѣ, основано на природния подборъ, на борбата за съществуване. Въ химията имаме сега периодическия законъ на елементитѣ, който е далъ на теоретическата химия такъвъ потокъ, какъвто тя не е получавала още отъ врѣмето на Lavoisier. Небесната Механика — Астрономията — поставена върху непоколебимитѣ основи на математиката, може между другото съ помощта на математическия анализъ да прѣдскаже съществуването на нови планети, както бѣше случая съ планета Нептунъ, открита отъ Leverrier, чрѣзъ кабинетно смѣтанье. Между другитѣ природни науки физиката е направила сжщо твърдѣ голѣмъ прогресъ благодарение на усъвършенствуванитѣ измѣрителни методи; тука ще споменемъ за откриваньето на електро-магнитнитѣ вълни отъ Херца, на спектралния анализъ отъ Бунзена и Кирххофа, на закона за съхранението на енергията отъ Майера, Хелмхолца, Клаузиуса и В. Томсона.

Ако пъкъ сравнимъ състоянието на природнитѣ науки прѣди 100 години, ще намѣримъ, че разликата е още по-голѣма, още по-грамадна. Естествено е да се заключи отъ това, че науката е починхала да се развива скоро отъ като е станхала свободна професия (а не както въ врѣме на инквизицията), и въ бѣдъще ще се развива още по-скоро, като разширява умствения ни хоризонтъ и като ни запознава съ по-дълбокитѣ тайни на природата.

А гдѣ ще бѣде краятъ на тоя прогресъ? За насъ обителитѣ на малкото пѣсѣчно зрънце — земното кълбо — тоя край рано или късно трѣбва да настѣпнѣ, тъй като слънцето, отъ което черпимъ своя животъ, ще изгасне постепенно, луната не ще ни освѣтява, а „звѣздитѣ ще падаатъ отъ небото“, т. е. нѣкой отъ тѣхъ ще изгаснѣтъ тъй ежщо.

Ако прѣдположимъ, че свѣршекътъ на свѣта е толкова далеченъ, щото да не можемъ това и да си го прѣдставимъ, тогава възъ основа на научния материялъ, който се натрупва повече и повече, ще се получаватъ сѣ по-широки и по-широки обобщения, методитѣ на всичкитѣ природни науки ще станѣтъ общи, ще се появѣтъ нови науки изпомежду старитѣ, както напр. сега има физическа химия, която свързва физиката съ химията и най-послѣ ще се явѣтъ може би и умове каквито Лапласъ е описалъ. Такъвъ единъ умъ, възползуванъ отъ „мировата формула“, съ помощта на дифференциалнитѣ уравнения, би могълъ да ни каже напимѣръ, гдѣ сѣж се появили и въ каква форма първитѣ организирани същества на земята и да ли е било възможно самозарождението; какво става сега на Марсъ или на луната; отъ кого ще се открие сѣверния полюсъ; кога хората ще живѣятъ съгласно Христовото учение и пр.

Но и при това положение на природнитѣ науки, челоѣческиятъ умъ не ще бѣде никогѣ въ състояние, както говори Du-Bois-Raymond (знаменитъ нѣмски физиологъ), въ брошурата си: „Граници на природнитѣ познания“, да узнае, какво нѣщо прѣдстави отъ себе си материята и съзнанието. Тия двѣ нѣща ще останѣтъ до вѣка за насъ неиззнати — *ignorabimus*.

Брошурата на Du-Bois-Raymond'a е излѣзла на свѣтъ нѣщо прѣди 20 години; но ако разгърнете дневницитѣ на 66-го засѣдание на нѣмскитѣ естествоиспитатели и лѣкари, виѣ ще срещнете, че ежщото твърди и извѣстния психиатъръ Форелъ, професоръ въ Цюрихския университетъ; съ своята научна сказка върху „Душата и мозъка“ четена прѣдъ 4000 слушатели той възстава срещу измисленитѣ служби на богоѣтѣ, срещу устарѣлитѣ недѣйствиелни и дѣтски легенди и догматическото прѣдставление за антропоморфическитѣ свойства и вмѣшателства на прѣдполагаемото и снабденото съ челоѣчески слабости екстериоризировано божество: „Но ние обожаваме съ най-дълбока покорностъ всемогуществото на безкрайния Богъ, което се проявява въ всеѣки атомъ и което не съществува като лично «Deus ex machina», на тоя Богъ, който прѣдставлява съзнанието на вселенната и отдѣлнитѣ най-малки час-

тички на когото никога не трѣба да иматъ дързостта и грандоманията да мислятъ, че ще постигнатъ „началото на началата и на съвкупното намѣрение“, или пъкъ да се сравнятъ кога да е съ него.“

Знаменитиятъ психиатръ потвърждава така напълно думитѣ, изказани нѣкога отъ не по-малко знаменития физиологъ. Двамата учени сж учили специално медицина и за тѣхъ полесно отъ всеко друго нѣщо е да си останатъ привърженици на научния материализъмъ, и ако тѣ това не го сториха, то трѣба да има важни причини.

Но какво е то наученъ материализъмъ? Научниятъ материализъмъ, читателю, е неособено приятно нѣщо за човѣчеството: той може да бѣде сравненъ съ хомоя, който нахлузватъ на вола и който за това не може да си върти врата кждѣто иска и вижда само въ една посока, или кожата на очитѣ, за да невиждатъ тия, които минаватъ отъ страна. Природнитѣ науки разгледватъ нѣщата въобще само отъ външната имъ страна, безъ да се косватъ до тѣхното същество. Гетевия „Фаустъ“ може природнонаучно да се разложи на хартия, направена отъ парцали и типографско мастило отъ извѣстенъ съставъ; нѣкоя моцартова ария се обянява природно-научно като редъ отъ послѣдователни вълнения на въздуха. Когато бѣхъ още химикъ, като разложихъ химически сълзитѣ на единъ мой приятель подиръ смъртта на баща му, намѣрихъ въ тѣхъ само вода, фосфорна киселина, калций, натрий и пр. Но Гете, Моцартъ и моя приятель, мисля, не биха останали особено доволни отъ тия окончателни заключения.

За това въ разнитѣ епохи сж се явявали хора, които оставахъ неудовлетворени отъ това обяснение на нѣщата, което имъ даваше официалната наука — научния материализъмъ. Макаръ и свѣтътъ да прѣдставя задача, която се отнася до природнитѣ науки, но на нея иматъ право и Естетика, и Етика и Метафизика: иначе рѣшението на задачата ще бѣде едностранично.

Физиката ни учи, че въ природата нѣма нито свѣтлина, нито топлина, нито звукъ и пр., а има само една извънредно пъргава срѣдина — етеръ. Ако нѣкое тѣло, което споредъ възгледитѣ на химицитѣ прѣдставлява съгъстенъ етеръ, напр. въздухъ, се люлъе отъ 16 до 40000 пхти въ секунда, такива люлънии влияятъ само на нашето ухо и ние ги възприемаме въ видъ на по-високи и по-високи звукове; ако би дадено

тѣло напр. струна, да трепти повече отъ 40000 пкти въ секунда, то поради несвършенството на нашия слуховъ органъ щѣхме да прѣстанемъ да слушаме звученіето на струната. Трептения, числото на които се изразява съ милиони въ секунда, не могатъ вече да дѣйствуватъ на нашето ухо, но ние можемъ да ги възприемаме чрѣзъ кожата си съ чувството осѣзание, въ видъ на електрическа енергия. Тукъ трѣба да се забѣлѣжи, че нито единъ отъ нашитѣ газове не е въ състояние да изпълни такова голѣмо число трептения и за това ние сме длѣжни да си прѣдставяме трептения на горѣказаний етеръ. Ако числото на трептенията на етернитѣ частички се утолѣми още по-вече, то ний ще почувствуваме топлина. Трептения отъ 400 до 700 биллиони въ секунда могатъ да дѣйствуватъ само на нашето око и ние казваме тогава, че ни е свѣтло. Съ още по-голѣмо утолѣмение числото на етернитѣ трептения, се получаватъ химически лѣчи, които не се виждатъ, но които дѣйствуватъ на пр. върху фотографическата плоча; за непосредственното имъ възприеманіе ние нѣмаме органъ, макаръ и мравкитѣ на пр. да могатъ да ги виждатъ. Какво ще стане чрѣзъ по-нататъшното увеличеніе числото на етернитѣ трептения въ секунда, това не знаеме, но въ всѣки случай това ще бѣде енергия x , y , z , u , и н. т. за възприеманіето на които намъ липсва органъ и способъ за изслѣдваніе.

Но ето, че се откри поларизацията на свѣтлината, която не може вече да се обясни само съ голѣмото число трептения на етера; трѣбаше да се отдаде на тия трептения още и извѣстна форма. Физиката сега ни учи, че звука се разпростира въ въздуха съ надлъжни (лонгитудинални), електромагнитната енергия съ спирало-образни вълни, а топлината, свѣтлината и химическитѣ лѣчи съ напрѣчни вълни. Всичко, което се възприема отъ нашитѣ чувства, е извѣстна форма движение на материята. Такъвъ резултатъ на сегашната официална наука „механика на атомитѣ“ е послѣдното понятие, къмъ което се свождатъ всевъзможнитѣ явления въ природата. Това е то и научния материализмъ.

Споредъ това сегашния природоизпитвачъ разгледва явленията въ природата исклучително отъ гледището на „атомната механика“ и не допуска нищо друго не само въ неорганическия миръ, но и въ организираниитѣ тѣла. «Der Mensch ist, was er isst» (човѣкътъ е това, което яде) е проповѣдвалъ знаменитий физиологъ Молемотъ, който заповѣдалъ слѣдъ смъртта му да го изгорятъ и да разпилятъ пепелта му по въздуха. Починалия миналата година Карлъ Фогтъ се из-

казвалъ въ сѣщия смисълъ: „мислитѣ стоѣтъ спрѣмо мозъка въ сѣщо отношение. както и пикочѣта къмъ бѣбрецитѣ“, казвалъ той.

Тоя едностранчивъ възгледъ на природата се е образувалъ подъ влиянието на аналогитѣ, които сѣществуватъ въ неорганическия миръ и тия въ душевния миръ, и които аналогии нѣкои учени сѣ приемали за тожество. Читатели можи би ще спомни, че автора на тая статия е указвалъ въ страницитѣ на тоя журналъ на аналогията напр. между приспособленieto на молекулитѣ въ неорганическитѣ вещества и прогреса въ културно отношение. Тѣзи статии съвѣмъ не се разбраха отъ нѣкои. Азъ никога не съмъ утвърждавалъ, че механическитѣ и душевнитѣ сили сѣ напълно тожествени между себе си, а казвахъ, че тѣ сѣ само аналогични.

Извѣстниятъ на учения свѣтъ професоръ по химия въ Лайпцигския университетъ В. Оствалдъ, авторъ на много капитални съчинения по химия и редакторъ на журналъ „*Physikalische Chemie*“ е произнесълъ въ 70-то засѣдание на нѣмскитѣ естествоизпитатели и тѣкари, което станѣ въ Любекъ на 20 Септ. 1895 год., една забѣлѣжителна сказка: „Борба съ научния материализмъ“. — Като характеризира научния материализмъ, Оствалдъ казва: „Намѣренieto ми е да изкажѣ убѣжденieto си, че това въобще прието прѣдставление е неправилно; че тоя механически възгледъ на свѣта не достига цѣльта, за който е изработенъ и стои въ противвѣрчие съ общеприети и признати истини“. По-нататкъ автора продължава: „дѣженъ съмъ да кажѣ, че азъ днесъ ще разгледамъ изключително природно-научни прѣдставления. Азъ не се косвамъ до какви да сѣ заключения, които могатъ да се направятъ отъ моята сказка за други етически и религиозни нѣща. Това правѣ не че не уважавамъ такива заключения, а защото моя резултатъ е полученъ изключително върху почва на точната наука, независимо отъ такива възгледи.“

Само тия думи, произнесени отъ трибуната къмъ цѣлото образовано човѣчество отъ такъвъ авторитетъ, като Оствалда, сѣ вече достатѣчни, да съзрѣме въ това едно „знамение на врѣмето“, единъ повратъ на течението на официалната наука, едно желание най-послѣ да се признае право на гражданство на нѣкои тѣй наречени „тайни науки“, къмъ които до неотколѣ се туряхъ Хипнотизмътъ, Сомнамбулизмътъ и пр.

Въ своята сказка авторътъ привежда разни примѣри, които показватъ несъстоятелността да се обяснятъ до край природнитѣ явления механически. Единъ отъ примѣритѣ се отнася до

свѣтлината. Великиятъ математикъ, Нютонъ, прѣдполагалъ, че свѣтлината състои отъ малки частички, които отскачатъ отъ свѣтещето тѣло, разпростиратъ се праволинейно и се подчиняватъ на законитѣ на подвижнитѣ и свършено еластични тѣла. Слѣдъ това се появи друга теория отъ Хюйгенса и Ейлера, споредъ която свѣтлината се прѣдстави като тръптение на етера; тя не можѣ обаче да отблъсне прѣдставленията на Нютона, до като не се открихъ интерферентнитѣ и поларизационнитѣ явления на свѣтлината. Тогава теорията на тръптенията на етера станѣ господствующа и се введе въ всичкитѣ ни учебници по физика. Но ето че се явява Максвелъ и прѣдлага електро-магнитна теория на свѣтлината, споредъ която свѣтлината е една електро-магнитна пертурбация; а слѣдъ нѣкое врѣме и Вилиамъ Томсонъ, физикъ, който стои по своя авторитетъ не по-долу отъ починалия миналата година Хелмхолцъ, доказва съ численения, че една срѣдина, която притежава такива свойства, каквито приписваме на етера, е неустойчива и не може да има физическо съществуване. Херцовото откритие на електро-магнитнитѣ вълни поднови електро-магнитната теория на свѣтлината но и на нея самия Херцъ гледа като на система отъ 6 дифференциални уравнения и нищо повече.

Но главната атака Оствалдъ произвежда така: всички механически уравнения иматъ това свойство, че тѣ допускатъ измѣненіе на знака въ величината на врѣмето. Съ други думи теоретически явнитѣ механически явления могатъ да ставатъ както за напредъ, тъй и обратно. Въ чисто механическия миръ не трѣба споредъ това да има думи: „по-късно, по-рано“. Слѣдователно дървото би могло да стане фиданка и семе; пеперудата би могла да се прѣвърне пакъ въ какавида, гжесница въ яйце и пр. Отъ факта, че това въ дѣйствителностъ тъй не става, механическиятъ възгледъ на свѣта нѣма обяснение и не може, споредъ споменатитѣ свойства на механическитѣ уравнения, никога да има. По тоя начинъ е произнесенъ приговоръ надъ научния материализмъ.

За да унищожи съвсѣмъ научния материализмъ Оствалдъ отрицава и съществуването на материя и туря вмѣсто нея енергия.

Какво узнаваме ний отъ физическия свѣтъ? Разумѣва се само това, което се възприема отъ нашитѣ чувства. А какви условия сѣ необходими за това? Ние можемъ да въртимъ отговора, както искаме, но нищо по-общо отъ слѣдующето не можемъ да намѣриме: за възприеманье енергията отъ нашитѣ чувства необходимо е да има разлика

въ енергията на нашитѣ чувства и окръжаващитѣ сръдини. Ако въ свѣта температурата на всждѣ би била еднаква съ тая на нашето тѣло, то никога не щѣхме да знаеме за съществуването на топлината; също така, както ние не чувстваме постоянното налѣгане на атмосферата, подѣ което живѣемъ и което узнаваме само, когато съ помощта на пневматическата машина направиме въ извѣстно пространство друго налѣгане.

Но ще попитате. кой прѣдава енергията? А позволете тогава да попитамъ, защо това е нужно? Ако всичко, което узнаваме отъ външния свѣтъ е само форма на енергията, какво основание имаме да се впускаме да търсимъ въ тоя външенъ свѣтъ, това, за което ние никога не сме узнавали нищо? Да, ще кажете вие, но енергията прѣдставя отъ себе си нѣщо измислено, абстрактно, а материята прѣдставя дѣйствителност! — Не, напротивъ! възсичава Оствалдъ. Материята е продуктъ на въображението. Дѣйствителното е само това, което на насъ дѣйствува, т. е. енергията

Но да разгледаме, да ли наистина материята и енергията се различаватъ една отъ друга, както напр. тѣлото отъ душата или пъкъ може би, понятието за материята се съдържа въ това за енергията. Въ понятието за материята се съдържа най-първо масата т. е. напъженнето (*Capacité*) за енергията на движеннето, послѣ замѣстване на пространството или енергия на обема, слѣдъ това теглото, като особенъ родъ енергия на положението и най-послѣ химическитѣ свойства т. е. химическата енергия. Тука се говори сѣ за енергията, а за материята не остава нищо, даже и пространството, което тя е заемала, понеже и то се узнава само съ загуба на енергия, необходима да проникне въ него. Споредъ това материята не е нищо друго освѣнъ група отъ различни енергии, разпрѣдѣлени пространствено.

Оствалдъ заключава своята сказка така: „Многоуважаемо събрание! Прѣдставлява ли енергията, която е толкова необходима и полезна за разбиране на природата, едно достатъчно за тая цѣль сръдство? Или има явления, които не могатъ да се обяснятъ напълно съ извѣстнитѣ до сега закони за енергията? Азъ казвамъ: не, недостатъчна. Колкото и блѣскави да сж прѣимуществата на енергетическото възрѣние на свѣта прѣдъ механическото или материалистическото, пакъ още отъ сега, както ми се струва, могатъ да се отбѣлѣжатъ нѣкои точки, които не могатъ да се обяснятъ съ извѣстнитѣ главни теореми на енергията и които за това указватъ на съществу-

ване на принципи, които излъзватъ извънъ тая областъ. Енергетиката ще съществува наредъ съ тия принципи, но тя не ще бѣде въ бѣдѣще принципъ, който да обхваща всичко пужно за обяснение на природнитѣ явления, за какъвто оберъ-принципъ ние за сега нѣмаме никакво понятие“.

Какъ ви се прави, читателю, сказката на нашия авторитетъ? Отрицание на материята и силата, и допускане само на на една енергия. Едно отъ ограничения на прогреса — материята въ „Граници на природнитѣ познания“ отъ Du-Bois-Raymond'a пада, понеже я нѣма въ дѣйствителностъ. Какви сѫ тия висши принципи, които трѣба да ни обяснятъ нѣкои точки, гдѣто енергетиката остава на втори планъ? Дали това не е „идеята“ на Платона, „субстанцията“ на Спиноза, или „монадитѣ“ на Лайбница, „волята“ на Шопенхауера, „непознаваемото“ на Хартмана? Или пакъ е то, може би, монически свѣтовенъ принципъ.

Виждате, че въ официалната наука начева кипение, чувствува се незадоволностъ отъ механическото обяснение на природата и се явява насѣщна потрѣба за сливането на чело-вѣшкото същество съ тѣй упорно отъ мнозина отрицаемия „чистъ разумъ.“

Но нека чуеме, какво ни казва извѣстния психиатръ Форель, когото спомѣняхме въ начало на статията си и когото имахъ случай лично да чуѣ въ Виена прѣзъ 1894 год.

Почтенния ученъ укорява отначало природопозпитвачитѣ, че тѣ, като се задълбочаватъ въ специалнитѣ си задачи, не правятъ отъ врѣме на врѣме общъ прѣгледъ на цѣлата наука и не изучаватъ философията, въ смисълъ на първоначалното значение на тая дума. Освѣнъ това той не иска отдѣленето на религията отъ науката.

Като говори за философията, Форель продължава: „Гордѣливата съ своитѣ успѣхи наука е изгубила подъ себе си скромната опора на истинската философия. Науката твърдѣ често забравя че нейнитѣ собствени закони не прѣдставятъ основни закони, а само детайлни отношения на непознаваемата божествена природа. Особено се е отличавала медицината съ грубия си механически материализмъ и съ недостатѣкъ отъ психологическо понятие.“

Форель прави послѣ разборъ на съзнанието, въ понятнето на което влиза понятнето за душата. Съзнаватъ се само измѣненія и отношения между нѣщата и въ основата на съзнанието лежи непрекъснатата дѣятелностъ. Съзнание, което е уловено спокойно, твърдѣ бърже изчезва. „Не е

мъчно да се види, че нашитѣ основни понятия за съзнанието — душата и материята, силата сжщо както и понятието за пространство и врѣме — всичко разпада заедно въ нищо, щомъ поискаме да ги разгледваме отдѣлно едно отъ друго. Оттука слѣдва признатиятъ отъ философията фактъ, който обаче обикновено се разбира неправилно, че тия понятия само съотвѣтствуватъ на явленията и свойствата, които сме дедуцирали или обстрахирали отъ свѣтовнитѣ нѣща, но не съществуватъ въ дѣйствителностъ като нѣща сами по себе си.“

Вие виждате, читателю, че и Форелъ отрищава съществуването на материята и силитѣ като самостоятелни нѣща и споредъ това той се схожда тука съ възгледа на Оствалда.

Като говори за душата, Форелъ признава дифференциални души, т. е. че всѣки атомъ има душа, но тая душа стои несравнено по-долу отколкото душата на органическата клетка и прѣдставя само безконечно малка частъ отъ човѣшката душа. Понятието за душа и материя сж нераздѣлни едно отъ друго.

Азъ приведохъ тука мнѣнията за научния материализмъ на единъ психиатръ и на единъ химикъ, като прѣдставители на природнитѣ науки и които сж изпълнили само своя дългъ, както оня матросъ, който сѣди на мачтата и като съзре отдалеко корабъ, вика: „вижда се корабъ“! На асоциациитѣ на учениитѣ остава само да измѣнятъ вървежа на кораба.

Прѣди да завърша тоя кратъкъ очеркъ, азъ считамъ за своя длъжностъ да кажи, че всичкитѣ открити до сега факти въ природнитѣ науки ще си останатъ такива и въ бъдеще, даже и при промѣненнето на течението; всичкитѣ научни закони, като прѣдставятъ съотношения между енергията, ще послужатъ за понататѣшното развитие на науката; само теориитѣ ще се измѣняватъ.

Въ друга една статия азъ ще си позволяя да разгледамъ глѣбокитѣ слѣдствия отъ това направление въ природнитѣ науки.

II. Бахметьевъ.

Споменъ за Чалжковци¹⁾.

Между родолюбивитѣ работници по народното ни свѣстиване имало е не малцина скромни, на които се стои добъръ споменъ и признателностъ отъ потомството за народополезнитѣ имъ трудове и жертви, а заслугитѣ имъ, па даже и имената имъ, сж малко или никакъ знайни. Отъ реда на такива лични на врѣмето си дѣйци, които съ влиянието си сж крѣпили народното чувство и запазили българщината въ Пловдивъ, сж нѣкоцина отъ Чалжковски родъ: тѣхната общеползна дѣйностъ ще се опитамъ да очъртажъ тукъ по колкото свѣдѣния имамъ събрани.

Чалжковци водятъ потеклото си отъ Копривщица. Тоя богатъ градецъ на края на мнѣжлото столѣтие билъ изгоренъ и опустошенъ отъ кърджалии: жителитѣ му се разбѣгали и повечето отъ тѣхъ се прѣселили въ Одринъ, Пловдивъ и Казанлъкъ. Нѣкои отъ тия прѣселенци, като по-отворени и по-опитни, отличили се между новитѣ си съжители, взели прѣднина и имъ станжли прѣдставители прѣдъ мѣстнитѣ власти. Такива били въ Одринъ чорбаджи Найдень Кръстевъ, — основателъ на първото българско училище въ тоя градъ, — Карамихалъ, х. Станевци и Керековци: въ Казанлъкъ Стоянчо Груйолу, а въ Пловдивъ Чалжковци: Влѣко и Стоянъ Тодоровичи, извѣстни у населението подъ пазвания: Голѣми чорбаджи Влѣко и Голѣми чорбаджи Стоянъ за разлика отъ братовчедитѣ имъ Малки Влѣко и Малки Стоянъ Куртовичи.

Като имотни и опитни скотовѣдци и браничаре (джелене) Чалжковци изпърво събирали и карали браници овци въ Цариградъ, та снабдявали съ месо царския дворецъ. Честото имъ ходене и стоене въ столицата помогнѣло имъ да се за-

¹⁾ Редакцията като благодари сърдечно г-ну Груеву за неговитѣ интересни спомени, ще очаква да слѣдватъ и други отъ богатия му запасъ. Нанитѣ малцина останжли „ветерани“ нека си взематъ прииѣръ отъ г. Груева, който, както се научаваме, пишеть вече отъ нѣколко години пасамъ своитѣ мемуари.

познахтъ съ голѣмци турци, та па край тѣхъ сполучили да станхтъ прѣдприемачи на десетѣка отъ овци (бегликъ). Това важно прѣдприятие, което въ онова врѣме било една за-видна държавна служба, отворило имъ пристѣпъ до най-високопоставени лица въ Цариградъ и по областитѣ, и имъ доставило богатство, извѣстность и влияние, което Чалжковци благотворно упражнявали въ полза и защита на свои еднородци и едновѣрци.

До половина на настоящето столѣтие въ Пловдивъ, както и по много други градове, подъ натискъ и влияние на фанариотското духовенство, гражданитѣ християни били принудени и се трудили да понаучхтъ да бърборихтъ криво-лѣво по грѣцки, за да минуватъ за гърци; името българинъ се давало само на селяни и се изричало само съ прѣзрѣние и за укоръ; българскиятъ езикъ билъ изтиканъ изъ черкви и изъ училища и употребенето му се ограничавало въ прѣдградията: Марашъ, Каршияка и Нова-Махла, и на пазаръ между селяни. Приходитѣ отъ черкви и манастири били достояние на нѣколко владикови любимци. А пакъ силни арменци, сарафи на бееве и на аяни (управители), въ съдружие съ тѣхъ съединвали економически селското население, като го карали да имъ работи ангария по чифлицитѣ и чалтицитѣ имъ и го товарили съ тежки лихви за заемъ, съ които имъ изплащали данѣцитѣ.

Въ такъво усилено положение се намирало българското население въ Пловдивъ и въ околнѣта, когато Чалжковци въ начало на настоящето столѣтие се заселили въ тоя градъ. Тѣ, нѣколко кѣщи, смалъ не всички заможни, имали доблестъ да се не свѣнхуватъ за българското си потекло и безъ да се омажтъ отъ общата омая, запазили употребенето на майчиния си езикъ въ кѣщитѣ си и повѣтъ въ сношенията си. Съ тоя си примѣръ тѣ благотворно повлияли, за да се запази народниятъ езикъ отъ съвършено заглѣхване верѣдъ обладамата тоя градъ грѣкомания. Покойниятъ Априловъ въ Денницата си (стр. 133) тамъ, гдѣто кори пловдивскитѣ грѣкомани, казва: „благодарю Бога что между ними осталась искра похвальной любви къ отечественному: фамилія Чалыковичей, нынѣшнихъ представителей въ общественныхъ дѣлахъ между прочими благомыслящими занимаетъ первое мѣсто Болгарина; честь ей и слава!“

Отъ голѣмния родъ Чалжковци най лични сж били: Малки-Влъко, Голѣми-Влъко и Голѣми-Стоянъ.

Малки-Влъко Куртовичъ отъ богатството си, сpecially прѣдприятия по беглика, голѣма частъ употребявалъ за помощъ на спромаси и за общеполезни работи. Въ 1832. г. настоялъ и подновилъ черквата св. Недѣли въ сегашния ѝ видъ и съ свои разноски основалъ така нареченото Светотройческо училище, на което поддържката уздравилъ съ извѣстенъ фондъ, облѣченъ въ патриаршески облигации (*αὐλικὰ ἐμολογία*). Съ лихвитъ на тоя фондъ училището се крѣпило до 1853. год., когато патриаршията западнала, та спрѣла да плаща лихви на записигѣ си. Въ Светотройческото училище изпърво се учило по гръцки, по причина види се, че тогава рѣдко се намирали българи учители. Въ 1849. г. това училище биде обѣрнато на българско отъ съпругата на покойния, Елисавета, и отъ 1863. год. прѣдадено отъ синоветѣ ѝ на общината съ настояване отъ дружеството на читалище „На прѣдъкъ“. Зданието му биде подновено и днесъ служи за общинско училище.

Малки-Влъко повечето врѣме живѣлъ въ Цариградъ, гдѣто като единъ отъ главнитѣ бегликчии билъ въ сношения съ правителството и съ прѣднето гръцко общество и се ползувалъ съ довѣрието имъ. Приказватъ, че въ врѣме на завѣрата Влъко Куртовичъ билъ каненъ отъ правителството да посочи нѣкои достойни българи, духовни лица, за да замѣстятъ обѣсения патриархъ и други гръцки митрополити, на които правителството пѣмало вѣра; но той въ онова бурно врѣме, отъ малодушие види се, не се възползувалъ отъ случая, а отговорилъ, че нѣмало българи достойни за такива постове. Тоя му отговоръ въ онова врѣме, може би, да е билъ и умѣстенъ.

На Малки-Влъка не било писано да продължи за много врѣме пародополезната си дѣйность: слѣдъ трагическата смъртъ на сестра си Рада, съсѣчена прѣзъ ноцъ въ кѣщата ѝ отъ поставени убийци, той, уплашенъ, се прѣселилъ съ фамилията си въ Одринъ, гдѣто заболѣлъ душевно и наскоро се поминѣлъ въ 1835 г. Той оставилъ четворица синове, отъ които двамата Никола и Атанасъ билъ изпратилъ за образование въ Парижъ подъ ръководство и надзоръ на Константина Рановъ; по-младитѣ му двама синове сж покойни Д-ръ Георги Вълковичъ и Д-ръ Александръ Вълковичъ, сега воененъ лѣкаръ.

Най-значителната личностъ и най-способниятъ между Чалжковци билъ Влъко Тодоровичъ, или, както го наричахъ, Голѣми Чорбаджи Влъко. Той на врѣмето си е игралъ важна роль като прѣдставителъ въ общественитѣ работи въ цѣлата Пловдивска областъ. Той сумѣлъ да намали и най-сетнѣ да

прѣкрати пакостливото влияние на користолюбиви арменци, банкиери, и съ закриляне селското население сдобилъ се съ довѣрието му, та така си уздравилъ почетъ и влияние и прѣдъ властующитѣ. Влько Тодоровичъ турилъ редъ въ управата и въ домакинството на тогавашнитѣ пловдивски църкви и на манастиритѣ по околията; уздравилъ имъ приходитѣ и съ тѣхъ поправялъ и градилъ нови богоугодни и общеполезни заведения. По тогавашния обичай властѣта прѣдоставяше на християнската община да събира данъка на лозята, серчима и харача; до онова врѣме тия данъци събирали безконтролно влиятелни сарафи арменци задружно съ нѣколцина владикови любимци. Голѣми Влько, като се позаспллилъ, прѣсѣкълъ имъ тоя изворъ за обогатяване; като прѣдстойникъ на християнското население поелъ да събира тия данъци подъ своя отговорность. Откакъ изплащаль опрѣдѣленото за хазната и разноскитѣ по бранъето, колкото излишъкъ се укажелъ, употребявалъ за богоугодни и общеполезни работи вътрѣ въ града и по околията. Така той въ града съградилъ изново църква св. Никола, подповилъ срутената църква св. Петка и приходитѣ ѝ отредилъ за поддръжка на една болница, която уредилъ тамъ наблизу и която до послѣдне врѣме бѣ единичкото прибоѣжище на злочести болни и прѣстарѣли. За да огради църковнитѣ приходи отъ користолюбива намѣса на мѣстния архиперей, той поставилъ църквата св. Петка подъ прѣмото вѣдомство на патриарха, и като ставропигиална турилъ я подъ управа и надзоръ на особени епитропи, задължени да поддържатъ отъ приходитѣ ѝ и болницата. ¹⁾

По околията той подкрѣпилъ съ помощѣта си манастиритѣ: Сопотския св. Спасъ, Кричимскитѣ св. Богородица и св. Врачъ, Перущичкия св. Тодоръ и пр. Поставенъ отъ страна на патриаршията за пълномощенъ настояникъ (епитропъ) на ставропигиалнитѣ манастири: Бачковския и Рилския, Голѣми Влько имъ бранилъ интереситѣ, пазилъ имъ придобититѣ облаги, освобождавалъ отъ десетъкъ овцитѣ, нивитѣ и лозята имъ, внимателно наглеждалъ управата имъ и се грижилъ за увеличение на недвижимитѣ манастирски имоти. Всеѣка година той самъ лично или чрѣзъ сестринеца си Салча И. Чомаковъ ревизиралъ и провѣрявалъ манастирскитѣ смѣтки.²⁾ Като бла-

¹⁾ Единъ отъ тия епитропи, кожухаръ дѣдо Пѣйо Георгиевъ съгради отпослѣ въ църковния дворъ нѣколко кѣщи и докѣни, та умножи църковнитѣ приходи.

²⁾ При една такъва ревизия въ Бачковския манастиръ случайно била найдена владичка патерица, въврѣна въ дебела влада вътрѣ въ избата, гдѣто било манастирско съкровище. Тая патерица, съхранена, азъ видѣхъ въ 1867 г. въ манастирското съкровище. Тя бѣ издѣлана отъ кораво черно дърво, наиктена съ шарки отъ седефъ и

оговѣненъ споменъ за благотворното настояничество на Влъка служатъ образитѣ, неговиятъ и на фамилията му, въ реченитѣ манастири.

Ако и малограмотенъ, Влъко Тодоровичъ билъ ученолюбивъ българинъ: той се грижелъ за отваряне училища и помагалъ на учени. Още въ 1818 г. той въ Копривщица съградилъ голѣма сграда за общо училище, гдѣто да се учатъ безплатно дѣцата по тогавашното учение на наустница и псалтирь; а когато се явило взаимно обучение, той настоялъ за направата на нови училищни здания, нагодени по новата метода, въ Копривщица и послѣ въ Сопотъ. На единичкото въ Пловдивъ общо училище, въ което се прѣподавало стария елински езикъ, той уздравилъ поддържката съ редовни приходи отъ манастирски, църковни и общински помощи, като задължилъ по-голѣмитѣ общини: Копривщица, Клисура, Сопотъ, Карлово и Калоферъ да спомагатъ ежегодно съ по едно опрѣдѣлено количество отъ 1000 до 1500 гр. и довелъ въ Пловдивъ прочути въ онова врѣме гръцки учители: Саранти, Г. Цукала, Адамось и пр. Въ това училище поддържалъ и нѣколко ученици българчета, между които отъ Копривщица Христо В. Пулековъ, Найдень Геровъ, Груйо Н. Маневъ и пр. Отъ тѣхъ той намѣрилъ да приготви проконсани учители за по-голѣми общини. Влъко желалъ да се въведе да се учи въ Пловдивското общо училище и словѣнски езикъ; затова, щомъ зачулъ за тѣца Неофита, който билъ уредилъ взаимно училище въ Габрово, той се възползувалъ отъ влиянието си като епитропъ на Рилския манастиръ, та повикалъ тоя български учителъ въ Пловдивъ. Тогавашниятъ митрополитъ Никифоръ не могълъ да противостои на намѣрението на силния чорбаджи Влъка, но забѣлѣжилъ че патриаршията можа-ще да погледне злѣ на това нововедение, та да намѣри сгоденъ поводъ за да напакости нему и на владиката. Влъко, като помислилъ върху тая забѣлѣжка, намѣрилъ за по-добръ врѣменно да прѣпрати отца Неофита въ Копривщица съ намѣрение, види се, да намѣри по-сгоденъ случай да го прѣведе изпослѣ въ Плов-

обкована съ нѣколко сребърни абълки, по които бѣ издѣлванъ слѣдния надписъ: „Искова се сѣя патерица въ зрнг (1654) въ монастыръ глаголемый Бачковскій при игумена Кир Пароения іеромонаха съ братіями и настоятеля Кир Феодосіа отъ Пещера. Искова ѣ майсторъ Петръ и Іованъ отъ Кипровци при царя Султанъ Ибрахима; въ тоже врѣме смиреный Митрополитъ Пловдивскій Кир. Гаврилъ. Кой ще изнесе изъ монастыръ вѣнъ да е проклѣтъ отъ монастыра.“

Забѣлѣжка. Както слушамъ, тая патерица сега нѣмало въ манастира: види се, да е изнесена или прѣмахията, по всѣка вѣроятность за думата: „Пловдивскія“, която личеше на нея и която бѣ трънъ въ очи на фанатичитѣ гръкомани.

дивъ. Отецъ Неофитъ, ако и не толкова доволенъ, прѣминѣлъ въ Копривщица, гдѣто прѣзъ есенъта на 1837 отворилъ взаимно училище; но като не знаелъ истинската причина на прѣпращанъето му въ Копривщица, мислилъ се нѣкакъ уврѣденъ. За това, слѣдъ едногодишно тамъ учителствуванъе, поискалъ да си се прибере въ манастиръ, но Влько го прѣдумалъ и подновилъ съ него контрактъ.¹⁾

Като се не срещнѣло да въведе български езикъ въ общото въ Пловдивъ училище, Влько съградилъ въ 1839. год. при църква св. Петка ново училище, въ което наредилъ да се учи по взаимния начинъ българския езикъ съвмѣстно съ гръцкия²⁾.

Той не оставялъ безъ помощъ и рѣдкитѣ тогава книгоиздатели; между спомоществователитѣ на разни тогавашни книги неговото име личи на чело; за отпечатванъе словаря, който готвелъ отецъ Неофитъ, той обѣщалъ 30,000 гроша помощъ, но обѣщаното му не се извършило, защото книгата не била готова, а Влько Тодоровичъ на скоро се поминѣлъ.

Придобитото си влияние чорбаджи Влько употребявалъ за защита и покровителство на свои еднородци и едновѣрци, ходатайствувалъ за неправедно осѣдени, наказани или прѣтоварени съ данъци и билъ полезенъ съвѣтникъ на самитѣ управители, които безъ негово съгласие не смѣяли да взиматъ, каквото и да било рѣшеніе по въпроси, каквито интересували християнското население. Въ 1821. г. когато по-много градища погубихъ доста прѣдци християни, подозрѣни, че имали прѣстъ въ завѣрата, влиятелниятъ чорбаджия умѣлъ и себе си и други лични граждани да упаци, та никой въ Пловдивъ не загинѣлъ.

Голѣми Влько зимѣ живѣлъ въ Пловдивъ, а лѣтѣ въ Копривщица, за да наглежда тамъ отблизу голѣмитѣ си стада овци и говеда. Главенъ поминѣкъ му билъ скотовѣдство, а ималъ дѣлъ и въ беглика, съ който боравехъ братъ му Стоянъ

¹ Оригиналниятъ контрактъ, който наѣтрихъ между книгата на покойния Салча И. Чомаковъ, гласи както слѣдва:

„Извѣстно да будетъ всякому лицу какво мы долуподписании согласихме и наки помежду си слѣдъ едногодишното мое седеѣ въ Копрившката школа да остана и занаяредъ още шесть мѣсеци сирѣчь отъ Септемврія 1-го (1838 лѣто) до Марта 1-го (1839) ако будеме живи, и заплатата ми да варви наки като въ заминалата година сирѣчь по 500 гроша (и словомъ по петъ стотинъ гроша) на мѣсець.

Того ради се и подписуваме своеручно и двамата за твердость и увѣреніе. 1838 Септемврія 1-го.“

Влько Тодоровичъ

Неофитъ Даскалъ.

² Учителъ въ това училище азъ помнѣхъ самоковеца Никола Тонджоровъ, който въ 1845. г. обучаваше около 120 ученици на четенъе и писанъе по български и гръцки и съврѣменно бѣше пѣвецъ въ църква св. Петка.

и синоветѣ му Тодоръ и Недѣльо. Той бѣ високъ, сухъ, сериозенъ и добродушенъ старецъ; скроменъ въ облѣкло, той носеше висока шапка отъ агнешки кожи, платнени и сукнени гащи, връхна сукнена дреха и мѣстни обуца съ завити нагорѣ опашки. Въ такова облѣкло азъ го виждахъ въ 1840 г. въ Копривщица, когато дождаше често въ училището ни за да настоява по направата на чешма въ училищния дворъ.

На възраст около 75 години примѣрниятъ народенъ дѣецъ Вльоко Тодоровъ се поминялъ въ Пловдивъ на 1841. год. на 17 май и билъ погребенъ въ съградената отъ него църквица св. Никола.

Слѣдъ смъртта на голѣми-Вльоко неговъ прѣмникъ въ надзора на общинскитѣ заведения и работи по право оставаше най-стариятъ отъ рода братъ му Стоянъ Тодоровичъ или голѣми чорбаджи Стоянъ, както го наричаше населението. Но той като прѣдприемачъ на беглицитѣ твърдѣ малко врѣме прѣсѣдявалъ въ Пловдивъ; за това отъ своя страна прѣдалъ книжата по смѣткитѣ и надзора на общинскитѣ заведения на братовчеда си малки-Стоянъ Куртовичъ. Послѣдниятъ, както се види, не билъ колкото трѣбовало прѣдвидливъ и не умѣлъ да устои на хитроститѣ и на интригитѣ на грѣкоманитѣ, които наострени отъ Георгия Цукала, пришлецъ отъ Ионическитѣ острови, съ завистливо око гледали Българи да управляватъ общинскитѣ работи и заведения. Въ отсъствие на другитѣ членове отъ Чалжковия родъ грѣкоманитѣ сполучили да туряжтъ рѣзка на църкви и на училища и, за да прѣдставятъ града за еллински, забранили употребението на църковно-словенски езикъ въ църкви св. Богородица, св. Петка и св. Никола, дѣто до тогава богослужението се извършвало смѣсено и на словѣнски и на грѣцки. Тѣ сполучили при това чрѣзъ патриаршията да отстраняжтъ отъ Пловдивъ и митрополита Никифора, когото ненавиждали по причина, че не се водилъ по волята имъ; но тържеството имъ било за малко врѣме: Вльковиятъ синъ Недѣльо, който се намиралъ въ Цариградъ, издѣйствувалъ отъ Високата Порта заповѣдъ и митрополитѣтъ билъ вържътъ отъ Казанлъкъ, мѣсто на заточението му.

Около 1848. година се завържили отъ Европа и отъ Цариградъ, гдѣто слѣдували образованието си д-ръ Стоянъ Чомаковъ, сестриненъ и Георги, синъ на голѣми-Стоянъ, и Никола и Атанасъ, синове на малки-Влька. Тѣ начинили да работяжтъ да възстановяжтъ прѣжнето влияние на Чалжковци, и да свѣщаватъ заблуденитѣ Българи. Когато на стари години се прибралъ въ Пловдивъ и чорбаджи Стоянъ, тѣ го надумали

и той настоялъ и помогналъ, та се съградилъ въ 1848. и 1849. г. по една църква съ училище въ прѣдградіе Марашъ и Каршиака, двѣ голѣми енории, населени изключително отъ Българи и експлоатирани до тогава отъ гръцки попове. Въ тия църкви богослужението се почнѣ по църковно-словѣнски, а въ училищата обучението по български. Когато въ пожара на 1847. г. изгорѣ общото градско училище по настояване на голѣми-Стоянъ и по прѣдни Българе спомогналъ за подновението на това училище, както и за отваряне дѣвическо училище съ надежда да се въведе въ тѣхъ и обучение по български езикъ. Съ писмото отъ 16 априли 1850. г. Стоянъ. Салчо и братия П. Гешови настояли прѣдъ владиката съ прѣдложение да се въведе въ общото училище и прѣподаване на български езикъ и обѣщавали да устроятъ трайни помощи за поддържане учители по тоя езикъ. Прѣдложението имъ обаче било отблъснато отъ фанатици гъркомани. Тогава за да се избѣгнатъ неприятни разправи, Стоянъ Тодоровичъ съ капиталъ, останалъ отъ покойната му съпруга Елена, починжала на 27 дек. 1848. год., съгради ново училище, посветено на покровителство на св. Кирилъ и Методия. Надарено съ достатъченъ фондъ отъ основателя, отъ негови роднини и отъ други прѣдни Българи, то биде отворено прѣзъ септ. 1850 г. Добрѣ уредено, щедро поддържано и достойно управлявано до освободителната война това училище съживи народното съзнание въ Пловдивъ и въ околната и пригответи достойни учители и подвижници въ борбата за възстановение на църковната и политическата ни самостоятелностъ.

Като главенъ прѣдприемачъ на беглицитѣ Стоянъ билъ познатъ на министри, ползувалъ се съ довѣрието имъ и ималъ голѣмо влияние въ Цариградъ и вънъ изъ държавата. Ближенъ познайникъ на Видинския валия Хюсеинъ паша той въ много случаи билъ полезенъ на християнското население. На негово ходатайство и настояване се дължи подновението и съграждането на много черкви и манастири, между които и Троянския ставропигиаленъ манастиръ св. Богородица. На стари години въ Пловдивъ той упражнявалъ влияние и власть, каквито едно врѣме ималъ по-стария му братъ Влько. Добродушенъ, пѣргавъ и дързновенъ старецъ, той не се лѣнѣше да брани и закрили прѣдъ властитѣ онеправдани спромаси. Азъ имахъ случай да го видѣ прѣзъ май 1844. г. въ Копривщица, гдѣто бѣ дошелъ по случай на освещението на новосъградената черква св. Никола. Той бѣ едъръ, бодъръ и веселъ старецъ; носѣше широки панталони, връхна дреха, сако и на главата си фесъ съ за-

нитъ на него сребъренъ знакъ за отличие, съ който бѣ награденъ отъ правителството като бегликчи-башин.

Стоянъ Тодоровичъ се поминхл въ Пловдивъ на 4. окт. 1850. год. на възраст около 79 години. Слѣдъ смъртта му приемници на неговото влияние и прѣдставители на мѣстното християнско население останхх: сестринецъ му Салчо И. Чомаковъ, синъ му Георги Стояновичъ и братовчедъ му Павелъ Куртовичъ. Тѣ достойно продължихх почехтото отъ прѣдшественниците имъ закрѣпение и защита на българщината въ Пловдивъ. На чело на народното движение по черковния въпросъ, тия родолюбци издържахх неравна, опорита борба съ фанариотската патриаршия и съ гръцкия фанатизъмъ. Наклеветени отъ Пловдивския митрополитъ, като подстрѣкатели и нововъводители, опасни и за държавата ¹⁾ тѣ слѣдъ дълга борба и разправия прѣдъ държавния съвѣтъ на правосъдието (Ахкямп-адле) оборихх и опозорихх клеветника, който и биде отстраненъ отъ Пловдивската епархия. При другитѣ услуги на тия народни дѣйци се дължи и съвършеното унищожение на ангарията, на която бѣхх изложени селянитѣ да работятъ по чалтици за нищожна плата.

Салчо И. Чомаковъ се поминх въ 1863. год., а Павелъ Куртовичъ въ 1870. г.

Георги Стояновичъ (Чалжолу) отъ 1859. год., члѣнъ на мѣстния управителенъ съвѣтъ, цѣли деветъ години достойно управлява и защитава българскитѣ интереси въ Пловдивъ: отъ 1868. год. повиканъ за члѣнъ на държавния съвѣтъ въ Цариградъ, той заедно съ д-ръ Стоянъ И. Чомаковъ, взе живо участие въ комиситѣ и разправитѣ по черковния въпросъ. Като члѣнъ на извънредната слѣдствена комисиия по староагорскитѣ смутове въ 1875. г. той улесни оправданието и освобождението на мнозина нарочени млади българи. Отъ 1877. г. члѣнъ на турския сенатъ, Георги Стояновичъ се поминх въ Цариградъ на 1881. г. въ качеството си сенаторъ. Съ него се прѣкрати родътъ на влиятелнитѣ Чалжковци, които прѣзъ дълъгъ периодъ въ най-успелнитѣ врѣмена били достойни прѣдставители и защитници на еднородцитѣ си и полезни на отечеството си граждани.

Вѣчна имъ память!

Пловдивъ, 22 февр. 1892. г.

Йоакимъ Груевъ.

¹⁾ Извѣстниятъ Георги Цукала въ една брошура озаглавена *ή Τριανδρία* прѣдставляваше тия тримата, като знаменосци на българщината, които се трудили да побългарятъ еллинския градъ на Филиппа Аминта! (?)

НЕСМЪНЯЕМОСТЪ НА СЪДИИТЪ.

Въпросът за несмъняемостта на съдиитъ е на дневенъ редъ по вѣстниците и по юридическитъ списания. Той е отъ такава капитална важностъ за нашата държавица, щото би трѣбало да интересува цѣлото българско общество. Мѣстото за разискванъето му не е слѣдователно само въ специалнитъ списания, които иматъ тѣсенъ кръгъ читатели, а и въ таквизъ, които сж общедостъпни.

Азъ нѣма да се спирамъ върху „юридическата“ страна на работата. Извѣстно ви е, че юридическиятъ въпросъ, макаръ той да бжде и най-простъ, не може да бжде безспоренъ: Всѣко нѣщо безспорно и неоспоримо, е вече вънъ отъ областта на правото. При това мнозина отъ моитъ колеги кръстосахъ вече копията си по дневния и периодическия печатъ и всѣки излѣзе отъ турнира убѣденъ, че побѣдата е отъ негова страна. Нѣма да взимамъ участие въ тая борба. Ще се потрудиж да обясниж на достъпенъ езикъ зададения въпросъ, безъ да прибѣгвамъ къмъ какви-годѣ юридически аргументи; ще се опитамъ да дамъ правиленъ отговоръ на питанъето: защо трѣба съдиитъ да бждатъ несмъняеми? Азъ вѣрвамъ, че и най-незапознатъ съ юриспруденцията човѣкъ, стига да е надаренъ съ обикновенъ здравъ разумъ, ще е въ състояние наравно съ най-прочутото свѣтило по правото да разрѣши съвѣстно и най-сплетения „юридически“ въпросъ.

Само една гаранция за свободата на гражданитъ сжествува въ конституционнитъ държави: независимостта на съдебната власть; само единъ противникъ и непримиримъ врагъ се изпрѣчва срещу поривитъ и буйствата на фракциитъ и на партизанскитъ страсти: безпристрастното правосъдие; само една прѣграда се издига срещу всесилния министъръ и срещу произволитъ на властта: несмъняемитъ магистрати. Ето положения, върху които всички сме съгласни. Махнете независимото и безпристрастно правосъдие, замѣстете несмъняемитъ съдии съ под-

вижии кукли, на които жицитѣ теглятъ не само министри, но и най-отчаяни партизани, — съ това махвате и самата основа на една конституционна държава, махвате всѣка гаранция за свободата на гражданитѣ и сигурно я тикате въ прѣграждкитѣ на една олигархия — най-опасната отъ всички тирании.

Да се прогласява въ основния законъ, въ Конституцията на Българското Княжество, че съдебната властъ е независима, и подирѣ съ други закони и закончета да се дава право на единъ политически мжжъ, на единъ министръ нѣ, ами на единъ кундурадния партизанинъ, когото слѣпа съдба е подигнала до депутатски столъ, да назначава и да уволнява мирови съдии, членове въ окръжни и апелативни съдилища, прокурори и помощници, — безъ да споменуваме другитѣ длѣжности, — съгласете се, туй е чиста подигравка съ здравия разумъ на българина. Явно е, че туй е все едно — да ми дадешъ нѣщо съ едната ръка, за да ми го отнемешъ тозъ-часъ съ двѣтѣ ръцѣ. Да се поддържа, че и у насъ е възможно раздаване на правосъдие, на истинско и безпристрастно правосъдие, когато може съдния, заедно съ жена и дѣца, да бѣде изфърленъ като парцалъ на улицата, туй значи, да се допусне че нашитѣ съдии сж всичкитѣ съвършени ангели. Хората, които не сж до тамъ лековѣрни, имахъ вече достатъчно доказателства, за да се убѣдятъ, колко е непоклонна нравствеността на нашитѣ граждански и военни съдии. По нѣколко важни политически дѣла, въ врѣме на починялия режимъ, ние ги видѣхме готови всичко да направятъ, само да си запазятъ доходнитѣ кресла. Разпространено и вкоренено мнѣние е, че само този билъ пхтятъ къмъ Голгота, по който трѣба да се катери всѣки съдия, ако ламти за повишение, или пъкъ се страхува отъ сгромолясанье.

Значи, очевидно е и за всѣки простъ смъртенъ човѣкъ, че да искашъ правосъдие, особено по политически дѣла, които сж най-важнитѣ и гдѣто най-нагледно блѣсва всичкиятъ фалшъ на българското правосъдие, отъ съдии смѣняеми, е все равно да искашъ отъ баба да ти роди дѣте. Правете закони, издавайте закончета, разпращайте циркуляри, инструкции и прѣдписания; колко пари струватъ на ока, когато нѣмате съдии, които да ги прилагатъ?

Необходимо ми се вижда да се обясня, за да не ме разберятъ криво. Азъ не съмъ си задалъ цѣль, съ тази статия, да фърля калъ въ лицето на съднитѣ, наши другари. Далечъ отъ мене такава мисль! Честъ и хвала на ония отъ младитѣ съдии, които сумѣхъ въ най-бурнитѣ врѣмена, да покажатъ на свѣта, че правосъдието не съвсѣмъ е пропаднало въ

България. Признавамъ, че повечето съдии можахъ да се одържатъ на висотата си. Но прѣзъ минхлия режимъ станххъ, на възможни сж и прѣзъ днешнии режимъ, а можтъ да се повторихтъ и потретихтъ въ утрѣшнитѣ, такива скандалозни процеси, които ни каратъ да се позамислимъ върху бжджщето на нашето правосъдие. Иначе, най-скжпото и най-милото на човѣка, имотътъ, честта и жиготътъ, ще станхтъ играчка въ рхцѣтѣ на всеки партизанинъ. Ние бѣхме свидѣтели, какъ правосъдието се проституирва и какъ се позори то; ние бѣхме очевидци, какъ прокуроръ упражнява шпионска роль между другаритѣ си, и какъ съдия става доносчикъ ерешу колежитѣ си; ние чухме присѣди издадени по заповѣдъ и видѣхме прѣстѣпници опростени и оправдани по приказание; непокорнитѣ съдии бѣхъ изключвани телеграфически, а послушнитѣ бѣхъ повишавани на утринята; въ случай на пужда вербуване се специаленъ съставъ. Г-нъ Х., адвокатъ въ Шуменъ и върль партизанинъ, е влизалъ въ съвъщателната стая на съдитѣ и безъ забинкалки държалъ имъ такава назидателна рѣчь: „рѣшете, както щете, дѣлото ми: но помнете, че масрафътъ ви е два лева“. Той подразбиралъ разноскитѣ за телеграмата, съ която щѣлъ да поиска уволнението имъ. И най-печалното е, че таквизъ заплашвания не били само на дума, а винхги почти се осжществявали.

Ако и въ това положение, въ което бѣше поставено нашето правосъдие, останххъ честни и неподкупни характери, това се дължи на туй, че сж били още млади, идеални момци, надѣхани съ свободолюбиви идеи отъ университета, а главно — ергени, безъ семеенъ товаръ, сигурни, че съ адвокатство нѣма да умрхтъ отъ гладъ, толкозъ повече, като притежаватъ и специално образование, което ги туря много по-горѣ отъ практикантитѣ съдии. Нека и у насъ се развие тази отчаяна борба за съществуване, както се е развила на западъ, и тогазъ ще видимъ, гдѣ ще се дѣнхтъ стари, съ многобройно семейство съдии, когато вратитѣ на адвокатството ще бждхтъ на всекждѣ затворени. Нѣма ли да бжде съдията послушно орждие?

Ето, тази е перспективата на нашитѣ съдилища на бжджщето, жалка и отвратителна. Вне виждате: то е пропасть за държавищата ни. Врѣме е да се тури точка на печалното досегашно положение на работитѣ; врѣме е да се прѣдотврати и бжджщето зло — днесъ по-добрѣ, отколкото утрѣ. Утрѣ, може би, ще е твърдѣ късно; злото ще бжде пуснжло вече дълбоки корени.

Допускате ли, че съдия, изоставенъ на произвола на една клика партизани, ще има винаги доблестъ да слѣдва гласа на съвѣстѣта си и ще рѣшава дѣлата справедливо, противъ адвоката — депутатъ, който е въ състояние телеграфически да го отчисти? Не допускате ли по-скоро, че съдията ще направи компромисъ съ съвѣстѣта си, стрѣснатъ отъ перспективата на гладнитѣ и голеи дѣчница? Ще изнамѣри нѣкой текстъ, между безбройнитѣ текстове на закона, който дава право на всеилния адвокатъ, и ще се върне дома спокоенъ, безъ да трепери, гдѣ ще осъдне утрѣ. Казвамъ, безъ най-малко колебание, че това ще се случи на стотѣхъ пхти деветдесетъ и деветъ и вѣрвамъ, читателятъ да е на също мнѣние. Противното може да се пише само по колонитѣ на нашитѣ партизански вѣстничета, или пъкъ да се проповѣдва прѣдъ нѣколтълна гламави избиратели. Такова мнѣние до сега никой не се е наелъ да поддържа серпозно, па и нѣма кой да се наеме да го защитава. Всичкиѣ конституционни държави иматъ съдни несмѣняеми: тѣй също и нашитѣ съсѣди: власи, гърци и сърби. Само въ Турция кадинтѣ сж смѣняеми, а да се приравнява България съ Турция, чини ми се, не ни прави голѣма честь.

Несмѣняемостѣта на съдинтѣ се признава за необходима реформа у насъ, щомъ никой не се появи да я оборва по принципъ. Само изнамѣрихъ се други косвени аргументи, за да се отсрочи едно прѣобразование, безъ което цѣлиятъ ни държавенъ строй, като конституционенъ, ще заприлича на една жалка пародия, на конституция *pour rire*. Когато настоящето правителство пригответи законопроекта за несмѣняемостѣта на съдинтѣ и обяви, че ще го внесе въ народното събрание, отъ всеѣждѣ се издигна викъ и олелия противъ тоя чудовищенъ законопроектъ. И дѣйствително чудовището не се внесе въ оградата на народното събрание, за да го не изплаши.

Едно отъ най-важнитѣ възражения бѣ и това: съдинтѣ ни, особено въ по-висшитѣ инстанции, тъкмо тѣзи, що искатъ да бждѣтъ несмѣняеми, сж безхарактерни и подли, недостойни да станѣтъ несмѣняеми. Институтѣтъ за несмѣняемостѣта е прѣлестенъ по не е лъжица за нашитѣ уста, той е прѣждевремененъ, трѣба да му дойде врѣмето. Не виждате ли, господа гнилитѣ основи, върху които е поставено това възражение? Изфърлете ги, изчистете храмѣтъ на правдата отъ тия безчестни сарафи. Ще се подобриѣтъ ли тѣ, като ги оставите смѣняеми? Или пъкъ тѣ сж съдини доблестни и на мѣстата си? Тогазъ още по хубаво! Дайте имъ възможность да вървятъ по

схия пхтъ, подържайте ги въ непоносимата борба, наградете ги за услугитѣ, що принасятъ на държавата, — направете ги несмѣняеми! Заедно съ туй и ако има наистина слаби характери, които се колѣбаватъ и сж готови да се люшнатъ, ще ги закрѣпите и отъ тѣхъ ще изкарате независими и неустрашими магистрати. Мислите ли, че сждитѣ, ако сж подли и подкупни, ще станатъ по-добри, като ги държите на разположението на всевъзможни адвокати?

Очевидно е, че този аргументъ, именно най-важниятъ, не търпи никаква критика и пада самъ отъ себе си. Таквизи сж и другитѣ „юридически“ възражения.

Като е тѣй, повръщамъ се тогазъ на въпроса и питамъ: защо не бива сждитѣ да сж несмѣняеми? Защо ли? Не търсете Богъ знае какви причини, не отивайте твърдѣ далечъ да се лутате и да подозрѣвате високитѣ побуждения, които каратъ мнозина да се поставятъ противъ несмѣняемостъта на сждитѣ. Не, причината е твърдѣ низка, твърдѣ прозаична. Ето, я:

За никого не е тайна, че у насъ партизанството е достояние на нѣколко само хора по градоветѣ и селата, между които първо мѣсто захващатъ винаги адвокатитѣ. Ще кажъ нѣщо повече: въ много градове политиканството е станжло монополъ въ ржцѣтѣ на по-първитѣ адвокати. Само тѣ бора-вѣхъ съ изборитѣ, само тѣ спасяватъ отечеството и се грижатъ за благото на своята кесия. Криво или право, между простото население е разпространено вѣрванъето, че сждѣтъ рѣшава по прищѣвкитѣ на властующата партия и че сждитѣ сж на разположението на адвокатитѣ, били тѣ най-некадърнитѣ и най-тепегьозитѣ, стига само да сж отъ нашитѣ. Азъ мисля, че народътъ, когато прѣгърне една идея, не го прави туку тѣй слѣпешката, но издирва, изучва и най-подиръ си състави едно убѣждение, което подирѣ съ нищо не може да се избрише. И азъ вѣрвамъ че народътъ повечето пхти е правъ, при все че той често пхти търси истината по инстинктъ. И така прѣдъ очитѣ на простичкото население сждитѣ намѣсто да сж висши чиновници, които стоатъ вънъ отъ партияитѣ и по-горѣ отъ министритѣ и сж само служители на закона, еднакъвъ за всичкитѣ граждани, явяватъ се като орждия на извѣстни партизани, служители на извѣстни адвокати.

Тѣй си е работата, нищо нѣма да ви ползува, ако си затворите очитѣ прѣдъ очевидни факти. То е жално наистина, но то си е тѣй. Помнѣ въ Пловдивъ една адвокатска компания, състоеща отъ двама практикани, които нищо не отбиратъ отъ правото. Тѣзи хора бѣхъ видни партизани; единиятъ бѣше даже

и депутатъ, готвѣхъ го и за министъръ. Догдѣто пѣше тѣхнии петелъ, тѣзи хора не пропуцахъ ни едно позволено или не-позволено срѣдство за да си вербуватъ клиенти. Увѣщавахъ, заплавахъ, извършвахъ фалшификации, рушвети раздавахъ, така щото въ кратко врѣме натрупахъ богатства, съградихъ къщи, станяхъ богатши. Срути се тѣхното царство. Единиятъ изчезна и се не видѣ гдѣ хвана; отиде да яде ограбенитѣ пари на Западъ. Другиятъ останъ да адвокатствува; той всѣки день имаше по 3—4 дѣла, сега едвамъ се явява веднажъ въ два мѣсеца, и то само за да развесели съдѣтъ съ своитѣ глупави искания и съ пдиотската си пледоария. Таквотъ е нашето адвокатство и тѣй то си оправя пѣтъ. Това го знаемъ всички, но още под-добрѣ го знайтъ самитѣ адвокати, които намѣсто да изкоренихъ това заблуждение у народа, всичко правятъ за да го усилятъ. Адвокатъ ли си (практикъ или юристъ — малко значи), трѣба да се причислишъ къмъ нѣкоя партия и да се прогласишъ за такъвъ на мало и голѣмо. Ако си правителственъ, пращашъ по селата проповѣдници, които да разправятъ по четиритѣхъ страни, че съднитѣ имашъ ти въ рѣката си, че всѣко дѣло, което не защищавашъ ти, е изгубено, и други таквизъ дивотии. Опозиционеръ ли си, твоитѣ апостоли проповѣдватъ, че това министерство пада утрѣ други день, и ти поставяшъ свои хора съдии, които ще ти спечелихъ дѣлото, и други таквизъ. За нашитѣ адвокати да се подържа това заблуждение между населението и въ дѣйствителностъ съднитѣ да треперятъ отъ тѣхъ като отъ днешни горгорбашии, или като отъ утрѣшни министри, се явява необходимо условие за тѣхния успѣхъ. Явно е, че тѣ сж и ще бѣдхъ противъ всѣка мѣрка, която ще има за цѣлъ да направи отъ нашитѣ съдии независими и безпристрасни магистрати. А пѣкъ на първо мѣсто такава мѣрка е несмѣняемостъта. Това би означавало смъртъ на политиканстващитѣ адвокати. Разговаряхъ се, съ единъ духовитъ адвокатъ по този въпросъ, и той ми каза: „Осемтѣхъ години на Стамболовия режимъ бѣхъ за насъ осемъ гладни години, прѣзъ които изѣдохме всичко спестено; прѣди да направите съднитѣ несмѣняеми, оставете да минхъ и за насъ осемъ сити години, че подиръ ще видиме“. И приятелятъ ми имаше право. Само, че това сжждение може винаги да се повтаря тѣй, щото никога да не дойде врѣме да станхъ несмѣняеми нашитѣ съдии.

Тамъ е слѣдователно отговорѣтъ на нашия въпросъ. Всичкитѣ други „юридически аргументи“ сж приструвки, було съ което се закрива истината прѣдъ лицето на наивнитѣ хораща.

Види се, същото е било и мнѣнието на правителството, когато то приготви законопроекта за несмѣняемостта на съднитѣ и обяви, че ще го внесе прѣзъ тази сесия. Но прѣдъ всеобщия повикъ, що се издигна противъ това страшилище, правителството отстъпи, защото бѣ сигурно, че ще прѣтърпи фiasco.

Азъ мисля, че несмѣняемостта на съднитѣ е толкова важно прѣобразование за държавицата ни, щото заслужва да се внесе въ камарата подъ рискъ даже да се отфърли. Министертвото, което ще сполучи да го прокара, ще направи добро на страната, и онова което би паднало поради него би паднало достойно и би си спечалило симпатитѣ на цѣлото българско общество.

г. Варна, Коледа. 1895 г.

Д-ръ Г. Стръзовъ.

Впечатления и мисли на единъ българинъ въ Москва.

Прѣди нѣколко дена се затвори селско-стопанското все-русийско изложение и прѣкратихъ се засѣданията на събора отъ рускитѣ селски стопани. Засѣданията на разнитѣ секции бѣхъ публични. На 17 секции се разисквахъ много интересни въпроси по селското стопанство. Азъ посѣтихъ нѣколко пѣти само първата секция, въ която се разискваше въпросътъ: каква трѣба да бѣде постановката на висшето, сръдното и низшето стопанско образование, за да задоволяватъ най-добрѣ потребности на руското селско стопанство? Пренията, докладитѣ и окончателнитѣ изводи бѣхъ много интересни и поучителни и за насъ българитѣ. Труדותъ на събора скоро ще бѣдѣтъ напечатани. Свърши се тоя съборъ, а сега се чака да се събере другъ още по-интересенъ по своята програма.

На 27. декември се отвори II-ия съборъ на рускитѣ дѣятели по техническото и професионално образование. При този съборъ имаше пакъ изложба. Вчера посѣтихъ тази изложба и отъ разглежданъето и изучаванъето на разнитѣ отдѣли неволно се прѣнесохъ въ наша България. Много мисли и неприятни чувства изпитахъ. Неволно си спомнихъ за дѣятелността на нашата интелигенция. Мислено прѣброихъ нейнитѣ дѣла за въ полза на простата маса, за въ полза на нещастнитѣ свои братя, и дойдохъ до печално заключение. Разгледахъ и се запознахъ съ резултатитѣ отъ дѣятелността на Петербургския, Московския и Харковския комитети за разпространение грамотность между народа. Изучихъ недѣлнитѣ и вечернитѣ училища, разнитѣ комисии за устройство на публични сказки между народа; разнитѣ дружества за слѣпи и глухонѣми; разнитѣ заведения за идиоти, слабоумни и припадливи дѣца и много др. възпитателни и благотворителни дружества.¹⁾ Като си помислишъ, че всичко това е работа

¹⁾ Твърдѣ интересни и поучителни пѣща изнесохъ отъ това прѣследване. Дѣятелността на всичкитѣ тия дружества е много поучителна и за насъ българитѣ, защото и у насъ има обширно поле за работа по тия части.

на частна инициатива, че всичко това сж дѣла на руското общество, руската интелигенция, неволно се изпрѣчва страшниятъ контрастъ, който съществува между интелигенцията на нашето свободно и конституционно княжество, и оная въ Русия, която (интелегенция) живѣе и работи въ една монархическа държава. При тѣзи мисли си спомнихъ за единъ свой разговоръ съ единъ български „либералъ“ прѣзъ 93 година. Този господинъ съжаляваше, загдѣто нашитѣ ученици отиватъ да се учятъ въ Русия. — „Какво може човѣкъ да научи въ Русия, освѣнъ да се възпитае въ принципа: „Бой се отъ Бога и почитай царя“ и да ненавижда селянина — мужикъ? Остави монархическата Русия! Иди въ нѣкоя западна държава, гдѣто се проповѣдва принципътъ на правдата и свободата.“ Азъ отговорихъ на господина, че абсолютно нищо не знае за Русия. Той се намръщи, а азъ коджа се поизплашихъ — Стамболово врѣме бѣше. Разбира се, не си струва да се говори за тѣзи своеобразни либерали, но споменяхъ за този случай, защото съмъ убѣденъ, че има и сега хора въ България, които мислятъ така също за Русия и за ползата, която може да извлѣче нашия младъ българинъ оттамъ¹⁾. Гдѣ е този нашъ либералъ сега да го заведѣ въ казаното изложение, за да види самъ съ очитѣ си, какво нѣщо е руското общество; да види, на какво може да се научи нашиятъ българинъ въ Русия; да види, дали руския интелигентенъ човѣкъ дѣйствиелно мрази и ненавижда свой мужикъ; да види, колко жертви, колко енергия употребява руската интелигенция за доброто и благо на свой мужикъ. За доказателство ще приведемъ първата страница отъ брошурата: Полгода изъ жизни воскресной школы (изъ записной тетради учительницы воскр. школы). Х. Д. Алчевская. Петербург. 95. г.: „Въ послѣднитѣ години, уморена отъ училищна работа прѣзъ нѣколко десетици години при това посветена съ всичкитѣ свои сили на книгата „Что читать народу,“ азъ нѣмахъ самостоятелна група ученици, както понапрѣдъ, и не се занимавахъ да ги учя на книга. Впрочемъ, работа въ училището и безъ това имаше много: заранъ бързахъ да отидѣ на молитва, за да ржководѣ училищния хоръ; послѣ давахъ обяснения на ученицитѣ; въ 12 часа дохождахъ учителкитѣ въ общата зала, за да се съвѣщаваме относително въпроситѣ, които трѣбаше да се внасятъ въ идущето общо събрание; въ 1 часа замѣнявахъ свещеника, когато

¹⁾ Съ скърбъ констатирамъ, че и самото правителство тогава така мислѣше. Притежавамъ официално писмо отъ едно министерство, въ което изрично се казва, че ако се прѣмѣсти на западъ, могло да ми се отпусне стипендия, а за въ Русия — нѣма.

отсѣтствувахе отъ урокъ; отъ 2 до 3 часа раздавахъ книги и въ 4 часа страшно уморена се връщахъ дома и лѣгахъ въ постелята. Все тъй вървѣше работата, докато се разирѣснѣ слухъ, че недѣлнитѣ училища ще бѣдѣтъ турени подъ духовното вѣдомство, и частнитѣ лица се лишаватъ отъ правото да приематъ участие въ дѣлото на народното образование. Когато тоя слухъ дойде до мене, азъ почувствувахъ себе си въ положение на майка, която гледа, че нѣкакъвъ страшенъ недѣгъ грабва дѣтето ѝ, и която скъпо цѣни всѣкоя минута, прѣкарана около постелята на дѣтето си. Мене ми се показахъ непълни 5 часа работа въ училището, и азъ рѣшихъ, макаръ каквото и да бѣде, да потъна пакъ въ общия строй на училищнитѣ занятия и да вземъ самостоятелна група.“

Тия диаграми, картограми, тия отчети на разнитѣ дружества да види и прочете човѣкъ, ще се убѣди, че милиони тъмни „мужици“ сѣ станали по-грамотни, по-разбрани отъ нашия конституционенъ селянинъ. Московската комисиѣ за публични бесѣди прѣзъ 1894/5. година е имала 117 аудитории, гдѣто всѣка недѣля и празникъ сѣ се чели сказки. Имало 317,236 посѣтители. Комисиѣта има 140 теми утвърдени отъ правителството за четене на народа. Тия сказки се илюстриратъ съ 10,000 картини за вълшебенъ фенеръ. Въ отдѣла „Описание на земитѣ и народитѣ“ между другитѣ теми има и „О болгарахъ,“ която се илюстрира съ 12 картини. Има ли подобно нѣщо у насъ? Ако не съ другитѣ земи и народи, дали нашия селянинъ е запознатъ съ своята земя, съ своитѣ братия отежнѣти, разфърляни?

Въ Харьковската частна женска недѣлна школа на г-жа Алчевская прѣзъ 1894/5 година е имало 539 ученици, прѣподавали 100 учителки (разбира се бесплатно). Колко слугини, шивачки, перачки и др. сѣ получили образование въ тази школа за 25 години! Трѣбва дълго и широко описание на тѣзи и другитѣ недѣлни училища, за да си състави човѣкъ поне приблизително понятие за тия трудове на интелегенцията, за тая любовъ къмъ дѣлото и къмъ народа. Има такива колекции и модели изработени отъ рускитѣ момѣ за нагледно обучение въ тия училища, каквито надали ги има и въ нашитѣ правителствени училища. Който обладава литературни способности; пише книжки за народа който обладава даръ на слово, чете бесѣди, други учѣтъ и т. пат. Въ Харьковский комитетъ има 2500 картини за вълшебни фенери. Отъ тѣхъ само 100 сѣ купени, а останалитѣ сѣ изработени отъ самитѣ членове. Всѣки употребява своитѣ способности и зна-

ния за народното дѣло. Трѣба да присѣдствува човѣкъ на нѣкое засѣданіе отъ тия комитети, за да види, какъ се пишѣтъ книги за народа и какъ се разрѣшаватъ тѣ за печатъ. Събрание отъ писатели, критици, учени професори и други слуша ръкописа на бѣдѣщата народна книжка. Всѣка дума, всѣко изражения се критикува. Критикува се и идеята, която се прокарва. И само когато събранието рѣши, че книгата е удовлетворителна, само тогава се печати ¹⁾. Така сѣ обработени книгитѣ издадени отъ тия комитети. Има ли нѣщо подобно у насъ? Колко книжки написани отъ нашитѣ поети, писатели и учени професори сѣ излѣзнали за нашия народъ?

Нѣма да описваме подробно, колко и какви книги сѣ издали тия комитети, колко селски библиотеки сѣ отворили; за това трѣба специална работа.

Нѣма тѣй сѣщо да описваме отдѣла на дружествата за слѣпи, глухонѣми, дружествата за устройство развлѣченія на простия народъ. Въ изложенитѣ прѣдмети, въ отчетитѣ и въ брошуритѣ по тия въпроси има много поучително за всѣкой човѣкъ. Може да възрази нѣкой, че благотворение на грамадитѣ суми, съ които разполагатъ тия дружества, е възможна такава дѣятелность. Това е твърдѣ невѣрно. Първо и първо тия дружества сами се оплакватъ, че паритѣ имъ сѣ малко, а второ, не е силата въ паритѣ. „Начавъ устройство чтеній безъ копѣйки денегъ, комиссія, благодаря сочувствію отдѣльныхъ лицъ, имѣла возможность въ теченіе 8-ми лѣтъ израсходовать болѣе 6000 руб.; но жизненная сила не въ матеріальныхъ средствахъ, а въ беззавѣтной преданности и любви къ дѣлу, которую проявляютъ члены комисіи, приносящіе свой кратковременный досугъ на пользу доброму дѣлу“ (Докладная записка Хар. Общ. Грамотности стр. 8.) Не се иска много пари за да се работи за народа. Искана се любовь къмъ народа. На 1882 год. въ общото събрание бѣше прочетена записка отъ члѣна на дружеството С. А. Раевскій, който прѣдложи да се устройтъ народни чтенія съ картини (съ вълшебенъ фенеръ), и показа, че може да се пристѣпи къмъ незабавна организация безъ всѣкакви матеріални разходи (ibid. стр. 1.)

Ще опишемъ нѣкои по-подробни работи отъ първото отдѣленіе на изложението по училищната хигиена. Което най-много при-

¹⁾ „Всичкиятъ ръкописи се четѣтъ въ засѣданията на комитета, приематъ се и се отбѣрлятъ по вишегласіе, подлагатъ се на прѣправки и изправки, съкрѣщаватъ се и допълняватъ, и само тогава се пращатъ въ Московската цензура, за да разрѣши да се печататъ.“ (Комитетъ по изданіи книгъ за народа при Харьков. обществѣ. грам. Харьковъ, 1895. год. стр. 4.)

влѣче неето внимание, е диаграмата на училищния докторъ Зубрилинъ. Като поизучихъ и разгледахъ тази диаграма, спомнихъ си за нашитѣ училища и дойдохъ до твърдѣ жално заключение, че даже въ държавнитѣ гимназии у насъ не сж приложени азбучнитѣ правила на хигиената. Докторъ Зубрилинъ изслѣдвалъ многократно и строго научно въздуха въ класнитѣ стаи въ качествено отношение почти въ всичкитѣ московски гимназии. Резултатътъ на неговото изслѣдване е такъвъ: прѣди да дойдѣтъ ученицитѣ въ класъ, въздухътъ билъ такъвъ: въ 1 куб. метръ въздухъ имало 2500 микроорганизми, въглена киселина 1⁰/₀ pro mille (на хиляда части), температура 18° по С.; влажностъ (испарения) 35. Когато ученицитѣ били вече събрани и прѣдъ началото на 1-ия урокъ — микроорганизми имало 300,000; въгл. кис. 2⁰/₀, темпер. 19°, испарения 36,5; подиръ първия урокъ — микроорг. 3,000, въгл. кис. 2,5⁰/₀, темпер. 19,5⁰/₀, испар. 39,5; подиръ 2-ия урокъ — микроорг. 5,000, въгл. кис. 4,3⁰/₀, темп. 20°, испарения 43; подиръ 3-ия урокъ — микроорг. 5,200, въгл. киселина 4,7⁰/₀, темп. 21,7°, испарения 47; подиръ третия урокъ се дава отдихъ ³/₄ часа; подиръ тоя отдихъ — микроорг. 12,600, въгл. кис. 2,6⁰/₀, темпер. 18,7°, испарения 42; подиръ 4-ия урокъ — микроорганизми 5,000, въгл. киселина 4,3⁰/₀, темпер. 21°, испарения 44,3. Такъвъ е резултатътъ за качеството на въздуха въ московскитѣ гимназии. Който горѣ-долу разбира отъ хигиена, отъ чистъ въздухъ, той ще види, че отъ първия урокъ все повече и повече се разваля въздухътъ. Ако така страшно се разваля въ московскитѣ гимназии, гдѣто дюшеметата сж боядисани и всѣка вечеръ ги миѣтъ обезателно нѣколко пхти, та не остава ни прашина, която може да се дигне, когато дойдѣтъ ученицитѣ и се раздвижѣтъ (съ праха се дигатъ и микроорганизмитѣ, бактерии и т. н.); ако такова силно испарение се образува тука, гдѣто ученицитѣ прѣди да влѣзѣтъ въ класъ въ особено помѣщение много далече отъ класовѣтъ си събличатъ горнитѣ палта, събуватъ си галошитѣ и влизатъ въ класъ съвършено сухи, то какъвъ ли е въздухътъ въ нашитѣ гимназии, въ нашитѣ училища, гдѣто ученицитѣ влизатъ въ класъ така, както си ходѣтъ по улицитѣ съ калъта, прилѣпнѣла на тѣхъ, и съ сжщитѣ палта, съ които ходѣтъ по улицитѣ? Особено ако има дъждъ, палтата на ученицитѣ съхнѣтъ върху тѣхъ, въ класъ. Па като си спомнишъ, колко мирни сж нашитѣ ученици, които стѣни откѣртватъ, чипове чушѣтъ, биѣтъ се и т. н. може да си прѣдставишъ, какъвъ въздухъ е въ класнитѣ стаи по нашитѣ гимназии,

какъвъ прахъ се дига и какви изпарения се набиратъ! Колко милиарди микроорганизми, колко прахъ приема въ себе си при всеко вдъхванье нещастния ученикъ и нещастния учителъ! Никакъ не мож да си обясни, защо съществуватъ въ Софийската гимназия закачалкитѣ за дрехи въ класнитѣ стаи. Ако въ московскитѣ класни стаи само отъ идванъето на ученицитѣ по мѣстата микроорганизмитѣ се дигатъ отъ 2,500 на 300,000 въ 1 куб. метъръ, то какъвъ ли прахъ се дига отъ палтата при събличанъето, които палта не знайтъ що е това четка! Освѣтнъ това, не е ли все едно да съхнѣтъ палтата върху самитѣ ученици или пъкъ на закачалкитѣ?! Когато се учехъ въ гимназията, въ нашия класъ имаше 4—5 души, които никакъ не искаха да си промѣнятъ своята здрава селска носия съ гнилата австрийска; ходеха си съ кожухчета. Есенно врѣме и зимно, като се намокри оня ми ти кожухъ, па като захване да се суши въ класъ, па като се размерише... Да вземе нѣкой отъ нашитѣ доктори да изслѣдва въздуха въ нашитѣ класни стаи, вѣрвамъ, че нѣма да ги намѣри въ по-добро хигиеническо състояние, отколкото най-лошо поставенитѣ фабрики и затвори. Да знайтъ бацитѣ и майкитѣ всичката грозотия на училищния въздухъ, кждѣто прашатъ милитѣ си рожби, навѣрно, би се отказали и отъ ученье и отъ всичко. Здравие то е най-мило отъ всичко, ама какво да се прави, когато нашитѣ педагози не сж дочели до тоя листъ!...

Друго нѣщо, което ми обърнѣ вниманието и което, мисля, трѣба да го знае всеки педагогъ и баща, то сж резултатитѣ отъ научнитѣ изслѣдвания по въпроса за правото писмо. Прѣди всичко се фърлятъ въ очи фотографическитѣ картини, които твърдѣ нагледно говорѣтъ въ полза на правото писмо. Нѣколко картини (цѣлъ класъ) показватъ, какъ лошо, какъ изкривено и безобразно седѣтъ ученицитѣ, когато пишѣтъ полегатото писмо: глави наклонени налѣво, надесно; грѣбнякъ изкривенъ ту на една, ту на друга страна и т. н. Редомъ сж закачени фотографии на ученици (цѣлъ класъ), които пишѣтъ право писмо. Има нѣколко такива картинки, които пказватъ, какъ постепенно ученицитѣ се приучватъ да седѣтъ по-правилно и по-правилно, а въ края на учебната година седѣтъ вече съвсѣмъ като соколи. Особено впечатление прави, като гледашъ фотографията на единъ класъ въ единъ женски пансионъ. Тамъ, гдѣто пишѣтъ полегатото, изкривили се, навели се, просто жалко да ги гледашъ, а редомъ съ тѣхъ, гдѣто пишѣтъ право писмо, да ти е мило да гледашъ: всички стоѣтъ право, правилно. Док-

торъ Закъ, който експонира работитѣ по тоя въпросъ, ни показва нѣколко диаграми отъ изслѣдванята, които сж станѣли въ зап. Европа. Тия си изслѣдванята ще ги чете на събора. Много-численитѣ и строго научни издирвания, направени въ Швейцария, сж дали слѣднитѣ резултати: ако тетрадката (основанието ѝ) лежи паралелно съ края на чинѣтъ, то отъ ученицитѣ изкривяватъ главитѣ налѣво само $32^0/0$, тѣлото налѣво $14^0/0$; грѣбѣтъ налѣво $39^0/0$. (Това изчисление е земено, когато ученицитѣ захващатъ да пишѣтъ право писмо). Ако краятъ на тетрадката съ края на чина правѣтъ жгѣлъ, то изкривението на главата, тѣлото и грѣбняка все повече и повече се увеличава съ увеличението на жгѣла. При жгѣлъ отъ 1^0 до 5^0 — главата изкривяватъ налѣво $25^0/0$, при 6^0 — 10^0 — $32^0/0$ и т. н. се увеличава. Изкривяването на грѣбняка при жгѣлъ отъ 1^0 — 5^0 — $45^0/0$ при 6^0 — 10^0 — $68^0/0$ и т. н. Почти такива резултати се получили въ Швеция и Бавария (Вюрцбургъ). Въ Бавария изучили тоя въпросъ още по-подробно. Тамъ си задали за цѣль да видѣтъ, какво влияние има отвѣсното писмо върху кжсогледнето на ученицитѣ, което така много е разпространено между ученицитѣ. За изучаванье били взети двѣ 4-класни образцови училища. Опрѣдѣлили зрѣнието на ученицитѣ и въ двѣтѣ училища. На ученицитѣ въ I-я класъ, въ едното било въведено отвѣсно писмо, въ другото по старому. Подиръ това захванѣли научнитѣ да изслѣдватъ, какво ще стане съ зрѣнието на ученицитѣ, когато свършѣтъ. Оказало се, че въ това училище, гдѣто било отвѣсното писмо, имало тѣй сжщо кжсогледи, но почти два пѣти по-малко отъ онова училище, гдѣто било полегатото писмо. Съ право писмо въ I кл. кжсогледи имало $2,7^0/0$, въ II — $3,8^0/0$, въ III — $6,9^0/0$ и въ IV — $8^0/0$, а съ полегатото писмо — въ I кл. — $2,9^0/0$, въ II — $5,5^0/0$, въ III — $9^0/0$, а въ IV — $14^0/0$. За още по-точни резултати въ този смисѣлъ правили наблюдения въ училища, гдѣто има въ самото население и между ученицитѣ най-голѣмъ $^0/0$ отъ кжсогледи, и ги сравнявали съ училища, гдѣто имало най-малко. Правили много-числени опити, и резултатитѣ говорѣтъ все въ полза на отвѣсното писмо. По всичко се вижда, че това писмо скоро ще изтика старото и много ще помогне за здравнето на дѣцата.

Нашиятъ професоръ по хигиена Ф. Ерисманъ прѣдставилъ картограми, които нагледно доказватъ, до колко лошо е изкуственото освѣтление. Той прѣдлага да се въведе освѣтление съ отразена свѣтлина. Лжчитѣ на свѣтлината трѣба да падатъ на книгата или на тетрадката не направо отъ лампитѣ, а отъ тавана. Има една малка стая съ това ново освѣт-

ление прѣдставена и една класна стая съ чиноветѣ и ученицитѣ. Ако свѣтлинната пада отъ лампитѣ отгорѣ направо на тетрадитѣ, гдѣто пишжтъ ученицитѣ, то на много чинове се получава твърдѣ малко свѣтлина. При това главата на ученика нерѣдко тоже дава сѣнка, тѣй щото трѣба да се криви главата, да се криви тѣлото и въобще да се приспособява даже и ржката, да не му прави сѣнка, когато пише. Къмъ това трѣба да се прибави още, че лжчитѣ, които падатъ отгорѣ на главата на ученика съдържатъ извѣстна топлина, която нагрѣва най-вече главата. Когато посѣтителтъ се убѣди, какво нѣщо е право освѣтление, изведнажъ измѣняватъ свѣтлинната. На лампата е турнжтъ такъвъ непрозраченъ бѣлъ калпакъ (рефлекторъ), който защищава лампата отдолу и отражава всичката свѣтлина къмъ тавана. Гледашъ, виси лампа, но огняа ѝ не виждашъ; въ стаята е свѣтло, а тавантъ най-много освѣтенъ. Отъ таваня лжчитѣ падатъ почти равномѣрно по всичкитѣ чинове, сѣнки отъ главитѣ на ученицитѣ съвсѣмъ нищожни, ученикътъ може да си седи както иска, а не да се изкривява. Свѣтлина се получава като че по-малко нежели отъ правото освѣтление, но за това равномѣрна. Отразената свѣтлина по способа на проф. Ерисмана се приближава до естествената ежедневна свѣтлина, а като такава тя ще е по-безвръдна за здравието.

Въ този отдѣлъ на изложението има още много интересни работи по училищната хигиена. Има диаграми, които показватъ, какви сж размѣритѣ на гърдитѣ на ученицитѣ. Една такава диаграма е прѣдставена пакъ отъ докторъ Зака. Този докторъ изслѣдвалъ нѣколко хиляди ученици въ гимназитѣ, селски момчета, фабрични дѣца и други, и се указва, че гимназитѣ въ възраст отъ 8—9 год. иматъ гърди на 3 см. по-малко отъ половината на височинитѣ имъ. (Ширината на гърдитѣ трѣба да е по-голѣма отъ половинъ дължината на тѣлото). Отъ 10—13 г. на 4 см. по-малко; отъ 14 год. до 21 постепенно се приближаватъ до $\frac{1}{2}$ на височината на тѣлото. У селекитѣ дѣца въ всичкитѣ възрасти ширината на гърдитѣ е повече отъ половината височина на тѣлото. На 8-годишна възраст е на 3 см. повече, и колкото се повишава възрастъ, толкова постепенно пада и ширината; но никога не е по-малка отъ $\frac{1}{2}$ на тѣлото. Само на 13 год. възраст достига на $\frac{1}{2}$ см. повече отъ половината на тѣлото. Отъ тази възраст пакъ ширината се увеличава постепенно. Но най-удивителното е това, че фабричнитѣ дѣца, които по условията на живота сж най-вече за оплакване, иматъ много по-широки гърди отъ гимназитѣ. Въ 9 г. възраст иматъ само 1 см. по-малко отъ $\frac{1}{2}$

на тѣлото, а гимназиститѣ — 3. Отъ 16 до 18 год. възраст тѣ иматъ само $2\frac{1}{2}$ см. по-малко. Само че фабричнитѣ дѣца достигатъ $1\frac{1}{2}$ на тѣлото не на 21 г., а на 23 год., а въ останклото иматъ все по-широки гърди отъ гимназиститѣ. Отъ тая диаграма твърдѣ ясно се вижда, какво значение иматъ физическитѣ упражнения за дѣцата. Фабричнитѣ дѣца, макаръ и да сж поставени въ много лоши условия, гърдитѣ имъ сж все по-добри отъ гърдитѣ на гимназиститѣ, защото пò се упражняватъ физически. Въ този отдѣлъ има прѣдставени сума дѣтски игри по физическото възпитание на дѣцата. Азъ не съмъ се още запозналъ съ всичкитѣ игри и не съмъ ги изучилъ още, та затова нѣма и да ги опишвамъ сега. Но въ скоро време щомъ ги изучж, ще ги опишж.

Москва 23/XII 95. г.

В. Руменовъ.

Единъ новъ руски критикъ.

Неотдавна се появи въ Петербургъ едно обширно съчинение (повече отъ 800 страници, голѣма осмина) подъ заглавие „Русскіе критики. Литературные очерки“ ¹⁾ отъ А. Л. Волынскій, едно съчинение, което още до прѣди 10—15 години би било почти невъзможно, до такава степенъ възгледитѣ, които авторътъ се старае да прокара въ труда си, противуречатъ на всички ония литературни традиции, що до скоро се смѣтахъ отъ руската интелигенция, съ малки изключения, за неприкосновени, осветени отъ паметта на великитѣ публицисти-патници за свободата и прогреса въ 60-тѣ години: Чернышевскій, Добролюбовъ и Писаревъ.

Който прочете внимателно труда на Волынскій, не може да не си каже, безъ даже да е запознатъ отблизу съ по-новитѣ литературни течения въ Русия, че трѣба да се е извършилъ отъ нѣколко врѣме насамъ значителенъ прѣвратъ въ мисълта на извѣстна частъ отъ съврѣменицитѣ, когато може единъ homo novus съ такава рѣшителностъ и съ такова отсѣтствие на всѣко уваженіе къмъ дѣйцитѣ отъ великата реформена епоха, да се опълчи противъ тѣхнитѣ идеи за задачи на литературата и критиката. И забѣлжете че Волынскій не е нѣкой „чуждакъ“, който, напълно изолиранъ отъ обществото, пуска своитѣ парадокси, безъ да мисли, какъ ще бѣдѣтъ тѣ приети, а е официалниятъ критикъ на едно отъ най-извѣстнитѣ и разпространени руски списания: „Сѣверный вѣстникъ.“

Който знае, какво значение иматъ по-важитѣ периодически списания въ руския общественъ и литературенъ животъ, който знае каква грамадна роля сж играли въ Русия критицитѣ като водители на общественото мнѣние отъ врѣмето на Бѣлинскій насамъ, ще умѣе да оцѣни и значението на младия критикъ. Високиятъ постъ, който Волынскій заема въ „Сѣверный вѣстникъ“ сигурно не се оправдава само отъ несимпатичнитѣ цѣли, които многобройнитѣ врази му приписватъ. Ако останеше дѣйствително, да си състави човѣкъ понятие за новата сила, която дава отъ кжео врѣме насамъ тонъ и посока на единъ отъ най-влиятелнитѣ руски журнали, само по отзивитѣ, които срѣщаме за него въ другитѣ списания, би трѣбало твърдѣ скоро да се откае. —

Кой е тоя новъ пророкъ, който отговаря на името Волынскій, и се явява съ такива голѣми притезания за прѣобразователъ на руската критика и литература се питахъ и азъ. Кой е самиятъ авторъ на това голѣмо

¹⁾ А. Л. Волынскій. Русскіе критики. Литературные очерки. С.-Петербургъ 1896. III + 827. Цѣна 3 р. 50 к.).

съчинение „Рускитѣ критици,“ гдѣто бронзовитѣ идоли на публичностичната критика се поливатъ съ най-разяждливата киселина?

Его въпросъ, който не малко ме вълнуваше, когато се рѣшихъ, да се обърнѣх за отговоръ къмъ събратията на г. Волынскій. Ала попадихъ на хубаво! Извѣстниятъ критикъ Н. Михайловскій обявява колега си Волынскій за „смѣшенъ писателъ;“ — Буренинъ сличава съчиненията му съ дѣтската литература и намѣрва единчкия стимулъ, който движи перото му, въ завистѣта къмъ по-възрастнитѣ и неограниченото му тщеславие; Скабичевскій не счита даже за нужно да се занимава съ Волынскій, а Глинскій, критикътъ на „Историческій вѣстникъ“ въ една отъ послѣднитѣ си статии го обявява прѣмо за психопатъ, завистливецъ, когото славата на Михайловскій и Соловьевъ не остава да спи: — „мы имѣемъ дѣло съ писателемъ, страдающимъ ярко выраженной маніей величія. Но г. Волынскій мало того, что мапьякъ, онъ злой, завистливый, — неблагодарный и трусливый журнальный дѣятель.“ — На друго мѣсто Глинскій изкарва събрата си прѣмо реакционеръ, и съ голѣмо удоволствие прѣписва единъ пасажъ отъ брошурата на даровития сегашенъ сътрудникъ на Сѣв. вѣстникъ, Мережковскій, която на врѣмето си направи извѣстно впечатлѣние, и въ която за Волынскій (тогава врагъ на Мережковскій) се казва, че е „зловѣща карикатура на Спиноза, че съ дървени уста, съ дървено цвѣтистъ слогъ проповѣдва своя дървено-мъртъвъ талмудически богъ.“ Глинскій съ тѣнка иронія подчъртава думитѣ карикатура на Спиноза, за да покаже, че Волынскій е — *horribile dictu* — еврейнъ. И тѣй ний знаемъ, че В. е еврейнъ, а не помалко и маниакъ, реакционеръ, страхливецъ, завистливъ и злъ. Но това не стига, и г. Глинскій придава още нѣколко черти, които довършватъ тоя прѣлестенъ портретъ:

„Это дѣятель журналистики положительно мало даровитый, и какъ всякая посредственность, не могущій расчитывать на широкій кругъ вліянія. Серьозно имъ заниматься наша критика уже давно перестала, — надъ нимъ только смѣются . . . и его не читаютъ.“

Значи Волынскій не само е еврейнъ, маниакъ и пр., а още (auch das noch!) и тѣхница, забравихъ да кажѣ и „ограниченный графоманъ“, безъ всѣко влияние, надъ когото цѣлъ свѣтъ въ Русія се смѣе. . . . Ала обръщамъ нѣколко страници и гледамъ, че сжщиятъ г. Глинскій, като говори за младото руско поколѣние, за тѣй нарѣченитѣ осемдесетници, на първо мѣсто поставя между прѣдставителитѣ и глашатаитѣ на това поколѣние — покрай Мережковскій, Минскін, Гишпюсъ, Венгерова и пр. — на първо мѣсто критика на Сѣв. вѣстникъ — Волынскій. Наистина г. Глинскій не питае твърдѣ нѣжни чувства къмъ младото анемично руско поколѣние и не намѣрва доста думи, да му се насмѣе (о, горчивиятъ смѣхъ!), сжщо така малко симпатія усѣща той и къмъ редакцията и сътрудницитѣ на Сѣв. вѣстникъ (бѣдната редакция се сравнява прѣмо съ лудница), но каквито и да бѣдхъ осемдесетницитѣ и тѣхнитѣ трѣбачи, тѣ все пакъ прѣдставятъ отъ себе си нѣщо — поне количествено, ако не качествено. Не стига това, осемдесетницитѣ сж гражданитъ на XX вѣкъ. Да бждешъ тѣхенъ прѣдставитель, едва ли значи, да бждешъ човѣкъ безъ всѣко влияние, си помислехъ азъ и захванехъ силно да се съмнявамъ въ увѣренията на г. Глинскій, че ужъ никой не четѣлъ произведенията

на Волинскій въ Русия. И вижъ, че моето недовѣрие не излѣзе дѣйствително съвѣтъ неоправдано. Г. Волинскій, казватъ ни, не само е еврейниъ, а още и реакционеръ. Ако е така, рѣкохъ си, той трѣба да е възхваленъ до небеса въ консервативнитѣ руски журналы, тамъ сигурно трѣба да сж му издигнали олтаръ и да му каджтъ и деня и нощя темянъ. Ала колко се излѣгваме! Волинскій, реакционерътъ, не по-малко се цапа и отъ реакционеритѣ — като прогресистъ!! Самъ г. Глинскій, комуто дължимъ хубавото си мнѣние за мракобѣсието на другаря му отъ „Сѣв. вѣстникъ“, и който свършва статията си съ едно енергично „подалъше отъ него!“ — на едно мѣсто кара читателя да се пита съ недоумѣние: „что за критикъ такой г. Волинскій: либераль не либераль, да какъ будто и не консерваторъ, тѣмъ не менѣе „о честности высокой говоритъ“ — извольте тутъ разобраться.“ Да, наипстина, „извольте тутъ разобраться!“ и вий оставяте Историческия вѣстникъ на г. Глинскій съ зашемедена глава.

* * *

Отъ тоя хаосъ на най-противурѣчиви мнѣния има само единъ изходъ: да се изучатъ възгледитѣ на новия руски критикъ въ самото му съчинение въ свръзка съ срѣдата и обстоятелствата, които сж опрѣдѣлили характера му, принципитѣ му и тона му.

Книгата „Русскіе критики“, въ която Волинскій е помѣстилъ нѣколко полемически статьи, напечатани въ Сѣв. Вѣстникъ, и нѣколко обширни критически студии, посветени на най-виднитѣ руски критици, ни дава достатъчно материалъ за оцѣнка на критиковата дарба и мирогледъ. По-трудно е да се вникне въ особенитѣ на това ново руско поколѣние, прѣдъ което „Отцитѣ“ отъ 60-тѣ години стожатъ съ негодувание и отчаяние, и на което принадлежи и самъ г. Волинскій, обаче ний притежаваме нѣколко изповѣди, писани отъ самитѣ „млади“, въ които тѣ прѣкрасно рисуваъ душата си; — благодарение на тѣхъ, намъ не ще бѣде негли дотамъ невъзможно „разобратъся“.

Цѣлата тайна на жестоката борба между Сѣверний Вѣстникъ и либералнитѣ руски журналы — борба съвѣтъ не толкова неравна и недостойна за внимание, както се мисли — се свежда, чини ми се, върху вѣчната тема на Тургеневия романъ „Отцы и дѣти“. — Ново поколѣние, ново мировъззрѣние, нова литература, нова критика, ето венчко. Трогателната картина на кокошката, която излупила патетата съ ужасъ гледа, какъ тѣ нагазватъ весело въ водата, а нея оставятъ да се скита отчаяно по брѣга!

Половинъ вѣкъ руската интеллигенция живѣ съ идеитѣ на Вѣлинскій отъ втория периодъ на неговата дѣйность, съ идеитѣ на Чернышевскій, Добролюбова и Писарева. Половинъ вѣкъ ней се внушавъ, че материализмътъ е единичкото научно спасително мировъззрѣние, а Молешотъ, Карлъ Фогтъ и Бюхнеръ единичкитѣ дълбоки учени, че утилитаризмътъ е единичкиятъ законенъ принципъ въ нравственитѣ отношения, че изкуството не може да бѣде по нѣкога и цѣлъ за себе си, а трѣба да служи изключително на общественитѣ интереси, че живата дѣйствителность стои по-горѣ отъ всѣко художествено произведение, че критиката нѣма основание, освѣтъ ако е чисто публицистична и т. н.

Тия начала, защищавани съ необикновенъ талантъ и вѣща тактика, съ всички позволени и непозволени срѣдства (спомнете си само Добро-

любовия „Свистокъ“, знаменития първообразъ на Петковата „Свирка“) не захтеваха да се вкоренятъ много скоро въ руската младежъ.

Приведено въ най-прости формули, материалистичното учение, тоя плодъ на най-наивната безкритична мисълъ, се вътѣляваше тъй лесно въ умоветъ и отговаряше тъй добръ на реалистичнитъ стремежи на руското общество за вътрѣшната политика и устройство на държавата! Руската интелигенция имаше прѣдъ себе си една велика практическа задача и прѣдъ нея трѣбаше да блѣднѣхъ всички отвѣдени интереси: освобождението на селянина и неговото нравствено и умствено повдигане. Врѣме ли бѣше

„Дяя звуковъ сладкихъ и молитвъ?“

Ала вижъ, че настѣпи реакцията, и сжщеврѣменно разочарованието отъ Бюхнера и Молешота. Въ тоя моментъ, когато материализмътъ почна въ цѣла Европа медлено да се руши, на либералното течение въ Русия се постави високъ бентъ. Руското правителство, за да се ограда отъ опасността, която му грозѣше, пиша тоя пътъ радикално, и между другитъ реакционни мѣрки, които счете за нужно да вземе, то рѣши да измѣни програмитъ на срѣднитъ училища и уставитъ на университетитъ. На мѣстото на реалнитъ прѣдмѣти, на естественитъ науки, съкратени до минимумъ, даде се значение на чисто формалнитъ, и за голѣмо удоволствие на реакционеритъ, цѣльта се постигна. Ала дали тая цѣль щѣше да се постигне така лесно, ако външнитъ, независимитъ отъ училището условия не бѣхъ благоприятствували? Ако се вслушате въ оплакванията на самитъ млади, вие ще чувате наистина, че тѣхнитъ обвинения сж отправени на първо мѣсто противъ школата. „Повторяю, казва единъ отъ тѣхъ, я вижу десятки, можетъ быть сотни этой молодежи, и ей не хватаетъ только одного физическаго здоровья. Но въ этомъ виновата дикая система ученья, виноваты родители, подчиняющіеся этой системѣ, а не они, молодые люди, съ ввалившеюся грудью, выпалыми щеками, лимоннымъ цвѣтомъ лица и жиденькими волосиками. Они жертвы мозгового культа, жертвы средневѣковой схоластики, больше ничего“. Какво ни сж дали гимназията и университетътъ? се пита други единъ „осемдесетникъ“ и отговаря: „Университетская наука сохранила для насъ всѣ черты гимназической, съ той разницею, что натура получала импульсъ не извнѣ, а формально извнутри. Но натура всетаки преобладала и опредѣляла все теченіе нашей университетской жизни. Лекціи иксовъ, игрековъ и зетовъ кое-какъ возбуждались къ экзаменамъ, но центръ нашей умственной работы лежалъ все таки въ сторонѣ. Гдѣ именно онъ лежалъ — я этого въ точности сказать не могу. Мода на естественныя науки уже прошла и былѣмъ поросла, политическая экономія и социологія также уже перевалила за свой кулминационный пунктъ, а мода на исканіе началъ безусловной правды и этической теоріи только начала нарождаться. . . .“

Ето портретътъ на единъ осемдесетникъ писанъ саморъчно. Какво има удивително и неясно въ него? Ала мене ми се чини, че напразно се укорява само школата за „абстрактността въ мисленіето“ и „халатността въ отношеніята къмъ занятіята“, които образуватъ споредъ други единъ осемдесетникъ отрицателнитъ качества на младото руско поколѣние покрай другитъ му прѣвъзходни положителни черти.

Много по-право е да се каже, че въ образуването на тия качества най-голяма роля е игралъ въобще банкрутътъ на материализма като философско учение не само въ Русия, а и въ цѣла Европа и подемотъ на идеалистичнитѣ теории съ тѣхнитѣ немолени другари — мистицизма, спиритизма, окултизма и пр.

Руската младежъ не желае вече да се мамъ и задоволява съ изтърканитѣ схеми на грубия материализмъ, тя търси нови пѣтеки, новъ мирогледъ, — и това е прѣвъзходно; ала умствено недисциплинирана, отвикнала отъ наученъ, методически трудъ, тя не е още способна, да се извлѣче сама отъ своята жестока криза — и това е печално. На старитѣ идоли вече не вѣрва . . . а „невѣдомиятъ богъ“, къмъ когото тя мисли, че тича, като се лута въ най-гъстата мъгла, вѣчно невѣдомъ ще си остане.

Но туй лутанье не може да бѣде за дълго. Ще дойде единъ день, когато младитѣ идеалисти ще опознайтъ цѣлата суета на тъмнитѣ си пориви и тогава тѣ блѣскаво ще докажатъ, че човѣкъ може да е безпощаденъ врагъ на материализма и утилитаризма, безъ да бѣде мистикъ въ философията и символистъ въ изкуството или реакционеръ въ политиката. Като прѣходна фаза, виждамъ, схваща руския символизмъ и най-даровитиятъ литературенъ прѣдставителъ на осемдесетиницитѣ, Мережковскій. Въ прѣдговора къмъ своя прѣводъ на Лонгусовия романъ „Дафнисъ и Хлое“ той дава слѣдната сполучлива характеристика на младитѣ писатели отъ неговия лагеръ: „Мы люди глубоко-раздвоенные въ мысляхъ, робкіе въ дѣйствіяхъ, среди мрака и холода носящіе въ себѣ зародыши новой жизни, стоящіе на рубежѣ стараго и новаго, люди упадка и вмѣстѣ съ тѣмъ возрожденія, или говоря современнымъ, общепринятымъ и всетаки почти никому непонятнымъ языкомъ, это — въ одно и тоже время и декаденты, то-есть гибнущіе, доводящіе утонченность дряхлаго міра до болѣзни, до безумья, до безвкусыя, и символисты, то-есть возражающіеся, предрекающіе знаменьями и образами то, что еще нельзя сказать словами, потому что оно еще не настало, а только вѣдетъ и чуется — пришествіе Новаго Міра“.

Ако символизмътъ има наистина само тая задача, да прѣдрича съ знакове и образи туй, което не може да се каже още съ думи, защото не е още настанало, — всѣки ще се съгласи, че отъ него голяма опасностъ нѣма. и руската трѣзвена журналистика ще направи подобръ, намѣсто да се хлеботи върху лудостята на „модернитѣ“, да се опита да ги излѣкува отъ тая болестъ, а ако не може, нека потърпи — неджгътъ самъ ще мине. Руската литература и интеллигенция не сж остарѣли до тамъ, щото да могатъ явления, като символизмътъ и декаденството, да се смѣтатъ за органични. Тукъ ние имаме несъмнено работа съ чисто машинално подражанье на чужди, прѣдимно френски образци. Модата ще мине, а туй, което въ младитѣ руски идеалисти има здраво, ще остане на вѣки. Между най-големитѣ тѣхни заслуги историята на руската мисль ще отбѣлѣжи единъ день съ признателность — разрушението на грубия материализмъ и възкресението на отвлѣченитѣ философски интереси.

Оцѣненъ отъ това гледище и трудътъ на Волинскій добива съвсѣмъ друго значение, различно отъ онова, което му се придава отъ нѣкои критици въ Русия. Самъ Волинскій ни се явява въ ново

освѣтление. Рѣшенъ да търси истината, безъ огледъ на партийни съображения и устави, младиятъ критикъ не се устрива да погледне на врага си прѣмо въ очитѣ. Убѣденъ въ научната несъстоятелностъ на материализма, той се опитва да разклати по-чувствително стѣлюветѣ на онова практично, по повърхно мировъзрѣние, което създадохъ и съ което живѣятъ още шестдесетницитѣ. Далечъ отъ да смѣта метафизиката за излишна играчка на фантазията, той ѝ дава рѣшително значение въ науката и живота. Чисто-кръвенъ идеалистъ, той се присѣдинява къмъ ония мислители и учени, които отъ нѣколко врѣме насамъ се старажатъ отъ все сърдце и сила да въздигнатъ пакъ обидения духъ на оная височина, отъ която материализмътъ го свлѣче къмъ срѣдата на вѣка. Кой би повѣрвалъ? Волинскій се осмѣлява да защити даже Хегела и да възстанови опозорената му честь! Съ какъвъ успѣхъ, — това е други въпросъ.

* * *

Цѣлата книга на Волинскій съдържа 15 обширни критически статии. Първитѣ три сж посветени на В. Г. Бѣлинскій; слѣднитѣ три на Н. А. Добролюбова; четире други се занимаватъ съ журналистиката въ шестдесетѣ години (Чернышевскій и Юркевичъ, философската дѣйностъ на Юркевича, Полемически бури, Расколъ въ радикалната партия); животътъ и дѣйността на Д. И. Писарева сж изложени въ три статии; двѣтѣ послѣдни статии иматъ за прѣдметъ критическитѣ теории на Валериана Майкова и Аполона Григорьева.

Освѣнъ тия студии намѣрваме въ книгата на Волинскій и нѣколко полемически материали. Тукъ спадатъ статитѣ: Чернышевскій и Гоголь; „Очеркъ Гоголевскаго періода“ и въпросътъ за хегелианството на Бѣлинскій; Гоголь като професоръ; естетическото учение на Чернышевскій; за причинитѣ на упадѣка на руската критика; свободната критика прѣдъ сѣда на буржуазния либерализмъ; Н. Михайловскій и неговитѣ разсуждения за руската литература; враждата и борбата на партитѣ.

Книгата се начева съ единъ краткъ прѣдговоръ отъ двѣ странички и половина, отъ който узнаваме, че Волинскій билъ подбуденъ да разгледа подробно литературната дѣйностъ на Бѣлинскій, Добролюбова, Писарева и другитѣ тѣхни съврѣмenniци-писатели отъ неподвижността и рутинността на общественото мнѣние за извѣстнитѣ авторитети въ областта на руската критика. Но като прибѣгва къмъ историческата форма въ изслѣдванието на литературнитѣ материали, той счита за безплодна тая критика, която привежда къмъ примирителното обяснение на остарѣлитѣ културни понятия — независимо отъ вътрѣшната имъ пѣна. „А хотѣлъ не разказывать, а судить“. Като излѣзва отъ мисълта, че животътъ, а заедно съ него и духовното творчество — науката, изкуството, литературата — трѣба да прѣдставятъ едно постоянно, прогресивно развитие на идеалнитѣ сили, той счита всѣко успокоение върху формулитѣ на минжлата умствена дѣйностъ, всѣко оправдание на логическитѣ грѣшки съ обстоятелства отъ социаленъ характеръ — за свѣдѣтелства на хладно равнодушие къмъ истината.

Изучайки дѣйността на рускитѣ критици, той се придържа о мнѣнието, че критиката на художественитѣ произведения не трѣба да

бжде публицистическа, а философска, трѣба да се опира на твърдата философска система отъ извѣстенъ идеалистиченъ типъ. „Тя е длѣжна да слѣди, какъ поетическата идея, възникнала въ таинствената глѣбочина на човѣшкия духъ, прониква прѣзъ пѣстрия материялъ на жизненитѣ прѣдстави и възгледитѣ на автора“. — „Истинската критика е длѣжна да изслѣдва художественитѣ и поетически произведения, тъй да се каже, отвѣтрѣ, съ идеалистично мѣрило, и да разглежда цѣлия конкретенъ материалъ на изкуството, само като форма, въ която сж се въплотили висшитѣ философски начала“. — „Изкуството може да издаде своитѣ тайни само на философа, който въ съзерцателенъ екстазъ съединява конечното съ безконечното, свързва психологическитѣ настроения, които се изливатъ въ поетически образи, съ вѣчнитѣ закони на свѣтовното развитие“. — Ето въ кратки черти философското и естетическо вѣруу на Волинскій, което сигурно не може да се обвини въ рутинностъ, но едва ли може да се приеме изцѣло, безъ всеко възражение.

Нѣма съмнѣние, че нищо не е по-опасно за прогреса отъ вкоченяването върху извѣстни формули, отъ священното почитание на неподвижнитѣ догми, и Волинскій е въ правото си, да иска една гризлива, основна провѣрка на приетитѣ до днесъ идеи за сжщната и задачитѣ на изкуството, литературата и критиката. Ние можемъ да се съгласимъ, че публицистическата критика не е едничката спасителна критика, че творенията на изкуството могатъ да се разглеждатъ и отъ по-високо гледище — философско; но не грѣши ли Волинскій когато въ качество на философъ и още на хегелианецъ, отфѣрля безстрастната критика на единъ Сентъ Бевъ или Тенъ, които искатъ да обясняватъ, а не да сждятъ? Намъ се вижда, че г. Волинскій при всичката си добра воля и при всичката си страсть за отвѣченитѣ философски проблеми — нѣщо рѣдко — въобще не си е още достатъчно обяснилъ, какво трѣба да се разбира подъ философска критика, съ която той би желалъ да замѣни публицистическата. Фразата, която цитувамъ по-горѣ, и въ която той дава опрѣдѣление на философа, не ми се никакъ прави и тя е способна, да даде само фалшиво тълкувание на иначе здравия и вѣрния принципъ: че критиката трѣба да бжде философска. Съврѣменииятъ философъ съвсѣмъ не търси „въ съзерцателенъ екстазъ да съединява конечното съ безконечното“; той е работникъ въ полето на точната наука, като най-положителния естественикъ; въ областта на психологията, логиката и естетиката днесъ се прилагатъ сжщитѣ методи, които сж обязательни за всека друга наука. Даже метафизиката (на бѣдѣщото, защото такава нѣмаме още) не може да бжде вече чисто съзерцателна, а ще трѣба да ни прѣдставя висшия синтезъ на всичко, което човѣкъ е въ състояние да познае чрѣзъ науката и самостоятелното логическо мисленіе, а никакъ не чрѣзъ свещения екстазъ.

Така, и само съ тая резерва, ний можемъ да приемемъ че критиката трѣба да бжде философска. Съ други думи, критикѣтъ трѣба да притежава дълбоко философско образование въ модерна смисълъ, т. е. да има най-широко и въ сжщо врѣме интензивно научно образование, което да му дава възможностъ да се възвиси на едно такова становище, отъ което може да обгрѣща и обяснява всички явления на човѣшката дѣйностъ и мисль съ пълно умѣние и безпристрастие.

Отъ критика-философъ ний искаме да има не жезълъ, а опрѣдѣлени възгледи по всички въпроси, които никога не сж прѣставали да тревожатъ човѣшкия умъ; искаме отъ него прѣди всичко колкото е възможно пълнѣнъ миогледъ, който да се отразява въ вѣща негова мисль, въ вѣща негово сжждение. При такава схватка на философската критика, фанатичното отношение къмъ тия явления, които не отговарятъ напълно на нашитѣ идеи, не е мислимо. Ний ще се стараемъ въ качество на истински философи, да обясняваме, да показваме истинския пътъ, но не да издаваме абсолютни приговори, защото повече отъ другити знаемъ, че и самата философска мисль подлежи на общитѣ еволюционни закони. Отъ това гледище напразно е старанието на Волинскій, да възкреси учението на Хегела, което толкова дълго врѣме държи въ обаяние духоветѣ, докато единъ день се прѣснх като сапуненъ мѣхуръ отъ собственото си разширение. Хегелъ самъ, да бѣше днесъ живъ, щѣше съ своята грамадна генерализаторска дарба, да построи съвѣмъ иначе зданието на своята метафизика, самъ щѣше да подложи на провѣрка своята „феноменология на духа“ и „логиката“ си, а г. Волинскій въ вѣща на Хелмхолца и Вундта, иска да ни накара да приемемъ en bloc стария Хегелъ! Напразно. Нашиятъ Хегелъ още не е дошелъ. Ний го очакваме съ нетърпение, но че той нѣма да бѣде оня Хегелъ, на когото се кланя г. Волинскій, това го знаемъ положително.

Отдѣлтъ, посветенъ на Бѣлинскій е написанъ съ грижливост и живостъ. Бѣлинскій е единичниятъ руски критикъ, къмъ когото Волинскій усѣща гореща симпатия, обаче тая симпатия не отива до слабостъ. Младиятъ критикъ не се бои да отблъснх блезнитѣ въ неговия общъ миогледъ и въ неговитѣ сжждения.

Волинскій иска отъ критиката да бѣде философска, а не публицистическа, не е чудно за това, че и въ дѣйствиетата на Бѣлинскій, той цѣни само първиятъ ѝ периодъ, когато Бѣлинскій бѣше още вкованъ въ веригитѣ на Хегеловата логика, а втория, когато той замѣни идеализма съ реализма — му е противна. Волинскій намѣрва, че Бѣлинскій е направилъ една грамадна грѣшка, гдѣто се е отказалъ отъ Хегела. Причината на това му отцѣпничество той я търси въ недостатъчното му философско образование. Обаче тукъ г. Волинскій минава, чини ми се, прицѣла. Не би ли трѣбало той, като философъ-критикъ, да държи смѣтка и за влиянието на материалистическитѣ и политико-економическитѣ идеи, които отъ Западна Европа проникнаххъ чрѣзъ литературата и въ Русия, именно въ момента, когато Бѣлинскій бѣ починалъ да се разколебава въ учението на Хегела: че всичко, което съществува е разумно. Волинскій се старае да ни убѣди, че Хегелъ никога не е говорилъ нѣщо подобно, та съ това още веднжжъ да докаже, че Бѣлинскій не е притежавалъ много дълбоки философски познания, което може най-сетнѣ да се допусне; но да се говори, че Бѣлинскій е ималъ ограничено въздѣйствиe върху руската литература и че това ограничено въздѣйствиe се дължи на тѣсния му кръгъзоръ, на нисокото му философско развитие — това вече не е философска критика. Кредитътъ на естетическата критика въ Русия паднх не за това, че Бѣлинскій не можѣ да вникне въ бездната на Хегеловото учение, а защото самото това учение се обърнх въ единъ даденъ моментъ въ своето онаяко и изгуби своята солидна основа. Колкото за влиянието на Бѣ-

линскій, то може да се отрицава, само ако се вземе въ внимание първия, естетическия периодъ на неговата дѣйностъ и то пакъ съ известна уговорка. защото самъ Волинскій е силно повлиянъ отъ естетичнитѣ принципи на патриарха на руската критика. Да се говори за втория периодъ, че Вѣлинскій нѣмалъ никакво влияние, това е възможно само, ако се допусне, че Вѣлинскій е прѣтърнхлъ за лице реализма, а въ душата си е останхлъ схщиятъ поклонникъ на Хегела и на естетическия принципъ въ изкуството. А то не е така. И като партизанинъ на полезното творчество, той бѣше тѣй искрено убѣденъ, както и като жрецъ на висшата идея на красотата. Колкото Добролюбовъ, Чернышевскій и Писаревъ и да бѣхх хора съ другъ теоретически складъ, тѣ сх ученици на Вѣлинскій, и чрѣзъ тѣхъ той упражнява и до днесъ силно влияние.

Отдѣлътъ, посветенъ на Добролюбова, е не по-малко интересенъ отъ прѣдидущия, по симпатинтъ на Волинскій не сх вече на страната на критика. Разсждѣктъ, хуморътъ, романтичната чувствителностъ, ето кои сх елементитѣ въ живота на Добролюбова. Добролюбовъ не е човѣкъ на отвѣчени понятия и идеи. Той е талантливъ публицистъ, но съ произволни и лъжливи идеи за литературата и изкуството. Волинскій се оплаква, че хора отъ известна партия се старахтъ да прикриватъ всички грѣшки, които може да се забѣлѣжхтъ въ критическата дѣйностъ на Добролюбова.

Тия грѣшки той ги съглежда до известна степенъ справедливо въ диктаторския тонъ и деспотическиѣ замашки, които отличаватъ критичитѣ отъ школата на Добролюбова и Чернышевскій въобще. Съ негодувание отбѣлѣзва Волинскій неприличнитѣ „выходки“ на Добролюбова противъ дѣйци, като Пирогова и Погодина. Нему се не нрави цапхжтиятъ, quasi-духовитѣ езикъ на много отъ критикитѣ на Добролюбова. А нѣкои сатири въ „Свистокъ“ му внушаватъ просто отвращение съ своята циничностъ и своето слѣпо партизанство. Всичкитѣ тия грѣшки на Добролюбова се обясняватъ споредъ Волинскій пакъ главно отъ лицеванието на солидна научна подготовка и истински философско-критически духъ! Наивно дѣте на своето врѣме, той приема безусловно съ всички негови послѣдници материалистическото учение — тогава на мода. За него нѣма трудни въпроси; не той би казалъ като Дюбуа-Реймонда: Ignorabimus. Добролюбовъ за всичко има отговоръ. Наивнитѣ хора продължаватъ да пишхтъ за нищожни прѣдмети съ важностъ и глѣбокомислие, когато „антропологията е вече доказала“, а „науката е обяснила“, че силата е неизбѣжно свойство на материята... Какво заблуждение! И тия хора говорихтъ за идеализъмъ, когато Фогтъ, Бюхнеръ и Молешотъ доказаватъ, че идентѣ сх схщо такъвъ продуктъ, като човѣшкитѣ екскременти! „Въ съзнанието на Добролюбова,“ право казва Волинскій, „не възниква даже мисльта, че естественитѣ науки не само нѣмаше нищо да изгубихтъ, но щѣхх прѣмо да спечелихтъ, ако да бѣхх влѣзли въ съюзъ съ философията, която тѣ тогава отфърлахх, като врагъ, само по недоразумѣние, по реакционна грѣшка.“

Не по-малко правъ е Волинскій, когато напада материалистичния детерминизъмъ на Добролюбова, — когато изтъква всичкото противурѣчие между желѣзния законъ на необходимостъта и собствениѣ на Добролюбова реформаторски стремежи! „Если всякій челоѣкъ ничтоженъ

предъ общимъ ходомъ исторiи, зачѣмъ тогда бороться съ условiями жизни дѣятельною силою гражданскаго и нравственнаго протеста? Если обстоятельства всеисильны, если творчество во всѣхъ сферахъ дѣятельности есть пустая химера, если развитiе общества совершается по вѣдшимъ механическимъ законамъ, надо разъ навсегда отказаться отъ мысли агитировать во имя свободы и справедливости“.

Добролюбовъ и неговитѣ другари отъ „Современникъ“ се борятъ съ всевъзможни срѣдства съ мечтателитѣ и идеалиститѣ — ту съ патетически нападки на тѣхнитѣ „остарѣли“ теории, ту съ разюздани шегъ и вулгаренъ смѣхъ (Свистокъ!), но тѣ забравятъ, че тия идеалисти и мечтатели „сж били винхъ най-упорнитѣ защитници на народното благо, най-смѣлитѣ, фанатични провъзвѣстници на свободата и справедливостъта!“

Отдѣлтъ, посветенъ на руската журналистика въ 60-тѣ години е прѣпълненъ главно съ знаменития на своето врѣме теоретически двубой между Чернышевскій и професора по философията въ Киевската духовна академия, П. Юркевичъ, който двубой се прѣобърнх скоро въ редовна битка между два враждебни лагера — материалисти и антиматериалисти. Поводъ за това сражение даде една анонимна статия на Чернышевскій въ „Современникъ“, подъ заглавие: „Антропологическiй принципъ въ философи“, съ който великиятъ публицистъ искаше да ликвидира окончателно остарѣлитѣ и никому ужъ ненужни метафизични понятия и идеи и да довърши така дѣлото, почнато въ неговата знаменита дисертация: „Эстетическiя отношенiя искусства къ дѣйствительности“. Който иска да си състави понятие за статията на Чернышевскій нѣма освѣнъ да вземе коя да е брошурка отъ Бюхнера или Молешота, въ които най-сложнитѣ явления на човѣшкия животъ, даже най-тънхитѣ душевни проявления се тълкуватъ като единъ чистъ механически процесъ. Писана е статията по поводъ на една брошура отъ П. Лаврова „Очерки вопросовъ практической философи“ и разбира се, че при тогавашното реалистично настроение на руската интеллигенция, тя не можеше да не произведе най-силно впечатлѣние.

Въ триумфалното си шествие Чернышевскій срещнх обаче тоя ижтъ единъ врагъ, когото той се опита най-напрѣдъ да убие само съ прѣзрителния си погледъ, ала залудо. Чернышевскій биде прѣдизвиканъ отъ подигравкитѣ на Каткова да отговори на възраженията на Юркевича и Чернышевскій отговори, както неприлича на единъ положителенъ ученъ. Скандалътъ бѣше готовъ. Най-жално е, че чисто теоретическия споръ между материализма на Чернышевскiй и спиритуализма на Юркевича вземъ напоконъ чисто политическа краска съ намѣсата на Каткова, съ когото вече никакъ не можеш да бждхтъ симпатичнитѣ на тогавашната либерална младежъ.

Така философскитъ идеализмъ на Юркевича се компрометира, а интеллигенцията привикнх да не прави вече разлика между реакция и враждебно отношение къмъ материализма.

Волынскiй глѣбоко скърби естествено за това развитиe на спора между Ч. и Ю. Той не намѣрва достатъчно думи, да изтъкне прѣвъсходството на послѣдния върху даровития му, но повърхностенъ възразитель, ала самъ съзнава че при тогавашнитѣ условия, Юркевичъ колкото и да бѣ правъ не можеше да не отстъпи арената на своя безпощаденъ врагъ, който освѣнъ че разполагаше съ ловкостъта на

опитния борецъ, но още имаше на страната си и симпатиитѣ на публиката. Къмъ Чернышевскій Волынскій се отнася още по-отрицателно, отколкото къмъ ученика му Добролюбова. Нѣкои отъ укоритѣ му сѣ несъмнено прѣкалени, но че Чернышевскій имѣ врѣдно влияние върху развитието на руската критика и младежъ съ своето прѣзрително отношение къмъ всѣки авторитетъ, който не е получилъ нашата санкция, съ разпасания, надмѣнния, безпощадния си тонъ, — съ диктаторската си наложителность — това е също така несъмнено. Туй врѣдно влияние не закъснѣ да се отрази дору върху литературнитѣ права на събѣднитѣ славянски страни. Би било една прѣкрасна задача за нѣкого отъ нашитѣ млади, да изслѣдва напримѣръ влиянието на Чернышевскій и неговата школа върху Любена Каравелова и неговитѣ непосредствени ученици, Зах. Стоянова, Петкова и др.

Минавамъ интереснитѣ глави, въ които Волынскій излага състоянието и развитието на руската критика непосредствено слѣдъ насилното отстранение на Чернышевскій отъ публицистичната арена (1863), за да се спрѣ на друго едно по-крупно явление: Д. И. Писаревъ, най-последователниятъ ученикъ на Чернышевскій, тоя който не се устраши да тегли крайнитѣ послѣдци отъ премиситѣ на учителя си. Съ Писарева материализма достигна своя зенитъ, своето пълно тържество, но съ него той прѣвѣла и върха и почнахъ да се търкаля по полегатитѣ отвѣдни ребра. Ето какъ свършва Волынскій своята пространна студия върху Писарева: „Не имѣя глубокихъ философскихъ и научно социалныхъ оснований, направляя интеллигенцію къ освободительной правдѣ случайными и ложными путями, его принципы легко распространялись среди мало образованныхъ, хотя и передовыхъ слоевъ рускаго общества, воспитывали поколѣніе въ узкой дисциплинѣ догматическаго и поверхностнаго реализма, а въ литературѣ призывали къ дѣятельности людей безъ оригинальнаго ума и таланта, съ тощитъ запасомъ затверженныхъ фразъ изъ ходкаго реалистическаго лексикона людей, неспособныхъ ни на какую самостоятельную культурную работу. Идеи реалистическаго утилитаризма размѣнивались на мелкую монету, теряя всякую жизненную свѣжесть, и за поколѣніемъ фанатическихъ борцовъ, сильныхъ своею самобытностью, стали выступатьъ мелкіе, придиричвые эпигоны.“ — Присѣдата е строга, но не и съвѣтъ несправедлива.

Критическата частъ въ труда на Волынскій се завършва съ двѣ по-малки статии: първата е посветена на младъ-зеленъ погнѣхлия критикъ Валерианъ Майковъ, който се опита да начъртае основитѣ на една социологическа естетика, втората на Аполона Григорьева, съврѣменникъ на Добролюбова и Чернышевскій, но принципаленъ врагъ на грубо материалистичнитѣ въззрѣния на тогавашната прогресивна руска партия. — Волынскій не съглежда сходството, което мнозина (между другитѣ напр. К. Арсеньевъ) изтъкватъ между Майкова и Вѣлинскій. Последниятъ въ периода на своитѣ утилитарни увѣчяния изискваше отъ изкуството гражданствена дидактика, — Майковъ защитава напротивъ на положителни начала свободата на творчеството. Двата критици се различаватъ радикално и въ възгледитѣ за народността. Впрочемъ въпросъ е още, до колко Майковъ заслужава да се нарѣче критикъ. Въ едно писмо до Тургенева, не казва ли той самъ, че никога не е мислилъ да става критикъ въ сми-

сѣль: оцѣнитель на литературни произведения. „И чувствовалъ всегда непрѣодолимое отвращеніе къ сочиненію отрывочныхъ статей. И всегда мечталъ о карьерѣ ученаго и до сихъ поръ ни мало не отказался отъ этой мечты“.

Аполонъ Григорьевъ е нарисуванъ отъ Волинскій, както можеше да се очаква, съ по-нѣжни краски. — Нито „западникъ“, ни „славянофилъ“. Григорьевъ търси абсолютното, и толкова малко разбира демагогическото рабство, колкото и рабството прѣдъ външнитѣ сили и власти. Като артистъ и философъ Григорьевъ много повече прилича на Бѣлинскій отъ Майкова, но неговата дѣйностъ — разфѣрлена и несистематична „не создала новаго періода... въ исторіи русской критики, хотя нѣкоторые выставленные имъ принципы, по своей самобытности и содержательности, могли-бы явиться дрожжами, отъ которыхъ въ интеллигентномъ обществѣ начинаются новія брожения умственныхъ силъ“.

Полемическитѣ материали, които Волинскій е помѣстилъ въ книгата си прѣдставятъ второстепененъ интересъ за насъ. Прѣдизвикали като отговоръ на извѣстни нападки или критики, тѣ сж повече цѣнни за оногова, който иска да се запознае по-отблизу съ възгледитѣ на самия Волинскій. Обаче и въ туй отношение тѣ не ни даватъ много повече отъ вѣруую, което намѣрваме въ краткия прѣдговоръ. Заслужаватъ да бѣдѣтъ прочетени послѣднитѣ страници, въ които В. ни очѣртава задачитѣ на една прогресивна, философска критика, и оправдава безцеремонното си отношение къмъ доскорошнитѣ кумири на руската младежъ: „Свободная критика не боится вскрывать всякую фальшь, развѣнчивать громкія, но пустыя славы, направляющія по ложному пути общественныя симпатіи, разбивать излюбленные кумиры, срывать пышныя знамена, вывѣшенныя для прикрытия эгоистическихъ страстей или партійной ограниченности“. Критиката трѣба да бѣде безпристрастна, вѣнъ отъ всеко партизанство. „Тя открива и пронагандира всичко, казва английскиятъ писатель Матѹ Арнолдъ, що има най-добро въ областта на мисълта и съ това се стреми да възбуди въ обществото живо течение отъ нови и свѣжи идеи“. — Волинскій е напълно съгласенъ съ туй опрѣдѣленіе, и далечъ отъ да смѣта подобна критика за реакционна, съглежда въ нея единствения залогъ за прогреса.

Нашата младежъ, която поради обстоятелството, че не владѣе други европейски езици съ по-богата литература, черпи своята мждростъ почти изключително отъ руски източници, която съ години вече се храни прѣимущественно съ умственитѣ плодове на гениалнитѣ, но едностранчиви руски публицисти отъ 60-тѣ години, единичитѣ въ които намѣрва едно ясно опрѣдѣлено, леко и практично мировъзрѣние, добръ ще направи да чуе и другата страна, която тѣй енергично, макаръ и не винаги сполучливо, се застъпва отъ Волинскій. Нека се не плашимъ отъ яростнитѣ атаки, които се сипѣтъ и ще се сипѣтъ още по всека вѣроятностъ върху смѣлата глава на младия критикъ въ нѣкои руски списания. Ний сме далечъ отъ рускитѣ партійни борби и нѣма защо да се увеличае въ тѣхната злоба на деня. Ний можемъ да цѣнимъ по-безпристрастно новото течение, което се подгатва тамъ далечъ на сѣверъ, на сме и длѣжни да се отнасяме критически къмъ

всѣко по-важно литературно явление въ Руссия, защото то не закъснява, да се отрази и у насъ.

Книгата на Вольскій заслужва да се прѣпоръчва на нашата младежъ и като знамение на най-близкото бъдеще, което още не ни се е обрисувало ясно, но което ще се отличи, ако всичкитѣ признаци не ни лъжатъ, съ възтържествуванieto на идеализма надъ материализма, но на единъ идеализъмъ толкова далечъ отъ въздушната метафизика на Шелинга и Хегеля, колкото и отъ безстрастния и абсурдни оккультизмъ, сатанизмъ и символизмъ на „модернитѣ“, — единъ идеализъмъ, основащъ на най-строгата наука, такъвъ, какъвто той проглежда вече прѣзъ теоритѣ на нѣкои съврѣмenni учени, за които моятъ читателъ ще намѣри по-вече освѣтление въ статията, напечатана тукъ подъ заглавие: „Наближава ли краятъ на научния материализъмъ“.

Ив. Д. Шишмановъ.

Какъ да се прѣподава български езикъ.

Отъ нѣколкогодишно прѣподаване български езикъ дойдохъ до убѣждение, че вмѣсто да принесемъ полза, принасяме врѣда, като караме ученицитѣ да се втрещуватъ въ безкрайнитѣ ония форми на живия езикъ, които, речено право, никога неможе да се уловятъ. Вмѣсто да караме ученицитѣ да напрѣдватъ, тѣ оставатъ много назадъ по тоя прѣдмѣтъ. Така върви въ България, така върви и въ другитѣ европейски страни. Неотдавна четохъ въ спис. „Гимназія.“ че и въ Русия се оплакватъ отъ прѣподаването на тоя прѣдмѣтъ. По другитѣ прѣдмѣти много нѣщо се е направило, защото, може би, сж осезателни, нагледни, когато за езика, който е толкова тънъкъ изказвачъ на човѣшкитѣ мисли, въ който се събиратъ толкова отвлѣчени, непонятни за дѣцата думи, още не се е стъпило нито крачка напрѣдъ. Като е така, нека се заловимъ сериозно и да размислимъ, какъ да подобримъ неговото прѣподаване, та да го докараме до истинския, правия му пжтъ, безъ който той никога не ще може да вирѣе въ класнитѣ стаи. Създавахъ се у насъ граматики и то не малко. Всичкитѣ вървятъ по тоя начинъ: „споредъ програмата на министерството на народното просвѣщение“. Никоя друга граматика нѣма такава печалба, като Мишевата. Отъ година на година сѣ нови думи, сѣ по-голъмо вдѣлбочаванье въ безкрайния тоя океанъ на корени и суфикси, до като опрѣ най-послѣ о скелата, че *кй* = *ч*. Какъвъ напрѣдѣкъ, каква голѣма разбрашнина за ученицитѣ отъ втория класъ! Цѣла, несъзнателна пропия надъ клетата дѣтска педагогия.

Споредъ приетото до сега прѣподаване ученицитѣ отъ II класъ трѣба да търсятъ на думитѣ коренъ, прѣдставка, наставка, суфикси разни и разни основи. На кждѣ води това? Нали цѣльта на езика е: хубаво да се научимъ да говоримъ и правилно да пишемъ. А за да се научи ученикътъ правилно да говори, ще ли му помогне търсението коренитѣ и прѣдставкитѣ на думитѣ? То е сѣ едно да карашъ ученицитѣ да ти учятъ разни правила отъ геометрията, безъ да рѣшаватъ задачи, за да минатъ къмъ полезното.

За да може ученикътъ да търси коренитѣ, прѣдставкитѣ, наставкитѣ и суфикситѣ на думитѣ, би трѣбало по-напрѣдъ да знае значението на всѣка дума, която му се даде отъ учителя. Напримѣръ, ако търси той корена на думата „добродѣтель“ или „проповѣдь“, трѣба да знае значението и на двѣтѣ думи, а на първата дума значението и на двѣтѣ ѣ части, за да може да каже, че тукъ има два корена. А Понеже на ученицитѣ до сега не сж се обяснявали думитѣ, като се е мислило, че това сж думи отъ бащиния имъ езикъ, ученикътъ не ги знае добрѣ, и колкото и да го прѣселяшъ да ти търси коренъ, на-

ставка, суфиксът, па и да ти каже още, каква дума била — проста ли, сложна ли, производна ли, той ще се помъчи да ти отговори, та дано угоди. Не е само една дума. Тѣ сж съ хиляди такива. Затова и никакъ не е правилно да се захваща учението на езика по тоя начинъ. Ученикътъ едва ли е успѣлъ да вникне много-малко въ книжовния езикъ и то не по тоя пътъ, ами като е слушалъ учителя да говори различно отъ баща му, па и като е прочелъ нѣщо, — та ще може ли да ти разченка думата, като че е боравилъ съ нея отъ отдавна.

Така може да се изучава езика отъ ученицитѣ въ висшитѣ училища, въ университетитѣ. Такова разпестиване на думитѣ на паставки, прѣдставки и суфикси може да направи такъвъ ученикъ, който е вече за-якихлъ уместено, който разбира литературата на езика, а не отъ дѣцата. Такъво изучаване на езика прилича на умътъ на оня човѣкъ, който като бралъ дърва, качилъ се на тънкия край на клона, а сѣкалъ дебелия, безъ да му дойде на умъ, че като го прѣсѣче, ще падне заедно съ него. Такъво падане се забѣлзва у свършившитѣ ученици. Нѣма нужда да посочвамъ примѣри. Г-нъ Станевъ е влѣзистъ едно прошение отъ единъ свършивши — въ статията си „За ученическия прочетъ“. Тамъ всѣки читателъ може да види, до колко ученицитѣ сж се поврѣдили отъ подобно падане. Ето защо изучаването на езика трѣба да се захване не отъ изучаване коренитѣ, прѣдставкитѣ и паставкитѣ на думитѣ, ами отъ прочета, разправяне значението на думитѣ и разправяне самата смисълъ на прочетеното.

Съ прочета заедно, учителятъ трѣба да говори на ученицитѣ по чистъ книжовенъ езикъ, безъ никакви примѣси отъ провинциални думи. Така ще ги приучи и тѣ сами да си изказватъ мислитѣ на общия български писменъ езикъ. Нѣмаме ли ние ясно доказателство за това у дѣцата и повечето възрастни хора? Дѣцата знахтъ да ти приказватъ приказки, хемъ много леко ги приказватъ, и то не на книжовния езикъ, а на своя. Какъ се е научило дѣтето да говори толкова хубаво своя езикъ, ако не отъ татка си, отъ майка си, отъ сестра си, отъ другаритѣ си. Знае ли ти тебе дѣтето, що е съществително, прилагателно, глаголъ, мѣстоимение и нужно ли му е това? То може да ти разкаже нѣкоя приказка, безъ да знае, че „царь“ било съществително, а „имало“ глаголъ. Точно му чини, — стига да знае да я разправи. — А защо е потребалъ на дѣтето книжовниятъ езикъ и що е това „книжовенъ езикъ“? Не може ли то да приказва на бащиното си нарѣчие? Не, ученицитѣ трѣба още отъ малки да слушатъ книжовниятъ езикъ, за да навикватъ полека-дека на думитѣ и формитѣ му, та да се ввѣжда помежду имъ еднообразие въ говора и да имъ бжде по-лесно да разбиратъ печатанитѣ книги. Книжовниятъ езикъ е нѣщо срдно между всички български говори, за да служи на книжовнитѣ хора и на науката. Съ тоя езикъ трѣба да се обясняватъ книжовницитѣ, съ тоя езикъ трѣба да се изказватъ добититѣ истини отъ науката. За това и ученикътъ, който е влѣзълъ въ училището и се готви да стане членъ на обществото, трѣба да се учи на тоя книжовенъ языкъ, та като израсте духовно, да може да излага своитѣ мисли на сщия езикъ. А отгдѣ ще може дѣтето да научи книжовниятъ езикъ и какъ ще го научи? Разбира се, че ще го учи отъ тия, които сж се завзели да го въспитаватъ — отъ учителитѣ. Като е така, учителятъ прѣди всичко трѣба да знае много добръ книжовниятъ езикъ,

сир., трѣба да му е станалъ присмѣхъ, той трѣба да говори на тоя сѣщи езикъ безъ никакво стѣснение, а като че ли му е останалъ отъ баща и майка. За жалость, у насъ малко има учители, които говорятъ добръ книжовниятъ езикъ. Причината на това е, че до сега въ училището се е обръщало малко внимание на произношението на думитѣ, малко внимание и на ударението на думитѣ, — инакъ щѣхме да имаме хемъ добръ поставенъ книжовенъ езикъ, хемъ ученици, които щѣха да говорятъ чистъ книжовенъ езикъ, безъ примѣси отъ разни провинциални думи и отъ разни провинциални ударения.

Ако на ученика се само приказва по книжовенъ езикъ, той не ще може да го научи добръ — нему му трѣба книжовниятъ езикъ да може да се ползува съ литературата, съ наукитѣ, па и учителятъ не ще да има толкова свободно врѣме само да приказва на ученицитѣ. За това освѣнъ устно книжовниятъ езикъ трѣба да се изучава и писмено, *по книга*, за да се разбере конструкцията, направата на езика. Тая конструкция може да се изучи съ прочетъ съ вглеждане добръ въ всѣка частъ на езика — въ буквитѣ въ свързване на тия букви въ думи и въ свързване на думитѣ въ изречения, а отъ самитѣ изречения ще изважда мисълта на прочетеното. Отъ прочета ученика ще види, че ние нѣмаме толкова думи, колкото понятия, сир., че една дума може да служи за нѣколко понятия. Колкото повече думи има езикътъ, толкова е повече развитъ. Прочетътъ трѣба да води най напредъ самъ учителятъ. Той трѣба да чете полека, ясно, отчетливо, разбрано. По таквъ начинъ той изговаря ясно всѣка буква отъ пѣвѣтна дума. Тѣзи букви свързани по единъ правилень редъ, даватъ цѣлата дума и изгиква на явѣ цѣлото понятие, а съ понятието разбираме и мисълта на прочетеното. Ами у насъ какъ се е водилъ до сега прочетътъ? Като захванешъ още отъ отдѣленията, гдѣто ученикътъ вмѣсто „мравка“ чете „мръвка“ и като тръгнешъ на нагорѣ, чакъ до VII. класъ, лесно е да се убѣди човѣкъ, че ученикътъ гледа на прочета като на забавление, а понеже е забавление, той не иска много-много да се вгледва въ буквитѣ, въ знацитѣ, ами си чете така, както му иде по-леко на умъ. Ако го стегнешъ да чете ясно, той ще земе да се вгледа толкова въ думитѣ, щото ще забрави да слѣди за изказаното и пакъ нищо нече може да ти разправи. Ето защо на четенето трѣба да се обръща по-строго внимание, отколкото на всичко друго. Въ четенето ученика трѣба да бѣде съвсѣмъ свободенъ. Не трѣба да го стрѣскаатъ ни другари, ни учитель, че има тамъ, нито че прочетъ пѣщо криво. У насъ така ли е? Въ много училища се намиратъ неразбрани, извънмѣрно строги, прѣскочили границитѣ на дѣтската педагогика учители. Въ много отъ тѣхъ е останало старото убѣждение, че безъ строгость неможе се направи нищо. Нека изгѣзе нѣкой ученикъ да прочете нѣщо прѣдъ таквъ учитель. Още щомъ земе книгата, краката му ще се подкосаждъ, ще земе да трепери, — дали не ще съборка пѣйдѣ, да изгѣде укоритѣ или дали шамарътъ нѣма да му се залѣпи по бузитѣ и да му пламне главата като котелъ. Естествено е, че ще го занимаватъ тѣзи мисли и ученикътъ не ще може да слѣди и тритѣ: хемъ да чете правилно, хемъ да слѣди за мисълта на прочетеното, хемъ да мисли за сетнитѣ, ако се случи да съборка. Явно е, че таквъ учитель ще има слабъ успѣхъ и на въпроса: защо сѣ слаби ученицитѣ му — „щото не учждъ“, ще

ти отговори той. О sancta simplicitas! Ето защо азъ отдавамъ на учителя всичкитѣ причини по слабостта на усѣха.

Дѣто и да погледнешъ, въ гимназии било, въ трикласни училища било, езикътъ се прѣподава много сухо, утѣчително затруднително за слабия дѣтински мозъкъ. Въместо да му разправи прочетеното, въместо да му обясни думитѣ, учителятъ ще го извади да му прочете нѣщо, и слѣдъ като го прочете, ще го пита, коя дума кой падежъ е, коя дума е съществително, коя прилагателно, глаголъ и т. н., безъ да го разпита, разбира ли прочетеното и ако го не разбира, коя е причината. Така се продължава у насъ, така се изучава бащиниятъ ни езикъ, безъ да е дошло нѣкому на умъ — принася ли това полза или вреди. Каква полза отъ това, че ученикътъ ще ми каже, коя дума каква била, когато не знае какво е прочелъ? Не отказвамъ никакъ практическата страна на граматиката, но когато ти се изучава въ висшитѣ училища отъ филолози, които сж доста закънхли да разбирхтъ същинското значение на съществителното, на глагола, но въ долнитѣ класове това не дава прогресъ, а регресъ. Защо да караме ученицитѣ отъ долнитѣ още класове — IV. отдѣление I. класъ, II. класъ да опрѣдѣлятъ, какво е нѣщо съществително име, като ги запознаваме отъ началото само съ нѣкои конкретни понятия: братъ, майка, царъ, уши, ржѣ, а сетѣ въ прочета земе да му се жъркаты думитѣ: бѣлина, червенина, същество, създание, тварь и др., които никакъ немогхтъ да разберхтъ, че сж съществителни, понеже не се съгласяватъ съ опрѣдѣлението, че имената на прѣдмѣтитѣ се викатъ имена съществителни. И какъ ще може дѣтето да ти различи наприимѣръ отъ думитѣ „райско дѣрво“ и „нейна снага“, че едното, „райско“ било прилагателно, а „нейна“ мѣстоимение? Защо караме ученицитѣ да изучаватъ безполезно граматиката? Вѣроятно, защото сами не сме напълно разбрали истинското, полезното изучаване на отечествения езикъ. Ето защо ученицитѣ не могхтъ да говорихтъ, ето защо изучаватъ урока папаягаси, — защото нѣматъ понятия, думи, и защото изучаватъ само коренитѣ, прѣставкитѣ и наставкитѣ на думитѣ, безъ да разбиратъ същинското имъ значение. Въ четвърто отдѣление се прѣдвижда да разбира ученика една дума каква е: първообразна ли, производна ли, или сложна. Дѣ ще може тоя дѣтски мозъкъ, толкова слабъ, да се вмѣкне въ тайнитѣ на езика и да изучи тънкото му свойство? Тамъ се изучава и значението на всѣка дума, и то граматически, — прилагателно, съществително и т. н. Въ първия класъ пъкъ наредено да ти знае ученикътъ сложнитѣ изречения, едно отъ ония богатства, отъ ония гъвкави метаморфози на живия езикъ, които, право да речемъ, не сж понятни и за голѣмитѣ ученици. И тука сме съвсѣмъ криво ударили.

Не така, не! По-малко граматика, а повече прочетъ и то разумливъ прочетъ! Първото условие при прочета е — да се разправихтъ думитѣ на ученицитѣ. По сетѣ вече, трѣба да се пристъпи къмъ нѣщо по-сложно: има много изречения, въ които много думи би се замѣнили съ своитѣ еднозначни думи; за туй учителятъ трѣба да обяснява, коя дума би могла да се замѣни и коя не. По такъвъ начинъ у ученицитѣ ще се образува навикъ къмъ съзнателно, разбрано, немашинално четене и разправяне съ свои думи прочетеното.

За такова разбрано, самостоятелно, съзнателно четене, г-нъ Станевъ се е сѣтилъ по-отдавна. Той е издалъ и дори книжка за живото

изразително четене. Но я да видимъ колко учители я употребяватъ и колко сж разбрали ежичинското и значение. Твърдѣ малко. Най-го-лѣмото желание на единъ учителъ трѣба да се съсредоточи главно върху по-лесния методъ на прѣподаването, та неговия трудъ да има успѣхъ, сполука.

И тъй, слѣдъ опредѣленото, книжовно произношение на учителя трѣба да слѣдва изразително, живо четене на разкази и стихотворения. Въ читанката, която трѣба да служи за образецъ на живъ, увлѣкателенъ езикъ, трѣба да бѣждѣтъ наредени думитѣ по прилика на наредното словонареждане. За прижѣръ отъ такъвъ богатъ и увлѣкателенъ езикъ могатъ да служатъ нашитѣ писатели: Л. Каравеловъ, Ботевъ, З. Стояновъ, Алеко Константиновъ, М. Георгиевъ и др. Въ читанката не трѣба да има чужди думи, освѣнъ когато за едно понятие нѣмаме българска дума. Туку-речи всичкитѣ думи трѣба да се обясняватъ на ученицитѣ. Тогава ще могатъ да разбержѣтъ понятията, които думитѣ изказватъ, и тогава ще могатъ да разбержѣтъ смисълъта на прочетеното. На всѣка туку-речи дума трѣба да има ударение. По-послѣ ще обяснж защо ученицитѣ отъ началото още трѣба да учжтъ езика съ ударения. За по-послѣ, когато вече навикнжтъ добрѣ на книжовния езикъ, ударенията не имъ трѣбать, но пакъ учителътъ трѣба много строго да слѣди за ударението на всѣка дума.

Читанката трѣба да служи за образецъ, но освѣнъ читанката ученицитѣ учжтъ своитѣ уроци и отъ учебници. Тия учебници трѣба да бѣждѣтъ написани така ясно и гладко, щото ученикътъ да може напълно да разбере това, което чете. У насъ повечето отъ учебницитѣ излагатъ своитѣ теории съ единъ малко-много философски езикъ и толкова философски, колкото по-малко е проникнжтъ съставителятъ му отъ мисълъта, че пише за дѣца.

Прочетътъ трѣба да се води въ класъ и то толкова строго, щото да не остане навикъ у ученика да гледа само и само бързо да прочете статията, съ прѣскачане или притуряние нѣкои думи и да извади криво заключение отъ това. Той трѣба да се води полека, отчетливо, — да се спирашъ по-малко на запетантѣ, повече на точкитѣ, и изобщо да слѣдвашъ всичкитѣ правила за логическитѣ ударения и случайнитѣ почивки, които г-нъ Станевъ е изложилъ въ своята книжка „Изразително четене“. Класното упражненіе върху прочета трѣба да служи за подготовка на ученика да чете у дома си. За да могатъ ученицитѣ да образувать по добрѣ своя езикъ, на който говоржтъ учителитѣ и на който сж изложени наукитѣ, трѣба да имать всѣка медѣля по една сказка съ наученъ интересъ. По такъвъ начинъ ученикътъ ще може по-добрѣ да привикне своята първа система къмъ такова изказване.

Когато учителътъ подкачи да занимава ученицитѣ по прочетъ, той трѣба да прочете статията ясно, вразумително, така да се рече, живо, и слѣдъ това да имъ разправи значението на непознатитѣ думи, значението на чуждитѣ думи, значението на отдѣлнитѣ части на изречението и слѣдъ това изцѣло изречение по изречение. По такъвъ начинъ той ще може да достигне смисълъта на цѣлата статия. Слѣдъ това той ще извади ученикъ, който най-добрѣ може да чете и да го накара да му прочете статията правилно, до колкото може. Тукъ учителътъ трѣба да обърне най-голѣмото внимание. Нека той поправи ученика до тогава, до когато навикне да чете вразумително. Слѣдъ

него по-слабия, сетивъ още по-слабия и така трѣба да кара, до като изреди всичкитѣ степенн по силата на ученицитѣ. Да се не безпокои учителятъ, ако ученицитѣ не могатъ въ продължение на два-три часа да прочитатъ статията правилно. Полека-лека тѣ ще навикнатъ по подражание на учителя да я четатъ, и слѣдъ като усвоатъ мисльта, ще могатъ да дадатъ на статията таквъ отгѣнѣкъ, какъвто тя заслужава. Нека покажж единъ примѣръ, като какъ трѣба учителятъ да обяснява значението на думитѣ, значението на отдѣлнитѣ части на изречението и цѣлото изречение:

Едно момченце страшно не обичало облацитѣ. Единъ день то попитало баща си: „защо, тате, тѣзи облаци забулватъ хубавото ни модро небе?“

Едно момченце — нѣкое си момченце.

Страшно не обичало — много не обичало, никакъ не обичало или много мразило.

Единъ день то попитало баща си — (това тѣ го разбиратъ добръ, нѣма нужда отъ обяснения).

Защо, тате, тѣзи облаци забулватъ — защо, тате, тѣзи облаци закриватъ.

Хубавото — ясното, чистото.

Модро — възпѣващо, синьо.

Така като се обясняватъ думитѣ, ще получимъ други, по-ясни за ума изречения.

Като се прочете така отчетливо статията и като се разправи тя отъ учителя, ученицитѣ ще могатъ да ѝ дадатъ потребния тонъ. Колкото има по-малко чужди думи въ статията толкова повече ще се чете правилно. Чуждитѣ думи макаръ и да се обясняватъ на ученицитѣ, тѣ като имъ не е още навикналъ езикътъ къмъ произношенieto имъ, и защото все ще мислятъ върху значението имъ, не ще могатъ да четатъ статията, както трѣба.

Ако ученикътъ знае да чете правилно статията, да расправя четеното, още не значи, че той знае добръ езикътъ. Прочетѣтъ и разбирането на прочетеното сж двѣ части много важни за знанието на езика. Остава третата часть — писането. Съ правилното четение ученика е обогатенъ съ ония сръдства, съ които ще си служи за напръдъ да си обогатява умътъ.

Какъ ще може ученика да се научи да пише книжовниятъ езикъ? Ученикътъ като чете изразително, разбрано една статия, въ умътъ му захващатъ да се образуватъ извѣстни понятия за формата на думата, за всѣка една нейна часть, — за всѣка буква. Колкото повече ученикътъ се вгледва въ статията, толкова повече тя му става ясна, толкова и по-свѣтли понятия добива той за думитѣ, за запетавитѣ, за точкитѣ и дори той знае да ти каже, какъ сж наредени думитѣ, колко мѣсто остава помежду имъ, гдѣ свършва едното изречение, съ какво свършва и гдѣ подкача другото изречение. Тия ясни бѣлѣзи, ясни понятия за формата на думата и изреченията ученикътъ може да ги изобрази на книга тъй, както сж въ главата му. Ще рече, че ако ученикътъ иска да знае да пише една дума или едно изречение, той трѣба да види думата или изречението и то не единъ пжтъ, а нѣколко пжти, понеже всѣка дума има свои части — букви, а всѣко изречение — свои части — думи. Ако човѣкъ види единъ пжтъ една

мѣстностъ, той ще може добръ да си я представи втори пѣтъ, а ще му избликне въ ума само това, което най-силно е подѣйствило на душата му. За да си я представи колкото се може по точно, трѣба да я изгледва пѣколко пѣти, за да схване всичкитѣ ѣ части. Така по-стѣпватъ и ученицитѣ, когато искатъ да си научатъ по-добръ уроцитѣ. Колкото повече четатъ уроцитѣ, толкова по-ясно захващатъ слѣдъ това да изказватъ написанитѣ думи. Значи, колкото повече човѣкъ се вглежда въ една дума, толкова повече изучава нейната форма, нейнитѣ части, нейнитѣ букви и слоговежа имъ и толкова е по-ясенъ нейния бѣлѣтъ въ ума му. Като има той това понятие въ ума си, може да го изобрази на книга, сир. да го напише. Отъ тука излиза като вѣрно слѣдствие, че ако ученикътъ иска да пише, трѣба по-напрѣдъ да знае да чете изразително, разбрано, за да знае мисѣльта и да има пѣлно понятие за това, какво ще пише. За това, правилно е, че кога дадѣтъ на ученика една статия да я чете, той трѣба слѣдъ това да я донесе написана на тетрадката си чисто, ясно и съвѣтъмъ правилно. Не ще да има никаква полза писанѣто, ако учителя не обясни на ученицитѣ, че иска всѣка статия да бѣде написана досущъ вѣрно. Инакъ ще трѣба много да се губимъ като патки изъ мъгла и да се чудимъ, защо ученицитѣ сѣ слаби по правописанѣто.

Каква трѣба да бѣде читанката.

За слога. За образецъ на читанка трѣба да служи читанка, написана строго споредъ изискванията на дѣтската педагогия. За формата на читанката, за формата на тия мисли, които ще запознаѣтъ ученика съ тоя бѣлъ свѣтъ, трѣба да обръщаме най-голъмо внимание.

Прѣди всѣчко, човѣкъ е навикнѣлъ да избира пѣщата по своя си естетиченъ вкусъ, а естетичния вкусъ къмъ търсене най-хубавото е развитъ у вѣкъго. Друго пѣщо е да погледнешъ човѣка, че се носи чисто, прибрано, друго е, макаръ и да има богатъ душевенъ строй, да го видишъ, че се носи не до тамъ чисто.

Така е и съ прочета. Ученикътъ би се захласнѣлъ да чете, ако това, което чете, е изказано споредъ правилния вървежъ на неговитѣ мисли. Правилниятъ, гладниятъ слогъ е като гладѣлъ пѣтъ, безъ камѣне, безъ нечистотии. Човѣку е драго да върви изъ такѣвъ пѣтъ. Щомъ е неравенъ, щомъ е прѣпъленъ съ камѣне и извивки, не ще ти се и да прѣтѣпнишъ.

Разбира се, че съдържанѣто на една читанка трѣба да е правствено, богато испълнено съ благородни човѣшки чувства. Това го изисква човѣшкия животъ, това го иска етиката. За жалость, нашата книжнина има твърдѣ малко писатели, които разказватъ съ чистъ български езикъ. Повечето сѣ владени въ една сбитостъ на изреченията, и толкова по-натегнати, колкото по-сбити; ухото не може твърдѣ да ги слуша: а всѣчко, що се чете, трѣба да влиза прѣвъ ухото. Когато за ухото разказитѣ не струватъ, та за мозѣка ли?

Отъ слога на досегашнитѣ читанки ученицитѣ немогѣтъ да се ползуватъ. Тѣ немогѣтъ дори да се изказватъ, немогѣтъ да учѣтъ уроцитѣ си — едно, защото не познаватъ всичкитѣ думи въ едно изречение, друго, защото мѣчно могѣтъ да разбиратъ изречения съ такѣвъ тъменъ слогъ. Ученикътъ нѣма охота да чете такива разкази, камо ли да седне да ги разченква. Повечето отъ учебницитѣ сѣ такива,

а учителятъ нѣма това врѣме — хемъ да разказва, хемъ да имъ тълкува урока отъ книгата; па и ученицитѣ не внимаватъ, защото знайтъ, че урока го има въ книгата, та не схващатъ отъ учителя. За втори пѣтъ учителятъ иска урокътъ да бѣде наученъ. Ученикътъ се помъчи да го разбере отъ книгата, но като не може, помъчи се пѣкъ да го изучи машинално — за това ги бива ученицитѣ.

За стилътъ на читанкитѣ трѣба на особено да се говори, защото стилиниятъ въпросъ у насъ е голѣмъ и не засѣга само читанкитѣ и учебницитѣ. Пактемъ забѣлѣзваме тука само, че и читанкитѣ не сж лишени отъ общитѣ грѣшки, които пълнѣтъ изобщо всѣкоя българска книга. Такива сж напр.: 1) употребienie на глаголни сжществителни вмѣсто сжщи глаголи, 2) погрѣшно употребienie на прѣдлогитѣ; 3) излишно употребienie на члена тамъ, гдѣто нѣма нужда отъ него, 4) употребienie на дѣйствителни причастия за сегашно врѣме — противъ духа на бѣлг. езикъ, който негърпи такива, 5) излишно употребienie на чужди думи, докато можѣтъ да се замѣнятъ съ наши.

Добрѣ е да се запознаватъ ученицитѣ и съ хубави пословици. И наистина, сегашнитѣ учебници съдържатъ пословици още отъ отдѣленията: но докато въ отдѣленията пословицитѣ се даватъ малко по малко, то въ класовѣтъ, тѣ сж струпани въ единъ отдѣлъ и почти не е възможно да се изучѣтъ. А хубаво и методично е читанката да бѣде паралелно распрѣдѣлена съ разкази, пословици и стихотворения, за да се изучаватъ тия разни материали по-лесно.

За ударенията. Едно отъ мжнотиитѣ, които бъркатъ на доброто изучаване на езика ни е, че нѣмаме поставени надъ думитѣ ударения. Като знаемъ, че въ едно училище може да има ученици отъ мѣста съ различни ударения, може да си помислимъ, какъвъ хаосъ може да бѣде въ говора на училището. Когато изучаваме френски или руски езикъ, най-напрѣдъ и най-голѣмо внимание ще ни обърне ударението, понеже у насъ не се пита твърдѣ за ударението на една дума. А у насъ? — Безразлично. Единъ казва: напиши, други — напиши, трети напиши. Учителятъ не може твърдѣ да му издирва, защото въ читанкитѣ нѣма поставени ударенията. Ще позабѣлѣзва отъ първо врѣме, па най-сетнѣ ще му омръзне.

За това е и правилно, и цѣлесъобразно да се изучава нашиятъ езикъ съ ударенията си. Колкото внимание се обърща на другитѣ части отъ науката по бѣлг. езикъ, толкова внимание да се обърща и на правилното му произношение. Ако ученикътъ не би училъ така езика, то значи, че той не иска да учи книжовниятъ езикъ. Такова изучаване трѣба да се слѣди чакъ отъ отдѣленията дори до третия класъ. Не би имало нужда да се поставятъ надъ думитѣ ударения въ горнитѣ класове — ученикътъ щомъ е научилъ правилно думата отъ долнитѣ класове, тя му остава запечатана въ ума. Акъ това нѣщо не стане, ще рече, че ние, самички прѣчимъ на нашия езикъ да трѣгне изъ правия си пѣтъ, и самички прѣчимъ на неговото обогатяване.

Прочетъ и тълкувание. Учителятъ като има въ ржката си добра читанка, може вече лесно да даде потикъ на ученицитѣ да четѣтъ. Въ ржцѣтъ на учителя читанката трѣба да е като учебникъ. Той ще земе читанката и първомъ като прочете една кжса статия ясно и разбираемо, ще накара най-силния по четене ученикъ да я чете,

по него слабия, по него още по-слабия и най-сетѣ най-слабия ученикъ. Прочетѣтъ трѣба да се води живо и разбрано. Затова, учителѣтъ ще посочи на ученицитѣ да си отбѣлѣжжѣтъ кои редове трѣба да се четжѣтъ съ обикновенъ, кои съ по-високъ, кои съ по-нискъ гласъ. Нѣкоя богата съ мисли статия, гдѣто писателѣтъ е излѣлѣ цѣлия си душевенъ строй, гдѣто всѣки отъ нейнитѣ редове е изкаранъ съ нѣкакви си вжтрѣшни, душевни движения, учителѣтъ трѣба да я прочете съ голѣмо усърдие, съ голѣмо залѣганье, да направи статията увлѣкателна, да я харесатъ ученицитѣ и да имъ се поревие да четжѣтъ такива произведения.

Слѣдъ като се прочете удовлетворително статията отъ отбраниѣ по степенъ ученици, учителѣтъ трѣба да разправи на ученицитѣ коя дума какво значение има, а слѣдъ това и значението на цѣлата статия. По такъвъ начинъ статията ще може да се разбере отъ всичкитѣ ученици. Послѣ учителѣтъ ще се залови да расправя значението на знацитѣ, а за да не дотегне честото ѣ четенье, програмата трѣба да бѣде прошарена така: единъ пѣтъ прочетѣ, другъ пѣтъ граматика, послѣ съчинение, упражнение, пакъ прочетѣ и т. н. така щото, хемъ статията нѣма да имъ дотегне, хемъ ученицитѣ ще можжѣтъ да виджѣтъ на практика, гдѣ се поставятъ знацитѣ въ едно съчинение. Изучванье на една статия да върви така: 1) изучванье значението на всѣка дума, 2) изучванье значението на цѣлата статия, 3) прѣписване на статията, за да може да се схванжѣтъ формитѣ на думитѣ и самитѣ знаци. При такова изучванье на статиитѣ, ще каже нѣкой, твърдѣ малко четиво ще се мине. Истина, може би по-малко отколкото сега, но пѣкъ за това статитѣ ще бѣджѣтъ основно прочетени и проучени и ползата отъ тѣхъ ще бѣде несравнено по-голѣма. Не трѣба много да се чете и учи, а малко та здраво и основно. За това и читанката може да бѣде по обемъ по-малка отколкото сѣ сегашнитѣ, но съдържанието ѣ да е по-отбрано.

Габрово, декември 1895,

Т. Георгиев.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Христоматия (*стилистически откълъ*) за четвъртитѣ и петитѣ классове на срѣднитѣ училища. Часть I. Състави *Из. Из. Момчиловъ*. София, Печатница Вѣлковъ, 1895. Стр. 400. Цѣна 4 лева.

Видѣлъ г. Момчиловъ че досегашнитѣ български словесности не струватъ и той прѣвелъ отъ руски своето „Ръководство по теорията на словесността“: видѣлъ, че и досегашнитѣ христоматии не сж като хората и ето го, че „съставилъ“ и своя христоматия за „четвъртитѣ и петитѣ классове“, на се кани да състави и друга христоматия за „шеститѣ“, та сѣдѣ нея и за „седмитѣ классове“. За тази му плодотворна дѣятелностъ не можемъ да го не похвалимъ, но книгитѣ му нѣма да оставимъ безъ нужнитѣ бѣлѣжки — макаръ и тия бѣлѣжки да не сж по воля г-ну Момчилову. Такива авторитети като него нека се не боѣтъ отъ никакви баждащини. Чисто злато въ огънь се познава; па и книгитѣ на г. М. ще се видѣтъ именно тогава, какви сж, кога минѣтъ прѣзъ критическо сито.

Тѣй като христоматия да съставишъ е сравнително по-лесно отъ — словесность, то и христоматията на г. М. сравнена съ неговата словесность е по-добра. Но това не значи, че христоматията на г. М. стои по-горѣ отъ другитѣ наши христоматии; нѣ, това може г. М. само да си въображава, но въ сжщностъ христоматията му е промарена съ грѣшки и недостатѣци, които ще укажемъ едно по друго надолу. Това го правимъ, нѣ защото имаме намѣрение да издаваме ний подобни книги, — както ни подфѣрля г. М. — а защото считаме за длѣжностъ да се отзовемъ винаги, щомъ излѣзе нѣщо ново въ нашата учебна литература и защото ни боли сърцето за напрѣдѣкътъ на българската книга въобщо. Именно зарадъ това ний можемъ да си бѣдемъ пакъ хладнокрѣвни, а пъкъ г. М., като лично заинтересуванъ, нека пише дикообразни отговори и да брани по грубиянски начинъ туй, що не може да отбрани инакъ.

Нѣма да говоримъ за ползата отъ добри читанки и христоматии, защото прѣдполагаме, че тая полза я съзнаватъ вече всички учители и възпитатели. Това, което не е съзнато и разбрано още у насъ, то е начинѣтъ по който се „съставятъ“ тия помагала по български езикъ. При всичко, че всѣки знае, колко сж важни тия помагала за добриятъ успѣхъ по български езикъ, но и до днесъ съставителитѣ имъ ги скопосватъ нѣ-двѣ нѣ-три, а и не хажѣтъ, да ли съ това принасятъ полза на дѣлото, или само замѣняватъ едно зло съ друго.

За качеството на такъв родъ книги, каквито сж христоматитѣ и читанкитѣ, имаме случай да се изкажемъ още прѣди три години (Гл. Бѣлг. Пр. год. I. кн. II.). Тамъ бѣше дума собствено за читанкитѣ; но каквото струва за читанкитѣ, струва и за христоматитѣ, щомъ е дума за съдържанието и формата на статитѣ имъ. Ако има откъмъ тая страна разлика по между имъ, тя ебегон въ това, че за христоматитѣ, като пособия къмъ словесността и въ ржѣтѣ на по-възрастни ученици, се изисква по-обиленъ и по-сериозенъ материалъ, отколкото за читанкитѣ, които се смѣтатъ за помагала къмъ граматиката и сж назначени за по-маловръстни ученици. Тѣй поне схващаме днесъ за днесъ значението на думитѣ „читанка“ и „христоматия“. Като имаме сега прѣдъ видъ назначението на читанкитѣ и христоматитѣ, както и проведената вече по между имъ разлика, ще трѣба да изтъкнемъ тукъ нѣкои условия, безъ които еднитѣ (читанкитѣ) можтъ, но другитѣ (христоматитѣ) — не можтъ. Тѣй като христоматитѣ съдържатъ повече и по-разнообразенъ материалъ, защото отъ тѣхъ трѣба учениктѣ да се запознае нѣкакъ по-нагледно не само съ свойствата на слогтъ, но и съ разнитѣ видове словесни произведения, то се разбира само по себе си, че статитѣ въ една христоматия трѣба да бждатъ турени въ систематиченъ редъ, да бжде проведена въ тѣхъ извѣстна класификация. — Заедно съ това условие върви и друго, на което тѣй сжщо трѣба да отговаря всѣка христоматия. Тѣй като христоматията има за цѣлъ да ни запознае съ примѣри отъ разнитѣ видове съчинения, нужно е сжщеврѣменно да ни запознае поне на кратко и съ писателитѣ, съчиненията на които сж помѣстени като образци, трѣба, съ други думи, христоматията да съдържа и историко-литературни свѣдения за авторитѣ и дѣлата имъ. Христоматия, която отговаря и на тия двѣ сжществени свойства, ще бжде въ сжща смисълъ помагало на словесността и ще изпълни както трѣба назначенето си.

Новата христоматия на г. Момчиловъ не отговаря ни на едно отъ тия двѣ главни условия. Първо, въ нея нѣма систематична класификация на статитѣ. Истина, г. М. съзналъ нуждата отъ класификация и се опиталъ да групира статитѣ си по извѣстенъ редъ, по тоя редъ не отговаря нито на нѣкоя научна основа, нито пъкъ на системата, прокарана въ прѣведената отъ него словесность. Той приелъ два главни отдѣла въ христоматията си, отъ които всѣки съдържа по два подотдѣла. Колкото и да се мжчихме да отгатнемъ основата, върху която г. М. приема такава дѣлба на съчиненията, не можахме да сполучимъ, защото въ частитѣ на тия отдѣли и подотдѣли не видѣхме никаква конгруенция. Докато въ първия главенъ отдѣлъ напр. съчиненията сж групирани споредъ тѣхната „форма въ изложението“ — както се чудно изразява г. М. — то втория главенъ отдѣлъ съдържа разни статии въ прозаична и стихотворна форма — безъ никаква връзка по-между имъ. За да се види нагледно, колко непоследователно и безосновно е класифициралъ статитѣ си г. М., ний ще приведемъ самото съдържание на христоматията му.

ОТДѢЛЪ I.

- A. Съчинения и статии съ монологическа форма въ изложението (?)
Описания (41)

- Ижтешествия (6)
- Характеристики (7)
- Повѣствованія (10)
- Мемоари или записки (3)
- Лѣтописи (2)
- Биографии (4)
- Разсжждения (15)
- Ораторски съчинения (5).

Б. Откъслечи съ диалогическа форма въ изложението.
(6 парчета отъ драми и диалози.

В. Откъслечи отъ разни съчинения съ епистоларна форма въ изложението.

(5 парчета разни писма).

Г. Откъслечи и съчинения съ смѣсена форма въ изложението.
(5 парчета отъ повѣсти и разкази).

ОТДѢЛЪ II.

А. откъслечи съ отривиста рѣчь, периодическа и естествена. (15 парчета разни описания, повѣсти, мемуари и други съчинения)

Тукъ г. М. намѣрилъ мѣсто и за 22 откъсляка „отъ оригиналнитѣ и прѣводни съчинения на виднитѣ българи писатели отъ Паисия до П. Р. Славейковъ,“ които не знае човѣкъ за какви примѣри да смѣта: за стилистични ли, за литературни ли, или за какво?

Б. Стихотворна рѣчь.

а) прости народни умотворения (5)

б) художествени умотворения (27).

Такава класификация освѣтъ че нѣма никаква научна основа, но и ще разбѣрка понятията на ученицитѣ, защото отива въ разрѣзъ съ оная система, която е прокарана въ самата словесностъ на г. М. И ако тая христоматия има назначение да бѣде помощна книга къмъ словесността му, чудимъ се, защо г. М. не е се държалъ на просто о словесността си и споредъ нея да е наредилъ примѣритѣ въ христоматията; таквъ единъ редъ ако не систематичностъ, щѣше да има поне практичностъ и прѣдъ видъ на това, че въ една учебна книга не е винаги непрѣменно потрѣбна строга научна дѣлѣба, то нѣмаше и да забѣлѣжимъ този недостатѣкъ.

Като говоримъ тука за дѣлѣби и класификации мѣсто му е, мислимъ, да споменимъ и самото заглавие на г. Момчиловата христоматия, защото и то не е съобразно съ характера на книгата. То гласи: „Христоматия (стилистически отдѣлъ) часть I“. Какво е искалъ да опрѣдѣли г. М. съ тия заградени въ скоби думи „стилистически отдѣлъ?“ До колкото разбираме значението на думата „стилистика,“ прилагателното отъ нея „стилистически“ би значило това, че помѣстенитѣ въ христоматията статии ще служатъ само като примѣри при изучаването на една часть отъ словесността, и то на стилистиката или науката за слога. А тъй ли е? Не, защото христоматията на г. М. съдържа изобщо примѣри отъ разни видове съчинения и то групирани не споредъ тѣхния слога, а съвѣмъ по други признаци. Споредъ това скобитѣ въ заглавието освѣтъ че не опрѣдѣлятъ нищо,

ами докарватъ и конфузия, която е могълъ г. М. да избѣгне твърдѣ лесно, ако се е съобразилъ съ назначението на христоматията си. А подиръ скобитѣ, (стилистически отдѣлъ), които опрѣдѣлятъ обемътъ на христоматията, г. М. прибавилъ „часть I“ — като че тая христоматия е часть I. отъ „стилистическия отдѣлъ“, а не отъ христоматията изобщо. Г. Момчиловъ може да каже, че туй сж дреболии, че заглавието не е нищо, а главно е съдържанието. Ний пъкъ сме на мѣстѣ, че много пжти заглавието е сждбоносно за самото съчинение. Несполучено заглавие поражда у насъ мисль и за недобро съдържание. Въ такива случаи веднага помисляме, или че авторътъ се е отнесълъ нехайно къмъ дѣлото си, или пъкъ че си не разбира работата.

Втори принципиаленъ недостатѣкъ на г. Момчиловата христоматия покрай класификацията състои въ това, че тя не съдържа никакви биографически свѣдѣния за авторитѣ, чиито съчинения сж помѣстени въ нея. Тоя недостатѣкъ е толкова повече за осжждане, защото г. М. е могълъ да има за това примѣри отъ по-прѣдшнитѣ наши христоматии, които откъмъ тая страна задоволявахъ доста. Г. Момчиловъ може да извини тоя недостатѣкъ съ това, че биографиитѣ на писателитѣ ще се изучаватъ подробно въ „литературата.“ Истина, ала ний знаемъ отъ опитъ, че въ гимназиитѣ не е възможно нито българскитѣ писатели да се прѣкарать, та камо ли за чуждитѣ да се каже нѣщо.

Слѣдъ като истѣкнахме тия принципиални грѣшки въ христоматията на г. М., минуваме сега къмъ самото ѣ съдържание. Христоматията на г. М. съдържа 181 статия отъ разни писатели; отъ тия 181 статии 24 сж прѣведени отъ самия г. М. и то отъ руски христоматии, а останжилтѣ (157) сж зети готови отъ българската литература; самиятъ съставителъ на христоматията г. М. не „съставилъ“ ни една статия отъ себе си. Като констатираме тоя фактъ ний не искаме да коримъ г. М., защото знаемъ, че е много по мъчно да бждешъ съставителъ на статии, отколкото съставителъ на христоматии.

Покрай това ще забѣлѣжимъ и други единъ твърдѣ важенъ недостатѣкъ на г. Момчиловата христоматия, който състои въ това, че къмъ нея нѣма приложение рѣчникъ за чуждитѣ думи; съ таквъ рѣчникъ или азбученъ указатель не е лошо да се снабдяватъ изобщо всичкитѣ наши по-крупни учебници и пособия, за да може ученикътъ винаги да потърси и намѣри обяснението на думи, непознати нему. Истина и за него се изисква доста въщина, за да се изтълкуватъ хубаво разнитѣ чужди думи и научни термини, но азъ мисля, че сме въ правото си да изискваме и това отъ човѣкъ, който има претенции да бжде непогрѣшимъ съставителъ на словесности и христоматии. Г. Момчиловъ може да възрази, че нѣма нужда отъ рѣчникъ, тъй като учителътъ може да тълкува въ класъ непознатитѣ думи. Това допущаме; но страхъ ни е, да не бждатъ тия тълкувания такива, каквито ги дава г. Момчиловъ за пакостъ тукъ-тамъ въ христоматията си. Сравни: *лабиринтъ* = здаицѣ, извѣтрѣ съ много криволчати проходи, *коридори*; *параклиси* = особенни черквизи; *мозаични образи* = образи, изработени отъ разноцвѣтни камъчета; *колоннада* = каменни валчести стълбове (стр. 28); *базилики* = царски палати (29); *пезулъ* = часть отъ земя или камѣкъ, издадена *край* нѣкоя стѣна като стѣпало. (44) *Ресалия* = областъ (218) и пр.

Относително изборътъ на статитѣ, ще кажемъ, че той е до-толкова сполучливъ, доколкото е възможно изобщо въ нашата бѣдна литература да се намѣрѣтъ статии за една христоматия. За това, ако нѣкои отъ тѣхъ не отговарятъ на изискванията, г. М. не е кривъ. Но кривъ е г. М., че се не опиталъ нийдѣ да поуглади стилътъ на нѣкои отъ тѣхъ, а ги помѣстилъ тѣй, както ги намѣрилъ, като имъ промѣнилъ само правописанието и то пакъ не вредъ послѣдователно. Ако бѣше внимавалъ откъмъ тая страна, г. М. нѣмаше да пропусне напр. такива стутаности: „Врѣмето отлѣтъва, щастieto измѣнява характеритѣ ставатъ раздражителни“ (150), или: „Ливанъ, на който името трѣбва да се простира на цѣлата верига Корошанска и на земята на Друзитѣ, има досущъ изгѣда на голѣмитъ планини“ (54); „Той ще намѣри една нова причина за удивление въ безрайността на пространството“ (54). Отъ невнимание ще е пропусналъ и тая невѣрна мисль: „Най добра философия е онази, която основава длѣжноститѣ на човѣка върху неговото щастие (167) — намѣсто — щастieto на човѣка върху неговитѣ длѣжности. А пъкъ тая галиматия нѣма никаква смисль: „Удивително нѣщо е за човѣкътъ, кога слуша да му говорятъ за храбростта, която свободата влага въ сърдцата на онаи, които я защищаватъ.“ (168) а пъкъ „Чувството на страхътъ ще мине въ мене.“ (187) има повече отъ една смисль. Такива грѣшки намираме за жалостъ и въ статитѣ, що ги прѣвекдалъ самъ г. М. нарочно за христоматията си: напр.: особено поразително въ баобабътъ е това...“ (стр. 1); тукъ по-пригѣга прѣдлогъ *у*, а не *въ*. Защото прѣдлогъ *у* се не употрѣба само за лица, но и за прѣдмети, щомъ иска да се назначи съ него нѣкаква прислѣжностъ. Не е добръ тѣй сѣщо: „рудници на солта“ (стр. 3.), намѣсто солени или солни рудници. Тѣмъ и негладко е тѣй сѣщо: „Не е за описание изгледа на природата, която тука съ никакви думи не може се поименува.“ (53) Неправилно е: „слѣдъ слѣзване то си въ Айроло“ намѣсто: „слѣдъ като слѣзохъ“ или „щомъ слѣзохъ“. Неправилно е употрѣбено мѣстоимение *някого* намѣсто *никого*: „Въ цѣлата стара история азъ не познавамъ *някого*, съ когото да може да го сравня.“ — „Всички се отетжнихъ“ намѣсто само „отетжнихъ“ или „стѣпсахъ“. — „Само Владимиръ Андрѣвичъ, скритъ на цуся, гледаше вървѣжа на битката и се *умжчняваше* отъ стое-нието си, задържанъ отъ опитния Димитрий Волинскій“ (26); тукъ освѣнъ другото срѣщаме и единъ неологизмъ *умжчняваше* се — види се скованъ отъ г. М. да замѣсти руското „скупчатъ“. Г. М. и на друго мѣсто употрѣба тая своя дума въ сѣща смисль, напр. стр. 161: „Ний мжчнемъ отъ еднообразието и търсимъ промѣнение“. До колко тая дума ще получи гражданство у насъ, не знаемъ. — „Много грозно щѣше да бѣде прѣдъ очитѣ ни, ако *виждаме* наоколо си на всѣкъдѣ само поле и нива: еднообразието е всѣкога уморително. *Въ действителността*, въ полето и между нивята се виждатъ, *освѣтъ* това, зелени гѣсталаци и гори . . .“ (153). — Въ горитѣ растѣтъ джбѣтъ, елата, бориката, брѣста, брѣзата, бука, липата и др., отъ които той (човѣкъ) си доставя материалъ за градиво и топливо, подкрѣпенъ отъ които човѣкъ не ще и да знае отъ страшнитѣ зимни студѣове“. (153) — „Ненадѣйно ме отскубна, отъ *дѣто* се *бѣзѣ* вдаль на замисляние, поздрава: добъръ вечеръ“ (62). „Ненапраздно всичкитѣ народи сѣ имали старото прѣдание,

че земното състояние на човѣка е неговото паданіе или наказаніе: това прѣданіе е основано на чувствата на сърцето“ (163). — „На всѣкъдѣ и въ всичко сме обградени съ недостатѣци“ (163). — „Освѣтъ това изложениѣта сѣ причина за възникваніето на надваряніѣта между главнитѣ промишленици и улесняватъ развиваніето на промишленното изкуство. Поменжитѣ лица гледатъ: а) да подражаватъ на изложениѣта нѣща . . .“ (209). Както може да се види и отъ наведенитѣ примѣри, г. М. грѣши твърдѣ много и съ това, като употребява неумѣстно членовѣтѣ. Трѣба да знае г. М., че членината форма въ български езикъ, неумѣстно употребена, не само че не краси слогътъ, но го и загрозява. И наистина грозно е да четѣ човѣкъ, тъкмо въ заглавието на г. Момчиловата христоматія: „Христоматія за четвъртитѣ и петитѣ классове на срѣднитѣ училища. Тука впрочемъ освѣтъ членовѣтѣ има и друга твърдѣ крупна грѣшка, която не знаемъ просто да си обяснимъ, отдѣ е нападнала на г. Момчилова. Защо е потрѣбало на г. М. да употребява тука множествено число, когато си е твърдѣ хубаво единствено: „за четвърти и петти класъ“? Тая грѣша, тъкмо въ заглавието на книгата, боде въ очитѣ на човѣка и му дава поводъ да мисли, че и другото вътрѣ не ще бѣде на по-свѣстенъ езикъ. Изобищо чуденъ фатализъмъ пристѣдва г. М., тащомъ напише отъ себе си два реда, ще бѣдѣтъ непрѣменно погрѣшени; това забѣлѣжихме въ неговата словесность, туй забѣлѣзваме и въ неговата христоматія. Тѣй освѣтъ оригиналното му заглавие, което блѣщи съ класическата си неправилность, ний срѣщаме подобни грѣшки и въ неговитѣ „планове“, които е приложилъ отъ себе си къмъ нѣкои статии. Нека разгледаме напр. планътъ на статия „Струга“ (4. стр.), защото е най-малѣкъ. Тѣй като „планъ“ не е друго, а сборъ заглавіѣ на отдѣлнитѣ части въ една статия, то споредъ свойството на бълг. езикъ, който въ заглавіѣ не търпи обикновено членъ, бихме учаквали и тука една икономія на членътъ. Но какво гледаме? Г. Момчиловъ не хае отъ заглавіѣ, както не хае и отъ никакви блѣбѣжки по езика му — такава си му е граматиката, и туй то! Азъ ще му приведа сега примѣри отъ христоматіѣта му, както ги е написалъ той, и както би трѣбало да бѣдѣтъ по чисто българско употребеніе на члена, на го моля да ги сравни и види, тѣй ли е по-хубаво, както ги е той написалъ, или както съмъ ги азъ поправилъ.

Г. Момчиловъ написалъ:

а трѣбаше да напише:

Планътъ на статіѣта „Струга“.

Планъ на статия „Струга“.

I. Характерътъ на мѣстността, въ която е разположенъ градътъ Струга.

Характеръ на мѣстността, въ която е разположенъ градъ Струга

II. Градътъ Струга и частитѣ му.

Градъ Струга и частитѣ му.

а) Турската часть отъ града

а) Турска часть на града

б) Българската часть отъ града

б) Българска часть на града

в) Тържището.

в) Тържище.

III. Състояніето на жителитѣ и архитектурата на зданията.

Състояніе на жителитѣ и архитектура на зданията.

IV. Поминѣтъ на жителитѣ и
връмето за ловитбата на рибата	Поминѣкъ на жителитѣ и връме
за ловене риба (за риболовъ).
V. Правото за ловенето на рибата	Право за ловене риба (за риболовъ).
VI. Видоветѣ на рибата, що се
вѣди въ Дринѣ и езерото	Видове риба въ Дринѣ и езерото.

Ето съ такива грѣшки сж написани и другитѣ планове, които придружаватъ нѣкои статии, а тѣй сжщо и ония, които сж дадени отдѣлно за домашни и класни упражнения (стр. 203 и др.). Г-нъ Момчиловъ, както високо държи авторитетното си знание по български езикъ, може и да не признава това за грѣшки, защото може и да ги не осѣща, но малко ни е грижа; ний пишемъ тия бѣлѣжки не само за него, а и за всички любознателни читатели, на които е милъ напрѣдѣкътъ на български езикъ. За това г. М., ако желае, нека си пише и за напрѣдъ: „здравото тѣло е най-голѣмото богатство,“ (156) а ний ще му забѣлѣжимъ, че така не е хубаво, а пѣ-право и пѣ-благозвучно е: „здраво тѣло е най-голѣмо богатство“ Тѣй сжщо не е право български: „другото главно нѣщо за запазването на здравето е умѣреността“ (156), а пѣ-право е: „друго главно нѣщо за пазане здравето е умѣреностъ,“ или още пѣ-хубаво; „за да сме винаги здрави, нека помнимъ и друго нѣщо: да бждемъ умѣрени.“ Тѣй сжщо и намѣето: „изложенията сж причина за възникването на надваренията между главнитѣ промишленници и улесняватъ развиването на промишленното изкуство“ (209) пѣ-добрѣ е да се каже: „изложенията сж причина да възникватъ надварения между главнитѣ промишленници и улесняватъ тѣй развитието на индустрията“. Г-нъ Момчиловъ може и да не съзнава тия грѣшки, и да мисли че азъ ги измислямъ само съ нѣкакви „задни цѣли“; за това нека се допита до нѣкои вѣщи хора, и ще узнае истината. И трѣба да се допита г. М., защото виждамъ, че криво разбира бѣлѣжкитѣ ми по езика му. Това се вижда отъ отговора му. Азъ му казвамъ, че „заварищата дъщеря се гони отъ мащеха си“ не е право български, а той ми отговаря, „ами не казватъ ли наврѣдъ изъ България: Гонитѣ се като цигане?“ Азъ му забѣлѣзвамъ че пасивната форма на прѣдложенията не е свойствена на бѣлг. езикъ, а той разбралъ, че въставамъ противъ възвратното мѣстоимение се при глаголитѣ. Азъ му казвамъ че не е хубаво да се употрѣбаватъ глаголни съществителни, когато може да се искаже мисълта съ *сжщи* глаголи, а той разбралъ, че изобщо съмъ противъ глаголитѣ съществителни и ми навежда примѣри отъ народнитѣ умотворения, да ме убѣди, че се казвало:

Прощавайте за много говѣние

И често кланяние;

Мило било за гледане,

Горко било за ручане!

Да бѣше тѣй употрѣбавалъ г. М. глаголитѣ съществителни, щѣше ли да ми текне да му забѣлѣзвамъ? И азъ не забѣлѣзвахъ за такива чистобългарски обрати, а бѣлѣжкитѣ ми бѣхж зарадъ грозни синтактични съединения, каквито г. М. напразно ще търси по народнитѣ умотворения; азъ му забѣлѣзвамъ зарадъ обрати като: „Изложението за воюването на българитѣ (Слов. стр. 1), изискване отъ съдържанието на съчинението (Слов. стр. 2) и такива подобни монструми,

които не трѣба да си позволява никой пжтъ единъ съставителъ на словесности и христоматии.

Правописътъ на г. М. е и въ христоматията му сжщи, какъвто е и въ словесността му. Тѣй освѣтъ многото му грѣшки, пропѣзали просто отъ невниманше, каквито сж: великоленіе, болѣнь, вредно, облыгнешъ, гърмѣжъ, отиѣматъ, овцѣтъ, наддѣлява, приплитатъ, намѣсто наддѣлява, прѣплитатъ, есенъ, на врѣмѣниѣ, вмжкнж се, гжвжавъ, вджхне, заглжхне, списетени, пастбища, колостн. извѣсенъ, мекошавъ, лабиринтъ, пустинни (сжщ. име) и пр. за които не вѣрвамъ да настоява г. М., ний срѣщаме нѣкои правописни особености, които г. М. си е нарочно усвоилъ и съзнателно прокарва — макаръ и непослѣдователно. Тия грѣшки му забѣлжжихъ, когато му разгледвахъ словесността; къмъ тѣхъ ще прибавж тука още и това, че г. М. пише всичкитѣ глаголни сжществителни съ *не*: гледаніе, шетаніе и пр., а не прави разлика между народни форми на тия сжществителни (писане или писанье, четене или чѣтенье) и литературни или черковнославянски (писаніе, учѣние и пр.). Каквото и да казва г. М. въ полза на тия свои правописни приеми, той пакъ ще трѣба когато и да е да признае, че е на кривъ пжтъ.

Никога напр. нѣма да ме убѣди г. М. че окончание *ий* може да замѣсти пълния членъ при прилаг. имена, та да казваме и пишемъ: въ зрѣли*й* възраст на мѣсто: въ зрѣлия възраст (ако приемемъ съ него заедно възраст за мжжки родъ). Не ще ме убѣди защото знаж положително, че такова употрѣбение нѣма никаква основа въ народния български езикъ. Пълното окончание на прилагателнитѣ отъ м. р. означава, истина, до едно врѣме въ бѣлг. езикъ и *членъ*, но туй му значение трае само до 18. вѣкъ; оттамъ насамъ, то губи вече своего членно значение и за да му се придаде опрѣдѣленостъ припурия му се членната форма за мжжки родъ; форма *ий* г. М. може да оправдае само така, ако приема и допуска, щото крайния звукъ *й* въ тая форма да се изговаря нѣ като *й*, а като пълна гласна *я*, сирѣчь да пише зрѣли*й* а да го изговаря зрѣли*я*. Но какъ ще оправдае такова едно писанье и произношение г. М. — не знаж.

Г-пъ М. твърдѣ обща удвоени съгласни; той употрѣбjava двойни съгласни не само въ чужди думи като: *масса*, *классъ*, *кристалли*, *металлически* и пр. но и въ български думи, дѣто имъ не е мѣсто, като: *нареченни*, *опрѣдѣленни*, *пустинни* (сжщ.), *истинни* (сжщ.) и пр.

Винителната форма отъ *тя* пише г. М. криво *лж*, *нейж* и то ето защо. Тия форми, както ги употрѣбjava г. М. сж истина стари винителни форми (*лж*, *нейж*) но ний сме приели вече отдавна въ нашия литературенъ езикъ да не правимъ разлика между имен. и винит. падежъ при женскитѣ имена; за това пишемъ *глава* — макаръ и тая форма да отговаря исторически на старобѣлг. *главж*; пишемъ *ржа* — макаръ и тая форма да отговаря на старобѣлг. *ржжж*; това може г. М. и да не знае, но за да се увѣри, че е тѣй, стига му да сравни източно-българското произношение на тия думи (*главж*, *ржжж*), което не може да има друго произхождение освѣтъ винителнитѣ старобългарски форми *главж*, *ржжж*.

Не е добръ да се пише частица *по* когато се употрѣбjava за сравн. степенъ, безъ никакъвъ знакъ, защото се слива съ прѣдлогъ *по*

и често докарва двусмислие; напр. ако се напише само „по тъмно“, човѣкъ не може разбра, да ли е „пò тъмно“ — сирѣчь сравн. ст., или е „по тъмно“ — сирѣчь „по мръкнѣло“. Па и самото произношение на пò при сравнит. степ. изисква при себе си ударение, защото се изговара много пò натъртено отъ другитѣ слокове. Нищо нѣмаме противъ това, че г. М. пише тая частица отдѣлно отъ прилагателнитѣ, по ударението ѝ не трѣба да изцуца. Впрочемъ христоматията му задоволѣва и другитѣ писания, защото сръщаме по за сравн. ст. по четире начина: съ ударение и безъ ударение, слѣно и не слѣно.

Г-нъ Момчиловъ си усвоилъ твърдѣ неправилна и непрактична форма за именит. пад. мн. ч. отъ личното мѣстоименіе *азъ*; той го пише *ни* намѣсто общоприетото *ние* или *ний*. Г-нъ М. напразно ще търси доводи отъ българскитѣ говори, за да оправдае това писанье. То е неправилно, защото се не потвърждава отъ сегашния български езикъ, но то е и непрактично, защото се слива съ косвенитѣ падежи на това мѣстоименіе, та споредъ г. М. излиза, че *ни* означава *три* различни падежа: пменителенъ, дателенъ и винителенъ мн. ч. отъ едно и сѣщо мѣстоименіе *азъ*. Това е вече твърдѣ голѣмо съкращение на граматиката. Впрочемъ и тукъ ще се утѣшимъ съ това, че г. М. не успѣлъ да прокара на всѣкъдѣ въ христоматията си тая форма, а оставилъ покрай своята *ни* да живѣятъ и други три: *ние*, *ний*, *ния*.

Ний нѣмаме нищо най-сетнѣ противъ правописанието на г. М.: той си е свободенъ да поддържа каквито ще новотии или старотии, но каквото сме въ право да изискваме отъ него, то е да бжде послѣдователенъ, особено кога пише учебни книги. Лошо впечатление прави да чете човѣкъ една и сѣща дума писана ту тъй, ту иначе. Г-нъ М. пише *селика* и *селени*, *дѣ* и *дѣ*, *биле* и *били*, *хрѣлопатъ* и *хрѣлопи*, *естественосчитателъ* и *изкарва* — Впрочемъ г. Момчилову тъй се харало това изк-, цото пише *изкренъ* и *изкрица*!

Въ народнитѣ му пѣсни владѣе и въ христоматията, както и въ словесността му най-голѣма конфузия; тамъ се ширѣтъ и пержтъ всевъзможни правописания: съ ерове и безъ ерове, съ юсове и безъ юсове, съ іоти и безъ іоти.

Като говоримъ тукъ за правописание не можемъ да не споменемъ и старобългарскитѣ текстове въ христоматията на г. М., помѣстени на стр. 132—136 като примѣри за лѣтописъ. Хубава идея да се дадѣтъ и такива примѣри въ една христоматия, но г. М. трѣбаше да ги прѣпише и коригира пò внимателно! Тѣй както сж напечатани, тия примѣри губѣтъ значението си — та и смисълъта си, защото сж пълни и прѣпълни съ погрѣшки: *погани* намѣсто *погани*, *ни* намѣсто *или* *ниа* намѣсто *ниаа*, *чиѣма* намѣсто *чиста* и пр. и пр.

Освѣнъ това въ тия текстове е побъркано правописанието още и съ това, че *а* се приема като звукъ *ia*, та сръщаме: *писаніа*, намѣсто *писаніа*, *сіа* намѣсто *сіа* и пр. Г-нъ Момчиловъ показва съ тия грѣшки, че се държи още о бащината си старобългарска граматика.

Но христоматията на г. Момчиловъ има и добри страни: 1) тя е по кратка отъ досегашнитѣ на Мишевъ и Вазовъ — само че наспротивъ това трѣбаше да бжде по-евтина; 2) въ нея има приложения 24 теми за класни и домашни задачи по български езикъ и 3) въ нея сж помѣстени статии отъ по-старитѣ наши писатели до прѣди Славей-

кова. За тѣзи му подобрения христоматията му заслужва прѣпорѣжка и ако г. Момчиловъ си земе при сърце нашитѣ бѣлѣжки при второто ѝ издание, увѣрени сме, че христоматията му ще стане добро помагало къмъ словесността въ нашитѣ срѣдни училища.

Има и друго нововведение въ христоматията на г. Момчиловъ, а то сж иѣкакви си прѣправяния периодическата рѣчь на отривиста и естествена“, както и „прѣправяние на староврѣмска рѣчь на сегашна“. Какво ще ползува ученицитѣ това „прѣправяние“ още е въпросъ, по г. М. криво схванхлѣ записката за потурчванъето цѣпинскитѣ българи като „староврѣмска“ и напразно я прѣправя: тя си е написана на чисто ново българско нарѣчие и иѣма пужда отъ никакво прѣправяне, за да се разбере. А тѣй, както я прѣправилъ г. Момчиловъ, освѣтъ че си губи прѣлестъта тази наивна записка, но тукъ-тамъ и смисълъта ѝ се разваля: какво е по-хубаво ако се каже „по това врѣме“ — както го е прѣправилъ г. М., намѣсто „тогисъ“ — както е въ записката; или: „дигате глава противъ царя си“ — намѣсто „дигате глава на вашѣа царъ“, или „отвърнихъхъ“ — намѣсто „отговорихъ“? А веднага въ началото на това „прѣправяние“ г. М. направилъ една крушна грѣшка: той прѣвелъ „Мехаметъ *наруканъ* ловець“ съ „Мехмедъ *Иоруканъ* ловець“ и съ това се изказалъ, че не разбралъ диалектичната дума „наруканъ“ = наричанъ. Туй е може би дреболия, но е характеристична за съставителя на христоматията.

На край ще кажемъ г-ну Момчилову да се не сърди зарадъ бѣлѣжкитѣ ни: ний не ги правимъ съ никаква задна цѣль, а съ чисто сърце и съ благо намѣрение, да ги земе подъ внимание г. Момчиловъ и да се ползува отъ тѣхъ при даденъ случай. Както и да е намъ ни е все едно, какъ посрѣща г. М. бѣлѣжкитѣ ни. Но нека знае, че написалъ той и десетъ жлъчни отговори, словесността му и христоматията му нѣма да станхтъ ни за капка по-добри, отколького сж. Само ако седне и ги прѣправи както трѣба, тогава — ще приказваме отново

Б. Ц.

Систематическій обзоръ русской народно-учебной литературы. — Составленъ, по порученію С.-Петербургскаго Комитета Грамотности, спеціальною комиссіей. — Отдѣлъ по родному языку. (Обученіе грамотѣ, грамматика и литература). Изданіе 2-е, исправленное и значительно дополненное. С.-Петербургъ, 1895. IV + 416. Цѣна 1 рубль.

С.-Петербургскитѣ комитетъ за грамотность порѣчалъ на една специална комисія, образува отъ вѣщи и учени люде, да състави систематиченъ прѣгледъ на цѣлата руска народно-учебна литература. Цѣльта на това била, да се даде въ рѣцѣтъ на учителнитѣ, родителнитѣ и възпитателнитѣ една полезна, справочна и настолна книга, отдѣто да черпихтъ свѣдѣнія за всички педагогически и учебни съчинения, прѣдзначени за тѣхъ и за ученицитѣ. Плодъ на тая комисія е поменхтиятъ „Систематическій обзоръ русской народно-учебной литературы“.

Тоя систематиченъ прѣгледъ на руската народно-учебна литература е раздѣленъ на двѣ свезки. Първата, която стои прѣдъ насъ

съдържа отдѣлъ по родния езикъ; втората, която се намирала вече подъ печатъ, щѣла да съдържа „отдѣлъ по медицинѣ съ гигиеной, по гимнастикѣ, ручному труду, рисованію съ черченіемъ (чъртаніе) и по пѣнію“, и щѣла да излезе въ най-непродължително врѣме. Първата свезка е раздѣлена на два подотдѣла: I. *Обученіе грамотѣ* и II. *Грамматика и литература*. Всѣки единъ отъ тия два подотдѣла е придруженъ съ по една ръководна статья. Първиятъ подотдѣлъ съдържа прѣгледъ на книгитѣ за обучение въ четмо и писмо: а) *Пособія для учителя* и б) *для учащихся*. Въ втория пунктъ на първия подотдѣлъ изброени сж книгитѣ, съставени по звуковия синтетиченъ методъ, по звуковия аналитиченъ методъ и по звуковия синкритиченъ методъ. Вториятъ подотдѣлъ на първата свезка съдържа освѣтъ на ръководещата статья, още а) прѣгледъ на книги по граматиката, б) прѣгледъ на книги за класно четеніе, в) прѣгледъ на книги за допълнене литературното образование на учителя и г) прѣгледъ на книги за художествено четеніе. Всичко сж разгледани и рецензирани 1003 книги, на които сж посочени достоинства и недостатъцитѣ. Освѣтъ това означено е, коя книга за каква възраст може да служи и да принесе несъмнителна полза. По такъвъ начинъ възпитатели и родители, които искатъ самостоятелно да обучаватъ и възпитватъ дѣцата си въ умствено и нравствено отношение, ще намѣриятъ въ горния прѣгледъ сума книжки и съчинения, прѣдизначени и за единитѣ, и за другитѣ.

Както виждатъ читателитѣ, книгата е твърдѣ цѣнна. Когато разгърщаме листоветѣ ѝ, идятъ ни тъжни и нерадостни мисли. Каква е у насъ народно-учебната литература? Какви книги имаме за учители и ученици? Какви сж по съдържание тѣ? За кого сж предназначени? Каква полза могатъ да принесатъ? Отъ освобождението насамъ нашата оригинална и прѣводна учебна и художествена литература доста се е увеличила. Отъ день на день все повече и повече се трунатъ съчинения, прѣводни и оригинални. Наистина, има прѣдмети, които не сж застъпени и съ 2—3 книги, но по нѣкои прѣдмети човѣкъ може да намѣри вече съ десетки пособия и книги. Кое отъ тѣхъ да си избере, ако иска да си купи? Кое е най-доброто? Какви сж достоинства и недостатъцитѣ на единитѣ и другитѣ? Повечето отъ тия книги сж прѣведени: по кои сж прѣведени добри, кои сж прѣведени до край? Не може човѣкъ да се не затрудни, ако иска да набави нѣкое пособие или книга било за себе, било за друго. Той се фърля въ хаосъ, въ мракъ. Вижда прѣдъ себе редъ книги и съчинения, но коя да вземе, коя е полезна, коя е вредна, не знае. Намира се тогава въ безизходъ и по-прѣдпочита нищо да не вземе, отколкото да вземе нѣщо съмнително, нѣщо неизвѣстно. Освѣтъ това никой нѣма да откаже, че у насъ вече сж съзнали хората нуждата отъ книги за прочитъ, които трѣба да внасятъ въ къщи за себе, за домашнитѣ, за дѣцата. Като не знаатъ коя книга да купятъ, а много пхти, като не знаатъ, че книгитѣ могатъ да бѣдѣтъ вредни, както и полезни, внасятъ въ къщитѣ си най-блудкавитѣ и най-безнравственитѣ романи, които често попадатъ въ рѣцѣтъ на дѣца и момичета и по такъвъ начинъ всѣватъ въ невиннитѣ имъ души първитѣ сѣмена на разврата и поро-

цитѣ. Горѣозначената книга е безцѣненъ даръ за рускитѣ учители, родители и възпитатели. Врѣме е да се разтърси и нашата народно-учебна, оригинална и прѣводна литература, да се опишѣтъ излѣзлитѣ досега у насъ книги и да се оцѣнѣтъ достоинствата и недостатѣцитѣ имъ. Това е длѣгъ на постоянния учебенъ съвѣтъ при министерството на народното просвѣщение. Той ще направи неоцѣнѣна услуга на всичкитѣ възпитатели и учители, като ги снабди съ единъ подобенъ систематиченъ прѣгледъ на нашата литература. Наистина, туй не може да стане тѣй лесно и тѣй скоро; но колкото по-скоро се започне, толкова по-добрѣ ще бѣде. По подражание на руския „Систематическій Обзоръ Народно-учебной Литературы“, нека се състави единъ и у насъ, въ който да се разгледатъ и рецензиратъ накратко всички книги и съчинения. По такъвъ начинъ ония, които искатъ да купуватъ или да подаряватъ книжки на дѣца за именъ день, коледа, нова година и пр., ще знайтъ, какви книги сѣ тѣ и каква полза могатъ да принесѣтъ. Още повече се чувствува нуждата отъ такъвъ единъ прѣгледъ сега, когато се устройватъ ученическитѣ библиотеки по гимназиитѣ и второстепенни училища.

Като говоримъ за единъ подробенъ и систематиченъ прѣгледъ на нашата народно-учебна литература, не ще бѣде злѣ, ако кажемъ нѣколко думи и за нашата дѣтска литература. Извѣстно е, че тя е твърдѣ бѣдна и твърдѣ скромна. Отъ нѣколко години насамъ разбрахъ мнозина, че, за да се възпитае, образува и развие умствено и нравствено единъ народъ, трѣба да се почне отъ малкитѣ, а не отъ голѣлитѣ. И тогава мнозина се заловихъ енергично да работѣтъ върху дѣтската литература. Слѣдствие на това сѣ нѣколкото списанийца, прѣдначинени за дѣца, и нѣколкото книжки, които се явихъ на свѣтъ като годишни притурки на тия списанийца. Както виждатъ читателитѣ, и тукъ не върви работата добрѣ. За да може да се подигне у насъ дѣтската литература, като че ли пакъ е необходима намѣсата на правителството. Знаемо е, че у насъ нито единъ отъ виднитѣ писатели не се е заловилъ да създаде нѣщо цѣнно, нѣщо художествено за малкитѣ. Въ странство нѣма писатели, който да не е заплатилъ данѣкъ на тия малки сѣщества, на които принадлежи бѣдѣщето. Дакже най-талантливитѣ писатели не сѣ минали безъ да пишѣтъ за дѣцата. У насъ всичко върви наопако. За да може да се оправи и тоя недостатѣкъ, необходимо е да се насърчѣтъ способнитѣ и вѣщитѣ, за да поработѣтъ и върху това неразработено поле. Необходимо е да се възнаграждава трудѣтъ на ония, които би се заели да създадѣтъ нѣщо достойно за внимание и полезно за дѣцата. Необходимо е да назначи премия правителството, за да могатъ повече хора да се насърчѣтъ и да се заловѣтъ изведнажъ за работа. Сили ще се намѣрижѣтъ. Повечето отъ ония, които днесъ се занимаватъ съ политиканство по вѣстникѣтъ, може би ще зарѣжѣтъ послѣдното и ще се заловѣтъ за тая работа, толкова повече че туй може да служи като срѣдство за прѣпитание. Ето прочее гдѣ се прѣдлагава ново поле за работа на Върховния Учебенъ Съвѣтъ, който тѣкмо въ сегашно врѣме готви, както чувамъ, проектъ за премиране на прѣводи отъ класичнитѣ писатели.

Да се върнемъ пакъ на въпросната книга. Както поменѣхъ, въ нея сѣ разгледани и рецензирани 1003 книги. Сѣщо тѣй сѣ рецензи-

рани и всичкитѣ списания, които се издаватъ специално за ученици и младежи. Въ тия кратки рецензии се описва накъсо съдържанието на книгата и се изброяватъ нейнитѣ достоинства и недостатъци. Посочено е, коя книга за коя възраст може да служи. По такъвъ начинъ всѣкой баща, който купува книжка и я внася въ къщи, знае, каква е тя и каква полза може да принесе.

Най-важното въ разгледваната книга сж двѣтѣ ръководещи статии. Не е злѣ, да се прѣведатъ тѣ и на български. За да видятъ читателитѣ, каква е тѣхната стойностъ, ще приведемъ накратко съдържанието на едната и другата.

Въ първата статия прѣди всичко се опрѣдѣля понятието грамотностъ. „Грамотенъ се нарича онзи, който умѣе да чете и пише.“ Необходимостта отъ задружното обучение въ четене и писане. Какво се появило по-рано — писмото или четенето? Значението на грамотността за училището и живота. Значението на метода въ обучаването на грамотностъ. Главнитѣ методи на обучението. При какви условия учението може да върви скоро, лесно, основателно и съ вѣренъ успѣхъ? „Обучението, както и възпитанието трѣба да бжде съобразно съ природата на дѣтето.“ Отъ коя година да се започва учението? Нужни ли сж учебници при учението на грамотностъ? Необходимостта отъ педагогически изборъ на материала за четене. „Педагогиката изисква, материалътъ да се разполага въ извѣстенъ редъ; но изпълнението на това възможно е само въ систематически изработено ръководство, гдѣто и съдържанието, и формата биха отговаряли на степенята на дѣтското развитие... Въ книгата, назначена за дѣца, не трѣба да има нищо безсмислено... Относително приказкитѣ, да се отнасяме прѣдпазливо и да правимъ строгъ изборъ. У дѣцата и безъ това силно е развита фантазията, а подъ влиянието на приказкитѣ тя може да се развие до болезненост и да падне въ едностранчивост“... — Необходимо е заедно съ грамотността да се приучватъ дѣцата да пишатъ правилно. Какъ може да се постигне това? Качествата на четенето: бързо, съзнателно, изясно. Какъ могатъ да се придобиятъ едноврѣмнено тия качества въ четенето? Нужно ли е на народа църковно-славянското писмо и кога трѣба да се почне изучаването му? Кое трѣба да служи за материалъ при четене по славянски?

Втората ръководеща статия съдържа: I. За цѣлитѣ и срѣдствата при изучаването родния езикъ въ народнитѣ училища. II. Нужно ли е на народния учителъ литературно образование? (Кое образование се нарича литературно и защо това е нужно въобще за всѣкого? Особената важностъ на това образование за народния учителъ. — Задачата на учителя при четенето съ народа. — Нѣколко думи за начина на литературнитѣ занятия на учителя). III. За книгитѣ съ художествено съдържание, сгодни за народно четене. Въ тая глава най-важно е опова мѣсто, гдѣто се говори за четенето съ дѣца, съ възрастни и особено съ жени, и за нуждата отъ устрояването на библиотеки и читалища, празнични четения и народни спектакли.

Остая да се каже още, че „обзорътъ“ е напечатенъ на хубава хартия, на голѣмъ форматъ in 4⁰, та цѣната, за която се продава, е нищожна.

Е. Спространовъ.

История на XIX. вѣкъ, съ образи, отъ Павла Каролиди. т. I. (отъ 1814 — 30 г.). Прѣвелъ отъ гръцки Д. В. Македонски. София 1896 г.

Разгърнете който щете вѣстникъ или списание, вий ще срѣщнете извѣстия за разни прѣведени романи, които се горещо прѣпоръчватъ на читаещата у насъ публика; ще срѣщнете извѣстия и за нѣкои учебници и ръководства, които, често, сж или ужъ-съставени, или ужъ-прѣведени (туй послѣдното ний твърдимъ, впрочемъ, повече за ръководствата по история, които по-често сж ни попадали на-рѣка); по извѣстие за нѣкое историческо съчинение — така-нѣкакъ по-капитално, прѣдзначено не само за учещитѣ се, но и за голѣмата публика, — нѣма да срѣщнете. Като че ли никакъ не ни интересува, насъ голѣмитѣ, тая историческа наука! А ний сме младъ народъ, много младъ, въ самостоятелния политически животъ; до вчера, вика се, бѣхме дълговѣковни роби; а и колкото врѣме сме имали нѣкога самостоятелна държава, тя никога не е стояла на здрави нозѣ, а винаги се е клатушкала и нѣколко други примечдия е прѣкарала докато най-послѣ си докара 500-годишното турско робство. Именно за нашия народъ историята би трѣбало да е най-любима наука; защото никой нѣма да откаже, че дългитѣ ни нещастия сж повече резултатъ отъ исторически грѣшки, които би трѣбало сега да се назимъ да не ги повтаряме, а това ще можемъ направи, ако учимъ добръ историята — своя на и чужда. Толкозъ повече, че сме ужъ всички конституционни граждани, повикани сме, слѣдов., всички, повече или по-малко, да вземаме лично участие въ уреждане сѣдбинитѣ на отечеството си. Никакви *Droit politique*, *Droit internationale* и пр., съ знанието на които се кичятъ нашитѣ юристи, не могатъ да замѣнятъ яснитѣ и живитѣ уроци на минялия исторически животъ.

Ето защо врѣме е, мислѣхъ, да обърнемъ по-сериозно внимание къмъ тоя толкозъ важенъ именно за насъ, прѣдметъ, за да не ставаме и въ бъдѣще, въ своитѣ общественни дѣла, несъзнателно играчка въ ръцѣтѣ на разни политически спекуланти и шарлатани. У насъ не се забѣлѣзва дори и у главнитѣ политически водители една строго опредѣлена политика. Тѣ сами често мѣняватъ своитѣ възгледи било по вътрѣшната било по външната политика, а на това е, мислѣхъ една отъ главнитѣ причини неувѣжеството по историята. Единъ Стамболовъ, ако ще би и съ Свирчо заедно, не би билъ въ състояние да върлува цѣли 8 години, ако нашата интелигенция не се намиралъ въ състояние, щото Свирчо и З. Стояновъ да ѝ чегжѣ лекции изъ историята и политиката на народитѣ. Военщината нѣмаше да вземе у насъ такива опасни размѣри, ако тя, които реджѣтъ сѣдбинитѣ ни, знаехъ отъ негорията, какви гибелни послѣдствия може да причини тя на отечеството.

Ако отъ казаното до тукъ е ясно, колко голѣмо значение иматъ за насъ историческитѣ книги, то ний сме принудени, за жалость, да отбѣлѣжимъ, че до сега единичкитѣ по-сериозни книжки излѣзли на български сж: „Причинитѣ на френската революция“ отъ Н. Станевъ и Йегеровата *Обща история*.

При такава оскъдность отъ исторически съчинения ний усѣтнихме голѣма радость, когато прочетохме още лани обявление отъ г. Д. В. Македонски, че се е заловилъ съ прѣвеждане и издаване капиталното съчинение на професора при Атинския университетъ, Каролиди.

Историята на XIX вѣкъ. Бѣхме се отчаяли по едно врѣме, когато слѣдъ „Въведението“ къмъ тая история не видѣхме да послѣдва самото съчинение. Сега, неодавна, г. Македонски съживи, нашитѣ надежди съ нови извѣстия, които издаватъ пълна сигурностъ за изкарване дѣлото до край. Ето защо и ний побързваме да се произнесемъ върху излѣзлитѣ вече двѣ книжки съ чисто желание да укажемъ на прѣводача своєврѣменно нѣкои слаби страни въ прѣвода или въ оригинала, та поправимитѣ ѝ врѣме грѣшки да се оправятъ и книгата, нататѣкъ поне, да излѣзе по възможностъ добра и съвършенна, до колкото ще зависи разбира се отъ прѣводача.

Ний ще укажемъ по-напрѣдъ нѣкои недостатѣци, допуснати отъ самия авторъ.

Самъ авторътъ на много мѣста погрѣшно е прѣдалъ датитѣ и по юлианския календаръ; така сраженията при Лайпцигъ прѣзъ 1813 год. (в. стр. 11. I.) стаяли били на $15/27$, $16/28$, $17/29$, $18/30$, вмѣсто $15/3$, $16/4$ и пр.; сѣщата грѣшка намѣрихмъ и на стр. 66: на $5/16$ май (вмѣсто на 22 апр. 4 май) английски корабъ закаралъ Наполеона за Елба. Вѣроятно ще има и други подобни грѣшки. Авторътъ искалъ да прѣдава западнитѣ дати и по нашия календаръ и въ тоя случай често се забравялъ и вмѣсто да вади отъ западната дата 12 дена, прибавялъ ги. Прѣводачътъ обаче би могълъ да провѣри по-важнитѣ поне дати и вѣрно да ги прѣдаде, ако случайно сж погрѣшни въ оригинала.

Другъ недостатѣкъ на самия оригиналъ е рѣдкото споменуване на годинитѣ.

Само числата на мѣсеца се споменуватъ при всѣко събитие, а годината или е спомената нѣкъждѣ при първото отъ събитията прѣзъ тая година или е оставена да се подразбира. Това ще застави мнозина, особено ония, които четжтъ откъсљачно, въ неприятното положение да се връщатъ надирѣ, за да търсжтъ годината. Напр. ако нѣкой се интересува да чете направо за Виенския конгресъ, на 81 стр. ще срѣщне, че се открилъ на 19 окт. — годината не се споменува. Ако я познае, той ще трѣба или да има търпѣние да чете нататѣкъ до като срѣщне датата януари 1815 (на стр. 83) и отъ тукъ да заключи, че горѣ се е касало за 1814 г., или нѣкъ, както обикновено повечето ще направжтъ, да рови назадъ чакъ до 59 стр., дѣто ще срѣщне най-послѣ датата 1814, нъ и тукъ не по случай откриваньето конгреса, а за други събития и съ разни справки и гадания да разбере, че и въпросната дата е 1814 г.

Това затруднява много четеца и прави книгата отегчителна. Ето защо ние бихме прѣпорѣчали на прѣводача да си даде и тукъ малко трудъ и да споменува годината поне единъ пжтъ на всѣка страница.

За да свършимъ съ автора, нека забѣлѣжимъ, че нѣкои чужди имена той прѣдалъ не споредъ народното имъ произношение, както е въобще прието: така английскиятъ министръ Castlereagh го прѣдава авторътъ, а по него и нашиятъ прѣводачъ (стр. 83), Кастелриго, вмѣсто приблизителното поне: Кастлерп; сжщо (стр. 192) Ейилау вмѣсто — Ейлау, Фридландия вмѣсто — Фридландъ, (стр. 180); Амвиански, вмѣсто — амиански; градъ Bartestein, понеже гърциѣ пѣматъ буква б, е види се прѣдаденъ съ Вартецаийнъ; така е прѣдалъ това име и нашиятъ прѣводачъ, което впрочемъ той можеше да не направи.

Относително прѣводача ще забѣлѣжимъ общо, че отначало г. Македонски много се е придържалъ до грѣцката конструкция, вслѣдствие на което много неясности се срѣщатъ особено въ введението и I-вата книжка. Ето по-главнитѣ отъ тѣхъ: Пиринентѣ, Алпитѣ, Рениѣ заключаватъ голѣмо пространство, въ което, при всичко, че много области тукъ не принадлежехъ въ врѣмето на царуванieto на Бурбонитѣ на французската държава, обаче цѣвтѣше силата на царството, пълно съ слава и величие между всичкитѣ корони“.

На 56 стр. „Тая прокламация, при всичкитѣ съвети и старания за унищожението ѝ на Талейрана“.

На 57 стр. „Такова великодушно поведение показа и генералътъ Коленкуръ, когато, намирайки се въ дома на Талейрана, се научи, че послѣдний, като приелъ императорътъ Александръ направеното отъ него прѣдложение сенатътъ да поканѣ“. . . .

На 60 стр. „Тоя генералъ, отъ като слѣдъ прѣдаването на Парижъ, въ врѣмето когато стана за това съглашенieto, се оттегли съ войската си отъ Парижъ“. . . .

На 87 стр. „Умѣреното и примирителното управление, което Л. XVIII освети въ държавното управление“. . . .

На 109 — 110 стр. „Вмѣсто да обърне Наполеонъ сега срѣщу Европа, която . . . , всичкото си внимание на Франция съ надѣжда на нея всичко и чрѣзъ всичко да приготвява, продължаваше да се движи слабо между двѣтѣ“.

На 201 стр. „Тая задна цѣль се вижда, както и характерътъ на всѣкого едногo отъ тримата подписавши владѣтели, и непосредствено прѣдшествующитѣ на сключаването на съюза къмъ Австрия прѣговори ъж правитѣ най-вѣроятна, трѣба да се отдаде“. . . Въ послѣднитѣ 11 реда отъ сѣщата страница се срѣщатъ тѣй сѣщо неясности. Подобни неясности се срѣщатъ и на страници 209 и 212.

Подъ влиянието на грѣцката конструкция прѣводача много често е допускаръ раздѣлянето чрѣзъ цѣль редъ думи опрѣдѣляемата дума отъ опрѣдѣлението. Така напр. на стр. 119: „Който (Фуше) съобщаваше на камаритѣ прѣдлаганитѣ за тѣхното разпущанне или за отлаганне на работитѣ имъ мѣрки“. Когато много леко и по-ясно е да се каже: прѣдлаганитѣ мѣри за

Да отбѣлѣжимъ и нѣкоя, вѣроятно, невѣрно прѣведени мѣста и други нѣкои грѣшки.

На 217 стр. „Дружество на графoветѣ“, вмѣсто — общество на графoветѣ.

L'aimable roué, споредъ менъ, неточно е прѣведена съ „обычнѣй разсипникъ“. Ний дѣйствително нѣмаме, по мое знание, дума, която точно да отговаря на думата roué, но азъ мислѣхъ да би могли да си послужимъ въ тоя случай съ общензвѣстната за насъ турска: чанкѣчинѣ, която напълно отговаря. Метернихъ е билъ аслѣ чанкѣчинѣ — първо качество.

Господинъ прѣводачъ въ прилагателнитѣ форми не прави строга разлика при употрѣбението на пълни (опрѣдѣлени) и усѣчени форми, а въ повечето случаи пише пълно окончание, особено въ прилагателнитѣ форми на — кий; тѣй на стр. 210: „бѣше лишено отъ всѣкий по-високъ“ (вм.: отъ всѣки по-високъ); сѣщото и на 212 стр.: „която прѣслѣдваше всѣкий принципъ“ (вм.: всѣки принципъ) и много др.

Споредъ насъ всичкитѣ прилагателни форми могатъ образува и пълна и усѣчена форма и че пълната форма трѣба да се употрѣбѣва само, когато прѣдмѣтъ е опрѣдѣленъ, извѣстенъ. За прилагателнитѣ на-скій или -кий усѣчената форма ще бѣде само -ски, -ки, сир. безъ ѣ.

Като отбѣлѣжихме тия недостатѣци на тая толковъ важна книга, бързае да обърнемъ вниманието на читателитѣ и върху това, че почти съ всѣка кола тия грѣшки бърже се намаляватъ и че въ II-та книжка напр. тѣ сж сравнително рѣдкость. Личи, че и самъ г. Македонски забѣлѣжава тия недостатѣци, но не е могълъ изведнажъ да се освободи отъ тѣхъ.¹⁾

Имайки прѣдъ видъ, че книгата се прѣвежда отъ грѣцки, езикъ съ една отъ най-сиестенитѣ конструкции, ний не можемъ освѣнъ да благодаримъ на прѣводача, че и до толковъ е успѣлъ.

Изобщо може се каза, че досегашнитѣ книжки сж добръ прѣведени и се четжтъ легко и увлѣкателно. За увлѣкателното четене на книгата не малко спомага систематическото употрѣбение отъ прѣводача положителни врѣмена всѣкждѣ, дѣто събитията сж исторически положително върни. Така наричаното у насъ историческо врѣме прѣводача е употрѣбѣвалъ само за прѣдаване събития неположителни, прѣдиоплагами. Това негово отклонение отъ догматизираниѣ у насъ исторически врѣмена, може би, на мнозина догматици нѣма да се хареса, но намъ се струва, че именно това отклонение е значително оживило разказътъ, а слѣдователно увеличило увлѣкателността на книгата. Но за тая увлѣкателность има повече да се благодарѣ на самия авторъ. Професоръ Каролиди е писалъ тая своя история не съ цѣлъ да разкаже на читателитѣ си събитията прѣзъ XIX в., а съ цѣлъ да ги накара да викижтъ въ причинитѣ на събитията, да забѣлѣжжтъ нишкитѣ, по които се нанизватъ събитията, да ги научи съ други думи да разсжждаватъ върху минжлия животъ. Той не разказва, а разсжждава, и това именно обстоятелство прави книгата особено увлѣкателна. Четецътъ се увлича и започва заедно съ автора да разсжждава върху събитията. Туй не ще каже, че книгата става недостатѣлна за незапознатитѣ съ събитията. Тия които хаберь нѣматъ отъ събитията прѣзъ XIX в., ще ги и научжтъ, разсжждавайки сжщеврѣменно върху тѣхъ. Каролиди майсторски ни запознава съ тѣхъ и даже много по-обстоятелно, нежели други чисто разказвателни истории.

И намъ се струва, че за нашата интелигенция, която все пакъ трѣба най-постѣ да се ориентира поне въ най-новата история, ако не въ цѣлата, именно историята на Каролиди е най-подходната, понеже се чете като романъ, запознава обстоятелствено съ събитията и най-постѣ дава критически погледъ върху тѣхъ.

Обстоятелството, че авторътъ е жигель на Балк. полуостровъ, прави книгата му за прѣдпочитанье прѣдъ всѣка друга подобна история писана отъ нѣкой западникъ. Западнитѣ писатели ще прѣбдажжтъ събитията на нашия полуостровъ почти въ скобки и то въ повечето случаи погрѣшно. Това знае всѣки, който е боравилъ съ тия истории. Напротивъ Каролиди прѣдава цѣлага история на XIX в. въ тѣсна свръска съ събитията на Балканския полуостровъ, които и разглежда сравни-

¹⁾ Туй именно обстоятелство ни накара да не затрудняваме читателя съ опитване да прѣдадемъ сами тия неясно прѣддени мѣста — по-ясно.

телно най-обстоятелно. Само отъ тая точка зрѣние книгата заслужва нашето пълно прѣдпочитаніе. Разбира се, че гръцкиятъ новинизмъ ще бѣде задушенъ. Ний срѣдихме даже до тукъ (стр. 162) малко прѣкални величания на „гръцкия народъ“, но утѣшителното е, че и тукъ авторътъ не е забравилъ, че е историкъ и не изопачва поне историческата истина. Отъ друга страна и прѣводачътъ съ своитѣ направени вече забѣлѣжки ни усигурява, че при всички такива отклонки на автора ще се постараетъ да му фърли по единъ дуиъ за охлаждане: така щото четецътъ може да бѣде сигуренъ, че ще бѣде прѣдпазенъ отъ заблужденіе. — Менъ се е случило да се ровя най-много именно изъ историята на XIX в., да прочетъ много общи и специални съчинения по тия събития и при все това, ако паметта не ме лъже, трѣба да се признажъ, че ми прави особено впечатление въ историята на Каролиди: прѣкрасното развитіе на полския въпросъ въ Виенския конгресъ (вж. стр. 131—136); прѣкраснитѣ характеристики на Франца I, Александра I, Фридриха III и Метерниха.

Бие на очи напистина, че Александъръ I е любимецъ на автора И обяснимъ. Александъръ е билъ любимецъ и при-живѣ и подиръ смъртта си на всички честни и благородни хора. Не е чудно слѣдователно и историкътъ да се залюби въ него. Но отъ туй не слѣдва, че зарадъ туй само трѣба да му приписваме качества въ по-висока степенъ, нежели ги е дѣйствително притежавалъ. Авторътъ напр. приписва Александру такъвъ великъ умъ, по който той отетживалъ само на Наполеона. Туй, споредъ насъ поне, е малко прѣкалено. Хора съ велики умове никой нѣтъ не ставатъ, при каквито обстоятелства и да било. играчка въ рѣцѣтъ на други, и въ тѣхната дѣятелностъ личи винаги строга послѣдователностъ. А ний знаемъ, че Александъръ, по-късно, много леко се обърнжъ отъ жаркъ либералъ въ реакционеръ съ Аракчеевщинъ и се остави да бѣде играчка въ рѣцѣтъ на единъ Метернихъ. А това не показва „великъ“ умъ.

Да забѣлѣжимъ още, че и образитѣ въ книгата сж много вѣрни и ясни, ако и не така лѣскаво отпечатани.

Изобщо съчинението е капитално и ний би трѣбало много да благодаримъ на г. Македонски че се е нагърбилъ съ голѣмия трудъ, съ още по-голѣмия материаленъ рискъ да снабди нашата книжнина съ него. Казваме материаленъ рискъ, защото ний за романитъ и дребини книжлета винаги харчимъ доста, но за капитални и сериозни съчинения мжчно си отваряме кесията. Обстоятелството, че прѣводачътъ издава тая книга на отдѣлни книжки отъ по 7 печатни коли, отъ които всѣка една струва крайно ефтино—по 1 левъ заедно съ пощенскитѣ разноски, прави книгата при все това достъпна за всѣки колко-годѣ състоятеленъ ученолюбецъ. Дано тая ефтиния поне му намѣри по-добро подкрѣпление.

Като вземаме всичко прѣдъ видъ, ний не можемъ освѣтъ горещо да прѣпорѣчимъ казаното съчинение на всички жадни за истинска историческа наука.

М. П.

Димитровъ Г. Княжество България въ историческо, географическо и етнографическо отношение, три части. Часть I., издание

първо, издава Георги Г. Димитровъ. Пловдивъ, Търговска печатница, 1895. г. 8°. 534 стр. Цѣна 4 лева.

Въ чуждитѣ книжни вече по-рано се явихъ съчинения, които описватъ нашето отечество по природа, народъ, най-нова история и култура; а лани прѣзъ юли излъзе напоконъ нѣщо подобно и отъ нашъ авторъ и на нашъ езикъ. Това ни радва прѣмно, защото показва, че и у насъ интересътъ къмъ своята земя и народъ, къмъ знанието изобщо е буденъ, ако и все още слабичкъ. Обичниятъ сръбски писателъ Миличевичъ обдари своитѣ сънародници съ хубавото дѣло „Кнежевина Сръбија“, допълнено изпослѣ подъ ново име „Краѣвина Сръбија“; и г. Димитровъ, който е книжарувалъ и работилъ по възражданъето между българитѣ въ Одринско, е положилъ трудъ да обдари по сщия начинъ българитѣ, любители на своето отечество въ природно и културно отношение. Отъ 1889. г. той се вдаль въ систематични обиколки на мѣстности, села и градове въ българското княжество, събиралъ географически, исторически и народописни вѣсти, наблюдавалъ езикътъ, характерътъ, духовниятъ животъ и взаимни отношения на населението и записвалъ всѣка намѣрена старина; къмъ всичко това той придалъ и своитѣ бѣлѣжки, правени много по-отдавна, прѣзъ врѣмето на нашитѣ духовни и национални борби подъ турцитѣ, и вѣститѣ, що е прочиталъ по книги, дѣто се говори за българската земя и за населението въ нея; така се натруналъ у него твърдѣ богатъ материалъ, който прѣдприелъ да издаде въ едно съчинение отъ три части. Споредъ материала, помѣстенъ въ тая издадена вече часть, и съдържанието, съобщено за осталитѣ двѣ части, г. Димитровъ е искалъ съканъ да разгледа въ една книга отъ труда си духовното възраждане на българския народъ, въ друга книга политическото възраждане и въ третя книга неговата сегашна култура. По тоя планъ естествено той е билъ длъженъ да намери надвѣ-нати вече въ първата книга, що е то Княжество България, какъ възникна то и кои му сж прѣдѣлитѣ, що сж българитѣ и кои други народности живѣятъ заедно съ тѣхъ въ землището на тѣхното отечество; въ втората книга виждаме че ще говори за политическото положение на българитѣ подъ робското иго, а за третата книга той си е опрѣдѣлилъ да подаде най-подробни описания на окръжитѣ и околнитѣ, на градоветѣ имъ, и то отъ страна географическа, археологическа, историческа, статистическа и културна въ най-широкъ смисълъ.

Въ първата книга слѣдъ една „неповѣдъ вмѣсто прѣдговоръ“ и пѣкои орографични и диалектологични бѣлѣжки г. Димитровъ описва населението въ княжеството и говори за българи, турци, ромъни, гърци, цигани, евреи, помаци, българо-католици, татари, гагаузи, арменци, българо-протестанти, цинцари и каракачани и чужденци (42—155 стр.). На всички тия народности се опрѣдѣля, ала нееднакво и често непълно и недостатъчно етническиятъ типъ, заселищата, характерътъ заедно съ нѣкои обичаи и положението имъ въ страната. Тукъ има хубави наблюдения и характеристики, ала липсува положителниятъ исторически и статистически материалъ; — на българитѣ сж посветени всичко 10 страници за описание, а на евреитѣ 27, за да се приведѣтъ отъ разни страни на свѣта доказателства, че тоя народъ се ползува съ християнска кръвъ за извѣстни свои обреди

Не искаме да кажемъ, че подигравките, що сж си доущали евреитѣ напр. въ Русе надъ християнската вѣра и празници, не заслужаватъ споменъ; ала намираме, че за цѣлѣта на едно съчинение както „Княжество България“ е съвѣтъ неумѣстно да се прѣдпочитатъ всѣкакви племенни дразниги и разборъ на Талмуда прѣдъ вѣсти за потеклото, броятъ, вѣрата, езикътъ, жилищата, гравитѣ, поминъкътъ и политическото и културно значение на отдѣлнитѣ народности въ нашето отечество. Много по-рѣчовити и внушителни сж свидѣтелства както слѣдното отъ село Дюлгерлии (Бургаско), което характеризуватъ прѣзрѣнието на мусульманитѣ къмъ християнитѣ: — Евреини мюдюрю Ессейди Мохамедъ пише въ 1648. г. до селския попъ, за да погребатъ единъ българинъ: „Безвѣрничко дърти поне, който си лишенъ отъ рай божии, облѣченъ въ рухо катранено и съ дяволевска корона! Давамъ ти извѣстие, че отъ главнитѣ ви безвѣрници мръсеници нѣкой си на име Иванъ Михалъ по своя тѣлесна причина е издъхналъ и изчезналъ. Ако и да не приема земята мръсниятъ лешъ на тогова, ала понеже гнилоста му ще безпокои всѣкого, вие изкопайте една незайна менъ яма и фърлете вжтрѣ мръсниятъ му лешъ, който да етъчете и прѣтъчете, и да заровите единъ безвѣрникъ!“ (стр. 56; — ние поправихме намѣстѣ езикътъ на българския прѣводъ). За народността на нашитѣ гъркомани „елини“ сж блѣскави доказателства думи и изречения, както това отъ село Кръка (Пюмюрджинско): „Тельо мари, досе църната бакрачка прѣзъ плета“ (стр. 65). Твърдѣ интересни сж подаденитѣ вѣсти за нашитѣ католици въ Пловдивско и Свищовско, за готовността на цървитѣ въ 1830. г. да се присѣдинятъ къмъ православнитѣ българи, а попрѣчилъ гръцкиятъ владика въ Пловдивъ, и за новата борба на вторитѣ противъ тѣхнитѣ слуги домини италианци (стр. 105, 111 и слд.). Въ изложението за българитѣ протестанти авторътъ вѣрно изобличава извѣстнитѣ у насъ Н. Тонджоровъ и Н. Повчевъ, ала споредъ насъ пакъ недостойно за цѣлѣта на съчинението, защото не съ такива срѣдства може да се потвърди злото за нашия народъ отъ протестантизма и всѣко друго религиозно сектантство: — г. Димитровъ самъ бѣлѣжи твърдѣ справедливо, че нерадѣнието на нашето православно духовенство, отсъствието на проповѣди въ черквитѣ помага много да се шири протестантизмътъ, а пъкъ отъ друга страна не ще му е неизвѣстно, че и между насъ православнитѣ се намиратъ съ десетки особи както изобличениѣ у него протестанти. Може би г. Димитровъ мисли, че всичко, що знае той за нѣкого, трѣба да се казва всѣкога и на всѣко мѣсто; но съ това именно човѣкъ повечето нѣшти докарва врѣда вжѣсто полза; па не бива да се забрави и едно извъпрѣдно важно обстоятелство, кога се изказва една истина: формата на изказа! Ние признаваме на г. Димитрова достоинството, що е държалъ въ езика на цѣлата книга, дѣто е ималъ лично доста много поводи за изкушение; ала види се, че изкушенията при характеристиката на протестантството, както и на нѣкои наши православни недѣзи сж били прѣтълѣми, та не е могълъ да имъ избѣгне. Голяма услуга е направилъ г. Димитровъ на нашата книжнина съ вѣститѣ си за нашето духовно възраждане, изразено въ борби за българско учение и училища (155—251), въ български периодични издания (251—286) и въ движенията по черковния въпросъ (286—534). По тия прѣдмети

вече имаме нѣщо изработено; ала г. Димитровъ го допълня и разширява на много мѣста съ неизвѣстенъ до сега материалъ и съ повече подробности. Дѣловетѣ отъ книгата му, дѣто по редъ на години се излага, какъ е вървѣло у насъ дѣлото съ основанието на български начални и други училища, какъ сме се вдигали за свое национално духовенство ще послужатъ изгоднo на всѣкого, който желае да си уясни нашиятъ напрѣдъкъ прѣзъ това столѣтие; тѣ ще освѣжатъ и много страници отъ досегашната българска история. Авторътъ е писалъ плавно, ясно, намѣстѣ дори и съ хубави стилистични обрати, ала понякога се срѣщатъ и грѣшки. Нему е била скъпа истината, желателно безпристрастието; ала както казахме вече, подалъ се се на нѣкои лични увлѣчения. Ние сме му благодарни, че не закрива отъ национално самолюбие пороцитѣ на наши духовници, когато ни рисува развалата на гоненитѣ отъ насъ грѣцки владыци. Понеже за престижа на нашата църква сме длъжни да искаме добъръ примѣръ и просвѣтена дѣятелност отъ прѣдставителитѣ на духовната власть, а за това въ духовнитѣ издания сѣкашъ никакъ не се споменува; затуй формалнитѣ прѣхвати на г. Димитрова сж донѣидѣ извинителни.

Изповѣдта на автора въ началото на книгата ни поучава, какъ е готвилъ той своето издание, какъ билъ посрѣщанъ отъ министерството на просвѣщенiето, съ какво недовѣрие се изпънилъ къмъ това подирното, какъ подиръ неговитѣ ходатайства за помощъ възникнала мисълта за „Българско Отечество“, какъ го затваряли и слѣдили отъ полицията, било зарадъ кореспонденции съ Русия или за оцѣнки въ книгата на нѣкои днешни високи духовници и др. т. Тая изповѣдъ е всѣкакъ добра илюстрация за много наши обществени и книжовни условия. Авторътъ се обръща въ нея къмъ края съ такива саркастични думи къмъ своята книга: „Ти, при всичко че ще бѣдешъ добръ напечатана, нѣ не те озаглавихъ съ културно, търговско, промишленно, учебно, църковно и пр. отношение, защото е озаглавенъ „Алманахътъ“ съ тѣхъ. Нѣма и да обѣщавамъ чрѣзъ вѣстникитѣ: Най-големия и невиденъ до сега подарѣкъ на оногoзъ, който тя купи, нито пакъ ще помисля, а не и да моля когото и да било за да тя налага, както ставаше съ Запискитѣ на на З. Стояновъ и съ Алманаха“ (стр. 14). Съ своитѣ сжждения изобщо за лични фактове г. Димитровъ може да възбуди много възражения; ала това не прѣчи на книгата му да бѣде изцѣло твърдѣ полезна за прочитѣ. Жалко е, че авторътъ на много мѣста споменува Гончевича, Каница, Иречека и др., че писали криви работи, увожда и „Периодическо Списание“, — ала нийдѣ не посочва, дѣ се четхтѣ тия тѣхни негли криви мисли, та да можемъ да провѣримъ това, защото имаме причини да прѣдполагаме и доста недоразумѣния между г. Димитрова и цитуванитѣ отъ него автори, а не криви работи у подирнитѣ. Ще бѣде добръ да не се прави това въ слѣднитѣ двѣ части на труда, които очакваме съ удовлетвение.

А. Т.

Иосифъ Фрайденрайхъ: Граничари (погранични), трагикомедия въ три дѣйствия, прѣдставена за пръвъ пѣтъ въ Казанлъжскій театъръ „Искра“. Казанлъжъ, 1895. г. стр. 88. Цѣна 80 стот.

Заглавието на тая пиеса е нещълно. Г-нъ прѣводачтъ ѝ не е челъ за нужно да си обади името, нито пъкъ да каже, че пиесата е прѣведена. Тѣй ще се питатъ мнозина, кой е тоя новъ български драматургъ Фрайденрайхъ, чиято драма виждатъ на сцената най-напрѣдъ Казанлъчани? — „Граничари“ е хърватска драма изъ живота на хърватскитѣ граничари (жители на едноврѣмешната австрийска военна граница). Авторътъ ѝ, Фрайденрайхъ, бѣше на врѣмето си знаменитъ актьоринъ въ Загребското народно театро, а съ тая и нѣкои други по-маловажни пиеси си спечели и авторско име. — Прѣводътъ е твърдѣ хубавъ, само тукъ тамъ трѣбаше да се избѣгватъ нѣкои кроатизми, както въ отдѣлни думи, (имание намѣсто имотъ, осмждашъ намѣсто осмѣлявашъ и пр.), тѣй и въ цѣли фрази („каква грижа за това“; „заелъ съ пари онзи фелдфебелъ“; „тозъ човѣкъ нѣма косми на езика си“ и пр.); освѣнъ това и едно отъ имената, а именно Грга, е криво прѣдадено съ Георги; Грга на хърватски не значи Георги, а Григоръ. Но изобщо прѣводътъ е сполучливъ и пиесата би могла твърдѣ хубаво да бжде приспособена за нашия театъръ и увѣрени сме, ще има добъръ успѣхъ

Богомилъ или младия пустинникъ, повѣсть на свещеника Христоф. Шмидъа. Книжка одобрена отъ парижската Академия въ полза на младежитѣ. Прѣведе Т. Н. Шишковъ, старъ пенсиониранъ учитель. Съ двѣ картинки въ текста. Пловдивъ, печатъ и издание на Хр. Г. Дановъ. 1896. стр. 92. Цѣна 50 ст.

Тая е една отъ нравоучителнитѣ приказки на нѣмския свещеникъ Шмида — оная сѣция, отъ когто е и Геновева. Богомилъ е единъ видъ Робинсонъ, та господинъ Шишковъ увеличава съ прѣвода си числото на дѣтскитѣ книжки у насъ. Само . . . да си кажемъ правичката, ний очаквахме отъ стария нашъ учитель по угладенъ прѣводъ. Освѣнъ това и „двѣтѣ картинки въ текста“ можехъ да бждѣтъ малко нѣщо по-художествени.

Портретъ, повѣсть отъ Н. В. Гоголь. Прѣвелъ В. И. Кирчевъ. Издава книжарницата на А. Кишкиловъ въ Станимака. Пловдивъ 1896. г. стр. 84. Цѣна 60 ст. Прѣводътъ на тая Гоголева повѣсть ни се доста ареса и ний го прѣпорѣчваме на българската публика. Господинъ Кирчевъ не ще стори злѣ да се опитва и за напрѣдъ въ такива прѣводи.

P.

Въ редакцията се получихъ още слѣднитѣ книги, за които ще дадемъ по-сетнѣ отзывъ:

Българска литература. Кратко ръководство за срѣдни и специални училища. Написалъ А. Теодоровъ. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1893. стр. 251, 8⁰. Цѣна 2-50 л.

Латинска грамматика (Etymologia), съставена на чешки отъ И. Коринекъ, прѣведена отъ Иванъ Брожекъ, прѣподавателъ по латински езикъ въ Софийската държавна мъжка гимназия. За IV и V

классъ на българскитѣ классич. гимназии. Пловдивъ, печать и издание на Хр. Г. Дановъ. 1896. стр. 132, 8°, цѣна 1.50 лева.

Учебникъ по минералогия и геология за горнитѣ классове на гимназиитѣ и педагогическитѣ училища. Съставенъ споредъ программата на министерството на народното просвѣщение отъ *Христо Яржловъ* и *Борисъ Митовъ*, учители въ Казанлъжкото държ. педагогическо училище; съ 222 фигури въ текста, една литография извънъ текста и 12 таблици на края на учебника. Пловдивъ, издание и печать на Хр. Г. Дановъ, 1896. стр. 448, 8°, цѣна 4 лева.

А. Екартъ: краткъ учебникъ по теорията на поезията, съ прибавка на нѣкои извадки отъ Аристотеловата „Поетика“ върху трагедията. Прѣведе отъ руски *К. Караюлевъ*. Казанлъжк. издава книжарницата на Г. Какачевъ. 1896. стр. 70, 8°, цѣна 70 ст.

И. Милановъ: Повѣсти, разкази и студии (въ оригиналъ и прѣводъ). Томъ първий. Първо собствено издание. Варна, печатница К. Николовъ 1896. стр. 286, 8°, цѣна 2 лева.

Пролѣтни бури, повѣсть отъ *Георги Хр. Тишиновъ*. София, печатница бр. Спиркови, 1896. стр. 201, 8°, цѣна 2 лева.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Училищень Прѣгледъ, мѣсечно списание, издава постоянниятъ учебенъ комитетъ при министерството на народното просвѣщение. София, печатница на Ив. Г. Говедаровъ и с-ие. Годишна цѣна 6 лева за България и 8 лева за чужбина. Януари и февруари 1896.

Отъ началото на настоящата година министерството на народното просвѣщение захванъ да издава горното списание, което ще съдържа два отдѣла, единъ официаленъ, дѣто ще се помѣстятъ всички закони, правилници, програми и други разпорѣдби на министерството на народното просвѣщение, а така сѣщо и по-важнитѣ рапорти и доклади, изцѣло или въ извлѣчение, които се изпращатъ въ министерството отъ подвѣдомственитѣ му органи, и единъ неофициаленъ отдѣлъ, който ще обема научно-педагогически студии, рецензии, училищна хроника у насъ и на чужбина и пр. Редактирането и издаването на „Училищень Прѣгледъ“ се води по особенъ правилникъ отъ постоянния учебенъ комитетъ.

Ние съ радостъ посрѣщаме това списание на министерството на народното просвѣщение, което изпълня една празнина, що се чувствуваше отдавна въ нашето учебно дѣло. Ние винаги съжалявахме, дѣто едно подобно прѣдприятие на сѣщото министерство, поченато прѣди скоро 14 години и продължавано година и половина, биде отпосрѣ прѣмахихто, макаръ то въ онова врѣме, когато прѣмахме ника во друго педагогическо списание, да бѣше даже още по-ужно отколкото сега. ¹⁾

Официалниятъ отдѣлъ ще даде възможность не само на учителитѣ, но и на всички ония, които се интересуватъ съ вървежа на учебното дѣло въ княжеството, да слѣдятъ както всички разпорѣдби на министерството, така и всички проявени въ дѣлото на нашето просвѣщение, които накрай изразъ въ официални документи. А вече това придава голѣма важность на „Училищень Прѣгледъ“. Понеже тукъ става дума за официалнитѣ документи по учебното дѣло, ние бихме желали да видимъ по-скоро издадени окръжнитѣ отъ година 1890. до 1895., които до сега още не сѣ изцѣли; сетитѣ бихме видѣли съ голѣмо удоволствие напечатани, или като притурка къмъ „Училищень Прѣгледъ“ или въ отдѣлна книжка, всички закони и правилници издадени отъ министерството на народното просвѣщение, както и най-

¹⁾ Не разбираме, защо въ доклада на постоянния учебенъ комитетъ до г. министра на народното просвѣщение, съ който се мотивира учредяването на таквъ единъ официаленъ органъ, не се споменува никакъ името на прѣдшественика на „Училищень Прѣгледъ“.

важнитѣ рапорти и доклади на директоритѣ на училищата и на инспекторитѣ отъ началото до сега. Както е сега, дѣто законитѣ и правилницитѣ сж разпрѣснати по разнитѣ броеве на „Държавенъ Вѣстникъ“, а рапортитѣ съ разнитѣ статистически и други свѣдения лежатъ скрити въ архивата на министерството, човѣкъ, който би желалъ да се запознае съ вървежа въ развитието на учебното дѣло отъ освобождението ни насамъ, би срещналъ непрѣодолими мъчности при прѣслѣдването на тая цѣль.

Въ неофициалния отдѣлъ на двата излѣзли до сега броя има двѣ оригинални статии: „Грамотность на населението въ България“ отъ г. Т. Иванчова (януари) и „По въпроса за опрѣдѣлението на граматическото прѣдложение“ отъ г. Юр. Трифоновъ (януари и февруари). Твърдѣ интересна и поучителна е статията на г. Иванчова. Много ни очуди въ тая статия бѣлѣжката, че суровиятъ материалъ отъ прѣброяването на населението въ 1888. и 1893. год., особено пѣкъ отъ послѣдното прѣброяване, отъ което едвамъ сж се минжли три години, билъ вече унищоженъ. Нима не е могълъ тоя материалъ да се заварди поне десетина години? Както е сега, много важни страни отъ тия прѣбroyвания остоятъ за винаги неосвѣтлени, а това е твърдѣ печално. Така напр. не може да се узнае, както споменува г. Иванчовъ, грамотността между разнитѣ народности и вѣроизповѣдания въ княжеството въ врѣме на извършенитѣ прѣбroyвания, а така сжщо и грамотността въ разнитѣ възрастни периоди.

Хубаво щѣше да бѣде, ако г. Иванчовъ бѣше обърналъ повече внимание, отколкото е направилъ, върху грамотността на населението безъ дѣната отъ 0—6 година. Така напр. интересна би било и една таблица за релативния брой на грамотното градско и селско население въ околнитѣ безъ дѣната отъ 0—6 години, каквато е таблицата на стр. 41.—43. заедно съ дѣната отъ 0—6 години, или една таблица на абсолютнитѣ и релативнитѣ броеве на грамотни и неграмотни въ окрѣжитѣ безъ дѣната отъ 0—6 години и пр. Така сжщо щѣше да бѣде твърдѣ поучителна и една картограма за грамотността на селското население въ отдѣлнитѣ околии, подобна на картограмата за градското и селското население изобщо.

Ще обърнемъ вниманието на читателя още върху това интересно обстоятелство, което г. Иванчовъ пропусналъ да изтъкне особено, че селското население въ извѣстни околии е по-грамотно отъ градското. Такива околии сж: Босилиградъ (7·99 срещу 3·96, мъже 15·06 срещу 7·24, жени 0·75 срещу 0·38), Сърнена-Гора (14·74 срещу 14·06, мъже 25·96 срещу 21·02, жени обаче 3·60 срещу 7·04), Балбунаръ (6·10 срещу 5·11, мъже 8·96 срещу 8·11, жени 3·08 срещу 1·97), Паскалевецъ (15·98 срещу 11·72, мъже 26·66 срещу 22·38, жени 5·49 срещу 1·62). Приблизително еднаква е грамотността между селското и градското население въ околнитѣ: Овчехлъмъ (8·68 селско население срещу 8·72 градско, мъже 15·90 срещу 15·95, жени 1·00 срещу 1·58), Луковитъ (8·63 селско население срещу 8·89 градско, мъже 16·22 срещу 16·06, жени 0·86 срещу 1·50; въ Луковитъ значи селското мъжко население е по-грамотно отъ градското), Попово (10·96 селско население срещу 11·55 градско, мъже 18·92 срещу 18·05, жени 2·84 срещу 4·71; и тукъ селското мъжко население е по-грамотно), Каваклий (10·72 срещу 11·26, мъже 20·25 срещу 21·42, жени 0·30

срещу 1:12). Въ Искрецъ най-сетнѣ женското градско и селско население е еднакво грамотно (0.93).

И дребнитѣ вѣсти съдържатъ доста интересенъ материалъ, тъй щото изглежда, че „Училищенъ Прѣгледъ“ ще бѣде и въ неофициалния си отдѣлъ отъ голѣма полза за нашитѣ учители.

И. Г.

Библиотека. Година II. Книга VII, VIII, IX, X. Пловдивъ 1895.

Това списание, което върви като прибавка къмъ в. Новини, прѣзъ II годишнина излиза редовно, по веднажъ на 1½ мѣсецъ, и донася доста добъръ материалъ. Всѣка книжка съдържа по 7 коли и се дѣли строго на 2 дѣла: въ първия, винаги по-голѣмъ, дѣлъ се вмѣстятъ статии съ белетристично и популярно-научно съдържание, а въ втория — пробни уроци. Азъ желяхъ да си изкажъ на кратко мнѣнието за статитѣ, обнародвани въ първия дѣлъ. Отъ тѣхъ нѣкои не сж, споредъ мене, на мѣсто. А колкото за пробнитѣ уроци, като оставямъ подробната имъ оцѣнка на педагогитѣ, ще кажъ, че изобщо сж сполучливо съставени. По-голѣмата частъ отъ тѣхъ сж прѣводни или съставени по готови чужди образци, избрани съ умѣние. Особно полезни сж тия уроци — статии, въ които нашиятъ учителъ се опознава съ програмата и съдържанието на прѣдметитѣ, прѣподавани въ основнитѣ училища въ Франция и др. европейски страни. „Разказитѣ на дѣда Любена“, които слѣдватъ въ всѣка книжка въ тоя отдѣлъ, ще може съ интересъ да прочете не само учителятъ, който ще намѣри образецъ въ тѣхната форма, но и всѣки четецъ, който не е ималъ възможности да прѣкара срѣдноучебенъ курсъ и желае да получи какви-годѣ познания по естествениѣ науки. Най-сетнѣ, тоя дѣлъ се разнообрази и съ малки разказчета, назначени да служатъ като „примѣри за поука“. На това мѣсто въ X книга е обнародванъ единъ отъ прѣкраснитѣ разкази на Фр. Коппе „Изгубеното дѣте.“

Да додемъ на статитѣ отъ първия отдѣлъ.

Въ книга VII и VIII нампраме продължение отъ статията на г. Н. П. Ивановъ, „Въ неволя учителъ“, която състои отъ редъ лекции по ботаника и зоология, прѣдавани отъ учителъ на ученици при разни есекуреи. Разказътъ трѣба да бѣде ужъ въ диалогъ, но авторътъ не е могълъ да прѣдстави любопитството на ученицитѣ тъй живо, щото въ разказа да има нѣкакъвъ драматизмъ, който да се съобщава отчасти и на четеца. Мене ми се чини, по-добрѣ щѣше да бѣде, да се пишхтъ по-кратички, но повече статийки съ такъво съдържание. На всѣки случай г. П. Ивановъ ни дава полезна и поучителна статия. Очевидно е, че той постоянно слѣди развитието на естествениѣ науки, които владѣе основно.

Отъ оригиналнитѣ статии въ 4-тѣ послѣдни книжки отъ Библиотека особно личи А. Шоповата: „Първия български народенъ съборъ въ Цариградъ“. Това сж твърдѣ цѣнни материали за историята на нашето възраждане, написани по разпитване и спомени, а отчасти — по автентични документи. Г-нъ Шоповъ разказва тихо и спокойно. Той му намира случая, покрай интереснитѣ исторични рѣчи на Кръстьовича и др. дѣйци отъ онова врѣме, да съобщи и текста на цѣли устави и проекто-устави за духовния и смѣсенія съвѣтъ при Българската Екзархия, а сетнѣ прѣдава по редъ всичкитѣ разпеквания по важнитѣ въ-

проси за нейната уредба. За самия съборъ почва разказътъ едвамъ въ кн. VIII и слѣдва въ кн. X. Статията не е завършена.

Подиръ това заслужватъ да се забѣлѣжктъ двата приноса отъ г. В. Кънчовъ: 1) Жилищата на селското население въ вилаетитѣ (кн. IX) и 2) Дебърца и Желѣзнецъ. Първия свой приносъ е написалъ г. Кънчовъ по поводъ една статия въ хубавото нѣмско списание *Globus* отъ О. Монтелюсъ, гдѣто се даватъ кратки свѣдѣния за развитието въ формата и градежа на човѣшкитѣ жилища отъ най-старо врѣме до днесъ. Г-нъ К. дава кратки свѣдѣния, гдѣ какви типове здания прѣобладаютъ въ Македонии. Разбира се самъ той съзнава, че свѣдѣнията му сж нецѣлни, та подканя любителитѣ да събиратъ градиво по въпроса. Много добръ е направилъ авторътъ, че е прѣвѣдилъ изображенията, съ които въ нѣмското списание сж илюстрирани главнитѣ типове на строежитѣ: 1) овалентъ коничентъ чадъръ, 2) чадъровидни здания, 3) отвѣсни овални здания съ кубеобразни или конусообразни покриви, 4) жгловати здания съ еднакво високи стѣни, 5) жгловати здания съ свѣдлообразентъ покривъ. Къмъ тия образи е прибавентъ още единъ типъ на двуетажни къщи, каквито се срѣщатъ въ Костурско, Леринско, Кайларско, Дебърско. Разлогъ и пр., а освѣнъ това и планове на къщитѣ у македонскитѣ българи. Тѣзи образи и краткитѣ свѣдѣния отъ автора ще улеснятъ всѣкого, който би пожелалъ да привнесе нѣщо за изучаването на една народническа област, по която у насъ, до колкото знамъ, не е нищо направено, ако не сѣгнѣме дѣв-три изображения на къщи и ики подземни отъ западна България (Сбори. Мин.) и нѣкои кратки данни за житиѣ отъ Д. Мариновъ (Жива Старина). Върху статията на Кънчова — първица по предмета — обръщамъ вниманието на всѣчки любители на етнографията, които могатъ да бѣждтѣ увѣрени, че всичко, що изучктъ добросѣвѣстно, ще бѣде отъ полза и ще намѣри приежъ въ всѣко добро списание. Типоветѣ на къщитѣ иматъ въ етнографията и происторията не по-малко значение отъ говоритѣ, костюмитѣ, обичаитѣ и пр. Славянската наука изобщо не разполага съ доста материалъ, за да възстанови историята на градежа у славянитѣ. Чехитѣ, поляцитѣ и руситѣ все пакъ сж направили какво-годѣ въ туй отношение, но безъ съмѣнение, и тѣхъ ще даде новъ потикъ голѣмиятъ Сборникъ, който на 1897 г. ще почне да излиза въ Германия и ще съдържа най-подробни и обилни данни за типоветѣ на постройкитѣ въ нѣмскитѣ страни.

Въ статията „Дебърца и Желѣзнецъ“ г. Кънчовъ ни дава обстойно описание на двѣ или, събствено, три почти непознати крайнини въ Битолски вилаетъ, разположени около южния склонъ на Шаръ-планина. Горна Дебърца и Долна сж двѣ котловинки, които образуватъ нахия отъ Охридския каймакчалтъкъ съ 22 села. Отъ тѣхъ само 1 село е мухамеданско (албанско?), останалитѣ — български. Авторътъ изкарва населението на това краище до 8384 души. Желѣзнецъ или Битолски Демиръ Хисаръ е една котловина по горното течение на р. Църна, съ 49 села и население близо 16000 души, отъ които около 1000 души сж албанци-мухамедани, около 300 души черкези-мухамедани, а останалитѣ — българи. Авторътъ ни запознава подробно съ поминѣта и състоянието на жителитѣ. За нѣкои села е събралъ даже исторични свѣдѣния. Отъ тѣхъ особентъ интересъ прѣдставятъ свѣдѣ-

нията на известния Слънченски манастиръ Св. Иванъ Прѣдтеча. Отъ тия приноси на г. Къчова виждаме още веднажъ, колко се пуждажтъ отъ провѣрка даннитѣ, що намираме въ книгата на Ст. Верковича: Топографическо-етнографический очеркъ Македонии (Спб. 1889). Не само названията на пѣкоп села сж тукъ прѣбъркани, но пѣкои и съвѣжъ не сж означени, а често нѣти невѣрно е показано и числото на кхщитѣ. Съ тия думи, разбира се, не искажъ да отричамъ пазѣло значенето на тоя трудъ за изучаването на една страна като Македония.

Г-нъ д-ръ Страшимировъ, който бѣ 2—3 години учителъ въ Македония, се е възползувалъ отъ великенскитѣ празници и се поразходилъ отъ Сѣръ до света Гора, гдѣто посѣтилъ манастиритѣ Зографъ, Хилендаръ, Пантелеѣмонъ, на описалъ своитѣ впечатления въ статията „До Света Гора“ (кн. VII, VIII, X). Авторътъ не е ималъ за цѣль да изучи пѣкой малко познатъ край отъ отечеството ни или да наблюдава жителитѣ му, нито пѣкъ е желалъ въ старитѣ центрове на християнска просвѣта да се отдаде на исторични разисквания и спомени. Той е търсилъ случая да повиди свѣтъ, да получи приятни впечатления и да си отдѣхне. Въ неговата статия сж изложени впечатления отъ природни картини и отъ срещи съ калугери, и при това съ възторженъ езикъ, за какъвто е способенъ единъ лирикъ, залюбенъ въ „южната“ природа, въ синьото небо и „кристалнитѣ“ води. Натурата на писателя се рисува отъ най-добра страна, но самитѣ поетични описания тукъ тамъ се четхтъ съ тягостъ, защото прѣкаляватъ съ неестествени фигури, причинени отъ многото епитети. Г-нъ Страшимировъ има ясенъ слогъ, владѣе езика, но своитѣ епитети употребя като че ли нарочно въ такъвъ смисълъ, какъвто човѣкъ не очаква. Дали и нашата книжнина ще се съдобне скоро съ символисти?

Въ X кн. намираме оригиналенъ разказъ „Докторътъ на сиромашитѣ.“ Авторътъ, г. Н. П-въ, който не си е обадилъ цѣлото име, трѣба да е интелигентенъ човѣкъ, въодушевява се очевидно отъ най-благородни идеи, на жѣлае и другитѣ да направи колкото се може благородни и самоотвержени. За тоя нѣтъ той се заловилъ да подобри нравствено докторското съсловие, като нарисува единъ идеаленъ докторъ. Но неговиятъ разказъ нѣма художествено достоинство, а прилича на дълга вѣстникарска дописка. Такъвъ кърпежъ не може да остави впечатление върху душата на четеца. Затова добритѣ намѣрения на автора надали ще се извършатъ. Да бѣ написалъ разсѣждане върху своята тема, авторътъ щѣше по-лесно да ѝ надделѣе, на и статията щѣше да бѣде може би и по-сбрана, и по-разбрана.

Прѣводнитѣ кжсове въ „Библиотека“, както билетристични, тъй и популярно научни, се избиратъ добри отъ редакцията. Само съ статията на Р. Какава сж споредъ мене е станало грѣшка. Това не е „Прѣгледъ на новогръцката литература“, както личи на заглавието, а сухъ конспектъ, който днава често въ поменикъ. И десетъ такива конспекти да прочете абонатътъ на „Библиотека“, той ще знае за грѣцката литература не повече отколкото е знаелъ до прочита пмъ. Подобни конспекти иматъ стойностъ само за литературни историци, за люде горѣ-долу запознати съ духа и съдържанieto на дадената книжнина. На тѣхъ конспективното изложение може да служи, бързо да се припомнижтъ и схванжтъ ведно цѣлия прѣметъ, или за да се опознажтъ съ оригиналното становище на автора, ако той има такъво.

Разказитѣ отъ Понсовре, Дюма-синъ и др., обнародвани въ послѣднитѣ книжки, на „Библиотека“, сж намѣсто и сж прѣведени хубаво, както се види — отъ оригинала, а не отъ руски. Добрѣ е избрано и поетичното произведение „Дамаянти въ гората“, което г. Ст. Костовъ прѣвожда, вѣроятно отъ руски. Но тукъ една бѣлѣжчина. Прѣводътъ е срѣдна хубостъ, ала чудно е, защо е изложенъ въ стихове, когато прѣспокойно можеше да бѣде написанъ и въ проза. Отъ български хекзаметри рѣдко съмъ се услаждавалъ, (вѣрвамъ и вие — сжщо тѣй, читателю?) но ако и тия стихове на г. Костова сж хекзаметри, както изглежда по формата имъ, и ако Дамаянти е такова произведение, щото не може се прѣведе въ стихове по-звучни и по-правилни отъ тия, що ни дава единъ авторъ на ръководство по теория на словесността, тогава нека подобрѣ се прѣвождатъ въ проза подобни славни произведения. Ще ми се възрази, че човѣкъ може отлично да знае правилата за стихосложение, и пакъ да не бѣде въ състояние да напише петъ реда стихове. То е тѣй, по такъвъ теоретикъ трѣба да умѣ поне да познава правилнитѣ стихове отъ неправилнитѣ. Изобщо „Библиотека“ внимава върху езика, но тъкмо въ тия двѣ-три страници на г. Костова ми се паднахъ нѣкои неправилности. Дали е добрѣ казано: „Спомнѣща го“ (кн. VIII, стр. 32) и „многоглавъ властителю“ (ib 34)? Не е ли по-правилно: „като си спомни за него“ или „припомняйки си за него“ и „властителю многоглави“ или „многоглави властителю“?

Книжовнитѣ бѣлѣжки, които състоѣтъ отъ кратички рецензии, заематъ въ „Библиотека“ твърдѣ малко мѣсто. Естествено е, че при това условие рецензентътъ впада въ догматиченъ тонъ. Въ такъвъ случай добрѣ е поне, да се знае, коя е тая ржка, която ту гладно приятно, ту чеше безпощадно. Името на редактора не личи на книжкитѣ, пъкъ и не ще да хрумне никому да прѣдилага, че всички рецензии сж отъ него. Искрено съвѣтваме редакцията, за напрѣдъ да печати имената на рецензентитѣ. Тукъ си нѣма мѣстото анонимността, нѣма защо да се боимъ отъ лични раздражения. Щомъ срѣзаниятъ авторъ, за когото критиката е неугодна, е човѣкъ злобенъ, неспособенъ да абстрахира, малко ще помогне, че той не знае, кой го е срѣзалъ. Той ще се гиѣви на списанието, или по частни разпитвания ще научи кой е автора на рецензията. А при другитѣ условия за доброто влияние на безпристрастния критикъ, несъмнѣнно трѣба да прибавимъ и неговата доблестъ да не се крие задъ редакцията на журнала.

Съ особна услада се четхъ бѣлѣжкитѣ, които е посветилъ г. А. Шоповъ въ кн. X на сръбската брошура отъ Костадина „Цариградска патриаршија и православье у Европекој Турекој.“ Както споменяхъ пжтемъ на тия страници, сърбитѣ сж издали тая брошура съ цѣлъ да разправятъ за своитѣ черковни права, както тѣ ги разбиратъ, та да откърпѣтъ нѣщо въ стара Сърбия и Македония. За да се подѣйствува върху общественото мнѣние въ Европа и върху самитѣ гърци, книжката е издадена и на френски, и г. Шоповъ прави много добрѣ, че се е заелъ да изложи съдържанието ѝ и основно да покаже нейната стойностъ. Становището на автора е много колѣбливо. Той умѣ само да прѣдѣвя искиания и да заплашва гърцитѣ, а забравя, че всичко това не струва ни лула тютюль, когато се чете само на хартия, а нѣма народъ, който да настои за тия въображавани права. Събъркана е смѣтката на тия сръбски патриоти, които мислѣтъ съ

помощта на патриаршията да сполучитъ въ Македония онова, което не можъ се удаде при толкова усилия чрѣзъ пропагандата. Не си е извила патриаршията ума, та да прѣдаде сама на сърбитѣ остатъка отъ българското паства, което не е успѣла да се еманципира, но ежеминутно я заплашва, че единъ день ще я лиши отъ добритѣ доходи. Г-нъ Шошовъ се ограничава само съ фактичната страна и съ вѣщина оборва невѣрнитѣ исторични цитати и аналогии на Костадина, а колкото за истинскитѣ права на сърбитѣ въ Призрѣнско, той отъ сърдце желае успѣхъ на сръбското дѣло въ тоя край.

Д. М.

Българска Сбирка, година III. книжка III., 1. мартъ 1896. — Съдържанието на книжкитѣ отъ III. годишнина на Б. Сб. различа отъ книжкитѣ на двѣтѣ прѣдидни годишнини по вѣститѣ изъ книжнината и живота на славѣнскитѣ земи; тия вѣсти бидохъ uvedени въ списанието на г. Бобчева отъ началото на 1896. г., види се откакъ е пхтувалъ пѣргавиятъ редакторъ лани чрѣзъ лѣтото до Прага (вж. Б. С., III. кн. I.) и съ очи се е увѣрилъ, какъ българскитѣ книжовенъ свѣтъ съвѣмъ слабо познава дѣйността и борбитѣ на славѣнитѣ на западъ отъ насъ. Обаче тая III. книжка на Б. С. различа и отъ сестритѣ си на сѣщата III. годишнина по своето панегирично настроеніе спрѣмо редактора си Стефана С. Бобчевъ: тя носи на първо мѣсто „Стефанъ С. Бобчевъ“, краткъ живописенъ очеркъ, заетъ съ портрета на г. Бобчева изъ илюстрираното списание „Свѣтлина“; на второ мѣсто спомена отъ С. С. Бобчевъ „Прѣди двадесетъ и петъ години“, когато се обнародвала първата му публицистическа работа въ в. „Македонія“ на 2. мартъ 1871. година; на трето мѣсто самата тая работа подъ насловъ: „Сегашнитѣ нашъ езикъ“ (226—229 стр.), прѣпечатана изъ „Македонія“, V. г. 9. бр., и послѣ списъкъ на всичкитѣ речи „Книжовни и публицистически трудове на С. С. Бобчевъ“, съставенъ отъ Ил. Саввовъ, братъ на г. Бобчева. Къмъ тия свойски статии се придружава напослѣтъ подиръ три други приятелекитѣ приносъ на Д. Мариновъ „Изъ споменитѣ ми: Цариградъ (1868—1871)“. Въ своитѣ споменѣ г. Бобчевъ разправя, какъ се сдружилъ съ г. Маринова чрѣзъ 1868. год. въ Медицинската школа въ Цариградъ, какъ основали тамъ ученишко дружество и какъ първата сказка на г. Бобчева въ дружеството върху сегашния нашъ езикъ излѣзла въ печата, като първи неговъ книжовенъ трудъ. Виновикъ на това билъ г. Мариновъ, „познатъ учитель, писателъ и етнографъ“ (стр. 217), когото тогава г. Бобчевъ наричалъ „бае Митку“, или просто „Митку“; „ентузиастъ, какъвто си е и до сега, когато има най-малката причина да се радва“ (стр. 219), бае Митку билъ възхитенъ въ 1871. г. отъ сказката на другаря си и го накаралъ да я поднесе на дѣда Славейкова, за да я обнародва въ своя именитъ вѣстникъ „Македонія“. Срѣщу това пъкъ „бае Митку“ разправя въ своитѣ споменѣ, какъ още отъ първа срѣща съ г. Бобчева въ Медицинската школа тоя момъкъ го привързалъ къмъ себе, какъ неговата сказка въ дружеството му направила силно впечатление, и какъ за да се подбизитъ насмѣшкитѣ на други членове противъ нея, г. Мариновъ далъ съвѣтъ, да се обработи тя и напечата въ органа на Славейкова. „Скромнъ, какъвто е и до сега“ (стр. 261), г. Боб-

чевъ не искалъ изитрво да върва, че сказката има таково достоинство, каквото ѝ приписвалъ г. Мариновъ; ала напokoнъ се придумалъ и направилъ рѣшителната стъпка, за да го видѣтъ другаритѣму като оцѣненъ дори отъ Славейкова младъ писателъ! Отъ него день до 2. мартъ тая година се изпльнихъ тѣкмо 25 години, и прѣзъ тоя немалкъ периодъ г. Бобчевъ не прѣставалъ да работи като писателъ и публицистъ, и не само въ домашни издания, но и въ чужди. Братъ му Пл. Савовъ (Бобчевъ) изброява 18 книги, издадени съ името на Стефана С. Бобчевъ, 7 български и 12 руски вѣстника, въ които сжщиятъ е билъ сътрудникъ, 8 вѣстника и списания, на които е билъ редакторъ, и 361 статия, помѣстени отъ него въ тия вѣстници и списания, безъ да се сжтатъ извѣстнитѣ на българския свѣтъ статии на плодовития книжовникъ въ „Българска Сбирка“ и „Юридически Прѣгледъ“ и ония дребни съобщения, антрифилета, книжовни вѣсти и разни други, подъ които не личи неговото скромно име (стр. 232 зб 1). За 25-годишна писателска дѣйность лани прѣзъ септември Пв. Вазовъ бѣ прѣдметъ на най-възтържени почести: отъ цѣла България се обадихъ негови почитатели, които съ различни вѣнци, дарове, адреси и честитки му извихъ единъ видъ всенародна признателность; и отъ възг. чужди лица, които чрезъ Вазова познавахъ повата българска книжнина, поднесохъ на българския поетъ изрази отъ уважение. Защо да не напомѣше тая година и Стефанъ С. Бобчевъ на българскитѣ и чуждитѣ читатели, че и той е извършилъ вече 25-годишно писателство и заслужва да приеме сжщо такива бѣлки отъ признателность и уважение? И да е издалъ г. Вазовъ горѣ-долу толкова книги, колкото г. Бобчевъ, все пакъ не е бивалъ редакторъ и сътрудникъ ни на четвъртина отъ сумата на вѣстниците и списанията, въ които е работилъ по-младиятъ му събратъ, и не е писалъ ни на $\frac{1}{5}$ толкова статии, колкото сж изтѣзли изподъ перото на г. Бобчева; и ако първичето на г. Вазова „Борьтъ“ се занимава съ единъ изкъртенъ отъ обикновена хала боръ въ Сеноетския манастиръ и завзява около три страници печатни, първичето на г. Бобчева има за прѣдметъ единъ въпросъ много по-сериозенъ, въпросъ всенароденъ — българскиятъ езикъ и изпльния пѣно по-вече отъ три страници. Поне споредъ оцѣнката на „бае Митку“ първото писмено произведение на г. Бобчева развива такива мисли, поради които „и днеска би било съврѣменно и достойно да краси всякой добъръ вѣстникъ или списание“ (стр. 261). Наистина, когато г. Бобчевъ бѣ повторилъ сжщитѣ тия мисли, само въ друга форма, и прѣзъ 1882. г. въ „Наука“ II. 35—40 по поводъ на единъ материалъ за български рѣчникъ, отъ извѣстна страна изтѣзе противъ тѣхъ една критическа бѣлка и ги осехи (вж. ИС. XVIII. 455—461); ала това не може още да имъ отнеме обаятелното дѣйствие, което тѣ и днесъ утѣхаватъ върху приятелитѣ на г. Бобчева, та каратъ по тоя начинъ и самия авторъ да ги гледа съ неизмѣнно благоговѣние. Неуморната и плодовита дѣйность на г. Бобчева не биваше да се забрави отъ българското общество подиръ бѣлгавия юбилей на г. Вазова. Нѣкои наши вѣстници прѣдвикдахъ въ свое врѣме, че не е невъзможна такава коварна случайность, и види се затуй г. Бобчевъ и неговитѣ приятели се завзехъ орано да прѣдварятъ подобенъ незаслуженъ ударъ и да избавятъ българския народъ още отъ единъ укоръ за черна неблагодарность. Тѣ рѣшихъ да ославятъ г. Бобчева съ 25-годишенъ юбилей. При всичко че първиятъ книжовенъ трудъ на юбиара е датованъ

отъ 6 февруари 1871. г., юбилеятъ не се постави тази година въ същия день и мѣсець, понеже тъкмо тогава го прѣсрѣщахъ тържественитъ дни по кръщавката на князь Бориса; той се опрѣдѣли за 3. мартъ. день, когато речениятъ трудъ излизалъ печатанъ. Едно услужливо списание ни запозна прѣдварително съ живота на Стефана С. Бобчевъ, синъ на единъ Еленски псалтъ, който пѣлъ въ черква прѣкрасно и не взималъ никакво възнаграждение (В. С., III. 209); а единъ голѣмъ вѣстникъ убѣдително посочи заслугитъ на г. Бобчева и ги постави близу до сърцето на своитъ читатели; въ сѣщото врѣме сж били приготвени и потрѣбнитъ статии за мартинската книжка на Българска Сбирка, която грижливо се достави най-прѣсно на приятели и познайници дола и въ чужбина. И така на 3. мартъ 1896. г. Стефанъ С. Бобчевъ биде неизмѣрно честитъ да се види въ Пловдивъ поласканъ отъ най-разновидни изявления на почитъ и уважение, които споменухъ и награждавахъ неговиятъ 25-годишенъ общественно-книжовенъ трудъ. Външи, писма, телеграми, мастилица, банкети, хора и фотографиране буквално изненадахъ трогиятия юбиляръ, който далечъ не билъ мислилъ да занимава по тоя начинъ свѣтътъ съ своята личностъ. Каква разлика между тоя сѣкашъ отъ невидно бликиналъ юбилей и онова наивно скроено сиромашко тържество, съ което покойниятъ Сава Добролюдовъ силомъ искаше да се прѣдстави прѣвъ 1893. г. като юбиляръ съ 50 години учителска и книжовна дѣйность! Юбилеятъ на Стефана С. Бобчевъ станъ съ волното участие на голѣмъ брой наши и чужди, стари и млади прѣдставители на общественото и книжовно движение...

Всичко това вече бѣше и се минъ. Всѣкой работникъ е длъженъ да се връща отъ врѣме на врѣме къмъ себе си и да прѣглежда, що е работилъ и какво е извършилъ; — всѣкой има право да тържествува, когато съгледа задъ гърба си дълга редица години, прѣвъ които въ приязни и неприязни е каралъ едно цоего дѣло и е успѣлъ да достигне съ него до опрѣдѣлена цѣль, да осъществи извѣстенъ помислъ. Родители, които въ челяденъ животъ сж изгълнили добросъвѣстно най-светитъ свои длъжности; търговецъ, който съ почтенъ трудъ е създакъ своето изгодно състояние; книжовникъ, който прѣдаденъ на тоя видъ занятие е дѣйствувалъ да се прѣскатъ между обществото разни благотворни познания и мисли; — всички тия добри служители на своя дългъ могатъ справедливо да се спиратъ прѣдъ отчетни дни на живота си и да се прѣдаватъ на нравственитъ задоволства, що излизатъ отъ фактичното значение на дѣлата отъ тоя животъ. Споредъ по-голѣмия или по-малкъ кръгъ, дѣто се е проявило това значение на дѣлата на единъ членъ отъ обществото, споредъ тѣхното по-леко, врѣменно, или по-дълбоко, трайно влияние върху лица или поколения се нареждатъ и формитъ за тържествена слава на такива отчетни дни или юбилей. Понеже човѣкъ изпада въ слабости тъкмо тогава, когато се прѣдставя случай да тържествува, затуй се иска особна трезвость и тактъ въ формитъ на тържеството, съ които символически се означава оцѣнката на извѣстни дѣла. Такава внимателность е безусловно необходима при тържества съ публиченъ характеръ. Явната несъотвѣтностъ между смисъла на формитъ на едно публично тържество и значението на дѣлата, за които се тържествува, избива не толкова въ сцениченъ смѣхъ, колкото въ обществена обида. У насъ се показавъ такива несъотвѣтности въ нѣкон отъ точкитъ на

юбилентъ за Фотниова, за Българската екзархия, па дори и за Вазова, и сж извѣстии произведенитъ отъ това отрицателни ефекти. Наистина, вината за това лежи изобщо въ неджгавата наша критика, която далеко прѣди едно публично тържество или юбилей трѣба вече да бжде освѣтлила обществото върху всички страни отъ факта, прѣдметъ на тържеството; ала въ прѣголтѣма мѣра тая вина произлиза и отъ ония публични органи, които съ своитѣ начини за обсжждане на публични въпроси сж докарали обществото да не умѣе вече да различава и дѣ има патротиизмъ и 'дѣ се свършва той. Общественитъ и книжовни дѣла, за които на 3. мартъ т. г. се уреди юбилей на Стефана С. Бобчевъ, иматъ въ България прѣдставители съ една десетка; а тия прѣдставители, между които има лица и съ по-вече отъ 25 години публична дѣйностъ, никога не сж мечтали да правикъ отъ нея прѣдметъ на таква тържества, каквото се приготви за г. Бобчева. Приятели на подирния, които го прѣпоржчихъ за юбилей, не сж направили никаква откритя оцѣнка на неговитѣ обществени работи и книжовни произведения; а „отзивитъ на нашия и чуждий печатъ“ върху трудоветъ на С. С. Бобчевъ, съобщени въ Българска Сбирка, стр. 230 зб., достѣгатъ само 4 прѣвода на юбиlara, една обработка на Иречковата история въ учебникъ, една биографическа статия, два опита по събирането и обяснението на нашитѣ юридически обичаи и една брошура по македонския въпросъ. Кое е тогава и какво е значението на дѣйността на г. Бобчева, та ония негови приятели я посочихъ дори за примѣръ на младежъта? Или само за «non multum, sed multa» се каиѣше българскиятъ и чуждий книжовенъ свѣтъ да възвеличи юбилейниятъ день на г. Бобчева? Най-сетнѣ и неговата биография не споменува нищо за мислитѣ, що е внесълъ той въ нашата книжнина, за достойнитѣ принципи, що е подържалъ въ обществото; като я прѣпечаталъ изъ „Свѣтлина“ въ своето списание, г. Бобчевъ намѣрилъ за добръ да направи къмъ нея нѣкои маловажни поправки, а съвѣмъ пропусналъ такива важни посочвания, каквото сж внесенитъ отъ единъ юбиларъ идеи въ срѣдата на човѣчеството! Нашиятъ дѣецъ и писателъ Стефанъ С. Бобчевъ е ималъ пълно право да слави единъ 25-годишенъ юбилей на своитѣ трудове; ала както се извърши тоя юбилей, той прѣвиши оцѣнката, що трѣбаше да даде на трудоветъ на г. Бобчева. Ако бѣше г. Бобчевъ тѣй скромнъ, както го прѣдставя „бае Митку,“ той не трѣбаше да помѣта и въ „Българска Сбирка“ всички ония статии, дѣто съ фактове отъ най-обикновено естество явно се стреми да изписува ореолъ около своето лице.

А. Т.

Звѣздица, мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца, години V, кн. I, II, III.

Това симпатично списание става отъ день на день по-сѣдържательно и по-интересно. Редакцията му заслужава истинска похвала, че с'умѣе да сполучи вкусътъ на нашитѣ малки читатели и да ги заинтересува тѣй, че сега „Звѣздица“ е най-популярно дѣтско списание въ цѣла България. Ний се надѣваме, че тоя хубавъ успѣхъ на „Звѣздица“ нѣма да заслѣпи издателитѣ и редакторитѣ ѝ, а напротивъ ще бжде гаранция за още по-голтѣмъ напрѣдъкъ и съвършенство

на списанието както откъмъ съдържание, тъй и откъмъ художествена страна.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина.

Издава министерството на народното просвѣщение. Книга XII.

Прѣдъ насъ лежи пакъ единъ огроменъ томъ отъ 65 коли, пълненъ съ материали и студии по разни клонове отъ българското отечествознание, цѣлни приноси за опознаване на българското отечество. Човѣкъ не е въ сила да прочете въ единъ мѣсець тоя грамаденъ материалъ, та да го прѣдаде на кратко въ единъ мѣсечень прѣгледъ. Туй е, може би, причина, защо въ нашитъ вѣстници и списания се пише тъй малко за това капитално издание. Подробното разглеждане на тоя XII. томъ оставяме и ний за допжти, а сега навеждаме само съдържанието му.

Първиятъ наученъ отдѣлъ съдържа: Приносъ къмъ геологията на Мерицлерската областъ, отъ д-ръ Л. Ванковъ. — Материали по флората на Солунско, отъ А. Тошевъ. — Материали за изучаване земнитъ електрически токове въ България, отъ П. Бахметьевъ. — Писмата на цариградския патриархъ Николай Мистика до бълг. царь Симеона, отъ В. Н. Златарски. — Пжтуване по долините на Струма, Мѣста, и Бръгалница, отъ **. — Материали по археологията на България, отъ В. Добруски. — Материали за историята на нѣкои манастири въ България; Материали изъ областта на българската народна медицина, отъ И. Бакаловъ. — Лѣтописецъ на Женда Вичовъ отъ Котелъ, отъ Гено Кировъ. — Отецъ Неофитъ Хилендарецъ или Бозвели, отъ П. Р. Славейковъ. — Повѣстъ за паданьето на Цариградъ въ 1453. г., отъ д-ръ Л. Милетичъ. — Любянскиятъ български ръкописъ отъ XVII. в., отъ С. Аргировъ. — Духовно-литературниятъ животъ на българския народъ при царь Симеона, отъ Д. Цухлевъ. — Нѣколко паметници отъ Рилския манастиръ, отъ Д. Илковъ. — По говора на село Конопчие, отъ Петко К. Гжбювъ. — Материали по историята на българското възраждане. — Наблюдения отъ метеорологическата станция при софийската гимназия.

Втория книжовенъ отдѣлъ съдържа критики и рецензии и то:

Adolf Strausz, Bulgarische Volksdichtungen; Отчетъ императорской публичной библиотеки за 1894., разгледва Д. Матовъ.

Die Geheimsprachen bei den Slaven, von V. Jagić разгледва д-ръ Ив. Д. Шишмановъ; това не е собствено рецензия, ни критика, а отдѣлна студия върху тайнитъ езици на балканскитъ славяни, написана по поводъ на Ягичевото съчинение. — Нѣколко бѣлѣжки върху македоно-славянския сборникъ на И. Драгановъ, отъ К. Шапкаръ.

Третиятъ отдѣлъ народни умотворения съдържа освѣнъ обикновенитъ пѣсни и приказки още и Материалъ за български рѣчникъ отъ западна България, записалъ Д. Мариновъ. Освѣнъ туй къмъ тоя томъ има прибавени и три изображения отъ Мръвичка, снети изъ народния битъ: една женска носия и двѣ селски къщи.

Театрална библиотека. Господинъ П. Хр. Генковъ въ съдружие съ г. Х. М. Басанъ въ Варна прѣдприели една похвална работа — да снабдятъ българската публика — а тъй също и българскитъ театра — съ отборъ прѣводни драми, за която цѣль издаватъ редъ книжки подъ общо заглавие „Театрална библиотека.“ До сега сж излѣзли петь книжки отъ тая библиотека, отъ които всѣка една съдържа по една французка драма, а именно:

№ 1. Рюи-Блазъ, драма въ V дѣйствія, отъ Викторъ Хюго;

№ 2. Бургграфиня, драма въ III дѣйствія, отъ Викторъ Хюго;

№ 3. Хернани, драма въ V дѣйствія, отъ Викторъ Хюго;

№ 4. Анжело, драма въ 4 дѣйствія, отъ В. Хюго.

№ 5. Саулъ, трагедия въ 5 дѣйствія, отъ Ламартинъ.
А подъ печать сж:

№ 6. Господинъ Алфонсъ, комедия въ 3 дѣйствія, отъ Алекс. Дюма-синъ.

№ 7. Желѣзарътъ (Le maître de forges), драма въ 4 дѣйствія, отъ Жоржъ Онѣ.

Всичкитъ седемъ **№№** сж прѣведени отъ френски и то сѣ отъ двамата г-да Х. М. Басанъ и П. Хр. Генковъ. „Театрална библиотека“ ще излиза въ видъ на периодическо списание и то всѣки мѣсець по една книжка, освѣтъ юли и августъ. Цѣната ѝ е годишно 6 лева, а за ученици — 4.

Като желаемъ добъръ успѣхъ на „Театрална библиотека“, надѣваме се, че за напредъ г-да издателитѣ ѝ ще ни снабдяватъ и съ други европейски прѣводни драми, а не само отъ френската литература.

Б. Ц.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Българинъ оперенъ пѣвецъ въ Русия.

Подъ скромно заглавие „Исповѣдь тенора, сочиненіе *К. С.-М.*, въ двухъ томахъ“ четемъ автобиографията на твърдѣ малко познатия за сега у насъ българинъ, артистъ отъ императорскитѣ театри въ Русия, тенорътъ Константинъ Стоянъ Михайловъ. Вториятъ томъ още не се е появилъ; не е пуснатъ въ продажба и първиятъ томъ по нѣкои прѣпятствия отъ страна на цензурата. Съ единъ въ висша степенъ увлѣкателенъ езикъ авторътъ дава възможность на своя читателъ да прослѣди стъпка по стъпка цѣлата одисея на селянчето овчарче отъ българската колония Большой-Буялыкъ, което чрѣзъ хиляди прѣпятствия и перипетии, въ стрѣмленіето си да достигне своятъ идеалъ — да стане общински писаръ въ селото си, изпада въ такива разнообразни положения, които изработватъ въ него друго стрѣмление — да свърши консерваторията, по нѣтътъ къмъ който идеалъ, той изпитва мизерията въ всичкитѣ ѝ форми: крайна бѣдность, гладуване, скитанье по етапъ изъ цѣлъ редъ тюрьми, описани съ една художествена картинность; учителствование; скитанье съ разни странствующи групи и слѣдъ този редъ митарства, стига най-сетнѣ до императорскитѣ сцени. Авторътъ прави впечатление на твърдѣ симпатиченъ и извънредно уметвено развитъ за званието си човѣкъ; той като че не се задоволява само съ своята професия; разни философски размисления тровожатъ неговата богата натура: той мечтае и за своятъ роденъ край — българскитѣ колонии въ Русия; мечтае и за педагогически реформи; по най-сладката му мечта е да дойде въ България и да поеме дѣлото на българскитѣ театръ. Но надѣваме се, че никой неговъ доброжелатель нѣма да го съвѣтава да направи тази рѣшителна стъпка, защото той тукъ ако се подвъргне само три мѣсеца на интригитѣ на окръжаващитѣ го, — ще си грабне шанкага и стрѣмглавъ ще избѣга надалечъ. Най доброто, което би могълъ да направи г. Михайловъ (артистскитѣ му псевдонимъ), то е да дава ежегодно въ България по нѣколко концерта, когато въ Русия е свободенъ отъ занятия. Сжщо така вѣрваме, че той ще бѣде добръ посрѣщнатъ отъ българското общество, ако посѣти България при участието си въ нѣкоя руска оперна трупа, за да прѣдупрѣди появяването тукъ на оная еврейска експлоататорска трупица, която се готвила да посѣти наесенъ България.

А. К.

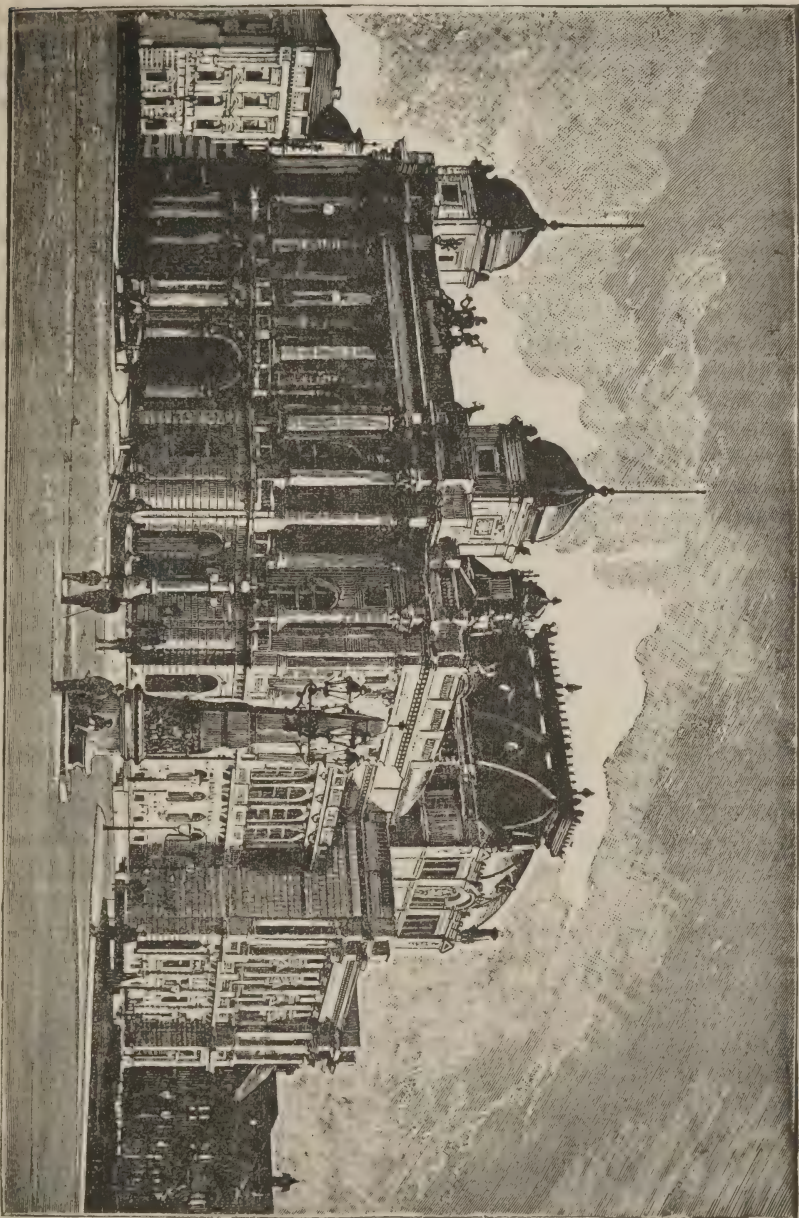
Новиятъ хърватски народенъ театъръ.

На 14/26 окт. м. г. биде тържествено отворенъ новиятъ хърватски театъръ въ присъствието на царя Францъ Иосифа и на депутации отъ страна на цѣлия хърватски народъ. Тържествата, които станяхъ въ Загребъ по тоя поводъ, бѣхъ извънредно блѣскави, защото при тоя случай мало и голѣмо, безъ разлика на партии и съсловия, се надпрѣваряше да изкаже своето възхищение, че най-сетнѣ слѣдъ дълга културна борба хърватскиятъ народъ постигнхъ още единъ идеалъ — сдобнъ се съ достоенъ храмъ на драматичното изкуство. За да се издигне великолѣпната сграда на новия театъръ, спомогнхъ цѣлиятъ хърватски народъ: въ течение на десетина години хърватитѣ бѣхъ записали на своето културно знаме между другитѣ и този идеалъ; за него хърватскитѣ патриоти жертвувахъ лентата си, до като сумата не порастнхъ до толкова, че на 22. май 1894. г. можа да се тури основниятъ камѣкъ на театъра. Всичкитѣ хърватски художници взехъ участие въ тая общенародна работа, така че новиятъ Загребски театъръ, ако и да е издигнатъ сравнително съ скромни срѣдства — струва около 800,000 фиорина безъ мѣстото — по своята истинска стойностъ е разкошенъ палатъ, който безъ всеобщото патриотично помагане отъ вси страни никога не би могълъ да се издигне за тая цѣна. Сцената е дълга 24 метра и широка 15 метра. Просцениумътъ е широкъ 12 метра. Особено е блѣскаво изработена прѣдната частъ на зданието, въ която се влиза прѣзъ прѣкрасенъ вестибюль, що води къмъ ложитѣ. Срѣдната частъ, гледалището, е богато изкичена съ злато, разни статуи и картини. Има 62 ложи, отъ които 8 въ просцениума; ложитѣ сж градени въ видъ на полуотворени балкони. Въ нарката има 14 реда сѣдала за 344 души, а въ партера за стоене могатъ се смѣсти до 150 души. Срѣщу сцената надъ ложитѣ се издигатъ амфитеатрално сѣдалата на балкона и на галеритѣ, за 250 души; освѣтъ това има галерия, гдѣто могатъ да стоѣтъ до 100 души.

Новото театрално здание служи за драматични и оперни прѣдставления. Това великолѣпно здание не би имало голѣмо значение и би било като тѣло безъ душа, ако да нѣмахъ хърватитѣ прѣдварително подготвени драматични сили, които да могатъ вдъхнхъ душа на новия театъръ. Но защото именно драмата и операта въ Загребъ отколѣ стоѣтъ на една висота, която заслужва вниманието и удивлението на всички славяни, хърватскиятъ народъ съ нетѣрпѣние очакваше да види единъ день прѣдставленията на своитѣ прославени драматични и оперни художници въ по-достойна обстановка. Обстановката не е първото условие, но то е въ дадения случай едно отъ най-главнитѣ условия за напрѣдѣкъ. И нѣма съмнѣние, че прославенитѣ хърватски актьори и актриси: А. Мандровичъ, А. Фианъ, П. Брани, Мария Ружичка, София Борщникъ и Лерка Шрамъ отъ сега нататѣкъ ще могатъ още по-блѣскаво да развиѣтъ своятъ талантъ и да удвоѣтъ славата си.

Хърватитѣ сж прѣкарали въ своето културно развитие много фази, които и ние сега прѣживяваме. Тѣ сж изобщо намъ близки, и за това трѣба да вземаме отъ тѣхъ примѣръ въ ония случаи, гдѣто тѣ вече сж прѣминжли прѣходнитѣ борби и сж достигнали до трайни и успѣшни резултати. А това смѣло може да се каже за тѣхъ особено

по отношение къмъ драматичното изкуство. За това е добръ, гдѣто минхлата година единъ надеженъ членъ отъ нашата млада драматична

Новиъ Загребски театръ.

труппа „Сълза и смѣхъ“, г-нъ Златаревъ, отиде въ Загребъ да се усъвършенствува въ драматичната школа при тамошния театръ. Като

се учимъ отъ своитѣ по-напрѣднѣли братя славяни, и ние ще можемъ единъ день да прославимъ подобенъ празникъ, какъвто имахъ хърватитѣ на 14. окт. м. г. Дано тоя день не бѣде твърдѣ далеченъ.

Чу се тѣзи дни, че Загребската драматична труппа имала намѣрение да посѣти нашата столица прѣзъ великденскитѣ празници. Какво може да има по-хубаво отъ една такава идея, която е никнѣла само отъ ония дълбоки братски чувства и симпатии, съ които хърватитѣ винѣги сѣ ни посрѣщали! — Не се съмнявамъ, че ако тази идея се сбъдне, хърватитѣ ще бѣдѣтъ дочакани въ нашата столица съ истинска братска любовь.

Т. М.

Български университетъ. Втори февруари, день толкозъ важенъ за културно-политическото ни положение, става знаменита дата и за народното ни висше образование. Господинъ Евлоги Георгиевъ, познатъ народенъ благодѣтель, подарява за споменъ на тая дата 800,000 лева и едно мѣсто въ София отъ 10,000 кв. м., на което да се построи здание за български университетъ, „дѣто бѣдѣщитѣ поколения да се учѣтъ, какъ да цѣнятъ, да пазѣтъ и оползотворяватъ богатата, съ които България се ошастливи въ наше врѣме“. Тѣй казва щедриятъ подарителъ въ писмото си до Н. Ц. В. Князѣтъ, което писмо ще е челъ съ възхищение всѣки и ще се е трогналъ отъ патриотичнитѣ чувства на стария родолюбецъ, изказани въ него. Професорското тѣло при Висшето Училище, което цѣни дълбоко тоя великодушенъ даръ, поднесе господину Евл. Георгиеву благодарителенъ адресъ.

Р.

Алфредъ Оденъ.

† 9. февруари 1896

Кратко, твърдѣ кратко врѣме слѣдъ появата на многогодишния му трудъ „Генезисъ на великитѣ писатели“, който не закъснѣ да привлѣче вниманието на европейската критика съ оригиналността и смѣлостта на нѣкои поддържани въ него положения. — сждено бѣ на нашия другаръ и сътрудникъ да склопи очи на вѣки!

Младъ, снаженъ, пълненъ съ енергия, Оденъ бѣ една отъ ония натури, за които животъ и производителна дѣйность сж синоними. Чедо на Швейцария, на тая чудесна страна, къмъ която винаги сж били обърнати погледитѣ на всичко свободомислящо, по народностъ французинъ, по умственъ складъ и научно образование — нѣмецъ, Оденъ притежаваше рѣдки качества като гражданинъ и ученъ.

Повиканъ при основанието на нашето Висше Училище отъ Липска, гдѣто той бѣше надеженъ приватъ-доцентъ по романска филология, Оденъ съ радостъ дойде въ България и съ твърдо рѣшение да се покаже достоенъ за довѣрието, което се възлагаше на него.

Въ Висшето Училище Оденъ наистина не можа, по независещи отъ него причини, да развие оная дѣйность, каквато той си мечташе като специалистъ по романската филология. Катедрата, която той заемаше въ Липска, бѣ и е още прѣждеврѣменна за нашия младъ университетъ, та Одену не оставаше нищо друго, освѣнъ да се задоволи до извѣстно врѣме съ ролата на прѣподавателъ по елементарния курсъ на френски езикъ, но пъкъ за това той съ толкова по-голямъ жаръ се прѣдаде на научнитѣ си занятия, съ които живѣше, които бѣхж и най-големата наслада до послѣднитѣ му дни.

Kогато излизе капиталниятъ му трудъ »Genèse des grands hommes de lettres«, Оденъ, който познаваше стойността на съчинението си и бѣше увѣренъ, че то нѣма да мине незабѣлѣзано, очакваше съ нетърпѣние отзивитѣ на критиката и скришомъ се радваше, че признанието на труда му ще се отрази до икъхдѣ и върху името на заведеннието, въ което той дѣйствуваше. Неговитѣ надежди не останахж съетни, но тоя, когото тия надежди най-много възбужахж, уви, не е вече между живитѣ!

ТЕАТРАЛНА ХРОНИКА.

Интересът към театра — отъ день на день сѣ расте между столичното общество, и числото на посѣтителитѣ му е вече доста внушително. Не туку тѣй наричатъ театрътъ „вълшебно огледало на живота“; край истината и поезията, всѣки отъ насъ съглежда въ него частъ отъ собствения си животъ, отъ собственото си съзнание и осѣщание. Въ цивилизования свѣтъ тоя художественъ магнитъ е съществень факторъ на общественното възпитание.

Интересътъ къмъ театра расте у насъ толкова повече, че подпомаганата отъ правителството труппа е постигнала напоследъкъ значителенъ напредъкъ. Дѣятелността на г. Канел и като режисьоръ е донесла и въ това кратко врѣме доста хубави плодове, отъ които се ползува обществото. Правилото, какво талантътъ има нужда отъ развиване и поддръжка никѣдѣ толкова не се оправдава, колкото при театра. Г. г. Ив. Поповъ и Кирковъ се явяватъ прѣдъ насъ не вече само като таланти, но и като самостоятелни индивидуалности. Тѣхното артистическо изпълнение расте и се усвѣршенствува прѣдъ очитѣ на публиката. Прѣзъ послѣдната година тия двамата слѣдъ всѣка роля показватъ напредъкъ и тѣхното усърдие и прѣданность къмъ дѣлото си заслужватъ признание както отъ публиката, така и отъ страна на критиката; послѣдната до колкото ще позволи врѣмето и мѣстото, не ще пропусне обстоятелно да оцѣни изпълнението на всѣки отдѣленъ артистъ както и на цѣлата труппа.

По своята дѣятелность и достоинства на първо мѣсто дохождатъ упоменатитѣ горѣ троица артисти. Само по себе-си се разбира, че на тѣхъ не смѣемъ да гледаме съ масштабътъ на Салвини, Роси, или на югословѣнскитѣ драматически артисти Мандровичъ и Фиятъ! Но какво прѣчи на нашитѣ домашни артисти, щото съ врѣме да достигнатъ и тая висота? Вродения талантъ е при единъ артистъ първото условие. Тоя талантъ трѣба да се развие чрѣзъ трудъ, чрѣзъ трудъ и пакъ трудъ. Тоя трудъ обаче не сѣстои само въ ремесленното изпълнение на своето искусство (наречено иначе техниката на искусството) -- но въ работа върху личността си, въ духовно унапредване на собственото „азъ“ — въ самообразованието. Изучаваня за развитие интелектуалнитѣ си сили, за обогатяване познанията си въ различни полета на човѣшката култура — сж абсолютни, необходими условия за спечелване художествена зрѣлость. Най-свѣршенното въ техническо отношение изпълнение не е нищо, ако то не е одухотворено, ако не е проникнато отъ дълбокия анализъ на интелигенцията. Само духътъ (интелекта) е, който въздига на по високъ пиедесталъ създаденото отъ таланта художествено

дѣло, сѣ едно било то творение на единъ живописецъ, поетъ или композиторъ; послѣднитѣ сѣ викатъ продуктивни художници, въ отличие отъ актьоритѣ и пѣвцитѣ, които сѣ художници репродуктивни.

Нашитѣ млади аденти на българската Талия, г. г. Канели, Поповъ и Кирковъ, които ний споменахме съ похвала, влѣзли сѣ вече въ втората фаза на артистическото развитие, т. е. тѣ сѣ достигнали способността на индивидуализация. Индивидуалността на г. Киркова обема ролитѣ на лирическия и героическия любовникъ, защото той притежава темпераментъ и страстностъ, освѣтъ това и неговата външностъ — високъ, хубавъ ръстъ, приятно око, подвижни черти и особено звучния му и мелодиченъ гласъ — успособяватъ го за тия роли.

Дарованието на г. Попова е по-разнообразно, но по индивидуалността си повече клони къмъ характернитѣ роли. Характернитѣ роли, било отъ сериозенъ или комически родъ сѣ неговъ амплуа: суровия републиканецъ графъ Ризоръ (въ „Отечество“ отъ Сарду) и ххшовския фанфаронъ Македонски (въ „Ххшовецѣ“ отъ Вазова) се прѣдадоха отъ него съ еднаква вѣщина и изразителностъ.

Също и г. г. Антоновъ и Сапуновъ сѣ прѣминjali вече фазата на дилетантството. Първия има ролитѣ на интригантъ, за което у него съгледваме и талантъ, но той трѣба още сериозно да работи, догдѣ достигне художествена цѣлностъ въ тия роли; интриганта е най-тежкия амплуа, който изисква най-силно умствено развитие и интелигентностъ у артиста. Г-нъ Сапуновъ притежава несъмнѣна дарба за комизмъ, па обладава и съ значителна актьорска рутина, но трагически роли (напр. Алба въ „Отечество“) не сѣ никакъ за него. До-плати ще поговоримъ и за второстепеннитѣ актори г. г. Дюлгеровъ, Ковачевъ, Петровъ, Ивановъ и др.

Индивидуалността, която се дѣли на вътрѣшна и външна, при женитѣ още повече отколкото при мъжетѣ влияе върху распрѣдѣлението и изпълнението на ролитѣ. При нашитѣ драматически артистки ний сега можемъ да говоримъ само за външна индивидуалностъ, тъй като вътрѣшна индивидуалностъ у тѣхъ липсува. Никоя отъ дамцитѣ не притежава сценически огънь, темпераментъ, страстностъ, или особено комическо дарование. По тая причина за сега можемъ да говоримъ само за тѣхната външна индивидуалностъ. Г-жа А. Попова располага съ единъ доволно значителенъ органъ, но безъ приятенъ тембръ. Лицето ѝ носи изражение на сериозностъ, очитѣ малахалични, тя е брѹнетка съ изразителни и строги черти на лицето; тя е по право трагическа любовница, между другитѣ налични членове отъ женския персоналъ. Като нейна противоположностъ явява се г-жа М. Ив. Попова, дребна блондинка, хубавичка фигурка, съ нѣжни черти и малки очички; тя има твърдъ високъ гласъ, който често минува въ неприятенъ дискантъ; напослѣдъкъ тя прави похвални опити да се избави отъ тоя недостатъкъ; по свойствата си тя е пригодна за наивни роли, или за конверзационна любовница. Отежествието на темпераментъ и недостатъкътъ въ гласътъ прѣпятствуватъ ѝ да постигне успѣхъ въ драматически роли. Но и защо? Тя има свой амплуа. Г-жа Шенга Н. Попова притежава повече темпераментъ, но същевременно по-малко хармония въ външността си, отколкото първата. Тя е повече надарена за характерни роли, както и г-жа Златарева, която има приятна външ-

ностъ и значителенъ гласъ. Остава още г-жа Кжнева, която разполага съ спленъ органъ и естествено държане и говоръ на сцената.

А — last non least — г-жа Канели? Ний вече казахме на друго мѣсто („Пер. Списан. кн. 51), че тя притежава дѣйствителенъ сценически талантъ. Тя е надарена съ артистически темпераментъ. Физиономията ѝ е изразителна и привлѣкателна, фигурата ѝ малка но грациозна, гласътъ и приятенъ, способенъ да прѣдаде сичкитъ дълбоки движения на чувството и психическитъ афекти. Тая основна способностъ и талантъ, щомъ се съедини съ усиленъ трудъ и самообразование, обѣщава на г-жа Канели благодарна артистическа кариера въ бъдеще. По причина на младостта си тя, за сега, пѣ е наклонна къмъ наивния амилуа; това е което намираме ний у нея днеска; по-късно при по-напрѣднала зрѣлостъ, тя ще може да развие и другъ родъ роли. Едно общо прѣимущество иматъ женитъ прѣдъ мъжкитъ изпълнители: тѣ по-прилежно и по-свѣстно мемориратъ ролитъ си; оракулския гласъ на суфльора не имъ е толкова необходимъ, колкото на мъжетъ, изпълнението на които страда отъ това.

Общото окопшване на драматическото дружество подъ доброто управление даде възможностъ за прѣдставяние и по сложни пиеси съ голѣми ансамбли като на пр. трагедията на Сарду „Отечество“ и социалната драма на Зудермана „Честъ.“ Слѣдъ коледнитъ празници до сега дадохъ се всичко три пиеси: „Иванку“, „Парижкитъ Бѣдни“ и „Корзаръ“ Въ прѣдставлението на „Иванку“ на което присѣствуваха твърдѣ малко публика, актьоритъ направихъ всичко зависеще отъ тѣхъ. Г-жа А. Попова, въ сцената на гробницата, г. Кирковъ въ III. актъ и г. Поповъ като отецъ Иванъ държахъ се успѣшно; но въ тая пиеса характеритъ, съ изключение на отца Ивана, сж толкова безжизнени и немотивирани, щото едва ли на най-първостепенни артисти би се удало да изработятъ отъ тѣхъ нѣщо свѣстно и да покриятъ недостатѣцитъ на ролитъ.¹⁾

Специални оцѣнки върху дарованнето и играта на нашитъ артисти въ отдѣлнитъ имъ роли, ще се постараетъ да направимъ въ слѣдующитъ си ежемѣсечни хроники. Днеска свършваме съ изявлението, че постигнатитъ до сега резултати трѣба да се назоватъ много добри при ония крайно неблагоприятни условия, въ които бѣше поставено у насъ до сега сценическото искусство. Но истинско художествено съществуване и бъдеще това искусство що получи у насъ само слѣдъ като се то правилно и серпозно организира.

И. Миларовъ.

¹⁾ По-обстоятеленъ анализъ върху самата драма „Иванку“ правиме студията си: „Вас. Друмевъ и Ив. Вазовъ като драматически писатели,“ която ще се появи въ слѣдната книжка на „Бълг. Прѣгледъ.“

ОБЯВЛЕНИЯ.

НОВИ КНИГИ.

Издѣзохъ отъ печатъ и се намиратъ за продажъ у всички книжарници слѣднитѣ нови книги:

Практическа френска читанка за класнитѣ училища и гимназиитѣ. Разговоръ, граматика, прочитъ и прѣводи. Съставилъ Ж. Таджеръ, учителъ въ Пловдивската държ. мъжка гимназия „Александъръ I“. Стр. 128 на 8-ни. Цѣна 1 левъ.

Латинска граматика — Етимология. За IV. и V. класъ на бълг. класически гимназии. Съставена на чешки отъ Н. Коринекъ, а прѣведена на български отъ Ив. Брокка, прѣподавателъ по латински езикъ въ Софийската държавна мъжка гимназия. Стр. 132 на гол. 8-на. Цѣна 1 л. 50 ст.

Българска литература. Кратко ръководство за срѣдни и специални училища. Написано отъ А. Теодоровъ. Стр. 256 на гол. 8-ни. Цѣна 2 л. 50 ст.

Учебникъ по минералогия и геология. За горнитѣ класове на гимназиитѣ и педагогическитѣ училища; съставенъ споредъ програмата отъ министерството на народното просвѣщение отъ Христо Яръмовъ и Борисъ Митовъ, учители въ Казанлъшкото държавно педагогическо училище. Съ 622 фигури и една геологическа таблица въ текста и въ края 12 таблици за кристалнитѣ мръжи. Стр. 460 на гол. 8-на. Цѣна 4 лева.

Училищна диететика. Сборъ отъ практически знания и правила, които се отнасятъ до запазване здравьето на дѣцата, които ходѣтъ въ училище. По д-ръ Г. Клекне написалъ Фармаковски, а отъ осмото допълнено и прѣработено издание по най-новитѣ издирвания въ областта на училищната хигиена прѣведе Д. Т. Душановъ. Стр. 185 на гол. 8-на съ 1 фиг. въ текста. Цѣна 2 л.

Душата на дѣтето въ първитѣ години на живота. Двѣ публични лекции отъ приватъ-доцента на Новоруския университетъ Н. Н. Ланге. Прѣведе С. Гълъбовъ. Стр. 63 на гол. 8-на. Цѣна 50 ст.

Богомилъ или Младиятъ Пустинникъ. Пѣвѣтъ отъ свещеника Христофора Шмида. Книжка, одобрена отъ Парижката академия въ полза на младежитѣ. Прѣвелъ Т. Н. Шишковъ. Стр. 92 на 8-на, съ двѣ картини въ теста. Цѣна 50 ст.

Пловдивъ, 27. февруари 1896. г.

Отъ книжарницата на

Хр. Г. Дановъ.

РЪКОВОДСТВО

ЗА

ИЗУЧВАНЬЕ ФРЕНСКИ ЕЗИКЪ

прѣдначено

за ученицитѣ отъ висшето училище и отъ горнитѣ класове на
срѣднитѣ училища

отъ

д-ръ А. Odin и д-ръ Ив. А. Георговъ

София 1892

ЦѢНА 2 Л. 50 СТОТ.

Намира се за продажъ въ книжарницата на Ив. Б. Касаровъ въ София

БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КРАТКО РЪКОВОДСТВО ЗА СРЕДНИ И СПЕЦИАЛНИ УЧИЛИЩА

Написано отъ А. Теодоровъ

I-во ИЗДАНИЕ.

ЦѢНА 2 Л. 50 СТ.

Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, Пловдивъ. 1896 г.

УЧЕБНИКЪ ПО МУЗИКА

за

педагогическитѣ училища, духовнитѣ семинарии, горнитѣ класове на
мъжскитѣ и дѣвически гимназии и за съмоучение

отъ

К. МАХАНЪ

учитель въ Ломското държавно педагогическо училище

ЧАСТЬ I.

РУСС 1895. ГОДИНА.

Цѣна заедно съ часть II., която скоро ще излъже, 5 лева.

Намира се за продажъ въ редакцията на „Основно училище“ въ Ломъ.

„ОРАЛО“

ИЛЮСТРОВАННО СПИСАНИЕ ЗА ЗЕМЛЕДѢЛИЕ И СТОПАНСТВО

Органъ на Българското Земл. Дружество

Отъ 1-ий Януарий 1896 год. „Орало“ стѣпя въ III годишнина и ще продължава да се издава на сѣщия форматъ и величина, пакъ два пѣти въ мѣсеца, на 1-во и 15-то число.

Годишната му цѣна за България е 8 а за странство 10 лева прѣдплатени.

 За членовѣтъ на Дружеството, за г-да селскитѣ учители и свѣщенници и за всички ученици и войници „Орало“ се отстѣпя за 5 лева.

Записващето става направо въ Администрацията въ София, улица „Леге“, № 15, гдѣто се внасятъ и паритѣ, по установения редъ съ говчежническа квитанция за Банката — смѣтка „Орало“.

 Който запише повече отъ 10 абонати ползува се съ 10% отстѣпеа.

Д. М. ЗЛАТЕВЪ

ВЪ РУСЕ

е отворилъ вѣстникареко посрѣдническо бюро и книжарница, което върши слѣднитѣ операции:

- 1) записва нови абонати и събира стари абонаменти,
- 2) издава литературни или научни съчинения на познати наши автори,
- 3) абонира иностранны вѣстници и доставя съчинения на всички чужди езици,
- 4) доставя печатна хартия и клишета за издателитѣ на съчинения, вѣстници и списания.

Бюрото ще има особени агенти въ България.

Бюрото ще зима 15⁰/₀ за недобори отъ периодически списания и вѣстници въ Русе, а 25⁰/₀ въ другитѣ мѣста изъ България.

За нови абонати, записали се направо до бюрото, ще се зима 15⁰/₀, а за записване абонати при пътуване изъ България 30⁰/₀.

За направени чрѣзъ бюрото поръчки за съчинения, които ще се изпращатъ направо отъ издателитѣ до лицата, които ги заръчватъ, ще се зима отъ издателитѣ 10⁰/₀.

За изпратени до бюрото книги за продаване на смѣтка на книжаритѣ или издателитѣ ще се зима 20⁰/₀.

Издаванетоъ вѣстници, списания и книги ще става по особени условия.

Изплащанъето смѣткитѣ ще става всѣки три мѣсеца; но може да става и всѣки мѣсець срещу отбивъ отъ 5⁰/₀ въ полза на бюрото.

За осигуряване издателитѣ и книжаритѣ бюрото е депонирало въ Българската търговска банка въ Русе 10.000 лева залогъ.

ПЪРВА МОДНА ШКОЛА

на

АНГЕЛЪ Д. МУЛЕШКОВЪ

въ София

Тая школа, уредена по системата на Дрезденската шивашка академия, си поставя за цѣль да подготвя теоретически и практически майстори-шивачи въ България. Въ нея се прѣподава основно и разумливо всичко, що е потребно за единъ майсторъ да бжде вѣщакъ въ изкуството си. Тая школа си заслужи добро име и довѣрие въ обществото, та и Почитаемото ни Правителство я субсидира отъ сумата за подпомагане индустрията въ България. До сега сж свършили въ нея 35 души, които сега задоволено каратъ занаята си, кои въ България, кои въ Ромъния, и сж благодарни, че получилихъ чрѣзъ тая школа спгуренъ поминѣкъ.

Нови ученици се приематъ на 1. и 15. число всѣки мѣсець; за това обаждамъ пай-учтиво на всички ония, които желаятъ да се снабдятъ съ редовни и солидни познания по занаята си, да заповѣдатъ и ми извѣстятъ съ едно отворено писмо, кога желаятъ да постъпятъ. На ония, които желаятъ, проваждамъ подробна програма за курсовѣ въ Модната школа.

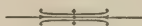
А. Д. Мулешковъ

придворенъ кроецъ и ръководителъ
на Модната школа.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА IV. — АПРИЛЪ.

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братя Прошекови)
1896

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА IV.

	Стр.
Четири дена. Отъ В.с. Гаршина, прѣв. З.	1
Мисли мои. Отъ П. Прерадовича, прѣв. Д. К. Поповъ . . .	11
Утѣшение въ сълзитѣ. Отъ Гете, ...	12
Не, не тебѣ любяж. Отъ Лермонтова, прѣв. Н. Д. Юрдановъ	13
Единъ нечутъ образецъ. Хумореска отъ Фр. Шентанъ, прѣв. Д. Хр. Протичъ	14
Какъ прѣстаняхъ да бѣдѣ секретарь у единъ сенаторъ. Хумореска отъ М. Твенъ, прѣв. И. Г.	19
Помашки сълзи. Чъртица изъ съврѣмения животъ на родоп- скитѣ помаци, отъ Н—овъ.	25
Български университетъ въ София. Отъ А. Теодоровъ. .	34
Бѣдѣщето на югославянската музика. Отъ К. Маханъ. .	50
Тенденциозно изкуство или изкуство за себе си? Отъ Ив. Шишмановъ	55
Българскиятъ клонъ на нѣмската социалъ-демократия. Отъ Б. Минцесъ	64
Йорданъ Хаджи Констандиновъ Джинотъ. Биографически бѣлѣжки отъ В. Кънчовъ	85

Рецензии и книгописъ.

Александръ Верещагинъ, У Болгаръ и заграницей — Л. Милетичъ	108
V. Jagić, Ruska knjevnost u osamnaestom stolieću, — Л. Милетичъ	110
I. Vechirovsky, L' Intervention et la peninsule Balquanique — Занетовъ	112
Отчетъ, за дѣятелността на Муениското читалище „Новъ жи- вотъ“ — А. Теодоровъ	116
Н. Карѣвъ, 1. Писма къмъ учащитѣ се младежи, 2) Бесѣди върху изработване моровъзрѣние и 3) Мисли върху осно- витѣ на наравствеността, прѣвелъ М. Московъ — Х. Никовъ	121
Ст. П. Ивановъ, Филологически материалъ (в. Новини VI. г. 53 брои) — А. П. Стоиловъ	125
D-r Stam. Antonopoulos, Ueber die Exterritorialität der Ausländer in der Türkei, — Р.	127

	Стр.
J. J. Rousseau, Обществѣнъ договоръ, прѣв. Д-ръ Д. Новевъ— <i>P.</i>	128
D-r Zibrt, Bibliografický přehled českých národních písní — <i>И. Д. III.</i>	129
Jean Humbert, Гръцка и римска митология, прѣв. П. Ива- новъ, — <i>Л. М.</i>	129
Л. Екартъ, Краткъ учебникъ по теорията на поезията, прѣв. К. Карагюлевъ, — <i>Л. М.</i>	130
Животописъ на св. Климента. Отъ Теофилакта, прѣв. Д. Матовъ, — <i>Л. М.</i>	131
А. Теодоровъ, Българска литература <i>Л. М.</i>	131
П. Виноградовъ, Всеобща история, ч. I., прѣв. Н. А. На- човъ. — <i>П. Генковъ.</i>	132
Б. Райновъ и А. Байчевъ, Уроци по словесността, ч. I. и П. — <i>P.</i>	133
D-r Joh. Plew, Didaktik und Methodik des Gesang-Unter- richts. — <i>К. Маханъ</i>	133
А. И. Пауновъ, Сто пѣсни за три еднородни гласа. — <i>P. С.</i> <i>Коджамановъ</i>	135
К. Илиевъ, Ботанически Календаръ. — <i>Н. С. Бижевъ.</i> . . .	136
Вл. Фармаковский, Училищна диететика, прѣв. Д. Т. Душа- новъ. — <i>И. Г.</i>	140
И. В. Скворцовъ, Записки по педагогията. прѣвели Т. К. Таневъ и И. Дѣйковъ. — <i>И. Г.</i>	140
Ст. С. Гудевъ, Репортъ до министра на земледѣлието. — <i>Б. М.</i>	141
Fünf Jahre am Hofe des Königs von Serbien, von einem Diplomaten. — <i>Б. М.</i>	141

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Българска Сбирка год. III. кн. I. — <i>И. Г.</i>	142
День, год. IV. кн. VII. — <i>Б. М.</i>	146
Academische Revue, год. II. св. 2. п 3. — <i>А. Т.</i>	149
Die Zeit, 1896, № 82. — <i>Б. М.</i>	152

Книжовни и научни вѣсти.

† Д-ръ Ватрославъ Облакъ. — <i>Л. М.</i>	154
† Леонъ Сей. — <i>Б. М.</i>	155
Народни работнически театри. — <i>P. Канели</i>	156

ЧЕТИРИ ДЕНА.

Отъ Вс. Гаршинъ).

Азъ помнѣхъ, като тичахъ по гората, като свирѣхъ куршумитѣ, като падахъ откъснати клонове, като се провирахъ прѣзъ шубрацитѣ. Стрѣлбата се захванъ по на често; сепизътогизъ нѣщо червено се показваше между шубрацитѣ. Спдировъ, младо солдатче отъ първа рота (— какъ се е смѣсилъ той съ нашата цѣпь? — минъ ми прѣзъ ума), изведнажъ, като че клекна на земята и мълчешкомъ, съ уплашени очи, ме изгледа. Отъ устата му течеше кръвъ. Да, това всичко хубаво помнѣхъ... Помнѣхъ още, че между дракитѣ видѣхъ и „него“. Той бѣше високъ, дебелъ турчинъ, но азъ тичахъ насрѣща му, макаръ че бѣхъ слабъ и мършавъ. Нѣщо грѣмнѣхъ, нѣщо, както ми се сторн, грамадно прѣфрѣкнѣхъ отпрѣдъ ми; въ ушитѣ ми зашумѣ. „Той грѣмнѣхъ“, помислихъ си азъ. А той отъ страхъ, намѣсто да обиколи гѣститѣ дръвчета, увираше се въ бодливитѣ имъ клонове. Отъ първия ми ударъ той изтърва пушката си, а съ втория ударъ на щика си азъ го прободохъ. Нѣщо като че изрѣмжа, като че изпѣшка. Подиръ това затекохъ се по-натакъ. Нашитѣ викахъ ура! падахъ, грѣмѣхъ. Помнѣхъ, че и азъ грѣмнѣхъ нѣколко пѣти, когато излѣзохъ на поляната. Изведнажъ екнѣ високо ура! и ние дружно трѣгнѣхъ напредъ, т. е. не ние, а нашитѣ, защото азъ си останахъ. Това ми се показва чудно. Зачуди ме, какъ изчезнѣ всичко; не се чувахъ нито викоуе, нито пушки. Азъ не чувахъ нищо, само виждахъ нѣщо синкаво, види се, небо. Но и то изчезнѣ...

Не съмъ бивалъ никога въ такова неудобно положение. Лежжъ струва ми се, на корема си и прѣдъ очитѣ ми едно парче земя; трѣва, мравей заханалъ една сламка и пѣлзи съ гла-

вата на долу; буренъ отъ минжлото лѣто — ето моята вселенна! Виждамъ съ едното око, защото другото натиснато; види се, натиска го клонътъ, на който е опръна главата ми. Искамъ да се помръднѣ, но не можъ да разберѣ, защо не ми е възможно. Врѣмето тѣй минава. Чувамъ, какъ пѣе щурецътъ, какъ бръмчатъ пчелитѣ. . . Друго нищо. Най-подирѣ съ мъжа осво-бождавамъ дѣсната сп рѣка, на която лежахъ, опирамъ се съ двѣтѣ рѣцѣ, искамъ да станѣ на колѣнитѣ.

Нѣщо остро, като мълния, скоро прониза всичкото ми тѣло, отъ колѣнитѣ до грѣдитѣ и главата, и азъ пакъ падамъ. Пакъ мракъ, пакъ нищо се не види.

Събудихъ се. Защо виждамъ звѣздитѣ, които тѣй ясно трептятъ на черно-синето българско небе? Не съмъ ли въ палатката? Защо съмъ излѣзълъ внѣ? Правѣ движения, и осѣщамъ мъченически страдания.

Да, раненъ съмъ въ битката. Опасно или не? Бутамъ си краката тамъ, гдѣто ме боли. И дѣснитъ и левиятъ ми кракъ покрити съ запечена кръвъ. Като ги бутамъ болкитѣ се усплватъ. Въ ушитѣ ми шуми, главата ми тежи. Едва съзнавамъ, че и двата ми крака сѣ ранени. Но що е това? Защо не сѣ ме дигнали? Дали турцитѣ сѣ надвили? Припомнихъ си всичко, което се случи съ мене, и заключихъ, че ние не сме разбити. Азъ паднахъ; това не помни, но помни, че всички тичахъ напрѣдъ, а азъ не можахъ, станѣ ми нѣщо спинаво прѣдъ очитѣ и съмъ падналъ на полянката на бърдото. Къмъ тази полянка дружинниятъ ни командиръ сочеше: „Момчета, ние тамъ ще бждемъ!“ викаше той съ високия си гласъ. И ние бѣхме тамъ; значи, не сме надвити. . . Защо не сѣ ме дигнали тогава! Поляната е отворено мѣсто, всичко се види. И едва ли само азъ лежъ тукъ. Куршумитѣ надахъ на гжето. Трѣба да се обърнѣ, да погледнѣ. Сега ми е невъзможно, защото когато видѣхъ мравея да пълзи съ главата надолу, когато се опитвахъ да станѣ, азъ паднахъ, но не въ прѣдишното положение, а паднахъ на гърба си. За това виждамъ и звѣздитѣ.

Подигамъ се, искамъ да седнѣ, но съ прѣбити крака не е лесно. Нѣколко пѣти се отчайвахъ; най-подирѣ съ сълзи отъ болки сѣдамъ. Надъ мене — парче черно-сине небе, на което гори една голѣма звѣзда и нѣколко малки, а наоколо нѣщо тъмно, високо — това сѣ млади дръвчета. Азъ съмъ между дръвчетата, за това не сѣ ме дигнали!

Космитѣ ми настрѣхватъ!

Но какъ съмъ се намѣрилъ тука, когато ме ранихъ на поляната? Види се отъ болки, безъ да съзнавамъ, съмъ допълзълъ до тукъ. Чудж се, защо сега не мож да се мръднж, а тогазъ съмъ могълъ да допълзж до тоя гжсталакъ. Види се, че тогава съмъ билъ по-леко раненъ, а втори куршумъ ме е ранилъ тукъ.

Блѣдно-червени джмги се завъртѣхъ въ очитѣ ми. Голѣмата звѣзда угаси, нѣколко отъ малкитѣ изчезихъ. Мѣсецътъ се показа. Колко е хубаво сега у дома. . . .

Нѣколко чудни звукове достигнахъ до ушитѣ ми. . . Като че нѣкой пышка. Не лежи ли близу нѣкой като менъ забравенъ, съ прѣбити крака или съ куршумъ въ корема? Не, пышканьето е тѣй близу, а около мене нѣма никого, струва ми се. . . Боже мой, значи азъ пышкамъ. Тихи, жални охкания; силно ли ме боли, азъ и самъ не мож да разберж, защото главата ми много тежи, като че е налѣна съ олово. По-добрѣ да легнж, да заспж, да спж. . . Дали ще се събудж пакъ? Все едно ми е.

Въ сжщата минута, когато искамъ да легнж, ясна лжчъ отъ мѣсеца освѣти мѣстото, гдѣто лежж, и азъ виждамъ, че лежи нѣщо тъмно, голѣмо; лежи на петъ крачки отъ мене. На този тъменъ прѣдметъ самъ-тамъ се отражаватъ лжчитѣ на мѣсечината. Това е копче или амуниция. Прѣдметътъ трѣба да е трупъ или раненъ.

Менъ ми е все едно, азъ ще легнж. . .

Не, не може да бжде! нашитѣ не сж далеко. Тѣ сж изгонили турцитѣ и сж останжли на тази позиция. Но защо не се чува нито разговоръ, нито огънь да пращи? Види се, че отъ слабостъ не чувамъ нищо. Нашитѣ трѣба да сж близу.

„Помогнѣте!! Помогнѣте“!

Дивъ, безуменъ, спикавъ гласъ изпущатъ гредитѣ ми, и не се чува отговоръ. Високо се разнася гласътъ въ нощната тишина. Всичко спи, само будниятъ щурецъ си пѣе. Мѣсечината, като че жално ме гледа съ кръглото си лице.

Да бѣше прѣдметътъ раненъ, той щѣше да се сепше отъ моя викъ. Трѣба да е трупъ. Нашъ или турчинъ? Ахъ, като че не ми е все едно! Сънътъ малко по малко слѣпи разпаленитѣ ми очи.

Лежж съ затворени очи, по не спж. Не ми се иска да ги отворж, защото и съ отворени очи чувствавамъ, че слънцето пече. Ако ги отворж, то ще ме ослѣпи. По-добрѣ, да не се мърдамъ. Вчера (струва ми се, че вчера) ме ранихъ; мина се день, ще се мине и още единъ, и азъ ще умрж. По-

добър да не се бутамъ. Нека тѣлото ми бѣде неподвижно. Хубаво би било, да можехъ да спрѣ и мозъкътъ си, да не работи. Но него не можешъ удържа. Мисли, спомени пълнятъ главата ми. На скоро и това ще се свърши. Само въ вѣстниците ще се появѣтъ нѣколко реда: „загубата не е голѣма, ранени толкози; убитъ солдатинъ-доброволецъ Ивановъ“. Не, фамилията нѣма да напишатъ, само: „убитъ единъ“. Убитъ, като онова кученце. . . .

Цѣла картина ми се прѣдстави. Това бѣше отдавна. Да, и животътъ ми, оня животъ, когато не лежахъ тукъ съ прѣбити крака, като че всичко да е било много отдавна. . . . Азъ вървѣхъ по улицата. Видѣхъ купъ хора и се спрѣхъ; тѣ стояхъ и гледахъ мълчаливо на нѣщо бѣло, окървавено, което жално впише. Това бѣше едно малко кученце, което трамваятъ бѣше стъпкалъ. Кученцето умираше също тѣй, както и азъ сега. Единъ слуга разпрѣсенъ народа, грабнѣ кученцето за шията и го понесе. Народътъ се разотиде.

Дали ще дойде, и мене нѣкой да дигне? Не, лежи и умирай. А колко е хубавъ животътъ! . . . Сѣщия день (когато се случи нещастieto съ кученцето) азъ бѣхъ честитъ. Вървѣхъ, като опосенъ. Минялото щастие — истинска мъка. . . . По-добър страдания, но нека не ме мъчатъ тия спомени, които неволно ме каратъ да правѣ сравнение. Ахъ, скърбъ, скърбъ! ти си по-лоша отъ рана.

Но защо е тѣй горещо? Слънцето пече. Отварямъ си очитѣ, виждамъ сѣщитѣ дръвчета, сѣщото небе, само съ дневно освѣтление; ето и съсѣдътъ ми. Да, турчинъ, трушъ. Какъвъ грамаденъ! Азъ го познахъ: той е сѣщиятъ. . . .

Отпрѣдѣ ми лежи човѣкъ, когото азъ убихъ. Защо го убихъ?

Той лежи мъртъвъ, окървавенъ. Защо го е гонила сѣдбата и него тукъ? Кой е той? Може и той като мене да има прѣстарѣла майка, която до късно вечеръ седи на вратата на сиромашката си къщица и гледа къмъ далекния сѣверъ: не иде ли любимиятъ ѝ синъ, работникътъ и едничката ѝ подпорка. . . .

А азъ? И азъ тѣй сѣщо. . . . Азъ му завиждамъ. Той е честитъ: не чува нищо, не усѣща болкитѣ отъ ранитѣ, нито тая смъртна скърбъ, нито жакда. . . . Щикътъ ми проболъ сърдцето му. . . . На муцира му една голѣма, черна дупка; наоколо ѝ заспирена кръвъ. Това съмъ извършилъ — азъ!

Азъ не желяехъ това. Никому не желяехъ зло, когато тръгнѣхъ на война. И прѣзъ ума ми не минаваше, че и азъ

ще убивамъ хора. Азъ си прѣдставихъ само, какъ ще излагамъ своитѣ грѣди на куршумитѣ. И отидохъ и ги излагахъ.

И какво излѣзе? Глупость, глупость. И този нещастенъ фелдахъ (мундирътъ му египетски) е още по-малко кривъ. Прѣди да го тикнатъ въ парахода, който го е докаралъ до Цариградъ, той надали е ималъ понятие за Русия и Българиия. Заповѣдали му да върви, и той вървѣлъ въ тежкия походъ отъ Стамбулъ до Рушчукъ. Ние нападаме, той се защитава. Но като вижда, че ние, страшни хора, не се плашимъ отъ патентованата му пушка „Пибоди-Мартини“, вървимъ и вървимъ напредъ, той е поразенъ отъ страхъ, нека да се върне назадъ, но единъ малкъ човѣчецъ, когото той само съ единъ ударъ на черния си юмрукъ би могълъ да убие, изкача отпредъ му и пронизва сърдцето му съ щика си.

Кривъ ли е той?

Защо да съмъ кривъ и азъ, макаръ да съмъ го убилъ? За какво съмъ кривъ? Защо ме мъчи и жакдата? Жакда! Кой знае, какво значи тая дума? Даже и въ похода, когато по четиресетъ градуса горещина вървѣхме по Румѣния, вървѣхме по петдесетъ километра, и тогава азъ не усѣщахъ това, което ме мъчи сега. Ахъ да би дошелъ нѣкой сега!

Боже мой! Въ това голѣмо шише трѣба да има вода: но трѣба да се приближъ до трупа. Ще можъ ли? Все едно, ще се опитамъ.

Пълзжъ. Краката ми се влѣкжтъ, слабитѣ ми рѣцѣ не могатъ да държатъ неподвижното ми тѣло. До трупа ми оставатъ шестъ разкрача, но за мене това е повече, не повече, а по-новѣмножно отъ нѣколко десетина километра. Трѣба да припълзжъ. Гърлото ми гори. Пъкъ и безъ вода по-скоро ще умржъ, а може би...

Пакъ пълзжъ. Краката ми ровжтъ земята и всѣко движение ми прави нетърпими болки. Викамъ отъ болестъ, плачжъ, но все пълзжъ. Ето го, ето шишето! Вода много! Повече отъ половина. О! вода ще ми стигне... дори до смъртъ!

Жертво! ти ме спасявашъ! Подпрѣхъ се на единия си лакътъ, за да развържж шишето, загубихъ равновѣсие и паднахъ на грѣдитѣ на своя спасителъ. Трупната миризма се чувствуваше вече...

Вода имаше доста; топла, но неразвалена. Азъ се напихъ. Значи, ще живѣжъ още нѣколко дена. Когато четохъ „Физиологията на ежедневиия животъ“, помнижъ, тамъ бѣше казано: „при вода човѣкъ може да живѣе цѣла недѣля безъ храна“.

Бѣше разказано още за единъ самоубийца, който си избралъ гладната смъртъ, но не умрѣлъ скоро, защото пилъ.

И какво ще излѣзе, ако азъ поживѣя още петъ-шестъ дена? Нашитѣ сж заминали, българитѣ избѣгали, пятъ нѣма. Все едно ще умрѣ. Само че намѣсто три дена, ще се боря цѣла недѣля съ смъртъта. По-добрѣ изведнажъ да прѣкратя. Около съсѣда ми се търкаля пушката му, прѣвъзходна английска направа. Стига само да прострѣ ржка, единъ мигъ — и всичко свършено. Тукъ и патронитѣ му зафърлени — не успѣлъ всичкитѣ да употребя.

Да свърших или да чакамъ? Какво! Избавление! Смъртъ? Да чакамъ, до като дойдятъ турцитѣ и захванатъ да держатъ кожата на раненитѣ ми крака! По-добрѣ азъ самъ. . . .

Не, не трѣба да бѣдж малодушенъ; ще се боря до крайностъ, до послѣдно издихание. Ако ме намѣрятъ, азъ съмъ спасенъ. Може би кокалитѣ да не сж бутнати; ще ме излѣкуватъ, ще видя пакъ отечеството си, майка си, Маша. . .

Господи, скриј отъ тѣхъ истината! Нека мислятъ, че съмъ убитъ изведнажъ. Нека не знаятъ, че съмъ се мъчилъ два, три, четири дена!

Главата ми се замайва. Измъчи ме пжтуванъето до съсѣда. И тази страшна миризма. . . какъвъ почернитѣ! . . . Какво ще стане отъ него утрѣ и други день? Азъ лежж сега тукъ, защото нѣмамъ сила да се оттеглиж. . . . Ще си починаж и ще се върна на прѣдишното си мѣсто; вѣтърътъ тамъ вѣе отъ друга посока и ще отнася това зловоние.

Лежж изнемощенъ. Слънцето пече, пърли ми ржцѣтѣ и лицето; нѣма, съ какво да се покриж. Дано се мрѣкне по-скоро и настане нощъ. Тази ще бѣде втората.

Мислитѣ ми се бъркатъ, и азъ заспивамъ.

Спалъ съмъ много, защото когато се събудихъ, бѣше нощъ. Но всичко както по-прѣди: ранитѣ болятъ, съсѣдътъ ми лежи, голѣмъ, неподвиженъ.

Не мож да не мисля за него. Немà азъ оставихъ всичко мило и драго, извървѣхъ този походъ, гладувахъ, мрѣзнѣхъ, мъчихъ се отъ горещина, и немà най подиръ азъ се мъчя отъ болки, само и само да убияж този нещастникъ? Това ли ми бѣше цѣлата ми!

Убийство, убийца. . . И кой? Азъ!

Когато помислихъ да отидж на война, майка ми и Маша плакахъ, но не ме задържахъ. Ослѣпенъ отъ идеята, азъ не забѣлѣзвахъ съизитѣ имъ. Не разбихахъ (сега разбрахъ), какво вършихъ съ тия близки менъ същества.

Но струва ли да си спомнямъ? Минжлото не се връща.

Чудно се отнесохъ приятелитѣ ми къмъ моята постыжка. „Чудакъ!“ „Тика се и самъ не знае какъ!“ Какъ можяхъ тѣ така да говорятъ? Иматъ ли тѣхнитѣ думи общо съ представлението за геройство, любовъ къмъ отечество и др. п. въпроси? Не оправдавахъ ли азъ всичкитѣ тия доблести? Но азъ тѣй си и останяхъ „чудакъ“.

И ето ме заминавамъ за Кишеневъ: натоварихъ ме съ ранецъ и други военни принадлежности. И азъ вървяхъ съ хилядитѣ други, отъ които едвали мнозина би се отбрали такива като мене, доброволци, а другитѣ на драго сърдце би се върнали назадъ, ако бихъ имъ позволили. Но и тѣ вървятъ, както и ние „доброволцитѣ“, вървятъ по хиляди километри. биятъ се като насъ, даже и по-добрѣ. Изпълняватъ своитѣ длъжности, макаръ че бихъ фърлили, оставили всичко и бихъ се завърнали.

Повѣя хладенъ, утрешенъ вѣтъръ. Клоноветѣ пошумѣхъ, фрѣкнхъ заспалата птичка. Звѣздитѣ угаснахъ, полумракътъ се дигнхъ отъ земята и лекитѣ, нѣжни облаци плавахъ по непепливото небе. Настанхъ третиятъ день на моя... какъ да го кажъ? — животъ? агония?

Третиятъ: колко още остаятъ? Надали много. Азъ твърдѣ ослабнахъ, и надали ще можъ да се оттеглихъ отъ трупа. Скоро ще се съединимъ съ него и не ще бждемъ неприятни единъ другому.

Слънцето изгрѣ. Грамадниятъ му кръгъ, прѣсеченъ и раздѣленъ отъ клоноветѣ, е червенъ като кръвъ. Значи днесъ ще бжде много горещо. Съсѣде, какво ще стане съ тебе? Ти и сега си страшенъ.

Да, той бѣше страшенъ. Космитѣ му окапвахъ. Природната му черна кожа поблѣднѣла и пожълтѣла; лицето му се надуло и се растегнала кожата до толкова, че задъ ухото се пукнѣла. Тамъ мърдахъ червенъ. Краката му, стегнати въ кондури, се надули, и между копчетата изпъкнали гнойни циреи. И той цѣлъ надутъ като мѣхуръ. Какво ще прави днесъ слънцето съ него?

Тѣй близу да лежъ до него, не ми е възможно. Трѣба да се прѣмѣстѣ. Но ще можъ ли? Да дигнхъ ръка, да отворѣмъ шишето, можъ, но тешкото си неподвижно тѣло? Както и да е, ще се старахъ да се оттеглямъ поне по половинъ крачка на часъ.

Цѣлата тази сутрина съмъ заетъ съ тази работа. Бол-
китѣ ми силни, но що значатъ тѣ? Азъ даже не можъ да си
спомниж и прѣдставиж състоянието на здравъ човѣкъ; до тол-
кова вече обръгнхъ. Тази сутринъ азъ можахъ да се отте-
глиж на шестъ крачки отъ трупа и се върнхъ на прѣдпшното
си мѣсто. Но малко се ползувахъ отъ чистия въздухъ, ако
може въздухътъ да бѣде чистъ на шестъ крачки отъ изгнилия
трупъ. Вѣтрътъ измѣни посоката и пакъ ми навяваше ми-
ризмата, отъ която ми се подигаше; праздниятъ ми стомахъ ме
болѣше и червата ми се прѣобръщахъ. Около мене като че
плаваше заразениятъ въздухъ.

Отчаяхъ се и заплакахъ.

Безъ паметъ, разбѣтъ лежахъ неподвижно. Изведнажъ...
да не е това плодъ на въображението ми? Струва ми се, като
че чувахъ разговоръ. Конѣ туптижтъ, хора говорятъ. Безъ малко
щѣхъ да извикамъ. Ами ако сж турци? Какво тогава? Къмъ
тия мѣки ще ся прибавятъ още други, по-страшни, за които
даже като мислишъ настрѣхvatъ ти космитѣ: держатъ кожа,
пекатъ живо месо... Добрѣ, ако е само това, но турцитѣ
сж много находчиви за мѣки. По-добрѣ ли е да умрешъ въ
тѣхнитѣ ржцѣ, отколкото тукъ? А ако сж наши? О, проклети
клонове: израсти като стѣна наоколо ми! Не се види нищо.
Само на едно мѣсто като прѣзъ прозорче, между шумака, се
вижда изрито отъ дѣждове пространство. Тамъ, струва ми се,
има и ручей. отъ който пихме прѣди битката. Да, ето и го-
лѣмата плоча. прѣфърлена като мостъ прѣзъ потока. Тѣ трѣба
да минатъ прѣзъ нея. Разговорътъ мѣкнж. Не можахъ даже
да чуж, на какъвъ езикъ говорятъ: слухътъ ми отслабнжлъ.
Господи! ами ако сж наши? Ще имъ извикамъ, тѣ трѣба да
ме чуятъ и отъ ручей. По-добрѣ да чакамъ, отъ колкото да
рискувамъ да паднж въ ржцѣтъ на башибозуци. Но защо още
не се виждатъ! Отъ нетърпѣние не усѣщамъ даже миризмата
на трупа, която не се намалява.

Но ето на моста се показахъ казаци! Сини мундири,
червени лампаси, шки. Цѣла полусотия! Напрѣдъ, на хубавъ
конь, седи офицеринъ. Когато полсотията прѣминж ручей, офи-
церинътъ се обърнж назадъ и извика:

„Ры-ы-сю ма-аршъ!“

— Стойте, стойте, за Бога! Помогнѣте ми, помогнѣте
братия! викамъ азъ; но тупаньето на здравитѣ, силни конѣ,
звѣнѣтъ на шаникитѣ и разговорътъ на казацитѣ заглушаватъ
хрипкавиятъ ми гласъ, — не ме чухъ!

О проклетие! Изнемогналъ падамъ на земята и плачъ. Изъ шинето се излива водата, моятъ животъ, моето спасение. Но азъ забвлявахъ само тогава, когато бѣше останало около половинъ чаша вода, а другата се вишъ въ жедната, суха земя.

Не можъ и да си припомнимъ, какво окаменение ме обзе подиръ този страшенъ случай. Азъ лежахъ съ половинъ отворени очи, неподвиженъ. Вѣтрътъ постоянно се мѣняваше, ту повѣваше чистъ, хладенъ въздухъ, ту мризмата ме задушаше. Съсѣдътъ ми прѣзъ този горещъ день се измѣни неописано страшно. Когато си отворихъ очитѣ да го погледна, бѣхъ поразенъ. Лице нѣмаше, месото бѣше окапало отъ коститѣ. Ужасната скелетна усмивка ми се показва страшно неприятна, макаръ че не първи пътъ виждамъ черепъ: държатъ съмъ ги въ ръка и даже прѣпариралъ съмъ ги. Но отъ тоя скелетъ, въ мундиръ съ свѣтли кончета, ме побихъ трѣпки. „Това е война“, помислихъ си азъ. — Ето картината ѝ.

А слънцето си припича... Ржѣтъ и лицето ми като опърлени. Жаждата ме мъчеше тѣй силно, че намѣсто да глътна една глътка, азъ изпихъ всичката вода. Ахъ, защо не извикахъ на казацитѣ, когато бѣхъ тѣй близу до менъ! Да бѣхъ даже и турци, все по-хубаво щѣше да бѣде. Бихъ ме помъчили часъ, два, а сега азъ не знамъ, колко врѣме ще се търкалямъ тукъ и ще се мъчя. Мамо, драга мамо! Ти ще си изкубешъ побѣлѣлитѣ косми, ще си удриашъ главата, ще кълнешъ деньтъ, въ който си ме родила, и този свѣтъ, който е измислилъ войната за мъки на хората.

Но вие съ Маша надали ще узнаете за моитѣ страдания. Прощавай мамо, прощавай невѣсто, прощавай любовь! Ахъ, тежко, тежко! Като че ли пѣщо стиска сърдцето ми.

Пакъ това бѣло кученце! слугата не се смилъ, удари му главата о стѣната и го зафърли въ ямата, гдѣто трупатъ сметъ и изливатъ помнитѣ. То бѣше още живо. И цѣлъ день се мъчи. А азъ съмъ по-нешастенъ и отъ него, мъчя се цѣли три дена. Утрѣ четвърти, подиръ петъ, шести... Смъртъ, гдѣ си ти? Ела, ела! Прибери ме!

Но смъртъта не дохажда, не ме взема. Азъ лежъ, слънцето ме пече, а нѣмамъ нито капка вода, да си напокрыхъ разпаленото сухо гърло, а трупътъ ме заразява. Той съвеъмъ се сплу. Миллиони червеи изпъхватъ отъ него. Какъ мърдатъ! Когато изядѣтъ него и остане само мундиръ и кости, тогава ще дойде и моятъ редъ. И азъ ще бѣджъ таквъ.

Минува се деньтъ, минува се и нощъта. Все сѣщото. Съмва се, пакъ сѣщото. Минъ се още день...

Клоноветѣ се движатъ, шумятъ, като че говорятъ. „Ще умрешъ, ще умрешъ, умрешъ“ — шепнатъ тѣ. „Нѣма да видишъ, нѣма да видишъ, видишъ“! Като че отговарятъ отъ другата страна — „Отъ тукъ нѣма да видишъ!“ високо издума нѣкой.

Азъ се сепнахъ и изведижахъ се съвзехъ. Между хръсталака ме гледахъ добритѣ, сини очи на нашия ефрейторъ Яковлевъ.

— Дайте лопатитѣ! извика той. — Тукъ още двоица: нашъ и турчинъ.

— Не трѣба лопати, не ме заравяйте, азъ съмъ живъ! — искамъ да извикамъ: но само едно тежко изпъскуване изпушатъ стиснатитѣ ми устни.

— Господи! като че е живъ: баринъ Ивановъ! Момчета, тичайте тукъ, нашиятъ баринъ живъ! Викайте доктора!

Подиръ половинъ минута усѣщамъ, че ми наливатъ въ устата ракия, вода и още нѣщо. Подиръ всичко изчезва.

Тихо се люлѣе носилката. Това еднообразно движение ме успива. Азъ ту се събудя, ту пакъ задремъ. Ранитѣ, привързани, не ме болятъ. Неизказано чувство разлѣно по всичкото ми тѣло....

— Ст-о-ой! Пустиѣте! Санитари, четвърта смѣна, маршъ! Дигайте носилкитѣ!

Това командува Петъръ Ивановичъ, нашиятъ лазаретенъ офицеринъ, високъ, слабъ и много добъръ човѣкъ. Той е тѣй високъ, че азъ виждамъ надъ носилката главата му съ рѣдката му брада, макаръ че носилката носиѣтъ четирма едри солдати на раменѣтѣ си.

— Петъръ Ивановичъ! — шепна му азъ.

— Какво, гълъбче?

— Петъръ Ивановичъ, какво ви каза докторътъ? Скоро ли ще умрѣ?

— Оставѣте това! Вие нѣма да умрете. Кокалитѣ нѣли. Щастливощъ! Нито кокалитѣ, нито артериитѣ. Какъ живѣхте тия три дена и половина? Какво ядохте?

— Нищо.

— Ами какво пихте?

— Отъ турчина взехъ шишето. Петъръ Ивановичъ, азъ не можъ сега да говоря. Подиръ.

— Не можете, и не ви трѣба. Спиѣте си.

И пакъ съиъ....

Събудихъ се въ дивизионния лазаретъ. Около мене стояхъ докторътъ, милосърдни сестри, и освѣтъ тѣхъ виждамъ познато лице на знаменития петербургски професоръ, който нѣко бѣше се навелъ надъ краката ми. Ръцѣтъ му окървавени. Той побутна краката ми и ми каза, като се обърна къмъ мене:

— Благодарѣте Богу, вие сте щастливъ! Скоро ще оздравѣете. Само едното ви краче отнехме, но тѣ сж малки работи. Можете ли да говорите?

— Да, мож да говоримъ. И имъ разказахъ всѣчко, което е и тукъ написано.

(Отъ руски прѣвела: Z.)

МИСЛИ МОИ

ОТЪ

П. Прерадовича.

Мисли мои, гдѣ блуждайте въ тази тъмна нощъ?

Гдѣ безцѣлно се стремите, гдѣ летите йощъ?

Вий напраздно я слѣдите денемъ и нощѣ:

Да я върнете обратно, тя това не ще.

Мирни стойте, мои мисли,

Въ тоя нощенъ, тѣженъ часъ;

Ако ли сама се върне,

Поздравѣте я тогазъ.

(Прѣвелъ отъ хърватски: Д. К. Поповъ.)

УТЪШЕНИЕ ВЪ СЪЛЗИТЪ.

Отъ Гете.

Защо си тъй умисленъ ти?
Вижъ всичко весело й.
Очи ти тжжни, плакаль си,
Навѣрно, друже мой?

„За туй, кое тжжж, въ сърдце
Дълбоко то седи;
Сълзитъ сладки сж: отъ тѣхъ
Отлеква на гржди“.

Другари съ ласки сипяхтъ те —
Отъ тѣхъ се не дѣли;
Що и да си изгубилъ ти,
За него не мисли.

„Щастливци, отъ гдѣ знаете
Защо самъ наскърбенъ?
Защо... Но не! то мое е,
Макаръ да не е съ менъ“.

Не се отчайвай, смѣль бжди:
Едвамъ си зацвѣтѣлъ.
Ищи — ще найдешъ ти: незнай
„Не може“, който й смѣлъ.

„Уви, напраздно е това!
Ще найдешъ — лесно й въ рѣчь...
Отъ менъ до него колкото
Звѣздитъ е далечъ“.

Що отъ звѣздитъ ищешъ ти?
Небето да красяхъ.

Въ нощъ ясна радвай имъ се, въ тѣхъ
Не вдавай си умътъ.

„Ахъ! радвамъ имъ се въ ясенъ день —
Тогазъ е слабъ гледътъ;
А нощемъ... плаче ми се менъ,
До гдѣ сълзи текать.

НЕ, НЕ ТЕБЪ ЛЮБЪЖ....

Отъ Лермонтова.

Не, не тебъ любъж тѣй съ горещина,
Не ме привлѣча твоего блистанье —
Въ тебъ любъж ази минжло страданье
Починжлата моя младина.
Кога понѣвга гледамъ те въ лице,
Въ очитѣ ти се дълго ази взирамъ,
Въвъ таенъ разговоръ се азъ намирамъ,
Но не говоръж съ твоего сърдце —
Говоръж азъ съ другаря въ младини,
Въ чърти ти нищъ вечъ чърти умрѣли,
Въ уста — уста отдавна онѣмѣли,
Въ очи — пламъ на угаснжли очн.

(Прѣвелъ Н. Д. Юрдановъ.)

Единъ нечутъ образецъ.

Хумореска отъ Фр. фонъ Шентанъ.

Професорътъ е страшенъ чудотворецъ. Една вечеръ той сѣдѣше до менъ на мекото канапе въ удобната ми работна стая, дъвчеше цигарата си и мърморѣше съ половинъ гласъ, когато азъ разпалено говорѣхъ върху единъ романъ, чийто готовъ за печать ръкописъ лежеше прѣдъ насъ на масата. Авторътъ му, който може би наскоро ще стане извѣстна литературна личностъ, живѣе до днесъ нечутъ и непознатъ въ едно отъ Берлинскитѣ прѣдградия и въ една отъ онѣзи бѣдни мансардни етапки, отъ които по-скоро достига полетътъ до Парнасъ, отколкото отъ богатитѣ и луксозни салони на центъра. Той ни бѣше далъ ръкописътъ си „за приятелска рецензия“. Подъ прѣсното впечатлѣние на прочетеното, и увлѣченъ отъ своеобразния талантъ, който се проявяваше въ всѣка страница на свързаната книжка въ форма на хубави юношески стремения, хвалѣхъ авторътъ и съ единъ видъ ентузiazъмъ, който за добрия професоръ се видѣ съвѣтъ силенъ.

Той скочи изведнажъ, фърли остатъкътъ отъ цигарата си прѣзъ отворения прозорецъ на улицата, поглади острата си перука и тръгнѣ бърже по стаята, като разиренъ баща въ пѣкоя французка комедия изъ сѣмейния животъ.

Най-напрѣдъ, като прѣдисловие, се чу сърдито рѣмжене, а слѣдъ него — „по дяволитѣ! Азъ не мога да си прѣдставя четохъ съчинението, но дяволъ да ме вземе, ако разбирамъ вашиятъ ентузiazъмъ!“ Слѣдъ това той продължи, като мнѣ посредствомъ второ рѣмжене отъ *furioso* къмъ *moderato*: „Може би причината се крие у мене. Азъ съмъ остарѣлъ. Челъ съмъ повече отколкото трѣба и съмъ се изхабилъ. Изгубихъ съвѣтъ търпѣние да четъ всичкитѣ бръщолевения въ единъ романъ, догдѣ се докопамъ до същественото. Прави ме нервозенъ да слушамъ все една и съща пѣсенъ, пѣта различно. Трѣба ли, напр. ако срѣщнѣ тукъ думата „славѣй“, да четъ слѣднитѣ петъ реда? Не зная ли много

добръ, какво ще ми разказва по-долу авторътъ? — какъ ставятъ изъ тъмния шубракъ излива своитѣ мелодични пѣсни въ задушливата лѣтна нощъ“.

„Чули ли сте поне веднажъ отъ пѣкоѣй списатель на романи друго пѣщо за славѣя? Или друго за щуреца, освѣнъ че нарушава пощната тишина съ еднообразната си свирка? Друго пѣщо за „последнитѣ стъпчеви лъчи“, освѣнъ че тѣ съ своята прощална цѣлувка пурпурно обагрятъ отдалеченитѣ планински върхове? Или най-послѣ друго за „планинския ручей“, освѣнъ че кристално бистъръ струйно шурти между гигантскитѣ дървеса и горски цвѣти и праща водитѣ си изъ тѣснитѣ? — По дяволитѣ . . . не еж ли достатъчно само голитѣ думи: „славѣй“, „щурецъ“, „планински ручей“ и пр., за да повдигнатъ у менъ прѣдставитѣ, съ които авторътъ пълни цѣли три печатни страници?“

„По-долу той е пзпѣлилъ половинъ печатна кола съ описанието на замъка „Рауенекъ“ — а защо? — Съ единъ малкъ чистъ чертежецъ би ми прѣдставилъ десетъ пжти по-ясно този замъкъ, отколкото съ осемъ страници описание. Ами защо е това пространно описание на вънкашния изгледъ на геронията; трѣба ли да се пълнятъ двѣ страници съ поетични бѣбрения за нейната руса коса, сини очи и други прѣдимства? — Залѣши една по-хубавичка женска фотография — и азъ вече познавамъ лицето!“

„Но господинъ професере“, отвърнхъ засмѣно, „въ таквъ случай би наченжли да излизатъ романи и разкази въ форма на телеграма!“

„Сигурно, и то има по-голѣмъ смисълъ, отколкото може да ви се чини на първъ погледъ. — Авторътъ ще изложи въ този случай цѣлото съдържание въ отдѣлни думи и лаконични прѣдложения, пѣкъ най-послѣ и кратки перподи; тѣй щото на фантазията на читатели да се прѣдстави широкъ просторъ за работа; тя сама да намѣри прѣдполагаемиятъ прѣходъ на стбитията, сама да намѣри бонтѣ за обрисуване образитѣ, всеѣки по своитѣ чувства да урегулира патосътъ. Тогава именно читателътъ внесе цѣлиятъ си индивидуалитетъ въ чуждата материя, която му се дава само въ откъслеци, и става до извѣстна степенъ сътрудникъ на поета! Не е ли това интересна перспектива? Не би ли заслужило да влѣзе това ново направление въ германската литература? Не трѣба да се върва, че въ този случай поетътъ изгубва значението си. Той ще изказва занаяпрѣдъ съ една дума смисълътъ, заради който порано е напизвалъ безкрайни тиради; съ нѣколко страници би

подѣйствивалъ тѣй силно на ума и сърдцето на читателя, както и съ нѣколко тома; писателятъ ще трѣба да знае само да нарежда нужните думи тѣй, че тѣ — сяко както показателните знакове на единъ пхтъ — да каратъ читателя самъ да угажда това, което първиятъ иска да прѣдаде — да мине тъкмо по тѣзи пхтища и пхтеки, които сж служили нему. Съ най-оскъдни срѣдства да създаде най-вишето: съ отдѣлни думи, сяко както съ грамадни ралсодни, да движи сърдцата и да разпаля духоветѣ. Наистина задача достойна за единъ поетъ!“

„Да се направи опитъ“, извикахъ азъ.

„Ще имате такъвъ, — отъ мене, стария, изтритъ човѣкъ! Азъ ще ви направя опитъ, само за да ви отвикна отъ този високомѣренъ смѣхъ. Ще ви разкажж една история само съ нафърлени, безъ всѣкакви украшения думи и отдѣлни откжелеци, безъ философски и психологични проблеми, безъ остроумия и славѣйски чурулукания — история отъ три страници, и душата ви... но, ще видите!“

Той напустна бърже стаята ми. Нѣколко дена слѣдъ това получихъ ръкописѣтъ, който излагамъ по-долу. Читателятъ може да разреши, до колко професорѣтъ е изпълнилъ това, което обѣща.

Павелъ Дюрингъ. Скулпторъ. Двайсетъ и четиригодишенъ. Тръгва за Италия съ научна цѣль. Нещастие съ трена при единъ малкъ, вюртембергски градъ. Павелъ си ступва ръката и кракѣтъ, — вътрѣшна поврѣда. Най-напрѣдъ болница, — послѣ частна къща. Вдовица и дъщеря. Добри хора. Близки отношения. Продължително оздравяване. Голѣма слабостъ и нужда отъ помощъ. Голѣма грижа отъ страна на женитѣ. Павелъ не помни майка си. Първо общение съ жени. Обичъ къмъ болѣвостта заради приятния кръгъ. Постепенно оздравяване. Тѣлесна слабостъ. Почивка. Уединение отъ свѣта. Всѣкидневно свикдане съ дъщерята. Кротко, невинно дѣте. Симпатизиране, — още благодарностъ, — много близки обноски, — пролѣтни възбуждения на единъ, който оздравя, — обикновена самоизмама, — той вѣрва, че я обича. Таенъ гондежъ. Честити минути. . . .

Пълно оздравяване. Половингодишна раздѣла. Приготвления за свадба. Завръщане въ свѣта. Шумниятъ животъ въ голѣмитѣ градове. Постепенно събуждане, като отъ дълбокъ сънъ. Поставяне сравнения Пълно събуждане. Тежко разположение. Спомняне за своята дума въ всѣкидневните писма. Невъзможността да повдигне довѣрие. Да не изпълни даде-

ната си дума, би било безчестно. Никакъвъ животъ безъ честъ. Нѣма изходъ. Бързо рѣшение. Свадба.

Резигнация: „Азъ не можехъ да постыжъ другояче, защото я обичамъ прѣмного, за да ѝ кажж, че не я обичамъ.“

Слѣдъ свадбата. Растеще чувство на нещастieto. Търсене работа — напразно! Чакание — напразно! Изпълнение на свещената длъжностъ — напразно! Пхтуване — самъ; — съ нея, — лесно да се вземе — мъчно да се вземе. Всичко напразно! — Лъжата! всѣкидневно се увелича — съсипва неговата вътрѣшностъ. А тя е тъй добра! Идеална жена! Безсънни нощи. Ужасното спомняне за всичкитѣ ѝ благородни качества. Ожесточение. Треперихъ му рѣцѣтъ. Исква да я удуши. Какъ лежи тя тамъ! Луната грѣе. Нѣжно. невинно лице. Усмивка. Сладко произнася името му. „Всѣки неинъ пулсовъ ударъ ми принадлежи отъ прѣди една година.“ Какво бѣше тя за мене? — самаритянка, — приятелка, — сестра, — любовница, — годеница, — ученичка, — жена, — най-послѣ робиня. Мое безусловно създание, косто живѣе въ душаньето ми. Наскоро майка на моето дѣте — не, не! Азъ я обичамъ прѣмного, за да ѝ кажж, че не я обичамъ.“

Протакане лъжата. Приготовление за дѣтето. Прѣдметъ за разговоръ само дѣтето. Младата жена се зачервява като момиче при разговора за майчиното щастие. Какви сж тѣзи звукове! Прѣлѣстителна музика. Тапиствени щастливи шѣпненія — като ехо изъ най-скритата работилница на творещата природа. За него адеки мъки! Той вижда блаженството, но не смѣе да вкуси отъ него. Но трѣба да лъже. Сто нѣти, безчисленно, денѣ и нощѣ — на всѣка минута. Тя е честита. Хляди фантастични образи за малкия любимецъ. Момче, или момиче? Руса коса, или черна? Той е принуденъ да се усмихне съ разрушено сърдце. Дива ненавистъ къмъ невинното същество; причинна: мъченическитѣ му страдания.

Шестъ седмици прѣди ражданьето. Пристига сестрата на жена му — Юлия. Гувернантка въ Англия. Двомѣсечниятъ си отпускъ иска да прѣкара у тѣхъ. Млада, хубава, жива. Твърдъ характеръ. Силна, смѣла, привикнала отъ рано на самостоятелностъ. Павелъ се чувствува плѣненъ. Честна, опорита борба. Напразно. Причинитѣ на първата любовъ. Играние комедия прѣдъ дѣтѣ — при това нѣжни отношения къмъ жена си поради състоянието ѝ. Нейнитѣ меланхолични смрътни прѣдчувствия изпльватъ душата му съ треперещи радостни надежди — въпрѣки силната му воля. Единичното спасение изъ

този затворъ. Нѣколко ужасни часа за една — човѣшка душа, която се изтезава.

Най-сетиѣ раждане мъртво дѣте. Тридневна мжка. Само светецъ страда тъй съ усмихнато лице, пламенно държеща ржката му. Само единъ въпросъ на болѣзеннитѣ ѣ устни: „Обичашъ ли ме?“ Той лѣже постоянно: „Да!“ — „Въ страхъ и ужасъ?“ — „Да!“ — „Най-послѣ въ тѣлесна грозота, вслѣдствие болѣстѣта?“ — „Да!“ — Слѣдъ сърдцераздирателни болки, послѣдна въздишка: „Не плачи, не, не ридай!“ — страданията и смъртѣта ме не стрѣскатъ, защото бѣхъ щастлива, — ти ме обичаше, нали?“ — „Да! Да!“ — Приятна усмивка. Смъртъ. Той я обичаше прѣмно, за да ѣ каже, че не я обича.

Слѣдъ една година. Градницата Виндзоръ. На една каменна скамейка подъ великолѣпнитѣ джбове. Павелъ и Юлия. Той облекчава съвѣстѣта си. Казва ѣ всичко. „Ако бѣше длѣжностъ да се признае горчивата истина, защото я бѣхъ обичалъ, трѣбвало би да ѣ кажж, че не я обичамъ.“ Близу до отчаянието. Съ своето добродушие тя туря край на всичко. Като държи двѣтѣ му ржцѣ: „горки приятелю! Това е било грѣшка, никакво прѣстѣпление — тежко си се изкупилъ. Доволно! — На мъртвитѣ нашитѣ сърдечни съззи, на животѣтѣ тѣхното право! Азъ те обичамъ прѣмно, за да ти кажж, че те обичамъ!“

Това е ржкошестѣтъ на професора. Трѣба да признаж откровенно, че въ толкозъ кжео врѣме не бѣхъ прочелъ никога романъ отъ три тома, както този.

(Отъ нѣмски прѣвелъ: *Д. Хр. Протичъ*).

Какъ прѣстаняхъ да бѣдѣ секретарь у единъ сенаторъ.

Отъ Маркъ Твена.

Азъ сега вече не съмъ частенъ секретарь у сенаторъ. Изпълнявахъ тая служба два мѣсеца въ пълна сигурностъ и съ голѣма душевна бдростъ, ала по едно врѣме взе да ми върви рачешки, то естъ работата ми трѣгнѣ злѣ и се показа въ своя истински видъ. Тогава счетохъ за най-добрѣ, да се откажѣ отъ тая служба. А ето какъ станѣ туй. Моятъ господарь бѣ пратилъ една заранъ доста рано да ме викатъ, и азъ, слѣдъ като вмъкнѣхъ скришомъ нѣколко бомбастични фрази въ послѣдната му голѣма рѣчь за финанситѣ, явихъ се при него. Изгледѣтъ му прѣдвѣщаше нѣщо злокобно. Вратовръзката му не бѣ вързана, косата му бѣ въ пълна безредица, а стойката му показваше бѣдѣзи отъ едържана буря. Рѣцѣтъ му държехъ стиснѣто единъ пакетъ писма, и азъ веднага се сѣтихъ, че очакваната съ страхъ поща отъ брѣга на Тихия океанъ е пристигнала. Той продума:

„Азъ мислѣхъ, че Вие заслужвате моето довѣрие.“

Азъ казахъ: „Да, господине.“

Той продължи: „Азъ Ви бѣхъ далъ едно писмо отъ своитѣ избиратели въ щата Невада, въ което се искаше да се отвори пощенско писалище въ Baldwin's Kanch, и Ви бѣхъ казалъ да отговорите, колкото можете, откровенно, като наведете доводи, съ които да ги убѣдите, че нѣма никаква смѣтателна нужда отъ такова писалище въ това мѣсто.“

Азъ се осѣтихъ облекченъ. „О, ако е туй всичко, господине, азъ именно това и направихъ“.

„Да, направихте. Ще прочетѣ Вашиятъ отговоръ — дано се посрамите сами.“

Washington, 24. яномври.

До господа Smith, Jones и другари.

Господа,

Какво Ви е хрумнѣло, че Ви трѣба пощенско писалище въ Baldwin's Kanch? То нѣма да Ви принесе никаква полза.

Вие знаете, че ако Ви дойдѣтъ тамъ нѣкакви писма, не ще можете да ги прочетете; а при това писма парични, които има да минуватъ прѣзъ Вашия градецъ за други мѣста, навѣрно не ще да могатъ минѣ, трѣба да разбирате това; а туй би ги навлѣкло неприятности на всинца. Не, не дѣйте дига врѣва за пощенско писалище въ Вашето селище. Азъ имамъ присърдце Вашитѣ най-добри интереси и виждамъ, че то би било за Васъ безуменъ разкошъ. Каквото Вамъ трѣба най-вече, Вие сами знаете, е една хубава тъмница, — хубавичка, здрава тъмница и едно свободно училище. Тѣ бихъ Ви направили истински доволни и щастливи. Азъ веднага ще подема туй дѣло.

Вамъ прѣдани

Маркъ Твенъ,

за James W. N., сенаторъ на Съединенитѣ
Държави.

„Ето какъ сте отговорили на писмото. Тѣзи хора ми пишѣтъ сега, че ще ме обѣсѣтъ, ако стѣпнѣ нѣкога въ тѣхнитѣ прѣдѣли, и азъ съмъ напълно увѣренъ, че тѣ ще устоѣтъ на думата си.“

„Е добръ, господине, азъ не знаехъ, че ще ги обидѣ съ писмото си. Азъ само искахъ да ги убѣдѣ.“

„А, панетина, добръ сте ги убѣдили, не се съмнѣвамъ никакъ. Ала тука има и другъ показъ. Бѣхъ Ви далъ едно прошение отъ извѣстни господа отъ Невада, които ме молѣхъ да прокарамъ въ конгреса единъ билъ, по силата на който да се дадѣтъ на епископалната църква на методиститѣ въ щата Невада корпорационни права. Азъ Ви казахъ, да имъ отговорите, че издаванетоъ такъвъ законъ спада собствено въ областта на законодателството на щата, и да се потрудите да имъ докажете, че при сегашната слабостъ на религиозния елементъ въ тоя новъ щатъ спорна е умѣтността отъ такива права на църквата. Какво сте написали обаче Вие?“

Washington, 24. ноември.

До Негово Високопрѣосвященство John Halifax и др.

Господа,

Вие ще трѣба да се отнесете съ своята спекулация до законодателното тѣло въ Вашия щатъ — конгресътъ не разбира нищо отъ религия. Ала само не дѣйте бърза много; защото това, което искате да извърните въ Вашия новъ щатъ, не е твърдѣ умѣстно — въ сжщностъ, то е даже смѣшно. Вашиятъ религиозенъ народъ тамъ е твърдѣ слабъ по разумъ, правственостъ, набожностъ — изобщо въ всичко. Вие бихте направили по-добръ,

да напустихте своята намѣра — защото не ще можете да я изкарате на добъръ край. Вие не можете да издадете акции на такава инкорпорация като Вашата — па и да можехте, бихте си навлѣкли съ това само постоянни главоболия. Другитѣ секти бихж се възползвали отъ туй, бихж Ви нападали, би гледали да Ви понижатъ, и най-сетнѣ бихж Ви довели до банкрутство. Тѣ бихж постѣпили и въ това сѣщо тѣй, както правятъ съ Вашитѣ сребърни мини — тѣ бихж се опитали да накаратъ цѣлиятъ свѣтъ да повѣрва, че Вие искате само да лъжете хората. Вие не бива да прѣдприимате нищо, което би могло да навлѣче лошо име на едно свещено дѣло. Трѣбало би да се срамувате отъ себе си — това е моето мнѣние за Вашата просба. Вие свършвате прошеннието си съ думитѣ: „И ние непрѣстайно ще се молимъ“. Азъ мисля, че това би било по-разумно отъ Ваша страна — молитви сж пужни Вамъ.

Вамъ прѣдани

Маркъ Твенъ,

за James W. N., сенаторъ на Съединенитѣ
Държави.

„Това духовито послание окончателно ме съсипва между религиозния елементъ на монитѣ избиратели. Ала за да бѣде сигурна моята политическа смъртъ, нѣкакъвъ зълъ нагонъ ме накарва да Ви прѣдамъ тоя мемуаръ отъ почтеното общество старци, които съставятъ градскитѣ съвѣтъ въ Санъ-Франциско, за да покажете своето умѣние — единъ мемуаръ, който проси, щото правото на града върху водопроводнитѣ землица на прѣдната страна на града да се установи чрѣзъ законъ отъ конгреса. Азъ Ви казахъ, че това е прѣдметъ, който е свързанъ съ извѣстна опасностъ. Казахъ Ви, да напишете писмо до градскитѣ старѣи, което да не ни обврзва рѣшитѣ—двусмислено писмо— писмо, което да отбѣгва, колкото се може, всѣкакво дѣйствително разглеждане и дискутиране на въпроса за водопроводнитѣ землица. Ако имате още пѣкакво чувство въ себе си — нѣкакъвъ срамъ — наистина, туй писмо, което сте написали въ изпълнение на моята заповѣдъ, би трѣбало да събуди у Васъ това чувство, когато неговитѣ слова допржатъ до Вашитѣ уши.“

Washington, 27. ноември.

До почитаемитѣ градски съвѣтници и пр.

Господа,

Георги Уошингтънъ, много уважаваниятъ баща на тая страна умрѣ. Неговиятъ дълъгъ и блѣстещъ животъ се свърши, уви, за винаги! Той бѣ високо уважаванъ въ тоя прѣдѣлъ отъ

нашата татковина, и неговата рана смърть фърли цѣлото общество въ дълбока жалѣйка. Той почина на 14. декември 1799. година. Тихо и спокойно напустих той зрѣлището на своитѣ почести и велики подвизи, най-оплакващъ и най-много обичанъ измежду всички херои, които нѣкога земята е отстъпила на смъртьта. А въ такова врѣме, като това, Въие говорите за водопроводни мѣста! — какво е неговото мѣсто въ историята!

Какво е слава? Слава е случай. Схрѣъ Исаакъ Нютънъ откри, какъ една ябълка паднала на земята — катадневно откритие, наистина, — откритие, което милиони хора бѣхж направили прѣди него — ала неговитѣ роднини бѣхж твърдѣ влиятелни, и тѣ разтрѣбихж тоя дребнавъ случай въ нѣщо чудесно, и вижъ! глупавиятъ свѣтъ подзе викътъ, и почти въ единъ мигъ човѣкътъ станж прочутъ. Съхраниѣте тѣзи мисли като цѣло съкровище.

Поезпо, сладка поезис, кой може да оцѣни, какво ти дължи свѣтътъ!

Марийка има агне, руното му бѣло като снѣгъ,
Кждѣто Марийка трѣгне, агнето върви по неинъ трагъ.

Джекъ и Джилъ съсъ стомна въвъ рѣка
Бързаж по пѣтя за вода;
Джекъ се хлѣзнж, та си счуни кракъ.
И Джилъ по него простнж се възнакъ.

Поради своята простота, своя елегантенъ стилъ и поради отсъствието на безираствени тенденции азъ считамъ тѣзи двѣ стихотворения за истински бисери. Тѣ сж достѣпни за всички степени на умственото развитие, пригодни за всѣка жизнена сфера — за полето, за дѣтската стая, за работилницата. А особено не би трѣбало да липсватъ тѣ въ никой градеки свѣтъ.

Почтени фосили! пишете пакъ. Нищо не ободрява духа тѣй, както приятелска прѣписка. Пишете пакъ — и ако въ тоя Вашъ мемуаръ се съдържа нѣщо, което да се отнася къмъ нѣщо особено, не дѣйте се стѣснява да ми го обясните. Ще бждемъ винаги честити да чуемъ вашето цвърчене.

Вамъ прѣдани

Маркъ Твенъ,

За James W. N., сенаторъ на Съединенитѣ
Държави.

„Това е укасно, съсипително писмо! Цѣла лудостъ!“

„Крайно съжалявамъ, господине, ако има нѣщо не въ редъ въ това писмо — ала — ала — чичи ми се, че то обихожда твърдѣ изкусно въпросътъ за водопроводнитѣ землища“.

„Дявола обихожда! О!... Ала все едно. Тѣй като съсипията сега и така трѣба да дойде, нека баремъ бжде пълна.

Нека бѣде пълна — нека това послѣдно Ваше съчинение, което ей сега ще прочетъ, тури край на всичко. Азъ съмъ съспанъ човѣкъ. Азъ имамъ извѣстни прѣдчувствия, когато Ви прѣдадохъ писмото отъ Хумболтъ, въ което се искаше, щото пощенскиятъ пѣтъ отъ Indian Gulch къмъ Shakespeare Gap и посрѣднитѣ мѣста да се прѣмѣсти отчасти къмъ старото мормонско шосе. Азъ Ви казахъ, че туй е деликатенъ въпросъ, и Ви прѣдубѣждавахъ, да постѣпите прѣдпазливо — да отговорите двусмислено и да оставите просителитѣ малко въ мъгла. А Вашата злокобна глупость Ви накара да отправите слѣднитѣ нещастенъ отговоръ. Азъ бихъ мислилъ, че ще запуните ушитѣ си, ако не сте отжпѣли за всѣкаквъ срамъ.“

Washington, 30. ноември.

До господа, Perkins, Wagner и с-ие.

Господа,

Въпросътъ съ индианското шосе е деликатенъ, ала когато се залови той съ нужната прѣдпазливость и двусмислица, не се съмнявамъ, че ще сполучимъ по единъ или другъ начинъ, защото мѣстото, гдѣто шосето напуша Lassen-Meadows, ей тамъ отвѣдъ, гдѣто ония двама индиански главатарии отъ племето Шауни, наречени Осуетеното-Отмѣщение и Облакогризачътъ, бидоха скалпирани миналата зима, е любимата посока за пѣкон, докогато други прѣдпочитатъ, поради особени обстоятелства, нѣщо друго, понеже мормонското шосе напуша Mosbys въ три часа рано и сетнѣ минува прѣзъ Jawbone Flat къмъ Blucher и отъ тамъ отива надолу къмъ Jug-Handle, гдѣто пѣтътъ минува откъмъ дѣсно, като оставя, разбира се, и самото мѣсто отдѣсно, а Dawsons остава откъмъ лѣвата страна на шосето, гдѣто пѣтътъ върви отъ лѣва страна на казания Dawsons и сетнѣ отива пататкъ къмъ Tomakawк, поради което шосето става по-евтино и по-лесно достъпно за всички ония, които могатъ да стигнатъ до него, и обхваща всички мѣста, които другитѣ смятатъ за желателни, и заради това съдържа най-много изгоди за най-голѣмото число, така щото имамъ пълна вѣра да вѣрвамъ, че ще сполучимъ. Обаче готовъ съмъ на драго сърдце, да Ви доставямъ отъ врѣме на врѣме и пататкъ извѣстии по тоя прѣдметъ, ако това желаете и ако пощенското управление бѣде въ състояние да ми ги достави.

Вамъ прѣдани

Маркъ Твенъ,

За James W. N., сенаторъ на Съединенитѣ Държави.

„Е — сега какво мислите за това?“

„Хмъ, не знамъ, господинъ сенаторе. Чини ми се — хмъ, чини ми се — че е доста двусмислено.“

„Дву — махнѣте се отъ кжщата ми! Азъ съмъ съсипанъ човѣкъ. Тѣзи диваци въ Хумболтъ нѣма никога да ми простѣтъ, че съмъ имъ запелъ мозъцитѣ съ това безчовѣчно писмо. Азъ изгубихъ уважението на църквата на методиститѣ, на старѣйшинитѣ въ Санъ-Франциско —“.

„А, наистина нѣмамъ какво да кажж за туй, защото въ писмата си къмъ тѣхъ не се доизказахъ както трѣба, ала въ писмото си до хората въ Baldwin's Ranch извършихъ си, мисля, работата си добръ, господинъ сенаторе!“

„Махнѣте се отъ кжщата ми! Махнѣте се за винаги и за вѣчни врѣмена!“

Азъ счетохъ това като единъ видъ прикрито указание, че моитѣ услуги не сж нужни, и така се отказахъ отъ службата си. Никога вече не щж да бѣдъ частенъ секретаръ на единъ сенаторъ. Човѣкъ никога не може да задоволи този родъ хора. Тѣ нищо не знажтъ. Затова и никога не можтъ да оцѣнятъ нашитѣ трудове.

(Прѣвелъ отъ английски *И. Г.*).

ПОМАШКИ СЪЛЗИ.

(Чъртица изъ съвременния животъ на родопскитѣ помаци).

Прѣзъ 189... година менѣ поработи щастието да бѣдѣ учителъ въ селото О., разположено въ сѣвернитѣ ребра на централнитѣ Родопи. Когато получихъ приказътъ за моето назначеніе, азъ не можехъ да се побержъ отъ радостъ. Тя бѣ особена за мене отъ много страни, между които една бѣ и тая, че селото О. е въ роднитѣ ми и гиздави планини, Родопитѣ.

Азъ бѣхъ чувалъ името на това село, ала само името му, нищо повече. Заедно съ първитѣ мисли, които текнѣхъ въ ума ми, бѣ и желанието ми да се научѣ, като какво ли ще бѣде това село, което се е удостоило между толкова други извѣстни села въ тая частъ отъ Родопитѣ да бѣде въ него поставено единичкото въ тая страна класно училище, па още и държавно. Питахъ нѣкои отъ съселянитѣ си, ала нищо не можахъ да научѣ, защото никому не се падало пхтъ прѣзъ него. Любопитството ми станѣ нетърпимо, когато взехъ въ рѣцѣ картата и видѣхъ, гдѣ се намира. Чудѣхъ се и не можехъ да си отгатна дълбоката тайна на причинитѣ, които сѣ повлияли да се оставятъ на страна толкова други голѣми, извѣстни и въ много отношения сгодни села, да се отхвърлятъ на заденъ планъ хилядитѣ културни и духовни нужди и интереси на толкова широкитѣ Родопи, та е тикнѣтъ въ такова уединено и злѣ разположено село тоя малъкъ свѣтильникъ на науката.

Мѣсецъ септември бѣше. Врѣмето отъ два три дни бѣ мъглаго и дъждовно. Есеньта тая година бѣ подранила въ Родопитѣ. Азъ се стегнахъ, простихъ се съ домашни, роднини, приятели и съ родния си край и тръгнахъ. Слѣдъ два дни неуспешъ пхтъ най-послѣ стигнахъ въ селото О. Но какво разочаруванье, какво самоизлъгванье и какво униженіе облада и въква всичкитѣ ми чувства, когато очитѣ ми зѣрихъхъ мнимото ми идеално село? Още при първата ми стѣпка, при

първия ми погледъ и срѣща азъ бѣхъ смазанъ духомъ, и като че нѣщо ми шумнѣше да скочж отъ коня и да бѣгамъ отъ тукъ, та що ще да става. Двамата ми другари, които бѣхж дошли нѣколко дена по-рано отъ мене и у които най-напрѣдъ слѣзохъ и се запознахъ, захванххж да ме утѣшаватъ. И тѣ, нещастнитѣ, бѣхж изпитали сжщитѣ първи минути, каквито и азъ, ала неумолнмостъта на сждбата и нуждата отъ насжщния хлѣбъ ги бѣхж успокоили, поумирили вече.

Вечерта ме взема като гостеникъ единичниятъ първенецъ въ това село, селскиятъ свещеникъ. Такова бѣше правилото за веѣки стражникъ, който първъ нхтъ дойдѣше въ О.: да се запознае най-напрѣдъ съ дѣда попа, да потърси неговата благословия и покровителство, ако желае да му бжде мирна главата, особено въ тогавашнитѣ обстоятелства. Тоя свещеникъ бѣше необикновено нѣщо тукъ помежду двѣ три простички селца. Той бѣше причината — така казвахъ всички — да бжде училището въ неговото село, па и на още много други български чудеса, съ каквито изобилватъ потайноститѣ на такива затѣнтени кжтчета.

На другия денъ ние трѣбаше да позаобиколимъ селото и да се запознаемъ съ него. Трѣбаше да видимъ съ очитѣ си, що стока е това прочуто между помацитѣ въ тая околия село, което щѣше да прави исторически прѣвратъ въ широкитѣ Родопи: да прибере (за това ни се похвали дѣдо попъ още при първото запознаване, а отпослѣ ние научихме отъ самитѣ помаци много работи) въ лоното на старата имъ прадѣдовска християнска вѣра помохамеданченитѣ наши братя, помацитѣ. Дѣдо попъ тукъ гетвѣше голѣмиятъ кжпалникъ, и самъ си бѣ възложилъ тежката мисия, да омие, окжне и покрѣсти помашкиятъ свѣтъ. А догдѣ се постигне прикритата цѣль, въ това бѣхж повѣрвали и мнозина по вънъ наши хора.

Цѣло село обиколехме и не можахме да си намѣримъ квартири за живѣние. Прѣдставѣте си тѣсна клисура, съ низка долина, гола, канариста и стрѣмна. Въ единия брѣгъ, наведенъ стрѣмно като пезулъ, съ напанаи, разфрленн, опушени отъ димъ, полуизгнили кжщи и обори, на които да се чудимъ: жилища на хора ли сж тѣзи грозни и мръсени дупки, или свѣрталища на нѣкакви зли духове. Един отъ тѣхъ сж полупокрити, други съвършено отворени, безъ прозорци, нѣкои и безъ подове, а повечето безъ тавани. И въ тѣхъ, и подъ тѣхъ, и около тѣхъ купница торъ, открити и протекли заходи, печистотини, прахове, димъ и какво още не. Никаква гостиница, или ханъ, или дюкянъ, за да намѣри човѣкъ хлѣбъ, та

макаръ билъ той и отъ овесъ. Цѣли мѣсеци минаватъ не, ами години и ти не можешъ да видиши въикашеиъ човѣкъ тукъ. Но улицитѣ и по къщитѣ се мѣркатъ мъже, жени и дѣца, съ почърнѣли, прѣгорѣли и безкървни лица, неомивани никога и не счесвани, съ разчорлена и кърлива коса, лѣнивъ и болнавъ ходъ, отвратителна физиономия, грубо и лѣниво облѣчени — сѣкащи парцали нафърлени по тѣлото. И това бѣхъ петдесетѣ български сѣмейства, които имахъ такива високи претенции за първнство въ цѣла околия? Но за това да благодарихъ на дѣдо попъ. Ние имаме въ Родопитѣ друго село съ население и обстановка, като селото О. Какъ се е затикало това село толкова надирѣ въ цѣла страна, мъчно е да се отгатне. А какъ е станжло, щото да се прѣдпочете то за сѣдалище на едно класно училище, това вече венчки сж научили, и всѣки, който е чулъ и видѣлъ селото О., справедливо е помислилъ, че съ това училище е нанесена жестока подигравка на цѣлитѣ Родопи.

Ние считаме за голѣма невѣжливостъ, да описваме начиниѣтъ на нашия новъ животъ тукъ. Той бѣше толкова горчивъ, толкова отровенъ, щото и най-немилютивиятъ човѣкъ не би пожелалъ на единъ тежъкъ прѣстѣжникъ да прѣтърпи наказанието си въ това село.

Но въпрѣки венчки тия неудобства, ние имаме да благодаримъ за прѣмногo добрини на помацитѣ, които тогава още си бѣхъ въ О., но вече се готвѣхъ за изселване. Добринитѣ на тѣзи великодушни, състрадателни и услужливи наши братя, които толкова злѣ сж уплашили нѣкои наши интеллигентни съмнимия си мохамедански фанатизмъ, ние никога нѣма да забравимъ. Ако въ други отношения мохамедовиятъ коранъ и да не бѣ успѣлъ въ нѣколко вѣка да измѣсти националитѣ основи въ племенния характеръ на братята ни помаци, то той сигурно бѣ сполучилъ въ едно: да имъ вдѣхне чувството на милостъ и щедростъ къмъ благотворителни цѣли, които, смѣсени съ прочутото славянско гостопримство, сж свѣтълъ брилинтъ въ помашкия характеръ и патриархалитѣ имъ прави. У тѣхъ ние само намирахме що-годѣ чисто приготвенъ хлѣбъ, месо, яйца и други; тѣ ни донасяхъ и отъ Пловдивъ едно друго, което тукъ лишаваше, тѣ ни услужвахъ въ всички нужди.

При такъвъ животъ, ние съ нетърпѣние чакахме коледната ваканция, за да ползѣземъ за малко врѣме отъ това мрачно мировъзрѣние, отъ тая дивота въ това злочесто село. Венчки другари, съ изключение на дѣда попа и още единъ, бѣхме рѣшили, макаръ и камъни да валижтъ отъ небето, да

излѣземъ отъ О. и да прѣкараме малкото дни за почивка вънъ отъ О., нѣгдѣ съ Пловдивъ или Станимака, за да посѣвземемъ своитѣ изтощени нравствени и физически сили.

Щомъ разпунстнахме ученицитѣ на 23. декември, и ние, безъ да гледаме на лошото зимно врѣме, студъ, снѣгъ, вѣлици, особено пъкъ каквато е въ планинитѣ, уижтихме се тримата другари-колеги за Пловдивъ, а четвъртия по нѣкоп причини си останѣ. Тоя день се случи, та трѣгвахъ за Анадолъ първитѣ 45 до 50 помашки сѣмейства, които напущахъ родното си село О. и отивахъ да търсятъ спокоенъ животъ вънъ отъ България. Пятътъ имъ бѣ прѣзъ Пловдивъ за Цариградъ и отъ тамъ за новитѣ имъ жилища. Ние бѣхме съ конѣ, и догдѣто си попригответимъ едно друго, закѣснѣхме, та чакъ на 11 часа прѣдъ обѣдъ излѣзохме отъ О. и подзехме пътятъ прѣзъ близния връхъ, като най-прѣкъ, ала и най-лошъ зимно врѣме. Помацитѣ имахъ дѣца, жени, патоварени конѣ; почти всички възрастни отъ тѣхъ бѣхъ пѣшъ, поради това тѣ бѣхъ трѣгнали още въ зори.

Тоя день имаше силна вѣявица съ снѣгъ. Вѣтърътъ бѣше сѣверенъ, духаше право срѣщу насъ и обсипваше лицата ни съ замръзналъ снѣгъ. Студътъ бѣше толкова лютъ, че пропизваше всички кости на човѣка.

Отъ селото О. до града Пловдивъ е 8 часа път. Едва измѣнихме за два часа каменистиятъ трапъ отъ с. О. и се изкачихме на бѣлото на първия връхъ, гледаме: прѣдъ насъ прѣвалятъ прѣзъ голѣмата прѣсна — половинъ часъ надалече — наточени една върволица конѣ, жени, дѣца и мъже; ниятъ се изъ питеката единъ до другъ и се борятъ съ лютия студъ. снѣгъ и вѣтъръ. Облацитѣ бързо се движехъ по небето и въ единъ промежукъ отъ слънчеви зарѣ, блѣснали мѣгновено, успѣхме да ги видимъ на такова разстояние.

— Това сѣ нашитѣ О-ци помаци, извика другарятъ ни, който вървѣше най-напрѣдъ. Горкитѣ, отсутра насамъ гдѣ сѣ успѣли да стигнатъ за петъ и повече часа път.

Ние шибнахме конейтъ да вървятъ по-силно, тъй като тукъ вече пътятъ е правъ, безъ трапца, па и тѣ достатъчно бѣхъ отбикали дирята. Тѣмъ при студената чешма сполучихме да ги стигнемъ.

— Орларолсунъ, комшуларъ, хайде Алахъ да ви помага, извикахме и тримата единъ по единъ.

— Хо-о-о, алларазосунъ, и вамъ орларолсунъ, даскале ефенди. Кждѣ сте се напѣнали сега въ това врѣме, та си не

гледате баремъ вне рахата, — изведижажъ се отзовахъ три четири гласа, а подиръ тѣхъ и други, които бѣхъ по-близу.

Отъ станхлата глъчка всички се избърнихъ та ни видѣхъ и познахъ. Младитѣ помакини наведохъ лицата си, прѣкъснихъ крѣсливитѣ си гласове и поизправихъ яшмацитѣ си, бѣли като снѣгътъ, за да се скрижатъ не толкова отъ съзнание да спазятъ строгитѣ мохамедови правила, отколкото да задоволятъ ревността на мъжетѣ си, или поне да се покажатъ ужъ изпълнителки на харемния животъ. Това е така, защото въ село ние ги срѣщаме много често по улицитѣ, и щомъ нѣма наоколо мъжъ помакъ, тѣ никакъ не желаетъ да скриватъ свѣтлигѣ си и хубави лица отъ насъ. При всичката имъ прѣдпазливостъ ние пакъ можехме сегизъ-тогизъ да надникнемъ изъ нѣкое нарочно може би открито кѣтче на яшмацитѣ, за да откраднемъ по единъ нѣженъ погледъ, често пакъ съпроводенъ съ по нѣкоя бисерна сълза отъ тяхъ. Старитѣ пъкъ бѣхъ свободни прѣдъ насъ. Много отъ тѣхъ познавахме и ни познавахъ, на и обичахъ, защото не единъжъ бѣхме купували отъ тѣхъ яйца, кокошки, медъ и други работи за ядене. У нѣкои бѣхме ходили и на госте въ домоветѣ имъ. Азъ особено се ползувахъ съ повече довѣрие у тѣхъ, защото едно че бѣхъ отъ Турция, порасълъ въ тѣхната срѣда, а главно, защото имъ пригаждахъ до крайностъ, само и само да вникна въ тѣхния животъ и нрави, тъй като О-ци ни ги прѣпоръчвахъ за голѣми фанатици и лоши людѣ, като съсѣди на Тъмръшци. И моята прикрита цѣль не ме излъга. Въ расстояние на едногодишното ми стоене въ О., догдѣто помацитѣ не бѣхъ се изселили всички, азъ сполучихъ да изуча много работи за тѣхъ, ала много си оставахъ и скрити, просто отъ страхътъ на съселянитѣ имъ българи. Мене ми бѣ много приятно, че можехъ да се възползувамъ сега при напушането имъ селото О. и да изкубна още нѣщо за причинитѣ, поради които тѣ напушатъ единъжъ за всекога своитѣ родни огнища въ гиздавитѣ планини.

— Аго, Селиха бе, защо си не сѣдѣхте въ село баремъ до пролѣтъ, а сте завели тия дѣцна сега въ такива студове да теплятъ по пѣтъ, се обѣрихъ азъ къмъ единъ мой познаникъ, 60-годишенъ помакъ, който се имаше помежду всички за искренъ и справедливъ човѣкъ.

— Кина да правимъ да сѣдимъ, ефенди? Ние сме вече сторили наетъ да излъземъ отъ тая земя, та колкото понапрѣдъ, толкова по-добръ. Въ Алахови сме рѣки, гдѣто и да сме, кинато е писано да минова, ще се минова.

— Отп ли питашь б̄аремъ ти, ефенди! Б̄аремъ ти знаешъ, нашето б̄ално кин̄а е. Ние сме вече артъкъ стока, а на артъкъ стока м̄ѣстото е на кунището, и днесъ, и утрѣ, подзе другъ помакъ, Мустафа, начетенъ и разсѣдливъ О-нинъ.

— За кин̄а думашъ тѣй, аго Мустафа, възразихъ азъ. Какво е това артъкъ стока? На кой баща става артъкъ нѣкое дѣте, косто е негово? И вие сте, както и всички мил-лѣти тука, па и нѣщо повече. Плащате си давнината, покорявате се на законитѣ, мирно си живѣте, гледате си гечинмека, никому нищо лошо не правите, а такива людѣ артъкъ стока могатъ ли да бѣдятъ? Тѣ сж макмұлъ всѣкѣдѣ и всѣкѣдѣ ги драговатъ.

— Х̄ане да е тѣй, ефенди, ала иди кажи тѣй и на нашитѣ комшини българе, да видншъ кин̄а ще ти рекътъ.

— Та бѣлки до толкова сж лоши тѣ, до толкова сте си издѣзли изъ очи единъ други, та въ такова врѣме сте тръгнжли да се наказвате по пхтъ?

Въ това врѣме, като се заведе такъвъ разговоръ, се струпахъ около насъ повече отъ десетина помаци, да вървѣтъ поблизу и да слушатъ. Нѣколко млади жени подкарахъ заднината конѣ и крадинкомъ отправахъ сегизъ-тогизъ своитѣ нѣжни погледи, които не бѣхъ лишени отъ любознателность, интересъ и удоволствие. Това показваше, че тѣ се съгласявахъ съ нашето мнѣние, но тѣхното женско положение не имъ е дало, да наддѣлѣхтъ надъ твърдото рѣшенне на мжжетѣ имъ, да не оставатъ въ О.

— Ние сме тръгнжли още лани, когато ни накарахъ да си продадемъ стоката, ала нашитѣ комшини ни държахъ до сега, за да ни изпѣдятъ верѣдъ зима. Та и сега, какъ сме тръгнжли, какъ сме се откопчили, ние си знаемъ, поведе разговоръ старецътъ, дѣдо Селимъ.

— Че какъ така ще ви пѣдятъ, питахъ азъ, или ви сж додѣвали и инакъ нѣщо?

— Ние не сме вече въ О. и вие си сте наши. Ако е рекълъ Аллахъ, наетъ назадъ нѣмаме за връщане на животъ, б̄аремъ да си ви поприкажемъ, ако не бързате, та да ни пооекне на сърдцето, за да видите, нашето тегло има ли и става ли другадѣ. Вие сте слушали и знаете, отъ кин̄а бѣгаме. Нейсе, сторихме едижъ наетъ и продадохме кой кин̄ато имаше. Продахъта бѣ лесна: ако струваше имотътъ нѣкому двадесетъ, даде го за десетъ. Моя имотъ продадохъ за 150 лпри, ала взехъ само 50. Цѣлата планина „Черния връхъ“ отиде съ него, пѣкъ прѣди петъ години единъ кехая, българинъ отъ

Турско. ми даваше само за планината 700 лири, ала пуста глава. не дадохъ му я, защото тогава никому и на умъ не дохождаше, че ще дойде врѣме да ги башладѣваме. Пазарлъка бѣ пешинъ пари. Дадохме имъ продавателю, и ха днесъ да ни платятъ, ха утрѣ, та цѣла година ни развъртахъ. Ние останяхме безъ нищо и ядѣхме готово, безъ да можемъ да се оплачемъ нѣкому. Най-сетнѣ видѣхме, че тѣхния паѣтъ е другъ, та се хваняхме на вторъ пазарлъкъ. Отстѣпихме имъ кой половината отъ напрѣдния пазарлъкъ, кой повече, кой по-малко, само и само да се куртулисеме. Хубаво, подбрахме се надвѣ натри, ама тогава друго зло: трѣбать пашпорти, пѣкъ за да ги вземемъ трѣбаше всѣки отъ насъ да ходи и да изкара свидѣтелства отъ градъ, отъ банка, отъ земледѣлческа каса, отъ прокуроръ, отъ горски инспекторъ, отъ сѣдия, отъ бирникъ, че нѣмаме борчъ и че не сме дадени подъ сѣдъ за нѣщо. Цѣлъ мѣсецъ се лутахме, правихме масарифъ и изкарахме свидѣтелства. Ха бакалъмъ сега и кмета трѣба да ни даде друго свидѣтелство отъ общината, че нѣмаме данъкъ за даване. Днесъ го моли, утрѣ го моли, все си има работа, все за другъ день го оставя. Денетѣ се нижатъ единъ по единъ, и ние се чудимъ, кинѣ да правимъ: да се оплачемъ на хюкюматѣта, сетнѣ кждѣ да идемъ? въ село трѣба да не влизаме. Ходжата рече да ги посплаши, че ще даде прошение за вакофскитѣ ни пари, които бѣхъ ни ги зели, та щѣше да си изпати човѣка: нагодили бѣхъ людѣе, да го затриятъ.

Най-сетнѣ се сѣтихме, кждѣ върви работата, та всѣкъ съ молба и съ даване, кой колкото можеше, единъ пчели, другъ пари, третъ овце, хѣле се свърши работа. Пмахме още за земање нѣкоп, ала на отиванье изпокрихъ ни се. Знаешъ ли, че кмета лани, кога стана кметъ, нѣмаше ни шумка, спромахъ бѣше, ала сега видишъ ли го, и кѣща си има, и воллове, и мюлкъ, и 150 овце направил. Тѣй сѣ всичкитѣ наши комине. Та Аллахъ да ли ще ги остави да прокопсатъ съ факірски сълзи! Шукюръ, ние сега не сме въ О., ала ни оставихъ ей-тѣй, като ни гледате. Сега ще идемъ въ Анадолъ, та кинато Аллахъ ни е отрекълъ, такова ще е.

— Ехъ, ефенди, ние не знаехъ кинѣ лошо сторихме Аллаху, та толкова прѣтеглихме. Сполай му, сега отиваме, и ние не знаемъ кждѣ и за кинѣ. Никой отъ насъ не искаше тѣй да е, ала нашитѣ комине ни докарахъ до тоя халъ, повторил Мустафа.

Въ това врѣме една стара помакиня извади една кърпица отъ паухата, развърза отъ нея малко прѣстѣнѣца и съ сълзи на очитѣ я цѣлунѣ, обърнѣ се къмъ насъ и занарежда:

— Ехъ миличкитѣ, Аллахъ дене да ви дава и берекетъ. Земя е, много е мила, тукъ съмъ си взела прѣстѣнѣца отъ тая земя, гдѣто сме се родили, и ще я носѣж, да ми я сипѣтъ на очитѣ тамъ, гдѣто Аллахъ ще ми скрати денетѣ. Ей тукъ, тукъ на сърдцето рана имамъ, като си споменѣж, кинѣ имамхе, какво хубаво видѣхъж отъ насъ нашитѣ комшине, че кинѣ сторихъж съ насъ. Ама попѣтъ, попѣтъ, видѣши ли го съ онова черно джубе, кинѣ знае той? Той разтури наше село, той ги учеше на всичко и

Насълзената баба не довърши думитѣ си, защото я прѣкъснѣхъж два три гласа изведнѣжъ и не ѝ дадохъж да продължава за дѣда попа. И твърдѣ обяснимо бѣ това, като си припомнимхе, какви слухове се носѣхъж тукъ-тамъ изъ селото тайната за дѣда попа и какъ той ги бѣ уплашилъ. Ала за него ние не можехме да чуемъ повече нищо отъ нашитѣ съпѣтници, защото бѣхъж още въ наша територия. Езикътъ имъ щѣше да проговори безъ страхъ, само като минѣхъж границата. Жалко бѣ, че ние не можехме да ги придружимъ до тамъ. Бабата завърза внимателно свещениятъ си споменъ въ кърпицата, скри я въ пазвата си и наведена къмъ земята продължаваше стѣпкитѣ си, безъ да отвори втори пѣтъ устата си.

— Ехъ джанъмъ ефенди, ние ако имамхе въ наше село единчѣкъ българинъ, като О-ци, щѣхме да оставимъ всичко безъ пари и да ни нѣма тукъ. Ала шукюръ, че Аллахъ ни е чувалъ и намъ си е добръ, каза натъртено единъ срѣдня възраст помакъ отъ чисто помашкото село З., който изпращаше до Пловдивъ свои роднини, помаци О-ци.

Ние нѣмаше, или по-право не смѣхме да възражаваме нищо на тая чистосърдечна и вѣрна помашка изповѣдь, погледвахме се единъ другъ мълчешката и се червѣхме отъ тия дѣйствици и въ нищо не повишни наши брати, които сѣдбата е оставила толкова беззащитни.

Разговорътъ ни слѣдва до Юрукъ-аланъ, гдѣто ние се отдѣлихме за с. Марково, а тѣ подзехъж пѣтътъ за помашкото село Еникѣей, гдѣто щѣхъж да прѣношуватъ вечерята и се видѣхъж съ роднинитѣ си, а на утрето да дойдѣтъ въ града. Студѣтъ, сибѣтъ и вѣлницата като че сѣ бѣхъж надумали и тѣ да пзмѣчѣтъ тѣзи хорица и да притуриѣтъ нѣщо повече и на така окаяното имъ положение. Лицата имъ бѣхъж посинѣли

отъ студъ, особено на женитѣ и дѣцата. Едно дѣте тамъ плаче, друго тукъ вика „мамо, бабо,“ трето, примрѣло отъ студъ, лежи на рѣцѣтъ на насълзената си майка — всичко това прѣдставяше такъва картина, която бѣ въ състояние да трогне и най-каменното човѣшко сърдце.

На втория день ние дойдохме на станцията, за да кажемъ сбогомъ и видимъ още единъ пѣтъ тия наши брата, които вече нѣмаше да видимъ и да имаме у насъ. Тѣхната немплотива съдба бѣ рѣшена: измиранъето имъ въ Анадоля отъ непоносимия за тѣхъ тамъ климатъ и условия на живота и свършеното потурчване на останжлитѣ.

Ржкувахме се по редъ съ венчки, и венчки по редъ съ сълзи ни поискахъ прошка и „халалъ и на сай, и на друга дюня.“ Дадохме по нѣкое симитче на нѣкои отъ дѣчницата, чиито лица и погледи показвахъ неизвѣстность. Слѣдъ половина часъ третиъ изпищѣ и трѣгнѣ, като откъсенъ още една частица отъ и така нараненото наше народно тѣло.

II—сз.

Български университетъ въ София.

I. Нѣколко думи за уводъ.

Доскоро още думата „университетъ“ въ България, съ български учебенъ езикъ се чинѣше на книжнитѣ наши сънародници или като далечно *primum desiderium*, или пъкъ като бездѣлна шега. Като желание, което кичи идеалътъ на бъдещето, българскитѣ университети благочестиво занимаваше въображението на онаи голѣма часть българи, които безъ да мислятъ за славата на чужди заведения отъ тоя видъ, осѣщахъ значението на бързия нашъ учебенъ напрѣдъкъ и досѣцахъ, какви сръдства ще му сж нужни за да стигне до своя пълненъ развой; а като шега на людѣ безъ работа се чинѣше думата за нашъ университетъ на всички остали по-прѣдпазливи умове, които съ самата тая дума свързувахъ една прѣдстава за върховно учебно заведение съ свои традиции, съ свой разработенъ организъмъ и дори съ свое научно име. И единтѣ, и другитѣ отъ тия наши съотечественици имахъ право да мислятъ така по тоя прѣдметъ; защото наистина въ сегашно врѣме учебното дѣло на всекой народъ се издига напokonъ до огнища за най-високо учение, каквото сж академитѣ, университетитѣ, а тия огнища, за да отговарятъ на своята задача, трѣба да се подържатъ отъ доказани научни и художествени сили, които у насъ далечъ още не сж се образували. Обаче отъ страна на естествения вървежъ, по който слѣдъ началнитѣ училища идятъ сръдни, а слѣдъ сръднитѣ високи, и отъ страна на интереса, що има всека държава да възпитува и учи младежта си на всичко у дома, по-вече право имахъ ония български умове, които съ вѣра очаквахъ и у насъ огнища за високо учение, безъ да си ги въобразяватъ изеднижъ равни съ прочути академии и университети у други народи.

Българското възраждане и национални борби сж най-блѣскави докази, колко е важно за единъ народъ учението на свой езикъ и въ свой сръдина. Само българскитѣ

езикъ въ нашитѣ училища и черковни проповѣди отхрани до зрѣлость нашето съзнание за народностъ, което ни тикна въ борба за черковни и политически правдини; българскиятъ езикъ ни научи да цѣнимъ всинца знанието и да затѣгаме да съемъ у невѣждия народъ просвѣта: той ни откри попрището, върху което и ние, подобно на всички човѣци, да упражняваме своитѣ способности за полза на ближния и да обработваме идеи за човѣшката добродетелна. Да бѣхме се учили виняги на нѣкой чуждъ езикъ, както е ставало до нашето възраждане, и да не проникнѣше у насъ никога мисълта за българско учение, ние щѣхме вѣчно да стоимъ убогдени, че който не научи тоя или другъ чуждъ езикъ съ книжнина, той не може „да познае себе си“ като човѣкъ, не може да участвува въ развой и напредѣка на общия човѣшки духъ и не заслужава нищо отъ богатата на тоя развой и напредѣкъ. А съ чуждия езикъ, на който се научимъ да мислимъ по-дълбоко и да чувствуваме по-силно, ние се отчуждаваме и отъ своя животъ и родина. Едничко кога ни топли сърцето нѣкаква привързаностъ, обичъ, любовъ къмъ своето, ние почваме да диримъ и у себе онова, което сж имали за прѣдметъ на своето знание и умѣние други прѣдни народи, и като го обработваме по тѣхенъ примѣръ, доставяме и сами на себе и на своитѣ сънародници всичкитѣ изгоди и уладии отъ подобно знание и умѣние. Това е накарало вече отдавна народитѣ, които се славятъ днеска съ висока образованостъ, да насаждатъ всѣкой у дома си пълно обучение и да му придадѣтъ бѣлѣзи на домашна наука и изкуство; — при домашни условия се захваща у тѣхъ образуването и върви постѣпенно къмъ цѣли по-широки, общочовѣшки, всемирни, ала все пакъ като дѣло на националенъ духъ. Това сжщото е побудило и българскиятъ народъ прѣзъ минжлата половина отъ тоя вѣкъ да се залови пъргаво за свои училища, които въ бързо врѣме го изведоха прѣдъ важния въпросъ за индивидуално сжществуване.

Първитѣ ни училища бѣха достатѣчни да прѣдадѣтъ на българскитѣ дѣца основитѣ на тѣй наречената „грамотност“, да ги направятъ спрѣчь хора „писемни“, на въ сжщото врѣме и да имъ посочатъ въ тѣхния матерни езикъ способенъ органъ за пнататѣшно образуване. Ала „българската книга“ трѣбаше да се простира скоро и широко между народа; затуй имаше нужда отъ много учители, на още отъ такива, които да могатъ да повдигатъ у дѣцата и равнежатъ на началното образуване. Покрай началнитѣ училища въ нѣкои

мѣста се отвори х „класове“, и въ тѣхъ се почин едно кхсо и усплено сръдно образуванье. Питомцитѣ на класовѣтѣ се явихъ веднага като домашни кандидати за учители, и съ тѣхния брой, умножаванъ сѣмъ-тамъ и съ нѣкоя „класникъ“ на външно сръдно училище, българскиятъ народъ посерѣщаше скромно своитѣ нужди дори до послѣдната руско-турска война. До това врѣме нашиятъ окаянъ робски животъ не прѣдставяше поприща за упражненіе на високата наука; той настоятелно искаше по-вече работници, които да сж проумѣли ползата отъ просвѣтата, да сж познали нуждата отъ свобода и да сж се напоили съ чувство и сила да се борятъ за това. Желанието и щастнето помагатъ на нѣкои момци, да си дотъкмятъ сръдното образуванье и да влѣзатъ въ по-високи чужди училища по различни специалности; ала по-големата имъ часть, безъ да бжде завършила своето учение, по една или друга причина пакъ се връща въ своето отечество, дѣто и съ они вече запасъ мисли и упжтванье, що успѣваше да си усвои прѣзъ една редица години, тя се оказваше въ състояние да пристѣпни къмъ дѣятелна помощъ на народа и не чувствувахе никакъ лишението отъ академически свидѣтелства. Не може да се откаже, че на българитѣ яко бѣхъ нужни лица съ пълна специална наука, които да стожатъ прѣдъ духовната и държавна власть като доводъ, че ние имаме всички основи за национални искания; ала материалната мощъ на народа не бѣше изобщо кадърна за отглеждане на такава бройна младежъ, а пъкъ отъ друга страна самото национално дѣло за просвѣта и свобода налѣгаше да се пълнятъ непрѣстайно редовѣтѣ на дѣйцитѣ непосредствено свързани съ народа и невъзпирани отъ специалнитѣ стремежи на своята висока наука. Въ тоя вървежъ на образуваньето се съединявахъ съврѣменниятъ народенъ интересъ и наличнитѣ народни сръдства; — интересътъ на бждещето сжщо тѣй не се оставяше съвсѣмъ безъ грижи и сръдства, ала тѣ редовно му се посветявахъ само въ такава мѣра, каквато едвамъ за неговото врѣме можеше да дорасне до състояние да го задоволи. Щомъ настанъ българското освобождение и нашиятъ животъ почин да се урежда споредъ новитѣ условия за сжществуванье, народътъ съзрѣ тутакси недостатъкътъ на своето образуванье: отъ него се запскахъ пълни знания и умѣние въвъ всичкитѣ извѣстни стѣпени и за прѣразлични призвания. Домашнитѣ училища, които работѣхъ до войната, трѣбаше да се стегнатъ споредъ новитѣ потрѣби на врѣмето, и за българската младежъ трѣбаше да се създаде

редъ заведения, дѣто да добне исканата и възможна системична подготовка. Началниятъ училища се изравниха повсѣдѣ по обемъ и прѣдмети за обучение; до тѣхъ се издигнахъ и допълнихъ по-вече сръдни училища за специални призвания или за прѣходъ въ академии и университети; а тия послѣдните останяхъ да се дирижтъ и занаяпрѣдъ по чужбина. Обаче докѣждъ животътъ у насъ изъ день въ день поставише все по-високо своитѣ исканья спрѣмо образуванъето на младежта и на общественитѣ работници, високото образуване въ чужди страни даде скоро да се осѣтихъ голѣмитѣ негови несподи и неизгоди. Прѣди всичко необходимото бързо повдигане на държавната уредба не намираше потрѣбниятъ брой лица съ високо образование между възпитаницитѣ, които съ помощта на стипендии или частни издѣржки полеха допадахъ изъ чуждитѣ високи училища. Сръдното образование въ страната се нуждаеше за своитѣ доста многобройни заведения отъ специално за него подготвени учители; домашното правосѣдие и международното положение на държавата искахъ лица съ юридическа наука; държавното и обществено стопанство, поминѣкътъ на населението, народното здравье, съобщенията и градежитѣ, на най-сетиѣ и специалното изучаване на страната и жителитѣ,—всичко това гледаше къмъ вѣщи рѣшѣ, каквито можехъ да ни дойдѣтъ само отъ специални и по-високи училища. Между туй като не стигахъ за такъвъ голѣмъ некъ малкото наши кандидати въ чужбина, тѣ покрай това карахъ да се изнасятъ изъ държавата всѣка година по 1.000.000 лева; а съ такива годишни влогове би се образувалъ прѣзъ 10 години капиталъ, чиито лихви¹⁾ бихъ могли да подѣржатъ въ собствената наша земя едно за първо врѣме съвсѣмъ достатъчно заведение за висока наука съ нѣколко клона, способно и за нататѣшно развитие. Послѣ сѣшитѣ ония кандидати добивахъ своята наука на чуждъ езикъ и въ чужда страна, дѣто всѣкакъ и самитѣ мѣстни условия влияхъ върху образа и приложението на тѣхнитѣ мисли; а да бѣхъ принудени да прѣстояватъ за такава дѣлъ по 3 — 4 години въ заведения на своето отечество, тѣ щѣхъ да бѣдѣтъ единъ траенъ потикъ за научна обработка на българския езикъ, за основа на българска научна книжнина и много по-скоро и по-правилно бихъ схващали отношението на своитѣ знания къмъ потрѣ-

¹⁾ Ако се влага всѣка година по 1.000.000 лева и тия влогове се дѣржѣтъ съ сложна лихва по 5% докѣждъ изтече и десетата година, тѣ ще образуватъ капиталъ близу отъ 13 милиона лева, който по 7% би давалъ годишна лихва 900.000 лева.

битѣ на дѣйствителността. Знайно е, че въ чуждитѣ високи училища, ако е опрѣдѣлено да се слѣдва извѣстна специалность нѣколко години и слѣдъ това да се правятъ изпити за академически свидѣтелства, то не ще каже още, че на абсолвента сж отворени вече всички врата да упражнява свободно своята наука; наопаки той е длъженъ да поработи още 1—2 години въ видъ на опитъ или практика, и тепърва тогава му се повѣрѣва мѣсто да прилага досущ по свое усмотрѣние онова, което е изучилъ и изпиталъ. А нашиятъ кандидатъ, който прѣкара курсътъ на едно чуждо високо училище и добие своето свидѣтелство, веднага се връща у дома и завзема самостоятелна работа, дѣто вмѣсто положително упражнение на своята наука той ще-неще нѣколко години прави само по-вече или по-малко сподучени опити. Тогава е много по-цѣлесходно да добие тоя кандидатъ своята теоретична наука въ домашно високо училище, та единичко за усъвършенение да ходи и въ чужбина, както става това и отъ страна на възпитаници на самитѣ чужди високи училища. Тия именно материялни несподби и национални и научни неизгоди съ добивањето високо учение за българската младежъ бѣхъ доста важни, каквото да потикнатъ и насъ къмъ създаване високи учебни заведения у дома си. Така се яви първото заведение отъ тоя видъ — сегашното Висше училище въ София.

Само отъ себе се разбира, че Висшето училище въ София е първиятъ български университетъ, понеже е назначено за разсадникъ на високото учение въ България по различни клонове; то не си е дало наистина името „университетъ“, ала по наукитѣ, що се прѣподаватъ въ него, то не е безъ другари между университетитѣ въ Европа и въ Америка; броятъ на студентитѣ въ него му запазва мѣсто по-горѣ отъ тринайсетъ други млади университета въ малки държави като нашата. Човѣкъ нѣма да се помами да цѣни по имената на наукитѣ, що се прѣподаватъ въ едно високо заведение, и по броя на неговитѣ студенти научното му достоинство; по сжщо така той не бива да прави разлика въ достоинството на заведенията и само по имената „университетъ“ и „висше училище“. А трѣба да изповѣдаме, че ония наши сънародници, които смѣтахъ за бездѣлна нега думата „университетъ“ въ България, и до сега още се стрѣскаатъ, кога чуятъ да се каже за Висшето училище въ София „нашиятъ университетъ“, понеже сждатъ за достоинството на високитѣ учебни заведения само по имената имъ. Който е сторилъ похвалниятъ трудъ да отвори у насъ Софийското „Висше училище“, той е постигилъ може

би твърдѣ разумно да не го нарече изедихжъ „университетъ“, защото неговото отваряне станж безъ много прѣдварителни работи, които можехж да стождт като поржчителство за по-звучно име: обаче съ името „Висше училище“ на нашето заведение никакъ не е отнетъ характерътъ на университетъ и не му е запрѣчено да се прогласи единъ день за такъвъ. Любопитно е при това, че безъ да се е прогласило още Висшето училище за университетъ, противникитъ на това име за него вече захванхж доброволно да му го даватъ, откакъ единъ родолюбивъ български благодѣтель подари на 2. февруари т. г. хубаво мѣсто и едри пари — „за първия български университетъ“. Ще каже, че за по-звучно име на нашето високо заведение за наука трѣбало просто да се даде отъ извѣстна страна примѣръ, противъ който да нѣма мѣсто за възражение. Това сж, както е явно, права на навика; тѣ припомнятъ нѣкои аналогични случаи изъ новия нашъ политически животъ. Подиръ освобождението на България имаше да се избержд петъ души българи и да се облѣкжд въ званието министри. Тѣ се избрахж и настанихж по креслата си, а довчерашинитъ тѣхни другари, или нѣкъ други нѣкои сънародници, като не бѣхж чували до тогава за министъръ българинъ и като си въобразявахж нѣщо необикновено подъ това име, не бѣхж въ състояние да схванждт. какъ тъй тоя Н. Н. или Х. Х., когото знаждт отблизу, познаватъ и майка му, и баща му, спали сж на халъ въ селото му, — какъ е възможно да бжде той сега „министъръ“, и да заповѣда, и по цѣла България да го слушатъ, да му се покоряватъ? Не, това не е възможно; — долу такива министри! . . . Сжщото се казваше и повтаряше за нѣкой старъ даскалъ, когото бѣхж назначили за „окръженъ управителъ“, или за скроменъ търговецъ, когото бѣхж турили да сжди и затваря. Обаче полека-лека врѣмето свикнуваше спривавитѣ непригодливи съ звучнитѣ имена на „министри“, „управители“, „прѣдсѣдатели“, „полковници“ и др., при всичко че мнозина отъ днешнитѣ носители на тия звания, за които не имъ се правжд вече неприятности, може да не сж направили толкова, колкото ония, що се облѣкохж съ тѣхъ въ първитѣ дни на сегашната ни държава. Така и съ Висшето училище, за косто думата „университетъ“ въ първитѣ години на живота му и подъ прѣдставата за именити високи училища извиква още страхове и неугоди. . . .

II. Мисълта за университетъ въ България.

Въ най-раннитѣ години на сегашната българска просвѣта не бѣше яко умѣстно да се мисли и за високо учение въ Бъл-

гария: страната едвамъ успѣваше да се сдобие по нѣкои мѣста съ какви-годѣ начални училища, па и за тѣхъ не можеше да намѣри доста срѣдства за издѣрка и учители за прѣподаване, а камо ли да мечтае и за нѣкаква най-горна стѣпенъ на учението. И при все това една потрѣба отъ заведение за такава висока наука у дома не е липсвала между мислитѣ на ония, които си давали трудъ да сновятъ по-далечни планове за постиганье пълна просвѣта на българския народъ. За да се умножатъ и уредятъ у насъ началнитѣ училища, трѣбаше да си отворимъ заведения, които да ги снабдяватъ съ необходимия брой вѣщи учители; а за да имаме и такива заведения съ добра уредба и подготовени учители, па и изобщо за да си развѣдимъ, като народъ съ права за бѣдеще, образуванн и учени граждани, ставаше нужно да си отворимъ и заведения за висока и специална наука. Такъвъ планъ виждаме че е ръководилъ при споменатнитѣ основатели на извѣстното въ България „Габровско училище“, които първи се погрижихъ да наредятъ български начални училища „по европейски образецъ“ въ замѣна на тогашнитѣ грѣцки и черковнославянски изби, метоси и келни; единътъ отъ тѣхъ, Василь Евстатиевъ Априловъ, е опрѣдѣлилъ ясно въ своето завѣщание, какво е тъкмилъ той да стане съ врѣме отъ основаното отъ него и отъ Никола С. Палаузовъ начално училище въ Габрово въ 1833. г.

Двамата габровски родолюбци, когато се рѣшили да даватъ годишно по 2000 гроша всѣкой до живота си за „правилно училище по примѣръ атъ на европейски те“ въ своето родно мѣсто и прнстѣжили да обѣрнатъ съ помощта и на други даровници отъ Габрово мисълта си въ дѣло, писали прѣзъ 1833. г. до Габровската община между друго слѣдното: „За учение-то ние мислимъ да почне школо-то Славянски, Болгарски языкъ по начина-тъ на Ланкастеръ, което е новъ лесенъ начинъ на начало-то на учение-то, Алфиллодидактики називаемия, по него яко скоро учеть деца-та; и на тоя языкъ да учатъ Граматика. Священ. Исторія, Аритметика и писмо: и като видимъ какво отива, и доходатъ на сколно-то чи артисва, тогази прибавямы и по високо учение“.1) Имено, Априловъ и Пала-

1) Всички вѣсти за грижитѣ на Априлова по въздиганьето на учението въ България занимае изъ книгата „Габровското училище и неговы-тѣ първы почитатели“ (Цариградъ 1866, издадена отъ завѣщанитѣ пари на саяня Априловъ, а съставена отъ П. Р. Славейковъ по порѣка на изпълнителитѣ на завѣщането на Априлова. Покрай исторіята на Габровското училище въ тая книга се четатъ къмъ края „завѣщания за учебны-тѣ заведения въ Габрово“, между които и „завѣщание-то на Василь Е. Априловъ“. По изпълнението на това завѣщание отъ смъртта на Априлова (2. октомври 1847.) до 1. ноември 1864. г. е пригудена къмъ същата книга особна

узовъ крѣпко да докарать подъ свое ръководство отъ Одеса да се развие Габровското училище постъпнено въ заведение, което да подготви за цѣла България учители за началнитъ училища, а за нѣкои чужди училища възпитаници, които да добивать тамъ високо образуваніе, па да се връщать сѣти въ своето отечество, за да сажѣтъ за напръдъ истинско сръдно, а негли и по-високо учение. Обаче проектъ можеше да се осъществи главно съ парични сръдства, които трѣбаше да се уздравѣятъ на Габровското училище като положителни доходи: отъ тѣхъ да се разширява програмата, да се допълня персоналътъ и да се поддържатъ на заемъ стипендианти. Това побудило Априлова да състави на 6. априль 1843. г. „завѣтъ“ за своя имотъ, който да се употреби за най-голямъ развой на учението при Габровското училище. Стѣдъ една година Априловъ дошелъ види се до по-цѣлесходенъ способъ за наредѣ съ имота си, та унищожилъ оня завѣтъ, като го замѣнилъ съ другъ, подписанъ на 25. октомври 1844. Слабото му здравье го е подканяло всекакъ да оформи колкото се може по-рано окончателно своитѣ желанія, за да ги прѣдаде стѣдъ смъртъта си на тѣхнитѣ изпълнители като практически законъ. Къмъ 1847. г. Априловъ ще да е билъ отнадхлѣл доста осѣтно, та се явявала необходимостъ да подири лѣкъ въ нѣкоя климатическа станция; по тоя поводъ въ съвмѣстното съ Палаузова писмо отъ 10. мартъ 1847. г. до училищното настоятелство въ Габрово той казва за себе: „азъ Василій на пролѣтъ ще ида за Цариградъ за здравіе-то си, и ако ми облекне мисля да дойда до Габрово да се видимъ“.¹⁾ Прѣди да трѣгне за лѣкуванье Априловъ пакъ прѣглежда завѣтътъ си и прави къмъ него „допалваніе“ отъ 10. априль 1847. г. На обратенъ пътъ отъ Цариградъ той се отбива въ Габрово на 24. августъ, прѣглежда училището, споговаря се съ настоятелството и остая много доволенъ, че на работата е дадена поне трайна основа. Като минува прѣзъ Букурещъ намира у тамошнитѣ спомагатели на Габровското училище непростителна нерадивостъ къмъ него и се изпълня съ дълбока скърбъ. Така стига до Галацъ, дѣто на 2. октомври се поминува. Съгласно съ неговия завѣтъ, изпълнителитѣ му поставихъ прѣзъ марта 1850. год. въ Галашкитѣ гробища паметникъ, подобенъ на поставения Венелину въ Москва отъ Одескитѣ българи.

„Смѣтка на душенаранцикы-тъ В. Е. Априлова, подадена Н. Н. Априлову“, братанецъ на покойника завѣщателъ. — Мѣстото изъ писмото, за което говоримъ по-горѣ, се намира на 10. стр. отъ книгата „Габровско-то училище.“

¹⁾ Въ спом. трудъ, стр. 32.

Завѣтътъ на Василъ Априловъ отъ 1844. год. заедно съ допълнението къмъ него отъ 1847. год. изтъкнувать ясно, по какъвъ начинъ е мислил незабравниятъ тоя покровитель на българската просвѣта да създаде поне съ свой трудъ и сръдства едно огнище въ България за образуванье отъ пай-долна стъпень до най-горна. Надъ завѣта стоѣтъ личнитѣ думи «*Quid potui feci, faciant meliora potentes*», съ които и Венелинъ бѣ завършилъ единъ свой книжовенъ трудъ за българитѣ; слѣдъ това захваща съ простъ и примѣренъ дори за днешно врѣме езикъ така: „Азъ долуподписанный, записанный въ Нѣжинскій ать грецкій ать магистратъ, подданъ Русскій, Василій Евстаѳьевъ Априловъ, Българинъ, рожденъ въ турски тѣ владѣнія въ Българіи тж въ село Габрово на 1789 годиниж 21 день Юля мѣсяца, държащъ Православниж тж Восточна тж вѣрж, зачтото имамъ желаніе да устрою иманіе то си така, дѣто подиръ смерть тж ми да ся употреби по желаніе то ми безъ перемѣнж за просвѣщеніе то на соотечественницѣ тѣ, Българе тѣ, кои то сж едно племѣ съ други тѣ Славене, по останахж отъ тѣхъ назадъ въ образованіе то и ученіе то, съ здравъ умъ и твердъ память направихъ той мой духовный завѣтъ, и го подписахъ съ ржжж тж си“. Въ 29 параграфа на завѣта се излага подробно, какъ да се постѣпя главно съ наличния му имотъ отъ 60.000 рубли, облѣчени въ четири записа („билета“) на Одеския клопъ отъ Държавната руска банка: съ лихвитѣ отъ отдѣлнитѣ суми (по 15.000 рубли) на тия записи има да се посрѣщатъ прѣзъ опрѣдѣлени срокове разности за Габровското училище, което да се развие въ сръдно учебно заведение, за образуванье момци въ по-високи руски заведения и напослѣдокъ пакъ за сжщото Габровско училище, но прѣобразувано вече въ лицей, духовна академия или университетъ. „Осекагодишни тѣ проценти (файдата) отъ Банкъ ать — казва Априловъ въ § 2. на завѣта — и за четири тѣ билети 60.000 рубли сребарни, додѣ самъ живъ, получавамъ ги азъ“; (§ 3.) „подиръ сичка та сумма 60.000 р. остава въ Банкъ ать вѣчно въ полза за учебно то заведеніе на родина та ми Габрово. Только проценти тѣ ще ся получаватъ, какъ то долу завѣщавамъ; капиталъ ать остава не бутанъ“. (§ 7.) „Ако ся случи Банкъ ать да ся прекрати, или да ся премести, душеприказчики тѣ приносятъ капиталъ ать въ друго кредитно царско установленіе“. (§ 8.) „Той капиталъ завѣщавамъ на Габровско то учебно заведеніе съ намѣреніе да си образува Словенско то племе, Българе тѣ, что сж подъ Оттоманска власть, и като рожденъ въ Габрово, попеченіе то

ми потребно е да е първо за него. Училище то, что съществува тамъ сега, нужно е да получи по много способи (колай) за да ся разшири образованіе то и наукитѣ; за това и проценти тѣ на реченный атъ капиталъ посвѣщавамъ ги на содержаніе то му, както долу излагамъ“.

„§ 9. Проценти тѣ на капиталъ атъ по билетъ атъ 1842 година . . . № 662 въ 15000 рубли Гг. душеприказчики получаватъ ги сека година, и ги харчатъ, какъ то сей мой завѣтъ показва“.

„§ 10. Проценти тѣ по билетъ атъ 1843 година . . . № 530 въ 15000 рубли оставатъ въ Банкъ атъ не бутани отъ смерть та ми двадесеть години, и ся притурятъ на капиталъ атъ“.

„§ 11. Така и проценти тѣ по билетъ атъ 1843 година . . . № 920 въ 15000 р. оставатъ въ Банкъ атъ не бутани на четыредесеть години, и ся присоединяватъ съ капиталъ атъ“.

„§ 12. Проценти тѣ на капиталъ атъ по четвертый атъ билетъ 1843 година . . . № 1032 въ 15000 рубли Гг. душеприказчики получаватъ отъ първа та година по смерть та ми сека година двадесеть години . . . Като ся mine това време полученіе то на годишни тѣ проценти ся присича и сума та петнадесеть тысящъ рубли съ проценти тѣ остава не бутана въ Банкъ атъ на шесдесеть години, какъ то и сума та на други тѣ три билети. за полза на Габровско то учебно заведение . . .“

„§ 16. За что то наетъ атъ ми е, да ся раздаде по между соотечественници тѣ ми и братья та, Българе, просвѣщеніе то, за това имамъ желаніе да образуя за тяхъ, пакъ отъ тяхъ достойни учители и прѣподаватели . . .“
Лихвитѣ отъ първия билетъ ¹⁾ ще се дѣлятъ на двѣ, та едната половина ще отива за училището въ Габрово или за разноски за изпълнителитѣ на завѣта, а съ другата, откакъ се отдѣлятъ 100 рубли за помощъ на четворицата български семинаристи, що слѣдуватъ вече въ Одеса на царски разноски, ще се издържа единъ момъкъ отъ габровскитѣ възпитаници въ Русия (може би до 10 години) за да свърши високо учебно заведение (§ 13—19.). Вториятъ билетъ до свършъка на двайсетата година

¹⁾ Ние не притежаваме никакви прѣми посочванья отъ страна на Априлова, какви лихви е прѣдполагалъ той да донесе годишно завѣщаниятъ отъ него капиталъ. Само отъ сметката на изпълнителитѣ видимъ, че банковѣтъ записъ, отъ който тѣ прибиратъ всѣка година лихвитѣ, давалъ доходъ 600 рубли, сирѣчь 4 1/2%.

ще образува съсъ сложна лихва¹⁾ капиталъ (съ 40% годишно — 32.550 рубли): отъ лихвитѣ на тоя капиталъ (по 1302 р. годишно) едната половина ще отива за габровското училище, а отъ другата ще се отдѣлятъ по 150 р. помощъ за семинариститѣ или други нужди, на остатъкътъ ще отива за издѣрка на три възпитаника отъ Габрово за висока наука въ Русия (§ 25. и къмъ него допълнението). По третия билетъ ще се образува подиръ четиресетъ години съсъ сложна лихва капиталъ (73.950 рубли), отъ който лихвитѣ (2.958 р.) ще се употребятъ подобно на лихвитѣ отъ първия и втория билетъ, само че за семинариститѣ ще се даватъ по 200 рубли годишно, а отъ габровското училище ще се взиматъ по шестъ възпитаника (§ 26. и къмъ него допълнението). Отъ паритѣ на четвъртия билетъ лихвата върви двайсетъ години наредъ въ полза на братанеца на Априлова, Николай Никифоровичъ Априловъ (§ 12.); слѣдъ това тя се пригужда къмъ сумата 15.000 р. прѣзъ шейсетъ години и става на особенъ капиталъ (162.000 рубли). Тогава капиталитѣ на всички четири билета скуномъ ще прѣдставятъ една доста значителна цѣлость (283.500 рубли), чийто лихви ще се възкачатъ на добъръ годишенъ доходъ (11.340 рубли, или около 30.000 лева). Отъ тоя подирния пакъ ще се отдѣлятъ по 200 рубли помощъ за семинариститѣ, на остатъкътъ на лихвитѣ ще служи изключително за „да уголемятъ учебно то заведение въ Габрово“ (§ 27. и къмъ него допълнението). За тая цѣль Априловъ моли „Гг. душеприкачки тѣ“ да извършятъ реченото въ § 20. и 21.

§ 20. Науки тѣ, что ся учатъ въ Габровско то учебно заведение до шесдесетогодишній атъ срокъ, ся уравниаватъ съ науки тѣ на руски тѣ семинарин и гимназии Но зашто то, като дойде шесдесетогодишній атъ срокъ, проценти тѣ на сички тѣ билети тогава ще станатъ голѣма сума, пакъ Българе тѣ въ това време, съ Божья помощъ ще станатъ до тая степенъ образовани, дѣто да могатъ да иматъ въ исто то Габрово заведение на високи тѣ науки, за това тогива проважданіе то въ други царства на юноши тѣ да ся ограда само въ Габрово, дѣто да ся содержатъ на счетъ на училище то не по много отъ десетъ, а въ Европейски тѣ Университети достаточо е, ако ся испроваждатъ, за да станатъ совершенни, два юноши . . .“

¹⁾ Отъ думитѣ на Априлова по растежа на завѣщания капиталъ се разбира на всѣка стѣпка ясно, че той е тѣкмилъ да се усилятъ сумитѣ на банковитѣ записи всѣка година съ помощта на добититѣ лихви и заедно съ тѣхъ да посѣмъ пакъ годишни лихви.

„§ 21. Десетъ години преди шестесетогодишнѣй ать срокъ Гг. душеприказчики тѣ пригласяватъ (калесава) учени тѣ да сочинятъ за Габрово, по примѣръ ать на Русски тѣ Семинари, Лицеи или Университети, положеніе, по кое то да ся преобразува учебното заведеніе въ духовна Академия, Лицей или Университетъ. Кога дойде срокъ ать, това положеніе влезва въ дѣйствіе. Директори тѣ помежду това време ся грижатъ да увеличатъ и учредятъ зданіе то (бива та)...“

По такъвъ начинъ завѣтъ на В. Е. Априловъ по отношение къмъ основаното въ 1833. година училище въ Габрово установява цѣла система постѣпки, съ които да се развие българското учение въ родното му мѣсто до най-високото стѣпало. Ние нарочито повторихме отъ завѣта всички единични разпорѣби на именития покойникъ, за да се види по-добрѣ, колко далечъ сж заничали грижитѣ му за образуванъето на българския народъ и какъ напрегнато е желалъ той да ги подържи въ цѣлия имъ обсегъ и съдържание съ личната своя парична помощ. Габровското училище е имало и други завѣщани прѣди Априлова и слѣдъ него имоти и пари, които доста сж обезпечали неговата издържка; ала ниедно отъ тия завѣщания не влиза тѣй въ организацията на самото това училище и въ формитѣ на неговото усъвършеніе, както завѣтъ на Априлова. И понеже В. Априловъ още приживѣ бѣ и се смѣташе за главенъ съвѣтникъ и истински управител на училището, а слѣдъ смъртта си му оставяше покрай други налични суми и вещи най-голѣмия лихвоносенъ капиталъ, той имаше право да прѣдвиди въ завѣта си разпорѣби, които безусловно да се изпълнятъ, ако се иска възможниятъ най-цѣненъ плодъ и отъ дароветѣ на другитѣ завѣщатели. „Намѣреніе то ми е — заключава Априловъ завѣтътъ си, — да помогна по сила та си, да ся образуватъ соотечественици тѣ ми, Българе тѣ, кои то только далечъ останахъ назадъ отъ други тѣ си собратія, на кои то и да внуша усердіе на науки тѣ. Азъ ща смета себеси найсчастливъ отъ челоуѣци тѣ, ако, като первый, дѣто дигнахъ гласъ ать си за тѣхна полза, споредъ сила та си, и способъ ать си, стана причина на грядущи тѣ времена на благогостояніе то имъ“. Слѣдъ смъртта на Априлова отъ разпорѣбитѣ на завѣта му имаше едно по друго да се явятъ слѣднитѣ блага за нашата просвѣта:

1. Отъ 2. октомври 1847. год. до 2. октомври 1867. г. Габровското училище приема годишно по 300 рубли „Априловска помощ“ и постепенно се допълня, съ изгледъ да се изравни напоконъ по своята програма съ нѣкое отъ рускитѣ срѣдни учебни заведения, а въ високитѣ заведения въ Русия се издържа непрѣкъжвано по единъ „Габровски стипендиятъ“.

2. Отъ 2. октомври 1867. год. до 2. октомври 1887. г. училището приема по 951 рубла въ година Априловска помощ, а въ Русия почватъ да се издържатъ непрѣкъжвано още по троица Габровски стипендиати.

3. Отъ 2. октомври 1887 г. до 2. октомври 1927. год. училището има по 2430 рубли Априловска помощ, а въ Русия почватъ да се изпращатъ още по шестима Габровски стипендиати.

4. На 2. октомври 1917. год. изпълнителитѣ на завѣта се залавятъ вече съ помощта на домашнитѣ учени лица да пареджтъ уставъ за лицей, духовна академия или университетъ въ Габрово, приготвятъ сградата за това високо заведение за наука и на 2. октомври 1927. година го отварятъ, като му дадѣтъ въ разпореждане годишниятъ доходъ около 30.000 лева само отъ завѣщания капиталъ на Априлова. До това врѣме отъ лихвитѣ на тоя капиталъ ще има изкарани до 100 стипендиата съ високо образуваше, които да дадѣтъ подготвенъ персоналъ на Габровското „срѣдно“ училище, па и доценти за Габровското „високо“ училище

Така е кроилъ В. Априловъ да се слобие напоконъ и българскиятъ народъ съ едно заведение за високо образуваше у дома си, безъ да взима въ смѣтка нѣкакви политически прѣврати, отъ които да се измѣнятъ коренно условията на живота ни, та да измѣнятъ и разпоредбитѣ на завѣта му. Не е възможно да не е таилъ въ душата си тоя родолюбецъ надежди за извѣстно улечение на робското ни положение, за извѣстна свобода, която да огрѣе българскиятъ народъ до годината, когато ще почне да се изпълнява и послѣдната точка отъ послѣдната му воля. Но ако при все това той безъ всѣкой политически огледъ е наредилъ подрѣбно, що и какъ да стане, за да се изпълни единъ неговъ „завѣщенъ“ идеалъ, той се е облѣгалъ на светостѣта, която притежаватъ разумнитѣ желанія на едно лице, що напуца тоя свѣтъ. Убѣдително е песочилъ благочестивата точностъ за изпълнение наредбитѣ на всѣкой завѣтъ другъ единъ завѣщателъ на

имоти за Габровското училище, Петъръ Пв. Вракиловъ: „Моля си — каже — на отряденный отъ время до время пристопителни на тази школа, да вардатъ здраво тѣйзи уряди [сир. наредби на завѣта], и да си исполнява всякій одолженіе то, като да се подканятъ сосѣ тойзи примѣръ и други соотечественници, за да остави всякой спорядъ сила та си помощ на школа та въ полза на юношество то; а инакъ, не само че нещатъ се подкани отечественници тѣ да оставатъ, но щатъ има и оскорбленіе на васъ, и неможемы да ви назоваваме отечественници, заради че не знаете сосѣ каква мѣра требува да се обходите, какво то е било до сега“. Извѣстно е, че отъ освобожденіето на България насамъ грижитъ за издържката на Габровското училище, подготвено вече отъ по-рано за пълна гимназия, каквато е сега, пое върху си изцѣло българското министерство на просвѣщеніето; обаче съ това завѣтътъ на Априлова по никой начинъ не прѣстая и не бива да се занемаря, и доходитъ отъ завѣщающа неговъ капиталъ все пакъ трѣба науклонно да се употрѣбятъ тѣй, както е наредилъ самъ завѣщателтъ; отклонения (ала не промѣни!) би били позволени само тогава, когато съ тѣхъ не се накърпява, по още по-вече се усиля прѣмата цѣль на завѣтнитѣ разпоредби.

Едноврѣменно съ мисълта на Априлова за високо учение въ България, изразена чрѣзъ негова завѣтъ, се явяватъ подобни мисли и въ българското списание „Любословіе“ отъ 1844. г.: статията „словесность славеноболгарска“ (свитѣкъ за септември, стр. 93—96) уговаря българскиятъ народъ да си въздигне „едно общо-народно училище. . . . Кое общава се да възобрази за народ-атъ и учители, отъ кои-то има на днешній день потреба; защото праватъ училища, и учители нематъ, и священници просвѣщенны и учены, кои-то са украшеніе церковно и подкрѣпленіе вѣры; сосѣ една рѣчь ще възображава и учители, и священници, и ритори и проповѣдници церковны, и естествословцы, гражданы учтивы художественници искусны и пр. пр. ¹⁾ Въ друга статия на сжщото списание подъ питанье „Кое е срѣдство-то на просвѣщеніе-то“ (стр. 107—108) се разирава и отговаря, че трѣба да си устроимъ една академия; авторътъ, подписанъ „единъ отъ ревнителите на Славено-Болгарска-та словесность,“ е Га-

¹⁾ При всичко че е подписана отъ „единъ отъ любородныхъ,“ тая статия се приписва отъ г. Н. Д. Шиниановъ на редактора на „Любословіе“ К. Г. Фотиневъ; вж. м. Сб. XII, 1.721.

врилъ Кръстьевичъ. Най-сетнѣ въ 1845. г., по поводъ на вѣсти за дарове отъ гърците за Атинския университетъ, срѣщаме въ Любословіе, год. II. стр. 130, единъ видъ въздишка, дали ще се удостоѣтъ и българитѣ съ „папепистимъ“ (университетъ)?“ Такива въздишки и желанія съ се чували нестѣмнѣно всѣкога, колчимъ е занимавалъ въпросътъ за пълна просвѣта мислитѣ на българскитѣ родолюбци и покровители на ученieto. Само пламениятъ стремежъ къмъ насилно освобождение на българитѣ заглушаваше тия мирни желанія и възнираше помислитѣ за тѣхно изпълнение. Когато пѣкъ се освободихме, настанъ за насъ първа длъжностъ да подновимъ разнебитеното отъ войната, да го поставимъ върху нови основи съгласно съ изгледитѣ на свободния ни политически и културенъ развой и да го разширяваме и допълняме до възможнитѣ най-свършени размѣри. И срѣди тая работа, въ минута на едно всеобщо тържество за нашата християнска просвѣта и национално възраждане се обади изново гласъ за високо учение въ България. На 6. априлъ 1885. г. ние славѣхме повсѣдѣ въ своето отечество хлядогодишницата отъ смъртта на просвѣтителя Методия; тоя день въ столицата на България, въ сградата на Народното събрание на една чваница господарѣтъ на стратата, князь Александъръ напи здравица съ мисль да се въздигне за българския народъ въ София университетъ за споменъ на великото дѣло на славянскитѣ просвѣтители; и тутакси се пустнъ между гоститѣ листъ да записватъ своитѣ помощи за единъ фондъ за български университетъ. Що станъ послѣ съ тоя листъ, не ни е извѣстно; вѣроятно и той се забрави, както и мисльта на покойния вече князь поради насталитѣ наскоро слѣдъ достопамятното тържество кобни събития за нашето отечество прѣзъ 1885. и 1886. г. Ала княжеската мисль бѣ тъкмо нагодена да раздвижи младежъта къмъ дѣйностъ за единъ високъ идеалъ; при първа вѣстъ за прѣдложения фондъ за български университетъ наши студенти въ Киевъ отдѣлихъ по залакъ отъ своята издържка и изпратихъ за тоя фондъ около 140 рубли въ българското министерство на просвѣщенieto! Въвъ врѣме на регентството въ България министърѣтъ на просвѣщенieto Т. Иванчовъ скоро съгледа нуждата отъ високо учение у дома; ала като се рѣши да направи нѣщо за тая цѣль, издѣйствува само да се издаде въ 1887. г. заповѣдъ за отваряне „Висши педагогически курсъ“ при Софийската класическа гимназия, за да подготви учители за долни класове на гимназии. Курсътъ се отвори едвамъ прѣзъ 1888. г.,

когато бѣ министръ вече бившиятъ регентъ Г. Живковъ. Нему се видѣше недостатъчно началото на прѣдходника му въ такъвъ скромнъ видъ, и затуй побърза още къмъ януари 1889. г. да прѣобрази курсътъ въвъ „Висше училище“ за подготвянѣ учители за срѣдни училища. Дѣлото на Иванчова като зародишъ на бъдеще високо училище въ нашето отечество не съдържае въ градежа си ни единъ поводъ, по който да намѣри справедливо мѣсто и въдушевеннето на българската младежъ, изказано тѣй утѣшно по поводъ на мисълта на княза Александра въ 1885. г.: а дѣлото на Живкова, при всичко че се доближи твърдѣ много до характера на университетъ, бѣ устроено още по-скрито отъ участието на външни национални чувства. Между туй отъярънѣето на едно високо заведение за наука въ всѣка една страна се брои за събитие, съ което се гордѣе цѣлиятъ народъ. У насъ изобщо има единъ важенъ недостатъкъ, който ни бори въвъ всѣко проявление на публичния животъ и ни кара дълго да се скитаме по морпжтини, докждъ налучимъ правото и истинното: то е, че не сме отглеждали у себе историческа паметъ. Да имаме тоя вкорененъ обичай, да издираме и освѣтляваме съкой въпросъ по исторически пжтъ, въпросътъ навѣрно щѣше винжги да се постави прѣдъ обществото по-смѣло и да се разрѣшава по-правилно и пълно. Днешното Висше училище въ София е — може да се каже — осжществение на мисълта за български университетъ, която си води потеклото още отъ врѣмето на нашето училищно възраждане; ала откакъ сжществува това училище, неговата сждба постоянно се е клатушкала между наредби, които явно показватъ, че за него не се е постигнало поне тѣй, както е завѣщавалъ покойниятъ Априловъ за мечтания свой университетъ въ Габрово.

(Слѣдва).

А. Теодоровъ.

Бъдъщето на югославянската музика.

Началото на тоя вѣкъ отваря нова глава въ историята на музиката. У нѣкои народи, гдѣто музиката е била много развита, захванъ да се появява опозиция противъ сръдновѣковната полифония и общитѣ ѳ хармонични и мелодични правила, и — ослонящъ се на захванълото се народностно движение — взехъ да прѣобразуватъ музиката на всѣкой народъ отдѣлно чрѣзъ въвеждане принципи, черпени изъ народнитѣ пѣсни. По този начинъ се появихъ разнитѣ народни музики, като нѣмска, френска, италианска и др., които често пати изражаватъ битътъ на народа даже по-добрѣ, отколкото самитѣ пѣсни.

Отъ славянскитѣ народи само руситѣ и чехитѣ иматъ своя народна музика. У поляцитѣ Moniuszko съ своитѣ произведения положи основа за нея, по нѣма, кой да продължава. Югославянитѣ сж най-пазадъ въ туй отношение: не само че нѣматъ своя народна музика, но и продуктивнитѣ сили у тѣхъ по този клонъ сж такъва рѣдкость, че можемъ да ги прѣброимъ на прѣсти. По нѣкои знаци обаче може да се сжди, че това нѣма дълго да трае и че въ най-близко бъдъще ще се снабдятъ и тѣ съ такъва музика. И защо не? Не даватъ ли българскитѣ народни пѣсни достатъчно матерпалъ за това, матерпалъ много по-богатъ, отколкото сж напѣвитѣ на другитѣ народи за тѣхната народна музика? Тамъ е повлиялъ само духътъ на респективния народъ, когато тукъ освѣтъ него има още и разни други влияния, които сж направили българскитѣ пѣсни по-богати на мотиви, отколкото сж пѣснитѣ на другитѣ народи. Дѣйствиелно мотивитѣ не сж тѣй обработени, както въ пѣснитѣ на другитѣ народи, но главно е, че ги има, и то въ голѣмо множество.

Въпросътъ е, кое отъ четиритѣ югославянски племена — словенци, хървати, сърби и българи — ще може да подигне знамето на народната музика. Немислимо е, щото всѣко да си има своя отдѣлна музика, понеже разликата между югославянскитѣ пѣсни не е голѣма, така че музиката на това племе, което най-напрѣдъ ще съумѣе да си я създаде, ще бѣде центъръ,

гдѣто ще се съсредоточватъ музикалнитѣ стремения и на другитѣ племена. Ако се е чудилъ Д-ръ Hanslick на многото свѣрзки у славянскитѣ мелодии (вж. Neue Freie Presse 10. XII. 1879.), още по-голямъ сж тѣзи свѣрзки у югославянскитѣ пѣсни. Затова именно ще има само една югославянска народна музика. Коя ще бѣде, зависи отъ много обстоятелства, за които искамъ да поговорѣмъ нѣщо по-вече.

Колкото за словенцитѣ, трѣба да имъ се признае, че макаръ тѣ да сж на брой отъ всичкитѣ югославяни най-малко, сравнително сж направили най-много. Въ Люблина е основано още прѣди тридесетъ години музикално дружество — Glaszbena matica, — което си е поставило за цѣль, да работи за музикалното развитие на народа. То, при всичкитѣ прѣпятствия отъ страна на върлитѣ си врагове, нѣмцитѣ и италианцитѣ, успѣ до тамъ, че прѣди нѣколко години отвори и единъ видъ малка консерватория. Резултатитѣ на тоя дългогодишенъ трудъ сж очевидни. Нѣма словенски градъ въ Крайна, Каринтия, Щирія и Истрия, гдѣто да нѣма добръ уредено пѣвческо дружество: тия дружества съ соединени всички въ единъ съюзъ, управляванъ отъ настоятелството въ Люблина. Въ люблянския театръ се даватъ твърдѣ често и опери, при които взема участие и Glaszbena-ta matica, понеже персональтъ на театра за тѣхъ не достига.

Словенскитѣ народни пѣсни се различаватъ много отъ напѣвитѣ на другитѣ югославяни. Чуждитѣ влияния, особено нѣмското, сж взели толкова върхъ, щото характеристичнитѣ славянски чѣрти сж почти изчезнали, а пъкъ стари напѣви нѣма никакви. Такъва словенска пѣсенъ често прилича по-вече на нѣкой тиролски йодлеръ, отколкото на славянска мелодия, както ще се увѣри всѣкой, ако прѣгледа сборкитѣ имъ, издадени отъ тѣхнитѣ най-добри музиканти: Коритко, Коцианчичъ и Иенко. Единствена особностъ имъ останала, т. е. че обичатъ да пѣятъ вторииятъ гласъ по-високо отъ първия; тоя начинъ на пѣенъ тѣ наричатъ „črez“. Но туй нѣщо прави по-скоро лошо, отколкото хубаво впечатлѣние. Разбира се, че при тѣзи обстоятелства е мжно да се помисли за основаване чисто словенска народна музика. Тѣхнитѣ музиканти полагатъ голѣми усилия за това, но като резултатъ до сега се е появила само една народна опера: «Uhr, grof Celjski», компонувана дори отъ Парма.

Хърватитѣ въ музикално отношение заематъ първо мѣсто между югославянитѣ. Причината на това нѣщо е тѣхното съседство съ Италия, гдѣто музиката въ края на срѣдния вѣкъ

е била до висока степенъ усъвършенствувана. Още тогава е имало у хърватитѣ музиканти, които не само че сж събирали народни пѣсни, но още ги и хармонизували. Нѣколко такива мелодии съ стара хармонизация се срѣщатъ въ Кухачовата сбирка отъ югославянски пѣсни (кн. III, стр. 180—192.) Както у тѣзи, тѣй и у другитѣ по-нови, печатани въ сжщата сбирка, забѣлѣжителни сж нѣжността на мелодиитѣ и правилността на формитѣ — доказателство, че тѣ сж заети изъ европейската музика. Особено важи туй за лиричнитѣ напѣви, въ които хърватитѣ прѣвъзходствуватъ вспчкитѣ си съсѣди. Не е чудно, че при тая благоприятна обстановка музикалното чувство е захванало у тѣхъ твърдѣ рано да се развива. Още въ края на минлия вѣкъ австрийскитѣ военни музика сж били пълни съ хървати, а на 1827 год. е основана и консерватория въ Загребъ, която — макаръ и подържана отъ частно дружество — сега стои на единъ уровень съ другитѣ въ Австрия. Прѣподаването на музиката въ тѣхнитѣ училища е просто образцово и се надзирава отъ особенъ инспекторъ. При всичко това и хърватитѣ не сж сполучили до сега да се снабдятъ съ една чисто народна музика, понеже Зайцовитѣ опери: «Nikola Zrinjski» и «Ban Leget» съ народнитѣ си сюжети сж тепърва малкъ опитъ въ това отношение. Но за това музикантитѣ като: Зайцъ, Вилхаръ, Лисински, Малингерова и други разпространяватъ честта на хърватското име и далеко задъ границитѣ на отечеството си. — За съжаление е, обаче, че отъ двѣтѣ музикални списания: «Gusle», издавано прѣзъ 1892. год., и «Glazba», издавано прѣзъ 1893. год., нито едно не можа да се удържи; послѣдното даже не можа да довърши годишнината си.

У сѣрбитѣ въ началото на тоя вѣкъ биде приготвена почва за народна музика чрѣзъ голѣмитѣ трудове на К. Станковичъ. Този неуморимъ музикантинъ не само че е събралъ, хармонизувалъ и напечаталъ въ нѣколко издания пѣснитѣ имъ, но е очистилъ и църквитѣ имъ отъ пагубното влияние на развалената византийска музика — псалтиката, като я реорганизувалъ въ чисто народенъ духъ споредъ правилата на съврѣмнената музика и я написалъ съ ноти. Неговитѣ хубави църковни напѣви сж въведени въ всичкитѣ сѣрбски църкви както въ Сърбия, тѣй и въ Австрия. Почвата е приготвена, но кой да я обработва! Може да се каже, че прѣзъ послѣднитѣ 50 години сѣрбската музика се намира въ застои. Въ бѣлградския театръ по-прѣди сж се давали малки опери, но сж напустнѣти, понеже паричнитѣ срѣдства не сж достигали. Остава, музиката да се подържа само отъ пѣвчески дружества, които сж многобройни

у сърбитѣ, и отъ едно дружество за коморна музика, каквото липсва у другитѣ югославяни.

Колкото за пѣснитѣ имѣ, неоспоримъ фактъ е, че тѣ от-носително мелодичността си надминаватъ словинскитѣ и хърватскитѣ напѣви, а пъкъ елегичното изражение у сръбскитѣ епични мелодии е просто непостижимо. Само че пакъ въ хармонично отношение сж твърдѣ сиромашки; даже разнитѣ контрапунктни фигури, каквито употрѣбява при хармонизацията имъ новата сръбска школа, не могатъ да покриятъ тая имъ босота.

Колко е направено въ България за усъвършенствуването на музикалното изкуство и за развитието на музикалната дарба на народа, която той притежава въ голѣма мѣра, всѣкому е извѣстно. Цѣвчески дружества пѣма почти никакви, освѣнъ ако смѣтаме за такива разнитѣ платени църковни хорове. Столичното, върху което се възлагахъ най-голѣми надежди, заспа подиръ двѣгодишно вегетиране. Сжщо тѣй се разби и хубавото прѣдприятие на министерството на Просвѣщеніето, — да се основе българска опера. Не се осъществи то, не че не е имало доволно сръдства, както искахъ пѣкоп тогава да кажътъ, но затова, че управлението му бѣше слабо и неопитно. Четиридесетъ хиляди лева стигатъ за една малка опера прѣзъ първитѣ ѝ години. Остава само едно мѣсто, гдѣто музиката си има свое прибѣжище, именно училището. Но и тукъ пѣма доволно подрѣзка, която да ѝ замѣни недостигътъ отъ другитѣ фактори. Че това е вѣрно, виждаме отъ нищожнитѣ резултати на музикалното обучение, виждаме отъ изчезването на народнитѣ мелодии, виждаме отъ пълната апатия на образованото общество къмъ музиката. Причината на туй пѣщо е, че обучението, оставено безъ надзоръ, забрави овехтѣлото правило: *non scholae sed vitae discimus!* като си постави за главна цѣль, да научи младежъта да изиѣе или да изсвири точно иѣкоя пѣсень, макаръ и да я не разбира музикално. Но задачата на това обучение е по-висока, по-благородна: да научи младежъта да схваща и разбира музиката въ естетично отношение, за да стане достъжна на нейното влияние.

Българскитѣ напѣви иматъ всичкитѣ свойства, които се изискватъ отъ една народна музика: особенъ характеръ, особена форма и особенъ материалъ. Извъртя истината всѣки, който твърди противното, както направи — и то съ сила на авторитетъ — напр. извѣстниятъ Кухачъ, като каза, че българитѣ не били въ състояние да си създадѣтъ собствена музика, понеже били потънали въ старогръцкитѣ традиции. Това пѣщо трѣба

да е направилъ, или че незнае българскитѣ пѣсни, или пъкъ отъ голѣмъ хиперпатриотизъмъ. Първото по ми се вѣрва, като сѣдѣж по неговата хармонизация на българскитѣ напѣви въ сборката му, къмъ която ще се повърнѣ въ една отъ идещитѣ книжки на „Бълг. Прѣгледъ“. Истина е, че гръцката музика е упражнявала голѣмо влияние главно върху мелодиката на българскитѣ пѣсни, но не толкова старата, колкото новата (византийската), благодарение на песалтиката, която и досега още господствува. Но при всѣ това българскитѣ мелодии държатъ златната срѣда между всичкитѣ югославянски напѣви. Тѣ не сѣ се подчинили толкова на чуждото влияние, както словинскитѣ и хърватскитѣ, не сѣ пригърнали само епиката, както сръбскитѣ, или пъкъ лириката, както хърватскитѣ: въ тѣхъ се съединяватъ сѣверниятъ студъ съ южния жаръ, западниятъ изтъненъ вкусъ съ славянската наивностъ, буйната фантазия на турчина, съ строгата трѣзвеностъ на европейца. Отъ всичко горѣказано слѣдва:

1). че относително матернала за изкуствена народна музика българскитѣ пѣсни стожатъ на първо мѣсто и подиръ тѣхъ слѣдватъ другитѣ югославяни: сърби, хървати и словенци,

2). по колкото се касае до музикалната подготовка, редътъ е почти обратенъ, понеже тукъ най-напрѣдъ иджатъ хърватитѣ, подиръ тѣхъ словенцитѣ, сърбитѣ и най-послѣ българитѣ.

Стига слѣдователно българскитѣ музикални сили малко да се постигнатъ и ще могатъ да успѣятъ, да застанатъ на чело на музикалното движение на славянския югъ. Ако се схване добръ задачата и се изкара систематично до край, нѣма съмнѣние, че сътворената музика ще се нарече българска. Тя ще трѣба да запази хубавитѣ стари напѣви на другитѣ всички югославяни и да прибере отъ общата музика толкова, щото да си остане чисто българска. но да бѣде при това и частъ отъ модерната музика.

К. Махань.

Тенденциозно изкуство или изкуство за себе си?

Колко сме далечъ отъ врѣмето, когато бѣ общо признато, че висшето начало на изкуството трѣба да бѣде: „изкуството за себе си“, *l'art pour l'art*, — когато художникътъ гордо, прѣзрително гледаше отъ своето високо аристократично сѣдалище върху всичко, което не влизаше въ неговата областъ, и съ всички срѣдства се защищаваше отъ мисълта, че е възможно да се изисква отъ изкуството нѣщо повече отъ това, което лежи въ неговото абстрактно понятие. Че е позволено на изкуството, да гони по нѣкога поне и нѣкакви обществени цѣли, нѣкаква тенденция, това се смѣташе за ересь, за светотатство противъ изящното, което не търпи никакви компромиси съ такива парии като доброто и полезното. Художникътъ не бѣше длъженъ да се води отъ никакви други начала, освѣнъ отъ своя естетиченъ идеалъ, безъ да гледа, каква практична полза или нравствена врѣда има отъ неговото творение. Поетътъ пѣе, както пѣятъ птичките, които се люлѣжатъ на клонките; той твори, защото така го изисква оная небесна стихия, която е въ гърдитѣ му и която е часть отъ божеството. Поетътъ е като баснословната Амонова статуя, която издава сладки тайнствени звукове при първитѣ лъчи на слънчевия дискъ. Поетътъ е сирена, която се разтваря въ небесни хармонии, щомъ полѣхне и най-слабиятъ зефиръ! Пита ли птичката, каква полза принася нейното пѣние? Така и художникътъ се велушва само въ гласа на своя гений и не иска и да знае, какво влияние произвежда неговото творчество върху околната срѣда.

Такива бѣхъ прѣди всячко възгледитѣ на нѣмскитѣ романтици и на тѣхния философъ Шелингъ, който прѣзидициаленъ отъ платоновски идеи въведе теорията на изкуството въ областта на философията, като и даде мѣсто въ своята система на трансценденталния идеализъмъ. Шелингъ, както е извѣстно, постави художествената дѣйность наравно съ умствената. Самото изкуство той опрѣдѣли като свободно творение на човѣшкия духъ, въ който се проявява часть отъ божествената творческа сила. Ху-

дожникътъ е полубогъ. Произведенията на изкуството стоѣтъ много по-високо отъ произведенията на природата. Древнитъ мислители (Аристотель и др.) бѣхъ опрѣдѣлили наистина изкуството като подражание на природата, но тая дефиниция споредъ Шелинга е само тогава вѣрна, ако подъ „природа“ не се разбира единъ мъртавъ агрегатъ отъ всѣкакви прѣдмѣти, а се разбира оная първоначална творѣща сила, която произвежда всички нѣща отъ само себе си. Въ тая смисълъ, дѣйствително художникътъ подражава на природата, която е тъждествена съ самия творецъ.

Това, което Шелингъ изказа въ науката, Гете го приложи на дѣло. И за него изкуството стои по-високо отъ природата и си има свои собствени цѣли. — Най-големъ отзивъ имѣрихъ обаче Шелинговитѣ теории въ срѣдата на нѣмската романтическа школа, на чело съ братия Шлегель. Тукъ тѣ бидохъ възведени въ практически кодексъ и девизътъ „Изкуството за себе си“ стана тѣхната бойна кличка, съ която прѣвзехъ тѣ, както е извѣстно, цѣла Европа, даже Франция, гдѣто изкуството е било винаги най-малко свободно и винаги се е подчинявало на извѣстни тѣсни или криворазбрани правила или на общественото благоприличие. Извѣстно е сжщо така, какво опиянение произведе побѣдата на романтизма въ кръга на художникитѣ и на естетизирующата публика. Изкуството, освободено отъ веригитѣ на конвенционализма, първи пѣтъ усѣщаше своята сила. Провъзгласено за суверенно, то си въобрази, че отъ него нѣма нищо по-важно и че то е, което дава значение на живота. Художникътъ, сравненъ съ самия творецъ, съ природата, наченъ да вѣрва дѣйствително въ своитѣ божествени атрибути. Плувайка въ ефирната сфера на вѣчния идеалъ, той почнѣ да прѣзира тѣлната, безсмисления народъ, „поденникъ, рабъ нужды, заботъ“, който цѣни всичко споредъ ползата която принася:

„Ты червь земли, не сынъ небесъ;
Тебѣ бы пользы все; — на вѣсъ
Кумиръ ты цѣнишь Белведерскій.
Ты пользы, ползы въ немъ не зришь.
Но мраморъ сей вѣдь богъ! . . . Такъ что же!
Печной горшокъ тебѣ дороже. . . .
Ты пищу въ немъ себѣ варишь.

Поетътъ нѣма нищо общо съ тая „червь“, която поставя гърнето по-високо отъ Аполона Белведерски.

„Не для житейскаго волненья,
Не для користи, не для битвъ,

Мы рождены для вдохновенья,
Для звуковъ сладкихъ и молитвъ.“

Съ подобни теории изкуството принудително трѣбаше да прѣдизвика силна реакция, която, като всѣка реакция, отиде до екстримъ крайности, що бѣхъ и възбудили — само въ противоположна посока. — Тая реакция противъ надмѣнността, изключителността на изкуството биде подкрѣпена отъ една страна отъ банкрутството на отвѣтченія германски идеализъмъ и врѣменното тържествуване на материализма, а отъ друга отъ новитѣ политико-соціални отношения, които не давахъ вече сърдце и на най-убѣдения романтикъ да заявява, че е роденъ само „за вдѣхновение, за сладки звукове и молитви.“ — Поетътъ, който вникъ се е уподобявалъ на пророка, трѣбаше да слѣзе отъ своитѣ висоти, и да се смѣси между самата тая тълпа, тая „чернь“, която той до вчера прѣзираше, ако не искаше да изгуби всѣка почва подъ позѣтѣ си, защото подъ влиянието на материалистичнитѣ учения захваняхъ да се явяватъ и такива еретици, които отфѣрляхъ всѣко значение на изкуството и които намѣрвахъ, че една истинска ябълка е хиляди пжти по-хубава отъ една писана ябълка, на била тя произведение на единъ Зевксъ или Параси. Тия еретици намѣрихъ, както е извѣстно силенъ отзивъ въ извѣстни страни, напр. въ Русия, гдѣто материалистичната естетика на Чернишевскій, която собственно е отрицание на всѣка естетика, имѣ грамадно влияние даже върху политическото възпитание на руската младежъ.

Реакция отъ подобна сила не остава никога безъ слѣда. И дѣйствително нейното влияние скоро се усѣти и въ естетиката, която съвършено естествено трѣгна по диагоналата между двѣтѣ крайни школи: романтичната (идеалистичната), и материалистичната. Все повече почна да взема върхъ възгледътъ, че изкуството, каквото и да е неговото произхождение, каквито и да сж условията на неговото развитие, може да бжде и единъ мощенъ факторъ, който е въ състояние да помогне дѣйно за възтържествуване на извѣстни идеи, що вѣднѣватъ обществото. — Разбра се, че тая негова рола ни най-малко не нахърнява неговата независимостъ, че напротивъ ти само подига значението му още повече. Доказа се най-сетѣ, че изкуството нѣма какво да се страхува отъ отрицания на своето право за самостоятелно съществуване, защото това право му се призна даже отъ точната наука, която намѣри зародиши отъ естетически вкусъ и въ нѣ-низко организуванитѣ животни. До когато естетиката търсеше своитѣ основи само въ метафизиката,

до тогава тя имаше, може би, дѣйствително право да се боп за сиечеленото чрѣзъ нея високо положение и да търси своето спасение въ свършеното отстранение отъ дѣйствителния животъ, също като единъ монархъ, който мисли че може да държи въ страхопочитание своитѣ подданици, само като се изолира свършено отъ тѣхъ. Днесъ, казватъ поклонницитѣ на тенденцията, изкуството може спокойно да слѣзе отъ висотитѣ, до които бѣше се забъргало въ своето самообалня, безъ страхъ, че може да загуби цѣщо отъ свои авторитетъ, който е много по-крѣпко основанъ, отъ колкото и въ най-блѣскавитѣ врѣмена на Шелинговата метафизика. Но при това то е длъжно, да се отрече отъ старитѣ си аристократични привычки и да усвои идентѣ, които движатъ модерното общество. То е длъжно да се демократизира и да прѣгърне новитѣ течения, които се стрѣматъ къмъ подобрѣнието на общественитѣ отношения, защото най-светлата задача на всѣко изкуство е евдемоническа: човѣшкиятъ прогресъ и щастие.

Нѣтъ, если ты небесъ избранникъ,
Свой даръ, божественный посланникъ,
Во благо намъ употребляй:
Сердца собратьевъ исправляй.
Мы малодушны, мы коварны
Безстыдны, злы, неблагодарны;
Мы сердцемъ хладные скопцы,
Клеветники, рабы, глупцы;
Гнѣздятся клубомъ въ насъ пороки:
Ты можешь, ближняго любя,
Давать намъ смѣлые уроки,
А мы послушаемъ тебя.

Тия думи къмъ поета, които Пушкинъ туря въ устата на тжпата „чернь“, и съ които той тѣй малко е съгласенъ, съдържатъ цѣла една програма, програмата на нова една литературна школа която обгръща хора като Толстой, Ибсена, неокатолицитѣ отъ рода на Бурже въ Франция и тѣхнитѣ подражатели и ученици въ Германия.

Това ново литературно течение отъ день на день взема по-големи размѣри. Неговитѣ успѣхи се дължатъ прѣди всичко на обстоятелството, че то отговаря напълно на общото душевно настроение на цивилизованото общество, и че то охотно прѣгръща неговитѣ страдания и горести и съ готовност се постави на чело въ борбата противъ общественитѣ неправди. Изкуството разбра, че въ едно врѣме на общи вопли и стѣнания,

малко има мѣсто за звукове сладки и молитви. Тия звукове неизбежно трѣбаше да заглъхнатъ въ общия хоръ на страждущитѣ. — То отложи пурпурната мантия, отрѣче се като царскии синъ Будда отъ прѣстола си, и отиде между народа, да облачи болкитѣ му, и да се бори противъ враждебнитѣ стихии, защото там борба, е борба за прогреса, за правдата, за свѣтлината.

Тия благородни стремежи наложихъ на изкуството единъ особенъ печатъ — тенденциозенъ, който печатъ се забѣлѣзва днесъ въ всѣко по-забѣлѣжително европейско литературно произведение, особено въ романа и драмата. Една нова генерация писатели нарастна въ Европа, която, движена отъ благородни чувства, посвети своя талантъ на тия проблеми, които интересуватъ цѣлия свѣтъ — на общественитѣ проблеми. Тѣхнитѣ романи, тѣхнитѣ драми посѣтътъ открито названieto социални романи и драми. Тѣ не крижатъ, че тѣхната цѣль е тенденциозна и нѣма какво да крижатъ, защото тя личи отъ всѣка фраза, отъ всѣки редъ.

Тия млади писатели се явяватъ въ очитѣ на мнозина за революционери. Тѣхнитѣ произведения срѣщатъ голѣми съпротивления, драмитѣ имъ се връщатъ назадъ отъ официалнитѣ или „благоразумнитѣ“ театрални дирекции, но това не прѣчи ни най-малко за разпространението на новитѣ идеи. — Когато официалнитѣ храмове на Талия затварятъ вратитѣ си, намѣрватъ се хора, и артисти, които съ собствени срѣдства издигатъ свои самостоятелни свободни театра, гдѣто намѣрватъ приемъ новитѣ социални драми. Такъвъ е „свободниятъ театръ“ на Антоана въ Парижъ (Théâtre libre), Freie Bühne въ Берлинъ и въ други нѣкои германски градища. Отъ тия скромни сцени нѣкои пиеси постигатъ да си извоюватъ входъ и въ по-голѣми театра. Такива сж гениалнитѣ драматически произведения на най-виднитѣ млади нѣмски писатели Герхардтъ Хауптманъ и Судерманъ, — които принадлежатъ къмъ литературната школа на тѣй парѣчената най-млада Германия.

Книжници, които току що почватъ да се развиватъ, макаръ и на прѣсѣклца, често се виждатъ на кръстопятъ и иматъ нужда отъ вѣрни, искренни показалци. Всѣкиму, който прочете горнитѣ редове, ще трепне, вѣрвамъ, въпросътъ на устнитѣ: „отъ двѣтѣ противоположни естетични начала, кое е правото и кое би трѣбало да се прѣгърне отъ нашитѣ художници? Трѣба ли да се иска отъ изкуството у насъ изключи-

телно полза, тенденция, или трѣба да се остави то напротивъ свършено свободно, като му се признажѣтъ нѣкакви висши, изключителни цѣли, които нѣматъ нищо общо съ практическия животъ?“

Ето наистина въпросъ отъ голѣма важность, на който споредъ моето мнѣние, може да се отговори колко-годѣ правдоподобно само отъ исторично гледище, т. е. ако не се изгуби отъ очи развитието на художеството въобще въ разнитѣ епохи подъ влиянието на най-важнитѣ фактори, които му даватъ печатъ и посока.

На първи погледъ всѣки би казалъ, че двѣтѣ теории въ изкуството сѣ винаги въ най-тѣсна и прѣма зависимость отъ владѣющитѣ метафизични понятия. Развитieto на принципа „изкуството за себе си“ въ периоди, когато идеализмътъ прѣобладава надъ реализма (епохата на Шелинга и романтицитѣ, теоритѣ на свърѣменнитѣ декаденти!), и обратно цѣлтежътъ на тенденциозното изкуство въ извѣстни страни подъ прѣмото влияние на материалистичната метафизика, би повело мнѣзина да мислжтъ, че тукъ трѣба да има нѣкакъвъ естественъ законъ. Обаче въ дѣйствителность не е така.

Напротивъ, ако погледнемъ по-дълбоко, ний трѣба да признаемъ, че идеализмътъ съвсѣмъ не е винаги необходимо свързанъ съ принципа за свободното изкуство, нито материализмътъ съ началото за тенденциозното художество. Собствено би трѣбало даже да бжде свършено обратно. Идеализмътъ, който допуска свободната воля, силата на идеитѣ, не стои ли наистина много по-близу до тенденциозното изкуство отъ материализма съ неговия фатализъмъ и неговото отрицание на личността? Самата дума тенденция не включва ли въ себе и понятието — съзнателна, свободна воля? Отъ всички изкуства не сѣ ли най-способни за тенденция именно тия, които най-лесно изразяватъ извѣстна идея — поезията, живописството, скултурата?

Отъ туй гледище, и само отъ него, ще могатъ негли да се обяснжтъ и такива явления, като Гонкуръ, Флоберъ и толкова други писатели, чисти материалисти и при това привърженници на изкуството за себе си, и обратно идеалисти като Бурже или Толстой, спиритуалисти и поклонници на тенденцията. Но ако на метафизичнитѣ теории не може да се отдаде нѣкакво непосредно, рѣшающо значение въ развитieto на двѣтѣ теории, които ни занимаватъ, нѣма ли, може би, друга нѣкоя дисциплина, която да бжде тукъ отъ по-голѣма важность? Менъ се чини, че има. Прѣди всичко не може да избѣгне отъ вниманието на наблюдателя важниятъ фактъ, че тенденциозното

изкуство е почти винаги признакъ или на необикновено силенъ подъемъ на нравственитѣ или религиознитѣ интереси въ обществото, или обратно на съвършено морално разкапване. Въ първия случай нравственитѣ интереси, създадени изкуствено или възникнали оствествено, неволно създаватъ тенденциозни течения и въ художеството, както би могло да се покаже съ примѣри отъ всички книжини. Вториятъ случай, гдѣто тенденцията да е прѣмъ продуктъ на другата крайностъ, на съвършената нравствена развала, — е наистина въ областта на истинското художество рѣдко явление: великъ художникъ, който съ умисълъ да е заемалъ перото си, кистната си или длетото си на най-низкитѣ инстинкти, на най-мръснитѣ тенденции, не е имало, и — нека се надѣваме — нѣма да има никога; но художеството е за жалостъ широко понятие, и въ храма на музитѣ има не само жреци, а и низки хитродули, както го доказва съществуването на развратници като Пиетро Аретино и толкова други.

Колѣбанията между двата принципа зависѣтъ не по-малко отъ измѣненіята въ економическитѣ отношения. Вече по-горѣ видехме, какъ идеалистичната естетика се видѣ принудена да слѣзе въ нашия вѣкъ отъ своя високъ пиедесталъ подъ влиянието на чисто народно-стопанскитѣ проблеми, които захваняха да вълнуватъ европейското общество.

Не по-малко влияние упражняватъ върху посоката на художествено-теоретичнитѣ течения личниятъ темпераментъ и националнитѣ характери, които наистина не могатъ да се смѣтатъ за вѣчни, защото сѣ продуктъ на физическата срѣда, а още повече на историческото възпитание, но не могатъ и да се отрицаватъ съвсѣмъ, поне за извѣстни опрѣдѣлени епохи. Даровититѣ, лекитѣ, подвижнитѣ, висококултурнитѣ гърци отъ врѣмето на Платона, които въ изкуството постигнахха върха на постижимото, можахъ дѣйствително да си въобразятъ, че изкуството е цвѣтътъ на човѣшкия духъ и че то заключава своята цѣль въ себе си. Не тѣй римлянитѣ, които си останяха до край ежщитѣ хладни практични натури, каквито си бѣхъ отъ начало; за това нѣма нищо удивително въ това, че Хораци въ своята *Ars poetica*, иска изкуството да гони нѣкаква практична, евдемоническа цѣль:

«Aut prodesse volunt, aut delectare poetæ
Aut simul et jucunda et idonea dicere vitæ».

Поетитѣ искатъ или да принесѣтъ полза, или да веселятъ, или да съединяватъ и приятното и полезното въ живота.

Измежду новоевропейскитѣ народи, кой можеше да изискава изкуството, да гони нравствени цѣли, ако не англичанитѣ? Самуилъ Джонсонъ прѣмо постави за задача на писателитѣ, да правятъ свѣта по-дѣбъръ: *it is always a writer's duty to make the world better.*

Кой пакъ можеше да постави изкуството вѣнъ отъ всѣкакви практични съображения, ако не нѣмцитѣ, но, — разбира се, не нѣмцитѣ на желѣзния канцлеръ, а възпитаницитѣ на единъ Кантъ, Шелингъ, Хегель, прѣмитѣ наслѣдници на гръцкия идеализъмъ?

Различията, които забѣлѣзваме въ отдѣлни народи, се проявяватъ, както виждаме, съ ежщата яеностъ и въ отдѣлни епохи. Погледнемъ ли обаче по-дълбоко, ний ще намѣримъ внижги нѣкое дълбоко измѣнения въ нравственитѣ поятня. въ социалнитѣ отношения, въ възпитателнитѣ фактори, като причина на тия промѣни. И това е свършено естествено. Узнаемъ ли обаче веднажъ пружинитѣ, които движатъ естетичнитѣ теории, ние не можемъ да бждемъ изключителни, и малко по-хладно ще можемъ да оцѣнимъ единитѣ и другитѣ.

Условията сж наистина такива, щото собствено никога не ще може да се постави едно вѣчно естетичено правило и врѣмената внижги ще си играятъ съ теоритѣ на мъдрецитѣ, съ естетичнитѣ правила на единъ Аристотель или Буало. Такива правила могатъ да се поставятъ само за отдѣлни епохи — и то пакъ съ голѣма резерва.

Отъ туй гледище може и за нашето изкуство и за нашата епоха да се поставятъ негли слѣднитѣ правила:

1) Художеството трѣба да бжде наистина напълно свободно, но само въ тая смисълъ, че никой не бива да му брани да бжде то и нравственно-тенденциозно, когато жизненитѣ интереси на народа и висшитѣ интереси на човѣщината и прогреса го изискватъ. ¹⁾

2) И въ тенденцията художеството трѣба да има внижги за принципъ — красотата. Азъ съмъ готовъ да приемъ и най-тенденциозното (разбира се нравствено тенденциозното) художествено произведение, стига то да бжде дѣйствително художествено.

3) Едно произведение е толкова по-цѣнно, толкова по-трайно, колкото тенденцията, прѣслѣдвана съ него, е по-висока, по-благородна, по-общо човѣшка. И най-хубавитѣ драми на

¹⁾ Че е далечъ всѣка изключителностъ и фанатизъмъ отъ насъ това читателитѣ могатъ да видятъ отъ статията ни въ прѣдизмната книжка на Вѣлг. прѣгледъ. „Единъ новъ руски критикъ“.

Александър Дюма синъ, като драми посветени на пропагандата на врѣмнини идеи — рискуватъ да бѣдѣтъ забравени слѣдъ рѣшението на практическитѣ въпроси, на които тѣ сѣ посветени. Напротивъ, драми въ които се рѣшаватъ вѣчни, общочовѣшки проблеми — сѣ гарантирани, че ще трайть, ако не вѣчно — защото нищо земно нѣма вѣчно — то въ всѣки случай до тогава, до когато човѣшкитѣ сърдца трептыть отъ единъ и сѣщи елементарни чувства, и се вълнуватъ отъ единъ и кръгъ външни, общи идеи. Това не изключаватъ, че единъ гений, като В. Хюго, като Байронъ, като Толстой, може да посвети перото си нѣкога и на тенденции, които, като прѣслѣдватъ, не тѣ сѣни партийни интереси, а висшата правда, иматъ за прѣдметъ най бѣзпакатата дѣйствителност. О, да, поете, художники, има моменти, когато тѣпата, прѣзрѣната „чернь“ има пълно право да ти извика:

Нѣтъ если ты небесъ избранникъ,
Свой даръ, божественный посланникъ,
Во благо намъ употребляй:
Сердца собратьевъ исправляй.
Мы малодушни, мы коварны,
Мы сердцемъ хладные скопцы,
Клеветники, рабы, глупцы;
Гнѣздятся клубомъ въ насъ пороки:
Ты можешь ближнего любя,
Давать нама смѣлые уроки,
А мы послушаемъ тебя.

Ив. Д. Шимановъ.

Българският клонъ на нѣмеката Социалъ-Демократия.

Пари — Стока — Пари,
Стока — Пари — Стока.
(Марксъ, Капиталъ).

Въ послѣдната статия (год. III, кн. I.) показахме, че и шефътъ на българския клонъ ту излиза по-марксистъ отъ самия Марксъ, ту „въ интереса на службата“ общава на селянина, че ще му „възстанови“ събственостъ въ най-чистата форма, като че ли съвсѣмъ не мирисахъ „Организациониятъ уставъ“ на клона, гдѣто изрично е казано, че земята (т. е. и частната събственостъ даже на най-дребния селянинъ) ще стане обществено владѣние.¹⁾ Характерна „мостра“ на материалистическото донъ-жуанство, за което нѣмскиятъ езикъ има технически терминъ — Bauernfängerei! «Mit Speck fängt man Mäuse, den gefangenen Mäusen giebt man aber keinen Speck», — „съ сланина примамватъ въ капанъ мишките, обаче на уловенитѣ мишки не даватъ сланина,“ казватъ нѣмцитѣ въ такива случаи. Че тѣзи рекламни обѣщания на клона не сж случайна „бащвостъ“ на шефа, а „тактика“ на партийната пропаганда, ще видимъ отъ принципиалното отношение на марксиститѣ къмъ дребния селянинъ-собственикъ, у когото тѣ съглеждатъ най-голѣмиятъ неприятель на Марковата философия.

Но, за щастие, всѣко зло за добро. Въ края на миналата година издѣже въ Русия една полемическа книга съ насловъ „Къ вопросу о развитіи монистическаго взгляда на исторію“, въ която авторътъ, като се скрива подъ псевдонимъ Бельтовъ, напада по единъ грубъ, нахаленъ начинъ най-виднитѣ руски писатели и учени, както напр. Михайловски, Карѣва и мн. др. Прѣди малко тази книга се появи и въ български прѣводъ съ другъ, по ефектенъ, ако и не до тамъ точенъ насловъ „Философско-историческитѣ учения на Карла Маркса, от-

¹⁾ Вж. Программа и организационенъ уставъ на Работническата Социалъ-Демократическа партия въ България, София 1895, стр. 5.

говоръ на г. г. Михайловски, Карѣвъ и С-не¹⁾. Тази книга, „оригинална“ въ много отношения и „типична“ по своитѣ полемически похвати, прѣдизвика доста много отговори въ Русия та заслужва да ѝ се посвети особена статия. Ето тя тутакси се прѣвожда на български и се възпѣва съ дитирамбиченъ езикъ отъ пресата на клона. „Искашъ ли да се ориентирашъ по жизненитѣ външи въпроси, искашъ ли да вкусишъ отъ сладката вода на този литературенъ източникъ etc.. etc. чети — прочети това златно произведение.“ (вж. „Денъ“, кн. IX, 1895 г., стр. 255—256 ср. „Бълг. Прѣгледъ“, год. II, кн. VIII, стр. 138—140).

В. „Социалистъ“ пожела „отъ сърдце“ най-широко разпространение (сирѣчь продажба) на тази книга, и за да насърчи мушериитѣ, извиква съ горчива емфаза: „фактъ е, че не сж мнозина даже между нашитѣ другари (sic), които да сж изучили основно марксизма“ (вж. „Социалистъ“ 1896 г., бр. 30.)

Такви сж успѣхитѣ на клона! Мнозина отъ „убѣденитѣ“ борци, които споредъ чл. I на „Организационния Уставъ“ внасятъ еженедѣлно или ежемѣсечно материални помощи за идеалното тържество на материализма, не знайтъ основно, защо вършижъ това, — плащатъ въ брой и, разпропагандиранъ, взиматъ убѣждения на.... вересия! И това признава официалниятъ органъ на „клона.“ Не е чудно, ако чуемъ и разговори, като слѣдниятъ:

Вѣрующи: отъ лошо отива на по-лошо, — грабители и експлоататори тържествуватъ, спасение е въ експроприацията на експроприаторитѣ, — да живѣе социалната революция, да живѣе марксизмътъ!

Скептикъ, какво е това марксизъмъ?

Вѣрующи: Марксизъмъ?... марксизъмъ?... Наистина, и азъ не знамъ още основателно, какво е това, но чакай, ще си купишъ съчинението на Белтова па ще ти кажъ тогава, какво е това....“

Ако да милѣехъ истински „шефовеѣ“ за науката, щѣхъ да не приематъ членскитѣ вносове, догдѣто „другарьтъ“ не положи изпитъ по съчинението на Белтова.

Ние се спрѣхме върху въпросната „реклама“ на в. „Социалистъ“, защото тя фърля силна свѣтлина върху дѣятелността на „клона!...“ А колко интелигентни младежи съсинахъ и съспиватъ своята бѣдинна, колцина сж загинали за обществото,

¹⁾ Сливенъ 1896. Библиотека на Работнически Другарь. Серия III, № 21.

безъ да знайтъ основателно, за що „клонътъ“ разпростанява маркисческитѣ идеи, както банкиериятъ — акции. Мушериитѣ сж довѣрчиви, тѣ нищо не разбиратъ отъ сложнитѣ „операции“, — и колко пѣти горчиво се изтѣгватъ!

Ако сж прочее такива мнозина отъ читателитѣ на социалистическата преса въ България, тогава е ясно, защо „главатаритѣ“ не се стѣсняватъ да прибѣгватъ къмъ всевъзможни ужъ научни похвати, за да съборятъ противника, чиито мисли не имъ идятъ на смѣтка, стига само да не се разклати довѣрието на тѣхнитѣ научни мушери. И ето защо тѣ самички така силно вѣрватъ въ онзи основенъ възгледъ на Маркса, споредъ който само отъ материалнитѣ условия и интереси зависи цѣлнитѣ напрѣдѣкъ на човѣчеството. А наука, изкуство, етика, нравственостъ? Каква рола играятъ тѣ? За марксиста тѣ сж нищо друго освѣнъ продуктъ на материалнитѣ, економически условия, историята на които зависи робски отъ тѣзи условия, безъ да може да повлияе значително върху тѣхъ.

Ще погледнемъ сега, какво значение иматъ най-главнитѣ научни възгледи на Маркса за практическата дѣятелностъ на клона и по каквъ начинъ той защитава своитѣ интереси.

Енгелсъ, и слѣдъ него всичкитѣ маркисисти приписватъ на Марковия гений двѣ велики научни открития, които ужъ го турятъ даже по-горѣ отъ Коперника и Спиноза. Тѣзи двѣ открития сж: теорията на принадлежната стойностъ и материалистическото тълкуване историята. Учението за принадлежната стойностъ дава, споредъ марксиститѣ, ключъ къмъ познаване потайноститѣ на економическия животъ, а материалистическото тълкуване историята дава възможностъ не само да познаемъ главниятъ изворъ на всичкитѣ духовни проявления на човѣшкия животъ, но даже и съ математическа точностъ да знаемъ, на кждѣ — къмъ коя цѣль ни тласка историята и кога приблизително ние ще пристигнемъ къмъ тази цѣль. Продукти на историческия и съврѣмения економически животъ и неговитѣ наредби, ние сме безсилни да се боримъ съ вървежа на историята, ние не сме въ състояние да спремъ нейнитѣ дѣйствия, ако не искаме да бждемъ смачкани подъ нейнитѣ желѣзни колела. А организираната интелигенция, а справедливата държавна власть, а политическата сила на народния духъ, немѣ тѣ иматъ възможностъ да лѣкуватъ социалнитѣ болки на страждущето човѣчество, да защитятъ слабиятъ, да просвѣтятъ непросвѣтениитѣ? Не, хиляда пѣти не, вика марксистътъ; грѣхонападение на човѣчеството бѣше гдѣто то пригрѣж идеята на частната събственостъ, а спасението лежи въ нейното отмахване. Още по-

вече, „диалектиката на историята“, този метафизически символъ на марксистическата вѣра, туря една дилема: или да загинемъ, ако ще плуваме противъ историческото течение, или пъкъ да плуваме по течението, което ще ни донесе въ най-краткото врѣме, може би още кждѣ 1900 година, въ широкото море на социалистическата наредба. Съврѣменниятъ животъ е, споредъ Маркса, като че ли неспразенъ, и истинската интелигенция може само да му послужи за акушерка, да му бабува при ражданъето на новата социална наредба. И въ това „положение“ се намиратъ всѣ чкитѣ държави и народи, които сж стѣпили по пътя на капитализма, — голѣмитѣ като Англия и Франция, и малкитѣ като България и Сърбия.

Главниятъ факторъ въ това отношение е обстоятелството, че въ тѣзи държави се създава прогресивно сравнително малко количество притежатели на орждия на производството и извънредно голѣмо количество безимотни, пролетарии, които живѣйтъ отъ надница. Капиталиститѣ, които сж образували своитѣ капитали отъ награвенъ трудъ, продължаватъ не само понататѣкъ да изсмукуватъ трудътъ на пролетаринтѣ, но въ сѣщо врѣме материално унищожаватъ единъ други, съставятъ като че ли едно общество за взаимно съсипване: по-силнитѣ въ економическо отношение съсипватъ по-слабитѣ, като ги фърлятъ насилствено въ редоветѣ на пролетарията. Заедно съ уголѣмяванъето числото на безимотнитѣ се създава голѣма резервна армия отъ работници, които не могатъ да си намѣрѣтъ работа и които, като конкуриратъ съ оиѣзи, що сж на работа, намаляватъ надницата. Но пролетариатътъ, концентриранъ на фабрикитѣ, се организува, и, разпропагандиранъ отъ ученицитѣ на Маркса, вече познава своята историческа мисия и скоро ще прѣмахне шената капиталисти.

А понеже тѣзи материални условия съществуватъ, то никаква сила въ свѣта не може да спре тази еволюция, тѣзи сетини на желѣзнитѣ закони на историята.

Ние ще се задоволимъ съ нѣколко характерни примѣра, за да видимъ, по какъвъ начинъ това учение на Маркса, за което неговитѣ послѣдователи въ България казватъ, че то е послѣдната дума на науката, не е нищо друго освѣнъ изкусно партизанско оръжие на социалъ-демократическитѣ водачи.

Марксовиятъ законъ на цѣнноститѣ състави основата на марксовата система, а споредъ този законъ стойността на една стока се опрѣдѣля отъ обществено необходимото работническо врѣме, употребено за нейното производство. Това изхарчено врѣме опрѣдѣля и размѣнната стойностъ на стокитѣ. Ето какъ резюмира професоръ Адлеръ своитѣ критически възгледи върху този

„законъ“: „Марксовата теория на цѣнноститѣ, споредъ която двѣ стоки, които могатъ да се размѣнятъ безъ придатъкъ, трѣба да съдържатъ сѣщото количество работа, е фалшива. Да бѣше Марксъ послѣдователно развилъ по-нататъкъ своята теория на цѣнноститѣ, той би дошелъ до слѣдната теория: стойността на работническия продуктъ minus стойността на необходимитѣ за неговото производство стоки (сурови продукти, машини, работнически сили и т. н.) е печалбата на капиталиста, на оногизи, който притежава работническия продуктъ. Но тази теория на печалбата и рентата би била фалшива. Тукъ именно Марксъ се смая (stutzte) и за очудване на мисленция читателъ заяви, че тази разлика не е печалбата на капиталиста, който притежава стокитѣ, но че тя е онази „принадена стойность“ (надстойность), отъ която се образуватъ поземлената рента, печалбата на капиталиста и т. н. Ако е тъй работата, тогава, както признава това и самъ Марксъ, това е възможно само благодарение на обстоятелството, че стоки редовно се продаватъ ту по-ефтино, ту по-скъпо, сравнително съ тѣхната стойность. Прочее: двѣ стоки, които се размѣнятъ безъ придатъкъ, редовно съдържатъ не равно, но различно количество (на обществено-необходимата) работа. Съ това Марксъ противурѣчи най-силно на своята теория на цѣнноститѣ, която му служи като основа, защото, споредъ тази, двѣ стоки, които се размѣнятъ безъ придатъкъ, съдържатъ еднакво количество работа. Това рѣзко противурѣчие на марксовата система е ясно като слънце. Имаме ли ние сега право, ако казваме, че марксовата теория за стойноститѣ и надстойноститѣ е неудовлетворителна (ungenügend), още повече, че не е нищо, освѣнъ едно гнѣздо на несъобразности (ein wahres Nest von Ungereimtheiten¹⁾. Така пише единъ отъ най-компетентнитѣ познавачи и най-сдържанитѣ критици на марксизма. „Диалектиката на Капитала“ не е въ сжщностъ нищо друго, освѣнъ софистика, казва рус. писателъ Слонимскій! ²⁾ Ето защо професоръ Хелдъ, като посочва върху научната несъстоятелность на марксовата диалектическа метода, която довежда по логически начинъ къмъ голѣми несъобразности и за науката най-опасни заключения, щомъ тя има за изходна точка невѣрни премиси, казва: „Марксъ е голѣмъ диалектикъ, но ако той логически свършва съ отрицание на отрицанието, това става защото той захваща съ изопачаванье дѣйстви-

¹⁾ G. Adler. Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft, Tübingen 1887, стр. 106—107.

²⁾ Вж. интерес. статия на Слонимскій, Экономическая теорія Маркса, Вѣстникъ Европы, 1896, април., стр. 830.

тедността, съ лѣжа“¹⁾. Ето какво казва за тази марксозна теория на стойноститѣ и единъ отъ най-виднитѣ теоретици, профес. Заксъ: „има имоти (Güter), които не сж стрували никакъвъ трудъ, както напр. земята въ свой първоначаленъ видъ, и които, при извѣстни условия, придобиватъ голѣма, по-нѣкогажъ твърдѣ голѣма стойностъ. Ние сжщо виждаме често, че имотитѣ, за които е похарченъ голѣмъ трудъ, слѣдъ извѣстно врѣме иматъ малка стойностъ, и наопаки, имоти, за които е изхарченъ малкъ трудъ — голѣма Очевидно е, че тази марксозна теория не е вѣрна. Но какъ дойдохъ до нея и какъ тя можѣ да придобие таково уважение? Работата е проста. Ние виждаме твърдѣ често, че имоти, които сж стрували голѣмъ трудъ, иматъ голѣма стойностъ. Това наблюдение е вѣрно. Но първото обстоятелство не е причина на второто, защото количеството на изхарчения трудъ не е причина на количеството на стойността, а може би наопаки. За стоки, които прѣдположително (voraussichtlich) иматъ голѣма стойностъ, харчатъ голѣмъ трудъ, ако това е необходимо, — а за стоки съ малка стойностъ — харчатъ малкъ трудъ. Оттукъ излиза поменжтото взаимодѣйствиe. Прочее, обяснението на стойността съ изхарчения трудъ е една промѣна (Verwechslung) помежду причината и сетнината“.²⁾ А пъкъ това научно *qui pro quo* е най-важниятъ камѣкъ въ основата на марксозата теория на цѣнноститѣ, споредъ която само „кристализованото работническо врѣме“ създавало цѣнноститѣ и при която организаторътъ на прѣдприятието ималъ една само функция — да ограбва „принадената стойностъ“ на работника. „Когато марксозата теория на цѣнноститѣ се ползува непрекъснато съ най-голѣмо уважение отъ страна на социалиститѣ, научната критика е окончателно доказала нейната несъстоятелностъ“, пише профес. Böhm-Bawerk въ извѣстния „Рѣчникъ на държавнитѣ науки“³⁾. На сжщото мнѣние е Слонимски, извѣстниятъ сътрудникъ на „Вѣстникъ Европы“, като сподѣля напълно мнѣнието на економиста Brentano, какво „теорія цѣнности Маркса не имѣетъ въ на-

¹⁾ Adolf Held, Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik, Leipzig. 1878, стр. 26.

²⁾ Emil Sax. Die neuesten Fortschritte der nationalökonomischen Theorie. Leipzig 1889, стр. 22.

³⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, т. VI, стр. 689, (ср. сжщо т IV, стр. 649 и сл.).

idem: Knies, Das Geld, I Aufl., стр. 119 и сл.; II Aufl., стр. 153 и сл.
 Lexis (рецензия на 2. томъ на Марксозия „Капиталъ“) въ Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik, Neue Folge, т. XI., стр. 452 и сл.

Böhm-Bawerk. Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien, стр. 418 и сл.

стоящо време никакихъ послѣдователей въ научныхъ кругахъ¹⁾. Че въ интереса на „интернационалната партия“ не искатъ прѣдставителитѣ на българския „клонъ“ и да чуятъ за такива „еретически“ възгледи на най-виднитѣ европейски учени, това е повече отколкото ясно, но ако тѣ се рѣшаватъ по най-флагрантенъ начинъ да пишатъ, че ужъ тѣзи учени били послѣдователи на Маркса, то това фърля сѣнка върху научното достоинство на клона. Да не бъдемъ бездоказателни. Въ своята Катонеска „студия“ за „Социализмъ и Висшето Училище“, като иска най-сетитѣ да покаже на своитѣ послѣдователи, че германската економическа наука въ лицето на най-компетентнитѣ си прѣдставители ужъ сподѣляла възгледитѣ на Маркса, и като иска съ това да нанесе не само на нашитѣ статии, но и на нашата честь най-силенъ ударъ, Саказовъ свършва съ слѣднитѣ думи (вж. День, год. III, кн. VII — VIII, стр. 106):

„И тъй, г. Минцевъ завърши „анализътъ“ и „критиката“ на социализма. Сега нему остава още едно, да покаже, че за неговитѣ учители не бива да се сѣди по това, което г. М. тъй безразсѣдно извади на пазаръ и че ако ученикъ има глѣвка душа и забѣркана глава, въ това не сѣ криви неговитѣ учители. Ние много добръ знаемъ, че днесъ въ Германия економическитѣ въпроси, въпроситѣ за практическа държавна социална политика сѣ на дневенъ редъ, ние знаемъ, че въ това движение взематъ голѣмо участие сума учени мъже, ние знаемъ, че най-ученитѣ, най-далековиднитѣ отъ тѣхъ сѣ **напълно** подъ влиянието на Маркса, а голѣма частъ отъ другитѣ приематъ **безропотно** главнитѣ основи на Марксовото учение. Ние знаемъ... ние знаемъ и други нѣкои работи. Но това което г. Минцевъ не знае (sic!), то е това, че благодарение на Германската Социалъ-демократическа партия въ германското общество изникнахъ на дневенъ редъ толкова важни социално-политически въпроси: че благодарение на нейната дѣятелностъ въ живота, разни императори, владѣици, министри, разни Verein'-и и Gesellschaft'-и си сторихъ труда да се занимаватъ съ тѣзи въпроси, че най-сетитѣ благодарение на тази социалъ-демократия и на гениалното прѣвъзходство (sic!) на нейния създателъ, Карлъ Марксъ, германската държавно-економическа наука е направила такива успѣхи, съ каквито днесъ по право се гордѣе човѣческата мисль“.

Ние видѣхме по-горѣ, какъ се отнасятъ най-ученитѣ, найдалековиднитѣ нѣмски економисти като Лексенъ, Беймъ-Баверкъ, Книсъ, Брентано Хелдъ, Закъ къмъ прочутата между

¹⁾ Вж. интересната статия на Слонимский, Марксъ и его школа, Вѣстникъ, Европы, 1896. Мартъ, стр. 303.

Lujo Brentano, Ueber die Ursachen den heutigen sozialen Not, Leipzig. 1889, стр. 7. На този извънрѣдно важенъ въпросъ ще посветимъ въ единъ отъ идещитѣ броеве отдѣлна статия, като приложимъ къмъ нея прѣводъта на споменжатитѣ статии на Слонимски отъ „Вѣстникъ Европы“ (1896 г., мартъ и апрѣл.)

социалъ-демократитѣ теории за стойноститѣ на Маркса. Отъ 255 сътрудника на цитирани вече „Рѣчникъ за държавнитѣ науки“, гордостъ на нѣмската наука, най-виднитѣ съврѣмenni учени въ Европа, нѣма нито единъ, който „напълно“ да се намира подъ влиянието на Маркса или „безропотно“ да приема неговото учение, па и помежду самитѣ маркенисти (социалъ-демократи) освѣнъ Маркса (отчасти Енгелса) нѣма за сега нито единъ и вънъ отъ Германия, чието име е или ще бѣде записано въ исторiята на политическата економия между виднитѣ теоретици. Въ това нѣщо всѣки безпристрастенъ читателъ може лесно да се убѣди, ако прочете исторiята на политическата економия на Рохера, Ингрема, Чупрова, Ивапукова и всички други. Онѣзи, които напълно и безропотно приематъ учението на Маркса, това не сж учени, а слѣпи послѣдователи, дилетанти, или както ги нарича профес. Вагнеръ — епигони. Либкнехтъ и Бебелъ въ Германия, Гедъ и Лафаргъ въ Франция, Плехановъ и Акселродъ въ Русия, Сакжзовъ въ България, това сж онѣзи „учени“, които напълно и безропотно се прѣклоняватъ прѣдъ гения на Маркса, които слѣпо вѣрватъ всѣка негова дума, но въ страни като въ Германия, Франция, Англия нѣма нито единъ виденъ ученъ, които не би призналъ, че фаталистическиятъ догматизъмъ на Маркса е смъртъ за напрѣдъка на науката. Прочее мислѣхъ имамъ право да кажж и да повторѣхъ, че когато споредъ професора Хелда, за да излѣзе правъ, учителътъ Марксъ захваща съ лѣжа, ученикътъ — Сакжзовъ свършва съ измама.

Ще потвърдѣхъ това още съ единъ примѣръ. На сжщата стр. 106 Сакжзовъ казва, че азъ ужъ не знамъ, че „благодарение на Германската социалъ-демократическа партия въ Германското общество изникнали на дневенъ редъ толкова важни социално-економически въпроси“. Нека добросъвѣстниятъ читателъ прочете на стр. 105—107 отъ кн. IV., год. I., на „Български Прѣгледъ“, какво съмъ писалъ по този въпросъ въ моята статия, която така „маркисически“ и „диалектически“ напада, въ интереса на „клона“, Сакжзовъ, и нека сжди, дали имамъ право да кажж, че неговитѣ литературни похвати достигнжж върхътъ на съвършенство — *non plus ultra*! Ето какво съмъ писалъ: „Ясно бѣше, че пролетариатътъ нѣма никакви шансове на успѣхъ въ революционната борба съ своитѣ организувани противници, ясно бѣше и това, че, безъ да се гледа на отдѣлни кървави сбивки, европейскитѣ държави би могли да удушжтъ тѣзи социално-революционни течения; — обаче съ това бѣше свързана и опасностъ за нормалния вървежъ на културното развитие. Ето защо станж

необходимо, държавитѣ и обществата да зиматъ по-активно участие въ изучаване на тѣзи противурѣчия. . . . На кжсо, ненормалното състояние на съврѣменнитѣ общества подбуди хуманнитѣ прѣдставители на науката да обхрижтъ всичкото си внимание върху разрѣшението на „социалния въпросъ“, и съ своитѣ неуморими трудове тѣ повлияхъ не малко въ полза на едно по-хуманно законодателство, както изобщо възбудихъ по сериозно внимание на обществата върху социалния въпросъ. Въ това отношение принесе своята полза и самото социалистическо движение, което се признава отъ прѣдставителитѣ на „историческата школа“, и отъ много тѣхни противници. „Социализмътъ е билъ една крайна, по принципа си справедлива реакция противъ индивидуализма“, казва парижскиятъ професоръ Cauwès; ¹⁾ това твърди и извѣстниятъ академикъ Levasseur въ своя популаренъ учебникъ по политическа економиа: „Социализмътъ обхрижъ внимание върху голѣмитѣ (социални) задачи, които трѣба да бѣдѣтъ разрѣшени“ ²⁾ Хелдъ, единъ отъ най-виднитѣ критици на социалистическото движение, казва: „даже на революционната социалъ-демократия трѣба да припишемъ заслугата, че тя често събуждаше висшитѣ класове и доказваше необходимостта, да се правѣтъ реформи отъ страхъ прѣдъ една революция“. На 26 Ноември 1874 Бисмаркъ каза въ райхстага: „да нѣмаше социалъ-демократията и да нѣмахъ мнозина страхъ отъ нея, не би съществувалъ оня напрѣдъкъ въ социалнитѣ реформи, които сме направили“. ³⁾ Така ние сме писали въ Бѣлг. Прѣгледъ. II при все това Сакъзовъ, като фърля най-неквалифицирани упреки противъ менъ, казва, че всичко това на мене не било извѣстно! Мислѣхъ, че коментарии сѣ излишни! . . .

Нѣмамъ прочее нужда да привеждамъ и други примѣри отъ „научната“ добросъвѣстностъ на шефа на българския клонъ, който, споредъ мнѣнието на своя френски „сѣдружникъ“, Аржирадись, може „въ полза на народа“ да се ръководи отъ езуитската формула: „цѣлѣта оправдава срѣдствата.“ (вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III, кн. I, стр. 93).

Ще фърлимъ, най-сетнѣ, бързъ погледъ върху извънредно важния въпросъ, какво значение, теоритическо и практическо, иматъ всичкитѣ тѣзи въпроси за България. За марксизма,

¹⁾ P. Cauwès, Cours d'économie politique, Paris 1893, 3. изд., г. I. стр. — 167—168.

²⁾ Précis d'économie politique Paris, 1891, стр. 146.

³⁾ Held o. c., стр. 42 вж. стр. 40 и сл. сѣщо мнѣние има професоръ G. Adler вж. неговата статия въ „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, 28. Liefer., стр. 736.

който претендира, че ужъ притежава ключътъ за разрѣшеніе на всичкитѣ обществени въпроси, който съ своята „формула на прогреса“ вдъхва вѣра въ душата на протестирующия пролетариатъ и фантазирующата интелигенция, съ най-опасни опѣзи страни, въ които, както въ България, господствува свободната дребна поземлена собственостъ. Споредъ учението на германската социалъ-демократия и нейния български клоъ, всичкитѣ капитални се концентриратъ въ рѣцѣтъ на една шена прѣдприемство буржоа, ето защо и въ селското стопанство дребнитѣ селскостопански непрѣодолимо се пролетаризиратъ, ставатъ лека по-лека безимотни; отъ друга страна и производството се централизира: скъпитѣ машини, голѣмитѣ фабрики, едрото селско стопанство или, както пише Денъ, „едрата агрикултура.“ (Год. III, кн. XI—XII, стр. 189.) замѣстятъ самостоятелния занаятчия и селянина — собственикъ.

Никаква сила не е ужъ въ състояние да спре този „законъ на историческата диалектика.“ Това става, споредъ диалектическата теория на нѣмскитѣ маркесисти, въ цѣла Европа, това ще стане сигурно и въ България, увѣряватъ ни прѣдставителитѣ на българския клоъ. „Прочее, четемъ ние въ Денъ (год. III, 1895, кн. X—XI—XII, стр. 189), тия лихварски капитални и централизуванѣто културната земи въ рѣцѣтъ на спекуланти, които прѣкупуватъ отъ турското население, което се изселва, за пищожна цѣна неговитѣ ниви, ливади, гори и воденици, съ началото, отъ което за напредъ у насъ сигурно ще се развие едра агрикултура. На помощъ на този процесъ ще дойде у насъ и машинната и капиталистическа промишленостъ, която сега се заражда. Туй положение на работитѣ въ землѣдѣлието и промишлеността, което днесъ виждаме въ Германия и Франция, сигурно ще настане, и то въ скоро врѣме и у насъ, защото... както казва Карлъ Марксъ (αὐτὸς ἔφη!! акои той е казалъ, така ще бжде!): „промишлено най-развитата страна представлява образа на собственото бжде на ония страни, които слѣдватъ.“ Това тъмно питическо изречение въ корана на социалистическия пророкъ, авторътъ подкрѣпя съ слѣднитѣ забѣлжителни заключителни думи: „Найсетитѣ, самата сполука, да прокараме двама народни прѣдставители въ околини, почти изключително землѣдѣлчески (колко има въ България „неземлед. околини?!“), показва, че съ умѣние и постоянство въ пропагандата си между селянитѣ ние можемъ да имаме голѣмъ успѣхъ за въ бжде.“ Становището е ясно: Марксъ така казалъ и България става капиталистическа

страна съ едра индустриална промишленост и „едра агрикултура“, — селянитѣ сж разбрали това добрѣ и... изпратили двама социалисти въ Народното Събрание.

Прѣди всичко нито единъ отъ многобройнитѣ български социалистически списатели не ни е далъ никакво статистическо доказателство за концентрацията на поземлената собственост въ България. Ние трѣба винаги да имаме прѣдъ видъ, че освободена България съществува единъ краткъ периодъ — помалко отъ двѣ десетолѣтия има отъ какъ е встѣпила по пътя на самостоятелния животъ при най-неблагоприятни условия. Избѣгнѣлитѣ и изселвающитѣ се турци оставихж много свободни земи и тѣзи земи дребниятъ селянинъ купуваше, като даже намаляваше своятъ землѣделчески инвентаръ; той изваждаше послѣднитѣ спестена пара, само да увеличи своето поземлено владѣние. Разбира се, че мнозина попаднахж въ ръцѣтъ на лихваритѣ, толкова повече, че отсъствуваше рационаленъ землѣделчески кредитъ. Това прѣходно състояние не е нищо друго освѣнъ плодъ на изключителни исторически обстоятелства, осложнени и съ най-ненормални вътрѣшни и външни политически влияния. Като нѣма никакви сериозни статистически издирвания по аграрната статистика въ България, като не се знае разпрѣдѣленпето на поземлената собственост и неговата история отъ освобождението насамъ, българскиятъ „научепъ социалистъ“ борава съ своята пламенна фантазия и „вътрѣшното убѣждение“ и иска да увѣри свѣтътъ, че и въ България „все идеть какъ по маслу“, защото страхъ го е, да не би Марксъ да се е излъгалъ, да не би българскиятъ селянинъ да може да запази своята економическа индивидуалностъ. Който по-внимателно се запознава съ аграрната програма на социаль-демократитѣ, той се убѣждава, какво тѣ проливатъ крокодилски сълзи, когато викатъ, че ужъ милѣхж за дребния — селянинъ — собственикъ. И това е „диалектически“ естествено. Великиятъ пророкъ „математически точно“ е прѣдсказалъ, че „едрата агрикултура“, т. е. голѣмитѣ чифлици ще съсипхжтъ „сигурно“ дребнитѣ поземлени имоти, но ето, о ужасъ, се извършва библейско чудо: въ селското стопанство често седемтѣ сухи крави като че поглѣщатъ седемтѣхъ тлъсти. Ще вземемъ напр. Франция.¹⁾ Извѣстнитѣ анкети

¹⁾ Cp. Enquête sur la situation de l'agriculture en France en 1879 faite à la demande de M. le Ministre de l'agriculture et du commerce par la société nationale d'agriculture publiée par M. J. A. Barral, Secrétaire perpétuel. Paris 1880.

Bulletin du Ministère de l'agriculture, година 1883, стр. 600 и сл., вж. Freiherr von Reitzenstein und Edwin Nasse, Agrarische Zustände in Frankreich und England, Leipzig 1884, стр. 9 и сл.

отъ 1866—70 година а 1879—80 г. въ Франция установихх на основание на най-точни статистически данни, че дребнитѣ собственици се уголѣмяватъ за смѣтка на едритѣ и даже сръднитѣ... Главно, защото и най-бѣдниятъ ратай, благодарение на това, че материалното му положение се подобрява, получава възможность да си купи парче земя и да стане собственикъ... Споредъ анкетата отъ 1862 г. (*Statistique de la France*, ч. XVI) въ Франция е имало 5,258,073 селяни (като не смѣтаме тѣхнитѣ сѣмейства), отъ тѣхъ 3,799,759 т. е. 72,980/10 били самостоятелни стопани и само 1,457,314 т. е. 27,720/10 имали поземлена собственост. Отъ тѣзи 3,799,759 селяни — собственици 57,639 култивирали своитѣ имоти при помощта на свои управители, 1,754,934 сами, и изключително се занимавали съ обработването тѣхната земя, 648,826 — собственици, които наемали чужда земя на изполица и най-сетѣ 1,134,490 — собственици, които обработвали чужда земя като надничари. Анкетата отъ 1879—80 г. (*Enquête 1879—80*, т. II. стр. 5 и сл.) установи, че едрото землевладѣние безпрѣстано се раздробява. Ако ли пъкъ приемемъ още въ внимание това извънредно важно обстоятелство, че още отъ началото на 17 столѣтие въ Франция най-видни писатели и държавни мъже оплаквахх сиромашията на дребния селянинъ, ако си припомнимъ, че нито единъ законодателенъ актъ прѣзъ цѣлото врѣме на французката революция (1789 г. и сл.) не се яви да защити този селянинъ отъ въпросната „диалектика,¹⁾ и ако не забравимъ, какъ социалъ-демократитѣ съ Маркса на чело викатъ, че тази революция била буржоазна, то горѣпоменжатитѣ цифри отъ статистическо издирване въ края на XIX. столѣтие може да ни илустриратъ по най-нагледенъ начинъ, че Марксиститѣ искатъ да се лѣжатъ и, съзнателно или несъзнателно, да излѣжатъ неподготвения читателъ, какво ужъ „диалектиката на материалистическата история“ била обрекла дребниятъ селянинъ-собственикъ да бѣде погълнатъ отъ едрия капиталистъ, който централизира поземленитѣ имоти, като фърля милионитѣ отъ него съспани селяни въ редовитѣ на експлоатиранитѣ ратай-пролетари! И сѣдѣитѣ на френския селянинъ сѣ най-краснорѣчиво доказателство, че цѣлото материалистическо тълкуване на историята е „диалектическо“ — въ най-лошия смисълъ на тази дума. ето защо „аграрната програма“ т. е. въпросътъ, какво да се прави съ „дебелоглавитѣ селяци“, на които пророцитѣ à la Марксъ и спасителитѣ à la Саксзовъ сѣ умразни, прави

¹⁾ Вж. Duvergier etc., *Collection complète des Lois etc. de 1788 à 1830* 2. изд. Paris 1834—56.

толкова главоболие на марксиститѣ. Ние ще фърлимъ бързъ погледъ и върху тази ахилесова пета на цѣлата марксистическа система.

Горнитѣ цифри ни даватъ право да кажемъ, че въпрѣки „пророчествата на пророка“ цѣлата история на френскитѣ селяни, откакъ постепенно се освободихъ отъ феодалнитѣ крѣпостни вериги, е успѣшна борба за частната собственостъ. Ненормалната концентрация на земитѣ въ ржцѣтѣ на едритѣ притежатели въ Англия ¹⁾, върху историята на която Марксъ съгради своята едностранчива теория, не е доказателство, че и другитѣ страни сж вървѣли и вървятъ по същата посока. *Comparaison se n'est pas raison!* Историята на Англия, тази, благодарение главно на географическото сѣ положение, толкова оригинална по своето развитие индустриална страна, не е задължителна за континенталнитѣ земеделчески държави. Ако въ Англия надви. благодарение на срѣдновековитѣ закони, които бѣхъ плодове на юмручното право, едрото землевладѣние, то задължително ли е това сега и за държавитѣ като Франция, гдѣто дребното землевладѣние се запази, се разви и има голѣма бжднина, гдѣто възтържествува демокрацията и гдѣто при рационалното ползуване отъ науката и народнитѣ правдини, всѣкаква съзнателна борба въ полза на селянина-собственика не само е възможна, но вече се води съ извънредно голѣма сполука? Който вѣрва въ непохитността на Марксовата „диалектика“ и ако му е драга истината, трѣба малко да се позамисли върху тѣзи фактове, прѣдъ които, както ще видимъ по-сетнѣ, се прѣклонихъ почти телно даже французкитѣ социалъ-демократи, и то въ съзнателно противурѣчие съ своя великъ „интернационаленъ учитель“. ²⁾ Това е величествена картина на столѣтнитѣ успѣшни усилия на селянитѣ за подобрене на економическото имъ състояние: всичката си воля и всичкитѣ си намѣрения тѣ насочихъ, какъ да станжтъ по-независими, и това станж „страсть за тѣхъ, да станжтъ собственици,“ както забѣлжи извѣстниятъ английски економистъ Юнгъ, който е пжтувалъ въ Франция и я изучавалъ още въ края на минжлото столѣтие. ³⁾ И

¹⁾ Ср. Кралъ Марксъ, *Das Kapital*, 4. изд. Hamburg. 1890 г. стр. 685. както и изобщо цѣлата глава XXIV: „Die Sog. unsprünghliche Akkumulation“, стр. 679—714.

По-подробна библиогр. по този въпросъ вж. нашата статия въ *Българс. Прѣгледъ*, год. I, бр. I, стр. 144 и сл.

²⁾ Peule Lafargue, *l'Ere Nouvelle* декември 1894. Фр. Енгелсъ, *Die neue Zeit*, 1894—95. № 10. *La Revue des Revues* 1895. № 1.

³⁾ Arthur Young, *Voyages en France pendant les années 1787—1790*. Paris 1792, т. II, стр. 240—241 и 328 гдѣто той казва: „toutes les épargnes que font les basses classes de la société en France sont placées sur des terres“

какво виждаме ние сега слѣдъ стогодинна конкуренция между едритѣ капиталисти и дребнитѣ селяни? Сега, въ края на XIX. столѣтие, Франция вмѣсто да бѣде „социализирана“ или поне да бѣде страна на едрото землевладѣние, както Англия, се счита отъ вспъкитѣ компетентни учени за. . . . „класическа страна на дребното землевладѣние!“ „Sur 5, 420,000 exploitations rurales près de 80⁰/₀ sont aut mains des propirétaires“, казва единъ отъ най-сериознитѣ и най-виднитѣ френски економисти, парижскитѣ професоръ Ковесъ ¹⁾. Споредъ официалната статистика отъ 1876 г. ²⁾ на 36.045.398. жители 18.968,605 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 56⁰/₀ (10,620,886) селяни собственици, 30,09⁰/₀ фермери и 13,91⁰/₀ градинари, лозари и т. н. А споредъ прѣброяването отъ 1881 г. на 37,405.290 жители 18,244,209 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 50,23⁰/₀ (9.176.532) селяни собственици, които работятъ и за други, 27,58⁰/₀ фермери и др. и 2,78⁰/₀ лѣсничари, въгленари и др.“ ³⁾.

Ще погледнемъ сега на Германия. Самъ Енгелсъ признава, че „почти $\frac{2}{3}$ отъ германското население се занимава съ селско стопанство“ ⁴⁾, обаче той се утѣшава, че дребнитѣ земледѣлчески производители ще загинятъ непрѣменно (müssen!!) ⁵⁾ Прѣди всичко това твърдѣние ни очудва, като показва, че великиятъ марксизмъ като че ли нѣма най-елементарна прѣдстава за аграрната статистика на Германия, тъй като не $\frac{2}{3}$, а само около 41,37⁰/₀ се занимаватъ съ селско стопанство ⁶⁾. Ако Бебелъ и да е принуденъ да признае, че числото на поземелнитѣ собственици се е увеличило, въпрѣки „Марксовата теория“ (пуста диалектическа злосторница, нѣма късметъ съ селянитѣ!), той се утѣшава съ мисълта, че за туй тѣхното економическо

¹⁾ Cauwès, Cours d'économie politique, 3. изд., Парижъ 1893, м. I, стр. 516—517.

²⁾ Statistique de la France, 1876, стр. XLVIII.

³⁾ Ives Guyot, La science économique, 2. изд. Paris 1887, стр. 245—252.

⁴⁾ Вж. Fr. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 3. изд., Zürich 1883, стр. 42.

⁵⁾ Вж. негов. пророчески заключителни думи стр. 49.

⁶⁾ Това не е печатна погрѣшка, защото Енгелсъ напечаталъ съ букви: „ungefähr Zwei Drittel der Bevölkerung vom Landbau leben“ (ib., стр. 49), що противуречи на най-положителнитѣ статистични данни.

Ср. Landwirtschaftliche Betriebsstatistik nach der allgemeinen Berufszählung vom 5. Juni 1882. (mit kartographischen Darstellungen). Statistisches Handbuch für den Reussischen Staat, Bd. I, Berlin 1888.

Statistik des Deutschen Reiches, Neue Folge, Band 2, 3 und 4. Berlin 1884. Schönberg, Handbuch der politischen Oekonomie, III. издание, Tübingen 1891, т. II стр. 2.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften, т. I, стр. 67 и сл, т. II, стр. 396 и сл.

състояние се е влошило, което обстоятелство щѣло да послужи за тържеството на едритѣ владѣтели¹⁾, като че ли френскитѣ селяни до сега нѣмаха време да се пролетаризиратъ, да загинатъ! Напротивъ, материалното положение напр. на тамкашнитѣ дребни селяни и даже ратаи, въпрѣки диалектическитѣ пророчества на Марксъ-Енгелсовата „школа“, споредъ анкетитѣ отъ 1866—1870, 1879—80 г.г. винаги се подобрява и напрѣдва. Ето какво пише единъ отъ най-компетентнитѣ специалисти за това, като се опира върху строго наученъ статистически материалъ: „слѣдъ анкетата отъ 1879—1880. не съществуватъ никакви разногласия (*keine Meinungsverschiedenheiten*) върху факта, че економическото положение на дребнитѣ (селски) собственици, селскитѣ ратаи и наднарици изобщо (*der kleinen Eigentümer, des landwirtschaftlichen Gesindes und der landwirtschaftlichen Lohnarbeiter*) чакъ до най-ново време прогресивно и постоянно (*fortschreitend und konstant*) се подобрява“²⁾.

Тѣзи фактове, разбира се, не идатъ на смѣтка на научно-социалистическото комисионно дѣло на българския клонъ, и ето къмъ какви диалектически доказателства прибѣгва нейниятъ прѣдставител, Сакжзовъ. За него важно е да докаже, че дребното землевладѣние трѣба да загине, защото успѣхитѣ на френскитѣ селяни могатъ да разклатятъ въ душата на българскитѣ „мущери“ песимистическата вѣра въ неизбѣжността и необходимостта на пролетаризирането на българския селянинъ, даже безъ помощта на безбожнитѣ лихвари и безсърдечнитѣ съдебни пристави.

Като изкусенъ „диалектически материалистъ“ той прѣди всичко прави . . . отводъ противъ професора Ковеса и извѣстния френски економистъ Гюйо. Че „нѣкой си професоръ Ковесъ“, както го нарича презрително Сакжзовъ (Денъ, страница 104.) е единъ отъ най-симпатичнитѣ учени-економисти на Франция, който имаше смѣлостъ да поведе борба съ остарѣлитѣ економически теории въ полза на науката и напрѣдка, борба, за която той трѣбаше не малко да пострада,³⁾ това не иска да

¹⁾ August Bebel, Die Frau und der Sozialismus, стр. 247—247, вж. Българск. прѣводъ отъ френски на тази нѣмска книга, А. Бебелъ, Жената и социализмътъ, Търново 1893, стр. 245—246.

²⁾ Вж. von Reitzenstein, о. с., стр. 21.

³⁾ Ср. интересн. кн. на професора Henri St. Marc, Etude sur l'enseignement de l'économie politique dans les universités d'Allemagne et d'Autriche, Paris 1892, стр. 122—123., и статията на Charles Gide, професоръ въ Montpellier, Die neuere volkswirtschaftliche Litteratur Frankreichs въ Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 19. год., кн. III., (1895. г.), стр. 735—736.

знае Сакхзовъ, — нему е важно само да фърли сѣнка върху автора, за да компрометира неговитѣ факти, — научна „мостра“ на марксистическа диалектика! Но такива извъртвания иматъ, за щастие, кжси крака. . . . Азъ съмъ цитиралъ Cauwès'a, защото гѣмахъ подъ ржка онази официална статистика, която цитира Cauwès, тъй щото въпросътъ не е за „нѣкой си“ професоръ, а за това, дали този ученъ е вѣрно цитиралъ. Съ Ives Guyot Сакхзовъ още по-малко се церемони, — този ученъ „свидѣтель“ е за него „извѣстниятъ економистъ фалшификаторъ Гюйо“ (День, стр. 103), макаръче азъ не се възползувахъ отъ мнѣнията на Гюйо, но отъ неговитѣ цитати изъ френската официална статистика, защото, за голѣма жалость, особено въ това отношение нашитѣ библиотеки купатъ. Но такъвъ ли е той „мошеникъ на перото“, както иска да го прѣдстави Сакхзовъ? Самъ Бебелъ напр. изгуби своето скъпоцѣнно врѣме, за да прѣведе изслѣдванията на този фалшификаторъ за „социалното учение на християнството“. Неговиятъ френски ученъ противникъ, професоръ Gide пише напр. за цитираната отъ насъ книга «La science économique», която се появи въ извѣстната сбирка «Bibliothèque des sciences contemporaines», че „тя е прѣведена на английски и че е оригинална, както по плана си така и по съдържанието“. ¹⁾ Па и извѣстниятъ руски професоръ Иванюковъ, виденъ почитател на Маркса, и той цитира този фалшификаторъ. ²⁾ Какво искахме ние да илюстрираме съ по-горѣ приведенитѣ цифри. Не че чистото на земеделческото население въ Франция се уголѣмява, а че прочутитѣ социално-економически „закопи“ на Маркса имахъ най-благоприятна почва въ Франция за своето осъществление и при все това милиони селяни останяхъ дребни собственици. Че градското население въ Франция, както навсѣгждѣ сравнително се уголѣмява, това знае всѣки, който има поне нѣкакво понятие за статистика. „Нѣкой си професоръ Ковесъ“ изрично казва, че „селското население бѣше гѣкога относително (autrefois relativement) по-значително, отколкото сега“ (Cauwès, о. с. т. I., стр. 414). А „фалшификаторътъ Guyot“, като цитира даннитѣ отъ официалнитѣ анкети за 1876—1881. година изрично казва, че той би желалъ, но не се рѣшава да прави сравнение между тѣзи двѣ прѣброявания, защото „класификацията на тѣзи двѣ прѣброявания не е ежщата. Обаче даннитѣ на стати-

¹⁾ Jahrbuch für Gesetzgebung ect. о. с. стр. 720.

²⁾ Иванюковъ, стр. 189.

стическитѣ издирвания сж особено тогава полезни, когато допускатъ, щото да се правятъ сравнения помежду тѣхъ“. Така пише прѣдпазливиятъ економистъ Гюйо (о. с., стр. 249). И, наистина, какъ да се правятъ строго научни издирвания, когато аграриата статистика, която сега се намира въ пеленитѣ, пѣма още строго научна класификация, задължителна за всички културни народи и еднаква за всичкитѣ прѣбройвания на една и съща страна. Въ статистиката за 1876. г. ние въ отдѣла за селското стопанство намираме три подраздѣления: 1) собственици и селяни, които сами обработватъ своята земя (56⁰/₀), 2) фермери, половничари (30⁰/₀) и 3) др. разни землед. занаяти (лозари, градинари и т. н.) 13,91⁰/₀, а въ статистиката за 1882. същата обща група е раздѣлена не на три, а на четири подгрупи, собствено първата подгрупа отъ статистиката на 1876. г. има слѣдното раздѣление въ статистиката на 1881. г.: 1) собственици, които самички обработватъ своята земя (50,23⁰/₀), собственици, които работятъ и на други (19,35⁰/₀). Показва ли това, че числото на собственицитѣ се намалило?? Като сме цитирали тѣзи данни, ние не сме искали да скриемъ истината, но да покажемъ единъ забѣлжителенъ фактъ, какъ селското стопанство въ Франция е тръгнало прѣзъ цѣли столѣтия тъкмо въ противоположно направление, въ сравнение съ Англия, а това по най-флагрантенъ начинъ събаря марксовиятъ законъ, че ужъ „промишлено най-развитата страна (Англия) прѣдставява образа на собственото бѣднѣе на ония страни, които слѣдватъ“ ¹⁾ (Франция, Русия, Сърбия, България — на ли?). Кой тогава „фалшифицира“, когато вика: гледайте, какъ „фалшификаторътъ“ Гюйо самичкъ(?) себе си прѣдаде, като цитира цифритѣ, които показватъ, че въ Франция се уголѣмява градското население?? Значи той не е само „фалшификаторъ“, но лудъ или глупавъ, като не знае, какво пише.... Нали?

Ще вземемъ още единъ примѣръ. Белгия е страна на едрото индустриално производство, на парнитѣ фабрики, на капитализма и работнишкия пролетариатъ, въ фабрично отношение тя може да се нарече „континентална Англия“. Но при все това до сега и нейното селско стопанство и разпрѣдѣлението на поземленото владѣние може да послужи за сериозенъ контролъ на горепоменатия „законъ“ на Маркса. Ето резултатитѣ на най-солидно събранитѣ статистически данни,

¹⁾ Денъ, год. III, 1895. г. кн. X—XII, стр. 189.

толкова по-важни за насъ, защото сж събрани въ течение на половинъ столѣтне по една и съща класификация:

Стопанства (Exploitations, Betriebe) хектари.	Абсолютно число.			Въ проценти.		
	1846	1866	1880	1846	1866	1880
0—1	317964	420384	594376	55 ₅	56 ₅	65 ₃
1—5	165933	219058	226058	28 ₉	29 ₅	24 ₈
5—30	78378	92613	82122	13 ₇	12 ₅	9 ₀₂
30—40	3881	3982	3023	0 ₆₈	0 ₅₄	0 ₃₃
40—50	2061	2117	1414	0 ₃₆	0 ₂	0 ₁₆
50 и повече	4333	3403	3403	0 ₇₆	0 ₇₄	0 ₃₇
Всичко . .	572550	744007	910396	100	100	100 ¹⁾

Нѣмаме, мислимъ, голѣма нужда да коментираме тази таблица, съставена не отъ „фалшификатора“ Гюйо, а отъ професора Конрадъ, единъ отъ най-виднитѣ съврѣмenni специалисти по аграрната статистика, за да се убѣди читателятъ, какво въ Белгия дребното стопанство се уголъмява за смѣтка на едрото. Каква „научностъ“ има тогава цитираниятъ отъ Сакжова пророчески „законъ“ на Маркса за „капитализиране и социализиране“ на дребното селско стопанство?! А който иска по-точенъ коментаръ на този фактъ, ще го намери въ съчиненията на Лавеле и Leroy Beaulieu, които и самъ Сакжовъ вика за свидѣтель.²⁾

За жалость, аграрната статистика, както изобщо социалната статистика, сега се намира още въ пеленитѣ и сто зато тя само дава възможность горѣ-долу да схванемъ симптоматическитѣ бѣлѣзи на общественитѣ явления, но по никой начинъ и да откриваме неизбѣими социални „законои“, както това прави „научниятъ социализмъ.“ Като че ли въ интереса на „българския клонъ“ Сакжовъ не искаше да разбере, че моята цѣль бѣше само да покажж, какво слѣдъ едно стогодишно развитие въ континентална Европа голѣмъ про-

¹⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, m. I, стр. 70.

²⁾ L'agriculture belge, 1878. Rapport de M. Emile de Lavelaye, стр. LXXIV. Paul Leroy Beaulieu, Essai sur la répartition des richesses et sur la tendance à une moindre inégalité des conditions, 2 изд. Парижъ 1883. год., стр. 174—175.

Cp. Bulletin de la Commission de Statistique, t. XIV. Bruxelles 1881. Statistique de la Belgique. Agriculture. Recensement de 1880. Bruxelles 1885.

центъ отъ населението сж дребни селски стопани (и дребни занаятчии), които ако се запазипи безъ защитата на законодателството (при господството на *laissez-faire* овата теория!), толкова по-голъми шансове иматъ сега, когато науката, обществото, законодателството сж написали на своя прѣпорѣцъ велики думи: подиганье дребното, индивидуално-свободно производство, защита на занаятчията и селянина. Селянинъ! Нали най-несложна „социална единица.“ но-я вижъ за умътъ ва единъ „наученъ социалистъ“ той е „нѣщо непрѣваримо.“ Видно, нѣма късметъ „българскиятъ клонъ“: въ България повече отъ 72⁰/₀ се занимаватъ съ селско стопанство и трѣба ли още да кажемъ, че само най-минималенъ процентъ отъ тѣхъ сж капиталистически „едри“ чифличии-чокоп¹⁾. Както напр. френскиятъ селянинъ така и неговиятъ български побратимъ прилага всичкитѣ си старания, за да стане собственикъ поне на единъ късъ отъ толкова драгата му земя. или да уголъми онова, което вече притежава. Това се вижда напр. и отъ интереснитѣ годишни рапорти на земеделческитѣ надзиратели за 1894. година! Всѣки ратай полага всичкитѣ си усилия, да стане самостоятеленъ стопанинъ (не иска да стѣпи въ „армията на пролетарията?!“) — „и колкото има работници, повечето сж дошли извънъ окръга, а мѣстни, и колкото ги има, отъ година на година все намаляватъ, понеже щомъ нѣкой отъ тѣхъ спечели парп за единъ чивтъ волове, той вече не работи другиму, но се завзема самъ да работи останалитѣ отъ баща му или пъкъ чужди подъ наемъ (хюд-журтъ) ниви: тѣй че той все се освобождава да бѣде ратай.“ (А какво казва Марксъ?!). „Надницитѣ, съобщава по пататкъ надзирательтъ, сж скѣпи, работници мѣчно се намиратъ, и ако се намѣрять, тѣ сж скѣпо плащани, „понеже всѣки човѣкъ притежава малко или много земя и я обработва.“ „Трудното намиране на работници е причина, гдѣто мнозина по-голъми земеделци, каквито що сж притежателитѣ на чифлици, сж се принудили да напустѣхтъ сами обработването имъ и да раздадѣтъ нивитѣ на другитѣ земеделци, които иматъ по-малко пространство и срѣщатъ нужда за такова“²⁾. Това, разбира се, не иде на смѣтка на

¹⁾ Вж. Общи резултати отъ прѣброив. на насел. въ княж. България на 1. януари 1881 год. София 1890. стр. 62 и сл.

Fr. Jos. Prinz v. Battenberg, Die volkswirtsch. Entwicklung Bulgariens, Leipzig, 1891. стр. 23—24.

²⁾ Годишни рапорти на Сливенс., Разградс., Кюстендилс., и др. земедел. надзиратели за 1894. г., София 1895. г., стр. 163, 166, 81, 29.

Вж. също Бълг. Прѣгледъ, 1896. г., януари, стр. 136—138.

„българския клонъ“ понеже . . . „ненаучниятъ“ български селякъ тръгналъ слѣдѣшка не по „Маркесъ-Сакхзовата научна пжтека“: не иска, глупакъ, нито да се „пролетаризира“, нито да се „социализира.“ . . . Ако ли пъкъ покрай това обществото и законодателятъ, литературата и интеллигенцията му „отворихтъ очитѣ“, му дадохъ сериозно, практическо - тѣхническо образование и рационаленъ ефтинъ кредитъ, — тогава? Тогава, „българскиятъ клонъ“ ще търси другъ „наученъ занаятъ.“ . . .

„Трѣба да признаемъ, че селянитѣ сж наши тѣ най-ожесточени неприятели“ (unsere erbittersten Feinde) пише единъ соц.-демократически писател¹⁾, а пъкъ другъ, Blos. „извѣстниятъ маркесески историкъ“, заяви на конгреса въ Хале, че „истински социалъ демократически селяни нѣма²⁾.“ — Какво прави тогава марковата „диалектика?“

Този въпросъ заслужава особено внимание, — на ли България е земеделѣческа държава? — и ние ще му посветимъ и други статии.

Обемътъ на тази журнална статия не позволява по-нашироко да се разпространяваме върху тѣзи въпроси. Нашата скромна задача бѣше: 1) да посочимъ въ нашитѣ историч. студии (Бълг. Прѣгледъ, год. I, кн. 1, 2, 4, 5, 6), какъ гледатъ на социалния въпросъ вънъ отъ „маркесеската наука“ списатели, които не сж навикнали да приематъ „безропотно“ венчко що имъ диктуватъ „авторитетни“ (jurare in verba magistri !!) и 2) да покажемъ въ нашата антикритическа студия (Бълг. Прѣгледъ, год. II, кн. XII и год. III, кн. I и тази) на свѣстния читателъ, който иска да знае научната истина, какви практически интереси сж свързани съ теоретическата пропаганда на „българския клонъ“, да покажемъ, какъ той е заинтересуванъ съ венчкитѣ срдства, даже à la Лойола, както съвѣтва маркесетътъ Аржирнадисъ, да унищожи всѣка „научна опозиция.“ Не умраза къмъ българскитѣ маркесети, а желание да се помогне поне съ скромни литературни приноси, за да се тури издирването на социалнитѣ въпроси върху солидна база — е водило и ще води нашето перо. Нито съ една дума ние не искахме да скриемъ онѣзи печални явления, които се забѣлѣзватъ въ социално-економическитѣ наредби на културното човѣчество, но ние не искаме сжщо, щото други, въ интереса на своитѣ „идеали“, да фърлятъ завѣса върху онзи голѣмъ културенъ напрѣдъкъ, който нашето столѣтие е

¹⁾ Paul Ernst, вж. спис. Die neue Zeit, год. 1894—95. № 10, стр. 754.

²⁾ Protokolle etc. zu Halle, Berlin 1890. стр. 185: „sozialdemokratische Bauern in eigentlichem Begriffe giebt es bis heute nicht.“

направило, благодарение на великитѣ, самоотвържени дѣла на интелигенцията и законодателството, дѣла (както напр. работническото законодателство!) прѣдъ които се прѣклонихъ почтително такива непримирими идеалисти, както материалистътъ Марксъ.

Само дълбокото убѣждение, че нѣма двѣ научни истини и че хиляди интелигентни учители и младежи въ България живо се интересуватъ съ съдѣбиата на милиони български производители, и че нашето мълчание незумитски се експлоатира, можа въ насъ да надвие непрѣодолимата умирана къмъ полемика съ шефа на „българския клонъ," полемика, при която ние трѣбаме да имаме за девизъ нѣмската пословица: „Auf einen groben Klotz gehört ein grober Keil.» И който иска да се убѣди, какъ „краспорѣчиво" шефътъ на „българския клонъ" защитава своитѣ „научни интереси" нека внимателно сравни онова, което ние сме писали въ тази ни антикритика, съ това, което той отговори въ послѣдния брой на спис. „Денъ" (кн. VIII) въ диалектически „убѣдителната" пълна съ „фактически доказателства," „истински научната" статия, озаглавена „Професорска наука и професорска шарлатания." ¹⁾ Подобрѣ, отколкото въ тази „студия," Сакжзовъ не можеше нито да покаже истинскитѣ си таланти, нито да докаже, кой незумитствува и шарлатанствува. Нека само безпристрасниятъ читателъ не забрави руската пословица: „сама себя раба бьетъ, коли плохо жнетъ." ...

Б. Минцевъ.

¹⁾ За този брой на спис. „Денъ" вж. нашата рецензия въ тази книга на „Бълг. Прѣгледъ."

Йорданъ Хаджи Костандиновъ Джинотъ.

(Биографически бѣлѣжки).

Йорданъ Хаджи Костандиновъ Джино, или Джинотъ по велешки, е единъ отъ крупнитѣ дѣйци по нашето народно възраждане. Той е билъ оригиналенъ човѣкъ, прѣнесенъ патриотъ, послѣдователъ на Раковски и неуморимъ труженникъ за народното ни свѣстяване. Едва се изминахъ 14 години отъ неговата смъртъ, и той биде забравенъ отъ българския народъ, както и мнозина други пѣрворазредни и самоотвержени борци: забравихъ го даже неговитѣ съотечественици, велешанитѣ, които толкова се чудѣхъ едно врѣме на неговата упорита дѣятелность и оригиналность; забравихъ го скопчанитѣ, у които той е възпитатъ цѣло поколѣние въ закаленъ патриотизмъ. Само простолюдието помни още този монахъ безъ расо, приказва за него приказки и даже му е съчинило пѣсни. ²⁾

Йорданъ се родилъ въ градъ Велесъ около 1818 год. въ една скромна кѣщица откъмъ страната „Бързорѣкъ“ или „Пърцорѣкъ“. ³⁾ Баща му се е казвалъ Хаджи Костадинъ Джинотъ, а майка му — Милка. Хаджи Костадинъ е билъ скроменъ набоженъ човѣкъ и 30 години наредъ е изпълнявалъ длѣжността клисаръ въ черквата Св. Спасъ; той се е женилъ два пѣти. Отъ пѣрвата си жена освѣнъ Йордана е ималъ още двама синове, Хаджи Петрунъ и Хаджи Гьорги, и една дѣщеря — Мария. Отъ втората си жена не е ималъ дѣца.

Йорданъ се училъ на книга най-пѣрво въ Велесъ при прочутия тогава даскалъ Митре. ⁴⁾ При него малкиятъ Йорданъ се е запозналъ съ черковно славянското тогавашно учение и понеже се показалъ много способенъ ученикъ, баща му го изпроводилъ въ Солунъ около 1839 год. да се научи гърцка книга. При него е училъ въ Солунъ но, какво е училъ тамъ, не знаемъ. Отъ попослѣшнитѣ трудове на Йордана ние виждаме, че той се е билъ запозналъ съ гърцката книжнина, че е челъ стари и нови писатели и че го е интересувала филологията. Споредъ единъ свѣдѣния Йорданъ е стоялъ само двѣ години въ Солунъ и послѣ се върналъ дома си; споредъ други свѣдѣния, той се е занимавалъ повече врѣме съ гърцката книга и даже,

¹⁾ По-големата часть отъ тази статия е извлѣчение отъ не напечатаната ми още книжка „Градъ Скопие.“

²⁾ Въ Велешко се пѣе нѣкаква пѣсенъ за Джино, но до сега я пѣмаме записана отъ нѣкого.

³⁾ Бързорѣкъ или Пърцорѣкъ се нарича оная половина отъ гр. Велесъ, която се памира на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ.

⁴⁾ Г. Вж. Сегашното и недавното минало на градъ Велесъ, Период. Списание кн. XL.

казвать е ходилъ да се доучва въ нѣкой отъ бѣломорскитѣ гърцки острови.

Гърцкото учение много е интересувало Йордана, но въ неговата душа е било посѣяно славяно-българско сѣме, и той, съзнателенъ момъкъ вече, е потърсилъ мѣсто, дѣто би могълъ да научи нѣщо повече отъ българската книга. Тогава е билъ извѣстенъ Самоковъ съ единъ свой учител Николай¹⁾ и Йорданъ Хаджи Костадиновъ отишелъ тамъ да се запознае подобрь съ „новото учение“. Самоковъ е билъ едно отъ най-първитѣ огнища на българското възраждане. Отъ тамъ искри сж се разнасяли по шопската земя по Тракия и по Македония прѣзъ цѣлата първа четвъртина на днешното столѣтие. Колко врѣме е училъ Джино въ Самоковъ, не е добрь извѣстно. Споредъ догадки на нѣкои стари велешани, той се билъ завърнжлъ въ Велесъ кждѣ 1837 год.; споредъ други — малко по-късно.

Въ Солунъ Джино се е билъ запозналъ съ ланкастерската метода, която по онова врѣме е била въведена на много мѣста по Македония въ гърцкитѣ училища. А въ Самоковъ той е видѣлъ българскитѣ таблици и тамъ се упозналъ съ новата българска книжнина.

Най-вѣроятно е, че Джино се е установилъ въ градъ Велесъ около 1840 год., защото ни е извѣстно, че кждѣ 1844 год. той е станжлъ общински учителъ, а прѣди това той нѣколко години е подържалъ частно училище въ дома си.

Защо велешани не сж условили тѣхния ученъ съотечественикъ за учителъ, щомъ като се върнжлъ той у дома си, не знаемъ добрь, но можемъ лесно да се догаждаме. Въ Велесъ по онова врѣме е имало силни чорбаджии, които сж искали, учителитѣ да имъ се покоряватъ, а Джино е билъ съвършено независимъ човѣкъ и никога не е можалъ да търпи началство надъ главата си; той е билъ упоритъ и неотстъпчивъ: всѣкога е искалъ, неговата дума да се чува, когато е ставала работа за училищни въпроси. Тия сж причинитѣ, поради които Йорданъ хаджи Костадиновъ всѣкога е билъ въ опозиция съ велешкитѣ първенци и никога не е можелъ съ тѣхъ съвършено да се сговаря.

Щомъ се установилъ Джино въ Велесъ, отворилъ дома си въ източната частъ на града частно училище и почнжлъ да учи дѣца по ланкарстерската метода. Той наредилъ таблици, чинове, нѣсочници, и въ скоро врѣме около него се събрали толкова много ученици, щото нито половината се побирали въ кжщата му. Той въвелъ строга военна дисциплина между своитѣ възпитаници. Всѣки десетъ души имали единъ десетаръ, който носилъ червена панделка на рамото си. Подиръ това имало чауши, които носили жълта тенекия на гърдитѣ си и най-сетнѣ — стотници или юзбашии, които носили дървени саби. Тия началници пазили мирѣтъ въ училището, наблюдавали дѣцата по улицитѣ и всѣкога носили своитѣ знакове. Прѣди да се наченжтъ заня-

¹⁾ Тоя учителъ е билъ въ Велесъ около 1846 и 47 год. и тамъ е полудѣлъ. Въ статията „Сегашното и недавното минало на гр. Велесъ“ (Пер. Сп. кн. ХІІ.) се споменува да е учителствувалъ прѣзъ онова врѣме Костадинъ Самоковлията, който е прѣподавалъ граматика и география и е полудѣлъ въ Велесъ. Безъ друготѣзи двѣтъ имена принадлежатъ на едно и сжщо лице, което може би се е казвало Костадинъ Николаевъ. Вѣрваме, че въ Самоковъ ще се намѣри нѣкой да обясни тая загатка.

тията въ училището, венчикътъ ученици се нареждали въ дворътъ и пѣли съ високъ гласъ молитви, същото ставало и подиръ свършването на уроцитъ. Нѣкои пкти молитвата се правила на улицата. Подиръ врѣме правителството обърнало внимание на Джиновото училище и запрѣтило на неговитъ стотници да носѣтъ дървенитъ сабли по улицитъ, също тъй била запрѣтена и молитвата на улицата.

Въ скоро врѣме Джино намѣрилъ много привързаници въ Бързорѣкъ. Веѣка недѣля подиръ черква въ кжщата му се събиралъ много народъ да слуша неговитъ разкази и проповѣди. Нѣмаме добри свѣдѣния отъ първата тази обществена дѣятелностъ на хаджи Костандиновъ, но ако вземемъ прѣдъ видъ по-послѣшнитъ му патриотически проповѣди въ Скопие, можемъ да заключаваме, че и тукъ Джино е проповѣдвалъ на населението борба срѣщу гърцкитъ владици, разказвалъ е за старото българско царство, за сегашната заспала България, проповѣдвалъ е дълбока нравственостъ въ живота и строга въздържаностъ отъ веѣкакви излишества.

Джино е билъ срѣдня рѣстъ човѣкъ, суръ, съ строгъ погледъ, съ тѣки правилни черти на лицето, съ блѣда, чиста кожа. Носилъ е европейски дрехи. Обличалъ се е чисто. Веѣкога е ималъ чиста бѣла риза съ черна връзка. Живѣлъ е почти като аскетъ. Не е пушилъ тютюнъ, нито е употребявалъ нѣкакво спиртно пиѣе; рѣдко е употребявалъ месна храна. Иденито му е състоело обикновено отъ хлѣбъ, разни зеленчуци, растителни храни, млѣко, сиренѣ и яйца. Не се е женилъ до смъртъ.

Колкото билъ строгъ къмъ себе си, толкова билъ строгъ и къмъ околнитъ човѣци. Изобличавалъ е познатитъ си за тѣхнитъ недостатъци и е укорявалъ народа за заспалостта му.

По едно врѣме Джино станалъ общински учителъ въ Бързорѣкъ и е прѣподавалъ въ Рилския метохъ св. Георги, който тамъ е служилъ за училище, до като се направило по-сетѣ ново здание. Колко врѣме е билъ общински учителъ, не знаемъ. Нѣкои отъ старитъ велешани прѣдполагатъ, че Джино двѣ години е стоялъ общински учителъ съ годишна заплата 6000 гроша и е отетжилъ мѣстото си на своя старъ учителъ отъ Самоковъ, Николай, или Костандинъ, който е полудѣлъ въ Велесъ.

Въ Велесъ Джино е прѣподавалъ граматика, история, география, смѣтанне и краснописание. Той е първиятъ, който е въвелъ, развилъ, и затвърдилъ данкастерската метода въ този градъ. Той най-първо е въвелъ пѣсочницата. Разказватъ даже, че е училъ азбуката съ подвижни букви, написани на корички. Показвалъ е една буква и каралъ дѣцата да я пишѣтъ на пѣсѣкътъ. По такъвъ начинъ дѣцата изучавали азбуката и почвали да учѣтъ таблицитъ. Особно внимание е обръщалъ Джино на смѣтанъето, пѣиѣето и краснописанието.

Около 8 години е прѣкаралъ Иорданъ въ Велесъ и подиръ това заминалъ въ Скопие, гдѣто билъ повиканъ отъ градскитъ първенци за главенъ учителъ.

Прѣди да отиде въ Скопие, Джино пхтувалъ по разни мѣста изъ Македония. Прѣзъ 1846 год. той пхтувалъ отъ августъ 12-и до

*) Вж. статията „Училище и учене“ отъ Н. х. К. обнародвана въ Цариградски вѣстникъ отъ 1852. г. № № 95, 96.

септември 8-и изъ южна Македония¹⁾. Вѣроятно още тогава хаджи Костадиновъ е събиралъ наметници и ржкописи. Но между другото той е проповѣдвалъ между българското население, че трѣбва да си отвори български училища. „Трѣбать училища въ западна България — пише Джино — има по нѣкъдѣ такива, като въ Велесъ и Скопие, но сѫ неуредени“²⁾. Като билъ въ Дойранъ, владиката се научилъ, съ каква цѣль обикаля, и като го повикалъ при себе си, казалъ му: „Безъ бакаръмъ ничинъ сенъ гелминънъ, на анакатонисъ бу българларъ. Бу геже рѣзъилентъ гидесунъ“³⁾. (Азъ виждамъ че ти си дошелъ тукъ да размирявашъ българитѣ. Тая вечеръ да си отидешъ почтено). Отъ това се вижда ясно, че още отъ първитѣ години на своята обществена дѣятелность Джино е работилъ енергично за националното събуждане въ Македония, като е проповѣдвалъ на всѣкъдѣ да се отворятъ български училища.

Джино е опитвалъ въ Скопие прѣзъ 1848. г. По онова врѣме тамъ между първенцитѣ най-видно мѣсто сѫ държали двамата братия, хаджи Георги и хаджи Христо Поповичъ. Тия братия сѫ много послужили за събужданieto на българитѣ въ Скопие, като се грижели за градското българско училище, снабдявали сѫ го съ срѣдства и съ книги и даже сѫ разнасяли български книги по околнитѣ мѣста.

Хаджи Георги, по стариятъ братъ, повикалъ Йордана въ Скопие и го условилъ за 5000 гроша годишна плата. Енергичниятъ даскалъ се заловилъ съ венчкитѣ си сили да нареди скопското училище по своя вкусъ. До тогава въ Скопие се прѣподавало още церковно-славянска книга. Двѣтата учили азъ-букето и послѣ пристѣждали къмъ наустницата.

Изначало нѣмало, кой да бърка на Джино въ работата и той билъ независимъ господаръ въ училището. Скопскиятъ владика Ноакимъ, лукавъ и уменъ фанариотинъ, изначало посрѣщалъ добръ новия даскалъ и не се опитвалъ да му прави сънки, защото прѣдъ силнитѣ чорбаджии усѣщалъ силитѣ си недостатѣци да поведе бора срѣщу българското училище. Едва по-сетнѣ, като уснѣ да прогони братия Поповичи, Ноакимъ обрнѣ изцѣло вниманието си на Джино и на неговитѣ проповѣди.

За да се осигури поддръжката на училището въ Скопие, най-имотнитѣ първенци направили голѣми пожертвувания. Братия хаджи Христо и хаджи Георги Попови, братия хаджи Кочови и Зафиръ Маневъ вложили 15000 гроша, отъ които трѣбовало да се поддържа главниятъ учителъ три години. Другъ единъ първенецъ, Костадинъ Икономовъ, самъ вложилъ 15000 гроша и подарилъ си на училището библиотеката, която съдържа 500 разни книги³⁾. Настоятелъ на училището билъ поставенъ Трайчо Томкинъ Анастасковъ, тоже градеки първенецъ, който се грижалъ за учебното дѣло повече, нежели за своята кѣща.

¹⁾ Ibid

²⁾ Ibid.

³⁾ Цариградски вѣстникъ, год. II № 59. Жално е, че нѣмаме никакви свѣдѣния за този Икономовъ. Щомъ като е ималъ библиотека отъ 500 разни книги, то ще е билъ нѣкоко развитъ човѣкъ, каквито рѣдко се срѣщахъ по онова врѣме между българитѣ.

Училището се помѣщавало въ едно доста добро здание за онова врѣме, което още е запазено въ двора на черквата св. Богородица и служи до днесъ за помѣщение на дѣвическо първоначално училище.

Йорданъ хаджи Костадиновъ е въвелъ за първи пътъ ланкастерската метода въ Скопие прѣзъ 1848 год., както я въвелъ тоже първъ въ Велесъ около 1840 год. Въ скоро врѣме били направени чинове, катедра, пѣсочница и други потребъ за училището, били докарани таблици, и ученето се почнало. Джиню въвелъ сѣмния редъ въ скопското училище, какъвто практикувалъ въ родния градъ Велесъ. Само военитѣ бѣдѣзи на неговитѣ началници не били употребявани, за да не се дразни турцитѣ. Ученицитѣ почнали мирно и редовно да ходятъ отъ училището по домоветѣ си, почнали да пѣятъ въ църква, да пѣятъ молитви въ дворътъ на църквата, и вѣчно това възхищавало скопнянтѣ. Новиятъ учител стаилъ въ скоро врѣме народенъ любимецъ. За него се говорило на всекъдѣ: той билъ приемахъ съ голѣма радостъ по хлѣбитѣ, билъ възхваляванъ отъ старо и младо въ града.

Джиню раздѣлилъ училището на три отдѣления. Първото се наричало дѣтвѣтнитно; въ него сж се учили малкитѣ дѣца да четатъ и пишатъ по таблицитѣ и на пѣсочницата. Второто отдѣление се наричало гимназиално; въ него се е учило художнословесне (граматика), география, астрономия, всемирна и свѣщена история, числителница съ алгебра и собрание отъ дребни писатели. Курсътъ на гимназиалното отдѣление се продължавалъ 2 год., а който ученикъ искалъ да остане повече, прѣподавано му е било краснописание, търговия и иѣние. Третото отдѣление било церковное; въ него сж се учили дѣцата черковенъ редъ. Прѣзъ 1851 год. въ Джиновото училище имало 179 ученика, отъ които 120 сж били въ първото отдѣление, 24 въ второто и 35 въ третото. ¹⁾

Скопското училище скоро се прочуло по околността, и въ него почнали да се събиратъ дѣца и отъ околността, имало е ученици отъ Тетово, Куманово, Дебъръ, Рѣка, Призренъ и др. мѣста.

За 1852 год. Йорданъ П. Константиновъ е обнародвалъ пълна програма на скопското училище ²⁾, отъ която ние изваждаме слѣдното по-кратко съдържание.

а) Малкитѣ дѣца.

Букваръ. Славянски присловици. Благоправница. География (Европа). Граматиката (име съществително). Аритметиката (4-тѣ прости дѣйстви). Църковна история (до 5-то гонение). Свѣщена история (до израилскитѣ сѣдин). Катихизисъ. Пословици. Вексели и облигации.

б) Срѣднитѣ дѣца.

Букваръ. Славянски разговори. Сърбски имена (вѣроятно сърбски езикъ). Руски пространи катихизисъ. География (Турция, Русия и Германия). Приятъръ добродѣтели (5 глави отъ първата часть). Граматика (осѣмтъ части) слова сърбски, славянски и руски съ правила. Числителници (прости раздробления и тройно правило.) Всемирна история (старитѣ врѣмена до Христа). Църковната история (седѣмтъ събори.) Свѣщена история (до иерусалимското плѣнение отъ Навуходоносоръ). Три слова за Въскресение, прѣображение и успение Богородично.

¹⁾ Цар. Вѣстникъ, год. II, броеве 44 и 59.

²⁾ Гл. Ц. В. 1852. № 68

Енциклопедията. ¹⁾ Кратка антропология нѣщо за планетитѣ. Пословици и дневникъ чтреншки (Чармийски 2.)

в) Первитѣ (най-големитѣ) дѣца.

Граматика Мразовича. Захаревича. Цвѣтничъ. ²⁾ Всемирна история съ Генеология Хронология и География. Физика. Стематогрaфия. Свещена история. Църковна история. ³⁾ География. съ изображение на карти. За планетитѣ. Митология (слишателно). Практически Аритметики. История на Кирила и Методия съ свидѣтелства (ржкописъ и слишателно). За старитѣ философи. Комнасъ. Биография на знаменити мжжѣ и философи (слишателно). Славянска граматика. Свещенослужение. Рѣчникъ 500 речи славянско-руско-български съ етимология. Български рѣчи съ славянско граматическо склонение. Писмо.

Тия материали не сж били само за по една година. Вѣроятно 2-то и 3-то отдѣление сж имали по двѣ годишенъ курсъ.

Всичко това е прѣподавалъ единъ учителъ съ единъ помощникъ! Какъвъ трудъ сж носили тогавашнитѣ учители!

Джино билъ много строгъ учителъ. Той искалъ, щото ученицитѣ му да се учятъ редовно и да се носятъ чисто. Нерѣшени коси, неумито лице, съдрани дрехи го възмущавали строго. Той не е обичалъ Никола Живковъ, когато послѣдниятъ билъ учителъ въ Велесъ, защото не си рѣшилъ косата. При всичката строгостъ на учителя ученицитѣ му го обичали, защото ги е увличалъ съ своитѣ разкази.

Джино развилъ твърдѣ разностранна дѣятелностъ въ Скопие. Той проповѣдвалъ по кжшята, проповѣдвалъ въ църквитѣ, проповѣдвалъ въ училището и чрѣзъ печата. И всичкитѣ му проповѣди се съерѣдоточавали около вѣрата, народността и нравствеността. Той билъ добъръ християнинъ, пламененъ българинъ и високоправственъ човѣкъ и е искалъ, всички да бждатъ като него. На първо мѣсто въ своитѣ проповѣди той турилъ народността. Който се отрича отъ народността си, той не може да бжде добъръ човѣкъ споредъ Джино. Той е възхвалявалъ името българинъ на различни начини и се е гордѣлъ съ него, като искалъ и другитѣ да слѣдватъ примѣра му.

Тая дѣятелностъ на Джино не е могла да не обърне вниманието на гъркъ владика въ Скопие. Хитриятъ Иоакимъ вънкашно се е прѣструвалъ, че не обърща внимание на Джиновитѣ проповѣди, но гърсилъ случай да му напакости и, щомъ обстоятелствата му помогнали, турилъ въ дѣло своитѣ планове.

Въ недѣлни и празнични дни Джино държалъ слова въ църквата, а слѣдъ литургия събиралъ гражданитѣ въ училището и имъ говорилъ иносказателни рѣчи въ патриотически духъ. Въ Цариградски Вѣстникъ ние ерѣщаме доста статии, написани отъ Джино въ такъвъ духъ. Много е за вѣрване, че той ги е говорилъ въ Скопие и послѣ ги е печаталъ. Джино съчинявалъ сцени, тоже въ патриотически духъ, и каралъ ученицитѣ да ги прѣдставяватъ прѣдъ народа подиръ отпускъ черква. Една отъ тия сцени е направила такова впечатлѣние

¹⁾ Отъ нѣкого си Г. А. С. Б. и подарени отъ Алесандра Екзарха на училището.

²⁾ Отъ Цвѣтника трѣбало да се изучатъ 50 листа „съ писмомъ“ и „слишително.“ Подъ думата съ писмомъ се е разбирало, че ще се прѣписва, а пъкъ слишително е означавало, че не ще се учи наустъ. При всичкитѣ други прѣдмети е забѣлежено учение „наустъ.“

³⁾ Също съ „писмомъ“ и „слишателно.“

въ Скопие, щото се приказва и до сега отъ народа. Ученицитѣ прѣд-ставявали на народа слѣдното: Единъ младъ момъкъ, облѣченъ въ черни женски дрѣхы прѣдставлявалъ България, а други съ разни костюми прѣдставлявали народни апостоли и проповѣдници. България спала дълбоко сънъ. Дохажда единъ отъ апостолитѣ и я буди: „ставай, майко България! Сжбуди се, стига си спала. Твоитѣ съседы станяхъ венчки. Пробудихъ се сърби, гърци, руси. Само ти спишъ!“ Но България не се пробужда. Дохажда другъ. Вика по-силно, сърди се и гълчи. България едвамъ се разклаща. Дохажда други съ тѣпани и трѣби, и подиръ голѣми усилия разбуджатъ България, и разбудвачитѣ минуватъ съ съзи на очи.

Какъ сж дѣйствували подобни сцени на народа въ онова врѣме, всеѣки може да се досѣща.

Тукъ ще приведеми съдържанието на една статия, обнародвана въ Цариградски Вѣстникъ (1852. год. № 89), която може би сжщо тѣй се е прѣдставлявала отъ Джиновитѣ ученици: Лошавитѣ и добритѣ страсти се прѣвиратъ, кому се пада правдата. За да разрѣшатъ въпроса, фърлятъ жрѣбие. Правдата се пада на добритѣ страсти. Тя отива при тѣхъ. Обаче лошавитѣ страсти интригуватъ, протестиратъ и успѣватъ да прогонихъ правдата. Излиза дяволътъ, и разказва на лошавитѣ страсти, че тѣ ще могатъ да прѣуспѣватъ, до като владѣе простотия, неукя и тѣпость; за това лошавитѣ страсти трѣба да се грижатъ да подържатъ тия нѣща въ народа. А добритѣ страсти заедно съ правдата плачѣтъ прѣдъ Божия олтарь за изгубенитѣ славно-българи, които още стоѣтъ прости, неукы и за това сж подъ господството на лошавитѣ страсти.

Съ подобно агитационно патриотическа съобщжанье е и статията „Минерва и деветъ музы и остри мечъ се разговарятъ ради изгубена България“, написана отъ Йорданъ Хаджи Костадиновъ (или Хаджи Чинговъ, както се той подписвалъ по нѣкога) и обнародвана пакъ въ Цар. Вѣстникъ (1851. г. № 48).

Въ сжщия Ц. В. отъ 1852. год. ние срѣщаме едно оригинална хронология, написана отъ скопския учителъ.¹⁾ Тя заслужа да се прочете, за това ние изваждаме по-голѣмата частъ отъ нея:

„Отъ миробитіе лѣта	7360
„Отъ Христа лѣта	1852
„Отъ како е слѣпа Болгарія лѣта	1852 (?)
„Отъ како се отвориха училища въ Болгарія	12
„Отъ како не (ни) любятъ грецитѣ лѣта	3505
„Отъ како ни думатъ хондро-кефали лѣта	613
„Отъ како ни принудила слѣпота гречески да учиме и во черквитѣ гречески да служиме лѣта	202
„Отъ како умреле нашитѣ владицы и патрицы има лѣта	181
„Отъ како ги храниме и облечуваме и имъ полниме кесійтѣ на греческитѣ гладници има лѣта	291
„Отъ како е български пространни езика има прѣдъ Христа лѣта	2000
„Отъ какъ учителитѣ болгарски како апостоли ги гонатъ отъ градъ въ градъ има лѣта	13

¹⁾ Год. II, № 92.

Подобни хронологии не сж били по угодата на Скопския владика, Иоакима, по той ги е търгилъ, както споменяхме и по горѣ, защото се боялъ да не би съ гоненията си срещу авторътъ да раздразни народа и първенцитѣ.

Една още по-оригинална и характерна статия, издѣла изъ подъ патриотическото перо на Джино, срѣщаме въ 44-ия нумеръ на Ц. В. отъ 1851 год., на която съдържанието излагаме тукъ изцѣло:

„Богъ“

„Азъ оживуейки и живимъ като се усаждавамъ гледая народъ-отъ нашъ пресладкѣй и ради това не ме остава неговата доброта да будемъ лукавъ. И ако ме пита нѣкой, школки чловѣкъ ли си или Болгаринъ? Азъ полноотвѣтимъ Болгаринъ съмъ. Че не е честно на моето Славно-Болгарство да творимъ зло и лукавство, прави Българинъ не лаже, незавидуе, неблудуе, за печена кокошка вѣрата не размѣтуе. Болгаринъ е произведенъ отъ Богъ Болгъ-а-ря река-богата или ри. и прилагателно неправилно степенно: болѣй, болѣшій, вышій величайшій. Но истина нема по величествено отъ Болгаринъ. Болгаринъ чрезъбрю ради, оре, сѣе, торгуе, воинствуе, почитаніе своего царя и венчкото, колкото е узаконено Богу и царю.

Ради това азъ съмъ Болгаринъ, и моето благородно Болгарство не ме допуца да не быдамъ добъръ, за това имамъ вѣра и надежда и любовь о чловѣчество и учителство, съ което туне дѣлюмъ роду моему, и кой нека безлицеприятіе и безпристрастие учитель, ето кой съмъ во пламени реченіе, расналенъ съмъ подобно етна и хекна и вулканъ диамантовъ вѣнецъ ми кова. Нека служимъ роду моему, ако е и за крива Бога. Не е честно мене Болгарину да отчаявамъ и да врякамъ зло за зло. Болгаринъ прави и вѣрни и благородни човѣкъ, Болгаринъ е любитель всякое добро, Болгаринъ е срамота да се отричува отъ своя родъ и языкъ, той Болгаринъ, който родо свой си хули името му е ни день ни нощъ. Азъ съмъ Българинъ, плачемъ за нашите изгубени Болгаре които сж во Долния Мисія, ¹⁾ затова должни сме да ся жертвуваме за бракята наши пресладкѣй Болгари.

многоревностнии Юрданъ П. Константиновъ
Болгарскѣй Чиновъ.“

Тия редове подпѣлно характеризуватъ скопския учитель. Той се е изписувалъ самъ такъвъ, какъвто си е билъ: горделивъ за своитѣ знания и за своята дѣятелность, пламененъ патриотъ, захласнхитъ мечтатель и почитатель на венчко, което е било българско, безкористенъ, дълбококонравственъ и готовъ на всѣкакви жертви заради българския народъ. Джино прѣтхригъ гонения, изтезания, заточвания и най-сетиѣ присмѣхитѣ на своитѣ съотечественици, но никога не можа да пацусе нѣтъ, който бѣше си прѣдначерталъ.

Тукъ му е мѣстото да отбѣснемъ най-енергически съмнѣнията, които нѣкои изказвахъ за своя съгражданинъ, че билъ заразенъ отъ сърбизъмъ. Ни едно доказателство, ни единъ примѣръ, ни единъ признакъ нѣма въ живота на тоя човѣкъ, който да потвърждаватъ подобни съмнѣния. Джино е обичалъ сърбитѣ като братя на българитѣ, водилъ е прѣписки съ нѣкои учени сърби, писалъ е статии за сърбския

¹⁾ Скопската областъ пада въ Долня Мисія.

„Гласникъ“, подизуватъ се е напослѣдъкъ отъ сръбската литература, намѣриль е даже веднажъ приѣздице и покровителство въ Сърбиня, но всекога си е оставалъ на дѣло и по душа фанатикъ българинъ.

Йорданъ П. Костандиновъ е проиктувалъ цѣла Македония¹⁾, проповѣдвалъ е на всебждѣ събужданне, събиралъ стари наметници, правилъ е описания и е познавалъ добръ страната. По всичкитѣ статии писани отъ него, той нарича Македония и Долна Мисия страни български. Между многото му статии за градове и за манастири, обнародвани въ Ц. В., ние привождаме тукъ часть отъ една писана въ 1852 год. и напечатана въ броевитѣ 94, 95 и 96 на сѣния вѣстникъ. Тя е озаглавена „Училище и учение.“ Въ първата ѣ часть се разправи, че българитѣ сж православни, богобоязливи, но прости и неучени: иматъ славянски обичаи, които той описва, на сѣтиѣ продължава по слѣдния начинъ:

„Иматъ ли Болгарете други сосѣди?

„Има, но сж достойни и тези за сожаление: Греци, Цинцаре, Купоцинциаре, Тоскогреци, Гегогреци, Бугарогреци, Цинцарогреци, всичкитѣ прости и неучени.“

Тукъ подъ името Тоскогреци, Гегогреци Джинно подразумѣва погърчени или гърчеещи се албанци, подъ името Бугарогреци — гърчеещи се или погърчени българи, и подъ името цинцаро-греци — гърчеещи се власи.

По нататакъ продължава:

„Охридъ е (градъ) за сожаление, защото (Охридянитѣ) се гнусятъ отъ свой болгарскій языкъ. Дано Богъ ги уразуми. Дебаръ. Крчова,²⁾ Галикъ,³⁾ Река.⁴⁾ — Българи въ злохуди мѣста, страдаятъ отъ дивихъ арнаутовъ, но ся големи майстори, иматъ прочути манастиръ св. Иванъ, монаси Болгаре. Тетово, Гостиваръ най прости Болгаре. Скопие градъ старъ, великъ и чудесенъ, окрестъ него близу 20 манастира, зидани отъ сръбскій царе. (Скопанитѣ сж) стари Болгаре, но како (сж се) вселили между тѣхъ) 10 кущи арбаногегогреци⁵⁾ променили прави и гостолубія Болгарскій. Народъ собранъ отъ разни мѣста, иматъ 3 церкви, служба мешана болгарогреческа и безпорядокъ. Неучени. Незнаятъ що е добро учение. Иматъ 3 училища, но неуредени. Народъ ленивъ много-ядникъ, зангвиничавъ.“

По-нататкъ Джинно говори за още много градове. Тукъ ще направимъ само извѣщение: Враня е градъ български. Жителитѣ му сж стари българи, неучени, непостояни и суевѣрци. Куманово е паланка, населена съ българи, неучени, непостояни и единъ другиму злочинци. Четатъ български, но безпорядочно. Велесъ е чудноватъ градъ съ 8000 българи славяно-неони, неучени, излишно горделиви, мечтателни, непостояни, суевѣрни, лажливи. Отъ друга

¹⁾ Гл. Цар. Вѣстникъ 1853 г. № 113. И. Х. К. въ единъ отговоръ на Радудовъ между другото пише че е билъ въ Велесъ, Скопие, Прилѣвъ, Орхидъ, Елбасанъ, Кавая, Бераъ, Кроя, Дебъръ, Кърчово (Кичево), Шипъ, Кратово, Куманово, Радовищъ, Струмица, Мелникъ, Неврокопъ, Тиквешъ, Авратъ Хисаръ (Женско), Бабадаа(?), Веленде (Валандово), Пирава, Хурка, Дийнасъ и Кукушъ.

²⁾ Кичево.

³⁾ Вѣроятно Галичникъ.

⁴⁾ Область по долината на рѣка Радика, притокъ на Дримъ; тя съставлява особена каза, почтинена на Дебърския Мутесарифъ.

⁵⁾ Гърчѣещи се Реги.

страна пакъ били трудолюбиви, весели, пѣснопѣвци, играчи чудесни, духове неустрашими, бистроумни, непокорни. Иматъ училище, но неуредено. Женитѣ сж красиви въ Велесѣ. Прилѣпъ е красенъ древне-български градъ. Щипъ гр. български и въ църквитѣ му се служи български. Тиквешъ има много богати села, всички населени съ българи. Струмица е населенъ съ българе, които много сж пронадижли въ гърцизмѣтъ. Доѣранъ, Кукушъ, Воденъ, Мегленъ, Енидже Вардаръ и Солунъ сж градове на които населението не е подпѣлно нито български, нито гърцко, нито турско. „Можемо да речемо българе изгубени.“

Тѣзи свѣдѣния сж събирани и писани още прѣвъ 1846 год. когато Джино обикалятъ Македония и проповѣдвалъ събужданieto на българитѣ.

Наведенитѣ примѣри сж достатѣчни да ни покажътъ, какви сж били идеалитѣ и стремекитѣ на Джино и кѣкъ е гледалъ той на населението въ Македония.

Ако се взремъ внимателно въ дѣятелность на този патриотъ, ние ще видимъ въ неговото лице единъ отъ ония апостоли, които напѣнжжхъ всичкитѣ си сили да пробуджтъ отъ снѣгъ майка България. Тѣ ѝ викахж, телехж я, биехж ѝ тѣпани, свирехж ѝ съ тѣрби на ушитѣ, и всѣко нейно разклащанье, всѣко разтварянье на очитѣ посрѣщахж съ пламененъ възгоргъ. Тѣ бѣхж наистина разпалени „подобно Етна и Хекла“, тѣ дълбоко вѣрвахж че „нѣма по величествено отъ Българинъ“. тѣ бѣхж готови да служатъ роду своему, ако ще би „и за крива Бога!“ Тия апостоли не бѣхж яко учени мъжѣе, но вѣрвахж дълбоко въ своитѣ идеали, имахж пълна надежда въ бъдещето на своя народъ и бѣхж готови всѣкога да се жертвуватъ за своитѣ братия „пресладкиѣ Болгаре.“

По-послѣдното поколѣние, което завари майка България вече събудена, гледаше съ недоразумѣние на захласнѣтостъта на първитѣ апостоли и понѣкога се подсмиваше на тѣхнитѣ наивни вѣрвания, на тѣхнитѣ твърдостъ и непоколѣбимостъ, но това поколѣние заборавяше, че за да се развѣни единъ дълбоко заспалъ народъ трѣбваше именно подобни труженици.

Порданъ, подпомаганъ отъ скопекитѣ първенци, направилъ епоха въ Скопие. Въ тази епоха Скопие се уякчи и кристализира духовно и национално и станж яка крѣпость ерѣщу сѣрбизмѣтъ, който въ по-послѣднитѣ години направи и до сега даже прави отчаяни усилия, да си пробие пѣтъ по долината на Вардаръ.

Кждъ 1850 год. скопекиятъ митрополитъ е успѣлъ да оклевети прѣдъ турекитѣ власти братия Попови и да ги прогони отъ Скопие. Слѣдъ това се е завзелъ да изиди по сжщия начинъ и Джино. Обстоятелствата почнжли да благоприятствуватъ на гърцкия владика, особено, когато се почнжжхъ приготовленията за кримската война. Гъркоманската партийка, която до тогава мирувала, почнжла да се явява на сцената. Водителъ на тази партия билъ Ничо Хаджи Трайчевъ, синъ на извѣстия Хаджи Трайко, който въ врѣмето на Амзи паша игралъ най-видни роля въ града като добъръ българинъ. Други по-видни пейни членове били Георгия Джамбо, гъркъ (или погърченъ влахъ) отъ Сачища, Костадинъ Шекердумята, погърченъ влахъ, Хаджи Стевко и Хаджи Косте.

Подиръ изгонването на братия Попови, най-виднo лице между тѣзи, които държали народната българска страна, билъ Зафиръ Малевъ, богатъ скопянинъ, който се ползувалъ съ почетъ между християнското население и ималъ тежестъ даже въ конака, гдѣто билъ дълго врѣме членъ въ Санджакекия меджлисъ.

Други видни лица били Хаджи Кочо, богатъ гражданинъ, който жертвувалъ нужни суми по черковно-училищнитѣ работи, и Гьоре Трайковъ, който още при братия Попови игралъ важна роль. Между младитѣ сж били Гьорги Карановски, Богданъ и много други.

Джино се осланиятъ на българитѣ и не се тревожилъ отъ владишкитѣ клевети. Той даже се осмѣлявалъ да говори притчи въ църквата, въ които много ясно се подразбиралъ владиката. Тѣй напр. веднажъ говорилъ въ църквата притча за една мечка, съ слѣдното съдържание.

Въ мерата на едно село имало мечка, която постоянно правила на селянитѣ пакости, грабила отъ селекитѣ стада, а понѣкога нападала и на селянитѣ. Селянитѣ били глупави, неучени и не сговорни. Тѣ не могли дълго врѣме да се сговорятъ да излѣзхтъ селеки противъ мечката, а всѣки отдѣлно, който ималъ пакостъ отъ мечката, се мжчилъ да я плаши, като дигалъ шумъ, гърмѣлъ на въздуха и викалъ сръщу нея. Мечката не искала да знае отъ тия работи и прѣспокойно грабила селското добро, до като най-сетнѣ пакоститѣ ѝ прѣвишили всѣкоя мѣрка, селянитѣ се образумили, послушали по-първитѣ си човѣци и се рѣшили единодушно да излѣзхтъ противъ грабливата гадъ. Щомъ се научила мечката, че селото се сговорило вкупомъ да излѣзе противъ нея, тя разбрала, че за нея нѣма вече поле за грабежъ, отчаяла се и се фърлила отъ една скала та се утрепала.

Всѣки разбиралъ, че мечката на Джино билъ владиката, а глупавитѣ и незговорни селяни били скопянитѣ. Искать ли тѣ да се отърватъ отъ мечката въ расо, трѣбва да се съединятъ.

Щомъ се наченѣла кримската война, българекитѣ първенци изгубили силата си. Властѣта гледала на всѣкждѣ злѣ на българското движение срещу владицитѣ. Това врѣме експлоатиралъ Иоакимъ; той успѣлъ да възбуди тогавашния мутесарифъ Мехмедъ Али Бегъ противъ българския даскалъ. Мутесарифътъ настоялъ прѣдъ чорбаджитѣ да махнхтъ отъ училището Иордана хаджи Костадиновъ, заплашилъ ги и най-сетнѣ прѣзъ 1853 год. въ лѣтото Джино билъ отстраненъ отъ градското общинско училище.¹⁾

Учителятъ се оттегилъ въ домътъ на Божидаръ Ботумъ, единъ прѣдаденъ нему гражданинъ, и подиръ нѣколко врѣме отворилъ частно училище.

Види се, гражданинѣ не сж се лесно примирили съ отстранението на любимия си даскалъ. Тѣ се опитвали наново да го поставятъ въ училището още сжщата година прѣзъ есенъта²⁾ до това врѣме училището стояло затворено. Джино го отворилъ. Нѣкой си Михалъ Поповичъ отъ Браила изпровозилъ книги на училището. Този пжтъ трѣбва твърдѣ малко да е стоялъ Иорданъ въ училището, защото скоро го виждаше вѣнъ отъ него да събира дѣца въ дома си и да ги учи.

¹⁾ Цар. Вѣстникъ 1853 г. № 134.

²⁾ Ibid. № 139.

Джино е имал достатъчно ученици, но животът му бил тежък въ града. Владиката не го оставял намира и постоянно е измислял сръщу него клевети. Въ една своя статия, написана през 1854 год. и обнародвана въ Ц. В. (брой 204), Джино прави дълго описание на градъ Велесъ и на края говори, че ако бжде на миръ, ще открие още много древности „а днеска седимъ въ Скопие подъ нейказана мука.“ Клеветите сж се усиляли. Владиката говори въ конака, че Джино се занимава съ работи, противни на държавата, че учи народа да не дава даждие и да се не покорява на властта.

През 1857 год. една нощ Йорданъ бил арестуванъ непадежно. На другия денъ мутесарифътъ му казалъ, че ще го освободи, но трѣбва да напустне незабавно градъ Скопие. Венчикътъ български първенци се залжжили за учителя и поржчителствували за него въ конака, но властта настоявала на своето. Случайно въ това врѣме презъ Скопие минавалъ ибкой си Тевтишъ паша. Градските първенци се помжчили и прѣдъ него да поднишжтъ въ полза на учителя, но не успѣли. Владиката ги прѣварилъ и тамъ и сждбата на Джино била рѣшена: той трѣбовало въ най късо врѣме да напусне Скопие; получилъ само три дена срокъ.

На 23-й януари 1857 год. многострадалниятъ учителъ напуснжлъ града, изпроводенъ отъ голѣмо множество народъ¹⁾. Сѣбрали се първенците, еспафитѣ, неговитѣ ученици и много жени. Множеството било печално и, когато учителя тържжлъ, наченжлъ се плачъ между опечаленитѣ почитатели на този труженикъ, който пѣли 8 години учеше не само дѣцата, но и бацитѣ и майкитѣ имъ.

Джино заминжлъ за Бѣлградъ. Тамъ живѣли братия Попови, които прѣди него били изгонени отъ Скопие, тамъ имало доста велешани, тамъ той се намѣрилъ съ сѣрби, съ които по-прѣди кореспондиралъ поради събиранieto на старини за Бѣлградския музеи и, ако е искалъ, можалъ е да се установи въ столицата на Сѣрбия и да си намѣри добъръ поминжкъ. Обаче учителят е тжжилъ за Македония, за „прѣсладнитѣ Болгаре,“ на възпитанието на които посветилъ живота си, и всичко му се е виждало мрачно въ свободната братска земя. Той успѣлъ да се снабди съ прѣпоржчителни писма отъ Бѣлградския паша и отъ сѣрбското правителство²⁾ и слѣдъ единъ мѣсець врѣме напуснжлъ сѣрбската столица и наново се отзовалъ въ Скопие.

Щомъ стигналъ въ града, мутесарифътъ на часѣтъ го арестувалъ, а рекомандателнитѣ му писма изпроводилъ до валията въ Призрѣнъ. Въ това врѣме владиката заедно съ Ниче Х. Трайчевъ приготвяли клеветнически обвинителенъ махзаръ сръщу Джино, който билъ поднесенъ на валията. Валията писалъ да се изпроводи Х. Костадиновъ при него, и той билъ изпроводенъ подъ силна стража. Тамъ стоялъ нѣколко врѣме арестуванъ и пакъ подъ стража билъ изпроводенъ чакъ въ Битоля. Въ Битоля той стоялъ около 1 мѣсець въ затвора, послѣ билъ освободенъ подъ поржчителство и съ запрѣщение да се върща въ Скопие.

Йорданъ Хаджи Костадиновъ при първи възможность да напусне Битоля се отправилъ въ родния си градъ Велесъ. Ние не знаемъ

¹⁾ Цар. Вѣстникъ, 1857 г. № 319, статия прѣведена отъ Presse d'Orient.

²⁾ Ibid. № 323.

да ли е учителствувалъ тукъ той нѣтъ, но знаемъ, че постоянно се е занимавалъ съ книжовни трудове. Той се билъ завзелъ още порано да опише всичкитѣ по-важни градове и манастири въ Македония. Догдето е билъ въ Скопие, той е обнародвалъ въ Цариградския Вѣстникъ цѣлъ редъ описания, които сж твърдѣ важни за насъ като първи географически и етнографически бѣлѣжки за Македония, написани отъ българинъ, който добръ е познавалъ своята родна страна. Подобенъ родъ трудове почва да обнародва Джинно главно отъ 1854 год. До тогава се е занимавалъ повече съ писанне статии по езика.

Прѣзъ 1854 год. Йорданъ Х. Костадиновъ е напечаталъ описания на Прилѣпъ, Велесъ и Кратово. Прѣзъ 1855 год. — на Битоля, Люблино-пеония (Тиквешъ), Охридъ, Прѣспа, Скопие, Скопскитѣ манастири и др. нѣкои по-маловажни мѣста. Годишнѣ 1856—57 и 58 сж били тревожни за Джинно. Той постоянно е билъ прѣслѣдуванъ и гоненъ тогава, затова, види се, не е можалъ да работи и ние не срѣщаме нищо писано отъ него.

Прѣзъ 1859 год. той се е освободилъ въ Велесъ и почналъ наново своитѣ занятия. Тогазъ е напечаталъ пакъ въ Ц. В. „Статистическо описаніе на Дебрека Река въ Стара България.“ Послѣ слѣдва отъ него описание на прилѣпския манастиръ Тръскавецъ, гдѣто той е намѣрилъ два пергаментни манастирски хрисовула, единъ отъ български, други отъ сърбски царь, които сега се пазижтъ въ Българския музей; описание на манастиря Топлица (въ Горния Демир-Хисаръ или Желѣзнецъ), на манастиритѣ Лисово (Лисолай), Журже, Зързе, Слѣпче, гдѣто той е намѣрилъ важенъ славянски номоканонъ, въ кого то се разправя за правата на Охридската Патриаршия, и който се пази сега въ Охр. бълг. митрополия; описание на манастиритѣ Стари долъ, Дебърца, Ланоречи и Св. Петка.

Тукъ ще приведемъ едно отъ тия описания, именно описанието на гр. Скопие, ¹⁾ колкото да видѣжтъ читателитѣ стойността на тѣзи Джиннови трудове. Ще го изложимъ както си е, само съ измѣненъ правописъ и стилъ:

„Скопие е — пише Йорданъ Х. Костадиновъ — старъ градъ Дардански. Той има крѣпость, въ която се намира необученъ гарнизонъ. Подъ крѣпостъта до р. Вардаръ има стара църквица и „столъ кудъ“, на която има нѣкакви писмена, но стоижтъ не записани, понеже никой не смѣе да се доближи и да ги прѣписва. Въ града има много развалини отъ древни здания и мраморни плочи съ славянски и латински надписи. Има двѣ голѣми каменни двукатни здания, покрити съ олово: Ениханъ и Сули-ханъ. Тѣ сж градени отъ Силини Стефанъ и сега сѣдатъ въ тѣхъ търговци. Въ града има три църкви. Едната е нова и великолѣпна, казва се Св. Богородица, другитѣ двѣ сж великолѣпни и иматъ прѣкрасенъ видъ. Освѣтъ тѣхъ има още 12 текста. Евреитѣ иматъ една синагога.

„Скопие е пашалѣкъ. Градътъ има 12000 жители отъ вѣроисповѣдания мухамеданско, християнско-православно и юдейско. Въ него се говорижтъ язицитѣ: Турски, Славянски (Болгаро-Сербски), Арнаутски, Гречески, Еврейски, Цигански и общо цинцарски. Скопие е сѣдалище

¹⁾ Ц. В. 1854 г. № 200.

на епархия, която има единъ гърцки митрополитъ въ града и два епископа: Тетовски и Врански.

„Християнитѣ въ града иматъ 12 синафи, а турцитѣ 24 синафи. Венчкитѣ тия синафи сж добръ уредени и иматъ свои сждилища. Въ града има даже търговици, които работятъ съ Вѣлградъ, Трнестъ и Неаполъ.

„Скопянии обичатъ науката и не сж съвѣтъ необразовани. Прѣди 2 год. имахъ добръ уредени училища. Училищата сега сж развалени отъ завистьта на лошави хора и тжжтъ като чърна куковица. Иматъ единъ учителъ, който учи наусница и псалтирь.“

Чини ми се, че и днесъ, подиръ 50 год. въ нашитѣ Отечествени географии има по-малко свѣдѣния за Скопие, отъ колкото е далъ въ онова врѣме Джино.

Любима мечта на Джино е била сближението на славянскитѣ езици, особено на българския и сърбския, за което иѣщо ще споменемъ по-послѣ; за това именно той нарича езика на скопскитѣ българи славянски или българо-сърбски. За националностьта на скопянитѣ и на другитѣ македонци видѣхме по-напрѣдъ, какъ той пише.

Прѣзъ м. априлъ 1859 год. Порданъ е билъ въ Скопие, защото отъ тамъ той е изпратилъ до Ц. В. една народна пѣсенъ съ обяснение за печатание.

Твърдѣ е възможно, че е правилъ опити да остане въ любимия свой градъ, но не е успѣлъ и затова прѣзъ сжщата още година виждаме, че се е условилъ да учителствува въ гр. Прилѣвъ.

Порданъ не е можалъ дълго врѣме да се задържи въ Прилѣвъ, понеже срещилъ въ лицето на тогавашния Мелангонийски митрополитъ Венедиктъ единъ върлъ и много хитъръ неприятелъ. Венедиктъ е зналъ, какво цѣлте е Джино, и се е завзелъ да го прѣсѣдѣва още отъ първитѣ дни на учителствуванъего му. Прѣзъ есенъта на 1859. год. нашия учителъ се е условилъ въ Прилѣвъ, а прѣзъ пролѣтъта на 1860 год. той е билъ вече въ Битолския затворъ.

Венедиктъ, като се научилъ че Джино е условенъ въ Прилѣвъ, незабавно дошелъ въ тоя градъ и се помжчилъ по съкакъвъ начинъ да накара гражданатѣ, да го дигнатъ, но не успѣлъ. Разказватъ, че веднажъ Венедиктъ укорилъ учителя, защо послѣдниятъ отивалъ по лужда въ владишкия нужникъ и то прѣдъ гражданитѣ. Джино си отхъстилъ на владиката като го заключилъ въ сжщия нужникъ, който билъ отстраненъ, та владиката стоялъ тамъ дълго врѣме, додѣто прислугата случайно узнала за това и го освободила.

Като не успѣлъ Венедиктъ да изгони опасния свой врагъ отъ Прилѣвъ чрѣзъ градскитѣ иѣрвеници, той се върхилъ въ Битоля и го оклеветилъ прѣдъ нашата, като бунтовникъ. Нашата заповѣдалъ да го арестуватъ. Учителътъ билъ арестуванъ и подъ стража отведенъ втори пѣтъ вече въ Битоля¹⁾. Тамъ той билъ затворенъ за нѣколко врѣме и послѣ проведенъ въ отечествения си градъ Велесъ на мѣстожителство.

Въ Прилѣвъ х. Костадиновъ е оставилъ добра наметь за себе си. Народа го е обичилъ и почиталъ. И тукъ той е далъ силенъ потикъ на борбата срещу гърцкия владика.

¹⁾ Ц. В. 1860. г. № 479.

Едвамъ гонениятъ народенъ труженикъ се установилъ въ Велесъ и си отворилъ дома училището, нови още по-големи неволи дошли върху главата му. Прѣзъ 1861. г. великиятъ везиръ Мехмедъ, паша Къбразлията обикалялъ държавата да изучи по-близу положението и да се освѣдоми по-точно за българското движение и за множеството оплаквания ерѣщу гърците владци. Както на всѣкъдѣ, гдѣто минялъ той, и въ Велесъ билъ прѣчеканъ много добръ отъ народа. Велешанитѣ тогава сж водили люта борба съ своя владика Антиаъ, както и прилѣжнаниѣ съ Венедикта. Първенцитѣ се оплаквали отъ поведението на владичитѣ, а пъкъ владичитѣ клеветили първенцитѣ и учителитѣ, като ги обвинявали въ бунтовничество.

Венедиктъ дошелъ въ Велесъ и разправилъ на пашата, че Джинно е единъ отъ най-опаснитѣ човѣци за държавата; оклеветилъ го, че има сношение съ лица въ Сърбия, които готвѣли въстания въ държавата, и за доказателство му посочилъ това, гдѣто скопскитѣ власти го изгонили отъ Скопие и битолскитѣ отъ Битоля и Прилѣпъ. По сѣкия начинъ билъ клеветенъ и главниятъ общински учител въ Велесъ, Георги Икономовъ Дупничанецъ. Пашата послушалъ владичкиѣ клевети и заповѣдалъ да се прѣтърсѣтъ къщята и да се прѣгледатъ книжата на двамата учители. Това станяло. Въ Джинновата библиотека се намѣрили прѣстѣжни книжа, главно отъ съчиненията на Раковски, на които Джинно билъ голѣмъ почитателъ. Злочестиятъ учителъ билъ фърленъ въ затвора и послѣ проведенъ въ Битоля.

Въ Битолския затворъ Иорданъ х. Костадиновъ е стоялъ около 40 дена. Тамъ се застъпили за него нѣкои отъ градскитѣ първенци, особено много — влиятелниятъ паша Димко (Димко Радевъ), но не могли да му помогнатъ. Властитѣ гледали на този непоколебимъ патриотъ като на много опасенъ човѣкъ и той билъ осѣденъ на заточение въ Айдапъ.

Отъ Битоля Джинно трѣбало пѣши да върви до Солунъ, придруженъ отъ силна стража. Като вземамъ прѣдъ видъ слабата физическа структура на учителя и неговата чувствителностъ, лесно е да разберемъ, на какви мъки е билъ изложенъ, до като е прѣминалъ 200 километра пѣтъ, обкръженъ сътъ груби и неразбрани стражари! Това пътуване е било най-мъчителното нѣщо прѣзъ цѣлия му животъ. Тукъ той загубилъ едното си око. Единъ отъ стражаритѣ, които били съ коне, ударилъ мъченика-учителъ съ камника си по лицето и ударитъ билъ такъвъ лошавъ, щото отъ него се прѣскакло окото на Джинно. Той стигналъ въ Солунъ съвършено изтощенъ и боленъ, защото раната на окото била подлутена и много го мъчила. Отъ Солунъ билъ изпроводенъ въ Чанакъ кале. Тамъ прѣстоялъ цѣлъ мѣсець. Види се, или параходъ не е имало за Смирна, или арестантинѣтъ е билъ много боленъ и не е могълъ да пътува. Въ Смирна е прѣстоялъ тоже цѣлъ мѣсець. Тамъ участиа му била по-добра. Властитѣ били по-милостиви и го прѣдали за лѣчение на единъ неговъ роднина, който се занимавалъ съ търговия въ този градъ. Отъ Смирна заминалъ за Айдапъ. Въ този градъ Джинно сжщо тѣй прѣкаралъ добръ. Тамъ се застъпилъ за него единъ християнинъ първенець, който билъ мухтаръ, взелъ го подъ свое покрътителство и го оставилъ въ гърцката болница да се лѣкува. Тамъ заздравѣла окончателно раната на окото му.

Слѣдъ това Джино билъ оставенъ да живѣе свободно въ града. Той си спечелилъ бързо приятели и почитатели. Отворилъ гърцко училище въ дома си и съ това изкарвалъ прѣхраната си.

Двѣ години е стоялъ х. Костадиновъ въ Айданъ и подиръ това билъ помилванъ. За него се застъпили нѣкои отъ по-виднитѣ цариградски българи и издѣйствували освобождението му.

Кждѣ краятъ на 1863. г. или въ началото на 1864. г. нашиятъ учителъ се вържиль въ Велесъ, като прѣстоялъ нѣколко врѣме въ Цариградъ, гдѣто се е запозналъ съ българекитѣ по-видни дѣйци по черковния въпросъ.

По разни причини той не можель и сега въ началото да се натъкне като общински учителъ въ града, а е отворилъ дома си частно училище, както и въ по-прѣднитѣ години. Може би велешани сж се страхували да туржтъ въ училището си човѣкъ твърдѣ много скомпрометиранъ прѣдъ правителството. Въ цѣлата черковна борба тѣ постоянно се назили да се държжтъ колкото се може по-добрѣ съ властѣта и съ турекитѣ изрвенци и на тази тѣхна тактика се дължи доста много усѣбността на борбата имъ. Нека не забравяме, че отъ всичкитѣ чисто македонски епархии само велешката влѣзе направо въ съставътъ на екзархията въ 1870. год.

Въ Бързо-рѣкъ кжщата на Джино полека-лека пакъ е станжала съборище на еснафитѣ отъ источната частъ на града. Ако Джино не е можель да се стоваря съ велешкитѣ изрвенци, то съ срѣдната ржка човѣци той е билъ всекога въ най-добри отношения и се е ползувалъ съ голѣма почетъ между нихъ. Тѣ сж слушали неговитѣ проповѣди и не сж му възражавали, а Джино не е обичалъ възражаваня. Той влизалъ въ едно училище само, ако е могълъ да бжде първъ въ него; тѣй сжщо той е влизалъ въ едно общество, само ако е могълъ първо мѣсто да държи въ него. Между велешкитѣ чорбаджии той не могълъ да държи първо мѣсто и да бжде изелушванъ безпрекословно, затова и не се е сговарялъ съ тѣхъ. Но пакъ е билъ почитанъ и отъ тѣхъ. Въ Скопие той е игралъ първоразредна роля, защото тамошнитѣ изрвенци му дадохх пълна свобода на дѣйствие и въ нищо не му се бъркахх. Той учеше дѣцата както си искаше; той държеше проповѣди въ църквата, каквито желасе; той даваше прѣдставления съ своитѣ ученици отъ твърдѣ компромитирующе естество и никой не му противуречеше. Велешкитѣ чорбаджии не сж могли да отетхнатъ такава широка свобода на главния си учителъ. И за това Джино не можеше съ тѣхъ за дълго врѣме да се стоваря.

По-послѣ кждѣ 1866. и 67. год. Джино е билъ главенъ учителъ въ Бързо-рѣчкото велешко училище св. Георги. И сега той си е билъ все сжщиятъ строгъ педагогъ, какъвто е билъ по-прѣди въ Скопие. Ученицитѣ сж се бояли отъ него, но сж го почитали; имали сж го за нѣщо по-горно отъ другитѣ обикновени учители. Той сега е билъ още по-сертъ човѣкъ, съ побѣлѣли коси, съ малко побѣлѣла брада, съ тънки черти на лицето и съ строгъ проникателенъ погледъ. Цдомъ е заминувалъ покрай вратитѣ на нѣкой класъ, изведнѣжъ се е въцарявала между ученицитѣ пълна тишина. Нѣсочницата е била вече извърлена отъ училището, и ученицитѣ сж почвали да учжтъ писанье направо на каменитѣ черни плочи. Азбуката е учена по букваръ и сетитѣ е вървѣло изучаваньето на таблицитѣ, а слѣдъ това се давали

първи познания по свещена, всеобща и българска история, граматика, география, аритметика, красноречие и черковно пѣние.

Прѣзъ тия години борбата срѣщу гърцкия владика въ Велесъ е била докарана до апогея си. Какво участие е вземалъ Порданъ х. Костадиновъ въ нея, не ни е извѣстно. Има живи съврѣменици негови, които биха могли да ни обяснятъ дѣятелността му прѣзъ това врѣме. Сжщо тѣй намъ сж неизвѣстни писменитѣ трудове отъ Джино, както за това врѣме тѣй за послѣдоющитѣ години отъ неговия животъ. Ние знаемъ, че той наново си е съставилъ голѣма библиотека: ималъ е много гърцки, руски и сѣрбски книги и се е занимавалъ постоянно. Не е възможно да не е писалъ нищо. Но, види се, тогавашнитѣ редакции на българскитѣ вѣстници и по-послѣ на българскитѣ списания не сж харесвали стилътъ на Джино, а пъкъ той не е искалъ да проявява начина на писаньето си. Сжщото пѣщо се случи по-сетнѣ и съ Григоръ Пърличевъ.

Прѣзъ 1869 год. Порданъ е напусналъ Велесъ и отишелъ пакъ въ Скопие да учителствува. Въ този послѣдния градъ слѣдъ неговата плодотворна учителика и обществена дѣятелность отъ 1848 до 1857 год. той бѣше замѣстенъ отъ другъ единъ работникъ, който съ достоинство бѣше продължилъ наченхтото дѣло и добръ бѣше замѣстилъ празнината, образувана отъ Джиновото излизанье.

Този Джиновъ наследникъ бѣше Стоянъ Костовъ, единъ отъ първитѣ възпитаници на Груевата школа. Стоянъ Костовъ се отличавалъ доста много отъ прѣдшественика си, но пакъ съ достоинство бѣше завзелъ мѣстото му като учителъ и дѣятелъ. Той не бѣше така упоритъ, непрѣклоненъ и горделивъ като Джино, но бѣше добъръ български патриотъ като него. Първото врѣме на борбата изискваше корави и крайно самоадѣяни мъже, а вториятъ периодъ искаше по-хитри и по-гѣвкави човѣци. Джиновцитѣ не умѣеха да лавиратъ, тѣ отивахъ прѣко на цѣльта дори до послѣдното си издиханье. Масата се обаяваше отъ тѣхъ, слѣпо ги слѣдваше и слѣпо ги вѣрваше. На първо врѣме тѣ бѣха необходими.

Стоянъ Костовъ управляваше скопекитѣ училища около 12—13 год. и бѣше успѣлъ да вземе първо мѣсто въ рѣдоветѣ на черковнитѣ борци, и понеже всѣкога бѣше много прѣдпазливъ, заради това успѣлъ бѣше да се упази отъ силни прѣстѣдвания. Прѣзъ 1868 г. бѣше починалъ стариятъ Скопекъ митрополитъ Иакимъ и на мѣстото му бѣше назначенъ Мансия, до тогава Врачански епископъ. Този Мансия е билъ родомъ българинъ отъ Кукушъ, но по духъ той билъ отъ чисто фашиотско произхождение. Костовъ прѣдполагалъ, че ще може да го направи българинъ по духъ, затова е съдѣйствувалъ между скопекитѣ първенци да го приематъ и послѣ е станалъ неговъ секретаръ. По-послѣ излѣзе на явѣ, че Костовъ се е излъгалъ. Владиката е останалъ непрѣклоненъ неприятелъ на българското дѣло дори до смъртта си прѣзъ 1892 г.

Въ това врѣме, когато Костовъ станалъ секретаръ на Мансия (1869 г.), скопцианци повикали Порданъ х. Костадиновъ и му повѣрили управлението на училището.

Този пѣтъ Джино не е можалъ дълго врѣме да се задържи въ Скопие. Останалъ е тамо отъ есенъта на 1869 год. до кждѣ това врѣме прѣзъ 1870 год. Види се, че стариятъ учителъ е заварилъ сега

работитѣ въ Скопие много измѣнени, заварилъ е нови човѣци, новъ редъ въ училищата и не е билъ въ положение да измѣни всичко по свой вкусъ. Единъ пхтникъ пише до в. „Право“ прѣзъ ноември 1869 г., че двамата учители въ главното училище не живѣли добръ помежду си.¹⁾ Единъ отъ тия учители е билъ безъ друго Джино. И тукъ ни липсватъ по-положителни свѣдѣния за Джиновата дѣятелностъ. Изглежда обаче, че той не е можалъ да излѣзе на чело на тогавашнитѣ дѣатели, или не се е съгласявалъ съ тѣхъ по нѣкои работи и, като не е искалъ да държи по-дирно мѣсто въ училищнитѣ и градеки работи, върналъ се е въ Велесъ.

Отъ това врѣме той се оттегилъ отъ обществения животъ, съсредоточилъ се въ своитѣ книги и е прѣживѣлъ тихо и спокойно старинитѣ си, като уважаванъ старецъ. Годишнитѣ му, наистина, не сж били много, но страданията му сж били голѣми и прѣждеврѣмено сж го състарили. Здравнето му е било слабо. Вѣроятно и тия фактори сж подѣйствували на Джино да се оттегли отъ първитѣ редове на дѣйцитѣ. Пакъ и не оставаше за него работа, която да отговаря на неговия характеръ и вкусъ. Като главенъ учителъ въ Велесъ бѣше дошелъ въ това врѣме Василъ Поповичъ, човѣкъ съ високо образование и съ голѣми способности. Въ образователно отношение той е надминавалъ Х. Костадиновъ, и послѣдниятъ не можалъ въ това направление да мѣри силитѣ си съ него. Училищата въ Велесъ били съвсѣмъ прѣобразувани, турено било начало за въвежданъето на нагледната метода. Всичко показвало, че новото врѣме искало нови сили. И въ черковно-обществено отношение липсвало вече поле за Джино. Борбата съ грцкия владика била свършена. Велешани имали сега самостоятелно черковно-училищно дѣло, имали български владика. Градскитѣ борби взели друго направление. Наченжли се по-дребни междособни партийни недоразумѣния. Василъ Поповичъ се опитвалъ съ еснафското съсловие да ограничи прѣодоляющата властъ на велешкитѣ чорбаджии.

Въ тия движения стариятъ Джино не се мѣсилъ. Около него се образувалъ единъ кръгъ отъ почитатели, които постоянно пѣлици кжцата му. Съ тѣхъ той разговарялъ по цѣли часове, ходилъ на разходка и прѣкарвалъ зимнитѣ вечери. Разговоритѣ се въртели сега главно около философски прѣдмети. Отъ голѣма полза ще бѣде, ако нѣкой отъ живитѣ сега тогавашни сподвижници на Джино ни разправи за послѣднитѣ негови години, какъ той е медалъ тогава на живота, на българекото развитие, на бждещето на българитѣ, и въ що сж състояли главнитѣ му занятия.

При това въ кжцата на Джино постоянно имало по 10—15 ученика, на които той прѣподавалъ уроци отъ история и философия.

Тогавашнитѣ учители сж посѣщавали често стария философъ и обичали да влизать въ разговори съ него. Въ тия разговори той често смущавалъ околнитѣ си съ научни въпроси и послѣ имъ давалъ оригинални отговори, като не обичалъ да му се възражава. Единъ пхтъ станалъ разговоръ върху физиката между Х. Костадиновъ и нѣкои учители. Той попиталъ едно отъ тѣхъ, отъ що зависи свѣтлината. Учителитѣ му разправили за източникитѣ на свѣтлината, каквито сж слънцето, химически процеси и др. подобни. Джино възразилъ и казалъ,

¹⁾ В. Право, год. 4, брой 40.

че свѣтлината зависи отъ окото. Ако очитѣ ни сѣ затворени, нѣма за насъ свѣтлина.

Разказватъ въ Велесѣ, че прѣзъ това врѣме дохождали тамъ сърбски агитатори при Джино и сѣ му прѣдлагали, да отиде да живѣе въ Сърбия, гдѣто ще бѣде пенсиониранъ, за услугитѣ които направилъ на сърбската държавна библиотека, като изпородилъ въ нея множество древни ръкописи. Той е посѣщаванъ отъ извѣстния Милоевичъ, който е търсилъ въ него подобни ръкописи. Но Джино си останѣ въ Велесѣ.

Своеобразниятъ начинъ на живота си Джино спазилъ до самата си смъртъ. Храната му и домашната му обстановка останали прости и скромни, каквито сѣ били всѣкога. Най-големото му богатство били книгитѣ, съ които постоянно се занимавалъ. До смъртта си той ималъ ученици въ дома си и проповѣдвалъ нравствени принципи между окръжаващитѣ го, до смъртта си той ненавиждалъ гърцкото духовенство, което искало духовно да съенне цѣль народъ, та и българското духовенство не е обичалъ Джино, защото намѣрвалъ, че животатъ му не е съобразенъ съ вѣрата, която то проповѣдва. На гърцкия народъ той не е билъ неприятель: той е живѣлъ въ най-добри отношения съ велешкия докторъ Василиакя, родомъ гъркъ, но човѣкъ съ напрѣдничави идеи на врѣмето си и демократъ по убѣждения. Джино само не е искалъ да допуща, че старитѣ гърци стояли по високо отъ славянитѣ. Въ това отношение той е билъ схизмиски Раковски.

Джино е прѣживѣлъ руско-турската война. Намъ е неизвѣстно, какъ е гледалъ той на събитията тогава. Вѣрваме, че ще се намѣрижтъ близки негови, които ще ни осветлятъ и въ това отношение.

На 1882. год. августъ 29. Джино починалъ въ своята банчина кѣща слѣдъ тридневно боледуване. Смъртта му дошла неочаквано както за него, тъй и за неговитѣ приятели.

Нито завѣщание, нито друго нѣкакво разпореждане не е останало отъ Джино. Разказватъ, че прислугата му съ нѣкои други лица моментално подиръ смъртта му прѣровили цѣлата кѣща, за да търсѣжтъ богатство, защото вѣрвали, че той получавалъ грамадни суми отъ Сърбия за своитѣ пергаменти, които изпращалъ тамъ. Тогазъ липсали и всичкитѣ му ръкописи и всичкитѣ остатѣци отъ стари книги, що се намѣрвали още въ него. Вѣроятно проститѣ човѣци сѣ мислили, че ръкописитѣ струватъ много пари и сѣ ги прибрали. Останжалитѣ книги отъ библиотеката му били разнесени отъ близки и роднини и най-сетнѣ една малка частъ отъ тѣхъ били прибрани отъ общината.

Нѣмало кой да се погрижи въ това врѣме да потърси и да събере книжата и ръкописитѣ на достойния синъ на Велесѣ. Голѣма частъ отъ велешката интелегенция бѣше се прѣселила вече въ България: общината още не бѣше се оправила отъ потреснитѣ събития, които донесоха 1876—7—8 години на Балканския п-овъ. Нѣмаше кой да се грижи за такива работи.

Ние вѣрваме, че още е врѣме да се потърси въ Велесѣ и все може да се намѣрижтъ нѣкои и други записки, писма, книги и др. подобни, които биха ни уяснили повече живота и дѣятелността на Джино и славната епоха на българското възрождение въ Велесѣ.

Отъ всичко до тукъ казано се вижда, че Йорданъ хаджи Костадиновъ Джинотъ е билъ единъ отъ рѣдкитѣ дѣйци по възвръщането на българитѣ въ Македония. Цѣли 40 години наредъ той билъ български учителъ; той първъ е въвелъ ланкастерската метода въ Велесъ прѣзъ 1840 год. (или една година по-рано) и въ Скопие прѣзъ 1848 год. Той създаде епоха за българското национално свѣстиване въ градъ Скопие. Още прѣзъ 1846. год. той е проповѣдвалъ събуждане на българитѣ въ южна и западна Македония, като пжтувалъ отъ градъ въ градъ, като схщински апостолъ. Най-сетнѣ той прѣтегли гонения, затвори, изтезание и заточение за своитѣ свѣтли идеи и не се отказа отъ тѣхъ. И каква награда е очаквалъ за своитѣ трудове тогавъ? Веществена никаква, а само вътрѣшна душевна усада, отъ която сж се опойвали всичкитѣ истински народолюбци.

Българекиятъ народъ трѣба да почита паметта на подобни свои синове; българеката интелигенция трѣба да изучава тѣхнитѣ дѣяния и епохата, на която сж били чеда: защото тази епоха е фундаментътъ, на който се издигна новосъбудениятъ български народъ.

Джино е билъ на врѣмето си и намѣстото си ученъ човѣкъ въ пълна смисълъ на думата. Неговитѣ писмени трудове, които до сега знаемъ отъ страницитѣ на Цариградски Вѣстникъ, нѣматъ особена научна стойностъ, както нѣма такава стойностъ и българеката историја на Пансия. Но тия трудове на врѣмето сж принесли голѣма полза, като сж събуждали заспалия народъ.

Джино се е занимавалъ съ търсене старини¹⁾, съ описания на градове и манастири и съ филология.

Голѣма часть отъ древноститѣ въ Бѣлградската библиотека, изнесени отъ Македония, сж събирани отъ х. Костадиновъ. Отъ него има обнародвани нѣколко паметници и други бѣлѣжки въ книга VIII отъ „Гласникъ дружества срѣске словесности“ 1856. год. Тамъ срѣщаме слѣднитѣ статии, подъ които стои името на Джино²⁾: „Житіе и жизнь прѣподобные **матере наше петкы**;“ „Надписъ изъ манастира Андрейша, сына Вукашинова, храмъ светаго первозваного Апостола Андрея: налази се надъ прѣдиреннымъ тоестъ папертинымъ вратима,“ „**Житіе князя стефана**,“ „**Слово крѣпила славенца солѹнскаго философа българскаго**,“ „**Писмо отъ папе иннокентіа дѹшанѹ стефанѹ царю**.“

Тукъ излагаме нѣколко реда отъ описанието, което Джино дава за Андрейшовия манастиръ, да видатъ читателитѣ, съ какъвъ езикъ е писалъ въ Гласника.

„Сеѣ манастиръ лежить на заходѣ отъ Скопѣ, основанъ надъ рецѣ Трески, въ единомъ особитомъ мѣстѣ въ Глубоковысокія горы, иже сѹть полны съ рамнами и драчами и разниими дивинами т. е. елени, кошути и срѣби, дивими свиніями, козами, дивими кокошками, лисицами, волками, чрними орлами т. е. крѣтачами, черними соколами, хищниками (атмацами) и т. н.“

Йорданъ х. Костадиновъ е обнародвалъ цѣлъ редъ статии по езика и по правописанието въ Ц. В. Той е държалъ страната на ония отъ тогавашнитѣ български писатели, които искахъ да се вземе за

¹⁾ Въ Ц. В. отъ 1853. г. № 142 се съобщава че Йорданъ х. Костадиновъ при-
тежава 70 разни кожани ржкописи и се изброяватъ единъ по единъ.

²⁾ Написано подъ всѣка статія: „Слобощіо г. Йорданъ х. Константиновъ.“

основа на писмениа езикъ черковнославянскиятъ съ неговитѣ многочислени падежи. Той е билъ противъ членоветѣ и се е мъчилъ да ги избѣгва, когато пише. Некалъ е да се изфърлятъ отъ писмениа езикъ буквитѣ *ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ*, като казва, че се произнасятъ мъчно. Намѣсто тѣхъ трѣбало да се употрѣбаватъ буквитѣ *о, ѡ, у, ѡ, а, ѡ*. Ако се неизфърлятъ горнитѣ 3 букви, ще произлѣзатъ споредъ Джидно 4 злини: 1) ще се отдалечимъ отъ черковнославянския езикъ; 2) другитѣ славяни не ще ни разбираатъ и ще изгубилъ цървенството си; 3) не ще можемъ да имаме обща граматика, нито ще можемъ да си уредимъ правописанието, и 4) дѣцата мъчно ще се учатъ да четатъ¹⁾.

Въ една статия, написана отъ Джидно и озаглавена: „О черковномъ или славянскомъ языку“²⁾ той се стреми да докаже, че черковнославянскиятъ езикъ има прѣимущество прѣдъ новобългарския и че този езикъ е сѣкия старо български езикъ, като подкрѣпя мнѣнието си съ цитати отъ Венелина, Раковски, Карамзина, Александра Стояновича и др.

Въ една друга статия³⁾ Джидно прѣвъзнася богатството на българския езикъ и осмѣжда тогавашнитѣ писатели, че не сѣ склонили да си избѣржатъ едно правописание. Ако направятъ това, ще могатъ да се сдобиятъ съ рѣчникъ и граматика.

Вакенъ трудъ на Джидно по езика е билъ единъ рѣчникъ, който за жалость нито е билъ напечатанъ, нито го имаме днесъ въ ръкописъ. Той съобщава въ Ц. В. прѣзъ 1853 годъ. (*М* 149), че рѣчника, който приготвилъ ималъ 1000 слова на 23 езици, отъ които 14 били славенски и 9 чужди, които се говориатъ въ Турция. Чуждитѣ били: елипски, новогречески, албански, влашки, еврейски, турски, арменски, лазеки и цигански. Ние знаемъ, че Джидно е владѣлъ хубаво староелипски и новогърцкия езици, говорилъ е добръ арнаутски, турски, влашки и цигански. Занимавалъ се е много съ циганския езикъ и на старини почиялъ да учи санскритския езикъ. Той е билъ приготвилъ иѣкаква книга съ заглавие: „Мисли верху писаніето“, но и тя не е видѣла бѣль свѣтъ⁴⁾.

Джидно се е интересувалъ понѣкога и съ народнитѣ пѣсни. Въ Ц. В. отъ (*М* 431) е обнародвалъ една народна пѣсень съ обяснения.

Често е писалъ нашия всестраненъ учителъ и стихове, съ които е агитиралъ или е изказвалъ своитѣ тѣги. Излагаме тукъ едно негово стихотворение, написано прѣзъ 1852 год., когато гоненията срещу него отъ страна на владинската партия били много усилени. Измѣнили сме само понѣкѣдѣ пунктуацията:

П Л А Ч Ъ

на Скопско-то училище, многотрудное.

Иахемъ.

Виуши небо и разумѣй,
благѣ съвѣтъ ты же подай!

Виуши небо и разбери,
ако сумъ золь, ты отбери!

¹⁾ Ц. В. 1852. г. *М* 82 и 83.

²⁾ Ibid 1852. *М* 69 и 70.

³⁾ Ibid 1852. *М* 92.

⁴⁾ Ц. В. 1852 г. *М* 79.

И ты, солнце засведочи,
 изгорѣме спуци лучи;
 Нищо зло азъ не сотворихъ,
 но ся трудихъ и ся борихъ
 Училище да отворимъ,
 незнайто да изгонимъ.
 Дѣцата имъ добро учихъ
 да писувать ги научихъ.
 Но всяки день граматика,
 сосъ труденъ и Йоика,
 Всемирная История,
 на уста же Географія.
 И пишенъ харти красны;
 численица, брой же ясны.
 Производность, мучни рѣчи,
 учении свѣтъ, ты же рѣчи!...
 Право ли е, да ме безчестятъ,
 и за нищо да мя гонятъ?
 Защо добро азъ же учихъ,
 и съ голями трудъ ся мучихъ.
 Това не было, за почести;
 но было е, ради радости.
 И зависта ме^х безчести;
 съ много хули... ме нечести.
 Но азъ паки ще ся трудимъ,
 чадо то ни ще го будимъ....
 Ощъ по добръ ще го учимъ,
 ако страдамъ — ако се мучимъ.
 Всичко това — просто нека е,
 науката само да е.
 Сладкій Боже, опрости имъ,
 кротки души ты подай имъ!
 Всакое добро ты даруй ги,
 въ ученіе настави ги!
 Нека учать, ако ме биятъ. —
 просто имъ е, некъ ме хулять!
 Утре днеска, братия ми се,
 И крестени, хрістіане се....
 Азъ ще се трудимъ, да сумъ човѣкъ,
 Да ся явимъ добръ во вѣкъ.
 Все що поемъ това творимъ;
 за чудо то всегда горимъ.
 Да се научи, да с не мучи,
 во наука, да с обучи.
 Я — то е, Божія вѣнецъ,
 живо вода, и младенецъ.

„Чадо Болгарское! нека ты служи овая пясня за прихѣръ добродѣтельный; що то и ты да терпишь како мене. Ето за всичко зло що ми сотвориха, ще се трудимъ чрезмѣрно добро да творимъ. Сета отъ нова година ще явимъ во вѣстникъ-а за всичкиа высокосна година,

наука що ще да придавамъ на ученици те; и сосѣ дѣломъ ще ся явилъ совсѣмъ вамъ на служба многосмирный Н. Х. К.“

Както се вижда, поетическа стойностъ имъ въ горнитѣ стихове. Гонениятъ учитель обаче е издѣлъ въ тѣхъ своето сѣрдце, притискано отъ мъка, защо да го гонятъ негови братя християни, на които той нищо зло не е направилъ, а напротивъ правилъ имъ е добро, като е училъ дѣцата имъ.

Иорданъ П. Костадиновъ по примѣра на Раковски се е трудилъ да произвежда отъ славянския или старо-българския езикъ разни чужди думи. Споредъ неговото словопроизводство: философія било равно на хвалословие, академия — укадомия, цензоръ — зризоръ¹⁾ и пр. Въобще се вижда, че той се е повлиялъ твърдѣ много отъ Раковски, както въ своитѣ езиковедни възгледи, така и въ патриотическо направление.

Още разни други книги собствени съчинения и изводи е ималъ Джино готови за печать, напр. „нѣкои съчинения зело полезни за дѣца и учени стари, „како се кръщава младенецъ“, „двѣ части свята служба“²⁾ „Финалъ Сократовъ“ драма въ три дѣйствия, „Днионсій Тиранъ“ драма въ едно дѣйствие, „Хронология до 1524 г. основана на св. писание“, „анафорическое основание на все священное писание“, „Книжници пѣсень пѣсней царя Соломона“³⁾. Печатана ли е нѣкоя отъ тия книги, ние не знаемъ. Нито пъкъ нѣкоя рѣкописъ ни е извѣстенъ досега отъ Джиновитѣ трудове.

Ние завършваме своитѣ кжси бѣлѣжки за личния този български учитель и апостолъ, като вѣрваме, че ще се намѣрижтъ лица, които да се заинтересуватъ повече съ неговия многострадаленъ животъ и съ плодотворната му дѣятелность и да извадижтъ на свѣтъ това, що знаижтъ или откриижтъ за него. Животътъ на Иордана Хаджи Костадиновъ заслужава изучаване не само като животъ на единъ български многогодишенъ дѣятель, но и като животъ на единъ идеалностъ мжжъ, на единъ твърдохарактеренъ и непоколебимъ човѣкъ.

В. Кжичовъ.

¹⁾ Гл. Ц. В. 1851 г., № 51.

²⁾ Ц. В. 1852 г. № 72.

³⁾ Ц. В. 1853 г. № 149.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Александръ Верещагинъ, У Болгаръ и Заграницей (1881—1893) Воспоминанія и разказы (продолженіе очерковъ „Дома и на войнѣ“). Съ портретами. С.-Петербургъ 1896. 8^о 328. Ц. 1. руб.

Авторътъ, братъ на художника Верещагинъ, продължава въ тази книга своитѣ възпоминанія отъ руско-турската война насамъ, като захваща отъ врѣмето на окупацията, слѣдъ подписването на св. Стефанския договоръ. По заглавието на книгата човѣкъ би могълъ много да се измами, мислейки, че въ нея ще намеримъ данни и наблюдения относещи се специално до насъ, когато въ сжщностъ тукъ изобщо за българитѣ не се говори положително нищо, освѣнъ нѣколко думи въ глава XIX („Повѣдка въ Систово“), гдѣто авторътъ съ удоволствието на единъ чисто воененъ човѣкъ наблюдавалъ, какъ руски унтерофицеръ, инструкторъ, обучавалъ българи новобранци на „ружейные приемы“. Направило му впечатлѣние още, че българитѣ въ Свищовъ му се показали твърдѣ заети и увлѣчени съ своитѣ поминатни грижи: „Братушки повсюду такъ и шныряли въ своихъ курточкахъ и шароватихъ шарварахъ. Торговая жила, должно быть ввучена въ нихъ во всехъ отъ самаго рожденія. Повсюду видишь ихъ озабоченныя лица, потныя, красныя. Кто въ первый разъ увидаль-бы здѣсь болгаръ, навѣрное подумаль бы, что на Систово сейчасъ будетъ нападеніе непріятеля. А между тѣмъ ничуть не бывало. Это они просто бѣгаютъ и суетятся по своимъ торговымъ дѣламъ“ (116). Това е то, което авторътъ споменува за българитѣ, а всичко друго въ първага часть, озаглавена „У Болгаръ“ (1—145), се отнася до лични „военни“ спомени на автора. А такъвъ, частенъ характеръ иматъ и бѣлѣжкитѣ му въ втората и третата часть (Заграницей 145—240; Въ русской глуши 241—328). Може да се каже, че тази книга съдържа напосто кратки бѣлѣжки изъ дневника на единъ руски кавалеристъ, офицеринъ, който имамъ много смисълъ за други работи освѣнъ за военнитѣ.

Той е билъ раненъ въ руско-турската война, и слѣдъ като оздравѣлъ, прѣди да замине отъ Петербургъ за Санстефано, прѣдставилъ се заедно съ още други 15 души ранени на царя Александра II въ Михайловския манежъ. Тѣ били паредени въ единъ редъ, споредъ кой както е билъ по-тежко раненъ. Най-сетнѣ пристигналъ царьтъ:

„Его Величество останавливается передъ мной, обхватываетъ обѣими руками эфесъ сабли съ Георгіевекиимъ темлякомъ, опирается на нее всемъ корпусомъ и устремляя на меня свои большіе, задумчивые глаза подробно начинаеть разспрашивать, при какихъ обстоятельствахъ я былъ раненъ.

— Гдѣ ты лечился?

— Въ Бухарестъ, въ Браиковацкомъ госпиталъ, Ваше Императорское Величество! отъвѣчаю я.

— И братъ, художникъ, кажется, тоже тамъ лежалъ?

— Такъ точно, Ваше Императорское Величество!

— Ну, а другого брата убили на Гривницкомъ редутъ?

— Достоверно я не могъ узнать, Ваше Императорское Величество, такъ какъ самъ въ тотъ же день былъ раненъ!“

Слѣдъ това авторътъ разпирва своятъ животъ въ Турция (въ С.-Стефано, въ Галиполи, Шаркіой, Дедеагачъ и пр.) и България (въ Османъ-Татаръ-Пазарджикъ, Добруджа). Тукъ тамъ се попадатъ и бѣлѣжки отъ общъ интересъ, относещи се до живота и характера на руското офицерство, до слабитѣ страни на военната организация, лабавата дисциплина и пр. Особено лошо впечатлѣние правятъ откровенитѣ бѣлѣжки на автора относително злоупотребленията, които сж вършили мнозина командири на войскови части съ тѣй пареч. „фуражно довольствие“, както изобщо съ разнитѣ „продовольствія“. Авторътъ специално е ориентиранъ откъмъ тая страна по кавалерийската частъ. Мнозина полкови командири се грижили само за туй, кой колко може повече да удари отъ фуражнитѣ пари. На командира на Лукоморекния полкъ всѣки мѣсець му оставали по 18 хиляди рубли (вж. стр. 31). При такива работи естествено е, че командиритѣ, „въ разрѣзъ съ военнитѣ цѣли“, се старали да стожатъ тамъ, гдѣто е имало по-ефтинъ, изобилень фуражъ, а на сотнитѣ командири заповѣждали, да щадятъ коньветѣ колкото възможно повече, за да изглеждатъ тлѣсти. Споредъ автора то е била една отъ главнитѣ причини, че тѣхната кавалерия въ нѣкои случаи на 15 — 20 версти прѣдъ себе си не е имала достатъчно свѣдѣния за неприятеля. „А главното зло състои въ това, че командиритѣ на частитѣ, като извличахъ такава грамадна полза отъ фуража, повече се стараехъ да избѣгнатъ сражение и изобщо всѣко стълкивание съ неприятеля“. Единъ старъ командиръ откровенно му казалъ: „— А чего я полѣзу теперъ въ огонь? Стоянка у меня, слава Богу, отличная, фуражу вдоволь; дастъ Богъ, мѣсяца черезъ три, доконлю свои 100 тысячъ, и тогда — гайда поѣду домой. Вѣдь мы, батенька, войны-то 25 лѣтъ ждали, такъ неужели намъ съ пустыми руками домой-то воротиться?“ — Авторътъ е голѣмъ обожателъ на генерала Скобелева. Съ него се срѣщналъ въ Едрене (стр. 86—88) и сетнѣ въ Берлинъ и Парижъ (175—179). До каква степенъ е уважавалъ и обичалъ той Скобелева, показва една случка съ автора, когато ненадѣйно въ Германия узналъ за смъртъта на подирния (вж. стр. 204. „Какъ я узналъ о смерти Скобелева“). Съ религиозна точностъ авторътъ прѣдава до най-малки подробности венчко, което казалъ кога да е генералътъ въ негово присѣдствие. Така напр. Интересни сж думитѣ на Скобелева, изказани въ Едрене въ отговоръ на единъ казашки генералъ, който билъ на мнѣние, че въ една евентуална война съ пѣмцитѣ 120 полка донски казаки ще трѣба да се пустнатъ прѣко нѣмската граница, да грабятъ и унищожаватъ по воля. Скобелевъ отговорилъ:

— Напълно съмъ съгласенъ съ васъ, ваше високо прѣвъзходителство, че ние иначе не ще можемъ да излѣземъ на край съ пѣмцитѣ. Тѣ ще ни задушатъ съ своята точностъ и акуратностъ. Защото ако у тѣхъ е назначено на нѣкой корпусъ да се намѣри на този и

този денъ еди гдѣ си, може да се хванешъ на басъ, че корпусътъ ще бжде въ опрѣдѣления денъ и въ опрѣдѣления часъ на мѣстото си. То не е като у насъ, гдѣто по цѣли педѣли не можехме да намѣримъ цѣли бригади, гдѣ сж (88).

Нѣкои характерни особености на руското офицерство авторътъ е успѣлъ да прѣдаде и забавно, даже драматично, срав. „Наградное отдѣленіе“, „Татаръ-Базарджикъ“, „Кузнецовъ изъ гвардіи“, „Дедагачъ“.

Втората часть захваща отъ 1880 г., когато братътъ на автора изложилъ своитѣ картини въ Петербургъ. Слѣдъ това се описватъ пхтуванията на автора въ Франция, Германия и Австрия, гдѣто помагалъ на брата си при изложенията на картинитѣ му. Тукъ се срѣщатъ и нѣкои интересни наблюдения върху нѣмцитѣ и маджаритѣ (ср. Берлиня, Пеща). Въ III-та часть вече запискитѣ получаватъ съвършено характеръ на частенъ дневникъ.

Л. М.

Ruska Književnost u osamnaestom stoljeću. Napisao V. Jagić. Zagreb 1895. Izdanje Matice Hrvatske. 8° 284.

Съ своитѣ многобройни критически статии знаменитиятъ професоръ доказа, какъ може единъ славистъ покрай дълбоки специални знания по лингвистиката основателно и всестранно да усвои всичкитѣ клонове на славянската филология. Особено като литературенъ историкъ професоръ Ягичъ има широкъ погледъ въ областта на старата книжнина на всички славяни. А какъ майсторски и увлѣкателно умѣ той да характеризова литературниятъ животъ отъ извѣстна епоха, отколѣ е извѣстно на всички, които сж чели неговата История на Хърватската литература (стариятъ периодъ). Новиятъ трудъ на Ягича, който има за прѣдметъ руската литература отъ XVIII. вѣкъ, е прѣдназначенъ за широката хърватска публика (издание на Матица Хърватска) и затова изложението е популярно, ако и същеврѣменно напълно научно, съгласно съ резултатитѣ на най-новитѣ изслѣдвания по историята на руската литература. Авторътъ самостоятелно е оцѣнилъ тия изслѣдвания, като е изучавалъ и самитѣ оригинални литературни паметници, за които говори, така че съчинението му има цѣна на самостоятеленъ трудъ, и то толкова по-голъма за насъ, че излиза отъ перото на единъ югославянинъ, който дълбоко внимавалъ въ живота и литературнитѣ условия на руситѣ. За това помогнахъ Ягичу много обстоятелства, най-много дългогодишното му прѣбывание въ Русия, на два пхти като университетенъ професоръ въ Одеса и Петербургъ. Подобна самостоятелна оцѣнка на руската литература отъ страна на неруски славянинъ, и то въ увлѣкателна популярна форма, до сега не е имало. За това може да се каже, че това съчинение на Ягича е много интересно за всички славяни, а специално за насъ, югославянитѣ.

Въ съчинението особено внимание се обърща на културно-социалнитѣ отношения съ цѣль, да се види „до колко въ литературнитѣ творения се отразяватъ реални отношения и какъ разнитѣ обществени съсловия участвуватъ въ тѣхъ, да се изтъкува, на какви влияния е била изложена литературата и откъмъ съдържание и откъмъ форма, най-сетнѣ да се покаже, до колко е била литературата въ сила да поведе подирѣ си и да прѣобрази обществото“. И това постига авторътъ

не чрѣзъ отвѣчени културно-исторични характеристики, а чрѣзъ живо рисување лица и събития, които сж чистъ плодъ на своето врѣме.

Епохата до Петра Велики, съ която захваща съчинението (I. Iz dopetrovskoga vremena) хубаво, даже драматично е изложена чрѣзъ подобрани данни изъ историята на руския разколъ. Тукъ е дадено по-обширно мѣсто на Авакумовата автобиография — историята на неговото мъченичество, което е прѣтърпѣлъ заради „истинската стара православна вѣра“. Изводитѣ изъ тази автобиография се четжтъ съ увлѣчение, като романъ, и оставятъ у читателя дълбоко впечатлѣние и ясна прѣдстава за допетровскето врѣме, когато се захвањала борбата между старото и новото. Сжщо тъй сполучливо сж изтъкнати общественитѣ условия, при които се развивала литературата въ врѣмето на Петра Велики (II. Petrovsko vrijeme). Тукъ авторътъ редомъ излага животътъ и творенията на най-виднитѣ литератори. Тредяковски се взема въ защита противъ строгата прѣсжда на нѣкои руски литературни историци, защото билъ лекъ подражателъ на чужди образци. Пушкинъ добръ е схванѣлъ значението на трудолюбивия Тредяковски, като го е турялъ надъ Сумарокова и Хераскова. Напротивъ литературнитѣ историци прѣцѣняватъ значението на Ломоносова, като го обсињватъ съ хвали, голѣма частъ отъ които се пада не на Ломоносова като литераторъ, а като на дѣятелъ по другитѣ области отъ руския културенъ напредѣкъ. Врѣмето на Екатерина Велика не съчинява особена епоха въ литературата дотамъ, както обикновено се прѣдставя. Тази епоха не е създала особени типове. Съмето на самостоятелната поезия, което вече хубаво се развива у Державина, е посѣто по-прѣди, въ епохата на Петра Велики. Тази подиряята „импонира си силни мementи, докато епохата на Екатерина II. повече очаровава съ театралностъ“; „до като Петъръ Велики смѣло твори, царица Екатерина гладко говори“. Но при все туй дава се справедлива оцѣнка на всички колко годѣ видни литературни дѣйци отъ врѣмето на Екатерина, както и на сама нея. Особено Державинъ споредъ автора заслужва да се цѣни по високо, отколкото обикновено се оцѣняваше до скоро. Ако не може да се сравни съ най-първокласнитѣ европейски поети отъ 18. в. той всеѣкакъ заема най-отлично мѣсто между поетитѣ отъ втора рѣка: „той надвишава всичкитѣ нѣмски класици заедно съ Клопшода“, освѣнъ, разбира се, Шилера и Гете. Державинъ е истински поетски талантъ и най-голѣмъ руски поетъ отъ 18. вѣкъ.

Съчинението се свършва съ епохата на Карамзина (IV. Karamzinovo vrijeme), гдѣто прѣди всичко подробно се обяснява значението на Карамзина въ руската литература.

Особено важна е приложената въ края на съчинението „библиография на прѣдмета“, гдѣто сж указани по всеѣки по-важенъ въпросъ отдѣлно литературнитѣ източници, и по важнитѣ историко-литературни изслѣдвания. Поради това приложение съчинението придобива още по-голѣма цѣна за всеѣкого, който би желалъ да изучава нѣкои въпроси по-обширно и самостоятелно.

L'Intervention et la Peninsule Balquanique par I. Béchirovsky. Paris, 1892. г. стр. 151. (Вж. Бълг. Прѣгл. г. I, кн. III, стр. 160).

Съчинението е трактатъ по международното право и има за цѣль да обясни международнитѣ права на християнскитѣ народности въ Турция, или по-добрѣ казано, да установи едно юридическо право, една юридическа норма, по която несвободнитѣ балкански народи да искатъ свобода и правдини. Авторътъ иска да спомогне на тия народи чрѣзъ едно срѣдство, което слабо е употребявано до сега; за една свободолюбива и народополезна цѣль той иска да спомогне чрѣзъ правната наука. „Желанието — казва той въ прѣдисловието си — да извадиш на явѣ правото на тия нещастни народности и отговорността на великитѣ сили, надеждата да послужиш на всеобщия миръ — такива сж побудителнитѣ причини, които ме накарахъ да се заловиш за тази работа“ (7). Освѣтъ това авторътъ се обръща за тази цѣль именно къмъ правната наука, защото въ нея той намира най-доброто, най-сигурното срѣдство, което дѣйствително може да спомогне нѣщо. „Международното право е нова наука; тя е направила твърдѣ много въ послѣднитѣ десетилѣтия, но съ привеждане въ извѣстностъ правата на християнитѣ въ Турция не се е занимавала още“ (6). „Азъ съмъ убѣденъ, че политиката и дипломатията, оставени сами на себе си, не съ въ състояние да дойдѣтъ до справедливо и трайно разрѣшение на въпроса; за да достигнатъ тази цѣль, тѣ иматъ нужда отъ помощта на науката на международното право“ (7).

Всичко това е много хубаво, и остана сега да видимъ, до колко авторътъ е сполучилъ съ срѣдството, избрано за гонимата цѣль, и до колко е постигналъ цѣльта си. Прѣди всичко той опрѣдѣля, какво трѣба да разбираме подъ думата „намѣсване“. Намѣсване напр. може да бѣде въ външнитѣ отношения на други двѣ държави; намѣсване може да има по повикване на самата държава, която търпи намѣсването; намѣсване може да бѣде въ вътрѣшнитѣ работи на една чужда държава, безъ веѣко повикване. Всички тия случаи не падатъ подъ понятието „намѣсване“, тъй както се употребя тази дума отъ автора, и слѣдователно нѣматъ характеръ на право намѣсване. За това абсолютно не се одобряватъ слѣднитѣ видове намѣсвания: 1) намѣсване подъ прѣдлогъ, да се запази политическото равновѣсие; 2) намѣсване въ дѣйствиата на едно друго правителство, прѣдприети въ своя полза; 3) намѣсване въ полза на своитѣ еднородци; 4) намѣсване въ една държава, гдѣто има междусобна война; 5) когато една политическа партия иска намѣсването на чужда сила, противъ своето правителство; 6) когато двѣ партии спорятъ за власт и искатъ чуждо намѣсване; 7) намѣсване за да не се разпространи една социална или политическа революция; 8) намѣсване по религиозни въпроси. Всички тия видове намѣсвания смѣтатъ се отъ всичкитѣ учени като фактически дѣйствия, безъ всѣкакъвъ правенъ характеръ; тѣ сж незаконни намѣсвания.

Има други видове намѣсвания, които, ако и да се смѣтатъ въобще за незаконни, но се смѣтатъ за полезни и се одобряватъ отъ нѣкои учени. Върху тѣзи намѣсвания ще се спремъ малко по подробно: 1) Намѣсване въ интереса на цивилизацията, за да се подобриятъ законитѣ на единъ народъ; такова намѣсване, казва авторътъ, е недопустимо, защото нищо не е по-релативно отъ това, което наричатъ „цивилизация“.

Ако допустимъ такова намѣсване, Русия ще може да оправдае едно нахлуване съ оружие, за да ни принесе своята цивилизация, да ни наложи своя свети синодъ, а Франция би прѣдпрела втора експедиция къмъ Москва, за да напари Русия съ добринитѣ на своята ренублика (32). 2) Намѣсване, основано на мотиви отъ хуманностъ. Такова намѣсване не може да се допусне, защото това би довело до най-чудовищни неравенства между държавитѣ, до флагрантно насилване тѣхната автономия (40). 3) Намѣсване у единъ народъ, който тжичи законитѣ на справедливостта и човѣщината, сѣщо е недопустимо, защото никоя чужда държава нѣма право да държи смѣтка за администрацията на единъ чуждъ суверенъ, да стане сѣдня на поведението му и да го задължи, да измѣни нѣщо. Ако той натоваря поданицитѣ си съ данъци, ако се отнася съ тѣхъ жестоко, това е работа на народа. Никой не е повиканъ, да го задължи да слѣдва по-справедливи, по-разумни правила (34). 4) Намѣсване у диванитѣ. Авторътъ се признае и противъ това намѣсване. Като сме по-цивилизовани отъ диванитѣ, трѣба да имъ дадемъ примѣръ на толерантностъ и справедливостъ; а справедливостта е въ ненамѣсването (33). 5) Намѣсване основано на договоръ. Такъвъ договоръ не можа да има сила, защото това би значило да се отчужди едно право, което абсолютно не се отчуждава: — суверенитетътъ на държавата. Или контрактътъ ще бѣде унищожентъ, или едната контрактующа държава има само номинално съществуване. Това е отказване отъ суверенитетъ, дойстойно за прѣзрѣние (43). 6) Намѣсване, за да се осигури бѣднѣщиятъ всеобщъ миръ. Намѣсто интереситѣ на мира, това намѣсване се употрѣба до сега за интереситѣ на деспотитѣ и станъ причина на много войни. Въ една подобна система нацията трѣба да отетжни на човѣчеството и да се изгуби. Нѣма да има за човѣка друго отечество, освѣнъ цѣлата земя. Не ще трѣба да се покровителствуватъ нациитѣ, но да се унищожатъ. Такова космополитично единение е недопустимо въ правото. То е хубавъ сънъ, който може да вдѣхнови единъ бѣднѣщъ ораторъ, единъ талантливъ публицистъ, но ще остане въскога само сънъ. По такъвъ начинъ нѣма да се достигне бѣднѣщиятъ всеобщъ миръ, а ще се възбуди общо раздразнение и постоянна война между държавитѣ. Това обаче не прѣчи, да се има прѣдъ видъ всеобщиятъ миръ и да се работи за достигането му по други пѣтища (35—36).

Общото заключение на автора е, че при сегашното състояние на цивилизацията и на международното право е приемливъ само принципътъ на абсолютното ненамѣсване. Намѣсването не е право, то не е възможно нито като общо правило; нито като изключение (37). Намѣсването е орѣдие съ двѣ краища, съ което е опасно да си служишъ и което не е послужило освѣнъ на силнитѣ, въ вѣда на слабитѣ (40).

Като говори за историята на намѣсването, авторътъ забѣлѣзва слѣдното за намѣсването у римлянитѣ: „Римлянитѣ се намѣсвахъ на всѣкъдѣ; тѣ бѣхъ майстори въ изкуството на намѣсването и въ тази областъ тѣ направихъ всичко, което имъ позволяваше силата да направятъ. Намѣсването имъ бѣше най-вѣрно оружие за завоюване, то имъ послужи по-добъръ отъ легионитѣ. Господството имъ почти на всѣкъдѣ бѣше прѣдшествувало отъ прогресивно намѣсване, непогрѣшно въ резултатитѣ“ (57). Въ края на главата за историята на интервенциитѣ, авторътъ пакъ прави тия общи заключения: „една поука слѣдва

отъ изложението на главнитѣ интервенции въ XIX. вѣкъ: съ празни думи и помпозни фрази дипломацията направи отъ намѣсването едно орждие на раздори и покоряване. Повечето отъ намѣсванията нѣмаха друга побудителна причина, освѣтъ интересътъ на суверенитѣ и интервенирующитѣ държави. И при все това най-несправедливитѣ намѣсвания присторено сж оправдавани съ велеречиви принципи, като напр. интереситѣ на челоувѣчеството, всеобщия миръ и др. п. Всички тия думи не сж били освѣтъ фарисейски претексти, за да се закрижтъ истинскитѣ намѣрения, егонистични, заради които сж проливани рѣки кръвь и сж харчени милиони. Резултатътъ най-сетѣ не е билъ другъ, освѣтъ възбуждане омраза между народитѣ, печални послѣдствия за двѣтъ страни“ (69).

Ако да бѣше само изложеното до тукъ, въпросътъ за намѣсването щѣше да бѣде простъ и ясенъ, но и цѣлѣта на автора — да открие спасителниятъ пътъ на християнитѣ въ Турция — щѣше да остане недостижита. За да не дойде до такъвъ резултатъ, авторътъ се постаралъ да си остави една отворена вратичка. Работата стоп така: между другитѣ видове намѣсвания може да сжществуватъ и намѣсване, което единъ поробенъ народъ иска отъ други държави, за да се освободи. Едни авторитети по международното право допускатъ такова намѣсване, други не го признаватъ като правна норма, а само като търпимо фактическо дѣйствие. Нашиятъ авторъ намира, че тукъ има право, което трѣба високо да се прокламира. Това е правото на всѣка народностъ да се организува въ едно цѣло, да се управлява сама. Народитѣ иматъ право на сжществуване, а за да могатъ да сжществуватъ, тѣ се стремжтъ да се организуватъ въ нации. Международното право трѣба да признае това право на народитѣ, ако не иска да остане просто изкуство, само което оправдава извршенитѣ дѣйствия (21).

Освѣтъ това авторътъ изключва Турция отъ реда на другитѣ държави. Общитѣ правила за всичкитѣ международни общения нѣматъ сила за Турция. Въпрѣки „помпозната фразеология“ на Парижкия трактатъ, Турция не е била смѣтана за равноправна европейска сила. А Берлинскитъ трактатъ узакони намѣсването въ Турция въ полза на християнитѣ (44). По такъвъ начинъ излиза, че християнитѣ подъ турското владичество иматъ право, на законно основание да искатъ чуждо намѣсване за своето освобождение, а европейскитѣ сили не само че иматъ право, но като че ли сж и длъжни да работжтъ за освобождението на тия християни. Обаче подиръ всичко казано отъ автора въобще за намѣсването, слѣдъ като той осжди безапелационно намѣсването, даже когато то се ржководи отъ хуманностъ, когато се стреми въ полза на свои еднородци и пр., не знаж, какъ може да се приеме тоя послѣденъ видъ намѣсване, което авторътъ оправдава. Ние виждаме тукъ явно противурѣчие, върху което нѣма да се спираме повече.

Авторътъ констатира, че послѣдниятъ видъ намѣсване въ Турция, освѣтъ че се узаконявало отъ материалното международно право (договоритѣ и Берлинскитъ трактатъ), но се основавало още и на чистото право (214). Той на нѣколко мѣста настоява, че такава интервенция въ Турция се основавала на чистото право, но не привежда за това аргументи. Всичко, което намираме у него, е слѣдното :

„Теоретическото международно право не осжда този видъ намѣсване въ Турция (214). Науката на международното право не осжда помощитѣ, които се даватъ на единъ поробенъ народъ, да се освободи отъ тиранията. Това е неоспоримо право, това е длъжностъ на силитѣ (215). Позитивното право (договоритѣ и трактатитѣ) потвърждава тази интервенция; тя е справедлива (215)“. Обаче ако правото не осжда едни помощи, и ако тѣзи помощи сж справедливи, стѣдва ли отъ тукъ, че тѣ сж съобразни съ правнитѣ норми? Както се види, има мъгла върху характернитѣ черти на правнитѣ норми. „Тѣзи помощи — казва авторътъ — сж основани на чистото право; тѣ сж право, защото сж справедливи и въ сжщо врѣме полезни. Тѣзи двѣ основи на всичкитѣ права се намиратъ въ това, което наричатъ „интервенция въ Турция“ (220). Ако въ всѣка правна норма съществуватъ елементитѣ „справедливост“ и „ползност“, то достатъчно ли е да съществуватъ тия два елемента, за да имаме правна норма? Не се ли пискватъ за „правната норма“ и други елементи освѣтъ горнитѣ два? Всичко, което е справедливо и полезно, да ли е въ сжщо врѣме и право?

Ако намѣсването въ Турция не може да се основе на „чисто право“, не може ли да се подържа поне въз основа на всеобщата му ползност? Авторътъ се старае да докаже и това послѣдното обстоятелство, но по наше мѣние пакъ безуспѣшно. Ние потърсихме съображенията му за това намѣрихме и само подобни аргументи: „Всичкитѣ велики сили иматъ интересъ, источниятъ въпросъ да се рѣши съгласно съ правото; тукъ се разбира интересъ отъ висши разредъ, а не увеличение силата и богатството на държавитѣ (226). Международното право не може да се каже истински хуманно, ако не се занимава съ тѣхъ (християнитѣ въ Турция). Европейскитѣ сили, които претендиратъ да служатъ на цивилизацията на истокъ, ще останатъ лѣжци, ако недовършатъ дѣлото, захванато въ Берлинъ (230). „Защити интереситѣ на цивилизована Европа и интереситѣ на християнскитѣ народи се сходятъ; тѣ се състоятъ въ ръководене освобождението на тия народи, да не имъ прѣчкатъ въ пътя на свободата (233). Европа не интервенира въ Турция, да прѣслѣдва исляма, да наложи християнството, а само да защити религиозната свибода, да помогне на християнскитѣ народи (216). Нека Турция се съобразява (съ правото), и международното право ще си отвори обятията за нея, ще я приеме като равна, ще се обхожда съ нея като съ галено дѣте (216)“.

Нито правото, нито всеобщата ползностъ на намѣсването въ Турция не се доказватъ отъ изложението на автора. Ако неговата цѣль е била, да установи, какъ стои въпросътъ върху „правото за намѣсване“, трѣбаше категорически да отфърли всѣко право на намѣсване. Ако ли пъкъ главно е търсилъ срѣдство, да спомогне на заробенитѣ християни въ Турция, както самъ казва, тогава трѣбаше да остави правото на страна, и да търси други срѣдства, за да достигне цѣльта си. Изобилниятъ фактически материалъ, събранъ въ книгата на автора, доказва съвсѣмъ друго отъ онова, което той се стреми да установи. Ние ще приведемъ още нѣколко цитата, които доста върно рисуватъ истинското положение на работитѣ и които, ако и да сж изказани отъ сѣкия авторъ, обаче, като че ли сж останали незабѣлзани отъ него и не сж повлияли върху общото му заключение. Така

напр. на едно мѣсто той казва: „За да видимъ цивилизаторската мисия на истокъ, която дипломацията си приписва, трѣба да направимъ голѣми усилия и даже тогава не ще видимъ оовѣнъ политика. Правото нѣма нищо общо съ нея“ (231). „Азъ се виждамъ въ една заплетеностъ отъ интриги, която накарава човѣка да се усъмни въ международното право и неговитѣ органи“ (232). „Интервенцията на истокъ прѣдставя зрѣлище отъ интриги на противници, които фатално трѣба да докаратъ на мѣсто умиряване, разкъсване на полуострова“ (231). „Интервенцията остана само като сръдство, съ което дипломацията си служи, както ѝ уйдисва. Говоримъ за право тамъ, гдѣто нѣма мѣсто освѣтъ за политиката и дипломацията и отъ гдѣто сж изгонени правото и справедливостта“ (212).

Въ тази статия имаме за цѣль да прослѣдимъ главната мисль на автора, за това не се спирахме върху другитѣ частности. На свършване ще кажемъ нѣколко думи и въобще за съчинението. Авторътъ е употребилъ голѣмъ трудъ за това свое дѣло. То показва голѣма ячетеностъ и прѣкрасно знание на французкия езикъ. Вижда ни се само, че историческата частъ на съчинението е твърдѣ голѣма за цѣльта на изложението: освѣтъ това не се мотивира достатъчно, защо се привеждатъ тия подробности, напр. борбата на националнитѣ на Балканския полуостровъ, изложена доста подробно, съвсѣмъ слабо се засѣга въ заключението. Много мѣсто посветява авторътъ да докаже гнилоостта на Турция; въ такива мѣста езикътъ му добива патетичността на ораторска рѣчь. Въобще се забѣлѣзва голѣма щедростъ на изящни фрази, които биждатъ на ефектъ — „помпозни фрази“, както се изразява самъ авторътъ — и на които не е мѣстото въ едно научно съчинение. Не прави добро впечатление, че авторътъ често третира себе си наравно съ първитѣ авторитети на прѣдмета. Не е злѣ, човѣкъ да бѣде по-скроменъ. Забѣлѣзва се несвързаностъ въ аргументацията, особено въ третата частъ на съчинението, която възбужда подозрѣние, че авторътъ е употребилъ твърдѣ ревностно компилативната система (напр. 5,197,212,215,227,230,233,239).

На края трѣба да забѣлѣжимъ, че авторътъ безъ достатъчно основание умалява значението на българския елементъ въ Македония (197) и несправедливо осжда българитѣ въ краенъ шовинизмъ (190).

Занетовъ.

Отчетъ за дѣятелността на Мусинското читалище „Новъ Животъ“ съ приложение въ уставътъ му, правилника за вътрѣшния редъ на читалището, правилника за печатницата и пр. Издава читалището. С. Мусина, печатница „Селянинъ“, 1895. 8^о 44 стр.

Въ нашия публиченъ животъ се е развила една твърдѣ опасна черта, да се облѣгаме въвъ всичко на държавата. Дори трѣба да изповѣдаме, че самата държава е правила усилия, да придаде на тая черта по-голѣма трайностъ и размѣри: за свои партизански изгоди българскитѣ правителства сж гледали да иматъ прѣстъ, да иматъ надзоръ чрѣзъ „свои“ лица токо речн въвъ всички по-видни дѣла на личната инициатива съ общественъ или частенъ характеръ. Нѣйдѣ се тъкми да се създаде, или вече се е създадо дружество, което да поддържа своитѣ членове, гражданитѣ съ добри съвѣти и помощи: пра-

вѣдѣството веднага се разшета да му набави „надѣжни“ настоятели; пестовнитѣ службашни намѣрили нѣкакъвъ способъ да обезбѣдѣтъ своитѣ челяди за неизвѣстното бѣдѣще: ето пакъ правѣтелството че прѣдлага своитѣ услуги да имъ прибира спестеното, отъ което обаче по негово „уемотрѣние“ тѣ могатъ и да се лишаватъ! Правѣтелството на една държава има прѣмногo случаи да доказва, че желае доброто на поданицитѣ и го прави; — на това е най-сетнѣ и единичката негова крайна длѣжностъ: ала то сѣщото не бива да си запуща мощнитѣ рѣци и тамъ, дѣто попрището е отредено за свободно упражненіе на личнитѣ и граждански добродѣтели. Когато настане врѣмето да се осѣществи политическата мечта на социализма, тогава ще може да се иска отъ всѣкого, да подчинява своитѣ лични желанія и устрѣми на „социализуваната“ управна воля; ала днесъ ние сме въ държава съ други наредби, и споредъ тѣхъ тя не трѣба да ни държи постоянно и навсѣдѣ въ живота като подъ опека. Опекунството, което нашитѣ правѣтелства залѣгатъ намѣстѣ да упражняватъ надъ проявеніята на публичния животъ, на личнитѣ и граждански добродѣтели е докарвало несъмнѣно грозно тунейство, раболѣпенъ страхъ и порочна смѣтливостъ. Отъ тая страна сѣ били много по-ползовити условията, при които въ турско врѣме българскитѣ народъ нареждаше свои общини, училища и различни дружества. Защо се споменува днеска съ извѣстна въздишка оная самостоятелностъ, при която се развивало прѣди освобожденіето учебното дѣло? Защо е отпаднала въ държавата минжлата ревностъ за читалища и просвѣтни дружества? Отговорътъ на тия и други подобни въпроси се извозда наистина особно отъ съображенія за бързата и коренна промѣна на общественія нашъ строй; при все това той зависи и отъ една недалегледностъ и автократски похвати на нашитѣ управници изобщо. Ако бѣхх гледали тѣ надалечъ, тѣхнитѣ постѣпки нѣмаше да прѣобърнатъ общественото съзнание за дългъ въ слѣпа послушностъ на полицейски желанія; а пъкъ ако не бѣхх се силили да простиратъ надъ всичко своята мощъ, но наопаки да възбуждатъ съ нея здрава и ползотворна обществена дѣйностъ, нашиятъ народъ щѣше да се хвали съ по-вече добри чѣрти на характера и съ много дѣла на граждански усѣтъ и патриотична пожертвеностъ.

Фактътъ е, че отъ условията на врѣмето прѣди освобожденіето се бѣ зародило у народа едно обществено чувство, което слѣдъ войната сѣкашъ бѣ прѣзрѣно и не намѣри подѣръжка за още по-плодовитo развитіе. До войната българскитѣ градове и паланки се надваряхъ да си нареждатъ училища, да отварятъ читалища и женски дружества, да се опитватъ въ театрални прѣдставленія. Печатътъ често намираше причини да поязди хуморътъ си на тѣхна смѣтка; обаче самото дѣло на градоветѣ и паланкитѣ съдържаше една ядка, зарадъ която сѣщиятъ печатъ не бѣ въ състояние да откаже почитъ и насърченіе. Тоя видъ обществена дѣйностъ отъ освобожденіето насамъ не се е показалъ съ успѣхи, каквито съ право можехме да очакваме. Робското врѣме даде у насъ животъ на едно българско книжовно дружество; свободното врѣме изглежда да го погуби съвсѣмъ. По нашитѣ вѣстници редомъ четете, че еди-дѣ се основало ново дружество за еди-какво, обикновено за пестенѣе пари; ала попитайте, колко години сѣ траяли и по онитъ ще трайтъ тия дружества, на и кой зѣлъ духъ посѣва въ тѣхъ заразата на смъртъ? Вашитѣ добити вѣсти ще бѣждѣтъ прѣмногo

поучителни. Дружествата отъ прѣди освобождението имахъ всекакъ по-идеални цѣли и по-дълги дни. Последната руско-турска война естествено прѣкъсна животогъ смалъ не на всички отъ тѣхъ; а като останяхъ нѣкои да живѣятъ и подиръ това, то бѣ знакъ, че основата имъ и ползата сж били здрави, а дѣйствието твърди въ своите чувства за обществения дългъ и добродѣтели.

Горните мисли ни се внадиха, като прѣгледахме отчета на Мусинското читалище „Новъ Животъ“, което е едно отъ малкото останали читалища отъ подирните години на нашето робство. Неговата дѣйностъ, постоянството на лицата, що сж го водили, на гражданитѣ, що сж го крѣпили, заслужаватъ най-висока похвала. На за какви граждани говоримъ тукъ? То сж селяни, — селяни отъ Мусина, която стои около 16 километра на югъ отъ околийския Паскалевецъ и около 24 километра на с.-з. отъ Търново. И тия български селяни сж имали въ себе нравствена сила да основатъ вече прѣзъ 1871. година едно заведение за умствено развитие, да го изкаратъ живо изъ грамадинитѣ потресни на една война и да го задържатъ до сега, усилено и съ разширени задачи! Тъ не сж облъгвали на правителствата ни вѣроятно и тия не сж имъ правили свои прѣдложения. Прѣдставте си, какъвъ доказъ отъ справедлива оцѣнка и вълшебенъ потикъ за подражание би било, ако се дадѣше на това селско читалище поне оня орденъ за „гражданинска“ заслуга, който тѣй присмѣшно внесе днесъ на гърдите на нѣкой неизвѣстенъ архиваръ, брадатъ коминаръ или шантански пѣвецъ. А Мусинското читалище е заслужило това стократно, защото освѣтъ че прѣска съ своята библиотека книжностъ между Мусинци и околнитѣ селяни, то е издало отъ 1892. година деветъ полезни книжки „Евтина библиотека“, разграбени по 2000 екземплара само въ 15—20 села наоколо, и прави опити да поддържа недѣлни училища, да урежда сказки и театрални прѣдставления. Тая година читалището „Новъ Животъ“ тъкми да си празнува 25-годишния юбилей; и ние вѣрваме, че тоя читалищенъ празникъ, ако не стане само съ безполезна гласовитостъ и разсипиенъ блѣсъкъ, ще бѣде день за сладкъ споменъ за всички живи членове на това просвѣтно заведение и ще се оправдае много по-вече, отколкото други станжали вече у насъ юбилей. Ние трѣба да се научимъ да цѣнимъ и поддържае много по-пристойно фактоветѣ за напредъкъ на масата, отколкото единичнитѣ фактове отъ дѣйността на лица, които не сж създали отъ себе ниедна видна мисль. По случай на тоя читалищенъ юбилей искаме да отбѣлжимъ, че „юбилейниятъ сборникъ“, що се е наело да издава Сухиндолското читалище „Трезвеностъ“ (въ Севлпевско) за ослва на своята дългогодишна дѣйностъ, ни се види вече како поличба на опасенъ съблазънъ.

Мусинското читалище „Новъ Животъ“ — така го нарекли въ 1871. г. неговитѣ основатели, „които едва ли сж имали понятие отъ социализъмъ“ (стр. 5), — работи както всички заведения отъ тоя видъ за духовното повдигане на своите членове и изобщо на селянитѣ; обаче най-видната му работа е издането „Евтина библиотека.“ Съ нея то си е взело за образецъ дружествата въ Русия, които се грижатъ да поднасятъ на простия народъ евтино, достъпно и полезно разнообразно четиво. За да може да осъществви такава цѣль и да я продължава успѣшно, Мусинското читалище си набавило съ твърдѣ похвална смѣтка собствена печатница „Селянинъ.“ Настоятелството

разбрало важната истина, че „нестига само да се издават книги за народа. Издавайте колкото щете книги за народа, които да имат всички добри качества, пълните склада съ тях, давайте обявления въ вестниците, пъ пакъ дълго врѣме книгитѣ ще лежатъ въ склада, ако не се намѣрижтъ способи за разпространението имъ между народа“ (стр. 10). За да се прѣскаатъ издаванитѣ отъ читалището книги, то приобѣгнало къмъ „спомогателни членове“ на читалището въ провинцията, които зарадъ това звание смѣтатъ за свой нравственъ дългъ да пожертвуватъ услугитѣ си на „Евтина библиотека.“ Самитѣ книжки пъкъ трѣба да иматъ освѣнп отборътъ материятъ главно слѣднитѣ три качества: евтини, за да не се стѣснява никой селянинъ да ги купува, писани на простъ и лекъ езикъ, за да сж разбрани и за най-долния четецъ, и кратки, за да не уморяватъ и да не възбуждатъ грижи за изоставена стопанска работа. Така Мусинското читалище наредило да издава своята „Евтина библиотека“ въ особни книжки съ поучно и забавно съдържание отъ 16 до 20 стр. малка осмина и съ цѣна по 5 стотинки всѣка! „Книжкитѣ сж се прѣскали най-вече между ученицитѣ отъ началнитѣ училища, но сжщо доста покупатели сж се явявали и между другитѣ селяни. На нѣколко мѣста, нѣкоя книжка е била прочетена въ дюгения прѣдъ възрастнитѣ хора, тѣ сж изслушвали съ удовольствие и като се научавали, че струва само 10 пари, купували сж си почти всички“ (стр. 8—9). „Като е взело на себе тая тежка, но благородна задача, читалището трѣбва да употреби всички срѣдства, които може да му помогнатъ, за да може да продава келата не 5 стотинки, но 2½ стотинки и по тоя начинъ да се даде едно по възможности, по-широко разпръвание и достъпъ въ най-спромянитѣ колиби — на книгата, тоя достъп на народното свѣсявание, и носителъ на полезни знания и хуманнитѣ идеи“ (стр. 9). Намъ се чини, че сж се сирѣли доста далечъ отъ всички тия приети отъ Мусинското читалище способни за разпространение на книжкитѣ за народа ония лица или дружества, които и по други краища на българско отечество гонятъ сжщата цѣль: основаната отъ книжарницата на Самарджиева въ Сопунъ „Евтина библиотека“ е тежка и скъпа; таква сж и книгитѣ на „Витолското недѣлно училище.“ Софийското „Народообразователно дружество“, което сега бездѣйствува, се доближаваше по-вече къмъ Мусинското читалище, ала книжкитѣ му все сж по-скъпички и се прѣскаях прѣзъ официални канали. Има изгледъ за по-големъ успѣхъ съ съ своитѣ народни издания дружеството „Просвѣта“ въ Радне-Махале (Старо-Загорско); ала неговата организация не личи да е тъй здрава, както на читалището въ Мусина.

Мусинската „Евтина библиотека“ се уреджа отъ особенъ редакционенъ комитетъ на читалището. Негова грижа е, разбира се, да бжде съдържанието, и всички други качества на книжкитѣ нагледено тъкмо за тяхната висока и практична цѣль. Изобщо издаденитѣ до края на минжлата година 9 книжки канятъ къмъ благодарностъ за труда на комитета; ала въ частности и отъ нѣкои особни страни би могли да се направятъ по поводъ на тѣхъ нѣкои бѣлѣжки. Нека споменемъ прѣди всичко, че книжкитѣ сж: I. „Отпуснешъ ли огънитъ неможешъ го огаси.“ отъ Л. Толстой; II. „Колдна приказка“ отъ Ч. Дикенсъ; III. „Дѣцата на Махмудката“ отъ В. Н. Немировичъ-Данченко; IV. „Отъ какво се пораждатъ прилѣпчивитѣ болѣсти“ отъ Н. Я. Акин-

фиевъ; V. е разказътъ отъ В. Гаршинъ който се обнародува въ новъ прѣводъ въ тая книга на „Български Прѣгледъ“; VI. „Повѣстьта на хлѣба“ отъ П. В. Засодимски; VII. „Тѣмъ Герой“ отъ И. Вазовъ; VIII. „Иванчовата градина“ отъ П. В. Засодимски; и IX. „Таласхмътъ“ (отъ К. Величковъ). Речи вѣвъ всѣка отъ тия книжки четецътъ намира по една или друга идея, обработена по-вече или по-малко увлѣкателно съ огледъ къмъ нравственитѣ цѣли, които трѣба да ръководятъ въ живота човѣкътъ селянинътъ; една книжка илюструва пагубнитѣ послѣдци отъ глупава съседска вражда, друга поучва въ човѣшко милосърдие или въ състрадание къмъ измѣнения селянинътъ, третя обяснява, шо е зараза, или разкрива извѣстно суевѣрие; ала съвсѣмъ е лишена отъ такава ясна идея книжката „Иванчовата градинка“, и ние не разбираме, защо я е прѣвелъ и издалъ комитетътъ. Не можемъ да се съгласимъ, че и „Коледната приказка“ има цѣна въ редицата на „Евтина библиотека.“ Тая приказка въ пълнит видъ е прѣваждана вече у насъ еиджжъ въ Български книжници отъ И. Груевъ, и други ижтъ отдѣлно подъ името „Скруджъ“ отъ И. Йовчевъ; туку тя има свой извѣстенъ интересъ, ала въ съкращения си видъ, както е подадена въ „Евтина библиотека“, и за наши селяни тя не може да има нѣкой положителенъ ефектъ: внезапната метаморфоза въ характера на Скруджъ, и го докарана отъ една халуцинация, е нѣщо нездраво за души, които искаме да снабдяваме съ ясни начала за упражненіе на волята. Името на разказа отъ Вазова „Тѣмъ герой“ ще е „тъмно“ не само за селяни, но и за всѣкого, койго разбира укорипиятъ смисълъ на прилагателното „тѣмъ“. Съ каквото право може комитетътъ за своята библиотека да съкратява нѣкои хубави, но дължки произведения, съ таково право той би могълъ и да кръщава други отъ тѣхъ съ по-сѣотвѣтни и ясни имена, като гуря въ скоби и даденитѣ отъ самитѣ автори. Членоветѣ на редакционния комитетъ би трѣбало да доказватъ по-голтма вѣщина въ избора и пригаждането на произведенията за повѣреното тѣмъ издание. А особна вѣщина искаме отъ тѣхъ въ езика на книжкитѣ. Отъ издаденото до сега отъ тѣхъ се види, че тѣ разбиратъ „ясность“ и „достъпность“ на езика въ подражаванье мѣстния диалектъ на населението, на прѣдпочитанье думи турски, употребяни отъ това население, вмѣсто наши пакъ думи книжовни. Това е, смѣло го казваме — заблужденіе, и толкова по-вече за съжаление, колкото по-вече то се противи на цѣльта за „просвѣта“ на народа. Ясенъ ще бѣде, и достъпенъ за народа оня езикъ, който налучи най-обикнатата у простия селянинъ и тѣй хубава конструкция на изреченията: тамъ е разковничето на чудесния езикъ, а не въ турскитѣ или диялектични думи. Който се завземе у насъ да поучава народътъ съ популярни издания, той има върховна длѣжностъ да проповѣда своята поука съ книжовенъ и хубавъ езикъ. Хубостта на езика, която се постига съ конструкцията, ще възпита у селянина единъ усѣтъ за хубавото въ рѣчта; а това би имало важни послѣдци за училището, книжнината и словеснитѣ изкуства. Книжовността на езика, която състои въ употребяване най-отбранитѣ български думи и форми, ще сблжи селянинътъ съ гражданинъ, съ администрацията, и ще прибере въ по-склучена цѣлостъ всѣчки единици на българския народъ. Не е истина, че езикътъ би станалъ за селянина поясенъ, ако повсѣдъ се прѣдпочитатъ употребянитѣ отъ него мѣстни свои или чужди думи вмѣсто проститѣ и добри книжовни: трѣба да

се помни, че всѣка дума става ясна по смисѣла си само въ изречението. Ако се построи народно и ясно изречение, селянинътъ ще разбере въ него всѣкога, що означава извѣстна книжовна дума, вмѣсто която неговиятъ говоръ си служи съ друга; ако ли нѣкъ се построи изречение съ варваризми, и тукъ се прѣдпочетжтъ думи дилектични. Тогава яснотата на езика за селянина не се увеличава, по вкусътъ му за хубостъ и чувството да цѣни своето страдатъ твърдѣ много. Въ книжкитѣ отъ „Евтина библиотека“ сж допущани тъкмо „ясности“ отъ послѣдната категория, за което ние скѣрбимъ отъ сърце.

На край нека добавимъ, че редакционниятъ комитетъ би направилъ и книжкитѣ по-угледни, и печатарскитѣ разноеки по-малки, ако вмѣсто сегашния имъ форматъ прѣдпочетжше нѣкой по малкъ, по-замамливъ и за носене.

А. Т.

Н. Карѣвъ: 1) Писма къмъ учащитѣ се младежи за самообразование; 2) Бесѣди върху изработванѣта на мировъзрѣнието и 3) Мисли върху основитѣ на нравствеността. Първитѣ двѣ прѣведени отъ г. М. Московъ; третата прѣведена и подъ печатъ отъ сжщия.

Отъ двѣ години насамъ руската обществена мисль особено сериозно се занимава съ рѣшенieto на въпроса за самообразуванѣто на учащата се младежъ, за неговото значение и начина за достиганѣто му. Въ това движение взе участие цѣлата руска интеллигенция (млади и стари). До сега сж се образували вече двѣ комисии, едната въ Москва и другата въ Петербургъ, отъ хора на мисльта, които съдѣйствуватъ за тази цѣль, като указватъ на необходими пособия и съставятъ такива, гдѣто липсватъ.

Проф. на Петерб. университетъ Н. Карѣвъ — душата и подпрѣдседателя на Петерб. комисия — издаде почти едновременно три брошури, една подиръ друга: „Писма върху самообразуванѣто“ „Бесѣди върху изработванѣто мировъзрѣние“ и „Мисли върху основитѣ на нравствеността“ Ще изложж тукъ на кратко съдържанието на първитѣ двѣ брошури и ще кажж какъ тѣ бѣхж приети отъ руската младежъ и какво значение могатъ да иматъ тѣ за нашата.

Проф. Карѣвъ, като излиза отъ своето социологично гледище и вдѣхновенъ отъ общественитѣ идеали на 60-тѣхъ години, дава такава посока на самообразуванѣто, што твърдѣ очевидна е тенденцията му. За Карѣва, както и за всички дѣйци отъ реформната епоха, човѣкътъ изключително е социално животно, и неговитѣ дѣйствия и идеали трѣба да се въртятъ около рѣшенieto на социалнитѣ задачи, отъ което зависи благодѣйствието на човѣчеството. Самообразуванѣто, което се състои въ изработване „цѣло, цѣлно и стройно мировъзрѣние“ се представлява като „общо-човѣческа потребба, която ни кара да се питаме: какво нѣщо е окръжающиятъ насъ миръ, какво е и какво трѣба да бжде човѣкътъ и какво е и какво трѣба да бжде обществото, между което живѣемъ“. Ала при изработванѣто извѣстно мировъзрѣние „човѣкъ трѣба да има за цѣль, не само да добие идея за това, което сжествува, но и да развие въ себе си критическа способностъ, за да може самостоятелно да се отнася къмъ всички въпроси на живота и мисльта“ (Бесѣди и пр. стр. 4). Споредъ

Карѣва (а това е възгледътъ на цѣлата социологична школа въ Русия), къмъ изучаването социалнитѣ явления чловѣкъ трѣба да пристъпва съ двѣ сръдства — съ критическия анализъ на науката и съ хуманнитѣ гледища на етиката. Явленията отъ миналото на чловѣчеството, както и отъ настоящето не трѣба само да се изучаватъ въ тѣхната причинна свръзка, но трѣба още да бждѣтъ оцѣнени; изработенитѣ така идеали за бждщето нѣма да бждѣтъ само логически послѣдствия отъ миналото, но и резултатъ на чловѣшкитѣ желанія. Това гледище (за което и наричатъ школата субективистична) на Карѣва, Михайловски и др. е основенъ елементъ въ тѣхната социологична школа. А отъ тука се вижда значението, което тѣ даватъ на личността въ историята.

Главниятъ въпросъ на мировъзрѣнието е да се знае: „какво мѣсто заема чловѣкъ въ природата и какво трѣба да заема или заема вече личността въ обществото“. „Между природата и отдѣлния чловѣкъ съществува най-тѣсна връзка: природата е сръда, отъ която той зависи и природата е обектъ, върху който работятъ неговитѣ духовни и физически сили Отъ друга страна, отдѣлната личностъ има духовни и материални отношения къмъ другитѣ личности, които отношения пораждатъ различни мисли и чувства — любовъ, симпатия и алтруизмъ — моралътъ съ неговитѣ понятия за правдата, справедливостта, уважението къмъ чловѣческото достоинство и дългътъ, правото съ неговото устройство (?), економическитѣ отношения и правителствени учреждения. Въ това схщото врѣме отдѣлната личностъ сама зависи отъ обществото и не можемъ да я разберемъ иначе, освѣнъ въ нейнитѣ отношения“ (Мисли и пр. бълг. прѣводъ, стр. 38). Тѣй установена тази зависимостъ, чловѣку подлежи широка задача: — да изучи най-напрѣдъ природата и своитѣ отношения къмъ нея, послѣ отношенията къмъ другитѣ подобни нему въ обществото, да изучи самото общество и зависимостта на чловѣка отъ него.

За тази цѣль Карѣвъ дава програма съ слѣдния редъ: най-напрѣдъ стои запознаването съ хипотезитѣ за общото устройство на вселената, съ които се занимава философията, послѣ идѣтъ наукитѣ за законитѣ на самата природа — физиката и химията; наукитѣ за физическия и душевенъ животъ на чловѣка — биологията и психологията и, най-послѣ, науката за обществото — социологията. Ако тукъ прибавимъ и учението за дългътъ — етиката, и теорията на личната нравственостъ, „то ще получимъ цѣлия цикълъ на теоретическитѣ науки, които обгръщатъ въ себе си мирътъ на мислитѣ и на живота“.

Карѣвъ, като отдѣля значително мѣсто на литературното образование и особено на подробното знакомство съ съврѣменитѣ образци на литературата, висуца се въ втората брошура „Всѣди и пр.“ да говори за всѣки клонъ на знанието по отдѣлно и обстоятелно и най-послѣ за историята, на която той дава голѣмо значение.

Особено интересна е IV глава отъ първата брошура, озаглавена „Човѣкъ трѣба да създаде въ себе си личностъ и да признава личностъ у другитѣ“. Дѣйствително, главната цѣль на самообразуванитѣ трѣба да се състои въ стремежа, да обработи чловѣкъ своята личностъ, т. е. да си изработи едно гледище за всички факти и явления въ живота, да изучи своята душа, да оцѣни и развие своитѣ сили, и да имъ даде твърдостъ. Това му е необходимо, т. е. необхо-

дима му е твърдостта на характера, за да може да отстои въ борбата противъ старото, когато иска да прокара новото, що е той придобилъ въ своето развитие. Грамадното болшинство хора, като се възпитаватъ непосредствено отъ дѣйствителността чрезъ примѣра и подражанieto, приема съществуващото мировъзрѣние направо, и понеже не знае нищо друго, освѣнъ него, то се обръща въ консервативно: самообразуването, обаче, за което се говори въ прѣдметнитѣ брошури, има като главенъ елементъ всестраниното изучаване живота, неговитѣ добри и лоши страни и изработването идеалъ за по-добро бѣдѣще. Но въ борбата личността ще срѣщне напрѣдъ си борци, също като него въоръжени съ убѣждение въ правотата на своето възрѣние. Прѣнебрѣгването това убѣждение у противната страна, отказването или игнорирането у противника личностъ, онова, що е и нашата — всичко това значи, да се впускаш въ сражение, безъ да знаешъ силитѣ и способноститѣ на неприятеля. „Който се занимава съ общественъ въпросъ отъ интересъ и участие къмъ съдбата на отдалѣнитѣ личности, отъ които се гради обществото, той отъ чувство на своята отговорностъ прѣдъ голѣмото множество хора нѣма да се рѣши да дѣйствува върху такъвъ обектъ, безъ да знае неговото същество, ако само не е заслѣпенъ отъ нѣкакъвъ си фанатически догматизъмъ, отъ който чловѣкъ се обръща въ слѣпо и често въ безправствено оръдие на нѣкаква си вѣра, която иска даже чловѣчески жертви за тази или друга отвлѣченостъ“ (Писма. 62—63).

Брошуритѣ на проф. Карѣва произведохъ въ Русия на врѣмето си голѣмо оживление; тѣ бѣхъ разграбени твърдѣ скоро, всички заговорихъ за тѣхъ и самата младежъ, чрезъ двама свои другари, г. г. Трика и С., отговори печатно. Причината на това оживление се крие едно въ авторитетното положение и име на Карѣва и, друго, въпросътъ за самообразуването интересуваше вече публиката и чакане своето рѣшение. Този въпросъ бѣше рѣшаванъ още прѣди 20—30 години, както може да се види отъ Шелгуновитѣ „Писма о воспитаніи“, печатани въ „Русское Слово“. На понятията: самообразуване, мировъзрѣние значеніята имъ още отъ тогава бѣхъ установени. За това проф. Карѣвъ бѣ длъженъ да се занимае изключително съ рѣшението на въпроса, какъ може да се изработи мировъзрѣние, като остави опрѣдѣленията на казанитѣ термини, като вече установени, или да ги спомене до толкова, до колкото не е съгласенъ нѣгдѣ. „Харченъето энергия за доказване положения, неоспорвани отъ никого — говори Н. К. Михайловски (Русское Богатство, 95. год., № 9), — не само дава малко воднистъ характеръ на изложението, но и отнема на автора мѣсто и врѣме, които съ голѣма полза бихъ могли да бѣдѣтъ употребени за разяснение на повече важни и сложни въпроси“. Но колкото за рѣшението въпросътъ по кой начинъ може да се изработи мировъзрѣние, той е рѣшенъ у него удовлетворително, споредъ неговия възгледъ. Рецензентитѣ, които обвиняватъ Карѣва въ първата точка, признаватъ, обаче, че съдържанието на брошуритѣ е „богато и прѣкрасно“, както казва Б. Б. Глински (Истор. Вѣстникъ, 95. г. № 12).

Имаше обаче и друга причина освѣнъ казанитѣ повторения, поради която брошуритѣ на проф. Карѣвъ не се харесахъ на една частъ

отъ младежитѣ; тази причина бѣше, че „дѣцата“ се откажахъ да слѣдватъ идеалитѣ на „бацитѣ“. За това разногласие и споръ между двѣтъ поколения се говори въ III книга на Бѣлг. Прѣгл., (г. III) въ статията „Единъ новъ руски критикъ“.

Но за нашата младежъ, за която въпросътъ за самообразуването, за изработването мировъзрѣние и особено за начина, какъ да се достигне това, е свършено повъ, и понеже такъвъ въпросъ почти никога, до колкото можъ да знаеж, не е повдиганъ и рѣшаванъ у насъ, за нашата младежъ тѣзи брошури сж отъ голѣма важностъ. Опрѣдѣленето на понятията: самообразуване и мировъзрѣние, особено тази частъ, гдѣто се наблѣга на необходимостта да си изработи човѣкъ личностъ и да признава такава личностъ и у другитѣ; краткото и ясното изложение областта на знанието въ всички тѣ ѱ разклонения: философия, естествознание, хуманитарни науки, мораль и др.; изложението въ кратки черти състоянието на философското знание и разкритикуването теоринтѣ (идеалистическо и материалистическо), отъ гледището на критическата философия, — всички тѣзи нѣща и като нови и като отъ голѣмъ интересъ не можътъ да не обърнатъ сериозното внимание на заинтересуваната младежъ у насъ. Трѣба да бѣде младиятъ човѣкъ ориентиранъ въ общи черти въ тази областъ, която той ще иска да изучава; кое е по-общо и кое повече частно, кое е по-главно и кое по-второстепенно, съ кое трѣба да се начене и какъвъ трѣба да бѣде постѣдователниятъ редъ на прѣдметитѣ, за да се има ползотворна систематика — туй всичко е отъ грамадна важностъ, за да не се повтарятъ вѣчнитѣ грѣшки у нержководенитѣ младежи — харченето на голѣми сили и много врѣме, лутането изъ областта на знанието безъ начертанъ ижтъ, което може нѣкога да умори младежътъ или да го накара въ нежеланъ ижтъ. Тази ориентировка, туй запознаство въ общи черти всѣки може да намѣри въ въпроснитѣ брошури. При това менѣ се харесва, гдѣто Н. Карѣвъ дава накратко своитѣ мнѣния за разнитѣ въпроси, като напр. мнѣнието си за философскитѣ теории, като при това той не се натрапва, а подканя да се чете и мисли и да се провѣри казаното, и прибавя, че никое мировъзрѣние не може да съществува безъ едно какво да е философско ориентироване, било то отъ материалистично, идеалистично, или висше (трансцендентално) монистично гледище. Менѣ се харесва именно това безпристрастие, и азъ се чудя, какъ авторитѣ на казанитѣ двѣ студентчески брошури съглеждатъ въ него наставление отъ страна на Н. Карѣва и натрапване своето мнѣние.

Като свършвамъ, азъ не можъ освѣтъ да прѣпорѣчамъ тѣзи брошури на всички младежи, които се интересуватъ за умствения животъ. Тѣ заслужаватъ да се прочетатъ най-внимателно. Колкото за неодобрънието тѣзи брошури отъ една частъ отъ руската младежъ то си има както вече казахъ особени причини, които ги нѣма у насъ.

За самия прѣводъ ще кажъ, че съмъ просто учуденъ отъ небрежността на г. Московя. Особено първата брошура гъмжи отъ невъзможни грѣшки и неправилности. Ето нѣколко примѣра: „Писма къмъ учащитѣ се младежи за самообразование“ (вм. върху самообразованието), „Бесѣди върху изработване на мировъзрѣние“, „Отъ друга страна, отдѣлната личностъ има духовни и материални отношения къмъ другитѣ личности, които отношения пораждатъ различни мисли (а въ

руския оригиналъ: различниа формы обѣна мыслей), различни чувства — любовь, симпатія и алтруизмъ (разниа чувства, — включая въ ихъ число то, что називаютъ любовью, симпатіей, альтруизмомъ), — моралтъ съ неговитѣ понятия за правдата, справедливостта уваженіето къмъ чловѣческото достоинство и дългътъ, правото съ неговото устройство (мораль съ ея представленіями о.... право съ охраняющей его организацией), економическитѣ отношения и правителствени (правителствениитѣ) учреждения, въ това сжщото врѣме отдѣлната личность сама зависи отъ обществото и неможемъ да я разгледаме иначе, освѣтлѣ въ нейнитѣ отношения (и въ тоже время отдѣльная личность сама зависить отъ общества и не можетъ быть понята безъ того, что бы не были при этомъ приняты въ расчетъ отношенія общественныя (Писма и пр. стр. 38). Колко грѣшки и пропуски само въ единъ периодъ? „Выработка“ е прѣведено съ „сздавание“. Это още единъ примѣръ: „Таковы тѣснѣйшія связи, какія существуютъ у личности съ природою, съ одной стороны, и съ обществомъ, съ другой, а черезъ личность существующія, кромѣ того, между явленіями общественными и явленіями внѣшней природы,“ прѣведено: „Такива сж тѣснитѣ свръски, които сществуватъ между личността и природата отъ една страна и обществото отъ друга и между общественнитѣ и въкашнитѣ явления на природата“ (сжщата страница). Прѣдава ли се сжщата мисль?

Не Ви ли е съвѣстно наистина г. Московъ, че така нехайно се отнасяте съ мислитѣ на Карѣва и съ младитѣ си читатели, които по ваша вина на много мѣста нѣма да разбержтъ истинекиятъ смисль на оригинала? Такава небрѣжностъ най-малко трѣбаше да се очака отъ възпитатель, отъ прѣподаватель въ горнитѣ гимназиални класове.

Х. Никовъ.

Филологически материалъ. Думи, които се говорятъ въ село Владимирово (Малешъ). Записалъ Ст. П. Ивановъ (в. „Новини“, VI год., брой 53).

Отъ втората годишнина въ в. „Новини“ починяхъ да се обнародватъ прѣзъ всѣка годишнина въ нѣколко броя материали изъ разнитѣ говори въ Македония подъ заглавие „книжнина,“ по-послѣ „филологически материалъ,“ или (по-точно) „материали къмъ българския рѣчникъ“ и „этнографически приноси.“ Редакцията на в. „Новини“ заслужава голѣма похвала, че отетхия мѣсто и на такива материали

Единчикитѣ сътрудници на вѣстника за сега сж учителитѣ въ Македония, които могатъ по много въпроси да освѣтлжтъ науката, като прибиратъ суровъ материалъ отъ „класическа Македония,“ както справедливо я нарича единъ нашъ етнографъ. Обаче материалитѣ трѣбва да бжджтъ вѣрно записани, за да може съ сигурностъ да се ползува изслѣдователтъ отъ тѣхъ. Най-добрѣ е, младитѣ работници да се опитватъ за такива материали по говора на родното си мѣсто, който отъ всѣки другъ говоръ имъ е най-познатъ. Разбира се, че трудолюбивиятъ работникъ може да събира и отъ други говори, нъ прѣдварително трѣба да изучи мѣстното нарѣчие, гдѣто събира материалитѣ, и главно да има надъ себе свѣстенъ контролѣоръ отъ мѣстното нарѣчие.

За да се запазятъ за по-дълго време такива материали, необходимо е да се помѣстятъ въ нѣкое списание, а не въ вѣстникъ. Тогава бихъ станали тѣ и по-достъпни за ученитъ. Но да се създаде специално списание за филология и етнография въ Турция при днешнитѣ обстоятелства е невъзможно. Имаме прѣдъ очи участиѣта на солунскитѣ „Книжници“, които не можахъ да цѣфиятъ и завържътъ даже като научно-белетристично списание. Подобни материали, които изъ день въ день изчезватъ съ поколѣнията, най-добръ е да се помѣстятъ въ екзархийското списание „Библиотека“, което е задружно съ в. „Новини.“ Вървамъ, че четитѣ на „Новини“ и „Библиотека“ нищо не губятъ, напротивъ тѣ печелятъ, като се разширява програмата на сериозното списание, което почти е единичката, но удовлетворителна храна на грамотния българинъ въ Турция. Нека се рѣши редакцията въ вѣска книжка на „Библиотека“ да остиѣна по 2—3 странички за такива материали, тя много ще послужи на науката; тѣзи страници нѣма много да прѣчятъ на съразмѣрността на другитѣ отдѣли: но и да се намалѣтъ нѣкои отдѣли, напр. отдѣлътъ „стихотворения“, четитѣ пакъ не губятъ много, защото много малко свѣтлинѣ стихове сѣ излѣзли въ досегашнитѣ книжки на „Библиотека.“ Вървамъ, че вѣска четецъ ще остане по-благодаренъ, ако научи нѣкоя думица или приказчица отъ другъ говоръ, отъ колкото да се мжчи да разгатнува несвойствени думи на българския езикъ, които често се срѣщатъ въ стихотв. на „Библ.“; прѣсенъ примѣръ вж. въ послѣдната книжка отъ II-рата годишнина, XII кн., въ отдѣла стихотв. Такъво едно рѣшение отъ страна на редакцията би поставило „Библиотека“ още на по-високо стѣпало.

Казахъ и по-горѣтъ, че да се ползува науката отъ сурови материали, необходимо е да бждѣтъ вѣрно прѣдадени по мѣстното нарѣчие, иначе тѣ губятъ достоинството си, па даже сѣ и врѣдни, защото една пропустѣхѣта грѣшка води подирѣ си цѣлъ редъ криви заключения на изслѣдователя. За да бжде прѣгледно значението на една дума отъ единъ говоръ, трѣба да се прѣдаде въ пълнота, придружена съ онѣзи типични изречения, въ които най-много се употрѣблява. Думата живѣе въ фраза, въ изречение: тукъ се познава най-добръ значението ѝ, да се прослѣди историята ѝ, па и да се провѣри записвачѣтъ. Когато рѣчникъ съдържа и фразѣ, намъ е по-приятно и да го четеми. Затова не е добръ да се редѣтъ голи думи, безъ да се указва, при какви случаи се употрѣбятъ тѣ. Този недостатъкъ се забѣлѣзва, съ нѣкои изключения, въ всѣки материали, които сѣ помѣстени до сега въ „Новини.“ Такива сѣ и материалитѣ отъ с. Владимирово, записани отъ г. Ст. П. Ивановъ. Въ този приносъ къмъ българския рѣчникъ намираме само една дума обяснѣ съ примѣръ. Най-главниятъ недостатъкъ на г. Ст. Ив. е, че не е прѣдалъ думитѣ по мѣстно нарѣчие, а книжовно. Навредъ сѣ употрѣбени *м, н, ѡ, ж, ѡ.* Освѣнъ това г. Ив. не е сторилъ трудъ да тури ударение на думитѣ. Това е сѣщо тѣй важенъ недостатъкъ. Между думитѣ, които е съобщилъ г. Ив., има нѣкои криво прѣдадени. Такива сѣ:

Струнесто споредъ г. Ив. „рѣдко сито, черга, шаекъ“, а въ сѣщностъ — чувалъ (вреса) направенъ отъ козина — „струнена врекба“.

Сая не е раса, а врѣхна женска дрѣха (вж. ССп. XLIV, 281 стр.).

Благуиѣ не значи само „воѣ отеленѣ на Благовецѣ,“ но и единѣ видѣ джбѣ съ дълги и тѣсни листа.

Не „изисанецѣ“ (ненадѣино), а изнаианец: „изнаианец го ударѣх.“

Не е стѣжница, а стаица.

Не е увиди се, а уведи се = махни се.

Въпросителната частица ли въ Малешевѣ е ле, а не както я прѣдава г. Ив. ли.

Интересни сѣ отъ този приносѣ думитѣ:

Дабже = да не — „дабже си направилъ това? = да не си направилъ това?

Шестало = крѣжило, пергелъ и др.

Сѣщо тѣй сѣ интересни и имената на животнитѣ, които съставятъ голѣма часть отъ приноса — 54 имена. За първъ пѣтъ въ книжината ни дава г. Ив. голѣмичѣкъ списѣкъ на такива думи. Дано прибрѣтъ му послѣдватъ и други лица, като се стараѣтъ да даватъ пѣленѣ списѣкъ за имената на животнитѣ, като ги записватъ фонетически по мѣстното нарѣчие.

А. П. Стоиловѣ.

Über die Exterritorialität der Ausländer in der Türkei, mit Rücksicht auf die Gerichtsbarkeit in Civil- und Strafprozessen, von Dr. Stamatis Antonopoulos. Aus dem neugriechischen übersetzt, bearbeitet und erweitert von Dr. F. Meyer. Berlin. 1895, 8° 96. (ц. 2 м. 40 пф.).

Този трудъ на д-ръ Антонопулосѣ, сега управляющи грѣцкото консулство въ Берлинѣ, е прѣработка на съчинението му „Περὶ τῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐξτεροδικίας“, обнародвано прѣди нѣколко години въ Атина. Д-ръ Майерѣ, прѣдсѣдатель на интернационалното дружество на правнитѣ науки и народната икономия въ Берлинѣ, намѣрилъ съчинението на Антонопула за доста важно и го прѣвелъ на нѣмски, слѣдъ като авторѣтъ направилъ прибавки и промѣни, съгласно съ новитѣ условия. При това д-ръ Майерѣ отъ своя страна много нѣща промѣнилъ въ текста и прибавилъ по-голѣмата часть отъ забѣлѣжитѣ. Специално сѣ важни неговитѣ прибавки, които указватъ досежната нѣмска и английска правна литература, както и отдѣлитѣ върху подеждността на чужденцитѣ въ Египетѣ и реформитѣ. Освѣнъ това трѣба да се спомене, че д-ръ Майерѣ не се е ограничилъ само съ изучаването турското право и извлѣзилъ въ различнитѣ страни съчинения, които сѣ въ свѣзка съ него, но даже е черпалъ свѣдѣния и отъ специалности въ Леванта.

Въ съчинението се разянява първомъ понятието върху тѣй нар. екстериториалность (jurisdiction exterritoriale) въ Турция, въ тѣсенъ смислѣ на думата и въ широкъ — капитулациитѣ, като се излага и историческото имъ развитие. Специално се разглежда екстериториалността, както се е развила възъ основа на трактатитѣ и обичайното право, и то: 1. подеждността въ граждански процеси; 2. — въ криминални процеси; 3. изгѣняване прѣсѣдитѣ на турекитѣ сѣдилища противъ чужденци; 4. подеждността на чужденцитѣ въ Египетѣ, и 5. реформитѣ. Приложени сѣ: а) законѣ относително правото на чужденцитѣ въ Турция да иматъ недвижими имущества; б) протоколѣ

възъ основа на който чужденците иматъ право да се наслаждаватъ съ право на собственостъ; в) рапортъ на драгоманина на гръцкото консулство въ Цариградъ Х. А. Лукисисъ, до същото консулство, и г) мнѣние на съвѣта при гръцкото консулство въ Цариградъ.

Съчинението заслужва напълно вниманието на нашите юристи.

P.

I. I. Rousseau. Обществения договоръ или начала на политическото право. Прѣвелъ отъ френски Д-ръ Дико Йовевъ. София, печатница „Напрѣдъкъ“, 1896, 8° 135. Ц. 1 л. 50 ст.

Прѣводачътъ, Д-ръ (?) Дико Йовевъ¹⁾ поднася своя прѣводъ „на нашите млади студенти правници“. Това знаменито съчинение на Русо, въ което този великъ мислителъ рѣзко възвѣсти „първобитното“ равенство на всичките хора и суверенитетътъ на народите, като стая достъпно чрезъ прѣводъ на нашето общество, може да му бѣде изобщо полезно поради демократичния си духъ, но въ подробности надали ще може то да бѣде както трѣба оцѣнено съгласно съ днешните възгледи по обществените въпроси. Затова трѣбаше критически да се посочатъ въ прѣдговора ония страни отъ съчинението, които сж плодъ не толкова на строго научно мислене колкото на крайно увлѣчение, произлязло ту отъ голѣма любовъ къмъ човѣчеството, ту отъ прѣувеличено оцѣняване отрицателните страни на културата. Прѣводачътъ като че ли взема твърдѣ сериозно всичките мнѣния на Русо, даже и умуванията му върху първобитното състояние на човѣка. Ала дѣнь днешенъ не прости умувания, а положителни научни изслѣдвания сж се завзели да издирятъ, какъ е живѣлъ човѣкъ въ прѣдисторично врѣме. Най-сетѣ социалните науки днесъ нѣматъ нужда, за да могатъ подкрѣпи извѣстно свое положение, да дирижтъ данни отъ врѣмето на най-първобитното състояние на човѣка, а излизатъ отъ принципите на обществения строй, какъвто се явява той въ историческата епоха. Като се прѣвожда на български едно подобно класическо произведение, изисква се и класически прѣводъ сир. правилень езикъ и правописъ. Прѣводътъ на Д. И. и отъ двѣте тия страни е слабичкъ.

P.

Sbirka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina třetí práce bi-

¹⁾ Не знаемъ, какво да мислимъ за титлата „докторъ“, съ която прѣводачътъ сега за пръвъ пътъ е украсилъ името си, понеже той (съ петокласно образование) заминъ прѣди 1½ год. въ странство, а прѣди половина година, сирѣчь минжлото лѣто прѣзъ юли мѣсець е било разпратено до всички европейски университети както и до нашето Висше Училище слѣдното съобщение отъ ректора на Лозанския университетъ: „Nous venons vous informer que, par décision du Sénat, en date du 17 juillet 1895

Dico Yoveff, d'origine bulgare, a été expulsé de l'Université de Lausanne pour faute grave contre l'honneur (plagiat commis dans une dissertation de doctorat en droit).

Cette décision a été ratifiée par le Département de l'Instruction publique et des Cultes de Vaud.

Lausanne, le 30 juillet 1895.

Au nom de l'Université

Le Recteur :

Dr M. Dufour.

biografické. Číslo 1. **Bibliografický přehled českých narodních písní.**
V Praze 1885.

Неуморимиятъ чешки етнографъ д-ръ Зибртъ ни изненадва съ новъ единъ грамаденъ трудъ: библиографически прѣгледъ на чешкитѣ народни пѣсни. Който знае, колко е трудно вече за етнографа, да се оправнѣ въ лабиринта на колосалнитѣ фолклорни материали, що сж се натрупали въ всички цивилизовани страни отъ като възникнж по-живѣ интересъ за скромнитѣ произведения на народния духъ, ще умѣе справедливо да опѣни ползата отъ единъ трудъ като озаглавения, за който се изискваше всичкото мравѣе търпѣние и цѣлата начетеност на Зибрта. Едва ли има пѣсень, която да е избѣгнала отъ острото око на младия ученъ. Сборки (печатани и ржкописни), списания и вѣстници, отдѣлни съчинения, въ които се срѣщатъ народни пѣсни—всичко е прѣгледалъ и извлѣкълъ той за своята библиография. Особенно интересна е оная часть, въ която Зибртъ дава списъкъ на чуждестраннитѣ сборки, христоматии и др., въ които намѣрваме прѣводи на чешки народни пѣсни. Трудътъ се завършва съ показалецъ, гдѣто пѣснитѣ сж наредени по първата буква на първия имъ стихъ, който имъ служи и за заглавие. Трудността, да се намѣрижъ типични заглавия, отъ които да се вижда и съдържанието, ще е накарала Зибрта да прибѣгне къмъ тая по-лесна класификация, обаче той би билъ именно човѣкътъ, да ни надари съ врѣме съ едно разпрѣдѣление на чешкитѣ народни пѣсни и по съдържание, съ което той още по-голяма полза ще принесе на етнографията.

И. Д. III.

Гръцка и римска митология. Отъ Jean Humbert. Прѣведе отъ френски Й. Ивановъ, учитель въ сливенската гимназия. Издава книжарницата на Марко Ивановъ въ Сливенъ. 8° 136. Ц. 2 лева.

Добрѣ е, да се снабди нашата научна литература и съ специално съчинение по гръцката и римската митология, и за това умѣстно се е потрудилъ г. Ивановъ да прѣведе цѣла книга по този прѣдметъ. Само че можеше да направи по-сполучливъ изборъ, съ по-вече огледъ къмъ нашитѣ литературни нужди. У насъ нѣма други, по-специални, чисто научни съчинения по митологията, та да може и съчинението на Humbert таково, каквото е, безъ всѣкакви други коментари, да бжде добрѣ разбрано. Humbert третира гръцката и римската митология разсмѣсомъ тѣй, като че ли тѣ да сж едно и сжщо, и дори употребява за еднаквитѣ божества само римското название, като туря само ведижжъ въ заглавието, и то въ скоби, и гръцкото название. Така у него „Бакхъ (Херактъ)“ сж едно и сжщо, и двамата минаватъ подъ едно име Бакхъ; Сжщо така: „Юпитеръ (Зевсъ)“, „Юнона (Хера)“ и пр. Наистина у римлянитѣ, подъ силното влияние на гръцката митология донѣгдъ се бѣхж измѣнили понятията за римскитѣ богове, като се приближихж отчасти до гръцкитѣ, но пълно тъждество на римската митология съ гръцката нѣма въ култа нито на единъ отъ римскитѣ божества и герои. Humbert винилъ говори за Юпитра, като мисли подъ него и Зевса, но извѣстно е, колко отдѣлни черти има римскиятъ Юпитеръ отъ гръцкия. На бога Янъ нѣма въ гръцката митология нищо подобно, и като се споменува вече Янъ, трѣбаше поне съ една дума да се каже, че той е спе-

циално римски богъ, както и въ казанитѣ случаи трѣбаше да се каже, че името, поставено въ скоби, не означава само второ име, но и друго божество, създадено отъ другъ народъ и не въ всичко тѣждествено съ подобното нему римско божество. А именно у Humbert-а нѣма никакви указания, по които да може се тегли поне колко годѣ граница между гръцката и римската митология, у него е всичко накупъ изпрѣмѣнено и то повече подъ римска номенклатура. — Ето защо непрѣмѣнно трѣбаше прѣводчътъ да прибави пояснителни бѣлѣжки, било въ единъ прѣдговоръ, било при всѣко божество отдѣлно. Сжщо така добръ щѣше да бѣде, ако бѣхх се дали и кратки биографични свѣдѣния за автора, който у насъ никакъ не е извѣстенъ.

Вѣрвамъ, че г. Ивановъ, който хубаво владѣе и френски и български, не ще се сире при тоя прѣводъ. У насъ е още рѣдкость, да видишъ въ една българска книга, особено кога е прѣводъ, правилень и хубавъ книжовень езикъ и послѣдователень правописъ. Прѣводчътъ на г. Иванова откъмъ тая страна прави добро впечатление. Ще забѣлѣжж само, че трѣба да се избѣгва сир. да не се прѣвожда на български неопрѣдѣлителниятъ франц. членъ. Така погрѣшно е: „макаръ че митологията прѣдставлява една верига отъ басни, тя принася една неоспорима полза“; „смъртъта на Икара е едно поучение“ и пр. — Нѣма защо да се пише вин. пад. ед. ч. ж. р. *лж*, когато се пише вин. п. *змия*, *душа*, *жена*; сега вече всички почти пишемъ „*я*“. Думата „митология“ трѣба да се пише съ малко *м*, а не съ голѣмо.

Л. М.

Л. Екартъ, Краткъ учебникъ по теорията на поезията. Съ прибавка на нѣкои извадки изъ Аристотеловата „Поетика“ върху трагедията. Прѣведе отъ руски К. Карагюлевъ. Казанлъкъ. Издава книжарницата на Г. Какачевъ 1896. 8^о 70. Ц. 70 ст.

Теорията на словесността, като учебень прѣдметъ въ нашитѣ срѣдни учебни заведения, отъ день на день получава по-голѣма важность, понеже заедно съ постепенното подобряванье на учителския персоналъ се измѣнява и досегащото изучаванье поезията, което се състои въ шаблонень „разборъ“ на „образци“, съ каквито сж пълни нашитѣ ръководства по словесността, при много слабо теоретично обяснение на поетичнитѣ видове. Затова не е чудно, че често пхти свършили гимназисти не сж въ състояние да сжджтъ самостоятелно за едно поетично произведение и че слабо различаватъ дори и видоветѣ на поетичнитѣ творения. Трѣба слѣдователно да се усили теорията на поезията, а поради това се указватъ нашитѣ „ръководства“ откъмъ тая страна неудовлетворителни, та учителитѣ сж принудени да диктуватъ на ученицитѣ по-важитѣ данни изъ историята и теорията на поезията. Да се избѣгне до нѣгдѣ това, види се, г. Карагюлевъ се рѣшилъ да прѣведе краткото учебниче на Екарта, което въ сбита форма съдържа горѣ-долу най-важното, що трѣба единъ гимназистъ непрѣменно да си забѣлѣжи, за да го запомни. Разбира се, за учителя остана още много работа — неговитѣ устни разяснения, подкрѣпени съ примѣри, които ще посочи изъ христоматията, ще трѣба да допълнятъ и правятъ въ много отношения съдържаннето на учебника.

Най-важното, което се изисква отъ единъ прѣводъ, особено когато книгата е педагогическа, е да бѣде езикътъ ясенъ и правиленъ; това достоинство притежава прѣводътъ на г. Караюлева въ пълна мѣра.

Л. М.

Животописъ на св. Климента, български архиепископъ. Отъ Теофилакта, охридски архиепископъ. Прѣвелъ отъ грѣцки съ малки съкращения Д. Матовъ. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896. 8° 40. Ц. 20 ст.

Св. Кирилъ и Методий сж патронитѣ на нашата книжнина, съ която у насъ нераздѣлно е свързано и учебното дѣло. Но ако вземемъ по-строго въ съображение, какво е направилъ св. Климентъ, за да се въведе грамотностъ въ България чрѣзъ своята многогодишна лична дѣятелностъ като свещеникъ, учителъ и писателъ, трѣба да приемемъ, че нему се пада още повече да бѣде патронъ на нашетоучебно дѣло, и за това младежта трѣба да изуча животътъ и дѣятелността му. За щастие, запазени сж въ пространното житие на Теофилакта доста важни и твърдѣ интересни данни изъ живота на св. Климента. Г-нъ Матовъ прави голѣма услуга прѣди всичко на училищата, гдѣто издава своя прѣводъ, който първомахъ издѣзе печатанъ като приложение на Периодич. Списание („Българска Библиотека“ бр. II. 1885.), въ съкратенъ и популаренъ откъмъ езика видъ, съ обяснителни бѣлѣжки. Отъ собствена практика знамъ, че учителитѣ по българска литература съ голѣмъ успѣхъ ще прочитатъ това житие въ класъ изцѣло, защото то е полезно отъ двѣ страни: разказътъ за седмочисленицитѣ и тѣхния животъ въ Панония, за тѣхнитѣ мъки и страдания въ врѣме на бѣгството имъ, до като достигнали въ Бѣлградъ, гдѣто любезно ги приелъ българскиятъ управител Боритиканъ, и сетнѣ за хубавия приемъ, който имъ направилъ царъ Борисъ, за мисията на Климента въ Македония и неговата дѣйностъ до смъртта му — всичко това се слуша съ интересъ и се вътъпява въ паметта за винаги; освѣнъ това Теофилактовиятъ стилъ, който доста добръ е спазенъ въ прѣвода, може да послужи за хубавъ образецъ отъ византийска проза, която особено при случаи, гдѣто се разискватъ догматични въпроси, се губи въ мъгловита фразеология, типична въ византийския книжовенъ стилъ изобщо.

Г. Матовъ въ това издание нанетина тия мѣста, а именно прѣшириятъ на седмочисленицитѣ съ нѣмцитѣ по вѣрски въпроси, която е ставала прѣдъ Святополка, е посъкратилъ, като поизмѣнилъ и стилизацията, за да бѣде изложението по-достъпно на широката публика, но за казаната цѣль учителътъ винаги може да си послужи и съ първото издание на прѣвода. Разбира се, че житието на св. Климента въ това издание е достъпно на най-широката публика, а желателно е да се разпространи по възможностъ повече, както въ княжеството така и въ Македония

Л. М.

Българска литература. Кратко ръководство за срѣдни и специални училища. Написано отъ А. Теодоровъ. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 8° 251. Цѣна 2 л. 50 ст.

Това съчинение на госц. А. Теодоровъ е у насъ първъ самостоятеленъ трудъ по историята на българската литература, плодъ

на основателни и подробни изслѣдвания. То слѣди развитието на литературата отъ най-старо врѣме до края на 1893. год., слѣдователно обхваща и най-новиятъ ѝ периодъ слѣдъ освобождението на България, та вече само поради това то заема особено мѣсто срѣмъ излѣзлитѣ до сега други трудове отъ тоя родъ. Не мислих тукъ да указвамъ достоинства на съчинението, защото за тѣхъ немалко гарантира името на писателя, а и не е тукъ мѣстото за една подробна оцѣнка, каквато напълно заслужва това съчинение. Споменувамъ го, защото не бива въ книгописа на „Български Прѣгледъ“ да се прѣмине мълкомъ прѣко единъ такъвъ важенъ вкладъ въ нашата учебна литература. Нѣма съмнѣние, че съчинението има и не малко общо научно значение. То съдържа Дѣлъ I. *Устна словесностъ* а. пѣсни б. приказки, пословици, гатанки баяния (7—69); Дѣлъ II. *Писана словесностъ*, а. стара литература (1. старобългарска, 2. срѣднобългарска епоха стр. 70—142), б. нова литература (1. врѣмето на възражданieto, 2. врѣме на национални борби и 3. врѣме на свободенъ животъ 142—251).

Л. М.

Учебникъ по Вс. История. Съставилъ Павелъ Виноградовъ, професоръ въ московския университетъ. Часть I. Стара История и часть II. Срѣдна История. Прѣведени отъ Н. А. Начовъ.

До сега историята се изучаваше въ нашитѣ срѣдни учебни заведения повече анекдотично, та спомагаше само за развитието на паметта и въображението, а другитѣ уметвени способности на ученика се изоставяхъ на заденъ планъ или съвсѣмъ слабо се косвахъ. Понеже школото образование трѣбва да има за цѣль всеостранно развитие на ученицитѣ, то учебници, които да удовлетворяватъ тая нужда, би били отъ най-добритѣ. Такива учебници по старата и срѣдната история сж съставенитѣ отъ професора на московския университетъ, Павелъ Виноградовъ, и прѣведени на български отъ Н. А. Начовъ. Освѣнъ съ сериозния си характеръ, който изисква приложение на разсеждащата мисль, тѣзи учебници се отличаватъ още и по това, че авторътъ съ позарителна сбраностъ и майсторска съразмѣрностъ на всичкитѣ отдѣли и части е далъ всичко, което е нужно за основното гражданско образование на юношеството.

Рускиятъ периодически печатъ, който се произнесе много добръ за учебницитѣ на г-на Виноградова, изказа едно съмнѣние само относително това, дали се разбира старата история отъ ученицитѣ въ IV класъ; тоя печатъ е на мнѣние, че тукъ трѣбва да се привлича личното и героичното. (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Юль 1894 г.). Опитътъ, обаче, малко по малко иде да прѣмахне това съмнѣние, толкозъ повече че и авторътъ въ второто издание, като прѣмахнахъ излишни подробности, замѣнилъ мжчни за разбиране мѣста съ по-лесни и поставилъ въ дребенъ шрифтъ това, което той намира излишно за IV класъ, та направилъ учебника по старата история достъпенъ за разбиране и усвояване отъ ученицитѣ въ този класъ. Като прѣподавател по тѣзи учебници не ще бжде излишно, ако кажъ, че отначало ученицитѣ, навикнали на по-лесно изложение, срѣщнахъ много голѣма мжчнотия, и усвѣхътъ бѣше едвамъ удовлетворителенъ, но малко по-малко, подпомагани отъ мене, като имъ

разяснявахъ втори пътъ това, което не можахъ да схванхъ изведнажъ, тѣ навикнхъ и починхъ сами да напрѣгатъ мисльта си и да схващатъ това, което по-напрѣдъ имъ бѣше непрѣодолима прѣграда. Разбира се, че и успѣхътъ се подобри. Самитѣ ученици захванхъ да се признаватъ, че тѣ трѣбало да учатъ историята, както математиката (? Ред.). Трудъ и отъ двѣтъ страни — отъ учителя и ученици, нѣ утѣшителното е, че този трудъ дава добри резултати и спомага за развитието на ученицитѣ.

Напоследъкъ ще забѣлѣжж, че майсторски съставенитѣ учебници, намѣрихъ и майстора си прѣводачъ.

Не се съмнѣваме, че г-нъ Начевъ ще прѣведе въ скоро врѣме и новата история, отъ сѣщия авторъ, която по достоинствата си не пада по-долѣ отъ първитѣ. Нуждата отъ такива учебници е належаща.

Варна, 1896.

П. Генковъ.

Уроци по словесността. Часть I. Стилистика, часть II. Теория на прозата. Отъ Б. Райновъ и А. Байчевъ, учители при Русенската държавна гимназия „Князь Борисъ.“ Първо издание. Руссе. Печатница и литография Перець Иос. Алкалай. 1896. 8°, 132 стр. и 150 стр. Цѣна ч. I—1 л. 70 ст. ч. II—2 лева.

Това ръководство „не е прѣводъ“. Авторитѣ въ прѣдговора заявяватъ, че „при съставянъето му“ се ползували „отъ много руски учебници и отъ ония наши, които сж били употребявани въ гимназиитѣ ни.“ Освѣнъ това заявяватъ слѣдното: „съ благодарение ще приемемъ забѣлѣжитѣ на всички, особено на г. г. прѣподавателитѣ по български езикъ, които би ни указали нѣкои недостатѣци и пробели. Обаче, ако би се намѣрили нѣкои г. г. критици, които би си позволили да надминатъ границата на приличнето и безосновно би ни злословили и нападали, ще погледнемъ съ хладнокървие на тѣхнитѣ бѣлѣжки и ще ги сметемъ като такива, които нѣматъ за цѣль да ни спомогнатъ за изправяние дѣйствителнитѣ грѣшки и недостатѣци на учебника.“

За да не погледнатъ авторитѣ „съ хладнокървие“, редакцията ще се погрижи да даде въ една отъ слѣднитѣ книги оцѣнка отъ критикъ, който не „злослови“ и не „напада“.

Р.

Didaktik und Methodik des Gesang-Unterrichts von Dr. Johannes Plew. München 1895. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Preis 1-20 M.

Авторътъ, извѣстенъ въ цѣль свѣтъ като най-добъръ музикаленъ педагогъ въ наши дни, увеличи и тѣй богатата нѣмска специална литература съ единъ приносъ, за който другитѣ народи можтъ да ѝ завиждатъ. Да разгърнемъ списѣцитѣ на музикалнитѣ съчинения у който и да е народъ, нигдѣ не ще можемъ намѣри дѣло, което отъ далечъ само да прилича на горното. Най-капиталнитѣ двѣ книги: Duprez-овата »L'art du chant« и Hauser-овата »Gesanglehre für Lehrende und Lernende« сж написани по-вече за ученици, отколкото за учители, а пъкъ кжситѣ специални методики на Bellermann, Schütze (нѣмски), Dessirier (френска) и др. никакъ не съдържатъ цѣлния материалъ, но само нѣкои части, така че всички учители не можтъ

ги употребяи, когато въ горѣказаното съчинение има всичко одъ край до край и то съ най-тънки подробности.

Най-напрѣдъ авторътъ разглежда накъсо историята на пѣнието въ училището, като захваща съ Григория Велики, когото смятъ, съгласно съ всички нѣмски писатели, за основател на църковното и училищното пѣние — миѣние, отколѣ оборено отъ френскитѣ музиколози.¹⁾ Спomenува за голѣмата роля, която е имало пѣнието прѣвъ цѣлия срѣденъ вѣкъ, като връзка между разнитѣ artes liberales, докато не се е изгубило съвсѣмъ въ буритѣ на 30-годишната война. Съ радостъ бѣдѣжи усилията, които се полагатъ въ Прусия, за да се турне пѣнието въ срѣднитѣ училища на чисто научна почва, а сѣщо и за утѣшителнитѣ имъ резултати.

Като говори за цѣлѣта на пѣнието, показва, колко може то да спомага при езиковото обучение. Но главната полза отъ тоя прѣдметъ вижда той въ етично-педагогично отношение: понеже той учи дѣтето на идеална задружна работа, уталожва двата, инатска мисль на малкитѣ ученици, и дава добъръ материалъ за бѣлувания на по-голѣмитѣ. — Обсѣждайки разни учебни планове, намира за най-добъръ този, който е въведенъ въ прускитѣ срѣдни училища, гдѣто за пѣнието сж опрѣдѣлени по два часа седмично въ всѣки класъ. — Доста обширно се занимава и съ въпроса, кой може да бѣде учителъ по пѣнието. Като признава, че „пѣнието много спомага за естетичното образование на ученицитѣ“, казва, че ползата му е обаче много съмнителна, ако се прѣподава отъ лица, които не сж за това нарочно приготвени“ (стр. 20.). Отъ такъвъ учителъ се изисква да знае основно науката за хармонията, особено контрапункта, а техническата страна остава на заденъ планъ.²⁾ Въ туй отношение сподѣля миѣнието на по-голѣмата частъ отъ музикалнитѣ педагози.

Подиръ това пристѣпия къмъ подробно разработване на цѣлия учебенъ материалъ, който е раздѣленъ за всѣки класъ отдѣлно. Особено внимание е обърнатъ на отдѣла за ритмосъ и тактъ; такива нагледни обяснения, каквито тукъ има, не сѣмъ срѣщаль до сега. Не по-малко щателно се занимава и съ изговора на самогласнитѣ, при които ученицитѣ срѣщатъ особени сиѣнки. При двугласното пѣние съвѣта, да се избѣгватъ пѣсни съ дълги терцови или секетови паралели, понеже развалятъ слуха на ученика. За начални упражнения въ хора прѣпорѣчва пѣсни на стари майстори съ чиста, а не фугирана хармония. Относително избора на методнитѣ поставя за правило прѣдписанието на кобургската училищна инспекция още отъ XVI. вѣкъ: *Cantor, quod pium, quod grave, quod dignum a veteribus insigniter excellentibus musicis ac devotis compositum est, decantare debet.*«

Съчинението е opus postumum; авторътъ умрѣ лани, слѣдъ като прѣдалъ ръкописътъ на Dr. Baumeister, който го присѣдиниде къмъ своя »Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre.« Разглеждахъ го тукъ затова, защото желахъ да обърнѣ върху него вниманието на

¹⁾ Сравни Gevdert: Les origines du chant liturgique, 4—12.

²⁾ Нашето министерство е на съвсѣмъ друго миѣние. То е прашало до сега стипендианти по музиката въ разни пѣвчески училища, за да има пѣвци, а не академически образовани учители. Изключение е направено прѣди двѣ години; тогава една стипендиантка е пратена въ Дрезденската консерватория, една отъ най-добритѣ въ свѣта, а другъ единъ — *horribile dictu* — въ Женева!

другаритѣ си, учители по музика, като върху най-добро дѣло отъ тоя родъ, полезно за всички ни изобщо, а пъкъ необходимо въ частностъ за тия, които сж се понадишли въ педагогическитѣ училища или дѣвическитѣ гимназии.

Магакъ.

100 пѣсни за три еднородни гласа. Събралъ и издава Атанасъ Ив. Пауновъ. Гр. Русе. Цѣна 2 л. и 60 ст.

Нашата музикална литература на послѣдно врѣме се обогати съ още нѣколко сборки отъ училищни пѣсни. На първо мѣсто отъ тѣхъ стои сборката на г. Паунова, състоеща отъ 100 пѣсни; слѣдъ нея идатъ сборката отъ 20 пѣсни на г. г. Магакъ и Хр. Цокровъ и сборката отъ 27 пѣсни на г. И. Константиновъ. Послѣднитѣ двѣ отъ тия сборки сж прѣдзначени за основнитѣ училища. Г-нъ Пауновъ за своята сборка нищо не ни съобщава на корицитѣ, както се прави обикновено, за какво именно сж назначени пѣснитѣ му.

Водими отъ тѣхното съдържание, ние ще ги разгледаме като училищни пѣсни.

Нуждата отъ училищни пѣсни по ноти у насъ се е чувствувала отдавна, и най-напрѣдъ, веднага слѣдъ освобождението, а допѣлнихъ г. г. Р. М. Рачевъ, единъ отъ нашитѣ музикални педагози, и А. Стояновъ — старъ учителъ, но не г. Б—ковъ, както ни съобщава г-нъ „нъ“ въ XII. книжка на Бѣлг. Прѣгл., год. II. А прѣди това врѣме учителитѣ и други любители на пѣнието сж черпали материалъ отъ разнитѣ издания въ Цараградъ и отъ миспонерскитѣ дружеств. сборки отъ протестански пѣсни.

Ние искрено благодаримъ г. Паунову за доста сериозния трудъ, що е положилъ, още повече като имаме прѣдъ видъ, че у насъ не е тѣй лесно да се натъкми и издаде една подобна сборка. Вънъ отъ това, че е просто рискъ, и издателятъ може да бѣде съенипанъ материално, понеже нѣма кой да купува. Издаването би било твърдѣ лесно, ако у насъ се намирахъ какви-годѣ извори, отъ кхдѣто желающиятъ да услужи на учебното дѣло би черпалъ материалъ. Но у насъ не е тѣй. Сжвло можемъ да кажемъ, че по тази частъ ние нѣмаме още положително нищо, а една сборка отъ училищни пѣсни не може да бѣде натъкмена само отъ народни пѣсни; трѣба въ нея да бѣждатъ помѣстени и извѣстни по-хубави произведения на извѣстни популярни автори, тѣй щото още отъ училището, цѣлѣта на което е да даде колкото се може по-разнообразни познания, дѣцата да се уиктѣжтъ къмъ хубавото, приятното и къмъ по-идеалното. Тогава издателятъ ще трѣба да се обърне къмъ чуждата отъ този родъ литература, а за това се изискватъ познания, не само отъ музиката и езика, отъ който ще се прѣвежда, но и извѣстна поетическа дарба, нѣщо, което не е дадено на всички прости смъртни. Инакъ сборката ще бѣде такава, каквато е на г. И. Константиновъ въ Варна, състоеща се отъ повече крадени пѣсни и прилагани на тѣхъ безъ всѣкакъвъ разборъ български стихове, та отъ величко нищо.

Г. Пауновъ доста добръ е запазилъ отъ тази страна сборката си. При всичко, че той не съобщава името на прѣводачитѣ, то си личи, че му сж помогнали нѣкои наши добри прѣводачи въ Русе.

Едно нѣщо бие твърдѣ лошо въ очи: г. Пауновъ умишлено или неумишлено е скриль и името на композиторитѣ.

Между пѣснитѣ има и такива, които свободно могатъ да носѣтъ името на автора си. Това щѣше да принесе даже значителна полза, като дадѣше възможность на ученицитѣ да се запознайтъ съ имената на извѣстни композитори.

Г-нъ Пауновъ е помѣстилъ въ сборката си и нѣколко народни пѣсни. Това е прѣкрасно, не ще съмнѣние, ала аранжировката имъ се не понрави толкова. Въ повечето отъ тѣхъ г. Пауновъ е положилъ втори гласъ да пѣе надъ първия съ терца по-високо. Това би било приятно при единъ смѣсенъ хоръ, като се даде тази партия на тенора. Ала тукъ, въ настоящата сборка на г. П., която е прѣд-назначена за еднородни гласове, си нѣма мѣстото, споредъ насъ. Да се обяснимъ: подъ еднородни гласове се разбира хоръ, състоещъ се отъ тенори и баси — гласове мъжки или отъ дисканти и алти — гласове женски или дѣтски. Тогава ще трѣба, както е въ сборката на г. Паунова, втори теноръ или втори дискантъ да пѣе надъ първия. Понеже ние нѣмаме по тази частъ още нищо, нека ни бѣде позволено да си послужимъ съ чуждата отъ този родъ литература. За образецъ на това ние сме избрали сборката на г. Pivoda — «Školský Zpěvník», която се появи на послѣдно врѣме въ чехската музикална литература. Сборката на г. Pivoda се състои отъ около 320 пѣсни по на единъ, два и три гласа, раздѣлена и отпечатана на 8 отдѣлни книжки; първа книжка е за първо отдѣление, втора — за второ и по редъ до IV. класъ. Сборката за хубавото си съдържание е одобрена отъ тамкашното министерство на просвѣщеніето. Всѣка книжка покрай оригиналнитѣ съчинения съдържа и по нѣколко чехски народни пѣсни. Отъ началото и до края разгледана тази капитална сборка, не съдържа нито една подобна аранжировка. Още по-близкъ фактъ еж помѣстенитѣ отъ г. Паунова въ сборката му чужди пѣсни; отъ тѣхъ нѣма нито една съ подобно разположение на гласоветѣ.

Тѣзи наши скромни забѣлѣжки ни най-малко не прѣчкатъ, щото сборката на г. Паунова да бѣде една отъ най-пълнитѣ и най-добритѣ за сега. Ние молимъ г. Паунова да я отпечата на по-добра книга. Видинъ.

Р. С. Коджамановъ.

Ботанически календаръ за ученици, учители, земледѣлци, градинари, фелдшери и въобще за хора, които иматъ работа съ растителното царство. Отъ К. Илиевъ, учителъ при Държав. Винарско Земледѣлческо училище въ Плевенъ, година I-ва. — Цѣна 65 стот. — Плевенъ, печатница на Бакърджиевъ и Рачевъ 1896. г.

Нѣма съмнѣние, че у насъ има нужда отъ „ботанически календаръ“, както и отъ още много други подобни книги. Обаче горѣказаниятъ „ботанически календаръ“, по мое мнѣние, има много слаби страни, поради които той едва ли ще принесе що годъ ползица на читателитѣ, за които е прѣдназначенъ. Първиятъ отдѣлъ отъ съдържанието почва съ краткъ прѣдговоръ и „календаръ съ дневни бѣлѣжки.“ Вториятъ отдѣлъ съдържа: „анатомия, физиология и морфология на растенията“; отдѣлъ III: „ключъ за опрѣдѣление на по извѣстнитѣ фамилии рас-

тения отъ явнобрачните, сѣменитѣ или фамерогамитѣ растения.“ Отдѣлъ IV: българеко-латински, латинско-български рѣчникъ.“ Отдѣлъ V: „за ахербариума.“ Отдѣлъ VI: „общи бѣлжки, програми и др.“

Въ поканата за записване абонати за календаря¹⁾ авторътъ казваше, че календарътъ ще бѣде на обемъ 7—8 коли, че ще съдържа и систематиката на растенията и че въ такъв обемъ книгата ще струва 65 стот.; сега, обаче, виждаме на корицитѣ на книжката слѣдното: „систематиката не може да се отпечата въ I-та година на календара, защото уголѣнява обемътъ му съ 5—6 печатни коли.“ Така ли трѣбаше да направи г. Илиевъ? Какво показва казаното извѣстие? Не това ли, че авторътъ е искалъ само да експлоатира съ тази книга? Споредъ обявеното съдържание книгата трѣбаше да бѣде голѣма до 7 — 8 коли, когато тя сега съдържа само 3½ коли. Нѣ нека оставимъ това и нека разгледаме самата книга, както е. Прѣди всичко биждѣ въ очи голѣмото число правописни погрѣшки, които могатъ прави само ученици отъ долнитѣ класове. Напр. на едно мѣсто авторътъ пише: „календаръ“ на друго „календаръ“ (на корицитѣ и на стр. 1), календаря (4); календара (55); слѣдоущитѣ (4); рождении св. Георги (5); всѣки е на мембрана (21); килийки (26); върстви, сръдцевни (27); помиящѣта (37); възлевивата (38); сабере; тогазъ хлопфила, които се намира въ горѣта, образуватъ (39); а на стр. 40 образуватъ, мѣсисти (41); на всѣкои листъ (43); пистика, ябалка (46); звачести (47); обвитъ се една (48); цѣтътъ (49); съ тичинки безъ плодни (50); остъ, отровнитѣ (51); шабоа (53); монокотилидонитѣ (57); съ дългъ, които парати или не парати (62); класъ, отъ които (63); зе ахербариума (83); калии, натрии, магнезии, кремии (23); и пр.

Освѣтътъ тѣзи толкова много правописни погрѣшки, направени въ такава малка книга, се срѣщатъ още и научни грѣшки, които сѣ още по важни за читателя.

Стр. 26 срѣщае: „по нагорѣ дерматогена се промѣнява въ паранхимъ.“ Защо авторътъ не казва паренхимъ, както се срѣща въ всички български учебници по ботаника, отъ които се е най-много ползувалъ?

„Всичкитѣ земледѣлчески и лѣсничейски растения иматъ много сложно устроени листи“ (стр. 28). Това се отнася за листитѣ на почти всичкитѣ растения! На стр. 36 четемъ за сѣрата: „растителнитѣ коренчета приематъ сѣрата не чиста, а отъ различни съединения, напримѣръ отъ гинса. Растенията образуватъ отъ сѣрата бѣлтъчнитѣ си вѣщества, а така сѣщо и миризмитѣ, напр. миризмата на бѣлийтъ лукъ (чесана) е сѣресто съединение.“ Интересно е да се знае сѣрното съединение, което придава миризмата на растенията. Споредъ писаното отъ автора излиза, че растенията приематъ сѣра отъ каквито и да е съединения и че сѣрата е именно, която придава миризмата на всичкитѣ растения, а това не е вѣрно.

Стр. 37 се казва: „само едни бобови растения иматъ способностъ да го получаватъ отъ въздуха и да го употребяватъ като за

¹⁾ Отъ поканата за записване абонати за календара и отъ извѣстието на корицитѣ се вижда, че календарътъ ще излиза всѣка година, и че на втората година основнитѣ абонати ще иматъ подарѣкъ „Българската роза.“ а V-та година атласъ отъ фамилията „трѣви.“

храна.“ Думата е за азота. Какъ добиватъ тѣзи растения азота отъ въздуха, не се казва.

Стр. 39 срѣщаме: „като се сабере възлеливата киселина съ водата въ гъбовий паранхимъ, тогазъ хлорофила, който се намира въ горята (зелената) частъ на листа (фиг. 1-ва палисадовата тъканъ) разлага лжчитъ на свѣтлината на двѣ части: на химически и свѣтли.“

Ние цитираме този пасажъ, за да видѣтъ читателитѣ само правописнитѣ грѣшки, които възлизатъ на по-вече отъ 8, па и за думата „палисадова тъканъ“, която авторътъ не опрѣдѣля, при всичко че се поменува за палисадовъ паранхимъ на стр. 28.

„Главниятъ коренъ служи да придържа второстепеннитѣ корени и влакнцата на корена.“ „Второстепеннитѣ корени служатъ да придържатъ растението въ земята“ (стр. 41). Прѣди всичко ще кажемъ, че авторътъ трѣбаше да опрѣдѣли, кой органъ на растението се нарича коренъ. Коренътъ служи да крѣпи растението и да му доставя храна, значи службата на корена не е само да крѣпи растението, както казва авторътъ. Кои корени авторътъ нарича брадообразни и кои влакнообразни, не знаемъ. Като се изброяватъ видоветѣ корени, не се указватъ растенията, които иматъ такива корени, същото е и при по-вечето видове стебла и мѣста. Трѣбаше авторътъ да опрѣдѣли, кои листа се наричатъ лихонерести (теконерести) и кои чивтонерести.

Авторътъ нарича женскитѣ полови органи на растенията пистикъ, а не пестикъ. Вижда се, че той се води отъ латинското название *pistillum*. Кои чапки се наричатъ надплодни и подплодни, не се опрѣдѣля.

На стр. 47 се казва че „многолистна коренка иматъ онѣзи цвѣтове, коронката на които се състои отъ нѣколко листа напр. розата, божура, боба и др.“ По-долу пъкъ срѣщаме: „розата, божура и др. растения нѣматъ правилна многолистна коронка. Бобътъ и др. цвѣтове иматъ неправилна коронка.“ Отъ тукъ виждаме, че въ единъ случай коронката на розата и божура споредъ автора е многолистна, а въ другия случай че е неправилна и немногостна, което не е вѣрно.

Както при чашката, така също и тука не се опрѣдѣля, кои коронки се наричатъ надплодни и подплодни. Казахъ и по-горѣ, че отдѣлъ IV съдържа „българско-латински и латинско-български рѣчникъ“ за по-забѣлжителнитѣ растения. Какво да кажемъ за този отдѣлъ? И тука направени груби грѣшки, както и въ другитѣ отдѣли. Авторътъ пише: *Amygdalis communis* вмѣсто *Amygdalus communis*; *Datura stramonium* вж. *Datura stramonium*; *Mentha crispa* (къдравъ босилекъ) вж. *Ocimum basilicum* (об. босилекъ), първиятъ се отнася къмъ рода *mentha*, а вториятъ се отнася къмъ рода *ocimum* (стр. 65); *Aristolochia clamatitis* вж. *Ar. clematitis*; *ustilago maydis* вж. *ust. majalis*; *Quercus pedunculata* вж. *pedunculata*; *Daphne menzereum* вж. *D. mezereum*; *cumunis citrulus* вж. *c. citrilus*; *cycidonia vulgaris* вж. *cydonia* v., *Quercus* вж. *Quercus* s. (ст. 66); *cafea arabica* вж. *cofea* ar. (67), *Tulipa gesneriana* вж. *T. gesneriana*, *chanopodium album* вж. *chaenopodium album*; *lupinus albus* вж. *l. alba* (68); *Seringa* v. вж. *syringa* v.; *calchicum autumnal* вж. *colchicum autumnal* (69); *Aspidium filix mas* вж. *Asp. felix mas*; *paris quatrifolia* вж. *p. quadrifolia*; *Mucor micedo* вж. *Mucor micedo*; *Hyocyanus niger* вж. *Hyoscyamus* n., (70); *Puceinia straminis* вж. *puccinia gra-*

minis (71); cucumis pepo в.м. cucurbita pepo; potentilla toromeutila в.м. P. tormentilla; Phoseolus v. в.м. Phaseolus v. (72); Bete v. в.м. Beta v. (73); шафронъ в.м. шафранъ, Delphinium в.м. Delphinium (76); Pimpinibla anusum в.м. Pimpinella anisum (79); Scila lifolia в.м. sc. bifolia (80); картофи в.м. картофи, Urtien dioica в.м. Urtica d. (81) и пр.

Въ отдѣла за общата ботаника има още много непълноти, липсватъ обяснения и примѣри, безъ които не може послужи този календаръ, макаръ и въ пѣкоп случаи, за изучаването на ботаниката, както мисли авторътъ въ прѣдговора: „като имаме прѣдъ видъ нуждитѣ, които сръща нашата младежъ при изучаването на ботаниката, която има голѣмо реално значенне въобще, азъ искамъ съ този си трудъ да ги улесниж, като имъ давамъ въ рѣцѣтъ, съ най-износна цѣна, „ботанически календаръ,“ който ще имъ послужи въ много случаи при изучаванieto на ботаниката.“

Колкото за фигурата, която поч. авторъ ни прѣдставя на стр. 29, „за по-лесното разбиране анатомическата направа на листата“, има да кажемъ, че е толкова лошо прѣдставена, щото едва ли може се разбра отъ нея нѣщо.

Отъ всичко до тукъ казано читателятъ вижда, до колко заслужва прѣпорѣжка тая книга. Вѣрки ще се увѣри, че тази книга освѣтъ врѣда нищо друго нѣма да принесе, особено пѣкъ на ученицитѣ, за които е най-много прѣдзначена.

Н. С. Бижевъ.

Душата на дѣтето въ първитѣ години на живота. Двѣ публични лекции отъ приватъ-доцента на новоросийския университетъ Н. Н. Ланге. Прѣвелъ отъ руски С. Гълъбовъ. Първо издание. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896. Стр. VIII+63, 8°. Цѣна 50 стот.

Слѣдъ единъ кратъкъ уводъ, въ който се излага важността, която има изучаването на дѣтската душа, и въ който се указватъ досегашнитѣ опити, направени за изслѣдване душата на дѣтето, авторътъ разглежда по редъ: 1. Душата на новороденото (прѣводачътъ е казалъ погрѣшно „повородения“) 2. Волята на дѣтето и движенията изобищо. 3. Разумътъ на дѣтето. 4. Рѣчьта на дѣтето. 5. Чувствованията на дѣтето. Въ своето изложение съчинителятъ се е водилъ главно по епохалното по тоя прѣдметъ съчинение на W. Preyer, Die Seele des Kindes, като се е ползувалъ обаче и отъ много други съчинения по сѣщия въпросъ. Къмъ края на книжката е прибавенъ „Календаръ за психическия животъ на дѣтето“, съставенъ споредъ календари на Прайера отъ послѣдното (III.) издание на неговата книга, въ който календаръ пакъ се указватъ главнитѣ явления отъ душевния миръ на дѣтето, наредени по мѣсеци, до 36-ия мѣсець отъ неговата възраст.

Като липсува въ нашата книжнина прѣводъ отъ съчинението на Прайера, трѣба да бждемъ благодарни г-ну Гълъбову, гдѣто е прѣдставилъ на нашата публика въ прѣводъ книгата на Ланге, която е единъ видъ извлѣчение отъ Прайеровото съчинение. Прѣводътъ е доста добъръ, само прѣдговорътъ на прѣводача е комай разбърканъ.

Училищна диететика. Сборъ отъ практически знания и правила, които се отнасятъ до запазване здравето на дѣцата, които ходятъ въ училище. Написалъ по д-ръ Германа Кленке Вл. Фармаковский. Прѣведе отъ осмото, допълнено и прѣработено издание по най-новитѣ издирвания въ областта на училищната хигиена, Д. Т. Душановъ. Първо издание. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896. Стр. 158, 8°. Цѣна 2 лева.

Ето подробното съдържание на тая книга, която разглежда въпроси, що образуватъ, така да кажемъ, въикашната страна на училищното дѣло: 1. Училищна сграда изобщо. 2. Класни стаи. 3. Класно провѣтриване и топление на класоветѣ. 4. Класно освѣтление. 5. Училищни столове (чинове). 6. Значение на вънкашната обстановка при обучението. 7. Учебно врѣме. 8. Обучаване изобщо. 9. Обучаване на четене и писане. 10. Внимаване къмъ слуха на дѣцата, които се учятъ. 11. Гимнастика. 12. Пѣние и музика. 13. Училищна дисциплина. 14. Наказания. 15. Ученическа закуска. 16. Женскитѣ училища въ частностъ. 17. Най-важни училищни болести. 18. Какъ да се пазятъ ученицитѣ отъ заразителни болести.

Отъ приведенитѣ заглавия на разнитѣ отдѣли на книгата се вижда, доколко това съчинение е интересно и полезно за нашитѣ учители. За жалость обаче своеобразността на езика на прѣводача бърка много при четенето на книгата и кара често читателътъ да се спира, за да поразмисли върхъ смисъла на онова, което е прочелъ.

Записки по педагогията. Съставилъ И. В. Скворцовъ, инспекторъ на Рождественската дѣвическа гимназия въ С. Петербургъ. Часть I. Общая педагогия. (Прѣпоръчана отъ учебния съвѣтъ при попечителството по учрежденията на Н. И. В. Императрица Марія и одобрена отъ учебния съвѣтъ при министерството на народното просвѣщение за учебно ръководство въ женскитѣ институти и гимназии.) Прѣвели отъ четвъртото издание Тодоръ К. Таневъ и Иванъ Дѣйковъ. Първо издание. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896. год. Стр. X+166, 8°. Цѣна 2 лева.

Неуморимиятъ нашъ книжаръ-издателъ госп. Дановъ е снабдилъ съ тоя прѣводъ нашата педагогическа книжнина съ едно хубаво съчинение. Първата частъ отъ „Запискитѣ на педагогията“ на Скворцова съдържа общата педагогия въ твърдѣ умѣло сбрана форма. Слѣдъ едно хубаво, макаръ и кжео изложение на физическото възпитание, авторътъ пристѣпва къмъ духовното възпитание, на което е посветилъ по-голѣмата частъ отъ своя трудъ. Притова той умѣлъ много добръ да свърже съ своитѣ педагогически указания най-важнитѣ познания изъ областта на психологията и логиката, доколкото тѣ сж необходими, за да се разбере добръ прѣдметътъ на педагогията. Ние прѣпоръчваме това съчинение на нашитѣ учители, а така сжщо и на ученицитѣ въ педагогическитѣ училища. Прѣводътъ на г-да Танева и Дѣйкова заслужва похвала, и ние се надѣваме, че тѣ, както обѣщаватъ въ прѣдговора си, ще снабдятъ книжнината ни и съ другитѣ части на „Запискитѣ“, щомъ тѣ излѣзятъ въ руския оригиналъ.

Стефанъ С. Гудевъ, Рапортъ до Господина Министра на Търговията и Земледѣлието. София, 1896 г., 33 стр.

Този интересенъ рапортъ е напечатанъ въ бр. 48 на Държ. Вѣстникъ, отъ 1 мартъ 1896 г. Защо авторътъ не споменува това? Не всички могатъ да иматъ това отдѣлно издание, а Държ. Вѣстникъ се намира на всѣкъдѣ по-лесно.

По между многото доклади, рапорти и т. н. по селското стопанство въ България отъ страна на специалнитѣ чиновници, този, не ще съмнѣние, заема едно отъ най-виднитѣ мѣста. Вѣщо и грижливо съставенъ, той дава интересенъ прѣгледъ върху състоянието на лозарството въ княжеството, върху обработванъето вина (стр. 1—26) и кратко изложение по овощарството (стр. 26—33). Своего изложение авторътъ придружава съ поучителни, нагледни статистически таблици за общинитѣ и пространствата, запазени отъ филоксера въ периода 1884—1890 год., отъ гдѣто се вижда, какъ заразенитѣ 185 декара въ 2884 г. достигнали въ 1893 своятъ максимумъ: 6853 декара; това число спаднало въ 1894 до 4747 декара (стр. 9). Въ сравнение съ други държави България все е по-честита, защото въ процентно отношение въ България заразата бѣ много по слаба отколкого въ други държави.

Интересна е сжщо таблицата за увеличение пространството на лозята отъ 1866 год. до края на 1894 год., което става въ постоянна прогресия отъ 636,718 декара въ 1886 год. до 1,110,514 дюлюма въ 1894 год. сирѣчь нарастванье отъ 68% (стр. 14).

За оногози, който по-близо се интересува съ тѣзи въпроси такива приноси прѣдставятъ голѣмъ интересъ, дано само и по други селско-стопански въпроси (както напр., за обработване житата) да бждѣтъ печатани поне подобни рапорти. Само съ такъвъ търпѣливъ трудъ на специалисти — чиновници ще се съберѣтъ солидни камъци, за да се тури поне фундаментъ на народно-стопанска литература въ България.

Б. М.

Fünf Jahre am Hofe des Königs von Serbien politisch-feuilletonistische Aufzeichnungen (1889—1894). Von einem Diplomaten. (Петъ години при двора на сърбския кралъ. Отъ единъ дипломатъ). Leipzig, Luckardt, 1895, VI, 125 стр.

Чудна работа! Въ България се пише за Англия и Япония, а за онова, което става у съседитѣ, както Румуния или Сърбия, читащата публика твърдѣ рѣдко узнава нищо. Този „единъ дипломатъ“, както се вижда, е присѣдствувалъ при най-печалнитѣ моменти въ най-новата сърбска история: сѣтинитѣ на братоубийствената сръбско-българска война), „неспоразумѣнията“ между краля Милана и неговата съпруга, възшествието на прѣстола на младия Александъръ и н. т., и т. н. Авторътъ, които съобщава много интересни детали, отъ които много сж черпани отъ сърбскитѣ вѣстници, не скрива слабоститѣ на ексъ-краля Милана. но той въ сжщо врѣме, въ неговитѣ прѣвѣрки съ своята жена, взема явно неговата страна. Той свършва своята брошура съ слѣднитѣ думи: „Какво ще послѣдва подиръ кабинета на Новаковича, не може да се каже, но каквато комбинация и да бжде, тя ще бжде само тогава трайна (lebensfähig), ако ще прѣдстава честно помирение между короната и радикалната партия, която, споредъ автора, е въ Сърбiji единичка прѣдставителка на истинската народна воля.

Б. М.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Българска Сбирка, год. III, кн. I. януари 1896. год.

Въ тая книга отъ Б. Сб. е помѣстенъ единъ оригиналенъ разказъ отъ г. Ив. Ст. Андрейчинъ подъ заглавие „единъ отъ тѣхъ.“ Авторътъ на тоя разказъ е извѣстенъ на нашитѣ читатели по прѣведенитѣ отъ него стихотворения и кратки разкази, помѣстени въ „Български Прѣгледъ.“ А въ други наши списания г. Андрейчинъ се явява самъ-тамъ и като самостоятеленъ разказвачъ. Къмъ неговитѣ оригинални разкази принадлежи и поменхтиятъ по-горѣ, въ който авторътъ се опитва да ни прѣдстави типъ отъ софійскитѣ студенти въ висшето училище. Ала макаръ и да иска г. Андрейчинъ да нарисува една крайно реалистична картина, тъкмо хероятъ на разказа не е реаленъ типъ, взетъ изъ срѣдта на софійскитѣ студенти. Студентътъ, прѣдставенъ въ разказа, може да бѣде всичко друго, но не софійски студентъ. Такива студенти нѣма въ София, и види се, че г. Андрейчинъ съвсѣмъ не познава софійскитѣ студенти, ако мисли, че въ Попова рисува „единъ отъ тѣхъ.“ Поповъ свършилъ висшето училище въ София, гдѣто билъ навикнхль на „весели, шумни събрания, блѣскави вечеринки и разкошенъ свѣтъ.“ Съ „външната си гиздавость“ той привличалъ вниманието на женитѣ въ столицата и блънгувалъ изобщо за вниманието на първитѣ фамилии. Въ училището той получилъ знания, които никога не могатъ да прѣскочхтъ границитѣ на ограниченостъта и недостатъчностъта.“ Той поради това, че „отъ малкъ билъ навикнхль да обръща внимание на своята гиздава външность“, не влѣзхль въ такава срѣда, която страдае отъ „мжката на мисльта“, ами попадихль въ друга срѣда, „зарадъ която животътъ значель грубо наслаждение, чувствени удоволствия...“ Изобщо на блѣскавитѣ вечеринки и балове въ столицата той винаги поразявалъ съ своята „напетость и здравость.“

Ето какъвъ ни се рисува хероятъ на разказа, когато е билъ той още студентъ въ София. Види се, до колко г. Андрейчинъ е запознатъ съ живота на нашитѣ студенти, съ тѣхнитѣ стремежи и мечти, та ни е прѣдставилъ единъ типъ, какъвто не само не се срѣща като типъ между тѣхъ, ами и не може да се намѣри и като единична личностъ. Каквото най-малко може да се каже за нашитѣ студенти, то е, че тѣ взематъ нѣкакво участие въ увеселенията на столичното общество. Никога нѣма да намѣрите даже одного измежду тѣхъ нито на вечеринки и балове, нито на леда, а камоли пѣкъ да има нѣкой, който да играе видна рола въ тѣзи увеселения. Като е така, странно е да ни се рисува единъ типъ, който нѣма никаква реална основа. А тъкмо, както казахме и както ще видимъ по-нататкъ, крайно реа-

листиченъ иска да бжде г. Андрейчевъ, като ни описва „едного отъ тѣхъ.“

Слѣдъ свършване училището, нашиятъ студентъ става учителъ въ единъ затиленъ градъ, гдѣто го чака „монотонна училищна работа“ вмѣсто столичнитъ удоволствия. Ала нуждата за развлѣченія го накарва да устрои единъ видъ „учителски вечеринки“, гдѣто учителитъ и учителкитъ да „прѣкарватъ нѣколко приятни часове между другитъ тѣгостни и горчиви.“ На една такава вечеринка запознава се той съ учителката Мария Старчева, която свършила софійската дѣвическа гимназия, отъ гдѣто била „изнесла искуството да се харесва и стремлението да живѣе шуменъ животъ.“ И туку г. Андрейчинъ приписва на гимназията влияние, което тя имъ, защото не гимназията възбужда стремление къмъ шуменъ животъ, а може би столичниятъ животъ. Поповъ се сгодява за тая учителка. Туку г. Андрейчинъ рисува хероятъ тѣй, щото си противуречи въ неговата характеристика. До когато по-прѣди Поповъ се отличава по своята „външна гиздавостъ“, се описва като строенъ хубавецъ, хубавецъ отъ първо качество, който поразявалъ съ своята напетостъ и здравостъ, сега Поповъ се нарича извѣхналъ и изтритъ, у когото извѣстни софійски заведения изцѣдили сокътъ на неговитѣ жили и който страдалъ отъ физическа болестъ, отдавна придобита и станжала неизлѣчима. Тая болестъ го била измъчила до край. Тя, споредъ докторитѣ, била неизлѣчима, ала при всичко това Поповъ, който знае това мнѣние на докторитѣ, пакъ не губи надежда, да се отърве отъ нея, прѣди да се ожени, защото „трѣбало да запази извѣстенъ авторитетъ прѣдъ бждещата си съпруга“ и защото иначе би поврѣдилъ той както на нейното здравье, така и на здравьето на дѣцата имъ, ако иматъ такива.“ Единъ пжтъ излѣченъ отъ тая болестъ, която сега за трети пжтъ го била хващала, и вече ожененъ, той не щѣлъ билъ да има случай, да я получи изново.

Ето за какви работи ни разправя г. Андрейчинъ. Ала това не е всичко. Еднажъ подиръ обѣдъ двамата млади сѣдѣтъ заедно и се разговарятъ за бждѣния си „взаименъ животъ.“ Тя се била облегнала на едно канапе, и слѣдъ като разговорътъ имъ прѣстаналъ, тя взела да гледа единъ моденъ журналъ, и той взелъ да мисли върху пустата си болестъ. Въ тоя моментъ не му дохожда нѣщо друго на умъ, ами да вземе и да извади записната си книжка и да напише въ нея съ гръцки букви названието на болестта. Но не щешъ ли, че годеницата му съглежда това и иска да узнае, какво си записва той, а Поповъ, за да излѣзе отъ неловкото положение, въ което се вижда внезапно, я излъгва, че тая дума — единчката записана въ тая книжка! — означавала на гръцки „любѣжъ.“ Тя откъсва листчето и го скрива за споменъ, ала подиръ малко Поповъ успѣва пакъ да ѝ го открадне и така да се „отърве отъ едно примеждне.“

Дохожда ваканцията, и Поповъ отива въ столицата, да се приготви за свадбата и прѣди всичко да се отърве отъ своята болестъ. Годеницата му се готви да отиде на минерални бани, когато ѝ донасятъ писмо, съ непознатъ за нея почеркъ. Какъ попада това писмо, писано отъ годеника ѝ до единъ неговъ приятель, не можежъ никакъ си обясни! Чудно е още това, че писмото отъ годеника ѝ е съ почеркъ, неизвѣстенъ неи. Но тя безъ много двоумѣние отваря едно

писмо, писано отъ неизвѣстно лице до нея, отъ съвсѣмъ чуждо лице! Изобщо историята на това писмо е много тъмна. Въ писмото Поповъ разправя на приятеля си за своята болестъ и между друго разказва му и оная случка съ името на болестъта.

Годеницата, като прочита писмото, изказва чувствата си, които я вълнуватъ, съ думитѣ „какъвъ лицемѣръ!“ Види се, че г. Андрейчинъ не е обмислилъ зрѣло цѣлата ситуация, като е могълъ да тури тукъ въ устата на една годеница думата „лицемѣръ.“ Нима трѣбаше Поповъ да ѝ открие своята болестъ? — Едвали би изисквала подобно нѣщо любеща дѣвојка! Не добръ мотивирана е и постѣпката на годеницата, която като не може да прости на годеника си, че той я е изтѣгналъ и че билъ боленъ човѣкъ, го напуца и скоро се сгодява за единъ поручикъ. Поповъ обаче скоро се помирява съ положението си, като „захвапъ да се краси въ ролата на несправедливо оскърено *честолюбие*.“

Но най-чудноватъ е краятъ на разказа. Авторътъ казва, че другадѣ, когато се откажело на она, който не можелъ да живѣе безъ прѣдмета на своята любовь, той свършвалъ съ самоубийство. И Поповъ се самоубилъ, хемъ така, както не се е самоубивалъ никой до сега. Той се самоубилъ нравствено! А какво е това нравствено самоубийство? ще попита навѣрно четецътъ. То е наистина такова, което може да измисли само единъ български писачъ! Поповъ измамилъ дѣщерята на своитѣ „хазяи“ и тя станала „трудна,“ и догдѣто другаритѣ му се начудятъ на тази новина и се увѣржатъ въ истинността ѝ, Попова викатъ въ околийското управление и го задържатъ една нощъ въ участъка. Каква работа има тукъ околийското управление, не можахме да разберемъ. Ставатъ изслѣдвания, викатъ се свидѣтели, докторътъ прѣглежда, най-сетнѣ „видѣло се, че всичко това е истина. Имало такива улики, които изгонвали всѣкакво съмнѣние. Той твърдѣше противното и категорически отказваше приписването му дѣйствиe. . . . Формалний сѣдъ ѿоце не се е произнесълъ по неговото дѣло; но общественний издаде своята присѣда. Обикновена история. На ли?“ — Така свършва разказътъ.

Както вижда четецътъ, разказътъ е досущъ невѣренъ. Казахме и по-прѣди, че Поповъ не е софийски студентъ, който може да се вземе за типъ. При това г. Андрейчинъ се ползува да опише мимоходомъ както висшето училище, така и дѣвическата гимназия. Висшето училище било дало Попову знания, които никога не могли да прѣскочатъ границитѣ на ограниченостъта и недостатъчността, не било го научило на самостоятеленъ трудъ и не му било вдѣхнжло обичъ къмъ саморазвитие, а столичната дѣвическа гимназия внушила пѣкъ на Мария Старчева изкуството да се харесва и стремлението да живѣе шуменъ животъ!

Но не само изобщо, въ основната си идея, разказътъ е невѣренъ, ами и въ отдѣлнитѣ сцени, а често и въ отдѣлни изречения.

Поповъ е стоялъ въ София чакъ до ноември, така щото въ ноември е отишелъ въ провинциалния градъ, гдѣто се развива историята. Отъ изложението на разказа излиза, че минаватъ въ начало нѣколко недѣли, които Поповъ прѣкарва въ монотонна училищна работа и въ киснене по кафенетата, до когато успѣва най-сетнѣ да устрои „учителски вечеринки,“ които ставатъ всѣка сѣбота. На такава

една вечеринка, третия. Поповъ и Старчева се запознаватъ по-близу. А следъ като дълго време се задирватъ по вечеринки, училища и сватби, разнася се слухъ, че тѣ сж стодени. Трѣба да се прѣдположи, че годежътъ става нѣколко мѣсеца следъ началото на вечеринкитѣ, значи поне прѣзъ мѣсець февруари, ако не мартъ. Ала по-късно се твърди, че прѣзъ великоденскитѣ празници — значи издѣ априли — били вече изминнали нѣколко мѣсеца отъ годежа. Наистина всичко това не е особено важно, ала все пакъ характеристично, до колко авторътъ самъ не вниква добръ въ онова, що пише.

Поповъ, личността на когото е изначало рисувана не съ твърди ласкателни черти, говори, че софийското висше общество възпитавало духътъ, а прѣдставленията въ столицата прѣдразполагали къмъ възвишени мисли, когато за него животътъ значелъ „груби настаядения, чувствени удоволствия.“

Авторътъ, види се, самъ не си е съставилъ ясно прѣдставление за взаимнитѣ отношения между двамата млади. Тѣ вече на третата вечеринка се толкова сближаватъ, щото си стисватъ знаменателно ръцѣтъ при раздѣлата си, сѣтиѣ приготвятъ почва за годежа си, като ги сондира прѣдварително своитѣ родители по желанието, разбира се, на Попова, работата отива до годежъ, който свързва и въикашно тѣзи двѣ сърдца, за които се казва, че пламтѣли отъ истински огънь (ако това не е печатна грѣшка), и следъ всичко това г. Андрейчинъ мисли, че трѣба да каже, че откато сж се били вече изминнали нѣколко мѣсеца отъ годежа тѣ били вече „досущъ близки“ и ходили все заедно. Нима не излиза отъ всичко, че стоденитѣ сж били вече близки не нѣколко мѣсеца следъ годежа, ами даже нѣколко мѣсеца прѣди годежа. Какъ е могълъ той да узнае отъ нея, че родителитѣ ѝ пѣматъ нищо противъ годежа имъ, ако тѣ не сж били още тогава „досущъ близки“. Изобщо на много мѣста има подобни фрази, които не сж никакъ на мѣстото си, макаръ авторътъ да ги счита необходими за обяснение на ситуацията, която иска да начертае.

А каква е тая сцена, въ която Поповъ, комуто Мария се харесва много, останалъ насамъ съ нея, не намира нѣкакво забавление съ нея, въ това още „дѣйствиено поле“, ами мисли върху болестъта си и изважда записната си книжка, за да напише съ грѣцки (?) букви името на болестъта. И да е възможна тая сцена, пакъ тя не е никакъ оправдана. Изобщо да се вземе въ основата на разказа такъвъ единъ реалистиченъ мотивъ, какъвто е тая болестъ, е нѣщо печувано въ разказъ, който има претенция на художествено произведение. Има наистина реалистично направление въ новата изаяща литература, ала реализмътъ въ тѣзи произведения върви успоредно съ дѣйствително художествено изложение, а и тоя реализмъ въ истински художествени произведения не е отъ такава долна проба. А краятъ на разказа е свършено невъзможенъ. Каква цѣль е гонилъ авторътъ, като е прѣдставилъ подобна „развръзка“, каквото е това „правствено самоубийство“ (!), не можемъ разбра. Явно е, че г. Андрейчинъ нѣма ясно понятие за литературно произведение, и мисли, че за единъ разказъ стига само да се наредѣтъ редъ случки, колкото се може по-реалистични, които могатъ възбуди извѣстно любопитство на не особено придиричиви читатели, макаръ и тѣзи случки да не стоѣтъ по-

между си въ вътрѣшна свѣрзка и да не сж изложени по много-малко художественъ начинъ.

Изобщо разказътъ е не само по своята идея крайно несполучливъ, но и въ своята форма необработенъ, и ние се чудимъ, какъ таквъ разказъ се е приелъ отъ едно сериозно списание, което сигурно се чете и отъ много дѣвици.

И. Г.

День, мѣсеч. спис. на Работнич. соц.-демокр.-партия. Год. IV, кн. VII. София, 1896. г., стр. 597 — 696.

„Академическиятъ“ органъ на българскитѣ пролетарии-надничари зачеква толкова много въпроси отъ исторически, економически и философски характеръ, че би трѣбало рецензентътъ да има на разположение специаленъ органъ, за да бжде въ състояние по-подробно да разченка онѣзи реформаторски-революционни научни възгледи, които се внасятъ въ българския литературенъ свѣтъ. Покрай чисто партизанскитѣ разиравии съ Каравелова и русофилитѣ (стр. 620 — 632) и статията за „гимназиялни революции“ (стр. 672—686), отъ извѣстно по-широко научно-теоретично и практично значението въ послѣдния брой на списанието „День“ сж статитѣ „Аграрния въпросъ въ Германия“ отъ К. Р. (стр. 642—654) и „Професорска наука и професорска шарлатания“ отъ Я. К. (стр. 655—671).

Върху първата статия за аграрния въпросъ (тя не е още свѣршена), която по-точно би трѣбало да се нарече: „какво да правимъ съ селянина?“ ние обръщаме особено внимание на всички, които се интересуватъ за социалнитѣ въпроси въ България. Ние най-пълно сподѣляме мнѣнието на автора, г. К. Р., който казва: „въ тази статия ние ще изложимъ разискванията, които станаха по аграрния въпросъ на Бреславския социаль-демократически конгресъ. Тѣзи разисквания сж отъ особена важность теоретическа и практическа за всички социалисти въобще и частно за насъ — българскитѣ социалисти. И наистина, никой не отрича, че у насъ земледѣлческата маса съставлява главната часть на населението и слѣдователна фактическата сила, безъ помощта на която немислимо е нашето идване на властъ“ (стр. 642).

„Какви мѣрки, трѣба да вземемъ ний социалиститѣ за да привлѣчемъ селянитѣ на нашата страна безъ да паднемъ въ противурѣчии съ нашитѣ обществени и политически начала? ето въпросътъ, около който като около една централна ось се въртятъ всичкитѣ тѣй нарѣчени аграрни разисквания“ (ib.).

Този въпросъ отдавна би трѣбало да съставя най-главната тема на българскитѣ маркесисти, но и тукъ тѣ сж чакали насърчение отъ вънъ, отъ нѣмско. Г-нъ К. Р. дава само съкратено извѣщение отъ рѣчитѣ на нѣколцина оратори; би трѣбало, разбира се, при всичката омраза на българскитѣ маркесисти къмъ цитати, авторътъ да цитува източника, когато прави упреки на Ризова, за гдѣто той въ една статия за аграрния въпросъ не е направилъ това. На този аграренъ въпросъ, въ свѣрзка съ селеко-стопанското питание въ България, и ние ще посветимъ една по-обширна студия, — *audiatur et altera pars!* На онзи читателъ, който би искалъ да провери цитатитѣ на г. К. Р.,

прѣпоръчваме прѣди всичко официалнитѣ протоколи на нѣмската партия¹⁾, гдѣто ще намеримъ интересни детали, за които академич. органъ на българскитѣ пролетарии надали ще спомене.

Особенъ интересъ прѣдставя този въпросъ сега, защото въ тазигодинишния съборъ въ Лондонъ по „интернационаленъ редъ“ марксиститѣ ще искатъ да уредятъ този трѣбиливъ въпросъ, и българскитѣ клонъ, като прѣдставителъ на една чисто земеделѣческа държава, ще вземе, безъ съмнѣние, твърдѣ дѣятелно участие.... Ще видимъ!

Колкото се отнася до „шарлатанската статия“ на г. Я. С., прѣди всичко не трѣба да забравиме, че тя заслужава извѣстна снисходителностъ, понеже е писана въ състояние на афектъ, подъ влияние на нашия отговоръ, сирѣчь нашата антикритическа студия за „Бълг. клонъ на Соц.-демократия“: „и заловихме се ний да четемъ този отговоръ, изповѣдва добродушно г. Я. С., и колкото повече четяхме, толкова повече се развеселяваше нашето сърдце“, сирѣчь..., „не тъй че твърдѣ пиянъ, но веселъ той безкрайно“, както пѣе чичо Беранже“?!

Който внимателно прочете тази статия на Я. С., нека си спомни за хубавитѣ думи на Гоголя за „видимый міру смѣхъ и невидимый міру слезы.“ Като не искаме да слѣдимъ г. Я. С. въ създадения отъ него лабиринтъ на клевети, намеки, полуфрази, дѣтински доказания etc., ще се задоволимъ съ нѣколко типически „мостри“ отъ неговата „диалектика“. Прѣди всичко въ тази статия Я. С. нито съ една дума не се докосва о онѣзи фактове, противъ които ужъ иска да полемизира, за туй пъкъ се залавя да раздава на цѣлата българска литература берати на... безчестностъ: тукъ фигуриратъ и „слабоумни“ министри, и единъ „продаженъ“ критикъ, за когото прѣди малко врѣме Я. С. писа, че той ужъ разбралъ „истинско значение на литературата“ (сирѣчь разбралъ, какъ трѣба да се клеветятъ хората), тукъ ще намеримъ и Д-ра Богорова и „коститѣ на Раковски“, и „четки за мустаки“ и виенската фирма Розенкранцъ и Ко. и цитатъ отъ българската поезия: „като ежщи злобенъ жидъ...“, и разговори на Ворошилова изъ „Димъ“, на кжсо *всичко... що не се отнася до въпроса*, и всичко това е напечатано на 17 печатни страници! Характерна литературна еквилибристика, достойна за цирка Пиза!

Г. Я. С., слѣдъ дълго встъпление изважда голѣмъ топъ и иска съ единъ ударъ да ме съсине, и заедно съ мене и професоритѣ отъ Висшето училище и редакцията на Български Прѣгледъ. Прѣди всичко той съзнателно събърква два различни въпроса. Моитѣ статии, подписани съ пълно име, а не съсъ инициали или анонимно-псевдоними, и редакцията на Български Прѣгледъ; събърква и читателя, за да не знае той, кой е писалъ и кой е отговоренъ. Сетѣхъ той търси научна опора въ доказателството, че азъ прѣподавамъ нѣмски езикъ и че нѣмамъ никакво научно значение. Питамъ свѣтния читателъ, не е ли това доказателство, че авторътъ просто е изгубилъ пусулата. Ако азъ прѣподавамъ нѣмски езикъ, то значи ли това, че моитѣ статии по социалния въпросъ трѣба да бѣдѣтъ ненаучни? Не е срамъ да бѣдешъ и простъ даскалъ или да носишъ вода и да

¹⁾ Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagcs zu Frankfurt a. M. (Oktober 1894). Berlin, 1894.

Protokoll etc. zu Breslau (Oktober 1895). Berlin 1895.

сѣчешъ дърва, по срамъ е да живѣешъ на гърба на сиромаша — работника и да му вземашъ послѣдната пара ежесѣчно или еженедѣлно!

Г. С. Я. като че ли не иска да разбере нашиятъ надсловъ: „Българскиятъ клонъ на нѣмската Соц. демократия! и нашиятъ читателъ-мото изъ „Капитала“: „Пари — Стока — Пари“ etc. Нашиятъ статия еж пай-добъръ коментаръ за това, но за да не сбърка Я. С. читателя и въ това, съ двѣ думи ще обясни и двата подигнати отъ Я. С. въпроса:

1) Българс. клонъ etc. означава, че марксистическото движение въ България е нищо друго освѣнъ изкуствено прѣнасяне чужди въпроси върху българска почва: вакциниране нѣща, които нѣматъ нищо общо съ българск. исторически и социално-економически животъ, на кжсо то е научно маймуство.

2) Мотото „пари-стока-пари“ etc. означава, че както и тѣхниятъ „пророкъ“ Марксъ, така и г. г. Я. С. и С-ие признаватъ за основа на всичкитъ исторически явления грубиятъ материализмъ, обясняватъ всички духовни и нравствени явления въ общественния животъ само съ „циркуляцията на стокитъ“ и самички дѣйствуватъ споредъ това, пакжсо: „по Сенькѣ шапка“, както казва руската пословица.

Г. Я. С. по-нататкъ „наивно“ примѣва и „славянския“ и „еврейския“ въпросъ и т. н., и т. н. Не той ли вика противъ мене и Деборова, че ние сме чужденци, скжпо платени съ български пари, за да се боримъ съ българскитъ марксисти? И това прави единъ „интернационаленъ социалистъ!“ Я кажете за Бога, отъ каква народностъ и потекло (християнска или еврейска?) еж Лассалъ и Марксъ, чинто икони ние разнасяхте по улицитъ на столицата мижлата година. А Либкнехтъ и Акселродъ? Затуй ли тѣ еж социалисти, защото въ Русия станяхъ „еврейски безредици? Или пакъ Веберъ и Плехановъ за туй еж важни въ България (Вие така прилежно ги цитувате!), защото еж български граждани, иматъ български паспорти?! Г. г. à la Я. С., интернационалисти, щомъ се намѣрижтъ на тѣсно, нѣматъ стидъ да викатъ: Той не е ученъ! Той прѣподава нѣски езикъ! Той е чужденецъ! А какво означаватъ слѣднитъ незунтески намѣквания: „По въпроса, — има ли въ България почва за социализма и пр. ние ще поговоримъ тогава, когато г. Минцесъ влѣзе въ редоветъ на онѣзи апоними (sic!), които пълнѣхъ едно врѣме колонитъ на в. в. Балканска Зора и Свобода, а сега съ такава же ревностъ се появяватъ въ Миръ и Прогрессъ и др. под. газети . . .“ (День, ib., стр. 653). Разбира ли г. Я. С., какво иска съ това да каже?! Ние поне се отказваме да разберемъ това, освѣнъ, че той като че ли отлага разглежданѣето на този пай-трѣпливъ въпросъ . . . ad calendas graecas! Най-сетнѣ г. Я. С. свършва своята „съдържателна статия“ съ своята особа, като се възмущава, че ужъ сме го нарекли „дилетантъ“, той енергически протестира противъ това: „насъ мжчно и даже (!?) съвсѣмъ невъзможно да ни нарече човѣкъ „дилетанти“ . . . (ib., стр. 670—671) Вие, г. Я. С., които така детально се занимавате съ „научността“ на други, я, кажете, съ каква поне дребна научна работа сте доказали, че не сте делетантинъ? Кажето, защото вашитъ „ученици“ иматъ

право да знаехтъ това. Да прѣвощахъ стати на Бебеля или да „акклиматизирахъ“ чужди брошури, това ли дава патентъ на „научность“? За Бога, не!

Б. Минцесъ.

Academische Revue. год. II. св. 2. и 3., ноември и декември 1895—1896. (Вж. Български прѣледъ, год. III. кн. 1. стр. 159—161).

Духътъ, що ръководеше човѣцитѣ на революцията въ организацията на учебното дѣло, изчези прѣдъ волята на първия консулъ: проектитѣ за укази на тоя несмѣтенъ и великански ужъ носѣхъ въ въськой свой членъ бѣлѣзи на чудати мисли, що пишѣхъ въ него и които той взимаше за бѣлѣжави знамиранья, на искаше да ги направи законъ за цѣлия свѣтъ. Вѣсто прѣдшнитѣ срѣдни училища се отварятъ „народни лицеи“, уредени като казарми и послушни на въськой кивъ на правителството: откритията на енциклопедиститѣ пѣматъ въ тѣхъ мѣсто и философията на XVIII. въськ отстѣпиха пакъ прѣдъ старата риторика Тия лицеи се съединяватъ напоконъ въ едно правителствено тѣло; а при въськой отъ тѣхъ се даватъ по 200 стипендии за правителствени възпитаници. За по-висока наука се наредихъ не университети, дѣто венчки науки да се подкрѣпятъ взаимно, но отдѣлни факултети, за една специалность въ отдѣлни градове: въ Мецъ бѣ поставенъ факултетъ за математични науки за цѣла Франция, въ Бонъ факултетъ за мъртни езици, въ Бордо факултетъ за живи езици. А пъкъ отдѣлнитѣ факултети образувахъ въ 1806. г. венчки скупомъ едниъ университетъ — »Université de France.« Съ тая организация хвалениятъ всеобемъ гений на Наполеона показа, че не е разбралъ нито интереситѣ на високото учение, нито науката на историята.

Революцията бѣ наивно въодушевена за всеобща гражданска наука; Наполеонъ имаше прѣдъ очи държавна и царска наука: свободата на учението е опасна за държавата; школата трѣба да служи на държавата, и гражданиътъ да мисли тъй, както мисли господарьтъ и да ще онова, което ще той. Изъ тая теория възникнхъ съврѣмениятъ френски университетъ. »La grande Université impériale« обнима l'enseignement supérieur (високото учение) и l'enseignement secondaire (срѣдното учение). На чело на „университета“ стои Grand maître, назначаванъ отъ царя; до него има Conseil de l'université, който ръководи срѣдното и високо учение, и главни инспектори, които надглеждатъ заведеніята за това учение. Едникийтъ „университетъ на Франция“ се разпада на академии, въська съ единаъ ректоръ на чело, именуванъ отъ grand maître; на академитѣ сж подчинени, както факултетитѣ, така и гимназитѣ (lycées et collèges), заедно съ своя учителеки персоналъ. Цѣлата наука се дѣли на петъ групи: теология, право, медицина, sciences и lettres; ала не въська „академия“ достига до такива петъ факултета. Къмъ 1815. г. »Université de France« състои отъ 40 академии, въ които за високо учение влизатъ 9 факултета за теология, 3 за медицина, 9 за право, 10 за sciences и 22 за lettres. Прѣвъ врѣмето на Наполеона главното призвание на факултетитѣ е да раздаватъ академични титли; само парижкитѣ факултети не изпущатъ отъ очи и

науката. Ще каже, че науку на правителството все е живорила науката, за да отхрани за напредъ силна опозиция противъ царската тирания.

Щомъ настанъ реставрацията, отъ създанията на царя трѣбаше най-първо да рухне царскиятъ Université de France; за бурбоинитѣ той бѣ un mélange impur de laïques, d'apostats, de déistes, d'incrédulés et de banqueroutiers. Обаче университетътъ не пропадна, защото страната все пакъ имаше нужда отъ завършено възпитание и обучение; само прѣзъ 1815. г. той се раздѣли на 17 Universités régionales, които да бѣдѣтъ за всѣка провинция огнища на наука и изкуства, съ по единъ ректоръ и свои conseil universitaire, имоти и факултети. Между туй за поддръжка на тия областни университети се искаха срѣдства три пѣти по-вече, отколкото имаше на лице. Така наполеоновскитѣ академии „врѣменно“ се запазиха, па и досега още френското учебно дѣло не се е отървало напълно отъ царскитѣ окови. Grand maître биде замѣненъ съ една петочленна комисия, чийто прѣдседател постепенно станъ едноличенъ държавенъ чиновникъ подъ име sous secrétaire d'état и къмъ 1822. г. се нарече пакъ grand maître. Двѣ години слѣдъ това тоя началникъ на високото учение въ Франция, придѣленъ изпърво къмъ министерството на вътрѣшнитѣ дѣла, се прѣобразува въ особенъ министъръ на просвѣщенiето. Отъ тогава излѣзе обичаятъ да се дава на френския министъръ на просвѣщенiето титлата „grand maître de l'université“. По една пропия на схдбата, тия огнища на науката въ измѣнена отъ революции Франция ставатъ най-напредъ орждия на царя, послѣ на краля и се поставятъ подъ надзора на католически епископи въ званието инспектори. Епископътъ на областта, дѣто има факултети, има право да слѣди прѣподаването на религията и да прѣслѣдва отклоненията отъ нея. „Celui qui aurait le malheur de vivre sans religion ou de ne pas être dévoué à la famille régnante devrait bien sentir qu'il lui manque quelque chose pour être un digne instituteur de la jeunesse. Il est à plaindre; même il est coupable!“ На идентѣ, на независимата философия, на обективната история, на чистата наука е обявена война. То бѣ отмѣщение на духа на седемнайсетия вѣкъ противъ духа на осемнайсетия и на енциклопедиститѣ. Протеститѣ особено на младежта се наказваха строго: едного студента изключили изъ факултета, защото не свалилъ шапка прѣдъ една черковна процесия; другъ факултетъ билъ затворенъ, защото се свиркало на попа, назначенъ тамъ за ректоръ; „Ecole normale“ прѣстаетъ да съществува, защото единъ професоръ училъ въ нея, какъ се ражда догмата, какъ живѣе и умира. Само краятъ на реставрацията станъ донѣдѣ по-благоразуменъ, като се допуснаха пакъ извадени по-прѣди професорски знаменитости да четатъ лекции. Въ това се образуваха двѣ противоположни методи въ учението: едни професори водѣха своитѣ студенти, за да ги посветятъ въ чистата наука, а други гледахъ да разлагатъ прѣдъ многобройни слушатели и външна публика резултатитѣ на науката. Понирната метода владѣше въ Франция до недавна за щета на университетското призвание.

Държавата слѣдъ юлската революция нѣмаше много работа съ високото учение: то бѣ се примирило вече съ положението, въ което го тияхъ Наполеонъ. Факултетитѣ радѣха да вадятъ много bache-

liers. Въ Тулуза дори за два факултета има само двѣ аудитории и никаква библиотека; въ Екзе нѣма и вратарь: факултетътъ е просто затворенъ, когато нѣма кой да чете. Затуй февруарската революция биде поздравена въ много факултети като освобождение. Конституцията отъ 1848. г. написа въ първия си членъ за университетитѣ: *учението е свободно!* Обаче реакцията противъ старото бѣ изобищо твърдѣ умѣрена. Направи се първъ опитъ за „политическа наука“, като се основа *Ecole d'administration*; ала промѣнливата политика я погуби. Принципътъ, прѣдседателъ на републиката показва вече, кждѣ сочи опозицията: той назначава единъ фанатикъ католикъ за министъръ на просвѣщението, и тогава практическитѣ свободи въ високото учение една по една извѣтряватъ; младежътъ се повѣрва на черквата, а професоритѣ се обръщатъ на обикновени чиновници, подчинени на държавата; имотитѣ на факултетитѣ минаватъ къмъ държавнитѣ. Пятътъ бѣ приготвенъ за второто царство

Първитѣ години на второто царство бѣхъ за университета най-печално врѣме отъ цѣлия вѣкъ: нийдѣ другдѣ не се упражни тъй систематична и силна тирания, както спрѣмо високото учение и професоритѣ. Първата мѣрка на тиранията, указътъ отъ 12. априлъ 1852. г., гласи въ двѣ точки:

1 Прѣдседателътъ на републиката назначава и отчислява.

2. Министърътъ на народното просвещение назначава и отчислява. Споредъ нея всѣкой учитель и професоръ трѣбаше да знае само едно: *se soumettre ou se demettre*. Днесъ правителството караше учителя да гласува за неговия кандидатъ; утрѣ пъкъ му се заповѣдаше да си остриже брадата, „*pour que la taille de leur barbe dénot la gravité de leurs fonctions.*“ Ако прояви той мнѣние отлично отъ мнѣнието на правителството, почне се влачугане изъ градъ въ градъ, изъ областъ въ областъ, до кждѣ се принуди да подаде оставка. Професорътъ на конституционното право приема заповѣдъ да чете римско право; дори въ гимназиитѣ философията се замѣсти само съ логика. Прѣдшнитѣ голѣми „академии“ се подновяватъ и „ректорътъ“ имъ се поставя пакъ надъ всички професори. Правителството не харчеше въ 1861 г. по-вече отъ 3½ милиона лева за всички факултети въ Франция; повечето отъ провинциалнитѣ факултети приемахъ по 1800 лева срѣдно за паливо, свѣтиво и лаборатории. Единъ обратъ къмъ по-добро настанъ къмъ края на второто царство, като се уведоохъ незнайнитѣ до тогава частни доценти, на се основа и *Ecole pratique des Hautes-Etudes*, която да замѣсти публичнитѣ лекции съ практични работи въ по-тѣсно общуване между професори и студенти.

Третията република си постави за първа задача свободата на високото учение. Тя се прокара съ ограничения, че само държавата ще раздава дипломи, изпити ще се правятъ само въ държавнитѣ факултети, и свободнитѣ заведения не смѣятъ да се наричатъ „университетъ.“ Законътъ съ нея наредби е въ сила и до днесъ. При все това високото учение въ столицата и въ провинциитѣ направи отъ третията република насамъ и особно отъ 1875 година голѣмъ напредъкъ. Разширихъ се и умножихъ сградитѣ и лабораториитѣ; разносикитѣ за тѣхъ се възкачатъ на по-вече отъ 100 милиона лева.

Бюджетът на високото учение показва въ 1893 г. около 16 милиона разноси сръщу 6 милиона отъ 1870 г. Въ подобни размъри се разширяват и наукитъ въ отдѣлнитъ факултети; до 1892 г. професорскитъ сили се вчетверяватъ; издържката на единъ професоръ въ Парижъ достига до 15.000 лева, а на единъ професоръ въ провинцията до 11.000; броятъ на студентитъ въ държавата се вдига отъ 9.000 на 24.000. Отъ тѣхъ само въ Парижъ има до 10.000, а въ провинциалнитъ университети се броятъ между 700 и 300. Въ тая посока допринесоха много държавнитъ стипендии за неимотни чедѣ на Франция; такива се почнахъ отъ 1877 г. за кандидати на лиценцията въ размъръ отъ 1200 л., постъ и за доцентури въ размъръ до 1500 л., годишно. Дори и на лица, които работятъ въ нѣкое по-далечно мѣсто като учители, се плащатъ отъ държавата нѣкитъ разноси до университетския градъ за да слушатъ отъ нѣкой предметъ. Цѣлата сума за стипендии за сръдно и високо учение достига годишно до $4\frac{1}{2}$ милиона. Редомъ съ тоя външенъ, материяленъ напръдъкъ върви и научната реформа на университетитъ. Щомъ добихъ професоритъ свои студенти по предметъ, тѣ имъ подадохъ освѣтъ лекциитъ и практически упражнения. Къмъ редовнитъ professeurs дойдохъ извънредни (chargés de cours, de conférences); а за лично водене на студентитъ въ работа се опрѣдѣлихъ асистенти (directeur d'Études). Уведоохъ се и частни доценти, за да се образуватъ нови професорски сили. Френскитъ университетъ подъ третата република разбра, че цѣлъта му е да приготви онежни лица, снабдени съ всички оръжия на ума за борба въ живота. Сега въ реформата на високитъ учебни заведения главниятъ въпросъ е, да се признажатъ официално за университети, понеже въ Франция има само групи отъ факултети, които заедно съ гимназиитъ и други високи училища принадлежатъ къмъ Université de France. За тая цѣль се работи така, каквото групитъ факултети да можатъ единъ день да се отдѣлятъ въ особна университетска цѣлость съ права да владѣятъ, да приематъ и да добиватъ. За самоуправа се искатъ особни университетски органи; отъ 1890 година бидохъ утвърдени: 1) assemblées на цѣлия персоналъ на факултета, които обхващатъ всичко, що досѣга учебната страна и съставятъ програмитъ; 2) conseils отъ редовнитъ професори на факултета, които рѣшаватъ за постоянни разпоредби въ заведението. На чело на всякой факултетъ е поставенъ избранъ деканъ, комуто се плаща годишна добавка отъ 1000 л. Това е началото, слѣдъ което тепърва се чака съединението на самоуправнитъ факултети въ една органическа цѣлость — университетъ. За сега то е извършено подъ формата на „conseil général des facultés“, съставенъ въ 1885 г. отъ деканитъ на факултетитъ, отъ по два факултетни пратеника на чело съ ректоръ. А всѣка минута се очаква, да се прогласятъ прибранитъ така скупоизъ отдѣлни факултети въ всѣкой градъ за дѣйствителни университети.

A. T.

Die Zeit, 1896. г., 25 априли, № 82. Wien.

Висше народно образование въ Англия. Въ страната на най-рѣзкитъ социални противурѣчия се забѣлзва най-усърда дѣятелность относительно рационалното образование на възрастнитъ хора. Тѣй нареченитъ „народни университети.“ (вж. Вълг. Прѣгледъ год. П. кн. I),

продуктъ на самоотвержена любовъ и дѣятелностъ на английскитѣ богатши и интелигенция, функциониратъ отъ нѣколко години насамъ съ голѣмъ, винаги прогресирующъ успѣхъ. По-способнитѣ по-прилежитѣ чиновници, занаятчии, работници намиратъ тукъ възможностъ да подигнатъ своето умствено равнище и заедно съ това лека-по-лека се подига, чрезъ тѣхното посрѣдничество, и равнището на онази срѣда, къмъ която тѣ принадлежатъ. И на континента, въ Германия, Австрия, Русия постепенно се осъществява тази благородна идея, главно съ участието на прѣподавателското тѣло отъ висшитѣ учебни заведения.

Като новъ плодъ на това движение трѣба да се счита учрѣденото въ Лондонъ въ края на миналата година популярно висше училище по економическитѣ и политическитѣ науки: «London School of Economics and Political Science.» За сравнително малко възнаграждение, което пакъ отива въ полза на дѣлото, 3 английски лири годишно, слушателятъ има право да взема участие въ всичкитѣ лекции, практически упражнения, ползуване съ материалитѣ и т. н. Бѣднитѣ способни слушатели получаватъ степенции.

Основниятъ голѣмъ капиталъ за това учрѣждение е оставилъ единъ богатши, като наследство. Программата на това висше народно училище е слѣдната: 1) публични лекции по политическата економия, отъ теоретично и практично гледище. Професорътъ взима обикновено за основа нѣкой си класически писателъ, както: А. Смита, Роджерса, Джевонса и др. Прѣподава се също и практиката и теорията на работническо законодателство, работническото сдружаване, данъчната система, общинското управление, по които въпроси ще бѣдатъ издадени специални съчинения. Слѣдъ това: историята и теорията на търговията, търговското и еснафското право, монетниятъ и банковски въпросъ, английската конституция и историята на нейнитѣ принципи заедно съ сравнителното конституционно право.

2) Специални тригодишни курсове, които ще се свършватъ съ социално-политически и економически изслѣждания.

3) Съдѣйствиe за изучаването изворитѣ, чрезъ стипендии или чрезъ други способи.

4) Издаване книги, които ще съдържатъ онова, което съж направили слушателитѣ подъ ръководството на професоритѣ.

5) Създаване библиотека за слушателитѣ.

6) Учредяване „справочно отдѣление“ (information department), за да се дава подръжка на английскитѣ учащи се и офици чужденци, които дохождатъ въ Англия, за да я изучатъ въ социално-економическо отношение.

Дѣятелността на това училище вече захванъ съ успѣхъ. Слушателитѣ съ мъже и жени, английски и чуждестранни студенти, чиновници, учители отъ висши и първоначални училища, работници и др. Лекциитѣ се четатъ денемъ и вечеръ.

Не ще съмнѣние, че както всичко въ Англия, и това ще има голѣмъ успѣхъ, ще помогне, щото духътъ на научнитѣ знания и критическата мисль да се развие у слушателитѣ, а чрезъ тѣхъ и у по-широкитѣ кръгове. Особено важно е, че главната цѣль на това училище не е, да се „вливатъ“ знания, като че ли чрезъ фунийка, но да се научатъ и не специалисти самостоятелно и критически да боравятъ съ обществени въпроси. Само въ това

лежи най-главниятъ залогъ за нормалния реформаторски вървежъ на общественото саморазвитие; то е най-сполучливото оръжие въ борбата съ експлоататорски — охлократическия духъ на демагозите — агитатори.

Б. М.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

† Д-ръ Ватрославъ Облакъ.

На 3/15 Априлъ т. г. се поминѣ извѣстиятъ славистъ В. Облакъ въ родното си мѣсто Целъ (Celj), въ Щирия. У Облака губи славянската филология една отъ своите най-добри сили. Ако и твърдѣ младъ (род. на 3/15 Май 1864 г.), той успѣ въ кратко врѣме да си спечели име чрѣзъ пѣколко лингвистични и историко-литературни изслѣдвания както и чрѣзъ многобройни критически статии и реферати, публикувани най-вече въ Ягичевия Archiv für slavische Philologie (отъ X томъ насамъ), на който покойниятъ бѣше единъ отъ най-ревностнитѣ сътрудници. Тукъ е публикувана и неговата обширна дисертация върху историята на склонението въ словенския езикъ (вж. Archiv XI, XII, XIII). Облакъ се е училъ у Миклошича, и съ своитѣ трудове и дарби той показва, че е достоенъ ученикъ на своя великъ съотечественикъ. До колко бѣше той при все това независимъ въ своитѣ научни убѣждения, се вижда най-добрѣ отъ възгледитѣ му по въпроса за отечеството на Кирило-Методиевския езикъ. Извѣстно е, че именно Миклошичъ най-много подкрѣпи съ своя авторитетъ тѣй наречената панонска хипотеза, споредъ която езикътъ, на който сѣ писали и проповѣдвали светитѣ брѣта, не е „старо-български“, а „старословенски“, говоренъ ужъ въ Панония отъ словенцитѣ, които населяваха княжеството на Коцеля около Блатното езеро. Облакъ се обяви рѣшително противъ хипотезата на своя учитель, дълбоко убѣденъ, че Македония е отечеството на Кирило-Методиевския езикъ. Силно заинтересуванъ по тоя въпросъ, той се рѣши прѣди двѣ години, подпомогнатъ отъ Виенската академия на наукитѣ, да пътува по Македония, за да изучи по-отблизу македонскитѣ нарѣчия. Извѣстно е, какъ турскитѣ власти още отъ самото начало го бѣха заподозрѣли въ тайни „опасни“ замисли, и какъ си изплати покойникътъ, едвамъ що бѣше починътъ да обикаля по селата около Солунъ. Той веднага се избави отъ затворъ, благодарение на дипломатично застъпничество, ала не можеше вече да продължава пътуването си и трѣбаше да се върне назадъ, слѣдъ което пътува по Далмация и хърватското приморие. Но и краткото му прѣбывание въ Солунъ и околността имѣ голѣмо значение за Облака. Той се върнѣ отъ това пътуване още повече утвърденъ въ мнѣнието си, че наистина Македония е родината на Кирило-Методиевския езикъ. Слѣдъ това Облакъ не прѣстанѣ живо да се интересува за българската диалектология и за всичко, което се пише относително българския езикъ. Плодъ на тоя живъ интересъ къмъ българския езикъ е и статията му „Приносъ къмъ българската граматика“, която напечата въ нашия Министерски Сборникъ книга XI, и същеврѣменно въ Ягичевия Archiv, допълнена и разширена („Einige Kapitel aus der bulg. Grammatik“ томъ. XVII., вж. Български Прѣгледъ кн. VI год. II. стр. 135).

Прѣди това Облакъ публикува пакъ по сѣщия начинъ (въ Сборника и въ Archiv) статия върху тѣй пареч. „старословенски наметници“ („Нѣколко бѣлѣжки върху старословенскитѣ наметници“ МСб. т. IX). Нека споменѣ, че Облакъ напечатана въ XI томъ на нашия Минист. Сборникъ и рецензия върху новата Гебауерова чешка граматика (Historická mluvnice jazyka českého I). — Въ послѣдно врѣме Облакъ заемаше катедра на доцентъ по славянска филология въ университета въ Грацъ. Тѣкмо е билъ приготвенъ указътъ, съ който се назначава за извънреденъ професоръ, когато се получило извѣстие за неговата смъртъ. Тази бѣше слѣдствие на дълготрайна грѣдна болѣсть, поради която покойникътъ бѣше тѣлесно слабъ отъ нѣколко години. При все това той до послѣдния си издихъ непрѣстающе да работи и пише. Освѣтъ въ Ягичевия Архивъ, той публикува нѣколко свои изслѣдвания и въ „Lectopis“ на „Матица Словенска“.

Л. М.

† Леонъ Сей.

(Say, Jean Baptiste Léon).

(Юни 1826 — апр. 1896).

Прѣди нѣколко врѣме Франция изгуби единъ отъ най-влиятелнитѣ си економически списатели, Леона Сей. Дѣдо му, Жанъ Баптистъ (1767—1831) и баща му Орасъ-Емилъ (1794—1860) бѣхъ сѣщо извънредно плодотворни списатели по економическитѣ въпроси, както и по държавнитѣ науки изобщо. Леонъ Сей бѣше строгъ послѣдователъ на „класическата школа“ въ политическата економия, непримиримъ непріятелъ на „историческата школа“, която господствува отъ дълго врѣме въ нѣмската наука и която захванъ въ послѣдно врѣме да си пробива пътъ и въ Франция. Той бѣше горещъ противникъ на държавната намѣса въ социалъ-економическитѣ отношения. Неговата програма най-добрѣ се характеризова съ нѣколко реда отъ една сказка, която той е държалъ минѣлата година въ Амьенъ: „Нека се придръжаме яко о свободата на човѣческитѣ дѣйствия. Само тогава държавата трѣба да се намѣсва, когато е абсолютно доказано, че това е необходимо. Като сме либерали, ние сме вѣрни на великитѣ традиции на френската революция, ние сме оптимисти... Оптимиститѣ сѣ дѣятелни и търпѣливи хора, защото тѣ не се отчайватъ нито за себе нито за човѣчеството. Нали единъ великъ политикъ е казалъ въ началото на нашето столѣтие, че на тѣхъ принадлежи бѣднината?“

Значението на Say'a състои не въ неговата теоретична дѣятелность, но главно въ неговитѣ практични дѣла, като економистъ и държавенъ мѣжъ, като редакторъ въ Journal des Débats, ката министъръ на финанситѣ (1872 и още нѣколко пѣти слѣдъ това), като сенаторъ (1880—82 е билъ прѣдсѣдателъ на сената) и като единъ отъ 40 безсмъртни на Французката Академия, гдѣто той прѣдставяваше економическата наука.

Извънредно голѣма е неговата заслуга по изплащаніе на нечуваната петимиллиардна военна контрибуция, и по този въпросъ той е напечаталъ едно отъ най-забѣлжителнитѣ си съчинения: «Rapport sur le payement de l'indemnité de guerre et sur les opérations de change, qui en ont été la conséquence» вж. Journal des Economistes, 1874., т. XXXVI., стр. 250 и сл.). Отъ поцуларнитѣ съчинения на

Сей имахъ влияние: «Conférences sur le Socialisme d'état» (1884.), въ което той се занимава съ дѣятелността на Гюшена, Гладстона, Бисмарка и д. и: «Les solutions démocratiques de la question des impôts». Оевѣнъ многобройни статии и съчинения, Сей е издалъ въ сътрудничество съ мнозина други учени и писатели: „Рѣчникъ на финанситѣ“ и „Новъ рѣчникъ по политическа економиа“, който при всички си недостатѣци, е ималъ голѣмъ успѣхъ въ Франция.

За оногизи, който ще иска по-дълбоко да изучи вхтрѣшната история на Франция, особено въ 2. половина на XIX. столѣтие, както изобщо развитието на французката социалъ-економическа мисль. Say прѣдставя голѣмъ интересъ. Въ неговото лице Франция изгуби единъ отъ най-честнитѣ политици и държавни тѣже.

В. М.

Народнитѣ работнически театри.

Мисльта, да се създадхъ народни театри, т. е. театри, прѣдначени почти изключително за проститѣ работници, е занимавала и занимава умовѣтъ на видни обществени дѣатели въ Германия, на даже и въ Русия. Прѣди да опишхъ германскитѣ народни театри за работници (Freie Volksbühne), ще кажхъ нѣколко думи за рускитѣ народни театри, наречени „театри для рабочихъ“. Традиционнитѣ руски балагани на Марсовото поле въ Петербургъ, както и тѣзи въ Москва, които построяватъ прѣвъ карнавалитѣ специално за простото население, не можехъ вече да удовлетворяватъ култивираниятъ вкусъ на руското работно население и на дребнитѣ търговци, които иблихъхъ тѣзи театри. Трѣбаше да се даде на тази работническа маса друго нѣкое разумно развлѣчение. Нѣколко либерални обществени дѣатели устроишъ народни четения съ художествени картини, но тѣ не дадохъ очакваниятъ резултатъ. Слѣдъ този опитъ въ Русия много обществени дѣйци сериозно се заехъ съ въпроса за построяването народни театри специално за работници. Първитѣ и по-видни инициатори на това дѣло въ Русия сж баронъ Фридриксъ, Латиневъ, Леделеръ, извѣстниятъ педагогъ В. Н. Острогорски и други работници по педагогията и литературата. Благодарение на тѣзи лица и на дѣятелното съдѣйствиѣ, парично и морално, на по-виднитѣ петербургски търговци, построихъ се нѣколко народни театра, които сега изключително се подържатъ отъ срдѣствата на рускитѣ фабриканти, богати земевладѣлци и търговци. Въ Петербургъ оевѣнъ императорскитѣ и частни театри, които сж около 24, сега сжществуватъ и четири такива народни театри, въ прѣдмѣстията: Василеостровски, Охтенски, Путиловски и на Виборгското прѣдмѣстие.

Репертуарътъ на тѣзи театри е смѣсенъ. Въ тѣхъ се даватъ: трагедии, драми, мелодрами и комедии. Мелодрамитѣ се ползватъ съ особенъ успѣхъ, защото публиката на тѣзи театри, както се знае, по своето умствено развитие и естетиченъ вкусъ се удовлетворява съ мелодрамитѣ.

Отъ 1881. год. и даже до 1891., т. е. десетъ години слѣдъ първото прѣдложение на барона Фридрикса, да се построи специално за работницитѣ театръ, никой не вѣрваше, че Петербургъ ще може, на частни срдѣства, да издържа четири такива театри, съ доста численъ и сиосенъ артистически персоналъ, съ удовлетворителни костюми и декорации, при съвършено долни цѣни отъ 5 до 80 копѣйки.

Даже тази година Невското Общество „за устройството на народните развлечения“ ще построи още единъ народенъ театъръ за работници, който ще струва 100 хиляди рубли и ще има 1600 мѣста. Проектътъ за този театъръ е направилъ известниятъ архитектъ Горбаровичъ. Тоова общество за сега разполага съ единъ капиталъ отъ 77,780 р. и 13. к. Сумата за построяването на този театъръ има да се вземе отъ основния капиталъ на обществото, но ще се заеме отъ неговитѣ членове, които сж хора богати.

Нѣколко германски професори съставихъ дружество, на което цѣльта бѣше да намѣри срѣдства, за да се организира единъ народенъ театъръ, който да сществува изключително на частни разходи. За таквъ се счита сега въ Берлинъ Шиллеровскиятъ театъръ.

Но напослѣдкъ нѣкой си д-ръ Бруно Вилле, младъ, популаренъ нѣмски писателъ, който тѣй сжко отдавна е билъ заетъ съ мисълта да се организира народенъ театъръ специално за работницитѣ, се рѣши да пристъпи къмъ изпълнението на единъ още по-смѣлъ планъ. Прѣди четири години той се обвържълъ съ възвание къмъ работницитѣ на Берлинъ, щото тѣ сами, съ свои срѣдства да си организиратъ единъ театъръ, цѣльта на който да не е само просто забавление, а „високо художествено наслаждение, морално въздигане и ползотворно възбуждане на мисълта“.

Вилле работи безъ умора. Довѣрието, съ което се ползува между всичкитѣ слоеве на германското общество, му помагатъ толкова много, щото неговото възвание имѣ таквъ успѣхъ, какъвто и той самъ не е очаквалъ, като се вземе прѣдъ видъ, че подобно дѣло е съвсѣмъ ново. Мнозина отъ берлинскитѣ стопани на частни театри се опитахъ да му попрѣчатъ; къмъ тѣхъ се присѣдини и недоброжелателството на известна частъ отъ Берлинското общество и печатъ; освѣнъ туй възникнахъ недоразумѣния и мѣжду управителитѣ на народнитѣ театри за работницитѣ, но всичко това не попрѣчи на процвѣтяването на известнитѣ сега въ Берлинъ «Freie Volksbühne». Напротивъ тѣзи недоразумѣния и разногласия между управителитѣ на народнитѣ театри за работници станяхъ причина, щото Берлинъ да има двѣ народни сцени, които по програмата си сж еднакви, но се различаватъ само по имената си: първата по давността на своето сществуване се нарича «Freie Volksbühne», а втората — «Neue Freie Volksbühne». Примѣрътъ на Берлинъ послѣдвахъ и други градове, като си основахъ свои народни работнически театри, а именно. Хамбургъ, Келнъ, Килъ и пр. Въ тѣхъ се даватъ много произведения на Хауптмана, Зудермана, Ибсена и др., които по разни съображения не сж били приети на държавни или частни сцени. Въ репертуара на тѣзи народни театри влизатъ и нѣкои произведения на на Гоголи (Ревизоръ), Писемски (Горькая судьбина), Островски (Гроза).

Тѣхната организация е проста и се отличава отъ другитѣ, сходни по своитѣ стремения учреждения, каквито сж Народната сцена въ Виена и Шиллеровскиятъ театъръ въ Берлинъ, по своята строга демократичностъ. Дружествата, които образуватъ, или по-правилно, които подържатъ тѣзи народни театри, сж съставени отъ работници отъ всичкитѣ професии, които въ схщото врѣме сж пълноправни господари и единствени посѣтители на тѣзи театри. Интересна и своеобразна е организацията имъ. Въ Европа, Германия е първата,

която има театри на такива начала. Казватъ, че и въ Америка въ нѣкои щати, имало такива театри.

Организацията на нѣмскитѣ народни работнически театри много прилича на Американскитѣ църкви съ абаонаменти. Никой не може да посѣщава този народенъ театъръ, до като не е членъ на дружеството. Който иска да стане членъ на дружеството, трѣба да внесе първоначално единъ едномвѣременъ вносъ отъ 60 пфенига до 1 марка и послѣ ежемѣсечно по 50 пфенига. При такива условия всѣки членъ има право да посѣщава веднѣжъ въ мѣсеца театра. Ако ли нѣкой желае да види една и съща пиеса два-три пѣти, трѣба да заплати за всѣки пѣтъ въпътъ отъ абаонамента по 50 пфенига. Споредъ отчета на дирекцията на «Freie Volksbühne» този театъръ има около 6000 члена, а »Neue Freie Volksbühne» — повече отъ 3000. Всичкитѣ тѣзи членове се дѣлятъ на отдѣления, които състоятъ отъ около 1200 души и всѣкое отдѣление си има редътъ и врѣмето, когато посѣщава театра. За да нѣма недоразумѣние мѣжду членоветѣ на дружествата кой какви мѣста да заеме въ театра, понеже платата е еднаква за стари, млади, дами, кавалери, а мѣстата сѣ различни: по-близу до сцената, по-далечъ, партеръ, ложи, галерии, то комисията, която заведва дѣлата на Freie Volksbühne, учреди жребий, който се тегли по слѣдующия начинъ. При входа на театра е турната една урна, изъ която всѣки посѣтителъ изважда единъ запечатанъ пликъ, въ който е турнатъ единъ билетъ. Всѣки зритель трѣба да се примири съ билета, който му се падна по щастие. Принципътъ на жребия строго се пази. И често ще видите, че до единъ бѣлобрадакъ старецъ сѣди нѣкой момъкъ, а до нѣкоя млада мома — почтенъ дѣдо. Нъ въ едно отъ събранията на членоветѣ на Freie Volksbühne, гдѣто комитетътъ обикновено дава отчетъ за своята дѣятелность, гдѣто се правятъ различни прѣдложения за подобреніе на театралното дѣло, гдѣто се обсъжда репертуарътъ и пр., въ едно отъ тѣзи събрания биде направено прѣдложение, да се заделжатъ младитѣ членове да отстъпватъ по-добритѣ мѣста на по-възрастнитѣ и на дамитѣ, на които жребиятъ е билъ много злополученъ. Това прѣдложение, като противурече на равенството, се отфърли, и отстъпването на по-добритѣ мѣста се прѣдостави на добрата воля на членоветѣ. При входа въ театра, всѣки посѣтителъ за 10 пфенига ще получи една малка брошурка съ програмата на прѣдставлението и съ характеристика на пиесата, която ще се дава, и на авторътъ ѝ. Освѣнъ това въ тази съща брошура има помѣстени и малки статии по драматическото искусство открити писма на членоветѣ за изнесенитѣ имъ отъ театра впечатлѣния, съобщения за вървежа на народно-театралното дѣло и пр. Прѣдставленията на Freie Volksbühne се даватъ всѣка недѣля, отъ 2 до 5¹/₂ часа слѣдъ обѣдъ.

Германскитѣ работнически театри не разполагатъ още съ свои собствени специални здания, и дирекциитѣ имъ сѣ принудени да влизатъ въ прѣговори съ дирекциитѣ на мѣстнитѣ частни театри, относително помѣщеніето и ангажмента на артиститѣ. Тази зависимость на работническитѣ народни театри отъ благоразположеніето на частнитѣ прѣдприемачи създава голѣми затруднения. Нѣкои отъ подирнитѣ, като виждатъ въ народнитѣ театри опасна конкуренция за своето прѣдприеманіе, отказватъ да имъ даватъ помѣщения и заирѣщаватъ на подвѣдомственитѣ си артисти да взиматъ участие въ народнитѣ прѣдставления. Кolkото и голѣми да сѣ разности за народно-театралното

дво, финансовото състояние на народните театри винаги е било солидно. Цялния административен персонал — членовете на комитета, ревизорите, а тъй също и лицата, които съдят за редът в театра, служат по изборъ безплатно и твърди добросъвестно. Само касиерът, който води прѣговоритѣ съ антрепенеритѣ и артиститѣ, получава 175 марки мѣсечна плата. Другитѣ главни разноски сѣ за наемъ и хонораръ на артиститѣ. Въ послѣдния отчетъ на Freie Volksbühne, съобщава се, че въ 1893—94 г. всѣко прѣдставление въ National Theater струвало средно по 801 марки, когато прѣдидущата година т. е. 92—93 струвало по 681м.; всѣко прѣдставление въ Lessing-Theater струвало въ 1893—94 г. по 850 марки, а въ 1892—93 по 870 марки т. е. на 20 марки по-малко отъ прѣдидущата година. Въ първия отъ казанитѣ театри разносикитѣ се увеличили, защото станали нѣкои подобрения въ художествената постановка на пиеситѣ, а намалението съ 20 марки на разносикитѣ въ Lessing Theater станало вслѣдствие отстъпикитѣ, които този театъръ направилъ на Freie Volksbühne, защото симпатизиралъ на неговата задача. Въобще съ увеличението на работническитѣ театри увеличаватъ се и тѣхнитѣ финансови операции. Тѣй напр. Freie Volksbühne въ 1892—93 ималъ доходъ 30,686 а разходъ 28,310 марки; въ 1893—94 прихода се равнявалъ на 45,925 марки, а разхода на 45,275, тѣй щото разхода почти се сравнява съ прихода, а въ резервната каса на народнитѣ театри сѣ останали 650 марки.

Нѣмскитѣ работнически театри опровергахъ разпространения прѣдразсѣждкъ, че работническото съсловие е неспособно да разбере и съзнателно да се отнесе къмъ произведенията на литературата, щомъ като тѣ ставатъ достъпни за него въ видъ на драматически прѣдставления. Любопитни сѣ документалнитѣ данни по този въпросъ, които се даватъ по поводъ на прѣдставлението на драмата „Буря“ отъ Островски. „Буря“ била дадена нѣколко пати на сцената на народния театъръ и прѣдизвиквала размѣняване мисли и впечатлѣния между членоветѣ на дружествата въ течение на нѣколко мѣсеца. По поводъ на прѣдставлението на Буря, въ нѣколко броя на ежемѣсечната брошура *Die Kunst dem Volke*, собствено издание на дружеството, се появили много характерни отзиви. Всѣки посѣтителъ, който отивалъ въ театра, получавалъ, като упѣтване, една програма съ слѣдующитѣ редове, написани за зрителитѣ отъ театралния комитетъ: „Високото значение на Островски, което му спечели първо мѣсто въ руската драматическа литература, се заключава въ това, че той дълбоко прониква въ сърцето на народнитѣ маси и за това повече отъ кой да е романистъ може да даде на нѣмцитѣ ясно понятие за националнитѣ особености на живота на съседния намъ руски народъ.... Тази битова т. е. народна драма на Островски е драгоцѣненъ подарѣкъ за неговия отечественъ театъръ. Авторътъ въ нея дава трогателна битова картина, въ която не е трудно да се узнаятъ симпатитѣ на автора и неговия възгледъ на живота.... Но не само като народна мѣстна картина, но и като чуждо произведение на драматическото изкуство, драмата на Островски заслужава, щото ние да се отнесемъ къмъ нея съ най-живъ интересъ“.

Прѣдставлението на Буря прѣдизвика недоумѣние между нѣкои зрители и подигравки въ тази частъ на пресата, която се отнася

враждебно към работническите театри. По този повод единъ отъ зрителитъ въ същата брошура пише слѣдующето: „Азъ напрасно се мъчехъ да възпроизведъ въ паметьта си нѣкои познати менѣ образи отъ нѣмската драматическа литература: такъвъ чистъ, идеаленъ и истински женски типъ, както той е прѣдставенъ въ Буря, азъ не можахъ да си припомня. Азъ чувствавамъ настоятелна потребностъ да изкажъ това свое мнѣние тукъ, защото бюргерската преса и въ този въпросъ не изпусна случая да покаже своята постоянна наклонностъ — да събъва всичко възвишено съ калъта... Да не оцѣни всичкото значение и величие на произведението на Островски може само недоброжелателството и закоренѣлото чувство на несправедливостта... Авторътъ ни рисува дѣтско-чистата, възвишена душа на една жена, която и въ срѣдъ най-дълбокото семейно робство остана незаразена отъ окръжаващата я правствена мизерия, а това не доказва ли моралниятъ героизмъ на Катерина и още повече възвишения характеръ на нейния създател — Островски!... Азъ не можахъ да се удържа, и три пѣти наредъ присѣствувахъ на прѣдставленията на Буря. Въ 14-й брой на същата брошура, *Die Kunst dem Volke*, другъ зритель пише слѣдующето: „Относително прѣдставлението на Буря азъ прѣдполагамъ, че невѣрилата оцѣнка, която се направи за пиесата, се обяснява съ недостатъчното запознаване съ правитѣ и живота на чуждитѣ народи. Този недостатъкъ азъ забѣлжихъ и у единъ мой приятель, който малко е челъ рускитѣ автори. Въ всѣки случай нашата публика трѣба още много да се учи, да чете, да гледа, да слуша, да мисли и разсуждава, за да се отнесе къмъ прѣдставленията съ нуждното разбиране и внимание, което добавя на високото назначение на нашия народенъ работнически театъръ. Въ брой 15-и на същата брошура единъ зритель пише: Азъ си доставихъ драмата Буря прочетохъ я и си съставихъ още по-добро понятие за драмата: понѣ типътъ на търговеца Дикой сега за мене е съвсѣмъ ясенъ.“ Тези пиеси обикновено се адресиратъ до редактора на брошурата, който дава своитѣ отговори и обяснения на авторитѣ изъ, а тъй също и полемизира съ тѣхъ.

Азъ нарочно се спрѣхъ върху организацията на нѣмскитѣ работнически народни театри поради тѣзи три причини:

Първо, организацията на тѣзи народни театри е съвсѣмъ оригинална и на демократически начала, нѣщо възможно само въ Германия и въ Америка; второ, това дѣло е чисто работническо и то може най-добре да опровергае лъжовното мнѣние, че социалиститѣ ужъ били противъ театра. Азъ мисля, че не ще бжде злѣ нашитѣ социалисти и тѣхнитѣ сисания, а особено „Економическа сбирка“, която викаше толкозъ много противъ драматическия театъръ и искаше ужъ да докаже, че работникътъ не се нуждае отъ него, да прочетатъ съ внимание тази статия и да видятъ, какво противурѣчие има между тѣхнитѣ голи думи и живитѣ дѣла на нѣмскитѣ работнически съсловия. Найсетѣ, искахъ да докажъ, че руската драматическа литература заема прилично мѣсто на германската сцена.

Р. Канели.

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА V. — МАЙ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекови)

1896

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА V.

	Стр.
Con fiocchi! Разказъ отъ Осипъ Шубинъ, прѣв. Б. Цоневъ.	1
Хомерова Илиада. Пѣсенъ първа. Прѣв. Р. Горановъ	25
Сонетъ. (Изъ Петрарка.) Прѣв. К. Христовъ	41
Есенни мисли. Разказъ отъ Tor Hedberg, прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ	42
Смъртта на Юда. Отъ Винчензо Монти, прѣв. К. Христовъ	47
Теорията на еволюцията и нейнитѣ най-нови противници. Отъ И. Калина	49
Библиотеката и рѣкописитѣ на П. Р. Славейкова. Отъ Ив. П. Славейковъ	65
Прости! Романъ отъ К. Христовъ	82
Български университетъ въ София. III. Висше училище. Отъ А. Теодоровъ	83
Нашитѣ граждански права. Отъ Г. Стрѣзовъ	106
Рентгеновитѣ лъчи и Райхенбаховиятъ „одъ“. Отъ П. Бахметьевъ	114
Кога печална есенъ приближава Стихотворение отъ К. Христовъ	118

Рецензии и книгописъ.

Б. Райновъ и А. Байчевъ, Уроци по словесността. Часть I. Стилистика. — <i>Д. Матовъ</i>	119
И. Иванюковъ, Политическа икономия, прѣв. Н. Крапчевъ. — <i>Гр. Бълковски</i>	121
Е. Сиространовъ, Разкази за дѣца. — <i>Д. Матовъ</i>	127
I. I. Nacian, Dobrogea. — <i>Г. Занетовъ</i>	128
Tache Jonescu, La politique étrangère de la Roumanie. — <i>Г. Стрѣзовъ</i>	131
Д-ръ Д. Т. Срашимировъ, Оцѣнка на: „Българска литература“. Бълг. Сбирка, 1. май 1896. — <i>А. Теодоровъ</i>	133
Писма на И. Шафарика къ О. М. Бодянскому. — <i>Д. Матовъ</i>	140
Свещ. П. Цв. Любеновъ, Сборникъ съ разни народни умотворения изъ Кюстендилско. Книжка III. — <i>Д. М.</i>	141
Силвио Пелико, Дѣйствиетѣ на човѣка, прѣв. Х. Харизановъ. — <i>И. Г.</i>	141
Графическо раздѣление на жгълтъ на 3 равни части. Свѣтлина, год. VI., кн. III. — <i>Н. Н.</i>	141

	Стр.
Нова теория за електричеството по опититѣ на Х. Херца, прѣв. К. Б. — <i>Н. И.</i>	142
Алондъ Стрънадъ, Планиметрия, прѣв. А. Шоурекъ. — <i>Н. И.</i>	143
Антунъ Цувай, Смѣтанье за II. отдѣление. — <i>Н. И.</i> . . .	143
Bulgarien nach dem Sturze Stambuloffs. — Bulgarien und der bulgarische Fürstenhof. — <i>Б. М.</i> . . .	143

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Geographische Zeitschrift, 1895, VII. Heft. — <i>А. Пиширковъ</i>	144
Archiv für slavische Philologie, 1896, XVIII. Band. — <i>Л. М.</i>	153

Книжовни и научни вѣсти.

Археологически открития въ София. — <i>В. Добруски</i> .	154
--	-----

Нѣкои печатни грѣшки въ кн. IV.

	намѣсто:	чети:
Стр. 144., р. 1.	лице до нея	нен лице
„ „ р. 36.	описе	ущипе
„ 145., р. 34.	въ това	съ това

Въ тази (V.) книга.

На стр. 131—133. намѣсто Take Joanescu чети Tache Jonescu.

CON FIOCCHI !

Разказъ отъ Осипъ Шубинъ.¹⁾

Мячно и бавно се влѣчеше изъ пѣтя. Както всички, които минаватъ половината си животъ на конятъ отгорѣ, тъй и той — не бѣше наугенъ да ходи пѣшъ; затуй вървѣше мячно и полека. Краката му се бѣхъ изранили и подули, ставитѣ го болѣхъ и цѣлото му тѣло бѣ изнемошѣло отъ ходъ и гладъ. Кадѣ отиваше? Опредѣлена цѣль нѣмаше: тукъ нѣкоя кръчма, гдѣто ще поразкваси уста, тамъ нѣкой обкопъ, гдѣто ще се смужди да поспи и почине, а на другия день пакъ нѣкоя кръчма, пакъ нѣкой обкопъ и тъй то — друго нищо.

Сива дрезгавина изпълняше душата му и му не даваше ясно съзнание. И както въ душата му, тъй и на около му бѣше пусто и печално: надъ него се влѣчахъ сури облаци, а прѣдъ него се простираше пустия съ изсѣхнала трѣва. Тукъ-тамъ изъ пустинята се виждахъ дебели, кръгли пѣнища — остатъци отъ голѣми дървета, свалени отъ бравата. А единъ цѣлъ дѣнеръ, видн се забравенъ, лежеше поваленъ на длѣжъ между трѣвата — величественъ царски трупъ. Пѣтникътъ фърли замаянъ погледъ върху дѣнерътъ и пакъ се втреничи въ шпринето, като че искаше да проникне съ очи мѣлата.

¹⁾ Осипъ Шубинъ (Ossip Schubin) е псевдонимъ на една твърдѣ известна пѣмска писателка, чието сѣщо име е Lola Kirschner. Лола Киришнеръ е родомъ отъ Прага (род. на 1854. год.), но въ Прага не живѣе, както изобщо опредѣлено мѣсто-прѣбиванне нѣма, а прѣкарва живота си повече въ пѣтуване, отдѣто черпи материалъ за перото си. Първитѣ ѣ романи и повѣсти сѣ подъ влиянието на Тургенева, отдѣто си е зела и псевдонимътъ (Осипъ Шубенъ е известенъ герой отъ „Наканунъ“), но днесъ за днесъ Киришнеръ си е самостоятелна и любима писателка не само въ Австрия, но и въ Германия. Романитѣ и новеллитѣ ѣ се отличаватъ съ живо и реалистично схващане на обществения животъ, както и съ дълбока наблюдателност. Ще споменемъ тука: Die Ehre (честь) — романъ излѣзълъ въ пѣколко издания, Gloria victis, Finis Poloniae. Почти всичкитѣ ѣ сюжени сѣ зети ужъ отъ „високитѣ кръгове“, но тя знае чудно да влиита въ тия кръгове и лица отъ ниско, просто-народно происхождение, както ще се види отъ тия повѣсти. „Con fiocchi“ е едно отъ послѣднитѣ дѣла на Лола Киришнеръ, което прѣвеждаме отъ ланекия томъ на пѣмското илюстрирано списание „Westermanns illustrierte deutsche Monatshefte“ за мѣсецъ Октомври и Ноември. Con fiocchi (кон-фиоки) значи: блестяво, тържествено.

Краката му отпаднахъ; той въздъхна дълбоко и наведнѣжъ забързи.

Мжчително безпокойство го обзе; тъмни спомени изникнахъ въ душата му, най-напрѣдъ слабо, мъжделно, като кога се бѣлѣе нѣщо на тъмно; най-напрѣдъ само въ малъкъ кръгъ, но полека-лека наченяхъ тия спомени да се разширяватъ и разбистрятъ. Да, да, ето я нея пакъ, мжката, безкрайната мжка и съ нея жаждата, страшната жажда, която му прѣсуши тѣлото и която съ нищо се не уталожва!

Напрѣдъ, напрѣдъ къмъ нѣкоя кръчма! Изгледахъ му се очитѣ за нѣкоя кръчма, но кръчма се не виждаше.

А мжката ставаше по-голѣма. Струваше му се, като че мъглата искаше да се овне около вратѣтъ и плѣщитѣ му, да я носи като сива, мокра кабаница прѣзъ цѣлъ свѣтъ.

— Пий! Пий, па забравяй! мислѣше си.

Отъ пустинята влѣзе въ една гора. Между брѣзитѣ съ посребрени стѣбла и позлатени листи се издигахъ високи борове. Той все вървѣше. Какъ го болѣхъ краката! Ама — нататкъ, още нататкъ! Прѣдъ очитѣ му въ сивата мъгла блѣщяхъ брѣзовитѣ листи и клони, въ ушитѣ му шумулѣхъ падаещитѣ листи, въ лицето му удряше влажниятъ есенски вѣтръ.

Само напрѣдъ!

Той бѣше срѣденъ бой и срѣдна пора човѣкъ. Годинитѣ му не можехъ да се познахъ, защото снагата му бѣше прѣгърбена отъ нужда и немощъ, а лицето му бѣше подпухнало отъ пиянство. Както се влѣчеше на тоягата си, одърпанъ, опърпанъ, ще речешъ просякъ е. Но щомъ го погледнешъ по-отблизу, ще забѣлѣжишъ двѣ нѣща: първо, че пжтникътъ посѣше панталони отъ нѣкогашни лакейски дрехи и второ, че бѣше наскоро брѣснатъ и то на цѣло — както се брѣснатъ слугитѣ отъ аристократски къщи.

Напрѣдъ, и само напрѣдъ! Гдѣто и да е ще стигне до нѣкоя кръчма.

Мъглата се разреде, разясни и слънцето се показва низко на западъ, а мокритѣ листи блѣщѣхъ. Сега излѣзе и пжтникътъ изъ гората.

Наведнѣжъ се стресна и остана като гръмнатъ. Забравя всичко: тѣга, умора, жажда и всичко изчезна прѣдъ тая заслѣпителна изненада. Тѣкмо на срѣща му блѣсенъ великолѣпния дворецъ Карсинъ надъ село Сватекъ. Разположенъ върху черна скала надъ пѣнеста, буйна рѣчица, прѣзъ която минуваше каменъ мостъ, тоя дворецъ имаше гордѣливъ изгледъ на дълъгъ и на ширъ.

Отъ мостътъ нагорѣ покрай рѣката и по скалитѣ се видѣше пътя за двореца. На една страна се виждахъ селеки кщици, а на другата имаше дървена прѣграда, задъ която зѣеше стрѣмна, скалиста урва, тукъ-тамъ обрасла съ трънакъ. Вечерното слънце бѣше позлатило дворецътъ и той изглеждале като въ gloria.

Пътникътъ се стресна, смужди се на край пътя и заплака. Една каляска затрополи по пътя. Лудешки страхъ го обзе и му стисна гърлото, а нѣкакъвъ срамъ му турн въ пламъкъ тѣлото; и побѣгна въ гората назадъ. Щомъ се затули задъ пожълтѣлитѣ брѣзови клони, дойде му да се смѣе самъ на себѣ си: кой ще го познае? Тия, що служехъ въ двореца, поглеждахъ само тогазъ такъвъ калнодрумникъ като него, кога видятъ, че запрѣчва пътя на конетѣ; тогава го плѣснатъ съ съ бичътъ по гърбътъ и той очисти пътятъ. А господаритѣ — тѣ забравятъ твърдѣ скоро единъ испаденъ слуга.

Кой ще го познае? Ами ако го познае! Само като си помислѣше това го тѣй остро заболяваше, че едвамъ дохаждаше на себе си. Изпидихъ го тамъ отъ горѣ-хѣ, отъ двореца; изпиднахъ го — и право имахъ.

Когато изгъпла изъ гората навънъ, бѣше наченало да се мръква. Всичко бѣше вече сиво, само пѣнестата рѣчица се бѣлѣеше още; а отъ двореца горѣ, на който кулитѣ се чернѣехъ въ пепелявото небе, свѣтѣхъ нѣколко четвъртити прозорци.

Настана скоро черна тъмнина. Това му даваше куражъ. Той минъ прѣзъ моста, дойде близу до селцето и видѣ една кръчма, на която надъ вратата бѣше нарисованъ лъвъ. Една каляска съ четирѣ врапи коня бѣше спрѣла тъкмо прѣдъ вратата. Едно момче държеше конетѣ, а самия кучияшъ навѣрно пиеше вътрѣ.

Той застанъ прѣдъ конетѣ; хубави, разпалени живини бѣхъ. Какъ копаехъ и прѣхкахъ! Кучияшинътъ не трѣбаше да ги оставя сами. Ами ако се е напилъ? По стрѣмния пътъ се кара мъчно. Тамъ горѣ, гдѣто има червенъ кръстъ — на „Георгиевъ подмолъ“ — пътятъ извиа наведнжъ; тамъ не трѣба да трѣператъ ржцѣтъ на който кара. Нагорѣ пакъ иди-прииди, ама надолу! — Хубави коне! какви глави, какви крака! Той се вирише въ тъмното да види, какъ имъ се познаватъ жилитѣ, слушаше, какъ дрънкаше такъмътъ имъ.

Дойде му едно лудо желаніе — да се метне горѣ на козлѣтъ, да вземе юздитѣ, па да покара до двореца — безъ

да се боп отъ кривинитѣ — è тѣй тупуръ-тупуръ на раванъ и въ едно темпо до горѣ.

Свѣтлина озари съдранитѣ му и овални ливрейски панталони. Вратата на кръчмата се отвори, кочияшинътъ на каляската — въ кафяно полуливрѣ, съ кжса дрешка и низка шапка — излѣзе, а задъ него кръчмаринътъ му се усмихваше робко и му думаше:

— Радвамъ се, че на господинъ кочияшина се аресва виното ми.

Парцаливия просякъ се затули на сѣнка. Кочияшинътъ се прости гордѣливо съ кръчмарътъ, качи се на козиякътъ, фърли на момчето, що му държа конетѣ нѣкаква парѣ и подкара конетѣ.

Скитникътъ ги изгледа пакъ и си думаше: хубави коне, ама не е лесно да имъ дойдешъ доопи, а пъкъ тоя кочияшъ ги не държи хубаво. Ама какво ме е грижа мене? си каза и тръгна къмъ кръчмата.

Той бръкна въ джеба си, да се увѣри, дали му стоѣтъ още изпросенитѣ крайцери и влѣзе въ кръчмата. Кръчмата бѣше доста широка и низка стая съ бѣли, твърдо садросани пердета и съ дървено разпетие на стѣната. Около главата на Спасителя бѣше овитъ вѣнецъ, вече повѣхналъ — навѣрно отъ послѣдния жътвенъ празникъ. Въздухътъ бѣше посивѣлъ отъ пушѣкъ. Съ вонята отъ тютюнъ се смѣсваше миризма отъ босилякъ, който растѣше по прозорцитѣ. Въ единъ кѣтъ сѣдѣхъ двѣ момъ — селянки съ единъ момъкъ и се смѣхъ и кискахъ, а пъкъ до тѣхъ — двама възстари хора играехъ на карти. На друга една маса единъ, който си бѣше направилъ главата, фѣфлѣше нѣщо и махаше съ рѣцѣ, а другитѣ му се смѣхъ. На третя маса седѣше единъ горски нагледникъ съ нахмурена шапка и съ лула въ устата и разказваше чудесни истории за кучето си, което лежеше до краката му.

Дълго врѣме не съгледахъ просякътъ, който влѣзе и се спрѣ уплашенъ до вратата. Найсетнѣ го съгледа кръчмарката — дебела и едно врѣме хубавица жена съ распретикти и червени отъ огъня рѣцѣ. Виждаше се, че има добро сърце и че е проживѣла добри младини. Тя се доближи до него и го попита, какво желае. Той поиска една чашка ракия. Тя му наля и докато пиеше, изгледа го хубаво и се сепи; но съ уплашването заедно се и усмихна: сѣти се за нѣкакви си младешки лудории. Когато пѣтникътъ искаше да заплати, жената не прие, а му каза любезно: „отъ мене безъ пари!“

Той промълви едно „господъ да ви наплати!“ и се измъкна из вратата.

Кръчмарката послушна още малко стъпките на излъзлия пътникъ, па сложи ръцѣ на слабини и се обърне къмъ гоститѣ:

— Знаете ли, кой бѣше този?

— Кой ще е билъ?

— Георги Прохаска бѣше!

Младитѣ нищо не разбраха отъ това име, но старитѣ попитаха зачудено:

— Георги Прохаска. яхачътъ? Не може да бѣде!

Кръчмарътъ измърморн начумарено:

— Явило ти се е диханне!

— Истина ви казвамъ, той бѣше и никой други, увѣряваше кръчмарката и въ също врѣме каза на умътъ си: „Азъ да не познамъ Георгия Прохаска! По-напрѣдъ ще кулата отъ двореца падна долу, а не азъ да не познамъ Прохаска.

— Бира за господинъ Махачекъ! криеа кръчмарътъ. Кръчмарката въздъхна дълбоко и отиде да послужи на гоститѣ, но се виждаше че върши сега работата си като на сънѣ.

* * *

Георги Прохаска, нѣкогашенъ яхачъ, кочинашъ, особенъ любимецъ на графъ Евгень Карсинъ, отиваше сега нагорѣ прѣзъ кривинитѣ къмъ двореца.

Сега стѣпаше по-право отъ прѣди. За първи пътъ слѣдъ много врѣме се появи у него едно желание, което отиваше по-далеко отъ кръчмата. Сватекъ му бѣше родно мѣсто, а не бѣше го виждалъ отъ дълго врѣме. Прѣди нѣколко врѣме нѣкой му бѣше казалъ, да се не скита вече, а да иде въ селото си на прѣхрана у селянитѣ. Прохаска не искаше и да чуе такова нѣщо. Не, по-добрѣ отъ гладъ да умре!

Но днесъ, докато се луташе изъ мъглата, нѣщо го туку буташе да види пакъ селото си, па да бѣде, каквото ще.

Много не бѣше се промѣнило селото му, откакъ го бѣше напусналъ; той познаваше и сега сѣкоя колиба, сѣкоя туфа и сѣкой камѣкъ.

Нѣщо го влѣчеше и къмъ дворецътъ. Той се издигаше сега като черна, голѣма купчина въ пепелявото небо, ала на единъ пътъ му свѣтихаа прозорцитѣ въ долния катъ. Тамъ бѣха приемнитѣ стаи. Отъ тамъ се чуваше една меланхолна мелодия, нѣщо като валсъ, който се разливаше тихо-тихо въ тъмното ширенѣ. „Трапезна музика“ си каза скитникътъ „сега есенъ — има ловъ; съ това заедно: гости, веселия.“

Той се спрѣ прѣдъ портата на дворецѣтъ и гледаше въ дворѣтъ, цѣлъ покритъ съ огромни кестени. Една алея водѣше отъ портата къмъ двореца, но нѣкакъ на криво. И той се сѣщаше, че въ двореца не можеше да се влѣзе съ бързо подкарани коне. Както му свѣтѣше отъ прозорцитѣ горѣ, той разгледа коловозинитѣ въ пѣськѣтъ и забѣлѣжи, че на едно мѣсто трѣба да сж скочили конетѣ, защото не сж биле карани добрѣ. Нему таквозъ нѣщо се не случваше.

На една пейка прѣдъ самия входъ къмъ двореца седѣхъ слуги и си приказвахъ. Колко пжти е и той седѣлъ на тая пейка между другитѣ слуги, които считахъ винаги за честь да дойде и Прохаска при тѣхъ. Тукъ господинъ Георги, тамъ господинъ Прохаска — само поклони и усмивки, като да бѣше самъ графѣтъ.

Валсѣтъ утихна, а прѣзъ кестенитѣ зашумолѣ печаленъ есененъ вѣтъръ и жълти листи попадахъ по земята. Той отстѣпна назадъ и улови друга алея.

Прѣди да си намѣри мѣсто да спи, искаше да види дворѣтъ, дѣто сж конюшнитѣ, и дѣто е прѣкаралъ най знаменити, най хубави и най печални дни отъ живота си.

Съвсѣмъ отдѣлени и малко на страна, конюшнитѣ заемахъ голѣмъ четвъртитъ дворъ.

Небето беше сега ясно, само по земята пѣплѣше още тукъ — тамъ сръбърна мъглица. Мѣсецѣтъ бѣше излѣзълъ и наченъ да става доста видѣло. На блѣдо-синитѣ стѣни отъ оборитѣ се рисувахъ ниски, дългнести и съ черни желѣза прозорчета, отъ които свѣтлукаше жълта свѣтлина.

Бѣше тъкмо врѣме, когато хранятъ конетѣ. Той се велуша и чу, какъ шумолн сламата, що я поденивахъ подъ конетѣ, чу какъ конетѣ тропяхъ и поводницитѣ имъ дрънкахъ. Чуваше ги като гризѣхъ, а тѣй сжщо чу, че единъ кашлѣше. Да ли не бѣше нѣкой отъ четирѣхъ хубави вранци, що ги видѣ прѣдъ кръчмата?

Той дойде дебнешкомъ по близу и не можеше да се сдържи да не погледа въ оборитѣ. На мѣсечината видѣ хубаво очертанитѣ главн на два коня. Дѣхъ отъ сѣно и остра конека воня му удари въ носѣтъ; той се осѣщаше като замаянъ. Колко струваше венчката ракия по свѣта наспротивъ тоя въздухъ отъ оборитѣ! А тамъ двѣтѣ прозорчета задъ оборитѣ прѣзъ градинката! Тамъ си живѣеше едно врѣме!

Едно куче залая, защото осѣти, види се, чужди човѣкъ. Георги Прохаска се дрънхъ и отстѣпна. Боже, ами ако го поз-

пактъ! Не, не бива! Защо да се излага да го изпиджът още веднѣжъ! Единъ пактъ му бѣше доста, съвсѣмъ доста!

А какъ на единъ пактъ му свѣтнѣхъ въ душата днесъ? Като кога омижтъ окайинитѣ прозорци на нѣкоя бѣдна стая! По добръ да не бѣше прониквало свѣтло въ душата му, за да освѣтява само сиракъ и чѣрепи! По добръ тъмнина! А какъ да затъмни душата си, съзнанието си? Той не осѣщаше вече жажда като други пактъ, жажда, която като утоли и си помрачи съзнанието.

Погледа на около. Хж — хж! Тамъ... пестина, тамъ малката кхщица съ червенитѣ пердета, задъ които се чувахъ дрезгави пѣсни и една латерна. Той дигна ръка ужъ да потропа на вратата, но пакъ я свали. Нещо му не даваше да си омайва умътъ. Защото, макаръ че съзнаваше сега всичката своя пропастъ, нѣщо го утѣшаваше, нѣщо чудно, невѣроятно, непонятно, а то бѣше щастieto, съ което се наслаждаваше едно врѣме. Той бѣше почти забравилъ за това, а сега му свѣтнѣхъ прѣдъ очитѣ! Вървѣше като на снѣгъ. Ето тамъ подъ голѣмата липа сламената колиба, заградена съ трънки и храсте. Дали живѣе сега нѣкой тамъ? Не познаваше се. Па и какво го е грижа? Сегашното му е горчиво, миналото му е само сладко.

Липата бѣше съ пролѣтенъ листъ покрита, а въ градинката цвѣтѣше люляка — тогава! Сега липата бѣше почти гола, пѣкъ люляката повѣхнѣла като попарена. До градинката имаше една празна конюшня; вратата ѝ се държашъ само о една спона и скърцаха. Той ги бутнѣхъ и влѣзе. Трѣбаше да прѣпошува нѣйде. Пѣхнѣхъ се въ конюшната, сви се въ едно кюше и заспа.

* * *

Бѣше роденъ около четирiestа година. Майка му бѣше вдовица на единъ яхачъ, който погина при едно прѣпускане. Бѣденъ, както бѣше, господъ знае, какъ щеше да прѣкара тозъ животъ, ако не бѣше отъ ония щастливци, които съ любезнитѣ си обноси и съ милата си вѣнщина завладяватъ сѣкнго и се проплъзватъ прѣзъ тоя свѣтъ, защото никой — дори и щастieto — не може да имъ откаже нѣщо.

Основния камѣкъ за карьерата му се турѣ още като бѣше на двѣ години. Тогава бѣше тѣй хубаво и мило дѣтенце, че графиня Вилхелмина Каренинъ, на сегашния графъ майка му, като го съгледа веднѣжъ, заръчи да спрѣтъ калиската, за да го види по отблизу; той си играеше съ едно кученце прѣдъ

портицата на тѣхната кѣщица. Графинята попита, чие дѣте е; слугата трѣбаше да слезе, за да испита.

— Дѣтенцето е на Прохаска, вдовицата, извѣсти слугата.

— На вдовицата, чийто мъжъ загина като бѣше у насъ на служба?

— Тѣй точно, милостива графиньо!

— Бѣдно дѣте! промълви графинята и сега дѣтенцето ѝ станѣ двойно по-мило, щомъ се научи, че било спраче; и когато майка му, слѣдъ като си запаса чиста прѣстилка, излѣзе да види, какъ се радватъ на дѣтенцето ѝ, графинята рече да ѝ подадѣтъ дѣтенцето въ колата, и тя го взе въ колѣнѣтъ си, нацалува го хубаво и увѣряваше майка му, че и тя си има едно момченце, на което се много радва. До сега, каже, мислѣхъ, че отъ мойто момченце по-хубаво нѣма, ама вижъ туй туртмаче по-хубаво и отъ него. Графинята го бацна още нѣколко пѣти по бузкитѣ и го подаде на майка му, която цѣла обривана зарадъ дѣтенцето си, гледаше, какъ отлетѣ графската каляска.

Радостта ѝ щѣше да спадне, ако знаеше, какво си мислѣше сега графинята: ѣмъ какво хубаво чемерче! Ама нѣма да остане сѣ тѣй; селскитѣ дѣца сѣ като коткитѣ пмъ: докато сѣ малки — прѣлестни, щомъ поотраснатъ — да ги не погледнешъ.

Изобщо речено, графинята имаше право, но въ тоя случай пророчеството ѝ се не сбъднѣ. Вдовичиното момченце, Георги, си останѣ хубаво не само докато бѣше малко, но и слѣдъ като порасте и станѣ ергенъ.

Майка му, дълго врѣме не забрави случката съ графинята и сега полагаеше още по-голѣми грижи за дѣтето си: държеше го чисто и се стараяше, както можеше, да му даде и добро възпитание. Тя имаше за двореца ризи и щомъ Георги позаякнѣ, проваждаше го да ѝ ги носи — разбира се съ надежда въ сърцето си, че нѣкой отъ дворецкитѣ хора ще се поинтересува за дѣтето ѝ. Дълго врѣме се минѣ безъ да подозира нѣкой, кой донася ризитѣ, ала най-сетнѣ скроената хитростъ на бѣдната нѣжна майка имѣ добри сетинни. Единъ день Георги си дойде зарадванъ до уши и викаше отдалекъ на майка си:

— Мамо, мамо, туриха ме да карамъ магарето на малкия господаринъ графъ!

Графинята го срѣщишла на двора, познала го, заприказвала го и веднага се распоредила да го земе кое за слуга, кое за другаръ на сина си, който бѣше малко нѣщо по-голямъ отъ Георги.

И тъй Георги станж кочияшинъ — макаръ и на графското магаренце. Кочияшството му не бѣше отъ колѣ време: до тогава бѣше возилъ само двѣте си сестричета. Но графинята, която ѝ бѣше главно да подкрѣпи фамилията на загиналия у тѣхъ слуга, каза: „той има жилка за таквизъ работи — отъ баща си; ще се научи лесно“ — каза и щастieto на Георги бѣше рѣшено.

Когато смѣнихъ магаренцето на графа съ едно малко английско коуче (ноши), Георги показва такава ержчностъ за кочияшъ, щото стариятъ графъ го проводи при единъ прочутъ ездачъ близу до Виена, да се изучи. Слѣдъ това го туря въ реда на конюшняния си персоналъ и той чудѣше сега всички съ особената си чистота, ержчностъ и отговоръ.

Той ездѣше коне, които никой други не можеше; прѣскачаше прѣчки, които никой други не можеше и караше калески съ два чифта коне покрай урви и пропасти съ най-голяма сигурностъ и леснина, докато други и по най-гладъкъ пѣтъ пмахъ доста работа.

Макаръ и да бѣше на висока милостъ при господаритѣ си, официалниятъ му чинъ, както и платката му си оставахъ още долу. Двайсетъ флорина мѣсечно безъ ядене — това бѣше малко; но повече се не прѣдвиждаше въ бюджета на графъ Карсинъ за единъ яхачъ.

Графътъ и не подозираше, че дваайсетъ флорина не стигатъ — макаръ и на яхачъ — за да си покрие разноскитѣ за ядене, пранье, обуца (освѣтъ форменитѣ — съ обърнатъ голенища), та и за нѣкои цивилни дрехи. И какъ можеше да знае това стария графъ Карсинъ, когато не знаеше изобщо, каква е платката на слугитѣ въ самата негова конюшня!

Какво да се прави съ такава платка? Трѣбаше да се живѣе, па и чистичко трѣбаше да се ходи. Да краде — не! Само като си помисли за това и лѣскавитѣ му напомадени косми настрѣхвать. Единъ яхачъ има свое съсловно честолубие, както и сѣки други. Да краде! нѣ, никой пѣтъ. — Но трѣбаше да му се търси леснината. Другитѣ си смѣквахъ по нѣщо отъ покупки и поръчки, но Георги прѣдставяше винаги най-точни смѣтки и ако нѣкой търговецъ му пусне въ ржка нѣкоя пара — то не бѣше голѣма работа. Ала най-хубави бакшини получаваше Георги не отъ търговци, не отъ щедри гости, а отъ младия графъ, който бѣше расположенъ къмъ Георги още отъ малъкъ. Георги му бѣше „потрѣбенъ вагабонтинъ“, както го наричаше графътъ, а такъвъ му бѣше тѣкмо пуженъ на онуй време.

Лудо момче бѣше младия графъ Евгенъ Карсинъ; бѣше вѣчно заплетенъ въ любовни, вратолонни приключения, въ които трѣбаше да се защищаватъ нѣжни госпожи отъ суровитѣ строгости на мъжетѣ имъ. А каква роля играеше Георги въ тия романтични заплетни, какъ искусно знаеше той да изпълни една любовна поръчка, било пѣша, било на конь и какъ тайно знаеше да върши тия работи не е за описване! Какви не щешъ нарицала ще измисли само да се приближи до господаря си, за да му приишне за нѣкоя опасностъ или да му подаде нѣкое любовно писмо.

Но най често употребяше Георги хитринитѣ си, кога искаше да прѣдпази младия графъ прѣдъ баща му, който бѣше твърдѣ съвѣстенъ и правственъ господинъ и се много ядосваше, щомъ узнаеше за нѣкоя лудория на сина си.

Георги знаеше прѣвъсходно да доказва, че младия графъ билъ въ еди-кое-си врѣме тамъ и тамъ, а нѣ еди-де-си. Кога се явѣше съмнѣние, върху младия графъ Евгена, Георги гледаше да се вмѣкне при стария, добродушенъ графъ, който даваше често и охотно ауденция на тоя нехранимайковецъ; тогава Георги знаеше да разказва такива небивалници и тъй убѣдително, щото прѣскаше всѣко съмнѣние; ще разкаже, на-примѣръ, какъ ездилъ съ графъ Евгена по стрѣмни скали и какво имъ се случило тъкмо въ туй врѣме, за което пада съмнѣние върху младия графъ, че билъ еди-де-си. Стария графъ се обикновенно ядосваше слѣдъ такива Георгиеви историни; ядъ го бѣше самъ на себе си, какъ е могълъ да обвинява сина си въ прѣстѣпление, когато въ туй врѣме той билъ съ Георги и не е могълъ, значи, да бѣде и на друго мѣсто. А Георги умѣеше убѣдително да разказва, па и знаеше хубаво да се прѣпраща. Лицето му изразяваше въ такива случаи пълна глупостъ; той знаеше, че глупешко изражение дѣйствиува най-убѣдително и че хитростъ сполучва най-често чрѣзъ глупостъ.

Това биваше често и въ конюшната, кога стария графъ дойде да си види коньетѣ. Тогава Прохаска се исправи като колъ, гологлавъ прѣдъ негово прѣвъсходителство, съ ржцѣ спуснатъ, глава исправена и свити уста. На темето му стърчи перчимъ и цѣлъ Георги заприличва на глупава стърчи-опашка. Какво щешъ? На такава глупостъ трѣба да вѣрвашъ.

Графъ Евгенъ го гледаше тъй нѣкой пхтъ отъ далечъ. И като виждаше, какъ стария графъ покорно слушаше и вѣрваше лъжитѣ на Георги, бодваше го нѣщо въ съвѣстѣта и му идѣше да се покае. И кога срѣщнаше Георги слѣдъ такава

сцена, ще му тръсне нѣкоя неувня, но веднага ще му фърли и нѣкой бакшишъ.

Какво да се прави? Истината не трѣбаше да излѣзе наявѣ; нѣкой трѣбаше да лъже. На младия господинъ бѣше гнушено да лъже; за това оставише слугата си, който му вършеше и тази работа тъй, както и другитѣ печисти работи.

Покаята на младия графъ не отиваше за много и Георги си лъжеше пакъ.

Отъ прочутия Мюнхаузенъ пасамъ не е имало такъвъ лъжецъ като Георги Прохаска. Само, че Прохаска лъже, лъже, но се гледа да има каква-годе вѣроятностъ, докато Мюнхаузенъ лъже неограничено. Освѣнъ това Мюнхаузенъ лъже само да забавлява безъ да прѣстъдва нѣкоя цѣль, докато Прохаска лъже, за да постигне извѣстна скрита цѣль; лъжитѣ му сж, значи, свързани съ живота му.

Цѣлото му сщество бѣше, тъй да речемъ, напоено съ лъжа, та и да искаше да каже истината, не можеше. Но че лъжата я бива и за почтени хора, той не прѣдполагаше. Той си мислѣше, че нему прилича да лъже, но за графътъ — не прилича. Защо именно тъй, а не пъкъ, той си не блъскаше главата да мисли — както изобщо съ мислене върме не губѣше. Щомъ се аресваше това на младия графъ, това бѣше добро и туй то! Младия графъ стоеше до сърцето му много по-близу отколкото и самъ господъ. Графътъ виждаше всѣки день, пъкъ Бога не е още виждалъ, а само поповетѣ разказватъ за него. Умътъ на Георги Прохаска не отиваше до тамъ, щото да разбере Бога и да го обича: той му се само боеше.

Но своя-си господаръ обичаше и боеше му се и макаръ да се подлагаше на толкова нпзости, за да се удържи на милость у него, пакъ го обичаше безкористно.

При всичкитѣ си лъжи и лукавщини, които сваляхъ до нѣйждѣ нравственото му равнище, Георги бѣше пакъ вѣренъ на младия си господаръ. Той ползгваше, истина, и него както би ползгвалъ и самага Бога, ако би го срещналъ по земята — но това биваше рѣдко. Къмъ господаря си бѣше некрено привързанъ и ако станѣше нужда би си жертвувалъ и живота не само безъ роптанне, но и безъ да помисли даже. Той би счелъ това за своя службена длъжностъ, а службенитѣ си длъжности изпълняваше съ необикновена точностъ. По-добъръ слуга отъ него нѣ да ли е имало въ цѣль свѣтъ. Освѣнъ като помагачъ на графътъ въ любовнитѣ му работи и като служител при коньетѣ, Георги имаше и други различни дарби. Той ще приготви кѣфъръ и нужнитѣ работи за въ пакъ по-скоро; въ чужди

градъ ще се оправн по-лесно; въ хотелъ ще се растича да намърн самъ на господаря си най-добра стая и по-бързо и по-смѣло отъ колкото веѣки други слуга. За това графътъ замипуваше всички други и земаше него за въ пѣтъ. Зарадъ това и службата му бѣше пзобищо непостоянна и неустановена; той бѣше у графа всичко и нищо: и яхачъ, и кочияшъ, и стайникъ (камердинеръ) — но собствено само — Георги Прохаска или само Прохаска, любимецъ на младия графъ Евгенъ Карсинъ. И както Георги обожаваше графътъ, тъй и графътъ отъ своя страна питаеше къмъ него искрена обичъ и се не отнасяше къмъ него тъй, както се отнасятъ кавалери къмъ слугитъ си, а много по-топло, по-интимно.

И макаръ общественитъ сфери на господаръ и слуга да бѣхж далеко една отъ друга, личнитъ имъ интереси бѣхж за чудо сродни. Отъ коне и кучета разбираше и слугата, както и господарътъ — даже много повече.

Често водѣхж двамата дълги разговори на тая тема, сподѣляхж си най-чудновати наблюдения — като двама приятели, съ тая само разлика, че Георги казваше на графътъ „милостиви графе“, пѣкъ графътъ ще му каже или „магаре“ или „вагабонтино“. Последната титла се аресваше повече на Георги; по нея познаваше, че графътъ е разположенъ.

И не само прѣдъ Георги, но и задъ него младия графъ употребяваше винаги една отъ тия титли за Георги, като прибавяше къмъ нея и едно прилагателно: Прохаска биваше или „потрѣбенъ“, или „прѣданъ“, или пѣкъ „способенъ“ вагабонтинъ — както се случеше, но Прохаска си бѣше все вагабонтинъ.

Като говорѣше пѣкъ Прохаска за своя господаръ, ще кажеше винаги: „мой господинъ графъ“ за разлика отъ стария графъ, когото наричаше: „нашния господинъ графъ“. Друго име не прилагаше къмъ тая титла никогашъ — нити на сънъ даже.

Като изключимъ титлитъ и други такива почетни думи, приятелството между двамата бѣше равно и вѣрно. Георги знаеше всичкитъ любовни отношения на господаря си, както и всичкитъ му дългове; четѣше му писмата и обичаше да му носи дрехитъ. Нали трѣбаше да ходи чисто! А отдѣ? Освѣтъ това Прохаска имаше една фатална слабостъ да се облѣче, изглади и намаже, па да иде въ нѣкой ресторанъ или хотелъ да си заржча нѣщо за ядене и да чуе, какъ келнеритъ му казватъ „господинъ графъ“.

Веднѣжъ, за да произведе по-голямъ ефектъ, зема та облича графски дрѣхи, па зема отгорѣ и златнитъ копчета

на господаря си съ монограмъ и коронка и отива така на-
киченъ въ станционната гостилница. Какъ се случи, че и
младия графъ влѣзе въ ежната гостилница и то тъкмо, ко-
гато Прохазка си бѣ заржчалъ единъ бифтекъ и се готвѣше
да го хапне по най-кавалерски начинъ.

Щомъ младия графъ съгледа златнитѣ си копчета, челото
му се пачумари и първи пжтъ приложи къмъ думата, съ която
обикновено титулуваше слугата си, едно твърдѣ неприятно
прилагателно. Прохазка чу твърдѣ хубаво графътъ като изго-
вори прѣзъ жбѣ: „бозобразенъ вагабонтинъ!“

Разбѣра се, че щомъ Георги съгледа господаря си, отъ
кавалеръ се смѣкнх пакъ на покоренъ слуга, ала не се оплаши
толкозъ отъ господаря си, колкото отъ това, че съ него бѣше
единъ господинъ, който мразѣше Георгия.

Както господаря, тъй и слугата бързахъ сега да изчезнатъ
по-скоро отъ гостилницата и да се не срѣщатъ вече. Но отъ
бързина и двамата изкочихъ прѣзъ единъ врата и се блѣс-
нахъ даже.

Слѣдъ единъ часъ графътъ повика своя любимецъ при
себе си и му каза соннжто; „бѣше вече; ти го прѣкали;
отъ сега не ми трѣбашъ!“

Георги останх като грѣмнатъ. Той промълви само: „Не
сѣмъ искалъ да крамъ, господинъ графе“, и къмъ това при-
бави съ онова глупаво изражение, съ което е толкозъ пжти
еполучвалъ: „копчетата ми се тъй аресахъ, че искахъ да ги
опитамъ“.

Но графътъ му обърнх гърбъ сърдито. Той се сѣти за
приятеля си, за оня господинъ, който не обичаше Георгия.
Графътъ му бѣше обѣщалъ да бѣде строгъ сега.

* * *

Завидното положение на графовия любимецъ се разклати
и то сериозно се разклати. На Георгия се сторѣ, като че зе-
мята се клатѣше подъ него. Да напусне графътъ! Това не
може да бѣде, това е немислимо! Господинъ графъ сигурно
иска съ това да го отблѣсне само отъ себе се, отъ интим-
ната му служба. Но и това е много! Ловецътъ, който зарадъ
Георгия бѣше отритихтъ, сега ще се радва! Той и тъй завиж-
даше отколѣ на Георгия, че пжтува съ графътъ намѣсто него.

Печаленъ както бѣше, вмѣкнх се въ конюшнята, дѣто
бѣхъ ловчийскитѣ коне и една чистокръвна кобила, която
щѣше да се прѣпуска на утрѣшния день.

Тъкмо хранѣхъ конетѣ. Слугитѣ влизахъ и пзлизахъ. Старитѣ кестени въ дворѣтъ шумолѣхъ. Есененъ дѣхъ идѣше отъ пѣхнхлитѣ имъ листи. Сегизъ-тогизъ ще клопне на земята нѣкой зрѣлъ кестенъ. Георги не слушаше и не чуваше нищо. Ала наведнѣжъ чу името си. „Прохаска, — хмъ — трѣба да го е проводилъ господинъ графъ да види, каква е работата. Да ли бива да му каже той? Отъ него ще приеме — ато нась ще избие като кучета, макаръ и да сме невинни като агънца“.

Прохаска го побихъ студени трѣпки; тѣ и не знаехъ, че той е вече въ немилостъ. Ако знаехъ! Хмъ! — Не трѣба да знахъ, може би. . .

— За какво сте невинни като агънца? попита Георги така ужъ пжтемъ.

— Че Гринъ си искълчилъ ржката, му отговорихъ.

— Гринъ си искълчилъ ржката? повтори Прохаска сепнхто.

Разбира се, че разговорѣтъ се водѣше на славянски. Нѣмски езикъ у чешкитѣ коняри е само за господаритѣ или за конетѣ.

Гринъ бѣше юкай, когото стария графъ бѣше докаралъ отъ Англия за скжни пари. Утрѣ щеше да прѣпуска на любимата графова кобила Миднайтъ. Миднайтъ се наричаше тая кобила, но чехитѣ въ коношната ѝ казвахъ Мидлинка.

— Гринъ си искълчилъ ржката? Какъ тѣй? попита Георги.

Коняритѣ се спогледахъ единъ други; тѣ не обичахъ ингелизѣтъ и се радвахъ да му се случи нѣщо.

— Напилъ се и паднхлъ изъ сълбата.

— Напилъ се! а утрѣ ще прѣпуска! Юкай ли е туй? викнх Георги. Дяволъ да ви земе, приказвате човѣкъ да ви не вѣрва!

— Напилъ се, просто се напилъ, увѣряваше едно младо момче отъ прислужницитѣ и се почесваше задъ ухото. — И ще пзлѣзатъ хубави работи, ако господинъ графъ се залови да испита.

— Както и да е, Гринъ си искълчилъ ржката и не ще може да ездѣ утрѣ и туй то — каза единъ яхачъ и то най способниятъ отъ сички, именно Новотни, личенъ приятель на Прохаска. И ний ще те молимъ, Прохаска, да съобщихъ на господинъ графа за това; ний нѣмаме куражъ.

Прохаска помисли малко, дигнх раменѣ и отрѣши:

— Защо да ядосваме господинъ графа?

— Но той трѣба да знае това и колкото по късно му се каже, толкозъ по неприятно ще му бѣде.

— Не трѣба да знае; и утрѣ има врѣме, увѣряваше Прохаска и прибави: „азъ ще я прѣпускамъ“!

— Ти ли? Да не си полудѣлъ? Мидлинка? Тя не дава никой да ѝ се качи — освѣнѣ ингелизѣтъ...

— Едвамъ ингелизѣтъ — искашъ да кажешъ, отговори Прохаска бързо. Азъ съмъ ѝ се качвалъ и ездилъ съмъ я доста — още прѣди да дойде тоя проклѣтъ ингелизинѣ да ни грабне честѣта прѣдъ носѣтъ ни. Въ графската конюшня нѣма конь, който да не дава да му се качж. А Мидлинка съмъ отгледалъ азъ. Още като бѣше на петъ дена ме познаваше и ми лижеше ржката. Азъ да ѝ се не качж! Чакай да идж при нея!

И Прохаска тръгна къмъ мѣстото, дѣто бѣхж конетѣ за прѣпускане.

Бѣше вече тъмно, и лампитѣ въ конюшната горѣхж. Чп-етата слама, послана за прѣзъ нощѣта на конетѣ, блѣщѣше като злато.

Прохаска отиде въ заградката, дѣто бѣше кобилата.

Тя бѣше великолѣпно животно: цѣла черна, а само съ една бѣла звѣзда на челото. Щомъ подуши, че иде чужди човѣкъ при нея, обърнж малката си горда главица, наостри уши, распери ноздри и захъхря. Прохаска отвори вратцата на заградката и влѣзе. Кобилата се обърнж сърдито, прѣви крѣстъ и дигнж прѣднитѣ си крака. Сичкитѣ слуги отъ конюшнитѣ се бѣхж сбрали на това мѣсто. Мидлинка бѣше твърдѣ недовѣрчива и мжчно управляема кобила; нѣ че бѣше лоша, но бѣше много чувствителна, бърза, но при това разпалена и лека — прѣвѣсходенъ конь за човѣкъ, който знае да го похване. Въ графската конюшня не смѣеше да я езди други, освѣнѣ англичанинѣтъ Гринѣ.

Прохаска и не гледаше, че кобилата отскочи недовѣрчиво отъ него; той отиде при нея поплеска я по плещитѣ и ѝ каза нѣкакви укротителни звукове и думи. Като че я магиоса нѣкой, кобилата стоеше сега кротко и само си възви шията нѣкакъ почудено и гледаше Прохаска съ голѣмитѣ си зачервени очи, а ноздритѣ ѝ трепѣхж. Наведнѣжъ — стърси глава и се исправи пакъ на заднитѣ си крака.

— Я излѣзъ по скоро, че ще те стѣпче на каша! извика Новотни уплашено и му отвори вратцата да излѣзе.

Намѣсто сѣки отговоръ Прохаска хванж бързо съ двѣ ржцѣ кобилата около шията и я прѣгращаше — като любовница. Мидлинка издаде само единъ краткъ, прѣхкавъ звукъ, потрѣпнж малко и се укроти. Георги ѝ говорѣше, плескаше я

и милваше — докато животното наченж да го гледа кротко и — като че го позна.

— Диволъ момче туй Прохаска! думажж другитѣ. Хемъ ще ѝ се качи!

Тѣ му ревнувахж, истина, ама къмъ англичанинѣтъ бѣхж много по ревниви; и щѣхж да се радватъ сега, ако тѣхниятъ съотечественикъ засрами англичанинѣтъ. И никой не искаше вече да казва на графа, какво е съ іокаятъ му. И защо? Отговорността взе най сетнѣ Прохаска върху си; — той ще уреди въпросѣтъ. Ако си надроби нѣкоя чорба, — ще се радватъ; ако пъкъ подлѣе вода на англичанина — ще се радватъ повече.

За да изведе смѣлия си планъ Прохаска, различни околствия му помогнахж. Най напрудъ това, че младия графъ бѣше наченжлъ нѣкаква си любовна история съ една хубава и лека княгиня, която живѣеше съ ревнивия си мъжъ на близу до Сватекъ. Георги имаше въ джоба си едно писмо отъ нея за господаря си. Той трѣбаше до сега да бѣше го прѣдалъ, но уплашенъ и залесанъ послѣднитѣ часове, — забравилъ бѣше. Сега се сѣти за него. Влѣзе въ стаята си, запали свѣщъ и разгледа писмото отъ сички страни. Бѣше важно за него да узнае, какво пише графинята.

За добра честь бѣше голѣмъ майсторъ да отваря чужди писма; освѣнъ това и княгинята нѣмаше обичай да запечатва съ восѣкъ писмата си; а така само залепено — за Георги бѣше играчка да го отвори. Само отъ едно се боеше: княгинята пишеше по нѣкогинѣ и френцужки; а той не разбираще тозъ езикъ. Истина, той би могълъ да намѣри, кой да му го расчете, но трето лице не искаше да посвети въ тайнитѣ на господаря си; въ това отношение бѣше докрай вѣренъ. За щастие писмото бѣше по нѣмски и гласеше:

„Мило мое сърчице! Единственъ мой живото!

(Георги нѣмаше ни врѣме да се поглезн малко, както правѣше, кога четѣше такива сърдечни излияния; той гледаше сега главно, какво е съдържанието).

„Прѣчката“ се отстрани сама; отиде за два дена въ Виена да посѣти една своя леля, на която, за щастие, сега дошло наумъ да се разболи на смъртъ. Бѣше го много ядъ, че не ще може да дойде на кошията и на обѣдъ у графъ Райфериштайнъ. Отъ ядъ заржча ми и азъ да не ходж. Ако и ти не можешъ да откажешъ, то ела поне по-скоро да се видимъ. Чакамъ те. Двайсетъ и четири часа съмъ свободна! Дойди

колкото можешъ по-скоро. Задната вратичка къмъ градината е отворена.

Твоя въ очакване и любовъ“.

— — — — —

— Хубаво! каза Прохаска и си облизваше устнитѣ.

Тия двацетъ и четири часа графътъ ще бѣде загубенъ за свѣта. — Както го познаваше Георги и както знаеше отнoшенията му съ княгинята, ни Мидлинка, ни прѣпусканица, нито нищо нѣма да го въспре да не иде на срѣщата. Но какъ да му прѣдаде писмото? Сега трѣба да е вече на оня обѣдъ. Най-просто щѣше да бѣде, ако му го проводѣше по нѣкой слуга. Но писмото и монограмътъ на княгинята познавахъ въ онзи дворецъ, дѣто бѣше сега графътъ на гости, а и нѣмаше тамъ никой, който би могълъ да му връчи писмото, безъ да види други. Па и не искаше да повѣрѣва графовитѣ тайни и на други хора.

Слѣдъ като помисли малко, зѣ единъ простъ пликъ, пѣхнх писмото вжтрѣ и написа отгорѣ съ най-грубо писмо името на графа. Слѣдъ това погледа писмото и рече:

— Тѣй! Такова писмо нѣма никой да земе за женско!

Слѣдъ като загрози тѣй любовното писмо на княгинята, даде го на едно момче, да го занесе въ дворецъ Райфershтайнъ за графа.

* * *

Както се Георги надѣваше, тѣй излѣзе. Тия двацетъ и четири часа бѣше графътъ изгубенъ за свѣта — поне за поветето хора.

Но и Георги бѣше изгубенъ за свѣта; него само една мисль го крѣпише: да придобие пакъ милость у господаря си чрѣзъ нѣкой генналенъ подвигъ. За това употрѣби такава бързина, такава смотреность и срѣчнoсть, щото не може да се опише.

Отъ тия двацетъ и четири часа, въ които графътъ се възнасяше въ небесата отъ любовь, Георги употрѣби нѣколко да се запознае по-пнтимно съ Мидлинка. Той слѣдѣше за храната ѝ, за обходата ѝ, а на утрото я възседнх за опитъ. Тя вървѣше отлично и като че нарочно му се даваше по-довѣртелно отколкото на англичанина. Всичкитѣ прислужници отъ конюшнитѣ гледахъ и туку викахъ:

— Върви по-добрѣ отколкото подъ англичанина! По-добрѣ!

Георги бѣше тогава тѣнъкъ като шеснайсетгодишно момче и бѣше тежъкъ колкото и Гринъ. Юкайскитѣ дрехи на инги-

лизътъ му прилѣгахъ, като че бѣхъ кроени за него. И когато дойде на търчището, дѣто щѣше да бѣде кошията, никой не забѣлѣза, че графъ Карсинъ има други юкай. Самиятъ графъ го имаше още; дойде малко по-късно. Георги го съгледа че идѣше на една четверопрежна бричка съ единъ хусарски офицеринъ. Георгевото сърце силно тупаше; боеше се, да не би отъ страхъ да му затреператъ ржцѣтъ. На ако слѣзе господарьтъ му долу! За щастие графътъ не слѣзе при ездачитѣ, а останахъ при зрителитѣ.

Дадохъ знакъ за прѣпусканье. На Прохаска замръзнихъ кръвта въ жилитѣ. Като че сънуваше. Сега разбра, каква лудещина прави. Той познаваше коньтъ си, но знаеше и мѣстото, че бѣше едно отъ най-труднитѣ за кошия — съ естествени и изкуствени прѣчки. Но какъ ще прѣскочи коньтъ му тия прѣчки — не знаеше. Той бѣше прѣпускаръ, истина, и други пѣтъ тука, но съ други коне, а не съ Мидлинка.

Впрочемъ, за него бѣше все едно, тѣй или иначе — слѣдъ като го изиди графътъ. Сега му оставаше, или да намѣри пакъ милость у графа чрѣзъ този свой лудешки подвигъ, или да си строи главата при послѣдната прѣчка, па да го нѣма никакъвъ.

Тѣй си мислѣше Георги и летѣше вече съ кобилата. Зѣрихъ веднѣжъ трибуната, мѣрихъ му се единъ аленъ чадъръ, блѣснѣхъ му на стѣнцето единъ конски такъмъ, видѣ още единъ черъ патоногъ конь и слѣдъ това нищо друго — само ушитѣ на Мидлинка и сапата на единъ лисъ атъ, който профуча край него. Той осѣщаше още, какъ се триеше въздухътъ о бузитѣ му, въ ушитѣ му шумѣше нѣщо — и той не знаеше какво, а надъ всичко туй чуваше тупурканьето на конскитѣ копита: тупа-тупъ, тупа-тупъ.

Той познаваше Мидлинка. И какъ да я не познава, нали я е хранилъ и пазилъ още като жребче, нали най-напрѣдъ той ѝ туря седло! Познаваше я по-добрѣ отъ Грина. Той забѣлѣза, че и кобилата се сѣщаше за него и му се радваше и като че бѣше и тя рѣшена какъ-какъ да му угоди. И тя летѣше като вѣтръ. Но освѣниъ темперамента, Георги знаеше и силата на Мидлинка: знаеше, че колкото и да иска животното, не може повече отъ силата си. Затова гледаше да я не умори скоро-скоро, а да я държи за послѣдната прѣчка, която значеше побѣда или смъртъ.

Тупа-тупъ, тупа-тупъ, чуваше се подъ него и до него; ушитѣ му още шумѣхъ, бузитѣ му се още търкахъ и горѣхъ, а всичко туй бѣше нѣкаква приятна въртоглавица. Най-сетнѣ,

като че нищо се на чуваше и виждаше — дори и конските копита се чуваха отдалеко. Срѣдъ тая пияна замая, наведнѣжъ забѣлѣза, че тупурканъето прѣдъ него и задъ него звучеше нѣкакъ уморено. Сърцето му затупа силно. Кобилата като че осѣти и се разпали повече, но той я не пуцаше още.

Ето и послѣдната, най-голѣма, вратоломна прѣчка, дѣто трѣбаше да се побѣди или да се умре: единъ стоборъ и задъ него широкъ обкопъ съ вода! Стоборътъ високъ, обкопътъ широкъ; стоборътъ виждаше, обкопътъ не виждаше. Отъ трибуната идѣше гълчава размѣсена съ ахкания и колкото се наближаваше голѣмата прѣчка, толкова по-голѣмъ шумъ се чуваше между публиката.

Хонимунъ, английскитъ лисъ атъ, който му бѣше цѣлото врѣме нѣколко боя напрѣдъ, се подигна да прѣскочи, но... боже, света богородице!

Георги видѣ, какъ бѣдното, уморено животно се противи нѣколко секунди, защото виждаше явната смъртъ; най-сетнѣ се прѣметна, прѣскочи, — но какъ? — Дѣскитъ на стоборътъ изпращѣхъ, нѣкой изписка отъ страхъ.

Вториятъ конъ не щѣ и да прѣскача, а заобиколи.

Ето и Георги!

Той прѣмѣри прѣчката съ очи, намѣсти се по-добрѣ и даде пълна воля на кобилата. Като птичка лека прѣлетѣ Мид-линка прѣзъ стоборътъ и ямата — тъкмо покрай лисиятъ атъ, който лежеше съ опнѣтъ вратъ и счупенъ грѣбнякъ, прострѣнъ надъ ездача си.

Отъ трибуната се чу викъ и ржкоплѣсканье: „браво Мид-найтъ! браво“!

На Георги се струваше, че плава по шумна, буйна рѣка. Той спрѣ конътъ, безъ да знае, какво станъ съ него.

Побѣда!

Графътъ бѣше слѣзълъ сега на търчището. Прохаска го чу като каза: прѣвъзходно! Тия англичани ги бива, хх! И се приближаваше къмъ него: „Браво! — А! каква е тазъ работа? То Георги! да го вземе дяволътъ“!

— Не можеше иначе, милостиви графе, англичанинътъ се разболѣ, извиняваше се Георги въ страхъ и трепетъ и се чешеше задъ ушитѣ съ най-глухаво прѣправено лице.

Графътъ останъ като грѣмнѣхъ. Тогава се усмигна и каза: Браво, Георге, и това излѣзе *con fiocchi*! — съсъ салтанатъ.¹⁾

¹⁾ *Fiocchi* се казватъ на италиански пискюлитѣ, които окачатъ о главитѣ на графски, княжески, кардиналски и пр. коне въ тържествени случаи. Затова въ Австрия кога некаѣ да кавжѣтъ за нищо, че става тържествено, салтанатно, употребяватъ фразата: *con fiocchi*! Въ Италия казватъ: *in fiocchi*.

Приятелът на графа, който му бѣше казалъ да бѣде строгъ къмъ Георгия, погледа сега сърдито. Но графътъ и не забѣлѣза, а извади златниятъ си часовникъ и го подаде на яхача си.

— Генналенъ вагабонтинъ, тоя Прохаска! рече графътъ и се обърнх да види приятелътъ си.

Тѣй като подобенъ случай нѣмаше въ анализъ на конскитѣ прѣпускания и законитѣ не прѣдвиждахъ това, то се яви дълга прѣпирня, дали да се счита едно такова надпрѣварване за правилно или не. Но това не смали никакъ радостта и задоволството на графа отъ слугата си. Положението на любимецътъ му се утвърди наново и то *con fiocchi* — блѣскаво.

* * *

Con fiocchi!

Туй бѣше фраза, която графътъ обичаше да употреби, кога биваше разположенъ. Георги знаеше това и щомъ я не чуеше дълго врѣме, ставаше му мъчно. Той не знаеше точно, какво значатъ тия двѣ думици, и отъ кой езикъ сж, но ги разбираше. За него тѣ значехъ удобрѣние за нѣкоя добръ извършена работа, изказвахъ най-голѣмо задоволство на господаря му. Тѣ му звучахъ като триумфална трѣба: *con fiocchi!* Съ тия двѣ думици го бихъ замамили и на смъртъ и бѣше убѣденъ, че ако бихъ му рекли да умре *con fiocchi*, ще иде сигурно въ рай.

Зарадъ голѣмитѣ му дарби и заслуги стариятъ графъ искаше да го прати въ Англия, за да се изучи още. Но отъ день на день се отлагаше тая работа, защото младиятъ графъ не можеше безъ Георгия. Сега особено и слѣдъ такъвъ блѣскавъ успѣхъ виждаше графътъ, колко глупаво е постѣпилъ, когато му отказа службата. Георги му бѣше дѣсна рѣка; безъ него не можеше. Дори се зае да го освободи отъ военна служба. А и Георги бѣше благодаренъ. Той се радваше и благодарѣше бога, че го сподобилъ съ едно топло кѣтче, и по-нататѣкъ не мислѣше. Честолюбие у него нѣмаше, защото бѣше благодаренъ отъ положението си. Затова и не му се искаше да ходи задъ гори и морета — въ Англия.

И не отиде, защото стариятъ графъ, който най-много залягаше да се изучи Георги, умрѣ на скоро, пѣкъ младиятъ се убѣди наведнѣжъ, че врѣмето за Георгия вече минжло; Георги остарѣ.

И Георги тѣй мислѣше, па си минуваше тѣй младиятъ животъ съ скитаница и бѣше доволенъ.

Нищо го не интересуваше.

Имаше напр. една готвачка, първа и главна готвачка въ графската кухня, които се бѣше залибила прѣзъ-глава у Георгия. И първата собарка тѣй също му фърляше любезни погледи. Но докато двѣтѣ дами щѣхъ да си извадятъ очитѣ зарадъ него, той не искаше и да знае за тѣхъ, защото бѣше изобщо равнодушенъ къмъ женитѣ. На сърцето му лежеше нему само графътъ и конетѣ му. Ни погледи, ни хубави ястия, съ които го мамѣхъ, не можехъ да го одушевятъ.

Въ женската частъ на графския дворецъ бѣше завладѣло мнѣние, че Георги е човѣкъ безъ сърце. Но случи се тѣй, че излѣзе противното.

Графътъ бѣше купилъ отъ Унгария два впрегатни коня и ги проводи съ Георгия въ Сватекъ, а той самъ отиде въ Тироля на ловъ за фазани.

Георги нѣмаше друга работа, освѣнъ да се разхожда съ конетѣ, да нагледва и навиква слугитѣ въ конюшнитѣ и да играе на карти съ по-главнитѣ отъ конюшнията. Както бѣше навикналъ на буенъ животъ, сега му бѣше досадно.

Май мѣсецъ вече прѣскаше приятенъ дѣхъ навредъ. Люляката цвѣтѣше, птичкитѣ цѣркахъ, пѣкъ рѣката, придошла отъ снѣгове и дѣждове, шумѣше повече отъ други пѣть между скалиститѣ брѣгове. Георги отиде въ селцето да се разходи. Особена цѣль нѣмаше, но бѣше си облѣкълъ най-хубавитѣ дрехи и безъ да му заиграе сърцето, драго му бѣше, че момитѣ си изпочупвахъ вратоветѣ, да го гледатъ.

Бѣше събота. По портитѣ имаше наизлѣзли жени да си приказватъ. Безъ да има нѣщо на умъ, Георги възви въ една уличка — може би, защото оттамъ му идѣше сладкъ люляченъ дѣхъ.

И наведнѣжъ се спрѣ — тъкмо прѣдъ оная градинка, дѣто постѣ ще прѣкара половинъ животъ въ една конюшна върху гнила слама; спрѣ се и гледаше: една туфа люляка, цѣла мѣрава отъ миризливъ цвѣтъ, и една липа, едвамъ се разлистила. Подъ липата съгледа Георги една мила снага — едно момиче съ разпретнати рѣкави и голъ вратъ, какъ перѣше надъ едно корито. Бѣше по ризица и синя платнена фустица. Както бѣше слънцето на зѣникъ, Георги ѝ видѣ хубавото лице, освѣтено съ жълто-червена свѣтлина. Тя бѣше малка на бой, но много хубава, и Георги би се заклелъ триста пѣти, че отъ нея по-хубава нѣма. Той видѣ хубаво очертано лице и двѣ дебели плетници около бѣлтъ вратъ; кръгли, бѣли рѣцѣ съ ямки задъ лактитѣ и пембяни ушенца — мѣнинки, мѣ-

пинки. Но за право нито бѣлитѣ рѣцѣ, нито пембянитѣ уши го покъртихъ, а боситѣ ѝ крачка въ трѣвата: свободно развити, но пакъ необикновено малки бѣхъ тия крачка и бѣли, бѣли съ пембяни ходила — просто да ги цѣлунешъ. Тия крачка му напомнихъ много нѣщо.

Когато бѣше на десетъ години и ходѣше на школа, видѣ веднѣжъ прѣзъ декември едно момиченце, че отиваше съ боси крачка и то на школа. Бѣше наметнато съ овехтѣлъ, износенъ шалъ, а на мѣсто своя дрешка, бѣше облѣкло една дреха отъ голѣмъ човѣкъ, та му стигаше до глезенитѣ. Дѣцата му се смѣехъ, но то не искаше и да знае. Георги му се не смѣеше. Нему бѣше мило за туй сираче и туку му погледваше прѣзъ чинѣтъ боситѣ крачка. Като ги пустихъ отъ училище, не можа да се стѣрпи, а попита момиченцето: „Не е ли ти студено, мари момиченце?“

— Какъ ще ми е студено? каза то и погледа засмѣно Георги съ ваклитѣ си очи, а збѣенцата ѝ, дребни, дребни като на мишка, се подадохъ задъ червенитѣ ѝ устни. — „Какъ ще ми е студено? Нали имамъ дебело палто!“ И пѣхъ рѣцѣтъ си важно-важно въ широкитѣ, отрѣзани отпрѣдъ, рѣкави на чуждото си палто.

— Да, ама на крачката не е ли ти студено?

— Не, не е ми студено; краката ми горѣтъ. При това се спѣхъ, изкрѣска и паднѣ.

Георги бѣше останѣлъ съ нея малко назадъ отъ другитѣ, па бѣше се и стѣмнило, та нѣмаше кой да го види и да му се смѣе, че прави добро; затова слѣдъ като помогнѣ на момичето да стане, попита го: „Дѣ живѣешъ, момиченце?“

— На Масковецъ, горѣ въ кѣщицата, дѣто се отива по една тѣсна уличка.

— Хубаво, хубаво, пиленце, не плачи! Азъ ще те поносия!

И той я нарами на чужъ и я носѣ дори до у тѣхъ ѝ. На другия день откраднѣ едни обща сестрини си и ги занесе на Бетушка — тѣй ѝ бѣше името — въ училището. Той изобщо не различаваше, какво е право, какво криво, но имаше добро сърце.

Подигнѣ се страшна исторія зарадъ общата. Набѣдихъ на Бетушка леля ѝ, че ги откраднѣла. Но Георги си призна, че ги занесѣлъ самъ на момичето, остави се да го натупатъ хубаво и съ това се свърши.

Отъ тогава Георги и Бетушка станяхъ вѣрни приятели. Живота ги раздѣли отпослѣ: тя отиде за слугиня въ друго село, пѣкъ Георги станѣ „голѣмъ човѣкъ“. Но сега щомъ съ-

гледа тия малки крачки въ трѣвата, иѣщо го бодих въ сърцето и му се доплака. Въ туй умиление му идѣше да се фърли въ трѣвата, размѣсена съ лай-кучка, и да нацѣлува тия нѣжни крачка. Но това не стори: първо, защото не му приличаше и второ, защото му бѣше жалъ за сивитѣ летни панталони.

Намѣсто да се фърли въ трѣвата, Георги останах като прикованъ на мѣстото си и гледаше какъ се рисувахе хубавата фигура на дѣвойчето върху зелената люляка задъ нея: и колкото я гледаше, толкова по-приятенъ дѣхъ осѣщаше, а толкова повече и кръвта възвираше въ гърдитѣ му.

И не можѣ вече да се стърши, а скочи въ градината, отиде отзадъ ѝ и я хванъ за лактитѣ, па я цѣлунах отзадъ по тилътъ.

Бетушка извика и искаше да го погледа съ зѣлъ и строгъ погледъ, но въ сжщностъ го погледнах жално и нѣжно. Тя се опита да се отърве отъ ржцѣтъ му, но напразно! Па и какъ можеше да се бори тя, слабо створение, съ неговата силна любовъ!

— Бетушка, мѣнинка, мила Бетушка, не познавашъ ли ме? — ѝ викаше Георги засмѣнъ и топлиятъ му дѣхъ ѝ духаше по вратѣтъ. „Защо се бранишъ? Защо ми се сърдишъ. защо такива глупости? Азъ те обичамъ, обичамъ те — ѣ тѣй да те пиямъ отъ любовъ! Пѣкъ ти — мѣничка, миличка, ами ти?“

Защо да се брани, щомъ я обича, защо? А той я обича, тя го позна по разпаленитѣ му сини очи, позна го по алениитѣ му устни.

До кога ще я обича — то е друга работа; за това не питахе тя.

Тя му се брагѣше още, но само за форма, кое отъ срамъ, кое — да го дразни, ала най-сетнѣ му каза, че това е всичко хубаво, но да я остави сега да пере, че ще я гълчи чичо ѝ, комуто води кхщата и който сега излѣзълъ нѣкъдѣ. Той се изправи до нея и я гледаше, докато свърши. Тогава запретнах новиятъ си жакетъ, върза ѝ вжжето о липата и о единъ салкъмъ и ѝ помогнах да простре ризитѣ, като ѝ казваше хиляди весели и нѣжни думици. Тогава нагърмихх кравата заедно и я издопихх, а Георги навпри ведрицата ужъ на шега и си смукнах хубаво прѣсно млѣко. Най-сетнѣ седнахх подъ липата, прѣзъ която пазираше синьото небе — защото не бѣше още съвсѣмъ разлистена — и тя му се призна, че го е посила винаги въ сърцето си отъ шестата си година, сирѣчь откогато я носѣ той на гърбътъ си; и той я увѣри, че нейнитѣ малки, измжчени крачка сж му се мѣркали винаги прѣдъ очитѣ.

Небето надъ липата потъмнѣ, звѣздитѣ свѣтихъхъ, птичкитѣ млъкнхъхъ, цвѣтоветѣ си заклошихъ чашекитѣ. Отъ мокритѣ ризи, които се бѣлѣхъхъ на тъмното и които вѣтърътъ люлъеше насамъ-натамъ — идѣше приятенъ дѣхъ отъ ирано платно, който се смѣсваше съ люлячния мирисъ. Тѣ се прѣгърнхъхъ двамата и плачехъхъ отъ радостъ, че се обичатъ. Градината бѣше нищо и никаква селска градина, любовниците бѣхъхъ единъ нехрани-майка коняръ и глупаво момиче, но за тѣхъ бѣше градината рай, пъкъ тѣ двамата — ангели.

Защо да се брани? Той я обичаше, наистина я обичаше; а тя — за нея нѣмаше на цѣль свѣтъ по-благороденъ човѣкъ отъ Георгя. Тя му се не бранѣше вече; ней бѣше невъзможно да му откаже нѣщо, както ѝ бѣше невъзможно да остава друго да припре при нея. А това бѣше именно хубавото въ тѣхната бѣдна, гореща, слѣпешка любовь. Но затова тая любовь не бѣше по-лоша или по-малко света отъ друга нѣкоя любовь; и ако отъ сърцето на тоя нехранимайковецъ, Георги Прохаска, поникнѣ веднѣжъ нѣжно чувство, то бѣше подъ влияние на тая слѣпешка любовь.

(Слѣдва.)

ХОМЕРОВА ИЛИЯДА.¹⁾

ПЪСЕНЬ ПЪРВА.

(Чума и гнѣвъ.)

СЪДЪРЖАНИЕ.

Възвѣщение къмъ музата и изложение на прѣдмета на поемата (ст. 1—7.). — Аполоневътъ жрецъ Хризъ отъ троянския градъ Хриза дохожда въ ахайския (грѣцкия) лагеръ да измоли дъщеря си Хризида, която била заробена и дадена Агамемнону (8—21). — Агамемнонъ пропѣжда злочестиятъ старецъ и задържа дѣвицата; тогавъ жрецътъ се обръща съ молба къмъ богъ Аполонъ за отмъщение: Аполонъ наказва данайцитѣ (грѣцитѣ) съ чума (22—52). — Тя върлува деветъ дена, а на десетия Ахилъ свиква народно събрание, гдѣто пророкътъ Калхасъ съобщава причината на нещастieto, което могло да прѣстане, само ако удовлетвори́тъ жрецътъ (53—100). — Агамемнонъ се разгнѣвява на Калхаса, но пакъ се съгласява да върне Хризида, стига да му се даде другъ подарѣкъ (101—120). — Тукъ произлиза опоритъ споръ между Ахила и Агамемнона и послѣдниятъ се заканва да вземе Ахилова подарѣкъ, Бризида (121—187). — Ахилъ намисли да убие Агамемнона съ меча си, но богиня Атина го въздържа и го съвѣтава да го напада само съ думи (188—246). — Сладкодумниятъ пилоски вѣтия Несторъ се мѣчи да ги помири (247—303). — Съвѣтътъ се закрива: Агамемнонъ праща Хризида бащи ѝ, но взима Бризида отъ Ахила (304—344). — Ахилъ отива на морския брѣгъ и се оплаква за това на майка си Тетида; тя го утѣшава и му обѣщава, че ще се моли Зевсу за помощъ (345—427). — Хризида пристига въ Хриза, и пратеникъ съ нея грѣци принасятъ жертва Аполону (428—487). — Зевсъ обѣщава Тетиди, че ще помага на троянцитѣ, догдѣто грѣцитѣ удовлетвори́тъ Ахила (488—530). — Хера узнава това и оскърбява Зевса, но той я заплашва съ бой и тя млѣква (531—567). — Хефестъ ги развеселява отново на божественъ пиръ; слѣдъ пира всички богове отиватъ да спикътъ (568—611).

Музо, възпѣй ми гибелний гнѣвъ на Ахила Пелеевъ,
Който създаде хиляди зла на ахайското племе
И зафърли много юнашки души на херои

¹⁾ Настоящиятъ стихотворецъ прѣводъ на първата пѣсень на Илиадата излиза, не защото нѣма други, но защото досегашнитѣ сж или непълни, или пъкъ не въ първоначалния размѣръ. Прѣводитѣ на Бонцова, Славейкова и Пърличева сж само съ по нѣколко стиха: а Велиева е пълненъ, но повече, отколкото трѣба. И отъ тѣхъ само Бончовиятъ е въ хекзаметри, но макаръ че той го идентифицира съ оригинала, не всички хекзаметри сж правилни. Тѣй ст. ст.: 1., 12., 19., 29., 53., 71., 82., 68., 117., 171., 177. и 178. сж по 5 или 7 стѣпки, или въ стѣпкитѣ имъ се срѣща недопустимо число слогае. Освѣтъ това въ неговитѣ 222 стиха много често е отинмано ударението на двусложни думи, даже и тогавъ, когато на съедини тѣмъ едно-сложни е оставяно. Такива сж напр. ст. ст.: 30., 59., 96., 106., 131., 135 и пр. Подобни отклонения се намиратъ и въ нѣкои отъ прѣведенитѣ отъ Вазова 98 стиха изъ VI. пѣсень на Илиадата. Покрай тѣзи стихотворни прѣводи напослѣдъкъ се явихъ и прозаични отъ Душанова, и то както на Илиадата, тѣй и на Одисеята.

Стихъ: 1. Целей, мирмидонски царъ въ тесалийската областъ Фтия.

2. Ахайско племе сж грѣцитѣ, които Хомеръ нарича ахайци, аргийци и данайци.

3. Тѣхъ сами, т. е. груповѣ имъ, въ противоположность на душитъ.

Аду, а тѣхъ самѣ направи плячка на псета
 И на всѣкакви птици. Изпълни се Зевсова воля, 5
 Щомъ еднажъ се вече скарахъ и раздѣлихъ
 Царь Агамемнонъ Атреевъ и Ахилъ благородни.

Кой ли отъ боговотѣ ги доведе до разпиря?
 Летинъ и Зевсова синъ, защото разсърденъ на царя,
 Върла чума подне по войската: народитѣ мрѣхъ, 10
 Гдѣто Атридъ съвсѣмъ не почете жреца му Хриза.
 Жрецътъ се озова при ахайскитѣ бързи корабѣ
 Съсъ безчисленъ откупъ, дано дъщеря си избави,
 Послѣ съ вѣнецъ на стрѣлещий далечъ Аполона и още
 Златенъ скиптъръ и помоли всички ахайци, 15
 Но особено двата Атриди, народнитѣ вожди:

„Чада Атриди и други вий, красноноги ахайци,
 Вамъ да даджѣ боговетѣ изъ Олимпийски палати
 Да разрушите Приямова градъ и се върнете въ кѣщи,
 Менѣ пъкъ дайте милото чадо и откупъ вземѣте 20
 Въ честъ на Зевсова синъ, далнострѣлний богъ Аполона.“

Всички други ахайци грѣмко тогазъ одобрихъ
 Жрецу честъ да окажѣтѣ и скѣпниятъ откупъ да вземѣтѣ,
 Само на Агамемнонъ Атреевъ, то не хареса;
 Злѣ го пропѣди той и заповѣдъ грозна прибави: 25

„Още веднажъ да не съмъ те заварилъ при кораби ширни,
 Старче, нито сега, догдѣто си тука, ни сетнѣ,
 Че тогава ни скиптъръ, ни божи вѣнецъ ще помогне!
 Нея азъ нѣма да пуенѣ, догдѣто и остарѣе,
 Въ Аргосъ у дома ни, отъ бащино крайще далече, 30
 Станъ да тѣче и другарка на спалний ми одѣръ да бѣде.
 Ха иди си, не ме сърди, та здравъ да си стигнешъ.“

Тѣй му каза, а старецъ изтрѣпнѣ и дума послуша,
 Тихо заминѣ покрай брѣга на бурното море,
 Па отиде далечъ и горещо се старий помоли 35
 Богъ Аполону, когото роди краснокосата Лета:

„Чуй ме, богъ сребролѣжки, който Хриза закриляшъ
 И священата Кила и мощно царуванъ надъ Тенедъ,

7. Атрей, микенски царь.

9. Лета или Латона, майка на Аполона (ст. 36), за когото се говори тукъ, и Артемида.

11. Атридъ или Атреевъ, т. е. Агамемнонъ, братъ на Менелая.

16. Дв. Атриди, сир. Агамемнона и Менелая.

17. Красноноги, сир. съ хубави наколѣнници.

19. Приямъ, троянски царь, баща на Хектора.

37. Хриза, градъ въ Трояда съ храмъ на Аполона, гдѣто Хризъ билъ жрецъ.

38. Кила, малъкъ градъ въ Трояда съ храмъ на Аполона.

38. Тенедъ, островъ прѣдъ Трояда.

Ако съмъ ти съграждахъ храмъ угоденъ, Сминтею,
Или ако съмъ ти изгарялъ бутове тлѣсти, 40
Огъ юнци и кози, изпълни ми, каквото те моля:
Ти накажи данайци за мойтъ сълзи съсъ стрѣлитѣ.“

Тѣй се моли и думá, а Фебъ Аполонъ го послуша
И се спусти отъ върха на Олимпъ разядосанъ
Съ лжкъ на плещитѣ и отвеждѣ затворена чанта. 45
А на гърба на сърдития богъ стрѣлитѣ звѣнтѣхъ,
Както вървѣше, а вървѣше навжсенъ, сжщо тъмница.
Па седнхъ далечъ отъ брѣга и отпънхъ стрѣлата —
Страшенъ екъ се раздаде отъ сребърний лжкъ Аполоновъ.
Най-напрѣдъ застѣпи мѣскитѣ и скитнитѣ псета, 50
Постѣ замѣри и би безъ жалость и сáмитѣ хора,
Та еднотайно горѣхъ гжети русли отъ трупе.

Деветъ дена летѣхъ божи стрѣли по войската;
На десетий Ахилъ свика съборъ отъ народа
А това му внуши бѣлоржката Зевсица Хера: 55
Тя съжали данайци, като забѣлѣжи, че мрѣхъ.
И когато народътъ се сбра и наедно стече,
Прѣвъ прѣдъ тѣхъ бързоногий Ахилъ се изправи и рече:

„Стѣдъ несполуката азъ, Агамемноне, мисля, че нпе
Пакъ ще се върнемъ, ако избѣгнемъ само смъртъта си, 60
Щомъ война и чума зѣдно требѣтъ ахайци.
Но да попитаме нѣкой жрецъ или прѣдказатель,
Или гадателъ на сънища, че и сънътъ е отъ бога,
Който да каже, що Фебъ Аполонъ е толко разсърденъ?
За оброкъ ли се той гнѣви или хекатомба? 65
Мирисъ отъ агнета и отбрани кози ли желае
Да получи, за да отмахне теглото отъ назѣ?“

Тѣй говори Ахилъ и седнхъ. Тѣгазъ се изправи
Калхасъ Тесторовъ, най-отличний птицегадателъ, 70
Който знаеше минхло, бждѣще и настояще
И заведе ахайскитѣ кораби право на Троя
Чрѣзъ пророшката дарба, дарена отъ Фебъ Аполона.
Съ блага мисль той се къмъ тѣхъ обърнхъ и рече:

„Ти, Ахиле, божи любимецъ, ме карахъ да кажъ
За гнѣва на стрѣлещий далече богъ Аполона. 75

39. Сминтее, прѣкоръ на Аполона, по вѣска вѣроятность: „мишоморецъ“.

43. Фебъ, „свѣтътъ“, прѣкоръ на Аполона, богъ на свѣтлината и заедно съ това на прѣдказването, поезията и стрѣлата съ лжкъ.

55. Хера, жена на главния богъ Зевса.

65. Хекатомба, буквально: жертва отъ сто бика: но и самъ Хомеръ не се държи строго о първоначалното значение, както по отношение на числото, тѣй и видѣ на животнитѣ.

Азъ съмъ готовъ, но ти послушай и съ клетва да кажешъ,
 Че безъ друго ще ме защитишъ и словомъ и дѣломъ,
 Тѣй като ще разсърджъ, вѣрвамъ, мощний на всички
 Аргосци царь, когото слушатъ и всички ахайци.

Царь разсърденъ на доленъ човѣкъ е много опасенъ: 80
 И да прѣгълтне той веднага още гнѣва си,
 Но злобата таи отпослѣ, догдѣ я изпълни,
 Въ свойтъ гърди. Та ти кажи, дали ще ме пазишъ?“

Слѣдъ това бързоногий Ахилъ му отвѣрнх и рече:
 „Смѣлъ бжди и кажи оракула, който си знаешъ. 85
 Вѣрвай богъ Аполона Зевсовъ, когото ти, Калхасъ,
 Молишъ, та казвашъ на данайцитѣ божата воля:
 Никой, догдѣто азъ живѣхъ и нѣземи гледамъ,
 Нѣма да сложи при ширнитѣ кораби рѣка на тебе,
 Ни единъ данаецъ, нито и самъ Агамемнонъ, 90
 Който се хвали, че той е най-могъщъ отъ ахайци.“

Чакъ тогазъ непорочний пророкъ дръзнх и изрече:
 „Ни зарадъ оброкъ, нито хекатомба се сърди,
 Но за жреца, когото съвсѣмъ прѣзрѣ Агамемнонъ,
 Та нито дъщеря му даде, ни откупъ приемнх. 95
 Ето защо ни даде тегла и още ще дава,
 И не ще избави данайци отъ страшната чума,
 Ако не върнхтъ на милий баща ваклооката дѣва
 Даромъ, безъ откупъ, и закаратъ света хекатомба
 Въ Хриза. Тогава бихме го ние склонили на милость.“ 100

Калхасъ така говори и седнх. Тогазъ се изправи
 Силновластний херой и царь Агамемнонъ Атревъ;
 Мрачното му сърдце отъ яростъ кипнх съвършено,
 Изъ очитѣ му искри като изъ огънь фърчахъ.
 Калхаса най-напрѣдъ погледнх злѣ и му рече: 105

„Ти, зловѣщи пророче, добро ни еднажъ ми не казвашъ;
 Всѣкога тебѣ е драго само зло да прѣдричашъ;
 Нѣщо добро нито си казвалъ, нито изпълнявалъ.
 И сега пророкувашъ и казвашъ на хората тука,
 Че далнострѣлниятъ ужъ затова ги прави нещастни, 110
 Гдѣто азъ не щѣхъ да приемнх скъпиятъ откупъ
 За дѣвица Хризида, защото много я искамъ
 За дома, че я прѣдпочитамъ прѣдъ Клитемнестра,
 Брачната моя жена, отъ която никакъ не пада
 По снага, ни рѣстъ, ни умъ, нито рѣкодѣлье. 115
 И при всичко туй, щомъ е по-добрѣ, ще я върнхъ.

79. Аргоски царь, т. е. Агамемнонъ.

112. Хризида или Хризова, сир. Астинома, което име Хомеръ не споменува.

Азъ желая здравъето, не гибельта на народа.
 Но веднага ми дайте даръ, да не бѣждъ едничѣкъ
 Азъ отъ всички аргийци безъ даръ, че не е прилично:
 Всинца виждате, моятъ даръ си отива отъ мене.“ 120

Слѣдъ това бързоногий божественъ Ахилъ отговори:
 „О прѣславни, но и най-ненаситни Атриде,
 Какъ щѣтъ ти да повторно даръ добродушни ахайци?
 Ние не знаемъ да има нѣкъждѣ общи богатства;
 Щото плякосахме отъ градоветѣ, то е дѣлено, 125.
 И не прилича да го събира народътъ отново.
 Въ честъ на бога ти я върни, та ние ахайци
 Тройно и даже четворно ще ти отвърнеме, стига
 Зевсѣ да даде да разрушимъ крѣпката столица Троя.“

Нему тогазъ възрази и рече царъ Агамемнонъ: 130
 „При извънредната твоя честъ, богоравни Ахиле,
 Тѣй не хитрувай, че мене не ще надхитришъ и надумашъ.
 Мигаръ искашъ, ти да имашъ подарѣкъ, а ази
 Само така да седѣхъ, та ме карашъ, азъ да я върна?
 Ако ми дадѣтъ добродушни ахайци подарѣкъ 135
 По сърдцето ми, както онзи, добръ ще да бѣде;
 Иначе ази самъ ще идѣхъ, вземѣхъ и дигнахъ
 Твоятъ, или пѣкъ на Аякса, или Одисея.
 Тежко тогазъ томува, при когото отидѣхъ!
 Но това и постѣ ние можемъ разгледа; 140
 А сега да пустимъ корабъ въ свещеното море,
 Да съберемъ, колкото трѣба гребачи, да туримъ
 Тамъ хекатомба, да качимъ и краснолика Хризида;
 А единъ отъ съвѣта нека бѣде началникъ,
 Нѣкой като Одисей велики, Аяксъ, Идомѣней, 145
 Или ти, Ахиле, най-страшенъ отъ всичкитѣ хора,
 Та дано Аполонъ се смили отъ твоята жертва.“

Съ мраченъ погледъ тогазъ бързоногий Ахилъ отговори:
 „О тежко ми, безсрамни и лукави човѣче,
 Какъ ще те слуша на драго сърдце нѣкой ахаецъ 150
 Пѣтъ да бѣхти, или храбро съ врагъ да се бие?
 Азъ не съмъ дошелъ за троянци воинствени тука
 Да воювамъ; тие не сѣ ми никакъ виновни,
 Че не сѣ ми взимали кравитѣ или конѣтѣ
 И газили храната въвъ обилната съ пиви 155

138. Аяксъ, синъ на саламинския царъ Теламона, най-силенъ херой подиръ Ахила.

138. Одисей, царъ на островъ Итака и околността му.

145. Идомей, царъ на островъ Критъ.

И юнашка Фтия, защото сме отдѣлени
 Съ много тъмни гори и още съ шумното море:
 Но за твое добро, безсрамнико, всица дойдохме
 Да спасимъ Менелаю и тебъ, безобразникъ, чистѣта ви
 Отъ троянци. Това не зачиташъ ти и не мислишъ, 160
 Даже се канишъ и подарѣхъ самъ да ми вземешъ,
 Съ който ахайцитѣ ме надарихъ за моята храбрость.
 Никога азъ не взимамъ награда равна на твойта,
 Щомъ ахайци разсипхъ нѣкой населенъ троянски
 Градъ, макаръ че всичко почти вѣвъ бурната битка 165
 Вършихъ мойтѣ рж'цѣ; дойде ли послѣ дѣлене,
 Ти получишъ по-голѣма, а азъ благодаренъ
 И отъ малко идж на кораба грѹхнахъ отъ боя.
 Но сега ще си идж вѣвъ Фтия: по съмъ доволенъ
 Да отплувамъ съ извититѣ кораби; никакъ не мислж 170
 Тукъ непочѣтенъ да трупамъ тебъ имотъ и богатство.“

Царь Агамемнонъ слѣдъ това отговори Ахилу:
 „Бѣгай тогазъ, като желяешъ, азъ те не моля
 Да стоишъ за мене; при мене има и други;
 Тѣ ще ми пазятъ честѣта, а най-вече Зевсъ промислителъ. 175
 Ти си ми най-омразенъ на този свѣтъ отъ царетѣ:
 Ти желяешъ сѣмо споръ, раздори и битки.
 Ако си много храбъръ, то е божия дарба.
 Хайде заедно съ кораби и другари домѣ си!
 Тамъ заповѣдвай на мирмидонцитѣ: никакъ не ме е 180
 Грижа и страхъ отъ гнѣва ти, но и пакъ ти го казвамъ:
 Тѣй като Аполонъ отнима мене Хризидѣ,
 То ще я пратж съсъ собственъ корабъ и своя дружина;
 Но ще вземж твоятъ даръ, краснолика Бризида,
 Самъ ще идж въ палатката, че добрѣ да познаешъ, 185
 Колко съмъ по-голѣмъ отъ тебъ, та и другъ да не смѣе
 Съ мене ведно да се равни и мѣри на срѣща.“

Тѣй каза, а Ахилъ пламнж, сърдцето му вжтрѣ
 Въ храбритѣ гж'рди взе да се колебае двояко,
 То естъ дали да измѣкне остриятъ мечъ отъ бедрото 190
 И да прогони другитѣ, а убие Атрида,
 Или да спре гнѣва си и обуздае душата.
 Но, догдѣто се борѣше вжтрѣшно съ лонната мисль
 И измичаше страшниятъ мечъ изъ капнията, слѣзе

156. Фтия, гл. заб. къмъ ст. 1.

180 Мирмидонци, жителитѣ на Фтия (ст. 156).

184. Бризида или Бризова, сир. Хиподамия, дъщеря на Бризея, жрецъ въ троянския градъ Лирнесъ.

- Отъ небото Атина, пратена отъ бѣлоржка 195
Хера, която и двама еднакво обичаше. Тя се
Спрѣ задъ него и го хванѣ за руситѣ косми,
Безъ да се покаже на нѣкой другъ отъ оиѣзи.
Той се уплаши, обърнѣ се и отеднажъ забѣлѣжи,
Чѣ е Палада Атина съ ужасно свѣтлитѣ очи, 200
Постѣ продума и каза богини тѣзъ думи крилати:
„Па защо си слѣзла, дъщи на Зевсъ Егнѣха?
Или да видиши буйството на Агамемнонѣ Атреевъ?
Казвамъ ти, богиньо, и, вѣрвамъ, че тѣй ще излѣзе:
Той съ городстыа си скоро ще си загуби главата.“ 205
Слѣдъ това свѣтлоока богиня Атина отвърнѣ:
„Азъ съмъ слѣзла да спрѣ гнѣва ти, ако послушашъ,
За което съмъ пратена отъ бѣлоржката Хера,
Тѣй като еднакво ви обича и двама.
Ха остави прѣпирнята и не измичай и меча, 210
А съсъ думи го нападай, колкото искашъ.
Азъ ти казвамъ, а това безъ друго ще бѣде:
Ти за тазъ обида ще вземешъ, кога да е, тройно
Повече блѣскави дарове; само се сдрѣжъ и ни слушай.“
На това бързоногий Ахилъ ѣ отвърнѣ и рече: 215
„Трѣба да послушамъ, богиньо, вашата дума,
Чѣ е по-добрѣ, макаръ и толкозъ ядосанъ.
Слуша ли човѣкъ боговетѣ, и тие го слушатъ.“
Съ тѣзи думи той стиснѣ съ могъщата рѣка
Сребърний чиренъ на страшния мечъ, тласнѣ го назади, 220
И я послуша, а тя възлетѣ на Олимпъ въ небесата
Въвъ палата на Зевса при сонма на боговетѣ.
Този си часъ Ахилъ отново застъпи съ враждебни
Думи Атрида, че още не бѣ надвилъ на гнѣва си:
„Ти, пиянице, съ кучешки очи, но съ рѣдце еленско, 225
Ни веднажъ не си смѣилъ било да се стегнешъ
Ведно съ народа за бой, било съ юначни ахайци
Да отидешъ въ засада, защото то е смъртъта ти.
Истина по-добрѣ си е тукъ въ широкъ ахайски
Станъ да ограбвашъ хората, ако продуматъ на срѣща. 230
Царъ изѣдникъ, защото царувашъ надъ никакви хора:
Инакъ, Атриде, това би било послѣдна обида.
Но ти казвамъ и давамъ още клетва велика:
Както този скиптъръ сигурно не ще да покара

195. Атина още съ име Палада („кошиемахачка“), дъщеря на Зевса.

202. Зевсъ Егнѣха, който носи егида, единъ ужасенъ щитъ, съ маханьето на който Зевсъ произвежда мракъ, грѣмъ и свѣткавица.

Листъе и вѣйки, щомъ е отсѣченъ еднажъ отъ дървото 235
 И не ще и цѣвне, че ножътъ му е обѣлилъ
 И листъ и кора, а сега го носятъ въ своитѣ
 Рж'цѣ ахайци сждии, пазачи на всѣкоя правда
 И закона божи — ето ти клетва велика —,
 Тѣй сигурно, кога да е, всички ахайци ще гледатъ 240
 За Ахила: тогази, колкото и опечаленъ,
 Ти не ще да можъ имъ помогнѣ, когато мнозина
 Паднатъ отъ Хектора мжжеубийца; отъ скърбъ ще се кжсашъ,
 Гдѣто за нищо не счете най-юначний ахаецъ.“
 Съ тѣзи думи фърли обкований съсъ златни пирони 245
 Скиптеръ на земята и седнѣ на мѣстото.
 Верѣща Атридъ горѣше отъ ядъ. Тогазъ се изправи
 Несторъ сладкодумни, громкий вития отъ Пилосъ,
 Думитѣ на когото бѣхъ съ медена сладость.
 Въ негово врѣме бѣхъ изчезнали два челоуѣшки 250
 Рода заедно съ него отрасли и съ него живѣли
 Въ Пилосъ свещени, гдѣто сега царуваше съ третий.
 Съ блага мисль той се къмъ тѣхъ обърнѣ и рече:
 „Боже, каква голѣма скърбъ постига ахайци!
 Колко би се радвалъ Приямъ и Приямови чада! 255
 Па и всички троянци бихъ умрѣли отъ радость,
 Ако бихъ узнали, че вие само спорите,
 Вне най-добритѣ въ свѣтъ и битки ахайци.
 Но послушайте; вий сте дѣца и двама прѣдъ мене.
 Азъ съмъ се сбѣралъ и съ по-юначни отъ вазѣ 260
 Хора и ни веднажъ не сж ме прѣзѣирали тие.
 Още не съмъ виждѣлъ и не ще и видѣ такива
 Хора като Пиритоя, народния пастиръ Дрианта,
 Послѣ Кеней, Ексадия, равний на богъ Полифема
 И подобния на боговетѣ Тезей Егеевъ. 265
 Тие бѣхъ най-юначни отъ земнитѣ хора,
 Най-юначни бѣхъ и съ най-юначни се бихъ,
 Съ горски чудовища и ужасно ги тие требихъ.
 И съсъ тѣхъ се дружихъ, като излѣзохъ отъ Пилосъ,
 Изъ далечна земя, защото самъ ме викахъ. 270
 Колкото бѣ възможно и азъ се сразивахъ; но никой
 Отъ сегашнитѣ хора съ тѣхъ не би се ударилъ.
 Па и тие слушахъ мойтѣ свѣти и думи,

248. Пилосъ, градъ въ Пелопонесъ.

263, 264 Пиритой и Кеней, лапитски царѣ. Лапититѣ сж били войнственъ народъ въ околността на Олимпъ. Лапити били и юнацитѣ Дриантъ, Ексади и Кенеева братъ Полифемъ

265. Тезей Егеевъ, атинскиятъ херой, който убилъ критскиятъ Минотавъръ.

Та и вие послушайте: то е хубаво нѣщо.
 Ти, макаръ и могъщъ, не дѣй му отнима момата, 275
 А я оставъ: ахайцитѣ сж му я дали награда;
 Но и ти, Ахиле, не се прѣпирай враждебно
 Съ царя, защото все е по-честитѣ очевидно
 Царь скиптроносецъ, даренъ съсъ слава отъ самага бога.
 Ако и ти да си храбъръ, че си отъ майка богиня, 280
 Той е по-могъщъ, че царува надъ повече хора.
 Ти Атриде, смири сърдцето си, ази те моля
 Да оставишъ гнѣвътъ си противъ хероя Ахила,
 Който е страшна стѣна за ахайнитѣ въ лютата битка.“
 Царь Агамемнонъ му отвърнж съсъ слѣднитѣ думи: 285
 „Вѣрно, старче, ти говори за всичко на мѣсто,
 А'ла тозъ човѣкъ желае надъ всички да бжде,
 Всички да владѣе, всички да управлява
 И на всички да заповѣдва, което не става.
 Ако вѣчнниятъ богъ го е създакъ за войвода, 290
 То нима е свободенъ затова да напада?“
 Тукъ благородний Ахилъ го прѣсѣче и отговори:
 „Да, но азъ бихъ билъ нареченъ страшливъ и никакъвъ,
 Ако слушахъ всѣко нѣщо, каквото ти кажешъ.
 Другиму можъ да си налагашъ волята, само
 Менъ не дѣй, защото никакъ не щж да те слушамъ.
 Друго ще кажж азъ и това добръ да го знаешъ:
 За дѣвицата рѣка ази нѣма да дигнж,
 Ни на тебе, ни на другиго: вий я дадохте,
 Вий я взимате; друго обаче отъ бързолетний 300
 Черенъ корабъ не можъ да вземешъ безъ моята воля.
 Ако пъкъ искашъ, хайде, та да виджтъ и тѣзи,
 Какъ ще бликне по остроото копие твойта кървчица.“
 Най-подиръ слѣдъ толкова споръ и жлъчни нападки
 Тѣ станжжж и закрижж съвѣтътъ въ ахайский 305
 Станъ. Ахилъ отиде на своитѣ палатки и чудни
 Кораби заедно съсъ Патрокла и всячка дружина;
 А Агамемнонъ спусти бързолетенъ корабъ въ морето,
 Взе отбрани двайсетъ гребци, турн хекатомба
 За Аполона и качи краснолика Хризиди 310
 Вжтрѣ; а началникъ станж Одисей остроумни.
 Тѣй се тѣ качихж и отлетѣхж по морѣ,
 А Агамемнонъ каза на всячкий народъ да се мне.

280. Майка богиня, именно морската нимфа Тетиди, дъщеря на морското божество Нерей.

307. Патроклъ Менойтиевъ, интименъ приятель на Ахила.

Тѣ се михъ и лиска́хъ помя въ морето.
 Па принесохъ на Аполона добри хекатомби 315
 Бикове и кози на брѣга на пустото мѡре,
 Мирисъ отъ които стигна съ дима до небето.

Всичкитѣ бѣхъ съ това заняти; ала Агамемнонъ
 Въ своя ядъ не забрави заканата срещу Ахила,
 И каза на Талтибия и Еврибата, които 320
 Бѣхъ негови бързи слуги и още херолди:

„Я идѣте въ шатрата на Ахила Пелеевъ,
 Та доведѣте зързка тукъ краснолика Бризида.
 Ако не я даде, то ази самъ ще я вземъ
 Съ повече хора, и тогава нека си мисли!“ 325

Съ тѣзи думи и грозната заповѣдь той ги отпрати.
 Тѣ тръгнахъ безъ воля покрай брѣга на морето
 И стигнахъ до мирмидонския флотъ и палатки.
 Него заварихъ, че седѣше прѣдъ кѣщи и черний
 Корабъ. Ахилъ, разбира се, никакъ се не зарадва; 330
 А пъкъ тие отъ страхъ и срамъ прѣдъ царя се спрѣхъ
 И не смѣхъ нищо да продумать и питать.
 Той позна това смущение и проговори:

„О добръ дошли, херолди, съ божи и хорски
 Вѣсти, елате: вие не сте ми криви, но онзи, 335
 Който ви е изпратилъ за момата Бризида.
 Ха изведи, благородни Патрокле, момата изъ кѣщи
 И я дай да я водятъ; свидѣтели тѣ ще ми бѣдѣтъ,
 Както прѣдъ вѣчния богъ, така и прѣдъ смъртнитѣ хора
 И прѣдъ този свирѣпи царъ, когато отнѡво 340
 Азъ потрѣбамъ да избавя народа отъ грозна
 Смъртъ; че той умѣ само за зло да мечтае,
 А не знае да фърли погледъ на старо и ново
 За сигурно спасение на ахайцитѣ въ боя.“

Слѣдъ това Патрокълъ послуша любезний приятель: 345
 Той изведе изъ кѣщи вѣнъ краснолика Бризида
 И я даде на двойцата. Тѣ тръгнахъ обратно,
 Но жената вървѣше съ тѣхъ безъ сърдце, тогава
 Чакъ Ахилъ заплака, седна далечъ отъ другари
 На брѣга на пѣнистото и безкрайното море, 350
 И съ прострѣни рѣцѣ се помоли на милата майка:

„Мамо, когато си ме родила тѣй кратковѣченъ,
 То да бѣше ми далъ Олимпійскиятъ Зевсъ гърмозержецъ
 Честъ поне; но сега излиза, че съмъ и безъ нея.
 Ето на, силиовластний царъ Агамемнонъ Атревъ 355
 Ме обезслави: мойта награда е вече у него.“

Тѣй плака́ и дума́, догдѣто почтената майка
 Чу въ дълбинѣто на морето отпри баща си.
 Тутаки тя изкочи като мъгла изъ морето
 И седнх до него, както проливаше сълзи, 360
 Па го помилва съ ржка и почнх да го пита:

„Сине, защо ми плачешъ? Каква печаль те намѣри?
 Я ми кажи, не дѣй да криешъ, и двама да знаемъ.“

А бързоногий Ахилъ въздъхнх тежко и рече:

„Ти си знаешъ; защо да ти казвамъ, когато го знаешъ? 365
 Ние нападнхме Тива, свещений градъ Етионовъ
 И го разсинахме, послѣ отнесохме всичкото тука,
 И ахайцитѣ го раздѣлихх съвсѣмъ справедливо;
 За Атрида избрахх тѣ краснолика Хризида.

Но баща ѝ Хризъ, свещеникъ на Аполона, 370
 Се озова при флотата на мѣднобронни ахайци
 Съсъ безчисленъ откупъ, дано дъщеря си откупи,
 Послѣ съ вѣнецъ на стрѣлещий далечъ Аполона и още
 Златенъ скиптеръ, и помоли всички ахайци,
 Но особено двата Атриди, народнитѣ вожди. 375

Всички други ахайци грѣмко тогазъ одобрихх
 Жрецу честь да окажътъ и скжпниятъ откупъ да вземътъ;
 На Агамемнонъ Атревевъ обаче то не хареса;
 Злѣ го пропжди той и заповѣдъ грозна прибави.
 Старецѣтъ се върнх опечаленъ, но Аполонъ му 380

Чу молбата, защото му бѣше много угоденъ,
 И отпнх люта стрѣла на аргийци, а хора
 Мрѣхх на купове, че стрѣли фърчяхх на всѣка
 Странъ по широкий ахайски лагеръ. Тогава пророкѣтъ
 Калхасъ ни изтълкува волята на Аполона. 385

Азъ веднага казахъ да изпълнимъ божата воля,
 Но Атридъ се ядоса, скочи изеднажъ отъ мѣстото
 И се закахи словомъ, но го извърши и дѣломъ.
 Щомъ ваклооки ахайци пратихх Хризида на бързий
 Корабъ за Хриза и откарахх даръ Аполону, 390
 Два херолда дойдохх прѣдъ малко и възхх изъ кжщи
 Менъ Бризида, скжпниятъ даръ отъ всички ахайци.

Ако можъ, застжни се за благородний Ахила,
 Та иди на Олимпъ и поискай помощъ отъ Зевса,
 Че и ти си помагала нему и словомъ и дѣломъ. 395
 Много пхти съмъ те чувалъ у нази въ палата,
 Какъ се хвалѣше. гдѣто отъ тъмнооблачний Зевса

366. Тива, столица на Етиона, бащата на Хекторовата жена Андромаха.

Ти, богиньо, си отстранила страшната гибель,
 Тъкмо когато другитѣ щѣли да го опримкосатъ,
 Именно Хера съ Палада Атина и Посейдона; 400
 Но че ти си дошла и си го отървала отъ злото,
 Щомъ си викихла тамъ сторжкъ исполинѣ, именуванъ
 Отъ боговетѣ Бриаръ, а отъ всички хора — Егеонъ,
 Който надминхлъ и баща си по своята сила.
 Той седнхлъ тогава гордо-гордо при Зевса, 405
 А боговетѣ изтрѣпихли и не могли да го вържатъ.
 Ти му спомни сега за това и падни на колѣнѣ,
 Та дано пристане да усили троянци,
 А ахайцитѣ да нагъне назадъ до морето
 И да ги смаже, та да разбержтъ, какъвъ имъ е царьтъ, 410
 Па и самъ Агамемнонъ да си познае вината,
 Гдѣто за нищо не счете най-юначний ахаецъ.“

На това Тетида съ плачъ и сълзи отговори:
 „Охъ злочеста майка! защо съмъ те, синко, гледала?
 Чоти не си си спокоенъ и веселъ, както онѣзи 415
 Въ стана, когато живота ти е дотолкова краткъ?
 А сега си най-злочестъ и най-кратковѣченъ
 На свѣта, че съмъ те родила за злочестия.
 Азъ ще идж да кажж това на гърмителя Зевса
 Горѣ на сиѣжний Олимпъ, та дано ме, сине, послуша. 420
 А пъкъ ти си стой сега при бързата флота,
 Пакъ си мрази ахайци, но салъ не участвувай въ битки.
 Зевсъ заминж вчера на пиръ кждѣ Океана
 У непорочний народъ етиопци съ божата челядь;
 На Олимпъ ще се върне на дванайсета заранъ, 425
 И тогазъ ще идж въ Зевсови мѣдни палати,
 Ще колѣнчж и вѣрвамъ, че той не ще ми откаже.“

Съ тѣзи думи тя се изгуби, а него остави
 Да гори за своята хубавоснажна дѣвица,
 Взета на сила отъ него. Въ това приблизително врѣме 430
 И Одисей стигнж съсъ света хекатомба въвъ Хрпза.
 Тѣ, когато влѣзохж вжтрѣ въ дълбокия заливъ,
 Сбрахж платната и ги сложихж въ черния корабъ,
 Па свалихж мачтата по вжжята надолу,
 Самиятъ корабъ прикарахж съсъ лонати на края, 435
 Гдѣто фърлихж котвитѣ и вързахж вжжята.
 Послѣ тѣ изкочихж веички на сухо отпрѣди

400. Посейдонъ, братъ на Зевса, богъ на водитѣ.

403. Бриаръ или Егеонъ, синъ на Урана (небето).

423. Океанъ нарича Хомеръ водитѣ, които обикалятъ земята.

И изкарахъ вѣнъ хекатомбата за Аполона,
 Слѣдъ който излѣзе изъ кораба и Хризида.
 Тукъ Одисей остроумни я хванъ и заведе 440
 На олтаря, па я даде бащи ѝ и рече:

„Хризе, царъ Агамемнонъ ме прати да ти вържъ
 Чадото и да прѣнесъ Фебу света хекатомба
 Въ жертва за данайцитѣ, та дано да смилне
 Бога, който нанесе ужасни тегла на аргийци.“ 445

Заедно съ туй му я даде, и Хризъ приемъ съ радость
 Милото чадѣ, а тѣ наредихъ чудесната жертва
 На Аполона покрай велелѣпния жертвеникъ наредъ,
 Па се измихъ и веѣки взе ечемикъ да порѣси.
 Хризъ тогазъ издигъ ржцѣ и почнъ да се моли: 450

„Чуй ме, богъ среброложки, който Хриза закриляшъ
 И свещаната Кипа и мощно царуваши надъ Тенедъ.
 Ти послуша наистина мойта прѣдишна молитва
 И ме почете, че много мори ахайското племе;
 Но и този пакъ да изпѣлиши, каквото те моля: 455
 Спри сега вече отъ данайцитѣ страшната чума.

Тѣй се моли и дума, и Фебъ Аполонъ го послуша.
 Слѣдъ молитвата тѣ порѣсихъ всички животни,
 Па имъ извихъ шиитѣ, сетнѣ колихъ и драхъ,
 А подиръ отдѣлихъ бедрата, които увихъ 460
 Одвѣ съ булото и отгорѣ натурахъ мърви.
 Старецътъ ги изгори и полѣ съскресто вино
 При помощта на млади момци съск петозжбци.
 Слѣдъ като изгорихъ тѣхъ и хапнахъ дробежа,
 Всичко друго нанизахъ на рѣжни за кебапи, 465
 Па ги опекохъ и изнizaхъ пакъ отъ рѣжнитѣ.
 Всичко сега бѣ готово и пирѣтъ станъ безъ забава.
 Тѣ седнахъ и пирувахъ напълно доволни.
 А подиръ богатото ядене чакъ до насита 470
 Момци налѣхъ пукли до перваза съск вино
 И почнахъ да даватъ на всички отдѣсно съ чаши.
 Цѣлиятъ день ахайци славихъ бога съск пѣне
 На благодарствени химни въ честь на богъ Аполона,
 Който, като ги чу, отъ все сърдце се зарадва.

449. Прѣди да прѣнесъ животнитѣ въ жертва, порѣсвали ги между рогата съ ечемикъ.

453. Прѣдишна молитва: стихове 37—42.

463. Петозжбци сж били рѣжени на края съ петъ жбца (рога), които служили за потикане.

464. Дробежъ или крѣтия: благородната вжтрѣшность, т. е. дробъ, сърдце и пр.

470. Пукли т. е. сждове (подобни на комбана, нагорѣ съ отвора) за вино.

- Постѣ слѣдъ заходѣ-слънце, когато настанѣ тъмница, 475
 Тѣ отидохъ да легнатъ на брѣга при вжжята.
 Другата заранъ рано съ червената утрена зѣря
 Тѣ си отплувахъ пакъ назадъ къмъ ахайския лагеръ.
 Богъ Аполонъ имъ даде сега по посоката вѣтръ.
 Щомъ изправихъ мачтата и опнххх платната, 480
 Вѣтрътъ ги наду и пурпурнитѣ морски талази
 На часа забучахъ околъ летеция корабъ,
 Който фукна по вълнитѣ и се упкнѣ напръди.
 Сетнѣ, когато си стигнххх въ ахайския лагеръ,
 Храбритѣ момци извлѣкохъ черниятъ корабъ отвѣнка 485
 На пѣсѣка и му подложихъ дълги дървета.
 Слѣдъ това се прѣснххх изъ стана по своитѣ палатки.
 Въ сѣщото врѣме при бързата флота съвсѣмъ се изяде
 Отъ вражда благородний Ахилъ, синътъ на Пелея.
 Той не ходѣше ни на славнитѣ тѣхни съвѣти, 490
 Ни на битки, но си топѣше само сърдцето
 Все на едното мѣсто, макаръ че ламтѣше за битки.
 Ето най-подиръ изгрѣ и дванайсета зѣря,
 И боговетѣ дойдохъ въвъ Олимнийски палати
 Вкупомъ съсъ Зевса на челó. Тетида държеше 495
 На-умъ молбата му; тя се издигна изъ морската бездна,
 Още въ зорѣ отлетѣ на високий Олимпъ въ небесата
 И намѣри всевидецътъ Зевса отдѣлно отъ всички
 На зхбатий Олимпъ на най-високото теме.
 Тя падна прѣдъ него и му прѣгърна позѣтѣ 500
 Съ лѣвата ръка, а съ дѣсната го хвана подъ брадата
 И почна да се моли на всевишния Зевса:
 „Отче, ако съмъ ти услужвала нѣкога словомъ
 Или дѣломъ, и ти изпълни, каквото те моля:
 Ти почети синѣ ми, който е най-кратковѣченъ 505
 На свѣта, и друго: царъ Агамемнонъ Атреевъ
 Го обезслави, че му отне наградата силомъ.
 Боже всевишни, ти почети любезний Ахила;
 До тогазъ помагай на троянци, догдѣто
 Всички ахайци го обсапнатъ съ почести само.“ 510
 Тѣй се молѣше тя, но Зевсъ не продума ни дума,
 Все си мълча, а Тетида, както държеше позѣтѣ,
 Никакъ не мръднѣ отъ мѣстото и рече повторно:
 „Ха обѣщай ми де и ми кимни непрѣмънно,
 Или пъкъ откажи, че ти си свободенъ, да знамъ 515
 Баремъ добрѣ, че азъ съмъ най-прѣзрѣна богиня.“

Чакъ сега, но безъ воля, Зевесъ починъ да говори:

„Скърбно наистина, ако ме доведешъ да се скарамъ
Съ Хера, когато ме озлобѣ съ оскърбителни думи.

Тя и така си се кара всѣкога съ мене и вика, 520

Че помагамъ все на троянцитѣ въ страшнитѣ битки.

Ти си върви сега, но само дано те не види

Хера, та азъ ще видѣ послѣ и ще го свърши.

Ха да ти кимнѣ и съ главата, салъ да повѣрвашъ.

То е най-значителенъ бѣлѣгъ за боговетѣ: 525

Мойта дума е тогазъ невъзвратна, сигурна

И дѣйствителна, стига само да кимнѣ съ главата.“

Въ сжщото врѣме Зевесъ ѣ кимнѣ съ чернитѣ вѣжди,

При което амбрѣнитѣ кждри се разлюлѣхъ

По безсмъртната бѣжа глава, а Олимпъ потрепери. 530

Слѣдъ това рѣшение тѣ си трѣгнѣхъ: Тетида

Се фърли отъ блестящия Олимпъ въ дълбокото море,

А пъкъ Зевесъ отиде въ палата си; и боговетѣ

Вкупомъ станѣхъ да срещнатъ баща си, единъ не посмѣа

Да остане, но се дигнѣхъ всички на срѣща. 535

Той си седнѣ на трона. Обаче богинята Хера

Знаеше: тя видѣ, че тѣ се надумахъ двама

Съсъ дъщерята на морския богъ, сребронога Тетида,

И на часа подбра мѣжа си съ язвителни думи:

„Кой крои, лукави мѣжо, планове съ тебе? 540

Всѣкога искашъ все настрана и скрито отъ мене

Да кроишъ потайни планове; никога още

Самъ не щѣ да ми кажешъ ни дума, какво си намислишъ.“

А всемогщия владѣтель на цѣла вселена ѣ рече:

„Херо, ти не можѣ да ми знаешъ всичкитѣ мисли: 545

Тѣ сѣ тежки за тебе, макаръ че си ми и сжпруга.

А каквото е възможно да знаешъ, то никой

По-напрѣдъ отъ тебе, ни богъ, ни човѣкъ ще го знае:

Но намисли ли нѣщо самичѣкъ безъ боговетѣ,

Ти не трѣба никакъ да питаешъ и да изпитвашъ.“ 550

А окатата и почтена Хера му рече:

„Страшни Зевсе, каква ужасна дума изрече!

Азъ и тѣй съвсѣмъ не питамъ и не изпитвамъ;

Ти си рѣшавашъ всичко спокойно, каквото си искашъ.

Страхъ ме е салъ да не би да те е прѣдумала нѣкакъ 555

Злѣ дъщерята на морския богъ, сребронога Тетида.

Още отзаранъ тя паднѣ прѣдъ тебъ на колѣнитѣ

И ми се чини, ти ѣ кимнѣ насигуръ, че искашъ

Да почетешъ Ахила и погубишъ мнозина.“

- Слѣдъ това гърмителя Зевсѣ ѝ отвърнѣ и рече: 560
 „Чудна си! все подозирашъ и все ме слѣдишъ постоянно;
 Но съ това не ще постигнешъ нищо, а салъ ще
 Ми изстинешъ отъ сърдцето; тогазъ да си мислишъ!
 Ако това е така, очевидно ази го искамъ.
 Ти да мълчишъ и да слушашъ само моята дума, 565
 Инакъ онѣзъ богове до единъ не ще ти помогнатъ,
 Ако ти дойдѣ и дигнѣ на тебъ необорнитѣ рж'цѣ.“
 Тази строгостъ уплаши много почтената Хера:
 Тя си скроти сърдцето и мълкнѣ на мѣстото,
 А боговетѣ се смутихъ въ палата на Зевса. 570
 Тукъ знаменитий художникъ Хѣфестъ начинѣ да говори
 И угажда майци си, на бѣлоржката Хера:
 „То ще бѣде наистина скръбно и нетърпимо,
 Ако така захванете споръ за смъртнитѣ хора
 И се развикате всрѣдъ боговетѣ; никаква радостъ 575
 Вече отъ блѣскавий пиръ, когато злото надвива.
 Мамо, азъ бихъ ти рекълъ, макаръ че ти си разбирашъ,
 Да угаждашъ на милия татка, да се не разсърди
 Още веднажъ и да ни побърка тогава на пира.
 А'ми ако свѣткателътъ Зевсѣ Олимпийски поиска 580
 И ни фърли отъ нашитѣ тронѣ, че колко е силенъ!
 Гледай да се обърнешъ съ благи думи къмъ него:
 Той веднага ще се смили отново надъ нами.“
 Съ тѣзи думи рипнѣ и сложи двоеушеста чаша
 Въвъ ржката на любезната майка и рече: 585
 „Мамо, търпи и се сдържай, колкото и паскърбена,
 Само да те не видѣ, мила майчице, бита,
 Че тогазъ, макаръ и опечаленъ, нѣма да можъ
 Да помогнѣ: ужасно е срещу Зевса да бѣдешъ.
 Ето и по-прѣди, когато взехъ да помагамъ, 590
 Той ме зафичи за кракъ отъ небесния прагъ нанадолу.
 Цѣлъ цѣлничъкъ день летѣхъ, та съ вечерното слънце
 Азъ паднахъ на Лемносъ, но едва се сѣскахъ,
 И добрѣ, че синтийцитѣ ме прибрахъ веднага.“
 Отъ това бѣлоржката Хера тогазъ се усмихнѣ 595
 И усмихнѣта взе отъ синѣ си чашата въ ржка.
 Па и на другитѣ тамъ богове почнѣ да налива
 Хѣфестъ ѳгдѣсно сладъкъ нектаръ изъ пукела въ чаши.
 Страшенъ смѣхъ се подигнѣ сега между боговетѣ,

571. Хѣфестъ, синъ на Зевса и Хера, богъ на огъня.

593. Лемносъ, островъ въ Егейското море.

594. Синтийци, вѣроятно тракийско племе, най-старитѣ жители на островъ Лемносъ.

Щомъ го видѣхъ, че почнъ да лети изъ салона. 600

Цѣлиятъ день до заходъ-слънце дори боговетъ
Се веселихъ на блѣскавий пиръ отъ всичко доволни,
Както отъ прѣкрасната лира на богъ Аполона,
Тѣй и отъ разнитъ пѣсни на сладкопойнитъ музи.

Послѣ, когато свѣтлото слънце слѣзе на западъ, 605

Всички си отдохъ да легнатъ въ свойтъ палати,
Че на всѣки единъ знаменития и силноръжки
Хефестъ бѣ сградилъ по палатъ съ чудесно умѣние.

Зевсъ, Олимпийскій свѣткатель, си отиде на леглото, 610

Гдѣто си спѣше, когато сладкъ сънъ го плѣнѣше.

Тамъ се възкачи заедно съсъ златотронната Хера.

Прѣвелъ отъ старо-гръцки *Р. Горановъ*.

СОНЕТЪ.

(Изъ Петрарка.)

Не чакамъ миръ — нито война жестока;
Сърдцето ми ту пламъкъ е, ту ледъ;
Летѣж — и въ пропасть падамъ азъ дълбока;
Прѣзираамъ — и прѣгръщамъ цѣлий свѣтъ.

Нито въ тъмница ази съмъ затворенъ, —
Нито пъкъ знаѣж, що е свобода:
На Купидона азъ съмъ рабъ покоренъ —
И въ робство ще останъ за всегда.

Азъ виждаамъ безъ очи, безъ гласъ ридаамъ:
„На помощъ!“ — викаамъ — и да мрѣ желяамъ;
Прѣзираамъ се — и милъ ми ѣ божий день.

Скърбѣж, тѣжжъ — и прѣвъ сълзи се смѣж, —
Желяамъ да умрѣж и да живѣж. . .

О, ето що направи ти отъ менъ! . . .

Триестъ, 1895. г.

Прѣв. отъ италиански *К. Христовъ*.

ЕСЕННИ МИСЛИ.

Разказъ отъ Tor Hedberg. ¹⁾

Когато есенъта приближи, когато днитѣ станхтѣ вече къси, природата като че се обзима отъ едно горещо желание, да се покаже още веднажъ въ всичката си хубостъ, въ всичкото си великолѣпие. Единъ видъ трѣска изкарва животворна мязга, листата поиматъ жедно свѣтлина, подмладяватъ се, разпуцатъ се, а спокойната зеленина се обръща въ подвижна, жива маса, съ неопредѣлени, треперливи шарки. Гората става по-хубава, по-гиздава отъ другъ пхтъ, ала и по-тжжовна, защото подъ това великолѣпие отъ цвѣтове се съзиратъ немощта и близката смъртъ, която се приближава тийнствена и непозната. Трѣската, обхванжла пожълтѣлитѣ листа, ги изгаря и убива, и есенъта продължава твърдитѣ си стѣпки.

И единъ день небето става блѣдносиньо, безоблачно; въздухътъ студенъ и прозраченъ; и слѣдъ тоя день настѣпва мразовита нощъ. Въ такава ясна нощъ природата дава послѣдното си сражение: тя се бори противъ смъртния си неприятель — студа. На сутринята, когато слънцето се покаже червено на хоризонта, когато сланата заблѣсти върху трѣвата и листата... тогава вече борбата е свършена, трѣската угасва и листата падатъ безъ милость единъ по единъ.

Такова първо смръзване бѣше покрило полето съ скрежъ, ала прѣзъ слѣдния день въздухътъ се стопли, слънцето смекчи земята, която бѣше захванжла да се вледенява. Въ тоя часъ слънцето захождаше задъ боровата гора, що се чериѣше далече на хоризонта. Дрезгавината се настаняваше полека и въ въздуха се почти чувствуваше пролѣтно вѣние. Ала въ тая тишина се

¹⁾ Frans Theodor Hedberg, шведски драматикъ и новелистъ, се е родилъ на 2. мартъ 1828 въ Щокхолмъ. Той не само е съчинилъ собствени драми, но е прѣвелъ и обработилъ на шведски и чужди драми. Въ своитѣ новелистични съчинения той между друго описва отъ собственъ опитъ животътъ на пътуващитѣ театрални трупи. Въ 1862. годъ той биде назначенъ за драматургъ и учитель по декламацията на кралевия театръ въ Щокхолмъ, а въ 1881. годъ за директоръ на готенбургския театръ.

носѣше изъ въздуха неопредѣленъ шумъ, тайнствено шепнене, като смъртна жалба на невидими елфи: това бѣхж листата, що се откъсвахж отъ клонищата и постилахж земята.

Карина отпусна работата си, която се плъзнѣ по колѣнѣтъ ѝ, и погледна изъ прозореца. Изведнажъ тя се усѣти страбена грубо отъ тежко, мжчително чувство, отъ есенна тѣга. Тя бѣ видѣла това годишно врѣме какъ иде отъ день на день; тя слѣдѣа крачка по крачка неговиятъ погребаленъ вървежъ, а сега ѝ се стори да вижда за прѣвъ пѣтъ, че есенята е вече дошла, немплостива, злокобна! Едно неясно чувство я завладѣ: познатиятъ пейзажъ изведнажъ прие прѣдъ очитѣ ѝ чуденъ изгледъ. Стори ѝ се, че отвореното пространство между оголенитѣ клонѣе расте, разтѣга се, и че далече нѣйдѣ тя чете тайнственъ въпросъ. Тя се отвърна отъ тази си мисль, като не бѣше увѣрена, добръ ли е разбрала това усѣщанье; ала останѣ смазана отъ убѣждението, че ако се не лѣжеше, не ще знае, какво да отговори.

— Нѣма отговоръ на това, промѣлви тя.

Звукътъ на нейния собственъ гласъ я извади отъ блѣна ѝ, който тя изпрати съ блѣдна усмивка. Ала слѣдъ една минута тя желаше изново да се усмихне... и тогава... тогава тя изпита странно чувство: станѣла бѣше сама за себе си енигма: ти се не познаваше вече, душата ѝ се стори непознатъ свѣтъ — като тоя пейзажъ прѣзъ прозореца — свѣтъ, пълненъ съ тъмнина, въ която се не осмѣляваше да вникне и която я привличаше, като я изпълняваше съ страхъ. Сжщо такова чувство усѣщаше тя, когато въ своитѣ разходки по гората срещнѣше нѣкоя неизходена пѣтека: сжщото неопредѣлено влѣчение, сжщиятъ неясенъ страхъ. Съ дѣтинска живость тя изминваше нѣколко крачки по непознатата пѣтека; послѣ, изведнажъ, обхванѣта отъ нѣкаква студена умора, тя мислѣше: дали ще мож послѣ да намѣриш пѣтьтъ за у дома? — и като въздъхваше слабо, тя се връщаше назадъ. Тя направи сжщото и сега: задълбочи се малко въ себе си и, завладѣна отъ страхъ да не изгуби пѣтьтъ си, тя се върна... съ въздишка.

Тя пое работата си и започна отново шевѣтъ си. Дѣцата ѝ играехж въ съседната стая; нейниятъ мжжъ излѣзе изъ кабинета си, обиколи нѣколко пѣти стаята, спрѣ се до нея и ѝ поглади съ ржка коситѣ, — както правѣше, кога нѣкоя мисль го занимава. Той казваше, че това го успокоява, — коситѣ ѝ бѣхж толкова хубави! Карина издигна очи и го погледна приятелски... както всѣкога. Той се върна въ кабинета си. Когато вратата слѣдъ него се затвори, тя усѣти, че ще плувне въ

сълзи, безъ да знае защо, и съ голѣмо усилие ги задържа, като изпусна глухо, покъртително ридание.

Дѣтинскиятъ шумъ растѣше. Една прѣпирня се бѣше подигнала и заплашваше да се обърне на сбиванье. Най-послѣ най-голѣмото отъ дѣщата блѣсна грубо вратата, подаде си главата и попита:

— Мамо, на колко си години?

Карина трепна, сѣкашъ нѣкой я удари.

И отговори кратко, съ коравъ гласъ:

— На трийсетъ.

Вратата се затвори и се чу тържествуващиятъ, издигнатъ надъ другитѣ гласъ на едно отъ дѣщата.

Карина станъ съ голѣма бързина. Въ душата ѝ царуваше силно вълнение, и тя не можеше повече да стои неподвижна. Струваше ѝ се да усѣща, че нѣщо расте и се уголѣмява въ нея; помисли, че гърдитѣ ѝ ще се прѣснатъ. Тя ги улови съ двѣ рѣцѣ толкова силно, щото усѣти болка — искаше да не чувства вече това страдание, което се заби въ сърцето ѝ като остъръ ножъ.

Тя се застоя прѣдъ огледалото, отметна коситѣ отъ челото си и се гледѣ дълго. Тя не искаше да види, дали бръчки сж свили жлитѣ на нейнитѣ клѣпачи, дали челото ѝ е по-малко бѣло, по-малко чисто отъ другъ пътъ; тя не съгледа, че въ скулуфитѣ си има вече бѣли косми. Нейнитѣ разширочени очи запитвахъ съ тъга образътъ, който гледаше отъ дъното на огледалото, като че тя искаше да вникне въ дълбочинитѣ на душата си. Послѣ поглади полека съ рѣцѣ лицето, шията и кръстътъ си, и отпусна рѣцѣтъ безъ сила.

И тѣзи думи ѝ дойдохъ на умъ.

— Нѣма отговоръ на това!

Какво искаше да каже! Тя едвамъ го разбираше. Тя знаеше само, че въ нея нѣщо велико и хубаво — това, което ѝ бѣше най-мило — бѣше изсѣхнало полека, отъ година на година, отъ день на день, но сега възкрѣснало, по-силно отъ всѣкога, чукаше на вратата на нейната душа, плачеше, молѣше, заповѣдваше. Тя знаеше още, че я притегля буйно нѣкаква неопрѣдѣлена, свѣрхчовѣшка цѣль... Каква цѣль? Тя не можеше я нарече: това е нѣкакво откровение, гласъ отъ далече, който ѝ носи миръ, утѣха, като ѝ казва: обичамъ те.

Тя обърна гърбъ къмъ огледалото и се иземѣ кжсо и горчиво. Въ тая минута тя зачу стѣпкитѣ на мжжа си. Прѣди той да влѣзе въ стаята, тя изкочи бързо навънъ, грабна шапката и дрѣхата си и измъкна стѣлбата тичешкомъ. Като слѣзе

на двора. тя облѣче дрехата си, послѣ наложи шапката си и я сне почти тогчасъ, като я задържа въ ржка. Слѣдъ това се ухити къмъ гората съ дребни, бързи крачки.

Тя мислѣше, колко нѣти, прѣди десетъ години, е казвала на тогава, отъ когото сега побѣгнѣ, че го обича. Дали го обичаше, наистина, тогава? Прѣзъ ума ѝ мина съмнѣние, но тя го отблъснѣ. Прѣди десетъ години се съединихъ тѣ; тя му бѣше родила четири дѣца, а сега го избѣгнѣ, както бѣгатъ, за да си спасятъ живота. Тя не търѣше да си изясни това чувство: тя гледаше право въ лицето на дѣйствителността — гола, груба и ясна.

Тогавя нейното въображение ѝ нарисова, какво щѣше да бѣде, ако тя напуснѣше, още сѣщата минута, завинаги своето огнище и трѣгнѣше по свѣта да търси... щастие? помисли тя, пзпърво смѣешкомъ, послѣ досущъ сериозно. Нейниятъ дѣлъ отъ щастieto! Тя знаеше добръ, че това е празна мечта, ала се силѣше да я оживи, да я направи съ плѣтъ и кръвъ, до лудостъ щастлива, че плува изъ нея, защото знаеше, че когато стигне краятъ ѝ, нѣщо я чакаше, нѣщо скръбно, тежко, тържествено, — като послѣдно сбогомъ на всичко, което имаше най-мило.

Тя бѣше стигнала гората. Влѣзе между бѣли брѣзи; сухи листа шумѣхъ подъ краката ѝ и непрѣстайно падахъ около нея, безжалостни, единъ слѣдъ другъ. Карина имаше трѣска, пулсътъ ѝ биеше уснено; тя изпитваше тази тежестъ, слѣдъ която иде важно, рѣшително дѣйствие... и все пакъ тя знаеше, че нищо нѣма да се случи, че всичко ще остане по старому. Ала когато тая мисль ѝ станѣ ясна като день, тя се усѣти сграбена отъ такова отчаяние, което не се рѣшаваше да отпѣди. Тя се потопи изново въ своя блѣнъ: да трѣгне по свѣта, да търси щастие!

Изведнажъ тя почувствува, че я обхванѣ студено успокоение; тя се спрѣ, седнѣ върху единъ камѣкъ, като се облегнѣ до една брѣза. Тя се бѣше уморила; извѣмѣрна тежестъ слѣрви нейното тѣло, главата ѝ клюмнѣ върху гърдитѣ, и тя си затвори очитѣ. Изново пакъ тайнствениятъ гласъ ѝ шѣпнѣше на ухото: обичамъ те.

Една бѣсна буря отъ съжалѣния щѣше да разкѣса гърдитѣ ѝ; пламнѣлото ѝ въображение се събра въ трѣскаво, горещо стремение къмъ щастие, любовъ, младежки радости, къмъ всичко, което мисльта и блѣноветѣ ѝ виждахъ велико и хубаво, къмъ живота, истинския животъ, пѣлентъ, съвършенъ, никога непостигнатъ, ала сѣществувашъ, защото къмъ него се стремимъ всекога... Въ сѣщото врѣме Карина чувствуваше другъ

животъ, сжщински, тежъкъ, неизбѣженъ, който я бѣше завладѣлъ цѣла и тежеше върху ѝ. И тя плака, плака, както не бѣше плакала никога: бурни сълзи, незапирни и толкова горчиви, щото ѝ се струваше, че заедно съ тѣхъ изтече всичко, което даваше нѣкаква цѣна на живота ѝ.

Единъ по единъ листата на брѣзата се откъсвахъ и падахъ на земята. Нѣкои покрихъ дрехата на Карина, седнѣла на земята; въ тая минута тя издържаше послѣдната си борба и казваше сбогомъ — послѣдно сбогомъ! — на младостта си.

Дѣцата бѣхъ легнали, когато Карина влѣзе въ къщи. Мажъ ѝ четѣше вѣстникъ. Тя взе работата си и седнѣ при масата на обичното си мѣсто. Той почете още нѣколко минути, остави вѣстникътъ грубо и я попита:

— Къдѣ се бѣше запилѣла?

Карина не отговори.

— Защо излѣзе? подбе той нетърпѣливо. — Съ каква цѣль?

— Съ никаква, отговори тя сухо.

— Всѣко нѣщо трѣба да се извършва разумно.

Това бѣше едно отъ любимитѣ му правила.

Карина го погледнѣ съ чудно изражение и отговори:

— Азъ бѣхъ намислила да ви напуснѣ, тебе и дѣцата.

Той се изсмѣ силно; ала тутакъ се смълча и поблѣднѣ.

Погледнѣ жена си внимателно и разбра изведнажъ, че животътъ не е тъй простъ, както го мислѣше и както обичаше да го изказва въ разговоритѣ си. Такова вълнение го обхванѣ, щото той изпуснѣ вѣстникътъ отъ треперешитѣ си ръцѣ.

И дълго врѣме слѣдъ това той бѣше погълнатъ отъ сжщия този страхъ и оттегли ръката си, готова почти да помилва коситѣ ѝ. И той я гледаше съ изумлѣние, сѣкамъ не бѣше увѣренъ, че е тя... неговата малка Карина.

Прѣвелъ отъ френски *Ив. Ст. Андрейчинъ.*

СМЪРТЬТА НА ЮДА.

Отъ Винченцо Монти.¹⁾

I.

Разкаянье сърдце му разтрепери —
Той върнѣ сребърнициѣ проклети,
И по едно дърво се покатери
И бързо увисна подъ клоноветѣ.

И люшна се; но дълго ошѣ душата
Зловѣщо ви вѣвъ тазѣ грѣдѣ задушена,—
Кѣлнѣше тя Исуса, небесата,
Кѣлнѣше адѣтъ... цѣлата вселена.

Най-послѣ прѣдѣ Всевишнѣи тронѣ застава
Духѣтъ, щомѣ отъ плѣтъта освободи се;—
Съзрѣ го Богѣ и съ прѣста си тогава,
Намокренѣ въ праведната крѣвъ, ужасна
На челото му прѣсѣжда написа
И въ Ахеронѣ безмилостно го тласна.

II.

Падна той въ Ада мраченѣ и задушенѣ, —
И цѣлата затресе се земята;
Любѣише вѣтърътъ трупа бездушенѣ,
Рушеше се отъ дѣно планината.

Привечерѣ тамѣ случайно прѣлетѣхѣ
Лѣхчисти ангели кѣмѣ небесата,
И посинѣлнѣи Юда катѣ съзрѣхѣ,
Отъ страхѣ съ крила закрихѣ си лицата.

¹⁾ Името на В. Монти стои въ редоветѣ на най-отчаянитѣ и най-талантливи защитници на класицизма въ XVIII. столѣтие. Той е роденъ на 19. февруари 1754. г. въ малкото селце Алфонсинѣ, а умирѣ на 13. октомври 1827. г. въ Миланѣ. Между многобройнитѣ му съчинения и до днесѣ се четѣтъ съ най-голѣма услада неговитѣ Любовни елегии и поемитѣ му: Базвилияна, Музогония, Маскеронияна, Феронияда, Пѣвецѣтъ на черния лѣсъ и Прометей, — като не се обръща внимание, разбира се, на политическата имъ безприщностъ. Но неговитѣ трагедии: Аристодемѣ, Кай Гракхѣ и Манфредѣ сѣ иѣмали и иѣматъ голѣмѣ успѣхѣ.

Винченцо Монти даде на Италия и единѣ образецѣ прѣводѣ на Хомеровата Илиада.

Вѣд. на пр.

А демонитѣ трупѣтъ откачихх
 И въвъ прѣгрѣдкитѣ си тѣ печаленѣ
 Гробѣ на прѣдателя Христовѣ дарихх.
 И въ тържество тѣ отлетѣхх бѣсно
 Кѣмъ Ахеронѣ и на духа страдаленѣ
 Повърнихх пакѣ тѣлото безгласно.

III.

Когато трепих пакѣ животѣ въ окото
 На този, кой плачѣ вѣченѣ само чака,
 Великата прѣсѣда на челото
 По-ясно се видѣ да грѣй верѣдѣ мрака.
 При този видѣ вси отстъпватѣ ужасени:
 Едни съ рѣцѣ закриватѣ си очитѣ,
 А други — въ прѣстѣпленѣя закалени —
 Отъ страхѣ топятѣ си въ Ахеронѣ главитѣ.
 Уплашенѣ самѣ отъ своето прѣстѣпленѣе
 Той скръщих съ зѣби, скри се и захванѣ
 Да трий написаното съ озлобленѣе.
 Нещастни! — Туй бѣ прѣгрѣшенѣе ново, —
 И ошѣ по-ясна прѣсѣдната станѣ . . .
 Неизлѣчимо ѣ божнѣето слово!

IV.

Но въ мигѣ внезапенѣ шумѣ се тамѣ повдигих —
 То бѣ Плутонѣ, що яростно ревѣше:
 Исусѣ въ владѣнията му пристигих, —
 Свобода той да извѣсти летѣше.
 Тогава се яви тамѣ Юда смаянѣ
 И взрѣ се въ него тѣжно, мълчаливо:
 Сълза примрѣжи взорѣтъ му отчаянѣ —
 Заплака безнадежно той горчиво.
 Въвъ отговорѣ жестоко се грѣмѣ разнесе
 И огненѣ дѣждѣ врѣхѣ клетника налете. . .
 Той огорчи се и страшно се затресе.
 То алфа бѣ на неговата сѣдбина. . .
 И слѣдѣ това отъ този издайникѣ клетки
 Исусѣ отвърних погледѣ и отминѣ.

Триестѣ, 1895. г.

Прѣв. отъ италиански *К. Христовѣ*.

Теорията на еволюцията и нейните най-нови противници.

Ония читатели, които слѣдиха внимателно научно-литературният живот на западна Европа, помнятъ сказката, която държа прѣзъ августъ 1894. год. въ съборието на Британската научна асоциация въ Оксфордъ прѣдсѣдателтъ ѝ, лордъ Салебъри (Salisbury). Сказката бѣше изцѣло посветена на еволюционната доктрина и заключаваше въ себе си най-безмилостната ѝ критика. Политическиятъ оракулъ на консервативна Англия, дилетантътъ-учень, който прѣкарва рѣдкитѣ си свободни минути съ повърхностно занимание съ химията въ своята богата лаборатория, „благородниятъ маркизъ“, се е завзелъ съ чудесно леко сърдце да унищожи съ единъ замахъ плодетѣ отъ работитѣ на цѣло поколѣние гениални философи-природопознатели, и да разруши теоретичната основа на днешното природознание, — основа, създадена чрѣзъ четиресетъ-годишни трудове на такива гиганти на мисълта, като Дарвина, Спенсера, Хъксли, Уолеса, Тиндала, Хекела и много други. И трѣба да признаемъ, че тая необичайна дързостъ се е овѣнчала съ заблѣжителенъ успѣхъ. Доктрината на еволюцията е била разбита на прахъ отъ краснорѣчивия ораторъ. Тя безповратно е била осъдена като празна хипотеза, която виса въ въздуха и не се осланя на никакви непосредствени доказателства, на никакви фактове, констатирани отъ научното наблюдение. Излѣзва, споредъ маркиза, като че кредитътъ ѝ въ науката е плодъ на нѣкое странно недоразумѣние, че е дошло врѣмето ѝ да изчезне отъ сцената, че на науката не остана друго, освѣнъ да се откаже отъ нея и отново да се върне къмъ старото схващане, дадено намъ отъ библията и потвърдено отъ традиционнитѣ вѣрвания на всичкитѣ народи, за сътворението на свѣта отъ личенъ дѣятел, който е работилъ по опрѣдѣленъ планъ — отдѣлно творение на всички видове и жизнени разновидности на земята.

Наистина, такъв резултат е добитъ — както ще видимъ по-долу — само благодарение на цѣлъ рѣдъ логични и фактични погрѣшки и поправки. Но това обстоятелство съвсѣмъ не е погрѣчило, маркизъ Солсбъри да произведе на „голѣмата публика“ грамадно впечатлѣние. Ученитъ, прѣдъ които е произнесена сказката, не сж могли, разбира се, да протестиратъ отворено противъ твърдѣнията на избрания отъ тѣхъ самитъ прѣдседателъ на „асоциацията“. Притова слабостта на неговата аргументация е била толкова очевидна, щото тѣ счели за съвсѣмъ ненуженъ какъвъ да е протестъ. Тѣ изслушали сказката, ржкоплѣскали, изказали, по приетия обичай — чрѣзъ устата на самия Хъксли, благодарностъ на оратора, и спокойно се възвърнали къмъ своитъ научни занятия, безъ ни най-малко да се безпокоятъ за съдбата на доктрината, която споредъ тѣхъ е доста силно закрѣпена въ науката, щото да има нужда да я защищаватъ отъ случайни нападения, и то отъ страна на рицари на отживѣли традиции. Последствията обаче показяхъ, че това отнасянье на ученитъ къмъ работата, при всичката му естественостъ, е било твърдѣ погрѣшно. Сказката на Солсбъри, разпространена отъ хиляди газети между милиони читатели, снабдена съ похвалителни коментари отъ църковни и свѣтски ревнителни на „правовѣрнето“ и реакцията, произведе, благодарение на мълчанието на компетентнитъ хора, толкова по-убѣдително впечатлѣние въ срѣдата на незнаещата публика, която естествено вижда въ мълчанието на хората на науката очевидно доказателство на тѣхното смущение, съзнание на тѣхното безсилне, на пораженнето. Думитъ на оратора добихъ най-сетнѣ характеръ на оракулови изречения, не подлежащи на съмнѣние и прѣпиране, — толкова повече, че този ораторъ не е нѣкоя малко извѣстенъ проповѣдникъ или публицистъ, а първъ министъръ на Англия, канцлеръ на университета и прѣдседателъ на Британската асоциация. Тоя характеръ на сказката повече се утвърди въ очитъ на публиката, като се узна за шумнитъ одобренія, съ които с билъ посрещнатъ отъ нѣкои членове на Френската академия на наукитъ докладътъ на Солсбъревата сказка, прочетенъ въ едно отъ послѣднитъ ѝ засѣдания. Работата станъ сериозна. Най-скжпоцѣнното прѣобрѣтение на днешната наука, което толкова много спомогнъ за нейното развитие и което обѣщава да направи още повече, се подфърли на най-ожесточени нападения отъ всички страни, и то, оставено безъ защита, почнъ да се клати въ основитъ си. Трѣбаше вече безъ друго да се поддържи разклатениятъ му

кредитъ: трѣбаше да се разобличи най-послѣ чрѣзъ сериозна научна критика цѣлата тая комедия и да се покаже нейната слабостъ и нищожество. Разумѣва се, никой не би могълъ да изпълни тая задача по-добрѣ, отколкото старецътъ Спенсеръ, творецътъ и провъзвѣстителътъ на еволюционната философия. И Спенсеръ наистина се зае съ тая работа. Като оставилъ на страна своятъ социологически трудъ, съ който тоя старецъ, стоящъ вече прѣдъ отворения гробъ, се занимава въ послѣдно врѣме съ трѣскава енергия, той се рѣшилъ „да излѣзе самъ“ — както той казва — „въ борбата срещу реакционнитѣ идеи, които се разливатъ сега изъ Европа“, и да покаже на публиката „цѣлата слабостъ на лордъ-Солсбъревата аргументация“.

Плодъ на това благородно рѣшеніе бѣ блѣскавата статия на Спенсера „Принципътъ на еволюцията“, напечатана едновременно на английски, френски и нѣмски. Тя прѣдставя кратко, но въ висша степенъ ясно и обективно резюме на всичко това, що е събрано отъ философската мисль и научнитѣ изслѣдвания за потвърдѣние на еволюционната теория. Впечатлѣніето въ полза на еволюционизма, както ще види читателътъ, излиза наистина толкова силно, а дилетантската аргументация на лордъ Солсбъри толкова нищожна и за оплакване, че човѣкъ не може да се начуди, какъ е могла сказката на послѣдния, макаръ и за единъ мигъ, да обърне върху си толкова голѣмо внимание.

Прѣди да изложи научнитѣ доказателства, които свидѣтелствуватъ въ полза на еволюционната хипотеза, Спенсеръ разглежда чудната логична погрѣшка, която Солсбъри допуска въ своитѣ разсуждения. Тая погрѣшка, която състои въ едно опорито смѣсанье двѣ толкова различни понятия, като „еволюция“ въобще и „природенъ подборъ“ (selection) въ частности, се прокарва като червена нишка прѣзъ цѣлата сказка на лорда и, разумѣва се, го завежда въ единъ хаосъ отъ несъобразни и противурѣчиви заключения. За Солсбъри тия двѣ понятия, които се отнасятъ едно къмъ друго както цѣлото къмъ една своя часть, се явяватъ тождествени. Въ неговитѣ очи тѣ сж тѣй тѣсно свързани едно съ друго, че би било съвѣтъ невъзможно да се отдѣлятъ. Той като че и не подозира това, гдѣто „природниятъ подборъ“ е само една отъ причинитѣ, съ които науката си служи да обясни „еволюцията“. Той не иска и да разбере, че ако даже и природниятъ подборъ би се оказалъ по-послѣ несъстоятеленъ, или много по-малко важенъ отколкото сега ни се струва, то пакъ самата хипотеза на еволюцията,

споредъ която органическиятъ свѣтъ се е развивалъ и се развива въ зависимостъ отъ измѣненіята, които се натрупватъ малко по-малко въ организмитѣ, ни най-малко нѣма да пострада отъ това. Нейното положение въ науката ни най-малко не ще се поклати отъ това, че ще стане нужно, вмѣсто едни причини, които обуславятъ възникването и прѣдаването на такива измѣненія, да търсимъ други. За Солсбъри — колкото и да е чудно това — работата се прѣдставя много по-проста. За него е отъ само себе си понятно, че ако отфърлимъ природниятъ подборъ, намъ нищо друго не остана, освѣнъ да признаемъ схващанъето, споредъ което произхождението и животътъ на свѣта „е посредственъ или непосредственъ резултатъ отъ дѣйността на единъ личенъ дѣецъ“.

По тоя начинъ, като излѣзва отъ своето съвсѣмъ незаконно отождествение на „еволуцията“ съ „природния подборъ“, Солсбъри се счита съвсѣмъ правъ, да се бори противъ първата, като нанася своитѣ малко-много вѣщи удари върху втория. И когато въ резултатъ на тоя курпозенъ *quiproquo* теорията на природния подборъ му се чини поразена, той самоувѣрено тържествува побѣдата си надъ теорията на еволуцията и славослови другата хипотеза — „която остана единствена“ —, хипотезата на „личенъ факторъ, който въ своята творческа дѣйностъ се ръководи отъ непознатъ божественъ планъ“. Спенсеръ пада съвсѣмъ въ недоумѣние прѣдъ такава наивностъ на човѣкъ, който има претенция на ученъ. Въ сжщностъ, ако даже се съгласимъ на минута, че теорията на природния подборъ не удовлетворява исканията на научната хипотеза; нѣщо повече, ако приемемъ, че самата еволуционна хипотеза, лишена отъ подпорката на природния подборъ, остане, докато се намѣри друго обяснение, висеща въ въздуха, — то отъ гдѣ слѣдва, че сме длъжни да я отритнемъ и да признаемъ друга хипотеза, която съвсѣмъ е лишена отъ всѣко научно основание, която съвсѣмъ не се обяснява, която съвсѣмъ не се опира на какви да е прави или косвени доказателства и фактове? Хората, които отфърлятъ теорията на еволуцията затова, гдѣто тя не се потвърждава напълно отъ фактове, провѣрени съ строго научни наблюдения, забравятъ, че тѣхната теория не само не може да приведе за себе си нито едно наблюдение, но тя не може да бѣде нито колко-годѣ ясно прѣдставена и формулирана. Като искатъ отъ своитѣ противници пълно научно доказателство, тѣ се смѣтатъ съвсѣмъ освободени отъ задължението, да дадѣтъ какво да е доказателство въ полза на своята теория. Като намѣрватъ

затруднително, да се обясни произхождението на няколко милиона¹⁾ животни и растителни видове по пътя на постепенното измѣненіе на нѣколко първични типове, поставени въ необходимостъ да се борятъ за съществуванъето си и да се приспособяватъ къмъ срѣдата, тѣ намѣрватъ по-просто и по-рационално, да обяснятъ това съ теорията на отдѣлното творение на всѣки отъ тия милиони видове. Достатъчно е минутно размишление, за да се разбере, колко „просто“ и „рационално“ е такова обяснение. Човѣшката мисль обаче отказва да си прѣдстави конкретно операцията на „творението“, макаръ и на едно същество. Отъ небето ли пада то свършено готово и сформировано? Като Атина отъ главата на Юпитера ли се появява то изъ нѣдрата на земята? Отъ всичкитѣ страни на свѣта ли се стичатъ съвсѣмъ готови органи, чръва, дробове, кости и мускули, за да съставятъ извѣстна комбинация и да се обѣрижатъ въ живо, организирано тѣло? Или пъкъ може-би това става по-просто — споредъ библіята? Разумѣва се, наивната мисль и днесъ е способна да се удовлетвори съ такова схващанье, както се е удовлетворявала отъ нея 3000 год. по-прѣди наивната мисль на полудивото пастирско племе, но за нея не може да се говори като нѣщо, което влиза въ областта на науката. Въ всѣки случай, даже слѣпата вѣра не може да отрича, че подобно схващанье „не се осланя на фактове“, констатирани отъ наблюдението, и значи тя поне толкова малко отговаря на изискванията на научната критика, колкото и злочестата еволюционна теория, която, по мнѣнието на Солсбъри, тоже не се осланя на фактове.

Но вѣрно ли е, че послѣдната хипотеза не се осланя на какви да е фактове, констатирани отъ наблюдението? Лордъ Солсбъри не знае такива фактове, но науката знае, и знае такава твърдѣ много. Нека прѣгледаме, като стѣпваме подиръ Спенсера, обширнитѣ групи отъ такива фактове, събрани отъ разнитѣ отрасли на природознанието за потвърдѣние на еволюционната хипотеза.

Геологичнитѣ свидѣтелства за развитието на органичния свѣтъ сж повечето изчезнали, разрушени отъ врѣмето, и науката можѣ досега да изучи отъ тѣхъ само една най-незначителна частъ. И при все това, даже отъ такова непълно изучаванье вече се събрахж многобройни данн, които безсъмѣнно

¹⁾ Споредъ Карпентера числото на живитѣ видове на земята достигна до 2,000,000. Ако къмъ това число се прибавятъ и всичкитѣ изчезнали видове, то числото на всичкитѣ видове, които сж живѣли пъкога и които живеятъ сега още на земното кълбо, може да се изрази съ цифра не по-малка отъ 10,000,000.

доказватъ, че органичните форми, които сж населявали послѣдователните слоеве на земната кора, се прѣдставятъ като продуктъ на измѣненія, които сж се трупали постепенно и се прѣдавали по наслѣдство въ течение на милиони години. Недавните открития на нѣкои прѣходни форми между птиците и влѣчугите и още повече на цѣла серия отъ прѣходни форми, които начеватъ отъ орохипуса (*orohyppus*) на еоценовия периодъ и които послѣдователно възлизатъ прѣзъ мезохипуса, миохипуса, фотохипуса и фиохипуса къмъ сегашния конь (*hippus*), говорѣтъ по най-рѣшителенъ начинъ въ полза на еволюционната хипотеза, — толкова рѣшително, щото Хъксли, който по-прѣди приемаше хипотезата съ нѣкои оговорки, се присѣдини къмъ нея, слѣдъ като изучи забѣлѣжителната колекция отъ изкопаеми на професора Марша. Тая и други палеонтологични сбирки, върху които тука, за съжалѣние, не можемъ да се простираме, не само говорѣтъ въ полза на еволюцията на органичните форми, но и указватъ ясно посоката, по която е вървѣла еволюцията. Тѣ всички разкриватъ прѣдъ насъ общиятъ отъ граматна важность фактъ, че древните типове на кой да е класъ се отличаватъ съ сравнителна простота и еднородность въ структурата, когато новите типове — и колкото понови, въ толкова по-голяма степенъ — се оказватъ все повече и повече специализувани, — а то е непосредствено доказателство за тѣхното генеалогично родство, което става все по-малко и по-малко близко, благодарение на еволюционния процесъ, споредъ който признаците се разпрѣсватъ подъ влиянието на послѣдователните измѣненія.

Сжщиятъ урокъ ни дава и анализътъ на научната класификация, която по най-ясенъ начинъ установява тѣсната връзка, която съществува между първичните, вторичните и третичните подразделения на органичния свѣтъ. Неговите класове, разреци, родове, видове и разновидности прѣдставятъ градация отъ серийни групи, които се намиратъ помежду си въ правилно, постоянно отношение. Всѣка слѣдна група въ тая класификация въ сравнение съ прѣдната се отличава съ по-малкъ обемъ и съ по-голямо вътрѣшно сходство. Сравнителното имъ изучаване прѣдизвиква непобѣдимо въ ума прѣдставление за взаимното имъ родство — както между видоветъ, родоветъ, разреци и пр., които съществуватъ сега на земята, тъй и между тѣхъ и видоветъ, родоветъ и разреци, погребани въ разните слоеве на земната кора.

По-нататкъ, разпрѣдѣленieto на органичните форми въ пространството ни говори за сжщото нѣщо, както и разпрѣ-

дѣлението имъ по врѣмето. Сравнителната зоология установива по несъмнѣнъ начинъ родството между съврѣмненната фауна и изкопаемата въ една и съща областъ. Това „чудесно родство между мъртвото и живото“ е накарало повече отъ всѣко друго нѣщо Дарвина, да повѣрва въ филиацията на видоветѣ. Още Оценъ е доказалъ съ пълна убѣдителностъ това родство между съществуващитѣ и измърлитѣ видове въ Южна-Америка. Въ Австралия, която отъ незапомнени врѣмена е изолирана отъ другитѣ континенти, всичкитѣ туземни бозайници принадлежатъ къмъ типа на двутробнитѣ (marsupialia), и — забѣлжителенъ фактъ — всичкитѣ открити тамъ отъ палеонтологитѣ изкопаеми бозайници принадлежатъ къмъ сѣщия типъ торбести. Таква подобни илустрации, които ни доставя сравнителната зоология, може да се приведатъ още много, но за нашата цѣль е доста да кажемъ, че тѣ всички въ единъ гласъ говорятъ въ полза на факта за родството между изкопаемата и живата фауна на една и съща, малко или много опрѣдѣлено ограничена географическа областъ. А тоя фактъ отъ своя страна говори по най-убѣдителенъ начинъ въ полза на еволюционната теория.

Данитѣ на ембриологията все отново и отново ни повтарятъ сѣщата исторія. Трудоветѣ на Бера и на много други доказахъ, че всѣки организъмъ въ развитието на своя зародишъ като че повтаря безкрайниятъ редъ отъ послѣдователнитѣ фази на общия процесъ на органическата еволюция. Въ първия моментъ на своята възраст зародишътъ на извѣстенъ организъмъ не се различава почти съ нищо отъ зародишитѣ на другитѣ организми въ сѣщия периодъ на възрастта. Въ втория той добива нѣкои особености, които се явяватъ вече свойствени само на по-малко число организми въ съотвѣтния периодъ на зародишната възраст. Въ третия става още по-малка групата на сходственитѣ помежду си зародиши отъ разни органически видове, — докато най-послѣ зародишътъ не дойде до границитѣ на тоя видъ, къмъ който принадлежи организмътъ. Тѣй въ класа на грѣбначнитѣ, напр. ембрионътъ на птица или заекъ има въ извѣстенъ периодъ нѣкои особености, които сѣ свойствени въ сѣщото врѣме и на ембриона на рибата. Човѣшкиятъ зародишъ приема крайниятъ човѣшки типъ само слѣдъ като послѣдователно е приелъ и изгубилъ редъ черти, които сѣ общи съ по-долнитѣ органични типове, и т. н. Тоя забѣлжителенъ метаморфозенъ процесъ, който зародишътъ прѣживява, е съвсѣмъ необяснимъ отъ гледището на теорията на отдѣлнитѣ творения, а отъ друга страна той е съвършено по-

нятенъ отъ гледище на еволюционната теория, споредъ която всѣки отъ съществуващитѣ типове е резултатъ отъ постепенното измѣненіе на типовеѣ, които сж му прѣдшествували въ органичната история на свѣта. Отъ такава гледна точка излѣзва напълно естествено, щото индивидуалната история на развитието на всѣки организъмъ да носи въ себе си дѣри отъ общата органична история, която го е породила.

Най-послѣ къмъ съжитѣ заключения ни довежда и изучаванъето тѣй нареченитѣ рудиментарни или зачатъчни органи, които оставатъ съвсѣмъ необясними, ако въ тѣхъ не виждаме прѣживѣлости, които указватъ на прѣминатия отъ извѣстно животно етапъ въ органичното развитие. Сравнителната анатомия дава купъ фактове, които се отнасятъ до тия зачатъчни органи и които или се появяватъ въ извѣстенъ моментъ отъ възрастъта на организма, за да изчезнатъ послѣ безслѣдно (напр. зачатъчниятъ зѣбъ на кита), или не изчезватъ, а само се запитратъ въ възрастъта си и се явяватъ като странна, често безполезна, а често и врѣдителна придалка къмъ организма, макаръ тѣ въ свое врѣме да сж играли у прадѣдитѣ на вида си напълно опрѣдѣлена роля и сж били съвършено нормални и умѣстни. Тѣй, нѣкон породи змии сж запазили подъ кожата си рудиментарни крайности, които очевидно указватъ на тѣхното генеалогично родство съ гущеритѣ. Сжщо тѣй слѣпнитѣ crustacea, които живѣятъ въ кентукскитѣ пещери, иматъ зраковъ органъ въ рудиментарна форма. Сжщо и въ човѣшкия чрвевъ апаратъ се е запазилъ единъ чрввовиденъ отрастъкъ — слѣпото чрво, което не служи за нищо въ пищеварителния процесъ, но затова пъкъ той се явява като вмѣстилище на сериозни болести, и пр. и пр. Всички подобни фактове — а такива могатъ да се приведатъ безъ брой много — сж стояли въ науката като неразрѣшима гатанка, докато тя не биде разрѣшена отъ еволюционната теория. Отъ гледна точка на тая теория всички тия необясними фактове се явяватъ съвършено естествени и понятни, — тѣй сжщо съвършено, както ставатъ естествени и понятни горѣприведенитѣ фактове отъ ембриологията.

И тѣй имаме прѣдъ себе си 5 голѣми групи фактове, които всички говорятъ едно и сжщо, и като се подкрѣпятъ взаимно единъ другъ, даватъ неизблема основа на еволюционната хипотеза. Тая хипотеза — доколкото тя установява единъ общъ законъ въ развитието на органичния свѣтъ и на неговото генеалогично родство — не може да подлежи на съмнѣние, както и да се отнасяме къмъ едни или други частни

теории. съ помощта на които науката се старее да я обясни, да намъри нейните причини и форми на проявлението. Отъ друга страна същите фактове еднакво опровергаватъ и дискредитуватъ едногласно и неопровержимо противуположната хипотеза на специалните творения, като подигатъ единъ слѣдъ другъ дълъгъ редъ въпроси, на които тая хипотеза не може да даде колко-годѣ рационаленъ и понятенъ отговоръ.

И защо наистина и научната класификация, и палеонтологията, и ембриологията прѣдставятъ за разпрѣдѣлението на разклоняващите се признаци съвършено подобна картина на она, която ни прѣдставя генеалогичното дърво, споредъ чии то разклонения ние прѣзъ дълъгъ редъ поколѣния дохождаме отъ съврѣменните прѣдставители на рода къмъ тѣхния отдалеченъ общъ прадѣдъ? Нима се проявява въ това изумително еднообразие „случайна игра на природата“? Или пъкъ това е хитроумна шега на „личенъ факторъ“, комуто за нѣщо-си се пощѣло да създаде плузия за несъществуващо родство? Отгдѣ сж тия чудни метаморфози въ развитието на зародиша, които иматъ никакво отношение нито къмъ нуждите на момента, нито къмъ нормалния строй на израстналния организъмъ, нито пъкъ къмъ живота, който той води? Отгдѣ и за какво сж тия безполезни, а често пакти и вредливи зачатъчни органи, развитието на които се запира отъ извѣстенъ моментъ на възрастта имъ или съвсѣмъ изчезва? Каква роля играятъ тѣ въ „плана“ на архитекта на вселената? Какъ да се доведе въ съгласие тѣхното съществуване съ мъдростта на тоя „планъ“ и съ благостта на тоя „архитектъ“?

Но трѣба ли още да се разпростираме върху всичките послѣдници, къмъ които ни води теорията на „отдѣлните творения по извѣстенъ планъ“? Нашиятъ дисциплинуванъ отъ науката умъ се спира въ недоумѣние още прѣдъ първата буква на тая теория. Законосъобразността на явленията е станжала за насъ необходимо условие за мисленъето, а съ нея идеята за специалните творения се явява съвсѣмъ несъвмѣстима.

Каква разлика има, когато погледнемъ отъ тая гледна точка на еволюционната хипотеза! Тя не само се потвърждава отъ всичките наблюдавани досега отъ науката фактове, но се прѣдставя на ума съвършено понятна и рационална, а още повече—необходима. Най-бѣглиятъ погледъ на това, което става около насъ, не само показва постоянно измѣненіята, които се извършватъ въ органическия свѣтъ, но ни открива и общата причина на тия измѣненія. Вземѣте кое да е растение или животно и го прѣмѣтѣте въ нова срѣда, разумѣва се такава,

която да не се отличава толкова рѣзко отъ прѣдишната, щото да стане пагубна за живота му, ще видите, че то почва малко-по-малко да се приспособява къмъ новитѣ условия на съществуването си, почва да се измѣнява и да прѣдава новитѣ си особености по наслѣдство. Обстоятелството, че въ тоя примѣръ дѣйствува факторъ на изкуственъ подборъ, който липсува въ природата, не измѣнява важната за насъ страна на процеса. Изкуствено или не, получава се измѣнение, което ни интересува и което въ всѣки случай се явява като резултатъ отъ взаимодѣйствието между срѣдата и организма. Най-послѣ, можемъ да видимъ въ живота на природата хиляди подобни примѣри, гдѣто изкуственъ подборъ съвсѣмъ нѣма. Купъ такива примѣри ни дава антропологитѣ. Само ако не прѣдположимъ — а таквъзъ прѣдположение би отфърлилъ и самъ Солсбъри —, че известнитѣ намъ човѣшки разновидности сѣ продуктъ на отдѣлни творения, ние сме принудени да заключимъ, че особеноститѣ, съ които тѣ се отличаватъ една отъ друга, сѣ продуктъ отъ различията на срѣдата, която ги окръжава, на вида на живота имъ, на тѣхнитѣ — специални за всѣка отъ тѣхъ — пѣтища и начини за приспособение къмъ условията на съществуването. Това е единственото рационално обяснение, което намѣрва колкото искаме илюстрации, макаръ и напр. въ фактоветѣ на необикновеното приспособение, което се явява като резултатъ или отъ поиграването на неприспособенитѣ или отъ привычка, упражнявана съ вѣкове, или пъкъ отъ двѣтѣ тия причини заедно. Като примѣръ на такова приспособение може да се посочи на якутитѣ, тия „желѣзни хора“, които могатъ безъ опасностъ за здравето си да спятъ въ люта зима на отворенъ въздухъ, покрити съ ледена кора; — на индуситѣ, които се чувствуватъ съвсѣмъ охолни подъ огненитѣ лъчи на тропичното слънце; — на планинскитѣ индийски племена, прѣдставителитѣ на които се чувствуватъ прѣвзходно въ такива области, гдѣто не би могълъ да живѣе не само европеецъ, но даже и индусъ, и т. н. Това, което е ставало и продължава да става въ прѣдѣлитѣ на вида „човѣкъ“, който подъ влиянието на процеса на приспособението къмъ разнитѣ условия на съществуването се е раздѣлилъ на особенни разновидности и раси, е ставало и става въобще въ органичния миръ. Навсѣдѣ виждаме въ дѣйствие единъ и същъ общъ факторъ на приспособението, който докарва полезни измѣнения въ организацията, който ги набира и който води — посредствомъ все по-голѣмото разлѣчаване на

признаци — към появяването на все нови органични форми, които се отличават една от друго все повече и повече.

Слѣдъ като установява по тоя начинъ на неизбѣлема основа общиятъ фактъ на органичната еволюция, Спенсеръ минава къмъ въпроса за „природния подборъ“ въ частностъ. За него е безсѣмѣнно, че значителна частъ отъ възраженията противъ теорията на природния подборъ е плодъ на недоразумѣния и се обяснява съ несполучността на самия терминъ „природенъ подборъ“. Въ него като че се заключава прѣдставление — въ сжщностъ нему съвѣтъ чуждо — за съзнателна операция; той като че прѣдполага съзнателна цѣлесъобразна дѣятелностъ на природата. Замѣните тоя „подозрителенъ“ терминъ съ други; кажете намѣсто „природенъ подборъ“ — „прѣживяване на най-приспособенитѣ“, — и всѣки веднага ще види, че процесътъ, който означава тоя терминъ, е процесъ, който не подлежи на прѣшпирня, — процесъ необходимъ. За да се убѣдимъ въ това, доста е да опитае противното становище. Кажете, че природниятъ законъ състои въ прѣживяване на най-малко приспособенитѣ, че най-малко способнитѣ за борбата за животъ сжщества притежаватъ най-големъ шансове за побѣда въ тая борба, и вие веднага ще видите, че въ вашето твърдѣние се заключава очевиденъ абсурдъ и противурѣчие, което само себе си бие. Прѣживяването на най-много приспособенитѣ се прѣдставя прочее на нашия умъ тъй необходимо, както нѣкоя математична аксиома, която приемаме затова, защото не можемъ да си прѣдставимъ противното.

Прибавѣте къмъ тоя законъ на природата дѣйствието на другъ единъ — на закона за наследствеността —, който самъ Солсбъри не ще се рѣши да отрича, и вие ще получите въ нейнитѣ главни черти сжщата тая „теория на природния подборъ“, която се чини на лорда Солсбъри толкова неоснователна, и която въ сжщностъ не твърди нищо друго, освѣнъ тая очевидна истина, че побѣдата въ борбата за сжществуване трѣба да принадлежи на ония индивиди, които сж по-добрѣ приспособени, т. е. които притежаватъ, сравнително съ своитѣ съперници, нѣкоя лишна, полезна особеностъ. Тия индивиди иматъ повече изгледъ да съхранижтъ живота си и да оставижтъ потомство, което, възъ основа на наследствения законъ, запазва въ организацията си сжщата онаи полезна особеностъ, като я прѣдава отъ своя страна на своето потомство, — при което, разумѣва се, тая особеностъ има толкова повече шансове да се запази и да се развие по-на-

татъкъ, колкото тя се явява по-важна въ борбата за съществуване.

Всичко това е хубаво — ще кажътъ, може-би, нѣкои, както и не единъ пътъ говори Селебъри въ сказката си —, но къмъ що се свеждатъ тия безукорни аксломатични разсуждения на практика? Струва ли си да се говори за съхранение на потомството и за по-нататъшно развитие на тая или оная особеностъ, която се е появила случайно, когато намъ се прѣдставя въ висша степенъ маловѣроятенъ фактътъ за нейното първо прѣдаване на потомството, за което сж нужни два индивида отъ различенъ полъ, които и двата трѣба да притежаватъ тая особеностъ?

Съ това възражение би трѣбало надълго и широко да се разправяме, ако не се заключаваше въ него едно свършено произволно и погрѣшно твърдение. Разумѣва се, че вѣроятността, да се прѣдаде по наследство тая или оная особеностъ, става по-голяма, когато и двамата производители я притежаватъ. Но отъ това съвсѣмъ не слѣдва, че това условие е необходимо, и че прѣдаването не става, ако пзвѣстна особеностъ притежава само единъ отъ двата производителя. Съвсѣмъ наопаки, — и нашитѣ скотовѣдци знахтъ това отлично и много добръ се ползватъ отъ него. Това го знае и медицината, и психологията; знахтъ го историци и биографи; знаемъ го и всички ние, които сме се постарали да анализираме своитѣ лични наблюдения и възпоминания. Ние не можемъ, разбѣра се, да приведемъ тука многобройни примѣри, които да доказватъ тая истина. Ще споменемъ само дългогодишниятъ опитъ на знаменития окулистъ Линдсей Джонсона, който по най-рѣшителенъ начинъ свидѣтелствува въ полза на прѣдаването по наследство напр. кжеогледството, притежавано само отъ бащата, на всички или нѣколко отъ дѣцата си. Ето, между друго, генеалогичното дърво на едно отблизу познато нему семейство: бащата и майката — двамата съ свършено нормално зрѣние — имали 6 дѣца: двѣ мъжки отъ тѣхъ, по занятие миниятюристи, добили силно кжеогледство. И двамата тия се оженили за жени съ нормално зрѣние, и при все това всичкитѣ имъ дѣца, съ изключение на едно, наслѣдили кжеогледството отъ бащитѣ си и отъ своя страна го прѣдали на всичкитѣ си дѣца. Такива случаи би могли да се приведхтъ хиляди. Тѣ всички показватъ съ очевидностъ, че една особеностъ, която притежава само единиятъ родителъ, се прѣдава по наследство на дѣцата, макаръ, може-би, и не съ такава правилностъ, и не въ такава рѣзка изразителна форма, както

когато и двата родители иматъ тая особеностъ. А единъ пътъ това прието, цѣлата сила на Солсбъревитъ възражения пада, и дѣйствието на естествения подборъ, като факторъ на органическата еволюция, става не по-малко нормално и безспорно, отколкото дѣйствието на изкуствения подборъ, който и самъ Солсбъри не би се рѣшилъ да отрече.

Солсбъри по-нататкъ мисли, че еволюционната хипотеза само затова трѣба да се отфърли, защото тя за обяснение произхождението на всички многобройни и високоразвити органични форми, които населяватъ земята, прѣдполага твърдѣ грамаденъ, съвсѣмъ недопустимъ, отъ гледна точка на физиката, периодъ за съществуванъето на земния животъ. „Ако ние — казва той — си прѣдставимъ огромното разстояние, което отдѣли медузата отъ човѣка; ако помислимъ, че процесътъ на постѣдователнитѣ измѣненія, съ които първата се е прѣвържила въ втория, е трѣбало да се извършва въ безкраенъ редъ поколѣния, отъ които всѣко постѣдващо да се отличава отъ прѣднитѣ съ най-нищожнитѣ, микроскопически неуловими признаци; ако си спомнимъ, че въ третѣ хиляди години исторически животъ тоя процесъ — доколкото той се отнася до човѣка и до познатитѣ намъ животни и растения — не е далъ никакви замѣтни резултати, ние ще бждемъ въ пълното си право да заключимъ, че чудотворната еволюционна операция е трѣбало да се продължава най-малко нѣколко стотинъ милиони години. А между това, по изчисленията на знатния физикъ Томсона, животътъ на земята е могълъ да се появи само прѣди 100,000,000 години“.

Безъ да гледаме на това, че изчисленията на Томсона — както и всички подобни изчисления — не могатъ да иматъ претенция на точностъ и подлежатъ на голѣмо съмнѣние, понеже тѣ се основаватъ на разни налучквания и прѣдположения, невъзможно е да не се види, че тоя аргументъ на Солсбъри е прѣсмѣтнатъ само за простодушнитѣ профани, а не за хората на науката. Солсбъри ни прѣдлага да помислимъ на „чудотворния процесъ“, необходимъ за прѣвръщанъе на първичната клѣтка въ сложния организъмъ на човѣка. Ние би му прѣдложили да помисли той на тоя още по-„чудотворенъ“ процесъ, който прѣвръща — не въ милиони години, а само въ нѣколко мѣсеца — зародишната клѣтка на човѣка, която въ първия периодъ на възрастъта си не се отличава отъ зародишнитѣ клѣтки на всичкитѣ други животни и растения, въ свършено устроено дѣте! 9 мѣсеца утробенъ животъ на човѣшкия плодъ съставя 6,720 часове или 403.200 ми-

нута. И тъй цѣлиятъ процесъ на измѣненіето на първичната клетка на човѣшкото яйце въ дѣте може да се подраздѣли на 403,200 условни момента, отъ които всѣки е равенъ на една минута. Нито простото око, нито най-силниятъ микроскопъ не ни позволяватъ да уловимъ ни най-малката разлика между състоянията на зародиша въ двѣ послѣдователни минути. А, при все това зародишътъ се измѣнява безсѣмѣнно! И притова 9 мѣсеца се оказватъ достатъчни, щото тоя процесъ на измѣненія да даде като резултатъ цѣло дѣте! И никому не минува прѣзъ ума да заключава отъ тая „чудотворность“ на процеса, че той е невъзможенъ, недѣйствителенъ.

Ами погледнете отъ тая гледна точка на свѣтския еволюционенъ процесъ, който споредъ изчисленията на Томсона не е могълъ да заеме повече отъ 100,000,000 години. Нѣма да се прѣпираме за тая цифра — колкото и тя да е съмнителна —, и нека я раздробимъ на периоди, отъ които всѣки да съответствува на минутния периодъ въ живота на човѣшкия зародишъ, т. е. на такъвъ периодъ, въ течението на който, както туку-що видѣхме, не може да се констатира ни най-малкото измѣнение нито въ структурата, нито въ обема на зародиша. Ще добиемъ 403,200 такива периода, всѣки отъ по 250 години. По-нататкъ, като вземемъ въ внимание, че за цѣла серия организми срѣдната продължителность на едно поколѣние може да се тури равна на една година, ще получимъ, че въ течение на единъ 250-годишенъ периодъ еволюция трѣба да се смѣнятъ не по-малко отъ 250 поколѣния органични сѣщества, съ други думи: че моментътъ въ процеса на еволюцията, достатъченъ за замѣняването на едно поколѣние съ друго, съответствува на момента въ живота на зародиша, който е равенъ на $\frac{1}{4}$ секунда. По тоя начинъ пълзва, че сборътъ на измѣненіята, който се пада на всѣки такъвъ периодъ отъ 250-тъ замѣняващи се поколѣния, и който е необходимъ, за да може процесътъ на мировата еволюция да пълврши по всичкото свое протежение съ пълень успѣхъ дѣлото си, да прѣвърне първичната клетка въ човѣкъ, — трѣба да бжде, като се гледа сравнително, все толкова нищоженъ, както сборътъ на тия измѣненія, които отговарятъ на минутния периодъ въ живота на човѣшкия зародишъ; — инакъ казано: измѣненіето, което става въ границитѣ на едно поколѣние органически сѣщества, може да бжде все толкова микроскопично, както и измѣненіето, което става въ човѣшкия зародишъ въ продължение на $\frac{1}{4}$ секунда.

Тръбать ли още коментари към тия изчисления, приведени за примѣръ? Тѣ не говорятъ ли твърдѣ краснорѣчиво, че „чудотворността“ на еволюционния процесъ, която смущава толкова Солсбъри и профанитѣ, които му ржкоплѣскають, не може да смущава хората, които мислятъ по-дълбоко върху работата; че тая чудотворность е все толкова малко „невѣроятна“ и „неправдоподобна“, както и чудотворността, която се открива намъ всѣки денъ и всѣки часъ отъ ембриологията.

Такова е, въ главни черти, съдържанието на последния Спенсеровъ трудъ. Както вижда читателятъ, въ него нѣма нито нѣкои особенни, нови данн, нито нови аргументи. Той прѣдставя само едно, замѣтно ясно, точно и блѣскаво резюме отъ всичко това, което теоретичната мисль и научното наблюдение сж събрали прѣзъ последнитѣ десетолѣтия за потвърждение на плодотворната еволюционна хипотеза. Но това обстоятелство ни най-малко не му намалява значението. Първо, и това, което той съдържа, е повече отъ достатъчно за поставената отъ автора задача: теорията на еволюцията слѣдъ новото ѝ изпитание излѣзва още по-закрѣпнѣла и безспорна, а всичкитѣ възражения на лорда Солсбъри противъ нея, — сжщо както и хипотезата на специалнитѣ творения, която той противупоставя — се оказватъ лишени отъ всѣко основание и се разсипватъ отъ най-малкото побутване на критиката, като слаби и нищожни кжщички отъ карти. Второ, въ историята на идеитѣ биватъ моменти, когато авторитетното напомняне и повторение на стари истини, полузабравени и често до неузнаваемость извратени въ потока на умствената реакция, бива по-важно и по-полезно за нормалното развитие на науката, отколкото даже новитѣ открития и аргументи. Ние прѣживяваме сега единъ отъ тия моменти на обща реакция; реакция въ социално-политическата областъ, гдѣто като че се подфѣргатъ на съмнѣние и отрицание най-безспорнитѣ принципи на народоправството и конституционализма, на които противупоставятъ ту отживѣлитѣ принципи на патриархалния деспотизъмъ, ту мъгливитѣ идеали на противудържавната анархистична философия; реакция въ литературата и изкуството, гдѣто въ замѣна на художествения реализъмъ изпъкватъ уродливо-болестнитѣ форми на символизма и декаданството; реакция въ научно-философската областъ, гдѣто все по-громко се раздаватъ крѣсѣщи за „банкрутството на материалистическата наука и механическото мировъзрѣние“ и все повече подигатъ главата на метафизиката, която сочеше да е за всѣкога погребена; реакция въ религиозно-правстве-

ната област, гдѣто се подкопаватъ всичкитѣ завоевания на рационалната критика, гдѣто мистичнитѣ пориви не се спиратъ даже до суевѣрията на срѣдновѣковия католицизъмъ, а дохождатъ до култа на дявола, до вѣрванье въ баянье и черната магия, гдѣто най-послѣ, най-голѣмиятъ и безсраменъ египизъмъ се въздига въ перлъ на създаването и се провъзглася като принципъ на личенъ и общественъ моралъ, който покрива и оправдава всичко. Мътната вълна на реакцията се подьема все повече, обхваща все нови сфери. Това е сжщи потокъ, при погледа на който робкитѣ и слабитѣ се свиватъ и треперятъ. Но не постъпватъ тѣй силнитѣ и мъжественитѣ. При погледа на опитността тѣ не се изпрѣчватъ, не поднасятъ букети съ треперещи ржцѣ, не произнасятъ жалки проклетия съ блѣдни и треперещи устни, не навеждатъ фаталистично главата си прѣдъ настѣпващото зло, а се борятъ съ него, като оставятъ на позициитѣ си. Тѣ вѣрватъ въ силата на истината, но знайтъ, че и истината се нуждае, за да възтържествува, отъ могщи ржцѣ и вѣрни сърдца. Тѣ вѣрватъ въ прогреса, но знайтъ, че прогресътъ не става самъ отъ себе си, а изисква самоотвержени работници и неустрашими борци. Къмъ числото на тия самоотвержени работници принадлежи въ своята специална сфера и старецътъ Спенсеръ. Цѣлниятъ си животъ той е посветилъ на науката и истината. На тая служба той сега принася послѣднитѣ си сили и сега, когато истината е заплашена отъ опасностъ. И неговиятъ авторитетенъ гласъ не ще да прозвучи безслѣдно. Той принася своята лепта въ дѣлото за отрезвенение на размѣтената обществена мисль, и тѣлпата, като се вразуми може-би по-скоро, отколкото се мисли, ще дойде покорно къмъ своя старъ учителъ, който е запазилъ и въ най-критичната минута въ цѣлостъ и своятъ разумъ и своята вѣра. Ето защо ние придаваме такова голѣмо значение на послѣдния Спенсеровъ трудъ. Ето защо счетохме за нужно да запознаемъ съ него нашитѣ читатели.

И. Калина.

Библиотеката и ръкописите на П. Р. Славейкова.¹⁾

Кой българинъ въ Цариградъ не помни оная свѣтла, весела фигура на баща ми, винаги бодра и бдителна, винаги на ширекъ, щомъ се касае до общитѣ, народни интереси?

Въ оная епоха когато Стамбулъ бѣше достигналъ да бѣде центъръ на всичкото българско движение, когато бѣше станалъ сръдоточие на ония интеллигентни сили които ръководѣхъ сѣдѣщитѣ народни, въ извѣстни врѣмена Петко Славейковъ бѣше центъръ въ тоя центъръ и посредствомъ перото си въ вѣстниците които издаваше, чрезъ личното влияние което непосредствено упражняваше и върху образованитѣ млади съ които дѣйствуваше и върху еснафитѣ и простата маса, той прѣдставляваше най-интересната, най-видната и влиятелна личностъ между българитѣ на брѣговетѣ на Златния Рогъ. Благодарение на онева спокойно хладнокрѣвие което не го оставяше и въ най-критическитѣ моменти на бурния му животъ, на онова винаги весело разположение на характера му което го правѣше достъпенъ на всички, на оная духовитостъ съ която въ всеѣки случай се отличаваеше, — той винаги стѣмѣваше да се приравни къмъ всеѣко положение, да занимае винаги почетно мѣсто въ всеѣкой кръгъ съ който дохождаше въ съприкосновение, да направи впечатление и на хора стоещи отъ него по-високо образовани, да завземе първо мѣсто между равнитѣ нему и да обзе ония отъ които стоеше по-високо. Той бѣше човѣкъ съ когото всеѣки обичаше да разговаря, защото бѣше способенъ у всеѣкого да възбуди интересъ, симпатия и уважение.

Петко Славейковъ живѣеше много скромно въ Цариградъ, а твърдѣ често, особено въ послѣднитѣ години на своето тамъ прѣбывание, много осѣдно. На Галата ли, на Фенеръ ли, на Одуиъ-Кашия ли, на Ортакой ли, или където и да било другадѣ, сръдствата рѣдко му позволявахъ да държи повече отъ една-дваѣ стаи въ които обикновено биваше като заробенъ из-

¹⁾ Бѣл. на ред. По изрично желание на автора оставихме неговата интерпункция, съ която обаче ние не сме съгласни, макаръ и да я считаме той за по-логична отъ употребяваната обикновено.

между множеството свои книги, тефтери и други ръкописи, гжето набъхтани въ санджци единъ върху другъ турени, или една върху друга на колони наредени по маситѣ и прозорцитѣ. Но гдѣто и да е билъ, въ каквато къща отдѣлно, или стая въ ханъ да е живѣлъ, санджцитѣ съ книгитѣ му и ръкописитѣ му винаги сж занимавали най-голѣмото мѣсто, а покщнината му е била твърдѣ скромна, състоеща отъ най-неизбѣжнитѣ потрѣби на катадневния животъ — единъ миндеръ ва седенье и спанье, една-двѣ маси за писанье, нѣколко стола и други подобни необходимости. Знамъ случаи, когато тѣснотията на стантѣ е била такава, щото на маситѣ, изпълнени съ книги, не е можалъ да пише, а е билъ принуждаванъ да пише седналъ турски на миндера или на пода, върху тефтеръ сложенъ на колѣното му.¹⁾ Но кждѣто и да се намиралъ баща ми, въ каквито и да е билъ обстоятелства, той не се е раздѣлялъ отъ книгитѣ си и ръкописитѣ си. Той е ималъ такава страсть за четенье и писанье, щото отъ много работи е можалъ да търпи да бѣде лишенъ, не отъ тѣхъ. Въ Цариградъ той бѣше станалъ пословиченъ съ своята привързаностъ къмъ книгата и хартията. Тамъ той нийдѣ не ходѣше безъ да носи съ себе си връзка съ книги и хартия, безъ да има въ джеба си по нѣколко тефтерчета и карандаша. На какъ ли го видѣтъ, въ параходъ ли, въ трамвай ли го срещнатъ, на кафене ли отбитъ да пие едно кафе и да си почине, на гостиница ли да хапне, той все ще носи съ себе си какво да чете, или пъкъ ще дращи нѣщо по тефтерчето си: книгата и мастилото за него сж били толкова необходими, колкото хлѣбътъ и водата. И, нѣщо странно, но вѣрно, въ най-усилнитѣ минути на живота му, когато е бивалъ онужденъ за насжщния си хлѣбъ, той се е старалъ да заглушава даже гладътъ и жаждата си съ постоянна работа; съ непомѣренъ трудъ той е гледалъ да надвие и на гладъ, и на лишения, да забрави грижи и страдания и да намѣри утѣха и удоволствие. Въ такива именно гладни, усилни обстоятелства той е написвалъ нѣкои отъ най-трогателнитѣ свои стихове, въ които е изливалъ всичкото

¹ Обичаятъ на баща ми да пише седналъ турски, на колѣното си, е много старъ. Така го започнихъ да пише още отъ дѣтство въ Тръвна, когато ставаше да работи нощемъ върху прѣвода на евангелието за библиейското общество, така и въ Джумая, отъ гдѣто почна да издава „Гайда“, така по-послѣ и въ Цариградъ, когато издаваше „Македония“. По-голѣмата частъ отъ статиятъ му за тоя послѣденъ листъ сж писани тоже нощемъ. Той имаше обичай да спи не повече отъ 4 до 4½ часа, а често е прѣкарвалъ не само цѣла нощъ, но нощкога и цѣли нощи наредъ безъ да мигне, седялъ турски, съ двѣ спирацетови елѣйни отпреди, пишещи на колѣното си. Въ такова положение сж го заварвали работницитѣ които сж идвали за ръкописъ; тѣй сж го заварвали и много приятели които по важни работи сж искали утормъ да го видѣтъ.

състрадание на своето горещо сърдце и на своята пламеща душа, като е оплаквалъ. въ жестока сѣдба на народа си, своята собствена злочестина.

Неотдавна, въ своитѣ спомени за Петко Славейкова, г. Шоповъ обръщаше внимание на една отъ най-благороднитѣ черти на неговия характеръ, — неговото широко милосердие, неговото тепло състрадание къмъ всички нещастни и сиромаси, на които никога не отказваше да помогне колкото може, като често се лишаваше и отъ послѣдното петаче въ джеба си да го тури въ ржката на оня който му я простре. Но не сѣ само Цариградскитѣ просяци които сѣ ползували отъ тая щедростъ на баща ми; ползували сѣ и безброй българи, особено ония които сѣ идвали въ Цариградъ отъ вѣнъ по работа, или да дирижтъ работа и които, като не сѣ познавали другио, сѣ обръщали все къмъ него, или да имъ помогне въ нужда, или да ги прѣпорѣча на познати да имъ помогнатъ. Въ извѣстни врѣмена, Одунъ-Каппа и Джамля-Ханъ (наблизу кждѣ Балканъ), гдѣто баща ми държеше печатницата си, бѣхъ центрове въ които българи отъ вѣкъждѣ идвахъ да се видятъ или запознаятъ съ него, или да му искатъ съвѣтъ, съдѣйствиe или помощъ, и баща ми никому не отказваше въ каквото можеше да му послужи, — а тая негова услужливостъ, това негово добродушие не малко сѣ спомогнали за толкозъ разпространената негова популярностъ.¹⁾ Но г. Шоповъ не е ималъ случай да знае и за друга една категория хора, освѣнъ сиромаситѣ въ Цариградъ, къмъ които Петко Славейковъ е ималъ тоже голѣма слабостъ и къмъ които кеспята му е била винаги развързана: това сѣ книжаритѣ въ Стамбулъ, най-вече гръцкитѣ. Книгитѣ още отъ дѣтинство, дори до старостъ, сѣ били най-любимиятъ прѣдметъ за него, и тѣмъ той дължи за онова по-широко развитие на ума и уметвенитѣ си способности което, отъ незначителното положение на единъ сиромасъ казанджийски синъ (свършилъ курсътъ на псалтири и науеницата, както самъ обичаше да повтаря), го въздигна на високото положение да бѣде на врѣмето си първиятъ народенъ поетъ и единъ отъ най-виднитѣ и талантиливи писатели отъ епохата на нашето възраждане. Жаждата у него за прочитанье е била безмѣрна и, даренъ съ силна паметъ, той е усвоявалъ всичко което е прочиталъ: по понеже книги за прочитъ въ него врѣме когато се е училъ е имало твърдѣ малко

¹⁾ Тая черта отъ характера на баща ми не се е развила въ Цариградъ; тя е била проявена у него много по-рано и рѣдко има мѣсто въ България гдѣто е живѣалъ да не сѣ запази анекдоти за неговото крайно милосердие.

и тѣ сж били случайни и съ съдържание отъ твърдѣ общъ характеръ, повечето исторически, филологически и белетристически, затова и образованието което баща ми имаше бѣше общо — не специално, литературно — не научно. Въ начало той се е ползувалъ отъ гръцки, сръбски и руски, но послѣ, съ прочитъ и занимание, можалъ е да се ползува и се е ползувалъ и отъ чешки и полски. Стихотворенията на гръцкия поетъ, Атанаса Хриstopуло, случайно попаднали въ рѣцѣтъ му прѣзъ 1846. г., му внушили прѣвъ пѣть идеята да се опита да съчинява стихове. Малко по-послѣ той се срещналъ съ единъ сръбски прѣводъ на Илидата на Омира, книга въ която билъ до тамъ влюбенъ, щото съ нея лѣгалъ и съ нея ставалъ, и, споредъ както лично ми е разправялъ, подъ влиянието на тоя прѣводъ, прѣзъ врѣме на учителствуванъето си въ Севлиево и най-вече въ Ловечъ, той описалъ въ стихове подвигитѣ на Крума въ своята Крумиада и подвигитѣ на Самуила въ своята Самуилка — изгубени негови литературни трудове за които не на едно мѣсто самъ е поменуваъ.

До първитѣ години на учителствуванъето си въ Трѣвна, Петко Славейковъ на-дали ще е срѣщалъ руски книги, които отъ това врѣме (1849 — 1851) почватъ да биватъ за него новъ и даже по-полезенъ източникъ за черпанъе. Гръцкитѣ, сръбскитѣ и руски книги сж били тогава по-голъма рѣдкостъ и отъ българскитѣ, и незначителното имъ число съ което е разполагалъ е съставило всичката негова умствена храна. Съ повече и по-отбрани книги той почналъ да се снабдява отъ 1854. год., когато за прѣвъ пѣть ходилъ въ Цариградъ и отъ нея година насамъ той взелъ да си състави каква-годѣ своя собствена библиотека, която всека година расла. Когато десетъ години по-послѣ (1864) се установи окончателно въ Цариградъ, той се намѣри въ центра на гръцката литература въ европейска Турция, и гдѣто книги можехъ лесно да се доставятъ и отъ Сърбия, и отъ Русия. Една отъ причинитѣ която най-много повлия на него да прѣнесе своята дѣятелность на Босфора бѣше тая, че тамъ повече и по-бързо отъ всеко друго мѣсто можехъ да се намѣрихъ условия за по-лесно развитие и отъ тамъ можеше по-прѣко и по-мощно да се влияе за свѣстяванъе и обединяванъе на всичкитѣ български елементи на Балканския Полуостровъ. Съ тая истина баща ми билъ проникналъ много по-рано, поради което още въ 1857. година се опиталъ да остане въ Цариградъ, но не успѣлъ, защото не можалъ да намѣри работа която да го пздържа. Въ 1864. г. обстоятелствата бѣхъ вече значително

измѣнени. Българщината въ турската столица бѣше вече по-разбудена и по-сгруппирана, а и въ самата България, и отъ двѣтѣ страни на Балкана, имаше по-добра почва за едно общо дѣйствие. Отъ нея година и Петко Славейковъ почнахъ да умножава въ голѣмъ размѣръ библиотеката си, и понеже най-ефтини и най-достъпни били за него гръцкитѣ книги, затова и тя е състояла повечето отъ тѣхъ и отъ руски. Твърдѣ любопитно е и това, че баща ми рѣдко ходѣше въ по-първитѣ гръцки книжарници на Галата и Пера, и ако нѣкога се отбиваше тамъ, то биваше за да се снабди или да поръча нѣкоя специална книга, която не можеше да намѣри у обикновенитѣ книжарници. Отъ дѣсеня брѣгъ на Златний Рогъ той знаеше всичкитѣ гръцки книжарници и бѣше постояненъ посѣтителъ на ония отъ тѣхъ които му се попадахъ на пѣть. Той имаше такава слабостъ да купува книги щото често се връщаше дома, слѣдъ като оставяше послѣдниятъ си грошъ за нѣкоя нова книга у нѣкой свой любимъ книжаръ. А такива любимци книжари той имаше не единъ, на които бѣше най-постоянниятъ и най-щедриятъ мющерия, тъй щото не само просияцитѣ сж се усмихвали, когато сж го виждали че иде, въ надѣжда рѣдко излъгвана за нѣщо, но и книжаритѣ сж почуквали на джама да му показватъ новоизлѣзлитѣ книги. Постоянно занятъ и да пише, освѣнъ да чете, и да събира разнообразни материали, той билъ отъ редовнитѣ мющерии и на продавцитѣ на канцеларски потрѣби — хартии, тетрадки и тефтери които купувалъ въ голѣми количества и нѣкои отъ които и до сега сж уцѣлѣли за споменъ. Но още прѣди да напусне Трѣвна, библиотеката на баща ми бѣше значителна, а така сжщо и сборкитѣ му ръкописи, всички събрани и наредени въ една стая на долния катъ на домътъ ни, която първоначално е служила за дюкень. Стѣнитѣ на тая стая бѣхъ обковани съ рахтове въ които бѣхъ наредени всичкитѣ му книги, а въ задно едно отдѣление на сжщата стая стоехъ въ сандаци и санджчета ръкописнитѣ му сборки и цѣли свитѣци отъ писма които прѣдставлявахъ прѣписката му съ всичкитѣ негови съврѣменици и приятели която, ако бѣ уцѣлѣла, би прѣдставила твърдѣ интересенъ и цѣненъ материалъ по който много нѣщо би се узнало отъ оня периодъ на първитѣ години на нашето пробуждане и на първитѣ ни борби съ гръцкитѣ владици и гърцизма въобще. Отъ тая библиотека се ползувахъ всички любители въ Трѣвна. Тя бѣше и особенъ прѣдметъ на нашето любопитство; по цѣлъ день киснѣхме ние да ровимъ и разглеждаме книгитѣ ѝ, понеже не се държеше

заклучена, та всеки отъ насъ въ къщи, особено кога отсъствувахе баща ни, е съдѣйствувалъ да се скрие туй, да се изгуби онуй, и най-вече пострадвахъ ръкописитѣ и писмата които, въ очитѣ на домашнитѣ, нѣмахъ тая цѣна която имахъ книгитѣ. Приятели взимахъ свободата да идватъ и да взиматъ нѣкоя книга за прочитѣ, а често взимахъ свободата и да не повръщатъ взетитѣ книги. Когато въ 1864. г. заминяхме съ баща си за Варна и Цариградъ, той взе съ себе си твърдѣ малка частъ отъ тия книги и ръкописи, само малкото ония които мислѣше че ще му бѣждатъ потребни за работата за която отиваше. Тѣй щото библиотеката му, събирана въ продължение на цѣли 20 години, останъ въ Трѣвна почти цѣла. Въ повото си седалище той почна да си състави нова библиотека която постоянно умножаваше, тѣй щото въ разстояние на 10—12 год. (1864—1876) тя прѣдставляваше нѣщо много повече и много по-цѣнно отъ оная оставена въ Трѣвна. Въ тая нова библиотека повече отъ половината книги бѣхъ гръцки, останалата частъ руски, сръбски, полски, чешки и български.

Цариградъ, като центръ въ който се намирахъ и стичахъ постоянно българи отъ всичкитѣ краища на Европейска Турция, бѣше много удобенъ пунктъ за събиране на суровъ материалъ по изучаваньето на нашето отечество, особено на Тракия и Македония. Тая послѣдната, въ която Петко Славейковъ не бѣше стѣпалъ и която за него бѣше почти *terra incognita*, той най-малко и познаваше. Но голѣмото число македонци които се намирахъ въ тоя центръ на държавата обхрияхъ вниманието му и той можа да си състави мнѣние и да се убѣди че населението въ Македония не е оскѣнъ значителна и важна частъ отъ българския народъ. Но въ начало, ималъ съмъ случай често да го чуѣ отъ устата му и въ Цариградъ и тукъ, той самъ никога не е мислѣлъ че българскиятъ елементъ е билъ така прѣобладающъ въ тая страна, а е вѣрвалъ че е населявалъ само отдѣлни нейни части. Но извѣстността която доби въ Цариградъ съ издаваньето на „Гайда“ го тури въ положение да заведе сношение, както съ много македонци въ тоя градъ, тѣй и съ много български градове и села въ Македония, и той скоро се убѣди че тамъ има забравени българи дълбоко заспали въ лоното на гръцката патриаршия и задушени въ забвение отъ плѣвела на гръцизма подъ пастирското попечение на гръцкитѣ владици. Едно отъ най-горещитѣ желанія на баща ми бѣше да разбуди въ съзнание българското население и на тая страна, да му вдѣхне идеята че е частъ отъ българския народъ, отъ едно произ-

хождение, съ единъ езикъ, подъ един и сжици условия, въ една и сжица незавидна участъ. Сжидеверѣменно той упражни и словомъ и дѣломъ влиянието си да заинтересува българскитѣ дѣйци отъ България и Тракия да включатъ въ своята дѣятелностъ и македонското поле. За да прокара по-лесно идеята си и прѣдъ единитѣ и прѣдъ другитѣ, т. е. да включи въ една обща борба и въ едно общо стремление и тритѣхъ части на общото отечество, той основа въ 1866. год. новиятъ свой политически органъ „Македония“, съ който упражни голѣмо влияние въ това направление, и смѣло може да се каже че съ самото заглавие на тоя свой органъ той постигна цѣльта си. Съ тоя политически листъ, заслужитѣ на който ще останатъ неоцѣнени и който справедливо е добилъ такова почетно име за добръ списванъ и вѣщо редактиранъ вѣстникъ, П. Славейковъ станж главниятъ проповѣдникъ на идеята за народното единство, идея която никогъ и въ никакви обстоятелства не е изпущалъ прѣдъ видъ и която той толкова много е съдѣйствувалъ тъй дълбоко да се развие и вкорени въ сърдцето на всѣки българинъ щото да бжде идеалътъ, мечтата на новитѣ поколения. Доколко тая идея е мила и скъпа занасъ, доколко е мощна за да бжде ръководеща и прѣобладающа въ всичкитѣ слоеве на нашето общество, имаме случай да видимъ и сега напоследнѣтъ, по повдиганьето на въпроса за схизмата и за мнимото ни споразумѣние съ патриаршията.

Въ скоро врѣме, съ почнуваньето да издава „Македония“, П. Славейковъ разшири и направи по-тѣсни свръзкитѣ си съ всичкитѣ части на Македония и поради подвигитѣ си въ борбата съ гръцкитѣ владци, той станж едва-ли не по-популяренъ тамъ, отколкото въ България и Тракия. Това положение много го улесни да проучи цѣла Македония и да събере отъ нея обилни материали и по езика, и по етнографията, и по историята, както и да запише много македонски пѣсни и поговорици. Нѣмаше мѣстность, кжтъ, градъ, село, рѣка, поле или планина, която да не знаеше, и той често удивляваше събесѣдницитѣ си съ свѣдѣнията си които имъ разказваше или прочиташе. Отъ дълга опитность, отъ постоянно съприкосновение съ всичкитѣ слоеве на нашето общество, той бѣше добилъ особена дарба въ умѣнието да привлѣче ония съ които говори и които разпитва, да имъ вдѣхне довѣрие и съ това да извлѣче всичко онова което искаше да узнае отъ тѣхъ. Благодарение на тая своя способность, материалитѣ които събираше, постоянно провѣриваня, бивахж изобщо твърдѣ вѣрни и точни и като такива, твърдѣ важни и цѣпни. Безъ да изпуща пе-

рото или карандашътъ изъ ржка, при всичко че постоянно е бивалъ отрупванъ отъ обикновенитѣ си занятия, той все е намиралъ, гдѣто и да е бивалъ, врѣме да записва и събира материали отъ тоя родъ, числото на които е расло съразмѣрно съ числото на книгитѣ въ библиотеката му.

За съжалѣние, една твърдѣ незначителна частъ отъ тия материали е видѣла бѣлъ свѣтъ, и то разпрѣснато обнародвана: останалата по-голяма частъ безвъзвратно е погинула. И въ туй както и въ други отношения, еждбата е била твърдѣ жестока къмъ Славейкова който, дѣйствуващи въ извънредно трудни обстоятелства, при крайно негодни условия, не е можалъ на врѣме да издаде трудоветѣ си и съ това да ги завѣщае на потомството. Първата значителна загуба той прѣтърпѣ прѣзъ 1872. г., когато Митхадъ Паша, за да унищожи силата и влиянието което Славейковъ доказва че има въ народа, спрѣ „Македония“, затвори печатницата му, обискува домътъ му и завлѣче въ Запътнето почти всичкитѣ му ржкописи, цѣлата му кореспонденция и значителна частъ отъ библиотеката му въ цѣли санджаци, а самага него фърли въ занданитѣ на главната тюрма.¹⁾ Сжщеврѣменно бѣхъ арестуванъ и азъ и по-малкиятъ ми братъ, тогава още младъ ученикъ.²⁾ Въ Цариградъ още се помни ужасътъ който нашето арестуване всели въ българското общество, което останъ попарено и поразено отъ тоя нечаканъ ударъ. Приятелитѣ на баща ми, като знаехъ враждата която Митхадъ Паша гонѣше противъ него още отъ врѣмето когато бѣше валия въ Русе, и отмѣстителниятъ неговъ характеръ, бѣхъ се отчаяли за избавлението му и тайкомъ си шушнѣхъ че, ако отърве вжжето, не ще се избави отъ Днарбекпиръ.³⁾ Баща ми

¹⁾ За изгубването на по-прѣдни ржкописи дождѣ 1864. лѣто П. Славейковъ е писалъ въ разни случаи.

²⁾ Азъ бѣхъ се вържалъ отъ дълга една разходка която бѣхъ направилъ въ Влашко и България, слѣдъ като свършихъ въ *College* и се намирахъ на Одунъ-Капия, въ отдѣлна една стая, като помагахъ на баща си въ „Македония“. На другия день, когато прѣзъ нощта арестувахъ и откарахъ баща ми, бѣхъ арестуванъ и азъ, а по-послѣ и братъ ми, и откаранъ въ сжщия затворъ, но въ кауша, гдѣто прѣспахъ, ако се не лъжъ, два вечера, въ една доста чиста стая която гледаше на Атъ-Мегданъ. На втория день водихъ ме прѣдъ министра на полицията който лично ме разпитва гдѣ съмъ училъ, какво правихъ, и който като узна че знамъ английски и френски, за да ме подмами, увѣщаваше ме да приемъ служба като чиновникъ съ добра заплата, което азъ отклонихъ като казахъ че ще мога да приемъ само ако баща ми позволи. Противъ брата ми обаче сжщиятъ министъръ на полицията употреби заплашвания даже съ думи „хасаржмъ, кесеримъ“, хемъ да го смирижтъ, хемъ да изкопчжтъ отъ него нѣщо.

³⁾ Такъвъ бѣше страхътъ тогава у българитѣ по тоя случай че даже избѣгвахъ да се сшоаватъ съ насъ. Малкиятъ ми братъ Рачо като нѣмаше гдѣ да се установи тогава, ходѣше да нощува у дѣда Илариона Ловчу, който се принуди да му каже да диги друго прибѣжище за да не падне въ подозрѣние. Но сжщитѣ причини и отъ българитѣ почти никой не смѣеше да подѣйствува нѣщо въ полза на баща ми. И най дѣятелниятъ въ това отношение бѣше само братъ ми, който като по-малкъ бѣше

стоя пѣщо повече отъ мѣсець затворенъ, безъ да му се допуска да има съобщение съ когото и да е; само братъ ми, въ качеството си на по-малтъкъ, можеше сегизъ-тогизъ да го вижда. и то когато го изкарвахъ на изпитъ. Цѣли 20 дни наредъ баща ми го изкарвахъ да го разпитватъ и да му искатъ изяснения върху книгитѣ му, ръкописитѣ му и писмата му и върху сношенията му съ Влашко и Русия. Въ тия грамадни книги, ръкописи и писма, едно отъ най-възможнитѣ нѣща е било турското пословично неразбѣране, турската крайна подозрителностъ да намѣрѣтъ що-годѣ, на основание на което съ чиста съвѣсть да окачѣтъ баща ми на вѣжето. Но, поради самото количество на пѣщата, откарани за прѣглеждане, и поради нехайния начинъ по който турски чиновници често се отнасятъ къмъ работата си, нищо смѣствено не можахъ да намѣрѣтъ съ което да го обвинѣтъ за врагъ на държавата. Даже и онова което е имало и което би можело да имъ служи за претекстъ, баща ми, съ рѣдко присѣствие на духа и съ смѣлость която само отчаянието е можало да му вдѣхне, успѣ или да го прикрие въ ровенъето, като го е побутвалъ на страна, или да го свие въ рѣка и незабѣлѣзано да го мушне въ джобъ и отпослѣ унищожи. Най-любопитното въ тоя случай е че единичкото нѣщо което намѣрихъ и о което се уловихъ да го сконфузѣтъ, бѣше, както баща ми отпослѣ разказа при единъ случай, една моя статия, намѣрена въ двѣ мои санджета пълни съ ученическитѣ ми книги и тетрадки, еднакво откарани въ полицията. Въ Robert College е система приета да почватъ отрано да обучаватъ ученицитѣ въ самостоятелно писане и съчиняване. Въ по-горнитѣ класове съчиненията иматъ по-сериозенъ характеръ и обематъ теми задавани по разнитѣ клонища на наукитѣ, или избирани по вкусъ отъ самитѣ ученици. Въ това завѣдение първитѣ български ученици, въ числото на които бѣхъ и азъ, бѣхъ съставили и едно литературно дружество, на което неотдавна отпразнувахъ двайсетъ-и-петъ-годишнината отъ основанието му. Въ това дружество ученицитѣ, обикновено отъ послѣднитѣ два класа, държатъ сказки отъ общъ характеръ и се обучаватъ въ прѣпиране по разни прѣдварително избирани спорни прѣдмети. Една такава сказка бѣхъ държалъ въ 1870. год., ако помня добръ, върху слѣдната тема: кое ще е по-полезно за българитѣ, да се домогватъ

и по-безбоязненъ и ходи да моли посрѣдничеството на Игнатиева и английския посланикъ, а тъй също обиколи редакциитѣ на френскитѣ вѣстници да ги интересува въ случая. Тия ходения именно принудихъ дѣда Ловча да откаже гостоприимството си, понеже се излагаше на подозрѣние че братъ ми дѣйствиува по негово внушение. Поменувамъ това въ оправдание на стареца.

до освобождението си посредствомъ въстание и революция ли, или да го добижтъ посредствомъ мирното и тихо умствено развитие на народа? Тая тема бѣше отражение на мислитѣ и разискваниято по тоя въпросъ него врѣме въ цариградскитѣ български кръгове, и, въ нейното развитие, произнасяхъ се категорически противъ въстанията като прѣждеврѣмenni и, слѣдователно, врѣдни, като давахъ заключение, че съ постепенното умствено развитие въ националенъ духъ ще можемъ съ врѣме, при дадени едни благоприятни обстоятелства и прѣдъ видъ на постоянното отпаданье на турската империя, да се добиемъ до самостоятеленъ националенъ животъ безъ лишно проливане на кръвъ. Намѣрена тая моя сказка изъ тетрадкитѣ ми, изслѣдователтъ най-послѣ единъ день я посочва на баща ми и му казва: „Е, Славейковъ ефенди, вие сте зломисленици на държавата и искате да въздигате българско царство; вижъ какво е писалъ синъ ти.“ Баща ми прѣблѣднѣлъ, повече уплашенъ за мене отколкото за себе си, като не знаелъ какво е можало да има и да се намѣри въ моитѣ книги и рѣкописи; но, слѣдъ минутно колебание казалъ че не вѣрва да съмъ писалъ нѣщо лошо и противно на държавата, като поискалъ самъ да види и прочете писаното. Въ начало, ако и да изтрѣпналъ при прочитањето на заглавието и първата часть на статията, и въобще отъ третираньето на единъ такъвъ деликатенъ въпросъ, посвзвелъ се малко като дошелъ на втората часть и заключението. Тогава по-спокойно разяснилъ че сега скоро съмъ излѣзълъ изъ английшко училище което, като позволено отъ държавата и подъ неинъ надзоръ, не вѣрва да има за цѣлъ да вади бунтовници, че въ това училище упражнявали ученицитѣ да пишжтъ (на което изслѣдователтъ заблѣжилъ, че хубави упражнения задавали учителитѣ на ученицитѣ си въ това заведение), и че той не вижда нищо прѣстѣпно въ писаното отъ мене, нито нѣщо бунтовническо, понеже изрично съмъ осаждалъ бунтоветѣ и съмъ билъ противъ веѣко кръвопролитие. Баща ми настоялъ най-вече върху тая послѣдна точка и съ това и себе си избавилъ отъ беля и мене отъ по-нататѣшно главоболне съ полицията. Когато единъ день баща ми разказа, въ мое присѣствие, на нѣкои приятели за тая случка, той се обърна къмъ мене и засмѣно нѣкакъ, полушеговито прибави: „Безъ малко щѣхъ да намажж вжето за твоята сказка.“

Слѣдъ едномѣсечно стоене въ затворъ, благодарение на нѣкои външни влияния които се застъпихъ за него, баща ми, въпрѣки общитѣ ожидания, излѣзе изъ затворъ; но голѣма часть отъ рѣкописитѣ и писмата си той не видѣ повече; тѣ сж били

прѣдадени вѣроотно на огъня. Дълго време ходи да моли той да му се повърхнѣтъ всичкитѣ, най-послѣ се остави като видѣ че може да си намѣри нова бели за тѣхъ. Положението му слѣдъ това нещастие бѣше едно отъ най-отчаянитѣ. Забранено му бѣше да издава вѣстникъ или да пише въ чужди вѣстници: отрупанъ бѣше съ дългове набрани отъ честото спираше на вѣстника и нехайството на спомоществователитѣ си, а работа нѣмаше да изкарва колкото за прѣхраната си. Прѣзъ есепъта се услови учителъ при училището на Фенеръ, гдѣто, за да не плаща наемъ, бѣше се сврѣлъ въ една отъ стаятъ на бившия яхъръ на С. Богориди, долната частъ на който служеше за черква, а горната за училище. Той отново се залови на денонощна работа, като употребяваше всичкото си свободно отъ училището време и злоупотребяваше нощнитѣ часове въ събиране нови материали. Тукъ той привлече 10—15 по-будни македончета, въ които особено се интересува и които послѣ го последваха въ Одринъ, когато се прѣмѣсти за учителъ въ тоя градъ, а нѣкои дори до Стара-Загора. Най-видниятъ отъ тия ученици бѣше Китанчевъ, къмъ когото баща ми е билъ привързанъ, и който му шеталъ, метѣлъ стаята му и ходѣлъ да му купува скромно ядене отъ близкитѣ бакалници. Китанчевъ твърдѣ често е разказвалъ съ особени симпатии събития отъ оскъдния и пълненъ съ трогателни моменти животъ на баща ми въ тая тежка за него епоха. Съ особено удивление е разказвалъ той и за извънредното, неуморимо негово трудолюбие. Въ рѣдкитѣ часове въ които баща ми не е бивалъ въ стаята си, Китанчевъ, като влизалъ да я разтребва, любопитството го карало да му разглежда книгитѣ и ръкописитѣ, като се възхищавалъ най-вече отъ една историческа повѣсть за първитѣ Асѣпевци — какъ сж живѣли въ епохата на византийското владичество, какъ замислявали и приготвяли освобождението на отечеството си и какъ най-послѣ сполучливо го избавили.

Слѣдъ четири-годишни усилия които направи за да може нѣкакъ да се закрѣпи въ Цариградъ и да не напуца полето въ което бѣше успѣлъ да развие такава полезна дѣятелность, Славейковъ уморенъ и отчаянъ, се принуди най-послѣ да каже сѣбогомъ на Златния Рогъ и да се прѣсели въ Стара-Загора. Но въ тия четири години, посветени изключително на училищни и литературни занятия, той не само че успѣ да възстанови голѣма частъ отъ останалитѣ въ Запнето материали, но и да набере много нови. Въ Стара-Загора той намѣри градъ съ доста развито общество, съ добрѣ уредени и обезпечени училища и добри другари учители, млади, пълни съ ревность и патриотизъмъ, и

такъв радуженъ и пъленъ съ уважение приемъ, притога и такиви благоприятни условия за животъ. щото рѣши окончателно да се засели въ него. Съ тая цѣль той прибра всичкитѣ си книги и ръкописи отъ Цариградъ, прѣнесе съ домътъ си и всичкитѣ си книги и ръкописи отъ Тръвна. Библиотеката му, така съединена, прѣдставлявала нѣщо твърдѣ внушително и твърдѣ цѣнно за единъ частенъ човѣкъ който, ако и постоянно да се е борилъ съ гола нужда, отдѣлялъ отъ стомахътъ си за да купува храна и за ума си. И дѣйствително Славейковъ не е щадилъ пари за книги. Ако би държалъ смѣтка за онова което е изживявалъ въ разстояние на цѣли 50 год. за книги да чете и тефтери и хартия да пише, той би събралъ такава почтена сума която, въ рѣцѣтъ на човѣкъ даже съ обикновени способности, би била достатъчна да му обезпечи единъ по-охоленъ животъ. Но още по-внушителенъ е билъ и купътъ на събранитѣ му ръкописи и сборки. Тукъ, въ Стара-Загора, той за пръвъ пѣтъ, освободенъ отъ други външни занятия, успѣлъ да обработва суровиятъ тоя материалъ, да му дава форма и да го приготви за печатъ. Най-видно мѣсто въ тия му материали е занимавалъ географическиятъ словарь на Балканския Полуостровъ и по-специално върху ония негови части, населени съ българи. Тоя словарь е обемалъ имената на всичкитѣ градове, села, планини, рѣки, потоци, мѣнастири, мѣстности, пѣтища, пѣтеки, съ пълни статистически и етнографически свѣдѣния за жителитѣ на градоветѣ и селата. Той билъ прошаренъ и прѣпълненъ съ исторически даннѣ, филологически бѣлѣжки по езика и въ него сж били отбѣлѣзани всѣкакви прѣдания и всѣкакви подробности въ свръзка съ мѣстото, мѣстноститѣ или лицата. Цѣната на тоя трудъ който е билъ довършенъ и оставенъ само да се нареди въ строгъ алфавитенъ редъ, не е възможно да се опрѣдѣли, тъй като не е останало нищо отъ него по което може да се сѣди; върху това можемъ само да си направимъ прѣдположение,¹⁾ а прѣдположението е съвсѣмъ въ полза на Славейкова прѣдъ видъ на неговото умѣние и неговата доказана способностъ да събира свѣдѣния. Другъ цѣненъ трудъ неговъ е била сборка на лирическитѣ му и сатирически стихотворения, удвоени съ нови произведения, оригинални и прѣводи отъ чужди поети, готова за

¹⁾ П. Славейковъ се е опитвалъ да възстанови нѣкои части отъ тоя словарь, като е ималъ прѣдъ видъ да даде единъ образецъ за него по обемъ и съдържание. Но азъ не съмъ ималъ още време да разгледамъ, разпрѣдѣлж и сгрупирамъ бѣднитѣ сравнително ръкописи останали слѣдъ смъртъта му и на тоя часъ не знамъ доколко е успѣлъ да извърши това. Въ време на войната той е направилъ пълно описание на Търновския окръгъ, което прѣдставилъ на Черказки, но не съмъ виждалъ това описание, което сега се намира въ Русия за да могъ да сѣднѣ дали е чисто статистическо или е възстановена частъ отъ ръчника му.

печать. Загубата тукъ състои въ новитѣ необнародвани негови произведения, отъ които само нѣколко сж били възстановени относѣ по припомнянье, и то повечето отъ онии приготвени за посрѣщанъето на руситѣ и които нѣматъ нѣкоя особена цѣна. За щастие, въ писмата си до мене въ Цариградъ, той сегизъ-тогизъ ми е прашалъ по нѣкое отъ тия нови стихотворения и тѣ ще останатъ единичкитѣ прѣдсавители на неговата поетическа дѣятелность до войната, въ Стара Загора: тѣ ще бѣдхтъ и доказателството че въ тая епоха той е билъ още въ силата и енергията на лиризма на своята поезия. Другъ завършенъ неговъ трудъ е билъ и пѣленъ учебникъ по българската история. За историческата му повѣсть поменяхме. Освѣнъ горѣизброенитѣ обработени и довършени материали, Славейковъ е разполагалъ съ сбирка пословици, много по-богата и по-обемлюща отъ оная която отпослѣ изново събра и половината отъ която обнародва; една извънредно богата сбирка отъ народни пѣсни, събирани отъ България, Тракия и Македония; крупенъ материалъ за български рѣчникъ съ около 60—70 хиляди думи, вече записани и отчасти изтълкувани въ по-особенитѣ имъ и чисто народни значения; голѣмо количество народни приказки; описания на нрави, обичаи, суевѣрия, обреди; обилни исторически събития отъ епохата на турското владичество, — за въстанията, за дахлитѣ, за кърджалиитѣ; записки върху по-видни българи и български дѣйци, и други подобни. Въ разни врѣмена Славейковъ е обнародвалъ въ разни вѣстници отдѣлни части отъ тия свои записки, по които части интересующиятъ се ще може да сѣди за цѣната на тоя родъ материали, съ събиранъето на които той постоянно се е занимавалъ.

Каквито и да бѣхж прѣмеждията и загубитѣ, които до войната бѣхж му се случавали, ни едно не лиши Славейкова отъ всичко, както прѣмеждието му въ Стара-Загора. Войната за освобождението го завари въ тоя цвѣтущъ градъ, и пламъцитѣ които го погълнихж, слѣдъ оттегляньето на Гурка, погълнихж и всичко което имаше. Подъ общата опасность която грозеше и жителитѣ на Загора, и малкитѣ части руска войска които се намирахж противъ безбройнитѣ полчища на Сюлейманъ Паша, грижитѣ които Славейковъ, като поставенъ глава на града, полагаше, бѣхж всецѣло посветени да направи всичко възможно да улесни задачата на руситѣ да отблъснатъ неприятели, въ което виждаше единичкото спасение и за града, и за населението му. Въ тия грижи той бѣ забравилъ, не само книгитѣ и ржкописитѣ си, но даже и домашнитѣ си, собствената си челядь, която избѣгнаж участъта на библиотеката му и ржкописитѣ му благодарение на единъ

сродникъ който на врѣме се сѣтилъ и почти силомъ я извадилъ отъ кѣщи и съ това избавилъ отъ грозната смъртъ която постигна толкова хиляди други мъченически погинѣли въ пламъцитѣ или отъ ятаганитѣ на азиатски звѣрове.¹⁾ Самъ баща ми, послѣденъ да напусне бойното поле, когато вече бѣгалъ на атъ изъ улицитѣ съ турскитѣ курици летещи подирѣ му, едва ималъ врѣме да се озърне, да изгледа кѣщата си и, като съгледалъ че е изпразнена, безъ да се спре и слѣзе отъ коня, сполучилъ да излѣзе изъ града живъ и здравъ и да се избави. Чакъ когато се прибралъ въ Трѣвна, въ голото и запустѣло свое прѣдно огнище, чакъ тогава той прѣмѣрилъ всичкото величие на своитѣ загуби. Въ едно свое писмо до мене, който бѣхъ него врѣме учителъ въ Robert College, въ Цариградъ, той съ горчиви съзи оплакваше тая своя загуба, не толкозъ за себе си, както казваше, колкото за парода и потомството, и въ своето отчаяние бѣше изтѣрвалъ слѣднитѣ жестоки думи, повтаряни и приживѣ: „По-добрѣ да бѣхъ загинѣлъ азъ, нежели да се изгубѣтъ за винѣги толкозъ-годишнитѣ ми трудове които, нито азъ вече, нито другъ нѣкой ще бѣде нѣкога въ състояние да възстанови.“²⁾ И наистина, на възраст вече 50-годишна тогава, той не можеше да има енергията и врѣме да се залови изново да събира онова което на нѣколко пѣти бѣ изгубвалъ и сполучвалъ да възстанови въ по-младитѣ си години. Самата идея за тая невъзможность не му даваше присърдце да се залови на тая работа. Освѣнъ това голѣма частъ отъ сборкитѣ му бѣхъ записвани отъ хора отдавна вече между мрѣтвитѣ или отъ лица въ мѣста които той не можеше втори пѣти да види. Самото негово отчаяние го накара да подирн друго занятие което да го отвлече отъ мисль и вайканье за загубата си. Това занятие намѣри той скоро въ участието което взе въ зимната кампания на руситѣ — минаванъето на Балканитѣ и пристиганъето подъ самитѣ стѣни на Цариградъ, а къмъ това го подканяхъ не само разяренитѣ тежки рани на мѣстъ за лични и народни обиди, загуби и тегла, но и слѣтлата надѣжда да види злочестото си

¹⁾ Въ Цариградъ бѣше се прѣсѣжло упоренъ слухъ че и баща ми и домашнитѣ погинѣли и че само сестра ми била избавена и закарана въ Одринъ робиня.

²⁾ За избавяньето на тия трудове никакъвъ даже опитъ не е билъ направенъ, защото е нѣмало врѣме: домашнитѣ излѣзли само съ дрехитѣ на гърба си. Отъ Цариградъ, като имахъ случай да знамъ мѣсець по-рано че ще има война, и като прѣдполагахъ че ще може да се случи нещастие, било съ баща ми, било съ ръкописитѣ му, азъ на нѣколко пѣти се опитвахъ въ прикрити и алегорически думи да му дамъ да разбере за бурята която настѣпваше, като настоявахъ да прибере всичко цѣнно което има и ми го проводи въ Цариградъ на съхранение. При излизане на домашнитѣ, най-малкиятъ ми братъ се опиталъ да скрие въ затулѣно мѣсто тефтеритѣ на които билъ писалъ географическия словарь, понеже гледалъ че баща ми най-вече съ тѣхъ се занимавалъ и най-много въ тѣхъ пишелъ: разумѣва се, това било безполезно.

отечество избавено отъ лютѣ тирани, и утѣшеніето да спомогне съ каквото може за туй избавление.

Когато въ 1880. год. Славейковъ се прѣсели и установи въ София, той донесе съ себе си само едни твърдѣ печални остатъци отъ библиотеката си и почти нищо отъ рѣкописитѣ си, и то отъ ония останали разпрѣснати тукъ-тамъ, случайно неприбрани въ Стара-Загора. Когато за кратко врѣме бѣше учителъ въ Одринъ, той бѣше взелъ съ себе си набързо само часть отъ книгитѣ си и рѣкописитѣ си. Безъ врѣме дигнахъ отъ тамъ, откарахъ и заширанъ въ Цариградъ, два санджъка, съ книги повечето, бѣхъ останали въ Одринъ, които одринската община бѣше задържала срещу надвзета плата. Тия санджъци баща ми прибра въ врѣме на войната, когато влѣзе въ Одринъ съ рускитѣ войски, и изравни смѣткитѣ си съ общината посредствомъ екзархията, която бѣше го условила и пратила за учителъ въ тоя градъ. Въ краткото си прѣбывание въ Трѣвна, въ качество на началникъ, слѣдъ изгарянъето на Загора, той успѣ да изброди изъ таванитѣ и затѣтенитѣ кюшета нѣкоя и друга книга, нѣкой и другъ тефтеръ съ записки, неприбрани по-рано. Тия случайно спазени книги и тефтери той донесе съ себе си въ София, и тѣ образувахъ ядката на новата му библиотека, която, ако и да увеличи, нѣма даже и сѣнката на богатството и разнообразието на оная която имаше по-напрѣдъ. Отъ рѣкописитѣ си, едва нѣколко тефтери сж уцѣлѣли, повечето съ материали по-отдавна събирани, за българския рѣчникъ и други незначителни записки.

Славейковъ, както е извѣстно, слѣдъ войната взе живо участие въ събитията на княжеството дори до 1888. год. Но навикналъ на постояненъ трудъ, все намираше врѣме да работи и върху любимитѣ си занятия и бѣше почналъ да прави нови сборки и нови записки. Изключителнитѣ обстоятелства които е прѣкарвалъ не сж му позволявали да си състави навикъ да работи въ едно врѣме една или двѣ работи; напротивъ, у него отъ рано се е установилъ навикътъ да работи едновременно нѣколко работи, че когато му дотегне една да дири отмора и почивка съ похващанъето на друга. Обаче отъ 1880. до 1888. год., т. е. до втория му ударъ, той бѣше се поограничилъ по-специално върху два главни труда — българския си рѣчникъ и пословицитѣ си. Другитѣ му занятия бѣхъ случайни, — пакъ събираше нѣсни, пакъ записваше всичко което му се виждаше любопитно и полезно, даже поработваше да възстанови нѣкои части отъ географическия рѣчникъ, но това бѣше повечето отъ навикъ, по споменъ, за почивка, не съ цѣль за нѣкой завършенъ трудъ. Вториятъ ударъ, слѣдъ който той едва можеше да работи вече са-

мостоятелно, заваря рѣчникътъ му изработенъ докладъ Е и съ обработки до К и пословицитѣ му довършени. Слѣдъ това той се ограничи изключително съ пословицитѣ си и първата работа слѣдъ повдиганьето си отъ втория ударъ бѣше да почне да издава пословицитѣ които искаше да види отпечатани при животъ. Той би успѣлъ въ това, ако да не бѣше се случило още едно послѣдно нещастие — изгубваньето въ министерството на народното просвѣщение на ръкописа на нѣколко букви отъ втората часть, което го принуди да ги събира и прѣписва още веднажъ, и когато свърши той трудъ, той не бѣше вече въ състояние да се занимае съ печатаньето имъ, поради което ние гледахме да го отвърнемъ да не го прѣдприима. Независимо отъ недоизкарания български рѣчникъ и изкаранитѣ пословици, баща ми остави и други материали — значително количество народни нѣсни, щателно избирани и записвани, кратки живоописания на исторически личности, описания на нѣкои мѣста и мѣстности, едно по-пълно живоописание на покойния родолюбецъ Стефанаки Богориди, името на когото е тѣсно свързано съ историята на нашето възраждане, но недовършено въ края, както и други разни записки. Азъ съмъ въ намѣрение да съберъ всичко по-цѣнно писано отъ него — обнародвано и необнародвано — и да го издамъ въ отдѣлни книги. Но това е трудъ и работа която ще изиска много повече свободно врѣме отколкото за сега разполагамъ, поради което нѣма да стане скоро, но бавно и послѣдователно.¹⁾ Всичко това оставено отъ баща ми, както и всичко онова вече писано и обнародвано отъ него въ послѣдния периодъ на дѣятелността му (1879—1894) прѣдставлява само по себе си значителенъ трудъ.

Двѣ думи още само за послѣднитѣ опечалени отъ болестеностъ години въ свръзка съ неговата 50-годишна литературна, тъй тѣсно сплетена и почти нераздѣлима отъ неговата обществена и политическа дѣятелностъ. До каква степенъ Славейковъ обичаше книгитѣ си и бѣше привързанъ къмъ ръкописитѣ си, може да се сѣди по това, че той не прѣстаня и до прѣдсмъртния си часъ да се отдѣли отъ тѣхъ; колко дълбоко се интересуваше въ хода на общественитѣ и държавни работи може да се сѣди по това, че той продължаваше да чете вѣстникитѣ когато вече бѣше прѣстанялъ да пише малко врѣме прѣди да се помине. За него книгата е била постояненъ неотдѣлимъ другаръ прѣзъ цѣлия му животъ, за него ръкописитѣ му и запискитѣ му бѣха

¹⁾ За отпечатваньето на втората часть на пословицитѣ, материалътъ на които е готовъ, азъ се обзрихъ тия дни за съдѣйствието отъ минист. на просвѣщението.

единствената разтуха и улада въ послѣднитѣ години на страдалчески му животъ. И въ дълбоки немощни старици, както и въ пълнитѣ му съ живостъ и енергия буйни младини, нищо за него по-приятно отколкото да чете, нищо по-угодно отколкото да държи перо и да пише. Особено това послѣдното бѣше страсть неугасяма у него, и нищо не му бѣше толкова тежко прѣзъ послѣднитѣ двѣ години, колкото кога гледаше че лека полека прѣститѣ му се отказвахъ да държатъ това перо — утѣшенне за него въ черпи, новъ изворъ за истинско удоволствие за него въ бѣли дни. И кой отъ ония които сж идвали у дома да го видятъ не го е заварвалъ на масата да пише съ едно спокойствие и въ едно безгрижие за всичко наоколо и вънъ, което поразяваше, — съ сребристата му коса която, като увѣчаваше съ ореолъ широкото му гордо чело надъ малкитѣ му но умни и пълни съ искри очи, придаваше по-голъма живостъ на руменото му свѣтло лице? Тая маса, съ перото въ ржка на нея, той не напусна до самия моментъ, когато послѣдната треска на живота го свали на легло, отъ което слѣдъ два-три дни го дигнахме да го прѣнесемъ и сложимъ въ леглото на вѣчността. Докогато можеше да ходи самъ, той рѣдко се отдѣляше отъ тая маса; когато прѣстанъ да ходи, на нея седѣше отъ сутра, кога се разбудѣше, до вечеръ, кога си лягаше. Вече бѣше прѣстаналъ да пише, и най-трогателно и мжчтелно за насъ бѣше да го гледаме, какъ при това не прѣставаше да се опитва да пише, когато изподъ перото му излизахъ само криви черти, безъ никакъвъ образъ на букви, даже и на йероглифи. Съ тия опити той поне мѣрѣше, съзнателно иѣкакъ броеше, днитѣ и часоветѣ на живота си, краятъ на който чувствуваше. При все това още продължаваше мжченически да седи цѣлъ день на тая маса, на която стоехъ наредени натрупани едно върху друго всичкитѣ му почти останали цѣнии ржкописи и материали, съ вѣкои отъ най-любимитѣ му книги. Той не можеше да отдѣли очитѣ си отъ тѣхъ; той хранише и поддържаше останалитѣ крѣщи сили въ жилитѣ си съ тѣхното гледанье, съ тѣхното присѣтствие. Догдѣто можеше самъ да се изправя съ подкрѣпянье на ржцѣтѣ си, по нѣколко пати на день за разнообразие ще стане, ще ги размѣства, ще ги реди и ще извади нѣкои да я прѣлиства. Когато и това самъ не можеше да направи, караше насъ да го изправяме и държимъ, за да го реди, а когато прѣстанъ да може и тѣй да се държи на краката си, караше насъ да ги размѣстваме и редимъ за него.

Такава бѣше извънредната негова любовъ и привързаностъ къмъ книгитѣ му и ржкописитѣ му. Чувствувахме, че му бѣхъ

толкова мили, защото бѣхъ толкова малко останжли, защото въ тѣхъ той прѣживѣваше втори пѣтъ минжлото, въ ожидание близкиятъ край на тягостното и тѣжно настояще. Така починѣ той, почти на масата, почти съ перото въ рѣка, както самъ бѣше ми прѣдказалъ много по-рано единъ день при единъ случай.

Ив. П. Славейковъ.

П Р О С Т И !

(Романсъ.)

Прости! Въ моята родина,
И тамъ е хубавъ божий день, —
Желаѣ тамъ азъ да починѣ;
А ти . . . ти забрави за менъ.

Иди! Животъ тебъ чака, радость . . .
За мене зѣе гробъ студень:
Дойде край на сломена младость . . .
На вѣки забрави за менъ.

Сърдце пламтещо ще угасне,
Ще стане всичко прахъ и тлѣнь,
И гробътъ въ бурень ще зарастне, —
Защо да спомняшъ ти за менъ?

Сестрица нѣма да спохожда
Спрашкий гробъ осамотень,
Ни майка клета ще дохожда
Двѣ сълзи да пролѣй надъ менъ.

И плачъ не ще да нарушава
Гробовний сънъ и миръ священъ . . .
Що само тебе да смущава
Невеселъ споменъ зарадъ менъ? . . .

Триестъ, февруари 1896.

К. Христовъ.

Български университетъ въ София.¹⁾

III. Висше училище.

Ръшението на министра Т. Иванчовъ да отвори единъ „висши педагогически курсъ“ за приготвяне учители „за трикласнитѣ училища“, сир. за долнитѣ класове на заведенията за срѣдно образуване, туряше нѣкакъ вече край на безусловнитѣ мечти за български университетъ. Който дойдѣше отъ тукъ нататкъ да борави съ подобни планове отъ името на държавната власть, той се поставяше веднага прѣдъ единъ свършенъ фактъ: въ зависимостъ отъ него само можеше да се върви къмъ пълно заведение за висока наука. „Курсътъ“ за учители въ долнитѣ класове на гимназиитѣ можеше само да се разширява, та да изкарва подготвени учителски сили за гимназия изобщо, а покрай това да образува и лица съсъ специална наука за различни свободни призвания въ държавата и въ живота; или пъкъ той можеше да се развива въ границитѣ на високо заведение за учителски кандидати отъ различни категории, а редомъ съ него да се основе друго подобно заведение за високо образуване по богословски, историко-природни, медицински, технически и правни науки. Така се надаше да се обръща постепенно въ дѣло оная мисль за български университетъ, до която бѣ опрѣлъ вече първиятъ прозорливъ радѣтель за пълна българска просвѣта и която сега съ почина на г. Иванчова ставаше дръвиче, достойно за грижитѣ на разсѣдливия градинарь. Ала тая послѣдовностъ на дѣйстви-ята, толкова необходима за успѣшния развой на веѣко прѣдпри-ятие, а камоли на единъ учебенъ организъмъ, не е още влѣзла въ кръвта на работницитѣ по нашата държавна организация. Учебното дѣло отъ годинитѣ на свободния нашъ животъ има да покаже на своя историкъ твърдѣ любопитни страници отъ бързи и безогледни разпоредби на дѣятелни заповѣдници. Облегихти на благоприятнитѣ условия у насъ за веѣкакви по-

¹⁾ Вж. Български Прѣгледъ, год. III., кн. IV., 34—49.

лезни уредби и прѣобразуванья, тия ръководители на българската просвѣта сж упражнявали най-неограничено волята си, да осществявтъ една своя случайна мисль, да свържатъ съ нѣкое по-шумно прѣдприятие своето име и да завѣщахтъ на близкитѣ си прѣемници прѣизгодни поводи да отмѣняватъ тѣхното и да пристѣпятъ къмъ още по-случайни и разнообразни опити. Една българска реалка, достигнала полека до съставъ отъ седемъ класа, се прѣобръща съ единъ махъ на петокласно училище, понеже заповѣдникътъ наумилъ да помага на домашното економическо производство съ петокласни технически училища; слѣдъ една-двѣ години тая сжщата реалка става на педагогическо училище, понеже потребата отъ учители въ основнитѣ училища се чувствува на-много, а пъкъ за помощ на економическото производство се настанява въ особено писалище „индустриална комисиѧ“; слѣдъ други една-двѣ години реалката се възстановява съ името гимназия и се отварятъ въ нея врата за класическитѣ езици, тогава „индустриалната комисиѧ“ се унищожава! Въ столицата сж живѣли, умирали и възкрѣсвали подъ сжщитѣ имена или прѣкрѣстени прѣзъ разни години „межева школа“, „фелдшерско училище“, „учебенъ свѣтъ“: върху какви основи сж били поставени тия заведения и защо не сж могли да утрахтъ съ първоначалната си организация? А дали поставеното да живѣе днесъ върху тѣхнитѣ пенелища се е ползувало отъ уроцитѣ на уредбата имъ и погубата?

„Висшиятъ педагогически курсъ“ на г. Иванчова можеше при такова незначитанье у насъ на методата за историческо подготвянье, осществяване и развитие на всѣка идея, на всѣко дѣло, да се прѣмахне безъ много одумки отъ кой да било неговъ случаенъ прѣемникъ, или да изпита метаморфози, както поменхтата по-горѣ реалка, или пъкъ да се замѣни съ нѣщо съвсѣмъ ново, осждено да пропадне на свой редъ по сжщия начинъ въ най-близкото бъдеще. Обаче по особено стечение на обстоятелствата тоя курсъ, въ който бѣ скрита ядката на общо заведение за висока наука въ България, не се унищожи, не се потъпка отъ съвсѣмъ друго заведение и не се подложи на произволни промѣни назадъ и напредъ, налъво и надѣсно, но доби силенъ тласкъ въ посоката, която отъ самата негова организация се обявяваше като пътъ на постоянния му развой. Не ни е извѣстно, какъ се е държалъ регентътъ Г. Живковъ спрѣмо идеята изобщо за подготвянье у дома учители за нашитѣ срѣдни училища, когато е прѣдставилъ Т. Иванчовъ на регентството проектътъ си за „висши педагогически курсъ“; ала доста е, че щомъ завзе мѣстото на

прѣдходника си въ министерството на просвѣщеніето, г. Живковъ пристъпи издѣлжжъ да тури въ дѣйствиѣ курсѣтъ, и то съ изгледъ да почне да образува учители за всички класове на срѣднитѣ училища и да стане съ врѣме пѣленъ български университетъ. Близу е до ума, че съ тая постъпка г. Живковъ е гонилъ славата на основателъ на онова високо заведение, което ще има въ нашето отечество почитѣтъ и силата на прѣдставителъ на чистата наука; — тая слава бѣше вече толкова близка и лесно да се стигне, особено откакъ бѣ направена първата стъпка, че щѣше да е яко непрѣдвидливо, ако не се оползотворѣше готовата сгода. Обществениятъ дѣеъ, както най-сетнѣ и всѣкой частенъ човѣкъ, полага въ работа своитѣ сили не само отъ едничко съзнание на дълга, но въ голѣма мѣра и отъ желание да прослави, да направи скъпо името си. Тогава не е нито грѣхъ, нито порокъ, че е искалъ г. Живковъ да остави за споменъ името си, като даде началото на мечтания до него толкова години и при толкова случая нашъ университетъ; ала несъмнѣна грѣшка бѣше отъ негова страна, че извърши това безъ изработенъ прѣдварително планъ и безъ нужнитѣ готови срѣдства. Тукъ той повтори грѣшкитѣ, които въ частъ се намирахъ вече въ насроченото за изпълнение дѣло на г. Иванчова; и у г. Живкова тѣ се явихъ толкозъ по-голѣми и съ важенъ досѣгъ, колкото самото негово дѣло надминувахе по смисълъ и размѣри обемѣтъ и значението на скромния педагогически курсъ на прѣдходника му. Както бѣ поставена работата отъ г. Живкова, стига да станѣше нужда да отстъпи той отъ министерското кресло тѣй скоро, както бѣ отстъпилъ прѣди него г. Иванчовъ, тя безъ друго щѣше да рухне подъ справедливитѣ укори и още по-несправедливитѣ пощѣвки на новия му прѣемникъ, и кой знае кога пакъ щѣше да се яви другъ министъръ да я подѣеме съ по-малко честолюбие и съ по-голѣмъ залогъ за успѣхъ. Ала седемтѣ години, прѣзъ които г. Живковъ лично крѣпи и реди своето прѣдприятие, доставихъ на подирното отъ външна страна онова, което му липсуваше изначало отъ вътрѣшна страна; то успѣ прѣзъ това врѣме да свикне българското общество съ идеята за него, дори и съ факта за неговото съществуване, па да направи и нѣколко стъпчици напредъ, които идѣхъ да оправдайтъ и необходимостта отъ такова домашно заведение за наука. И така то може да се смѣта вече за уздравено откъмъ личнитѣ пощѣвки на тогова или оногова, като се нуждае още само отъ разумно повдигане и разширение. Нова слава ще добие за името си оня български гражданинъ, който слѣдъ

„началото“ на г. Живкова, — недостатъчно както всѣко начало, — бѣде честитъ да надари своето отечество съ добро и здраво продължение.

Прелудията за сегашното висше училище, висшият педагогически курсъ, биде обявена съ заповѣдь отъ министерството на просвѣщеніето № 215 отъ 5. юни 1887. г. въ Държавенъ вѣстникъ, бр. 63. Споредъ тая заповѣдь отъ началото на 1887 — 1888. учебна година при софійската класическа гимназия се отваря VIII. педагогически класъ отъ една учебна година като специаленъ курсъ за приготвяне учители за трикласнитѣ училища. Правилникътъ, обнародванъ на сѣщото мѣсто за тоя „висши педагогически курсъ“, бѣлѣжи, че съ врѣме и спроти нуждата едногодишниятъ курсъ ще се обърне въ двѣгодишенъ. Въ курса има двѣ отдѣления: историко-филологическо и физико-математическо; а въ подирното има два клона: собствено физико-математически и естественъ. Специални задължителни прѣдмети сѣ въ първото отдѣление български езикъ (новъ и старъ) съ българска, славѣнска и обща литература и българска и всеобща история и география, а въвъ второто отдѣление физика, математика и геометрия съ чѣртание за първия клонъ, и физика, химия и природна история за втория клонъ; общи задължителни прѣдмети за двѣтѣ отдѣления сѣ български езикъ изобщо, психология, педагогика, хигиена, дидактика и методика, а факултативно се слѣдватъ френски и нѣмски езикъ, рисуване, музика, краснописаніе, стенография и гимнастика. Прѣподаването върви теоретически и практически (седмично до 28 часа), а сѣщо така и изпититѣ; ученици се взиматъ по правило само съ зрѣлостно свидѣтелство отъ класически гимназии за историко-филологическото отдѣление и отъ реални гимназии за физико-математическото, а по изключение се взиматъ и съ годишно свидѣтелство отъ VII., дори и VI. класъ на гимназия или съ атестатъ отъ духовна семинария и педагогическо училище. За свършенъ курсъ се дава право за учителство въ държавни училища съ прѣдпочитанье прѣдъ кандидати отъ чужди високи училища, поставя се срокъ за военна тегоба както за всички свършили високи училища и се отпускатъ стипендии за по-високо образуване въ чужбина.

Отъ имената на прѣдметитѣ, опрѣдѣлени за прѣподаване въ висшия педагогически курсъ, и отъ исканьята по тѣхъ на изпититѣ се види, че обемътъ имъ изцѣло не ще надминува оня, който е установенъ за срѣднитѣ наши училища, ала въ

частности тѣ ще съдържатъ нѣкои екскурси отъ по-специаленъ характеръ съ огледъ къмъ основитѣ на извѣстна наука, къмъ нейната история и къмъ практичното ѝ приложение. Понеже така най-многого материалъ изглежда като прѣговоръ на материала, познатъ вече отъ гимназии, семинарии и педагогически училища, останалото ново количество отъ него не може да прѣдстави мжнотин да се прѣкара и усвои прѣзъ едногодишното траянье на курса. Главното назначение на занятията въ курса е явно да се придобие умѣние да се прѣподаватъ прѣдметитѣ отъ долнитѣ класове на гимназнитѣ съгласно съ принципитѣ на обучението; ала то би се постигнало напълно добрѣ тъкмо съ помощта на учебния материалъ на тия долни класове, и тогава е излишно прѣтоварянье на ученицитѣ да се прѣподава теоретически материалъ въ обемъ и на горнитѣ гимназиални класове, на дори и нѣщо повече. Може-би такова прѣподаване стои въ свръзка съ бждещето обръщанье на едногодишния курсъ въ двѣгодишенъ, та ученицитѣ да бждатъ подготвени да прѣподаватъ по еднакви педагогически принципи и прѣдметитѣ на горнитѣ класове отъ гимназнитѣ: обаче това се противи на основната цѣль, зарадъ която изрѣчно е основанъ висшиятъ педагогически курсъ, и тогава човѣкъ не е въ състояние да прѣдвиди, каква нужда и подпръ колко врѣме би се явила за да се удѣлжи едната курсова година на двѣ. Не е възможно да поставя правилникътъ възпитаницитѣ на курса досущъ на равна нога съ кои да било възпитаници на високи учебни заведения отъ чужбина съ единчката цѣль, да привлѣча въ нашето заведение повече ученици; той трѣба да оцѣнява и познанията, що биха добили у насъ тия подирнитѣ, горѣдолю еднакво съ познанията на външнитѣ академически възпитаници, а за такава оцѣнка далече не дава право програмата на курса. По такъвъ начинъ курсътъ е отъ една страна непотрѣбно по-широкъ по теоретичния си материалъ отколкото трѣба да бжде споредъ своята цѣль; отъ друга страна за неговото траянье е прѣдвидено удѣljenje безъ ясни и възможни за прѣдвиждане мотиви; а отъ трети страна притезанията за неговитѣ възпитаници врѣдно прѣвишаватъ качеството на тѣхнитѣ познания. Отъ смѣсницата на тия чѣрти въ организацията на висшия педагогически курсъ може да се изкара заключение, — че неговиятъ създателъ е желалъ да захване съ малко, но то да означава твърдѣ много, сирѣчь да прѣдставя тутакси оная бждеща висока степенъ, която на врѣмето още не е смѣлъ да открива. Намъ не биде съдено да дочакаме дѣйствителни плодове отъ тая организация: прѣемникътъ на

г. Иванчова не остави да почувствуваме върната тежота и прѣхвати на наредѣнитѣ за курса. Безъ да пздираме, дали ги е прѣдвиждалъ тоя прѣмникъ, та при прѣвъ случай залегналъ да имъ прѣсѣче пъхтътъ, ние можемъ да утвърдимъ само, че той се е възползувалъ въ пълна мѣра отъ желаната отъ прѣдходника му висока стойностъ на курса, и затуй го осмѣствилъ съ ипаква програма на прѣдметитѣ и на способа за прѣподаване. Г-нъ Живковъ избѣгналъ така единъ вѣтрѣшенъ недостатѣкъ въ първоначалната организация на висшия педагогически курсъ; ала като задържа за своята цѣль други основни наредби отъ сѣщата организация, па тѣкмѣше да кара работата по сѣщия начинъ, както бѣ я повелѣ г. Иванчовъ, той внесе въ дѣлото нови недостатѣци, които трѣбаше послѣ да се чистятъ било отъ самия него, или отъ негови прѣмници.

На 29. септември 1888. г. министърътъ на просвѣщението г. Живковъ издаде заповѣдь № 637, съ която се утвърдявахъ „Врѣмenni правила за урежданието на висшия педагогически курсъ въ София“; тѣхното дѣйствие се захващаше вече отъ 1. септември. Тия правила опрѣдѣлятъ, че цѣльта на курса е да дава висше образование и да подготвя учители за срѣдни училища. Курсътъ ще има отдѣления по разни клонове на науката: за сега се отваря само историко-филологическо отдѣление, гдѣто ще се прѣподаютъ прѣвъ първата година педагогика, психология, начала на културата, история на източнитѣ народи, българска история (заселение на Балканския полуостровъ съсъ славѣни), грѣцка история, общо-славѣнска етнография, принципи на езикознанието, старобългарска граматика, история на новобългарския езикъ, нѣмски и френски езикъ и факултативно социология. Организацията на курса зависи направо отъ министерството, а управата му лежи въ рѣцѣтъ на съвѣтътъ отъ прѣподавателитѣ, които си избиратъ въ края на всѣка учебна година прѣдседателъ. Прѣподаватели има редовни, назначени по прѣдметство да прѣподаютъ въ курса, и извънредни, натоварени отъ министерството съ прѣподаване на нѣкой прѣдметъ. Учението става теоретически и практически (въ семинари). Учебната година се разпада на два семестра, за които се правятъ задължителни семестрални изпити отъ два прѣдмета на специалния клонъ исторически или филологически и отъ единъ общъ прѣдметъ (педагогика). Ученицитѣ се записватъ редовни, ако сж свършили гимназия или съ отличне духовна семинария и педагогическо училище, и волнослушатели, ако иматъ помалко образуване, но сж служили по нѣкой година като учи-

тели. Колко време ще се слѣдва въ курса, какви ще бѣждѣтѣ изпитиѣ за свършване, а подиръ тѣхъ ученикѣтъ съ какви облаги ще има да се ползува, врѣменнитѣ правила не казватъ, нито загатватъ; за тия въпроси — „начальство знаеть“. А между туй тъкмо тѣ интересуватъ всекой родителъ и ученикъ най-много; тия въпроси рѣшаватъ, дали единъ момъкъ ще влѣзе въ висшия педагогически курсъ, за да зарови въ земята най-малко една година, та ако бѣде зимата мека и лѣтото дъждовито, да се радва на жетва, или ще си остане учителъ, ако си е изкарвалъ до сега така хлѣбѣтъ, или пъкъ ще дири друго по-здроаво мѣсто за своитѣ познания, ако е свършилъ нѣкое срѣдно или друго специално училище. Въ коя и да е държава съ публични органи както у насъ подобни разпоредби би били чудовищни и дори просто невъзможни! Отъ тая страна правилникѣтъ на г. Иванчова стои недостижно високо. И ако по такива достойни за очудване врѣменни правила на г. Живкова пакъ се явихъ да се запишѣтъ въвъ висшия педагогически курсъ до 43 ученика, то трѣба да се обясни или съ особена приязнь на неизвѣстната сѣдба къмъ министѣра, или съ безгранично лекоумие и довѣрчивость на българския родителъ и ученикъ, или пъкъ съ участието на нѣкое вълшебно срѣдство. Къмъ подирния видъ услужници спадатъ въвъ всекой случай обилнитѣ стипендии, които безъ много формалности се раздадохъ на кандидати за курса, на и халтавитѣ условия за приеманье ученици, чиито учебни положения често намирахъ тамъ оврѣмешна закриля. Тия условия бѣхъ повече или помалко вѣрни прѣписи отъ условията за приеманье ученици въ курса на г. Иванчова; обаче тукъ тѣ отговаряхъ напълно на пеканьята спрѣмо едно лице, което се готви за учителъ въ долни класове на гимназия, и се формулувахъ по-строга, а въ правилата на г. Живкова отношението между тѣхъ и повишената цѣль на курса бѣше съвсѣмъ непомѣрно.

Правилникѣтъ на г. Иванчова не опрѣдѣля нищо за учителския персоналъ. Понеже курсѣтъ е поставенъ като специална добавка къмъ софийската гимназия и понеже прѣдметитѣ за прѣподаване въ него не се отличаватъ много отъ прѣдметитѣ на горния гимназиаленъ курсъ, вѣроятно става, че г. Иванчовъ щѣше да избира за прѣподаватели въ своя курсъ лица отъ гимназиалния персоналъ, като имъ облекчи работата въ гимназията, а ги натовари съ часове въ курса: тая вѣроятность е толкозъ по-приемлива, че курсѣтъ се отваряше безъ да бѣждѣтъ прѣдизвѣстияни отрано едни или други лица, които да се наемѣтъ съ прѣподаване въ него, а камоли и да сѣ били

изпращани нѣкои съ такава цѣль нѣкждѣ за подготовка. Въ разлика отъ това врѣменнитѣ правила на г. Живкова опрѣдѣлитъ наистина, че прѣподавателитѣ ще носѣтъ званията „редовентъ“ и „извъредентъ“ спроти назначението имъ свършено или условно при висшия педагогически курсъ, ала не посочватъ съ никоѣ бѣлѣгъ, възъ основа на какви качества ще се правѣтъ назначеніята, па въ зависимостъ отъ качествата и какъ ще се възнаграждаватъ назначенитѣ лица. Правилата съ своето мълчанье оставятъ тия въпроси на неограниченото усмотрѣние на министра тѣй, както ги оставяше и правилникътъ на г. Иванчова. Обаче за курса на подирния основното мѣрило бѣ все пакъ гимназията, та нѣмаше голѣма мжка да се наберѣтъ за него прѣподаватели измежду изпитания вече гимназиаленъ персоналъ, и въ тоя случай за прѣподавателитѣ на курса можеше да не се казва нищо въ правилника; а курсътъ на г. Живкова се издигаше по-горѣ отъ гимназиитѣ, съ което и поставяше условие за прѣподаватели съсъ специална за него подготовка, и тогава да се мълчи нѣмо за такъвъ персоналъ въ правилата, като се прѣдполага, че то е изключително работа на министра, е най-малко една несъгледностъ, способна да дискредитира самото заведение. Така оправданитѣ донѣдѣ разпоредби или неразпоредби на г. Иванчова се оказватъ въ копнето на г. Живкова врѣдни особуванья. Курсътъ на г. Живкова почнѣ да работи тѣй скоро подиръ неприложения правилникъ на г. Иванчова, че който и да бѣше на министерското кресло, дори и при най-добра воля да набави на заведението съответенъ персоналъ, не ще можеше го намѣри другадѣ, освѣнъ пакъ въ нашитѣ гимназии или пакъ направо по българскитѣ мѣста на университетскитѣ чиновци въ чужбина. Да се викатъ извѣстни вече научни сили отъ други земи, то ще кажеше да се потѣпче вече при основаването на едно заведение за висока наука въ България постоянното желание, да обработваме тая наука на свой езикъ и съсъ свои срѣдства; па отъ друга страна и не бѣ възможно да се очаква нѣщо отъ подобно виканье, защото врѣмето бѣ крайно кжсо и вече на-прѣднѣло за отварянье на курса, а писаната организация на подирния не задлъжаваше ни съ една точка името и славата на извѣстни учени да напуснѣтъ своето опрѣдѣлено положение и да се прѣнесѣтъ въ София. Министърътъ покани затуй прѣзъ септември нѣколцина учители отъ софийската гимназия и двѣ-три други домашни лица — споредъ както се надѣеше на тѣхното високо образуванье и дотогавашна дѣйностъ — да завземѣтъ въ званието „извъредни прѣподаватели“ прѣд-

виденитѣ въ правилата прѣдмети и да отворѣтъ курсѣтъ. На 1. октомври 1888. г. прѣподаванѣето се почнѣ. Прѣподавателитѣ учители въ гимназията добиха пѣветни намаления на седмичнитѣ си часове въ това училище, за да могатъ съ останалото врѣме да достояватъ на лекциитѣ въ курса, за които не имъ е било до него день работа да се готвятъ специално и методически. Въ довършената тѣкмо сграда за паралелкитѣ отъ долнитѣ класове на гимназията се отредиха нѣколко стаи за нуждитѣ на курса, наредиха се въ тѣхъ набранитѣ изъ вѣтошитѣ на двѣтъ столични гимназии кривилѣви чинове, намѣстниха се въ една аудитория записанитѣ ученици, постави се маса и черна дѣска и се зачетехъ въ България високи „лекции“. ¹⁾

Твърдѣ скоро заидѣхъ една подиръ друга и всичкитѣ послѣдници отъ недомисленитѣ и недомаслени „Врѣменни правила за висшия педагогически курсъ“. Ала въ никоя точка тия послѣдници не показаха грѣшното величие на своя виновникъ — правилата тѣй поразително, както въ точкитѣ за приема на ученицитѣ и за назначението на прѣподавателитѣ. А тия точки бѣха, както видѣхме, либерална ономатопея на досѣжнитѣ точки въ правилника на г. Ивантова. Лекциитѣ по филология се четѣтъ поне въвъ видъ на опитъ тѣй, както еж слушали младитѣ прѣподаватели въ свое врѣме филологически лекции въ университетитѣ; ежщо и лекциитѣ по история се позиватъ на всѣка стѣпка върху латински и грѣцки източници. Най-голѣмата частъ отъ ученицитѣ не е въ състояние да понесе това, понеже никога не е учила грѣцки и латински; тя не владѣе доста нито съ френски или нѣмски езикъ, каквото да се ползува за лекциитѣ на кой да било прѣдметъ отъ програмата поне съ богатата литература на тия днешни езици; а само руски помагала, които надвѣ-натри могатъ да бѣдѣтъ достѣпни на всѣкой по-възрастенъ български ученикъ, не постигатъ да задоволятъ ония недостатѣци. Поради това прѣподавателитѣ еж принудени да снижаватъ тонѣтъ на своитѣ специални лекции, да отложѣтъ за бѣдеще семинарнитѣ занятия съ ученицитѣ и да изискатъ да се поставѣтъ въ програмата задължителни уроци за по-бързо, практическо изучавѣне на

¹⁾ Вървежѣтъ на лекциитѣ отъ отваряѣето на „висшия педагогически курсъ“ до края на 1892 1893. учебна година и движението въ прѣподавателския персоналъ прѣвъ ежщото врѣме еж прѣдставени въ статията на Д. Д. Агура „Висшето училище въ София“, Бѣлг. Прѣгледъ, год. I., кн. I., 110—135. Тая статия развива подробно и нуждата за насъ отъ домашно заведение за наука. Отъ национално гледище е прѣдставено началото и значението на заведението въ една по-ранна, останѣла недовършена статия на И. Д. Шишмановъ „Нашето висше училище“, Мисль, I., 235 — 246

класическитѣ езици за ученици безъ познания по тѣхъ и условно факултативни уроци за подобно изучаване на френски и нѣмски езикъ. Разбпра се, че съ тия неочаквани добавки броятъ на седмичнитѣ часове възлѣзе на 30, което бѣ немалка прѣчка за развоя на специалнитѣ научни интереси у самитѣ ученици. За да се дадѣтъ на прѣдметитѣ и лекциитѣ опрѣдѣлени линии, до които да се простиратъ съсъ своето общо съдържанне, съ размѣритѣ си и вида по семетри и часове, измоли се министерско рѣшение, че „куресътъ трае три години“; тогава станъ възможно и за ученицитѣ да си разметнатъ по частитѣ на тоя периодъ учебнитѣ работи и грижитѣ за издържка. Прѣподавателитѣ изпитвахъ за своитѣ лекции въпиющи лишения отъ библиотечни помагала. Трудътъ, що полагахъ тѣ да посрѣщатъ съ най-добра съвѣсть длѣжноститѣ на своето призвание, е двоенъ сравнително съ оня, който би имъ трѣбало, ако бѣше се постѣпило срѣмо тѣхъ още прѣди отварянето на курса тѣй, както се прави за подготвяне научни сили изобщо въ странитѣ съ отдавнашни високи заведения; а резултатътъ, постигнатъ съ тоя извънреденъ трудъ, се прѣполювява отъ недостатъка въ библиотеката и отъ други неизвѣстности, които раждатъ правилата съ прѣдвиденитѣ прѣдмети само за единъ семестъръ и съ непрѣдвиденитѣ министърски съображения по назначаването на персонала. Първата година въвъ висшия педагогически курсъ служехъ само извънредни прѣподаватели, понеже нѣмаше подъ рѣка условия да се именуватъ веднага и нѣкои редовни. Съ отдѣлнитѣ заповѣди за тѣхното назначение се опрѣдѣли всѣкому, за кой прѣдметъ отъ посоченитѣ отъ правилата той се вика и ще има да го прѣподава. Една частъ отъ тия прѣдмети се свършваше съ първия семестъръ; съ това прѣставаше формално и службата на нѣколцина прѣподаватели. Какво ще се прѣподава прѣвъ втория семестъръ вмѣсто свършенитѣ прѣдмети и на кои лица ще бѣде възложено то? Които прѣподаватели имахъ да продължаватъ прѣдметътъ си до края на учебната година, тѣ поне можехъ да бѣдѣтъ по-спокойни, че промѣната на семестра нѣма да досегне службата имъ, и затуй можехъ да слѣдватъ своитѣ занятия съ постоянна ревностъ и усѣвършенне. Имахъ надѣжда и ония, които довършвахъ единъ прѣдметъ, че ако сж го прѣкарали за прѣвъ пѣтъ съ какъвъ-годѣ успѣхъ, ще бѣдѣтъ натоварени слѣдъ това да прѣподаватъ и другъ прѣдметъ отъ сжщата научна областъ; ала то пакъ изискуваше нова заповѣдъ, ново назначение отъ страна на министъра. Ако се поставѣше министърътъ въ положението на тия и на всички

изобщо призвани отъ него прѣподаватели на курса и вземѣше въвъ внимание, какъ единичко съ тѣхна помощъ се е подкарать курсътъ и какъ отъ тѣхъ именно трѣба да се очаква да се образувать първитѣ домашни и опитни сили за високо прѣподаване, той би съзналъ, че тѣ заслужватъ всеко умѣстнo и ползовито насърчение и би залѣгалъ да прави за тѣхъ най-малко усѣтни прѣчкавитѣ несподоби на врѣменнитѣ правила и на цѣлата бърже струпана уредба на курса. Въмѣсто такива огледни постѣпки, естествено задължителни за прѣвия виновникъ на едно дѣло, отъ което и той очаква похвала за себе, министерството на просвѣщенieto поерѣщаше всеко исканье, да се изваджтъ съ врѣме отъ неизвѣстность прѣдметитѣ за втория семестъръ и прѣподавателитѣ, що си завършихъ службата за първия семестъръ, като неумѣстно, дори прѣстѣпно напомняне на длѣжноститѣ му и нарушаване своята безгрижнoсть само съ маневри за отплата. Правилникътъ на г. Иванчова съеъ своето мълчанье за учителския персоналъ при курса не е прѣдполагалъ за лицата, що би били назначени да прѣподаватъ, повече права и надѣжди нежели ония, съ които се ползувахъ по обичай гимназиалнитѣ учители; а правилата на г. Живкова съеъ своето назначаванье на прѣподаватели за промѣнливи семестрални прѣдмети обрѣщахъ положението на прѣподаватели въ съвеъмъ безправно и безнадежно: свърши му се прѣдметътъ, той може да си отиде тѣй сжщо, както Мудей Хасанъ у Шилера въвъ Фисеско, — *der Mohr hat seine Arbeit gethan, der Mohr kann gehen!* И министърътъ се улови тъкмо о това злочесто положение на прѣподавателитѣ при курса, за да имъ отплати за безпокойствата, причинени съ различни искания или съ други неугодни нему обходи. Що имъ влизаше тѣмъ въ работата, че за най-близкия повѣ семестъръ трѣбало да се опрѣдѣлжтъ вече прѣдмети за прѣподаване, та да иматъ възможность и назначенитѣ за тѣхъ лица да се готвжтъ още отсега? Организацията на курса заврѣше по врѣменнитѣ правила направо отъ министерството, и прѣподавателитѣ или съвѣтътъ имъ напразно се грижехъ, какъ ще реди то курсътъ по правилата и до кога ще бжджтъ тѣ такива „врѣмени“.

„Висниятъ педагогически курсъ“ съдържаше въ името си единъ признакъ, на който врѣменнитѣ правила не давахъ надлежното значение: споредъ тѣхъ на педагогичното образуванье на ученицитѣ въ курса се посветивахъ грижи еднакви, както на образуваньето по историчнитѣ и филологични прѣдмети. Практиката вървѣше къмъ характеръ на високо учение по разни специални науки, безъ да се ограничава отъ поия-

тията, заключени въ името на заведението. Това показваше, пакждѣ се стремѣше г. Живковъ вече отъ първитѣ дни, когато турн въ дѣйствиe педагогическия курсъ на г. Иванчова. Понеже работата на курса въ тая посока почна да извиква много отдѣлни и важни распоредби, що не бѣхж формулувани веднага въ началото, името и правилата на заведението ставахж все повече и повече несѣотвѣтни съ тая работа и недостатъчни; покрай това пдѣхж и други нужди, които можехж да се задоволѣтъ само съсъ съгласието на народното прѣдставителство. Нека забѣлѣжимъ, че г. Живковъ гледаше да реди курсѣтъ колкото се можеше самъ, съсъ силата на своята министерска власть и бѣзъ намѣса на чинто да било мнѣния и възражения; той забикаляше ония мѣста, които зарадъ значението на распоредбитѣ имахж право на гласъ по тѣхната форма и изпълнение. Той съзираше негли, че се е фърлилъ прѣзглава да гони една възвишена цѣль, и че за нейното постиганье е безусловно необходимо и участието на другитѣ държавни органи, на немалко и на образуваното общество; ала отъ прѣдпазливостъ, да не би зарадъ неговитѣ прибрзани, неясни още и единични мѣрки да се спре почнхтото дѣло или пъкъ да се унхти не по неговия никому неизвѣстенъ въ подробности планъ и да не би тогава бждещата слава да се раздѣли между повече лица, той като скържавецъ крпеше висшия педагогически курсъ въ своята пазуха и не довѣриваше никому да го нипне. Това странно държанье на г. Живкова има свое оправдание въ нашитѣ неразбрани политически похвати: най-полезното прѣдприятие у насъ може да пропадне, и най-незрѣлата мисль да добие животъ само зарадъ лицето, което е тука главния дѣецъ. Да бѣше се държалъ г. Живковъ по-малко ревниво спрѣмо уредбата на курса, днесъ може би ние не ще имахме висше училище. Обаче той не ще да е оцѣнявалъ правилно вспчки обстоятелства, при които се създаваше и закрѣпяше курсѣтъ, понеже не е тѣрпѣлъ съ достоинство и такива чужди погледи къмъ него, що можехж само да му спечелѣтъ привѣрженици: интересѣтъ, който имахж къмъ едно домашно заведение за висока наука и бащи, и дѣца, и учители, и цѣла държава, сѣкашъ не се схващане отъ него въ неподложната му обективна форма: той го схващаше чисто отъ лично становище и го посрѣщаше винаги спроти изгодитѣ за своята власть. Когато за нуждитѣ на отворения въ октомври 1888. г. курсъ трѣбаше вече да се иска узаконение отъ народното събрание, тогава се изработи проектъ за „законъ за отваряние на висше учи-

лице въ София“. Докладътъ, съ който се внесе той въ събранието отъ замѣстника на министра на просвѣщеніето, С. Стамболова, прѣзъ ноември 1888. г., го подкрѣпя съ такива мотиви. „Гимназиалното образование само тогава става полезно и цѣлестъобразно, когато то се послѣдва отъ едно високо специално образование“. „Въ просвѣтитѣ страни рѣдко се случва, щото единъ ученикъ слѣдъ свършването на курса на нѣкое сръдно училище да мине направо въ живота“. „Отъ нашитѣ млади, които свършватъ гимназитѣ, твърдѣ малка часть отиватъ въ странство да търсятъ висше образование, повечето отъ тѣхъ се принуждаватъ по бѣдность да си оставатъ въ отечеството си, кждѣто благодарение на нуждата отъ чиновници, тѣ намирахъ служби. Между това, обаче, нуждата за хора съ по-високо специално образование захваща отъ день на день да се чувствува по-осязателно по венчкитѣ клонове на управленіето. Особенно въпьюща нужда се чувствува отъ добръ подготвени учители за сръднитѣ училища“. „Считамъ че е врѣме и необходимо да се положи отъ сега още основа за едно висше училище, което малко по малко да се развие и да достигне съ врѣме до положение да снабдява държавата ни съ нужний контингентъ отъ хора съ висше специално образование по разни клонове на науката“. Проектътъ биде приетъ безъ измѣнение, утвърди се съ княжески указъ отъ 18. декември 1888. и влѣзе въ сила отъ 1. януари 1889. г. Той се приложи веднага върху „висшия педагогически курсъ“. Слѣдъ това до октомври 1894. г. за уредбата на „висшето училище“ не бѣ дирена никога волята нито на княза, нито на народнитѣ прѣдставители.

При една добръ обсъждана и подробно опрѣдѣлена организация на едно учреждение нѣма и нужда да се ходи непрѣстайно до тая или оная власть, защото за веѣкой случай е посоченъ поне въ принципъ начинътъ за дѣйствие и неговътъ изпълнител. За г. Живкова, който не обичаше таково ходеніе до двореца или до събранието, не бѣ нищо друго по-лесно, освѣнъ да прокара единъ пълень законъ за „висшето училище“ и да управи сетѣ подирното по него безъ да го тревожатъ случантѣ за обръщанье къмъ по-високо мѣсто. Тогава всичката майстория на управата щѣше да състои само въ точно и еднакво изпълнение на закона. Ала законътъ отъ 18. декември като повтаря главнитѣ точки отъ „Врѣменнитѣ правила“ за висшия педагогически курсъ, не дава никакъ на „висшето училище“ по-опрѣдѣлена организация, и министерътъ остана да се разпорежда пакъ по свое усмотрѣние както и по-

прѣди. Изглежда съкашъ, че г. Живковъ е изработилъ тоя законъ само за да има право да нарече досегашниятъ курсъ висше училище и да отпуща на редовнитѣ прѣподаватели малко по-голямъ плата отколкото на първостепеннитѣ учители на софийскитѣ сръдни училища. Законътъ стои дори въ разпореждане съ мотивитѣ, които сж го прѣпоръчали на народнитѣ прѣдставители. Прѣди всичко е обѣщаното въ тия мотиви, че не споменуватъ ни съ думица висшиятъ педагогически курсъ: тѣ изказватъ безъ одумка едно мнѣние на министъра, че било настанало време да се туря вече основа за наше високо заведение за наука. Споредъ тѣхъ нашето „висше училище“ ще трѣба да служи особено за учители въ сръдни училища, а споредъ закона неговата цѣль е само „да дава по-високо образование по разни клонове на науката“. „Основата“, която обѣщаватъ мотивитѣ, туку-речи не съществува въ закона. Тоя нарежда всичко въ 19 члена, че „висшето училище“ има отдѣли, които се откриватъ отъ министерството постепенно: учението въ отдѣлитѣ върви по години и семестри, а трае колкото рече министерскиятъ съвѣтъ. Извънреднитѣ прѣподаватели ако сж чиновници, плащатъ се на лекция по 10 лева, ако ли не сж, приематъ на лекция отъ 10 до 30 лева; введенитѣ „частни“ прѣподаватели се допущатъ да четатъ безплатно. Прѣдседателятъ на съвѣта отъ прѣподавателитѣ се именува ректоръ, и той „управлява“ училището. Редовнитѣ ученици сж гимназисти, но още прѣзъ двѣ години могатъ да бѣдѣтъ и отлични възпитаници отъ духовни семинарии и педагогически училища. Заможнитѣ плащатъ по 20 лева годишно за учение. Въ края на курса тѣ се изпитватъ „окончателно“: а що се прави съ резултата на изпита имъ, съ какви правдини ще се ползватъ отъ него прѣдъ свѣта, то е пакъ тайна на началството. За тоя прѣдметъ е обѣщанъ единъ „особенъ правилникъ“, който никога не се яви. Яви се само правилникътъ „за приложение на настоящия законъ“, ала и то само слѣдъ година и половина! А прѣзъ това време все министърътъ берѣше най-голяма грижа да „организира“ отъ всѣка страна „висшето училище“. Нѣкой извънреденъ прѣподаватель си свършилъ семестралната или годишна работа въ училището и чака за нови занятия. Днитѣ настаятъ, а ректорътъ не го каани вече на съвѣтъ. Работата се уяснява: той не е вече прѣподаватель! Ала подиръ нѣкоя година поканитѣ пакъ се подновяватъ; ще каже, приели сж го назадъ, а науката, ако може така, нека си върви напредъ. Начинътъ за назначаване и увольняване на прѣподавателитѣ е толкова охолень, че става

на мило неписано право. Нѣкому би било много изгодно, ако му се усилѣше мѣсечниятъ доходъ съ какви-годѣ лекции при висшето училище. Той е добъръ човѣкъ; разнитва се въ училището, какви прѣдмети се прѣподаватъ и какви още биха могли да се прѣподаватъ, и приятелътъ се назначава. Докажда новъ министъръ, намира оплакване противъ едного отъ тия приятели, — уволнява го; иде трети прѣемникъ, жалъ му е за лицето, — назначава го: па назначава и други, за които още не се е отворила работа! Извънредниятъ прѣподавателъ е възнаграденъ изцѣло по-добъръ отъ редовния: първиятъ, обикновено първостепененъ учителъ отъ гимназия, като се ползува съ намалена работа по прѣмата си служба, за да прѣподава и въ висшето училище, увеличава своята плата още съ $250/0$ — $350/0$ мѣсечно, а вториятъ приема по закона само $200/0$ повече отъ платата на гимназиалния учителъ; между туй редовниятъ обръща всичкото си внимание върху занятията във висшето училище, а извънредниятъ, билъ той гимназиаленъ учителъ или другъ чиновникъ, е длъженъ да търчи на деѣ страни. Само оня извънреденъ прѣподавателъ, който не е званиченъ службашъ, би могълъ да се занимава съ прѣдмета на своитѣ лекции еднакво съ редовния прѣподавателъ; ала за неговата работа законътъ го награждава съ $600/0$ повече отъ подирния. Други пъкъ извънредни прѣподаватели отъ сѣкия видъ залавятъ плащани лекции на двѣ-три мѣста, и при всичко че си разбиватъ така занятията въ нѣколко различни посоки, доволни сѣ, че си докарватъ възнаграждението до $2000/0$ по-високо отъ платата на редовния прѣподавателъ. При такива условия петпеската разработка на науката във висшето училище се компромитува и надваряването за на прѣдѣкъ въ званията е убито. Кои би билъ оня наивенъ гражданинъ, който би дошелъ като външно лице за „частенъ прѣподавателъ“ и би прѣподавалъ безплатно — съ каква цѣль? — за нравствено задоволение, че посветява своитѣ високи познания на висшето училище, когато въ него други лица прѣподаватъ само по мъничко отъ своята наука за скжии пари? — или за да покаже, че и той заслужава да бѣде назначенъ прѣподавателъ, когато за назначенията единичниятъ законъ е залупенъ въ мастилницата на министра? — или напokonъ за да мине отъ най-долното прѣподавателско звание до най-горното, когато срѣдното отъ тѣхъ се добива и направо и е най-износно?

Въ горнитѣ наредби за званията и възнагражденията на прѣподавателитѣ законътъ за висшето училище отъ 18. де-

кември 1889. си е написалъ най-лютиятъ сарказъм! И при всичко че споредъ тѣхъ блажениятъ извънреденъ прѣподавателъ не би трѣбало никога да помисля да стане редовенъ, пакъ се явихъ лица, които възлагахъ бждецитѣ свои надѣжди повече на знаието, отколкото на паритѣ. Подиръ нѣколко години служба при висшето училище тѣ настояхъ прѣдъ министъра да ги освободи съвсѣмъ отъ гимназиалнитѣ занятия, понеже бѣхъ все учители отъ софійската мъжка гимназия, и да ги остави само въ разположенieto на висшето училище, гдѣто да усрѣдѣтъ всичката си научна дѣйность; а това можеше да се извърши най-справедливо, като се именуватъ „редовни“ прѣподаватели, понеже въ званието „извънредни“ тѣ пакъ не би били поне за форма окончателно привързани къмъ училището, па и не би желали да се помисли, че съ постѣпката си мѣрятъ къмъ по-високъ мѣсеченъ доходъ. Законътъ не нареждаше нищо за „повишението“ на прѣподавателитѣ, както не говорѣше и за тѣхното „назначение“; а министърътъ не е ималъ види се още никакви рѣшителни съображения, да се изкаже тѣй или иначе по реченото настояване. Слѣдъ свършъка на 1889/1890. учебна година биде поканено едно чуждо лице и назначено съ контрактъ като първи редовенъ прѣподавателъ на висшето училище; къмъ началото на втория семестъръ отъ 1890/1891. учебна година се назначи пакъ така за редовенъ прѣподавателъ друго чуждо лице, но съ 60⁰/₀ отъ заплатата на първия. Отъ 1893. година се задоволи и настояването на домашнитѣ извънредни прѣподаватели, които се броехъ до тогава и учители въ гимназията, та имъ се даде платата по закона, която правѣше 49⁰/₀ отъ платата на първия по назначение редовенъ прѣподавателъ. Отъ тоя случай нататкъ министърътъ бѣ намислилъ да установи, каквото за повишението на извънредния прѣподавателъ въ редовенъ да има поне тригодишна непрѣкъсвана и добра служба при висшето училище.

Докъдъ се изработи общиятъ отъ закона правилникъ, училището се ръководѣше все по врѣмениятъ правила за висшия педагогически курсъ. Съставътъ на персонала, разширението на занятията, изпититѣ, надзорътъ и дисциплината ставахъ по взаимно споразумѣние между съвѣта на прѣподавателитѣ или ректора и министерството. За 1889/1890. учебна година при висшето училище се отвори втори отдѣлъ — физико-математически; прѣподавателитѣ за него се взехъ също тѣй безъ прѣдварително готвене, както бѣ направено при отварянето на историко-филологическия отдѣлъ. Министерството добиваше

вече втори случай да се проникне отъ мисълта, че е необходимо да се изработи единъ планъ, по който ще се развива висшето училище и ще се набавятъ надѣжни прѣподавателски сили; планътъ се налагаше толкозъ по-осѣтно, че то знаеше, какъ не слѣдъ много ще пристѣпни негли да отвара и трети отдѣлъ. И при все това то не взимаше никакви мѣрки съ такъвъ смисълъ. Досегашната практика не му се чинѣше отъ никоя страна лоша, и то се радваше на заслугата си, че съ нея висшето училище продължава да съществува. Практиката, измисляна и прилагана *ad hoc*, боравѣше и въвъ всички други работи на училището. Отъ нейнитѣ похвати се стѣкми най-сетнѣ дълго очакваниятъ „правилникъ за висшето училище въ София“; въ него влѣзе и отдѣлно общиятъ отъ закона дисциплинаренъ правилникъ за ученицитѣ. Понеже правилникътъ се назначаваше „за приложението“ на закона, тоя подирниятъ очевидно е стѣснявалъ въ извѣсни точки авторътъ на първия; при все това нѣкои доста важни наредби пакъ успѣли да се промѣкнѣжтъ. Установени сж по правилника съвѣсти на отдѣлитѣ покрай общия съвѣтъ на прѣподавателитѣ; изтъкнато е правото на съвѣтитѣ да прѣпорѣчватъ за назначаване частни прѣподаватели и асистенти; осветено е министерското рѣшение отъ 1888. г., да трае учението въвъ всѣкой отдѣлъ 3 години. За „окончателнитѣ“ изпити се казва само, че ставатъ прѣдъ особени комисии, безъ да се даджтъ разяснения, отъ какви прѣдмети, за каква цѣль и какъ ще се изпитва. По поводъ на тѣхъ е добавено, че подиръ окончателния изпитъ могатъ да се прѣдставятъ научни дисертации, за които една комисия присъжда звание съ диплома „лиценциатъ“. Обаче наредбитѣ за тия изпити и дипломи не сж били прилагани въ дѣйствиe, вѣроятно защото сж липсували други наредби, по които ученицитѣ да желаѣжтъ да се готвѣжтъ за окончателенъ изпитъ и да пишѣжтъ дисертация за академическо звание. Съ учебната 1890/1891. година ученицитѣ отъ историко-филологическия отдѣлъ завършихъ вече своятъ тригодишенъ курсъ. Тѣ излѣзохъ изъ училището само съ послѣднитѣ си семестрални изпити, които по самия правилникъ иматъ контроленъ характеръ за прѣходъ отъ семестъръ въ семестъръ и отъ година въ година. Излѣзлитѣ ученици тутакси обсадохъ вратата на министерството. Сега тѣ искахъ доказателства, че не сж били просто мамени да слѣдватъ по три години въвъ висшето училище, но че наистина ще се гледатъ еднакво съсъ свършилитѣ курсъ въ чужди високи заведения, както бѣ наредилъ въ свое врѣме г. Иванчовъ и както прие слѣдъ него г. Живковъ, ако

и да не го е внасялъ въ закона си или въ правилника. Прѣдъ видъ на такива заявления въ министерството ще да сѣ произлѣзли доста недоумѣния и прѣспирни, понеже едни отъ заявитѣ бидохъ изпратени съсъ стипендии да се усвѣршавать въ чужбина, на други се дадохъ учителеки мѣста по наши срѣдни и специални училища, а трети обидно бидохъ настанени по основни и трикласни училища. Едно венадѣйно спасение дойде и за министерството, и за авторитета на висшето училище съсъ „закона за народното просвѣщение“ отъ 14. декември 1891. г., който влизаше въ сила отъ 1. септември 1892. Тоя законъ заповѣдва, че всѣкой свършилъ високо учебно заведение въ коя да било държава, ако иска да стане учителъ въ наше срѣдно училище, длъженъ е да направи държавенъ изпитъ прѣдъ особена комисия при висшето училище, ала и тоя изпитъ му се разрѣшава само откакъ бѣде прослужилъ врѣменно поне една година въ нѣкое срѣдно или специално училище. Въ силата на това възпитаницитѣ отъ висшето училище се изравнихъ безъ никакви прѣговори и наредби съсъ всички свои другари отъ чужди високи заведения. Ония, които излѣзохъ изъ двата отдѣла на училището въ края на 1891/1892. учебна година, вече съ пълно право отивахъ да учителувать по една година, за да се явяватъ послѣ пакъ при висшето училище да правятъ държавенъ изпитъ за редовни учители въ срѣдни и специални училища въ България. По такъвъ простъ начинъ слѣдъ цѣлъ редъ трои наредби и разпоредби за висшето училище неговитѣ възпитаници постигахъ цѣльта, зарадъ която бѣ основано то и ги бѣ прибрало въ своята ограда. „Окончателнитѣ изпити“ на закона отъ 18. декември 1888. и на правилника къмъ него паднихъ сами по себе; останъ да виси само лиценциатътъ и да чака на свой редъ цѣлесходенъ потикъ, който да го оживотвори.

Къмъ началото на 1892/1893. учебна година министърътъ се разпореди да се отвори при висшето училище юридически отдѣлъ. Работата се почна отъ тамъ, че се взехъ на гледъ нѣкои съдии и адвокати за прѣподаватели, па се поканихъ да съставятъ единъ разписъ на лекции за ученье прѣзъ първата година. По разписа бърже се опрѣдѣлихъ лицата за прѣподаватели въ отдѣла и се назначихъ всички за извънредни. Които бѣхъ натоварени съсъ специални юридически прѣдмети, тѣ се озовахъ въ сѣщото положение, въ което се намирахъ първитѣ прѣподаватели при отварянето на историко-филологическия отдѣлъ. Съдитѣ, като званични службаша, трѣбаше да издѣлятъ особено множо врѣме за лекции, та жертвувахъ за тѣхъ и

дневни, и нощни часове. Най-голъмата бѣда бѣ въ училищната библиотека: тя едвамъ насагааше да позадоволява нуждитѣ на двата по-стари отдѣла: а сега ѝ се прѣдставяше съ грамада исканья новъ отдѣлъ, за който не бѣ ни сънувала. Управата на отдѣла имаше да върви по схщия законъ и правилникъ, по които се управляше висшето училище до сега; затуй и на всички недостатъци на тия наредби биде съдено да прострѣтъ своятъ учинъ и върху юридическия отдѣлъ. Явно бѣ, че и той ще трѣба да прави непрѣстайни споразумѣния съ министерството, да си измисля и прилага наредби *ad hoc* и да си създава практика. Въ юридическия отдѣлъ се допуснахъ на първа година покрай гимназиститѣ още лица съ полугимназиално образование, но съ нѣкоя служба въ съдебно писалище или съ адвокатска практика. На тия омилоствени ученици се наложи въ програмата латински езикъ, а на всички редомъ — френски и нѣмски. Нели така ставаше и въ другитѣ отдѣли? За втората година биде поканенъ съ контрактъ единъ прѣподавателъ отъ чужбина; нему се отсѣче плата съ 10⁰/₀ по-малко отъ платата на втория контрактуванъ прѣподавателъ за историко-филологическия отдѣлъ. Ученицитѣ се изпитвахъ за контрола въ края на всѣкой семестъръ; съ контроленъ изпитъ свършихъ тѣ и третата си учебна година 1894/1895. Разбира се, че и за тѣхъ курсътъ ставаше тригодишенъ, та трѣбаше вече да се отпускатъ. А „окончателенъ изпитъ“? Той се прѣмълча, понеже не го правѣхъ ни историко-филолози, ни физико-математици. Ала тия ученици се готвѣхъ за учители въ срѣдни училища и, за да иматъ право да се назначатъ като „редовни“ на служба, гдѣто и да напрѣдватъ, задлъжавяхъ се да правятъ при висшето училище държавенъ изпитъ; юриститѣ, които схшо обръцахъ погледи най-вече къмъ държавни служби, не се подлагахъ нито направо, нито косвено на нѣкой цѣлъ и специаленъ изпитъ слѣдъ свършъка на курса си. При все това министерството на правосъдието се принуди да постѣпя спрѣмо свършилитѣ нашиятъ юридически отдѣлъ еднакво, както спрѣмо свършилитѣ юридически курсъ въ кое да било чуждо заведение, понеже така постѣпяше вече министерството на просвѣщението спрѣмо кандидатитѣ за учители въ срѣдни училища. Дотукъ аналогията е права; но по-нататкъ просвѣщението изравнява фактически своитѣ кандидати отъ висшето училище или отъ чужди заведения само чрѣзъ държавния изпитъ за учители; а правосъдието като не иска подобенъ общъ изпитъ за своитѣ службаш и адвокати, оставя въ изравняването на своитѣ кандидати отъ нашето училище и

отъ чужди заведения мѣсто за лични съображения и за несправедливости.

Важнитѣ недостатъци на тая организация на Висшето училище се чувствувахъ съ особена скърбъ отъ страна на най-близкитѣ негови служилци, на прѣподавателитѣ и на съвѣта. Всѣкой отдѣленъ случай, що се вѣставаше въ живота на училището, изискуваше отъ тѣхъ постоянно да тълкуватъ кжсиятъ законъ отъ 18. декември 1888. и непълниятъ правилникъ за неговото приложение, па да формулиратъ още всѣкакви нови наредби, колкото да не се спира училищната работа; обаче каквото и да пожелаехъ прѣподавателитѣ и да наредѣше съвѣтътъ, то трѣбаше да не излиза извънъ черчето на речения законъ и правилникъ и да се съгласува тъкмо съ възгледитѣ на министерството на просвѣщението. А ние видѣхме по-горѣ, що е означавало всичко това. Съ началото на 1894/1895. учебна година висшето училище влизаше вече въ седма година отъ своето сществуванье, и въ уредбата му още нѣмаше положени основи, които най-здраво гарантиратъ науката въ него и най-успѣшно бихъ подѣйствували да се разбере ползата му отъ родители, ученици и държава. Подиръ опититѣ съ толкова случаи зарадъ прѣподавателския персоналъ, размѣра и плана на учението, приема, отпушаньето и изпититѣ на ученицитѣ. библиотеката и др. бѣше вече крайно врѣме да се прѣдприеме една положителна, съотвѣтна съ високата и трайна цѣль на висшето училище и пълна организация. Да бѣше проникнхтъ всѣкой отъ насъ въ България отъ убѣждението, че нищо не е за една държава толкова скжпо и ялово, колкото една непълна въ основитѣ си и петрайна въ положенията организация, и че за добра уредба на всѣко учреждение скж потрѣбни главно близко и подробно познанство съ работата и свободно отношение къмъ нейната цѣль, тогава и нашето висше училище щѣше отдавна да стои по-другояче. То можеше и сега пакъ да се постави така; но министерството на просвѣщението се завзе самó непосредствено да извърши това, и на 20. декември 1894. г. прѣкара прѣвъ народното събрание новъ „законъ за висшето училище въ София“ отъ 18 члена. Последниятъ членъ отъ тоя законъ отмѣнява всички положения на закона отъ 18. декември 1888. г., инди и правилникътъ, основанъ върху него. Вмѣсто тоя министерството изработва, „като вземе мнѣнието на академическия съвѣтъ“, другъ правилникъ за приложението на новия законъ. Наистина отъ това имаше прѣголъма нужда, защото законътъ, каквѣто си бѣ пакъ кжсичкъ и малкъ, прѣдставя въвъ всѣкой редъ блѣзни и мжнотии.

Къмъ край на учебната година 1894/1895. министерството възложи на съвѣта отъ прѣподавателитѣ да му прѣдстави свой проектъ за правилникъ, който се готви и до днесъ; а прѣзъ всичкото това врѣме училището ще-не-ще продължава да се реди по стария правилникъ и по нова практика.

Законътъ отъ 20. декември 1894. повтаря буквално наредбата на своя прѣдходникъ за цѣльта на висшето училище, безъ да е съобразилъ, че дѣйствителността е наложила и друго още допълнение на тая наредба. Съ огледъ пъкъ къмъ речената дѣйствителностъ той е опрѣдѣлилъ правото на ученицитѣ слѣдъ свършъка на курса, и съ това е впаднълъ въ малко разногласие съ поставената цѣль на училището. На тая цѣль отговаряше по стария правилникъ наредбата за лиценцията. Огдѣлитѣ се прѣименуватъ сега въ факултети, които иматъ на чело декани. Факултетитѣ се изброяватъ по имена, колкото съществуватъ вече и колкото ще има още да се отварятъ; отъ подирния видъ сж богословскиятъ и медицински факултетъ. Курсоветѣ трайктъ отъ 3 до 4 години; само за медицинския факултетъ курсътъ може да бжде и по-дълъгъ. Съвѣтътъ на прѣподавателитѣ е нареченъ академически съвѣтъ, покрай който се споменуватъ и факултетни съвѣти; съставътъ и организацията на тия управителни тѣла на училището оставатъ неизвѣстни. Прѣподавателитѣ носятъ звания редовни и извънредни професори и доценти; тѣ всички се назначаватъ отъ министра на просвѣщенiето, слѣдъ като вземе мнѣнието на академическия съвѣтъ, който му прѣдставя трима кандидати. А какъ минуватъ едижжъ назначенитѣ прѣподаватели отъ звание въ звание, ако „доцентъ“, „извънреденъ професоръ“ и „редовенъ професоръ“ се схващатъ като редъ степени и пазначеното въ една по-долна степенъ лице естествено е призовано да се стреми къмъ заслуга на по-горна степенъ; — дали и за повишение на единъ прѣподавателъ въ степенъ пакъ ще се прѣдставятъ на министра заедно съ него още дру.и два кандидата, или не? Въ сжщностъ е дори абсурдно да се постави такъвъ въпросъ. Условието за прѣдставяне три кандидата за една служба прѣдполага, че кандидатитѣ за нея иматъ еднакви права, ако ще би и да не сж досущъ еднакви по качества, и че само на личното рѣшение на министра се дава по-широка свобода; но когато едно лице завзема вече тая служба и по нея има опрѣдѣлени степени за повишение, тогава при неговото желание да добие изгодитѣ на по-високата степенъ нѣма никакъвъ смисълъ да се дирижтъ още два кандидата, защото въ тоя случай никой отъ тѣхъ не ще има еднакви права съ него и ми-

нистърътъ не може да упражнява свобода въ изборъ, но само свобода въ съгласие или отказъ. Или би трѣбало да се характеризуватъ званията „доцентъ“, „извънреденъ професоръ“ и „редовенъ професоръ“ като особени служби, та за всѣка отъ тѣхъ да ставатъ назначения съ изборъ между троица кандидати, и тогава да нѣма редовенъ изгледъ за напрѣдъкъ на прѣподавателитѣ; или пъкъ ония звания трѣба да се взиматъ като степени на една и сѣща прѣподавателска служба, и тогава да се произвежда повдиганье въ званията, което не е възможно съ изборъ между кандидати. Новиятъ законъ за висшето училище наистина не говори нищо за „повишение“ на прѣподавателитѣ; ала то не ще каже, че той е отгжествилъ „повишението“ съ „назначението“, ако опрѣдѣля какъ става подирното. Отъ тая непълнота на закона се е възползувало министерството при разрѣшението на два еднакви случая: еднажъ то измѣни положението на единъ доцентъ по прѣмо прѣдставянье, а на втория пътъ поиска да прави изборъ между трима кандидати! Трети единъ случай доказва, що значи неточность на закона и управа по усмотрѣние: академическиятъ съвѣтъ прѣдставя три кандидата за завзиманье прѣподавателско мѣсто; министерството избира одного, но го назначава врѣмененъ гимназиаленъ учителъ и го приставя къмъ висшето училище. Положението на различнитѣ прѣподаватели при училището е опрѣдѣлено отъ закона единичко откъмъ тѣхната заплата. За доцентитѣ се прѣдвижда трояка разлика: доцентъ, който заима и друга държавна или общинска длъжность: доцентъ безъ такава длъжность, който се плаща на лекция; и децентъ безъ такава длъжность, който се плаща по звание. При това за доцентитѣ отъ послѣдния видъ е употребено означение „волнонаеменъ“, което е въ разрѣзъ съ назначавањето имъ по изборъ между трима прѣдставени отъ академическия съвѣтъ кандидати и обидно както за съвѣта, така и за самия доцентъ. Блаженството и по тоя законъ пада пакъ на страната на прѣподавателитѣ безъ длъжность и плащани на лекция. Да се стреми едно лице да замѣни това звание съ по-високо, професорско, ще бжде прѣидеална обхода. Ако за първо врѣме работата на училището задѣляваше да се натоварятъ дѣйствителни службаши съ прѣподаване, поне за бждеще трѣбаше безъ друго да се узаконихъ по-скоро наредби, какъ да се набавятъ прѣподаватели отъ домашенъ материалъ изрично за висшето училище и какъ да се усвѣршаватъ. Вмѣсто това законътъ се задоволява да каже въ една бѣлѣжка, че министерството на просвѣщенieto може да кани за редовни професори познати въ науката чуж-

денци съ контрактъ. И тогава мъчно ще може домашна сила да се образува до една научна висота. Останалитѣ наредби на закона се намирахъ вече въ прѣдидения законъ и правилникъ, а съ тѣхъ не се изпълнитъ никакъ належешитѣ потрѣби за организация на висшето училище.

Между туй организацията на това наше високо заведение, което е опрѣдѣлено вече да прѣдставя отъ себе българскиятъ университетъ, трѣба да се извърши частъ по-рано, — ала обмислено и пълно. Лекото писанье закони и правилницѣ по образеца да досегашнитѣ нека се махне и забрави. Понеже правилникътъ, исканъ отъ послѣдния законъ за висшето училище, е необходимъ, за да не се спира и бърка вървежътъ на училищната работа, той безъ дълго още маенье трѣба да се издаде; обаче нека поне той бѣде съставенъ тѣй, каквото да оправя всички посочени до тукъ недостатъци въ наредбата и управата на висшето училище и да запълни блѣзнитѣ. Разбираме, че него отъ много страни ще го стѣга самиятъ законъ отъ 20. декември 1894; при все това умѣлятъ авторъ ще сполучи да изнамѣри доста форми, подъ които заедно съсъ задоволението на закона да се готви почва за бѣдещи полезни и най-изгодни наредби. Въ тоя случай между академическия съвѣтъ, комуто е възложенъ правилникътъ, и министерството, което ще го утвърдява, трѣба да владѣе най-широко довѣрие. За ползата на дѣлото министерството дори не бива да бѣде яко скрупулозно, когато тълкува законътъ, за да си уясни съгласието между него и правилника. Тоя правилникъ нека бѣде въ извѣстна мѣра основа на бѣдещия законъ за висшето училище, — законъ, който да инаугурира новъ периодъ въ историята на училището и да съвпадне съ неговото помѣстяване въ новата сграда, благодѣтелниятъ даръ на Евлогия Георгиевъ. Дотогава има хубаво врѣме да се изучава организацията и на чужди високи училища и да се правятъ у дома различни наблюдения. Който се чувствува въ състояние да поднесе и най-малки бѣлѣжки съ такъвъ смисълъ, ще окаже помощъ за единъ общъ, националенъ интересъ. И за нарочни занятия съ тоя въпросъ нека не се щадятъ срѣдства, ако сж неизбѣжни, защото дѣлото е само по себе скъпо, — скъпо и нравствено, и материално, — и единъ недостатъкъ отъ неумѣстна пестовность на трудъ и пари може да докара щети, които да не се изплащатъ ни съ десетолѣтия, ни съ милиони.

А. Теодоровъ.

Нашитѣ граждански права.

Цѣльта на тази статийка не е да тегли паралелъ между теорията и практиката, нито пъкъ да прѣдстави разликата между нашитѣ граждански права *de jure* и *de facto*; ами съ нея искамъ само да обърнѣ вниманието на читателитѣ върху явното противурѣчие между основния ни законъ, конституцията, и послѣдвалитѣ закони, върху несъвмѣстимитѣ постановления на разни закони и върху онуй множество законоположения, съ които сж отмѣнени или поне досущъ осуетени нашитѣ граждански права и свободи. И всичко туй, разбира се, безъ да излизамъ отъ тѣснитѣ рамки на закона, безъ да се впускамъ въ каквито и да било теоретически разсждения вънъ отъ буквата и смисъла на положителния законъ.

Кой не е чувалъ нѣкой политиканъ ораторъ да разправя на послушната тѣла за „личната свобода“ и за „неприкосновеността на правото на собственост“? Кой не е челъ по нашитѣ политически вѣстници за чудеситѣ на равенството между всичкитѣ граждани, за тайнството на „безпристрастното и независимо правосъдие“? Кой не се е възхищавалъ отъ отговорността на чиновницитѣ — „тия държавни слуги“ — и отъ други такива прѣлестни идеи? Прѣлестни наистина, но само идеи, или по-скоро идеали за насъ въ България.

Жалки идеали, които подигатъ само ироническа усмивка у хората, посветени въ начина, по който се прилагатъ въ дѣйствиетия тия права и тия свободи. Личната свобода, най-скъпото благо на човѣка, тѣй се опрѣдѣля въ чл. 73. отъ българската конституция: „Никой не може да бѣде наказанъ безъ прѣсѣда отъ надлежния сѣдъ, която вече е добила законна сила“. Туй е прочутото *habeas corpus*. Незаконното арестуване, било отъ страна на частни лица, било отъ страна на администрацията, е прѣстѣпление, което се наказва съ тригодишенъ затворъ (чл. 203. отъ отом. нак. законъ). *Ergo*, всѣки български гражданинъ има право да се ползува съ личната си свобода, както той желае, да отива, кѣдѣто иска и когато иска, безъ да има право

полицията, догдѣто не е уловенъ въ заварено, флагрантно, прѣстѣпление, да го арестува. И туй е толкова вѣрно, че 32. чл. отъ допълнението къмъ врѣменнитѣ съдебни правила изрично заповѣдва на съдии и прокурори, щомъ узнайтъ, че се държи нѣкоя незаконно арестуванъ, да отидѣтъ и да го освободѣтъ. И слѣдъ тази отеческа грижа, вие можете прѣспокойно да си спите, убѣденъ, че законодательтъ всичко е направилъ, за да ви гарантира свободата, и още по-спокоенъ можете да се събудите, безъ да ви е страхъ отъ участъцитѣ и отъ тѣхнитѣ инквизиторски торбоуѣсчия. Наивниятъ слушателъ на политическия ораторъ и още по-наивниятъ читателъ на вѣстникитѣ твърдо ще вѣрва, че арестуванъето отъ страна на полицията туку тѣй по прищевкитѣ на единъ старши или по кефа на единъ кметъ, е прѣстѣпление, за което може да търси и ще намѣри справедливо наказание.

И тъкмо туку е жестокото заблуждение. Законодательтъ много е направилъ дѣйствително за личната свобода, но още повече е направилъ за свободата на полицията, и съ специаленъ законъ отъ 27. ноември 1889. год. е далъ такива права, които сж равностойни съ унищожението на тая свобода. Чл. 19. дава право на полицейскитѣ органи, да затварятъ гражданитѣ въ които иматъ подозрѣние, за 24 часа, а при извѣстни условия и до три дена. Кой сж подозрителни лица, какви сж особенитѣ условия при тридневното запиране, прѣдоставено е на самата полиция да благоразсѣди. Чл. 27. отъ сѣщия законъ гласи тѣй:

„Съ разрѣшение отъ министра на вътрѣшнитѣ дѣла, полицията въ дворява въ мѣстожителството, въ роднитѣ имъ мѣста, бездѣлницитѣ българеки поданици“. Този текстъ трѣба да се знае наустъ отъ всѣки българинъ; той е узаконение на прочутитѣ интернирания. Така както се прилагаше, и тѣй както може да се прилага на твърдѣ законно основание, е, ни повече, ни по-малко, залпчаванъе на личната свобода. Кои сж бездѣлници? — самата полиция рѣшава и изпълнява. И тя прѣспокойно намира, че Г. Д., най-видниятъ адвокатъ и най-почтенъ гражданинъ отъ гр. В., е бездѣлникъ, и го въдворява въ К. Утрѣ новъ единъ министъръ може пѣкъ да изнамѣри, че падналиятъ неговъ прѣдшественикъ е бездѣлникъ, понеже е безъ работа — политиката не е занятие —, притова опасенъ — за него — вагабонтинъ, и да се разпореѣ съ пемошъта на полицията да го интернира въ нѣкоя дупка. Да допуснемъ, че има лѣкъ и противъ тази рана: привлечанъе лицата, що сж дали такава

заповѣдь, па и самата държава подъ отговорностъ, и ги осаждашъ да ти заплатихтъ врѣди и загуби. Но нали полицията има право да те лиши отъ свобода? Отподирѣ, слѣдъ години, иди, че се разправяй! Най-много ще осаждишъ държавата. Какво ще вземешъ отъ единъ голъ приставъ, вѣроятно, отдавна уволненъ?

Какъ се арестува човѣкъ, когато е подигнато срещу него обвинение, или пъкъ му тежи сѣдебна прѣсѣда, точно и подробно е опрѣдѣлено въ углавното сѣдопроизводство (чл. 608 — 618.). Въ обикновенитѣ случаи то става само чрѣзъ формална призовка, издадена отъ сѣдебния слѣдователъ. Въ другитѣ свободни държави се е подигалъ въпросътъ: длъженъ ли е гражданинътъ да послуша стражарътъ и да го слѣдва, ако не му прѣдстави редовна призовка отъ слѣдователя? Сѣдилищата отговорили, че не само не е длъженъ да се покоря, но е въ правото си да се защити, да се противи съ оружие. У насъ на призовката се гледа като на дребна работа. И тази толкова сжществена гаранция е неизвѣстна за повечето сѣдебни слѣдователи, а въ сѣдилищата никога и дума не става за нея. Можеби, твърдѣ основателно. Членъ 33. отъ закона за полицията казва изрѣчно: „По писмено или устно поканване на полицията всеки е длъженъ да се яви, иначе стражарътъ има право да го заведе силомъ, кждѣто го вика“. Ако сега ви се прище да упражните своето право на личната свобода и да се противите на жандарина, направѣте го. Зло ще ви намѣри. Има наказание — затворъ, а притова стражарътъ, споредъ членъ 101. отъ сѣщия законъ, има право да стрѣля противъ васъ. Бѣлѣжката на сѣщия членъ прѣпорѣчва на стражаря, да употреби изпърво студено оружие, че подирѣ да прибѣгне къмъ огнестрѣлно. Какъ намирате тази отеческа грижа на законодателя? Видѣхте ли, що останѣ отъ вашата лична свобода? Прахъ и пепель. Не изпускайте, моля, ни за минута, че всичко това възъ строго законно основание. Но да можеше баремъ прокурорътъ или сѣдията да ви избави отъ тази бѣда, както му заповѣдватъ по-горѣ поменхтитѣ членове отъ врѣмenniтѣ правила! Празна надѣжда! И тукъ друго разочарование. Четохте ли прѣди малко една печална история? Въ Т. прокурорътъ и прѣдсѣдателятъ на сѣда отиватъ да си упражнятъ правото, да освободятъ нѣкои лица отъ затвора. Директорътъ не ги дава, и възъ това се опитва и тѣхъ да арестува. Така се прѣдаде работата отъ единъ вѣстникъ, тъй што не знаемъ, доколко е вѣрна. Но и да би била цѣла измислица, туй не значи още, че е невъзможна, на основание на дѣйствущитѣ у насъ закони. И то твърдѣ просто. Чл. 32. отъ допъл-

нението къмъ врѣменнитѣ съдебни правила заповѣдва наистина на прокурори и съдии, да освобождаватъ незаконно арестуванитѣ, по той е лишенъ отъ всякаква санкция. Директорътъ на единъ затворъ или полицейскитѣ приставъ, който държи въ участъка си нѣкого арестуванъ по висша заповѣдь, може прѣкрасно да не го освободи и съ това да не извърши прѣстѣпление, понеже за тоя случай нигдѣ не е прѣдвидѣно наказание, слѣдователно нѣма и прѣстѣпление. Въ *Code de l'instruction pénale*, art. 615—618 е изрично казано: Всеки съдия или прокуроръ, който не освободи незаконно арестуваниятъ, се прѣслѣдва и се наказва като съучастникъ по това прѣстѣпление; ако срещне съпротивление, трѣба да повика на помощъ публичната сила; пазачътъ на затвора или кой да е другъ полицейски органъ, който се съпротиви или само не се подчини на заповѣдта на прокурора или на съдията, се наказва съ същото наказание, на което се подфърля виновниятъ въ незаконно арестуване.

Такава санкция въ дѣйстващитѣ у насъ закони, нарочно или по погрѣшка, липсува. Търсихъ и въ новия наказателенъ законъ, и тамъ не е прѣдвидѣна. Ясно е слѣдователно, че случката въ Т. е твърдѣ възможна, и което е по-важното, ненаказуема.

И слѣдъ всичко туй, ако продължавате да вѣрвате въ нѣкаква си лична свобода, позволѣте ми да ви нарежъ най-щастливъ оптимистъ.

Друго. Вашиятъ съсъдъ е притежателъ на една къща още отъ щастливото онова врѣме, когато хората не знаехъ, що е туй нотариусъ, отъ дѣда-прадѣда. Продава ви я, съ редовни крѣпостни актове; вие я купувате, плащате всевъзможни мита, бѣрии, гербови марки. Но една прѣкрасна заранъ, когато вие се радвате на новото си иманье, дохожда съдебниятъ приставъ неканенъ и учтиво ви поканва да изпразните къщата, тъй като тая къща е вече моя, на основание на едно съдебно рѣшение, което ме признава за купувачъ по частенъ документъ, прѣди още вие да сте я купили. Какъ лесно може да стане тази операция, какви документи сж нужни и какви фиктивни процеси трѣбать, за да се достигне до този резултатъ, не му е мѣстото да се разправя тукъ. Достатъчно е да се знае, че туй лесно се постига. благодарение на едно двучленно законче: Законъ за продажба на недвижими имущества, извършени съ домашни или частни актове (отъ 15. декември 1891. год., указъ № 472.). Вгледайте се въ коя да е провинциална дупка, и тамъ нагледно ще видите благотѣлното дѣйствие на това законче. Вижте г-нъ У. Отъ бакалинъ станалъ нѣкакъвъ писаръ нѣгдѣ-си,

прѣзъ кѣрavitѣ врѣмена, а че подирѣ се повишилъ секретарѣ, мирови сѣдия, и днесъ е адвокатъ съ палати и чифлици. Като разбранъ човѣкъ, г-нъ У. винаги е билъ отъ нашитѣ: вчера, днесъ и утрѣ, той все е билъ и ще бѣде отъ властующата партия. И на какво дължи тия богатства? На своитѣ способности или на своя талантъ? Ни най-малко. Да живѣхѣтъ българскитѣ закони, които споредъ 67. членъ отъ конституцията трѣба да закрилятъ правата на собствеността, която е неприкосновена. Но най-възмутителното е, че чл. 2. отъ това законче отмѣнява повелително всичко, ще му противурѣчи. Отмѣнени сѣ слѣдователно повечето гаранции на собствеността, и въ рѣцѣтъ на единъ изкусенъ мошеникъ и на двама-трима негови компарси, съдружници, тоза законче може да се прѣвие и да ме настани стопанинъ на вашата къща, на нивитѣ и ливадитѣ на А. и В., лица, които не ме познаватъ, но въ всѣки случай не сѣ получили ни пара за имотитѣ, що имъ се отчуждаватъ. Лошитѣ езици говорѣтъ, че именно съ тази цѣль било и вотирано това законче. И наистина, строго приложено, то би било равносилно съ унищожаванъето на всичкитѣ гаранции на правото за собственостъ. Зарадъ туй нашитѣ сѣдилища се възпротивихъ и останяхъ твърдѣ вискателни при тълкуванъето и прилаганъето му.

Но само това ли е? Иматъ ли смисълъ и значение думитѣ: „безпристрастно, бързо и безплатно правосѣдие“? Чл. 13. отъ българската конституция прогласява сѣдебната властъ независима и самостоятелна. Отоманскитѣ наказателенъ законъ въ цѣль редъ членове, отъ 94. до 100., диктува строги наказания за всѣкиго, който съ съвѣтъ или заповѣдъ би се бъркалъ въ редовното функциониране на сѣдебнитѣ органи. Тия наказания, както и ония по подкупа (рушвета) тѣй побилно се сипятъ, щото справедливо се мисли, че този луксъ се прави, само за да не се съблюдава. Независимостъ и кадийски сѣдъ! Подобни наказания сѣ прѣдвидѣни и въ членове 419. и 443. отъ новия наказателенъ законъ за всички ония, които прѣчкатъ на сѣдебнитѣ постановления или не ги изпълняватъ. Читателитѣ на „Български Прѣгледъ“ знахѣтъ вече, какво значи независимо и безпристрастно правосѣдие при смѣняеми сѣдии. Излишно е да се повтара. Правосѣдие бързо? Само тия могатъ да ви кажхѣтъ, които сѣ имали нещастieto да опитатъ надъ гърба си сладоститѣ на тая бързина. При нашата процедура и при отсъстването на всѣкаква юриспруденция, единъ адвокатъ, що си познава занаятътъ и що умѣе да си пазѣ интереситѣ, може прѣкрасно да отсрочва и

да отлага едно дѣло до безконечностъ. Първоначалнитѣ страни умрѣли, дѣлото се продължава между тѣхнитѣ наслѣдници и на-дали ще се свърши при наслѣдниците на послѣднитѣ.

Безплатно правосѣдие, каква пропия, присмѣхъ съ сиромаситѣ хора! Ако вѣрвате подобно пѣщо, това показва, че сте имали щастието да не минете прѣзъ това чистилище, че не сте плащали всевъзможни гербови сборове, берии, канцеларски и съдебни разноси, мита и една година слѣдъ тази серия отъ митарства вие не сте получвали обявление, съ което ви се извѣстява, че просябата ви не може да се разгледа, понеже сте турили марка отъ 50 ст. намѣсто единъ левъ. Помниж такъвъ възмутителенъ случай. Въ продължение на три години единъ истецъ, понеже е забравилъ да облѣпи заявлението си съ още 50 ст., трѣбаше да плаща 7 лева, за да му се даде ходъ, когато вече сроковетѣ бѣхъ изминжли. Отчаянъ отъ „бързото и безпристрастно правосѣдие“, той се рѣши да си оттегли заявлението, но късно и безполезно. Такива дребни, но краснорѣчиви примѣри сж много. Само онзи, който веднажъ е подпадналъ подъ ноктитѣ на тази артия, що носи името правосѣдие, само онзи, що се е промѣкнжлъ послѣдователно прѣзъ всичкитѣ ѝ органи: прошенопоисци, адвокати, свидѣтели, експерти, нотариуси, писари, секретари, подсекретари, пристапи, слѣдователи, прокурори и помощници, прѣдсѣдатели и членове, окръжни сѣдилища, апелации и касации, само той може да знае, какво значи туй безплатно правосѣдие!

Никой нѣма право да иска отъ човѣшки съдъ правда: достатъчно е правосѣдие, което повечето пжти е отрицателната страна на правдата. Но и то не е достъпно за бѣднитѣ хора, служи само на богаташитѣ, а на заможнитѣ коштува често послѣдната стотинка. Пакъ сѣщамъ нужда да се обясниж, за да се разберемъ. Всичко се върши на законно основание. Когато законътъ ви изпраща при нѣкой съдебенъ органъ, задължава го сжщеврѣменно да ви одере повече или по-малко. Чиновникътъ е длъженъ да го стори: иначе самъ той плаща въ двоенъ и троенъ размѣръ. Държавниятъ бюджетъ вписва всѣка година отъ съдебни доходи доста крупна сума.

„Равенство, равноправностъ“ прѣдъ законитѣ, ето още едно грубо заблуждение. Самиятъ 64. чл. отъ конституцията, който поставя това начало, съдържа и отмѣненето му, колкото се отнася до чуждитѣ поданици, а членове 3.—12. отъ допълнението къмъ врѣменнитѣ съдебни правила правятъ друго изключение за чиновницитѣ.

Колкото за чужденците, капитулациите, свързани от една варварска държава съ европейските сили, поставят ги и у нас по-горѣ от законите и имъ създаватъ привилегии. Твърдѣ справедливо е да се каже, че въ България, за да бѣдешъ добръ защитенъ отъ законите, прѣди всичко трѣба да не си българинъ. Капитулациите — това значи, станъта на европейските булеварии да дохожда у насъ, както отива въ Конго или въ Трансвалъ, и безнаказано да бие и да ограбва българските граждани; това значи, виенските и пещенските гешефтери да събличатъ населението чрѣзъ разни лотарии и банкротства; капитулациите — туй значи, най-подиръ, всевъзможни грѣцки мошеници и локсесджии да ни експлуатиратъ по всеѣки начинъ и да вършатъ и най-гнусни прѣстѣпления подъ закрилата на международните договори.

Другата привилегиирувана каста сѣ чиновниците — тия по теория държавни слуги — отъ най-високія до най-низкия. Поправи се на нѣкой пхдаръ да опита, кое е по-яко, грѣбътъ ви или сопата му, — поотърсва ви хубавичко, а вие нѣмате възможность да го сждите безъ разрѣшение на неговото началство — селския кметъ. Единъ стражаръ ви мушнува съ сабята си, за да опита острието, а вие нѣмате право да го давате подъ сждъ безъ съгласието на неговия шефъ. Лесно се разбира, че такова разрѣшение повечето пхти не се дава, а трѣба да се прибѣгва къмъ други пхтища.

Тия сѣ гражданските ви права, само нѣкои отъ тѣхъ, сведени въ истинската имъ стойность. Отъ една страна конституцията, съ неопрѣдѣлени и широки формули, а отъ друга — редъ закони и закончета, които отмѣняватъ почти досущъ всичките ѣ хубави принципи.

А заключението отъ всичко туй? Моралътъ отъ баснята?

Нѣкои сѣ посочените по-горѣ законоположения сѣ необходими и съществуватъ въ най-либералните конституционни държави; други — ония по капитулациите — ни се налагатъ отъ международните ни задължения. За тѣхъ нѣма що да се говори. Но има такива, и тѣ сѣ повечето, които леко сѣ прпети отъ нашето законодателно тѣло, безъ да се вникне въ същността имъ, безъ никакви даже разисквания. Отворѣте дневниците на народното събрание: никакви прѣния, само диганье ржѣ и акламации. Често въ сѣда, когато се е касало до тълкуванъето на нѣкои отъ тѣзи противурѣчиви закони, духовити адвокати сѣ търсили въ дневниците на народното събрание, „какво е мислилъ законодателятъ“, единъ способъ на тълкуванъе, за да може да се проумѣ истинскиятъ смисълъ и цѣльта на

законодателя. Други адвокати още по-духовито сж отговаряли: „нищо не е мислил, когато е приемалъ този законъ“. Да се изказватъ подобни нѣща публично и въ съдебно заседание, а главното твърдѣ основателно, по адресъ на коя да е камара, не е особена честь. Туѣ показва още, до какви хубави резултати може да достигнемъ съ нашата маниа, постоянно да измѣняваме, да допълняме и да създаваме закони, безъ да сме изпитали на практика добритѣ или лошитѣ страни на приетитѣ вechъ. Докогато другитѣ държави употребяватъ двацетъ и петъ години, педесетъ години, за да изработятъ единъ граждански или наказателенъ кодексъ, въ тоя периодъ ние ще ги измѣнимъ поне петъ-шестъ пжти.

Да се сърдимъ на съдии и прокурори за това, че законитѣ не ни се харесватъ, туѣ показва, че нѣмаме понятие отъ основнитѣ правила, по които се води и функционира правосъдието.

Врѣме е вече да не се заблуждаваме съ голи фрази и изтрити формули. Политиканитѣ трѣба да се откажатъ отъ тия маниери, които могатъ да иматъ успѣхъ само прѣдъ една тѣлпа „народъ“ отъ бездѣлници, готови, за да станатъ градски метачи или пожарникари, да ржкоплѣскаатъ и на най-голтѣмата глупость, стига да е изказана отъ тѣхния патронъ.

А журналистиката, серпозната журнакистика, е длѣжна да изучава по-основателно законитѣ на държавицата ни, да обезжда всестранно всѣки законопроектъ, който се внася въ народното събрание, и по такъвъ начинъ да освѣтлява общественото мнѣние.

Безъ тия условия и останжлото отъ нашитѣ граждански права една прѣкрасна заранъ ще изфрѣкне неосѣтно.

Г. Стрѣзовъ.

Рентгеновите лъчи и Райхенбаховият „одъ“.

Въ февруарската книжка на „Бълг. Прѣгледъ“ азъ обър-
нахъ вниманието на читателитѣ върху лъчитѣ X отъ Рент-
гена, — върху новия начинъ за фотографирање скелета на
живъ човѣкъ. Това изобрѣтеніе е направено прѣзъ декември
1895. г., то е признато сега отъ всички и се прилага даже
съ успѣхъ въ медицината. Теоретическото разработване на
тия нови лъчи се продължава. Азъ имамъ вече въ рѣцѣтъ си
статии по тоя поводъ отъ Бергмана (Петербургъ), Риги (Бо-
лоня), Белати (Пиза), Винкелмана (Шена), Аренса (Берлинъ),
Бенуа (Парижъ), Томсона (Единбургъ).

И какъ мислите, това откритіе ново ли е? Излѣзва, че
то е било направено още въ 1845. г., т. е. прѣди 40 години.

Въ 1869. г. умрѣ въ Лайпцигъ природоизпитвачътъ баронъ
Карлъ Фонтъ-Райхенбахъ (който е познавалъ креозотътъ и
парафинътъ). Той е написалъ между другото и книгитѣ: „Физ-
ческо-физиологически изслѣдвания“ (Брауншвайгъ 1849), „Сен-
ситивниятъ човѣкъ и неговото отношение къмъ ода“ (Шутгартъ-
Тюбингенъ 1854-1855. въ два тома), „Одо-магнитни писма“
(1852), „Афоризми върху сенситивността и одоветѣ“ (Вена
1866). Знаменитиятъ физиологъ Дю-Буа-Реймондъ написа
върху първото съчинение на Райхенбаха критика, въ която
между другото казва: „това съчинение прѣдставя тѣжно за-
блуждение, басня и заслужва да бѣде фърлено въ огъня“. Съ-
чиненията на Райхенбаха не бидоха изгорени, тъй като за
щастіе врѣмената на инквизицията сѣ минжли, но тѣ бѣха
пропаднажли, и до тая година киснѣхъ въ библиотечния прахъ.

Сега, когато се познаватъ новитѣ X-лъчи отъ Рент-
гена, тия съчинения отново се прочетохъ и излѣзе, че Рент-
геновитѣ лъчи прѣдставятъ отъ себе си откритиѣ отъ Рай-
хенбаха лъчи — одъ (1849. година).

Тѣй като съчинението на Райхенбаха съставя засега би-
блиографическа рѣдкостъ, азъ ще си позволяя да приведа тука
нѣкои извадки отъ тѣхъ.

Думата одъ значи по сѣверно-нѣмското нарѣчие „всепро-никващо“. Тоя одъ Райхенбахъ отличава отъ свѣтлината, то-плината, магнетизма и електричеството. Одътъ съпровожда поменхтитѣ енергии и произлѣзва отъ сѣхия източникъ, но пакъ прѣдставя друга нѣкоя енергия трудна за схващанье. Той не можалъ да намѣри одомѣръ или одоскопъ, за да по-каже на всѣкого дѣйствието на ода, но затова той сполу-чилъ да намѣри лица, на които очнитѣ сенситиви били чув-ствителни къмъ ода. Нека вземемъ нѣколко примѣра:

Въ Райхенбаховата книга: „Сенситивниятъ човѣкъ“ се описватъ въ § 2386. опити съ тенекиени плочици, които били вставени въ прозореца на една тъмна стая, вмѣсто стѣкла: „Иванъ Клейберъ нѣколко пкти утвърждавалъ, че тенекиената пло-чица при освѣтението имъ отъ мѣсечината ставала толкова свѣтла, щото тя му се струвала прозрачна! „На Фридрихъ Вайдлихъ, като се намиралъ въ тъмната стая, се показало тенекеето тол-кова прозрачно, щото мислѣлъ отначало, че то е стѣкло. Той сѣщо тѣй утвърждава, че вижда прѣзъ тенекеето дървета, гори, Дунава, мостътъ надъ него и мѣсечината“. Аншоуцъ (§ 2392.) хващалъ свѣтлината, минжала прѣзъ тенекиения прозорецъ, върху бѣлъ заслонъ. Въ § 2384. Райхенбахъ говори за една госпо-жица Райхелъ: „Азъ поставихъ различни прѣдмети отвънъ тъмната стая прѣдъ мѣдна плоча, вставена въ прозореца, и освѣтена външно отъ мѣсеца. Когато си движехъ ржката прѣдъ поменхтата плоча по различни посоки, госпожица Райхелъ ми описваше положението на ржката тѣй подробно, като че ли мѣдната плоча подъ влиянието на мѣсечната свѣтлина да бѣше се прѣвържила въ стѣкло. Азъ промѣнявахъ мѣдъта съ желѣзо, цинкъ, шпринтъ; тя виждаше прѣзъ всичкитѣ плочи съ ед-наква ясность. Най-мжтна плоча ѝ се показала оловената“.

Райхенбахъ намѣрилъ посрѣдствомъ казанитѣ лица, че не само металитѣ сѣ прозрачни за одовитѣ лъчи, но и дър-вото, картонътъ, хартията въ тетрадка (§§ 2462. и 2566.), а при това че тия лъчи се добиватъ и отъ слънчевата свѣтлина.

Въ §§ 2463—2464. Райхенбахъ описва нѣкои опити съ електричната машина. „Госпожица Цинколъ казва, че пирин-ченото кълбо на кондуктора става прозрачно, щомъ се наелек-тризува. Тя видѣла вжтрѣ хоризонталниятъ прѣтъ, който азъ дѣйствително по-рано вмѣстихъ въ кондуктора за закрѣпява-ние на кълбото. По сѣхия начинъ госпожица Адмансдорферъ и Фридрихъ Вайдлихъ видѣли пиринчениятъ пиронъ, който се намѣрваше въ дървеното кълбо на кондуктора и не се виж-даше отъ вънъ“.

За възможността, да се види вътрѣшността на човѣшкото тѣло, се говори въ § 2252. „Госпожа Крафтъ намѣрвала удоволствие въ това, да приближава прѣститѣ си до кондуктора на електрическата машина толкова близу, щото върховетѣ на ногтитѣ ѝ да изкарватъ електричество изъ кондуктора. Притова прѣститѣ ѝ ставали прозрачни, и тя можала да различава въ тѣхъ жилитѣ, нервитѣ, венитѣ, мускулнитѣ връзки и пр. Това обстоятелство може да стане прѣдметъ отъ непрѣсмѣтнима важностъ за диагностиката, ако се сполучи да се направи болното тѣло напълно прозрачно за лица съ голѣма „сенситивностъ“, които тогава ще виждатъ вътрѣшнитѣ органи и ще прослѣдѣтъ ходѣтъ на болестята. Но и въ здравото тѣло ще се наблюдаватъ по тоя способъ различнитѣ функции.“

Доста сж и тия изводи изъ Райхенбаховитѣ съчинения, за да се види, че лжчитѣ на Рентгена и одѣтъ на Райхенбаха притежаватъ общи свойства. И дѣйствително, лжчитѣ на Рентгена прѣминаватъ прѣзъ картонъ, дебели книги, дървени врата; у Райхенбаха чувствителнитѣ лица сж наблюдавали сж щото. Рентгенъ намѣрилъ, че металитѣ пропускатъ лжчитѣ X толкова по-слабо, колкото тѣ сж по-тежки по своето относително тегло, и оловото напр. не ги пропуска почти никакъ; у Райхенбаха мѣдта, цинкътъ, желѣзото, пиринчътъ пропускали одѣтъ сж еднаква степенъ (относителнитѣ имъ тегла сж близки едно до друго, около 8), а оловото било по-мжтно. Рентгенъ могълъ съ помощта на лжчитѣ X да фотографира теглилки, затворени въ дървенъ ковчегъ, коститѣ на човѣшкото тѣло и пр.; Райхенбахъ ималъ лица, които сж виждали вътрѣ въ кондуктора гвозден, а въ вътрѣшността на ржката жили, нерви, връзки.

Лжчитѣ X на Рентгена прѣдставятъ прочее одовитѣ лжчи на Райхенбаха; жално е само, че послѣднитѣ сж се намѣрвали въ течение на 50 години въ забрава. Отговорността за това пада, разумѣва се, не само на Дю-Буа-Реймонда, но и на цѣлото материалистично направление въ науката. Непзлишно е да се прибави и това, че въ онова врѣме, когато всички се стараехж да натикатъ Райхенбаха въ калъта и да прѣдставѣтъ съчиненията му като „остарѣлъ романъ“, се намѣрихж пакъ хора, като напр. извѣстниятъ тогава химикъ Берцелиусъ, физикътъ Фехнеръ, които сподѣляхж съ Райхенбаха мнѣнието му върху ода.

За научнитѣ материалисти единствениятъ начинъ, да загладжтъ вината си прѣдъ паметта на Райхенбаха, би състоялъ

въ това, ако тѣ биха нарекли сега открититѣ лъчи одови вмѣсто X-лъчи.

Нека кажа нѣколко съображения по поводъ на Райхенбаховитѣ открития.

Той не е билъ фокусникъ, както го нарича Дю-Буа-Реймондъ, а физиологъ, който се е стремилъ къмъ истината, както правятъ и другитѣ учени; единственото му прѣстѣпление се състояло въ това, че той е употребялъ за своитѣ опити „сенситивни лица“, или както сега казватъ, „меднуми“. Какво е то „меднумъ“? Меднумъ е такова лице, което, поради особеното устройство на нѣкои свои органи, може да възприиматия или други явления, които ставатъ въ природата, и които сж недостъпни за другитѣ. Меднумитѣ на Райхенбаха сж имали, както се вижда, аномални очи, т. е. такива, които подъ влиянието на ода сж могли да фосфоресциратъ, както на пр. фосфоресцира сега хартията, напосна отъ бариевъ-платиненъ-циануръ, когато паднатъ на нея Рентгонови лъчи (което обстоятелство собствено е указало на Рентгена тѣхното съществуване).

Остава още да се обясни, по какъвъ начинъ мѣсецътъ, слънцето могатъ да изпущатъ такива лъчи, които у Рентгена се добиватъ само съ помощта на Круксовитѣ тръби и Румкорфовата спирава.

Тука ще приведа най-новитѣ изслѣдвания по тоя въпросъ.

Миналата година въ френското биологическо дружество E. Onimus съобщилъ слѣдующето (*Comptes-rendus de la société de biologie*, 1895, serie 10, t. II, p. 678): Въ единъ дървенъ ковчегъ се поставя фотографическа плочина, на която може да падне свѣтлина, прокарана прѣзъ една дупка въ горния покривъ на ковчега. Ако тая дупка се закрне напр. съ черно сукно, то фотографическата пластинка не ще се измѣни. Ако обаче се затули дупката съ ржка, и оставимъ да падне на ржката снопъ слънчеви лъчи, то слѣдъ 5 минути ще се получи на плочината ясенъ образъ отъ коститѣ и мускулитѣ (плочината трѣба да е ортохроматическа, щото да могатъ да дѣйствуватъ на нея и червенитѣ лъчи).

Тая година френеътъ Густавъ Ле-Бонъ открилъ „черната свѣтлина“ (*Comptes-rendus*, 1896, t. CXXII, p. 188). Опитътъ е билъ направенъ по слѣдния начинъ: въ фотографическото ковчежче се поставя чувствителна плочина, върху която е турено фотографическо клише, а върху това се туря желѣзно тенеке, което затваря съвършено прѣдната страна. Ако сега тая цѣла система се изложи на свѣтлината отъ една

обикновена газова ламба въ течение на три часа, получава се единъ твърдъ блѣденъ, но остъръ, прозраченъ образъ отъ клишето. Ако задъ фотографическата плочица се намѣрваше още и оловена плочица, то образътъ се получава по-ясенъ. Слънчевата свѣтлина дава ежщиятъ резултатъ, както лампата, но не дѣйствува по-силно. Отъ тука Le Bon заключава, че отъ свѣтливия изворъ (лампа, слънце) изхождатъ лъчи, които проникватъ желѣзната плочица и които дѣйствуватъ на фотографическата. По-послѣ авторътъ съобщава, че въ съвършено тъмна стая и при ежщитѣ обстоятелства не се получава на фотографическата плочица нищо.

Оттука заключаваме, че лъчитѣ X се изпускатъ не само отъ Круксовитѣ тръби, но отъ всѣки изворъ на свѣтлина: лампа, слънце, мѣсецъ и пр., и слѣдователно Райхенбахъ може да е ималъ дѣйствително работа съ тия лъчи.

П. Бахметьевъ.

Кога печална есенъ приближава
И сухий листъ въ въздуха полети —
Кажи ми, въ пожълтѣлата джбрана
Обичашъ ли да ходишъ, моме, ти?

Обичашъ ли подъ букитѣ вѣковни
По цѣль день да мечтаешъ въ самота?
Да слушашъ пѣснопѣния гробовни
И глухий шумъ на жълтитѣ листа?

Да гледашъ, какъ едвамъ пълзи мъглата
По чукитѣ на Стара-Планина;
Да плачешъ надъ трѣвитѣ и цвѣтята
Попарени отъ раната слана!

О, ако тия прѣлести печални
Тѣга навѣватъ тиха тебъ въ духътъ —
Ела, дѣвице, нашитѣ страдални
Сърдца безъ думи ще се разбергтъ.

1894.

К. Христовъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Б. Райновъ и Ан. Байчевъ. Уроци по словесността. Часть I. Стилистика. 1896. стр. 132, 8°. Ц. 1. л. 70 ст.

Това е първата част отъ оня учебникъ, чиито съставители заявяватъ въ прѣдговора си (написанъ нескоропосно), че ще приемжтъ съ благодарность бѣлѣжкитѣ на прѣподавателитѣ, ако бихж имъ указали нѣкои „недостатѣци и пробели“ (sic), но „съ хладнокрѣвие“ ще посрещнатъ критицитѣ, ако бихж ги „злословили безосновно и нападали“. Трѣпки ще побиятъ всѣкиго рецензента отъ тия думи: неговитѣ доводи може-би ще изтѣзжтъ безосновни, и тогава ще го постигне прѣзрѣние и хладнокрѣвие. Истина, нѣма по-ужасна участъ прѣдъ монитѣ очи, затова азъ нѣма нито да разглеждамъ учебникътъ, нито да „нападамъ и злословж“ съставителитѣ му.

Въ минжлата книга отъ Бѣлг. Прѣгледъ имаме обѣщание отъ единъ по-безстрашенъ другаръ, да разгледа подробничко книгата, и нѣма да го изпрѣдварямъ. Съ настоящата си бѣлѣжка желяж само да му помогнж, като обѣрия вниманието му върху едно чудато явление, което не бива да изпусне той при своята критика.

Именно, като сравни човѣкъ първата часть отъ „Уроцитѣ“ на г-да А. Байчева (така, или пъкъ *Ант.* трѣба да си съкратява милостѣта му своето първо име — Антонъ — а не *Ан.*!) и Б. Райнова съсъ „Стилистиката“ на г. Н. Станевъ (II. изд. Пловдивъ 1895), ще види, че въ тия два учебника се срѣщатъ много общи и еднакви мѣста. Много редове отъ стр. 8, 13, 19, 24, 25, 27, 20, 32—33 и пр. отъ учебника на г-да Байчевъ и Райновъ сж само перифраза на съответни редове отъ стр. 9, 14—15, 17, 24, 25—26, 28, 36 и пр. отъ учебника на г. Станевъ. Приликата е толкова голѣма, щото те кара да мислишъ за заиманье, или, както пѣкоп злѣ се изразяватъ, за плагиатъ. Излишно е да прѣдставямъ прѣдъ четцитѣ на „очна ставка“ двата учебника. Този пѣтъ желяж да бѣдѣхъ нестеливъ, защото и за слѣпния би бѣлѣнжала приликата и еднаквостѣта.

Може да ни се каже, че и г. Станевъ е черпалъ отъ схжитѣ извори, отъ които се ползували и новитѣ съставители: оттукъ се обясняватъ и приликитѣ; да е жива руската литература, колкото е богата тя съ учебници по словесността, у насъ можжтъ по тѣхъ още дваждъ повече учебници да съставижтъ нашитѣ учители, които всички „знаижтъ руски“. Въмѣсто „хладнокрѣвно“ мълчание, съ каквото ни се заканватъ почтенитѣ русенски съставители, тѣ ще прибѣгнатъ безъ съмнѣние къмъ това орѣдие, за да се забранижтъ, по дали не ще изтѣзе и то тѣничко?

Подиръ правилата у г. Ст. слѣдватъ примѣри, па тъкмо и отъ тѣхъ намираме голѣмъ брой прѣнесенъ въ новия учебникъ, който, разбира се, покрай това съдържа и примѣри наново подобрани или заети отъ другаде. И тукъ може да прибѣгнатъ г-да съставителитѣ къмъ извѣстната теория за психичната еднаквостъ на людѣтъ, която може у различни индивиди да породи аналогични мисли, съвсѣмъ независимо отъ всѣкакво влияние или заниманье. Извѣстно е, колко голѣма роля играе тая теория въ науката за народното творчество, — защо да не ѝ се даде една нова подпорка и отъ българскитѣ брѣгове на Дунавъ?

Азъ и върху това мислихъ, но дойдохъ до убѣждение, че тукъ поне тая теория не издържа критика. У г-да Б. и Р. срѣщаме повторени погрѣшкитѣ, съ които случайно или по незнание сж напечатани нѣкои примѣри у г. Станева, или пъкъ намираме вмѣсто два примѣра единъ, но — ведно съ безсмислено откъснатъ частъ отъ прѣдния, и т. н. Това не те ли кара да мислишъ за заниманье?

Съ одного отъ авторитѣ, който именно е взелъ главно участие въ съставянето на „Уроцитѣ“, ме свързватъ извѣстни връзки, та не бихъ желалъ да си навлѣкх неговото хладнокрѣвие. Отъ любовъ къмъ фактоветѣ обрѣкхъ на нашия бѣдещи рецензентъ вниманието къмъ опова чудато явление, що отбѣлжихъ. Нито да „злословж“ можъ, нито да „нападамъ“. А все се надѣвамъ, че вмѣсто хладнокрѣвие, русенскитѣ съставители ще ни обяснятъ горнитѣ страни явления. Нека бѣде и г. Станевъ добъръ, да ни обади и той, какво мисли по тая работа. И тогава, ако стане нужда, може нашето списание да даде подробна рецензия, въ която да се укажътъ достоинствата и недостатѣцитѣ на учебника.

Ще изкажъ още нѣколко мисли по поводъ на книгата, за която ни е думата. Шегата на страна, надутиятъ прѣдговоръ на г-да Б. и Р. съ своя пасажъ за хладнокрѣвието те кара да се позамислишъ. Наистина, това заканване не е отъ неморалнитѣ или социалджийскитѣ, но къмъ какво клонъ? То е способно да развие само прѣдразсѣждѣци у публиката, а колкото за учителитѣ, такива грѣмогласни заявления ги зашемадяватъ само. У насъ успѣхътъ по български езикъ е слабъ въ училищата. Чувъ нѣкой недоволенъ отъ учебника си прѣподавателъ, че излѣзълъ новъ учебникъ, прочете самонадѣяниятъ му прѣдговоръ, па по неопитностъ вижъ че се рѣшилъ да го въведе. А тепърва сетѣтъ ще види слабоститѣ му, които може и да надминаватъ слабоститѣ на стария учебникъ. Прѣподавателитѣ не би трѣбало да насърчатъ толкова много съставителитѣ на нови учебници, догдѣто не чуятъ отзивитѣ на критиката, па ги проверѣятъ и сами. Печално е, че новитѣ учебници не винаги се явяватъ у насъ като плодъ на самостоятелънъ трудъ, нито сж „нови“ по идеята и изложението си. Такъвъ е случаятъ и съ русенския новъ учебникъ.

Врѣме е, сериозно да се помисли, какъ да се прѣмахне у насъ тая мания — да се кърпятъ учебници. Азъ не виждамъ непрѣмѣнно полза отъ това „съставяне“, което базни мнозина учители, но при което мнозина рискуватъ да впаднатъ въ „кърпенъ“, и то въ безсмислено кърпенъ. Не говоржъ това сирѣмъ книгата на Байчевъ и Райновъ, не можъ и да се произнесжъ, дали е сглобена разумно или не. Думата ми е, че вмѣсто да се взиматъ отъ една книга 5 стр., отъ друга 10, а отъ трета 15, както е обичай у насъ, най-добрѣ е да

се избира единъ учебникъ и цѣль да се прѣвожда.¹⁾ Нека се снабди книжницата ни съ отлични учебници прѣведени свѣстно, — то ще бѣде по-добръ, отколкото да имаме цѣль редъ „сѣставени“ или „скърпени“ книги.

Най-сигурно пѣщо за единъ новъ писателъ е, да прѣвожда изцѣло. Подиръ това иде вече прѣводъ на цѣло произведение съ извѣстни измѣнения, т. е. допълнения или пропуски, а за сѣставяне собственъ учебникъ трѣба да се завзема само този, който има много сръчностъ и владѣе отлично своятъ прѣдметъ.

Тукъ ще си позволяя да изкажъ една мисль и върху рѣчниците, които сѣставятъ нашитѣ писатели. Между тѣзи работници имаме най-стпна свѣстни и вѣщи лица, но вмѣсто да сѣставятъ сами чуждата частъ отъ рѣчника си, не бѣхъ ли направили и тѣ по-добръ, ако вземѣхъ за основа пѣкой образецъ рѣчникъ отъ готовитѣ за други нареди, па да приготвѣтъ къмъ него български текстъ?

Д. М.

И. Иванюковъ, Политическа икономия. Съкратенъ прѣводъ отъ Н. Крапчевъ, учитель при Казанлъжкото държавно педагогическо и трикласно училище. Казанлъжъ. Издава книжарницата на Качевъ. 1896. Стр. 228, 8^о. Ц. 2 л. 30 ст.

Доколкото печатътъ може да се вземе за изразителъ на общественото мнѣние, вижда се, че и въ българското общество е хванало дълбоки корени съзнанието, гдѣто бѣднѣщата на една държава въ значителна степенъ зависѣ отъ икономическото ѣ благосѣстояние, отъ правилното и непрѣкъснато развитие на продуктивнитѣ ѣ сили и отъ това, щото условията на икономическия ѣ животъ да се турѣтъ върху здрави основи. На това именно съзнание дължѣтъ своето съществуване различни брошури, вѣстници и списания, които разноврѣменно се издавахъ въ Княжеството и които засѣгажъ различни икономически въпроси. Като се вземе прѣдъ видъ, че вспикитѣ тѣзи творения твърдѣ рѣдко правѣтъ опити да разченкатъ различни страни отъ българския икономически животъ възъ основа на положителни несъмнѣни фактове и статистически данѣ, и че тѣ въ повечето случаи прѣдставятъ приспособение на общѣ политико-икономически положения къмъ социално-икономическия битъ на България, ние бихме могли да мислимъ, че въ българската литература се намиратъ различни помагала отъ общъ или чисто теоретически характеръ. Въ дѣйствителностъ обаче работата не стоѣ така. Доколкото ни е извѣстно, има само едно самостоятелно ръководство отъ Стоянъ Пранчовъ и прѣводъ на учебнитѣ пособия отъ Морисъ Блокъ, отъ Иосифъ Гарние и отъ Емилъ де Лавеле.

„Всемирна политическа икономия“ отъ Пранчова, която се състоѣ отъ 517 стр., 8^о, въ 4 книги, се прѣдзначава като „учебникъ за горнитѣ класове на класическитѣ и реалнитѣ гимназии и за самоуѣ“. По общо признание, празнината, която съществува въ икономическата

¹⁾ Г-нъ Карагюлевъ е постѣпилъ умно, като е прѣвелъ изцѣло учебника на Екарта по поетиката. Макаръ и да е едностранчивъ тоя учебникъ, който базира главно върху естетична основа, добръ е да го притежава нашата книжница. Вж. Бълг. Прѣгл. III. г., кн. IV, 140.

отрасль на учебната литература, и подиръ изданието на този „оригиналенъ“ трудъ си е останяла отъ схщитѣ размѣри и на-дали може да се твърди, че авторътъ, който впрочемъ се е въодушевявалъ отъ много благородни желанія, е постигналъ онѣзи скромни задачи, които е гонилъ.

„Книжка за практическа економия“ отъ Мориса Блока, която е прѣведена въ 1881. год. отъ Иоакима Груева, прѣдставя забѣлжителенъ опитъ, да се излагатъ икономически въпроси въ форма, която да е достъпна и за малки дѣца. Тази книжка, която е удостоена отъ Парижката академия на наукитѣ съ Монтионската премия, е прѣведена на 13 езика. Но този трудець, който въ форма на питання и отговори разправя за основнитѣ икономически понятия, колкото и да е добъръ за малки дѣца, толкозъ, рзбира се, е безполезенъ за възрастни хора, за които се прѣвърща въ забавителна приказка.

Направениятъ отъ г. Х. Д. Черновѣжди прѣводъ на съчинението отъ Иосифъ Гарние „Първоначални познания отъ политическата икономия“ не можѣ да даде на българската публика солидно ръководство по политическата икономия, защото Иосифъ Гарние и въ редоветѣ на все повече и повече отиващата въ вѣчностъ класическа школа по политическата икономия занимаше едно много неважно мѣсто.

Като се вземе подъ внимание, че къмъ 1884. год., когато г. Черновѣжди е направилъ своятъ прѣводъ на Иосифа Гарние, въ Франция се е намиралъ вече кратъкъ учебникъ отъ Шарла Жида »Principes d'économie politique«, който много по-близу стои до съвършенното течение на икономическата мисль отколкото Иосифъ Гарние, трѣба да се признае, че г. Черновѣжди много по-добъръ щѣше да стори, да бѣше се заловилъ съ прѣвода на посоченото съчинение отъ Шарла Жида.

Както и да е, несъмнѣно е, че съчинението на Иосифа Гарние, което съдържа само първоначални понятия за политическата икономия, никакъ не може да служи като помагало за онѣзи, които искатъ колко-годѣ основно да се запознахтъ съ прѣдмета на въпросната дисциплина.

Петъ години подиръ напечатването на Пранчовата „Всемирна политическа икономия“ излѣзе въ 1891. год. прѣводътъ на съчинението отъ Емилъ де Лавеле „Начала отъ политическата икономия“ (Éléments d'économie politique), направенъ отъ г. Писанова. Това съчинение на прочутия белгиець, който добръ е извѣстенъ на българитѣ особено като авторъ на »La péninsule des Balkans«, не прѣдставя нищо друго, освѣнъ единъ първоначаленъ учебникъ, който въ една много популярна форма разправя за онова, което трѣба да бжде извѣстно на всѣкого, който иска да има колко-годѣ ясна прѣдстава за основнитѣ понятия и явления отъ икономически характеръ. Понеже „Началата отъ политическата икономия“ отъ Лавеле не прѣдставятъ едно основателно, дълбоко и разностранно разглеждане на икономическитѣ въпроси, тѣ можтъ да служатъ като помагало за ученици отъ срѣднитѣ учебни заведения, особено благодарение на ясността на излаганьето и на многобройнитѣ примѣри, които улесняватъ схващаньето на общитѣ разсуждения. Благодарение на тѣзи именно качества се е оказало, че този първоначаленъ учебникъ е толкозъ популаренъ въ Княжеството.

Но съ отваряньето на юридическия факултетъ, гдѣто въ кръга на дисциплинитѣ се намира и така наречената политическа икономия, особено силно се осѣща въниюща нужда отъ едно ръководство по по-

литическа икономия на български, което да обема надлежната материя съгласно съ онѣзи изисквания, които се налагатъ отъ университетското прѣподаване на прѣдмета. Въпъ отъ съмнѣние е, че върху онова лице, което прѣподава тази дисциплина въ висшето училище, тежи ех officio длъжността, да даде въ рѣцѣтъ на студентитѣ едно обстоятелствено ръководство по този прѣдметъ.

Въ отектствие на послѣдното направеніята отъ г. Крапчева съкратенъ прѣводъ заслужва толкозъ по-голъмо внимание, защото тукъ за прѣвъ пѣтъ жребиятъ падна върху едно ръководство, което се прѣдзначава за слушателитѣ на едно висше учебно заведение.

Този пѣтъ е избрана за прѣводъ „Политическая экономія“ отъ прочутия руски икономистъ, бившия професоръ на Петровската академия Нв. Иванюковъ. Въ реда на плеядата руски икономисти, които сѣ получили извѣстность, Иванюковъ заима почетно мѣсто. Това име и досега не е било безизвѣстно въ България. Когато послѣдната чуши веригитѣ на робството, Иванюковъ бѣше командированъ къмъ окупационното правителство, за да уреди финанситѣ на новороденото политическо тѣло.

Като лице, което сподѣля по единъ категорически начинъ идеята на историческата еволюция и въ областта на икономическитѣ явления и което яко се придържа о началото за относителността на формитѣ на икономическия битъ, Иванюковъ се намира въ най-крайнитѣ редове на историко-реалистичната школа. Лично Иванюковъ не вижда никаква принципиална разлика между историко-реалистичната школа и научния социализмъ. Той заради туй прѣгрѣща марксистическото учение, съ което и сѣ прѣситени всичкитѣ му сѣждения. Възъ основа на това учение ¹⁾ и съгласно съ него той пише голѣма глава (VII.) „Капиталистическая форма хозяйстенаго предпріятія“ (стр. 236—313.).

Понеже идеята за икономическата еволюция се явява като пѣтеводна звѣзда въ ръководството на г. Иванюкова, той и му е далъ надсловъ „Политическая экономія какъ учение о процесѣ развитія икономическихъ явленій“. Не знаемъ, на какви причини трѣба да се отпаде, че прѣводачътъ, г. Крапчовъ, не е намѣрилъ за нужно да запази това въ висока степенъ важно допълнение, съ което веднага се посочва характерътъ на въпросното ръководство.

Като пристѣпваме къмъ разглежданьето на съкратения прѣводъ, направенъ отъ г. Крапчова, ние трѣба отъ начало да констатираме, че прѣводачътъ не е намѣрилъ за нужно да посочи, отъ какво издание прѣводътъ е направенъ, и да каже на читателя, защо той се е рѣшилъ да подложи въпросното ръководство на съкращения и о какви изходни начала се е придържалъ при извършването имъ. Трѣба да се прѣдположи, че прѣводачътъ се е рѣшилъ да направи съкратенъ прѣводъ заради туй, че го прѣдзначава „за въ педагогическитѣ училища“ (стр. 3.).

Благодарение на съкращенията е излѣзло, че ръководството отъ Иванюкова, което обема 473 стр., 4^о, съдържа въ прѣвода само 228 стр., 8^о. Такова значително намаление на обема на книгата прѣводачътъ е постигналъ благодарение на това, че е изфѣрилъ не само онѣзи отдѣли, гдѣто Иванюковъ разглежда явленията отъ руския ико-

¹⁾ Вж. на стр. 249. (III. изд.) и собственото заявление на автора.

номически животъ, не само въ висока степенъ важниятъ „Очеркъ современныхъ экономическихъ школъ“ (стр. 1—63.), но и пълъ редъ важни параграфи, като: „Непрерывное расширение размѣровъ предприятия составляетъ характеристическую черту хозяйственного развитія европейскихъ народовъ“ (стр. 109.), „Размѣры развитія крупной промышленности въ большихъ государствахъ Европы“ (стр. 112.), „Выходныя стороны общиннаго землевладѣнія“ (стр. 158—160.), „Распространеніе въ наши дни мелкой промышленности въ Западной Европѣ“ (стр. 176—177.), „Важнѣйшія технологическія отличія мануфактурнаго періода производства отъ предшествующаго ему періода ремесленнаго производства“ (стр. 263—266.), „Значеніе фабричнаго законодательства, какъ средства для защиты рабочаго класса“ (стр. 279—280.), „Накопленіе капитала при современныхъ техническихъ условіяхъ и современномъ состояніи наемнаго труда“ (стр. 300—304.), „Темныя стороны современнаго механизма обмѣна“ (стр. 322—323.), „Вредныя вліянія бумажнаго денежнаго обращенія“ (стр. 346—349.), „Правила рациональной банковской дѣятельности“ (стр. 367—369.), „Значеніе основнаго банковаго капитала“ (стр. 369—370.), „Защита пошлинъ“ (стр. 380 до 392.), „Величина заработной платы въ дѣйствительности“ (стр. 409 до 433.), „Движенія высоты земельной ренты“ (стр. 463—468.), „Связь между условіями возрастанія земельной ренты и разпредѣленія національнаго продукта“ (стр. 469—471.), и нѣкои други.

Ако е вѣрно прѣдположеніето, че прѣводачътъ се е видѣлъ принуденъ да съкрати Иванюковиятъ учебникъ, за да стане той по цѣната си достъпенъ за всѣкого, може да се одобри само изфърлянето на обширнитѣ отдѣли у Иванюкова за явленията и форми въ руския икономически животъ, може така сж да се одобри даже и изфърлянето на историческия очеркъ за икономиститѣ. Но никакъ не може да се одобри изфърлянето на отдѣлни параграфи отъ отдѣлитѣ, благодарение на което послѣднитѣ губятъ онази именно пълнота, закрѣпеностъ и сила, които сж дадени тѣмъ отъ автора.

Така, нека вземемъ за примѣръ животрепетниятъ сега въ Княжеството въпросъ за свободата на външната търговия и за протекционизма (гл. V). Благодарение на туй обстоятелство, че прѣводачътъ е изфърлилъ параграфътъ „Защита на митата поради разширяванье полето на труда“ (стр. 380—384.), „Защита на митата поради намаление на изтощаваньето на почвата“ (стр. 384—387.), „Защита на митата поради уголѣнение на промишлено-градското население“ (стр. 387—390.), „Тарифно учреждение и правилата, отъ които трѣба да се ръководи“ (стр. 390—392.), въпросниятъ отдѣлъ е напълно изгубилъ въ прѣвода силата и значението си. Това трѣба да произведе много тежко впечатлѣние върху всѣки прѣдставител на науката, чиито мисли се прѣдаватъ на единъ другъ езикъ.

Ние толкозъ повече съжаляваме за постѣпката на прѣводача, защото мислимъ, че не при помощта на „гласоподаваньето“, ами на доводитѣ, основани върху дълбокото проучванье динамическитѣ и статическитѣ условия на икономическия битъ въ Княжеството, може да се даде отговоръ на въ висока степенъ важния и сложенъ въпросъ за размѣритѣ на протекционизма, и че единъ икономистъ не трѣба да забравя, че правилата на политическата аритметика не винаги съвпадатъ съ ония на икономическата.

Но прѣводачътъ и съ това не се е задоволилъ. Той твърдѣ често оставя безъ прѣводъ отдѣлни редове, па даже и цѣли страници на единъ параграфъ. Ето забѣлжанитѣ отъ насъ случаи :

Иванюковъ	Прѣводачъ	Иванюковъ	Прѣводачъ	Иванюковъ	Прѣводачъ	Иванюковъ	Прѣводачъ
стр. 87	29	117	59	332	146	355—356	163
„ 94—95	36	129	67	334	149	364—366	174
„ 103	46	261	99	336—338	152	375—376	178
„ 107	49	261—263	100	343—344	156	399	191
						404—408	201

Такива съкращения заслужватъ силно осжждане, защото сж вече окастривания, благодарение на които твърдѣ лесно може да се изопачи и да се изврати мисълта на автора. Нека вземемъ единъ таквъ случай, гдѣто прѣводачътъ е изфърлилъ само една дума. Въ параграфа „Условия, които опрѣдѣлятъ размѣнната цѣнность на металическитѣ пари“ има у прѣводача таквъ пассажъ: „Исключение прави само размѣнната монета, която се сѣче отъ мѣдъ“ (146). Така прѣведенъ, този пассажъ съдържа една груба погрѣшка, защото се твърди, че размѣнната монета бива само мѣдна. Между туй, извѣстно е, че по настоящемъ не само въ държавитѣ сж златна монометалическа система, но даже въ цѣлъ редъ биметалистични държави размѣнитѣ монети биватъ не само отъ различни други неблагородни метали, но — което е особено важно — и отъ сребро. Въ оригинала пъкъ е казано вѣрно: „Исключение составляетъ лишь размѣнная монета, чеканящаяся преимущественно изъ мѣди“ (стр. 322.).

Нека наведемъ още единъ примѣръ, за да се убѣди читателтъ, че такива съкращения трѣба да се осжждатъ по най-рѣшителенъ начинъ :

Ето приравненіе труда къ матеріальнымъ товарамъ при недостаточной силѣ организациі рабочаго класса, могущей доставить труду вліятельный голосъ при заключеніи рабочаго контракта,¹⁾ имѣть много неблагоприятныхъ слѣдствій. (Иванюковъ, Полит. экономія.)

Това приравнение на труда къмъ материалнитѣ стоки има много неблагоприятни слѣдствия. (Прѣводъ, стр. 191.)

Докато въ прѣвода положението за врѣдителнитѣ сетинни отъ приравненіето на труда къмъ стокитѣ има абсолютенъ характеръ, въ оригинала то е обусловено отъ недостатъчността на организацията на работническата класа.

Другъ въпросъ, който заслужва внимание по поводъ на дадения прѣводъ, е оня за икономическата терминология. Че тя липсува още въ българската икономическа литература, това е логическо слѣдствие,

¹⁾ Подчертаното е изфърлено отъ прѣводача.

идѣто послѣдната сама се намира въ пелснитѣ. Огромното значение на всѣко раководство по политическата икономия на български езикъ се състои, между друго, и въ туй, че то трѣба да служи като по-тикъ къмъ изработването и на икономическата терминология. Въ туй отношение прѣдшнитѣ прѣводи, направени отъ френски езикъ, много куцатъ. Не е злѣ обаче, да се има прѣдъ видъ, че нито френската, нито руската икономическа терминология не могатъ да се считатъ дотолкозъ съвършени и пълни както нѣмската. Въ частности относително учебника на Иванюкова трѣба да се забѣлжи, че понеже у послѣдния особено отдѣлътъ за паричното обръщение много малко е развитъ и прѣводътъ не може да съдържа терминитѣ по този много важенъ отдѣлъ.

По интересувания ни сега въпросъ намираме, че прѣводътъ на г. Крапчева донася нѣкои значителни подобрения въ сравнение съ прѣдшественицитѣ му на сжщото поле.

Но при всичко туй има и значително количество термини, които, макаръ и да сж заимствувани отъ руския езикъ, все не могатъ да се признаятъ като сгодни за въвеждане и въ българската икономическа терминология. Така напр. прѣводачътъ запазва руския терминъ „валовой“ (стр. 87.: „валовата печалба“). Ние пъкъ мислимъ, че на български този терминъ би могълъ да се обозначи съ думитѣ „суровъ“ или „главенъ“ (вж. литографиранитѣ ни курсъ отъ 1894/5. год., стр. 81.). Така сжщо не знаемъ, защо прѣводачътъ е запазилъ руския терминъ векселъ (Wechsel, passim), когато на български има „мѣнителница“ (полица). По поводъ на термина „обръщаемъ“ (оборотный) капиталъ, чини ни се, че е по-добръ да се каже „обръщателенъ“. Не знаемъ, на какво да отдадемъ, че прѣводачътъ не навредъ прѣвежда думата „мѣновой“ съ „размѣнинъ“. Така напр. на стр. 128. той се ползува и съ несполучливата дума „размѣняющия“ (вж. стр. 159.). За твърдѣ несполучливъ намираме и прѣводътъ на руската дума „способность“ (Иванюковъ, стр. 33.) съ българската „стойность“ вече заради туй, че послѣдната трѣба да означава само „цѣнность“ на единъ прѣдметъ.

По най-рѣшителенъ начинъ отфърляме прѣводътъ на руското изражение „звонкая монета“ съ „металическа монета“ (стр. 155., 156. и др.). Монета не може да бѣде друга освѣнъ металическа. Употрѣбаното отъ нѣколцина, между друго и отъ българския прѣводачъ на Лавеле изражение „книжни монети“ (стр. 210.) прѣдставя *contradictio in adjecto*. Френската терминология (*papier-monnaie*) по никакъвъ начинъ не заслужа подражане. Руския пъкъ терминъ „звонкая монета“ не казва, че монетата е направена отъ металъ, а само че тя звѣни. На български, ако липсува респективното прилагателно, тази дума може и да се не прѣвежда, и смислътъ въ дадения случай нѣма да страда нито на една йота. По-добръ е послѣдното, отколкото употрѣбяването на такива несѣобразности като „металическа монета“ и „книжна монета“.

Не сподѣляме сжщо и мнѣнието, да се прѣвежда *standard of life* (Lebensmassstab споредъ проф. Вагнера) на български съ думитѣ „обикновенъ на работническия класъ начинъ за живѣене“, макаръ прѣводачътъ тука и да се е придържалъ о подлинния текстъ (стр. 403.). Ние мислимъ, че по-добръ е да се означава този терминъ така „ма-

щабъ на необходимитѣ жизнени срѣдства“ (вж. литографир. ии курсъ. стр. 298.).

Не знаемъ, защо г. Крапчевъ прѣвекда „переводный вексель“ съ думитѣ „испроведения вексель“ (стр. 162.). Не е ли много по-добрѣ да се каже „прѣводна“ полица или мѣнителница. Като неправиленъ намираме и прѣводътъ на термина „лажъ“ съ „ажно“ (стр. 158.). Лажътъ е специаленъ терминъ за книжнитѣ пари. Въ всѣка наука, особено въ учебната ѝ форма, трѣба да се стремимъ, щото единъ терминъ да има по възможность единъ опредѣленъ смисълъ. Понеже прѣводачътъ прави срещуложното, ние не можемъ да одобримъ това.

Като се задоволяваме съ посочване на най-важнитѣ, споредъ нашето мнѣние, погрѣшки откъмъ терминологията, намираме за нужно да обърнемъ още вниманието и върху слѣдния похватъ на прѣводача.

Тамъ, гдѣто се прѣвеждатъ такива мѣста отъ книгата, които разпиратъ за Русия, г. Крапчевъ замѣнява думата „Россія“ съ „България“. Въ такива случаи, гдѣто условията на икономическия битъ и въ двѣтѣ държави сж тождествени, тѣзи замѣни сж сполучливи. Но тамъ, гдѣто това условие липсува, получава се несъобразность. Така на стр. 188. казано е: „Особено у насъ въ България сж се запазили и въ обработвающата промышленость, като не говорихъ вече за прѣвозната и търговската, дребни форми прѣдприятия, гдѣто прѣдприемателитѣ сж едноврѣменно и работници, и собственици на материалитѣ и оръдията на труда“. Като чете човѣкъ този пасажъ, има право да мисли, че България е станала вече страна на едрото капиталистично производство, и че „дребнитѣ“ форми сж се „запазили“ въ обработващата, прѣвозната и търговската промышленость!

Като взимаме прѣдъ видъ, че съчинението на талантливия професоръ Иванюковъ прѣдставя съкровище въ руската икономическа литература и че въпросниятъ прѣводъ има значителни прѣимущества прѣдъ прѣдишнитѣ, ние прѣпоръчваме на българската учеща се младежъ, да се запознае съ тази книга.

Гр. Бѣлковски.

Разкази за дѣца. Отъ Е. Спространовъ. Издание на книжарницата К. Г. Самарджиевъ и С-ие въ Солунъ, Прилѣвъ, Пловдивъ, печатница на Хр. Г. Дановъ, 1896. стр. 50, 16^о. Цѣна 1 грошъ.

Тая книжка състои отъ 10 малки разкази отъ обикновения ежедневенъ животъ. Тукъ ни се разказва, какъ единъ ученикъ избѣгва отъ класъ, играе съ ситѣтъ, зафърля дѣца, кучета съ тонки, замръзватъ му прѣтетитѣ, и хваща подиоктица („Драганъ Генипъ“); или ни ся прѣдставя опасността, въ която се намирали нѣколко момчета, тръгнали въ бурно врѣме да се разхождатъ по Охридското езеро, безъ ничие знание („На езерото“); или ни се рисува тинъ на добро и прилежно момиче, което, за жалъ, се разболява и умира („Малката гимназистка“) и пр. Въ повечето случаи авторътъ очертава нѣкое злощастие или безобразие, въ което попадатъ малкитѣ герои поради лонни навици, или безразжедство („На Езерото“, „Непослушникътъ“, „Йона“, „Двѣтѣ братовчедки“) или поради суевѣрия („Юле“). Махитѣ лоннитѣ причини, — и животътъ ще се поправи, щастнето ще се увеличи. Очевидно, авторътъ се въодушевява отъ желание да просвѣти и облагороди своитѣ малки четци, и затова никой нѣма да го укори.

Но тамъ е злото, че неговитѣ разкази мжно ще си постигнатъ цѣльта, защото не сж нито увлѣкателни, нито покрѣтни. Разказитѣ на г. Е. С. сж повечето отъ слаба литературна стойностъ. Написани сж цѣль за поука, тѣ изваждатъ прѣдъ насъ обикновени събития отъ живота, безъ да ни поразяватъ ни веднажъ съ нѣщо велико, съ нѣщо благородно, или патетично, за да ни посрпатъ или ускорятъ дишаньето, да възбудятъ у насъ заспалитѣ добри чувства или да ни запалятъ за подвигъ. Не отричамъ, че, ако нѣкое дѣте прочете разказитѣ на г. Е. С., и ако се позамисли върху тѣхъ, ще извлѣче отъ тѣхъ само добра поука, но тамъ е мжнотията, че на-дали ще се замисли нѣкой малъкъ четецъ върху тия разкази, на-дали ще ги чете съ любовъ и увлѣчение. Много ще побърка затова и изобилието на диалози, които само задрѣстватъ развитието на дѣйствието. Фабулата имъ е толкова проста и необусловена, а развитието тѣй отгорѣ-отгорѣ начертано, щото при отсѣтствието на увлѣкателностъ въ изложението и на психологиченъ анализъ, по-право щѣше да бжде, ако авторътъ нарече своитѣ произведения очерки, драски или сцени.

Мене не ми се прави тоя лекъ начинъ на рисуване, на който се отдаватъ въ послѣдно врѣме у насъ мнозина млади писатели като мислятъ, че слѣдватъ Вазова: колкото бържѣ нагледъ обогатява този начинъ книжнината, толкова е отъ кратковрѣмenna стойностъ всичко, що ни дава той. И на Спространовитѣ „разкази“ не може да се прѣдрече нито успѣхъ, нито дълготрайностъ. Искрено съвѣтваме авторътъ, да пише по-малко и да чете образцови творения повече.

Езикътъ на книжки, издадени за дѣца, е важно нѣщо; заслужва да кажемъ и за него нѣколко думи. Изобщо г. Е. С. пише гладко и чисто. Ако употрѣбя провинциализми, това прави съ извѣстна цѣль: да придаде на разказа си мѣстенъ колоритъ, както напр. съ думитѣ *чун*, *чунари* (6 стр.), да въведе нѣкоя хубава диалектична дума (*бран* — езерка или морка вълна, *приймам* — държж дѣйментъ, *люле*¹⁾ и пр. Но той прѣкалява съ такива думи и изрази, като: той си *измръзънъ* ржѣтъ (4), *имаше вързано* единъ чунъ (6), *Илчо отъ* тетка Петкана (6, вм. на тетка...), *видохъ* (6, вм. видѣхъ), да се *возиме* (вм. -имъ), *плувецъ* (7, вм. пловецъ или плувачъ), *засипва* на ржѣтъ отъ майка си и пр. И правописътъ, за чудо, не е безъ недостатъци, защото куца относително *ъ*, *ж*, *ѣ*: *стоехъ*, *редко*, *видохъ*, да *мрѣ* и пр. Дѣтскитѣ книжки трѣба да иматъ примѣренъ езикъ и еднообразенъ правописъ!

Г-нъ Самарджиевъ трѣба да се похвали, загдѣто е турихлъ ефтина цѣна на книжката, но не и за това, гдѣто я издалъ немарливо и съ погрѣшки, а притова — не въ Солунъ, а въ Пловдивъ!

Д. М.

Dobrogea. Reformele economice si sociale ce ea reclama,
de I. I. Nacian. Bucuresti 1891. Стр. 74.

На единия край на княжество България сѣмествува една забравена отъ насъ областъ, нераздѣлна частъ отъ общото българско оте-

¹⁾ За етнографитѣ отбѣлзвамъ разказътъ „Люле“ (стр. 15 — 21.), въ който намираме хубаво описание на обичая, извѣстенъ по други български краища подъ името *пеперуда*, *пемперуга*, *дадола*, *дадоларка*. Пръвъ пътъ, чини ми се, срѣщаме въ тоя смисълъ думата *люле*, на която ми е тъмна етимологията. За другитѣ думи вж. моята бѣлжка въ Пер. Спис. XLI — XLII, стр. 996. и още W. Grimm, *Kleinere Schriften*, II, 439—462.

чество, по по волята на съдбата отрѣзана отъ цѣлото тѣло и прѣдана на единъ нашъ съсѣдъ.

Добруджа е българска страна отъ памти-вѣка, и ако да се питаше нѣкога, кой народъ има по-големо право да я владѣе, нѣма никакво съмнѣние, че щѣхъ да отговаримъ: само една България има на нея историческо, географическо и етнографическо право. Но понеже интереситѣ на народитѣ не се уредватъ съобразно съ разнитѣ права, а на тѣхъ иматъ влияние фактори отъ другъ родъ, то би трѣбало да се загрижимъ върху тия фактори, да ги диримъ и изнамеримъ, колко сж и какви сж? Прѣди всичко, обаче, би трѣбало да изучимъ тази страна въ всеко отношение.

За Добруджа ние знаемъ твърдѣ малко и даже туку-речи нищо у насъ не се е писало и не се пише за нея. Въ какви условия се намира тази областъ при румънското господство, какво е положението на българското ѝ население, какво трѣба да очакваме за нея въ едно близко бъдеще — никой не иска да знае. Брошурата, която имаме прѣдъ себе си, е написана отъ румънинецъ и има за цѣлъ да защити румънскитѣ интереси въ Добруджа. Прѣдъ видъ на общото увлѣчение у насъ отъ други въпроси, поискахме да напомнимъ за тази страна, като се възползуваме отъ цитуваната брошура. Г-нъ Начианъ е икономистъ и финансистъ и има особенъ интересъ къмъ новосъсечелената за Румъния областъ. Въ 1886. год. той написалъ книгата: „La Dobrodja économique et sociale“; въ 1891. год. по сжкия предметъ е обнародвалъ редъ статии въ румънския радикаленъ вѣстникъ „Romanul“, които отсетнѣ присѣдинилъ и издалъ въ прѣдлагаемата брошура. Тукъ ще се постареемъ да изложимъ главното съдържание на брошурата.

Авторътъ, слѣдъ като забѣлѣзва, че въ 1878. год., когато берлинскитъ договоръ отстъпи Добруджа на Румъния и ѝ взе Бесарабия, всички румъни останали недоволни, констатира, че тази провинция е съ прѣвѣзходно географическо положение, съ комерчески износни пунктове и прѣдставя за Румъния единъ такъвъ даръ, на който значението още не сж оцѣнили както слѣдва (3). Добруджа е продължение на румънската територия, чрѣзъ нея Румъния излиза на Черно-Море и чрѣзъ нейнитѣ портове ще може да конкурира съ рускитѣ черноморски портове (7). Истина, че портоветѣ Галацъ и Браила ще изгубятъ по затова цѣлата страна ще спечели. Посрѣдствомъ моста на Дунава, разстоянията ще се скъсатъ, ще се направи икономия на врѣмето. Хранитѣ намѣсто въ Галацъ и Браила ще се стоварватъ направо въ Кюстенджа, който градъ, по такъвъ начинъ, ще конкурира съ Одеса (10—11).

Но за да се дойде до такъвъ щастливъ резултатъ, изискватъ се много подобрения и прѣобразуваня. Прѣди всичко въ Добруджа трѣба да се въдвори сигурность, отъ която тя „засега“ е лишена. „Не знамъ, дали въ турско врѣме сигурностьта въ Добруджа бѣше гарантирана, но знамъ, че откакто послѣдната се радва на румънска протекция, отсътствието на сигурность е характерно. Стаиждото говори доста краснорѣчиво. Не само мѣстнитѣ жители, но и ония, които врѣменно я посѣждатъ, се оплакватъ въ този смисълъ. Това зло е по-големо, отколкото може да се мисли, при всичко това крайтъ му не се прѣд-

вижда. Виноვნостта е въ правителството, което не взима никакви мѣрки за поправяне на злото“ (12).

Гражданското състояние на Добруджа трѣба да се приравни съ онова на Румъния, на жителитѣ ѝ да се прѣдоставятъ еднакви права съ всичкитѣ румънски граждани. Неотдавна една добруджанска депутация е ходила въ румънската столица за тази цѣль. „Съ други думи, тази депутация искаше асимилирането на Добруджа съ останяла Румъния; законно исканье и съобразно съ нашитѣ интереси; не разбирамъ, защо да не се удовлетвори“ (27).

„Чиновническиятъ персоналъ трѣба да се поднови и подобри съ по-способни и по-честни хора, качества, каквито — принуденъ съмъ да призная — липсватъ на сегашния персоналъ въ Добруджа“ (25). Трѣба да се унищожатъ причинитѣ на смъртността, въ сѣверо-вѣсточната частъ на областта да се изсушатъ блатата (25). Естественитѣ богатства на страната да се експлуатиратъ по-добре, а затова държавата трѣба да дойде на помощъ на населението (12).

Пристанището въ Кюстенджа трѣба да се поправи и разшири (23—24). Пътнитѣ съобщения липсватъ съвършено въ страната. Съ направата на моста върху Дунава ще се ускори направата и на други желѣзници (9). Ще стане нужда да се построи една желѣзнопътна линия Кюстенджа-Тулча (12).

Особено внимание обръща авторътъ и най-много настоява за прѣвъзпитаньето на мѣстнитѣ жители и за колонизацията на областта. „Отъ всичкитѣ подобрения, които изисква Добруджа, първото и най-необходимото е образуванieto и възпитанието на населението. Нѣма съмнѣние, че добруджанското население трѣба да се събуди отъ сънъ. И само чрезъ едно разумно възпитание можемъ му спечели любовта къмъ майката-отечество (*patria muma*), да го направимъ да различи турското господство отъ румънското, каквото различие — право да си кажемъ — днесъ не съществува. Наредъ съ образуванieto трѣба да върви и възпитанието, да се покажатъ на тия различни народности „дължноститѣ къмъ отечеството, чувствата които трѣба да питаатъ къмъ него, да имъ се укажатъ принесенитѣ тѣмъ жертви и добрини“ (8). Всичкитѣ обичаи на добруджанското население показватъ дълбоко неразбирање на собственитѣ си сръдства за развитие.... За да се направятъ жителитѣ на Добруджа способни и вѣщи производители, прѣди всичко трѣба да имъ се даде свѣтлина (23).

Знае се, че населението на Добруджа е твърдѣ рѣдко. Въ 1886. год. приблизителното число на жителитѣ е било 160.000 души, т. е. 11 души на кв. километъръ. Географътъ Емилъ Лавазеръ намира, че Добруджа има 107.000 души съ 15.812 кв. километра, слѣдователно на кв. километъръ се падатъ 7 души. „Ни едно географическо измѣрване не се е направило досега съ такава цѣль. Не знаемъ, дали и трудоветѣ на правителството се увѣличахъ съ успѣхъ“. За да има Добруджа 45 души на кв. километъръ, както останяла Румъния, трѣба населението ѝ да бѣде четири пѣти по-големо, т. е. 640.000 души.

Колонизацията на Добруджа слѣдователно се налага като сигурно сръдство, да се измѣни сегашното положение. „Но не трѣба да отворимъ портитѣ на всѣкакви имиграции, на всички чужденци. Не е прѣдвидливо, не е политично, да оставимъ Добруджа на чужденцитѣ, защото въ единъ прѣкрасенъ день бихме се видѣли завладѣни отъ тѣхъ“

(14—15). Особено сж опасни въ това отношение нѣмцитѣ и еврейтѣ. Нѣмецътъ е добъръ производителъ, работенъ, иконометъ и може добръ да въздѣйствиува на мѣстното население. Но той е опасенъ политически; нѣмецътъ-колонистъ не се асимилира никога; гдѣто и да е роденъ, той се храни съ аспирациитѣ на своята национална държава. Въ единъ даденъ моментъ той ще служи по-скоро на нѣмскитѣ отколкото на румънскитѣ интереси. Имиграцията на нѣмцитѣ е по-опасна отъ оная на еврейтѣ, защото послѣднитѣ могатъ да поврѣдѣтъ на икономичнитѣ и търговскитѣ интереси на населението, а първитѣ заплашватъ интереситѣ на румънската нация (19—20). И дѣйствително се оказва, че голѣмо число нѣмски колонисти е наводнило Добруджа.

Подъ думата „добра колонизация“ авторътъ разбира колонизация на Добруджа съ румъни, и само съ румъни (20). Правителството трѣба да подготви и улесни такава колонизация, която ще ускори асимилацията на разнитѣ националности въ Добруджа (26). Авторътъ не ни разправя, доколко напредва румънската колонизация въ Добруджа, по доколкото е извѣстно, тя е направила значителни крачки напредъ.

По такъвъ начинъ виждаме, че новитѣ господари на наша Добруджа се усиляватъ и закрѣпватъ въ нея. Мостътъ на Дунава е свършенъ, и провинцията е по-тѣсно свързана съ митрополията. Румънитѣ си измѣняватъ първото мнѣние за Добруджа и я обикватъ все повече и повече. „Нѣма да се намѣри ни единъ румънинъ, казва г. Начианъ, който за една минута да помисли, че изгубването на Добруджа би значило малко нѣщо за Румъния“ (4). „Единъ виденъ русинъ, се говори на друго мѣсто, който може-би изказва желанието на своето отечество, е казалъ, че Русия иска да има Добруджа и да ни върне Бесарабия, която ни истрѣгна въ 1878. год. Това желание на Русия въоръжи и най-безпечнитѣ духове; никой, вѣрвамъ, нѣма да допусне да се даде на създната империя такава прѣимущество, „чрѣзъ една такава замѣна, възможна може-би слѣдъ 1878. год., но невъзможна въ 1891. год., неосждителна тогава, но твърдѣ осждителна днесъ“. (Прѣдисловие, II.)

Г. Занетовъ.

Take Ioanescu, La politique étrangère de la Roumanie. Bucarest, F. Göbl fils, 1891.

Тая малка брошурка, само 53 страници на осмина, е доста стара, както виждате; тя е само сборка отъ отдѣлни статии, публикувани отъ автора въ в. «Romanulu», но въ нея се крие интересъ за насъ, българитѣ, отъ много гледища. Тя излага принципнитѣ на една силна партия въ Румъния и е написана отъ единъ личенъ политически мжъжъ, затова азъ желяхъ да запознахъ читателитѣ на Бълг. Прѣгледъ съ нейното съдържание.

Основната мисль на автора е, че една жива и здрава нация, каквато е румънската, трѣба да има ясна и опрѣдѣлена външна политика и да занима опрѣдѣлено мѣсто между другитѣ народи, ако иска да изтѣзе цѣла изъ ужасното сбуричкване, що ни готви краятъ на това столѣтие. Този въпросъ на въпроситѣ за Румъния трѣба оврѣме да се разясни, за да се създаде програма на поведение, която да се проповѣдва, да се пропагандира и да се усвои отъ първия румънецъ до послѣдния, така щото да нѣма вече двѣ партии, които

различно да мислѣтъ по външната политика, нито пъкъ да се срѣщатъ двама граждани, които да изповѣдватъ двѣ различни „вѣру“ по тоя същественъ въпросъ.

Тръгвайки отъ тая мисль, авторътъ търси, какви сж интереситъ на румънитъ, кои сж естественитъ имъ приятели и неприятели, и отъ тамъ вади заключение, каква трѣба да бжде външната политика на кралството.

Румъния е призвана да изпълни обединението на всичкитъ румъни, гдѣто и да живѣятъ тѣ. Зарадъ туй пъкъ най-първото и необходимо условие е, щото румънското кралство да съществува самостоятелно и да напръдва. Туй е основното правило на външната политика. Второто — но само второто — е, че румънското кралство е длъжно да се грижи за цѣлата румънска фамилия прѣдъ видъ на едно бъдеще обединение. Като е тъй, коя по-скоро да избере за своя съюзница, Австрия или Русия? Първата държи Трансилвания, втората Бесарабия. Коя румънска земя да иска? Досега е имало двѣ противоположни течения въ народа, а отъ тамъ въ камарата и въ правителството. Но тукъ колебанието би било прѣстѣпление, съпротивението къмъ двѣтѣ силни близосѣдки лудостъ, а неутралността просто глупостъ. Румъния има само единъ естественъ врагъ — Русия. И туй не случайно, не врѣменно. Великата сѣверна империя фатално се стреми къмъ Япония, къмъ Персийския заливъ, къмъ Балканския полуостровъ. На руския прѣстолъ може да седи най-хуманниятъ императоръ. Русия може да стане и република: догдѣто Румъния държи мѣстото си въ Европа, тя е прѣчка, която трѣба да се прѣмахне по този или другъ начинъ, рано или късно. Русия, каквото и да прави, щото и да струва, въ очитъ на г. Take Ioanescu, който признава даже и нейнитъ заслуги при освобождението на отечеството му, се явява естественъ врагъ на Румъния, *par la force des choses elles-mêmes*.

Това е убѣждението на автора, изказано на всѣки редъ, съ такава енергия и изразителностъ, която ни увлича и ни кара да вѣрваме, че туй е неговото интимно чувство. По това направление сж написани лѣколько статии, които за жалостъ не можемъ да анализираме въ тѣснитъ рамки, съ които разполагаме. Панславизмътъ споредъ автора е една примамка и нищо повече. Русия ревандикира австрийскитъ славяни, макаръ да сж тѣ католици; а между балканскитъ народи гърцитъ и власитъ, защото сж православни. Очевидно принципътъ въ панславизма не е нито вѣрната нито расата, ами и едното и другото, които взаимно се изключватъ, или по-добръ принципътъ е единъ: владичеството на монархическа Русия.

За насъ иматъ важностъ още и идентъ, що се проповѣдватъ въ книжката относително бъдещата балканска конфедерация, относително ролата, що се пада на румънското кралство, неговитъ идеали и стремежи, както и мнѣнието на автора за нашата държавица, за българския народъ и за отношенията между двата съсѣда. Вещко туй има значение, защото не е изразъ на отдѣлна личностъ, но е програма на цѣла партия у нашитъ сѣверни съсѣди, програма, която се излага отъ единъ тѣхенъ виденъ политически мжжъ, бившъ министъръ. Г-нъ Kallay е казалъ веднажъ, че Св. Стефановата корона има едно послание на изтокъ: да послужи като звено, което ще свърже цивилизациятъ западъ съ варварския изтокъ. Маджаритъ се самооблѣцатъ.

Това послание се пада и принадлежи на румънитѣ. Общността въ вѣрата и въ историята ги поставя на чело на цивилизаторската работа, която има да се прѣдприеме на изтокъ. Въ бъдещата балканска конфедерация тѣ ще бѣдѣтъ *primi inter pares*, а Букурещъ, огнище на свѣтлината, ще сѣе по цѣлия полуостровъ и ще просвѣщава народитѣ.

Туй, като поетически образъ, е прѣкрасно. Но какъ ще го примири съ гръцката мегали идея, съ сръбскитѣ претенции за балкански Пиемонтъ, а че и съ нашия идеалъ на санъ-стефанска България, ето що не ни обяснява г. Joanescu. А пъкъ туй бѣ най-важното, защото не може и да се допусне, че той не знае всичкитѣ тия несъвѣстими претенции на бѣдещитѣ членове на балканската конфедерация. Но авторътъ излага своитѣ чувства, вѣрва въ предназначението на Румъния, повикана да обедини всичкитѣ румъни, гдѣто и да сѣ тѣ, да разреши певѣжеството на изтокъ и да играе първенствуваща роля на Балканитѣ, даже и сръдъ тази Македония, която е станала ябълката на раздора. Има единъ най-сетъ милиона румъни, — най-многочислената и най-силната нация въ балканската мозайка; и тѣ всички отъ една мисль трѣба да се въодушевяватъ и отъ една идея да се движатъ: обединението и бѣдещето на цѣлата нация. Както прѣзъ сръднитѣ вѣкове историята бѣ я поставила наизтелка на Европа отъ азиатското варварство, тѣй и днесъ тя ѝ налага да бди и да пази цивилизацията отъ нашествията на сѣверъ. Румъния е прочее крайгълниятъ камѣкъ на европейския миръ; тя държи ключоветѣ на Дарданелитѣ, и само прѣзъ нейното мъртво тѣло Русия би могла да се установи въ Цариградъ.

Най-опасниятъ моментъ за живота на Румъния е билъ онзи, когато се създадо Балгарското княжество, което, обречено на безгранично руско влияние, заплашвало да я удуши съвършено. Но подиръ събитията на 1886. год. тия страхове се разпрѣснѣхъ малко-по-малко, и Румъния може да погледне на бѣдещето си безъ страхъ. Политиката, що ѝ съвѣтѣва историята и що ѝ налага самата природа, е ясна, очевидна за всѣкого. Достатъчно е само вѣра въ посланието ѝ на Балканския полуостровъ.

Г. Стръзовъ.

Д-ръ Д. Т. Страшимировъ, Оцѣнка на: „Българска литература. Кратко ръководство за сръдни и специални училища, написано отъ А. Теодоровъ.“ Вж. Българска сборка, 1. май 1896., стр. 496—508.

„Щастлива една книга, която би се удостоила поне съ едно ругателство“, е написалъ П. Вазовъ въ прѣдговора къмъ своята „Гула“, издадена въ Пловдивъ на 1881. г. Мълчаньето, апатията, съ които се е отнасяло тогава нашето общество къмъ дѣйността на единъ прѣданъ служител на книжнината, сѣ падали тежко върху душата на поета, пужделивъ за отзивъ, за насърчение; и той е искалъ за своитѣ поетически опити поне единъ отзивъ, най-обикновенъ между българитѣ, — поне едно ругателство. Ала отъ 1881. г. до сега у насъ произтѣхохъ много прѣврати, и книгитѣ на различни автори взехъ да се удостоаватъ съ повече ругателства. Дали е това пакъ щастие за тѣхъ, или не, остана вече да се разглежда за всѣкой случай отдѣлно.

Моята книга „Българска литература“, която излъже едвамъ въ началото на тая година, не може още да се похвали съсъ щастие или нещастие откъмъ многобройни отзиви. Единъ обаче вече обръща къмъ нея вниманието на обществото: то е горната оцѣнка на г. д-ра Д. Т. Страшимировъ. Азъ се чувствувамъ задѣленъ, поне отъ признателностъ къмъ труда му, да подложж на разглеждане неговата оцѣнка. Първоначално тъкмѣхъ да извършж това пакъ върху страницитѣ на Българска сборка, дѣто е печатана оцѣнката; ала закѣснѣхъ много, та може-би не ще успѣехъ да излъжж въ юнската „сборка“, а за юнската работата би поостарѣла. А пъкъ знае се, че само старата любовъ не рѣждяса.

Ще гледамъ да сберж своето разглеждане колкото се може въ по-малко думи, понеже се надѣжж, че г. д-ръ Д. Т. Страшимировъ ще разбере и отъ малко.

Общото негово заключение за моята „Българска литература“ е: „въ ръководството на А. Т. липсва достатѣченъ и пудженъ разборъ на отдѣлни произведения, отектвуватъ подходящи биографии на писателитѣ, нѣма критически добри опрѣдѣления, липсва добра система, слогъ, языкъ — въобще всичко що трѣбва“ (508). Това сжщото заключение е възвѣстено вече въ самото начало на оцѣнката така: „въ видъ на Българска литература“, каже д-ръ Д. Т. С., книгописниятъ материялъ у мене „трѣбваше да бжде най-добръ пунктиранъ и старателно класифициранъ,“ па още и „литературно третиранъ.“ „Отдѣлнитѣ произведения подлежахъ на критическа оцѣнка; класификацията имъ искаше да се изведе изъ самитѣ тѣхъ; биографитѣ на отдѣлни снисатели трѣбваше да се турижт въ свръзка съ идентѣ имъ и пр. Книгата на г. А. Т. бърка по всички направления“ (496—497). Както е явно, заключението на г. д-ра Д. Т. С. изцѣло се образува отъ слѣднитѣ отдѣлни прѣсжди:

1. Разборъ на отдѣлнитѣ произведения — нѣма;
2. Биографични характеристики на писателитѣ — негодни;
3. Опрѣдѣления — мъгливи и безкритични;
4. Система (а отъ мене да е казано) и метода — никакви;
5. Езикъ — страненъ и непристоенъ.

Върху тия тъкмо прѣсжди се опиратъ още и изреченията въ оцѣнката: „като ръководство, книгата на г. А. Т. е лишена отъ потребнитѣ качества“ (496); „неговата литература е изгубила своята въспитателна цѣна и има само книгописно значение“ (497); „г-нъ А. Т. не можалъ да създаде ръководство за ученици, но на учители е далъ прѣкрасенъ образецъ, за да се пазжт отъ всички възможни грѣхове по история на литературата“ (508). Съ такива качества е прѣдставена отъ д-ра Д. Т. С. моята „Българска литература“ на читателитѣ на Българска сборка; тя е осждена безъ милостъ. Питаньето е само, съ какво право. Това ще покажжт доводитѣ, които ще освѣтлж сега по реда и подъ категориитѣ на горнитѣ прѣсжди на г-на оцѣнителя.

1. Произведенията, що сж ни оставили нашитѣ „малко“ и съ „неопрѣдѣленъ характеръ“ писатели, отразяватъ тѣхнитѣ „идеи“ и „творчески приеми“, каже д-ръ Д. Т. С. Въмѣсто да оцѣнявамъ при всѣкож писателъ и произведение както едножто, така и другожто, азъ не съжм сторилъ това при Герова. Неофита Бозвели, Раковски, Войникова „и пр.“; при Друмева и Блъскова съжм далъ веднага за тѣхъ

оцѣнка „като начинатели на повѣстѣта“, безъ да разгледамъ произведенията имъ откъмъ съдържание и художество; а при Каравелова съмъ отбѣлѣзвалъ само, че есъвъ своитѣ повѣсти внася въ книжнината „по-висока обработка“ (497). Нѣма да бѣде неучтиво, ако помолихъ г-на д-ра Д. Т. С. да чете по-правилно книгитѣ, за които се пама да говори прѣдъ обществото; а не ще бѣде прѣкалено, ако му възразя, че въско негово поставено тукъ исканье спрѣмо мене е клеветно. Каквото се иска отъ мене за Каравелова, то е изложено не токо на посочената отъ д-ра Д. Т. С. стр. 220, но главно още на стр. 211—212, 222—224, 228; най-популярнитѣ повѣсти на Влъсковци сж разгледани на стр. 221—222, като се прѣмѣта въ тѣхъ и характеристиката на единичката повѣстъ отъ Друмева, отбѣлѣзана на стр. 220; извѣстната драма „Иванку“ е оцѣнена на стр. 228—229, а драмитѣ на Войникова на стр. 226—227; за „Горски пхтникъ“ на Раковски сж дадени необходимитѣ бѣлѣжки на стр. 180. Едно учебно ръководство по историята на книжнината не е длѣжно еднакво да разпраща за въско писателъ и за въско произведение: то си мѣри оцѣнката споредъ онова значение, що сж имали писателитѣ и произведенията въ обществото. Споредъ характера на това значение се отрежда и мѣстото на оцѣнката. Ръкописната „Мати Болгария“ на Неофита Бозвели (у мене, стр. 168, 186) далечъ не е била пѣщо като Палисневата история, а „Стоянъ и Рада“ на Герова (у мене, стр. 176) е заслужила като поезия не повече отъ „монолога“ на В. Поговичъ (у мене, 180). Исканьята на г. д-ра Д. Т. С. не се оправдаватъ отъ характера на длѣйността на Бозвели и Герова, за която трѣба да се чете у мене главно на стр. 186, 187, 173, 199, 200; а възъ основа тия исканья моятъ оцѣнителъ се впуска въ обвинение на стр. 507, че не само не съмъ избѣгналъ грѣшкитѣ, осждени отъ мене у г. Московца и г. Маринова, но и длѣто съмъ го направилъ, „е тѣй вънъ отъ прѣдмета, щото все едно никакъ да не правя разборъ“. Вънъ отъ прѣдмета той нарича види се това, че за единъ писателъ, па и за негови произведения се говори у мене не токо на едно мѣсто, но и тукъ, и тамъ; и това ще да е негли основата на мисълта му, че не умѣя да излагамъ съдържанието на съчиненията и нѣмамъ понятие, какъ се прави то (408). Обаче азъ не съмъ писалъ „богата галерия отъ личности и характери“ (499), но кратка история на българската литература. Поуката, що ми дава г. д-ръ Д. Т. С. на стр. 497 за „прѣдаването на литературата“, се отнася именно къмъ самото прѣдаване.

2. Когато оцѣнявахъ книгитѣ на г. Московца и г. Маринова по нашата литература, азъ казахъ, че у тия автори „разсжжденията надвиватъ фактоветѣ“, защото наистина намѣрихъ, че за Палисия напр. г. Московъ е намѣталъ такива увѣрения, за които не е извѣстенъ ни единъ поводъ. По сжщия начинъ единъ нашъ длѣецъ бѣше изкаралъ отъ Неофита Рилски смалъ не авторъ на идеята за „Балканска конфедерация“. Сега г. д-ръ Д. Т. С. обръща ония думи противъ мене, като казва, че и наопаки „фактоветѣ не трѣба да надвиватъ разсжжденията“. А то е, че въ биографитѣ на авторитѣ съмъ натрупалъ фактове, безъ да ги свържжъ съвъ свои разсжждения и да имъ посочжъ ръководещата идея. Всички дати и подробности, що съмъ далъ за Славейкова, пѣматъ значение, понеже не рисуваъ „ни домашний

животъ, ни първоначалното възпитание на поета“ (498). „По сжщий начинъ сж съставени биографиитѣ на всички други писатели, до които е досѣгалъ г. А. Т.“ (499). „Биографията на Раковски се вмѣства въ нишката на цѣлъ редъ книжовни факти, за да захванятъ своето мѣсто всички вѣстници, които е редактиралъ тоя писател. Слѣдствието отъ това е, че биографията на Раковски е досущъ бѣгла и библиографична“. „Нѣкои биографии и не сж пълни съ даннитѣ си; въ биографията напр. на Славейкова не личи кога е билъ той роденъ“ (500). Значението на Славейкова е лежало въ това, че „въ жива *народна рѣчь*, облѣкалъ *искрени чувства на българинъ*“, а ние не го знаемъ, защото „липсва въ учебника разуменъ разборъ на съчиненията на тоя авторъ и разумна биография и характеристика, както липсва това и за всички писатели и съчинения“ (506). „Г-нъ А. Т. не е пощадилъ соята книга и отъ чисто вѣстникарска присежда надъ писателитѣ. За Каравеловъ се казва, че той е развалилъ безвъзвратно българското общество за задачитѣ на бѣдѣщото“. „Ботевъ се нарича злодѣецъ, комунаръ, разсѣянъ своеглавецъ и пр.“ „Всичко туй (безъ да се гледа, че по щастие е крайно неоснователно) е изразъ на лична тенденция или на особено настроение на самия г. А. Т., ... — а тенденциитѣ и впечатленията тѣй нецрпестойно и дързко нахвърлени иматъ свойто мѣсто само въ политически памфлети“ (508). Дѣлътъ е тоя никелъ „доводи“ на г. д-ра Д. Т. С., ала тѣкмо толкова, колкото и неговата недоброе съвѣстностъ. Нека се прѣгледатъ у мене биографичнитѣ образи на Каравелова стр. 207—211, Ботева 212—216 (и паралелата между тѣхъ 206—207), на Вазова 242—243, Богорова 171—172, Софрония 159—161, Паисия 150—155, Евтимия Търновски 129—133. Образътъ на Славейкова е изведенъ вѣрно по собственитѣ бѣлѣжки на покойния вече труженикъ въ сщс. I, II, XV, XVI.; да бѣше ги челъ г. д-ръ Д. Т. С., не ще сѣмеше да съчини своитѣ мждруванья по тоя поводъ на стр. 498—499. Искамъ отъ него, да покаже върху произведения на Славейкова тежната на своитѣ думи „въ жива народна рѣчь облѣкалъ *искрени чувства на българинъ*“ срещу тежната на монтѣ „съ думитѣ и изказа на народната поезия, нагласени за свои поетически произведения, спечели популярностъ и слава“ (176) и „сжщинскиятъ поетически живецъ на Славейкова е еротичната пѣсенъ“ (179). За по-други поетически кжсове на Славейкова има бѣлѣжки на стр. 179, 205, 219, 220, 228; а обикновенитѣ му книжовни занятия личатъ въ избранитѣ съ такава цѣлъ книжовни дати на стр. 177—178, които моятъ оцѣнителъ фѣрля на прѣзрѣние! Годината на рождението на Славейкова (1827), която въ ръкописа бѣхъ поставилъ въ скоби, е просто изпуснута при печатането и грѣшката послѣ несѣгледана. Раковски е изобразенъ изобщо като политически дѣвецъ на стр. 191—193 и 189, а като ученъ писател и поетъ още на стр. 201 и 180. Биографиченъ образъ въ единъ учебникъ заслужватъ само писателитѣ съ какво да било подълбоко значение въ книжината, и при това така, че специалнитѣ бѣлѣжки за тѣхнитѣ качества трѣба да придружаватъ тѣхнитѣ произведения въ общия прѣгледъ на подирнитѣ по врѣмена и видове; — инакъ се добива „галерия“ отъ писателски образи или биографично-хронологиченъ списъкъ, съ които ми се прѣпорѣчва г. д-ръ Д. Т. С. Споредъ мене (стр. 209) Каравеловъ е развалилъ безвъзвратно множеството, което е дразнилъ тенденциозно съ по-

хватитъ на своитѣ вѣстници, стихове и пѣкни повѣсти. Най-повинятъ нашъ животъ е датъ и вещественъ доказъ за това. Ние имаме нужда отъ поколѣние съ друго възпитание. Азъ бѣхъ длѣженъ да посоча развитието врѣдата отъ реченитѣ похвати. Който чете биографията на Ботева отъ З. Стояновъ, па и критиката върху нея отъ С. Заимовъ, ще си уясни по-правилно моятъ биографиченъ образъ на Ботева, който г. д-ръ Д. Т. С. съ особена радостъ прогласява за „крайно неоснователенъ“ и присежда на лични тенденции и особени настроения. Противъ мнѣнието на своя оцѣнителъ азъ винаги гледамъ ролитѣ на дѣйцитѣ въ значението на цѣлата система фактове, между които тѣ дѣйствувать; — безъ това всѣкой дѣецъ между стѣнитѣ на своя кабинетъ и въ праха на своитѣ книги ще трѣба да се смѣта за гений и да има охота за всенародни юбилеи. . .

З. Двѣ сж основнитѣ злини на моята „Българска литература“ споредъ г. д-ра Д. Т. С.: едната била, че дирижъ „цѣлата система, фактове, въ чието значение да виджъ ролата на всѣкого отъ дѣйцитѣ“, и нейни чедъ сж недостатѣцитѣ въ моитѣ оцѣнки на произведенията и биографии на писателитѣ. Другата е, че схващамъ историята на литературата като наука културна, която „разглежда и обяснява, какви произвождения заключава словесността или литературата на единъ народъ, какви културни потребности се е стремилъ той да задоволи съ тѣхъ и до какво развитие е успѣлъ така да достигне“ (у мене, § 4. стр. 6); а то щѣло да каже, че моята книга е „културна история въз основа на литературни паметници“, или просто че „литературата е култура“. Съ таково „странно“ и „криво“ опрѣдѣление на литературата и на нейната история азъ доказвамъ, че „не разбирамъ прѣдмета“, понеже „нищо не знамъ“, ако и да „мислехъ че много знамъ“ (501), а книгата ми се обърнала на грижливъ библиографиченъ списъкъ (503). Цѣлиятъ поривъ на г. д-ра Д. Т. С. въ тия обвинения е плодъ на слѣдния кривъ силогизмъ: „Словеснитѣ произведения сж културата на единъ народъ; — Историята на литературата разглежда и обяснява словеснитѣ произведения; — Инди историята на литературата разглежда и обяснява културата на единъ народъ“. Между туй у мене стои ясно, че „отъ произведенията на човѣшката култура най-важни сж словеснитѣ произведения“ (§ 3. стр. 6). Злоупотрѣбилъ е моятъ оцѣнителъ съ обема на понятието култура; затуй сж изхабени всичкитѣ му стрѣли въ това поприще на стр. 500—503. Други знаменити писатели били опрѣдѣлили историята на литературата по-кратко и по-ясно отъ мене. Не отричамъ; ала г. д-ръ Д. Т. С. ми се прави кжсогледъ, че не вижда грамадната разлика между характера на материала, съ който е длѣженъ да борави авторътъ на историята на българската литература и съ който е боравилъ нѣкой неговъ Werner Haas или нѣкъ прочутиятъ Брандесъ. Моятъ оцѣнителъ сбѣкашъ би желалъ да се занимаваше и моята книга „въ сжщностъ главно съ история на поезията“ (504), понеже е наклоненъ да съзира въвъ всѣко писмено произведение и герои (499). Ако пита нѣкой днесъ, каква културна степенъ държатъ българитѣ съсъ своитѣ мисли и вкусове, той ще се обърне главно къмъ словеснитѣ нѣхъ произведения, ще подирѣе поука въ историята на тѣхната литература; и тукъ ще види, че въ извѣстно врѣме единъ рибенъ букваръ потякналъ напрѣдъ школското образуване,

а въ друго врѣме просташкитѣ комедии на нѣкой-си Т. Х. Станчевъ прѣкаралъ по 5—7 издания! Тоя сжщиятъ любитель на българската култура нѣма да дири словеснитѣ наши произведения между българитѣ въ Русия, или въвъ Влашко, но между насъ въ княжество България. Всичко това възъ основа на горния силогизмъ на г. д-ра Д. Т. С. е „мѣгла“ (502). Мѣгла е и мисльта ми, че „българскитѣ вѣстници прѣзъ това врѣме (на националнитѣ борби) и периодичнитѣ списания до тѣхъ изобразяватъ истинската работилня на българекия духъ“. Разбира се, че това се говори въ дѣла за писаната словесность (стр. 185), и неумѣтна е придирката на д-ра Д. Т. С., че освѣнъ това българекиятъ духъ прѣзъ това врѣме „продължаватъ своя широкъ полетъ въ устната поезия и че най-послѣ тъкмо тогава съ хайдутството народната поезия е прѣживѣвала една епоха на блѣстяще развитие“ (504). Обръщамъ вниманието на моя оцѣнителъ, че азъ съмъ поставилъ едно сжждение за врѣмето на националнитѣ борби, а той по поводъ на него гради свои добавки и поправки за врѣмето на възражданъето! Натякванъята, че у мене „въ епосѣтъ всичко се свеждало къмъ грубата юнашка сила“ (505), че за борба „за народъ, противъ турско господство“ и „за отмѣщение на кърваво обидената народна честь“ не се говори въ никоя народна пѣсенъ. и че не само любовнитѣ пѣсни на Славейкова сж извършили и „една национална работа“ (506), съдържатъ насилния надъ понятията въ монтѣ мисли; а въ питанъето „отъ кого се хвалижтъ“ Писмата отъ Римъ на К. Величковъ, за които съмъ казалъ, че се хвалижтъ откъмъ слогу, съглеждамъ коварна приструвка.

4. Моятъ оцѣнителъ „се счита въ право да указва само недостатѣцитѣ на учебника“ (500). Както ги намира откъмъ тритѣ разгледани точки, така сжщо ги намира и откъмъ системата и метода на моята книга. „Въ ръководството на г. А. Т. често се правижтъ и тълкувания върху съдържанието на отдѣлни съчинения, безъ прѣдварително ученикътъ да е подготвенъ да ги разбере“ (497); „испускатъ е все що е възпитателно въ биографитѣ“ (502). „Всекой прѣподавателъ съ ужасъ съзнава, че самъ не може да надвие „ръководството“. „А. Т. има да се бори съ най-разнороденъ материялъ и е принуденъ да минава отъ едно на друго, безъ да може да се съерѣдоточи кждѣто трѣба“; „образува множество графи отъ най-противоположенъ характеръ като: учители и учебници, поезия, церковенъ въпросъ, история, пакъ поезия, издания за образование и възпитание, периодични печатъ, животинска поема, епосъ, драма и пр.“ (503); „по между се вмжкватъ и отдѣлни исторически хроники, съ голѣми подробности като монографии, за възражданъето, екзархийския въпросъ, революционнитѣ идеи и пр.“ За устната словесность „не е означена ни една пѣсенъ като образецъ за разборъ“ (504); „той бѣ длъженъ да научи ученика да познава произведенията, като ги дадѣше въ нужно количество на ржката му, и сети бѣ длъженъ да го научи да ги цѣни: не е направилъ ни това, ни онова. А задоволилъ се. да окаже кое въ народнитѣ пѣсни, приказки и пр. би напомвало стари вѣрвания, исторически данни и нови источники — съ една дума култура!“ „Въ замѣнъ на всички 70 страници, посвѣтени на фолклора, помѣстилъ едвамъ въ послѣдната страница и обща литературна оцѣнка на пѣснитѣ... — възъ основа

на кои образци или съ кои образци на ржка ученика ще мисли, че това заключение е доказано?" (505). Материалът на цялата ми книга е изведенъ върху непосредствено изучаване на словеснитѣ произведения, на дѣйността на писателитѣ, на нашата история, и върху трудовѣ, що съставятъ литературата на прѣдмета. Съгласно съ важността на всѣкой отдѣленъ въпросъ за характеристика на литературната ни дѣйность въ различни епохи и съ огледъ къмъ това, какъ сж били прѣдставяни нѣкои въпроси въ досегашната ни история на литературата, у мене сж дадени и изложения на въпроситѣ дѣ по-широко, дѣ по-късо. Д-ръ Д. Т. С. игнорира това за устната словесность, за образването на книжовния ни езикъ, за възраждането, за черковния въпросъ, за борбитѣ между емигранти и домашни дѣйци. Какъ се извождатъ тия мои сжждения изъ материала, за който сж дадени, изобщо не е работа на ржководството: въ него сж посочени всички необходими извори, надъ които всѣкой може да ги провѣри. Някоя литература не се изучава основателно само по своята история; а въ училищата това става съ четене на произведенията и разборъ, при които добиватъ вещно и обстоятелно освѣтление сжжденията отъ историята на литературата. Тая не е нито теория на словесността, нито естетика, нито методика за прѣподаване. Нѣма да надвие моето ржководство учитель, който би искалъ отъ него всичко, — който не би умѣлъ да се възползува отъ моитѣ библиографични посочвания за всѣко произведение, за всѣкой въпросъ, който не би ималъ и свои собствени изучаваня надъ словеснитѣ произведения и разборъ. Прѣстанѣте да излѣнявате нашитѣ учители съ ржководства, каквито мисли г. д-ръ Д. Т. С.; — наопаки, възбуждайте ги къмъ самостоятеленъ трудъ! Възпитателнитѣ моменти въ историята на литературата личатъ въ самитѣ разглеждани прѣдмети, и учительтъ трѣба да се възползува отъ тѣхъ прѣдъ ученицитѣ. Лъжовно схващанье би се родило за литературното ни развитие, ако не се посочва винъги, кое е наше, а кое заето, на било то мотивъ на пѣсень или сюжетъ на повѣсть. Въ старата ни литература има голѣмъ дѣлъ апокрифни произведения, дѣто сж смѣсени богомилски чърти. За да могатъ да се отличатъ тия подирнитѣ, азъ подадохъ по-подробно учението на богомилитѣ; а кои сж точкитѣ, дѣто то съвпада съ нашата езическа вѣра, то не спадаше вече въ моето ржководство: за него имаме българската история. Моятъ оцѣнителъ е на противно мнѣние за всичко това; и само за да се противи, не се свѣни да разбѣрка явниятъ у мене редъ на прѣдметитѣ, разглеждани по епохи, по видъ на книжовна дѣйность, по групи произведения, и да го прѣдстави като „поезия, на пакъ поезия, на животинска поема“, на която се и чуди! Именно за да се противи, е нафърлилъ и безосновнитѣ си недоумѣния по поводъ на бѣлѣжкитѣ ми за Златоструя на стр. 95.

5. „Най-интересното обаче е, — каже д-ръ Д. Т. С. — че самъ (А. Т.) не може да избѣгне многото рѣчи безъ сжщественна характеристика, което е можѣло да направи лесно като мълчи“ (507). Тукъ се обръщатъ пакъ мои думи (разреденитѣ), казани въ оцѣниката ми на книги по литературата отъ г. Московъ и г. Мариновъ, противъ мене. Изглежда ми, че моятъ оцѣнителъ се рѣшилъ да спасява тия два писателя отъ моитѣ прѣсѣжди. Ако е истина, тогава разбирамъ напълно добръ неговитѣ похвати, съобщени въ горнитѣ

четири точки, и съжалявамъ, че пишж това разглеждане. „Многого рѣчи“, които ми натяква г. д-ръ Д. Т. С. (507—508), сж отдѣлни изречения, които всѣкой може да види у него и да провѣри у мене. Да провѣри въ пѣленъ текстъ у мене, за да прѣсжди, иматъ ли смисълъ; а да види отдѣлно у него, за да каже, отъ какви думи състоятъ тѣ. И тъкмо за думитѣ, които съмъ употребилъ, не искамъ да се оправдавамъ прѣдъ ония, които знайтъ само своятъ езикъ и езикътъ на дневнитѣ вѣстници и всѣкакви охолни списания. Да бѣше на мое мѣсто, г. д-ръ Д. Т. С. би нарекълъ своятъ оцѣнителъ „филистеръ“, сжжденията му „филистерски“. Азъ не съмъ приятелъ на такава „буришкова“ надмѣнностъ.

София, 22. май 1896.

A. T.

Письма П. I. Шафарика къ О. М. Бодянскому (1838—1857). Съ приложеніемъ писемъ П. I. Шафарика къ В. И. Григоровичу (1852—1856). Приготовленныя къ изданію П. А. Лавровымъ и М. Н. Сперанскимъ. Москва 1895. 8°, LVIII+232.

Историята на славянската филология ще намѣри цѣненъ материалъ въ тия писма, които сж издали младитѣ московски учени и въ отдѣлна книга, и въ Чтенія въ Обществѣ Ист. и Древн. Россіи при Моск. Унив., и които допѣлятъ хубаво прѣписката на Шафарика съ Погодина. Като се основахж катедри по славистиката въ Русия, изпратихж се бждешитѣ професори въ учено ижтуване, и тѣ всички (Срезневски, Григоровичъ, Бодянки, Прейсъ) се ползувахж и отъ съвѣтитѣ и ржководството на Шафарика. Но най-вече общувалъ Шафарикъ съ Бодянки. Затова въ неговитѣ писма до Бодянки се зачекватъ всевъзможни въпроси отъ славянската книжнина и отъ общественния животъ у западнитѣ и южнитѣ славяни. Приятелски тонъ звучи въ писмата на Шафарика до Бодянки. Гдѣто има съвѣтъ или прѣдпазване отъ увѣчание, това се прави много деликатно. Ясно виждаме, колко е дължалъ Бодянки, а съ него — и руската славистика, на своя наставникъ и слѣдъ раздѣлата си съ него.

Въ писмата на Шафарика най-често се третираатъ въпроси за университетско прѣдаване на славянската наука въ Русия, за издание на наметници, за съставяне прифта извѣстенъ подъ име „шафарикъ“, а най-вече — за новонапѣзли книги. При оскжднитѣ пощенски съобщения по онова врѣме мжчно е било на славянскитѣ учени да стѣждатъ за книжницата въ чуждитѣ славянски земи безъ дружеско съдѣйствие. Ролата на книжари и посрѣдници се надало да играйтъ и ученитѣ. Подобно иѣщо ни е извѣстно и отъ сношенията на Априлова съ Неофита Рилски. За жалъ, и до днесъ книжарскитѣ сношения между славянскитѣ страни не сж напѣдихли яко много, особено между България, Русия и Сърбия. Отъ некадърността и неточността на рускитѣ и българскитѣ книжари много страдатъ руско-българскитѣ литературни отношения. Въ Петербургъ и Москва и досега мжчно се получватъ български книги чрѣзъ поржчки до търговци.

Отъ иѣкои писма на Шафарика се види, че той винаги се е живо интересувалъ съ българската книжнина. Всичко ново, що е научвалъ той за нея, веднага е сподѣлялъ съсъ своя приятелъ въ Москва. Въ прѣписката покрай названия на български книги, спомен-

пуватъ се и имената на Андреева-Богоевъ (Богоровъ), на автора на първия български книгописъ — Шоповъ и на Княжевича.

Лавровъ и Сперански сж снабдили писмата съ коментарии, съ двѣ статии вмѣсто прѣдговоръ и съ прѣводъ. Коментаритѣ и статитѣ сж грижливо съставени и ще се четхтъ съ полза. Но пита се: дали е трѣбало въ учено руско издание да се дава и прѣводъ на писма писани на чesки, не е ли това разкошъ?

Д. М.

Сборникъ съ разни народни умотворения изъ Кюстендилско. Книжка III. Съставилъ и наредилъ свещеникъ II. Цв. Любеновъ. Съ 4 картини отъ кюстендилска поезия. София, придворна печатница, 1896. М. 8°, 80. Ц. 1 л.

Стариятъ свещеникъ Любеновъ съ своята енергия би трѣбало да засрами мнозина млади, които не само не бихж се рѣшили да издаватъ книжки отъ любовъ къмъ изкуството, но не бихж намѣрили нито вѣщина, нито търпѣние да наблюдаватъ народътъ и да събиратъ материали за изучаващето на неговата душа. Отецъ Любеновъ издава вече три фолклорни сборки. Първитѣ двѣ, които изтѣзохж вхтрѣ въ 9 години подъ друго име (I. Баба Ега, II. Самодиви и Самовили), се допълнятъ и продължаватъ прѣкрасно отъ новата книжка, която покрай старитѣ отдѣли, съдържа и нови, именно отдѣлъ за приказки и описание на песни. Новата сборка не е лишена отъ нѣкои слабости въ научното си изигълнение, макаръ че стои по-високо отъ изтѣзлитѣ вече двѣ книжки. Азъ проучихъ и третата книжка на г. Любеновъ и тъкмж да поговорихъ подробно за нея на страницитѣ на Мин. Сборн. Колкото и да сж значителни нейнитѣ недостатѣци, тя има все пакъ извѣстна важностъ за нашата етнография, и затова ще изкажж тукъ искрено желание, дано старецътъ живѣе дълги години, да издаде и останжилитѣ материали, що е събралъ, па и нови да събере. Той познава хубаво своятъ край и има постоянно сгода да го наблюдава и изучава.

Д. М.

Длъжноститѣ на човѣка. Отъ Силвио Пелико. Прѣвелъ отъ френски X. Харизановъ. Книжка на Битолското недѣлно училище № 3. Виена, печатница на бр. Попови. Стр. 105, 16°. Цѣна 60 ст.

Битолското недѣлно училище е направило добъръ изборъ, като е помѣстило въ числото на своитѣ книжки и тоя хубавъ трудець на нещастния, ала толкова симпатиченъ швейцарски затворникъ. Книжката ще се прочете съ услада и съ полза не само отъ младото поколение, но и отъ възрастнитѣ. Прѣводътъ, макаръ и не направенъ отъ оригинала, е добъръ.

И. Г.

Графическото раздѣление на жгълтъ на 3 равни части. Подъ това заглавие въ послѣдната кн. III. отъ тая година на „Свѣтлина“ е помѣстена една статия, която почва така: „Графическото раздѣление на жгълтъ на 3 равни части се е броило за неразрѣшима задача; азъ обаче имахъ щастието да постигнж такова рѣшение, и ре-

зултатитѣ на своята сполука прѣдлагамъ на благосклонното внимание на читателитѣ.“

Слѣдъ тия думи авторътъ на статията, Ч. отъ Русе, указва на една геометрическа конструкция, съ която дѣйствително даденъ жгълъ се раздѣля на три равни части, но когато дохожда до това, да изведе на дѣло тая конструкция, той обявява, че цѣльта се постига съ помощта на единъ особенъ пергелъ, който той описва, какъ е съставенъ и какъ се прилага.

Обявяваме на г. Ч., че неговата сполука се основава на едно твърдѣ просто недоразумѣние. Задачата за трисекцията на жгъла се състои въ това: само съ помощта на обикновения пергелъ и линейката да се раздѣли даденъ жгълъ на три равни части, тъй напр. както ние съ споменхититѣ инструменти можемъ да раздѣлимъ даденъ жгълъ на двѣ, на 4 и пр. равни части. Въ таквъ смисълъ задачата досега не е отъ никого рѣшена, и още минхлиятъ вѣкъ е доказана невъзможността да се разрѣши. (Вижъ най-ново съчинение по тоя и сродни съ тоя въпроси въ: Felix Klein, *Vorträge über ausgewählte Kapitel aus der elementaren Geometrie*, 1895, прѣведена и на френски.) Ако е работата да се раздѣли жгълътъ на три равни части съ помощта на особенъ пергелъ и инструменти, то подобни рѣшения има хиляди, много отъ които сж по-прости и по-елегантни отколкото рѣшението, дадено отъ г. Ч. Отъ богатата литература по трисекцията на жгъла можемъ да укажемъ на Klügels *Mathematisches Wörterbuch*.

Слѣдъ статията на г. Ч. единъ отъ сътрудницитѣ на „Свѣтлина“ помѣсти и единъ отъ него измисленъ инструментъ за сжщата цѣль. И за тоя инструментъ може да се каже сжщото.

Н. И.

Нова теория за електричеството по опититѣ на Х. Херца. Прѣведе отъ руки К. Б. София 1895. Ц. 60 ст.

Тая книжка съдържа знаменитата сказка, която починхлиятъ вече нѣмски професоръ Хенрихъ Херцъ прѣди нѣколко години държа прѣдъ нѣмския съюзъ на естествоизпитатели и лѣкари, и въ която той за првъ пхтъ съобщилъ епохалнитѣ си открития върху електрическитѣ вълни. Прѣводачътъ е помѣстилъ въ книжката прѣди казаната сказка двѣ други глави: върху съотношението между свѣтлината и електричеството и върху електричеството като вълнообразно движение; тия двѣ глави, заети отъ научното обозрѣние на „Новое врѣмя“, съставятъ много умѣстно въведение и подготвяне за Херцовата сказка. Прѣводътъ не може да се каже, че е много сполучливъ, но вичко се разбира доста добрѣ, и затова можемъ да прѣпоръчаме тая книжка за прочитъ отъ любителитѣ на природознанието.

Н. И.

Алоисъ Стрѣнадъ, Планиметрия за горнитѣ класове на гимназиалнитѣ училища. Прѣвелъ отъ чesки А. В. Шоурекъ, прѣподавателъ въ висшето училище въ София. Пловдивъ, 1896. Хр. Г. Дановъ. Цѣна 2 лева.

Отъ прѣдговора на прѣводача заемаме слѣдното:

„Самото съчинение е въведено въ чешкитѣ гимназии и бѣше твърдѣ подробно разгледано отъ двамина вѣщи критици въ брой II. отъ XXIII. томъ на „Časopis pro pěstování matematiky a fysiky“, гдѣто особено се похвалява систематичността на учебника, ясността въ изясненіето на материала, дидактическиятъ тактъ, съ какъвто е събранъ материалътъ, както и това, че въ учебника е прѣдставено на малко страници всичко онова, което трѣба да знае ученикътъ, като се обръща внимание и къмъ най-новитѣ изслѣдванія по самия прѣдметъ“.

Н. И.

Антунъ Цувай. Смѣтанье за второ отдѣление. 1895. Цѣна 40 ст. Смѣтанье съ прибавление на геометрическо чѣртание за трето отдѣление. Цѣна 70 ст.

Обучение по смѣтаньето въ основнитѣ училища. Практически дѣлъ. Часть I. Едновременно и ръководство за новитѣ смѣтания въ основнитѣ училища.

Тия книжки сѣ прѣведени отъ хърватски езикъ отъ учителя на софійската мъжка гимназия г. В. Н. Икономовъ. Съ помощта на тия ръководства по смѣтанье, нагласени обмислено, и най-неопитниятъ учитель би могълъ при добра воля да добие твърдѣ добри резултати. Особено могатъ да се прѣпоръчатъ ръководствата на Цувай на тия майки, които обучаватъ дѣцата си у дома.

Н. И.

Bulgarien nach dem Sturze Stambuloffs. (България слѣдъ паданьето на Стамболова.) Wien u. Leipzig, Carl Konegen 1895, 111 стр.

Bulgarien und der bulgarische Fürstenhof. (България и българскиятъ княжески дворъ.) Politisch-feuilletonistische Aufzeichnungen (1879—1895). Von einem Diplomaten. Berlin u. Leipzig, Fr. Luckschardt 1896, стр. VI+136.

Къмъ голѣмия брой политически брошури, които се занимаватъ съ български работи, въ последно врѣме се присѣдинихъ и горѣ-поменжитѣ двѣ. Тѣзи брошури иматъ чисто субективенъ характеръ и служатъ за да освѣтлятъ общественото мнѣние въ западна Европа, главно въ Нѣмско. Както първата взима едностранчиво защитата на загиналия министъръ-прѣдсѣдатель, тъй също втората го напада рѣзко. Въ първата се намиратъ прѣводи отъ много рѣчи, телеграми и т. н., познати на българската публика, когато втората съобщава много интимни детали изъ отношенията на върховното правителство къмъ Стамболова, детали, които, ако и да сѣ твърдѣ важни за бж. денция историкъ на България, трѣба да се приемжтъ съ извѣстна резерва, защото автортъ не съобщава своето име и не посочва изворитѣ, отъ които е черпилъ тия свѣдѣнія.

Б. М.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Geographische Zeitschrift, 1895, VII. Heft. — Въ VII. свитѣкъ отъ миналата година на това списание намираме една интересна статия отъ Prof. Dr. A. Hettner върху положението на човѣшкитѣ поселища, озаглавена »Die Lage der menschlichen Ansiedlungen«, съдържанието на която прѣдаваме тукъ подробно на нашитѣ читатели.

Извѣстниятъ пѣтешественикъ Kohl издаде въ 1840. година книгата »Ueber den Verkehr und die Ansiedlungen der Menschen in ihrer Abhängigkeit von der Gestaltung der Erdoberfläche«, съ която се тури начало на научната география на поселищата. Колѣ разсуждава въ тая книга дедуктивно. Той пита: отъ какви причини би могло да зависи въобще възникването и развитието на човѣшкитѣ поселища, и намира, че покрай политическитѣ и моралнитѣ причини, както се изразява той, и влиянието на земното производство, най-голѣмо влияние има видѣтъ на земната повърхнинна, защото той е подложенъ най-малко на промѣни и защото отъ него зависѣтъ пѣтищата за съобщение. Ето накъсо неговото учение. Различнитѣ видове на земната повърхнинна сѣ различно проходими, и споредъ това тѣ биватъ различно пригодни за съобщение. Формата на повърхнинната опрѣдѣля посоката на линиитѣ за съобщение и съ това заедно и положението на тѣхнитѣ кръстопѣтни и главни пунктове, слѣдвателно опрѣдѣля се не само положението на търговскитѣ градове и на тѣзи, що сѣ на пѣтъ, ами и на столицитѣ, крѣпоститѣ и др. Колѣ обяснява най-напрѣдъ изобщо, какъ се образува вътрѣшно, външно, транзитно и гранично съобщение въ различнитѣ фигури (кръгъ, квадратъ, елипса, паралелограмъ) и на какви мѣста лежатъ градоветѣ, които служатъ на всѣки единъ отъ тѣзи четири вида съобщения. Той прилага тогава добититѣ закони отдѣлно за разлика въ планина и равнина, високо мѣсто и долина, за разлика на суша и море или вътрѣшно езеро, по течение на рѣка, а загадъчно сжщо и за разлика въ пустиня и плодородна страна, въ гора и безгориста страна, блата и суха земя и достига до извѣстно число интересни закони, отъ които привеждамъ само нѣколко, за да обяснѣх приложимостта на неговата метода.

Надлъжъ проточениитѣ планини биватъ отчасти заобиколени, отчасти прѣсѣчени отъ пѣтищата; главнитѣ градове възникватъ въ двата края на планинитѣ и по срѣдата. Земи, които сѣ заобиколени наоколо отъ планини, както Чехия, иматъ естественъ съединителенъ пунктъ на главнитѣ пѣтища и главниятъ си градъ въ геометрическата срѣда на страната. Сжщо и въ острови и полуострови, въ които вътрѣшното съобщение прѣобладава, главниятъ градъ лежи въ срѣдата, а другитѣ

се редихъ въ концентрически кръгове наоколо; Пиринейскитѣ полуостровъ може да послужи за примѣръ. Ако пъкъ външното съобщение има много по-голъмо значение отколкото вътрѣшното, то главнитѣ градове лежатъ по брѣга, и то градътъ, който е обхрихъ най-близу до съседна суша, е и най-голъмъ, и колкото сж по-отдалечени два града на сжщия брѣгъ, толкозъ и по-голъми биватъ тѣ; за примѣръ може да ни послужи Ирландия. Въ тѣснитѣ, надлъжъ проточени острови, както Готландъ и Евбея, главниятъ градъ се намира по срѣдата на обхрихътата къмъ сушата страна. Въ продълговатитѣ езера градоветѣ, които се намиратъ на двата края, добиватъ най-голъмо значение, когато при кръжнитѣ езера градоветѣ се разпрѣдѣлятъ доста еднакво около езерото. На голѣмитѣ и малкитѣ заливи се развиватъ най-голъмитѣ градове, по-срѣдници на голѣмата прѣзморска търговия, и то изобщо на най-вжтрѣшния край, та да може да прониква корабоплаванъето по възможность по-навжтрѣ въ сушата (Венеция, Генуа), а при извѣстни обстоятелства и отстрана, или на външния изходъ. Издаденитѣ части на полуостровитѣ сж напотивъ много пригодни за военни пристанища, и отъ тука тѣ можтъ да владѣхтъ морето отъ двѣтъ страни (Тулонъ). Протоцитѣ сж особено пригодни мѣста за градове, защото тука се събира корабоплаванъето на двѣ морета, и сжшеврѣменно сухопжтнитѣ съобщения прѣскачатъ морето (Цариградъ). На провлака се събиратъ пъкъ сухопжтнитѣ съобщения, а корабоплаванъето се прѣкъсва (Коринтъ). Ако протоцитѣ и провлацитѣ сж дълги, движението се разпрѣдѣля у нѣколко града, ако сж къси, то се съсрѣдоточава само у единъ. Градоветѣ край рѣкитѣ дължтъ своето възникване отчасти на корабоплаванъето, отчасти на прѣкъсванъето сухопжтнитѣ съобщения чрѣзъ рѣката; най-важни сж градоветѣ на различнитѣ мѣста, гдѣто се прѣкъсва корабоплаванъето, край устията на притоцитѣ, и на мѣста, гдѣто рѣката прави по-голъми криволици.

Коловитѣ изслѣдвания сж важни по това, че той съ тѣхъ гледа да схване задачата изцѣло, ако и да излага по-отблизу само отдѣлнитѣ ѣ страни. На положението за съобщения отдава той най-голъмо значение, а прѣнебрѣгва мѣстнитѣ обстоятелства. Сжщо и математическитѣ му фигури за различнитѣ форми на земната поврхнина сж много прѣсилени. Самъ Котъ по-послѣ почувствувалъ това и въ една втора книга върху положението на главнитѣ градове въ Евроопа (Leipzig 1874) взелъ въ внимание и другитѣ обстоятелства, които иматъ влияние върху положението на градоветѣ или спомагатъ за тѣхното нарастване, но и тука главно значение отдава той пакъ на пжтницата.

Въ послѣдното десетолѣтие се явихъ въ нѣмската литература много изслѣдвания върху положението на отдѣлни градове или на градове въ отдѣлни области, които сж написани въ духа на Кола, но намаляватъ едностранчивостьта на неговото схващане. *Güldenpenning* (*Die Besiedelung der Meerbusen, Programm...., Pyritz 1883*) и *Schneider* (*Die Siedlungen an Meerbusen. Dissertation, Halle 1882*) по инициативата на проф. Кирхофъ продължихъ въ общи черти изслѣдваніята на Кола и върху извѣстни форми на земната поврхнина, въ които тѣ показажъ, какъ се ограничава и промѣня влиянието отъ общия видъ на залива чрѣзъ влиянието на брѣговата нацрава, морскитѣ течения, климата, производството на морето и прилежешката суша, степенъта на културата и народния характеръ. По сжщия начинъ

би могълъ човѣкъ да постъпи съ островитѣ, планинитѣ, рѣкитѣ, езерата и въобще съ всичкитѣ форми на земната повърхнина. Би се направили значителенъ напръдѣкъ, ако схващаме формитѣ на земната повърхнина морфологически, намѣсто чисто геометрически. Много е важно, разбира се, дали едно поселище се намира на откритъ заливъ, или на море обградено съ острови или на вътрѣшно море; дали морскиятъ брѣгъ се протака покрай висока планинска верига, или я прѣсича напръки, или граничи съ висока поляна или низка равнина, защото споредъ това и отношението както къмъ прилежащата суша, така и къмъ прѣзморскитѣ страни е друго. Сжщата разлика ще се покаже навѣрно и въ положението на вътрѣшнитѣ градове. Напръдѣкътъ на физическата география ще направи въ това отношение голѣма услуга на антропогеографията.

Докато Колъ смѣташе, че положението на поселищата зависи главно отъ общия видъ на земната повърхнина, други подиряхъ тази зависимостъ въ отношенията къмъ близката околностъ — въ топографическото положение. Геологътъ Bernhard v. Gotta въ книгата си върху почвата на Германия (Leipzig 1854) разгледа за пръвъ пѣтъ поселищата на Саксония и Тюрингия по геологическата карта възъ основа на този възгледъ. Той се мъчеше да узнае ролата, която играятъ върху села и градове добрата почва, минералнитѣ богатства, укрѣпено положение, особена долина, положението въ срѣдата на равнина и други обстоятелства отъ този видъ, и въ какво отношение се разпрѣдѣлятъ поселищата по различнитѣ геологически формации и камъне. По този пѣтъ сж работили много учени, и тѣхнитѣ студии ни показватъ, че всѣка страна има единъ или повече типа положения на поселища, които зависятъ отъ топографическитѣ отношения на страната и сж характерни за нея.

Ако нашитѣ наблюдения се отнасятъ обаче до голѣми очертания на земния видъ, то често пѣти тѣзи топографически изслѣдвания водятъ къмъ противурѣчие, затова трѣба да се съединяватъ и двата възгледа, което пѣндо и срѣщаме дѣйствително прокарано въ много съчинения за отдѣлни градове. Положението на колибитѣ, селата и паланкитѣ зависи сато отъ топографическитѣ отношения — отъ свойствата на близката околностъ; развитието на всички голѣми градове обаче, чийто животъ се осланя на съобщението и търговията, зависи и отъ отношението къмъ отдалеченитѣ страни, т. е. отъ географическото положение.

Ала и да съединимъ тѣзи два начина на наблюдение, пакъ не можемъ да обяснимъ пълно положението на поселищата. Наистина, всѣко едно село наспротивъ околността си и всѣки по-голѣмъ градъ наспротивъ селата и паланкитѣ въ страната притежава извѣстни природни прѣимущества; но не можемъ да откажемъ и това, че на голѣмо число прѣдпочтителни, за създаване на голѣми градове сжщо така прѣдопрѣдѣлени мѣста на земята, липсватъ села и градове, или ако ги има, тѣхното значение не отговаря на природнитѣ прѣимущества; така че системата на дѣйствително сжществуващитѣ поселища не се съгласява съ системата на поселищата, както би се извлѣкла отъ фактоветѣ на физическата география. Ние виждаме какъ растѣтъ поселища у една страна въ продължение на врѣмето, какъ възникватъ градове и загиватъ, и тѣзи измѣнения можемъ да отда-

демъ само въ изключителни случаи на природни промѣни. Тука работата се отнася до чисто исторически, или по-право казано, до чисто човѣшки произшествия.

И виждаме, че географията избира съвсѣмъ естествено пътятъ на историческото изслѣждане и начинъхъ вече да сѣмтатъ поселищата не като пѣщо дадено, а като пѣщо станало, като пѣщо, което се развило изподъ исторически обстоятелства; защото една наука не може да се задоволи съ обяснението само на една частъ отъ фактоветъ, които е тя открила.

Историческиятъ, можемъ да кажемъ, динамическиятъ начинъ на тълкуване показва вече напрѣдъкъ прѣдъ статическия, който има прѣдъ очи само настоящето; но често пъти изслѣдванията, които изхождатъ отъ историята, ако и да гонятъ географическа цѣль, почти изгубватъ отъ очи географическата основа и служатъ повече на историческиятъ, отколкото на географическиятъ познания. За географията важи да се обяснятъ пространственитъ отношения на настоящето, или ако се поставимъ възъ становището на историческата география, пространственитъ отношения на историческиятъ периоди, които искаме да прѣдставимъ. Но историческото разказване не е още обяснение, и то самото трѣба по-напрѣдъ да се обясни; отдѣлнитъ резултати на развитието трѣба да се отнесатъ къмъ тѣхнитъ причини. Кога разгледваме исторически географическитъ нѣща, трѣба да потърсимъ отношението имъ къмъ другитъ географически нѣща, сѣщо и къмъ фактоветъ на физическата география, както и къмъ географическото разпространение на човѣка и човѣшкитъ отношения.

Историческата или генетическата метода е вече съвсѣмъ развита въ различни клонове на физическата география; географията на поселищата има нужда само да се посвѣтва съ нея. Ние обясняваме дневнитъ форми на земната повърхнина и дневното разпрѣдѣление на водитъ като резултатъ отъ дълго геологическо развитие; а още поясна е аналогията съ географията на растенията и животнитъ, която дохожда до дневното разпространение на растенията и животнитъ отъ промѣнитъ и приспособителнитъ обстоятелства на по-младитъ геологически периоди. Въ развитието на човѣшкитъ отношения, може-би, не е съвсѣмъ изключенъ човѣшкиятъ произволъ, който случайно дѣйствува, но въ всѣки случай той е много по-незначителенъ, отколкото ни се показва на пръвъ погледъ, и самото съществуване на исторически промѣни не ни принуждава още да отбѣгваме опитътъ за едно природно обяснение. Новата наука се научи да схваща повече и повече промѣнитъ въ човѣшкитъ нѣща като законно развитие, и географията на човѣцитъ, която е помогнала много да си пробие пътъ, това схващанье, трѣба да се постави на сѣщата основа; тя трѣба да схване дневнитъ явления на разпространението като резултатъ на една историческа промѣна, но не като резултатъ на случай и произвола, а на развитие възъ основа на закони.

Трѣбало би да си прѣдставимъ поне въ общи черти, какъ се основаватъ и развиватъ човѣшкитъ поселища, за да бихме могли да оцѣнимъ както начинътъ и степенята на тази законность, тѣй сѣщо и нейнитъ двигателни сили и условия.

Когато пѣкой основава село или градъ, избира такова мѣсто за поселище, което да може да изпълни своето назначение, своята сто-

панска цѣль. Скиталецътъ скотовъдецъ, прѣди да загради кошара за добитѣка си и направи колиба за себе си, избира мѣсто, около което има хубави паша. Земерѣлецътъ, който трѣба да остане на едно мѣсто най-малко отъ посѣвъ до жътва, избира мѣсто за поселище въ плодородна страна още по-грижливо. Рудокопътъ се поселя тамъ, гдѣто има полезни минерали, а рибарътъ — гдѣто има много риба. Занаятчията избира поселище, гдѣто се добиватъ сурови материали, докато въ други случаи за него е по-изгодно да работи занаятътъ си, гдѣто водата и каменнитѣ възлища му доставятъ евтина двигателна сила, или въ гдѣто населена богатата страна, гдѣто може да харчи повече стока, или тамъ, гдѣто може по-лесно да продава изработената си стока въ чужбина и да доставя сурови материали отъ другадѣ. Търговецътъ търси най-вече мѣста, гдѣто се събиратъ най-много хора. Така че търговскитѣ градове се развиватъ въ кръстопътнитѣ и станционнитѣ мѣста на съобщенията; но и тѣзи кръстопътни и станционни мѣста биватъ различни споредъ състоянието на сръдствата за съобщение; голѣмо влияние има и това, докъдѣ се простира това съобщение, което пѣкъ зависи отъ развитието на стопанското разпрѣдѣление на работата, далечината на географическия хоризонтъ и народнитѣ и държавнитѣ граници; така че търговскитѣ градове изискватъ въ различни врѣмена различни положения. Сѣщо и числото имъ не е постоянно; тамъ гдѣто сръдствата за съобщение сѣ неуеъвършенствувани и държавата е разпокъсана, сръщае много паланки, а тамъ гдѣто съобщението е лесно и липсватъ мѣстнитѣ прѣчки, търговията се концентрира само въ нѣколко особено благоприятствувани мѣста. Владѣтели и чужди завоеватели избиратъ за градове укрѣпени мѣста, отъ които да могатъ да владѣхтъ страната и пѣтищата; тѣ избиратъ така сѣщо и такива мѣста, каквито и търговецътъ, който търси охотно тѣхната защита; така че резиденциитѣ, лагеритѣ и укрѣпленията ставатъ често сѣщеврѣменно и търговски градове. Въ страни, гдѣто културата е на ниска степенъ и устройството на стопанския животъ е простъ и едноформенъ, и поселищата ще бждатъ прости и едноформени; но колкото повече се подига културно единъ народъ, толкозъ повече растецето разпрѣдѣление на работата дѣйствува и за различния видъ и отъ тука за различното положение на поселищата. Почне ли да се рзвива съобщението, да расте интензитетътъ на стопанския животъ, то пѣмѣсто многото паланки възникватъ голѣми градове. Сѣщо такова дѣйствие иматъ народното и държавното обединение. Докато въ сръднитѣ вѣкове имаше само паланки, които горѣ-долу имахъ еднакъвъ отпечатѣкъ, народното стопанство въ пово врѣме създаде покрай паланкитѣ и голѣми търговски и индустриални градове. Различната степенъ и видъ на стопанската култура е главна причина за различния родъ на поселищата въ различни врѣмена и различни страни, и тази разлика е сѣщо така зависима географически както и степенѣта и видѣтъ на самата стопанска култура. (Ср. Bücher, Die inneren Wanderungen und das Städtewesen in ihrer entwicklungsgeschichtlichen Bedeutung въ Entstehung der Volkswirtschaft. Stuttgart 1893. Стр. 251.)

Изборътъ на мѣсто за поселище зависи освѣнъ отъ стопанскитѣ цѣли и отъ общитѣ условия на живота. Тѣзи условия се промѣнятъ отчасти съ културата и иматъ различно значение въ различна врѣмена и различни страни. Въ старо врѣме, когато сѣ избирали мѣсто за посе-

лице, гледали сж да достави то защита отъ неприятеля, а още порано и отъ дивитѣ звѣрове; докато по-късно, когато се въдвори обща сигурностъ, това се забравя и се гледа главно на лесното съобщение и удобства. Хиршфелдъ (G. Hirschfeld: Zur Typologie griechischer Ansiedlungen im Altertum. Hist. u. phil. Aufsätze für E. Curtius. 1894) показва, какъ се е промѣнило положението на поселищата у Гърция въ продължение на старитѣ вѣкове, а сжщо такъвъ прѣходъ може да се наблюдава и сега край брѣговетѣ на Сицилия, гдѣто поселища отъ високитѣ скали се прѣнасятъ пакъ по брѣговетѣ. Една твърдѣ важна потрѣба за всички поселища е, да има срѣдства за животъ, а най-вече да има вода; въ сухитѣ мѣста, гдѣто водата се намира нарѣдко, тя има винаги прѣвѣсъ въ избора на мѣсто за поселище, докато въ влажнитѣ мѣста, гдѣто се намира вода въ изобилие, тя играе второстепенна роля.

Като смѣтаме стопанскитѣ и общитѣ отношения на живота у единъ прѣселнически народъ като рѣководителна основа въ избора на мѣсто за поселище, не бива да си прѣдставяме, че това почива възъ всеестранна оцѣнка на тѣзи отношения. Едно поселническо население трѣба да съгради поселищата си, прѣди да е изучило добръ природата на земята, затова то ще ги разположи изпърво така, както е навикнало на това въ родното си мѣсто, и тешърва лека-полека, често чрѣзъ горчиви изпитии, ще научи, че друга страна изисква и други мѣста за поселища. Сжщо и наслѣдственитѣ и роднитѣ начини на живота, чувствуванията, държавнитѣ и общественитѣ наредби и религиознитѣ въззрѣния влияйтъ върху избора на мѣсто за поселище. Навѣрно на топията италиански климатъ трѣба да отдадемъ това, че римлянитѣ избирали въ земитѣ по Рейнъ височинитѣ на припекъ и широкитѣ равнини, докато германцитѣ заселвали долинитѣ. Така че географията на метрополията е важна за поселищата на всѣка колония. Но не всички поселища, които сж основани, иматъ и възможность да проживѣйтъ дълго врѣме; много изчезватъ слѣдъ кжсо съществуване отъ лицето на земята, ако и да не е толкозъ голѣмо числото на загинхлитѣ зачатъци, както въ растителния и животния свѣтъ.

Всички грѣшки, които ставатъ въ избора на поселища, се оплащатъ. Ако грѣшкитѣ сж по-голѣми, прѣмѣстятъ поселището, или пъкъ то загива. Сжщо и малкитѣ грѣшки се чувствуватъ, но не могатъ да надвижтъ силата за постоянство въ поселищата, която почива върху вложенитѣ вече въ тѣхъ капитали и върху привързаностъта на хората къмъ роднитѣ мѣста и гробоветѣ на тѣхнитѣ прадѣди, но дѣйствуватъ само като болести и органически неволи, които ослабватъ малко или много вътрѣшната сила за животъ. А въ пѣкои страни до-толкозъ лицеуватъ сгодни мѣста за поселища, че и най-цѣлесобразниятъ изборъ създава поселища, които не могатъ да вирѣжтъ.

Въ много случаи се пита не само, дали единъ градъ самъ за себе си е способенъ за животъ, но сжщо и дали може да надвара другитѣ. Този въпросъ се подига главно за търговекитѣ градове. Въ чия полза ще бжде надварянето, което се води отчасти въ областта на стопанството, отчасти въ дѣйствителна война, зависи отъ много и различни причини. Кога се надварятъ градове отъ една и сжща държава и народностъ, тогава рѣшава въ сполуката главно вътрѣшната сила за животъ, която зависи отъ прѣимущества на положе-

нието; ака градоветѣ принадлежатъ на различни държави и народности, има влияние въ борбата и тѣхната сила и способностъ. Лошо разположенитѣ градове се подаватъ на съдбоноснитѣ удари, когато градове съ добро разположение се подигатъ наново, както ни показва Картагенъ. Въ постоянната борба за съществуване изчезватъ лека-полека всички лошо разположени градове.

Но цѣльта и отношенията въ живота на поселищата се промѣнятъ, сжщо и природата на земната поврхнина, ако и въ незначителна мѣрка, е подложена на промѣни, които влияятъ върху условията за животъ на поселищата. И затова се пита не само, дали поселищата отговарятъ на цѣльта и условията, подъ които сж тѣ основани, но сжщо, дали тѣ при промѣнени обстоятелства оставатъ способни за животъ и могатъ да се приспособятъ къмъ новитѣ обстоятелства. Най-важенъ е напрѣдъкътъ или сжщо и случайниятъ отпадъкъ въ културата на една страна. Различнитѣ степени на културата, които ние сжтате като най-важна причина, гдѣто се различаватъ поселищата въ различни страни, могатъ въ една и сжща страна да слѣдватъ една подиръ друга и да въздѣйствуватъ тогава отчасти, да се прѣобразуватъ съществуващитѣ поселища. Кога нараства една държава чрезъ народно и държавно обединение, то много малки столици отслабватъ и се създаватъ отдѣлни централни мѣста, които понѣкога трѣба да се създадѣтъ отново, ако съществуващитѣ градове се покажатъ непригодни за това поради политическото си положение; нѣколко укрѣпления замѣстятъ много кули, стѣни и ровове на градоветѣ; и ако се надварятъ нѣкои градове съ градове отъ друга държава, то народното и държавното обединение помага значително за успѣха въ тази борба. Кога расте стопанското разпрѣдѣление на работата, което е свързано съ прогресивния интензитетъ на отдѣлнитѣ клонове на работата и съ усъвършенствуването на съобщението, то покрай селско-стопанскитѣ поселища се създаватъ изпърво паланки и послѣ голѣми градове. Старитѣ поселища могатъ да взематъ отчасти върху си новитѣ функции, отчасти трѣба да се основатъ нови поселища. Нужни сж още по-основателни изслѣдвания въ различни страни, за да се утвърди, въ какъвъ размѣръ могатъ, напр., селско-стопанскитѣ поселища да станѣтъ градове и обикновенитѣ паланки съ всеострании отправления да станѣтъ голѣми градове. Усъвършенствуването въздѣйствува и възъ други промѣни. Щомъ се направихъ голѣми кораби, нѣкои стари пристанища станяхъ негодни, други пъкъ подържатъ значението си, като съграждатъ нови сжлни пристанища, а нѣкои възникватъ пъкъ отново. Когато се разви мореплаването по океана, процѣвтъхъ градоветѣ по брѣговетѣ му, а градоветѣ покрай Сръдиземно море, чийто търговски пътъ заглѣхъ, отетжихъ на втора линия. Етнографическитѣ и политическитѣ промѣни могатъ да иматъ сжщо такива дѣйствия; разпространението на турцитѣ помогна да се открие Америка и усили морскиятъ пътъ за Индия. Кога се промѣни границата и възникнатъ митнически прѣчки, това влияе естествено и върху успѣха на търговскитѣ градове; разпространението на варварски народи може да унищожи културата въ една страна и заедно съ това и много градове.

Отъ природнитѣ промѣни най-важна е промѣната на крайбрѣжията: много стари пристанища сж сега наспани и станѣли вътрѣшни градове; сжщо и рѣка, ако промѣни течението си, отнима източникитѣ

за животъ на много градове; земетресения разсипватъ градове, а вулканически изригвания ги затрупватъ. Но градъ, който е изпъленъ съ сила за животъ, надвива прѣчкитѣ, докато слабиятъ заглъхва; много градове и подиръ съвършено разорение отъ земетресение се подигатъ пакъ, и много засипани пристанища почватъ да работятъ отново.

И така виждаме, че поселищата се промѣнятъ постоянно съ своитѣ природни и културни условия за животъ. Ние виждаме, какъ нѣкои цвѣтещи градове отъ промѣна на обстоятелствата загиватъ, или прѣкарватъ само едно жалостно съществуване; други градове, напротивъ, проживяватъ всѣка промѣна и отъ новитѣ обстоятелства вадятъ винаги храна; благоприятствувани отъ топографическото си положение, тѣ откриватъ при всѣко разширение на съобщенията нови прѣимущества на положението и знайтъ да ги оползотворятъ. Въ колоннитѣ, които сж основани на дѣвствена почва, поселищата проживяватъ изпърво незначителни промѣни, така че тѣ нѣматъ задъ себе си никаква история на развитие; има страни населени отъ старо врѣме, чиято култура поради природната имъ направа остава приблизително все на сжщата степенъ на развитие, отъ което и поселищата сж стоели все подъ сжщитѣ условия; има земи, чиято природа е такава, та и при промѣнлива култура поселищата изискватъ все сжщитѣ положения. Но съ врѣме въ повечето земи се промѣнятъ значително условията за животъ на поселищата и заедно съ това и самитѣ поселища; тѣхното положение и значение можемъ да обяснимъ само отчасти съ настоящето, а за другата частъ ни е потребно миналото.

Често пѣти поселенцитѣ, като не познаватъ страната или като отсѣлватъ прѣдъ народни или лични прѣдразсѣждѣци, избиратъ лошо мѣсто за поселище, но такъвъ изборъ не харесва, а само цѣлесъобразно избрани поселища могатъ да утратятъ. Промѣнѣтъ ли се обаче въ продължение на развитието природнитѣ и културнитѣ условия на поселищата, то загиватъ или отпадатъ и много добри избрани поселища; само такива поселища, които сж добри разположени отъ всѣка страна, могатъ да се задържатъ и процвѣтѣтъ. Така че поселищата приличатъ на организми, чието развитие зависи отъ вътрѣшни причини, но се извършва подъ постоянното приспособение къмъ околността. Можемъ да ги сравнимъ съ растения, които се развиватъ споредъ вроденитѣ закони постепенно отъ сѣме, но за всѣки периодъ отъ развитието си изискватъ други условия, и които, ако условията бѣдѣтъ изпълнени, растѣтъ мощно по-нататѣкъ, ако пъкъ напротивъ не бѣдѣтъ изпълнени — отпадатъ или загиватъ. Нѣкои поселища ни се показватъ като буренакъ, който остая винаги дребенъ и скромненъ, а пъкъ други като високо дърво, което разпуска далеко корени и смучи храната си изъ по-голяма околностъ.

Географията на поселищата трѣба да слѣдва пѣтътъ на географията на растенията. Както послѣдната изслѣдва не само въздѣйствието на неорганическата природа върху разпространението на растенията отъ всѣка страна, така и географията на поселищата не трѣба да се задоволи само съ изслѣждане влиянието на вида на земята и водитѣ върху положението на поселищата, но трѣба да разгледа разпространението на поселищата подълно и по метода на изслѣжданьето си да подражава географията на растенията. И както тая постигнѣ най-големиятъ си напрѣдѣкъ отчасти съ геологическо изслѣждане развитието на растителния свѣтъ, отчасти съ физиологически изслѣдания

на условията за животъ у растенията по отношение къмъ климата и почвата на мѣстото и къмъ другитѣ растения и животни; сжщо така трѣба да разврѣши и географията на поселищата проблемътъ за положението на поселищата, като съедини генетичниятъ и, ако бива така да кажемъ, поселищно-физиологичниятъ начинъ на разглеждане. Тя не бива да забравя, че коренитѣ на настоящето лежатъ въ минхлото, и че положението на поселищата зависи отъ прородата на земитѣ. И само най-настойчивото изучаване условията за животъ и природнитѣ основи, само едно изучаване, което се ползува отъ всичкитѣ резултати на физическата география, може да опознае напълно зависимостта въ положението на поселищата. Разбира се, че не могатъ да се дадѣтъ тукъ общи прѣдписания, ами личната прѣсжда трѣба да рѣшава за всѣки отдѣленъ случай, дали трѣба да излѣземъ отъ природата на мѣстото, като искаме да прѣдставимъ тази зависимостъ, или отъ историята и днешнитѣ свойства, както ни ги показва статистиката; общо могло би да се каже, че ако искаме напълно да я прѣдставимъ, трѣба да съединимъ всички тия съображения.

Най-просто се изслѣдватъ отдѣлни поселища. Ние питаме: какви качества на мѣстото сж докарали неговиятъ изборъ и сж му помогнали да издържи борбата за сжществуване прѣзъ всичкитѣ промѣни на врѣмената? Трѣба да се гледа и на това, че поселищата не сж изолирани, и че тѣ зависѣтъ отъ другитѣ поселища, на които се наблѣгатъ или съ които сж въ борба.

Ако се изслѣдватъ всички поселища на една страна, заблѣзва се, че много поселища стоатъ по положение въ еднакви отношения. Така че може да се образуватъ класове, да се означатъ типове и да се изкажатъ закони, които иматъ значение прѣди всичко само за тази страна. Може да се вземе въ внимание и зависимостта на поселищата едно отъ друго и тогазъ се схващатъ тѣ като система на по-голѣма или по-малка цѣлесъобразностъ, която обаче не е положена споредъ отънапрѣдъ обмисленъ планъ, а се е образувала въ продължение на развитието чрѣзъ борбата за сжществуване и съ това свързанния отборъ.

Като прѣминаваме отъ изслѣдвания на отдѣлни покраини къмъ общи сжждения, можемъ да прослѣдимъ сравнително различнитѣ форми поселища, напр. селско-стопанскитѣ поселища, рудокопнитѣ мѣста и търговскитѣ градове на цѣлата земя и отъ това сравнително разглеждане да видимъ закони за тѣхното положение. При този прѣгледъ на поселищата по цѣлата земя гледаме и отношенията на поселищата едно къмъ друго и се опитваме да схванемъ, ако не цѣлостта на всички поселища, то изпърво поне цѣлостта на голѣмитѣ градове като система, която е изпъкнала отъ дълго развитие и отборъ.

Но сжщинското географическо становище се изтъквува още повече, ако сравняваме покраини отъ различна природа или съ различна история по отношение къмъ тѣхнитѣ поселища, или какъ се отразява разликата между гористи страни, стени и пустини, или земи въ колонии и земи съ туземна култура въ тѣхнитѣ поселища.

И така географията на поселищата е станжала завършенъ кръгъ отъ научни познания, яко опрѣдѣлена дисциплина, която разглежда не само въздѣйствието на природата върху поселищата, ами въобще разпрѣдѣлението на поселищата, като взима за начало хората, и затуй е способна за строго аналитическо разсжждение и води къмъ поставяне на закони. Тя се съгласява по задача и метода съ дисциплинитѣ на

физическата география, особено съ географията на растенията. Сжщото може да се каже и за другитѣ клонове на антропогеографията. И затова нѣмаме никакви основания да говоримъ за нѣкакъвъ дуализъмъ и да дѣлимъ географията на физическа география и антропогеография; макаръ и да се занимава географията и съ природата и съ човѣка, тя е едносжщна по задача и метода. Положението на географията напълнитѣ въ природнитѣ, напoлнитѣ въ уметвенитѣ науки съставя най-голямата мъчнотия, да добие тя сигурно и припознато мѣсто въ кръга на наукитѣ. Но тъкмо тука вижда тя и своята най-висша задача, чието разрѣшение ще помогне да се тури мостъ между природнитѣ и уметвенитѣ науки и ще способствува за общото мировъзрѣние.

А. Иширковъ.

Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von V. Jagić. XVIII. Band. Erstes und zweites Heft. Berlin 1896.

Библиографичниятъ отдѣлъ на Ягичевия Архивъ е главната причина, че този журналъ станъ насжща потрѣба на всѣки славистъ въ най-обширния смисълъ на думата. Въ това може всѣки да се убѣди, който разгледа изгълзлата напоследъкъ половина отъ XVIII. томъ. Тукъ само Ягичъ оцѣнявава 52 различни съчинения изъ областта на славянската филология и общото езикознание, а покрай това тукъ сж помѣстени още четири по-обширни рецензии и петъ библиографични вѣсти отъ покойния Облакъ и отъ Решетаръ. Подирниятъ съобщава въ края и прѣгледъ на филологичното съдържание на сръбско-хърватекитѣ периодични списания отъ 1894. година. — Отъ научнитѣ статии особено сж интересни изслѣдванията върху литевската митология („Die Baltica des Libellus Zasicki“) отъ Dr Th. R. Grienberger, статията на Fr. Lorentz върху различнитѣ физиологични промѣни, станхли съ звуковата група in, un + conson. въ слав. езици, и изслѣдванията на Abicht-a и Schmidt-a върху източницитѣ на старобългарския паметникъ, нареченъ Супрасълски. Отъ покойния Облакъ тукъ е обнародвана критическа статийка по въпроса за произхождението на Киевскитѣ и Пражкитѣ отъжелеци и „Нѣколко бѣлѣжки къмъ най-старата югославянска история“. Тукъ авторътъ, като се облѣга върху главния резултатъ, до който дохажда Ягичъ въ стат. „Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen“ (Archiv XVII, 47—87), а именно че въ езиково отношение не може да се тегли опрѣдѣлена граница между словенцитѣ и сърбо-хърватитѣ и че, слѣдователно, тия двѣ югославянски племена прѣдставятъ и въ най-старо врѣме нераздѣлно единство спрѣмо българскитѣ славяни, поставя въпросъ, имало ли е въ днешното отечество на словенцитѣ нѣкакви други „славянски пражители“. прѣди да дойдатъ словенцитѣ заедно съ сърбо-хърватитѣ въ втората половина VI. в. При всяко че за сжществуваньето на такива славянски пражители (адриатическитѣ венети) Шафарикъ и други слѣдъ него съ увѣреностъ загатватъ, авторътъ дохажда до убѣждение, че подобни жители праотцитѣ на днешнитѣ словенци при заселението си въ панонскитѣ алпийски мѣстности не сж заварили. Авторътъ разглежда и въпросътъ: не сж ли се заселили словенцитѣ за единъ вѣкъ по-рано отъ дохажданъето на сърбо-хърватитѣ. И на тоя въпросъ авторътъ отговаря отрицателно.

Л. М.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Археологически открития въ София.

Откакъ се захванъ регулацията и прѣустройството на турската кирпичена София въ модерна столица на свободна България, започнаха да излизатъ на бѣль денъ — при нивелацията на града и при построяване на нови къщи — основи отъ антични зидове, отломъци отъ колони и други дѣлани камъне, саркофази, гробници, монети и покрай тѣхъ и надписи, повечето гръцки, които съдържатъ важни материали по старата история на София, организувана около 100. год. слѣдъ Р. Хр. отъ римския императоръ Траяна като градска община по гръцки образецъ и надарена съ прѣкоръ *Ὀὔπια*, който заедно съ тракийското название на града *Σερδική* или *Σερδών πόλις* се срѣща както въ пѣколко надписа, така и въ многобройнитѣ монети съчени въ Сердика въ II. и III. в. слѣдъ Р. Хр. Въ IV. в. слѣдъ това императоръ Константинъ Велики искалъ изпърво въ Сердика да прѣнесе столицата на римската империя, за която обаче намѣрилъ и избралъ много по-сгодно мѣсто въ Бизантионъ надъ Босфора. Той обичалъ да казва: „Мой Римъ е Сердика“ и често е прѣбивалъ въ София, както доказватъ много неговии закони, датувани отъ Сердика. Сердика е станжала тогава важенъ и многолюденъ градъ, което потвърждава и това обстоятелство, че тукъ е заседавалъ голѣмъ вселенски съборъ, отъ 343—344. год., на който участвували 356 епископи, дошли отъ разни краища на християнския свѣтъ.¹⁾ Отъ тѣзи първи столѣтия слѣдъ Р. Хр. произхождатъ повечето римски паметници и надписи. Като мислимъ други пжтъ да кажемъ нѣщо повече за този периодъ изъ историята на София, доколкото тя може да се обясни отъ намѣренитѣ досега паметници, ще споменемъ накратко за открититѣ напоследъкъ древно-християнски гробници и надписи, за които прѣдполагаме, че могатъ да се положатъ между столѣтията IV. и VI. слѣдъ Р. Хр.

Въпросътъ се отнася до гробницитѣ, открити тая пролѣтъ до църквата Св. София въ столицата. Както доказватъ направенитѣ досега разкопки, около църквата Св. София, която е била построена вънъ отъ старото кале, на най-високото мѣсто до града, се простирала широка некрополъ, която на изтокъ приблизително е достигала до булеваръ Фердинандъ I., на западъ до княжеския дворецъ, като се простирала по склоноветѣ, които отъ Св. София на югъ слизатъ къмъ улица Цариградска и на сѣверъ къмъ улица Дондуковъ. Уединени гробници и гробове сж били намѣрени и по други мѣста въ столицата, до църквата Св. Краль, въ улица Позитано, до Вайсовата воденица, а може-би и по други мѣста, за които не знаемъ засега.

¹⁾ Справ. Jireček, Cesty po Bulharsku. Въ това съчинение сж събрани всичкитѣ извѣстни досега исторически свѣдѣния както за града, така и за църквата св. София.

Още прѣвъ 1884. год. при копанье ледница за княжеския дворецъ били изкопани до сѣверната стѣна на църквата св. София два голѣми саркофага (каменни сандъци съ захлупци въ видѣ на стрѣха), отъ които единъ е означенъ съ монограма ХР, нареченъ хризма. Подобенъ саркофагъ се намѣрилъ по-послѣ, когато копали основа за пристройката къмъ мъжката гимназия. Прѣвъ 1888. г. при откопаванье многовѣковиятъ насипъ земя между зданието на народното събрание и държавната печатница се открихъ основи отъ двѣ черкви, една по-голѣма и една по-малка, съ кръгли апсиди, и около черквитѣ и вѣтрѣ въ тѣхъ гробници, на брой 38, повечето зидани, съ сводове отъ тухли: изключение правихъ само нѣколко гробове оградени съ плочи и послѣ гробове, въ които мъртвецътъ е билъ покритъ съ голѣми керамиди, склонени надъ него въ видѣ на стрѣха. Въ всичкитѣ гробници и гробове се намѣрихъ мъртвци положени по християнски начинъ, съ лице къмъ изтокъ. Въ нѣколко гробове се намѣрихъ стѣклени шишенца отъ разна голѣмина, за които знаеме сега, че отъ тѣхъ се изливали балзами и парфюми върху мъртвци и по-послѣ се оставяли въ гробниците. Изпърво тие шишенца наричали лакриматории, защото прѣдполагали, че въ тѣхъ се хващали сълзи, проливани отъ роднини или наемнитѣ плачещи жени въ врѣме на погребалнитѣ обреди. Тия балзамарии се срѣщатъ както въ римскитѣ, тъй и въ древно-християнскитѣ гробове. Въ срутената сега апсида на църквата Св. София прѣвъ 1893. год., се откри гробъ, захлупенъ съ голѣма плоча; стѣнитѣ на гроба бѣхъ обложени съ тънки, мраморни плочи. Между главитѣ на двамата мъртвци — може-би висши духовни сановници —, почиващи въ гроба, се намѣри сребърна кутия (*capsa reliquiarum*) съ халка за затварянье съ ключъ. Кутията, голѣма колкото единъ кубически дециметъръ, бѣше силно окисдувана; вѣтрѣ съдържаше прѣстъ, и три мѣдни монети толкова изтрити, щото само по образитѣ на лицето имъ можеше да се прѣдполага, че принадлежатъ на единъ отъ прѣмницитѣ на Константина Велики, и частички изтѣкла материя съ прахъ, може-би мощи на нѣкой светецъ. Отвѣтъ кутията е хубаво орнаментувана и означена съ двѣ монограми Христови, добръ позлатени. По формата на двѣтѣ монограми може да се прѣдположи, че капсулата може да се отнесе къмъ VI. стол. слѣдъ Р. Хр. въ вѣка на Юстиниана I. Натѣво отъ гроба се откри часть отъ мозайка, съ която види се да е била постанена цѣлата апсида. Когато се копаехъ основи за пристройкитѣ къмъ княжеския дворецъ прѣвъ 1894. год., открихъ се нѣколко гробове съ мъртвци, захлупени съ голѣми керамиди. Въ тие гробове се намѣрихъ мѣдни монети на Галерия Максимиана, сжиругата му Валерия, на Юстиниана I. и на Юстина II.; по врѣмето монетитѣ принадлежатъ между V. и VI. стол. слѣдъ Р. Хр. Най-сетнѣ прѣвъ пролѣтѣта на 1896. год. по-нататъшно изравняване мѣстата между народното събрание, държавната печатница и църквата Св. София, гдѣто ще се гради нова църква Св. Ателксандъръ Невски, открихъ се още петъ нови гробници, три зидани и съ сводове отъ тухли и два гроба оградени съ плочи. Зиданитѣ гробници иматъ сѣща направа както оубѣи открити прѣвъ 1888. год. и описани въ книга II. на Мин. Сборникъ. Отъ новооткрититѣ гробници интересна е по-голѣмата гробница, въ която съ бои сж исписани кръстовете, които по формата сочатъ къмъ вѣка на Юстиниана I. Въ гробницата се намѣрихъ три мъртвци, почти изтѣкли и останкитѣ отъ коститѣ имъ разфър-

лени: до сѣверната стѣна вжтрѣ въ гробницата се намѣри изкопанъ трапъ, отъ което може да се заключи, че гробницата, както и много други гробници около Св. София сж били вече отворяни. Че гробниците бивали насилствено отворяни и обирани вече въ старитѣ вѣкове, за това свидѣтелствуватъ нѣкои надгробни надписи, въ които на края съ проклетие или съ нарична глоба се заплашва онзи, който би се осмѣлил да отвори гробътъ; тая формула особено често се срѣща въ надписитѣ отъ Тракия, Македония и Мала Азия. Изъ прѣстѣта около новооткрититѣ гробници се намѣрихъ мѣдни монети на синоветѣ на Константина Велики, на римския императоръ Валенса и една монета на Юстинуса II. и жена му София; по врѣмето монетитѣ пакъ снадѣтъ между IV. и VI. стол. Но най-важната частъ отъ тазгодишното откритие съставятъ три древно-християнски надписи, намѣрени въ дълбочина 1-80 м. подъ земния насипъ вжтрѣ въ по-голѣмата черква, за която споменѣхме по-горѣ. Надписитѣ сж издѣлбани върху тънки мраморни плочи, върху каквито биватъ написани древно-християнски надписи. Единъ отъ надписитѣ е латински и съдържа три реда, които се четѣтъ: † *Nic requiescit Florentia virgo* †. Другитѣ два надписа сж гръцки. Първиятъ, изваянъ на плочка едвамъ 15 милим. дебела, съдържа три реда и се чете: † *Εὐχα χαράσσει Μαρία πάρευνος*. Недалечъ отъ тая плочка се намѣри една бронзена фибула римска. Вториятъ гръцки надписъ съдържа петъ реда и се чете: † *Εὐχα χαράσσει Ἀρριουκίς ἀπὸ Σελεύρου* † *τὸς* †. Подобни два древно-християнски надписа латински се намѣрихъ прѣвъ 1894. год. въ улица Позитано, до една зидана гробница, сходна по направата си съ онѣзи, които се открихъ досега около църквата Св. София. При всичко че тие надписи не носѣтъ дата, пакъ споредъ стила си, както и по формата на кръстоветѣ и на отдѣлнитѣ букви можѣтъ да се отнесѣтъ къдѣ IV. и VI. стол. слѣдъ Р. Хр., защото подобни типични форми се срѣщатъ въ съврѣменнитѣ датувани надписи християнски, извѣстни отъ други страни, съ които сравнихме открититѣ до Св. София и въ улицата Позитано християнски надписи. И жѣй направенитѣ досега разкопки около църквата Св. София доказватъ, че открититѣ гробници сж древно-християнски, а не византийски отъ XI—XII. стол., и че споредъ намѣренитѣ въ тѣхъ старини и особено надписитѣ, можѣтъ да се положѣтъ приблизително между IV. и VI. стол. слѣдъ Р. Хр. Колкото се отнася до двѣтъ черкви, открити въ толкова близко съседство до базиликата Св. София, трѣба да ги считаме за цеметериални (гробници) църкви, каквито въ първитѣ християнски вѣкове се построявали надъ гробове на мъченици и светци. По-нататъшни разкопки както около Св. София, особено при по-дълбоко копанье основи за проектуваната църква Св. Александъръ Невски, така и вжтрѣ въ самата църква, може би ще изнесѣтъ на явѣ такива паметници, щото ще може по-положително да се рѣши не само въпросътъ за гробницитѣ, но и за църквата Св. София, за която не е извѣстно, кога е била съградена.

В. Добруски.

156

160

168

162

172

818 c.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 122878751